

Rijeka u priči : hrestomatija književnih tekstova o gradu na Rječini

---

Bačić-Karković, Danijela

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2008**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:583939>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

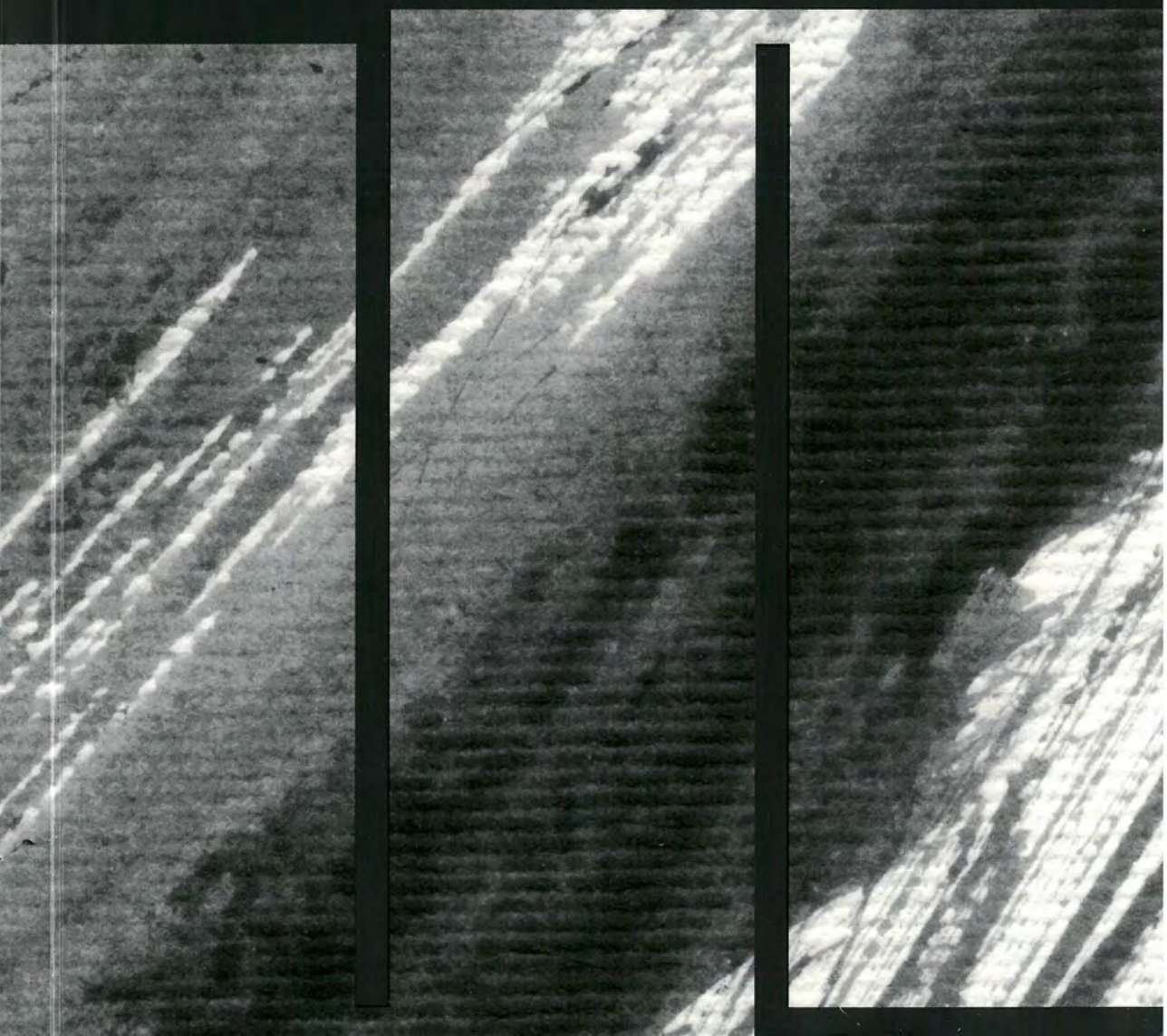
Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Biblioteka časopisa *Fluminensia*

RIJEKA U PRIČI

Danijela Bačić-Karković

Objavljeno u Biblioteci časopisa *Fluminensia*:

Silvana Vranić:

Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi
(2005.)

Diana Stolac:

Riječki filološki portreti
(2006.)

U službi jezika

Zbornik u čast Ivi Lukežić
(2007.)

Rijeka u priči

Hrestomatija književnih tekstova o gradu na Rječini
Danijela Bačić-Karković
(2008.)

Irvin Lukežić:

Riječki kvartet
(2008.)

Recenzenti:

prof. dr. sc. Adriana Car-Mihec
prof. dr. sc. Helena Sablić-Tomić

BIBLIOTEKA ČASOPISA *FLUMINENSIA*

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U RIJECI
ODSJEK ZA KROATISTIKU
BIBLIOTEKA ČASOPISA *FLUMINENSIA*
Knjiga 4.

Urednički savjet *Biblioteke*:
Adriana Car-Mihec, Irvin Lukežić, Ines Srdoč-Konestra, Marija Turk

Urednica:
Ines Srdoč-Konestra

Nakladnik:
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Za nakladnika:
dr. sc. Elvio Baccarini, izv. prof.

Recenzenti:
prof. dr. sc. Adriana Car-Mihec
prof. dr. sc. Helena Sablić-Tomić

Likovna oprema i grafička rješenja naslovnice i pregradnih stranica:
Zvonimir Pliskovac

jezična redakтура autorska

ISBN 978-953-6104-67-3
EAN 9789536104673

Rijeka u priči

HRESTOMATIJA KNJIŽEVNIH TEKSTOVA
O GRADU NA RJEČINI

Danijela Bačić-Karković

Rijeka, 2008.

*Ako Gospodin kuću ne gradi, uzalud se muče graditelji.
Ako Gospodin grad ne čuva, uzalud stražar bdi.*

Ps 127,1

(...) petnaest godina poslije Krležina govora u Hreljinu još ni pojma nismo imali da je tlo po kojem hodamo staro glagoljaško, bogumilsko i iliričesko tlo, i da su na tome tlu svaka vlat trave i svaka grančica pelina tisuću godina rasle samo s klicama muke i prkosa u sebi.

Zvane Črnja

Kazalo

Uvod	13
I. Grad – zrcalo vremena, prostora, ljudi, stvari, zbivanja i sanja	17
1. Metodološki aporemi	19
2. Grad – okvir za priču	29
3. Tematski krugovi – pripovjedni arhipelazi	39
3.1. Jezično-semantički meandri	39
3.2. Barac – Antić – Crnković	41
3.3. <i>Pustinjak s Vučke</i>	44
3.4. <i>Rieci</i> Ivana Dežmana i <i>Trsatu</i> Augusta Harambašića	47
3.5. Grobnik	51
3.6. <i>Meni je ovdje na Sušaku prekrasno</i>	53
3.7. <i>Terra incognita</i> , od cestopisnih do skrovitih vidika	55
3.8. Rječina, most na Rječini	69
3.9. <i>Nostalgia fiumana</i> – prošlost u sadašnjosti ili mjesta odsutnosti	72
3.10. <i>More je kasnilo!</i>	78
3.11. Apatriti, nomadi i pečalbari	81
3.12. Karolina Riječka	84
3.13. Riječki lokaliteti	86
3.14. <i>Marina kruna</i> , <i>Črni Moro</i> i <i>Morčić</i>	88
3.15. Umjesto zaključka	94
II. Hrestomatija	95
Fran Kurelac <i>Fluminensia</i> ili <i>koječega na Reci</i> izgovorena, <i>prevedena i nasnovana</i>	97
Antun Nemčić <i>Zaljev od Kvarnera</i>	99
<i>Marina kruna</i>	105
Antun Paško Kazali <i>Grobnik</i>	106
Dragutin Hirc <i>Hrvatsko primorje: slike, opisi i putopisi</i>	109
Ivan Dežman <i>Rieci</i>	113
Hadrian Mandel Bademić <i>Sa grobova mladosti</i>	114
Antun Mažuranić <i>Pismo iz 1852. godine</i>	123

Vinko Antić <i>Školovanje Ivana Mažuranića u Rijeci i postanak njegove prve pjesme</i>	123
Rikard Katalinić Jeretov <i>Našim morem i našim krajem</i>	124
Fran Krsto Frankopan <i>Elegija</i>	127
Ivan Katalinić Jeretov i Ivan Trnski <i>Juraj Ružić, životopisna crtica</i>	128
Viktor Car Emin <i>Danuncijada</i>	135
Miroslav Krleža <i>O Supilu</i>	148
Nedjeljko Fabrio <i>O Supilu</i>	148
Antun Gustav Matoš <i>Naši ljudi i krajevi</i>	149
Viktor Car Emin <i>O Supilu ("Zjenica oka našega")</i>	156
Viktor Ružić <i>Sjećanje na Supila</i>	156
Ive Grohovac <i>Negda i sada</i>	157
Ive Grohovac <i>Glasovi sa Kvarnera</i>	168
Branko Kukurin <i>Jena bez naslova</i>	170
Gemma Harasim <i>Riječka pisma / Le lettere da Fiume</i>	170
Viktor Ružić <i>Moje uspomene</i>	171
Josip Baričević <i>Smrt kao baština</i>	177
Dezső Kosztolányi <i>Kornél Esti</i>	185
Janko Polić Kamov <i>Isušena kaljuža</i>	191
Dražen Cuculić <i>Post scriptum</i>	195
Nikola Polić <i>Sušačke subote</i>	196
Nikola Polić <i>Zagrebačke šetnje</i>	203
Ivan Grohovac <i>Riječanin Riječkim Hrvatima</i>	205
Miroslav Krleža <i>Davni dani</i>	206
Antun Barac <i>Fiume</i>	209
Viktor Car Emin <i>Udesni dani</i>	215
Mate Balota (Mijo Mirković) <i>Od Rečine do Plomina</i>	216
Ivo Žic Klaić <i>Prvi dan reče Bog: neka bude svjetlost!</i>	218
Antun Bonifačić <i>III. tanac</i>	222
Katja Šepić <i>Nonina</i>	222
Drago Gervais <i>Karolina Riječka</i>	223
Osvaldo Ramous <i>Il cavallo di cartapesta</i>	234
Mate Balota <i>Prid Kontinentalon; Na Rečini</i>	243
Enrico Morovich <i>Un Italiano di Fiume</i>	244
Lőrinc Szabó <i>Utólért csoda / Dostignuto čudo</i>	248

Paolo Santarchangelli <i>Il porto dell'aquila decapitata</i>	249
<i>Čo je lepo tamo poli mora</i>	256
Lucifero Martini <i>Novi dom</i>	257
Ljubo Stefanović <i>Dona Anamadona; Četiri soldata; Ka se nevestica</i>	263
Zoran Kompanjet <i>Šete bandjere ili prevrtljivac</i>	264
Zvane Črnja <i>Hrvatski Donkijhoti</i>	270
Zvane Črnja <i>Život u žrvnju</i>	276
Irvin Lukežić <i>Pred vratima Kvarnera</i>	281
Milivoj Bakarčić <i>Život na trnju</i>	282
Branko Fučić <i>Terra incognita</i>	287
Branko Fučić <i>Fraške</i>	294
Lucifero Martini <i>xxx [Ulica Carrabino]</i>	298
Rosemarie Wildi-Benedict <i>Piccole memorie /1938 – 1950/</i>	299
Božidar Perharić <i>Pećine 5 (U spomen dr. Viktoru Ružiću)</i>	304
Alessandro Damiani <i>Obiteljski album</i>	311
<i>Svilne rukavice</i>	317
Giacomo Scotti <i>Racconti di una vita</i>	318
Krsto Špoljar <i>Brod čeka do sutra</i>	324
Emanuel Hoško <i>Graditelj trsatskih stuba</i>	328
Silvia Kramar <i>La musica della vita</i>	329
Nada Barac-Jelčić <i>Stubi trsatske</i>	334
Srećko Cuculić <i>Fijumanka</i>	335
Srećko Cuculić <i>Harlekini</i>	339
Ivan Rogić, Nehajev <i>Caffée continental</i>	344
Nedjeljko Fabrio <i>Vježbanje života</i>	345
Nedjeljko Fabrio <i>Berenikina kosa</i>	355
Alessandro Damiani <i>xxx [Egzil]</i>	361
Marisa Madieri <i>Vodnozeleno</i>	362
Giacomo Scotti <i>Skitnje; Fiume, città di Fiume</i>	366
Daniel Kokić <i>Frane Pitur</i>	366
Radovan Tadej <i>Sinoć spazih na istoku; Bog očuvaj</i>	372
Ezio Mestrovich <i>U Rijeci, jednog ljeta</i>	373
Ezio Mestrovich <i>Fojba in autunno</i>	376
Velid Đekić <i>Oval smrti, oval života</i>	379
Josip Žgaljić <i>I ne samo crno zlato</i>	380

Borben Vladović <i>Boja željeznog oksida</i>	386
Mladen Urem <i>Na obali</i>	390
Osvaldo Ramous <i>Nessuno ascoltera / Nitko neće saslušati</i>	390
Mišo Cvijanović <i>Dir po Korzu</i>	391
Vlasta Juretić <i>Gradsko II.</i>	397
Daša Drndić <i>Leica format</i>	398
Željko Maurović <i>Modeli mimikrije</i>	406
Andrija Vučemil <i>Riječki karneval 2001.</i>	409
Milorad Stojević <i>Primeri vežbanja ludila</i>	410
Milorad Stojević <i>Orgija za Madonu</i>	415
Dragica Torić-Drenovac <i>Uličarska pjesma</i>	421
Vedrana Rudan <i>Uho, grlo, nož</i>	422
Spomenka Štimec <i>La lasta batalo de la moretto</i>	427
Sead Mahmutefendić <i>Vjetar koji se pretvorio u mačku</i>	431
Igor Večerina <i>Rijeka teče</i>	435
Edo Stojčić <i>Moja žena mene vara</i>	436
Aldo Paquola <i>Samozatajni hermafrodit</i>	438
Nirvana Beltrame Ferletta <i>Una mattina qualsiasi / Bilo koje prijepodne</i>	443
Eva Viola <i>Slučajni susret / Vēletlen találkozás</i>	451
Davor Velnić <i>Kamov u Rijeci i Zagrebu</i>	452
Robert Bebek <i>Ikone & lješnjaci</i>	456
Vlasta Hrvatinić Smetko <i>Pješački prijelaz</i>	456
Ervin Dubrović <i>Vrag nikad ne spava</i>	457
Rozario Jurišić <i>Vrgada Palačinka</i>	462
Ingrid Žic <i>Posljednja trsatska kneginja</i>	466
Doni Božić <i>Marul Vrški</i>	467
Silvano Simčić <i>Bend</i>	472
Slavica Mrkić Modrić <i>Se dojde na svoje</i>	477
Irvin Lukežić <i>Riječke glose</i>	478
Damir Sirnik <i>Trsatski memento</i>	485
Branka Čubrilo <i>Fiume corre / Rijeka teče</i>	486
Žarko Milenić <i>Zmija s Istoka</i>	489
Bojan Mušćet <i>Johnny, Joey, Dee Dee, Dobra vremena</i>	492
Igor Žic <i>Intruder</i>	493

Sanjin Ivandić <i>Proljeće kad je ponovo otkrio život</i>	498
Vlasta Sušanaj Kapićeva <i>Reke na kraj drugoga milenija</i>	501
Kenka Lekovich <i>La strage degli anatroculli</i>	502
Vuk Perišić <i>Simfonije</i>	506
Nikola Petković <i>Uspavanka za mrtve</i>	512
Milan Crnković <i>Korzo uveče</i>	515
Damjan Vasiljević <i>xxx [U kafiću]</i>	515
Diana Rosandić <i>Lanterna</i>	516
Diana Rosandić <i>Moj moza(i)k 1.</i>	522
Diana Rosandić <i>Moj moza(i)k 2.</i>	524
Ljubo Pavešić <i>Liburnijski ljetopis</i>	526
Mladen Urem <i>Janko Polić Kamov, Dora Maar i hrvatska avangarda</i>	527
Boris Perić <i>D'Annunziov kod</i>	532
Janko Polić Kamov [prikaz] <i>Josip Baričević: Novele i portreti</i>	537
Lary Zappia <i>Karolina Riječka</i>	538
Antun Bonifačić <i>Opatija</i>	542
Rajka Jurdana Šepić <i>Z Reki</i>	542
Amir Muzur <i>Liburnijski mikrokozam</i>	543
Theodor de Canziani Jakšić <i>Moretto specialità fumana / Morčić riječki specijalitet</i>	547
Zoran Žmirić <i>Vrijeme koje nam je pojeo Pac-Man</i>	549
Ljubo Pavešić <i>Romantična spoved</i>	552
Bekim Sejranović <i>Nigdje, niotkuda</i>	553
Nenad Stipanić <i>Sprinter u labirintu</i>	559
Ribarske izreke	563
Goran Dević <i>Snuff film</i>	564
Kim Cuculić <i>Rika treba novog Adamića</i>	568
Alen Kapidžić / Enver Krivac / Mišo Novković <i>Smeće</i>	569
Alen Kapidžić <i>Noć uz Rijeku</i>	575
Vladimir Jugo <i>Mlekarice; Sedan Vlašići na nebe</i>	582
Jasna Šurina <i>Hana, reci curčak</i>	583
Irvin Lukežić <i>Fijumanske priče, Vedute mrtvooga grada</i>	587
Nikola Tutek <i>Zlatna pirana</i>	588
Giacomo Scotti <i>Želio bih grad</i>	592

Sažetak	593
Riassunto	595
Zusammenfassung	597
Összefoglaló	599
Summary	601
Resumo	603
Izvori i literatura	605
Abecedno kazalo zastupljenih autora i anonimnih tekstova	619

Uvod

Rijeka u priči – podnaslova *Hrestomatija književnih tekstova o gradu na Rječini* – odnosi se na sliku Rijeke u ogledalu književnosti. Interesno polje ove hrestomatije proteže se na sve riječko uključivši i širu njenu okolicu pa bi manje formalni naziv toga pregleda i priručnika mogao biti *riječka čitanka*. Čitanka, hrestomatija ili pregled ovdje su istoznačnice te se tijekom teorijskoga dijela podjednako rabe ne favorizirajući ijedno. Namjera je, eto, zakoračiti u grad iz književnoga kuta. U ovoj “riječkoj čitanci” ravnopravno se nižu tzv. visoki i niski, elitni i pučki, zabavni i ozbiljni književni stilovi i oblici. Priručnici koje imenujemo hrestomatijom, antologijom, čitankom pretpostavljaju odabir najboljega u nekoj cjelini. *Rijeka u priči* nije slijedila – ili nije do kraja slijedila – vrijednosno rangiranje. Želja je suvremenome čitatelju, posebice mlađemu riječkome naraštaju ponuditi raznoliku dijakronijsku paletu junaka i junakinja – što stvarnih, što izmišljenih riječkih sudbina kroz književnu riječ. Nema savršene selekcije, objektivnoga izlučnoga načela. Iz(a) antologije, hrestomatije/čitanke i sličnih priručnika u konačnici razaznaje se selektorski stav s manje ili više propusta. Ovdje se ne nude iscrpne obavijesti o piscima i djelima, ne vrednuju se *en générale* književni dosezi ili promašaji, ne nudi se pedantni vodič kroz rijekopisnu lektiru nego se izborom – kronološkim slijedom i metodom egzemplarnosti – kolažira *povijesna poetika* pripovjednih tekstova u relativnome kontinuumu od Kurelčeva boravka u Rijeci i na Sušaku do najrecentnijih književno-publicističkih evociranja Rijeke. Među tzv. preklopnim stranicama ima i davnijih tekstova, poput *Marine krune*, *Svilnih rukavica*, Frankopanove tugovanke s ciljem da dočaraju dugovječnost proživljenoga, neumrle tematsko-motivske punktove i njihovu dotematizaciju.

Riječka čitanka ima i popularizatorsku nakanu. Stoga se predstavljaju isječci dopunjeni iskricama “preklopnih” stranica, memoarsko-epistolarnim, dokumentarnim, publicističkim tekstovima. “Preklopni” (kratki) i matični (opširniji) ilustrativni nude se kao obavijesni pleter. Te se dvije kompozicijske razine dopunjuju s ciljem da čitatelj unutar ovih korica napusti strogo selektivni red veličina i, ako je moguće, doživi ugodu čitanja izmiješanih tekstova što spomeničke, što beletrističke, što izvještajno-publicističke iskaznosti. Čitanka ne poduzima temeljitu sistematizaciju imena i djela koja se referiraju na naš grad – ovdje ponudeni korpus tekstova tek je jedan od mogućih (re)konstrukta *riječanstva* s grubim obrisima tematsko-motivskih krugova i njihovih povijesnih mijena. Čitatelj će se osvjedočiti da su među nanizanim literarizacijama i one koje ne bi mogle izdržati strogi estetski kriterij. Stoga je zahtjevnu oznaknicu “antologija” (grč. *ánthos*, cvijet; *legein*,

birati) valjalo zamijenili s nešto prosudbeno ležernijim ali didaktički primjerenijim terminom “hrestomatija” (grč. *khrestós*, koristan; *mathein*, naučiti). Ovdje to ne bi smio biti alibi za metodološku nekonzistentnost iznad onoga što hrestomatijska organizacija “materijala” *per se* implicira. No, znano je da tematska ponuda – kojom su autori, njihova djela, stil, jezik likova, fabularno-sižejni okoliš i sl. motreni u svrhu neke apriorne nakane – može mobilizirati otpore, frustraciju, pa i čitateljsku dosadu. Jedan je mladi riječki pisac, čuvši za *Rijeku u priči* s pravom primijetio:

Samo po sebi – potpuno nezanimljivo: jer koga uopće interesira knjiga u kojoj su pobrojani i predstavljeni autori s djelima koja su pisana o Rijeci?

Antologiziranjem se iz cjeline djela fokusira samo neki interesni isječak. Na djelu je, dakle, čitanje s tendencijom. No, takvo načelo pravdam pretpostavljenom korisnošću pothvata, nastojanjem da određeni gradski prostor u nanizanim predlošcima dekodiram kao kronotopografiju kojom se beletristički portreti Rijeke, u dijakronijsko-sinkronijskoj postavi pridodaju tzv. običnim, životnim iskustvima toga grada. Individualnim i kolektivnim. Iskustvima neispisanim, prešućenima, podrazumijevanim, potisnutima.

Veliki broj autora uvrštenih u hrestomatiju nema svoju natuknicu u našim leksikonima pisaca, povijestima književnosti ili aktualnim čitankama bilo stoga što su tek zakoračili u književnu radionicu (naraštajno najmlađi) ili su – kako stariji tako i mlađi – od književne kritike (ne)opravdano zaobidjeni. Dio davnih autora ovdje zastupljenih u hrvatskim je udžbeničkim prosudbama visoko rangiran, kao neprolazna književna tekovina, bilo spomenička ili estetska. Neki/e suvremenici/e – danas u stvaralačkome akmeu – laureati su (nad)nacionalnih nagrada i priznanja. Ima poznatih, priznatih, nagrađivanih autora, rođenih Riječana/ki koji/e su ovdje izostavljeni/e zbog – u njih – oskudno iskoristivoga načela: načela da im se djelo eksplicitno dotiče našega grada. Odnosno, da su izlučeni predlošci izrazito ambijentalno označeni “riječkom temom”, kronotopom, ljudima.

Od aluzivnoga do eksplicitnoga slova niz je obavijesnih nijansi spram kojih nam je valjalo odrediti selektorsku granicu: prednost su dobili tekstovi koji se izrijekom a ne podtekstom odnose na Rijeku. Izabrani odlomci djelâ – po načelu *pars pro toto* imat će polovičan domet ako čitatelj kad-tad ne posegne za potpunom porukom i djelom u cjelini. Kao što se iskazuje sjećanje i iskustvo splitskoga, osječkoga, zagrebačkoga, dubrovačkoga mentaliteta i mjesnoga štimunga ili istarstva, dalmatičnosti, jadraniizma, mediteranstva, panonstva, europsjstva, amerikaniz(a)ma, azijan(a)va i sl. – tako se (re)konstruira duhovno-društvena klima u gradu na Rječini. Od jednih osporavani, od drugih hvaljeni riječki identitet.

Kultne knjige *Kako čitati grad* Radmile Matejčić i *Terra incognita* Branka Fučića bile su kulturološki zamašnjak *rijekopisnih* publikacija. *Rijeka u priči* podupire taj *amarkord* i želi kroz lekturu – beletrističko štivo – rekonstruirati prošlo i sadašnje obiteljsko, osobno i društveno trajanje. U širokome luku od adoracije do kontesta-

cije, od *nostalgije fjumane* do apatije pratimo beletrističku mitopoetiku prostora i ljudi. Čitatelj će u ponudenome korpusu predložaka uočiti tematsko-motivske lajtmotive, neke tzv. riječke teme ili krugove. Među ostalima, to su trsatsko svetište i Gospa, frankopansko-zrinska tema, *danuncijada*, riječki/fjumanski *setebandjerizam*, riječki Morčić, Leopoldov grb, Karolina Riječka, egzodusno-egzilni tematski krug riječkih Talijana, ali i prognanih riječkih Židova, doseljeničke sudbine jugoslavenskih/južnoslavenskih imigranata u socijalističku pa potom i postsocijalističku Rijeku, usponi i padovi riječkoga kapitala i glamura, riječka bohema, Rječina kao slobodarski signum, Stari grad i Gomila kao jezgreni kronotop riječanstva, *aura kamoviana*, kavana Kontinental, riječki Korzo itd.

Intendirani doseg *Rijeke u priči* proteže se na nekoliko čitateljskih krugova.

Ponajprije na studente kroatistike i sve one koje zanima identitet grada u kojem obitavaju ili u kojemu se školuju, studiraju; jer: što će, odlazeći iz studentskih domova i podstanarskih (ne)zgodâ – osim osobnih sjećanja – vezati uz grad njihova studija, oni koji se vraćaju u rodni kraj? I što će u velikome luku od svjetskih do zavičajnih klasika moći povezati s književnom i povijesnom kronografijom Rijeke i hoće li na rastanku s njom moći kazati: *znamo se, Grade!?*

Nadalje, njome bi se trebali služiti slušači izbornoga kolegija *Rijeka u priči* kojima će tzv. *riječka tema* biti poticajnom da sami kritički pa i umjetnički tematiziraju svoj grad i zavičaj. Ponuđena je stručnoj i znanstvenoj javnosti koja se bavi književnom kritikom, poviješću i teorijom književnosti, posebice segmentom povijesti fokusirane na regionalnu i kontaktnu/transgraničnu/liminalnu književnu povijest; krugovima koji iz motrišta sociologije književnosti i sociologije migracija mogu u rečenoj knjizi – makar rubno – pratiti pretragu grupnoga/društvenoga i osobnoga identiteta kroz književno iskustvo gradskoga (su)života.

Podupire mladu “disciplinu” fhumanistike/fhumanologije kojoj je – *tra storia e memoria* – ciljna istraživačka točka Rijeka.

Najposlije – ili najprije – ta je čitanka namijenjena svima onima koji vole Rijeku, rastu i traju s gradom na Rječini.

I.

**GRAD -
ZRCALO VREMENA,
PROSTORA, LJUDI, STVARI,
ZBIVANJA I SÄNJA**

1. Metodološki aporemi

Književna se projekcija grada na Rječini većinom organizira oko autorova proživljena *riječanstva*, njegova dijaloga s imagom grada često doslovne autobiografičnosti (*Udesni dani* V. Cara Emina; *Sjećanje na Supila* V. Ružića; *Od Rečine do Plomina* M. Balote; *Fiume* A. Barca; *Vodnozeleno* M. Madieri; *Kornél Esti* D. Kosztolányija; *Piccole memorie* R. Wildi-Benedict; *La strage degli anatroculli* K. Lekovich...) Manji broj tekstova facetira neogotičku fantastiku, utopijsku/distopijsku sliku, mješavinu groteske, pustolovno-avanturističke, (novo)povijesne i horror poetike migriranjem u tzv. lako štivo (P. Degan, *Bijela gospa Trsat grada*, B. Perić, *D'Annunzijevo kod*), parodijski nadrealizam i harmsovsku gestu (S. Mahmutefendić, Ž. Maurović, M. Stojević) ili *mise en abyme* (pismo u pismu; priča u priči) postmodernističkoga pastiša (*Lanterna* D. Rosandić, *Leica format* D. Drndić).

Što o nama poručuje beletrizirana Rijeka? Koja su lica i maske Rijeke? Koji smo i kakvima nas vide "riječke priče"? Povratno: tko su i kakva su nam književna pera – izbor mithema otkriva i njih. Ispripovijedano vraća se svomu autoru kao ključ koji raskriva i njega. Svi smo – i čitatelji i stvaratelji – pod reflektorom tzv. riječke teme.

Nadalje, kako se društveni život (poetske) riječi odredio spram društvenoga života kojega zbirno imenujemo Rijekom? Kako se intimno i javno, sveto i svjetovno prelama kroz gradski/riječki prostor i trajanje? Što o tomu ima reći beletristički diskurs? Je li to kazivanje komplementarno tzv. svakodnevnoj (a)percepciji? Je li zrcalnost grada spoznajni adekvat objektivitetu prostora? Dakako da nije. Nema doslovnoga prijenosa stvarnosti u književnost. Ni obratno. Premda su književne vizije nerijetko anticipirale ono što se u svakodnevici poslije potvrdilo. Putem raznih medija, uključujući knjige, živimo i virtualnu stvarnost kao sastavnicu vlastitoga realiteta. Reagiramo prema onome što nam razni mediji serviraju, a sustav vrijednosti, kritičnost i društveni pogledi preuzimaju se i iz literarnih obzora. Preko književnih djela komunicira se barem djelomično kao preko vijesti o stvarnim događajima.¹

¹ Nitko ne može poreći da mnoga književna djela detaljno opisuju zbiljske ljude i događaje, da su mnoga pravi izvor mnoštva povijesnih podataka, a da se u mnogima čak i u najvećim uzletima mašte može lako razabrati okosnica u posve određenoj zbilji svagdašnjeg života. Tolstojev roman *Rat i mir* opisuje tako Napoleonov pohod na Rusiju, s mnogim potankostima od kojih barem jedan dio odgovara povijesnoj istini, a iz Homerovih epova svakako možemo naučiti kako su stari Grci živjeli, kako su se odijevali, kako su ratovali, što su mislili i osjećali, kao i u što su vjerovali (...) nema nikakve sumnje da su Danteeve vizije duboko ukorijenjene u zbilji ljudskog života i da brojne sudbine, koje on opisuje, pripadaju upravo zbilji njegova povi-

Književnost je i sama u nekoj mjeri sastavnica te zbilje. Pojedina književna djela i književnici zabranjivani su, a čitavi književni pravci vezivali su se za neke društvene ili političke pokrete. Književnosti nije strana ideološkičnost, pristranost, "angažiranost" i manipulacija čitateljem, pa i bliskost opsjenama, konzervativnost, anarhičnost ili slobodarstvo, mitologizacija i sl. Književnost ima povlašteno mjesto u svijetu živih i životnih ideja, proizvodnji ideala i mitova kao i u njihovoj dekonstrukciji.

Termin beletristika (franc. *belles-lettres*, lijepa književnost) danas je u velikome dijelu tekstova ispraznio primarno značenje pokrivajući uz lijepa i ona okrutna, nelijepa, nezabavna štiva. Beletristika uobičajeno podrazumijeva pripovjedne žanrove – novelu, pripovijetku i roman, no, odavno se književnost toliko raslojila da se u međuprostor navedena tri žanra utisnulo niz podžanrova, često nejasnih oblikotvornih granica te postaje upitno striktno generičko definiranje čak i na makroplanu, na razini književnosti kao umjetnosti spram drugih oblika pisane riječi. I drugih oblika (ne)umjetničkoga djelanja. Tako je za neke sporno jesu li uzrečice, vicevi, anegdote, epitafi, poslovice, zagonetke i druge male forme tzv. nižih vrsta dio književnosti (umjetnosti). Stoga se u Hrestomatiji netom korištenom sintagmom "beletristički diskurs" uopćeno pokriva jezična svjetotvornost i stilotvornost bilo da je iskazana ribarskom izrekom, dnevničkim zapisom, novinskom kolumnom, lirikom ili dramskim tekstom.

"Beletristički diskurs" ili "priča" ovdje je jednakovrijedno zbirno imenovanje tekstova nanizanih u Hrestomatiji. "Priča" se ovdje rabi iznad i mimo naziva za kraću proznu vrstu, *gatk* (usmena književnost), zagonetku (Petar Hektorović, *Ribanje*), parabolu, basnu i druge kraće alegorijske prisprodebe. Tako jednim dijelom svoga predmetno-tematskoga "programa" Ivan Rogić-Nehajev (1943) spada u pripovjedače o Rijeci. Na način teorijskoga, esejističkoga, pričevnoga u užemu smislu (žanru najbliža pjesma u prozi) i stišnoga diskurza. Neke od njegovih *Lučkih pjesama za pjevanje i recitiranje* (1980) naglašeno su priopćajne, narativno redundantne, rijekopisno komunikativne. Za primjer navodimo Rogićeve pjesme *u baru "plavi jadrani", u autobusu broj 2 za zamet, izjutra u jesen* te iz zbirke *Pjesme o imenima, ženama i drugom* (1985) pjesma epskoga naslova *o porijeklu jedne subotnje nogometne utakmice u rijeci u svibnju 1975. godine*.²

jesnog vremena. Književnost tako na svoj način uvijek govori o zbilji, pa se njezina stvaralačka priroda očituje jedino u tome što njezin odnos prema zbilji nipošto nije izravno oponašanje. (Solar 1996: 16).

² Pjesnikov izbor ortografskoga "izgleda" teksta, stilogeno izostavljanje velikoga slova u naslova pjesama preuzeli smo bez izmjena, u duhu uobičajenih uredničkih uzusa i autorske pjesničke slobode. Tako i u svim ostalim slučajevima, što smo prethodno napomenuli.

(...) *zvali smo ga plavac rupa prčilište ukratko plavi
a kada suez šverceri i generali zatvoriše prvo su mornari
za njima lijepe putane al prvo su mornari
minuli, a onda i mi, zelena čeljad: daci mulci landravci sveci sveci (...)*³

Njegova pjesma *Caffèe Kontinental* (u Hrestomatiji) dotematizira specifičan mini-kronotop, sušačku kavanu koja je bila, za talijanske okupacije Rijeke, egzilno-azilni kulturalni prostor. Drugo vrijeme i političko okruženje iz kojega je Rogić portretirao to simbolično mjesto njegovome *Kontinentalu* oduzimaju patosne konotacije. Depatetizirajuće i profanizirajuće oslikan je gradski milje riječko-sušačke radničke svakodnevice. Erotsko u monotoniji dnevne i životne rutine, egzotika tijela u eliotovskoj gradskoj pustinji.

Na ovaj način moguće je pod "priču" svrstati i typokombinatoričko, letrističko, nonsensno eksperimentiranje kakvo su prakticirali i riječki avangardni stihotvorci 70-tih i 80-tih prošloga stoljeća derivirajući neke značajke *fantazista*⁴. Uz njihov ludizam anakronom zvuči odrednica "pjesnici" ili "liričari" ili – *začinjavac* premda su također pisali i pišu ono što tradicionalno nazivamo pjesmom odnosno lirikom. "Zaigranost" iskaznom babilonštinom, agramatizmom, crtovljem, krivuljama, sinusoidnim i poantilističkim grafematskim ishodima, parodiranje pseudonaivnim crtežima, interpunkcijama, izostavljanjem očekivana plana izraza i sadržaja otežavali su ili odbijali čitateljsko razumijevanje. Rečene su grafematske plohe, pretpostavljam, odgovor na zatečeni modelotvorni i izvanknjiževni kontekst.⁵ Pa je i ta aleatorička avantura kao dijaloška dionica ili antiteza prethodnomu i okolnomu duhu vremena svojevrsna priča o Rijeci.

O Rijeci pripovijedaju murali, grafiti (*Čitajte Kamova!*; *Vratite nam naša igrališta!*), poster i plakati, tzv. riječka himna, "himna" *Rijeka* alternativne riječke pop-scene, *Bračka balada* (o *Bracanima* na *Fiumeri*), *Rijeka snova* istoimenoga albuma mediteranskoga pop-zvuka Nene Belana i *Fiumensa*, mnogi stihovi glazbenoga albuma *Riječki novi val* – Antologija (Dallas, Rijeka 2008), Šajonarine/Šajetine radijske i novinske humoreske, davna zabavna radio-emisija *Gong*, koja je ukazivala na dobro i loše u našem gradu⁶, davno zapriječena *Primorska poneštrica*,

³ Rogić-Nehajev 1980: 16.

⁴ Jedno od načela: *Pretjeranim bljeskom sroka, prepredenošću epiteta ili preosjetljivošću igrom aliteracija namjerno navesti čitatelja da se smije ozbiljnim osjećajima koje pjesnik opjeva ne prestajući biti iskren.* (Tristan Derème, 1889-1941). Villon, Laforgue preteče; Francis Carso (1886-1958) među fantazistima karakterističan po asentimentalnomu slikanju pariške boeme, velegradskih veduta.

⁵ Više u: Sorel 2001.

⁶ *Emisija Gong svake je subote završavala riječima: "I dovidjenja sljedeći tjedan – jedan po jedan bit ćemo tu."* Ukinuta je 1956. godine. Cit. prema: *Stari grad moje mladosti; Vremeplov 50-tih godina*, 1998: 33.

slogani, parole i druga rječita ikonografija riječkoga karnevala koji je i sâm predmetom kritičkoga rijekopisnoga diskursa.

Ogurlićev (Rijeka, 1963) *Protokol za majice*⁷, pripovjedna crtica ili uobičajenoga imenovanja *short short story*, urbana je sličica višeslojnih poruka. Autorska dosjetka rokiranjem: natpisi na majicama okupljenoga društvanca uz šank i piće preuzimaju ulogu sugovornika. Sugovornici su (tek) nositelji citatnih dionica, primjerice LAŽEM ČIM ZINEM; ŠIRIM ANTIKARNEVALSKO RASPOLOŽENJE; JA SAM ZA DRŽAVNI UDAR; ODBIJAM SVAKU KOMUNIKACIJU; MALO PRIČAM, SMRDI MI IZ USTA; JA SAM POPLOČAO KORZO; NEMAM ZA BUS... Rečeni odjev(e)ni citati istaknuti su verzalom i tako čitatelju vizualno upečatljivi. Dijalog je *simultanka* odjev(e)nih citata i stvarnoga klapskoga čavrljanja. Začudnost je potaknuta i neskladom iskaznih dionica i postupaka likova s "parolom" na majici koju nose. (cit.) "*Dobra ti je majica*, rekao je LAŽEM ČIM ZINEM." Dvojba: je li riječ o riječkomu Korzu? Riječkomu karnevalu?

Ödön von Horváth (Sušak – Pećine, vila viteza Vjekoslava Kozulića, 1901 – Pariz, 1938), austrijski dramski pisac i pripovjedač, u rodni je grad navratio neposredno pred tragičnu smrt. Njegova lakrdija *Amo tamo (Hin und her)* očita je aluzija na riječke međuratne prilike (Gašparović 1982; 1996), na vrijeme kada je Rijeka bila podijeljena Rječinom kao državnom granicom. Glavni protagonist ostaje na mostu nad Rječinom ne mogavši prijeći na kopno jer *de facto*, po državnim propisima, ne spada "ni amo ni tamo". Aluzija je to, između ostaloga, i na Horváthovo nesvrstavanje, višetničku obiteljsku anamnezu. *Svijet je moja domovina*. (usp. D. Drndić, *Leica format* 2003: 267-268) No, navodno po piščevu kazivanju, lakrdija ne aludira ni na koji konkretni grad i granicu nego je transpozicija sna koji koincidira s tadanjim političkim košmarom širih razmjera. Uvrstiti rečenu "aluziju na Rijeku" kako bi Horváth pripadao "i tu i tamo"...?

Alojz Majetić (Rijeka, 1938), Slavenka Drakulić (Sušak, 1949), Ljiljana Domić (Rijeka, 1952), Damir Miloš (Opatija, 1954) zasigurno su mnoge proživljenosti, asocijacije, sjećanja, dojmove i rijekopisnu mitopoetiku ugradili u svoje djelo, no, eksplicitno "riječkih" stranica u njih teško je naći. Može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da u romanu *Hologrami straha*⁸ Slavenke Drakulić (...) *bolesni otac sjedi na balkonu svoga stana i gleda u more* baš s Kantride i Bujske ulice ali "dokazive" potvrde nema jer bilo gdje je moguće da (...) *na prozoru nema zastora. Kuhinja je savršeno čista. Nепреpoznatljiva*. (*Hologrami straha* 1988: 145)

Tako se eskamotira određeni (riječki?) autobiografski isječak i poopćuje do svemjesta. Proza *Čuk il netopir*⁹ Marine Čabrajec (Rijeka, 1959) prati jednog od

⁷ Ogurlić, 2001a: 57-58.

⁸ GZH, Zagreb 1988.

⁹ ICR, Rijeka 2001., str. 164.

likova *sasvim do mora*. (...) *Sjedi na rubu maloga pristaništa i cipelama tek što ne dotiče valove*. Je li to riječko pristanište? Jest i nije. Nema nedvosmislenih indikatora za pokriće rečenoga imenovanja.

Tehnički razlozi sveli su dio *Rijeke u priči* koji se predstavlja stihovima tek na simboličku količinu. Isto je s putopisnim kronotopogramima, kolumnama i uopće publicističkim tekstovima.¹⁰ Stihovi su interpolirani kao obavijesni pleter ali i kao afektivna poveznica prozno-dramskim dionicama. Zasada je riječka pjesmarica/antologija lirike deziderij¹¹. Ima više pregleda koji predstavljaju riječke pjesničke krugove, naraštajne koterije, tzv. riječku mladu liriku, (ri)valova književna pera, avangardnu scenu i sl. No, inventura "Rijeke u stihu" dijakronijskim okularom nije još napravljena.

Sve tanja je crta razlikovnosti, žanrovskoga sortiranja feljtonističko-kolumnističkih, memoarsko-putopisnih, epistolarnih i esejističkih naslova koji se referiraju na riječku svakodnevicu, na životopise riječkih značajnika (Milutin Barač, Marija Krucifiksa Kozulić, Ljudevit Adamić...) i zavičajnika. Suvremena "lektira" na temu *riječanstva* žanrovski je sve zamućenija, hibridizirana. Žanrovski premežena djela danas pretežu. Rubno ili granično u oblikotvornome smislu tek uvjetno možemo kvalificirati takvim. I obratno: roman, dramski žanrovi, pjesma, pripovijest – sve češće napušta uvriježene čvrste formalne gabarite. Mixtum tzv. visoke i niske, zabavne i ozbiljne književnosti, *čiklita*, *šunda*, *ljubića*, *queer* poetike, i sl. proizvodi novu čitateljsku klijentelu i estetske standarde.

¹⁰ Među inima valja svakako spomenuti Gradimira Radivojevića (1937), vrlo plodna publicista i novinara kojega naslovi knjiga govore o trajnoj zaokupljenosti morem, pomoračkim "pečalbarstvom" a dotiču se i liburnijsko-kvarnerskoga i riječkoga podneblja i potresnih ljudskih sudbina. Usp., primjerice, *Brodolomci* (1991), *Nepokoreni Jadran 1991/92* (1993), *Hrvati na oceanima smrti* (1994), *Sljepi putnici* (1995), *Posejdonovi izazovi* (1996), *Robovi mora* (2001), *Balkanski bolero* (2004), *(Po)tonuli u Jadranu* (2004), *Tri Ane* (2006), *Jadranske priče* (2006), *Kapetanova putovanja* (2008), i drugo.

Mnogim vrijednim monografijama ističe se što uredničkim i(li) autorskim udjelom književnik, publicist i novinar Dragan Ogurlić, primjerice *Svjedočanstva hrvatskog domovinskog rata '91/92: dnevnik reportera* (1992), *Radio Rijeka – prvih 50 godina* (1995), *Barba Rude* (1998), *100 godina vatrogastva na Sušaku* (1999), *Ljudi na prijelazu stoljeća* (2001), *Riječke vatre: povijest riječkog vatrogastva* (2007) i nedavno tiskana velebna publikacija *Rijeka u domovinskom ratu* (2008).

Mnogo je monografija iz kojih se zrcali riječka kulturna i društvena povijest što govori o publicističkoj živosti u našem gradu i potrebi da se otrgne zaboravu sve ono što će budućim naraštajima biti svojevrstni *memento*. U toj nakani podsjećam tek na neke od realiziranih projekata: *KUD Baklje: dvadeset godina plamena* (2001., V. Đekić); *Riječka luka: povijest, izgradnja, promet* (2001., ur. E. Dubrović); *Melodije Istre i Kvarnera* (2004., S. Mrkić Modrić); *Naša Rika, Reka, Rijeka* (2008., S. Mrkić Modrić/ M. Gracin) te netom objavljena historiografija hrvatskog nogometnog kluba "Rijeka" *Kantrida bijelih snova* (2008., M. Lazzarich).

¹¹ Giacomo Scotti i Diana Rosandić obavili su neke metodološke i koncepcijske predradnje za takav projekt.

Pred izazovom da u hrestomatiju budu uvršteni i publicistički¹², memoarsko-(auto)biografski izvori, bedekerski, feljtonistički rijekopisi otvorilo se niz dilema. Između ostaloga, tehnički razlozi zadanoga volumena hrestomatije presudili su izostavljanju rečenih štiva. Jedna usporedna čitanka trebala bi pokriti tu iznenađujuće bogatu proizvodnju. Ovdje su – također kao simbol specifične diskurzivnosti (stila ponajprije) – ilustracije radi – uvršteni tek poneki “uzorci” poput Nemčićeva *Zaljeva od Kvarnera*, Hircovih dojmova o Rijeci i okolici, Matošev, Krležin, Barčev rijekopis. Zajedničko navedenima jest da su prolaznici Rijekom, promatrači “sa strane”. Stoga nisu kritičniji od Grohovca Riječanina, Branka Fučića, Nikole Polića, Ivana Rogića Nehajeva ili Igora Žica. Nisu ponavljanje istoga premda je kritička intonacija u nekih slično jetka, sumporna.

Imagološka odnosno tematološka¹³ redukcija na urbanofoni sloj motrenih štiva hodi rubom dopustivosti: djelo i njegov autor s pravom se opiru jednodimenzionalnome čitanju. Teleološko-pragmatična ponuda “primijenjenih” čitanki i antologija – kao što su ljubavne, ratne, antiratne, domoljubne, mjestopisne, “refleksivne”, i sl. antologije – impliciraju metodološke aporeme. Djelo je mnogoslojno, ne trpi nasilje ciljanoga otključavanja. Auerbachova metoda uzorkovanja ovdje je dijelom korištena. No, također otvara dileme. Valjalo je birati ono pišćevo djelo, fragment, citat, stihove i sl. koji slijede krovnu nakanu. Pa su u nekih autora izostavljene zanimljivije, ponajbolje stranice jer nisu “riječke”. Tzv. jezgra ili središnja točka djela počesto nije bila i rijekopisna (*Grobnik* A. P. Kazalija; *Isušena kaljuža* J. P. Kamova; *Kornel Esti* D. Kosztolányija, *Davni dani* M. Krleže; *Sentimentalno putovanje* F. Fejtöa, *Terra incognita* B. Fučića, *Liburnijski mikrokozam* A. Muzura, *Vjetar koji se pretvorio u mačku* S. Mahmutefendića; *Uspavanka za mrtve* N. Petkovića; *Nigdje, niotkuda* B. Sejranovića...). To također govori o aporemskoj pozadini sličnih projekata. Riječanstvo je u nekih tek natuknica, narativna tangenta svedena na jedno poglavlje ili nekoliko

¹² Nema, zasad, jednoznačnoga definiranja pojma publicistike. Za Simeona (1969) su publicistika, novinstvo (tisak), novinarstvo (žurnalizam) istoznačnice a tiču se na tekućih pitanja politike i društvenoga života, osobito u periodičkoj štampi (tautologija?) i u posebnim publikacijama. Vidi komentar na to tumačenje i ostale prijevode oko usklađivanja rečenoga nazivlja u tekstu Srećka Lipovčana, *Publicistika – određene pojma i discipline*, u: *Komunikacijske znanosti; Znanstvene grane i nazivlje* (2007); također Lipovčan, 2005. Usp. također poglavlje *Književno-znanstvene vrste i publicistika u Teoriji književnosti* Milivoja Solara. Ističem (njegov) stav da je granicu između znanstvenih djela i djela umjetničke proze zapravo nemoguće povući. Brojna znanstvena djela moguće je čitati kao beletristiku i obratno. Pogotovo u današnje vrijeme kada je beletristika šatirana znanstvenom, arhivskom, publicističkom, multimedijском “gradom” i svakovrsnim interpolacijama. (Auto)biografije, sjećanja, uspomena, (anti)memoari, (anti)dnevni, (apokrifna) pisma, esejji (književnost o književnosti i druge esejističke inačice), feljtoni, reportaže i njihove podvrste, međusobne kombinacije i slični hibridni oblici supostojе sa znanstvenim i kanonskim književnim diskursom.

¹³ Tematologija, njem. *Stoffgeschichte*, franc. *thematologie*, engl. *thematology*, *thematics*; kao podvrsta komparatistike predmetom je suvremene kritičke inventure. Glavni je prigovor što izlučivanjem jedne ili nekoliko tematsko-motivskih točaka izostaje holistička istina djela.

stranica, ponegdje estetski briljantnih, u drugih tek obavijesnim indeksom izlučne teme. Čitamo kako junaci Begovićeve *Dunje u kovčegu* (1921), Mirko Samardžić i Rođena, nakon večere, *sjede u svome stanu u gornjem dijelu grada Rijeke, na širokoj verandi (...) Moglo je biti jedanaest sati. Ljetna čista prozirna noć ziba se nad Kvarnerom kao tanka siva paučina. U daljini preko mora sjaje se drščuće električne svjetiljke Opatije i Voloskoga, a kao velika srebrna ploča odsijava mjesec u morskoj površini.*

Pogdjegdje vidi se lada koja odlazi iz luke ili dolazi i vije svoj tamni dim po prostoru, a za sobom vuče u vodi sjajan trag. (Begović 1964: 110)

Tridesetim poglavljem zaključuje se kratka riječko-kvarnerska sekvenca: glavna junakinja hita na lađu kako bi se iz Opatije otisnula put Rijeke. (...) *Kad je lađa ušla u riječku luku, Rođena je izašla na palubu i pogledala gore na njihov stan. (...) Napokon, već su tu. Ona se protura među prvima i izađe iz lađe i poleti preko mula, pijace, pa gore onom strmjetinom ulicom.* (Begović 1964: 142) Tragičan kraj pripovijesti¹⁴ s melodramskim prizvukom Begović je ambijentirao upravo u Rijeku. Izrazito visoku cijenu – smrt djeteta – namijenio je autor svojoj rustikalnoj junakinji za slobodarski, erotsko-emozivni iskorak iz zacrtane životne putanje. Ima moralizatorske tendencioznosti u takvu fabulacijsku kroju. No, vođeni tematološko-imagološkim interesom ovdje pratimo literarne psihograme ako podupiru našu primarnu, rijekopisnu zadaću. Stoga, tzv. dramsku intonaciju pripovijesti, slabo objašnjive postupke Begovićevih likova i slično ostvaljamo za drugu analitičku zgodu. Mladim je riječkim čitateljima uz navedeni citat prilika skrenuti pažnju na (ne)давne riječko-opatijske (romantične) brodske veze i štimung kojega su one podcrtavale. Car Emin u svome dijarijumu (*Udesni dani*) spominje upravo takvu, ladanjsko-promenadnu *đitu* sa suprugom Emom, ne bez gorčine zbog ratnoga okruženja.

Fabrijev *Triameron* tek se u par redaka okrznuo o riječki kolodvor kako bi svoga junaka Alfreda – *koji kao ni mi od junačkoga nema ama baš ništa, jer smo eto prvu starost dočekali kao škart povijesti, kao anonimni oblutak* – otputio prema liburnijskim šetnicama i sudbinskome susretu s tragičnom junakinjom Tonijom:

(...) Na riječkome kolodvoru – tako nablizu središnjoj riječkoj prometnici da je Alfred na transparentima, što ih je uz jednu državnu zastavu i nekoliko plavih i žutih barjaka nosila u svom sporom hodu alejom starih kestenova duga povorka prosvjednika, mogao pročitati: Vratite nam naše tvornice i Dajte i nama, a ne samo vama – sačekao je korijeru za Opatiju, i sad se, s glavne opatijske ceste, po ono nekoliko stuba, već penjao u hotel Admiral. (*Triameron* 2002: 25)

Književnost je jezična djelatnost koja nema samoj sebi nadredene svrbe. (Solar 1996: 12) No, kako odrediti u kojemu iskaznomu dijelu i čime književno djelo napušta

¹⁴ *Dunju u kovčegu* neki nazivaju lirskim romanom. Ta generička oznaka, po drugima, neodrživa je. Više u: Nemeč 1998: 225.

svoju domenu i služi nadređenoj svrsi? Uobičajilo se to imenovati tendencijom u književnomu djelu, tendencioznom književnošću (*tendere*, lat. težiti ka nečemu), ancilarnim djelom, u službi izvanumjetničkih ciljeva. U službi (dnevne) politike, režima, idejno-političke borbe, stranačkih interesa, izdavača, osobnoga probitka (štogod to značilo), Boga, vjerske sljedbe, domovine, ideje, ideala i sl. Gdje je granica umjetničke autonomije? Proglas, manifest, palinodija, roman s tezom, roman-esej, pamflet, filozofski roman, persiflaža, himna, zdravica, tencona, svatovac, pogrebna tugovanka, didaktička književnost i sl. žanrovski su predestinirani – premda ne i nužno – na prekoračenje estetske samosvrhe. Je li tzv. estetska samosvrha uistinu lišena intencionalnosti? Niz je tumačenja apelativne dimenzije djela temeljenih na pretpostavci da je svijest a priori upravljena na objekt, svijest je odnošajna pa tako i književni čin kao njezin derivat. Svaki je čin svijesti intencionalni čin, larpurlartističke “igre” naoko su nesvrhovite, riječ je zapravo o rasponu apelativnosti od eksplicitne do implicitne unutar fenomenologijskoga ega teksta. Književni je tekst apelativna struktura izložena čitateljskim “prekoračenjima” pragmatične ravnici (W. Iser). Ovo je tek spomen dilematskih točaka koje se otvaraju pri takovrsnomu klasifikatorskomu poslu, nije prigoda na ovomu mjestu širiti raspravu.

*Jeste li kupili direktoru parkerice*¹⁵ podnaslova *Roman o mobbingu* mlađega riječkoga autora Milana Zagorca (Rijeka, 1976) jezična je djelatnost “sebi nadređene svrhe”. To potvrđuje i podnaslovom. Na ovitku čitamo: (...) *za osobe koje su pretrpjele zlostavljanje i odlučile izaći iz tog “začaranog kruga” jedna mala preporuka: izbacite sve negativne emocije koje ste proživjeli na svom radnom mjestu, pretočite ih u štivo, knjigu, a onda je zauvijek zatvorite... i ne dozvolite nikada više nikome da vam na radnom mjestu uništava zdravlje i dostojanstvo!*¹⁶

Valja li autorovo *izbacivanje negativnih emocija* i junakov obračun s direktorom Trutićem podržati čak i ako “kaska” za (estetskom) samosvrhom? Denuncijacije, demaskiranja, osetoljubivosti spram čitatelju prepoznatljivih sugradana, revolta i uvredljivih pomisli na grad(ić) Rijeku ima izravno ili među recima u mnogim rijekopisnim tekstovima. Zašto su ipak nedvojbeno podržani, neki i visoko vrednovani, nagrađivani i prevodeni? Nemaju li “samima sebi nadređene svrhe”?

Između idiografskoga (nalaženje specifičnosti) i nomotetskoga (poopćavajućega) pristupa ovaj hrestomatijski pregled izabire srednji put. No, problem proizlazi iz tematološke zadanosti: urbanost kao tema i to riječka urbanost hoće se kao nekakav specifikum, prepoznatljiva aroma, (ne)ponovljivost. Oba metodološko-spoznajna pravca jednako nam trebaju, svaki od njih u prilici je ponuditi nešto od složene istine. Istina se kod svjetotovornih “uzoraka” razlaže na mnoge, često oprečne istine. Jedno i Sve, unikatno i neponovljivo u opreci ili simbiozi s univerzalnim.

¹⁵ Studio TiM, Rijeka 2006.

¹⁶ Jadranka Apostolovski, *Udruga mobbing*, Zagreb, istaknula D. B. K.

Izabrani tekstovi – sumarno gledajući – zagovaraju ono što vrijedi za jednoga i što se pokazuje kao istina većine ili opće mjesto proživljenosti. Ujević je taj paradoks nenadmašno ispričao stihovima:

*Ne boj se, nisi sam! Ima i drugih nego ti
Koji nepoznati od tebe žive tvojim životom.
I ono sve što ti bje, ču i što sni
Gori u njima istim žarom, ljepotom i čistotom.*

*Ne gordi se! Tvoje misli nisu samo tvoje. One u drugima žive
Mi smo svi prešli iste puteve u mraku.
Mi smo svi jednako lutali u znaku
Traženja, i svima jednako se dive.*

*Sa svakim nešto dijeliš, i više vas ste isti.
(...) I svi se ponavljamo,
(...) i sni su naši sami iz zajedničkog vrela.
I brana nam je duše iz naše opće zdjele,
i sebični je pečat jedan nasred čela.*

(iz pjesme *Pobratimstvo lica u svemiru*)¹⁷

Završnim stihovima pjesnik sintetizira egzistencijalni paradoks:

Ja sam ipak ja (šiljak žrtvovan u masi) – ja živim i ustrajem u sebjema. Ujevićeve stihove pridodajem našoj temi i stoga što je ilustrativna paradigma za bolje razumijevanje nanizanih književnih predložaka. S čitateljske distance jedan od dojmova bit će bipolarnost rijekopisa. Između tih krajnjih točaka aplaudiranja – osporavanja nanizani su slojeviti, izmiješani toplo-hladni opisi. Iskazno “ja” lavira od solipsističke do unanimističke pozicije. Gdje se ono istovremeno nudi kao “svatko/nitko”, kao neponovljivo “ja” i kao mnogoliki “ja”. Uočljivo je to i mimo imagološki usmjerene književnosti, na razini svjetske književne proizvodnje, često imenovano krizom gledanja, relativizmom promatračkoga oka, polidiskurzivnošću, mnogolikim jastvom i tako dalje. Unanimističku poziciju dobro ilustrira jedno neriječko pripovjedno iskustvo, na našu temu vrlo primjenljivo:

*(...) a sve se to događalo u maloj sobi male zgrade u malom gradu gdje svatko, iako nije ovdje, vidi isto što i ja, i zna, dobro zna da i ja to vidim, jer u tom malenom, sitnom gradu svatko zna što onaj drugi vidi, radi ili osjeća.*¹⁸

¹⁷ Književni tekstovi koje u Hrestomatiji citiramo nisu ni jezično ni pravopisno redigirani poštujući autorski stav i slobodu jezičnoga izbora. Ispravljene su samo očite pogreške te one koje bi mogle narušiti smisao rečenice i teksta.

¹⁸ Mladen Kožul, *Spas i druge priče*, RZ RK SSOH, Zagreb 1988. Preuzeto iz: Sablić Tomić 1988: 81.

Rečena pozicija dijelom je Romainsova¹⁹ no, više se kritički referira na palanačku istinu, provincijalizme naših gradova o čemu svjedoče i mnogi rijekopisni autori.

Pri odбору ilustrativnih književnih predložaka kriterij "abecednosti autora" bio bi najneutralniji, s najmanje mogućih propusta i pogrešaka premda čitatelj(ica) u tome slučaju mora sam(a) rekonstruirati kronografsku mapu, od davnijih do nedavnih rijekopisnih tekstova. Ako se krene kronografijom djela, otvaraju se pitanja, između ostaloga, kako ih poredati: redosljedom nastanka – često ne znamo kad su djela nastala, neka od predstavljenih navodno su pisana godinama, desetljećima, u jednome djelu autor/priповjedač navodi da ga je napisao u tijeku godišnjega odmora, za nekih mjesec dana... ili ih poredati slijedom objavljivanja. Kojega po redu objavljivanja ako je izvornik na stranomu jeziku – prvoga izdanja izvornika ili prve prijevodne inačice? Neka su djela prvi puta tiskana mnogo desetljeća poslije nastanka i posthumno (A. Nemčić, N. Polić, J. P. Kamov, A. Barac) pa je i to otežavajuća okolnost pri klasificiranju.

Uvodnim riječima potvrdili smo zadani opseg ovoga književnoga pregleda: Rijeka i šira okolica. To je, gledano s obzora vremenske i prostorne crte, dvojbeni pristup. Vremeplov grada na Rječini, baš kao svakoga ljudskoga prostora, iskazuje se mijenom i promjenljivošću. Nema petrificiranih prostornih, demografskih, društvenih, kulturalnih i inih međa. Za koju se vremensku točku našega grada vezati? Bila bi to dogmatska zamka koja zanemaruje i neistinito iskazuje svaki drugi povijesno ili literarizirano predočen gradski trenutak. Teško je i diskutabilno, naime, omeđiti gradopisna štiva striktnim "od-do" indeksiranjem, kao i egzatno odrediti gdje počinje i završava kulturalni riječki prostor. Isto je s nizom ubavih mjesta riječke okolice, zaleđa i kvarnerskih otoka koji povijesno, u svijesti i pamćenju, u zapisima i pričama ostaju *staro glagoljasko, bogumilsko i iliričesko tlo*, na kojemu *svaka grančica pelina tisuću godina (su) raste samo s klicama muke i prkosa u sebi*. (Črnja, moto s početka Hrestomatije) Stoga, predlošci i komentari počesto su u Čitanci "bježni" te nadilaze preciznu upućenost na riječke stratume. Bivaju opisi kvarnerskoga odnosno primorskoga obzora predajno ili književnom obradom rijekopisno povezani.

Prethodnim stranicama osvijetljen je dio načelnih problema koje implicira priručnik poput ovoga te se rečenim ne iscrpljuju potencijalne metodološke zamke.

¹⁹ Jules Romains (1885 – 1972) pravim imenom Henri-Jean Farigoule, francuski književnik velikoga opusa, jedan od ponajboljih slikara velegrada. Uz njega se vezuje koncepcija literarnoga pokreta nazvanoga unanimitizam (*anima*, lat. duša) po piščevome romanu *Jednodušni život* (1908), s početka 20. stoljeća kada su mnogi – izmi tražili odgovor na paradokse društvene i općeljudske svakodnevice. Nastojanje je toga pokreta bilo predočiti što stvarnije životno pulziranje i goleme obrise velikih kolektiviteta kao što su narod, kontinent, grad, društvena previranja, opću povezanost ljudskih sudbina. Neposrednijim uzorom pokretu bili su Whitman i Verhaeren sa svojim pozivom na bratstvo po radu te Fourierov utopijski falansterij, usuprot elitizmu simbolista. (*Leksikon stranih pisaca* 2001. i *Povijest svjetske književnosti*, knj. 3. 1982).

2. Grad – okvir za priču

Grad²⁰ – relativno velika, gusto naseljena i stalna skupina, u društvenomu smislu heterogenih činilaca (L. Wirth) civilizacijski je fenomen sa svim proturječjima, klasnom, rodnom, etničkom, radnom i mnogim drugim raslojenostima. U njemu se zrcali politički, društveno-ekonomski i kulturni standard širega okruženja. Što je prethodilo gradovima? Postojale su nakupine kuća, svetište, selo. Što je prethodilo selu? Polje, sklonište, špilja, udubina u stijeni. Težnja društvenomu životu koju čovjek dijeli s mnogim životinjskim vrstama. (L. Mumford) Grad nije izolat usred skupine raznovrsnih zajednica i naselja koje imenujemo državom, kolonijom, regijom i sl. Kaže se: grad je svijet u malome. No, gradska groblja, parkovi, radnička predgrada, tržnica – trbuh grada, kolodvorske čekaonice, bolnički prostori, dvorišta, slijepe ulice, ruševna zdanja i zabačeni dijelovi grada došljačkoj znatiželji otkrit će skrivenu urbanu morfologiju, lice mjesta bez maskare. Njegov *genius loci*. Grad je *vječni tijek građenja* (Ch. Alexander), u stalnome je nastajanju/nestajanju – kronotop *per se*. Urbanost ne nastaje ni iz čega, nadovezuje se na prethodnu oblikovnost, ruralnu, elementarnu morfologiju stanovanja. *Čitati grad* moguće je stoga što je on oprostoreno pamćenje, kondenzat svega proživljenoga. On je i vodeno pismo, za neke sasvim nečitak trag. Drugima palimpsest, tajnopis. Nije neutralni prostor, niti apolitičan, nego izrazito obilježen javnim i privatnim, altruističnim i egoističnim, otvorenim i ezoteričnim, demokratskim i elitističkim pulzijama. Uniženjem ili afirmiranjem ljudskoga i životodajnoga kroz čin stanovanja. *Svaki je izbor za određenu izgradnju, rekonstrukciju ili obnovu urbanog tkiva, ujedno društveno-politički izbor koji unapređuje i stimulira ili degradira odnose u ljudskoj zajednici*. (Delalle 1977: 19) Također: *proučavanje povijesnog kontinuiteta razvoja i rasta različitih gradova, put je prema otkrivanju najskrivenijih odnosa, uvjeta i zakonitosti nastajanja urbane jezgre (...) u kompleksnom i neponovljivom procesu urbanog života*. (isto)

²⁰ Grad – lat. *urbs*, valja razlikovati od lat. *civitas*, komplementa *urbis*; *urbs* – sagrađeni grad, *civitas* – naseljeni grad; naziv za naselje društvene zajednice s povezanim, kompaktnim i gusto naseljenim prostorom, čiji je broj stanovnika relativno velik i razdijeljen u društvene grupe, koje se bave pretežno sekundarnim i tercijarnim djelatnostima nastalima na temelju društvene podjele rada. Komunalne, društvene, kulturne i druge funkcije određene su strukturom i veličinom grada i razlikuju se po svojoj brojnosti i specifičnostima od seoskih i mješovitih naselja. Prema Sorokinu i Zimmermannu, gradski svijet se od seoskoga razlikuje po zanimanjima, okolinom, veličinom zajednice, gustom stanovništvu, heterogenošću ili homogenošću stanovništva, društvenom diferencijacijom i stratifikacijom, pokretljivošću i sustavom uzajamnih utjecaja. (Bosanac 1977)

Arhitektura, gradogradnja odnosno *urbarhitektura* (urbana arhitektura)²¹ jedno je od lica grada. Jezik arhitekture prema građevinama odnosi se kao književnost prema pojedinome djelu. (M. Bussagli) Mnoga književna djela odnose se spram jezika arhitekture, građenja i građevina kao prema predmetu svoga interesa. Tako je moguća i Rijeka u priči. U šest tisuća godina, od najdrevnijih pagoda Hindustana pa do katedrale u Kölnu, arhitektura je bila veliki rukopis čovječanstva. (V. Hugo) Na tomu tragu je Blochova pjesnička slika o današnjim kućama koje podsjećaju na ljude željne putovanja. Odaju želju za rastankom. Iznutra puste i ogoljele nalik bolničkim prostorima, izvana kao kutije na pomičnim nogarima ili kao brodovi – *rado bi nekamo nestale*.²²

Pretpostavlja se da je čitateljima zanimljivo saznati ponešto o mjestu Petrograda u Gogoljevu djelu, o slici Dublina u Joyceovim *Dublincima*, o “trбуhu Pariza” u Balzaca, Zole, Baudelairea, o Trstu u Sveva, Magrisa, Madierijeve, o Devinu u Rilkea, o egzodusnim vremenima Pule u Rakovca, o tragovima Opatije u Čehova, Damira Miloša, Irene Vrkljan, o fascinaciji Istanbulom u Pamuka, o Dubrovniku u Držića, Gundulića, Cvijete Zuzorić, Junija i Jakete Palmotića, Kanavelića, Vojnovića, Paljetka, Rade Jarka i inih, o mjestu dalmatičnosti i otočnosti u Šegedina, Marinkovića, Desnice, Slobodana Novaka, Jelčića i Vesne Parun, o splićanstvu i šoltanskoj izolaciji velikoga Marula, o karlovačkoj svakodnevi Dragojle Jarnević, Stjepana Mihalića ili zavičajnoga Ogulina u Ivane Brlić Mažuranić, o prepoznatljivim zagrebačkim vedutama u Šenoe, Zagorke Jurić, Matoša, Majera, Krleže, Glumca, Milčeca i inih, učiteljskim senjskim danima Vjenceslava Novaka, o nostalgично-rekvijemskim stranicama nad Vukovarom u Pavličića, o zadarskomu djetinjstvu u Betizze, poljičkomu zavičaju i dolini Cetine za Pupačića i tako redom. Svrha? Detektirati emotivni, spoznajni višak o vremenu, prostoru, ljudima, stvarima, zbivanjima i sanjama.

U uvodu romana *Robovi zemlje* (1933) Danko Angjelinović navodi da se usredotočio na *one što svojim žuljevima hrane svijet, što svojim mesom i mesom djece svoje hrane velikoga moloha što se zove grad*.²³

Ekspressionistička slika grada poticala je arhajske slike nemira, tjeskobe, straha, užasa i uništenja. (tzv. *dekadentizam, Dekadenz, Verfall, decadentismo*). Grad je i za pisce hrvatskoga realizma poročan, on je talionica ljudskih naravi, provokator kriznih stanja i ljudskoga uniženja, samoubojstvenih pulzija. *Poprište apokalipse*.

²¹ *Koncept urbarhitekture nije samo doslovna složenica od urbane arhitekture, nego je istodobno opredjeljenje za organsku gradogradnju... (...) ne možemo izbjeći postavljanje problema gradogradnje u zavisnosti od različitih društveno-političkih sustava. Urbarhitektura se može ostvariti samo na novoj društveno-ekonomskoj osnovi koja će dosadašnji kvantitativni industrijski rast podrediti kvaliteti urbanog...usp. R. Delalle 1977, Uvod. Isticanja autorova.*

²² Bloch 1981:III.

²³ Danko Angjelinović, *Robovi zemlje*, Zagreb, s. a., str. 10. Prema: Nemeć 1998: 206, bilješka 289.

(Žmegačeva sintagma) Balzacova vebna freska u *Ljudskoj komediji* književni je pandan sociologiji palanke i grada. Anatomija sna o uspjehu u došljačkih, snobovskih junaka, hvalisanje malogradskoga *nouveau riche*, seciranje građanina u usponu, maloga iznurenoga tvorničara Goriot u uzama neuzvraćene roditeljske ljubavi, *klošmerl* (*Clochmerle* G. Chevallierea) javne i privatne društvene scene. Ernst Bloch će primijetiti: *Gradanstvo što se bogatilo leglo je u plemićku postelju*.

Naspram grada selo u realista i modernijanaca ostaje oazom ćudoreda, ćvrstih običajnih regula a te se regule destabiliziraju kada gradske “manire” i nova običajnost penetrira u seoski ustaljeni ritam života. (Šimunović, Kovačić, Nehajev, Kumičić, Car Emin, Nazor). Nehajevljević *Bijeg* – najvrjedniji hrvatski roman epohe (Žmegač, Nemeć) ne bavi se bečkim problematičnim glamurom nego svoga suvišnjaka Andrijaševića ambijentira u “mali grad”, između senjske bure i juga kao metaforičkoga luka junakovih raspoloženja sve do potpune duševne “dekompresije”. U wertherovskome oproštajnome pismu retoričko pitanje o tomu tko je kriv za njegov, Andrijaševićev životni neuspjeh: *Jesu li ljudi oko mene – taj mali grad, zloban i sitničav?* (istaknula D. B. K.)

Kamovljeva novela *Bitanga* (1910) fantazmagoričnim predočenjem potresa priziva katastrofičko-apokaliptičku sliku Zagreba: kuće se previjaju kao drveće, sve poprima antropomorfne i animalne osobine jer u kamovljevu urbocidnomu kaleidoskopu žljebovi, zidovi, krovovi poprimaju kinetičke karakteristike, sve je pomično i zastrašujuće. Stoga ljudi bježe, grad je poprište ljudske konfuzije i panike. Jedni na druge nasrću, dave se, *tuku, bripe, laju, mrcvare, groboću*. Svinute tornjeve uspoređuje s paklenim upitnicima. Ta slika anticipira tematsku dominantu suvremenih science-fiction distopijskih celuloida, zaziv milenijarnoga *renovatia*.

Flâneur ili šetač/skitnica gradskim četvrtima, parkovima omiljeni je književni lik prve polovice 20. stoljeća (Gorki, Hamsun, Rilke, Matoš, Kamov, Šegedin...). On je postranični, suvišnjački promatrač društvenoga okoliša. Urbane egzilno-azilantske vedute, pejzažni gradski horizonti tek su okvir njegovim meditacijama, raspoloženju outsidersa koji još nije onaj suvremeni nomad Sejranovićeva romana *Nigdje, niotkuda*.

Kamov, Baričević i Radošević, avangardni riječki trolist razdoblja hrvatske moderne, nisu samo flanerijски portretisti. Ispisuju novu vrstu urbanosti. Zanimaju se za podgrađa, tamne zakutke svijesti i gradske zbilje. Privlači ih podsvjesno, nesvjesno, libidinalno, tjelesno biće trajanja. Bolest, smrtopisna stilistika, aporije pretpostavljena obiteljskoga sklada. Riječki futurizam okrznuo ih je, ne sasvim povukao u tehnocentrički optimizam. Po Sorelu, grad za Kamova postaje utopijsko mjesto Novoga. (Sorel 2001: 174) Nadalje, Sorel drži da na njihovu tragu **Stojević** (1948) doslovce nominira grad – Rijeku, Milano i Pariz kao mjesta u kojima caruje nasilje, kriminal i seks. Stoga se njegov predmetno-tematski okular naslanja na Kamovljević, *s tom razlikom što urbanost više nije mjesto razlike, u onome vrijednosnome*

smislu, te se za nju i ne treba izboriti. (Sorel: 175) Stojević dosljedno ustraje u osamostaljivanju jezične razine teksta pa očekivani rijekopisni prizori, mentalni i prostorni vedutni projekti iznevjere očekivanje doslovnoga fona kakav bi čitateljskomu komoditetu bio najjednostavniji. Ipak, u polidiskurznoj prozi, romanu *Krv i poljupci* riječki je kronotop, posebice tranzicijsko poslijeratno vrijeme nove, tzv. Titove Jugoslavije, lako dekodirati. U njemu se, što donedavno nije bila česta tema u riječkih pisaca na hrvatskomu jeziku – osim u Fabrija – Stojević dotiče ezulsko-egzilne sudbine riječkih Talijana i svih drugih koji su morali napustiti Rijeku.

Svibanj je 1954., godine kalendarske, podosta udaljene od kraja milenija.

Carlo Santini tada se još zvao Drago Sertić. Imao je četiri godine. Igrao se na travnatoj livadici, nalik parkiću, ispod rodilišta u riječkoj četvrti Pomerio, nedaleko od Guvernerove palače a iznad kapucinske crkve i samostana Gospe Lurdske na Žabici. (Krv i poljupci 2004: 1).

(...) Sve se objasnilo kada su mu u Via Romi predložili da prihvati status esula²⁴, položaj prognanika, uglavnom Talijana. On ispočetka nije htio biti esule, iako je pušten na osnovi izjave da će o tome razmisliti i vrlo brzo donijeti odluku, koja je već bila donesena kao jedini uvjet njegovog života. To jest: on ju je bio kao donio, pa onda sasvim donio, na kraju se u potpunosti složio s opravdanjem odluke. Još je samo trebao povjerovati u njen pravdani smisao.

U Via Romu je dospio jer je odbio ići u jugoslavensku vojsku koja je krenula na Trst, koji "ne damo", za razliku od smrti "koju damo", kako je pisalo na transparentima pobješnjele gomile na Korzu i Obali, i na svakom neizrešetom pročelju od Industrijske ulice do Piramide i Pećina. (Krv i poljupci 2004: 17)

Danuncijada (1946) Viktora Cara Emina prvi je opsežni, estetski uspio riječki roman urbanoga fona. Proza s političkom temom, ironijska, (post)moderna groteska. Kao da je bila otonac za sve sljedeće rijekopisne opservacije, poglavito društvenih sprega, povijesno-političkih kontekstualizacija, gradske scene obilježene raznim prijeporima. Pretpostavlja načitanoga čitatelja, interesom otvorenoga redizajnu povijesno-predajnih tumačenja danuncijevsko-riječke "epizode" i fijumantstva-setebandjerizma. Sasvim izvan i iznad dotadašnjega Eminova literarna dosega.

Cuculićeva *Fijumanka* (1986) kulturni je roman nekoliko generacija, posebice naraštajno mladih Riječana. O recepcijskomu *boomu* govori i četvrto izdanje knjige. Autor amalgamira nekoliko razina, stilsko-aksiološki šeće od elitističkoga do trivijalnoga fona. To je riječka priča ne htijući time getoizirati doseg djela. Ljubavna

²⁴ *Esuli* (izg. ezúli, tal.), povijesni termin za one koji su između 1943. i 1955. napustili hrvatski i slovenski teritorij što je nakon 1918. pripao Italiji (Istra, Rijeka, Hrvatsko primorje, neki dijelovi Dalmacije), isto i egzil(i). Napomena M. S. (Stojević 2004: 15)

priča s neoromantičkim štafelajem. Prepoznatljiva prostorima – vedutama, stubištima, doktrinarnom realsocijalističkom draperijom, žargonizmima, čakavskim, fijumanskim idiomom, mladom *femme fatale* koja nenadano zakoračuje u studentov životni, intimni kadar. Gravitaciona točka te proze jest retrospektijsko pitanje:

Kad je Ona ušla u autobus? Nesumnjivo, nakon njega, jer bi je bio primijetio da je već bila unutra. Možda i ne bi! Možda ga je vrebala već davno prije, pa se domotala do njega? Dogurala se do njega u tom osebnom riječkom autobusu u kojemu se zapari znoja i benzinskih mirisa pridružuju izmiješani zapah lučke užadi, vonj sirova kaučuka i opori dah morem raskvašenog umjetnog gnojiva. Ima u tome nešto! Svaki grad vozi u svojem autobusu iste znojne noge i isto gorivo, ali dodatni, obilježavajući miris osebnog je. Možda pretjeruje, ali to je zato da bi opravdao svoju neopreznost: nikada, pa da živi do vijeka, neće moći točno predočiti sljed zbivanja što su prethodili tome susretu. (Fijumanka 2007, vidi Hrestomatiju)

Harlekini, Roman u 33 pisma (1991), najzahtjevnija, posve intelektualna proza Srećka Cuculića u podtekstu portretira hrvatskoga, riječkoga slikara Vladimira Udatnija.²⁵ Zapravo, Udatny je zrcalni autorov junak. Stilsko-kompozicijski, interpunkcijski i morfologijom (akceleriranjem) refleksija na odnos ćudoreda i prakse življenja, na odnos namjere i čina u ljudskoj svakodnevnici, na odnos stava i postupka, a sve u riječkim (prepoznatljivim) koordinatama – ovaj se roman izdvaja od lepršavih, često šaljivo-podrugljivih, zabavnijih i sentimentalizmu otvorenih djela na temu Rijeke u priči. Izdvajamo paradigmatički, poantni fragment:

Tinja u meni pomisao na to kako se ne živi milijun godina, kako je taj život prekratak da bismo ga rasuli u kopanju po izmetinama, kako jednom ipak treba – reći. Reći svoje, prestati izigravati harlekina, muški i ljudski odbiti taj nasrtaj gluposti, ljudske gadosti, jedine i svemoćne, reći svoje bez zamišljena cilja, bez predumišljaja, bez težnje za nekakvim rezultatom. Reći da se rekne! Larpurlartizam. Zbog zvuka riječi, zbog moguće naslade u uhu, zarad boje koju će poprimiti dugi, polumračni hodnik u kojemu raspravljamo, zbog sfumata zvuka, zbog dramskog učinka. (Harlekini 1991, vidi u Hrestomatiji)²⁶

²⁵ Usp. uz slikara Udatnija studiju u: Čabrajec 2001.

²⁶ Cuculićev roman *VIII. a na bespućima povijesti* (1998) svojevrsni je amarkord riječkoga odrastanja, posebice srednjoškolskih, gimnazijskih dana. Nostalgично-prisjećajna romana, toplih pastelnih boja. Ponegdje izbijaju manje tople, manje "oceanske" portretne opaske. Slijedi odmjeren, analitičko-retrospektivna inventura jednoga prijateljskoga odnosa, karakteristična portretna crtica lišena minus tonova: *Između njega i Lucijana postojalo je prirodno neprijateljstvo uzrokovano strahom da ne postanu prijatelji. Bili su toliko slični, tako bliski, imali istovjetne stavove i ista shvaćanja, pa ih je to, valjda po fizikalnom zakonu da se isti naboji odbijaju, dijelilo, stvaralo između njih nepremostivu barijeru. Skrivali su svoj pravi, duboki odnos povezanosti, bitvu što ih je vezala uz istu obalu. Bila je to knjiga. Voljeli su je. Doživljavali. Pripadali joj. Kad bi postali iskreni jedno spram drugoga, kad bi se otvorili, kad bi bacili karte na stol, bilo bi to prijateljstvo iznad svih drugih interesa, suptilno i produhovljeno, čvrsto i pošteno, prijateljstvo za sva vremena. Ali, onda više ne bi pripadali drugima. Bili bi zauzeti i opterećeni za cijeli život.*

Mladi i najmlađi autori – unutar žanrovske šarolikosti – bitno se razlikuju gradopisnom retorikom spram starijih generacija književnika. Društveno-politička klima u prvome redu, povijesno nasljeđe, stav spram pitanja identiteta, tzv. duh vremena i – nikako manje važno – doživljaj svakodnevice, prelamaju se u novomu književnomu pismu općenito, pa tako i u odnosu spram *riječanstva*. Primjerice, antinomija selo – grad gotovo da se topi u suvremenih riječkih tekstova.

Valja se zakratko zaustaviti na vremenu koje je prethodilo novim pripovjednim poetikama. **Rudolf Strohal** (1856 – 1936), pozvat ćemo se na njega i pri spomenu Lujzinske ceste – emblemske za riječko-sušačko-trsatsku ikonografiju – sakupljao je gorskokotarsko, karlovačko i riječko predajno blago, pučke i narodne gradske priče. Kazivači za sakupljene priče bili su rođeni i odgojeni u tim gradovima. Bili su oskudnoga obrazovanja, premda pismeni, nastanjeni u starim gradskim četvrtima. Maja Bošković-Stulli primjećuje da su njihove pripovijesti s početka 19. stoljeća predindustrijskoga društvenoga eha. Velikim su dijelom podudarne s bajkama i drugim izvorima usmenih zbirki. Kazivačev je pripovjedni horizont bio starinski i tradicijski – ne kao import sa sela – nego starosjedilačko riječki. Gotovo se u svakoj priči sedimentira neka gradska specifičnost. Talijanske i njemačke pisane izvore, stihove kao intertekstne dionice, fragmente iz onodobne lektire nalazimo u riječkih kazivača. Bajkovitost je u njima često umanjena realnim prostorima, stvarnim anegdotama iz života mještana, prepoznatljivom lokalizacijom. To je primjerice u mjesnim predajama o trsatskim stubama i blagu ispod trsatskoga kaštela. (Stulli-Bošković 1991: 48-75)

Prisjetimo se jedne od spomenutih riječkih priča, naslova *Tezor spod Tersata* vjerno prenoseći Strohalovoga kazivača:

Judi pripovedaju, da je spod kastela na Tersatu pod jenun lipun zakopan tezor, a da ga curva jena zakjeta devojka. Za spasit ti beci i tu devojku moral bi jedan mladić legnut ispod te lipe o pol noći na samu viju bozju. Kad bi se ki takov nasal, pa legal ispod one lipe o pol noći na samu viju bozju, pripovedaju judi, da bi dosla jena kacka, pa da bi se obavila okole tela takovega mladića, da bi ga lizala po licu i jos bodnula ga va palac. Tako da bi ta kacka naredila tri puti. Ako bi takov mladić bil dosti korajan, da bi to mogal prebavit, onda da bi spasil i ti beci i tu devojku.

Jos pripovedaju judi, da je jos jedan tezor zakopan spod Tersata na klancu pul Sepičeve kuće spod kopriivića. Za ta tezor govoru judi, da je onamo dosal, kad je jedan otac zakjel svojga sina skupa s beci, koje je on tamoka skrila. Zakjel je ta otac, da se ti beci ne najdu, dokla brat brata na ten mestu ne ubije i ki prvi to vidi, da će moć beci dignut i da će njegova sina skapulat odi prokjetstva. (Strohal 1904: 48-49)

Zato su se samo razumjeli, i zato je između njih uvijek postojala nevidljiva pregrada koju, prešutno, nisu imali namjere nikada prijeći.

U recentnih literata nema stereotipne, iz realističkoga književna programa nasljedene, crno-bijele opisne matrice dijade selo-grad (Kumičić, Novak, Car Emin). Zlo više ne pripada isključivo gradu, nasuprot nedužnu seoskomu miljeu. Rijetko se poduzimaju paralele ruralnih i gradskih stratuma, svega onoga što ih razdvaja/spaja. U spomenutu **Sejranovićevu (1972)** romanu *Nigdje, niotkuda* (2008) – rječitoga naslova – predočiva je ahasferska putanja mladoga urbanita koji na bolan i neprevladiv način vuče traumu odlaska iz zavičajnih, kontinentalnih, mentalitetno posve drugačijih ordinata i dolaska u novu, primorsku sredinu. U njega nije kontrastirano selo s gradom. On antagonizira došljačke osjećaje u stranoj, tada za njega depresivnoj bakarskoj sredini. Preispituje fenomenologiju asimilacije i tzv. kulturnoga otpora u prostorima svojih privremenih boravaka među kojima dio “romana o sazrijevanju” pripada i Rijeci. Rijeka je osjećajno jače proživljena kota Sejranovićeva/junakova nomadizma. Prisvojena identitetna točka intenzivnih sjećanja.

Njegov *Bildungsroman* formulom početka usporediv je s Fabrijevim *Vježbanjem života*: oba dječaka očevi dovode u novu sredinu gdje se od djece očekuje društveno promotivna adaptacija. Oba dječaka teško, stresno proživljavaju prve (enkulturacijske i akulturacijske) socijalne kontakte, požurenu prilagodbu premda se radi o različitim prostorno-vremenskim scenama. Šestogodišnji Carlo s početka 19. stoljeća iz *Vježbanja života* i nešto stariji Sejranovićev junak (prvi srednjoškolski dani) iz ranih osamdesetih 20. stoljeća osjećaju jednaku nelagodu spram prenaplašene očinske skrbi i nekih potisnutih slika. Oba autora biraju izraz stid/sram za imenovanje te dječake nelagode. Stid/sram koji se lajtmotivski doznaju – višekratno ispisuje: *Stidio se zbog oca* u Fabrija (*Vježbanje života* 1990: 9-13), na istoj je doživljajnoj crti s autoreferencijalnom iskaznom dionicom u Sejranovića:

Sve je to samo zbog srama, što sam tu, što sam uopće dospio ovamo, zbog toga što tu stojim sam i gledam svog starog kako priča sa zanosom, zbog hrpe novčanica koje mi je ostavio za džeparac i koje sad znojnim dlanom nervozno stišćem u džepu, zbog toga jer babato govori kako se nada da neće biti problema zbog toga što sam ja Bosančeros, na što upravitelj izjavljuje da je i on sam Hercegovac i da to nije nikakav problem.

Sram me i dok se moj stari s nekom hladnom, hinjenom odlučnošću opršta sa mnom i govori mi fraze tipa „a sad pamet u glavu”, dok odlazi prema onom istom kamionetu u kojem trubi šofer Bato, dok mi maše rukom poput kakvog bega, nestajući iza zavoja u pravcu Jadranske magistrale. (Nigdje, niotkuda 2008, vidi Hrestomatiju)

Fabrijev Carlo odrastat će uz eho predodžbi o Kvarneru i Rijeci kao toposu amoenusu i napokon se otputiti “preko”, u “obećanu luku”, Rijeku. Tako zapravo započinje odiseja Fabrijevih genogramskih lomova, između dvije jadranske obale, dva identitetska kruga. Sejranovićev će junak vrlo udaljeno od bilo kakva prilagođena stava kazati: *Nije imalo smisla živjeti, a ni umrijeti*. On je outsider, ne pripada nego prolazi (privremenim) odredištima. Tako i Rijekom.

Velegradski život u književnoj projekciji novijih i recentnih autora nadaje se kao doživljaj simultanosti, kao *mentalitet nove urbanosti* (G. Simmel), često po mnogo čemu sličan kiklopskoj pećini Marinkovićeva romana. Ili kao antitoponim, prostor bez svojstava. Bez identiteta.

Šegedin, primjerice, u jednomu od prisjećanja obnavlja prve dječake dojmove o gradu, kada je namjesto majke morao odnijeti košaricu trešanja jednoj gradskoj obitelji: (...) *Krenuo sam ranim jutrom. Danas mi se čini da sam i samom gradu nosio tu korpu trešanja. Zastajao sam na putu, dizao lišće i divio se miru, veličini i tamnocrvenom životu njihovom. Stigao sam u grad običnim putem, kako se i inače stizalo iz našeg mjesta. Presreo ga je neki gradski deran i oteo mu korpu s trešnjama, stao je crvene trešnje grabiti rukama, odmah ih proždrljivo jesti, potom se izgubio u obližnjim uličicama. Naš je pisac ostao prestrašen, ponižen, rasplakan. (...) Krbku kulu što ju je bila sagradila dječaka ljubav srušila je ruka koja je znala da ja nisam građanin. Gradskom djetetu ona se to ne bi bila usudila učiniti! Još se danas sjećam lica koje je to učinilo.*

Vraćajući se u svoje mjesto, okretao sam se gradu s mržnjom. Ne dječaku, gradu sam se obraćao jer sam znao da to nije uradio dečko nego grad. (Svi smo odgovorni? 1995: 61-62, istaknula D. B. K.)

Šegedinu je rodno Žrnovo, do mitskih razmjera hipostazirani obzor, duga nad njegovom trešnjom iz djetinjstva, akvatički mediteranski horizont kao krajolik želja i prisjećanja. *Put iz Žrnova (svijet Djece božje) do Korčule, malog našeg otočkog gradića, značajan je za mene. On znači prijelaz iz jedne takoreći arhajske, mitologizirane sredine u viši civilizacijski ambijent (...) Žrnovo – mitologija, Korčula – psihologija, a Dubrovnik – kozmogonija.* U predočenu citatu još su antagonizirani grad i selo, jer je grad za seoskoga dječaka zloguka "čitanka", nije mu dorastao svojom prostodušnošću. Puno kasnije, Šegedin će mnogim dijarističkim zapisima i egzilnim frankfurtskim danima poetizirati benigniju urbografsku stranu.²⁷

U *Specijalnim cipelama* (1987), kraćemu romanu ili zbirci pripovjednih tekstova Dragana Ogurlića (1963) na dvije se razine, u dva pripovjedna koridora tematizira gradsko-gradanski kronotop: prvo, kao teoretiziranje o gradu, i drugo, kao pačvork ludističkih isječaka. O gradu se "elaborira" nalik esejima iz sociologije grada i kulturalne antropologije, "uozbiljeno", sasvim izvan kvorumaške stilistike. Tjeskobno, čak desperatno. Intelektualizmom odudara od *postmoderne melankolije i narcizma, ironije i samoironije* (H. Sablić Tomić) karakteristične za kvorumaše.²⁸ Drugim pripovjednim tijekom rastresite, otežavajuće komunikacije s čitateljem koji nije dio kvorumaškoga ili generacijskoga univerzuma pripovjedno "ja"/"mi" lavira od zgrade

²⁷ Usp. literarno zrcalo grada u: *Sarajevske sveske*, 21-22/2008., posebice tekst Dževada Karahasana, *Pripovijedati grad*, Ljubice Arsić, *Muške senke ženskih gradova*; Mirka Kovača, *Pisac i grad*; Bogdana Bogdanovića, *O sreći u gradovima*.

²⁸ Preciziranje odrednice "Quorumov naraštaj", kronološkom, programatskom i stilskom atribucijom vidi u tekstu *Proza Quorumova naraštaja* (1984 – 1996) Bagić 1996: 5-34.

do zgrade, reminiscencijski, fantastičarski, harmsovski "otkačeno". Nižu se klapske dogodovštine duž gradskih prostora i vremenskih rastera, deriviraju se citatni junaci, podrugljive sintagme, parodira se stručno-znanstveni diskurz:

(...) jezik zadrške... osnovna karakteristika mu je oklijevanje. Takav jezik obično izražava lukavu nedoumicu. Koristi se obično u naučno-referatske svrhe. Koriste ga mnogi, pa i oni koji se od takvog jezika ograđuju. (Specijalne cipele 1987: 98)

Autorske esejističke interpolacije dojmive su, ne ostavljaju prostora optimističkomu videnju poetike prostora. Doimaju se eterotopijskim pejzažem – poput krhotina tuđega, razosobljenoga grada.²⁹ Među ostalim, urbanu morfologiju u spomenutu *romanzettu* označuju mitska mjesta, tzv. veliki datumi javne povijesti i imena *olimpijaca* (E. Morin), stari Anglosaksonac i njegov *Romeo i Julija*, Društvo (desnih) filologa, *Grobnica za Borisa Davidovića*, Isak Babelj, *Ifigenija*, *Majka Hrabrost*, glumac Richard Chamberlain, Isus Krist i druga. Čas provincijski, čas (vele)gradski stratumi izmjenjuju se u mini-poglavljima ili noveletama sugerirajući simultanost prostorno-vremenskih planova. Tako se čitatelju predmeću kancelarija opservatorija, uprava jednoga od tri gradska groblja, glazbeni kvart, zatvorska ćelija, grad s premalo malih heroja, sjećanje o prvomu susretu s gradom, kavane, kino-repertoar, fakultetska dvorana 115-A, ludnica i sl. Imenica "grad" čestotom se nadaje kao visoko redundantan i znakovit topos. To potvrđuje i Helena Sablić Tomić: (...) *Gradski stratum se javlja kao stalno mjesto quorumovih kratkih priča, i u njegovu* (Ogurlićevu, op. D. B. K.) *romanu temeljna je matrica u koju se upisuju ljudi, stvari i događaji. (...) Prekomjernim nizanjanjem sintagmi o gradu autor ističe svoj ironičan odnos prema životu u njemu.* (Sablić Tomić, 1998: 103)

Proza *Specijalne cipele* ima sva ona obilježja urbane literarne poetike koja su tzv. doktrinarno načelo i riječkih i hrvatskih kvorumaša. Kratke priče, fragmentirane proze, pripovjedni isječci komuniciraju koterijski: tajnim (quorumskim) jezikom, gegom, kriptoslikama, aluzijama, zafrkantskim mikstumom urbanih idioma. Kratkopričaški subverzivci gradskih haustora, opskurnih suburbia, noćnih trgova i svakojake trampe mladi su "krivotvoritelji" zadanih prosperitetnih putanja. Crnohumornim, grotesknim "štosiranjima" napuštaju ozbiljnu psihologističku pozu s malo vjere da je uopće moguća kao što je, smatraju, malo moguć ikakav osobni uspon mimo grabeznoga. Stoga ih valja čitati kao pravdoljubive, senzibilne urbanite,

²⁹ (...) *Grad koji nas je zapao, u koji smo se stuštili u vidu dviju nevinih, vjetrom otjeranih papira, drijemao je zauvijek čist i prljav, izglancan, ispoliran, čudoredan, moralno prijetvoran i rasparan kao beskrvno svinjče, određen u detalje kao ispovračani sataras. (...) Šetam gradom, opijen radošću povratka, stajem uz svaki izlog, promatram fasade zgrada namreškane uz široki korzo.*

Pogubio sam sve poznanike. (...) Pomislim kako je zapravo besmisleno tražiti od grada da se u dvadeset godina ne promijeni, kada to ne možeš očekivati niti od čovjeka. Od svega najviše promijenije se imena restorana, frižerskih salona, kino-dvorana pa čak i kazališta, vrti se nova štampa s privlačnim nazivima, djevojčice se drugičije zovu, mijenjaju se ulice, hoteli, sportske dvorane i škole... (Specijalne cipele 1987: 25; 47, 69)

prerušene angažirce koji (ni)su na distanci od društveno stratificirane scene, (ne) osjetljivi promatrači. "Flegma" je poza. *Cool*-stil je grupni kanon. Indeks grada u krizi kao i pisca u krizi. Indikativni su tako podnaslovi kratkopričaške knjižice *Došljaka iz knjige* Milorada Stojevića: *Ostaci gradova*; *Saloon gradova*, naslov *short short story*: *Skid roads alcoholics*, *Mjesta koja mislimo posjetiti*; *Dömötörffyeva kuća u Zagrebu* i sl.

Zanimljivo je kako suvremeni prolaznik Rijekom, privremeni stanovnik grada na Rječini, Vasil Tocinovski (1946), makedonski pisac³⁰ percipira i literarizira našu gradsku svakodnevicu u zbirci priča, radno nazvanoj *Sušačke šetnje*³¹. Njegov flanerijски hôd gradom nije onaj dokonoga šetača. Prije bi ga mogli doživjeti kao aficirana portretista, zainteresirana promatrača. Meditativno-reminiscencijski (re) konstruira male riječko-sušačke povijesti, s fabulacijskim prizvukom Polićevih *Sušačkih subota*. Topika primorskoga krajolika, more kao pejzažna dominanta uočljiva je u Tocinovskoga. Od takva prostornoga okvira on kreće prema analitičkomu, nalik Rilkeovu, osluškivanju bila grada:

U posljednjim danima listopada Sušak kao da se je preporodio i pretvorio u nov grad. Požutjelo lišće i kržljivo sunce, plavi prozirni oblaci i topao jug ogledavajući se u vodi mora odakle su slali novu pozlaćenu svjetlost nad gradom. Svjetlucaju Korzo, Luka, zgrade i ulice, parkovi i šetališta. Svi kao da su izašli na ulice i beskrajno se radovali životu. Radovali su se i potajno, s neodređenim strahom i trepetom očekivali dugu i bladnu zimu. Onda se kao puževi vraćaju u vlastite kućice tonući u dug zimski san. Kako se drugačije može objasniti njihov nestanak iz života grada! Nema ih danima, tjednima i mjesecima, kao da nikad nisu ni bili. Tako odjednom on opustje ili zanijemi u nedjeljnim listopadskim popodnevimama... (Sušačko nedjeljno popodne, iz rukopisa)

³⁰ Vasil Tocinovski, makedonski književnik i sveučilišni profesor; glavni i odgovorni urednik najstarijeg makedonskog književnog časopisa "Sovremenost". Pjesnik i pripovjedač, esejist i kritičar, književni povjesničar, prevoditelj i antologičar. Od akademske 2008/9. godine lektor za makedonski jezik, kulturu i književnost pri Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci.

³¹ Susretljivošću autora omogućen nam je uvid u rečeni rukopis. Citiramo fragment pripovijetke koje naslovljena *Sušačko nedjeljno popodne*.

3. Tematski krugovi – pripovjedni arhipelazi

3.1. Jezično-semantički meandri

Hrestomatija *Rijeka u priči* ponudila je izbor tekstova o Rijeci, mnoge ali ne i sve autore koji se dotiču Rijeke. Izabrani tekstovi Rijeku tematiziraju rubno ili glavninom pripovjednoga interesa o čemu je ponešto rečeno u *Metodološkim aporemima*. Riječki autori i pisci – oni koji žive u Rijeci – često pišu o Rijeci. Ima riječkih autora i pisaca koji ne pišu o Rijeci, imaju druge tematske interese. Ili – pišu i o Rijeci ali je mimikrijskim strategijama eskamotirana poetika toga prostora. Književno stvaranje u Rijeci ne mora podrazumijevati stvaranje o Rijeci.

Ima autora izvan Rijeke, bilo da jesu ili nisu Riječani (ne)prolazno zaokupljenih Rijekom kao temom. Kazati za nekoga da je riječki pisac, riječka pjesnikinja mač je s dvije oštrice. Nekima kompliment, drugima getoizacija jer se vide unitarnim, hrvatskim piscima ili ekumenskim (nacionalno ili anacionalno određenim) stvarateljima, mimo regionalnoga i lokalnoga određenja. Određenje prostorom, dakle, neki pisci dožive kao degradiranje njihova značaja što može i ne mora biti mišljeno. Kazati za neki grad da ima svoju baladu, svoj roman, svoj (uprizoreni) dramski tekst uobičajilo se premda mnogi od gradova, seoskih sredina i regija još čekaju na zrcalne "protusvjetlove".

Ima li Rijeka svoj roman? Dramske tekstove? Stihove? *Songove*?³² Hrestomatija je ponuđena s namjerom da ilustrira množinu poetika, od uspomenarskih do radikalno kritičkih, šarenilo i živost pripovjednih arhipelaga.³³

"Riječka književnost", "književnost o Rijeci" i tzv. "književna Rijeka" interesno se razlikuju i ne znače isto premda često biva da u razgovorima o riječkoj kulturi, riječkomu identitetu, riječkoj intelektualnoj klimi i sl. dođe do "zamjene teza", "prijelaza u drugi rod", značenjske zbrke. Ti se izrazi dopunjuju i prožimaju.

³² Usp., primjerice, himnu *Fiumanka* (tekst Josip Tomin, glazba Sanjin Mandičić), "zaštitni glazbeni znak" riječke tradicionalne regate *Fiumanka*. Tekst *Fiumanke* vidi u: Tomin 2003: 150. Usp. i slikovnicu *Najdraža Rijeko* s tekstom i notnim zapisom riječke himne autora Damira Badurine (Badurina: 2000) Slikovnicu ilustrirao Bojan Grlica.

³³ Milan Crnković, međutim, mišljenja je da Rijeka kao tematsko-motivska preokupacija nema naročitu zastupljenost u književnosti: (...) kao motiv, kao mjesto gdje se odigrava radnja, kao govorenje o Rijeci u književnim ćemo djelima rijetko naći. Spominje Nemčićeve *Putositnice*, jednu novelu riječkoga krototopa Ksavera Šandora Gjalskoga, objavljenu u Novome listu 1902. godine, *Exodus* Milana Šenoa s prizorima iseljeničkih ukrajca na prekoocenske brodove u riječkoj luci. (Crnković 1993)

Točka njihova križanja jest Rijeka to jest MJESTO (lat. *locus*, mjesto, predio, kraj, položaj, prostor). Bi li nabrojene izrazne postavbe mogli rokirati tako da kažemo: "MJESNA književnost"; "književnost o MJESTU"; "književno MJESTO"?

Rijeka u našoj književnosti podnaslov je Barčeva članka o časopisu *Neven* za 1858.³⁴ Tekst se isključivo referira na sudbinu spomenuta časopisa za jednogodišnjih riječkih dana, kada ga je uređivao Vinko Pacel te nema spomena o najavljenj temi u podnaslovu.

Očito, *književna Rijeka* višeslojna je sintagma. Upućuje na poliperspektivnost i moguću zabunu pa valja barem pruručno ograničiti njene domene. Primjerice, Crnković ju rabi kao metonimiju za niz kulturno-književnih i uopće humanistički upravljenih društvenih aktivnosti u Rijeci. Tim je nazivom obuhvatio Riječane u hrvatskoj književnosti i pritom preporučio razlikovati Riječane po rođenju, po postanku i prolaznike kroz Rijeku; nadalje, mišljenja je da bi valjalo nastaviti Barčevim i Antićevim tragom u preispitivanju mjesta Rijeke u hrvatskoj književnosti. Crnković pritom cilja na časopisnu politiku, riječke časopise ili časopise koji su neko vrijeme uređivani u Rijeci. Napokon, *književnom Rijekom* otvara pitanje periodiziranja književnoga stvaranja u Rijeci. Jedva da otvara temu Rijeke u književnu zrcalu. Ograđuje se od pokušaja precizne periodizacije riječke književnosti te ju naziva "natuknicom za skicu". Umjesto toga napominje da bi bilo uputnije ukazati na neke poticaje ili praznine³⁵ ili specifičnosti koje su odredile sliku o *književnoj Rijeci*.³⁶

³⁴ Usp. "Neven" u godini 1858. podnaslova *Rijeka u našoj književnosti*, u: Barac 1968: 25. i dalje.

³⁵ O tzv. književnoj praznini: Rikard Lenac Riječanin (1868 – 1943) riječko-sušački odvjetnik, pisac, prevoditelj i političar pruručno definira riječku književnost svoga vremena kao talijansku književnost Riječana te se referira na tzv. naučnu književnost Grada. Žalosti ga da (...) *plodonošno sjeme, koje je sredinom prošloga stoljeća posijao bio Fran Kurelac, izgubilo se danas netragom* (...) *Novelista, romanopisaca, dramatičara Riječana nema, niti je ikada bilo takovih, koji bi bili poželi bar nešto priznanja*. Usp. Lenac Riječanin 2007: 97.

Barac za Hrvatsko primorje i Rijeku konstatira poražavajuće kako (...) *ništa osim svojih glagoljaša i svoje pjesme nije dao taj kraj sve do novijih vremena. Ništa u umjetnosti. (...) Priprosti, neuki popovi i priprost, neuk narod, s njihovom vjerom, moralom i običajima, što nikoše iz zemlje, to je sva kultura, sva umjetnost, sva znanost*. (Barac 1968: 15).

³⁶ Crnković (1993: 17) predlaže grubu skicu uvjetno nazvane periodizacije: to je, ističe, isprekidana i nejednaka crta razvoja koja bi išla od Rijeke u preporodu, potom bi slijedilo Kurelčevo doba, Kurelčevi učenici, Riječki pravaški nastup, Khuenova praznina, Jedinstveni Kamov, Jedna svijeća između dva-ju ratova (N. Polić), nakon revolucije tzv. Naslijeđeni (Gervais i N. Polić), Riječka revija, Književni krug, Fond "D. Gervais", Dometi i dometovci, Riječko književno i naučno društvo, Prema obilju. (vjerno je preneseno auturovo označavanje velikoga i maloga slova, nap. D. B. K.) Spomenimo pregledan osvrt na riječku književnu scenu osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća autora Milana Zagorca (Zagorac 2009) kojim je nastojao katalogizirati ondašnje pripovjedne smjerove. Dionice analitike podnaslovio je *Uspaljene žene-sirene; Potraga za identitetom; Grad u središtu; Žensko pismo i proza tjeskobe*. Ističe da je grad na interesnome vrhu riječke književne proizvodnje. Štoviše, smatra "riječkom specifičnošću" tematiziranje grada. U tome kontekstu apostrofira Igora Žica, Irvina Lukežića, Davora Velnića, Srećka Cuculića. Zagorac smatra Milorada Stojevića i Damira Miloša "najvjernijim reprezentantima" riječke proze, ističući da pridjev "riječki" domeće zbog "mjesta življenja i djelo-

Spomenimo: istoga je imena riječki časopis za književnost i književne prosudbe nakladnika Društva hrvatskih književnika – Ogranak u Rijeci. "Književna Rijeka" jest i označnica aktivnosti – ili apelativ koji pretpostavlja proizvodnju i recepciju književnih tekstova i kultur(al)noga miljea – podupiranih u spomenutu riječkomu časopisu. Kako je navedeno ime na koricama časopisa ispisano verzalom – KNJIŽEVNA RIJEKA – to je moguće čitanje naziva i kao *Književna rijeka*. Rijeka (grad) i rijeka (Rječina) ujedno. Ali, razumjeti se može i mnogo šire, jer hidronim "rijeka" ovdje pokriva književni protok ma odakle izvira i u kojagod književna mora uvirao. Nevezano za teritorijaliziranje. Ovom malom verbalnom igrom nismo pripomogli uređivanju međusobna odnosa navedenih sintagmi, tek naznačili smo njihovu živahnu višeslojnost koja se nastavlja također često rabljenom sintagmom "riječka tema" ili "riječke teme". Ta je sintagma izlaz u nuždi, pokriva složeno polje rečenih izraza i širi svoj opseg prema drugim, izvanknjiževnim pitanjima važnima za naš grad. Milan Crnković sretno je riješio navedenu semantičku petlju i svoju knjigu naslovio obuhvatnim nazivom *Riječke teme* (1993).

3.2. Barac – Antić – Crnković

Pogledamo li sadržaj *Crnkovićevih Riječkih tema* potvrdit će nam se da je u njoj šaroliko tematsko polje koje se referira na – primjerice – prozu Vladimira Nazora, Nazorove tekstove za djecu u opatijskomu dječjem časopisu *Mladi Hrvat*, na Antuna Barca i dječju književnost, prožimanje čakavštine i kajkavštine, humoreske Zorana Kompanjeta, mjesta Rijeke u Cuculićevu književnomu pismu, Pavešićevo i Polićevo pjesništvo, prevoditeljski rad Omera Lakomice. Prvi po redu pojavljivanja jest članak naslovljen *Rijeka u novijoj hrvatskoj književnosti* napisan 1983. godine. (Crnković 1993: 13–24) Taj nam je tekst jedan od putokaza tim više što se uvelike naslanja na studiju *Vinka Antića Rijeka u hrvatskoj književnosti XIX i početkom XX stoljeća*, objavljen u knjizi *Rijeka pisci zavičaj* (1965).

Antićeva studija³⁷ naslanja se na *Barčeve* književnokritičke i književnopovijesne tekstove. Antić je s mnogo respektirajućega odnosa prema Barčevoj ostavštini

vanja". "Potraga za identitetom" bila je navedenih godina intenzivna. Pokretačima rečene struje smatra Radmilu Matejčić i Nedjeljka Fabrija. Prepoznatljiva imena, u neku ruku harmsovske i quorumovske sintakse, bila su Nikola Petković, Bojan Mušćet, inovatorski dvojac Edi Jurković i Dragan Ogurlić. Od autorica spominje Milku Šćulac koja u kontekstu "muškoga svijeta" istražuje mogućnosti ženskoga identiteta. *Intimna teorija romana* Marine Čabrajec, po Zagorcu, "sveučilišni" je roman, dosežima nadilazi lokalnu razinu. U prikazanu eseju autor nije tematizirao mjesto Rijeke u navedenih autora, ostajući na uopćenim konstatacijama o mjestu grada u njihovu interesnome fokusu.

³⁷ Uz navedeni članak autor ističe sljedeće: (...) *Prikazujući ova razdoblja* (s naslova članka, op. D. B. K.) *ukazat će se više na činjenice od kulturno-historijskog značenja, ne ulazeći u kritiku čitava rada i ne dajući mu ocjenu jer to prelazi okvir ovog informativ-*

uredio velebno i za mnoge generacije studenata nezaobilazno djelo *Književnost Istre i Hrvatskog primorja* (Barac 1968). Sadržaj Barčeve knjige podijeljen je na četiri cjeline: *Opći književni prilozi* među kojima su tekstovi, primjerice, *Primorje i njegovi pjesnici*, *More u poeziji neprimoraca*, *Glagoljica u Istri*, *Feljton o Rijeci*. Druga je cjelina najobimnija: *O piscima i njihovim djelima*. U njoj, širokom putanjom, niže portretne i književnokritičke članke krećući od Pavla Ritera Vitezovića do Mate Balote. Treći je blok *O piscima u enciklopedijama*, dočim četvrti – *Dojmovi i putokazi* – već i naslovom najavljuje mali, emotivnošću i jačim subjektivnim kutom obilježen pristup. Iz toga, četvrtoga dijela izabrali smo za Hrestomatiju isječak jadovanke *Fiume (Prolazni dojmovi)*. Barac ju je napisao 1919. godine, kao dvadesetpetogodišnjak, ojađen onim što je osjetio u *tri lijepa sunčana dana*, ali i *danima čekanja i neizvjesnosti* boraveći u Rijeci:

(...) Čemu zvati taj grad Rijekom, kad je on – Fiume. Reka, Rika, Rijeka – to zvuči tako slatko, tihano i djetinjski kano nostalglični ca i ča stanovnika Drenove, Plasa, Trsata, podsjećá na suncem obasjane gromače i umejke, posute kamenjem i dračem, među kojim u proljeće cvatu tako fine i mirisave ljubice, cvijet skromnosti i stidljivosti. To je grad sa zamazanom fizionomijom i nutrinjom bljutavom i mutnom, kao mutni kanal Fiumare, mrtve vode što ga plače. Fiuman je zasebna rasa, ne pripada nijednoj naciji. To je mješavina svega onoga, što je u taj trgovački grad došlo da trguje – sa svime, sa svacim. (Barac 1968: 615) i Hrestomatija

Barčev *Feljton o Rijeci* također je intoniran kritično, ali smirenije, s veće vremenske distance³⁸ i ponešto pomirbenih, ohrabrujućih napomena o (po)etici prostora i vremenâ bremenitih protuslovljima. Rijeka, dakako, nije povijesno zrakoprazan prostor a Barčeva promatračka oštrica nije lišena interesa za društveni (pro)bitak i sve ono što kontekstualizira književnu činjenicu. Odatle njegova osjetljivost za "riječke teme". Izoštreni stav (intencionalni, reklo bi se) u mnogih drugih literata spram "riječkih tema" kontinuirano se iskazuje djelom. Propitkivanjem mjesnoga i nacionalnoga identiteta, izbora književnih tema i njihove impostacije u širi humanističko-estetski obzor. Evo Barčeva poticajnijega osvrta na Rijeku:

(...) Pa ipak je taj grad sivih i neuglednih zgrada imao nešto neobično privlačljivo, i ujedno lijepo i drago za svakoga, tko je u njemu živio. I kraj svoje građanske i trgovačke prozaičnosti znao je on čuvati neku naročitu poeziju i svoju naročitu boju.

nog sastavka. A sama tema, koja se ovdje na ovaj način prvi put uopće obrađuje, zaslužuje temeljitu i iscrpnu studiju jer to zabtijeva i sama uloga Rijeke u hrvatskoj kulturnoj povijesti, a i sam razvitak ovog grada kao kulturnog centra u zapadnom dijelu naše zemlje (...) (Antić 1965: 8, istaknula D. B. K.)

³⁸ Ne znamo kada je tekst točno napisan, no, iz sadržaja dade se osjetiti vremenski i emotivni odmak od emfaze Barčeva teksta iz 1919. godine. S kraja *Feljtona* spominje se oslobođenje Rijeke 1945. godine pa je očito da je napisan pedesetih prošloga stoljeća. Prvi je put objavljen u *Riječkoj reviji* br. 6/1958. godine. Usp. također opasku V. Antića uz dataciju *Feljtona o Rijeci*, u: Barac 1968: 631.

Ljude akcije privlačila je Rijeka trajnom užurbanošću svoga lučkog života. Pojedinci pak skloni snatrenju mogli su u toj istoj luci, po lukobranu Molo longo, naći jedinstvenu prugu za samotne noćne šetnje, kad su po morskoj vodi padala mnogobrojna svjetla s brodova, s prozora, s uličnih svjetiljaka, dajući gradu gotovo čarobno osvjetljenje. (Barac 1968: 97–98, istaknula D. B. K.)

Stasao je u proteklim desetljećima čitav naraštaj Riječana koji nikada nogom nije kročio na riječki lukobran. Davno proglašen carinskim područjem *molo longo* odnosno lukobran ostao je nedostupan šetačima i znatiželjnicima, pa Barčevu noćnu impresiju Rijeke pamte samo rijetki vremenšiji stanovnici Rijeke. Možda s njim danas opisanu noćuralnu sličicu dijele poneki službenici carinskih vlasti, lučki radnici, pomorci i ribari kao "povlaštena" skupina poslom vezana uz lukobran. Mišo Cvijanović Riječanima "otkriva" lukobran nešto prije nego će nastupiti odluka po kojoj *molo longo* prestaje biti carinska zona i napokon, uz privezište brodova, ponovo postaje građanima dostupna šetnica:

(...) ne znajući smijemo li to uopće, krenuli (smo) na šetnju riječkim lukobranom, kojega, naravno, zovemo imenom kojim su ga zvali svi stari Fijumani, a i vremenšiji Riječani – *molo longo*. Koraćao sam kamenom kojim moje noge nisu koraćale gotovo četrdeset godina. Ali tada, kao riječki gimnazijalci, nismo krenuli od početka već smo barkom jednoga od nas došli do svjetionika lukobrana, iskočili iz barke i popeli se na one grote, učinili banj-dva i krenuli dalje barkom prema nekim dalekim plažama riječkoga uokolja. (...) Lijepo je gledati Rijeku s lukobrana... (Cvijanović 2006: 198–199, Hrestomatija)

Rijeka se u Antića historiografski spominje kao odavno utemeljen gradić na Rječini, podno Trsata, koji početkom 18. stoljeća postaje slobodnom lukom. Lučki promet naglo će ga razviti u emporij koji konkurira te s vremenom zasjeni jaka kulturna i trgovačka primorska središta kao što su Senj, Bakar i Kraljevica. Dotiče se kratkotrajnoga razdoblja francuske vladavine Rijekom od 1809. do 1813. godine, na kojega ćemo se kasnije pozvati pri spomenu temata Karoline Riječke. U okolnostima mnogih protuhrvatski orijentiranih snaga u gradu – unatoč pripojenju Rijeke Hrvatskoj, pod čijom ingerencijom ostaje sve do 1870. godine – i dalje traje tzv. riječko pitanje (...) jer je poslije hrvatsko-ugarske nagodbe od 1867. godine stvoren u teoriji onaj riječki provizorij koji je u praksi doveo do izdvajanja Rijeke od Hrvatske i do potpunog potčinjavanja Pešti, što traje sve do 1918. g. (Antić 1965: 7)³⁹

Rijeka je oduvijek bila tranzitnim kulturno-prosvjetnim i umjetničkim punktom. Mnoga upečatljiva imena kulturalne povijesti, književnosti, političkoga života, znanstvenih nagnuća prolazila su gradom na Rječini, neka od njih trajno

³⁹ Usp. II. U doba provizorija (1868 – 1918), u: *Povijest Rijeke* 1988: 231 i dalje.

odlučila ostati u Rijeci. Crnković u navedenu tekst – *Rijeka u novijoj hrvatskoj književnosti* – spominje Antuna Mihanovića i Mirka Bogovića (*Domorodni glasi*, 1848) kao Kurelčeve prethodnike u mogućem doprinosu riječkoj kulturno-intelektualnoj klimi. Je li možda *Lijepa naša* baš u Rijeci ispjevana? U Rijeci su, kraće ili duže boravili, školovali se ili djelovali, među ostalima, Karlovačan Vinko Pacel, Đuro Matija Šporer, Hvaranin Šime Ljubić, Zagorac Ksaver Šandor Đalski, Dubrovčanin Antun Paško Kazali, cavtatski sin Frano Supilo, August Harambašić, Rudolf Strohal, Josip Baričević, Mijo Radošević, Janez Trdina, Vladimir Nazor, Mihovil Kombol, Viktor Car Emin, Mate Dvorničić, Drago Gervais i drugi. Taj je popis, dakako, vrlo provizoran i tiče se tek jednoga dijela književne povijesti, bez spominjanja vrijednih pojedinaca – pripadnika drugih nacionalnosti koji su kulturno-prosvjetnim, umjetničkim, filantropsko-humanitarnim djelovanjem ili privrednim postignućima ostavili traga u riječkoj svakodnevici i probitku grada. Giovanni Cambieri, Ida Kiss de Nemésker, braća Branchetta, barun Michele Ricci, Benedetto Loibelsberger, Robert Whitehead i njegovi nasljednici, braća Batthyány, Heinrich von Littrow⁴⁰ i drugi⁴¹. O tomu skrbi mlada stručno-znanstvena grana fhumanologija/fhumanistika formiravši zavidan broj što publicističkih, što stručno-znanstvenih djela od kojih su neki naslovi nabrojani u popisu korištene literature s kraja Hrestomatije.

3.3. *Pustinjak s Vučke*

Po Antićevu mišljenju Kurelčevim dolaskom u Rijeku, 1849. godine počinje prvo važno razdoblje u kulturnoj povijesti Rijeke. Uz njega se vezuje oblikovanje tzv. *riječke filološke škole*. Zapravo: bio je utemeljitelj i jedini dosljedni sljedbenik književnojezične misli rečene škole (Stolac 2006: 65) Taj je znameniti filolog i jedno vrijeme riječki gimnazijski profesor⁴² – učitelj narodnog jezika – kako se sam potpisivao, djelovao poticajno na intelektualnu i obrazovnu klimu grada. Neprekidno u protimbama, u protestnu stavu spram društveno-političkoga okruženja više je od deset godina (1849 – 1860) bio središnjom osobom preporoda u Hrvatskomu primorju⁴³.

⁴⁰ Zanimljivi su pjesnički "otisci" riječkoga miljea u Litrowa koji iz Senja biva premješten u Rijeku 1869. godine i po u mirovljenju odlazi u Opatiju. Više u: Lukežić 1999: 86–102.

⁴¹ Više u: Lukežić 2004: 106 i dalje.

⁴² Kažemo "profesor" u duhu današnjega poimanja odnosnoga zvanja premda je Kurelac – autodiakta – službovao kao učitelj hrvatskoga jezika. Za taj nastavni predmet (...) u godinama koje su uslijedile govori (se) da je to prvo bio "kroatische Sprache", zatim "illyrich", a da je od 1856. godine postao samo jedan neobavezan predmet (relativ obligat). Prema: Milivoj Čop, *Riječko školstvo* (1848 – 1918), ICR, Rijeka 1988., str. 95., preuzeto iz Stolac 2006: 53, bilješka br. 83. Više o Franu Kurelcu u: *Fran Kurelac i njegovo doba*, u: *Riječki filološki dani*, knjiga 1, 1996.

⁴³ Diana Stolac napominje: (...) *Najjače su ga veze stalno vraćale Rijeci zbog izuzetnog odnosa što ga je uspio za svoga učiteljskoga rada ostvariti sa svojim učenicima. Najme, među njegovim su sljedbenicima bili*

U Čitanci je predstavljen isječak Kurelčeve pjesme *I pustinjak s Vučke na Reku se spustio* (*Pustinjakova pjesan*) iz zbirke "riječkih" tekstova pod zbirnim naslovom *Fluminensia ili koječega na Reci izgovorena, spevana, prevedena i nasnovana*, tiskanih uz pomoć dakovačkoga biskupa Strossmayera, u Zagrebu, 1862. godine. Kurelac je *Fluminensiju* posvetio *dragim muževom i junosom, kojim na Reci (ja) učiteljem bio*.⁴⁴

Sokratizam Kurelčev i istinoljublje utisnuto je u pripovijedanje o Rijeci kao topos lučonoše, prosvjetitelja. Kurelac ili moralna konstanta. Tako je u nekoliko pisaca o Rijeci: u Cara Emina, Črnje, Krleže, Fabrija...

Danuncijada Viktora Cara Emina, spomenuta i na prethodnim stranicama, roman je o D'Annunziju *mahnitanju na Rijeci* 1919 – 1921. godine (Eminova formulacija).⁴⁵ Roman kojim je autor uvelike iskoračio iz prepoznatljive prosvjetiteljsko-utilitarne narativnosti prati nekolicinu likova/aktanata ukруг nosive D'Annunzijeve figure. Jedan od njih, ravnatelj, zapravo je inačica postojećega Eminova suvremenika, njegova koparskoga, preparandijskoga profesora Frana Frankovića. S pijetetom spram osobe koja ga je, po riječima samoga autora, prva potaknula na knjigu i pisanje, Emin je svome majeutičaru Frankoviću namijenio časno mjesto idealista. Ravnatelj je promatrač loših riječkih događanja uz koje njegov idealističko-humanistički obzor sve više posustaje. On je pripovjedačevim pogledom preko ramena junaka u stalnoj intimnoj inventuri svoga moralnoga statusa. Preispituje i unutaršnjim dijalogom komentira riječka previranja, fhumanštinu, setebandjerizam, aneksioniste, "Sveti ulazak" (*Santa entrada per la santa Causa*).⁴⁶ Autoanalitički ravnateljevi trenutci opiru se o imaginiranoga Kurelca.

Bude Budisavljević, Ivan Dežman, Fran Pilepić, Ivan Fiamin i Ivan Črnčić, većinom učenici riječke gimnazije, kojima je vidike prema hrvatskome jeziku proširio upravo Kurelac. (Stolac 2006: 7)

⁴⁴ Uvodnim dijelom slavopojke Kurelac – *starinom Ogulinac a rodom iz Bruvna u Krbavi* ističe razloge koji su ga potaknuli na stihove: *Pustinjak s Vučke* (Učke) spustio se u grad s torbom, štapom i knjigom, da vidi *ptiča sokolića, sokol-pticu Jelačića bana*. Čitatelja upućuje na okolnosti i kronologiju: *Ova se nedočeta pesan pisala godine 1849. iza dokončanoga rata Magjarskoga, kad naš ban pošao na Reku, a pukao glas, da nam stigne iz Trsta pak semo, nu je on došao preko Karlovca po novoj cesti...* Nakon dana obojenih optimizmom (...) *slijedi otrežnjenje ilirske inteligencije: izvikan kao narodni spasilac, pa i u Pustinjakovoj pjesmi, Jelačić se ubrzo pokazao običnim carskim oficirom. Njegove su čete pomogle gušenju mađarske revolucije i spasile carstvo. Nagrada je bila najcrnji apsolutizam i posve formalno doživotno banovanje Jelačićeva* (1848 – 1859). *Hrvati su izgubili još jednu bitku, a njihovu hrabrost svijet je ocijenio kao žalosnu obranu reakcije.* (Frangeš1987: 161) Tada je Ivan Mažuranić izdao programatsku brošuru *Hrvati Mađarom* (1848, Karlovac), *vademecum* svoga vremena (Frangeševa formulacija), politički poklič na tragu ideala pariške komune.

⁴⁵ Sadržajnu okosnicu *Danuncijade* precizira podnaslov: *Romansirana kronisterija riječke tragikomedije* 1919 – 1921. Usp. V. Car Emin, *Danuncijada*, Zora i Matica hrvatska, Zagreb 1977. Za uvid u povijesno-političku pozadinu tih okupacijskih riječkih dana vidi *Povijest Rijeke* 1988: 288–289. Pregledan književnokritički i književnopovijesni okvir vidi u Srdoč-Konestra 2008: naročito 168–178.

⁴⁶ Više o pripovjednim strategijama u *Danuncijadi* i karakterologiji likova u: *Književna Rijeka* 1997.

Ono što je Eminu biografski bio profesor Franković, to je profesoru Frankoviću bio **Kurelac**. Učiteljevoga učitelja učitelj nije samo faktografski *egzempel* nego jaki pripovjedačev apel o moralnomu imperativu, o potrebi prenošenja i njegovanja nekih temeljnih vrijednosti s učitelja na učenika. Transgeneracijski kontinuum. I Kurelčeve čudačke osobine Car Emin je pripisao svome učitelju: (...) *Odgojen je u sjeni Kurelčevoj, njemu je Petim Evandeljem sve što je onaj malo nastrani Likota ikada izustio. (...) Ravnatelj je čudak, a pravi je čudak u svom djelovanju uvijek iskren, inače bi došao u red običnih, normalnih ljudi. (Danuncijada 1977: 31)* Tako i osobnu, autorsku skepsu, Emin mizenabimski projicira na Ravnatelja (profesora Frankovića), ovaj, imaginirano, na Kurelca:

(...) *Sada smo svi sirote, dočekao bi ravnatelj. Nikad nije ovu duboku Kurelčevu riječ osjetio tako živo kao u ove – kako ih je on nazivao – sulude dane, kad toliki lijepi, još u mladosti gajeni, snovi, svakim trenutkom sve više iščezavaju da – sva je prilika – nikad više ne iskrsnu. Sve ide nizbrdo, stenjao u sebi starac – sve, i s ove i s one strane rodene Rječine. Ondje našinci kopaju sami sebi grob, dok s ove strane tuđinac napreže sve sile da izbriše svaki i najmanji trag naše mile prošlosti, i pod Učkom i tu u gradu u kome je žestoki lički Učitelj naučao: – Mi hoćemo da nam milo zvonce našega jezika svuda pozvonkuje... (Danuncijada 1977: 289)*

Črnjina sjećanja dotiču se pustinjaka s Vučke: napominje da je Kurelčeva *Fluminensia* simbol magistralne duhovne osovine koja je prva izbila na obalu glagoljaškoga Kvarnera. **Krleža** ga apostrofira u znamenitu govoru u našem kazalištu, 30. srpnja 1952. godine, pa između ostaloga navodi: (...) *I dok sam ja tako narodu čitao Kurelca (...) Gledajte ovu Učku, drugovi, koju je stari Kurelac zvao Vučkom...*

Isti taj Krležin govor intertekstno i dokumentarno figurira u **Fabrijevu Vježbanju života**, u Poglavlju dvadeset i trećemu. **Fabrio Kurelca** uvodi u priču o Rijeci i puno ranije, s početka romana, kada se neki čudni putnici (...) *po Lujzinskoj cesti truckaju i poskakuju u kraljevskoj dilihansi od jučer prijepodne... (Vježbanje života 1990: 54)* Pripovjedač skicira vanjski opis lika: (...) *neki muškarac u narodnoj surki s gajtanima a moglo mu je biti četrdeset godina. Puštao je guste brkove i uvis češljao još tvrdnu kosu. Lice dojmljivih bora. (Vježbanje života 1990: 56–57)* Koju stranicu dalje, za Jelačićeva posjeta Rijeci, ulazimo u "*Malu Peštu*" gdje su se *crni kolutovi istarskoga terana širili kao krv, po stolnjacima* i autonomaši s negodovanjem komentirali "*hrvatsku*" okupaciju grada. **Fabrijev** je roman panorama niza likova i datuma snažno obilježena javnom poviješću i obiteljskim lomovima zbirno nazvanima *vježbanje života*⁴⁷. **Kurelac** je u toj panorami jedna od međašnih figura, postojan u stavu:

⁴⁷ **Fabrijev** je pripovjedač mjestimice autoreferencijalan, u nekim dionicama transformira se u junaka s autobiografskim detaljima koji upućuju na piščevu osobu. U svojevrsnomu su psihogramskom amalgamu stopljeni autor – pripovjedač – junak. Time je pisac otišao korak dalje od nasljedovane

Bansko vijeteće pognulo je šiju. Fran Kurelac nije. Sa svakom rečenicom koju momčić, uzdrhtalo, izgovara, postaju svjesni da je po srijedi politička provokacija. (Vježbanje života 1990: 75)

Fabrijev pripovjedni kadar kojim **Kurelca** pratimo u razredu, kroz širom rastvorene gimnazijske prozore, u ljetnoj, kolovoskoj Rijeci, pri svečanomu zaključenju nastave, kako budno prati i asistira učeničko deklamiranje *Govora o preporodu knjige slovinske na jugu* čitatelju posve plastično oslikava dozvani autentični životni trenutak nakon kojega je slijedilo Kurelčevo otpuštanje iz službe te će u Rijeci sljedećih osam godina podučavati u statusu privatnoga učitelja. Uz Kurelčev lik i njegovo riječko razdoblje na tomu povijesnomu platnu **Fabrijeve** kronisterije razaznaju se također obrisi isječaka stvarnih biografija **Vinka Pacela**, **Janeza Trdine**, **Erazma Barčića**, **Antuna Paška Kazalija**, **Strossmayera** i drugih zavičajnih figura.

3.4. *Rieci* **Ivana Dežmana** i *Trsatu* **Augusta Harambašića**

Jedan od učenika kojega promatramo kroz raskriljeni gimnazijski prozor – **Kurelčev** učenik, **Ivan Dežman** (1841 – 1873), bečki student i potom liječnik, književnik, humanist, prosvjetitelj i prvi naš zdravstveno–medicinski pisac⁴⁸ živeći u Zagrebu nije zanemario osjećaje i interes za rodnu Rijeku. Bio je jedan od najistaknutijih Hrvata svoga vremena te je uz **Šenou** i **Markovića** bio na putu modernizacije hrvatskoga kulturnoga prostora. (**Barac** 1968: 580) Rodnome je gradu posvetio elegijski intonirane stihove naslovivši ih *Rieci* (1872). Objavio ih je u *Vijencu*, glasilu kojemu je bio jedan od osnivača i neko vrijeme urednikom.

(...) *Rieko, ti mog oka prvi vide,
Ti mog srca prva boli,
Kakav glas to crn o tebi ide,
Da tuđina ti uzvoli? I još vele, pogaziv si lice,
Da Hrvatstvo tajiš svoje. (...) (Hrestomatija)*

tradicije sternijanskoga, transcendentalnoga pripovjedača koji komentatorskim upadicama, arbitrira-njem "ometa" narativ. Tijekom prosedeja, od zgrade do zgrade, sveznajući pripovjedač izvješćuje čitatelja u maniri kazališnoga "govora u stranu" o pozadini postupaka pojedinih junaka, pojašnjava detalje s društvene scene, razgrće neka metafizička pitanja. Pritom, u duhu suvremena agnosticizma, taj sveznajući komentator nastoji se prikazati zapravo neznačajnim, glasom gubitničke vrste na svjetskopovijesnoj sceni. Na crti pripovjedačeva pesimističkoga i agnostičkoga humanizma, ma koliko paradoksnim izgledao, jest i stav o smislu života, o biti života: *Življenje nije drugo nego povremeni proplamsaj u ugarju svakodnevice i taj, makar i škrti, krijesan dar naglube i poluslijepa sudbine zove se takozvani život. (Vježbanje života 1990: 127)*

⁴⁸ Među ostalim istakao se djelom *Čovjek prema ljepoti i zdravlju* (1871), *Rječnik liječničkog nazivlja* (1868) te iste godine tiskani naslov *Liječnička izvješća za praktičnu porabu liječnika*.

Elegični i budnički Dežmanovi stihovi prozivaju Riječane zbog apatije i samouniženja. S pojačanim interesom pratio je zbivanja u gradu pod Trsatom i negodovao tim više što je kao saborski zastupnik izbliza mogao pratiti taktiziranja, nagodbe, kompromiserstva između Beča i mađarskoga kapitala koja su napokon i rezultirala "riječkom krpicom".⁴⁹

Stihovi su, nepravilnih deseteraca i različite sročnosti, posvećeni suočenju grada sa svojom slavnom prošlošću i upitnom budućnošću. Pjesnik se obraća nebu, Svevišnjemu: *Nek se čuje božja sada!* kako bi se s Božjih visina posvjedočilo o drevnomu hrvatstvu, junačkoj prošlosti. Alegorijski dijalog sina i majke insceniran je s pozicija sinovljeva domoljublja i narodnoga ponosa kojima kudi majku-Rijeku, rodni grad podno Trsata, okružen Učkom, Krkom i Cresom. Premda *od iskona*⁵⁰ hrvatska zemlja – ta majka u ludilu svome I prot bogu prkos sprema. Mati (Rijeka) odmetnula se i zbori: *Nebih, niti budem Hrvatica, Striela mene pre zatrla!* Pjesnik – sin doziva u pomoć u dramatičnoj slici (obiteljskoga) raskola zvijezde, more, zemlju, *vasionu*, čitav rod kako bi otuđenoj majci-Rijeci posvjedočili baščinsku slavu. Rijeka taji svoje hrvatstvo, no, ono se tajiti nikad ne da. Završni stihovi tanatomorfnom i ukopnom slikom zaokružuju desperatnu atmosferu:

(...) *Jao majko, u srce me ubi!*
Daj mi, što si dužna dati:
Na tvoj zemlji grob mi sad izdubi,
U njem hoću počivati.
Na skoro će trup tad moj bez daha
U zemlju se pretvoriti;
Znaj tad Rieko: ona šaka praha
Hrvatska će zemlja biti! (Hrestomatija)

Kako prevesti pjesnikove poetske šifre? Kome su upućene? Pitanje političke volje, svijesti o političkome trenutku i širem (ideološkome) okruženju, tzv. duhu vremena imperijalno-kolonijalnih, nacionalnih i separatističkih aspiracija u pozadini je

⁴⁹ (...) *Rasprave do kojih je došlo u razdoblju 1868 – 1870. bile su mučne; zastupnici Mađarske i Rijeke uspjeli su ipak primorati zastupnike Hrvatskog sabora da prihvate upravu središnje ugarske vlade nad Rijekom, ali da takvo stanje bude privremeno. (...) Ali, tako stvoren "riječki provizorij" bio je dovoljno čvrst za nesmetani prodor mađarskog kapitala u Rijeku, u kojem su dovoljno široko interesno polje mogli naći i članovi, relativno malobrojne riječke oligarhije. Zabavljajući, dakle, snazi mađarskog kapitala te povezanim interesima riječkog patricijata i mađarskog građanstva, a i slabostima hrvatske politike i gospodarstva, riječki se provizorij ustalio dovoljno čvrsto da je potrajao sve do sloma dvojne carevine. (Povijest Rijeke 1988: 215–216)*

⁵⁰ Dežmanovo "od iskona" odnosno "od vajkada" valja shvatiti izvanvremenski, kao sveto vrijeme mita.

Dežmanove *Rijeke*. Najkraće: *Quo vadis* Rijeka? To će pitanje dežurati u mnogih kasnijih, pa i suvremenih rijekopisnih stihova i priča. Čitatelj će, bez našega naputka i sam u čitanci naići na uporedive primjere. Ostaje predmetom potencijalno zanimljive rasprave zašto je autor premjestio političko-ideološku draperiju, odnos Riječana i Rijeke u obiteljsku sceneriju i nadjenao joj uloge obiteljskoga sukoba.

U pjesništvu ne samo hrvatskomu uobičajilo se da mati simbolizira miriteljicu, zaštitnicu, "krilo", tješiteljicu sinu razmetnomu ili nesretnomu biću koje treba odmor od jada i nevolja, skitnje, progona i svake boli. Mati je personifikacija domovine u iliraca i kasnijih domoljublju posvećenih pjesnika. Ujević se češće obraća ocu (Bogu).⁵¹ Dakako, postoje odstupanja poput Dežmanovih stihova *Rieci*, no, zapravo su i oni – očekivanom ali iznevjerenom majčinom snagom – u funkciji nasljednoga toposa zaštitničke Gee. Navodno, iz nesvjesnih slika o prapočelu, iz predajnih izvora sedimentiralo se iskustvo po kojemu ljudska majka simbolizira tzv. Veliku majku, (*Terra Mater* ili *Tellus Mater*), Zemlju, Domovinu, porijeklo. *Hic quo natus fuerat optans erat illo reverti*⁵² u značenju: *Gdje je bio rođen, tamo se želi i vratiti* na rimskim je nadgrobnicima pisalo. Mjesta u Dežmanovoj *Rieci* zamijenjena su: sin iskazuje snagu, a mati slabost.

Dežman spominje Trsat, Tatare, *Riečinu*. To su prostor i likovi u bogatome literarnome katalogu mjesne prošlosti, šire okolice Rijeke, riječkoga zaleđa (Grobnik) poglavito u književnome 19. stoljeću. Ikonografija semantičkoga postava dilatiranoga na buberovsko MI – ONI (kolektivistički), JA – TI (osobnije). Retorika "Mi-tabora" spram Protivnika.

August Harambašić, (1861 – 1911) unatoč kratkotrajnomu oduševljenju Rijekom i Sušakom angažirano i kritički prati gradsku političku scenu. Iz pravaško-bojovnog raspoloženja nastala je njegova pjesma *Na Trsatu* (1882). Triptih osmeračkih katrena i raznolike rime sasvim je u duhu postilirskoga vremena, aksiološki replika Dežmanove *Rieke*. Za Harambašićeva riječko-sušačkoga razdoblja Sušak je pod banskom, zagrebačkom vlašću nasuprot užemu, zapadnomu dijelu Rijeke kojega kontrolira Pešta odnosno Beč. "Fiume con Ungheria" mađarofilski je parola naročito generirana u najznačajnijemu (V. Antić) i moderno uređivanu talijanskomu dnevniku *La Bilancia*.

Harambašić veli:

⁵¹ Usp. npr. *Svakidašnju jadikovku* i stihove: (...) *O, Bože, Bože, sjeti se! svih obećanja blistavih! što si ih meni zadao. // O, Bože, Bože, sjeti se! i ljubavi, i pobjede! i lovora, i darova. // I znaj da Sin tvoj putujel dolinom svijeta turobnom! po trnju i po kamenju (...)* I nema sestre ni brata, / i nema oca ni majke / i nema drage ni druga. (iz zbirke *Lelek sebra* 1920., istaknula D. B. K.) Ipak, u filozofski raspoloženim stihovima i tematizirajući sveopći *renovatio* čitamo: (...) *svijet je na rubu propasti, u bdijenje sudnjega dana. / Jedna se zvijezda rađa kao znak novog reda. / (...) Ja upirem pogled u skazaljku budnoga sata, / Jer znam da ćeš, novosti, s dobrim pogledom majke / i prije reda, na vrijeme, i neznana ući na vrata. Iz pjesme *Pogledi u praskozorje* (iz zbirke *Ojađeno zvono* 1933).*

⁵² Više u: Eliade 2002.; J. Chevalier i A. Gheerbrant 1989.; Durand 1991.

(...) *Tako isto Rijeka naša*
Nije za nas izgubljena,
Makar da je pustim zlatom
Otuđena, zavedena! (Harambašić 1998: 31-32)

Karakterističan stav o gradu pod Trsatom: otuđen, zaveden. U kitici koja prethodi ovom citatu pjesnik je na pragu rezignacije nazvavši Rijeku odmetnicom. Kasnoromantički, hugoovski eho prosijava iz stihova kojima se naš grad kostimira antropomorfnim likom. Rijeka je izgubljena ljubav, grob ljubavi, razvalina. Pjesnik/ljubavnik prije će pasti u boju nego li će predmet čežnje prepustiti drugome. Zamjensku, utješnu ljubav pruža mu Trsat pa refrenskim stihom podcrtava: (...) *Ja sam rado na Trsatu, / Gdje se vidi more sinje*. Ikonografski, vedutno nižu se stalni epiteta krajolika: more sinje, divno more, gradina koja krije slavnu prošlost – more krvi, bršljan uokolo gradinskih kula. More sinje i more (hrvatske) krvi eliptično zaokružuju priču nadovezanu na davni Kožičićev vapaj o opustošenoj domovini (*De Croatiae desolatione*).

Usput: Harambašić je *rado na Trsatu* i zbog intimnoga povoda: nakon adolescencijske velike platonske ljubavi, *djetinjske, nevine i poetične* – po riječima samoga pjesnika – za nenadano i prerano preminulu Tugomilu, biva ponesen ljepotom Enrike (Rike) Jelušić, *švelje sa sušačkoga Trsata* (Šicel 2005: 25). Taj je zanos okončan razočaranjem, bolje reći otrežnjenjem koje pjesnik komentira u pismu Vatroslavu Brliću, upućenom 11. listopada 1883. godine: (...) *umišljena ljubav za namignušu Riku bila – puka glupost, koja mi je samo nemalo razočarala (!) moje mladenačke ideale*. (Šicel 2005: 25) Riki Jelušić Harambašić će posvetiti rukovet *Ružmarinki* (napisan 1882) ali će ih “ugurati” (Šicelov izraz) u kanconijer posvećen Tugomili (1887). Među ostalim stihovima iz *Ružmarinki* evo i onih koji se izravno dotiču Trsata i ljubavne patnje zbog koje pjesnik spominje Gospu Trsatsku:

Kažu da je na Trsatu
Čudotvorna Božja mati,
Koja svakog od zla spasi,
Kad u njem teško pati.
 (...)
Ti si zbilja ko Madona
Čudotvorna Božja mati!
Evo, ja se molim tebi:
Hoćeš li se smilovati?! (Ružmarinke, XV.)⁵³

⁵³ Harambašić 2005: 90.

3.5. Grobnik

Antun Paško Kazali (1815 – 1894), epskom pjesmom *Grobnik* (1863) nadovezuje se na mithem junačke pobjede *povrh Rijeke, grada primorskoga, put Riečine*, nad Mongolima – *tatarinskom vojskom nebrotjenom* – predvođenom Bathukanom. U stišni narativ dovodi Frankopana i Šubića. Grobnik naziva Golgotom. Hrvati ginu za vjeru, čast i obranu naroda. Bogobojazni mikrokozam, Bog na strani hrvatskih stradalnika. Matrica povijesno uvjetovanoga kršćanskoga kodificiranja nekršćana kao protivnika.

Demetrova (1811 – 1872) poema *Grobničko polje* (1842) prethodi Kazalijevu *Grobniku*. Pisana je kao prigodnica uz šestotu obljetnicu pobjede u bitci na Grobničkome polju⁵⁴. Grobničko je polje, ne samo za Demetra, sveto polje. Po mišljenju kritike nepravredno je podcijenjena, jer ni prije ni poslije nje nema u svojoj našoj književnosti sličnoga dometa (Franjo Marković). Estetskim ostvarenjima daleko je nadišla okvir naručena djela. Umjetničkim dosegom zasjenjuje Kazalijev *Grobnik*, pisan pod utjecajem usmenoga deseteračkoga stvaralaštva. Ipak, uvrstili smo Kazalijev *Grobnik* jer – *povrh Rieke* – svjedoči o duhu vremena i tematskim preferencijama oko sredine 19. stoljeća u (post)iliraca. Junačke teme, slavna prošlost, hiperbolizirana narodna svijest i hrvatski ponos mahom su obilježili stišne žanrove, često prepoznate kao priču u stihu. Grobnik odnosno Grobničko polje kao krvavo poprište davnih povijesno-predajnih datuma, susretište i sukob Istoka i Zapada nije tipično riječka tema niti je Rijeka bila zanimljivim kronotopom za grobničku temu. Ali su Trsat i Sušak – ondašnji urbokulturni entiteti a danas dijelovi grada na Rječini – i Rječina – kao znamen trajnosti kolateralne topografske točke grobničke epsko-lirske evokacije u Kazalija. U Demetrovome *Grobničkome polju* nema Trsata, Sušaka, *riečkih strana* ni Rječine.⁵⁵ On se dotiče Krka, bogatoga Frankopana koji dariva hlabre naše ratnike, *pitoma Vinodola*.

⁵⁴ Usp. Frangešev komentar na Mažuranićev spjev *Smrt Smail-age Čengića* (*Smert Čengić-age*, napisana navodno 1845. godine, tiskana u almanahu *Iskra*, 1846) i Demetrovo *Grobničko polje*, (Frangeš 1987: 155-156).

Godine 1840. I. Kukuljević Sakcinski postavio je na scenu dramu s istom “grobničkom” temom naslovljivši ju *Stjepko Šubić ili Bela IV u Hrvatskoj*, potom i tiskao 1841. godine.

Usput: D. Demeter, jedan od četvorice iz slavna ilirskoga “četverolista” (uz P. Preradovića, S. Vraza, I. Mažuranića) lječničkim pozivom, svestranim, posebno književnim interesom i aktivnošću bio je srodan Ivanu Dežmanu. Nesretna ih okolnost također povezuje: od kolere prerano umire Ivan Dežman te Demetrova mati. Na Pećinama, u vili Ružić, među nizom kulturnopovijesno važnih arhivalija i drugoga znamenja baštinjena od časnih predaka obitelji Brlić – Mažuranić – Ružić nalazi se i Dimitrije Demetrov portret. S razlogom: osim prijateljskih, vezivale su Ivana Mažuranića s Demetrom i rodbinske spone. Demetrova sestra Aleksandra-Leksa (1815 – 1885) bila je supruga Ivana Mažuranića, djeda Ivane Brlić Mažuranić i pradjeda Nade Brlić Ružić, sušačko-pećinarske nevjeste. Više u: Živančević 1973.

⁵⁵ Demetar spominje Trsat u komentarima na pojedine svoje stihove iz poeme: (...) *Vinodol zove se onaj komad zemlje ugarsko-brvatskog primorja, koji se od Kraljevice (Porto ré) do ogulinske regimente pro-*

Ni u **Preradovićevim** stihovima *Na Grobniku* (1851) ne spominje se kvarnerska toponomastika. Njegov Grobnik također generira emfazu i retoriku integrativnih domovinskih vizija. Sloga slavenske braće, junački, *slavoplodni* duh, šizma Istoka i Zapada. Hrvati su predstraža (*antemurale christianitatis*) strijelama s Istoka. Spasili smo Zapad na Grobničkomu polju,

(...) A što nam je Zapad dao
za uslugu tu?

Vječnu mržnju, primjer za to

i učenost zlu.⁵⁶ (Preradović 1997: 111-112).

Bonifačićevi stihovi naslova **III. tanac** (Hrestomatija) dotiču se Grobnika u istoj semantičko-evokativnoj maniri, premda pisani stotinjak godina poslije iliraca. (...) *I dignut ćemo se iz Duvna, Krbave, Grobnika/ Fazlagića Kulâ, Krima i Kupresa,/ sakupt ćeš nam kosti iz svih Amerika,/ zaodjeti sjajem mišica i mesa.* (...) ⁵⁷ Grobnik je, uz ostale nanizane toponime zavještana točka neugasle prošlosti, metonimijski znamen herojskih dana i ponovljiva junaštva. I za Bonifačića, modernoga i suvremenoga začinjavca Grobnik je posvećeni kronotop.

Cestopisac **Nemčić** svoj doživljaj *Zaljeva od Kvarnera* vrlo živo nastoji dočarati. Vodi nas od Jelenja prema Grobničkomu polju. Prije nego li će naići na dio puta pred Rijekom s kojega se pruža nesvakidašnji pogled na Kvarnerski zaljev i more⁵⁸ putopisac nam evocira grobničku bitku, zatečen je goleti, kamenjem, pustoši suvremena prostora obilježena slavnom prošlošću. Doziva slike devetoglave hidre trinaestoga stoljeća, *koja polovici Europe strah i trepet zadavaše*, kraljevske čete spram bijesnih Tatara, vjerna srca slavjanska spram smrtonosnih tatarskih strijela,

teže, ime pako svoje ima od mnogog vina koje tamo rodi. U staro doba spadao je i Grobnik, i Trsat, i Bakar, i Hreljin s Kraljevicom na Vinodol, a s druge strane Ledenice (...). (Živančević 1973: 68-91). Uz stihove iz *Zaslavlja Grobničkomu polju* Demetar se prisjeća slike koja ga je motivirala na pisanje poeme: *Godine 1836, kada sam se iz Italije vraćao – prvi put sam ovo polje vidio. Utisak koj na mene to kamenje učini, bijaše dubok... i dao mi je povod k ovoj pjesni. Sve misli, koje me pri pogledu toga svetoga polja obuzeše, ubilježih u moj dnevnik... iz kojega se ova pjesma zatim porodi. Ona je dakle proizvod ushićenja.* (...) *Ja sam samo ono na artiju metnuo, što mi je u pameti ostalo iz mojega djetinjstva o tom predmetu i što se mojem dubu baš onda ukaza, kada prvi put opazih grob Tatara.* (Živančević 1973: 92).

⁵⁶ Preradović (1997: 111-112).

⁵⁷ Bonifačić 1996.

⁵⁸ A. Nemčić primjećuje, ugledavši kvarnerski zaljev, da je more predmet najvećega udivljenja, (...) *uopće pako najveličanstveniji prizor naravi!* U više putopisaca i proznih osvrtâ na Rijeku i okolne krajeve zamjećuje se ista fascinacija prizorom morskoga plavetnila, otočja i Učke na horizontu, posebice u onih autora kojima je ta pejzažna veduta prvi vizuelni i svaki drugi kontakt s morem. Stoga je u njih Rijeci pripisana mitopoetska dimenzija, epifanijska začudnost. Prostor kao otajstvo, posvećeno mjesto, akvatičko-primordijalni semantem. Posebice u mađarskih proznih memorabilija jednoga Kosztolányija ili Fejtöa, na što ćemo poslije podsjetiti.

navalu divljih nekrsta spram slavodobitnoga krstjanskoga naroda, junačke Senjane i sokolove s otoka Krka spram obijesnih i krvožednih Tatara. Retorika romantičarska, crno-bijelih atribucija i sotonizacijske mitopoetike.⁵⁹ Grobničko polje iako tek jedan od mikroambijenata na koje nailazi, putopiscu Nemčiću nadaje se kao paradigma moralnoga stava, prava na stoljetni ponos, tzv. jako vrijeme prošlosti (*illud tempus*) u ime kojega retorički pita:

(...) Što je iz potomaka junačkih ovih pobjednika postalo?

3.6. Meni je ovdje na Sušaku prekrasno

Uz česte kritičke tonove, depresivnu sliku Rijeke u mnogih domaćih portretista iznenađujući je intonativni otklon u **pismu** dvadesetogodišnjega **Harambašića** (1861 – 1911) Vatroslavu Brliću, onom istom prijatelju kojemu se povjeravao uz ponesenost pa razočaranje Rikom Jelušić. Harambašić mu se učestalo javljao iz Rijeke⁶⁰ izrazima entuzijazma i doživljaja koterijskoga uspjeha budući da je u to vrijeme (osamdesetih 19. stoljeća) boravio u Sušaku-Rijeci. Rebelske naravi, mnogo je puta bio uhićen kao kontestator i subverzivni inteligent. Za studentskih dana politički demonstrant, pa je bio je isključen sa zagrebačkoga sveučilišta. Sudjelujući i ranije u primorskim glasilima, on je po dolasku u Sušak-Rijeku pokrenuo s Gavrom Grünhutom *Hrvatsku vilu*, novi književni časopis, *list za zabavu, pouku, umjetnost i književnost*. Harambašićev doživljaj vlastita uspjeha oko uredničkih inicijativa, plodnoga rada i uopće živoga kulturno-književnoga angažmana, sudionitva u pravaški orijentiranoj sušačkoj *Slobodi* (1878 – 1883) za boravka u Rijeci razlogom je predočenu oduševljenju, premda je istih dana tiskao prethodno spominjanu, kritički intoniranu pjesmu *Na Trsatu*.⁶¹ Rijeka je za tih dana i godina prosperitetno figurirala kao glavno središte u zapadnoj Hrvatskoj. Ali, na istim je prostorima bila najizraženija politička dualnost odnosno denacionalizatorska politika: talijanizacija i mađarizacija.⁶²

(...) *Meni je ovdje na Sušaku prekrasno. Ne možeš si ni pomisliti, koliko se ćutim sretnim i zadovoljnim. Ovo je prava Hrvatska: kršno stienje i kršni ljudi pa bih ti iskreno svjetovao da upotrebiš prvu zgodu posjetiti me u ovom kraju, gdje bih te upravo*

⁵⁹ Usp. više o aksiologiji dijade "MI – Oni" uz neke opjevane povijesne datume u: Dukić 1998, i Dukić 2004.

⁶⁰ Usp. tekst Irvina Lukežića, *Sušačko razdoblje pjesnika Augusta Harambašića*, u: Sušačka revija 49/2005.

⁶¹ Više o političkim prilikama u osamdesetima 19. stoljeća, kada je Harambašiću u Rijeci-Sušaku bilo prekrasno vidi u: *Povijest Rijeke* 1988: 231-284.

⁶² Čitatelja upućujemo na intertekstne ilustrative u Fabrijevu *Vježbanju života*: citat iz "Obzora", 7. IX 1877. godine i "Primorca" 9. IX 1877. na kraju Poglavlja trinaestoga. (*Vježbanje života* 1990: 153-154).

gospodski dočeka. Ne bi ti bilo žao, jer je priroda divna i veličanstvena, a Rieka upravo velegradska, pa nećeš možda vjerovati, deset put "hrvatskija" od Zagreba. Kud god dođeš, u najotmenije gostione, dućane i kavane razumit će te i dvorit hrvatski svi službenici i tako je posvuda. (Antić 1965: 32)

Nakon *ptičje* slijedi *žablja* perspektiva (Poggioli). Reznacija i vrlo kritička ocjena riječkoga mentaliteta:

(...) Ne ima ti tu oduševljenja, do li za "beci" i opet "beci" (novac)... Spekulativnost i cinicarstvo do skrajnosti! – A sada moreš misliti, kako me boli, da su mi se i o "najstojestnijem" hrvatskom Primorju razbile ponajljepše iluzije. Ti ćeš se tomu čuditi; nu ja ti velim, da je vanjski sjaj posve drugačiji od sakrivene jezgre. Kad sam amo došao, nisam dublje poznao primorske obstojnosti, zablještile me vanjske stvari. (...) (Harambašić 1943: 345 i dalje)

Vladimir Nabokov (1899 – 1977) dozvavši dječaka sjećanja za rusko-japanskoga rata, spominje se i našega grada. Iz Opatije – tada Abbazije – odveo se s roditeljima u obližnju Fiume, omrznutomu frizeru... Istoga dana u jednoj kavani na obali moj je otac slučajno primijetio, upravo dok nas je konobar dvorio, dva japanska časnika u našoj blizini, i smjesta smo otišli – ne prije nego sam na brzinu progutao cijelu kuglu sladoleda od limuna i odnio je sakrivenu u bolnim ustima. Godina je bila 1904. Ja sam navršio petu. (Nabokov 2002: 20)

Avangardist Miloš Crnjanski (1893 – 1977) imao je "riječku epizodu", u vrijeme predratne 1912 – 1913. godine. (...) Došavši na Rijeku, koja se onda zvala Fiume, i koja je tada bila puna talijanaša, ja sam pokušao da uđem u Akademiju ratne mornarice (...) Vježbao je mačevanje (...) ispod sahat kule, u koju se ulazi s Korza, sa morske strane, divio se plavetnilu mora i (...) katkad i u belini snega, videla se lepo planina Učka. Četrdeset godina kasnije Crnjanski domeće: (...) Kao kroz suze, u sećanju mom vidi se i sada. (Scotti 2002: 12–13) Po povratku iz rata, u proljeće, zadržava se kraće u Opatiji i Rijeci: (...) Preko mora vidim Rijeku i Sušak, sa kućama gde sam pred pet godina živio. Opet sam se dakle vratio. Zašto? (Scotti 2002: 14)⁶³

Iz *Protimbi* (2003: 51) **Slobodana Novaka** saznajemo da je u mladosti, za školske godine 1942/43. – pred kapitulaciju Italije – spremajući se za maturu, proveo kod strica na Rabu godinu dana i u više navrata odlazio na Sušak. **Sjećanja na sušačke dane**, na profesore i učenike, na polaganje mature pri Prvoj sušačkoj hrvatskoj gimnaziji iznio je Novak u *Zborniku*⁶⁴ sa skupa posvećena 100. obljetnici rečene škole. Ta su sjećanja slike dačkih zgoda na ratnoj hrvatskoj sceni, kada za

neke naturalne predmete nije bilo udžbenika pa je mladi Novak (...) *sumanuto prepisivao danju i noću, ili u hotelskoj sobi, ili kod radbine* nastavne bilješke i predavanja iz posuđenih bilježnica. S tim u vezi u par je poteza skicirao sjećanje na učenika koji mu je ustupao svoje bilježnice, njegov željezni stisak ruke, *upravo neprirodno snažan, rekli bismo, nepristojno žestok i bolan; trajao je vrlo dugo, gotovo koliko i naš oproštajni razgovor, i meni su frdale suze, a nisam smio jauknuti, jer bili smo, dakako, pred priznanjem zrelosti; morao sam i ja ostaviti dojam muškarčine;* (Zbornik *Novak* 1996: 1) Posebno dojmljivo, plastično i s dozom crnohumorna tona prisjeća se sušačkih gimnazijskih profesora.⁶⁵

3.7. Terra incognita, od cestopisnih do skrovitih vidika

Rijeka toponimski i homologno iskazuje svoju fluentnost, nepresušivost, tijekom vremenom od davnih rimskih gabarita predantičke Tarsate, antičke Tarsatike do postindustrijskih gradskih veduta. O tomu svjedoče i tragovi utvrđenoga castruma u srcu Rijeke, ranokršćanski podni mozaici na Trgu *Pul vele crikve*, ukrug Kosoga tornja, riječkoga znamenja dugovječnosti, stisnutoga bivšom bankom, mjenjačnicom, zlatarnicom, briačnicom i gradilištem buduće veleborne knjižnice. Doplovio nam je iz razgrnutih zemljanih slojeva i sarkofag – bijela kamena arka, posmrtna "kolijevka" neznanoga velmoža i sad čeka na prvo čitanje, na odgovor znatizeljnih šetača: *što je, tko je u nj položen(o)?... Mulj, voda i nešto zemnih tragova... Hodimo, dakle, ponad nevidljivih gradova, potonulih svjetova koje valja otkidati zaboravu... Rijeka Rječina (Rečina, Ričina, Riščina) i grad Rijeka (Reka, Rika) u homonimnome su prepletu i*

⁶⁵ (...) Sjećam se i jednoga talijanskog profesora. Kako sam, uz hrvatsku, morao pisati i dvoje talijanske zadaće (Italija će tek u rujnu kapitulirati..., op. D. B. K.), razrednu i naturalnu, dobio sam bio za onu prvu naslov "L'importanza del mare nella vita dei popoli", i ja sam u toj zadaći veleučeno istaknuo kako su stari Grci u Ksenofontovoj "Katabazi", silazeći nakon dugog ratovanja napokon k moru, uzviknuli: "Thálatta! Thálatta!". (grč. "More, more!"; koristi se i danas kao uzvik oduševljenja nad postignutim uspjehom nakon dugih napora, usp. Klaić 1986: 1349, op. D. B. K.) Pošto je zavirio u moju zadaćnicu, profesor me prstom pozvao na hodnik, i kada sam izašao, upitao me iznervirano: "Ma che diavolo volevi dire con quel tatalata?!" A, rekao sam: "Mare! Mare!... lipa Mare!" – "Aaaa si?" – činilo se da mu nešto nije bilo jasno – "be, vai, ma devi insomma scrivere in italiano!". Poslije mi se na ispitu izrugivao, jer ja sam se u svojoj talijanskoj konverzaciji poštapao neprestano onim questo, quello, quel ovo, quel ono, kao i inače kad smišljamo odgovor, i tako mi se osvetio za ono tatalata.

(...) Ne pada mi na pamet da se talijanskom profesorima izrugujem, pogotovu ne iz ove povijesne distance od preko pola stoljeća; htio sam tek ilustrirati kako su Mussolinijevi prosijetari ovamo slali svoj trećerazredni kadar, u što sam se već bio uvjerio i mnogo surovije suočio kao sedmoškolac u Splitu (...) (Zbornik *Novak* 1996: 3). Posebno poetski osvrnuo se Novak na svoju mladu profesoricu filozofije: (...) *tesko mi je zamisliti da je (...) ona već barem blizu osamdesetoj, i da možda i nije više – što bi rekli stari Dubrovčani – toli ljepahna kao u mom sjećanju. (...) Bivše kolege vjerojatno je desetkovao drugi svjetski rat, (...) sumnjam da bi me koji od preživjelih sušačkih osmaša danas prepoznao, jer ni ja ne bih mogao njih; poznanstva su bila ipak kratka i površna.* (Zbornik *Novak* 1966: 4–5)

⁶³ Usp. o kvarnerskim sjećanjima M. Crnjanskoga također u: Páll 2009: 268–278.

⁶⁴ Slobodan Novak, *Sjećanje na sušačku maturu 1943.*, u: *Slobodan Novak, život i djelo*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog 23. travnja 1996. uz 100. obljetnicu djelovanja hrvatske gimnazije na Sušaku, Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci, Rijeka, 1996., str. 1–6. U daljnjem tekstu: Zbornik *Novak* 1996.

simboličkoj sinonimiji. *Indeficienter*, heraldički znamen vrča i orlova ponad riječke ure postojano traju unatoč mnogim društvenim potresima.

Ni u jednome od nanizanih izložaka grad na Rječini nije glavna⁶⁶, antropomorfn(izira)na junakinja priče: Rijeka u raznim kamuflažnim tehnikama biva prvenstveno *tabula* za “obračun”, za adoraciju, za prigovor, za kritiku, za *sat anatomije*, za nostalgичne zazive prošle i prohujale atlantske splavi, za mitologiju prostora, za antimit i distopiju, za uzlet u ulični panoptikum i tako redom. Jer, grad čine prostor, ljudi i njihovo trajanje u vremenu.

Književni kut motrenja grada jest virtualna, umjetn(ičk)a stvarnost grada. Nestvarna stvarnost grada. To zvuči paradoksalno jer – kakva je to stvarnost koja nije stvarnost? Možemo ju imenovati paralelnom stvarnošću, tobožnjom stvarnošću grada. Onom koju prihvaćamo kao vjerodostojnu ali samo u svijetu neobaveznih istina. Zar postoje istine koje (ni)su obavezne? Fakultativne? To su one istine koje možemo odbaciti, nadopisati ili nadomaštati. Prekrajati. (Bez)opasne istine? Eto nas u prostoru igre! (Bez)opasne igre? Među igračima koji zastupaju temu, priču i junake. Igra se na terenima sadašnjosti, prošlosti, povijesti, (pri)sjećanja, fantazama. Igra se toplo-hladnim bojama, crno-bijelim figurama, ucrtavaju se potezi privlačenja-odbijanja, mnogovrsne odnošajne facete koje potvrđuju da nema jednostavnoga, beskonfliktnoga zrcaljenja *gradskosti* grada. Mjestopis tka se od pitanja, ushita, sumnje, uljepšavanja, svađe, (s)mirenja spram proživljenih prostora. Ti su prostori stjecajem raznih životnih okolnosti za mnoge preostatak u sjećanju, *mjestâ odsutnosti*. Sušak, Kantrida, Trsat, Mlaka, Školjić, Zamet, Pećine, Brajda, Turnić, Stari Grad, Belveder, Kozala, Škurinje, Krimeja, Banderovo, Potok, Delta, Kalvarija, (Pod)Vežica – primjerice – upisani su u nepregledna djetinjstva, (z)bivanja, životne uspone i padove, skončanja. Kote odlazaka, povrataka, iseljenja, useljenja, dragovoljni ili prisilni nomadizmi. “Moja ulica”, “moja četvrt”, škole, šetnice, igrališta, groblja, tržnice, ambulante i bolnice, klubovi i knjižnice, stubišta i dvorišta, vidici i vidikovci, “horizonti očekivanja” i sl. pohranjeni su u tzv. male, privatne povijesti. Utoliko je grad knjiga otvorena pluralizmu čitanja. Utoliko je moguć vodič o tome *kako čitati grad*. Te su kote grada prisvojeni *domovinski temelj. Knjiga koje jezik živi kao volja. Sukladno tome pisanje grada živi kao volja za pisanjem*. Učincima književnosti *Grad postaje bjelinom* koja se izložila tekstu. (Rogić 1988)

Mnogi su književnici prolazili Rijekom, okrznuvši ju tek jednodnevnim dodirrom, zadržavši se kraće ili dulje u njoj.

Gotovo četiri desetljeća prije Harambašićevih oduševljenih sušačkih epistola, u siječnju 1831. godine, francuski rani realist Stendhal (pravim imenom Marie-

⁶⁶ Usp. Flakerovu interpretaciju Nehajevljeva *Velikoga grada*. (Flaker 1995: 78-79) Grad je glavni protagonist narativa. Isto je kod Zole i Döblina. Žmegač smatra da je Nehajev skloniji psihologiji grada kao *bežličnoga aktanta, goleme urbane tvorevine*, stoga ga imenuje Veliki Grad. (S. Batušić et al. 2001: 62-64) Taj grad/Grad biva prazno mjesto atribucije, bez stvarnoga lica, apstrakcija, antitoponim.

Henri Beyle, 1783 – 1842) zapisuje u pismu upućenu barunu de Maresteu da je Rijeka posljednja točka civilizacije. Dražestan grad od šest tisuća duša, sunčana podneblja, gostoprmljiva. U grad je svratio boraveći i dosadujući se u Trstu kao francuski konzularni predstavnik.⁶⁷

Engleski putopisci zarana su, već od 16. stoljeća, zalazili i u naše krajeve. O tomu iscrpnu obavijest pruža dvojezična monografija Veselina Kostića. (Kostić 2006) na koju se povremeno pozivamo jer je nezaobilazan izvor za Rijeku u priči. Kostić daje kronološki i sadržajni pregled zrcala Rijeke i okolnih krajeva u ranih engleskih putopisaca s fragmentima autentičnih putopisnih tekstova.

Riječko se područje u Engleza spominje već u 17. stoljeću, u knjizi Abrahama Orteliusa *Theatre of the World*. Na karti “Ilirije” ucrtan je Trsat, Rijeke nema. Godine 1778. Englezi su dobili prijevod Fortisova putopisa *Viaggio in Dalmazia* (1774) i time otvorili veći interes i bolju topografsku upućenost u jadranske prostore, premda je taj putopis “trasirao” mnoge dugovječne mistifikacije o našim krajevima i mentalitetima. Dvadesetih godina 19. stoljeća John Murray započeo je tiskanje edicije *Priručnik za putnike* s iscrpnim obavijestima o zemljama za koje su Englezi pokazivali veliki interes. Tih je godina na književnome ali i društveno-kulturnomu planu bilo u modi putovati na Jug i (što dalje) Istok. Pomodno je bilo priču smjestiti u balkanske, arapske, indijske, uopće orijentalne koordinate, poticati štimung egzotizma. Uz spomenute tijkove vezuje se i *bajronizam*, fenomen (i termin) iskovan prema estetskomu stavu G. Gordona Byrona (London, 1788 – Missolonghi, Grčka, 1824). Njime se imenuje tzv. svjetska bol, *veltsmerc (Weltschmerz)*, romantičarski nonkonformizam, raširen diljem Europe prvih decenija 19. stoljeća, “programatski” nemir, poriv za putovanjima, daljinama, nepoznatim.

Naše je krajeve tada obilježilo izrazito političko i kulturno previranje: predilirsko i ilirsko “okupljanje” intelektualnih snaga oko integrativnih čimbenika u narodu, raskomadano na *membra disjecta* hrvatskoga bitka još od mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, kada je Hrvatska ostala bez Srijema i Slavonije pa do propasti crno-žutoga imperijuma 1918. godine. Te iste devetstoosamnaeste, za kapitulacije Centralnih sila i završetka Prvoga svjetskoga rata i nevidenih ljudskih žrtava, Hrvatska ulazi u novu političku “aglomeraciju” – Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca pa će tim povodom Stjepan Radić na sjednici Narodnoga vijeća 24. studenoga 1918. godine, između ostaloga, upozoriti:

(...) *Gospodo! Još nije prekasno! Ne srljajte kao guske u maglu!*

U vremenima raspada Monarhije Rijeka je i dalje bila predmetom aneksionističkih ciljeva unatoč nekim naznakama mogućega ponovnoga sjedinjenja s maticom zemljom. O Rijeci se sporilo i u širim, međunarodnim okvirima. Slijedila je farsična

⁶⁷ Usp. Dmitrović 2008: 33-40.

danuncijada (12. rujna 1919. – siječanj 1921.⁶⁸) kada je grad pod D'Annunzijem i njegovim arditima, uz podršku i pomoć dijela talijansko-talijanaškoga vladajućega sloja i dijela anacionalnoga mađaronsko-mađarskoga sloja pretrpio potpuni upravno-politički, gospodarski i duhovni preokret. Grad je postao poprište bezakonja i nasilja nad svima oporbeno orijentiranim. U to je vrijeme prisilno morao napustiti Rijeku **Milutin Barač**, demiurg i dobri duh Rafinerije nafte.

U Fabrijevoj kronikeriji *Vježbanje života* Poglavlje četrnaesto završava riječima: (...) iste one godine kada je Milutin Barač u nazočnosti svečara pustio rafineriju u rad, tisuću osamstotina osamdeset i treće, u kući na Podmurvicama, sredinom rujna, rodila je Ludovika djevojčicu.⁶⁹ Fabio će svojstvenim narativnim pleterom pratiti Barača do prisilnoga umirovljenja, pri kraju romana.⁷⁰

Krajem 18. i prvih desetljeća 19. stoljeća, za trajanja europskoga književnoga romantizma u nas se budnicama potiče duh ujedinjenja (*Zora puca bit će dana, Prosto zrakom ptica leti*) i bugari na temu o *drevnosti i slavi slavskoga roda*.

Kajkavac Tito Brezovački (1757 – 1805), predštokavski navjestitelj novoga u programatskim stihovima pjesme *Jeremijaš nad horvatskoga orsaga zrušenjem narekujući* lamentira nad stanjem u narodu: (...) nisu to vaše steze zveličenja, / Već su zapuštenih ceste duš skvarenja; / Domovine vaše i pravac zrušenja / Očivesta jesu, verujte, znamenja. (Frangješ 1987: 129-130) Na to se raspoloženje nadovezuju stihovi često citirane tugovanke Pavla Štoosa (1806 – 1862), najvećega prijelirskoga pjesnika:

(...) Vre i svoj jezik zabit Horvati

Hote, ter drugi narod postati (...) (Frangješ 1987: 130)

Josip Jelačić objavio je ranoromantične stihove *Eine Stunde der Erinnerung* (1825), a deset godina poslije će Ljudevit Gaj *Kratkom osnovom horvatsko-slovenskoga pravopisanja* (1830) ponuditi *jednostavniji pravopis svoj ilirskoj braći*. (Frangješ) i osigurati okvir jedinstvenoga književnog i standardnog jezika. To su samo neke, najgrublje ocrtane okolnosti i kontekst *naših strana* koje su učestalo bili pohodili stranci i putopisno nas ocrtali.

⁶⁸ O kraju danuncijade u romanu *Vježbanje života* pripovjedač formom napomene, sitnim tiskom dopisuje: (Na staru godinu legionari su, u Opatiji, potpisali kapitulaciju: osamnaestoga dana nove, devet stotina dvadeset i prve godine grad je napustio i sam Comandante. A onda je, šesnaestog ožujka devet stotina dvadeset i četvrte, u bivšu grad-državu ušao talijanski kralj Viktor Emanuel Treći. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca priznala je, naime, kraljevini Italiji suverenitet nad riječkom državom. Tako se ispunito proročanstvo što ga je Riječaniima, u njihovom gradskom kazalištu, sad već jedne davne zimske večeri, bio navijestio novinar koji se za govornicom pojavio s bijelim cvijetom u zapućku crnoga salonskog kaputa: "Pitanje Rijeke je riješeno. Rijeku je talijanska.")

U međuvremenu od novinara je postao Duce.). (*Vježbanje života* 1990: 259-260).

⁶⁹ (*Vježbanje života* 1990: 163).

⁷⁰ (*Vježbanje života* 1990: 304 i dalje).

Mnogi su prolaznici Rijekom zapisivali putne impresije i svoje viđenje gradskoga života. Tijekom 19. stoljeća John Paget, braća Turnbull – Peter Evan i Thomas Smith, kapetan Edmund Spencer,⁷¹ George Robert Gleig⁷² – vojnik, pisac i anglikanski svećenik, Andrew Archibald Paton, W. F. Wingfield, William Spottiswoode – prolazili su Rijekom. Spominju **Lujzijansku cestu** kao pustolovno otkriće, pitoresknu prometnicu nad ponorom Rječine, *uz rub svjetlucavog Jadrana*. Otkrivaju staru – prljavu i skućenu Rijeku te novu, osvjetljenu i čistu. Primjećuju konačišta, gostionice, kazalište, *casina*.

Primjećuju **malu planinsku rijeku** u duboku usjeku, **grofa Nugenta**⁷³ i **ruševni zamak** kojega grof preuređuje za svoje povremeno boravište. **Trsatsko svetište, Bogorodičina kuća iz Nazareta i Loretto** postat će stalno mjesto primorsko-riječko-sušačko-trsatskih deskripcija kao atraktivna putopisna dionica. Kritički, iz pozadine anglikanskoga svjetonazora, dotiču se crkve Gospe Trsatske i zavjetnih darova:

Njeni zidovi su prekriveni zavjetnim darovima – tim grotesknim i pomalo smiješnim prilozima duboko proživljene, iako pogrešno usmjerene pobožnosti, kojima se katolička poklonička svetišta tako često ukrašavaju. (Kostić 2006: 44)

Njihov je interes upravljen na pokazatelje privrednoga prosperiteta, geostrateški značaj "mađarske trgovačke luke", raspituju se o načinima i opsegu krijumčarenja rôba (sol i duhan kao najunosniji), s velikim uvažavanjem spominju Adamićeve zasluge za opći riječki napredak, zanimaju se za konkurentski položaj i odnos Trsta i Rijeke koja u njihovu okularu predstavlja *neku vrstu Trieste Secunda*. Fokusriraju se na Smithovu Tvornicu papira, brodogradnju kao bazičnu riječku djelatnost (!), lučki promet i sl. U obilasku šire okolice poneki sa zanimanjem opisuju bakarsko tunolovstvo, kraljevičku luku.

⁷¹ Edmund Spencer: *Možda na cijelom Jadraniu nema ljepšeg pogleda no što je taj koji se pruža u blizini Rijeke: prozračno plavetnilo vode, brojni slikoviti otoci i sam grad koji se prostire u podnožju niza brežuljaka. Grad se u stepenastim vrtovima penje prema vrhu, na kojem se nalaze živopisni samostan i crkva.* (Kostić 2006: 57)

⁷² G. R. Gleig: *U šetnji po Rijeci i njejoj okolici skoro uvijek smo odlazili nakon zalaska sunca, a one su nas vodile ili duž morske obale, gdje se širio miris cvijeta naranče i mirte, ili u zaleđe, u neku od dolina koje iz grada zadiru u srce planina. (...) U nekoj vrsti proširenja, gdje se litice povlače tako da ostavljaju otvoren prostor od oko osamdeset do sto koraka u promjeru, podignuti su pogoni Tvornice papira. Sama po sebi, ona se ni u kom pogledu ne razlikuje od uobičajenih objekata te vrste. Ali veliki trud je uloženo da se voda dovede do potrebnog mjesta (...) osim toga, taj zaravnjeni prostor je ureden s izuzetno mnogo ukusa, sa sjenicama, paviljonima i sjenovitim stazama, tako da se i usred dana može naći hladovina, i to na doseg najugodnije glazbe prirode glasnog žubora tekuće vode. (...) U to ugodno povučeno mjesto dolazili smo više puta piti čaj pod lisnatim zaklonom.* (Kostić 2006: 75-76)

⁷³ Tako o Nugentu čitamo zapažanje da je: (...) *vođen prilično sumnjivim ukusom, preuređio središte dvorca u grčki mauzolej, a tamnica, u kojoj se još nalaze okovi i lanci, u grobnicu svoje porodice!* (Kostić 2006: 90) Usp. iscrpan opis Nugentove, restaurirane Gradine (Rački 1929/1990: 162 i dalje).

Rijeka, po mišljenja tadašnjih stranaca, prednjači prirodnim resursima, ekonomski i privredno. Trgovina je u Tršćana naprednija. Spencer razlog vidi u nedostatku poduzetnih kapitalista. Zapažanja o Rijeci u nekih engleskih putopisaca, smatra Kostić, pate od paušalnih ocjena, daleko od stvarna stanja u gradu. Englezi koji su namjeravali kopnenim putem doći u Rijeku, iscrpni praktični, zemljopisni naputak imali su u **Murrayevu bedekeru**,⁷⁴ osmom izdanju *Priručnika za putnike u južnu Njemačku*, iz godine 1854.

Ima također primjedaba da u Rijeci nema mnogo toga što bi zadržalo putnika, ali ono što je zanimljivo vidjeti u Rijeci leži na njenim liticama. Usput: ni danas, stoljeće i pol kasnije, uza svu moćnu mehanizaciju, kanjon Rječine nije jednostavno savladati. Strmina se opire i prijati graditeljima. Tone čelika valja ugraditi u nosivu konstrukciju armiranobetonskog mosta, blizanca sadašnje "gazele", na opasnim kamenim liticama visoko iznad korita Rječine. I danas, na tom istom mjestu, mali propust može se platiti životom.

William Spottiswoode putuje u Mađarsku i Hrvatsku nakon što je objavio svoje impresije s puta po Rusiji. Iz Austrije preko Trsta dolazi u Rijeku 1860. godine u kojoj je tada *bilo isto toliko vojnika koliko i stanovnika*.⁷⁵

Grad je po njegovoj procjeni imao deset do dvanaest tisuća stanovnika, polako je privredno opadao, u tijeku su bila velika politička previranja, autonomasi (*ungaresi*) su podrivali prohrvatska nastojanja za koja se zalagao Erazmo Barčić. Sve političke antagonizme riječki je gost pomno i sa zanimanjem pratio. No, zamijetio je i pojave s ruba prijelomnih političkih događanja.⁷⁶

⁷⁴ Puni podaci o navedenim putopisima nalaze se na kraju Kostičeve monografije, u poglavlju *Literatura / Bibliographical Note*, (Kostić 2006: 252–255).

U dijelu "Ruta 286: od Pešte do Rijeke preko Zagreba, Karlovca i Lujzijane" napominje se da je put do Rijeke: *uglavnom dobar i valjano održavan, budući da se radi o glavnoj prometnici između Pešte i jedine mađarske luke*. Nastavlja s opisom kopnenoga prilaza gradu: (...) *Od te postaje (od Kamenjaka, op. D. B. K.) započinje konačno silazak, a pod putnikovim nogama se pruža pogled na riječki zaljev, skoro potpuno opasan istarskim planinama i kvarnerskim otocima. Na istoku leži otok Krk, a Cres na zapadu. Kanali između njih i kopna su uski, ali duboki, a čitavo zaljev tvori jedan od najljepših zatona na svijetu.*

Kada se sasvim priđe gradu, priroda poprima oblike velike divljine. Put ide duž klisure, kojom se probija Rječina, ali tako duboko dolje da huk njene vode jedva dopire do usjui putnika (...) Duž lica litice na lijevoj obali uklesana je terasa ili usjek da bi tuda prošao put. To je bio najskuplji i najteži dio cijelog potputa. Radnici koji su ga gradili visjeli su kao pauči o užadima, a događale su se i nesreće. Taj usjek se zove Porta Hungarica a čim se dođe do njegovog kraja, puca očaravajući pogled na grad Rijeku i Trsatsku gradinu iznad Rijeke. (Kostić 2006: 35)

⁷⁵ *Dok gledate kroz hotelski prozor iznad rive, istarske planine na desnoj strani i otoci ispred vas opasuju odličnu luku, čiji je veliki nedostatak težak pristup. Ovdje kao i svuda, oficiri iz garnizona su zauzeli pola hotela...* (Kostić 2006: 104)

⁷⁶ *Čudna vrsta drvene građe (...) Imala je izgled hrastovine, ali kada bi se izrezala, pokazalo bi se da je puna kružnih rupa ispunjenih smotuljcima dubana u obliku cigare. Nisu mi pokazali šume u kojima takvo drvo raste; čovjek koji nam je o tome pričao i koji je, očigledno, bavio se nekim poslovima, stekao dosta nova-*

Zanimljive dojmove, već i stoga što dolaze od ženskoga pera – tako rijetkoga u književnopovijesnim pregledima a i praksom onodobnoga pisanja – ponudila je Emily Anne, vikontesa Beaufort Strangford za proputovanja kroz Rijeku 1863. godine. Kostić je, doima se, njene i Spottiswoodeove putopisne opservacije ocijenio serioznima širinom interesa i odsustvom impresionističke improvizacije. Stoga je dao prostora posebnome poglavlju naslovivši ga *Osobine Spottiswoodeova putopisa*. Izdvojio je njegovu pouzdanost motrenja, skromno, nenametljivo pripovijedanje o viđenome.

Sofisticirana viktorijanska humanitarka lady Strangford slojevito niže zapažanja o dalmatinskom priobalju, otočju, Senju i drugim mjestima uz koja su pristajali na plovidbi prema Kvarneru. Odsjela je u Hotel de l'Europe, na riječkoj obali, zadovoljna komforom, vedutom s prozora, modernim hotelskim interijerom, uopće udobnim smještajem nakon naporna puta. Zapaža:

Sama Rijeka je vrlo lijepa, a prizori koji se iz nje ukazuju još su ljepši. To je zdravo, ugodno za boravak i vrlo jeftino mjesto. (...) Riva je obrubljena nizom prekrasnih zgrada, među kojima je vrlo lijepo kazalište ili opera, koje radi šest mjeseci godišnje. Ima nekoliko javnih kupaonica i lijep bazen za plivanje velikih dimenzija. (...) oko starih obala sidri se prava šuma brodova. (Kostić 2006: 116)

Govoreći o kanjonu Rječine i tjesnacu u koji je smještena Tvornica papira dotiče se dimnjakâ koji kvare i zagađuju zrak.

I vrlo je neobično vidjeti kako su odjeća i ljudi, sjajno zelenilo raslinja i blistavo južnjačko nebo potpuno potamnili i smračili se kao da smo u nekom minijaturnom Manchesteru ili Bristolu. Rječica je sapeta u male kanale ili drvena korita i samo je duž vrtova njenoj već prljavoj vodi dopušteno teći vlastitim tokom. (Kostić 2006: 116)⁷⁷

Kritična je i prema režimskoj odluci o službenome jeziku:

(...) u školama je nastava prije mnogo vremena bila na mađarskome jeziku; zatim na talijanskom; nedavno je to zamijenjeno njemačkim, a sada, ove godine, jezik je

ca, nije krio žaljenje zbog nestanka dobrih starih dana i sklonosti carinika da svuda zaviruju. (Kostić 2006: 106)

⁷⁷ I lady Strangford kritički komentira Nugentovo preuređivanje trsatske gradine, očito o tomu obaviještena s dozom zloradosti:

Prije više godina kupio ga je (trsatsku gradinu, op. D. B. K.) pokojni feldmaršal grof Nugent i tamo je umro prošlog rujna. Položaj je dobar, a na takvom bi mjestu skoro bilo kakva građevina dobro izgledala, s obzirom na pogled koji se odatle pruža. Ali, kako stvari stoje, nemoguće je zamisliti nešto skuplje za održavanje nego što je čitavo to mjesto. Pokojni grof bi sagradio tri ili četiri jarda zida na jednom mjestu, pa bi godinama kasnije nastavio na drugom mjestu (...) rasipajući veliki novac na ono što se nikada nije uobličilo ni u jednu jedinu prostoriju. Jedina stvar koju je ikada dovršio jest grčki hram glupog izgleda, sagraden nad otvorom jedne podzemne prostorije koja je ranije bila tamnica. Nju je, o velikom trošku, otvorio kroz donju stijenu i pretvorio u vlastitu grobnicu. Kućica u kojoj je živio nalazi se nedaleko od tih grobnih prostora i sastoji se od pet ili šest prostorija zbijenih bez reda. (Kostić 2006: 117)

iznenada ponovno promijenjen, pa je djeci zabranjeno da izgovore i jedan slog na njemačkom – sve moraju učiti na hrvatskom. Taj je jezik potpuno nekoristan za trgovačke svrhe. Školovanje ima za cilj osposobiti učenike da se bave poslovima, a nijedan posao bilo kakve vrste ili tipa nikada se ne obavlja na hrvatskom. Najvažnija stvar koja može ubrzati napredak i u Hrvatskoj i u Dalmaciji jest da se – dok su njihova narječja još nedovoljno usavršena – ovlada nekim zapadnim jezikom: njemačkim ili talijanskim. (Kostić 2006: 120)⁷⁸

Sličan je dojmovnik i drugih, često poslovnim, poduzetničkim ili znanstvenim interesom vođenih prolaznika Rijekom tijekom 18. i 19. stoljeća (Despot 1954: 37-44)

Rudolf Yenny, njemački pisac putovao je našim krajevima 1783/4. godine i bilježi (1788, Pešta) da je u gradu *bila razvijena velika društvenost, pa je on, mada stranac bio veoma lijepo primljen*. Dominik Teleki, mineralog, koncem 18. stoljeća obašao je za potrebe mineraloških istraživanja i Rijeku, spominje dobar lučki promet, izrazit društveni život, mnoge kavane. Vincenz Batthyany, potomak ugledne mađarske obitelji, između ostaloga i književnik, (tekst tiskan 1805. godine) zašao je u riječku tiskaru⁷⁹ i negoduje zbog tamošnjeg tiskanja bezvrijednih tiskovina, zavirio je i u knjižnicu, zadivila ga je rafinerija šećera.

Njemačka književnica Therese Artner, koja se od 1822. godine nastanila u Zagrebu i tri godine kasnije obišla cijelu Hrvatsku pa tako posjetila i Rijeku zamijetila je široke i ravne riječke ulice, lijepu Adamićevu zgradu, veliki lučki promet, kazališni život. Oto Pirh, njemački pisac i kapetan pruske vojske koji je 1830. godine navratio i u Rijeku navodno je, došavši Lujzinskom cestom, bio njome impresioniran držeći ju remek djelom tadašnje gradnje. Zapisao je:

Sluga me je pozdravio francuskim jezikom, talijanski je zatražio od neke žene ključeve prostorija, a hrvatski je naredio kočijašu da donese prtljagu u moju sobu. Daljnji razgovor sa mnom nastavio je na njemačkom jeziku. (Despot 1954: 39)

Anton Johann Gross-Hoffinger, austrijski pisac, obišavši mnoga hrvatska mjesta zapisuje u svojoj knjizi (München, 1831) da je Lujziana jedno od najgrandioznijih

⁷⁸ Usp. o riječkomu jeziku i govoru u: Lukežić, Iva 1993: 25-38; *Fijumanski idiom* 1999; Vranić, 2005.

⁷⁹ Rijeka je već tijekom prve polovice 16. stoljeća imala tiskaru, koja je – nakon senjske i kosinjske – za kratko vrijeme, pod patronatom velikoga humanista, biskupa modruškoga i krbavskoga, Zadrana Šimuna Kožičića Benje (1460 – 1536) u njegovu stanu u Staromu gradu tiskala više glagoljskih knjiga među kojima *Misal hrvački* i *Knjižice krsta, Od bitija redovničkog knjižice*. Rijeka ponovo dobiva tiskaru 1779. godine o čemu više u: Vidas 1954; Kulundžić 1966; Škrbec 1995; Lukežić 1999 (studija *Riječki bibliopolis* u kojoj autor nastoji dati prikaz ukupna razvoja riječkoga tiskarstva i knjižarstva od kraja osamnaestoga stoljeća do pedesetih 20. stoljeća). Dijelom relevantan članak *Riječka naučna knjiga* u Lenac Riječanin 2007.

djela austrijske monarhije. I naš Andrija Rački zadivljen je Lujzinskom cestom te naglašava kako je *to valjda najljepše djelo te vrste u našoj zemlji*. (Rački 1929: 163) Alexander Goracuchi, (Trst, 1863) liječnik i pisac rodom iz Hercegovine, Giuseppe Marcotti, talijanski novinar i romanopisac (Firenca, 1885) pribilježili su pozitivne dojmove o kazalištu, velikoj kadetskoj školi, tvornici papira, žitnomu mlinu, tvornici kemijskih proizvoda. Francuski publicist Henri Avelot u društvu s Jeanom de la Noziereom propustovao je naše prostore koncem 19. stoljeća i pribilježio (Pariz, 1895) da Rijeka ima želju postati velegradom. Spominje Korzo, lijepe i velike kuće, široke ceste, možda najljepšu luku na Jadranu. *Jedino su me smetali ljudi, vjerojatno mađarske uhode koje su me neprestano pratile*. (Despot 1954: 44)

Bernhard Lesker, njemački pisac koji je zbog liječenja doputovao na Jadran, boravio u Crikvenici, Kraljevici, Bakru i Rijeci, bilježi (Stuttgart 1895) da su Riječani većinom Hrvati, govore hrvatskim jezikom, mađarski gotovo nitko ne razumije. (...) *Misa kojoj sam prisustvovao služena je na hrvatskom jeziku. Istrani, na koje sam na svom daljnjem putu naišao, također su govorili hrvatski*. (Despot 1954: 44)

U autobiografskim zapisima znamenitoga Amerikanca Fiorella la Guardiye, *The making of an insurgent: An autobiography: 1882 – 1919*, objavljenima godinu dana nakon autorove smrti⁸⁰ nailazimo na zanimljiv komentar, vrijedan rasprave i nama današnjima.⁸¹ La Guardia skicira i svakodnevni “fijumanski” život, protokolarne paradokse, susrete s raznim ličnostima, nezaobilaznu crticu o riječkomu karnevalu. *Tzv. Elite Ball* bio je prilika za nekonvencionalnosti, zamjenu kodificiranih uloga, kršenje bračnih i obiteljskih regula, slobodnija ponašanja djevojaka koje su tako jednom u godini imale priliku mimo strogih formalnosti i majčine nazočnosti razgovarati i zabavljati se s momcima. I La Guardiji se “posrećio” incident zbog plesa s neznankom i ljubomore njezina kavalira. Tu je nemilu zgodu plastično i s dozom humora prepričao. Valja makar spomenuti njegov izuzetni napor oko usta-

⁸⁰ F. la Guardia (1882 – 1947), rođen je u New Yorku u obitelji talijanskih emigranata. Bio je američkim konzularnim predstavnikom u Rijeci od 1903. do 1906. godine. Od 1933. do 1945. godine (omiljeni) gradonačelnik rodnoga grada, praćen velikom popularnošću za niz političkih, društveno-kulturnih zasluga, promicanje humanističkih načela, tolerancije i političkoga dijaloga. Usp. više u: Carter 1937; Cuneo 1955; Garrett 1961; Manners 1976; Brodsky 2003; Lukežić 2004.

⁸¹ *During my three years in Fiume, I not only met many interesting people, but I had chance to observe situations, locally troublesome then, which later became matters of international importance. The Croatians with whom I came into contact at this time hated the Hungarian government passionately. They had every reason to do so. The Hapsburg policy was the age-old one of Divide and Conquer. It was put into practice every day before my eyes. Antagonisms and hatreds were carefully and systematically engendered. The Croatians were brought up to hate the Serbians and trained and aided by the government in that hatred. All of the South Slavic groups were kept at one another's throats. Any sensible person could see the devastating effect of this unchristian, inhuman system of teaching people to hate one another. The Serbians, Croatians, Dalmatians, Bosnians, Herzegovinians, Montenegrins, Slovenes, all similarly exploited, all kept in the same abject poverty, were stimulated to take their hatreds out on one another instead of their exploiters.* (La Guardia 1948: 42-43)

novljenja regulative iseljeničko-useljeničke procedure, uspostave prava i odgovornosti, počevši, kako kaže, ni od čega u svojim riječkim konzularnim poslovima i u neadekvatnom prostoru. La Guardia je iskazivao profesionalnu i ljudsku skrb za iseljenike koji su bili zbrinuti u riječkomu centru za iseljavanje. Po njegovoj procjeni Rijeka je u to vrijeme imala oko 30 tisuća stanovnika i oko 2 tisuće i petsto iseljenika mjesečno. Bila je jedini grad u kojemu su iseljenici prolazili liječničke preglede.⁸²

U 12. poglavlju knjige *Man Farthest down: A Record of Observation and Study in Europa* naslovljenome *Fiume, Budapest, and the Immigrant* (1913.) Amerikanac Booker T. Washington u suautorstvu s Robertom E. Parkom dotiče se i Rijeke.⁸³ Put ga vodi iz Italije, *from the gray and misty harbour of the ancient city of Ancona*. Dana, 20. kolovoza 1910. godine otisnuo se iz New Yorka za Englesku. Planirani godišnji odmor prometnuo mu se u amatersko sociološko istraživanje s posebnim interesom za sudbine (e)migranata koji iz europskih zemalja u velikim skupinama nadolaze u Ameriku. Rijeku (tada Fiume) imenovao je jedinom točkom kojom mađarski imperij dotiče more. Na takvu smo opasku više puta naišli u predočenim putopisno-memoarskim i dijarističkim zapisima te je element auratičkoga signuma Rijeke u percepciji mnogih bio pa možda i ostao. Signum neotudivoga primorskoga emporija, osvjedočene privredne moći koju je teško zaboraviti. Moglo bi se reći da je Washington bez predrasuda, sa simpatijama, promatrao život na riječkim ulicama uspoređujući uljudene građane, modernost, iluminirane poslovne četvrti, ubrzani razvoj gradskih stratumata s onima u (Budim)Pešti. No, doziva u sjećanje i kontraste, slike ruralnih rezidua i gradske bijede, skitnice zaspale uz kućne veže, seljake s naprtnjačama i zaprežnim kolicima. Pokazuje socijalnu osjetljivost uz temu školovanja, zapošljavanja i perspektive nemađarske populacije u odnosu na *domination of the Magyar race* prisutnu na području cijele imperije.

Primjećuje da Rijeka ima povijesnu posebnost, povlaštenu politički položaj: *Fiume itself has an exceptional position in the Kingdom of Hungary. It is what was known in the Middle Ages as a "free city"*. Uspoređuje mentalitete slavenskih, romanskih, germanskih i drugih populacija. Nastoji kroz etničke, političke i povijesne kontekstualizacije razumjeti riječki psihološki prostor pri čemu neke osobitosti i ponašanja zbog nedovoljne obaviještenosti simplificira. Zanima se za pozadinu i uzroke velikih populacijskih kretanja, probleme društvenoga prihvata i prilagodbe,

⁸² *The examination of emigrants at the scene of their boarding ship was picturesque and created quite a lot of interest and excitement in the small port city of Fiume. Each emigrant carried his bag, crammed with all his worldly goods; the children tagged along behind their parents. They all walked up to a platform, stepped up to a doctor, who examined them for physical defects, took their temperature and then passed them on the next doctor for examination on their eyes for trachoma, which was the most prevalent infectious disease at the time.* (La Guardia 1948: 57)

⁸³ Kolegijalnom pomoći i susretljivošću Mladena Urema priskrbili smo neke važne činjenice i relevantne izvore podataka, pa tako i bibliografski podatak o američkomu autoru B. T. Washingtonu.

teške uvjete rada i preživljavanja u zemljama iseljenja i američkoga useljenja. Posebno ga je zaokupio fenomen opetovanoga iseljavanja. Potresen onim što je zapazio opisuje posjet riječkomu iseljeničkomu centru i razgovor s iseljeničkim parom.⁸⁴

Charles Yriarte (1832-1898), francuski publicist, erudit, romantični vizionar⁸⁵ putopisac i sjajni je intelektualni opažatelj na prvome putu iz Venecije za Trst i potom u dubinu "Ilirika". Koliko je dosad poznato, primjećuje M. Bertoša, nitko se na hrvatskoj strani nije tada kritično osvrnuo na Yriarteove povijesno-političke i kulturno-antropološke zablude. Napisao je 1878. putopis *Istra & Dalmacija*⁸⁶ te posvetio nekoliko dobronamjernih, amplifikaciji sklonih stranica o Rijeci. Naše je prostore doživio tranzicijskima, iz pučke kulture i privredne zaostalosti u moderni, industrijski napredan europski okoliš. Naziva ih rubnima, neotkrivenima:

(...) *Istra, kvarnerski otoci i Dalmacija za nas su i dalje tajanstveni krajevi. (...) Danas, nakon što smo ga poduzeli (putovanje u Ylliricum sacrum, op. D. B. K.), shvaćamo zbog čega su putnici tako malobrojni. Ceste su, premda sigurne, rijetke i potječu iz vremena francuske okupacije. Izvan velikih gradova ne nalazimo ni konačišta za karavane, ni svratišta, ni izvore hrane, ni prijevozna sredstva. Uz krepko zdravlje potrebna je i velika odlučnost da bi se krstarilo tim gotovo pustim krajevima u kojima se govori isključivo slavenski jezik. Unutrašnjost je turobna i pusta; ponegdje se, u krugu od desetak milja, dokle god nam pogled seže, protežu kršovite doline u kojima ne raste ni vlat trave; naziv **Terra incognita** koji tako često susrećemo u opisima prethodnih putnika potpuno je opravdan.* (Yriarte 1999: 11; bilješka 1, istaknula D. B. K.)

Rijeka je raskošan, prosperitetan grad, prostrana ugodna luka, grad koji se obnavlja i širi. Bijeli grad ovjenčan visokim planinama, unutar prekrasnoga zaljeva. Stanje s trgovinom alarmantno je u odnosu na Trst. Zabrinjavajući je stalni pad uvoza i izvoza i nezavidna situacija riječke trgovine.⁸⁷

⁸⁴ (...) *The most interesting thing I saw in Fiume, however, was the immense emigration building, which has accommodations, as I remember, for something like 3,000 emigrants. Here are the offices of the Hungarian emigration officials (...) I visited the emigration building and spent a large part of one day looking into the arrangements and talking, through an interpreter, with emigrants... (...) the two most interesting figures that I noticed among the intended emigrants were a tall, pallid, and barefooted girl, with rather delicate and animated features, and a man in a linen blouse which hung down to his knees, his feet and legs incased in a kind of moccasin, surmounted with leggings, bound with leather thongs. (...) Two of the emigrants with whom I talked had been in America before. One of these, who understood a little English, seemed to be a leader among the others. When I asked him the reason why he was going back to America he spoke quite frankly and disparagingly about conditions in the old country. (...) he added (...) "It is too tight here".* (Washington 1913: 231-232)

⁸⁵ Bertošina formulacija iz predgovora Monografije. (Yriarte 1999: 5)

⁸⁶ Naslov izvornika: *Les bords de l'Adriatique et le Monténégro / Venise - l'Istrie - le Quarnero - la Dalmatie - le Monténégro e t la rive Italienne.*

⁸⁷ (...) *Ovdje je na površini sve mađarsko: Corso Deak, trg Adamić, ulica Košut, šetalište Urmeny. Goleme pivnice, služni konobari s bijelim pregačama i glazbenici u odorama toliko podsjećaju*

Trsat je za Yriarteu karakteristična, dominantna točka u pamćenju gradskoga prostora. Veličanstvene stube s četiristotine stepenica, monumentalno projektirane, nadvisuju liticu. Ovaj kutak Rijeke umjetniku je najneobičniji i najprivlačniji. Promatra žene odjevene u crninu, koje su se izule pod lukom da bi bosonoge prešle 400 stepenica. *Kod stanovništva je vjera izgleda dosta čvrsta. Slaveni iz okolice koji dolaze na tržnicu pred Gospinom se slikom prepuštaju dugim vjerskim očitovanjima asketskoga karaktera, što ukazuje na živu vjeru i veliku brigu za vjerske obrede.*

Lujzijana i Gradina neizostavni su opažajni punktovi. Grof Nugent također: (...) *prilijepio je lažni grčki bram, previše bijel, previše nov, koji kao da se i sam čudi kako se tu našao. Iz daljine (...) taj nesklad nije upadljiv i cijelo zdanje izgleda vrlo lijepo; međutim, kad se nademo u blizini preplavljuje nas razočaranje.* (Yriarte 1999: 66) Vedutna raskoš impresionira toga francuskoga estetu zbog prekrasnoga pogleda s Trsata na dolinu koju je izdubila bujica Rječine *probijajući korito u srebrnkastom kamenju.*

Rudolf Strohal (1856 – 1936), filolog i folklorist istraživao je prostore, život i govore, predajno-pučke tragove uz **Lujzinsku cestu** i pred kraj života objavio knjigu istoimena naslova (1935). Spominjali smo ga uz tematiziranje grada i sela te uz njegovo skupljanje riječkih pučkih priča. S obzirom da je Lujzinska cesta čestotno među najdojmljivijim riječkim markerima (ne)davni prolaznika našim krajem podsjetimo i na njegova zapažanja. Gradnja Lujzijane započela je 1903. i trajala je do 1911. godine s namjerom da trgovački spoji Karlovac s Rijekom uz ostala mjesta u međuprostoru Gorskoga kotara. I ranije su građene ceste koje bi spajale navedena odredišta: prethodile su joj Karolinska ("Karolina", dovršena 1732. godine) i Jozefinska cesta ("Jozefina", dovršena 1779. godine) koja je trebala preko Like povezati Karlovac sa Senjom. (...) *Ali obje ove ceste nijesu zadovoljavale svim ondašnjim potrebama i zahtjevima, jer se njima teško vozilo radi mnogobrojnih uzlaza i silaza i jer su bile obje ove ceste poradi sve to jačega prometa preusko građene.* (Strohal 1993: 19)

Za sebe Strohal napominje da je *mnogo toga sâm prošao, vidio, čuo i doživio.* Ipak, u knjizi je preferirao enumerativno-izvještajni pristup. S obzirom na putopisnu retoriku uvriježenu u naših autora do Strohalova vremena, njegov itinerarij *Uz Lujzinsku cestu* filtrira emocionalnu komponentu zapažanja. Potpuno na strani objektivnoga okulara, s druge strane davno prisvojenoga romantičarskoga zanosa krajolikom (Mažuranići, Nemčić, Vraz), on bira nultu točku literarizacije. Sasvim

na Peštu da bi smo se mogli prevariti. (...) gorljivi politički programi po zidovima grada preklinju birače da lokalnu vlast ne prepuste Nijemcima ili Talijanima. (...) Kad stignete, sve djeluje blavno, pravilno, simetrično; no, prošetajte od mora prema planinama i uskoro ćete, kao u talijanskoj suburbiji, naići na dosta lijepo vile, na slikovita borge gdje na terasama, trideset stopa iznad vaših glava, starosjedioci igraju balote. (Yriarte 1999: 60 i dalje)

na izvještajnomu polu Strohal točno slijedi cestopisnu topografiju navodeći genezu mjesnih imena, demografsku i privrednu te povijesnu pozadinu kraja. (Usporedi Duda 1998: 122) Tako, primjerice, pristupa Sušaku:

(...) *Ime Sušak počelo se upotrebljavati istom u 18. vijeku, i to najprije za neki posjed uz Karolinsku cestu, nedaleko kapele sv. Lovre. Ime je ovo dobio po svoj prilici ovaj posjed, jer je bio na jakom udaru sunca, stradao je mnogo na vodi i ljetna mu je suša škodila. Kasnije se pomalo proteglo to ime na cijeli onaj kraj, na kojem se podigao današnji grad Sušak. Ipak, cijeli se 18. i daleko 19. vijek slabo upotrebljavalo ime Sušak, radije se reklo "preko mosta", talijanski "oltre ponte", latinski "trans pontem". Dok sam bio profesorom na Rijeci (od g. 1878.-1886.) konfiscirao sam jednomu svome đaku (Šepiću iz Sušaka), koji je pjevao pjesme u lokalnom sušačkom narječju, jednu pjesmu, koja je počimala stihovima: "Preko mosta (dakle ne "na Sušaku") stoji – šustar Kukurela, – koji potplate kroji, – kada ima dela."* (Strohal 1993: 32, istaknuo autor)⁸⁸

Je li moguće uz nanizane putopisne impresije prominentnih riječkih gostiju podvući neku zaključnu crtu nad životom u našem gradu? Postoji li jedinstveni dojam spram Rijeke? Je li on moguć unatoč promjenjivoj gradskoj faktografiji i vremenskomu luku od stotinu i više godina unutar kojih su se scena i protagonisti mijenjali? Paralele se ipak nameću: usporedivši Nemčićev (1845), Hircov (1891) "cestopisni" ushit Rijekom i onaj "stranih promatrača" Rijeke, doima se da im je dobronamjerni ton zajednički, lišen pogleda s visoka. Mnogi se odnose *con amore* prema svojim riječkim trenucima, nema traumatičnih sjećanja, ako ih je i bilo, učtivo ih izostavljaju ili humorno skiciraju. Karakterizira ih naglašeni mimetizam, bedekersko enumerativno odslikavanje atmosfere društvene, ekonomske, političke i urbanih veduta. Oslikavaju prostore u političkom i svakom drugom previranju, s antagoniziranim, višejezičnim, multikulturalnim biljegom plošno, bez posebna unošenja u pozadinu viđena stanja. Ne istražuju tzv. skrivene dimenzije boravišnih prostora. Paušalnost, procjene *od oka*, kako u etničkomu i nacionalnomu, tako i u jezičnomu pogledu, izraziti interes za bazične gradske sadržaje i njegov proizvodni temelj očiti su.

Možemo li govoriti o kolonijalnomu, interesnomu motivu u pozadini rečenih pragmatično obilježenih percepcija? Ipak – valja se sustegnuti od ponudena retoričkoga pitanja tim više što, izuzev u Amerikanaca La Guardije i Woshingtona te Francuza Yriarteu nemamo uvid u cjelinu putopisno-memoarskih i epsitolarnih izvora te su fragmentirani tekstovi putopisaca, iz druge ruke, nepouzdati temelj za uopćenja. No, može se primijetiti iz citiranoga da su uzeti u sentimentalni, emotivniji fon sporadični. To stoga što je u navedenih autora stereotip praktičnoga i referencijalnoga putopisnoga registra takoreći zadana norma. Njihov je "realizam"

⁸⁸ O povijesti Sušaka iscrpno u Rački 1929/1990.

lišen narativnoga viška, reklo bi se – stilski neobilježen – i kao takav zapravo manje atraktivna *Rijeka u priči*. Pripadali bi žanrovskome međuprostoru bliže turističko-poduzetničkomu vodiču – “izvješću”, a podalje od poetiziranoga autorskoga stava. U domoljubnoga prirodoslovca **Hirca**, načitanoga Nemčića nema očitih površnosti. Jaka zavičajna nota, očekivano angažirani, pronarodni stav eksplicitan je.

Nemčić (1813 – 1849), suvremenik Edgara Allana Poea i Byrona (suvremenik Kurelca i nekoliko Mažuranića, paradigmatskoga *Pogleda u Bosnu* Matije Mažuranića), u svomu je kratkomu životu akceptirao duh romantizma i putopisni otklon od faktografije. On je prozaik čednoga, perifernoga bidermajera. (Frangeš 1987: 158) Učio je na Heineovim i Sterneovim “sentimentalnim putovanjima” te viđeno rado impregnirao doživljenim. Stoga je Nemčićevo zrcaljenje Rijeke i okolice ornamentirano ushitom: (...) *Rieka jest biser brvatskoga Primorja, te će slikovito dodati:*

Nu s proljeća ima na Rieci i toliko ljubičica, da je riedak mladić, koji se njima ne bi okitio (...) Sviet ih kupuje rado, pak i krasotice za njima posizu, da si grudi okite ili da njima koga daruju. Za ljetne žege Corso opusti, jer samo onaj izlazi, kojega na to posao tjera, nu s toga oživi pod večer, kad svietom zavrvi. Sad izadju krasotice, spustiv preko glave labku koprenu, dočim mužkarci labkim odielima i hladilnicama u ruci ublažuju nesnosnu vrućinu. "Che caldo, che caldo", zamietit ćeš uz put mnogo puta...⁸⁹

Kasniji naši pisci kad se u putopisnoj maniri dotiču Rijeke još će više zanemariti “cestopisnu” morfologiju. Taj će žanr “posuditi” da bi kritički progovorili spram tzv. fijumanstva, setebandijerizma, političkoga mešetarenja, apolitičnih Riječana ili kolonijalno-hegemonističkih pristaša i “praktikanata”. U Čitanci navodimo ilustrative takva kritičkoga pogleda na Rijeku u Matoša, Krleže, Grohovca, N. Polića, A. Barca, Črnje... do najrecentnijega “anti-putopisa” *Jena bez naslova* Branka Kukurina koji gotovo stotinjak godina nakon Grohovčeva crnohumorna feljtona *Negda i sada* prosvjeduje spram istoga: tihe ino-jezične okupacije i restauracije toponima za koje smo davno izborili hrvatska imenovanja. Kukurin u tomu novinskomu podlistku iz 2008. godine zaključno piše:

Ja se samo čudin kade su ti veli Hrvatini, čuvari narodnog i sakakovega drugoga identiteta? Ni jih ni čut ni videt kad trebe zvan oštarije kakovu besedu reč (Hrestomatija)

No, danas nemamo izgovora u krivnji Drugoga (Drugi kao Protivnik), sami kreiramo svoju jezičnu normu i praksu. U globalizacijskomu plimnomu valu nadiru nam danomice anglizmi, za koje nemamo izgovora u tzv. Protivniku.

⁸⁹ Usp. odlomak iz Nemčićevih *Putositnica* u Hrestomatiji.

Topografski atraktivan riječki areal, pa svi gosti odreda – ako pristižu u grad s kopna i Lujzijanom – bivaju impresionirani vedutom otvorenoga kvarnerskoga obzora, otočja na horizontu, obroncima Učke, plavetnilom s mora i s neba, kanjonom Rječine, trsatskom gradinom. Ako pristižu lađom fascinirani su ubavim prigradskim naseljima, *umejkima*⁹⁰ i brežuljkastim, panoramskim vidokrugom. Sviđa im se kulturna riječka šetnica – Korzo (Corso), guvernerova rezidencija, *casino*, izdašna proljetna cvatnja ljubica koje i mladi Riječani promenadno okite, Café i hotel Europa, Café Maritimo Mercantile, iluminirane hotelske fasade, *carnival season*, *official Elite Ball*, oper(et)na događanja, *miris cvijeta naranče i mirte*, kapetani nadošlog brodovlja, riječki principal i brodovlasnici, *krasotice*, “pitoreskni” i “popularni” (!) prizori iseljeničkih ukraja koje mladi La Guardia nije podupirao senzacionalizmom iako je populacija privilegiranih znatizeljnika u refugijalnim isplovljenjima nalazila atraktivnoga sadržaja. (La Guardia 1948: 59 i dalje)

Spomenuti topografski punktovi sve do najsuremenijih, sasvim prozaiziranih (niskomimetskih) zrcaljenja Rijeke o(p)stati će kao stalno uporište za preispitivanje svoga mjesta u tomu prostoru. I tu se dojmovni jezičac pomiče čas na jednu čas na drugu stranu. Reklo bi se da unutar svakoga od novijih i najnovijih literarnih predložaka supostoji ambivalentan odnos. S kritičkom dominantom.

3.8. Rječina, most na Rječini

Rijeka Rječina ima posvećeno mjesto u rijekopisnomu topologyonu. Ona je i danas inspirativnom kotom. Na jednome od njenih mostova promatra nas Janko Polić Kamov,⁹¹ nehajno naslonjen na ogradu, snatreći šetnje europskim gradovima, imaginarno pišući duga bratska, prijateljska pisma, polemizirajući s družima iz *Cefesa*⁹²... njihov mladenački, bakarsko-sušački *sturm und drang* sasvim je udaljen od rolerskih, skejterskih, pantomimičko-žonglerskih, inih potkulturnih grupica ukруг vječnoga *Konta*.⁹³ No, sušačkim pothodnicima traje znamen mladih kazališnih alternativaca: njihov grafit *Čitajte Kamova* putokaz je koji premošćuje stotinjak godina od njegove *Psovke, Istipane hartije, Tragedije mozgovna, Isušene kaljuže*...

Rječina je i problemski topos, hidronim sporenja: Strangford primjećuje *vrlo je neobično vidjeti kako su odjeća i ljudi, sjajno zelenilo raslinja i blistavo južnjačko nebo*

⁹⁰ Umejak – komadić škrte zemlje, ograđen niskim kamenim neokrećenim zidicem. Objašnjenje preuzeto od Nikole Polića.

⁹¹ Statuu oblikovao umjetnik Zvonimir Kamenar.

⁹² *Cefes* – “kvaternijansko-anarhistički klub” kojega su formirali J. Polić Kamov, M. Radošević i J. Baričević za srednjoškolskih, bakarsko-sušačkih dana. Više u: Antić 1965: 153. i dalje; Stojević 1989: 9. i dalje; Sorel 2001: 55. i dalje; Antić rabi ime *Cefas*, u drugih nailazimo na *Cefes*. Vidi s tim u vezi: Sorel 200: bilješka 79.

⁹³ Derivat tradicionalnoga imena sušačke kavane-slastičarnice *Kontinental*.

potpuno potamnjeni i smračili se kao da smo u nekom minijaturnom Manchesteru ili Bristolu zbog tvorničkih dimnjaka uz rijeku. Zapravo to i nije neobično za promatrača koji je svjestan pozadine primitivne akumulacije kapitala, zaposjedanja prirodnih resursa radi što jeftinije i brže proizvodnje koja je karakterizirala manjeviše sav proizvodni pogon ma gdje bio i ma koliko devastirajući bio.⁹⁴ *Blistavo južnjačko nebo*, ako se na Rijeku mislilo, i danas se ekološki preispituje, zastirano industrijskim reziduama. Rječina je mnogoslojan signum, za Nemčića grozovita japaga, s orijaškim pećinama, izvorskim ždrijelom, zelenim valovima; drugdje se veli da je mali, neugledni potok predimenzionirana značaja ili *oveći potok*. Neki su ju imenovali mutnom rijekom razdora. Rijeke, njihova protječuća bit, izviranja i uviranja oduvijek su emovirala pjesničku maštu. Personificirana je njihova vodonosna, životodajna snaga.⁹⁵

Nikoli Poliću Rječina je povod zaziva *Prognanikove pjesme* (Psalma 137)⁹⁶ U predgovoru *Vicencici* (Car Emin 1934), komediji koju je Car Emin ambijentirao u Rijeku Polić ojađeno kazuje:

(...) *Suvremeni betonski most, spajajući sušački trg besposlenih sa riječkom obalom mrtvog kanala, u koji zijevaju slijepe oči zatvorenih stečajnih dućana i zjapi praznina prostora, taj eto, elegantni most evocira komiku i grotesku jedne granične anomalije. Pa ipak, preko ovog mosta, što spaja (i rastavlja!) dvije države* (Karadorđeviću Jugoslaviju⁹⁷ i Mussolinijevu Italiju, op. D. B. K.), *dva svijeta, žive (odnosno umiru!) naši najbliži rođaci...*

Stoga je znakovit naslov toga predgovora – *Nad vodama babilonskim* – i kontrastno intoniran spram komične postave Eminove *Vicencice*. Polić rabi sintagmu *san o Rijeci*, čak *izgubljeni san o Rijeci* koji *živi samo u nostalgijama utopljenih noći, kad sumorno oko gleda s Trsatskih skala u neku čudnu, drhtavu zvijezdu što se uzdigla nad sivim i modrim čemerom simfoničke Učke*. (N. Polić u Car Emin 1934: 12)

To je i von Horváthov *hin und her* most, Eminov, Balotin i Črnjin, Barčev, Nazorov i Krležin, svih *Kontinentalovih* kontestatora i sušačke boheme. Sušački

⁹⁴ Nasuprot tomu usp. nešto o riječkomu razdoblju ekoloških istraživanja i znanstvenoga rada Josefa Romana Lorenza (1825 – 1911) u poglavlju *Pionir riječke ekologije mora* u Lukežić 2004.

⁹⁵ Usp. *Dunav u hrvatskom pjesništvu...*: 2005.

⁹⁶ (...) *Na obali rijeka babilonskih/ sjeđasmo i plakasmo/ spominjući se Siona...* ti su psalmički stihovi u podtekstu i drugih prosedeja, primjerice T. S. Eliota kada pjeva o lemanskim vodama, P. Coelho kada spominje rijeku Piedru. Uz rečeni psalam vidi komentar na genealogiju militantnosti, akumulaciju srdžbe, preobrazbu žrtvine srdžbe u trajni resantiman, u: Sloterdijk 2007: 75. i dalje.

⁹⁷ Valja podsjetiti: (...) *u dijelu stanovništva* (Sušaka i Rijeke, op. D. B. K.) *vladalo (je) uvjerenje da je dinastija Karadorđevića zaslužna što se Sušak oslobodio talijanske okupacije. Sušak i okolica, međutim, u mnogočemu postaju poligoni odmjeravanja snaga pojedinih građanskih stranaka, koje uglavnom igraju na osjećaj sve veće ogorčenosti puka zbog diobe grada između dvije države, te socijalnih i klasnih nedaća.* (*Povijest Rijeke* 1988: 301).

egzilatanti imali su jasan stav gdje im je ideološko mjesto pa im je mogla biti skandalozna La Guardijina izjava iz 1919. godine da je Rijeka (bila) *Italian in spirit, blood, language, and in every way* premda se zalagao da ona bude nezavisan grad (pod talijanskom zaštitom).⁹⁸

U kratkomu izvratku iz Polićeva predgovora *Vicencici* mogu se zamijetiti četiri znakovita kronotopska markera: (izgubljeni) san o Rijeci, trsatske stube, (čudna drhtava) zvijezda i Učka. “San” i “zvijezda” metaforiziraju (prenose) stanje fakata – Rijeku i Sušak u političkomu kaosu – na razinu ovidijevske tugovanke. Rijeke nema – ona je prisposobiva samo *u nostalgijama utopljenih noći*, s trsatskih stuba, onih istih o kojima zbori mladi Frankopan kada žali za nazaretskom kućicom, spominju ih stranci – putopisci, Nada Jelčić, Diana Rosandić i drugi.

Podulja pjesma Nikole Polića *Dva dana* iz Triptiha *Podbum* (1952) posvećena je hrvatskim, točnije – podhumskim, žrtvama talijanskih fašista za Drugog svjetskoga rata. Podnaslovljena je dramatičnim spomen-datumom: *12., 13. VII. 1942.* Grafičkim, sročnim i stišnim rasporedom, dinamizirajućom izmjenom dugih i kraćih stihova baladna pripovjednost pjesme doima se potresnim mementom. Stihovanom povjesticom pjesnik je demonstrirao kolektivnu tragiku, tanatomorfne slike opsutošena prostora. Rječina je uokvirujući motiv, refrenski dozvan u nekoliko kitica. Njenim imenovanjem počinje i završava lirski narativ:

1. kitica:

*Rječina šumi, olujna, tmurna
– krvavu pjesmu je čula –
pjesmu što zove osvetu dana
dvanajstog, trinajstog jula.*

10. (zadnja) kitica:

*U novom cvatu i osvitu dana
Sinut će, možda, znamenje bolje?
– Šumi, Rječino, oplakuj dalje
Izmučeno, teško Grobničko polje.*⁹⁹

Na obavijesnoj ravni nižu se imenovanja: divlje horde; pogani razbojnik Testa, Duce, podla liktorska sjekira. Ta su imenovanja u funkciji demonstriranja pravedne srdžbe i osvete. *Veliku resentimansku napetost* (Sloterdijkova formulacija) podupire

⁹⁸ Više o riječkomu poraču, godinama 1919. i 1920. i dalje u poglavlju *III. Međuratno razdoblje*: 1. *Rijeka kao svjetski problem*, u: *Povijest Rijeke* 1988).

⁹⁹ *Riječka revija*, 1-2/ 1954.

se baladno-bojevnom evokacijom užasa – da se ne zaboravi: Rječina šumi i guši se u hropcu strave kao personificirani promatrač etnocidnoga prizora. Jer, svi su muževi poubijani; djeca, majke i starci prognani u daleke logore; kuće su bez krova i štale prazne; pijesak je krvav, trava zgažena i spaljena, grobovi bez križa i nadgrobnoga humka. Grobničko polje refrenski se glasa u Polićevu Triptihu. Pjesnik napominje da to polje nije zipka historijskih laži/ opjevana u eposu i zvonkoj baladi (...) natopljeno nije znojem Huna, ni Mongola (...) puno je samo krvi naše i našega bola/ žigosano tragovima rimskih palikuća. Tako usputno izbija pjesnikov stav o toposu Grobnika kao hrvatske junačke paradigme, zanemarive spram ovovremene grobničke tragedije. Rječina je, uz nonicu Matejku, sudac i svjedok “apoteoze”.¹⁰⁰

3.9. *Nostalgia fumana* – prošlost u sadašnjosti ili mjesta odsutnosti

U tematsko-motivskoj nomenklaturi naslovni tematem postoji kao **topos zapriječena zavičaja** ili “*ex ponto*” sindrom. Od davnih vremena to je stavka *svjetske literarnosti* (*Welt-Literarität*). Od davnih vremena stoga što je progon, (prisilno) iseljenje (*Exilforschung*) kao i dragovoljno napuštanje obitavališta neugasli tematski kompleks u svjetskoj i domaćoj književnosti od biblijskih psalma i *Prognanikove pjesme* do današnjih odgovora na izmještenost.

Prve nostalgične zazive srećemo u staroegipatskim baladnim stihovima, u *Berlinskomu papirusu* i tužaljci neznana kolektivnoga autora. Sasvim suvremeno, osjećajima nama još uvijek blisko doimaju se stihovi sročeni pred više od četiri tisuće godina:

(...) *Smrt danas stoji preda mnom
Kao čovjekova čežnja da ugleda svoj dom
Nakon nebrojenih godina robovanja.*¹⁰¹

Biblijski psalmi rječiti su ilustrativ nostalgičnih doživljaja. Iseljenički, prognanički i povratnički topologyion pratimo i u antičkih književnih tekstova (Homer, Teognis, Ovidije) Kranjčević i Nazor antologijske su stihove posvetili raseljenu, bezdomnomu galiotu, robu, pećalbaru, pribjegaru... Fabrijeva *Jadranska trilogija*, Rakovčev roman *Riva i druxi ili kako su nasa dizza*¹⁰² (1984), Santarchangelijev

¹⁰⁰ *Apoteoza* je naslov 3. pjesme iz Polićeva triptiha.

¹⁰¹ Košutić-Brozović 2006: 4., prepjevao Dalibor Brozović. Valja napomenuti da u kontekstu navedena spjeva uobičajenoga naziva *Razgovor razočarana čovjeka i njegove duše* smrt ima pozitivni predznak. Smrt je za neznana egipatskoga pjesnika priželjkivani “izlaz” iz osobne emotivne i moralne krize.

¹⁰² Roman nedavno dramaturgizirao i uprizorio Lary Zappia na sceni gradskoga kazališta Pula i Talijanske drame riječkoga HNK Ivana pl. Zajca. Usp. također studiju Nedjeljka Fabrija *Veliki eksodus* (1945 – 1956) i *književnost*, u: Fabrio 2007, Eseji, II, str. 393–421.

programatski, intelektualno i estetski teško dohvatljiv tekst¹⁰³ tematiziraju žanrovima, motivskom raznolikošću i stilskim stratigrafijama bogat repertoar raseljenosti. Rijeka je uistinu “zahvalan” podijum za historijat nostalgije *fijumane* (*nostalgia fumana*) jer je kroz društvenu povijest neprestance regrutirala oponente, kontestatore, rebele, one koji su djelovali “protiv struje”. Također je bila disidentskim utočištem onima koji su, iz drugih sredina, u njoj našli svoj privremeni ili trajniji refugijum.

Romanu neki pripisuju nesta(bi)lnost gledišta, pomanjkanje identiteta. Mnogoliku i kliznu vizuru. Drugi su sigurni u njegovu protejsku nakanu i najviši spoznajni doseg. U nekim su razdobljima upravo romani zrcalili težišne ideje svojega vremena. (Peleš: 1999; Solar: 1974; Žmegač: 1987) Prvenstveno se to odnosi na veliku stilsku epohu: realizam. No, *vitez tužnoga lika* vrlo upečatljivo zrcali duh svojega, renesansno-baroknoga vremena i onodobnu društvenu klimu unatoč tome što opširna romaneskna parodija nije bila žanrovskom dominantom te epohe. Danas teško da možemo govoriti o primatu ili dominaciji nekoga žanra. Žanra koji bi budućima odgonetao suvremenu zbilju, pozadinu, uzroke, povode, okolnosti, kontekste, okvire nekoga društvenoga/osobnoga događanja.

Nema, međutim, velike romaneskne rijekopisne proizvodnje unatrag do danas. Više su se preferirala kraća pripovjedna djela, novelistička, crtičarska, također scensko-kozerijska, humoreski inklinirajuća. Tzv. primorski humor, “šaljiva čakavska beseda”, gervaisovsko-kompanjetovski *papreni* humor, Dvorničićev i Žica Klaičića kakarakterističan bodulski humor i satira. Velike pripovjedne forme, riječanstvom inspirirane, sporadično i tek djelomice pokrivaju Rijeku u priči. U posljednjih stotinjak godina, od kada je europski roman iskoračio iz romantičarskih (pseudo-realističkih rezidua) i naš Kamov međašnom *Isušenom kaljužom* anticipirao književni avangardizam valja istaknuti nekoliko, što se hrvatskoga romana tiče, emblemskih djela. Emblemskih po iradirajućemu, opalescirajućemu čitateljskome obzoru. Po velikoj čitanosti. Međutim, *Danuncijada*, primjerice, Eminova umjetnička *summa*, u svijesti i čitateljskoj “praksi” Riječana, posebice mladih, teško da je emblematičnim, popularnim štivom. Po strani je, nezasluženo, nečujna u svome visokome dometu, spram *mainstreama* hrvatske literarne nomenklature i popisa lektire. Ni spomenički ni estetski za Riječane podcrtana.

U ovoj hrestomatiji ravnopravno supostoje – primjerice – *Sušacke subote* – dnevnički zapisi Nikole Polića, *Davni dani* – esejičko-memoarski zapisi Miroslava Krleže, *Vodnozeleno* – kratki autobiografski roman Marise Madieri i *Rijeka teče* –

¹⁰³ Mislimo posebice na iskaz: (...) *Ta naša sklonost jasnom izrazu, o kojoj sam govorio, jest ili nastoji biti radikalna, uz “nostalgično” posvajanje svijeta. Naš je očaj autentičan, lišen estetske zamagljenosti, samodopadnosti i taštine – izuzev onih neizbježnih koje su dio osobnog izraza – sav je obuzet življenjem u “predmetima”, motiviran te toliko kakvoom apstraktnom voljom za iskazom, koliko neodgodivom željom za ispo-viješću, komunikacijom.* (Pužar 1999: 185)

pjesma Igora Večerine. Nasumce nabrojani primjeri ipak dijele zajedničku intonativnu crtu, inicijalnu točku: kritički odnos prema gradu na Rječini.

U Marise Madieri (*Vodnozeleno*¹⁰⁴) kritički diskurz je utišan, no, među retcima dokučiv kroz **perspektivu nostalgije**¹⁰⁵, kristalizaciju vezanosti za mjesto rođenja i prvih uspomena:

*Prvi pustolovni prostor mog života, iz doba, dakle, kad se četveronoške istražuju
domaći labirinti (...) Godine provedene u ulici Angheben, koja je poslije rata postala
Zagrebačka, bijahu godine neobuzdanih igara, sreće, slobode. Moj vrt, koji sam, odrasla,
ponovno vidjela kao jadan i skučen, u djetinjim očima bijaše čitav svijet... (vidi
Hrestomatiju)*

Pripovijest je usmjerila na osobnu povijest. Ne imenuje krivce premda je adresat poznat. Izgubila je svoj grad i mjesto u njemu. Izgubila je dio sebe izgubivši svoj grad. To je prvo nasilje nad njezinim ljudskim (dječjim) redom veličina. Fiume/Rijeka izmakla je kota osobnoga i obiteljskoga identiteta, ujedno uzrok prohibirane mladosti i požurena sazrijevanja. Obiteljska povijest i povijest tla dramatično se ukrštaju u **traumi iseljenja**. Rijeka ili Atlantida. Rijeka kao ishodišni ali otuđeni kronotop i naknadni, pomirbeni, ponovno prisvojeni dio rezidencijalnoga krajolika, sublimirane tjeskobe, proradene nostalgije. Ili, moglo bi se uz *Vodnozeleno* Madierijeve govoriti o "prvom" (Fiume) i "drugom" (Rijeci) kronotopu na istoj zemljopisnoj koti. Barac će s gorčinom reći: *Čemu zvati taj grad Rijekom, kad je on – Fiume*. Junakinju *Vodnozelenoga* iseljenje pod pritiskom političkih okolnosti pogodilo je u djetinjstvu te je fijumanski biografsko-memoarski isječak Madieričina ispovjednoga amarkorda

¹⁰⁴ GZH, Zagreb 1990, prevela Ljiljana Avirović; naslov izvornika *Verde acqua*, Einaudi, Torino 1987.

¹⁰⁵ Od grč. *nóstos*, *povratak* + *álgos*, *bol*, *velika čežnja za zavičajem*, za domom; *uopće čežnja za nečim poznatim gdje smo ili s kim smo već živjeli*; *nostalgijan*, koji se tiče tuge za domovinom ili zavičajem, koji tuguje za rodnim krajem; *čežnutljivo*; *čežnjivo*. (Klaić 1986); *Novotvorenica koju je u 17. stoljeću izumio švicarski liječnik Jobbanes Hofer (...) označuje patnju zbog želje da se vrati kući ili u domovinu; u Švicarskoj je već u 16. stoljeću nastao izraz Heimweh, njem., "čežnja za domom" i to ponajprije kao stručni medicinski izraz za "bolest" od koje se umiralo; smatralo se da je endemna među švic. plaćenicima u tuđim zemljama; 1688. spomenuti Hofer protumačio je Heimweh, odnosno nostalgiju, kao utjecaj poremećene mašte na "živčane sokove" koji usmjeravaju mozak samo na misao o povratku; (...) nostalgija je karakteristična za migrante (...) razloge za nostalgiju ne treba tražiti isključivo u teškim uvjetima ili nezadovoljstvu u tuđini; sam protok vremena provedena u inozemstvu potiče na razmišljanje o mladosti u zemlji podrijetla a to se doba nerijetko idealizira (tj. zamišlja ljepšim nego što je bilo); jedno od širih značenja nostalgije (također izvan migracijskoga konteksta) upravo je čežnja za povratkom u ljepšu prošlost (nostalgija za prošlošću); (Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja 1998: 168-169, istaknula D. B. K.)*

Nostalgija je osjećanje tuge i žaljenja koje se javlja kod osoba otrgnutih od zavičaja. Šire, ovaj termin se primjenjuje na svako žaljenje, obojeno setom, za događajima ili situacijama iz prošlosti. Emocionalne i estetičke konotacije nostalgijalnog osjećanja snažno su nadahnule čitavu jednu struju u umetničkom stvaranju koja je dostigla vrhunac sa romantizmom. Nostalgija kao bolest izdvojena je i opisana 1688. godine kod mladih švajcarskih vojnika sa službom u inostranstvu; bilo je to stanje utučenosti, povezano sa žalom za zavičajem, istinsko propadanje; (...) povratak u zavičaj često leži nostalgiju. (Poro 1990: 429-430).

ilustracija mitizacijske strategije. Ako je kasnije, za tršćanskoga refugijuma (Silos) i internatskih dana u Madieričine junakinje sazrijevao revolt na okolnosti izbjegništva, spore i bolne integracije u zemlju useljenja, autorica nije podcrtavala junakinjin politički stav o "defijumaniziranoj" Rijeci niti je igdje dala naslutiti kompenzacijsko-revansističke osjećaje.

Claudio Magris (1939), njezin životni i literarni suputnik parafrazira i apostrofira karakteristične dijelove *Vodnozelenoga*. One dijelove koji bi čitatelju trebali naglasiti autoričinu "abolicijsku" nostalgiju.

(...) "To sam ja u biti nalazila sebe samu, promatrajući, poput nekog zrcala, taj promjenljivi krajolik oprosta i ushita": *tako piše Marisa Madieri u Vodnozelenom, kada je ponovno pronašla rodni zavičaj, kada se kao odrasla tamo prvi put vratila, pa u njemu nije nalazila nepostojanu izgublenu prošlost, već sretno prebivalište na svijetu koje obećava djetinjstvo.* (Magris 2000:165)

Za oprimjerenje italo fonoga doživljaja iseljeničke tragike poslušajmo i stihove Riječanina Gina Brazzodura (1925 – 1989):

*Papirnati grad
ljubavi lišen
mrtav grad
i mada ne znam gdje
još negdje živi,
stvaran, kao ni jedan
drugi.
Izgubljeni grad
daleki grad
kao strana riječ
nepoznata.*

*Svatko je sam
u majušnoj svojoj priči
i zrak je večeras
još ono staklo ledeno
zgnusnuta svijetlost mjesečine:
posljednja
i za te prva
noć proljetna.* (prema Pužar 1999: 252-253)

Pjesmu naslova *Città di carta/Papirnati grad* držimo paradigmatikom, počam od naslova do aluzivnih atribucija: izgubljeni, daleki, mrtav grad. Kao *ghost town*, sablasni prostor, ispražnjen od bivajućih, sada bivših stanovnika. Brazzoduro je u

citiranim stihovima pjesničkom lakoničnošću, stišnim komprimatom, u nekoliko "poteza" ispričao egzodusnu tugovanku. Bez eksplicitna jadanja, s odmakom resignirana, produhovljena sudionika nedavne jugoistočne povijesti.¹⁰⁶ Papirnati ili virtualni, nestvarni grad. Otuđen, izmaknut osobnomu pripadanju. Grad koji je za neke druge, nove useljenike stvaran. Grad o kojemu pjesnik pripovijeda ima dva identiteta: stvarni, svakodnevicom novih useljenika i onaj virtualni, u sjećanjima i nostalgiji iseljenih.

Slično čutimo u Damianijevu *Egzilu*. Lirsko "ja" Damianijevih stihova izabire refugijum: *Egzil je moj izbor* (Damiani 2001: 14-15, također vidi Hrestomatiju). U osami, daleko od metropole, sadašnjih kaosa, baštinjenih sukoba. Ima u stihovima *Egzila* fatalizma, resignirane mudrosti promatrača koji uzmiče pred životnom arenom.¹⁰⁷ Ima tonova poput *eba* starodrevnih proročkih listina: *Što će biti/ zapisano je već od iskona/ u nužnome protoku svijeta*. Polisemija egzilnoga "izbora" raskriva, među ostalim konotacija, dva bitna značenjska sloja: introcirani outsiderski gard umornoga od života i sloj vanjskoga (političkoga) diktata da se bude onkraj. Iz njegova dramskoga djela *Obiteljski album*, u dijalogu otca i unuka zastajemo na znakovitome repliciranju:

(...) *Znaš, ono što smatramo stvarnim samo je privid. A prošla događanja, povijest, nasljeđe, svjedocanstva su o čijoj se vjerodostojnosti uvijek može raspravljati. Zbog tih ograničenja naše spoznaje imaju vrijednost aproksimacije. Stoga, quid est veritas? Što je istina?*

UNUK: *Logičan si pesimist. Ali to nikamo ne vodi.*

OTAC: *A ipak napredujemo. Bio bih glup kada to ne bih priznao. A znaš li koja je pobuda? Htijenje, kao jezgra životne snage.*

(...)

UNUK: *Održao si mi sat povijesti. Ali, nono, dopusti mi jedan prigovor. U odnosu na tvoju premisu otisnutu naglašavanjem dvojbi, izvlačiš vrlo precizne zaključke.*

OTAC: *Bravo! Oštroumna primjedba. Ali ipak ne mislim da sam kontradiktoran. Moje su dedukcije nastale iz arhivskih materijala, ali nisu konačne tvrdnje. Osim toga, one odgovaraju povijesnoj fazi kroz koju upravo prolazimo, fazi anakronističkih i danas doista pogubnih nacionalizama. Oni se, ne ja, smatraju zagovornicima istine u vlastitu korist kao ozakonjenje zalutale i doista bolesne politike. Ja, naprotiv, pokušavam*

¹⁰⁶ Brazzodurov *Papirnati grad* može se razumjeti na više razina. Jedna je ona europskoga modernizma i nadilaženja konkretnoga društveno-političkoga trenutka. Pisana je tako da može izdržati pozitivistički i filozofski pristup.

¹⁰⁷ U pjesmi *Ljubio sam – kažem to stidljivo* Damiani također iz retrospektivske vizure daje naslutiti nekadašnji hedonizam, eros za životom: (...) *ljubio sam život!* (...) *no ostaje žaljenjel za zabranjenim htijenjima* (Damiani 2001: 80-81). Žal za prošlim pradavni je lirski topos te je očekivano da će ga i lirski subjekt zbirke rječita naslova *Putne bilješke* izraziti. (istaknula D. B. K.)

razgraditi temelje njihovih pretenzija uz pomoć metode dvojbenosti. Teško, ali ozdravljajuće. Treba voditi računa da je ovdje povijesni proces bio mnogo savitljiviji, mnogo podatniji od njihova dogmatizma, mnogo složeniji od njihova simplicizma. Hoćemo li već jednom prestati sa suprotstavljanjima koja generiraju samo smrt i ruševine? (Damiani, vidi Hrestomatiju)¹⁰⁸

Rijeke nema, spominjali smo, ni u vizuri hrvatskih nostalgičkih litera(tu)rnosti, drugome diskurznomu kontekstu. Nema je u Polićevu citiranu tekstu – ona je prisposobiva samo u *nostalgijama utopljenih noći*, s trsatskih stuba, onih istih o kojima zbori mladi Frankopan kada žali za nazaretskom kućicom.

Kronološki nešto ranije od prethodno navodenih, italo fonih iskustava nostalgije, doslovno i metaforički s druge je strane obale (Rječine) bio mladi Balota. Njegove elegije *Prid Kontinentalon* i *Na Rečini* upisuju jednakovrijedan događaj/doživljaj gubitka s drugim geopolitičkim kontekstom i vremenom koje je prethodilo egzodusu Talijana. Ovidijevski *Ex ponto* s riječko-sušačkoga mosta upravljen je prema sanjanome istarskome podneblju i majci. Kavana *Kontinental* u njega je simbol tihoga otpora, egzila/azila: *Tu smo se rasuti skupljali/ od svih dalekih strana/ i na široko otpirali/ srca razjadana (...)* jenu smo tugu u srcu nosili/ skupa gledali priko/ sve nas je tamo pozivala krv/ i materino mliko. Navedene Balotine tužaljke svjedoče o istome iskustvu zapriječenosti. Sušak je Caru Eminu, Baloti, Črnji bio za talijanske okupacije Istre i Rijeke utočištem. Izrazom političkoga stava i građanske hrabrosti. **Rebelski refugium**. U Balote pomisao na rodnu Istru, uzdasi uz sjećanje na majku i zavičaj otvaraju jednako snažnu nostalgiju kakva je općenito svojstvena prisilno izmještenima. I pri dragovoljnim napuštanjima zavičaja u mnogih se iseljenika mobiliziraju tjeskobni osjećaji u odnosu na prostor iseljenja. Caru Eminu, Kataliniću Jeretovu (*Sipar*) i Baloti sve što je s *one strane Učke* – gledano sa Sušaka u vrijeme talijanske okupacije – jest krajolik želja, zavirni kronotop, zapriječen mimo vlastite volje. Utoliko više mitotvoran. Hipostaziran do idealnotipske, primalne točke.

Topos izgubljena i zapriječena prostora zatičemo u Krleže i Nikole Polića koju deceniju ranije od iskustva iseljenja opisanoga u *Vodnozelenomu*. Rijeka o kojoj govore, *nesrećna* je Rijeka (Krleža), *mrtvi grad proboden fašističkim kuršumima* (N. Polić), *La città abbandonata* (Car Emin), *grad bez duše i fizionomije, pojam bez sadržaja* (A. Barac), *mrtva pozornica* (Pirandello – Polić), kolonizirana, podijeljena "vlasnost dviju država", ponižavajuća posljedica političkih podjela. Polić u feljtonistici između 1926. i 1932. godine bilježi impresije o riječkomu privrednomu urušavanju, spominje skoru likvidaciju propalih banaka i štedionica za Primorje.

¹⁰⁸ Usp. opširan, instruktivan esej istoga autora u: Damiani 2008: 4-71.

Koju godinu prije ovih Polićevih tužaljki pod hreljinskom će Gradinom Krleža govoriti o imperijalističkoj bankarskoj politici, o dimu romantične nacionalističke magle, gospodi ministrima i politici kolonijalnoga podređivanja pariškom i london-skom zlatu, o gradu *tamo dolje na Rječini* u kojemu *onaj majmun* (D'Annunzio, op. D. B. K.) *izvodi svoje...*

3.10. *More je kasnilo!*

Nostalgia fumana u mađarskih je uspomenarskih slika mnogoslojna, na drugačiji način proosjećana od one koju ezulsko-egzilna talijanska književnost ispisuje. Osnovni razlog, pored kulturoloških i socioloških, jest što mađarski rijekopisi nisu, najvećim dijelom, opterećeni iskustvom *Exilforschunga*. Stoga su nostalglično-pasatistička reminisciranja lišena gorčine, rezignacije, "povijesnoga poučka" o životu kao permanentnu gubitku. Lišeni su egzilno-azilantskoga, refugijalnoga poniženja. Osim toga, još bitnije, riječki italofojni iseljenici i svi drugi koji su morali/birali optirati najčešće su bili rođeni Riječani pa je literarni odgovor na frustrirajući odlazak iz rodnoga grada izloženiji traumi.

U mađarskih prozno-lirskih predložaka postoji doživljajna konstanta. Emblemska točka. To je fascinacija morem, epifanijskim prizorom kad se nakon Plasa i Zlobina, putujući vlakom, otkrije kvarnerski horizont s otočjem na obzorojnoj crti i nebesko-morskim plavetnilom. Primordijalna veduta, poput krajolika želja, gotovo da je na isti način doživljena u Ferencu Fejtőu (*Sentimentalno putovanje*) i Dezsőu Kosztolányiu (*Kornél Esti*). Bildungs-putovanje adolescenata vlakom, nestrpljivo iščekivanje uzmorskoga prizora, maštom potencirani sjaj nepoznata akvatičko-terestralna odredišta. S naglašenom osjećajnošću, gotovo egzaltirano iščekivanje prizora uzmorsko-otočnoga horizonta uokvirena trsatskim kastelom i Rječinom s lijeva te obrisima Učke s desna, ponad još uvijek udaljenih gradskih svjetala i u drugih literata naglasni je opisni fōn. (Matoš, Krleža, Polić, Rosandić...). U *Pismima* Gemme Harasim (polusestra Rikarda Lenca¹⁰⁹), međutim,

¹⁰⁹ Usp. o Rikardu Lencu u: Predgovor *Riječkom ilirskom triptihonu* Irvina Lukežića, Lenac 2007: 7-9.; također u Damianijevu spominjanu esaju izdvajamo o G. Harasim: (...) *napustila je Rijeku da bi se u nju samo povremeno vraćala s obitelji, za vrijeme praznika. Bila je antifasist i za vrijeme njemačke okupacije Rima njezina je kuća postala mjesto susretanja članka Pokreta Otpora* (...) "Treba istaknuti dva elementa njezina oblikovanja" – *napisat će sin Lucio* (izvor: Lucio Lombardo Radice, u: "Fiume", br. 3-4, 1961. op. A. Damiani) – da bi se njezina *Pisma iz Rijeke* mogla shvatiti. Prvi je element odana ljubav koju je vezivala za polubrata Riccarda Lenca. Mnogo stariji od nje, odvjetnik, znanstvenik i hrvatski politički čovjek (ali zagovornik tjesne suradnje, napose kulturne, između Hrvata i Talijana). Središnja zamisao *Pisama*, o jedinstvu naroda iznad jezičnih barijera i nacionalizama, nedvojbeno svoj prvi korijen ima u tom živom iskustvu **Talijanke** Gemme Harasim uz prožimanje i suradnju talijanske i hrvatske kulture već u obiteljskome krugu. (...) Drugi je element (...) njeno oblikovanje, stasjanje unutar naroda, uz radnike čije su se prethodnice usmjeravale prema socijalizmu i internacionalizmu.

nailazimo na *pregorki Jadran, osorna lica Cresa i Krka* što je vjerojatno potaknuto političkom scenom kojoj je pejzažna odrednica dojmovna aplikacija.

Ferenc Fejtő s razlogom bira Sterneov naslov za svoju (meta)putopisnu priču. Vodio se osjećajima, ne znanstvenim interesom. (Fejtő 2003: 10) Sukusni iskaz rijekopisne Kosztolányieve pripovijesti jest: *More je kasnilo*. (Kornél Esti 2008: 57) Pisac je personifikacijskim zahvatom dočarao junakov intenzivni odnos s nepoznatom vodenom datošću. *S bljeskajućom krpicom praelementa* (Fejtőeva formula-cija). Silno iščekivanje suočenja s morem, prozorska, putna veduta u neprekidnomu retardandu spram ciljna prizora.¹¹⁰

Fejtőevo *Sentimentalno putovanje* kreće od Zagreba preko Rijeke do Dubrovnika i Kotora, sad već davne 1934. godine. U nekoliko se kraćih navrata dotiče Rijeke, Sušaka i Trsata. Nostalglično sjećanje na primorske prizore, jednako potresno i intenzivno suočenje s morem kao u Kosztolányiu, pratimo na stranicama spomenuta djela:

(...) *Naginjao sam se kroz prozor trećega razreda prema silovitim zavojima krša, nad plavičaste, maglama prekrivene doline (...) Sada, nakon nekoliko sati, premda će zvučati djetinjasto, ipak bilježim: bio sam silno potresen kada sam opazio njegov* (morski obrub, op. D. B. K.) *tanašni obrub!* (*Sentimentalno putovanje* 2003: 174-175, istaknula D. B. K.)

Fejtő u putopisnoj epizodi s riječkom "razglednicom" kao da najavljuje svoje (e) migrantske dane i sumnja da će biti u prilici često svraćati na primorske obale. Ima anticipirane nostalgije uz tematiziranje kvarnerskoga mora: (...) *u životu ću ga se* (misli se na more, op. D. B. K.) *još malo kada moći nagledati, (...)[ja] koji sam tu stranac* (*Sentimentalno putovanje* 2003: 175)

Sjećanja Lőrincza Szabóa sublimirana su, prigušene osjećajnosti. Kroz neke lirske signale ipak prosijava melankolija. Rijeka je *zakašnjeli dar*:

(...) *Rijeka – ona stara, iz djetinjstva?*
Dostigao sam je i oprostio joj.

Damiani 2008: 49-50., isticanja autorova. Usp. također o pismima G. Harasim u *Panorami*, br. 1 – 3/1978. Navod A. Damiani u bilješci 22. citirana esaja.

¹¹⁰ (...) *Kod Plasa ga je* (suputnik, "visokopozicionirani generalski liječnik", op. D. B. K.) *u pola sedam upozorio da će se uskoro pojaviti Bakarski zaljev. Podrhtavanje krošnji nagovijestalo je da more više nije daleko. Zrakom su strujale morske pare. Moglo se pojaviti u svakom trenutku. No još ga uvijek nije bilo. Esti je već pomislio da se generalski liječnik zabunio ili da ga je namagarčio. More ne dolazi, nikada neće doći, njemu se ne želi pokazati. Nemirno je prebacivao težinu s jedne noge na drugu želeći time ubrzati napredovanje vlaka. U nervozu je ispuševao ditiramb, svećane retke, kojima je želio uputiti pozdrav moru. Riječi su se polako zamrznule na njegovim usnama. More nije dolazilo.* (Kornél Esti 2008: 56-57) Istaknula D. B. K.

*Nakon nemani Hamburga i Genove
Kao zakašnjeli blagdanski dar (...) ¹¹¹*

Vilinsko ime Kalypso – zadnji je stih pjesme *Dostignuto čudo* (vidi Hrestomatiju) Lőrincza Szabóa. Njime znakovito usmjerava čitatelja put snova. Cigareta *Kalypso*. Cigareta kao hedonistički plötv. Kalypso – nimfa kod koje je Odisej proboravio sedam godina. Ime koje je semantostilistička prenosnica. Spaja kulture, vremena, mitopoetičke točke, pričin i javu. Onirička pauza, veduta sanjarenja. Upravo onako kako u toga pjesnika jedan davni, u djetinjstvu odgađani odlazak u nepoznati grad (Rijeku / Fiume) poprima hiperbolizacijsku puninu. I zamor odgađane kote, puto-pisna *retardanda*.¹¹²

Mnogi mladi Mađari za austrougarskih dana vojsku su služili u Rijeci, tadanjoj Fiume. Mnogi su u velikim (e)migracionim valovima neko vrijeme u njoj boravili i u odnosu na te mlade dane sačuvali nostalgичne dojmove. U mađarskom pučkom sjećanju Rijeka nije zapamćena kao znamenita kulturno-turistička destinacija, ugarski emporij, nego uglavnom kao luka ratne mornarice i luka iz koje su ljudi isplovljavali za Ameriku. (Ladányi 2004: 77–86) Citiramo kiticu jedne od popularnih pučkih pjesama koja je imala niz inačica:

(...)

*U riječkoj luci stoji vojni brod,
Na sredini, na četiri kuta nacionalna zastava,
U nju puše vjetar, puše, prema domu puše,
Stari vojnici iz četrdeset šeste idu na otpust.*

(Ladányi 2004: 78., istaknula D. B. K.)

¹¹¹ Isječak pjesme *Dostignuto čudo*. Prepjevala Franciska Čurković-Major. Usp. analitički pristup pjesmi autorice Franciske Čurković-Major, *Dostignuto čudo: Rijeka*, u: Književna Rijeka, 3/2003., str. 68–70. Između ostaloga primjećuje: (...) *Pjesnikov je otac radio na željeznici kao strojovoda i često je bio primoran seliti se iz grada u grad, kamo je vodio i svoju obitelj. Pjesniku kao malom dječaku obećao je da će ga povesti sa sobom u Rijeku, a njemu je to obećanje zazvučalo poput čarobne glazbe: put u Rijeku bila je naime jedinstvena prilika da se dođe do mora, do "Čuda koje postoji". Međutim, tijekom četiri godine obećanja su ostala obećanja, a put u Rijeku nije uslijedio. (...) Dječak je tada poistovjetio ime Fiume s razočavanjem, te je uslijed toga počeo mrziti i samu riječ Fiume. Kasnije, godine 1925. pjesnik je ipak posjetio priželjkivani grad. Susret s Rijkom u zrelih godinama proživljen je "otriježnjeno", s osjećajnim odmakom. Pjesnikov lirski osvrt na "krajolik želja" neka je vrsta abolicione geste. *Naknadno dobiveni dar nije primljen s toliko radosti*, primjećuje Čurković-Major.*

¹¹² Antinostalgijsku strategiju preporučuju hungarolozi Kiss i Ladányi:

(...) *Rijeka. Fiume. Rijeka koja teče. Kada čujem riječ rijeka sjetim se povijesnoga grada Fiume, i starih knjiga u kojima sam čitao o tom nestvarnom vremenu kada je Rijeka bila Fiume. Kada čujem naziv Fiume, uvijek se sjetim grada Rijeke s kraja sedamdesetih, autobusnog kolodvora, u koji sam stigao, i luke iz koje sam isplovio... ne treba plakati za starom Rijkom, za starim vremenima, za rijekom koja nepovratno teče, koja donosi stare i donosi nove slojeve. Naprotiv. Treba se čuditi prelijepim varijacijama koje je stvorila svojim tijekom, varijacijama na stvarnost...* (Kiss i Ladányi 2003: 66, istaknula D. B. K.)

Burno, trima ratovima bremenito stoljeće dijeli nas od citiranih, nostalgичnom i tjeskobnom bojom osjenčanih stihova. Sve dalje smo od *Brodova u magli*, dnevničkoga zapisa Dragana Ogurlića iz ratne Rijeke, 1991. godine:

Blokirana luka. Čelična siva plovila tumaraju Kvarnerskim zaljevom. U Hrvatskoj proglašena opća mobilizacija. Žali mi se brat: "U Rijeci su rasprodani svi dalekozori." Zatim uzima onaj kazališni. "Nemam drugi", govori i s balkona promatra pučinu. Zatim dodaje: "Ne vidim. Magla ih skriva..." (Ogurlić: 1992: 83)

Citirani fragment odnosi se na brodove usidrene u riječkoj luci čije su se topovske cijevi uperene prema gradu čak i prostim okom mogle vidjeti s riječkih balkona i prozora, uz opću, građansku konsternaciju. Istu onu konsternaciju koju su Riječani tijekom gradske povijesti iskusili više puta, literarno zabilježenu i u priči o *Karolini Riječkoj*, u *Danuncijadi* i *Jadranskoj trilogiji*.

3.11. Apatridi, nomadi i pečalbari

Naše je vrijeme upravo za sobom ostavilo drugi milenij nove ere i otvorilo obzor trećemu mileniju.¹¹³ Inventure i futurističke projekcije na dnevnome su redu. "Planimetrije" država, regija, kontinenta i svijeta u cjelini, pod kišobranom ekoloških prijetnji i katastrofičnih polit-ekonomskih predviđanja, dežurne su teme. Najavljuje nam se nova velika fenomenologija nomadizma, radne snage ex socijalizama, tranzicijska azijsko-europska paupersko/najamna stvarnost kakvu Europa pamti kad se krajem 19. i prvih desetljeća 20. stoljeća *trbuhom za kruhom* odlazilo/iseljavalo u američki *eldorado*. Nije svako izbijanje iz zavičaja – trajno ili kraće – praćeno traumom iseljenja ni nostalgijom za "rodnom grudom". Ni tzv. zemlja useljenja ili druga domovina ili zemlja primateljica i sl. nije ipso facto omraženi prostor. Nadalje, vlastitu domovinu/zavičaj, zbog političkoga poretka, državnoga ustroja i svoje egzistencijalne/esencijalne ugroženosti jedinka ponekad doživi kao tuđinu. Na način deziluzija o vlastitoj domovini. Kod nekih pisaca deziluzija domoljublja književno se modelira jednolinijski. Kao nostalgija (Ovidijev *Ex ponto*), strah i tuga ali s nedvosmislenim čeznućem za napuštenim prostorima djetinjstva.

Ima književnih iskustava koja izražavaju ambivalentne, "dvo/višelinjske" slike, one privlačenja i odbijanja kako "staroga kraja"/"rodne grude" tako i "novoga zavičaja". **Joyce** je bio u nekoj vrsti trajne polemike i frustracije spram rodne Irske. Suvremena književna kronotopografija iseljeničko-useljeničkih nomadizama, *Exilforschung* apatridske, raseljene, p(r)otjerane jedinke posljednjih desetljeća svjedoči porastom ženskoga iseljeničkoga/(e)migrantskoga pisma Otići još ne znači i prispjeti. Suvremena djela svjedoče o senzibilitetu za doživljajne valere

¹¹³ Odlomak koji slijedi preuzet iz teksta Bačić-Karković 2008: 259–275.

kojima se iskazuje mnogovrsno proturječje: svjedoče **topografiju** međumjesta, nemjesta, praznine, izostalosti, "labilnoga položaja", slijepoga prostora razosobljenosti. Njoj je na **temporalnoj ravni** pandan međuvrijeme, ne-vrijeme, zastalost, čekanje, "prazna klepsidra". **Bela Hamvas** niz je godina prakticirao "tihi" egzil kao oblik pasivne kontestacije.

Jedan od prozних valera jest rezignacija, s druge strane laži sjećanja, osobnih ili kolektivnih mitova. Rezignacija lišena patetike, reklo bi se, na distanci od samo-sažalnoga tepanja doživljaju gubitka. Neki estetičari distingviraju nostalgiju od melankolije držeći potonju složenijom reakcijom na uskratu komunikacijskih polja i osjećajnih sprega koje ostvarujemo zavičajem. U autobiografskim zapisima Nabokov razdvaja osjećaje iseljenoga razvlaštenoga plemića carske Rusije od sjećanja na prohujalo djetinjstvo koje neraskidivo vezuje za tu istu, bivšu Rusiju:

(...) *moja stara* (od 1917.) *svađa sa sovjetskom diktaturom nema apsolutno nikakve veze s bilo kakvim pitanjem vlasništva. Iz dubine duše prezirem emigrante koji "mrze" crvene zato što su im "ukrali" novac i zemlju. Nostalgija koju njegujem svih ovih godina hipertrofirani je osjećaj izgubljenog djetinjstva a ne tuga za izgubljenim novčanicama... Pod nebom moje Amerike (...) uzdišem za jednim mjestom u Rusiji.* (Nabokov 2002: 55)

Moj dom je svugdje i nigdje – krilatica je najrecentnijih uz napomenu da se neki distanciraju od nostalgije. Između nostalgije i zaborava pripovijedanje je oblik povratka. Tako, upravo pripovjednim "tehnika" bori se u privremenomu pariškom boravku, za ratnih dana s početka 90-tih prošloga stoljeća autorica i ujedno glavna junakinja romana *Na rubu noći*. Vesna Miculinić-Prešnjak uza svo nastojanje u prilagodbi na inozemnu sredinu, ne može se othrvati zovu zavičajnih slika.

Ne znaš kako se grli grad kad oči prekrije tama – iskaz je pjesnikinje o nesvakidašnjoj vezanosti za uspomenske riječke prostore iz perspektive bolnoga suočenja s gubljenjem vida. Gradski reljefi i u sjećanje pohranjene slike unutarnjim okom (duhovnim zrenjem) bivaju još intenzivnije. (Miculinić-Prešnjak 2005: 104)

Riječki i okolni prostori naviru u noćnim satima, sporim satima nesаницe:

(...) *zamislila sam more. Čula valove kako zapljuskuju obalu. Vidjela u mislima luku punu brodova, moj rodni kraj. Ulicu gdje sam kao djevojčica živjela s roditeljima, bratom i sestrom. Osjetila sam po tko zna koji put miris soli i čula glasanje galebova. Šetala se plažama. Sjedila na mokrim klupama. (...) Želim opet vidjeti sunce, vrhunce mojih planina, od Učke do Snježnika. Vjerujem da je modro uvijek modro i da nema plavijeg mora od moga mora. (...) I pitam se je li uvijek u onoj uvali, u Kostreni koju moja Rijeka grli oko pasa, dobra stara smokva (...)* (*Na rubu noći* 2009: 133 i dalje)¹¹⁴

¹¹⁴ Nostalgiju je autorica romana *Na rubu noći* usmjerila na evokacijske stihove, interpolirane u tijelo proznoga narativa. U pjesmi bez naslova lirski subjekt izjutra prolazi riječkim Korzom, doima se da je

Drugačiji su uzdasi za prošlim i prohujalim u onih autora koji odrastajući na nekome od gradskih lokaliteta prate mijene rečena prostora. Slično junaku proze *Bilo koje prijepodne* Beltrame-Ferlete koji je mentalno izmješten i strancem u vlastitu gradu, tako mnogi riječki tekstovi žele "zaustaviti vrijeme", makar u mašti dozvati davne gradske dane. Razlika spram Beltramina-Ferletina junaka jest u tome što nisu gradanski i nacionalno stigmatizirani, većinski su sloj Riječana. Oni su svjedoci neprestane gradogradnje, ubrzanih izlaganja zaboravu još nedavnih gradskih stratuma. Njihov *amarkord* naizgled se odnosi na fizičke promjene prostora, u prah pretvorene kuće, dvorišta, male trgovce. Zapravo žale za bitnim u našim životima: za svojom svakodnevicom. Tako je Stari grad s Gomilom podijum vremeplova 50-tih godina:

(...) *Krenimo u Stari grad – Citta vecchia koji je 1955. godine (...) postao istodobno grad života i umiranja, grad u koji hrli sve više došljaka, a u kojemu se nemilosrdno ruši sve više zgrada, pa makar uz pomoć konjske zaprege grobničkih vlasnika.* (*Stari grad moje mladosti* 1998: 16)

U velikomu dijelu literarnih predložaka zastupljenih u Hrestomatiji može se, makar među retcima, osjetiti poneki nostalgični zaziv. U Ružičevom, Perharičevom, Fabrijevom, Eminovom, Damianijevom, Madieričinom, Barčevom, Mestrovichevom, Pavešićevom, Jugovom *amarkordu*.

Vagonskom vedutom, metaforom prolaznosti, heraklitskom *pantareističnom* sverazumjevajućom smirenošću Alessandro Damiani «penje se Italijom», tragovima svojih korijenja. Mentalno prati paralelne svijetove: onaj kojega je, zakratko, ostavio za sobom, i ponovno prisvojeni, ishodišni kraj. Vožnja ga utvrđuje u analogiji vlastite životne pozicije s jurnjavom vlaka: (...) *ni u jednom času nemam čvrstog položaja ili, drugim riječima, da ne pripadam, niti mi pripada neko mjesto. Pantha rei, unatoč zahtjevu za nepokretnošću, koji je nestvarno lice naše žudnje za životom.* (Damiani 2003: 129-130) Naizgled vrlo udaljenu sliku nomadizma od Damianijeva, biografsko-filozofskoga susrećemo u pjesničkoj minijaturi vrlo mlade Riječanke, Jelene Tondini:

Draga Emma

Sad te nema

Promijenila se samo scena

Priča ostaje uvijek ista

Tvoj lik u nekoj drugoj blista

Ispod haljina, šešira

Površno svira

nevrijeme, hladan vjetar, nema šetača, tek jedna starica s kojom nastavlja put prema Kontinentalu i Rječini (...) *Do Rječine treba doći! A toliko je hladno! Da mi se i čeljust koči! Pa ni glasa nemam! I mi obje sa štapom u ruci! Krenmo kroz vjetar dalje! preko mosta, do staroga Konta.* (*Na rubu noći* 2009: 86-87)

Neka nova djevojčica

Slika iste pejzaže

Kad odraste laže

Nemogućem teži

Iz stvarnosti bježi

U svjetove daleke

*Od Rouena do Rijeke*¹¹⁵

Bakarčićev kratki roman *Život na trnju* (1981), pisan soc-realističkom "sintaksom" – unatoč konstrukcijsko-stilskom pasatizmu – mladim čitateljima može koristiti. Njegov junak Jerko, došljak s Krka, riječki pečalbar predratnih (pred Drugi svjetski rat) pauperiziranih dana za radničke nomade poput njega, teško se nosio s preživljavanjem, sezonskim nadničarenjem, neizvjesnom sutrašnjicom. U podtekstu pripovijesti nižu se slike radničkih, sindikalnih okupljanja, formiranja tzv. klasne svijesti i programa djelovanja za društveni prevrat. S tim tematskim dijelom vezuje se i posveta s početka djela. (Bakarčić 1981)

Tragičan kraj samoizgnanika, apatrida nakon Drugoga svjetskoga rata, za nekoliko "plebiscitarnih" egzodusa u Italiju, Fabrio poetsko-lirski oblikuje u *Vježbanju života* i *Berenikinoj kosi*. Autometateksto komentira zvaničnu povijest tih događanja, svoj romaneskni prilog zvanične (udžbeničke) povijesti i sama događanja (iz vlastita sjećanja) te svoje literarne odgovore na stranicama rečenih romana. (Fabrio 2007: 393-421)

3.12. Karolina Riječka

Jedna predajno/povijesna anegdota zaslužna je da Rijeka u nizu prepoznatljivih rijekopisnih simbola i ikonografskoga inventara njeguje ime Karoline Riječke. Stoga nam valja načas zastati u prostoru vremeplova jer nas od tzv. *javne povijesti* (Greenblatt) dovodi u sferu malih, privatnih sudbina izručenih književnoj proradi/preradi. Naime, poraz Napoleonovih snaga u Rusiji 1812. godine uvjetovao je nove protunapoleonske saveze i nova ratovanja. Budući da je još pod francuskom vlašću, Rijeka biva napadnuta.

(...) *Jedna britanska ratna eskadra približila se Rijeci 3. srpnja 1813. godine. Nakon bombardiranja grada, što ga je prethodno napustila slaba posada, iskrcalo se kojih šesto vojnika. Iz državnih skladišta odnijelo je sve što je vrijedilo, a brodovi pred gradom i u Rječini bili su opljačkani i spaljeni. Odnosenje zaliha nastavljeno je i 4. srpnja. Čudom je žena riječkog trgovca Belinića, Karolina izmolila u zapovjednika engleske eskadre poštedu građana i njihove imovine.* (Povijest Rijeke 1988: 171, istaknula D. B. K.).

¹¹⁵ Pjesma naslova *Emma Bovary, to sam ja*, Tondini 2008: 24., istaknula D. B. K.

Tu će riječku (para)povijesnu zgodu (re)konstruirati Drago Gervais (1904 – 1957) u *Karolini Riječkoj*, komediji u četiri čina (1952), podnaslovljenoj: *Varijacija na jednu historijsku temu*. Kontroverze i otvorenja pitanja oko (para)povijesne zgrade traju do danas. Gervaisov "neohistorički" parodijsko-humorni "otisak" Rijeke u *Karolini Riječkoj* bio je s početka dočekan burno, s negodovanjem (da je karikaturalan i povijesno krivotvoren) da bi potom, do u naše dane ostao najuspjelijim i najpopularnijim autorovim djelom.¹¹⁶ Lary Zappia (1966), uprizorio je svoje – suvremeno – viđenje Gervaisove *Karoline* kao *hommage à* Drago Gervais i podnaslovio ga *Herojski komad s pjevanjem i pucanjem* (2003). Njegovo je redateljsko i dramaturško inter- i metateksto "čitanje" Gervaisove *Karoline* bogato konotacijama na društveni trenutak današnjice, moralnu eroziju, manipulacije javnošću, bračnim i drugim licemjerjem, istovremeno od Karoline Belinić tvoreći kurtizanu i viktimiziranu heroinu na tragu Gervaisa, dopisavši neke vodviljsko-burleskne elemente, postmodernistički kolažizam.

U Hrestomatiju su uvršteni stihovi Ive Grohovca Riječanina (1875 – 1914) iz 1909. godine koji u pojednostavljenoj inačici pripovijedaju o herojskomu djelu *Dragice Beličke*:

(...)

*Stade narod, da iz grada seli,
Uza nj vjerna kćerka Belinićka.
U naručju noseć malog sinka,
Koga voli više neg svijet cijeli
Al gle, tamo sa brežuljka gori,
Trsatska te Majka Božja gleda
I pohlepi tvojoj kletoj ne da,
Da grad ovaj sa zemlje obori!
Jer od Boga tebi dano nije,
Da uništiš, što mi j' najmilije!*

*Hosth se prenu na te smjele riječi,
Pa tad vojsci mahom zapovijeda,
Da paliti Rijeke više ne da,
Jer to pravda svemoguća prijeci.*¹¹⁷

¹¹⁶ Usp. Fabrio 1963/2007; Lukežić u *Drago Gervais* 2007, Krajač u *Drago Gervais* 2007; Franičević 1973.

¹¹⁷ Usp. Hrestomatiju.

U Grohovčevoj domoljubnoj i lokalpatriotski intoniranoj "priči" spasiteljica grada simbol je majke-hrabrosti. Paradigma mjesne zaštitnice bez konotacija na biblijsku Juditu, bezazlena, jednostavna fabula u koju autor nije umetnuo ni trunak sumnje u vjerodostojnost pučke predaje ili samoga junakinjina čina.

Maurovićeva Karolina/Karolina već izabranim naslovom – *Izgubljena čast Karoline B.* (*Izgubljena čast Karoline B.* 2008: 41–45) najavljuje šaljivo-podrugljivi otklon od proto-priče. Premda i nema startnoga, pouzdanoga izvora koji bi bio doslovno vjerodostojan. U *Prologu* autor ističe da je ono što slijedi *produkt autorovih spekulacija i podržano jedino sklonišću improviziranja i spajanja nespojivog...* Kolažiranjem diskurzivnih razina, parodističkim poigravanjem repertoarno oslonjenim na instrumentarij *cabineta cinika* (Sloterdijk), Maurović u relativno kratkomu tekstu kombinira nekolike žanrovske prosede. Valja nam, uz nešto truda, razumjeti autorov promatrački žalac kao kritiku sadašnjih riječkih društvenih gabarita pod "izgovorom" dotematiziranja Karolinine priče.

3.13. Riječki lokaliteti

Francuski pisac Georges Duhamel (1884 – 1966) primijetio je kako bi svaki urbanit trebao pronaći svoje malo selo unutar grada. Da u regiji kojom se kreće, druži, pati, odrasta i stari nastoji oko univerzuma svojih potreba, načela i potencijalne sreće. Tako otprilike stoji s ishodišnom točkom razgranate lepeze nostalgijâ koje smo ovlašno dotaknuli nemajući uz zadanu koncepciju ovakva priručnika prostora za opširniji pregled toga i drugih rijekopisnih temata. U mnogih je, naime, ovdje navođenih i priložima dokumentiranih autora prisutna jaka lokalitetna obilježnost. Zaliha emotivnoga pripadanja, događajnosti i doživljajnosti. Primjerice, Ivanka Avelini Holjevac (1941) u autobiografskim zapisima, s pripovjednoga početka evocira rane dane djetinjstva u radničkoj četvrti Rijeke u poraću Drugoga svjetskoga rata. Primjetna je "abolicijska" nostalgija, bez gorčine i revolta na prošlost. Premda, napominje, traumatičnu pozadinu takva odrastanja u oskudici osjeća i danas. Oskudica materijalna, ali ne i majčinske pažnje, skrbi i zaštitničke ljubavi u mnogobrojnoj obitelji.¹¹⁸

¹¹⁸ *Djetinjstvo i mladost – sjećanja su što bude nostalgiju i svijest o prolaznosti. Prebirem po svojim pedesetogodišnjim sjećanjima. Rodila sam se kada je počeo II. svjetski rat. Nemam ni jedne slike rata, ali se sjećam gladi i siromaštva. (...) Vrata našeg stana, u siromašnoj četvrti Rijeke, uvijek su bila otvorena. Stalno su, najprije djeca a kasnije unuci i praunuci, ulazili i izlazili (...) Moja je mama već bila u dućanu. Čula sam je kada je izašla i kada se vratila. Težak i umoran korak. Kreće se po kubinji. Iz drvarnice donosi drva i loži vatru u štednjaku na kojemu se i kuha i uz kojega se zimi grijemo. Ostale se prostorije ne griju. Oko štednjaka se okupljamo u zimskim večerima i pričamo o dnevnim, uglavnom školskim događajima. Na nagovor mama priča o svom djetinjstvu u malom slovenskom planinskom mjestu. Nama nije važno što govori, važno je da joj*

Vladovićevo kulturni roman – žanrovskom odrednicom često spominjan kao najbolja riječka *proza u trapericama* šezdesetih godina – *Boja željeznog oksida* lokalitetno je vrlo rječita. Otkriva preferirane prostore riječko-opatijskih potkulturnih/kontra-kulturnih urbanih stratuma, adolescencijske svakodnevice. Koterijskim govorom, šatrovačkim mikrouiverzumom, citatnim dotematiziranjem (fotodokumentacijom, novinskim isječcima, rječničkim definiranjima, typokombinatoričkim intervencijama u "izgled" tijela teksta) Vladović je ostvario estetski novum u kontekstu riječke i hrvatske proze. Barba Rude, Stari Grad, Kapucinska crkva, "grote" na Delti, opatijsko kupalište *Slatina*, riječki restoran *Slavica*, Korzo – tek su neki od topografskih signuma kojima se kreću Vladovićevo junaci, *trkači olovnihi nogu*.

"Kamuflirom" (anti)nostalgičarskom draperijom, prepoznatljivo imenovanim riječko-kvarnersko-liburnijskim kotama kreće se meta-lirski subjekt Sorelovih stihova u zbirci *Fiumen viti* (Sorel 2003: 52).

Stari grad i Gomila kao jezgri kronotop riječanstva, *aura kamoviana*, kavana Kontinental, riječki Korzo, nadasve Trsat, trsatska gradina i trsatske stube, luka, riječki periferijski lungomare – tek su neki od lokusa oko kojih se ispredaju pučke i literarne fabulacije. "Gotička" aura – aura tajanstva, sažaljenja, bojazni i znatiželje istovremeno do današnjih dana pobuđuje sudbina i ponižavajući životni kraj kontese Ane Nugent. Čak je i u *Sentimentalnome putovanju* Madar Ferenc Fejtő ovjekovječio susret sa starom damom:

(...) *Vrata su tvrđave obrasla bršljanom, a kada prijedem prag i osvrnem se oko sebe, ugledam staricu prosjačke vanjštine kako naslonjena na štap bramlje prema meni. Prekriva je dugi i šlampav šlafrok, a gusta joj je sijeda kosa vještije raskuštrana. (...)* (Fejtő 2003: 177)

Milan Zagorac i u kraćemu romanu *Želiš li pogledati sunce u ponoć* dotiče se Rijeke. Uza neke sporne okolnosti i kritičke zadržke na djelo ipak valja istaknuti da je pripovjedni telos nastojao zadržati u granicama literarnosti. Poneki deskriptivni pasaži dobro ilustriraju atmosferu periferijskih riječkih naselja.¹¹⁹

sve vjerujemo. (...) Ljeti se večeri provode na livadi ispred triju peterokatnica poredanih u polukrug. Tu su i roditelji i djeca. Kad padne mrak smijeh utihne, glasovi postaju sve tiši, a cvrčci najglasniji. Mir i spokoj osjećaju se i u zraku i u srcima. Slijedi razlaz i dugo spavanje jer nema nastave, a tate su na godišnjem odmoru. Takva povezanost ljudi moguća je samo u siromaštvu, i to je jedina privilegija siromašnih. (Avelini 2006: 1–3)

¹¹⁹ *Bijele zgrade u riječkim predgrađima.*

Ako hodate tim ulicama rano ujutro, vidjet ćete radnike koji čekaju autobuse; male, natmurene, zgužvane, sive radnike koji čekaju autobuse lako ćete prepoznati – oni imaju skupljena ramena i glave uvučene između njih; (...) Zgrade su stajale u nekom redu koji su postavili urbanisti, no, kako ih nikada nisu završili, sve je to ostavljalo utisak nekog napuštenog i nedovršenog grada u Rusiji ili Ukrajini, poput Černobila. (...) On, koji je uvijek govorio kako je usrano živjeti u

Poseban je lokusni tematem oprostorenja frankopansko-katarinske predaje. Niz djela, lirskih, epskih i dramskih neku od povijesno-predajnih epizoda lociraju i na trsatski prostor.

3.14. *Marina kruna, Črni Moro i Morčić*

U izbor rijekopisnih predložaka uvrstili smo i Bonifačićevu *Opatiju* premda naslovom najavljuje drugi lokalitet. Čak da se u Bonifačićevoj pjesmi tematizira isključivo ljepotni vološčanski i opatijski prostor to ne bi bilo neobično zbog očitih fabularnih, doživljajnih i kronotopskih preplitanja i prožimanja liburnijskoga miljea s Rijekom. Teško je i diskutabilno, naime, omediti gradopisna štiva striktnim “od-do” indeksiranjem, kao i egzatno odrediti gdje počinje i završava kulturalni riječki prostor. To smo naznačili kao aporem i time apelirali na amnestiranje od krivnje zbog toga jer su nam predlošci i komentari počesto “bježni” te nadilaze preciznu upućenost na riječke stratume. Isto je s nizom ubavih mjesta riječke okolice, zaleda i kvarnerskih otoka koji povijesno, u svijesti i pamćenju, u zapisima i pričama traju u zajedništvu topografske percepcije.

No, *Opatija u Bonifačićevoj istoimenoj pjesmi nije mjesna ôda*. Natkriljuje naslovom pretpostavljeni sadržaj pa u čitatelja potiče iznevjereno očekivanje. Pjesnik mu u zamjenu nudi daleko širu, mozaično-freskovnu kultur(al)no-povijesnu vedutu hrvatskoga etnikuma s naglaskom na liburnijsko-kvarnerskomu simbolariju. Pa je grad Opatija metonimijskim znakom za de/re/sakralizirani primorski, zavičajni prostor koji pokriva i riječki kronotop.

Naša je namjera bila čitatelju “iscrtati” simboličku korónu (*krunu*), metaforički vjenčić u kojemu su početak i završetak zajedno. Gdje bratimski supostoje verbalizirani i vizualizirani (likovni) znamen (ne)prihvaćenoga **riječkoga “stranca”**. Ksenofobno i kozmopolitsko pučko i građansko lice. Gdje se spominjanjem **glagoljice** u zadnjemu stihu pjesme *Opatija* simbolički zaokružuje priča o Rijeci i široj njoj okolini. Namjera je bila prikazati ulančavanje baštinjenih tema, njihovo nasljedovanje do današnjih autorskih rješenja. Od mimeze do semioze, od parafraze do alegoreze, od faktografskoga do mitotvornoga zrcala Rijeke. Tako je motiv “Mârine krune” jedan od provodnih kroz hrestomatiju i počinje s lirskom romancom neznana začinjavca o djevojci, *lipoj Mari* kojoj je *tibi vetar od Levanta* otpuhao krunu. Uvrštena je još jedna Bonifačićeva pjesma koja, uz ostalo, konotira na temu “Mârine krune”. To je pjesma *III. tanac* i u njemu pitanje: (...) *Mare, Mare, gdje je naša kruna?/ Opet ju je*

predgrađima, sada je živio u upravo takvom, na rubu, gdje su planirane zgrade trebale zatvoriti široku ulicu i s lijeva i s desna, ali to se nije dogodilo jer su građevinski radnici jednostavno otišli, ostavljajući svoje sada već zahrdale dizalice, strojeve i opremu na mjestima koja su trebala postati jezgrom mogućeg satelitskog grada. (...) Između grada i predgrađa je korov; visoki, mirisni korov iz kamenjara koji je trebao postati grad (...) (Zagorac 2002: 13)

našal neki črni Moro... Ne pita za Mârinu, nego za “našu” krunu. Na što smjera pjesnik “našom krunom”? Što bi u “prijevodu” imala biti Mârina/naša kruna – ostaje otvoreno. Od mitskoga (djevičanskoga) vijenca, od poganskih obreda do povijesne, kraljevske krune, kršćanskoga i potom sekulariziranoga sloja čitanja usmeno/pisanoga traga – mogući su putevi “čitanja” priče. Od psihoanalitičkoga, etnoanalitičkoga, politološkoga do kognitivističkoga tumačenja – veliki je izbor pristupa. Svi teorijski pristupi legitimno nastoje dekodirati “tajnu šifru” te romance, no, ona – lijepa i nepotrošiva – ustraje u tajnovitosti. Od niza inačica koje se uglavnom vezuju za istarsko porijeklo, nama je od interesa ona u kojoj se spominju *dva Bakrana, tri Rečana*. Završni stihovi romance premosnica su recentnim citatnim derivatima:

(...) *Mari nisu krunu našli*

Našal ju je jedan mali,

Jedan mali, črni Moro.

Al govori lipa Mare:

“Volela bin krunu zgubit,

Neg črnoga Mora jubit.”

(*Mârina kruna, Korablja začinjavca* 1969)

Kostrenska pjesnikinja Katja Šepić (1946) postmodernistički prekraja arhetip “Mârine krune”. Učestalim negacijama u svega nekoliko stihova obesnažuje dramski naboj fabule s pretpostavljeno nesretnim ishodom. *Lipoj Mari* iz prototeksta črni je Moro neželjen i odbojan pa u interpretacijskim generalizacijama biva potvrdom ksenofobnih signala pjesme. Katja Šepić črnoga Mora transformira. On je familijarizirani, prisvojeni junak lišen stigme “crnca/stranca”. Dio je intimne priče s tragičnim krajem (*moj se moro potopil*).

(...) *divi vetri strahoviti*

nisu moju krunu zeli

aš ja nisan

ljubav nisan

ničigova

Moj se moro potopil (pjesma *Nonina*, vidi Hrestomatiju)

Ima i drugih stilizacija te emblemske primorske “priče” no, zbog opsežnosti hrestomatije ograničili smo se na rečene predloške.¹²⁰ Ovih nekoliko temata iz

¹²⁰ Kranjčevićev *Iseljenik* upleće u osnovnu, društveno angažiranu temu pjesme i motiv “Marine krune”. Pjesmu u pjesmi ili pripovijest o “mladoj kraljici Mari” jedna iseljenička mati pripovijeda svojoj djeci dok napuštaju rodni kraj. Njezino pripovijedanje izaziva fantazmagorične prisposobe: (...) *Pjeva*

“Mârine krune” ilustrira stilsko-kompozicijske i semantičke pomake od neznana začinjavca do Bonifačićeva sinkretizma. U njegovu lirskom kaleidoskopu presloženi su i izmiješani davni i suvremeni smisaoni signali. “Lipa Mara” u njegovoj se dotematizaciji preimenuje u Mary. Amerikanizirana Mary nosi krunu na “ošišanoj kosi” čime je vizualno modernizirana. Bonifačić kolažira gromače – svaka je gromača naš nepoznati stećak! – jazz, sopile, balalajke, *Jelkin bosiljak*¹²¹, Učku na kojoj se igra tenis, krotke čakavske šume i maslinike na kojima **crnci** (ex **črni Moro**) u bluesu buče. Refrenski je stih u pjesmi *Opatija: Sopite sopile, naš domaći/prastari tanac*. Njime se podcrtava tradicijski (dis)kontinuitet.

Supostoje mnoge inačice **objiu** predajnih usmeno/pisanih “anegdota”. (Kekez 2000: 152; Kekez 1992: 177 i dalje) One o **črnome Moru** iz *Mârine krune* i druge o **riječkomu morettu**¹²². Tko je črni Moro? Poganski božanski mladi kralj koji se

im nevoljko pjesmu: “mladoj o kraljici Mari”/ Kako joj zlaćanu krunu “moro” je odnio crni:/ (...) gori u bezdnu i sije (sjaji Marina kruna, op. D. B. K.); / Kako je divno joj zlato, kako je alema puna,/ baš ko da “moro” odno je nije!. (Kranjčević 1958). Usp. također Slamniĝ (1974) i Lozica 2002. Predmetno-tematsko nasljedovanje *Marine krune* od aluzivnosti do autorske mitotvornosti vidi i u: Kekez 2000: 152. S tim u vezi usp. *marinu krunu* u istoimenu ciklusu Ivana Rogića Nehajeva: Kamov, Rijeka 1971., i Rogić Nehajev 1999. Mârina kruna u Rogića Nehajeva (...) *klakće ničija višel sve više zlatna sve više žedna/ krvi* (...) (*Sredozemlje – sedmi put*: 85). Pjesnik je iskoračio iz predajno-baladeskne, arkadijske vedute. Izostavio je vjetar od Levanta, mladhne *divojčice* koje *tanac vode* i ostale ikoničko-semantičke točke kao i crnoga Mora. Podmetnuo je drugi socijalni i odnošajni okoliš: **kapetansku sobu**, netko (nepoznat?) koji dolazi, **sljepost noći**, **guste naslage mraka**. *Mara raščesljana na lišće maslinovo liježel ploti i usta napuhnutih* što se doima metaestetskim, nakrivljenim vizualiziranjem, de/re-mistificiranjem zatečene lirске paradigme. Demonizirana kruna (**žedna krvi**) na što se nadovezuje? Koji asocijativni kôd doziva? Tragovi govora bojišnice? Resantimana? Je li u dosluhu s Bonifačićevom aluzivnošću? Od erotsko-senzualne do bizarno-morbidne prefiguracije (istaknula D. B. K.)...

¹²¹ Pjesnikovo povezivanje Jelkina bosiljka i kineskoga lonca smjera, pretpostavljamo, na globalizacijske aluzije, akulturacijske sinapse, “blizinu udaljenoga” uz ironijske prizvuke u podtekstu. O motivima cvijeća u istarsko-primorsko-kvarnerskome narodnome lirskome izričaju, posebice o mažuraru/mažurani, bosiljku i ružmarinu usporedi u: Rudan 1979: 72 i 86.

¹²² (...) *vrsta nakita karakteristična za žene (u starije vrijeme i za muškarce) u čitavom području koje gravitira k Rijeci, tj. u Liburniji, Kastavštini, Grobinštini, Vinodolu, na otoku Krku i u Gorskom kotaru. Središte proizvodnje te vrste naušnica i uopće nakita s morčićima bio je grad Rijeka. Zato se oni često nazivaju “riječki moretti”, a zlatari, koji su se isključivo bavili s njima, “morettisti”.*

*Porijeklo naušnice s negroidnom protomom je vrlo staro. (...) više (je) nalaza negroidnih naušnica na području Makedonije, Hercegovine, Crne Gore (...) Nameće se pitanje kada i kako je taj ukrasni elemenat došao u Rijeku te s kolikom se čestinom počeo upotrebljavati ne samo u Rijeci već i u cijelom Primorju. Zanimljivo je, da su sve do konca 19. st. ovaj nakit nosile isključivo žene iz puka i sa sela, dok su građanke Rijeke i Bakra, odnosno svih većih mjesta uz Kvarner nosile luksuzni barokni. (...) Kastavke su prije udaje odlazile s majkom u Rijeku da im se uz ostale dijelove opreme kupe morčići kao obligatan dio nakita (prema: Jardas Ivo, *Kastavština*, ZNZO, JAZU), a to je bio slučaj i u Vinodolu (Franić 1937: 107) gdje su ribari i jedinci sinovi znali nositi morčića u jednom ubu. Naziv “mori” ili “moretti” zadržao se isključivo u gradu Rijeci, dok se u Vinodolu njih naziva “morči”, a u Gorskom kotaru (...) “morčeki”. Matejčić 1964, prema Canziani Jakšić 2004: 28. Također: Lukežić 2004: 98-100.*

Vizualno je povezan, moguće, s korčulanskom *moreškom*, rimskim kamejama na području Dalmacije, osobito Splita i Solina, otoka Brača, Korčule i Hvara. I gusari su jedna od konotativnih sadržajnih

vrača iz Podzemlja da bi se, neprepoznat, oženio vlastitom sestrom (Lozica 2002: 284; Belaj 1998: 349), povijesni hrvatski neprijatelj ili crni, gvinejski rob *in età d’anni 9*, otkupljen i preminuo u Rijeci, upisan u riječku Maticu umrlih za godinu 1759. (Lukežić 2004: 5)

Neznano je porijeklo i riječkoga, ukrasnoga moretta: pripisan mu je egipatski, etruski, antički, venecijanski, dalmatinski utjecaj. Raspravlja se o tragovima maurske, tatarske, saracenske, turske najezde, mletačkih i mađarskih presizanja i s tim u vezi spomen na neosvojenu Rijeku. Po jednoj verziji spašenu od Tatara, po drugoj od Turaka. Zrinski je, po predaji, s Gradine kod Jelenja odapeo strijelu koja je pogodila turskoga pašu u sljepoočnicu nakon čega su se Turci dali u bijeg. Predaja također kaže da su se Tatarsi 1242. godine tijekom jednog od njihovih pohoda, zaustavili na nekoliko kilometara od Rijeke, na Grobničkomu polju. Riječani su izmolili Božju pomoć protiv tatarskoga nadiranja prema gradu. Na neprijatelje se sručila strašna tuča kamenja, usmrtila ih i ostavila im vidljive jedino glave. U spomen na to čudo Riječani su počeli izrađivati zlatne glavice s turbanom i stavljati ih da vise na ušima žena, a katkad i muškaraca, posebno ribara i pomoraca. (Matejčić 1964; Strohal 1993; Bošković-Stulli 1999; Canziani Jakšić 2004; Lukežić 2004)

Putopisac Charles Yriarte (*Istra & Dalmacija*, Putopis, 1878), spomenut na pret-hodnim stranicama, zapazio je, prolazeći Rijekom, mjesnu ikonografsku simboliku:

(...) *Riva je velika, lijepo uredena (...) Treba obratiti pažnju na jedan karakterističan detalj: pločnik je od kolnika odvojen medašima kojima su isklesane glave Turaka i Mađara u prirodnoj veličini. (...) Proučite ponnije glavne svodove palača¹²³ i reprezentativnih gradskih zdanja, dobro promotrite njihove lukove i kapitule: na svima su glave Turčina s turbanom ili kakav bradati Esclavon. Usporedite te ornamente s onima kojima hrvatski i mađarski zlatari ukrašavaju privojeske za naušnice seljaka iz Kvarnera¹²⁴ i jednog dijela obale s onima koje riječke dame nose stoljećima: naići ćete na iste simboličke glave, kako na oku prstena tako i na kopčama narukvica i drugog nakita. To je, nema sumnje, omiljeni simbol Hrvata i Mađara, vjerojatno uspomena na veliku bitku koju su 1232. godine vodili s Turcima pod vodstvom Bele IV. na Grobničkom polju. (Yriarte 1999: 61-62, istaknula D. B. K.)*

točaka moretističkoga *topologyona*. Motiv crna korišten je i na metalnomu novcu drugih europskih naroda. Nađen je i na području Vojvodine. (Matejčić 1964; Canziani Jakšić 2004) Shakespeareov dramski junak Otello Moro je *Veneziano*, glazbeno popraćen u Rossinija i Verdija.

¹²³ Usp. monografiju *Turska kuća/ Casa turca u Rijeci*, 2007.

¹²⁴ Autor definira Kvarner kao prostor (...) *od Premanture, preko obala Hrvatske i Like, pa sve do iza Zadra*. (Yriarte 1999: 57) Sličnih netočnosti, grubih faktografskih pogrešaka i polemički intoniranih teza ima u knjizi na više mjesta. To je uočljivo i u predočenu citatu, unatoč “proilirskoj” obojenosti i dobronamjernu stavu. Brkanje tatarske najezde i bitke na Grobničkomu polju iz 13. stoljeća s turskim osvajanjima koje stoljeće kasnije, zamjetno je i u drugih, ne samo stranih putopisaca.

Spomenka Štimec (1949) – zaslužna za promidžbu naše književne baštine esperantskim putevima – ispričala je na jeziku *nade* malu, poetiziranu i familijariziranu povijest Morčića i njegov *la lasta batalo* – posljednji boj. (vidi Hrestomatiju) Povezala je venecijanskoga rokoko moretta, riječku ukrasnu inačicu iz 17. stoljeća i *la elementojn de la oriento en kostumoj kaj ornamaĵoj en la 16-a jarcento okazis en la kampo Grobničko proksime de Rijeka la batalo kontraŭ turkoj*. Pripovjedni prosede završava tako da morčićevu odiseju premješta u mirnodopsko pa ratno Sarajevo: tamo je, naime, pripovjedačica provela neko vrijeme kao prevoditeljica za potrebe snimanja lutkarske igre. U studiju je igrom slučaja izgubila jednu od naušnica s morčićevim likom:

Filmski studio bijaše u ulici Danijel Ozmo. Poslije nekoliko sati snimanja Julija je otkrila: Izgubili ste vaš ukras! Jedan Morčić je nestao. U rupici na uhu ostala je samo zlatna kukica koja bijaše držala Morčića. Uzalud pretražismo sav filmski studio. Morčić je ušao u neku rupu i više nije davao znaka života. Odlučio je ostati tamo. (...)

Kada je počeo rat u Sarajevu, ja sam osluškivala: hoće li se spomenuti ulicu Danijel Ozmo? Je li pogodena? Jednog dana čuh njezino ime. Je li spaljena? Toliko mrtvih prijatelja i ja sam se sramila pitati detalje. Zatajila sam za kojeg sam se prijatelja iz ulice Danijel Ozmo zanimala. Toliko mrtvih oko nas a ja pitam za neživućega.

Morčić koji je aludirao na bitke konjanika u 16. vijeku imao je priliku iskusiti vatru dvadesetoga... Voljela bih znati je li to bila njegova zadnja bitka u kojoj je sudjelovao.¹²⁵

Marionetsko (kazališno) okruženje i ratni znamen kojega u svome “porijeklu” čuva moretto, (pred)ratno Sarajevo – u ove se autorice alegorijski povezalo. U podtekstu pripovijesti jesu i etičke dileme, osobna i društvena razina ljudske (ne) sreće. Historijat morčića kako je skiciran u toj kratkoj priči poklapa se i s historijatom mnogih riječkih, općeljudskih *vježbanja života*.

I bibrirsko-zagrebačka pjesnikinja Nada Barac-Jelčić (1933 – 2008) dotiče se **oba morčića** u pjesmi *Morčići*. Kristalizira nekoliko doživljenih razina. Prenosi čitatelju pučko-predajne slike iz vlastita zavičajnoga nasljeđa. Lirskim sredstvima nabraja ono što čini vrijednosni potencijal ukrasnoga morčića u kontekstu ženske inicijacije i primorske običajnosti; pučku genealogiju oba morčića i paradoksnu semiološku pozadinu nakitnoga i Črnoga Mora iz *Marine krune*. Moro je *črniji* od dimnjačara, ima **zločeste** oči, **zli** je Moro i onaj iz *Marine krune*, (ksenofobni) morčić je **prvi** nakit djevojčica na krštenju, visoko vrednovani nakit cijelomu ženskomu rodu. Pjesnikinja preslaguje antinomijske slike lirskom amalgamacijom nasljeđenoga ideološkoga vidokruga. Milozvučnom bibrirskom čakavštinom spaja nespojivo toposom *pripitomljena protivnika*:

¹²⁵ Za potrebe Hrestomatije s esperanta preveo Vjekoslav Morankić.

Morčići

Prvi nakit. Morčići, rećini, kumin su dar divojčici na kršćenju.

Dići se š njimi vas ženski rod.

Črni Moro. Črniji od dimnjačara. Od ugljena.

Črni kot najčrnja noć.

S kapun belun i zlatnun.

I oće su mu zlatne.

Zločeste.

Pravi se da se poli nas morčići nose više od tristo let.

Bil je to dar Frankopanih njihovim ženam, uspomena junacih

Na Grobničko polje, na kon su od Morih ostale samo bele kapi.

Zli Moro ostal je i v pismi o Marinej kruni.

A naši su morčići i dar i spomen junaštva hrvatskih vitezi.

Vridniji od zlata. (Barac-Jelčić 2005: 40)

Priča iz repertoara ratnih surovosti, masovnih ljudskih uništenja, urbocidnoga, etnocidnoga konteksta za današnje se Riječane sublimira u dražesnomu Morčiću. (Canetti 1984: 187-190) Od eskamotiranoga ksenofobnoga signala do deminutivnoga imenovanja – Morčić (crnčić) benigni je riječki souvenir. *Specialità fiumana*. Zaštitni znak mnogih riječkih događanja od karnevalskih, modno-dizajnerskih do gastronomskih i promidžbeno-turističkih. *Crni moro* naslov je slikovnice autorškoga tandema Velid Đekić i Ivan Mišković. Kondenzira se u zavjetnoj kruni (Diacezenska zbirka katedrale Sv. Vida u Rijeci), autohtonomu privjesku, ogrlici, prstenu, naušnici, ukrasnoj igli ili medaljonu i brošu kojima u Rijeci darivamo jedni druge podržavajući tradiciju našega, gradskoga nakita. Traje u priči o Rijeci u Fabrijevih lijepih, samozatajnih junakinja iz *Jadranske trilogije*¹²⁶ i njihova nakita purificirana od nataloženih antinomija mita i stvarne prošlosti, političkih i vjerskih konotacija, netrpeljivosti i nacionalnoga mitotvorstva. Jer, da nije tako – kako inače prihvatiti i podržavati maloga riječkoga moretta iza kojega je – u kolektivnome

¹²⁶ Usp. kazališni plakat i katalog kulturne riječke predstave, uprizorenja *Vježbanja života* Nedjeljka Fabrija u dramizaciji Darka Gašparovića, praizvedene 27. veljače 1999. u Hrvatskomu narodnomu kazalištu Ivana pl. Zajca. Na plakatu i katalogu te drugomu propagandnomu materijalu oslikan je lik moretta. Na poleđini jednoga od informativnih kataloga za tu svečanu zgodu sususno je otisnuta “Legenda o morčiću” gdje čitamo: (...) *Za sve vrijeme opsade Riječani su podizali oči k nebu i molili da kamenje s neba pobije Turke. I zaista, pri bijegu Turaka počelo je s neba padati kamenje koje ih je zatrpalo. Jedino su po polju ostali njihovi turbani. Kao uspomena na taj događaj Riječani su svojim ženama stavili naušnice s glavom pokrivenom turbanom.* (bez navoda autora kataloga, plakata i citirane legende; naglasila D. B. K.) Ovakva je predajna inačica prihvatljivija: nisu, navodno, ljudske glave pobijenih neprijatelja izvirivale iz Božjom pomoći sasutoga kamenja, nego je mitografski prizor eufemiziran preostanim, neprijateljskim turbanima.

pamćenju – potisnuto toliko ljudske nevolje i stradanja? Jer, tanka je razdjelna crta između društvenoga kiča i estetskoga odgovora na životne poticaje. Hoće se da crnac s turbanom u hrvatskomu i riječkomu ikonografskomu univerzumu – literarnom i likovnom – doista bude apelativan znamen. Na temu snošljivosti, pluriidentitnoga habitata, baštinskih tragova u gradu otvorenomu za Novo.

Umjesto zaključka

Na primjeru toga tematskoga arhipelaga – *natuknice* – moguće je uočiti ono što je opće mjesto ostalih tematskih krugova ponuđenih u čitanci: tranzitni karakter pučke književnosti, fluidnost granica između pučke, usmene i pisane i tzv. umjetničke književnosti.¹²⁷ Nadalje, obiljem “Rijeke u priči” potvrđuje se mijena riječkih pripovjednih matrica, sadržajna i formalna rijekopisna “pomičnost”. Podcrtana je aksiološka proizvoljnost, pripovjedna putanja od apelativnoga i afirmativnoga prema ludičkomu i ironizacijskomu rakursu, osporavateljskomu adaptiranju tematsko-formativnoga nasljeđa. Rijeka u književnomu zrcalu ustraje kao multikultur(al)na, višejezična, plurietnička i pluriidentitna kota. Italoфона i hungarofona povijesna i književna komponenta, njemački književni tekstovi pisani o Rijeci – u Rijeci – i drugi nehrvatski izričajni tragovi prinosi su koje valja nesmanjeno istraživati. U našoj Čitanci i studiji koja ju prati fokusirali smo se na hrvatski književni “odgovor” riječkome miljeu. Tek simbolički, apelativno – u očitome nesrazmjeru sa zastupljenim hrvatskim predlošcima – figuriraju italo/hungarofoni i drugi primjeri. Želimo da budući projekti porade na produblivanju, antologiziranju nehrvatskih, književnih zrcala Rijeke kako bi mnogolika (estetska) istina našega grada dobila na još većoj punini.

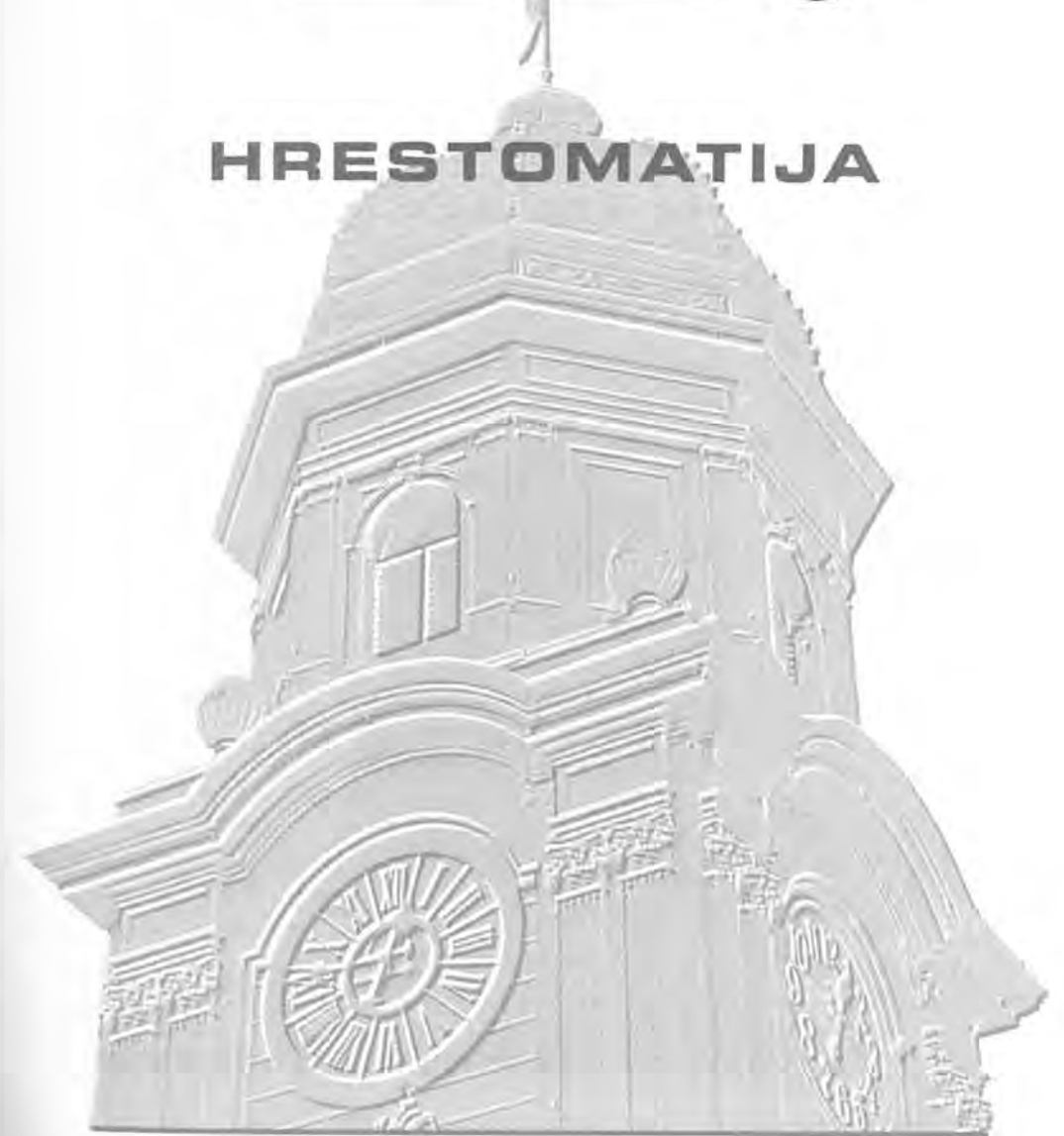
Okvirnim komentarom prošeti smo samo nekima od tematskih krugova. Na čitatelju, na radoznalosti spram Rijeke u priči jest da dalje povezuje, preslaguje primjere ispriповijedanih rijekopisa. Da otkriva pluriperspektivnost, inačice davno zacrtana kronotopa. Da pronalazi predmetno-tematske, žanrovske i stilske dominante. Da s čitateljskom širinom i kontekstualnim relativiziranjem, da s praštanjem prihvati one zrcalne orise u kojima grad uz Rječinu, pod Trsatom, u futurističkim, prosperitetnim gabaritima opalescira više kao topos horrificus no li kao topos amoenus. Od pradavna agrarna do osvjedočeno urbana arhetipa – od antejskih i herojsko-rebelskih do galgenhumornih i nostalgičnih stranica – Rijeka je nepresušiv motiv.

Pripovjedno “za i protiv Rijeke” teče dalje, prema novim urbografijama. Sasvim sigurno: Rijeka nije antitoponim – grad bez svojstava, prazno mjesto atribucije. Čak i u sumpornim bojama, ojađenim perom portretirana – traje i raste kao intenzivni doživljajni poticaj.

¹²⁷ Distingviranje usmene (narodne) i pučke (popularne) književnosti slijedimo prema: Bošković-Stulli 1978: 388-398.

III.

HRESTOMATIJA

Fran Kurelac
(1811 – 1874)

Fluminensia*

ili koječega

Na Rěci

izgovorenâ, spěvanâ, prevedenâ i
nasnovanâ

**I pustinjač s Vučke
na Rěku se spustio
da pozdravi bana.**

(Ova se nedočeta pjesan pisala godine 1849. iza dokončanoga rata Magjarskoga, kad naš ban pošao na Rěku, a pukao glas, da nam stigne iz Trsta pak sěmo, nu je on došao preko Karlovca po novoj cesti. Ne treba napominjat, da čim je ostala krhatak, pokojni ban nikada za nju dočuo nije.)

1. Putovanje pustinjakovo

“Vučka goro, stanovište moje,
“Stanovište, druga domovino,
“Slušaj danas pustinjaka svoga,
“Hoću novog’ da ti nešto rečem.
“Evo ti se vidiš na put spravljam.
“Proživismo mnoge godinice,
“Niti se mi kada razstajismo:
“Danas, goro, ostavit te hoću.
“Ne pitaj me, kamo ću ni što ću?
“Koji korak do Rěčkoga grada,
“Čto ga moja mladost zapoznala.
“Kad je tamo knjigu razbiralala.
“Sokol ptica ovudaj prolěta,
“Sivi sokol Jelačiću bane;

* Slovi Antuna Jakića, troškom biskupa đakovačkoga, u Zagrebu 1862.

“Sutra sokol na Rěku će sěsti:
 “Idem gledat čudnoga sėdanja,
 “Ne hajem ti ni care ni kralje
 “Ali hajem Jelačića bana,
 “Duša mi se njime ugrijala,
 “Srdce mi se njime razigralo,
 “Noge mi se ustavit ne dadu,
 “Nehotice do njega me nose,
 “Tamo idem, bilo čto mu drago,
 “Da ga gledam, da se ga nagledam,
 “Ne bojim se ni grěha ni světa.
 “Nečto sam ih borbom premogao,
 “A nečto mi i starost pomogla:
 “Podoban sam napasti odolět.
 “Nit sam željan děvojačkog lica,
 “Nit sam lakom na dobru pečenkú,
 “Nit zagledam svile ni kadife,
 “Nit izpijam plemenitâ vinca.
 “Nit mi srdce o žuticah sniva,
 “Neg’ se živim bogom razazgalo.
 “Zato idem, ničta me ne sdržà.

(...)

“Teško bi mi umiranje bilo,
 “Da ne vidim ptića sokolića,
 “Sokol-pticu Jelačića bana.”
 Dok je svetac tako govorio,
 Uzè torbu, uzè štap i knjigu,
 Uzè čislo da se bogu moli,
 Te se spustì niz Vučku planinu.

Antun Nemčić
 (1813 – 1849)

Zaljev od Kvarnera*

(...)

Od Jelenja vozili smo se prama Grobničkom polju, s malom iznimkom sveder niz brdo. Na ovom potezu vidjeti je po više mjestâ zidine do dva hvata visoke. Ove bi silu bure obustavljati imale, nu zvanju ovomu poslabo samo odgovaraju. Uprava naprama jednomu od ovih zidova opazimo prevaljena kola s gradom. Drvo bijaše 6-8 hvati podugačko, ništanemanje ležalo je prevaljeno, ko što i lagani voz sijena, kog nedaleče odavle nađosmo. Podobne žrtve bijesne bure nalazili smo od Jelenja do Grobničkog polja, – da, i na istom ovom polju – u izobilju.

Uostalom, kamo u ovih stranah oko putnika stiže, to ništa ne zrije, osim golih klisurina, i čim se bliže k Grobničkom polju dolâzi, tim se i veća golota naravi primjećuje. S one strane jelenskoga podnožja zaludu smo već tražili drvo, – al na ovoj bilo ga je još manje vidjeti. – Premda smo sada, tako rekuć, od brdâ zatvoreni bili, mutila nas je ipak i ovdje jošte bura; – nu snježne platulice sveder rjeđe bivahu, dok napokon sasma izginuše, čim Grobnik ugledasmo.

(...)

Nevoljan je onaj čovjek, koji pri spomenu junačkih, nu zajedno i kreposnih djela, ticala se ona naroda kojega mu drago, ne osjeća u sebi neko dušu uznoseće ćućenje; – al kukavniji jošte istisak naravi je onaj, komu srce hitrije ne kuca, kada se spominju neumrli čini slavih pradjedova njegova naroda!

Ove uspomene oživljuju izumrlu narav ovog tatarskog groblja; – ovi nevelički lovori krase gole pećine Grobničkog polja! – Da li je daklem i čudo, što stupivši nogom na sveto ovo naroda mog zemljište čudnovato neko tjeranje i dizanje ćućenja u unutarjosti duše moje osjetih? – U životu čovjeka imade časova, u kojih mu se neizraziva ćućenja pojavljuju. Ovaj bijaše jedan za mene. Radost i žalost stezale su mi zajedno prsi na pustih ovih poljanah; radost, čim se spomenuh

* Putositnice, priredio Goran Pavošević, Riječ, Vinkovci 1998.

prošasnosti, nad kojom neumrli genij naših pradjedova tako slavodobitno stoluje, – a žalost, jer sam si na pitanje: “Što je iz potomaka junačkih ovih pobjednika postalo?” – s onimi riječmi pjesnika odgovoriti morô:

(...)

Uostalom će ovo polje predmet zanimivog motrenja i za onoga biti, koji si za davnu prošasnost glave nimalo ne tare. – Ova praznina, ova pusta i isušena narav, tako izgorjela, kô da su vulkani kroz tisuću godinâ po njojzi bjesnili, – čini čovjeka misliti, daje u sasvim drugi svijet preseljen.

Ovo polje proteže se dugaljasto u prilici korita ili kupeljnice; – a okolo ga orijaške pećine amfiteatralski okruživaju. Nadesno od strane, otkud mi dodosmo, dižu se visoke planine, nad kojima snijeg i bura vladaše, dočim je nas sunce grijalo. Od strane mora je nižimi brdi zarubljeno; nu i to su same gole klisurine ili crvena zemlja kô cigla. Vegetacija toli je kukavna, da se ni jedanput travna vlat ne videva. Pokraj drumâ vidjeli smo nekoliko topolâ; to su najbolji svjedoci jalove ove naravi. Uzrast njihov bio je tako kržljiv, da smo u njima jedva topole spoznati mogli.

(...)

Već ovdje – kô što malne u čitavom Primorju – opazih kuće s onom žljebnom ciglom pokrite, kakova se u nas tek na površju i uglih od krova upotrebljava. A to biva poradi bure, koja ovako spojenomu krovu tako lako nauditi ne može.

(...)

Od Grobničkog polja pa ća do Rijeke vozili smo se kroz jedan labirint kršovitih brda. Na podnožju i hrptu ovih vijuga se vrlo umjetno krasna Ludoviceja. Smjelost ovog cestovoda najvećma imponira u blizini Rijeke. – Divna, gorostasna narav uzvisuje ovdje jošte većma zamjernost ljudskih ruku. Nad grozovitom japagom, koju orijaške pećine u prilici škvadre zatvaraju, vodi cesta sveder niže i niže prama ždrijelu japage. Nalijevo je u pećinu ukopana, a nadesno umjetnim zidom zarubljena. Ovi zidovi pružaju se ća dolje do dubokog jaza, gdje Rječina zelene svoje talase valja. – Nalijevo, vrh litice brijege, uz kojega cesta vodi, stoji nekadašnje gnijezdo pomorskih orlova: – romantičke razvaline Frankopanskog kaštela Trsata; a čim se kroz jedan pećinasti prodor¹ iziđe, zateče putnika jedna strana varoši, koja mu se prijatno ukazuje na podnožju desnog brda uz obalu Fiumare (Rječine), koja malo dalje Adriju cjeliva.

(...)

U luci na zaljevu Rječine stajao je podobri broj trgovačkih manjih lađa, “trabakuli” nazvanih, većom stranom s jednim, gdjejoja i s dvjemi jambori. Na radi vidjeli smo prvi dan našeg došašća jednu jedinu poveću lađu “nave” zvanu, kojoj se

drugi dan dvije “brige” pridružiše. – Klasifikacija ovih trgovačkih lađa je sljedeća: brazzera, trabakul, skorier, brig i nave. – Prve dvije vrsti vidjeti je uvijek u ovoj luci; nu posljednje tri porad nesigurnosti pristaništa rjeđe, – i to samo na radi. – One lađe u luci bile su većom stranom dugami, daskami, lijesom, ugljevjem i duhanom nakrcane. Običavaju pako pute svoje uzduž obala dalmatinskih u papinske države, najdalje pako do Napulja i Sicilije nastavljati, dočim veće u Marsilj i u druge udaljene luke brode.

Najveću živahnost žalu naše Rijeke dadoše ribarske barke, kojih međusobno natjecanje, veselo – nu zajedno i smjelo igranje s morskim talasi, kao i fantastičkimi slikami narisane zastave od jedarâ mnogo k zanimivosti prizora prinesoše.

Vrlo je udarala u naše oči i ona okretnost, koja je na tako zvanj ribarnici vladala; košara do košare s ribami svake vrsti i veličine napunjene, a oko njih ribari u svoje škure marinere i crvene kape odjeveni; njih piskajući glas, u kog se je opet smijeh i brbljanje cjenkajućih se kupaca, osobito pako kupovnicâ miješao; – a k svemu tomu iz obližnje kovačnice sidrâ tutanj sidrarâ – kao gromoviti takt k ovoj čudnovatoj uverturi; – i malo odavle dalje – s pijace raime Ūrmenjske, gdje je upravo vježbanje novakâ bilo, – kadikad neki čudni “schuldert”. Nu, kô što na sajmu više puta biva, da krika i vika za trenutak umukne, tako je i ovdje na čase tišina nastajala, u kojoj samo pljuskanje morskih talasa il slavjanski napjev u daljini brodećeg ribara – uho razabiraše. Našto se odmah opet prijašnji šum podvostručeno pojavi.

Upravo sam htio, da se od gibive ove slike pomorskog života udaljim; kad iznenada banda, koja je na Ūrmenjskoj pijaci dulje vremena besposleno stajala, jednu između naših opće obljubljenih davorija zaszvira. – Domorodni čitatelj može si lasno predstaviti, kako mi je bilo, kad mi na ovom mjestu tako nenadani glasi do uha dopriješe. To opet za novi dokaz služi, da naši narodni napjevi neku vlastitu dražest imadu, koja čini, da i stranomu uhu vrlo dobro ugadaju.

“Caffe di nazione”

Nedaleče odavle upazim vrh jednog ulaza s velikimi pismeni ovaj napis.

Budući da sam i onako dvoumio, jesam li u Rijeci ili à Fiume ili posve Fiuméban, uniđem s mojim suputnikom, da vidimo, koja vrst narodnosti ovdje stoluje. Jedva što otvorimo vrata, nahrupi na nas čitav oblak dima, pred kojim, osim jednog razgaljenog markera u rubači, nikog raspoznati nismo mogli. Mi se odmah uputimo da je to jedna između onih kavana, gdje su bijele rukavice u očima gostiju satira; jedno zavedenje, koje se tek zorom u četir sata zatvora, za da se za čas opet otvori. – Zabavno mjesto, gdje ljeti sparina, a zimi studen vlada. – Publika sastojaje iz fakina, čifutâ, protuhâ, prigodnjakâ, – koji dobro razumiju karte miješati, a jošte bolje dijeliti, – i podobne vrlo poštovane čeljadi, kojega najčešći odziv talijanski “digo” bijaše. – Ovdje smo lijepo nabasali, al i brzo se kvake hvatali. Na veću smetnju jošte opkoli nas pred vrati jedna gomila prodavaocâ sopuna, koji je po loju udarao, elastičnih uprta, britava, srećaka i podobnih rijetkosti.

¹ Ovaj prodor zovu nekoji “porta hungarica”. Op. A. N.

(...)

Prije sunčanog zahoda posjetili smo jošte kazalište, u kom se poslije odlaska talijanske opere u Zagreb – nije igralo. Lokal je za kazalište pohađajuće općinstvo riječko (Rijeka imade okolo 8.000 žitelja) malo što ne i odviše velik. Uostalom ustrojen je ovi teatar tako, da se Riječani š njime u svakom obziru ponosit mogu.² Znatna je visina ovog kazališta, koje više redovâ ložâ resi, premda se u gornjem katu nalazi. Nu i mjesto, na kojem je sagrađeno, jedno jest među onimi koja najvećma imponiraju. Na malu pijacu pred kazalištem utiče do osam ulica. Među ovimi, tako zaradi svoje urednosti, kao i povećih kuća “Corso” nazvana, i ona, koja se od Fiumare počemši uz glavnu stražu do nekadašnje šećernice proteže, – zaslužuje da bude napomenuta.

Odsjekom tako zvana “nova varoš” ili strana, koja se uzduž žala pruža, dobro je uređena i krasna. Starija strana grada, premda je i ona sasvim iz tvrdog materijala, manje je ugodna, jerbo je stišnjena i tmična, kao i u Trstu gornji grad.

Što ovi grad najvećma karakterizira, to je ona živahnost, koja tako obdan, kao i uvečer po sokacih vlada i koja je mnogo veća, negoli bi se od razmjerja stanovništva očekivati moglo. – Ova vlastitost, ako se inače ne varam, uvukla se je u Rijeku zajedno s talijanštinom (barem je krika i vika značajna vlastitost sviju italskih gradova), kao što se u život pučki, – bez da se i osjeća, – sve pomalo dobra i zla svojstva onog elementa (življa) uvlače, s kojim se narod budi sredstveno, budi neposredstveno, prisiljeno ili svojevóljno dotiče. Istina bog! mi, Hrvati i na primjer – s braćom Slavonci – nismo radi toga baš Latini, što se već tolika stoljeća *amice* tituliramo; ali ovaj prijatni *amice* imô je ipak na naše narodno slovstvo vrlo neprijatan upliv. – Latinizam je učinio da smo polje naše književnosti zanemarili. Latinizam je uzrok što i sada jošte knjižestvo naše tako rdavo napreduje. Latinska ortografija pretvorena u hrvatsku loksografiju (krivopis) kamen je smutnje, na kojem i dandanas jošte posrcemo. – A ktome slijedi još i to, da čim se narod tudemu većma privikne, tim od svoje značajne vlastitosti i više gubi. Iz početka nije mu nijedan sposoban substitutum posve povoljan, al kao što čovjek napose, tako se i narod najposlije i k nepovoljnomu privikne, da – više puta i oblubi ga. I ja nisam iz početka rado jio pirinč s parmezanom; al sam mu se naposljetku tako priviknuo, da sam ga, došavši iz Italije kući, malo ne poželio. Francez pravo ima kad kaže: “*L'appétit vient en mangeant.*”

Što je kod nas njemčarija, to je u Rijeci talijanština. – Da li je i čudo, što u tako zvanom *Litorale ungarico* madžarština slabo, il bolje rekuć, ništa ne napreduje? Osim gdje kojeg činovnika kod kr. gubernije madžarski jezik ovdje vragometno

² Sagrađio ga je riječki građanin Ludoviko Adamić. Isti je prema zaključku zagrebačkog magistrata od 24. VII. 1832. trebao sagrađiti također kazalište u Zagrebu, ali se zaključak nije mogao izvesti, jer je Adamić umro malo vremena poslije sklopljenog ugovora (“Prilog za povijest staroga teatra u Zagrebu”; *Narodna Starina* XIX, 117)

Sve bilješke uz citirani Nemčičev tekst sastavio V. Dukat te ih prenosimo bez izmjena. Op. D. B. K.

malo reprezentantâ broji. Sto se pako simpatije madžarske tiče, to – ako se gdje kakova trgovačka prenavljanja izuzmu, ili ako se. na očigled madžarskog putnika može biti očitovana dvorba ulagivanja razluče, nije također takova, da bi Slavjanina uplašiti kadra bila. – Ja nikomu ne kvarim rado volju, – al ljudim, koji u trobojnom platnu jedarâ, tako nabojadisanoj pranjgi (Schlagbaum) ili podobno odjevenih službenika redarstva – madžarske narodne boje samo vide i otud na spomenute simpatije zaključuju, – njima moram, prem mi je inače žao, oči otvoriti i istinu kazati, da su naime ove boje – boje grada Rijeke već od negda, i to od mnogo prije negoli se je o tom i snivalo, da će se hrvatsko Primorje u ugarsko diplomatski pretvoriti. Rekô sam: diplomatski, jerbo osim ovoga dvojbenog slavja ne će se i onako ništa drugo – naporom ma kakvim – održati. Ta nit ista talijanština, kako je drugač i oblubljenâ, ne će svoje slavodobiti dalje nastavljati, nit jezgru pomorskih ovih Slavjana nakvasiti. Jošte žive slavna uspomena Zrinovičâ i Frankopanâ na uzljuljanih Adrije talasih; jošte se ori mili zvuk narodnih naših pjesama po kućah i sokacih, po žalu, po pućini i obližnjih brdih; – jošte nisu omrzli, a još manje izumrli oni glasovi, kojimi su viteški pradjedovi Riječana zborili; – i ako kadikad jezik unukâ njihovih talijanski govori, srce ipak slavjanski ćuti.

Mene je najvećma zatekô glas naših pjesama, koji se je u večernje doba veselo orio iz ustiju mladih Riječkinja, koje u ondašnjih fabrikah cigare prave, što se posve životu, koji u naših svilarnah vlada prisposodobiti može.

U kazališnoj zgradi nalazi se također kazino, kog sam sasma napunjena našô. Što međutim mnogo upravo ne znači, buduć da samo iz dviju soba sastoji. Prostraniji je tako nazvani trgovački kazino, nu zajedno i mnogo prazniji. Al gdje bi čovjek i toliko kazinistâ uzeo, – osim da svi dođu, koji su u imenoslovu. – U jednom i drugom ovih zabavnih mjesta našô sam među mnogobrojnim novinami i naše. Što opet mnogo ne znači, nu ipak više, nego da im ne bi bilo niti traga.

Tersactum

Poslije podne sprovodio me je gospodin Supe,³ advokat, gore na Trsat (*Tersactum*). Tersatica bila je u vrijeme Rimljanâ poglavito mjesto Liburnije. – Veličanstveni prizor, koji se odavle oku prolaznika predstavlja, zaslužuje svakako, da se ono 400 i nekoliko kamenitih skalina, koje gore vode, prevale. Neki stari kaštelan, kog poslije duljeg istraživanja našosmo, otvori nam vrata starog kastela, ili bolje rekuć, razvalina Frankopanskih. – Bedeme i ulaz poštedilo je vrijeme ponešto; nu tim većma ostalo razorilo i stratilo. Ponesite nekoć dvorane, koje su nijemi svjedoci radosnih sobeta bile, gdje se je cvijet primorskog viteštva sastajao, leže kao jedna hrpa podrtinâ, oko

³ Čitaj “Meine Reise im ungarischen Küstenlande”, *Agr. Pol. Zeit*, Nro. 1834. Članak je prijevod iz madžarskoga, a napisao ga je “Paul von Szabó junior”.

³ Zacijelo Faustin Supe, kasnije prijatelj Kurelcjev (ispor. Mirko Breyer: *Tragom života i rada Frana Kurelca*, str. 89).

kjih se bršljan kô uspomena okolo duha polaznika propliće. Toranj, nadesno od ulaza, dao je sadašnji vlasnik kaštela gospodin grof Nugent, zapovijedajući general u Gradcu, sasma popraviti. U njemu nalazi se jedna zbirka mramornih statua kod Pompeja i Herkulanuma iskopanih. Među ostalimi zanimale su me najvećma dvije prilike, jedna ženska, a druga muška. Ona radi osobite obline udâ i milote tjelesne; ova rad izraza, kog je kipotvorac u obraz ove statue udahnuti umio, ovdje se pokazuju i table od alabastra, na kojih je Napoleon bitku od Marenga proslaviti dao. – Stari mi je kaštelan pripovijedao, da će vlasnik i ostalo jošte popraviti i među sjevernimi tornji jednu kapelu sagraditi, u kojoj želi da se umrli ostaci njegovi sahrane. – Za ovu svrhu dao je već više krasnih stupova od kararskog mramora iz Pole (u Istriji) donijeti, koji će spomenuti hramić resiti;

(...)

Vraćajući se u Rijeku unidemo u crkvu sv. Vida. Šteta što ovaj hram u stišnjenoj staroj varoši stoji. – Pobožna vjera o postanku ove krasne rotunde pripovijeda sljedeće: Neki građanin, imenom Petar Lončarić, čovjek sirove ćudi i veliki kartaš, izgubio je jednom svoje novce i idući kući baci na statuu Spasitelja svijeta kamen, položivši zakletvu, da će, ako mu se to još jednom zgodi, iz puške na nju pucati(!). Karta se opet, te opet izgubi; našto u divljoj jarosti zakletvu svoju izvrši. Nu čim puška pukne, statuu krv oblije, a bezbožnik propade. To dade povod k utemeljenju ove crkve. Dugo vremena pokazivala se je slika Svjetospasa, iz kojega ranâ sveder je, kako kažu, krv kapala. – U sredini kaže se jošte kamen, gdje je nekada spomenuti pil stajao. – Izvana na lijevoj strani čela crkvenog vidi se jedna kugla ili zrno topovsko sa sljedećim napisom:

Ista Dabat GaLLos puLsVra hInC AngLla poMa.

Kada upravo na polju crkvenih predmeta boravim, ne mogu da mučanjem mimoidem jedan za mene novi i vrlo zanimivi prizor, kog sam dan prije u crkvi OO. Kapucinâ udionik bio. To je bila misa u slavjanskom jeziku.

Misa u slavjanskom jeziku

Ovu je neki svećenik s otoka Krka čitô. – Mene je uvijek kod svečanosti u slavjanskih crkvah neko osobito pobožno ćućenje obuzimalo, bez da sam si uzrok toga upravo rastumačiti znao. – Al sam se ovdje uputio, da nije ništa drugo, nego glasi većma naravni, glasi većma obljubljeni, glasi slavjanski. Naravnijeg ništa ne može biti, nego da se čovjek u onom jeziku Bogu moli, u kom ga je prvi put u životu zazvao. Naravnije je za Slavjanina “Pomiluj Gospodine” negoli *miserere Domine*.

(...)

Slavjanski jezik bio je nekada crkveni jezik u čitavoj Dalmaciji, Primorju, većoj strani današnje Kranjske i Hrvatske zemlje, dočim sada jedva u biskupiji Senjskoj primaciju imade.

Marina kruna¹

Naranža se vetru moli,
Da njoj grane ne sprelomi:
“Ne lomi me, tihi vetre,
Zač san mlada obrodila
Na kitici tri naranže,
A na vrhu po četire,”
Skoči sokol po naranžu
Zi kjuna mu voda teče,
Ter pogjeda v ravno poje,
Kadi mlade tanac vode,
Lipa Mare meju njima.
Popuhnul je tihi vetar,
Tihi vetar od Levanta,
I odnesal Mari krunu.

Sprogovara lipa Mare:
“Ajme meni, kruno moja!
Ki bi meni krunu našal,
Njegova bin juba bila.”
Šli iskat ju dva Bakrana,
Dva Bakrana, tri Ričana,
I još jedan črni Moro.
Vse vodice prečrpali,
Vse kamenje prehitili,
Vse travice prežinjali,
Mari nisu krunu našli
Našal ju je jedan mali,
Jedan mali, črni Moro.
Al govori lipa Mare:
“Volela bin krunu zgubit,
Neg črnoga Mora jubit.”

¹ *Korablja začinjavca*; Antologija čakavske poezije, Dometi, Rijeka 1969. također: *Hrvatske narodne pjesme Istre i kvarnerskih otoka*, Čakavski sabor – Pula et al., Pula – Rijeka 1983.

Grobnik*

(...)

Hitno teku moru na obale,
Otkuda im kobni glas dostiže:
Da se Bela silnom vojskom vrati,
Da je skoro izložio vojsku
Na Riečinu pod kršnim Trsatom,
A da kralju teku odosvoda
Tko je bolji junak na oružju.

VII.

Sunce pade za Jelenje brdo,
A Bathukan na Obruč dopade.
Koliko je briega na okolo
S Dugomiera tja do Malagosta,
Prieko Suba, prieko Kamenjaka,
Sve posiede vrhe i glavice
Tatarinska vojska nebrojena.
Pa mi s desne na Jelenje hrlí
A sa lieve prieko Borovice
Do Čudnića da bi osvojio,
Okolio svu krstjansku četú,
Koja no se tuda razredila.
Misli udrít Tatar iznenada,
Misli Tatar, al se prevario.

U zasiedah sva krstjanska vojska
Svekolike pute prekinula,
Zasiednula klance svekolike;
Bit će muke prij' neg Tatar prodje.

(...)

Nije nitkom stalo poginuti
Za obranu gnjezda rodienoga.
Malo vojske što je odbiegnulo
Britkom maću i sili hrvatskoj,
To mu vodi Kajdan vojevoda,
Sve bez srđca, gladno i ranjeno.
Kad to vidi silni Bathukane
Guli dlake iz kudrave brade,
Čupa vlase, po bedru se tuće,
Škripí zubim ka' no biesno vuće,
Múće grozno, ništa ne govori;
Nego tiera svoga vrana konja
Da s' izkali na mrzjenom Beli.

(...)

A razredi sve ostale čete
Od Hebeza tamo do Kajdana,
Da tieraju pravo na obalu,
Da pritisnu na obali vojsku,

Što vojuje za ugarskog kralja.
Al je mudra mučno prevariti.
Kako munja iz vedroga neba
Sa lieve mu ruke iznenada
Udre silno junak po starini
Frankapane slavni veljski kneže.
Hebez nezna kamo da se vrne;
Frankapan ga težko pritisnuo,
U klancu ma četú razdvojio;
Bit će dobro ako se obrani.
Sa Sudnića i sa Hrvanj briega,
Gdie zasiedu bieše načinio,
Utiera ih silni Frankapane,
Utiera ih u kut bez oduha,
Krš okolo i bez puta gaji,
Gdie zamani mnoštvo svekoliko;
Deset mogu ustavit stotinu.
Hebez vojsku u klubko razredi,
Da se brane sa svakoje strane.
Jošt ju dobro nije razredio
Kada s desne, ka' no sokó sivi,
Na Kajkana Šubić vojevoda.
Tu se brzo bitka razgrijala,
Jer je Šubić u širokoj drági,
S svake strane Tatarin udara,
S svake strane Šubić odgovara,
Tu se mnoga krvca prolievala,
Na prsim je junak sa junakom.
A s Čudnića visoke planine,
Sried Šubića i sried Frankapana,
Slazi Dragoš s četom izabranom
Da s' ogleda na junačkom polju
Sa četiri silena vojnika,
Sa četiri tatarinske čete,
Svaka četa za cielu mu vojsku.
Kada su se vojske pritisnule
Težka se je krvca prolievala,
Težka krvca konjah i konjikah.
Mnogo gine krštenieh glavah

A tatarskih ni broja se nezna.
Izpod maća viteza Hrvata
Tu pogibije deset za jednoga.
Al ti ih je mnoštvo nebrojeno:
Što ih veće pod Hrvatom gine,
Sve to veće na polje ih srtje.
Da ih Hrvat ka' no sieno kosí,
Da ih sieće ka' no lubenice,
Ne bi mogo junak silnoviti
Sve pobiti za godinu danah.

(...)

XI.

Do ponoći groznja i uvrieda,
Od ponoći priekor i sramota!
Kada se je magla razasula,
I pakljena sila izčežnula,
Zaplakao Izabranik puka
Povrh Rieke, povrh stanovnikah. –
Zaplakao! a svaka mu suza
Spasila je duše pokorene,
Otvrdnute za vieke proklela!

XII.

Žive njeki pustinjak pobožni
Neznan svijetu i ne poznav svijeta,
Sav dan bdi je u molitvah svetih,
U molitvah za grieh i griješnike.
Al ne žive na jednomu miestu;
Gdie zamrkne tu ti ne osvane,
Gdie osvane tu ti ne zamrkne,
Zavietom se Bogu obvezao,
Da bi uprav živio putnikom
Gdie putnikom sve stvorenje žive.
U toj noći Učku prelaziše.
Malo prije nego pukla zora
Velika ga svetlost obasjala,

* Riječki tiskarski zavod, Rijeka 1863.

Začu pjenje rajnikah s nebesah,
Što zazivlju blagoslovljenike,
Koji no su Otcu omilili,
U razkoše vječnog uživanja.
Nakon malo do dvie slike vidje,
Do dvie slike u odiećam bielim
Sja jim obraz ka' no sunce žarko,
Na glavami cvietje neumrlo,
A u rukam grane od lovora,
Te uzlaze gorje nad oblacim.
Jedna slika drugu pogleduje,
U pogledu radost nerećena;
Iz oka se sama ljubav lieva,
Ljubav kojom raj si pretvaraju.
Kada biehu te blažene slike
Da se skrivaju u modrinu neba,
Skinu oko doli put Grobnika,
I put Rieke grada primorskoga.

Posmiehnu se nebeskim posmiehom,
Jedna drugoj miesto pokazala,
Pa izčezle u vječnoj svietlosti.
U to vrieme dobrom pustinjaku
Milostivo bieše objavljeno
Da to biehu Rako i Otkaja
Sto su svoju vršili pokoru
U hridinam povrh Dugomiera
Dok Hrvatom puna čaša jada,
Puna čaša ne bie prepunjena,
Dok jim Grobnik u tu noć užastnu,
Po svetome starom proročanstvu,
Dok jim Grobnik Golgotom ne stanu.
Tad on začu drugo rajsko pietje
Uhjenikah niekad na Grobniku;
Svih za vieru padenih Hrvatah,
Za svoj narod, za čast i prosvietu.

Dragutin Hirc
(1853 – 1921)

Hrvatsko primorje:*

slike, opisi i putopisi

(...)

Na Corsu svira za blagdana i glasba, a želiš li razgledati riečki sviet, potrudi se ovamo. Opazit ćeš nošnja, koje bi zahman drugdje u domovini tražio, vidjet ćeš lica, koja će te u velike zanimati, a pasti će ti u oči, da se mužki sviet više kiti od ženskoga. S proljeća i u ljetu ima tu tolikoga šara, toliko raznih moda, da te to iznenadjuje. Nu s proljeća ima na Rieci i toliko ljubičica, da je riedak mladič, koji se njima ne bi okitio. Siromašni dječaci ili djevojčice sabiru tu miomirisnu proljetnicu po raznim škrapama, po pećinama, umejcima, viju u kitice, obrube listom od bršljana i tu ti ih na Corso nudjaju. Sviet ih kupuje rado, pak i krasotice za njima posizu, da si grudi okite ili da njima koga daruju. Za ljetne žege Corso opusti, jer samo onaj izlazi, kojega na to posao tjera, nu s toga oživi pod večer, kad svietom zavrvi. Sad izadju krasotice, spustiv preko glave lahku koprenu, dočim mužkarci lahkim odielima i hladilnicama u ruci ublažuju nesnosnu vrućinu. "C h e c a l d o , c h e c a l d o", zamietit ćeš uz put mnogo puta. Najtoplije je na Rieci mjeseca srpnja i kolovoza, a maximum topline 30–31°C. Nu na Rieci je uvijek ljudi, koji nastoje tu vrućinu da ublaže, nudeć ti hladnu limunadu, koju raznašaju u zemljanim posudama.

Osobit je opet život na Corsu pred kavanama i to pred Café Europa i Café Maritimo Mercantile, gdje se sastaje pomorski živalj. Od jutra do kasne noći ima tu pomoraca i riečkih principala ili brodovlastnika, amo se navraćaju i kapetani nadošlih brodova, tuj traže svoga znanca ili prijatelja, da ga pozdrave, ili da se s njim izljube. Ovdje vidiš ponajviše ozbiljna lica, bila ona mlada ili stara. Tuj su pomorski častnici u raznim uniformama, a govore hrvatski, francezki, englezki, talijanski, grčki; ovdje se razpravlja i govori o moru i pomorstvu, ovdje se i o njem čita. Novine "Gazzetta del commercio" i "Losservatore Triestino", najobjubljenije su i pomorcu veoma potrebite. U njima mu je naznačena plovitba

* Tiskara Rijeka, Rijeka 1996, pretisak izdanja iz 1891. godine.

austrijskoga i drugoga brodovlja, u njima čita pomorski kapetan, kamo mu je drug ili prijatelj odplovio, nu u njima su oglašene i dogodivše se nesreće i nesgode na pučini morskoj. Munjimice se raznese glas gradom, kad koji brod nastrada, svačije-ga se to srca kosne, a naročito brodovlastnika i kapetana.

Skreneš li od Corsa zapadno, dolaziš na Corsiu Deak, na koju se pripaja liepa Strada Alessandrina, zasadjena platanima. Kad si minuo kapucinski samostan i prekoračio tračnice, zagledaš i kolodvore: jedan sjeverne, a drugi južne pruge. Sučelice od njih stoji "Hôtel de la ville", a kad si prošao kraj tvornice duhana, zaustavlja te krasan perivoj, straga velebnom sgradom do koje vodi bieli put obrubljen raznim nasadima. To ti je carska pomorska akademija. Temeljni kamen položiše ovoj sgradi 26. ožujka g. 1855. u prisutnosti tadanjega nadvojvode Ferdinanda Maksimilijana, a za dvie ju godine podigoše znatnim troškom od 900.000 forinta.

U tvornici duhana radi 2000 žena i 160 mužkaraca; tu su dva parna stroja od kojih jedan dnevice 800, a drugi 1000 cigareta za uru dogotovi.

Na godinu potroše 6000 m. cnt. američkoga, 4000 m. cnt. turskoga i 8000 m. cnt. magjarskoga duhana. Godine 1882. načiniše 80,000.000 cigareta, 49,000.000 virgjinija, 40,000.000 drugih smotaka, 300 m. cnt. burmuta itd., a potrošilo se na nadnice 300.000 for.

Parne strojeve goni parni motor od 20 konjskih sila. (Littrow: Fiume itd. p. 26, 27.)

U ovom dielu grada pružila se i ulica "Via del pino", dobiv ime od krošnjatih pinija; tuj štropoću i mlinovi na jakom potoku.

Kad si opet ostavio Corso i krenuo izpod gradskoga tornja, evo te u starom gradu, što se stere po obronku kamenita vrha Kalvarije, a označuju ga kratke i uzke ulice, potaracane kamenitim pločama. Ovdje su i dvie crkve: stolna crkva sv. Marije za koju vele, da je obnovljena g. 1200. i crkva sv. Vida gradjena u rotundu i bogato mramorom urešena. Stolnu crkvu dala je promicati obitelj Walsee, dočim je za drugu zaslužna grofica Uršula Thonhausen. Crkva sv. Vida bijaše u 13. vieku jednostavan oratorij sa velikim propelom. Pustolov i igrač Petar Lončarić izgubiv prigodno mnogo na igri, planu gnjevom, maši se kamena i lupi Isusa izpod rebara, što se i danas vidi; ali nu to čuda – poteče krv. Pravovjerni usljed toga čuda sagrađe malu crkvicu, koju je pobožna grofica Uršula poslije pregradila i promaknula.

Uzkom ulicom dolaziš na "Piazza Mülleri". Ugodan, preugodan dah odaje, da se približuješ trgu, na kojem se prodava voće. Želiš li znati kakvog voća ima Rieka i okolica, amo se potrudite. Filjarice obrubile su trg te ti pod svojim nadkrivenim šatorima nudjaju krasno voće. Tuj je prasaka (bresaka), armulina (kajsija), smokava: cvietaka, bjelica, crnica, vučica, vuka, turkinja i kako već smokve zovu; tu ima jabuka, mandula, groždja, krušaka, šljiva, trešanja; od južnoga voća: naranča, limuna, morganja, akoprem ovi i na Rieci rastu. Tu je toliko voća, da se čovjek tomu čuditi mora, a uvijek puno kupaca, da si njime oslade usta.

Ulice su u starom gradu tako uzke, da mjestimice kola ne mogu proći. Radi žege to je dobro, jer kako su ulice uzke, a kuće visoke, to su one hladovite, nu s druge je strane neshodno, jer ima dućana tako mračnih, da u njima i po danu svjetiljke gore. U tim ulicama može susjed susjedu preko prozora dobro jutro nazvati, a kad bi ga volja bila i ruku mu pružiti. Na Rieci, a osobito u starom gradu obstoje zlatarske radionice, u kojima se prave po celom Primorju poznate i obljubljenе naušnice "morčići", koje i mužkarci rado nose.

U zabitnim ulicama ima i "osteria". Skreni unutra. Ima ovdje svake vrsti radnika, ima i mornara. Dugačka soba ujedno je i pivnica, ta teško je u pećinu pravu pivnicu uklesati, nu krčmar to i ne zove pivnicom, već konobom. Oko dugačkih, drvenih stolova posjedoše gostovi, da se kriepu. Jedni piju crnog, gustog Dalmatinca ili Bodulca, drugi opet vince žuto kao zlato, istarsku ili kostrensku žuticu. Na stolovima leže kolobari od tiesta, nekoji ih lome, u vino umaču i jedu. To su baškoti, hruštini, škrnatice; pecivo, koje se na tvrdo peče i po celom Primorju jede. Malo po malo vince krvcu ugrije, tad uzplamt, ili kako Primorac veli, tad se upali srce na igru. Jedni igraju na talijanske karte briškule i tressette, drugi se zabavljaju igrom "alla mora". Kod briškulanja čuješ imena karata: spade, denari, kope, trica, bastoni itd., a zanimiva je ta igra, što igrači slobodno razgovaraju i svojim "moti" zavaravaju. Kod igre "alla mora" ili po našu "šijanjanje" puno viču, a igraju za vino, dakako po volji. Sjednu sučelice; koji će prvi, taj stisne piest, digne ruku u zrak i vikne: due, tre, cinque! i izpruži na stol naglo dva, tri ili pet prsta, a ako to drugi u isti mah ne učini, izgubi partiju.

(...)

Lučica na Riečini protegnula se sve do susačkoga mosta pod kojim Riečina u more utječe, a bijaše prije i korito ove vode. Za vladanja carice Marije Terezije izkopaše Rječani novo korito, a staro pretvoriše u pomenutu lučicu. Uz nju su porasle zamašne platane, a u njihovoj hladovini opet je vrelo, koje Riečinu potrebnom pitkom vodom snabdjeva. Ima tu i više "kazota", malih daščara, u kojima trgovčići raznu ropotariju prodavaju. S lieve strane dižu se kuće, a u njima dućančić do dućančića, pred mnogima stoje badnjići sa slanom ribom, koje mornari rado sa palentom troše. Te su "butižice" (dućančići) tako pune robe, da se čovjek u njima jedva kreće, a prodavaju one stvari, koje brodice ponajviše trebaju.

Veći dio kuća posagradiše na Rječini grčko-iztočni Hrvati doselivši se sa 82 obitelji iz turske Hrvatske za vladanja Marije Terezije (1768.). Njezin sin Josip II. ustupi doseljenicima i bezplatno zemljište, na kojem sagrađiše crkvu i župni ured, a ujedno im dozvoli, da utemelje trgovačko društvo sa glavnicom od 200.000 forinta.

Na kraju fumarskih kuća velika su željezna vrata, a nad njima dva kamenita kipa. Ovuda se ulazi na "Scoglietto", najveće riečko šetaliste. Drveće poraslo je tu u četiri reda: u dva reda zasadjeni su omašni kostanji, u dva visoke platane, a samo tu

i tamo proviruje svojim srebrnastim lišćem po koja topola. S jedne strane leži Riečina, a s druge jedan njezin rukav, pa zato je ovo šetalište uz vodu preugodno, nu ipak pusto i mrtvo, jer Riečani riedko amo zalaze. Naći ćeš ovdje ponajveć djake, gdje uče ili učeć se uz knjigu odmaraju.

Iza ovoga šetališta, ali već na hrvatskoj strani, uzdigoše se do "Banskih vrata" dimnjaci, iz kojih se gusti i crni dim vije, da i bližnje pećine pocrniše, a duboko dolje u dolini Riečine nalazi se papirnica Smitha i Meyniera, u kojoj posluje do 800 ljudi. Preko šetališta dvie su kožarnice. Kože nabavljaju se u nas, a koru za učinjanje dovažaju iz gorskoga kotara. Kako i brodovlje svoju opremu rabi, podigla se na Rieci i tvornica za jedra i konope, od kojih na godinu nekoliko tisuća kilograma sasuču i prerade. Još je tu i tvornica mazala, sapuna, pokućstva, tvornica bačava i prostih škrinja, svietlećega plina, koja parostrojem od 4 konjske sile radi; tvornica za priredjivanje riba, a kako su Riečani veliki ljubitelji "maccarona", to ni ona ne manjka, a tvore u njoj i ostale tjestenine. Dvie takove tvornice potroše na godinu nekoliko tisuća kilograma brašna.

Osobito su važni industrijalni zavodi dilje ili škveri, na kojima se grade brodovi. Ima ih poviše, a nekoji principalni imadu vlastite dilje, nu kako brodovi na jedra sve to više propadaju, to su i dilje ponajveć puste. Uz nje znamenita je tvornica "Stabilimento tecnico", gdje se produciraju parni strojevi za brodove, čija vrstnoća bijaše prokušana za pomorske bitke kod Visa god. 1866. Kada si minuo veliku tvornicu za stupanje riže i pravljenje škroba, pa na Mlaki prošao kraj ogromne rafinerije petroleja¹, dolaziš na Riečicu, gdje se tvori ono strašno i nepobjedivo oružje, silni torpedi.

Prvi je torped zamislio Luppis, kapetan austrijske mornarice, a njegovu je misao oživotvorio Roberto Whitehead (Weithed), vlasnik tvornice. Torpedo nalikuje velikoj pliskavici ili dupinu, načinjen je od ocali, a razdieljen popreko na pretince. Stražnja mu je polovica prazna, da ne tone, u sredini namješten je stroj, a zatim pretinac u kojem se zrak na 70 atmosfera sgustne; zatim je tajni pretinac, a do njega drugi u koji se nabije do 40 kilograma strielnoga pamuka. Torpedo može jednakom hitrinom u svakom pravcu teći i to: ravno, pod kut, u okrug, pa ne nadje li na tom putu nikakve zaprieke, vraća se opet na isto mjesto, odkud je pošao, gdje se i razprsne, da ne pade u neprijateljeve ruke.

¹ G. 1888. uvezlo se na Rieku 314.200 metr. cent. neostupane riže iz Indije, Japana i Siama. U rafineriji priredjuje se svake godine 400.000 metr. cent. petroleja. Sirovo kameno ulje dovažaju iz Rusije i sjev. Amerike.

Ivan Dežman
(1841 -1873)

Rieci¹

Rieko, ti mog oka prvi vide,
Ti mog srca prva boli,
Kakav glas to crn o tebi ide,
Da tudjina ti uzvoli?
I još vele, pogaziv si lice,
Da Hrvatstvo tajiš svoje.
Oj dozvoli, sinovlje da žice
Postanak ti sada poje.
Al ne! Pitaj radje klisurine,
Štono sive tebe kruže,
Za vremena prastare davnine.
I one te majko tuže;
Jer hrvatska lomila ih ruka,
Da ti divnoj temelj stavi,
I hrvatska podigla te muka,
Sva hrvatski trud si pravi.
Još će Trsat tebi poviedati,
Sinje more zaszvedočit,
Kak je Tatar divlji pred Hrvati
Moro tuđe u smrt skočit. —
Eno Vučke, Cresa ti i Krka,
Štono gvire u te rada,
Gdje ti kažu slova tebi grka:
"Hrvatska si od vajakada!"

I ti Zviru, riečki pojitelju,
Riečino, ti bistra rieko,
Je li pravo, štono jadan velju,
I što svak vas vazda reko:
"Hrvatska si u temelju svome,
Hrvatska, gdje sviet te gleda,
Hrvatstvo u svakom kutu tvome
Tajiti se nikad neda."
Zborte i vi zviezde, zemljo, more,
Neka ječi vasiona,
Gdje si godje čuj sad svaki stvore:
"Hrvatska si od iskona!" —
Jao zborte! čujte, odmetnica
Na tisuće graknu grla:
Nebih, niti budem Hrvatica,
Striela mene pre zatrla!
Oj ti nebo, daj nam se razstvari,
Nek se čuje božja sada! —
Stani rode, sad vječiti zbori:
"Hrvatska si od vajakada!" —
Ali majka u ludilu svome
I prot bogu prkos sprema,
Ričuč biesna: U okolu mome
Hrvatske ni mrake nema!
Jao majko, u srdce me ubi!
Daj mi, što si dužna dati:
Na tvoj zemlji grob mi sad izdubi,
U njem hoću počivati.
Na skoro će trup tad moj bez daha
U zemlju se pretvoriti;
Znaj tad Rieko: ona šaka praha
Hrvatska će zemlja biti!

¹ Vienac, 14. rujna 1872.

Sa grobova mladosti*

(uspomene, slike i crtice)

Zlosretni grobari.
(Pripoviest po istini.)

Bijahu braća a po krvi i mlieku sinovi jednog otca i majke. Starijemu nadjenuše krstno ime Matija, mladjemu Mijo. Odkad ih ja pameću uhvatih, bijahu obojica ljudi u godinama, a od tada je minula već mnoga liepa, mnoga tužna godinica. Stan im bijaše na onom istom mjestu i u onoj istoj kući, gdje ih majka porodi na svijet i gdje im još i danas živi sinovica, kćerka trećeg im brata Franje te jedina njihova sestra Ivana.

Njihova trošna kuća, kojoj čadjavi mort i oglodana opeka pokazuju, da je davno prošlo ono doba, kada je sagrađena, priliči vanjstinom i gradnjom inim kućama, u kojima stanuje onaj dio hrvatskog naroda, što se je uz more naselio. Podignuta je na kat, sa malenom strehom i kamenitim shodom, koji se je već na jednoj strani sagnuo, buduć je lievi dio svoda, na kojem on počiva, popustio nepogodam i buram vremena. Kada bi potanje zavirio u unutrašnjost toga zdanja, otvorio bi se pred tobom tamni, drveni hodnik, što se je opružio na bršljivim gredama, izpod kojih leži konoba, koja je nekada, za onih blaženih vremena jednostavnijeg seoskog života, umijela prikupiti i po više bačava vina, pri kojima bi složna i ljubljena braća za tmurnih dana kasnije jeseni uz veselu pjesmu svoju dokolicu bezbrižno sprovodila. S jedne i druge strane hodnika uzpraviše se uz potamnjeni zid dvokrilna vrata, kojima se je ulazilo u dvie male sobice, u kojima bijaše namješteno pokućstvo, sastojeće se iz nuždijih predmeta, služećih za najobičniju životnu porabu. U jednoj stanovahu i spavahu braća, a u drugoj majka im i sestra. Kuća bijaše pokriva cripom, na koji nagomilaše krupnih komada kamenja za obranu proti žestokim navalama ljutog sjevero-iztočnjaka ili obćenito zvane bure. Izpred kuće prostrlo se je ogradjeno dvorište, po kojem čepkahu kokoši sa svojim šarnopernim vitezom,

* Vlastita naklada, Tisak P. Battara, Rieka 1898.

koji se je medju njima bašio kao pravi, velegradskim životom izkvareni vrkoč, kada stupi medju mlade, neizkusne i nevine seoske djevice. U nuglu, koji je okrenut prema seocu Strmnici, vidjeti je mirinu, to jest neku razvaljenu sgradicu, o kojoj se ne zna čemu bijaše izprva opredieljena. U mirini, izmedju kamenja, dizala se je malena daščarica, naherena, spuštена krova, koji se svršava pristrešjem. Dom je to i stražarnica domaćeg kudronje, što svezan o lancu, straži budnu stražu, da se tko nepozvan potajice ne ušulja u stan njegovih dobrih gospodara. S onu stranu dvorišta nalazi se bašta, koja domare obskrbljuje svakojakim povrćem. S jedne i druge strane ulaznih vratašca bašte vazda su naslagana tri do četiri stoga mirisavog siena, što ga braća nakosiše na domaćem groblju, da ga za tim prodadu susjedima za krmu.

To je eto stan braće Matije i Mije. Obojici bilo isto zanimanje. Bijahu bo oba grobari, ili bolje, starijemu Matiji, bijaše povjerena glavna briga nad žalobnim, šutljivim domom mrtvih stanovnika pustog polja, koje se je u dalj i u šir moglo posvema okom promjeriti sa njihova kamenita shoda. Mijo pak bijaše svomu bratu desna ruka te mu svud idjaše u susret, pomažući mu pri njegovu poslu.

Mijo, čovjek onizka stasa, kušljavih brkova i pune dugačke, a prosiede brade, nije se nikada ženio, što se valjda imade pripisati njegovoj ponekle čudnovatoj, gotovo čudljivoj naravi i rek bi, nastranoj čudi. Čini mi se kao da ga još i sada gledam onako rutava, gdje ljevicom tišće medju zube svoju drvenu lulu, napunjenu više korjenjem no mirisavim lišćem duhana, brzajući lopatom i motikom prema grobištu, da za tim zasuče rukave svojoj košulji od modra platna i sagrađi tužan dom onome, komu je netom kobno zvonce pozvonilo u znak, da mu je zadnji čas života odkucnuo.

Inače bio je veseljak a po kad što bi se umio i našaliti sa kojom tom ženskinjom, koju bi sreo na putu. Kad bi se pak nalazio u konobi svog imenjaka i susjeda Mije Krčmarića, kojemu je ponajradje zalazio, namah bi se pred njim zarumenila puna bukara – a tad, čast, kome čast – grobar Mijo tako bi se razmahao te bi ga u taj tren, što no rieč, bila puna konoba. S toga bijaše i obljubljen, a ne manje i zbog svojeg tankog i visokog glasa, s kojega se je napose odlikovao. Uzaludno je i pitati za brata mu Matiju, jer se je i on vazda uza-nj nalazio – oni bo bijahu dvie čvrste karike u lancu ostalih prijatelja.

I Matija bijaše neženja, nu ponešto veselije, pače mnogo veselije čudi od svog brata. Visok i vitak stasom, kratko odrezane i vazda uredjene brade sa par crnih, riedkih brkova, činjaše živu, očito vidljivu oprieku svomu bratu. Miran i tih kao janje, nimalo svadljiv, spreman vazda na šalu i prijateljsku zabavu, bio je i on pravi miljenac čitavog sela, pače je brojio prijatelja u bližnjoj i dalnjoj okolici.

Braća umijela bi se prilagoditi svakomu poslu. Treba li za tamne noći užeći kamenim uljen, natočenu svjetiljku, što se je diljem sela na riedko razijsanim stupovima usadila, eto Matije, koji bi namah preuzeo posao na svoja ledja, pri čem je takodjer koju krajcaru zaslužio. Nije bo tada bilo seoskog nažigača uz redovitu i stalnu mjesečnu plaću kao sada. Drugčija bijahu tada vremena! Nije bila ni služba

pometaća uređjena kao danas. Ni bura ni sila olujine, ni kiša ni krupa nije spriječavala Matije sa ljestvama na ramenima, a umotana u dugačku, staru vojničku kabanicu, sa šubarom na glavi i toplom šarenom tkanicom oko vrata, da svoj posao točno i na obće zadovoljstvo izvrši. Trebao li je tko valjana, radišna kosca, namah bi se obratio na Miju; drvosječu li, na Matiju. Kad bi se slavila koja crkvena svetčanost ili ina koja slava, nitko ne bi palio mužara – ah, tih nesretnih mužara! – do li grobari Matija i Mijo, koji ih znadjahu tolikom vještinom puniti i žarkim ugljenom, umetnutim u vršak razkoljena kôca upaliti te bi se orio dol i brieg uslied grmljavine, kojom bi gmrili njihovi majstorski nabiti mužari. Ako li je pak trebalo u proslavu dolazka koje visoke ličnosti, koja je došla u grad ili je pristala na ladji uz morsku obalu, upaliti lagviće, nakrcane paklinom, smolom, strugom i triešćem, nitko ne bi toga bolje obavio do li njih dvojica.

Kad li se je koji od mužkaraca preselio na onaj sviet, uvijek se je kucalo na vrata naše braće, koja bi u svako doba, danju ili u noći, na izmjenu pohitila u kuću žalosti, gdje bi stali blagom riečju tješiti rodbinu umrloga, predstavljajući njoj živim bojama izpraznosti ništavilo ljudskog života. A tad bi namah preuzeli na sebe tužnu, povjerenu im zadaću, kojoj nije svatko dorastao, ma da bi ju htio najpunijim srcem obaviti. Iznajprije svuci mrtvaca u njegovu još toplu ležaju, umij ga po čitavom tielu hladnom vodom, a tad navuci na-nj najbolje odielo, što mu ga rodjaci za posmrtnu poputbinu namieniše. Ako li je preminulo koje ženske čeljade, naravno, da ih je vazda minula takova uloga.

Mijo bio je uporno usjekao sebi u glavu, da on mora biti uvijek peti izmedju one četvorice, što mrtvo tielo na tamno-žutim nosilima nose na posljednji počinak. U mrtvačnici naime, što se nalazi malko podalje od ulaznih vratiju pokopališta, oslonjenoj o ogradni šiljasti zid, visio je nad nosilima veliki krst sa propelom, koji se običaje nositi nešto podalje straga iza malenog krsta, opredieljena za oznaku humka, pod kojim je pokojniku uređen njegov mračni stan. On je sebi dakle svojatao neko umišljeno pravo, po kojem bi on morao biti vječnim nosiocem rečenog krsta. Domaći mu to rado dopuštahu, jer poznavahu njegovu čudljivu, hirovitu narav, pače se nekoji ne usudiše ni pomisliti da se bore s Mijom o prvenstvo, ili da mu ga otmu. Nu kod pokopa kojeg stranog čovjeka bilo je čistih prepiraka zbog te njegove, kako bi mi rekli, umišljene povlastice. *"Jest, krst je moj – moj je krst!"* – uzvikao bi se pokojni Mijo, a pri tom udarila bi mu krv u lica. I tako bi on opet svoj krst nosio. Da što, da bi ga Matija zbog toga i prekorio, nu on je slabo za to mario, te bi mu se samo izpod brka nasmijao, veleći mu: *"Nude, Mate, nude!"* – *ali krst je moj!"* I pri tom je stariji morao popustiti mladjemu, jer bi inače bilo kavgje i težkog inata.

(...)

Koga da ne vesele poklade – na selu? Imaju one posebnih slasti za svako ljudsko biće, koje nije zatomilo svaki plemenitiji osjećaj svoje duše u burnim strastima,

kojima ključa gradski život žrtvujući bolji dio sebe neobuzdanim nasladama svog požudnog, nezasnog tiela. I odrasli kao i djeca velikom napetošću očekuju onaj dan, kada će se malko provešeliti, znajući da će morati sliedećeg dana kao pravovjerni kršćani pokleknuti pred žrtvenikom i pognuti pred svećenikom svoje pokorničko čelo, koje će on posuti pepelom uz jednozvučni mukli glas strašnih rieči: *"Čovječe, sjeti se, da si prah i da ćeš se u prah povratiti!"*

(...)

I doista ova četvorica – danas već svi pred Bogom na istini – bijahu nekoć duša poklada. Ali ni sâm pakleni djavo ne bi se bio dosjetio svim onim vragolijama, šalama i svakovrstnim inim dosjetkama, kao što oni. Sad uprta mačka sa pietlom i malim psetancem u posebnoj krletci a sad se igraju sliepog miša, a čas opet oponašaj početne vježbe vojnika – novaka, koji, naoružani starim kremenjačama i zahrdjalim turskim sabljama, pozorno slušaju zapovjedi svog vježbaoca – desetnika Matije. Ta bi se vježba svršila time, što bi se na koncu kraja vojnici, ne razumjevajući *"francezki!"* zapovjedi, pobunili proti svom desetniku, pucali na-nj dotle, dok se ne bi smrtno pogodjen na zemlju srušio. Ranjenika bi za tim odnieli u vojničku bolnicu .... u konobu pokojne Mateje, da mu crvenim vinom zaliju zadobivene rane.

(...)

Časak za tim, iza dopjevane blagovjesti, oglasi se malo zvonice sa zvonika župne crkve, a gromoviti tries mužara potresa vazduh.

Matija i Mijo sdušno i savjestno vrše svoju pogibeljnu službu. Pune su im ruke posla. Ta kadgod zacilikne ono maleno zvonice, moraju braća podpaliti uzastopce pet mužara, primaknuvši na koncu dugačkog kôca umetnuli žarki ugljen k vijugastoj, od baruta sačinjenoj zmijici, koja vodi ravno k luknji prangije, da malo za tim zatutnji gromotni tries.

Skoro je podne. Sunčani traci nemilo paleći zemlju svojim vrućim žarom, bijahu se već mal' da ne osovili nad glavama pobožnog puka, koji je bio jur posvema okvasio svoje rubce, utirući krupne kaplje znoja, što mu je curkom curio niz čelo i obje jagodice. Zadnja se blagoviest konačno dovršava, samo što još imade župnik svetotajstvom blagosloviti vjernike. Sviet pobožno pokleknu. Župnik dieli posljednji svoj blagoslov. Sitna, novo salivena zvonca u rukama djece, koja su, odjevena u bijelim košuljicama i crvenim, po nešto dugačkim suknjicama, pratila obhodom nebnicu sa obih strana, zaciliknu, na što se odazove zvonice na zvoniku, a četiri mužara zagrme. Provod zakreće natrag u crkvu, koja ne mogaše više u sebi sakupiti onoliku silu svieta, što se je bio za svetčanostnog obreda znatno umnožao. Tankim ušima dječice nisu mogla izbjeći ona četiri zaglušna hitca pak je ide tihi šapat, šireći se munjevnom brzinom od usta do usta, izvjedljivo se i riečju i očima medjusobno pitajući, čemu nije i peti hitac izpaljen. Ta'pet je mužara!... Njihovoj je znalčnosti pokojni Matija, žalibože, skoro za tim udovoljio, dok se već ona bijahu u crkvi u red poredala.

Grmnu i posljednji ... zlokobni hitac!

Sviet grne iz crkve te se kupi oko hrpe ljudi, koji se zaustaviše na malenoj, travom obrašenoj povišici, ležećoj sučelice vratima, što vode u razvaline staroga grada. Hrpa se naglo povećava. Svatko hoće da bude prvi, da vidi, što se je dogodilo. Nasta žamor. Nekojima su oči pune suza, a nekojima bolna tuga steže prsi. Ali tko ono glasno nairče, gušeći se od silna plača. Glas čini se poznatim. Grobar Mijo gorke suze roni i nariče nad smrtno ranjenim bratom. Nesretni Matija ležao je na travi, gledajući mutnim pogledom prisutno mnoštvo. Grčevito se trzajući u groznim mukama, najmilijim imenima dozivaše siedu svoju majku. Desnicom zatiskivaše lievi dio prsiju, dočim mu je teško ranjenu i krvareću ljevicu držao Mijo, mahnito cjelivajući golu, krvavu kost nadlaktice.

Što se je dogodilo? Ono, što se ne riedko sbiva pri izpaljivanju mužara. Jedan ovih bio se je utajio. Nekoje su vrieme braća počekala, ne će li konačno izdati, a kad je Matiji bilo dotužilo i na dalje čekati, približi ne kolebajući ubojitoj spravi, ma da su ga nekoji prisutnici, pa i sam Mijo opetovano od toga odvrćali. Čim se je nesretnik primaknuo k mužaru te preko njega rukom segnuo za bisagama, u kojima bijahu pohranjeni jaki čepovi, barut i piljevina, gvozdena, ubojita sprava riknu i u gustom dimu obori ubogoga Matiju na travu. Neobično jak čep, kojim bijaše mužar osim baruta i piljevine nabit, izradjen iz tvrdog jelovog grča, bijaše ga kosimice pogodio dielom izmedju rebara, dielom u lievu nadlakticu. Udarac bijaše tako žestok te mu je komad jakog žilavog mišičja s nabojem u zrak odletio, a iz mutne, barutom potamnjele krvi, virila mu je gola kost.

Odnieše ga u r-ku bolnicu, gdje je nesretnik za ciglih desetak dana izpustio dušu. Kukavica, ostarjela majka, uz sina si Miju i kćerku svoju Ivanu dnevice je polazila u grad, poštapajući se na slabačkoj batini i lijući putem gorke, očajne suze za svojim nesretnim sinom.

I njezinim suzama presahnu domala vrelo, jer je i ona skorimice pošla u njegov naručaj.

Bijaše ju porušila starost a i tuga za njenim dobrim Matijom.

***

(...)

Istoga dana poslje podne odlučih na groblje, da vidim grobara Miju pri njegovu poslu. Znao sam ga doduše mušičavim i ćudljivim, nu i vrlo razgovorljivim. Htjedoh pokušati sreću, ne bi li ga zatekao veselim.

Bilo je jako omarno. Sunce je prižeglo, da ne može jače te je i zelen list klonuo pod vatrom njegova žara. Putem, koji vodi prema groblju, nigdje nikakva hlada, osim ono malo, što ga je uhvatila žedna, izpucana zemlja sa razsijanog granja riedkog stabalja mladih jablanova, koji se izredaše u kratkon nizu uz okružni zid, što je obujmio bujnu franjevačku baštu. Nešto po dalje, gotovo uz samo grobište,

zazelenio se je gaj, kojemu se je na protivnoj strani uvalila glibovita baruština, koju prije više godina izsušise.

(...)

Bio sam naime opazio, da je na toj strani, a u blizini krajnjeg groba omedjašenog prostora, svježe izgrtana zemlja, medju kojom se je nešto bjelaksalo. Bilo mi je za čudo, da ne vidim onoga, koga tražim. U izkopanom grobu – pomislili – ne može biti, jer bi mi se morala ukazati, ako i na njegova ruka, a ono bar lopata, koja se u vis diže i opet naglo izčezava.

Požurili se s toga do ulaznih vratiju, sagrađenih pod kamenim oblukom od drvenih, tamno omaštenih priečka, a pričvrštenih izvana zasunkom. Povukavši zavornjaču i prešav par stepenica, spustih se kosinom groblja. Zakrenuh za tim lievo iza mrtvačnice i nadioh grobara Miju, gdje mirno, skrštenih nogu, sjedi na svom haljetku u hladu strmogleda, što se je razgranao nad podnožjem mramorne rake.

(...)

– Hvaljen Isus! – pozdravih ga, čim sam preda-nj pao.

– Na vieke, sinko, hvaljen Isus i Marija! – odpozdravi on, čudno me mjereći svojim plavim, po nešto izvan očnica iztisnutim očima.

– Danas opet nova posla – uzeh ja.

– Eh, što ćemo? – požuri se grobar i nastavi: ne znamo ni časa ni trena ... a svi ćemo jednom u ledinu. I pri tom pokaza na svoje polje, koje bi u ono doba godine prije nazvao kakovom bujnom sjenokošom, nego li tuobnim, mučaljivim domom onih, kojima se je ugasila luč života – da iz visoke trave ne strši tisuću krstova i velik broj spomenika.

– Liepo vam je striče, ovdje u hladu – produljih. Tu vas nitko ne uznemiruje. Uživate sveti mir i daleko ste od svake buke. Ne imate se čega bojati, dok je uz vas vjerni vaš Fido, koji vam je doista daleko pouzdaniji i privrženiji, nego li je mnogi i mnogi čovjek, koji pod lagodnom krinkom prijateljstva...

(...)

Mijo bijaše očito dobre volje.

Česti grcaji iz pune ćuture, a u drugu pomisao na dobitak za svoju zaslužbu, što ju služi, kopajući raku, okrom toga još i potajna radost, koja ga je napunjala, što će sutrašnjeg dana opet biti peti izmedju one četvorice, koji će na tamno žutim nosilima donieti truplo onoga, kojemu je već bio mal' da ne sgotovio mračni stan – sve je to valjda bilo rječitim razlogom njegovoj riedkoj i neobičnoj dušovolji.

– Liepo mi je ovdje, i ja se baš sretnim scienim u ovoj sada bujnoj bašti, koja ipak ponajčešće sličij pustojoj osami – nastavi Mijo u nadopunjak mojih gornjih prekinutih rieči. Banuo li je amo koji sumnjivac, pa da me zapita za junačko zdravlje,

dokazao bi mu moj Fido nesumnjivo, koliko li mu bijeli zubi vriede ! Volim ovo pseto baš kao i vlastiti život. Tko bi u gluho doba noći ovamo bez njega?! Ne bojim se duhova, niti sam diete, a da bi vjerovao u vještice, vukodlade i vampire, ali se bojim živa stvora. Tko mi može sigurno zajamčiti, da me u tmimi ne napane kakav lopov ? Ta ljudski je život nebrojenim pogibeljima izvrgnut. Kažem ti: ja ne ću bez Fida nikuda! – zaključio ponosno Mijo.

Nagnuvši po posljednji put čuturu na usta i izkapivši jaku crvenu tekućinu do zadnje kapi, htjede da ustane, nu ja ga sustavih pitanjem:

– Pa što, striče Mijo, vi se dakle ne bojite vještica, vukodlaka i vampira te inih bića a ljudskoj koži, koja imadu neku posebnu, nad naravnu moć nad ostalim smrtnicima?

(...)

– Mi smo svi grobari na ovoj zemlji. Danas kopam ja raku onome, sutra ju može netko drugi meni, a preko sutra treći ovome. Naša se dakle uloga redom izmjenjuje, a lopata i motika prelazi iz ruke u ruku kao baština, što ju baštinismo već od naših praroditelja u raju zemaljskom. Misao na vječnost prirodjena je svakoj ljudskoj duši, a sve što nas okružuje, djelo je najvećeg mudraca pod suncem, začetnika našeg života i prvog uzroka svega, što u divnom, nenadkriljivom skladu postoji. Što se tiče drugoga, kažem ti, da je ovaj mrtvi dom, samotno ovo polje, pravi moj dom, pak ne činim nikakve razlike između njega i onoga u svojoj kući. Ja već obikoh svemu. Ne uvidjam dakle razloga, koji bi me spriječavao, a da po kad što, kad me žedja i glad umara, i založim te gucnem iz ove svoje čuture. Moji mrtvi stanari ne osjećaju ničega. Njihova srca prestadoše kucati – ona su otupila za ovaj svijet. Mene jednaka ljubav vodi prema svima, s toga, sjednem li na sirotni humak ili na ploču, kojom je poklopljena najbogatija raka, meni je to posve jednako. Ja sam već, kako rekoh, tomu obiknuo, te bi i u pô tmurne noći i uz deset mrtvacu u mrtvačnici sa najvećom slašću jeo i pio.

Kad mi je ovako u kratko, odrješito, ali i sa mnogo bezazlenosti razvio svoje nazore s obzirom na moj upit, oglašio se zvono, a istodobce stadoše sati odkucavati. Bilo je oko četvrte poslje podne. Zvono pozivaše častno redovništvo k ukupnoj pobožnosti, koja se je ljeti dnevice u to doba na crkvenom pjevalištu obdržavala.

– He, loš je to i koban znak! – požuri se Mijo. Ne će dugo proći, a da ne bude tko taj mojim novim stanarom.

– Kako to? – zapitah ga znalično.

– Kadgod začuješ zvoniti a u jedno i sate odbijati, znaj i sigurno računaj, da se nekome približuje smrt – reče mi nekim, reć bi osvjeđavajućim glasom.

Pokušah ga odvratiti od takovih predsuda, tumačeći mu neosnovanost njegovih slutnja. Rekoh mu, kako se u tom sva krivnja imade svaliti na ledja onoga, koji ne će da upotrebljuje dužnu pažnju te pričekava dok se bat i posljednji put makne, da udari po zvonkoj kovi. Čemu vući za konop s neke nestrpljivosti dok...

– Ne, ne! – nije tako – uzprotivi se grobar.

Nisam uspio.

(...)

Na to, lagano koracajući, primakosmo se k mjestu, gdje je grob kopao. Motika mu se je duboko ukopavala, jer je bila zemlja u dubini prilično vlažna. Ja sam ga pozorno promatrao, udubav se u tisuću zakučastih misli, koje su se gubile u mračnim podmjjenama, kojima bijaše izvor kao i svaki pokušaj konačne rješitbe upravo tako mutan i neshvatljiv kao god što ne shvaćamo ljudsku dušu, kad se mišlju zanese u nebeske vedrine, povrh kojih stoluje vječnost, nedohitna našem naravnom umu.

Iz takovih nejasnih misli trgnu me grobar, pokazujući mi razne kosti okostnice, jošte posve dobro sačuvane, do koje bijaše kopanjem dospio. Stadoh razgledavati te prljavo-žute i bliede kosti, koje bijahu nekoć sastavni dio tiela čovjeka, možda mogućnika, a možda i bogca!... Ta toli su dobre te kosti! One bo mramor kome šute i brižno čuvaju tajnu – ne htijući je odati potomstvu – na svog struhnulog gospodara, kojemu je moguće gizda i sjaj, a moguće i teška bieda ... prekinula nit života te ga strovalila u taj grob.

Malo za tim ogledavaše Mijo lubanju, što ju je netom izkopao a kojoj bijahu čeljusti pune zdravih i liepih bjelokostnih zubi.

– Dede mi, striče, te lubanje! – rekoh mu – da ju i ja malko izpitujem.

– Što da izpituješ?! – nekako će odjednom kao okosito čudljivi grobar. Lubanja ko lubanja – bila ona tvoja ili moja.

– Eh, nije baš tako, striče Mijo ...

– Što nije? ... tako je, na vlas ... tako! – razjedi se on.

– Ali, Mijo, Bog s vama, dopustite ...

– Ja, tako je! Ti mene ne ćeš učiti!

– Dozvolile, da vam kažem. Čovječje lubanje u glavnom naliče jedna drugoj, nu imade u gradji istih, gledom na njihov sastav i oblik ... i nekih razlika.

– No, to pak je moj posao! – to ću ja već vidjeti – naljuti se on.

– Gdje?

– Ovdje!

– Kako ovdje?

– Jest, upravo ovdje! Upravo! ...

– Kako to mislite, striče?

– To je moj posao!

– Htio bi, da bude to i moj posao!

– Ne; velim ti: to je moj posao! ... Misliš li, da ćeš izbjeći mojoj lopati? – odsječe mi na pola smiešeć se a na pola ozbiljno.

– Oho! Polagano, striče Mijo. Ovamo li dakle ciljaste?

– *To pak je tvoj posao* – rezkim će glasom grobar.

– I jeste! Nu red bi bio, a i pravdi bi se baš kako valja udovoljilo, da ja prije zagledam u nutrinju vaše glave te proučim šupljinu njezine buduće lubanje. Tko se prije rodi, prije i umire, premda ...

– Premda?...

– Premda velika množina janjadi pogine prije nego li njoj vlastita majka.

– *Aha! Jesi li vidio? Tako je tako! A nu: "Ovako ću se ja danas sutra igrati sa tvojom lubanjom baš kao vjetar sa šiškom, što je porastla na starom onom dubu!* – reče on slavodobitno i pokaza mi pri tom kažiprstom desne ruke na hrastovo stablo u obližnjem franjevačkom gaju.

Izrekavši to, uze rukama na sve strane premetavati tešku lubanju kao neku lahku loptu. Predavši mi za tim na ogled taj jadovni predmet našeg razgovora, opet me saletiše nejasne, maglene i turobne misli, u kojima gotovo zaboravih na rieči čovjeka, koji nije mogao pojmiti, koliko li je sretan u svojoj prostodušnosti i zamjernoj bezazlenosti.

(...)

Sliedećeg dana izvukoše iz Rječine, neposredno ispod samog mosta, što dieli Sušak od Rieke, mrtvo tielo, u kojem namah upознаše obće poznatog – grobara Miju!

Nadjoše ga zgurena i zapletena med debelim drvenim stupovima, urinutim u glibovito tlo rieke.

Malko ponapit, mnijaše jadnik, da se uzpinje širokim utrenikom kući, dočim je naprotiv svoje klimave korake upravljao prema Rječini, u koju se je skotrljao klizkom strminom njezinih tada još neuredjenih briegova.

Hej, striče Mijo! – duša ti se nauživala svjetlog nebeskog raja! – *zar baš kao sa šiškom?!*

Moja, ako i godinama iznemogla glava, čvrsto se jošte drži ramena, nu ... ja sam onomadne, ogledavajući tvoju голу lubanju, gorkim plačem zaplakao!

Tvoja se je blieda sjenka već dovinula ... za što! ...

Antun Mažuranić (1805 – 1888)

[Pismo iz 1852. godine]¹

(...) *U ovih školah² odbranjivali su se domaći sinovi na tuđinski način, kao pravi tuđjani, i to ne samo po tom, što im se ništa nije predavalo iz slavjanskoga jezika, nego još većma po tom, što se je s prevelikom zanesenošću za ljepotom latinskog jezika mladićima ulievala mrzost prema narodnom, tobože barbarskom jeziku. Tim nije čudo, što ni najbolji ni najučeniji naši ljudi nisu mogli skladno ni ugladjeno ni deset riečih progovoriti našim jezikom (...)* Kroz ove škole prošavši Hrvat nije od svega, što se učilo, ništa mogao priobčiti svojoj materi, sestri i drugim ljudem, koji se nisu bavili u tih školah...

Vinko Antić (1905 – 1993)

Školovanje Ivana Mažuranića u Rijeci i postanak njegove prve pjesme³

(...) upravo njegov (Ivana Mažuranića) *Vinodolski dolče da si zdravo*, nastao 1830. u njegovoj 16. godini života odudara od svega gimnazijskog odgoja i obrazovanja u riječkoj gimnaziji. (...) Da se mladi Ivan Mažuranić zaista neugodno osjećao u Rijeci, potvrdio je i sam u svome pismu bratu Antunu. Upravo po dolasku u Rijeku, on piše bratu 20. listopada 1828. ovo: *"Sada sam osamljen ovako odaljen i ne imam nikoga, koji bi mi kadgod zgodne stvari pripovijedao i ponješto me poučavao"*

Rijeka je onih godina bila zaista grad u kome se govorilo talijanski, koji je bio poslovni jezik luke; bila je grad u koji je putem škole prodirao i mađarski jezik; ali bila je po nacionalnom sastavu još izraziti hrvatski grad u kome se govorilo čakavskim narječjem i koji je (grad) imao uske veze sa susjednim hrvatskim mjestima (...) bila je grad u kome je dvadeset godina kasnije, naime 1851, od 12.272 stanovnika bilo prema austrijskoj statistici samo 691 Talijan nasuprot 11.581 Hrvata...

¹ *Školovanje Ivana Mažuranića u Rijeci i postanak njegove prve pjesme. Pisci – Rijeka – zavičaj*, Pododbor Matice hrvatske, Rijeka 1965.

² Riječke isusovačke i druge škole od 16.st. do početka 19. st. (op. D. B. K.)

³ *Pisci – Rijeka – zavičaj*, Pododbor Matice hrvatske, Rijeka 1965.

Našim morem i našim krajem*

Priče

Drapan

Riječka "macchieta"

Tamo na kraju "Adamićeva mola" tik do malih kamenih stubica svezana je za veliki željezni prsten vrvicom malena ladica, blatna, isušena – prava rasplav. Rebra su joj popucala, a na krmi smotan je star, malen izjedan ogrljak, koji sakriva ime potamnijelo, isprano morskom vodom – "Mima". U ladici se uspravio visok, crnomanjast čovjek, postrizene brade, živih vraških očiju. Glavu pokrio suknenom modrom kapom, pod kojom se crni raskostriješena kosa. Na gornje je tijelo nategao mornarsku išaranu maju, – rukavi su joj nategnuti tako, da se vide potamnije rutave ruke. Na njemu još modre hlače, masne i tuste od pakline i ulja, a odrpane cipele na nogama izjela mu morska voda. Čovjek stoji, pa drži u rukama dugu "lopradu", kojom miješa i pretražuje morsko dno kraj "mola", a kad je oćutio, da se vreća napunila, digne ju oprezno, pa ju položi na podce (pajole), te istrese ulovljeno ugljeglje u spleten koš. To mu je više puta dnevni rad, na taj ga posao odagnala bijeda. Pozna ga svaki mališ, svaki ribar iz staroga grada, mnogi mu nezna ni imena ni pridjevka, al svaki ga zna po nadimku "Drapan". Drapan ?! Od kuda taj čudni nadimak crnomanjastom jakom čovjeku ...

... Za njegovih mladnjih dana, kad je bilo više brodova, i kad se nije pazilo tako i "na fino" kao dan danas – bacali bi mornari sa palube stare nevaljane konope u more. Konopi bi se "napili" vode, pa uronuli kraj broda na dno – – ele sudjeno im sagnjiti u morskoj dubini ! Nu pod večer zavezio bi oko brodova crnkast mladić, pa zakučastom spravom vadio konope iz mora, a kad ih je dosta nakupio, sjeo bi u ladici te bi češljao šuperilom iz konoplja kučinu, koju bi kasnije očišćenu i osušenu prodao kalafatima. Eto, zato, što su ga vidjeli, gdjeno češće "drapa"! konope – – nadjeli mu ime "Drapan", i tako ga zovu i sada svi poznanici; to mu je ime ostalo.

* Naklada knjižare Radoslav Bačić, Osijek 1890.

Drapanu se nije dalo živjeti tako samomu, zapuštenomu na svijetu, pa htio naći družicu, da s njome podijeli svoju bijedu i nevolju. I našao ju. Bila to duga osuha žena, obična lica. Drugovi su mu se tad smijali, da se ženi, al on bi ih promjerio spojim crnim okom, pa bi im rekao:

– Znate, ja sam je zaveo – – ona će biti moja, jer ja nisam "šior", da je otjeram, ja sam pošten čovjek.

Uzeli se, nastanili se u "Maršeci" u maloj i tamnoj sobici, pa što će im veliki "kvartir", ta on je cijeli dan oko mora, a ona radi "servicije" po kućama. Ono malo palente smokom lako skuva ona kod svoje susjede, pa mu je odnese o podne u ladicu. Nu uza sav taj mali trošak morao je skrbiti Drapan za osobu više, trebalo je bolje raditi. Opazio mudrijan kako pada u more više ugljeglja, kad ga krcaju u parobrode, pa pomislio: – zašto bi to izginulo u moru? Napravio si mreškastu vreću na dugom kolcu (lopradu), pa kad je parobrod otišao: – ajde on mješati po dubini, da ulovi ugljen, koga kasnije prodađe kojemu siromašnjemu kovaču u starom gradu.

Kad čisti ugljen tamo kraj mola, ne mari on za cijeli svijet, već radi revno i žurno, neobazirući se na gospodu, što odlaze u Opatiju, ni na osobe, što u njega pilje. On podigne katkad glavu, pa kad je zle volje – promjeri te ljude okom i zamumlja:

– Ča gledate, orco tron, kako siroma čovjek kruh zaslužuje?! – i nastavi čišćenje.

Katkad skoči k njemu u ladicu mali odrpanac, da mu pomogne. Drapan zaškilji malo na njega, pa ga pusti nek radi. Zna on, da dečko ne čini za ljubav, već za "interese", kako bi on reko, s toga ga i zapita kad svrši:

– Mali, češ "tartufolic"?

– Si! – odvrati sirotanče i pograbi školjke, te tamo u ladici onako gladan otvori nožićem, progutne ono crvenkasto meso ko slasticu, a Drapan ga gleda sućutno pa šapće:

– Miseria! Miseria!...

Ljeti uredi ladicu malo bolje, pokrije ju "tendom", on sam obuče čistu kamižolu i natakne na glavu crvenu vunenu kapu, pa čeka pripravnim veslima tuđince, da ih malo proveze morem. Drapan sjedi pod "tendom", misli na svoju ženu, dugu i suhu, koja se zove poput ladice "Mima". Sjeća se prvih dana, kad ju je upoznao, pa mu je nekako žao, što ju je uzeo. Ta da nema nje, mogao bi popit po koju litricu više, a ovako, eh, mora ipak misliti i za nju, jer ga inače ona dođe tražiti, a on se boji njenih košćatih ruku, njenog oštrog jezika. Drapan misli, a sunce grije i pali, tako, da mu se pomalo oči zatvaraju i on snije onako u polusnu, da je gospodin bogati "principal", pa ne vadi više ugljena iz mora i ne vozi tuđu gospodu, već se lijepo nosi, pije i jede; al iz tih ga sanjarija prene koji drug glasom sa kraja:

– Drapan, "digo" – – gospoda će u ladu.

I Drapan protare oči, zahvati vesla pod ruku, pa se otisne žurno od obale, te kazuje gospodi “domaćom talijanštinom” svoje jade i nevolje. On ih uvjerava, da je mnogo više sirotinje i “miserie” na tom svijetu, nego imućnika i gospode, a svaku izreku završi sa jednim “Si per dio” i pljune ljutito na stranu u more, pa dalje kazuje: – Ej, vidite, ja sam već ipak učinio dobra na tom svijetu, pa nemam ništa dobrog. Znaite, jednom – duše mi – pao sa jarbola jednog broda usidrenog tuj u luci mladić u more. Kad je pao, tresnuo o bok broda, pa se ubio i utonuo. Ja znam dobro “podmjeriti” (pod morem plivati) pa mi rekoše: – Drapane spasi ga!... I bacio sam se u more i zagrlio sam čvrsto onog hladnog, mrtvog čovjeka bez straha, te ga bacio u ladicu kraj broda – a da nije bilo mene, nikad ne bi vidio posvećene zemlje – bile bi ga ribe izjele – si per dio! ... Kad je tako zasvjedočio svoje junaštvo, zavozi jače i silnije, tako da ga pot oblije, – a sve samo, da pokaže i svoju veliku “forzu” (silu). –

I eto, bijedni se Drapan muči i kinji cijeli dan, da prehrani sebe i svoju ženu. On nije zločest, on nije opak. Najveća mu je mana ta, da se više puta u redu ponapije, pa spava u lađi ko zaklan, dok mu žena ne dode, te ga ćuškom ne rastrijezni; al inače on gleda, da zasluži svagdašnji kruh “onestamente”.

Cijeli je bogoviti danak kod mora, bez kog on ne bi mogao živjeti, a na večer, kad sunce zapane za golom glavicom Učke, prije nego će kući “kapne” – kako bi on rekao – u koju “vinaru”, da tamo istrusi čašicu vina, samo da zaboravi “miseriu” koja ga tišti i svoju dugu, suhu ženu Mimū.

Fran Krsto Frankopan
(1643 – 1671)

Elegija¹

Presvetoj Bogorodici
Mariji Loretskoj,
Čudu Picena, Italije, cijeloga svijeta,
Svojoj Kraljici, svojoj nadi, svojoj jedinoj ljubavi
Fran Krsto grof Frankopanski,
Najponizniji i najpokorniji štitićenik i sluga

(...) prinosim Ti suze koje je slatko iz mojih očiju izvabio Tvoj odlazak iz posjeda Frankopana, što se zbio ljeta tisuću dvjesto devedeset prvoga, za vrijeme Nikole Frankopana, tadanjega upravitelja Istre, Hrvatske i Dalmacije. Kad me na putu za Rim prepala kužna bolest, navela me da se zadržim u Loretu, zaplačem i zajauknem, jer dobro znam za Tvoj negdanji odlazak iz naših krajeva. U svetoj Ti kućici prikazujem svoje srce, ali rastočeno suzama. Ako ih prihvatiš kao polog, neću gubiti nadu da ćeš se jednom vratiti!

(...) Čemu duljiti? Napokon na našu obalu pristaje
Sveti dom. O Dome, koji spominjemo u zavjetima!
Nijedna ga obala ne zaustavlja, kukasto mu sidro
ne zadržava plovidbu: leti iznad valova.
Ondje gdje se dižu visoki vrhunci Trsata
i gdje se, tamnija zbog sjena, zeleni šuma vitkih mladica,
postoji mjesto na prostranoj i prisojnoj strani
koje se zapovjednički nadvija nad jadransko valovlje
Veličanstveni vrhunci raduju se da mogu ukrasiti uzvisinu,
raduju se i gajevi i široka zaravan.
Tamo je dovezena Bogorodica.
(...) Tko li je donio tu kuću u našu sredinu?
Oh, pobožnosti! Oh, sveta vjero! Čudesna li prizora!
Je li ovo nebo ili kuća?
(...) Sretna Ilirijo! Sretna Istro! Sretni
Dalmatinčce! Primi poklon slavodobitnom rukom!
Sretni Hrvate! Kolik se Bog naselio u
tvojoj zemlji! Zar ne znaš? Vlasnik si sretnoga praga!

¹ Fran Krsto Frankopan, *Djela*, MH, Zagreb 1995.

Juraj Ružić*

Životopisna crtica

Svaki je svoje sreće kovač – veli narodna poslovice, a dokazom je tome i dični otačbenik Juraj Ružić, tvorničar i veleposjednik na Sušaku kraj Rieke, koji se je iz biedne sirotinje znao izvinuti radom i marom do liepoga blagostanja.

Juraj Ružić rodio se je u Hreljinu u hrvatskom Primorju 23. travnja godine 1834. Roditelji bijahu mu siromašni seljaci, imali su nešto zemljišta, koje bi obradivala majka, jer bi mu ljeti pošao otac Ivan po bitorajskih šuman da pali ugljen, zimi pako imali su češće od Miholja do Jurjeva malu krčmicu u Hreljinu, jer se onda nije plaćala točarina, pa je mogao svatko birtašiti od Miholja do Jurjevog dana.

Kad je malom Juri bila osma godina dade ga otac u nauku umirovljenom nadcestaru Veberu, otcu pokojnog kanonika i zaslužnog pisca Veber-Tkalčevića. U ono vrijeme nije bilo po selima pučkih škola, pa niti u Hreljinu i tako su njegovi roditelji odkidali od ustiju forintu mjesečno, da im sin nauči barem čitati i pisati. Iza toga bio naumio otac dati Jurja bar za dvie godine u školu u Ogulin, al se tome mati protivila, ta sin joj je bio u svakom poslu u pomoć.

Bilo u Ružićevih sedmero djece, sve jedno drugom – štono rječ – do uha, a Juraj najstariji, on je bio braći i sestrama pjestinja i čuvar, dà znao bi cijeloj obitelji skuhati objed i večeru, većinom palente, zelja i krumpira. Uza sve te poslove valjalo mu raditi i na ono malo zemljišta, kojeg su roditelji posjedovali, kopati i obradivati, a svako znade da je to težak posao, osobito u Primorju među onim kamenjem, pod onom sunčanom žegom, a nosio bi sirotan gnoj (gjubar) na svojim ledjima od staje na zemljište preko dva sata udaljeno, kao i drva za ogriev iza Tuhovića, koji je udaljen preko 3½ sata od njegova doma, i tako teklo djetinjstvo našeg Jurja.

Kada mu je bilo 16 godina pošao je na radnju, to jest kopati kamen i po cestama tući batudu (šljunak) i to od proljeća do u jesen, a zimi vraćao bi se sa dobivenim i prištedjenim ono malo novcem kući, koje bi svojim roditeljem uručio, te bi opet nastavio obradivati zemljište. Nije kod Jure bila samo željezna volja za rad već i

* Tisak riečke dioničke tiskare, Rieka 1907.

štedljivost, kada se pomisli da su njegovi drugovi, koji su š njime po cestama radili, običajno groš kruha za ručak u jutro uzimali, a on bi taj groš kruha na pol razrezao da imade za dva jutarnja ručka.

U 17. godini uputio se Juraj Ružić s drugovima, koji su bili jurve stariji od njega i oženjeni, na gradnju željeznice u Semering i to pješke, jer nije bila tada gotova željeznica u mjesecu studenom, po čičoj zimi i sniegu tja do u Trifalj, od Trifalja do Mürrzuschlag-a željeznicom. Kada je došao s drugim radnicima u Semering, gdje su one kamenite galerije, postavio ga je poslodavac kao nejačka na lakšu radnju, al kada se poduzetnik uvjerio o njegovoj radinosti i marljivosti, dao mu je nadnicu kao i drugim jurve odraslim i starijim od njega. Na to su rogorobili mnogi radnici, da malom Jurju daje nadnicu kao i muževima, al im poduzetnik odvrati, da on plaća svakog po vriednosti te da Ružić više zaslužuje nego ikoji od njegovih radnika. U Semeringu zadržao se je Ružić pet mjeseci, radio je ko mrav i štedio, te se nije nikada družio s onima što su zalazili u vinare da tamo potroše težko zasluženi novac.

Čežnja za zavičajem i roditeljima vratila ga u Primorje i tuj je predao svome otcu prištednju od for. 60 od krvavog truda u Semeringu. Kod kuće stupi u paljenje vapnenicah, jer ga je njegov otac pogodio za čitavu godinu da pomože paliti vapnenice gospodaru Martinu Sobolu i Andri Tomasiću uz nadnicu 1 cvanciku (33 novčića) na dan. Radnja je bila mučna, vječito sjeći drva po klisurinama, zatim na plećima i ramenima dovažati i donášati u vapnenicu. Radilo se je od rane zore do kasne noći, a kada bi noć nastala trebalo je drva bacati do pol noći u vapnenicu i tako izmjenice. Drugi dan pak od pol noći dignuti se i drva bacati u vapnenicu i kada dan svita treba opet drva dovažati. Hrana je bila kukavna: dan na dan palenta i malena kriška sira.

U mjesecu travnju 1853. god. u svojoj 19. godini uputi se Juraj Ružić sa svojim susjedom Dragutinom Vidasom poduzetnikom u gornju Hrvatsku. Najprije je kopao i tukao kamen kao nadničar kod Vidasa blizu Samobora, zatim se je pogodio sa poduzetnicima Frankli i Weiss zagrebčanima, koji su od države imali šljunak po cestama u čitavoj Hrvatskoj nasipavati i ta pogodba je bila od četvornog (quadrat) hvata, najprije kod Savskog mosta, a zatim na Stupniku. Mladi Juraj imao je sobom 2 rubače, te kada bi mu se jedna od trudnog posla nakvasila, stavio bi ju na vrbu osušiti dok bi drugu opet znojem nakvasio i tako dan za danom čitava 3 mjeseca. Tu je skucao mnogi groš uz marljiv rad, hrana je bila suhi kruh sa jednim jajem, kojeg si je u stanu u jutro na tvrdo skuhao i sobom na radnju ponio, a spavao je na sjeniku učiteljeve štale na Stupniku. Od prevelika napora ljetne žege pio bi hladnu vodu, koja je kroz šljunak valjda iz Save prodirala i tako je obolio od upale crieva. Ležao je čitavi tjedan na Stupniku u sjeniku i kada se je malko oporavio, vratio se je pješke onako slab kući, velju pješke (jer tada nije bilo željeznica) i to ga je bacilo kod kuće u krevet. Bolest je prebolio, al mu sile smalaksale. Što bi sad započeo onako nemoćan? Odlučio da se lati trgovine.

U Hreljinu bijaše onda kuća Mate Polića (s prišvarkom Šumić) poznata na daleko i najbogatija amo od Karlovca sve do Rieke, te je imala sve zakupe koli občinske toli državne u okolici Hreljina. Naš se Ružić obratio Matiji Policu i umolio ga da mu u svojoj kući (Mate Polica) u Plasama povjeri vinotočje. To je bio prvi korak Ružićev na polju trgovine, koji ga je doveo uz veliki trud i marnost do krasnog blagostanja.

U Plasama nije Ružić točio i prodavao samo vino, već je sam bez ičije pomoći pripremljao jelo za putnike i kirijaše, koji su vozili iz gorskih predjela drvo (lies) i ugljen. K tome si jošte u kući gdje je točio vino napravi maleni dućan, gdje je držao prodaju duhana i opanaka. Posao mu je išao dobro, nu opaziv da može dosta opanaka razprodati, uzme on za kalfu jurve propalog opančara Franju Butkovića i odluči da u dokolici izuč i sam raditi opanke. Kupi nešto koža, koje su ustrojili za opanke i u četiri mjeseca izuč podpuno zanat te je izradjivao opanke kao najbolji opančar.

Sav novac, kojeg je dobivao predao bi svojem otcu, akoprem ga je isti češće lahkomišljeno potrošio sa prijateljima, a najviše u vinu. Uza sve to nije Juraj otcu nikada protuslovio niti mu je ikada žalne rieči kazao, ali je u sebi mnogu gorku suzu progutao radi otčeve nesnošljivosti i raztrošenja novaca, koje je on težkom mukom i trudom sticao.

Kada je Juraj navršio 22 godine vjenčao se je u mjesecu siečnju godine 1856. sa Barbarom Burić, rodom iz Smrike, občine Kraljevica. U to vrijeme pogodio je njegov otac u društvu sa polubratom Stjepanom Ružićem paljenje ugljena za majdan kod Samobora. Njegovu otcu nije se dalo od kuće, pa je tako svog Jurja poslao da ide paliti sa stricem Stjepanom ugljen. Ne dobre volje morao je napustiti svoju opančariju i trgovinu, samo za to što je za njega otčev nalog bio svet (al danas takvog sina žalibože nema, koji bi bio takav napram svojim roditeljima). U to vrijeme što su palili ugljen odozgor svete Jane na debelom vrhu, dogodila se je vatra kod velikog skladišta drva, tako da je Juraj s drugovima čitavu noć vodu donasao i gasio vatru. Onako umoran i sav mokar od znoja legne na rosnu livadu i zaspi. Ali na svoju nesreću, jer kada se probudio, ne može niti rukom niti nogom maknuti. Svi udovi otvrdnuli kao drvo, te ga njegov stric Stjepan i ujak Ladislav Vidas metnu u kolibu, gdje su ga ribali octom. Tu je u otvorenoj kolibi kod vatre ležao nepomično osam dana i kada se je čutio nešto boljim, od čežnje za domom podje sve onako slabašan pješke preko Okića, Jaske i Karlovca kući. Kad je ozdravio, opet se lati opančarije najprije u Hreljinu, ali nije imao novaca osim 60 for., koje si je forintu po forintu spravljao i u jednu školju kroz više godina u zid štale mećao, dočim sve prištednje bile su u otca, jer je otac za Jurja i plaću uzimao te lahkoumno sa svojim prijateljima trošio.

Ipak on ne klone duhom, pak je u susjeda Andre Polica posudio 300 for. S tim podje u Trst i kupi kod tvrdke Finzi i Ascoli-a kože za 700 for. Kad je upitao rečenu tvrdku hoće li ga počekati za 400 forinti 3 mjeseca, Ascoli, koji je znao

govoriti hrvatski, reče Ružicu: "Tvoje oči ne lažu, ajde čekati ću tri mjeseca uz podpis mjenice, da mi platiš 400 for." To je bio prvi početak Ružićeve kožarske radnje na veliko. Posao mu je bio odmah blagoslovljen liepim napredkom, tako da je već u drugoj godini kupovao u Trstu svaka dva mjeseca do 4000 forinti američanskih koža, koje je djelomice sam izradjivao za opanke, a većim djelom drugim opančarima prodavao.

Ali se je i Ružić kinio u radu. On bi ustajao u jutro u 4 sata, te bi svojim kalfama, 4 njih na broju, svakom priredio njegov posao. Razrezoao kožu svakom kalfi po 10 pari, k tome svu gradnju za dovršenje tih opanaka, a i sebi isto toliko koliko pojedinom kalfi opredielio svaki dan za dogotoviti (osim ako bi koji dan drugim poslom bio opterećen). Ružić je znao od četiri sata u jutro pak sve do 10 sati u večer raditi, a svakog svetka i nedjelje dizao se odmah poslie pol noći, uprtio na rame veliko breme na konopu nanizanih opanaka, uzeo bi sobom i jednu težakinju, koja je drugo breme opanaka nosila, pak zaredao Vinodolom. Dolazio bi u zoru tja iz Hreljina u Novi, Bribir i Grižane i tamo pred crkvom prodavao opanke, a kod prodavanja opanaka Ružić se služio samo istinom, te svakom kazao: "Ovi su ti opanci dobri, ali su skuplji, dočim ovi ako i jesu na oko ravni onim dobrim, jesu gori i jeftiniji. Radi njegovog korektnog postupanja u trgovini zavolili su ga Vinodolci i vjerovali su mu, te je on uvijek svoju robu do jednog para razprodao, dočim njegovi kolege drugi opančari niesu niti polovicu toliko prodali koliko Ružić. Kada bi prodao opanke išao bi od mesara do mesara i birtaša kupovati svakovrstnih kožica, koje bi prodavao veletržcima na Rieci ili Ljubljani.

Godine 1859. naumi se Ružić preseliti u Senj, buduć je češće slao na veliko opanke tvrđci Cimperman-Ferlan, Pacher i Krajacz, pak je mislio da će jošte bolje poslovati nego u Hreljinu, a opet da uzdrži i lakše na školovanju u gimnaziji brata Ivana (danas odvjetnika u Zagrebu). Što smislio to i učinio. Odmah spremi opančarsko orudje, kopita i ostalo i podje u Senj, samo je ženu ostavio u Hreljinu, dok se ne osvjedoči kako će mu posao ići. U Senju otvori opančariju u jednom dućanu uz pripomoć jednog kalfi i najmi maleno skladište za smještenje koža, koje je kupovao od graničara, koji su ih u Senj dovažali. U dućanu radio je opanke i spavali su sva trojica na tlu na jednoj šlamnjači, koju su po danu odstranjivali. Posao mu je liepo išao, kad al se dogodi nesreća, koja ga ponuka da ostavi Senj. U dućanu, gdje su kako reko i spavali, postavio je jednu staru željeznu peć u zimsko doba, koju su ložili da im bude toplo po noći i da se suše opanci. Neke noći ugljen se nije dobro utrnulo, a oni zaspaše. Već je svanuo dan, a nitko ne otvara dućan; susjedi se čudom čude tome, pošto je uvijek Ružić najprvi dućan otvarao. Kad je pozvani kovač otvorio vrata, nadju svu trojicu onesvieštenu. Brata Ivana i kalfu osvieštise ribanjem sa sniegom, koga je bilo tada u izobilju po senjskim ulicama, al kod Jurja bila sva nastojanja uzalud. Smatrali ga već i mrtvim, te ga odnesoše u senjsku bolnicu pod skale kao mrtvog, nu treći se dan osviešti, zatim ga metnuše u sobu prvog kata, a poslie nekoliko dana izadje oporavljen iz bolnice. Malo zatim ostavi

Senj i povrati se u Hreljin da tamo življe uzradi, sliedeći onu: "Pomozi si sam, pomoć će ti i Bog". A stalno je i za to posao Ružičev bio blagoslovljen, jer se on nije nikada okanio vjere i uvijek se je utjecao molitvom Svevišnjemu za dobrih i teških dana. Takova ga je teška kušnja snašla god. 1864. kad se je gradila kolna cesta od sv. Petra do Rieke. Glavni je bio poduzetnik Vinko Pessi, veletržac željeza na Rieci. Jedan dio gradnje te ceste izpod Kastva do granice riečke odlučio preuzeti Hreljani Ivan i Grga Polić te Ivan i Juraj Kružić, ali Vinko Pessi tražio je od njih jamčevinu. Što će, kako će? Ovi se obrate Ružicu, koji je bio poznat u Hreljinu sa svoga dobrog srca s očitom namjerom da ga prevare. Tuj mu orisaše vrlo koristan posao, te ga tako obmamiše, da je on potpisao jamčevinu od for. 2000 i stupio jošte u njihovo društvo.

Na račun dobitka u tom poslu učiniše jošte duga kod Ružica gore napomenuti ortaci do 800 for. Početkom svibnja 1864. ode sam Ružić s tom četvoricom i sa stotinu radnika na radnju ceste, a ostavi posao u Hreljinu na brizi svoje žene i svojih kalfa.

Odmah u početku uvidio je Ružić, da se je namjerio na slabe ljude, koji mjesto da pripaze na radnju, dali se na lagani život po birtijama, trošili i dužili se na račun dobitka. Ružić bi pako kadkada poslie dnevne dovršene radnje u večer pješke poskočio izpod Kastva u Hreljin kući da i tamo vidi kako mu ide posao, a u jutro bi se već našao na radnji ceste izpod Kastva, da nadzire posao i radnike, koje je takodjer svake druge subote običajno izplaćivao u prisustvu svojih nevjernih ortaka. U to se približi Petrovo i veliki sajam u Bribiru vinodolskom. Ružić je bio na mucu, ostavi gradnju ceste za 14 dana u rukama četvorice ortaka. Kad se primakao dan izplate radnika, dodje u Hreljin Ivan Polić k Ružicu da mu potpiše punomoć, jer da Pessi inače ne da novac za isplatu radnika. Ružić ne sluteći prevare potpiše mu punomoć za 600 for. koliko je potreba za platiti radnike. Ivan Polić podje na Rieku, digne novce, ali mjesto da izplati radnike, podje kući u Hreljin sa novcima pod izlikom, da mu ona trojica duguju, te pridrži novce tobože za njihov dug, dočim Juraj Kružić dade kroz radnike pobrati cijelo orudje: krampove, lopate, svedre, palice, batove, ma sve što je rabilo za gradnju ceste, te cijelo orudje dade odneti u zalag svoga duga od 240 for. gostioničaru Florianu zvanom "Quatro porte" na Rieci da podmiri svoj dug.

Neplaćeni radnici obrate se na Vinka Pessi-a, ovaj poruči po Ružića na Hreljin i protestira mjenicu, koju je Ružić kao jamčevinu od 2000 for. potpisao. Ružicu bilo je da zdvoji, ipak se poslie nekako nagodi sa Pessi-em, ali je izgubio na toj radnji 1060 for. što je platio radnike i odkupio orudje, koje je bio založio Juraj Kružić kod Floriana. Orudje je morao odkupiti da ga preda Pessi-u, koji ga je bio dao za gradnju ceste. To je bila za Ružica u ono doba silna svota. Pravedan Bog kaznio je one pokvarene i zle ljude. Neko vrieme iza toga pogibe Juraj Kružić kod paljenja dinamita koj je prsnuo i raznio mu tielo na stotinu komada. Ivan Polić umrie od crnih kozica, dočim Grga Polić i Ivan Kružić pošli su u sviet i za njih se

od poslie ne zna gdje su poslie ove nesreće, koja je bila veliki udarac Ružičevoj glavnici. Tade stade on još marljivije nastojati oko svog posla tako da mu se on liepo razvio i ustalio. Jednom prilikom kod kupovanja koža u Trstu saznao je Ružić da tršćanski trgovci kupuju američke kože u Genovi, Marsilji i Hamburgu, pak si mislio zašto bi on od druge ruke kupovao. Promišljao je godine 1869. da ide u Hamburg, nu njemačkom jeziku nevjest, a pošto je brata Ivana poslao u Beč na universu, komu je pisao svoju nakanu te da će njega (brata Ivana) uzeti sobom u Hamburg kao tumača njemačkog jezika. Smišljeno i učinjeno. Imao je tada kapitala u zlatu 8000 forinti, koje zlatu dobivao je za opanke, koje je tada slao u Suezki kanal radnicima. Drugih 8000 forinti dao mu je Seemann, te se uputi na put preko Beča sa bratom Ivanom u Hamburg, gdje je kupio američkih koža za 20.000 for. u zlatu. To je bio njegov prvi posao trgovine izvan naše monarkije. Kada su mu djeca ponarala stade on uvidjati, da im u Hreljinu ne može dati one prave izobrazbe, te nakani preseliti se na Rieku, gdje je trgovini šire polje, a djeci liepa prilika da se izobrazbe. Bio je za onda u Rieci jedini trgovac kožama gosp. Franjo Seemann, dobra i poštena duša. Njemu je i Ružić slao uvijek sirove kože na prodaju, koje bi u okolici kupovao, te se tako s njim upoznao.

Ružić je odkrio Seemannu svoju nakanu o selidbi na Rieku. Seemann odobri Ružičevu odluku, pače reče mu doslovce ove rieči: "Ja Vas poznajem već duže vremena, te se uvjerih da ste marljiv i pošten čovjek, a ustrajete li tako, uzet ću Vas za druga u svoj posao". Godine 1871. na 3. studenoga preseli se Ružić na Rieku sa cijelom obitelji i otvori ondje svoj opančarski posao, a godine 1872. kupi on već u društvu sa Seemannom malenu strojarnicu koža na Školjiću na riečkom teritoriju za 3000 for. Već druge godine dogradili su na istom mjestu veću tvornicu i kuću za stanovanje te magazine. Radili su u kožama janječim, ovčijim i američkim, a posao im je krasno uspjevao.

Ružić je išao kupovati svaka 2 mjeseca u Genovu i Marsilju američke kože, koje su u društvu razprodavali opančarima i drugim tvorničarima koža. Pošto je Ružić uvidio, da on svojom inicijativom, radom i poduzećem najviše koristi društvu, razmišljao je kako da on prestane biti u društvu sa Seemannom. Bilo mu se je teško odlučiti, sam u sebi grizao se je, jer su ga vezale simpatije napram dobrom drugu Seemannu, nu jednog jutra početkom godine 1875. kaže Ružić svom drugu Seemannu ove rieči: "Dragi kume, ja imadem mnogobrojnu obitelj, meni treba više nego Vama, koji imate manju" ... Na ove rieči ostane Seemann okamenjen i ne odgovorivši ni rieči podje iz pisarne u svoj stan. Osam dana nije iz kuće izlazio dok nije išao Ružić k njemu u stan pitati ga zašto se žalosti. Seemann mu odgovori: "Što će o nama ljudi govoriti da se razstajemo?" Ružić na to kaže: "Neka govori što tko hoće, ja Vama, a držim da niti Vi meni ne možemo jedan drugom štogod nevaljanog predbaciti". Na to će Seemann Ružiću: "Koliko tražite da Vam ja od svog žepa preko polovice godišnjeg dobitka dadem i to da budemo barem jošte 10 godina u društvu". Ružić kaže: "Vi ćete meni od svog davati go-

dišnje 2000 for., osim toga plaćati ćete skupnog knjigovodju od svojeg i dati ćete bezplatno 2 magazina u Vašoj kući na Rieci, dočim sav dobitak na polovicu. Seemann sav sretan potrepta po ramenu Ružica i reče: "Jošte ću Vam vremenom više dati".

U godini 1877. bila je koža u našoj monarkiji skupa, dočim u Italiji je bila za 20% jeftinija. Ružić, prem malo vješt talijanskom jeziku, odluči u studenom 1877. da ide što više kontrahirati i kupiti od mesara friške kože. Što je smislio, to je i učinio (istina kapitala njesu velikog imali). Pogodi on najprije dobar dio od mesara u Veneziji, Padovi, Vicenzi, Veroni, Modeni, Bologni, a da bude sigurniji da je koža dobro vagana i derana, postavi on jednog svog rodjaka iz Hreljina u Veneziju, drugog u Veronu, trećeg u Bolognu. I ovi njesu bili vješti talijanskom jeziku niti najmanje, ali su se u toliko mogli u kratko vrieme naučiti, da su znali prigovoriti prodavaocu nekorektnost, ako bi se pokazala. Kože su se prodavale većinom u Graz, Marburg i ostalim tvorničarima koža, gdje su liepe svote zasluživali.

Godine 1879. u mjesecu listopadu umre dobar i poštenu Ružićev drug Seemann. Njegovi nasljednici ponudiše Ružicu da nastave posao i dalje u društvu. Ružić toga ne htjede, već htjede da se osovi na svoje noge i da radi sam, pa je za to tražio da se razdielje. To mu težkom mukom podje za rukom, jer su Seemannovi nasljednici stavljali svakojake predloge i zaprieke, ne bi li kako Ružica prisilili da ostane s njima u društvu, nu godine 1880. sliedila je razdielba i Ružić odkupi dio tvornice cd nasljednika. Danas je tvornica kože Jurja Ružica na Rieci poznata izvan granica naše otačbine, njegove su radnje nagrađjene na raznim izložbama, a na Sušaku diže se više krasnih Ružićevih palača.

Uz svoju drugu suprugu, kćer nekadašnjeg zagrebačkog načelnika Badovinca, žive Ružić na Sušaku, dočim tvornica je na riečkom teritoriju, uvijek radeći akoprem već u odmaklim godinama, čineći gdje god može dobra hrvatskoj stvari i hrvatskom narodu, o čem bi mnoga naša prosvjetna i ina društva znala pripoviedati, osobito društvo "Pučka Knjiga" u Zadru. Ružić je više puta kupio cielu nakladu objelodanjenih knjižica po tom društvu te ih bezplatno razdielio po hrvatskim školama, većinom u Istri.

Ružić je i na Rieci vrlo ugledan i požrtvovan pobornik hrvatstva. Svi hrvatski rodoljubi, osobito književnici pa i Česi, mogu se pohvaliti o liepom dočeku u gostoljubivoj Ružićevoj kući.

"Kako se Ružić znao trudom, marom i poduzetnim duhom uspeti iz seljačkog siromašnog stališa, to je na diku svome rodu našao njegov primjer više nasljednika u našem narodu"...

Viktor Car Emin
(1870 – 1963)

Danuncijada*

Romansirana kronisterija riječke
tragikomedije 1919 – 1921

1.

Treći dan nakon Male Gospe. Luka, od nekog vremena gotovo sasvim obamrla, odjednom je oživjela. Na pristaništima već od jutra veliko gibanje. Osobito na gatu Cagni. Tu se okuplja anglofilska dokona čeljad svih slojeva, muškarci i žene, i okrenuti licem prema Velim Vratima pružaju vratove i naprežu oči neće li gdje na Farezini ugledati one željno očekivane malteške "pulichmane" – kako ono već na Rijeci zovu te nove čuvare grada i prethodnike slobode i – što je najglavnije – blagostanja. Međutim, što više odmiče vrijeme, i nestrpljivost biva sve veća. Već se čuju i glasovi negodovanja: – To vam je Englez! Ili uopće ne dolazi ili ako se makne, to je kao poslije podne k misi. Nikad na vrijeme! – Kroz gužvu provlači se s trudom gologlav gospodin, sijed, ali dobro sačuvane valovite kose, lica glatko obrijana, kao prodahnuta zdravim, svježim bojama. "Glava mu je kao neka fina porculanska vaza", kazala je jednom u trenutku istinskog zanosa neka njegova obožavateljica. I to mu je ostalo.

Inače u gradu ga svi poznaju pod imenom Konziljer. Malo prije svog umirovljenja postao je predsjednikom prizivnog suda, ali pređašnji titulus – Konziljer – tako se duboko ukorijenio da se više ne da ničim iščupati. Sa smiješkom, u kome titra i žica prezira, gleda Konziljer ispružene vratove riječkih nestrpljivih anglofila. S na dlaku sličnim osmijehom gleda i one u aneksionističkom taboru, njihove bjesomučne, grčevite, epileptičke nastupe, njihove ultranacionalističke parade i slične – kako ih je sâm nazivao – "patriotardske akrobacije". Po ocu Furlan, po majci Madar, Konziljer je svjestan te mješavine, koja se – po njegovu sudu – jedino u laboratoriju dvojne monarhije mogla kemički dalje razvijati. Otkad je pak davno odnio i laboratorij i retorte u njemu, Konziljer se kao utopljenik uhvatio slamke, uhvatio se ovoga grada te – kako je običavao reći – jadranske "sentine", u

* Zora i MH, Zagreb 1977., prema redakciji Ante Rojnića iz 1956. godine; otisak korice prvog izdanja *Danuncijade* iz 1946. godine.

kojoj će kao njena sastavina čekati na nove kemičke spojeve i njihove procese. Zato i osjeća savršenu ravnodušnost prema svemu što se u gradu dešava, njemu je sasvim svejedno koja će strana prevagnuti – aneksionistička ili protivnička. Štoviše, njemu su sve ove manifestacije predmetom veselih, upravo šaljivih opažanja, kadikad finih, a često i drastičnih primjedbi, ali samo pred ljudima koji uživaju njegovo potpuno povjerenje, jer Konziljer ne voli neprijatnosti, a najmanje one što ih nepromišljene brbljarije nerijetko vuku za sobom. Samo tome ima da zahvali što je dosada sačuvao netaknutu svoju neutralnost, a s njom i poštovanje svih stranaka i njihovih više ili manje nijansiranih ograna u gradu.

Odjednom se oko njega začuli glasovi:

– Eno ih!

To su dakle ti, jednima mrski, drugima dobro došli Maltežani! Konziljer stane. I eno ga gdje i on već pruža vrat, zažmiruje očima, napreže ih da vidi eskadru s “policemanima” kojima je dosudeno da vrše službu krotilaca nad jednim vragometnim, nepopravljivim, do krajnosti goropadnim gradom. Pilji Konziljer u Vela Vrata, pilje i svi ostali, ali osim neznatnog pramena dima ne vidi se baš ništa. To jest, vidi se, ali brodić, što se uto pojavio izvan rta Farezine, malen je obalni parobrod što se sada lijeno pomiče prema istarskom kopnu ... I opet razočaranje!

Dok se uokolo dizao sve jači žagor ispremiješšan s usklikima negodovanja, Konziljer se okrene i s osmijehom trpke ironije uputi u grad. – Dragi parasitni grad!... – ote mu se kroz isti onaj smiješak – da može, i on bi se sav sa svim svojim kućama napregnuo da vidi dolaze li već ti đavolji Englezi. Ispružio bi prema Velim Vratima kuće svoje, kao ono njegovi građani svoje vratove i kao onaj dvoglavi orao na vrhu gradskog tornja svoja dva kljuna. – I pogled mu se ovjesio o ona dva kljuna, ali ne zadugo, jer ga čas zatim spusti malo niže, do zvoništa, gdje čeka zvono da svojim kucanjem navijesti građanima neku veliku novost, za jedne veselu, za druge žalosnu, kako je to već od dana ulaska talijanskih ratnih lađa u gradsku luku.

Kome će zvoniti: Maltežanima ili kakvom novom condottieru?

Konziljer saže lako ramenima i zakrene obalom put Danteova trga. Gdje koji prolaznici domahuju mu rukom na pozdrav. On odzdravlja i sve pomalo spušta pogled, kao da bi im htio nešto dublje proniknuti u duše. Ima ih koji idu odmjereno, ravnodušno, dok se drugima čita na licu neki unutrašnji nemir, zabrinutost, na nekima čak i strepnja. No najčudnije vladaju se pojedinci za koje Konziljer zna da pripadaju taboru aneksionista. Već u načinu kako se međusobno pozdravljaju, iz pogleda kojima se ukrštavaju, iz značajnih osmijeha, iz prepredenog namigivanja očima – očito je da oni nešto znadu i da je to nešto za njih, kako se vidi, povoljno. Neki se skupljaju u veće i manje grupe, u razmacima, uza sam rub pločnika. Govore ispodglasa, oprezno se oziru uokolo, kadikad dignu glas, valjda da i drugi čuju kako razgovaraju o samim svagdašnjim stvarcima ... Ponekad čak i ušute, već prema tome, kako Konziljer nagađa, koje i kakvo je lice što im se u taj mah približuje.

Čini se da im je i on, iako ne baš sumnjiv, a ono barem nepouzdan, jer kad god prođe mimo koju od tih grupa, ili ne čuje ništa ili mu iza leđa odjekne kakvo blesavo pitanje ili još blesaviji odgovor izrečen u namjeri da ga tako reći zalude. Idioti!

Pred kavanom Central zauzeta su tri četiri stola. Za jednim od njih udubljen u novine, sjedi postariji gospodin s glavom tako nagnutom da mu se vidi gotovo sva široka plješa ispod tjemena. Barun! Konziljer stane u dvoumici: da pride k njemu ili da učini kao da ga nije vidio, pa da krene naprijed. Još se nije pravo odlučio i već mu je u glavi iskrsla druga misao, sitna, zašiljena kao iglica, pa poletjela k barunovoj lubanji i zabola se u nju. Eto, i taj barun nekakav je vajni iverak stare habsburške “šundrane barkače”. Kao ni mnogi drugi, tako ne zna ni on kud bi glavom. Sad su mu oči okrenute tamo prijeko, k onoj strani mosta – ka Balkaniji. Neki drže da je to iz pijeteta prema caru Karlu koji je na samrti carstva ostavio njegovu (i svoju) mornaricu mladoj državi Jugoslaviji. Konziljerov nos nanjušio je pored tog sentimentalnog motiva još jednu drugu, nešto manje čuvstvenu pobudu. Njegovo prijateljstvo s barunom potječe još od vremena prije Aerenthalovih skokova u mračno. Kumovala mu je barunica koja je Konziljera poznavala već otprije, čak iz mladih, vrlo ranih dana, dok je još živjela u roditeljskoj kući u Gorici i kao lijepa mlada contessina pomamila i njega, u ono doba na glasu dandyja. Kao visokorođena ljepotica ona se tome prva nasmijala, i sve je prošlo tako da nije ni u njemu ostavilo ni najmanjeg žalca. Kad su se nakon nekoliko godina slučajno sastali, i to baš tu na Rijeci, u Čitaonici, prigodom neke gala-soirée, upoznala ga je s mužem, i otada i teče ovo njihovo poznanstvo. Kao čest gost u barunovu domu imao je Konziljer dosta zgrade da pronikne dublje u njegovu, a još dublje i njezinu dušu. Barunica nije zadovoljna – to je što se već pri prvom sastanku s njom njegovom oštrom oku ukazalo. Tom nezadovoljstvu otkrio je ubrzo i uzroke. Barunica je svome mužu umjesto miraza donijela drevni grofovski grb i torbu punu hvalevrijednih ambicija i želja da se jednog dana nađe na nekom višem položaju s pristupom u najotmjerenije krugove gdje će i ona sama – već po rodu i ljepoti – moći da vodi grand-train. Kad tamo, barun se uvukao u svoju kukuljicu i nikako iz nje. Prva posljedica: svagdašnje očajno životarenje s ono nešto malo rente od glavnice koja se već – kako mu je to gospođa nekom zgodom povjerila – pomalo i nagriza. A izgriza se i ona sama. Bože moj, zna i ona da barun nije nikakav aquila (orao), ali toliko koliko se traži od jednog – recimo – diplomate, našlo bi se i u njega, možda više no što bi se moglo i misliti. Samo bi ga netko trebao ugurati...

– Ne biste li, Konziljere, vi pokušali? Možda bi ipak ...

S nekoliko riječi, koje baš mnogo i ne obvezuju, pokuša Konziljer da se izvuče iz neprilike u koju ga je bacio njen apel na njegovu pomoć.

– Nemojte se smijati, Konziljere, ako vam kažem da me vaša ličnost u mnogome sjeća na legendarnog Uliksa, bolje reći na njegovu razboritost udruženu s lukavošću.

– Odviše laskavo za mene, barunice, odviše laskavo – zahvaljivao Konziljer lagano se naklanjajući prema njoj. No u taj isti mah saletjela ga i misao: ne pomišlja li možda gospođa na onog klasičnog konja što ga nekoga davnog dana Odisejeva razboritost i lukavost ugurala u Troju? U stvari – zabavljao se Konziljer u sebi – ovdje se ne bi radilo nego o tom da se klasični konj zamijeni njenim mužem.

– Koliko mogu prosuditi – prihvati barunica – držim da bi najprije trebalo samoga baruna uvjeriti kako je on zaista već svojim prirodnim sklonostima kao stvoren za tu službu. A ja pak ne vidim nikoga tko bi to mogao s uspjehom pokušati – osim vas, Konziljere! ...

I njemu nije ostalo drugo, već da s vremena na vrijeme izražava svoje divljenje i nad takvim barunovim boutadama i ispadima koji s diplomacijom nisu bili u nekoj posebnoj vezi. Vršio je on to sasvim ozbiljno, pa i tako prirodno te se često morao sam sebi diviti, osobito u trenucima kad bi malo jače zamahnuo kandilom kao u frazama: – Pa u vama se, barune, krije novi Talleyrand! Ili: – Ovaj vaš trik, barune, dostojan je bilo kojeg Super-Engleza iz Foreign-Officea!

Barunu su ta laskanja godila, dok je Konziljer s pritajenom nasladom promatrao kako dobri starčić nekako sve slobodnije udešava i kretnje i poze, kao da već sjedi za kakvim zelenim stolom i na njemu kroji kartu buduće Evrope i cijeloga svijeta.

Pa i sada – već sam način kako se ono smjestio za kavanski sto, kako se nagnuo nad novine i uzvinuvši malko čelo zadubao u njih, sve to odaje čovjeka što se već prilično uživio u neku svoju izvjesnu ulogu. Konziljer, ne želeći ni sam da bude smetan, odlučio ostaviti ga u toj ulozi i nastaviti svoj put, ali je sudbina drukčije odredila. Još nije učinio ni tri koraka i već začuje kako ga barun zovnu. Nije druge nego stati i prijeći na drugu stranu. I barun se međutim digao, na brzu ruku isplatio svoj račun i za čas se našao pred prijateljem. Pružajući mu ruku reče:

– Hoćete li mi vjerovati da sam malo prije mislio na vas? Nešto sam našao u novinama – više se ne sjećam što – i...

– Pa maločas sam se i ja tamo na Molu Cagni čudio što vas nema ondje. Pogledajte samo kako se cijeli gat crni od silna mnoštva.

– Čekaju Engleze, je li?

– A vi, barune?

Barun ne odgovori, već uhvati Konziljera ispod ruke i povede ga naprijed.

– A vi, Konziljere? Držite li da će oni zaista doći? Što se mene tiče, iako ne bih htio učiniti krivo domovini Cromwella, Pitta i Palmerstona, ipak – usuđujem se reći – mislim da Engleska, osobito u posljednje vrijeme, dolazi uvijek ... kad su već drugi svoje žito samljeli. Ne znam da li sam se dobro izrazio ...

– Odlično, barune, baš odlično! Ovo je čak jedna od onih vaših što ...

– Odviše mi laskate, Konziljere, i kad ne bih bio duboko uvjeren u iskrenost vaših prijateljskih osjećaja... Nego da prijedemo na stvari što nas se najtješnje tiču.

Kako sudite vi o onoj najnovijoj, o kojoj se doduše još ovdje-ondje tek samo šapuće, ali... Kako? Ta je li moguće da niste o tome ništa čuli?

I ne čekajući odgovora, barun mu se naže nad uho i reče spustivši glas:

– Aneksionistima kao da je nešto nenadano udarilo u glavu. Opet su svi s nosom uvis. Očekuju – pogodite koga? Arkandela Gabrijela! Vi me razumijete? ... On ima, kažu, svaki čas da bane na čelu jakih snaga, s topovima i mitraljezima, s avionima i oklopljenim automobilima ...

– Tko? D'Annunzio? Ta već se nekoliko dana ne govori i ne piše o drugom nego o njegovu raidu Rim-Tokio koji bi imao početi u najkraće vrijeme.

– Taj raid, Konziljere, u ovom slučaju mogao bi da znači i – pepeo u oči.

– E, s vama diplomatima nikada na kraj! Nego svaka čast pjesniku i njegovoj poeziji i prozi, ja ipak držim da ovakvi pothvati traže tipove drukčijeg kalibra.

– Jest, ali katkada i ti đavolji pjesnici... Eno Lorda Byrona! Više je novoj Grčkoj i njenim panhelenskim težnjama koristila njegova iako nejunačka smrt u Missolonghiju nego svi naponi njezinih prijatelja u svijetu. Vi dakle ne vjerujete da bi...

– Bolje reći, meni se čitava stvar čini ponešto neozbiljna, čak i malčice donkihotska.

– Kakva vremena, takva i pamet! – zamudrova barun.

Konziljer pogleda na sat i uze se opraštati.

– Ne puštam vas – opiraše se barun. – Već vas dugo nije bilo u nas. Poručit ću po Mićelina. On, vi već znate, upravo brizga novostima.

Konziljer napomene neki posao što ga mora još danas izvršiti i nadometne:

– Vidjet ćemo se sutra, barune, ako ne inače, a ono na običajnoj šetnji u "Giardinima".

– Zaista?

– Ako se međutim, razumije se, ne dogodi nešto osobito.

– Vi dakle ipak držite da bi mogli doći Englezi?

Konziljer se stisnu u plećima, nakloni se s osmijehom i pozdravivši ode.

(...)

Jutarnja svježina ulazila je barunu duboko u grudi, udisao ju je s požudom. Sve mu je godilo: prolaznici su bili rijetki, razočarani manifestanti zavukli se u svoje domove, čime su mu uštedjeli mnogi nepoželjni susretaj. Sve ga je jutros ugodno diralo – čak i međusavezničke patrole. Još kruže gradom. Eno jedne: riđi Britanac mamurna pogleda, Francuz mrzovoljast, Talijan pokunjen, jedini Amerikanac, živ i vragoljast, striže uokolo očima i gotovo se svemu smješka. Tako i barun. Njemu je osobito ugodno ovo olakšanje što ga osjeća u svojoj unutrašnjosti. Ništa se nije

desilo, sve je ostalo kao juče, znači nema – barem za danas – ni suvišnih uzbudljivosti ni bespotrebnih uzrujavanja. Što će biti sutra, za to on ne tare glave. Njega nisu više zanimali prolaznici što ih na svakom koraku susreće. Sve nekakva kiselkasta lica na kojima se odrazuje čitava ljestvica mutnih osjećaja što se od umornosti i dosade kroz zlovolju i unutrašnju muku spušta do tuge i očaja, a potom opet sve niže do otupljenosti i apatije.

Istim pločnikom i pravcem, u udaljenosti od kojih dvjesta koračaja, vukao se čovjek koji je na sebe svrnuo svu barunovu pažnju. Već po tome kako je premetao noge, barun je odmah pogodio da je ono njegov dobri znanac: ravnatelj. Stari gospodin nije baš osobito zabavan, zato se nije barunu ni žurilo da mu dođe što prije pod nos. “Giardini” ili – kako ih ravnatelj još sada uporno nazivlje starinski – Cecilinovo, i njegova su obična jutarnja šetnja, pa će ga ondje morati trpjeti čitav jedan, a možda i dva sata, svakako više i previše za melanholičke razgovore kojima, kako se negdje barun izrazio, ravnatelj ubija sebi vrijeme a drugima dobru volju.

Uspori korak, ali očiju ne diže s njega. Sve je na njemu staromodno: od glomaznih cipela do tvrdog klobuka neke čudne forme, od visokog, tvrdog, blistavog ovratnika, pa do cvikera s dugom crnom trakom. Takve su mu ideje, metuzalemske, patrijarhalne, na njima jaše kao i don Kihot na svom starom kljusetu (smiješak što u taj mah uskrсне na barunovim usnama, pokazivao je da se barunu ta usporedba vrlo dopala). Prošlost mu je sve, iz nje ni makac. Već sama sjećanja na negdašnje ilirske zanose tjeraju ga u ekstazu. Sadašnjica ga veže utoliko ukoliko bi želio u njoj vidjeti ostvarene svoje stare snove: jugoslavenske i sveslavenske utopije. Odgojen je u sjeni Kurelčevoj, njemu je Petim Evandjeljem sve što je onaj malo nastrani Likota ikada izustio. Što je propovjednicima sv. Pavao, to je onome tamo Kurelac: navodi ga gdje treba i ne treba. Bolje bi bilo reći: navodio ga je, jer od nedavna, od proljeća, kad ga udarilo u pola tijela i on ostao djelomice uzet, puno manje govori. To mu se i sada vidi dok ide. Kako samo vuče za sobom onu svoju jednu desnu nogu!

Sama od sebe javila se u barunovoj glavi misao da bi se to isto jednog dana moglo desiti i njemu. Nije ovo sada prvi put što mu ta nevaljalka muti raspoloženje, stoga se on i u ovaj mah požuri da je ušutka. Bio bi najvolio da – kako sam u sebi reče – skine s dnevnog reda i samog ravnatelja, ali nije išlo. Već mu je gotovo nadomak, i htio-nehtio mora o njemu misliti. Pravi čudak i taj ravnatelj! Nuđali mu lijepo mjesto u Zagrebu, gradu, istina, nevelikom, ali s pretenzijama prijestolničkim. Ne, on će radije onamo prijeko na drugu, istarsku obalu, u zabačeno latinsko gnijezdo što ga Talijani već odavno prozvaše “La Gentildonna d’Istria”. Otišao je onamo s namjerom da ondje vrši neki apostolat. Mnogobrojni njegovi štovatelji tvrde i danas da je sve to u njega bilo sasvim iskreno. I barun drži da bi uistinu moglo tako i biti. Ravnatelj je čudak, a pravi je čudak u svom djelovanju uvijek iskren, inače bi došao u red običnih, normalnih ljudi. I tako je on do svojih starih dana proveo svoje najljepše godine u onom latinskom gnijezdu, u prostorijama nekog napuštenog drevnog samostana, drobeći u njemu krušac znanja nekoli-

cini istarskih mladića “budućih pionira jedne velike misli”. Tako je on nazivao svoje učenike. Samo se po sebi razumije da su ti mladići morali sve u šesnaest bubati citate iz *Runja i pabuljica*, *Fluminensia* i drugih umotvora “Pustinjaka s Vučke”. Koliko li su puta ti isti navodi bili upleteni u njegova predavanja! Koliko li ih je puta od njega čuo i on sam, barun! “... ta naša Sloga bit će od koristi i Srbijem i Slovincem, i oni će kada-tada uz nas ili mi uz nje.” Ravnatelja nije smetalo ni to što je gotovo svakim danom padalo na tu slogu novu inje i novi mraz, on je to uporno i nepokolebivo citirao svima koji su htjeli da ga čuju, a činio bi to i danas da mu nije zbog onog udara otežao jezik.

Sve te pustinjakove tirade ostavljale su baruna hladnim, bile su mu čak i dosadne, ali ih je učtivo podnosio, već iz pijeteta prema svojim starijima koji su u životu vječitog ličkog buntovnika igrali čak i neku ulogu mecena. Istodobno dolazila je u obzir i stanovita pažnja prema samom ravnatelju. Čovjek nikad ne zna: ovi dobroćudni naivčine, ovi lakovjerni dobričine uživaju ponekad i neko posebno poštovanje, čak i neki kult. Često se dešava da im i najviši na položajima iskazuju časti, jer drže da bi ta njihova dobrohotnost prema starim idealistima mogla i njih same podići u očima svijeta. A što je najbitnije i što se barunu čini da nije naodmet – naprotiv! – ima slučajeva kad bi u prvi čas dobra riječ jednog takvog slavnog staračca mogla i upaliti. Otuda i oni neki barunovi – iako ne baš naročiti – obziri prema ravnatelju ...

Pospješi korak i ubrzo ga dostiže.

– Dobro jutro, naš dični direktore!

Ravnatelj se trgne, uzdahne kao obično šumno i odzdravi. Taj se pozdrav sastojao u osmijehu, bolje reći, u bolnoj grimasi što mu se ocrtala kroz srebrnastu, kratko podstriženu bradu. Nastaviše put.

– Što velite na onu jutrošnju zvonjavu? – upita barun tek nešto da kaže.

Ravnatelj zavrti glavom tako da mu se uzica na cvikeru naširoko uzvitlala.

– Ne vidim ništa dobro. Ti Englezi... – Prekine i umuknu.

Ravnatelj nije volio Britance. – Od one maglovite zemlje Slavenu nikad blagoslova! – bio je refrain svih njegovih izlaganja o visoko-političkim pitanjima. Ne može on njima oprostiti njihovo “vječito neprijateljsko i mučko-zlobno držanje prema Matici Slavenstva ...” I pri tom bi odmah i sa zanosom pao pogdjekoji citat iz Kurelčeve bogate riznice, kao već prilično otrcani: “Nam Slavjanom na jugu dan je i noć o tomu se domišljat, kako da nam grobove bar i unuke obsine svietlo žezlo Cara Istočnoga ...”

– Šimere! – pomisli u sebi barun mahnuvši rukom kao da je sam.

Pred ulazom u Pomorsku akademiju zatekoše Konziljera u razgovoru s mršavim gospodinom u kome je barun prepoznao nekog uglednog člana Nacionalnog vijeća. Zapazio je i Konziljer njih, i pošto se s nekoliko riječi oprostio od svog subesjednika, mahom im se pridruži. Izrukovavši se s njima uze bez okolišanja iznositi što mu je

malo prije saopćio mršavi gospodin. Vanredno je potišen. I poparen. Kapitanija, veli, primila je vijest da su izvan Premanture zapažene engleske lađe – čitava eskadra. S njima su, razumije se, Maltežani i pojačanja za ovdašnju posadu. Očekuju ih iz časa u čas. Da je jutros – kako se stalno držalo – stigao D'Annunzio, i Engleska i s njome cijeli svijet bili bi postavljeni pred gotov čin.

– No, a što je od D'Annunzija? – upita barun kome nije baš krivo što su stvari okrenule tim pravcem.

– Neki vele da je u posljednji čas uhićen, drugi, da mu je vojska raspršena, a on ubijen. Govori se i o nekim riječkim brbljavcima koji nisu znali čuvati tajnu, pa je štošta doprlo i do ušiju novog zapovjednika, generala Pittaluge. General je već prošle noći sa svojim vojnicima zakrčio sve prijelaze, tako da bi D'Annunzio, kad bi i bio prebrodio prve zapreke, morao stati, jer bi s jedne strane Pittaluga sa svojim kopnenim i morskim snagama, a s druge strane saveznici udarili na njega i prisilili ga ili na uzmak ili na predaju.

Barun se nasmije:

– A s druge strane tvrde te bi D'Annunzio, da je stigao na vrijeme, postavio pred gotov čin i Englesku i cijeli svijet. Meni to nikako ne ide u glavu. Ne razumijem tu njihovu politiku, a ni strategiju...

– Ni ja, ni ja – dočeka Konziljer.

Talas gajske svježine i miris cvijeća zapljusnu ih i podsjeti da su ušli u gradski perivoj. Klupe prazne, osim jedne na kojoj sjedi stari gospodin s razmotanim novinama u ruci. Njih se trojica namjestiše malo podalje. Nakon neduge stanke prihvati Konziljer:

– Onaj moj znanac vrlo je utučen. – Tu se prekide. Iz daljine se razlegli neki čudni povici, pa nekakav šum, neko muklo mumljanje. I nečija kola prolijeću kao strijela, a teško je pogoditi s koje strane. Konziljer se ozre najprije nadesno, pa nalijevo i prihvati:

– Da, onaj moj znanac vrlo je utučen. Maltežani su, po njegovom mišljenju, samo prethodnici Hrvata, bolje reći Balkana. – Zar smo se mi na Rijeci – pitao je on mene – za to borili? – Nato je učinio neku gestu, meni čisto nerazumljivu i viknuo: – Ako bi imalo doći do toga, to jest da nam na Rijeku uđu Hrvati, u tom slučaju nek se radije vrati Austrija. I još je napomenuo: – Nek odjekne befel i ja ću prvi sići na ulicu s crno-žutom zastavom i baciti parolu: O Austria, o morte!

Barun se i opet nasmije – ovaj put od srca – i ispod oka pogleda ravnatelja. Stari se domorodac drži kao da nije ništa čuo, ali da mu je samo malo zaviriti u dušu, vidjelo bi se kako teško podnosi takve razgovore. I inače kad god Konziljer otvori usta, ravnatelj ne može da ne pomisli na Tersita – doduše bez grbe, ali s mnogo dužom poganom jezičinom.

Vani je bivalo sve bučnije. Barun razrogači oči.

– Što je ovo?

Konziljer načuli uho, zatim izvadi iz džepa jutrošnji *II Popolo*, preleti okom naslove i reče:

– Kao da je u njih ušao sam đavo, nikome ne daju mira. Svi su kontinenti puni njihove dreke. Evo vam ovdje *Poslanice* što ju je njihov "Consiglio Nazionale" upravio američkom senatoru Lodgeu. Od prvog slova do posljednjeg samo očajno zapomaganje i neizmerno plačljiv vapaj na sve narode onkraj oceana za pomoć gradu "koji podbogom ne pita nego samo jedno: da može u toplom krilu Majke Domovine" ... Hoćete li da vam pročitam?

Dok je čitao, napolju, izvan ograde perivoja buka je sve više rasla. I glasovi ljudski se sve jače čuli. I štropot motora i neka čudna treska... Uto dotrči sav zadihan neki dječak, bucmast i polugô, pa mašući zastavicom malo te ne naleti na starca koji je sjedio na obližnjoj klupi.

– Nonno! Nonno! Ustani! Dolazi on, D'Annunzio ... Već je blizu ... – još se jače zadihao dječak.

– Ma što? – propenta starac ustajući. – Tko ti reče?

– Tata telefonom. U gradu zvone. Svijet grne sa svih strana. Idimo i mi da vidimo – navaljivao unučić vukući starca za sobom.

Već kod prvih dječakovih riječi, Konziljer prekide čitanje. Sjedeći u sredini između baruna i ravnatelja pogleda najprije jednoga pa drugoga. I vidje kako se barunu lice oteglo a nos dublje spustio, dok se ravnatelju usne grčevito trzale a lice mu osulo smrtno bljedilo. Jedini on, Konziljer, ostao je miran i ironički nasmijan kao uvijek.

– Ne mogu oni van iz komedije? Ide li? Ne ide li? Sve kao na daskama. U jednu riječ – sve u njihovom, melodramskom stilu.

Iz žamora što se odasvud sve više primiče još se ne razabira ništa. Sve to još uvijek naliči potmulom tutnju što prethodi oluji. No što dalje, sve više izbijaju ljudski glasovi, povici, poklici: – Živjela talijanska Rijeka! – Razabira se sasvim jasno da su se prvi talasi nagnule svjetine već razlijevali prostorom ispred perivoja, a s njima i sve veća graja i galama. I urnebesno klicanje D'Annunziju i Italiji.

Savijajući novine Konziljer se sa svojim vječitim, ujedljivim smiješkom na usnama okrene k ravnatelju:

– A sad recite vi meni, moj direktore, je li bilo vrijedno da se moji Madari i vaši Hrvati toliko natežu oko one famozne "krpice", iako je u njoj bila oličena "une friponnerie diplomatique" najsumnjivijeg ukusa?

– Tjerali su "krpicu", a istjerali lisicu – zamudrova barun.

– Sjajno! – usklikne Konziljer. – Kako ste ono rekli? No ta mi više neće iz pameti. Dvije riječi, a u njima, može se reći, čitavi oceani ljudske mudrosti i – ludosti. E, a što je ovo?

Mukla huka što se do sada dizala s istarske strane prometnula se u tresku, u grmljavinu, u zaglušni štopot što ga čine teška oklopljena kola. Istovremeno razlegla se na prostoru pred perivojem gromorna tarlabuka.

– Trijumfator dolazi – živo će Konziljer ustajući. – Podimo da vidimo i taj spektakl. Šta, direktore, zar nećete i vi s nama?

– Neću. Počekat ću ovdje dok se sve svrši, a onda ću polako kući...

Barun pokuša da ga od toga odvrati.

– Zateče li vas tko od njihovih tu sama, smatrat će to kao nekim znakom – kako da kažem – prkošenja, ako ne i što gore...

– Ne neće. – Ravnatelj je to htio popratiti smiješkom, ali se sve izgubilo u grču što mu je pri tom iznakazio usta.

Barun saže ramenima i pozdravivši pođe za Konziljerom što se već uputio prema izlazu. Diže se i ravnatelj i odlunja puteljkom dublje u hladovinu da bude što dalje od buke što onkraj zida sve pomamnije divlja. Išao je teško, duboko pognut, kao da će se sad na naći na zemlji. Sve je dakle svršeno! Spasa više nema. Otkuda? Što bi mogli tu Englezi, sve i kad bi htjeli? A što mi domaći? Grad nas neće. Mrzi nas. Prezire. Sve propalo. Ovaj put zauvijek.

Do nogu mu je klupa: no prije nego će da sjedne, oči mu same od sebe skrenuše nadesno prema Učki. I ona – stara gora – morala je da poklekne i da bespomoćno gleda kako lijepa zemlja oko nje postaje plijenom surovih osvajača, a djeca njena, najljepši ukras jednog divnog sna – pusto roblje. Ode Istra, a s njom i one sitne iskricice što ih je u dugim godinama zanosne muke i sam zapalio. Odlazi i Rijeka, a s njom se za sva vremena kida i ono, što je maloprije spomenuo onaj pola-Ungarez, a pola-Furlan: – krpica. – Ej, moj Pustinjače s Vučke, da ti je ustati iz groba i vidjeti kud se djede tvoja ljubav, slatka i – nevjerna!

Spusti se na sjedalo i sav se ukoči i pokunji.

4.

A onamo prijeko urnebesno huk jača sve više. Kad su barun i Konziljer izišli iz parka, čisto im se pred očima zamaglilo od silnoga mnoštva što se zbililo na širokom prostoru pred njima. Iz tog ustalasanog mora glava kao mali jarboli strše uvis koplja, jedna sa zastavama, druga s natpisima što su u ovo desetak mjeseci već toliko puta kružili gradom izričući uvijek iste misli i želje: – Dolje ovaj! Gore ovaj! – Hoćemo aneksiju Italia o morte! – I sve tako. I te zastave i natpisi i sav svijet što neprestano pritječe s raznih strana – sve se to kupa u suncu što se veselo uspinje k svom zenitu.

Kroz tu uzburkanu masu jedan se otvoreni auto teško probija, iako jakim hrapavim trubljenjem nadglasava sve. Pošto se progura otprilike do nasred nabije-nog prostora, auto stane. U njemu su tri viša talijanska časnika. U jednom od njih

Konziljer prepozna Graziolijeva nasljednika, generala Pittalugu. General, čovjek u najboljim godinama, oštra crna brka, očiju živih, nešto govori narodu, ali se u onoj buci ne razumije što. Svakako mora da je donio neku ugodnu vijest jer mu svi uokolo ushićeno kliću. Neke ga žene obasiplju cvijećem. – Šta? – u čudu će Konziljer. – Zar i njega, vladina čovjeka? – Što je dublje mogao, uvukao se u svjetinu i povukao za sobom baruna naprežući uši da čuje što Pittaluga besjedi. Na nogama je, usred auta. Izgleda uzbuđen, dirnut. Govori tonom patetičkim i kao da ga u grlu nešto guši. Na mjestima mu glas zanosi čak i na plač.

– Ima, o Fiumani, trenutaka koji nadilaze sve naredbe, nadvisuju sve vlasti. Jedan je od takvih trenutaka i ovaj sadašnji. Ja sam, o Fiumani, s vama. Iza mene dolazi D'Annunzio. Neće da padne krv. Vaše težnje, o Fiumani, bit će ostvarene. Slušajte novu vlast, njoj se pokoravajte i... – Ostalo se izgubi u njegovu grcanju, pa u ciklonu pljeska, klicanja i u jednodušnom jecanju mase.

Konziljer se naže barunu nad uho:

– Komedijska se lijepo uputila, ali gdje je protagonist? Što čeka?

Odgovor na to pitanje dala mu je lomljava što se uto digla sa strane kastavske ceste. Tu se pojavila teška oklopna kola, za njima druga, treća ... Svima se na vrhu isprasio jedan ardit. U jednoj im je ruci revolver, u drugoj bodež. Sad opali iz revolvera jedan, sad drugi, a svi urliču kao pomamni: A noi! A noi! A mnoštvo oko njih kao da se prometnulo u jedno samo grlo ozivlje se: – A noi! – dok se djevojke iz neposredne blizine poput pantera penju na kola, do ardita, s kojima se grle i ljube kiteći ih cvijećem, zastavicama, skidajući im crne fesove s dugim crnim resama i mećući ih sebi na glavu. Za njima se penju i druge i na veliku Konziljerovu radost i one se s arditima cmokaju u obraze. Nato se kola tako nakindurena uputiše prema gradu praćena salvama najoduševljenijih poklika što ih je patriotski furor mogao izmisliti.

Nova slika: u oblaku prašine maršira četa ardita s fesovima nahero. Sve se ruke pružaju prema njima, svaki hoće da dobaci koju lijepu riječ, žene i djevojke hoće da ih svojim zagrljajima uguše. To je predstraža, ali ta arditaska kolona još nije pravo dospjela da se probije kroz mnoštvo, a zrakom se razliježe jedno ime što je poput neke čudesne iskre elektriziralo, do krajnosti zapalilo i pomamilo svu onu ionako prenadraženu gomilu.

– D'Annunzio! Il Liberatore! Arkandel poslan od boga! Evviva! Evviva!

Delirij. Zaglušna provala kolektivnog ludila. Pjesnikov auto sav je zasut cvijećem, a sâm pjesnik obasut cjelovima onih što ga prvi okružuje i koji moraju ustupati mjesto drugima jer svaki hoće da "Liberatoru" dođe bliže, da ga dodirne, poljubi u lice, u ruku. Uneke učinilo se kao da su mu kola osvojena na juriš. Pet-šest gospođa i gospođica, što su se kao bjesomučne furije dogurale do auta, prebaciše se unutra, u naručje pjesnika koji duboko dirnut uzvraća i poljupce i sve dokaze neizmjerne ljubavi.

A svijet uokolo neprestano u deliriju. Svi se ljube, grle, kliču, urlaju. I sve su kape i šeširi u zraku, zastave se visoko dižu i spuštaju pred njim, od boga poslanim spasiteljem. Sve je razdragano, očarano, pomamljeno.

A on? Il Superuomo? Nadčovjek?

Od nekoliko dana drži ga vrućica, jaka, besprekidna, ali on je ne osjeća. Sveopći zanos nosi i njega; sa smiješkom u koji umije da ulije neizmjereno mnogo slatkosti i srdačne nježnosti pozdravlja i zahvaljuje na sve strane. A kako urnebes sve više raste, pjesnik prinosi svaki čas svoju finu, vanredno delikatnu, snježnu ruku k čelu ili domahuje njome uz svoj neodoljivi smiješak. I to traje, traje, i kad vidje da to neće da popusti, ustade kao da će govoriti. Ali ne kaza ništa već samo domahuje rukom i pozdravlja i kao da moli da ga puste proći.

Konziljer se opet naže barunu nad uho:

– Ne čini li vam se kao condottiere nešto premalen?

– Pa, sjećam se da mi je nekom prilikom kolonelo pričao da mu visina od pete do tjemena ne nadmašuje jedan metar i šezdeset i četiri. A eno, kao da mu je i desno rame prilično niže od lijevoga!

– Inače mu je tijelo sasvim srazmjerno. I žilav je i za svoje godine vrlo okretan. Blizu mu je šezdeseta, a ne kaže ih više od trideset.

– Samo kad ne bi bilo one nesretne čele ... – sa zloradim će osmijehom barun, da odmah zatim usklikne: – Gle! Auto već kreće, a one đavolske gracije neće da siđu. Štaviše, stisle se uz njega i...

Svjetina, neprestano kličući, napokon se ipak razmakla i učinila autu put kojim se sada lagano protiskuje naprijed, tako da ga svi mogu korakom slijediti. Šaka mladih dobrovoljaca opkolila ga pjevajući:

E D'Annunzio, condottiere,

Eia, eia, alalà!

Konziljer i barun idu sa strane uporedo s autom. Nakon malo vremena okrene se Konziljer licem k barunu:

– Dok gledam sve ovo, dolazim na misao da ovaj ljubimac muza proživljuje neka svoja djela, kao u njemu samom oličena. Ne podsjeća li vas ova današnja povorka na prvi prizor njegove nemilo izviždane "Glorie" gdje se junak drame, Ruggero Flamma, vraća k svojim? – "Viene! Viene – Dolazi u trijumfu! Svjetina ga nosi. – Svjetina! Svjetina! – Piazza se sva crni. – Gledajte! – Čujte! Čujte! – Grad je naš! – Vojska će sutra sva biti s Ruggerom Flamma. – Viva Flamma!"

Dotle je barun žmureći gledao prema pjesnikovu autu, bolje reći promatrao je dame što se neprestano k njemu nagibale, pogdjekoja od njih tako blizu da bi joj se u trenutku kad bi auto samo malo ustuknuo glava dotakla njegove.

– Htio bih čuti kakvim mu naivnostima ublažuju dosadu ovog trijumfa – šapne barun ne bez malog uboda zlobe.

– Mene pak zanima nešto drugo: Chi sarà l'Eletta? Koja će biti odabranica?

– Tiše, zaboga! – šapne barun upola uplašeno.

– To su njegove riječi. Ja ih samo citiram.

Auto je morao ponovno stati da dade prilike novim masama što su uto nahrupile s pokrajnih ulica kako bi se svome "Liberatoru" i one poklonile. Sve se to vrši u pratnji muzike, usred neprekidnog oduševljenog klicanja, sred vreve od ljudstva što se već proteglo u veliku daljinu zapremivši svu širinu drvoreda koji je još lani nosio Deákovo ime. A kako je sve to mnoštvo slikovito ispremiješano! Žene i muškarci, djeca i odore svih vrsta vojnika kraja i mora, što se u sve većem broju pridružuju "rebelima", a nadasve omladina, koja neumorno i bez prekida kliče i pjeva, pocikuje i mahnita. Kotrljaju se i teški kamioni s vojnicima okićenim cvijećem što im ga dobacuju cure i curice idući pored njih, sve raspaljene, sretne. Druge su se ovjesile o ruku kojeg ardita ili granatiera, mornara ili alpina. Pa opet zastave: jedne nad povorkom, druge na prozorima kuća, na stupovima, svugdje. Iz podaljšega već dopire vesela zvonjava. Zvona su sva u zamahu: i ona s visokih zvonika i ona s nižih tornjića. Uzduh razdiru sirene, iz luke i sa tvornica, bližih i udaljenijih. I sve to huji, urla, tutnji i tuli, kao da se čitava krajina uokolo prometnula u ročište svih mogućih đavola.

Bersaljera ima malo. Tek što gdjekoji od dolutalih na dvokolici zađe među mnoštvo, već se na nj obori pljusak poljubaca, dok mu nježne, brze ručice skidaju s glave klobuk, a s njega svaka po jedno pero, za spomen, kako same vele, smiješeci se. Još malo i dolutali bersaljeri ostat će bez i jednog pera na glavi, dok svaka cura oko njih ima po jedno zabodeno u kosu.

Gledajući ih Konziljer se nasmije i tiho će barunu:

– A da im netko reče da izgledaju kao guske, dakako, kapitolske?

Barun se toj doskočici učtivo nasmjehnu iako ga nemalo uznemirila misao što ga je u ovaj mah nenadano saletjela.

Miroslav Krleža
(1893 – 1991)

O Supilu¹

(...) Na Rijeci, poslije dubrovačkog početka sa "Crvenom Hrvatskom", kada je pokrenuo "Riječki novi list", usred korumpiranog portofrankističkog gnijezda, demoraliziranog mađarskom politikom, usred gladne mizerije bodulske i Kirije sa nešto malo novca trabakuskog, škrtog, lihvarskog, sa svijetom koji oskudijeva na šoldima, a trebao bi da misli i da diše liberalno, nadahnjujući se Trećom Italijom, garibaldijevskim i mazzinijevskim idejama, tim katekizmom Frana Supila za naše vlastito narodno oslobođenje, Supilo se našao u društvenome mediju koji je ipak, poslije duge stanke od nekoliko decenija, imao toliko dara da osjeti novu ličnost na našoj političkoj pozornici.

(...) Već u njegovim prvim tekstovima u "Riječkom novom listu" ocrtavaju se strateškopolitičke kombinacije diplomata političara, i poslije negativnog iskustva dubrovačkog, zamisao Riječke i Zadarske rezolucije predstavlja energičan prelom sa politički pasivnom rutinom devedesetih godina.

Nedjeljko Fabrio
(1937)

O Supilu²

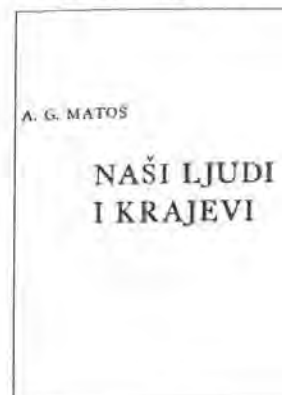
(...) – Svejedno je jesu li neredi izazvali mladići iz "Giovine Fiume" ili vaši sunarodnjaci iz "Partito autonomo", ali izbjijte si iz glave da će Hrvati mirno gledati nasilno potalijančivanje hrvatskoga elementa u gradu a po općinama da i ne govorimo – bjesnio je Frano Supilo.

(...) – Ako vi nas za poklič "Živila hrvatska Rijeka" tužite hrvatskim nacionalizmom, onda mi vas za poklič "Evviva Fiume italiana" tužimo iredentizmom talijanskim. Narodnosno imademo mi prava na naš poklič barem toliko koliko vi na vaš – vikao je Frano Supilo.

¹ Odlomci romansirane biografije Frana Supila; O pedesetogodišnjici smrti, 1917 – 67., u: *Deset krvavih godina*, eseji i članci IV, Oslobođenje i Mladost, Sarajevo – Zagreb 1979.

² *Vježbanje života*, Zvanje, Zagreb 1990.

Antun Gustav Matoš
(1873 – 1914)

Naši ljudi i krajevi*

Oko Rijeke
11. studenoga 1909.

Bio sam u Hrvatskom Primorju, prvi put u mom životu, i pišem te nagle retke s osjećajem, kao da bijah u tuđini. Kada si duže u inozemstvu, navikneš se pod hladnoćom tuđeg svijeta na misao, da je Domovina tvoja kuća, gdje si svoj, gdje ti je toplo, gdje si i ti, iskorjenjeniče i kukavče svjetski, gospodar i svoj na svome. I vratiš se kući i iza prvih iluzija uviđaš, da si kod kuće – najmanje kod kuće, da si u Hrvatskoj tuđinac, da u domovini za te domovine nema, da si gori od stranca na svojoj djedovini.

U Zagrebu već na kolodvoru prestaje Hrvatska. Konobari, činovništvo, duh mjesta – čista tuđina. Pa da je taj tuđinac barem neka sila u Europi, da je barem Francuz, Englez, pa ako hoćeš i Švaba! Ali Mađar! Mađar sa judaiziranim glavnim gradom, sa korupcijama najgore oligarhijske politike, sa jezikom bez više kulture i europske rodbine, sa bahatošću ordinarnog hohštaplara i neoliznanog polubarbara, uvukavši se furtimaški u zemlju, na koju je već god. 1526. sva eventualna prava zajednice izgubio i pretvarajući konstitucionalnu našu kraljevinu u afrikansku koloniju, ne: u jednu veliku robiju! I sve to iza aneksije hrvatske Bosne i na zemljištu, koje omogućuje monarhiji prijelaz na Balkan i velevlasni položaj!

Ubavost kajkavskog pejzaža prelazi iza Karlovca u neobičnost kraških formacija. U Ogulinu silazim sa voza. Frankopanska kula, pretvorena u tamnicu, smaragd Dule u briljantima vodopada, u ambizu pod lijepim mostom i lijepo mjesto s uređenim šetalištem, noseći sve tragove uredne i racionalne vojničke i napoleonske uprave. Jer, kako je poznato, mi nemamo danas ni uprave. Vlada samo guli, ali ne podiže i ne investira. Pa da i hoće, nema čime. Budget primorske zemlje Hrvatske manji je od godišnje rente bogatog pojedinca u Parizu, Londonu ili u Americi. Mađarska politika ide za tim, da od nas načini slijepce i prosjake. Od Zemuna do Rijeke voziš se na

* *Djela A. G. Matoša*, knj. 4., Nakladni zavod Binoza, Zagreb 1937.

željeznici dva dana i jednu noć, a na tom krasnom, golemom terrainu rijetko naseljenom bistrom, zdravom pasminom, mora narod bježati u Ameriku. Otima se naše kao za provale Huna!

Piramida Kleka u maglama i jesenjim oblacima! Tu leži po predanju Kraljević Marko i tu se roči Grabancijaš, moj – kako bi Jarmek rekao – “demon” sa vilama i zvijezdama. Tu se sastaje balkanska sa gornjohrvatskom, vojnička, graničarska sa kulturnom predajom. Đak i junak, pero i buzdovan, misao i djelo, vilinski sin Grabancijaš i kraljevski sin Marko, um i energija, entuzijazam refleksije i oduševljenje akcije! Iz Prilipa Marko sastao se na Kleku sa našim kaptolskim crnoškolcem, pustoškolcem, pa sa te hridi čekaju čas, kada će misao hrvatska postati djelo, kada će aktivnost naša postati velika misao, pa dok juri ispod planina lokomotiva, još uvijek simbol tuđeg nasilja, buzdovan Marka Kraljevića čeka u tamnim njedrima naše zemlje, da ga duh grabancijaški pronade i kao bombu baci sa Kleka na putove tuđeg prodiranja.

U pobratimskoj kući dra. Milana Sokolića, u čekanju na naredni riječki voz, razgovaramo o pravaškoj krizi. Pravaši, najmoćnija stranka u zemlji, programom jedinstvenija od koalicije, ne mogu se sjediniti zbog osobnih pitanja: nevjerovatnost, da nije žalosna istina! Oko ponoći dotrči sluškinja' sva blijeda: neko je po običaju razbio prozore. To se, veli mi dr. Sokolić, vrlo često događa, jer ga smatraju pravoslavni “frankovcem”. Da takve lopovštine revoltiraju, da takva neumjesna izazivanja rađaju zlim posljedicama, priznat će mi i “Srbobran”. Noćni atentati ne mogu biti oblik političke borbe, pa ni protiv frankovaca, pa kada se u uređenom mjestu kao Ogulin može braniti takav zaplotnjački teror, ne začuđava nas reakcija proti sličnim banditstvima, dolazila ona ma otkuda.

Dosadna vožnja noću, tup, kratak san u vozu, pa Plase, sunčana jesenja zora, a kroz mlijeko jutarnje magle, pod klisurama kao groblje i gradićima kao grobni spomenici, puče kao modra čežnja – more, Jadransko, hrvatsko naše more! O more, sinje naše more!

Nije uzaman more u grčkom mitu mati ljepote, mati divne Afrodite. Svi elementi ljepote su u ritmu tih valova i u neizmjernej crti te sjajne pučine, što nosi nebo, sunce, zvijezde i oblake u sjajnom ogledalu svoje modre vječnosti. Rubin, topaz, biljur, smaragd, kristal, dijamant, biser: svi dragulji, srebro i zlato sa neizmernošću svojih nijansa je rastopljeno u harmonijama tih sjajnih voda, što u mainama i burama svojim, u miru i nemiru nose sve simbole našeg tihog i burnog života, naše duše i bezgranične naše misli. Jer dok nam je zemlja sa stalnošću svojih ograničenih vidika dala pojam ograničenosti i određenosti, sve što je u ljudskoj misli neizmerno, beskrajno, mistično i neizrecivo, sve što je tu “duh Božji nad vodama”, sve to dao nam je sa pogledom u nebo pogled na bezgraničnu monotoniju tih sjajnih, grdnih, pustih pučina, gdje ima bura i usamljenosti kakvih poznaje samo smrt i samotna misao.

Inače, osim mora, slabo će što zanjati gornjeg, kontinentalnog Hrvata u kršnom Primorju. Drvetu, lijepom, visokom drvetu tu ni traga. Kržljivo grmlje je šuma tome tvrdom narodu, što je lišen sjene. I čuveni miris mora nije mi najugodniji, podsjećajući

na vonj prazne kutije sardina i na sve ostalo, što vonja – kao prazna kutija sardina. U tim primorskim liticama osjećam se stisnut, ne mogu se kretati kao ni na brodu, koji doduše prelazi pola svijeta, ali njegovi putnici su kao čovjek što ne može izaći iz svoje kuće.

I evo nas na Rijeci. Treba doći u taj nesrećni, oteći nam grad i osjetiti, da je Hrvat i Hrvatska danas jedno poniženje i jedna sramota! Tri četvrtine kapitala je na Rijeci u hrvatskim rukama, sav puk je hrvatski, i to najvrijedniji, najradiniji, najinteligentniji puk hrvatski, i mi tu ipak nemamo ni onoliko autonomije, koliko srpska crkvena općina, nemajući prava podići ni hrvatsku osnovnu školu! U gradskom zastupstvu ima samo Hrvata odroda i renegata kao Ossoinack, Modrich, Copaitich i slični izdajice. Ungaro-Croata sjajno napreduje, a senjsko parobrodarsko, čisto hrvatsko društvo toliko se klima, kako mi rekoše gg. Milan Gremer i Ante Kalanj, da ćemo morati pomišljati na narodnu subvenciju. Casnom gosp. Bujanu, kateheti, uskraćena je služba i plaća samo zato, jer je Hrvat u gradu, gdje su u silnoj većini Hrvati i gdje vlada hrvatski kapital! Evo primjera, da se vidi, kako banditski Mađari meću nož pod grlo našem Primorju i kako ekonomski “sitni rad” ništa ne vrijedi bez hrvatske svijesti.

Od kanala pa do utoka Rječine u more stere se t. zv. Delta, spadajući pod Sušak, dakle pod Hrvatsku, nastavljajući riječku luku i prolazeći u autonomno hrvatsko primorje. To je mjesto, gdje bi vremenom mogla postati hrvatska luka, konkurencija riječkoj, i šta učiniše Mađari? Sušačku obalu spojiše željeznicom za riječku luku i nasuše na morsku stranu željezničkih tračnica nasip, uzak nasip, kojim je kao mađarskim zemljištem odsječena cijela sušačka oblast od dodira sa morem! Sad spremaju Mađari istim načinom nasip za prugu duž obale sve do Kraljevice i tako će nam jednostavno oteći cijelu obalu do toga mjesta i proširiti svoj plijen od Rijeke do Bakarskog zaliva! I dok se događaju i spremaju ti atentati, naši političari kibicuju, a na Rijeci nije organizovana legija, koja bi slomila ulični teror rufijanske talijanske korumpirane i veleizdajničke manjine pod vodstvom mafijaša Zanelle. Patriotizam čestitog Erazma Barčića je nesumnjiv, ali riječki pučani svi se tuže, daje i on “gospodin”, da sve neuspjeha svoje riječke politike ima zahvaliti tome, što nije zalazio u narod i radio sa pukom, koji je i usred današnje Rijeke znao ostati hrvatski, karikirajući tamošnji talijanski žargon muzikom našeg čakavskog akcenta. Mađaru smo tako zazorni, te voli Talijanu no nama. Kraj oko guvernerove palače, via Giuseppe, zvao se Star, Belveder – Harmica, corsia Deak – Beli Kamik, via del Fosso – Rov, Molo longo – Palada. Među riječkim Hrvatima ni sada se ne izgubiše domaći gradski nazivi kao Lešnjak, Maršeca, Gomila, Barbakan itd. Šaka Regnicola (Talijana iz Italije kao onaj Frankov sicilski liječnik) gospoduje u ime irredente u gradu, koji god. 1848. osvoji, kako veli pećinska ploča pod Trsat-gradom, ban Jelačić za Bunjevećeva županovanja, da nam ga mađarsko nasilje sa talijanskim veleizdajstvom nanovo otme, pomagano izdajstvom riječkih kapitalističkih renegata.

Inače Rijeka bogatstvom, golemim svojim industrijama, elegancijom na Corsu i trgovinom u luci unatoč svom malom prostoru pravi velegrad prama pospanom, beamterskom, nepoduzetnom i neindustrijskom Zagrebu. Bez obilježja nacionalnog,

vrijeda Rijeka isto toliko oskudicom intelektualnog momenta u svom općem dojmu. Kao u ostalom Primorju, avita cultura italiana nije nigdje ostavila višeg umjetničkog i kulturnog traga. Sve te bijedne latinske relikvije su ostaci Mljetak, trgovačkog grada bez dublje kulture kao Firenca, Rim ili Milan. Sva talijanska kultura je na Rijeci grozan nekakav furlanski žargon, lažni politički dnevnik i kazalište gdje gostovao švapska opereta. To je ta avita cultura! Što se pak intelektualne moderne Italije tiče, mi znamo, da je danas sila drugog reda. Oružana francuskom, njemačkom i slavenskim kulturama, hrvatska misao ne mora se plašiti "Broda", kojim upravlja duh kao snob Rapagnetta narečeni d' Annunzio.

Na Rijeci posjetih gosp. Supila. Dva puta se s njime nadoh: prvi put u njegovom uredništvu, drugi put na ulici pred njegovom gostionom Campana, kraj luke, gdje nas sastadoše dva čudna turista: gg. Accurti i Stožir... Razgovarao sam naravno o politici, ali tih razgovora ne iznosim, jer nemam namjere interviewisati. Gosp. Supilo se ljutio na gosp. Zagorca, ali to nije ništa nova, jer se on kao polemičar mora uvijek ljutiti. A kada ljućenje postaje profesija, uzima profesionalnom ljutitelju sposobnost ljućenja. Dojam osobe gosp. Supila je dojam normalnosti, zdravlja i rada. Politika je njemu sve: strast, jedini šport, ono što je voda ribi, i on bez nje ne bi mogao živjeti. On je sušta praktičnost, i ideje njemu, kao kakvom Amerikancu, vrijede samo ukoliko su izvedive. Kao svi današnji Primorci, čak talijanske knjige, on je baš u njejoj tradiciji našao duh praktične politike, politike Makijavela i Cavoura, duh realizma, kojega u talijanskoj literaturi ima samo politička književnost. Ocjenjivati Supilovu politiku bilo prerano, ali ma što se o njemu reklo, njegova je neprolazna zasluga, da su mađaroni ono na izborima zauvijek potučeni, te se, ako Bog da, više nikada neće oporaviti. Međutim njegova izjava o Bosni u hrvatskom saboru bijaše velika pogriješka i temeljila se na naivnoj pretpostavci, da će srpske aspiracije na Bosnu znati braniti potpisne sile berlinskog ugovora. Snaga i slabost Supilove politike je u tomu, što u politici nikada ne smeće s uma osobni momenat.

On ugarske političare osobno pozna, pa zato sva njegova borba nije drugo no osobna borba. Ideja on skoro i nema, kao ni stila. Shvaćajući političku borbu u prvom redu kao borbu osobnu, on je kao praktičar politički faktično snizio niveau našeg novinarstva, pošto je borbu ideja sveo na borbu ljudi, borbu misli na borbu strasti. Taj demokrat neuredne, gotovo plebejske spoljašnosti u stvari nije vodio nikad otvorene demokratske, nego uvijek zakulisnu, nedemokratsku, diplomatsku politiku, vrlo neskrupuloznu, bez stalnih načela. Nepobitna je činjenica, da u Novom Listu, koji bi u prvom redu trebao biti list za buđenje i čuvanje riječkog hrvatstva, ima svega i svačega, samo ne junačke obrane hrvatske demokracije na Rijeci.

Demokrat Supilo u svojoj lokalnoj riječkoj politici stupa sa novčarskim oportunizmom kapitalista oko "Ungaro-Croate". Prije nekih 10 godina primio je sušačku Gruborovu Hrv. Slogu kao list pravaški, da ga pretvori u list bez tačnijeg programa, proglašujući u kraju bez Srba Hrvate i Srbe istim narodom i zaboravljajući kod bistrenja opće naše politike na propadanje hrvatskih interesa na Rijeci. Svoje uspjehe može gosp. Supilo zahvaliti realnim, neoporecivim vrlinama; on je trijezan i on je

marljiv kao pravi Primorac. Hrvatstvu Rijeke pomaže već samom eksistencijom svoga lista i širenjem hrvatskog jevtinog štiva proti talijanskome. Ma šta se govorilo o njegovom oportunizmu, ja ga, ma da ne odobravam u mnogome njegove politike, smatram dobrim Hrvatom, jer u protivnom slučaju ne bi na nj danas lajali svi oni, koji reže na Hrvatsku. I napokon: Supilo je sam. Premda u koaliciji, on nije ni u kojoj stranci. On sam je stranka kao dokaz, da i u našim mizernim prilikama mogu ni iz čega, vlastitom snagom postati i održati se jaki individui. Među savremenici je Frano Supilo jedna od najboljih lekcija savremenoj energiji našoj, i ja sam uvjeren, da je u duši i danas pravaš kao u doba, kada je pod zaštitom misli Starčevićeve razvio u Dubrovniku zastavu "Crvene Hrvatske".

Pravašku misao na Rijeci već godinu dana brani "Riječki glasnik". Osnovao ga je, ako se ne varam, kao i radničko društvo "Slogu", Ante Kalanj, krasan Hrvat, bunjevačka i hrvatska korjenika, činovnik senjskog parobrodarskog društva na Rijeci, čovjek na mjestu, radin, ustrajan i požrtvovan, koji samo zato momentano ne može razviti svoje nenaplative organizatorske sposobnosti, jer još uvijek vjeruje Franku poput tolikih poštenjaka i jer je strančar na mjestu, gdje nema mjesta strančarstvu. Duša "Riječkog glasnika" je uz mlade svećenike Svečka i naročito A. Bujana Ivo Grohovac-Dovičić, načelnik u Jelenju kod izvora Rječine, kod riječko-banovinsko-istarske tromede. Nedavno je svojim troškom izdao u patriotskom duhu spjevane "Glasove sa Kvarnera", pune stare pravaške poezije...

(...)

A što je najvažnije, Grohovac djeluje u "Riječkom glasniku" na mase kao feljtonista u čakavskom narječju. To vrijedi više za buđenje riječke svijesti od tisuće uvodnih diplomatskih članaka. Naši ljudi najviše razumiju domaćeg čovjeka.

(...)

Grohovac bijaše mađarski željeznički činovnik, dobro plaćani trgovački namještenik u Trstu, pa ipak se zadovoljava s manjim, da pomogne održavanju hrvatstva na Rijeci. Utješljiva je pojava, da usred posvemašnjeg nehaja i sve jačeg narodnog skepticizma počinju hrvatski list dva siromašna popa sa siromašnim činovnikom i siromašnim radnikom Kalanjem, koji je doduše nekad kao podsusedski klesar išao na razgovore A. Starčeviću, ma da ga Stari držaše siromahom, ponudivši mu "patakun" (komad od 4 novčića)... Ja preporučam "Riječki glasnik" u interesu hrvatstva na Rijeci i okolici svim dobrim Hrvatima, to prije, što se i kod toga poduzeća vidi, da laik i hrvatski svećenik mogu bez ikakog suvišnog "kulturkampf" raditi rame o rame, kada se radi o zajedničkoj, o svetoj misli hrvatskoj. Uzmemo li, da ti čestiti ljudi rade bez reklame, da pišu badava i da ih svaki polu-tjednik stoji oko 70 kruna, sve hrvatske organizacije bi im trebale biti od pomoći kao i Istranima, jer nam Istra nije preča od Rijeke. Već je krajnje doba da sa riječkim Hrvatima složimo kakvu Riječku ligu ili slično društvo, jer propade li nam zauvijek Rijeka, izgubismo Primorje, a izgubismo li Primorje sa željeznicama, možemo uzeti kapu, pa kao prosjaci u bolji svijet, ako taj bolji svijet osim Hrvatske postoji!

O more, sinje naše more, tužno naše more Jadransko!

Svi, svi tragovi našeg suverenstva u Hrvatskoj propadoše, samo zrinjski i frankopanski gradovi ostadoše kao svjedoci stare energije hrvatske. Treba poći od Čakovca i sv. Helene do Ozlja, Trsta, Hreljina i Kraljevice, pa da se vidi, da pravi vladari i nosioci nezavisnosti naše, da pravi kraljevi hrvatski bijahu Zrinjski i Frankopani. Koja sila, koje gospodstvo u tim ruševinama kao opomena ropstvu naših apatičnih dana; koje moj kolega Milan Marjanović iz Kastva nedavno u svom nepojmljivom optimizmu zove Nj. Veličanstvom Životom! I dok ležim pod frankopanskim Grobnikom sa panoramom mora i Grobničkog Polja, ironijski mi glas šapće:

– Da su danas živi Zrinjski i Frankopani, bili bi kao ostalo plemstvo jamačno mađaroni. Narod i sloga je danas naš Frankopan i naš Zrinjski.

Na miru toploga sunca, na brijegu, gospodaru Kvarnera i starodrevnog polja, koči se u svojoj elegiji svog propalog gospodstva u frankopanskom bršljanu Grobnik, ponosni stari grad. Iznutra je sačuvan i služi za stanove i općinske urede. Dvorište je skoro sasvim isto kao u zagorskom drevnom Loboru, sa drevnim napisom 1447.–1664., sa trijemovima u luku u prvom katu palače i sa studencem usred dvorišta, kamenitim i sa četiri grba, od kojih tek jedan nije sasvim izlizan. A dolje pod Humom i golim planinama Grobničko Polje, pusto na Istoku iza Podhuma, a plodno i zeleno na zapadu do Rječine i oko Jelenja, gdje je rodoljub župnik Polić osnovao najbogatiju seljačku zadrugu u našoj zemlji. I opet komad stare, arhajske, autentične, najhrvatskije Hrvatske! Načelnik u Grobniku je Jure Starčević, brat našeg dra. Mile, a ma šta rekli historičari, vjerojatno je, da su naši oci na tom polju smrvili Tatare, jer je puno ovih imena: Podčudnić, Podrilovac, Soboli, Sereni, Kraljev Vrh, Grobišća, Podboj, Ratulje, Okršaj, Pobojište, Podhrvanje, Stražnik. U Podhumu, najvećem selu toga kraja, usred polja, postoji tek nekoliko drevnih porodica kao Petrovići, Bani, Relci od kojih Buruli i Sudani jamačno potječu od Tatara. U grobničkoj crkvi, nekad sijelu kaptola šestorice kanonika, ima glagoljskih napisa kao ovaj:

Va ime Božje i devi Marije, amin. Let... (Ne mogu čitati).

I kada veleč. gosp. Gauš, župnik, uščita misu starim našim jezikom, u glagolici, koje nikad dosele ne čuh, osjetih šaptanje ove stare zemlje, tvoj glas, Svačiću, svijetla banice Katarino i ti, Sireno mora Jadranskoga, hrvatska drevna dušo, vilo hrvatska, nad ovim sinjim kamenjem i ovim sinjim morem! O, još ima u ovoj zemlji žrtvenika za naše molitve, još ima mjesta za tamjane našim idealima.

O naše more, sinje naše more Jadransko!

Ovdje je negdje i mladi, poletni Demetar, vraćajući se iz tuđine, shvatio genij ove zemlje, razumjevši, da je život, rad za taj naš narod jedino, što može opravdati moralnu pogodbu našeg života.

(...)

U tom kraju još žive potomci urotničkih frankopanskih časnika, plemići Maršanići i Frankulini, ali tek tu su mi jasna tolika protuslovlja u hrvatskom narodnom značaju. Ovaj milieu je sasvim oprečan milieuu bosanskom ili slavenskom, i čovjek je sasvim drukčiji od nas. Tvrd, radin kao krtica. Po kršu bez sjene vidjeh nositi žene dva sata hoda na leđima preko gore puno vedro vina, a kad idu prazne, pletu putem čarape, da ne gube vrijeme. Svaki pedalj nezahvalne zemlje treba tu oteti kamenu, i krpe zemlje od dva kvadratna metra ograđene su teškim vapnencem. Pa ipak, tu nema sirotinje i svak ima bolju kuću od slavenskog nehajnog gavana. Prostituciji ni traga, a svijet je tako štedljiv, te si od usta otkida i ne jede, pa je primorska kuhinja i za mene, što baš nisam izješan i sladokusan, spartanska juha. Taj puk je hrbat hrvatsva; tu ima ljudi istodobno majstora, seljaka, radnika i mornara, sposobnih za svaki posao, za svaku nevolju i konkurenciju, pa je taj kraj odovud pa preko Gorskog divnog Kotara sa Zagorjem košnica hrvatske opozicije i matrica naše slobodne misli.

Vino je tu litra po krunu, a meso skuplje no u Parizu. Život je tako težak, te mislim, da sve nesposobnije za rad i muku pogine do desete godine, pa ostaju samo jaki, zdravi individui. Kod posljednjeg narodnog pokreta uhvatiše ti ljudi bilježnika u Jelenju i htjedoše mu otpilili, odtesteriti mađaronsku glavu. Spasao se, pljunuvši na sliku Khuenovu. Dan prije mog odlaska na Grobničko Polje puhao je jači vjetar, i u školskom vrtu sela blizu šume izroda Ossoinacka na Rječini nadoh iščupanu, sa korijenom iščupanu golemu trešnju, pored Martinova Sela, gdje su žitelji mahom stolari. Takav je kraj i soj, koji nam daje tamo iza Vitezovića, Mažuraniće, Kumičića, Derencina, Kranjčevića i tolike druge. Nešto atičkoga ima na toj obali, kršnoj i zdravoj, gdje žalfija ("kuš") miriše i kao drač raste po kamenju oko Trsata i Grobnika, gdje tako slatko "kampanjaju" večernja gorska zvona, dok s Učke pada golema mračna sjena, a bijela jedra na zapadnoj pučini tonu u grimizne daljine, noseći tamo prama Italiji naše večernje misli.

Bijah i u Opatiji, ali što da pričam o Švabama, Mađarima i o atentatu hotela na prirodu, novca i austro-ugarskog filistra na poeziju onih zatona i šumica, gdje ima toliko lovora, da bi s njime mogao ovjenčati čelo i Dušan Plavšić, naš Šogor? Više mi se od Opatije sviđa Grobnik sa svojim gradom, Jurom Starčevićem, "ručicama" i Grohovcem, sa pogledom na more i na herojsko drevno polje, sa ptičicama u svojim "šumama", pčelama na cvijeću svog kamena, skakavcima i koscima u ograđenim livadama, ženama sa tovarom na nažuljenim leđima i momčuljcima među zrelim kupinama iza ovaca, što nad poljem i morem pjevaju: "Trajna nina ni nena" i "Popuhnul je".

I tu, gdje nam je narod najbolji, najradiniji, tu nam oteše najbogatiji grad, tu zijeva kao rana pod srcem Hrvatske izdaja i sramota prodane Rijeke.

O more, sinje more, tužno naše more Jadransko!

Viktor Car Emin
(1870 – 1963)

O Supilu "Zjenica oka našega"¹

(...) Zbog progona i šikana od strane Khuenovih satrapa Supilo je već u proljeće 1901. g. prenio svoj list na Rijeku. U one dane posjetio me u Voloskom i ostao u nas na ručku. Tijesna je bila naša sobica kao i ona njegova tadašnja redakcija na Rijeci. Sobica tijesna ali srca široka... Već su bila blizu četiri sata, kad se odjednom sjeti, da ima na Rijeci u pet neki sastanak.

- Nećeš na vrijeme na parobrod, rekoš.
- Hoću, odsječe on, i u isti mah se diže.

Digoh se i ja da ga otpratim do Opatije. Muka bijaše slijediti ga. Njegov jedan korak – moja dva, tri. Onih njegovih krupnih koraka sjećao sam se i poslije, kad je predvodio narod "velikim koracima" što su tadašnjim političkim pigmejima oduzimali dah, jer nisu mogli da ga slijede. Otuda i onaj njihov idiotski jal prema njemu. Mnogi su se pitali: zašto je odabrao Rijeku za Arenu svojih budućih borbi?

(...) Taj naš kvarnerski grad, ta – kako ju je Supilo nazvao – "zjenica oka našega" svojim morskim putevima veže Dalmaciju s Hrvatskom, Jug sa Sjeverom, Istok sa Zapadom. Ona mu se, kratko rečeno, prikazala kao strateška točka prvoga reda.

(...) Supilo je u vrijeme rata doživio svoj slom. Neprijazna sudbina htjela je čak i nakon njegove smrti da još jednom isceri na nj svoje crne zube. Stvar je poznata: pošto mu je mrtvo tijelo spaljeno u krematoriju, pepeo je nekoliko godina ostao pohranjen u spremištu poduzeća. Tek pošto se poduzeće zagrozilo, da će ga baciti u Temzu, pepeo je prenesen u neku privatnu kuću. Tu su oni ostaci ostataka ostali do godine 1928., do dana kada su (nakon jedanaest godina!) upućeni u Sušak. (...) dok je parobrod s urnom Supilovih ostataka plovio put Dubrovnika, najbolji dio njegove negdašnje omladine negdje je pritajen brusio oružje...

Viktor Ružić
(1893 – 1976)

Sjećanje na Supila²

(...) Iako se moj otac nije bavio aktivno politikom, kao rodoljub se naravno za nju interesirao. On je bio prijatelj Frana Supila i jedan od glavnih osnivača Dioničke tiskare na Rijeci (...) Supilo je vrlo često zalazio u našu kuću, a skoro svake subote u večer, kada smo bili u Fužinama, dolazio je tamo. On je ostajao preko nedjelje i mnogo se igrao s nama djecom. Često je donášao rakete i držeci ih kroz ključ redakcije, palio ih; nadalje je bila obljubljen njegov igra da se sa nama natječe skačući na jednoj nozi nizbrdice na cesti od naše vile.

¹ Povodom osamdesetogodišnjice rođenja Frana Supila, u: *Članci i feljtoni; Ličnosti i portreti*, Zora, Zagreb 1951.

² *Moje uspomene*, iz rukopisne ostavštine obitelji Ružić.

Ivo Grohovac Riječanin
(1875 – 1914)

Negda i sada* Podlistak (1913/14)

Kada stranac dojde v Reku, pak kada se prošee gradom, njemu se vidi, kako da je prišal va nekakav talijanski grad Nonplusultra, kade ni ni mačka ako ne samo talijanska. Kamogod se obrnjaš piše talijanski, a ceste su nazvane nekakove "vie", kako da smo va Napuli. Klanci va staremu gradu i na Gomile prekršeni su svi va nekakovi "Calle", pak kada to čitaš – ti se čini, kako da imaju kali svi oni, ki tudar bivaju. Svi nazivi su preko noći promjenjeni, i to ne samo va gradu, leh i va okolice. Da se vidi, kuliko ti nazivi vrede napisat ćemo ovde nekuliko redak, va keh iznašamo stara, to jest prava imena, kako jih je sam narod dao svojoj zemlji i kraju, va ken se je rodil.

Cestu, ka gre z grada na Kozalu preko "Harmice" nazvali su "via Bell'Aria", a Vojak via Flanatica. Pred sto let nisu na Kozale judi bili "F a n a t i k i", aš ni još bilo talijanske škole, ale starci pripovedaju, da je bilo sve puno koz, aš da je tu bil pašnjak za nje. Kraj "Dantove" place je vrelo žive vode, ko Talijani zovu "Mustacchione". Na toj vode su nekada čobani z okolice reške napajali svoje ovce. Još jih je i danas živih, ki su jih dole gnali, kada je falelo vode na Reščine, a to vrelo nosi pravo hrvasko narodno ime *Ž u d i n k a*.

Dakle nasred Reke kraj Korša teče ipak još i danas naša voda *Ž u d i n k a*, za kun mora svaki Hrvat – a napose Rečan – žuditi.

Domaća imena va sredine Reke Gomila, Gromiška placa, Žabica, Beli Kamik, Lešnjak, Rov, Škojić, Star – historički su dokaz, da je to hrvaski grad. Va gradu ni ni peknjica zemje, ka ne nosi naše ime, altroke, da je to hrvasko. Današnju ulicu Pomerio zove naš narod od vaveki *Z a g r a d*, a ono nekuliko kuć na kupu ima svoje posebno ime Tići. Već smo spomenuli, da su ovce z Reščine prihajale napajat se na Žudinku, a teh ovac je va Reščine onputa bilo puno: na Pulcu, Podbregon. Biškup s Podbrega je imel ovce, a njegov sin Jožićina jih je pasal na Velem Vrhu i na Lubanju. I Ravni Mate na Drenove je imel ovce, a povedaju nan, da kegagod je kačka ujila, da ga je on ozdravel, aš da je znal "r a s p i s a t". Nekega mladića je

* Pretisak, ICR, Rijeka 1999.

jedan put kačka ujila, aš njoj je tel znet z ust tića, kega je bila ćapala. Vaje su šli po Ravnega Mateta, ki mu je dal zakopat ruku do ramena, pak je va 3 dni ozdravel. I stari Babić na Pulcu je imel ovce, a imel je i puno dece. Starci nan povedaju, da kad su Babićeva deca plakala, on bi onda zel mešnjice, pak bi počel sost, a deca su zamuknula, kako da su dobila kruha. Hmeti, ki su imeli ovce imeli su dosta sukna i sira. Va Grohovu su njin prali sukno. Tamo je bil neki stari Ivančina, ki je imel stupe za sukno vajat, pak ga je i on vavek imel dosti sira i skute, kega su mu prnesli na dar. Jedan puta se je z jednen ovčaron svadil, pak da je ta ovčar rekal Ivančine onako porugljivo i jadno; "Sira, sira, Ivančino, aš nećeš pasju viru va njin pojis!" – Nikada mu više ni donesal sira na dar. Narodni običaji v Reke naši su, a druge niti nimaju! Čakavske narodne pjesme v Reke dokazuju nan, da je tu živio i gospodovao naš hrvaski narod, kojemu su kasnije narinuli talijanski zajik, ale samo va pismu, a va govoru je on očual do dana današnjega svoj materinski zajik. Madjarske vlade se trude, da dokažu nekakovo talijanstvo ne samo Reke, leh i Reščine, a mi znamo i vidimo svaki dan, da va Reščine ni ni mačke, ka talijanski njavče. Po Plasah i okol Mlake sve su prekrstili, tako, da su stari Turnić nazvali "Torretta", Kačjak – via Serpentina, Podpinjol – "via del Pino", Podjelši – "Pioppi", Cecilinovo – Giardino publico itd. itd.

Svakoga Hrvata pak mora veselit, da naš narod z okolice reške zove sve po svoju, a ne onako, kako mu Talijani narivavaju.

Onaj potok žive vode, ki teče kraj današnje tvornice torpedi zove se: R e č i c e , a onaj, ki teče kroz Cecilinovo – Mlaka. Po ovon potonjen prozvan je čitav onaj kraj Mlakom, pak nema vlade ni prevodioca, koji će taj naziv pretopiti va drugi zajik.

Va zapadnoj strane današnje Reke – na Brajde – raslo je trsje i žir i broskve, aš va to vreme nisu još prihajali v Reku "kauli" i "erbette rosse" z Italije. Reški sopci na sopele – neki su još i danas živi – sopli su vaje va gradu, a h r v a s k i t a n a c se je tancal onde kade je današnji stari "trijatul" (Kazalište). Koledvači su hodili po gradu i pobirali koledve, a "tri kralji" su kantali svoju pjesmu i nabrali dosta bečih. Ki ovo ne veruje, neka jih gre pitat tr su još i danas živi, a svi tri bivaju na Kozale. Naša poslovice veli: "Kade nimaš prošlosti nimaš ni budućnosti", – a mi baš v Reke imamo lepu prošlost i svoje narodne običaje, narodne pjesme i priče, dočim svi drugi ovde toga nimaju! Naše narodno ime ovde ni kuća od harte, pače nas na harte niti ni, ali smo ipak tu: veliki, jaki i svesni svojga narodnega položaja.

Va svaken popisu nas je manje, pak tako zgleda, kako da su se naše ženske prez dece, a zaista jih je nekeh, ke jih imaju i deset do petnajst!

Bit će nas još i više, samo napred! – Poznata je na dugo ona reska pripovest od d v o j k i h . Neki Rečan da je šal z Reke va okolicu a tamo negde zgora Stara da je trefil prijatela ki ga je pozdravil i fermal.

– Kako je? – pital ga je prijatelj.

– Slabo poboga!

– A zač?

– Žena mi je rodila, pak da bi jednega, neka bi, ma dva! – je rekal zdvojno.

Ovako je z našen narodon još i danas, a njegovi protivnici pišu, da on v Reke nazaduje i propada. Hvala Bogu, da to ni istina, leh je istina, da pul seh nedać i šikanacija ipak v Reke napreduje. Neka protivnici slobodno pišu, da nas je manje leh lane, s ten nan ne moru naškoditi dok smo mi tu, ki znamo, da nas je svaki dan više, aš se naše pleme množi, dočim njihovo pada, a da ni umjetno povećavano lažnim brojkama – bilo bi već odkada za puno hijad manje. No za sada gre v Reke tako.

Br. 1909. kolovoza 1913.

(...)

Puno putih čujemo i čitamo besedu: "Belveder", "Belvedere". Tako su neprijatelj našega imena prozvali onaj del dolnje Kozale, ki se prostire od stare Harmice do nad Rastočine. Tuda se je podelalo puno noveh kuć i naselilo sve puno s fureštemi. O ten Belvederu nisu stari judi, keh mi pametimo – niš znali povedat, a isto tako ga ni va starijoj povjesti reškoj, ča nan dokazuje, da ga ni prvo ni bilo, leh je bil Vozrinj. Sam reski historičar, Giovanni Kobler, piše, da se je sva okolica reška va staro vreme zvala Podbreg, a naše staro selo Podbreg zgora Drenove još i sada postoji i napreduje.

Zgora gornje Kozale, t.j. tamo kade vidimo on veli kameni križ mimo kega vodi cesta i nogostup na Pulac – ta kraj narod zove još i danas Vozrinj, ča znači lepi pogled. I va istinu malo je skuda tako lepi pogled na Kvarner i okolicu resku kako je z Vozrinja, a to je dokaz, da je naš narod znao dati svakom kraju pravo narodno ime. Još pred dvajset let se je malo znalo i pisalo o "Belvederu", a od naroda se je čulo vavek samo "Pul Klarićih, pul Malinaričinen itd. itd. Sva ta naša narodna imena su se zgubila i utopila va "Belvederu", ale mi moramo nastojat, da sopet ziplavaju na površinu.

I gornja Kozala: Ciborići, Bodulići, Benčani, Rošičevo, Gora Kalvarija, Lukovići, Braščina, Mikačeva Draga, Krasa, Intigovi, Spiždolovo – sve se je utopilo tobože va talijansken imenu "Cosala". Bilo bi od neprocenjive vrednosti po naš narodni opstanak va oveh krajeh, da naša hrvaska mladež uči i očuva narodna imena, kako ih je naš narod sam dal kada je naselil ove kraje. Naši narodni protivnici ne će nikada naći prevodioca, koji bi onako istinski prevel ta imena, a da ga i najdu, ta se imena ne će primiti duše našeg čovjeka, nego će mu ostat tuja, pak će on zvati i daje po svoju, kako to čini i sada. Užanca je va dolnjoj Reščine, kad se ki kemu naruga, da će umret ne reče mu: ćeš umret, leh mu reče: "Češ poč brzo k Lukoviću!" – Ova je rečenica – po pripovedanju staraca – vrlo stara, a čut ćeš ju va saken selu.

Na Staru, kade je danas gubernaturov palac – merila se je i prodavala brmenta aš je tu bila nekakova placa za samanji. “Star” znači nekadanju meru, ka je držala okole 40 kig. brmente. Ki je prnesal “star” brmente ale šenice za mlet va Grohovo, ale pak tuliko jašmika za ohvat – zeli su mu “Uborak” žita namesto plaće. Pol “Stara” zove narod “Polovnik”, a od ovega pol – “Pojak”. Tako je nastala ova naša narodna poslovica: “Od Stara Uborak, od Polovnika pol”. Ako bi ki kega razjadil i uvredil, uvredjeni bi rekal: “Dosta je od “Stara” Uborak!” – Tako bi prepirka finila.

Va vreme kad su Francezi zavladali z Reku bilo je va okolice jako pogibejno, aš su razbojnici vrebali na trgovce i na poštu. Na Kamenjaku je vlada dala dva puta poseć šume kraj ceste, aš su se va teh šumah skrivali tati. Ti tati da su bili grozni! Narod još i danas poveda, kako su se grozili, da svete kroz noć z ručicom nedonošenog muškog djeteta, pak da sve vide a njih da ne vidi nitko. Priča se, da su umorili mnogo žena u blagoslovenom stanju, jer su tražili muško diete, na Kamenjaku i na vrhu Učke bile su njen glavne štacije. Jedan put mi je povedal pokojni stari Matičina, da su neki otac i sin bili zaprti va pržunu 16 let, aš da su bili na Učke ubili kućera, ki je vozil poštu i pokrali svi beći, ki su bili va vozu. On dan, kada su došli posle 16 let vanka s pržuna – po noće su sopet dočekali poštu, pak su ubili kućera i soldata, ki je pratil poštu. Matičina je živel više od 80 let, a jer je bil jako bistrega uma i panćenja znal je puno tega povedat.

Napoleonova vlada je tela storit kraj razbojstvima va našen kraju, pak su jih t.j. razbojniko soldati lovili, a kega su čapali bil je vaje m u š k e t a n (streljan). Kako san već spomenul na S t a r u je bila placa od sajma, pak je tu vavek bilo puno judi. Jedan put su Francezi čapali dva razbojnika, pak su jih mrtveh izložili na place na Staru, neka jih svaki vidi.

Mrtve razbojniko su poseli na kantride, pak su jih tako pustili tri dni, doklegod je samanji dural. Franceski befel da je glasil: “Od Trsta do Reke – ako ki facolić od žepa zgubi – mora ga nać, kada ga poje iskat”. – Vidi se iz ove dnevne zapovedi, da su proti tatih strogo postupali. I na Kikovice pod Kamenjakom su ti razbojnici bili ubili jednega oštara. Još se i danas od tega poveda. Jedan put su došli va Grohovo, pak su zvali nekega starega Grohovca, da neka njen opre vrata. On je stal i oprl, a jedan razbojnik ga je zadel z “balticu” po glave, pak je pal mrtav zad vrata. “Balticu” su imeli svi tadanji tati. To je bilo nekakovo orudje storeno od jednega komada trdega drva, pak naravska stvar, da ki je dobil s ten po glave – bil je vaje pokojni.

Kad su tati ubili Grohovca, počeli su mućit njigovu ženu, da njen neka da beći. Važgali su veli oganj, pak su zneli veruge s nad ognja, a onputa su jih stavili zavrućit. Kad su već bile črjene pasali su staricu s njimi, dokle je va grozneh mukah umrla. Kad se je jutradan zbudilo selo, nastal je strah i trepet va narodu. Svaki gospodar je dal zvratat kućna vrata, pak da će pucat kroz škuju, ako dojdju razbojnici.

Tati su bili jako dobro organizirani: svaki je imel “balticu”, kratku pušku, po nekuliko pištol i više oštreh nozi. Imeli su dugu kosu (vlasi) preko ramena i tondi

(okrugal) klobućić. Vavek jih je bilo po 12 va kunpanije i trinajsti harambaša, ki je bil “kapo” od tatih.

Jedan put jih je ležalo 13 va Dolcu na Kruševu. Vaje se je razglasilo po seleh, da su tati blizu, pak su svi judi bili na nogah. Va gradu ni bilo pulicije kako danaska, pak su judi šli prijavit komandantu odi vojske. Jedna kunpanija soldatih je šla va potjeru za razbojnici, pak kad jih je dotekla nastalo je strašno puškarenje, va ken su ubijena tri razbojnika i više soldati. Drugi su tati pobešli prama Senju.

Još se i danas pripoveda, da su neki judi bogati od nekada, aš da su davali i nosili taton hranu va šume, po keh su se skrivali. Vnuki i prevnuki teh judi još i danas dobro stoje.

Vojska Napoleona I. je bila dobro strebila te razbojniko, a danas njen je ostalo samo ime “Rukaći”, ko njen je dal narod radi ruke od deteta, s kun da su se služili i strašili svet. Uspomena na nje će za sigurno živet va našen narodu, aš se od kolena do kolena pripoveda: čuje ju sin od oca, hćer od matere itd. itd. Sada su druga vremena, pak ni straha s te strane, aš imamo puno pulicaji: na konjeh, pješaki i od kunfina, pak će nas lahko obranit, ako uskrsnu “Rukaći”. “Blaže” narodu, kega brani i čuva tuliko njih, koliko nas, aš “cvate” njihova sreća i “sloboda”! Eh, srećni smo mi v Reke!

Tik-Tak

Br 196, 16. kolovoza 1913.

(...)

Jedan put su Turci prišli v Reku, ma su bili potirani va okolicu pak su šli na Gromnik, kade da su poharaćili i crekve. S kaleži da su vino pili, a va crekvah da su njen bili konji. Nasred Gromiškega Poja bil je tabor, a posred tabora je sedel turski paša i pušil onu velu lulinu, ka mu je dimela kako dimnjak odi karijere. Judi nebogi su pobešli na sve strane, a pune planine gromiške su jih bile. Narod ni imel oružja kako danaska, leh samo p r a ć e, aš se v Reke va to vreme nisu prodavali “rivolveri”. Na vrhu gromiške planine, ka se zove Obruć, da su bili dva brata, a oba su imeli “p r a ć e”. Obadva da su gledali na Polje, kade su bili Turci i paša. Jedan brat je rekal drugemu: “B r a t e , k a m o ć u g a ?” – Mislal je na pašu.

– Va oko! – je rekal brat. Brat da je nato spustil kamik “s p r a ć e”, a paša na Gromišken Polju da je pal mrtav. Sad su navalili kršćani na Turke i potukli jih, aš nisu imeli paše.

Tako narod priča – naš narod – pak bimo radi ćut, ča pričaju Talijani od svoje prošlosti v Reke. Niš, aš je tu nimaju, aš je naša prošlost, pak će bit i budućnost!

Tik-Tak

Br 205, 27. kolovoza 1913.

(...)

Starinski dijamanti i moderni dijamanti – Kačke s trimi glavami – Kačjak –
Gomila – città veneta – Un salto va Veneciju – Maršea

Bilo je to va vreme, kad se još ni v Reke štampala “Voce del Popolo”, “Tengerpart”, i “Bilancia”. More se je zvalo – more, a s popelon su Reščice lužile blatnu robu. Na balanče se je pezalo domaču pogaču s cizibun, a na Lovranskoj place su Lovranci črešnje prodavali na veliko i na malo. – Na Gromiškoj place su domaće mlekarice prodavale mleko i škorup, a ako je ki čovek pasal jiduć suh kruh, su ga vaje zvale: “Mladi, na van škorupa, ne jijte suhega kruha.” Na Palade su judi lovili lokarde, aš ni bilo pulicije od kunfina, a na place od salate ste mogli kupit za dva solda tuliko radića, da van ga je bilo za su šetemanu ča jist. Ja pak va to blaženo vreme ni bilo va Reščine tuliko kuć, kuliko jih je danaska, a v Reke na Rovu ni još bila “via del Fasso” leh samo jedan veli Rov. Na Drenove je drenovina jako cvala, pak je bilo dobrega drenjulovega vina, a va blatu na Mlake su judi raki lovili, pak su jih frigali i pili drenjulovinu. Na Kozale su domači pastiri koze pasli, a s Vozrinja su gledali na lepi i modri Kvarnar, aš Belvedera ni još bilo.

Dijamanti nisu bili tako ceno kako danaska, aš jih još ni bilo na “Bazaru”, a va Grohovu su grofi Zrinski i Frankopani imeli svoji malini na Rečine, pak je od grofovega postalo – Grohovo. Tako je bilo a sada čujte od dijamanti.

Stara je istina, da je va Reščine puno kačak, pak se judi moraju branit od njih. Jedan put je jedna ujila mojga pasa za trubac, pak se je vrtel na ceste, kako i punčinel. Ja san mu vaje zval duhtora od blaga, ale ni bilo boje, aš je nejde va šume krepal. “Kakova gnjavaža” – te mi reć čitatelji i čitateljice. – “Govori da će pisat od dijamanti, pak piše od pasih, koz i i prčih”. – Imate i pravo! – Judi su lovili kačke i ubijali su jih, ma kad su se namerili na kačku s trimi glavami, ni bila tako lahka stvar, aš su se bali, da zafikne. Tu kačku je trebalo ubit prvo leh zafikne, aš da zafikne, bile bi došle se kačke, ke su bile va Reščine, pak bi bile potrovale svi judi.

Kad su ju ubili, su njoj odrezali glave, aš je va jednoj glave ime dijamant. Sad je trebalo študijat kako će se nać dijamant, pak se je i to otkrilo. Judi su nesli glave va mravičnjak, pak su mravi meso objili, a judi su drugi dan našli puno jaj i dijamant, ki je vredil nebrojeno blago. Jaja su prodali na Gromiškoj place v Reke, aš su juden rabila za slavići, ki su va to vreme po soj Reščine kantali hrvaski, a na Podmurvicami ni još bilo Rusignoli. Jedan stari čovek mi je neki dan povedal od kače s trimi glavami, kako ju je i on videl, kad je ovce pasal, pak je zdahnul: “Da san ja neboh znal, ča ima ona kačka va jednoj glave, ne bin ja bil danaska takov siromah!” – Brižni mi se je smilel! – Po ovoj našoj narodnoj priče se vidi, kuliko su vredili dijamanti nekada, a kuliko sadahna. Sad su po pet soldih, a onputa su bili tako dragi. Sadahna jih nosi saka devica, a onputa jih je imel samo kraj i krajica. Onputa su domaće kačke imele tri glave, a sadahna tuje kačke sikću u svojoj bezglavosti svoj otrov na naš narod v Reke i va Reščine, i to na on narod, ki je jedini prastari korjen ove zemje, ku je on sto i sto puti prekopal i prehitil. Na Mlake

pul Cecilinova – se još i danas zove jedan kraj: “Kačjak”. Stari judi povedaju, da je to mesto za to dobilo takovo ime, aš da je i tu bilo puno kačak.

*

Oveh dan je pisal jedan talijanski reški list, da je naša Gomila: “città veneta”. – Ja san se nasmel do suz! Neboga harta, ča ti se na njoj pišu naši “prijatelji”. I najtondeji Rečan zna, kako su (veneti – Benečani) važgali Reku nekuliko puti i pokrali sve va njoj, a sada pišu reški talijanaši, da “città veneta”. Iz ovega se vidi, da su ovi judi kadri krivotvoriti i samu povjest rešku, a to je dobar dokaz, da njimi niš ni sveto, kada treba škodit nan, ki imamo ovde svoju prošlost, svoje narodne pjesme, svoje priče i sve ča treba narodu, ki je sposoban za život. Naši narodni običaji dokazuju, da je ta kraj bil samo naš, a prezimena praveh Gomilarah jasno govore, da ni to nikada bila “città veneta”, leh je tu bil kup kuć na gusto zidaneh, pak jih je naš narod prozval: “Gomila”. Brižni talijanaši, oni imaju takov apetit, da bi pojili i samu gomilu, a onputa bi prišla vanka “città veneta”.

(...)

Na place Adamić ni još bilo Danteta, a pred kafetarijama je bilo jako malo judi, aš su pobegli nutar, aš se je spravjalo velo nevreme. Noć je bila jako grda, a migalo je i grmelo, da se je sve treslo. Kad je počel dažd smo šli svi va brod, pak smo lepo trdo zaspali.

Jutro dan se zbudimo i gremo na kovertu, da ćemo videt Veneciju, aš smo misleli, da smo već arivali, kad vapor stoji, a mi nismo bili ni partili, aš ni se moglo vanka sporta pred nevremenon. Jedan pašer se je čudil, kako je lepa Venecija, pak je rekal po ungariski: “Bože moj, kakovo čudo: va Venecije je baš tako, kako i v Reke!” – aš je i on mislel da smo već arivali, a nismo bili ni partili.

*

Puno putih ste čuli govorit i čujete i sada od “Maršea”. To je jedan prostor va staren gradu, kega su talijanaši prekrstili va: “Marsecchia”. Već samo ime poveda, da je to pravo čakavsko ime, po ken se vidi, da su nekada tuka judi šećali, pak je od tega to mesto i ime dobilo. Ma talijanski apetit je velik, pak je tel i to pogutnut, kako i onu velu voltu va staren gradu, za ku bi teli talijanaši, da je to nekakov tobožnji “Arco romano”. Poboga bi se čovek nasmel, kako ti njen dojde va glavu ideja, pak čak i z Rima! Pomislite, kade je Rim, a kade reska Gomila? Neboga Maršea, ča je dočekala!

Ne samo to, leh hote po neh tesneh klanecih va staren gradu, pak ćete videt nove ploče, na keh piše “Kale” (Calle) takovo, kale onakovo i to takova imena, ka su donešena semo odi Napuli i odi Palerma. Kad domači čovek pročita sve te kale, misli, da su mu prišli takovi kali, da ne će moć ni doma doć, kako ga tišće, ale se umiri kad se domisli, da je jedna medicina i za “kali” gojit, i to dobra, aš Hrvati – pul seh teh kaleh – v Reke kreše! Ča se pak tiče potalijančevanja našeh

narodnih imen, lako i zato samo neka naši mlaji zovu onako, kako su čuli od svojih starejih. Pisanje talijanaških fojih neka nas ni malo ne smeta va našen delu za našu narodnu stvar, aš ono, ča mi pišemo – moremo podkrepit z historičkemi dokazi, a oni, ki će pisat moraju krivotvorit i samu povjest, da je Gomila “città veneta”, a n a š a M a r š e ć a – Marsecchia!

Eh, se non ridi!!

Tik-Tak
Br. 211, 3. rujna 1913.

(...)

Ja, pak tako je bilo v Reke, ale va to vreme ni bilo pulicajih leh neki “Modraki” da su bili, ki su grad Reku čuvali i Reščinu, ale va to vreme ni bilo tatih, leh samo pošteni judi su bili v Reke. Ti brižni “Modraki” da nisu imeli ni osla za jahat, a kamo pak finega konja, kemu još ni rebra poznat, pak mu jih ne moreš pobrojiti. “Modraki” su nosili okolo po Reščine pozivi i harte od suda juden, ki su bili pozvani pred sud, a ako rečen, da su više putih nakvasili suho grlo va Reščine – mislim, da neću lagat, aš je nekada bilo “domaćega” više leh danaska vode. Ja, bilo pak prošlo. “Ah, sve će proć, ah, sve će proć: i beli dan i crna noć!” – rekal je jedan uvaženi hrvaski pjesnik, a bormića je imel pravo; kad je to rekal, aš je istina.

*

Sako selo va Reščine imelo je svojga starešinu i suca, kega je narod poslušal. Saki put kad je tela bit seduta v Reke došli su “Modraki” va Reščinu i donesli sucon i starešinom “ćamade”, da neka dojdū na sedutu va grad, a oni su se obukli po blagdanjsku, pak zgora on veli modri ogrtač, kega su imeli samo suci – onputa su šli. Moj stari barba Matićina, ki je bil negda sudac – je imel ta modri ogrtač doklegod je bil živ, a da ste ga samo čuli, kako je on znal povedat od negdašnjega živjenja v Reke. Ako su starega zvali “Župan” – sina su prozvali “Županić”, pak se još i danaska ta imena spominjaju va narodu. Pul starešin su bile kadagod veselice, pak su mladići kantali:

“Jur vidiš kot san bled -
Po su noć ne speći:
Pod tvojun poneštrun
Cindricu zvoneći! -
Cindricu san razbil -
Po noj zlatoj žice
Dal san podoknicu
Toj mojoj rožice.
Oj rožice rumena
Va vrtu sajena;
Do malo vremena

Suzom zalivena!
Ojaninanena, mažurano moja,
Ninaninena – nenataninena!”

*

Sega se dogaja na svetu, pak je tako i v Reke prišlo do “ninanena” na “del si”. “E pur si muove!”

Neki dan san van povedal od domobranci, a danaska ću van još baren malo. I mi Rečani gremo za domobranci, ale nas e zovu tako leh po ungariski “honved”. Rečani se muštraju po ungariski, a ki nesna ča je levo i desno, to je, ki ne zapameti “jobra” i “balra” – stave mu va jednu ruku slame, a va drugu sena, a kad mu komandira on se sejedno krivo obrne, aš je pozabil. Tako van je bilo i negda, kad san ja bil na Školjiću! Jedan je nebog držal va sakoj ruke svoje: seno i slamu, a sejedno se je obrnul “jobra”, kad su mu zijali, da se neka obrne “balra”. Bilo mu je za ponemet, aš ni bil on nebog kriv, da mu ni šlo va glavu ni “jobra” ni “balra”. Nan drugen, ki smo bili z Grohova, še ša, da je bilo puno lagje, aš smo znali dobro ungariski, ale drugi nebogi su vranića videli. Ja san puno putih rekal onako po malo, da me nijedan ne čuje: “Bleze njemu, ki je z Grohova, aš baren zna ča je “jobra”, a ča “balra”, pak ne trpi takove muke, kako drugi, ki ne znaju”.

Kadagod me je ćapal i smeh, a gospodin kapural me je tel ubit, aš da se ne sme smet. Jedan dan su nan držali školu od sinjali, pak me je pital nadporučnik: “Znate Vi fikat? – Znan san rekal”. (fućkat). – Fićite: “Vidjasz!” – Ja san vaje zafiknul kako da su demonstracije na “Dantićevoj place” v Reke, pak me je pohvalil, da je dobro i rekal mi je: “Sedite”.

Vidjas!

Onisti, ki je sedel kraj mene ni znal fućkat, pak su ga pitali, ako zna kantat. – Kantat? Kako i slavić – je rekal a gospodin “oberlajtman” mu je rekal, da neka kanta večernji sinjal, kad se gre spat. Ja san nebog pomislel: “Ah, da je baren ovo mene rekal bin ti mu bil zakantal, da bi bile zvesde z neba padale, a ča će on kantat!” – Ja san zato tako mislel, aš je ta nebog bil pentav (mucav), pak san znal, da će poč ta večernja pjesma od Tereze fuć. I zakanta ti on brate:

“Tetettetererezazaza!... – a mene ćapa takov smeh, da su me hitili vanka s kamare.

*

A znate pak, ča je to: “Vidjasz”? – “Vidjasz” van je kako i kaštiga božja, aš se ne smete ni movit ni ganut, leh samo ravno gledat. Mi se čini, da se to reče hrvaski “pozor”, ale mi Ungarezi rećemo: “Vidjasz”. Saki put kada je bilo “Vidjasz” mene je febra ćapala, aš san se bal, da ćemo puno vreme tako stat. Jedan put smo tako stali “Vidjasz” va dvorištu odi kazarme, a jedna osa je letela smiron okol moje glave, a mene strah, aš nisan smel maknut z rukun da ju splašin. Puno nas je bilo, ale onaj e

zvrndala samo okol mene, kako da je znala da san rekrut, ki je prišal pred par dan z Grohova, pak još i sad smrdi po grozju. I ta vranišča osa van je sela na vrh mojga nosa, a zamanj san ja movjal usnice, da se Bog smiluje, i delal z ustil: "fu, fu! – aš ni bilo boje. Tako je bilo hip dva, a onputa me je ujila za nos, da san se zvezde videl. Već san tel ponemet od boli, pak, kud puklo, puklo, oklatil san ju znosa na tla. Kamo sreće, da nisan to sloril! Vaje san čul, kako me je neki tofnul va škinu, pak san se obrnul. Došal je gospodin "obrlajtman". Došal je preda me, pak mi je počel zijat i pitat me, ako znan, ča je to "Vidjas". Ja san od straha pozabil ungarški, a verujte mi, da nisan va to vreme znal, da san z Grohova. Gospodin je znal malo talijanski, a ja san isto znal jedno 15 besed, pak san rekal, da nisan kriv, leh: "Jera una ossa e kon la sua boka onta la me ga beka sula ponta od nosa" – ale mi ni veroval, leh mi je dal jenu dobru lavadu, da pazi drugi put, kad bude "Vidjass". – Kvarat ure zaten san imel nos, kako - - - i njihova paprika velik, a komać onputa su mi verovali, da mi je to dal "Vidjasz". Tako nan je bilo negda pul domobrancih, a sada neznan, kako je onen, ki gredu tamo.

*

Stari judi povedaju, da je na Kozale – pred crekvun Svete Katarine – bila jedna kamena kozica, na koj su čobani z Reščine užali jahat, pak da je bila sva izlizana. – Isto tako povedaju stari judi, da je va Reščine zakopano puno bečih, keh su zakopali nekada, kada su bežali pred Turci, Benečani i Francezi. Ja, pak ta kamena kozica, da je bila šupa z nutri i naštivana puna cekini! Pomislite: oneh žuteh cekini, kakovi već ne kure ni va Grohoven!! To blago, da je bilo zakjeto, pak je bilo trebalo znat kako i ča trebe reć za znet vanka cekini, ale tega ni znal nijedan. I prišal je jedan grški pop jedan put, ki je Bogzna kako doznal za tu kozicu, pak da je tu kozicu pogladil nekuliko puti po hrbtu, a onputa da su njoj počeli s pod rep sipat cekini va njigovu vreću. Judi govore, da se je po toj kozice prozval vas on kraj Kozala, a tako će i bit, aš va to vreme nisu još bile prišle v Reku "kavre", ke ne daju našen kozam mirno past na svojen, leh njin se one popasu.

(...)

Naše staro hrvatstvo v Reke

Ja bin škumetil za lulu tabaka, da ste i vi vojkada čuli onu našu staru rešku posloviću: "Ne vajaš pol lota tabaka". Ovo je dobar dokaz, da se je negda v Reke žnjofalo. Ova rečenica se rabi va Reščine i v Reke još i danaska, a osobito onputa, kada se žena jadi na muža, da je kasno prišal i puno zapil, pak mu preti, da ne vredi pol lota tabaka. Žnjofarice su nekada kupovale žnjofanac na loti, pak je tako lot ovjekovečen puli nas. Najstariji historički spisi, ki se bave z Rekun, jako malo ale pak nikada ne spominju drugo ime leh: "Locus Rika", a kako smo neki dan čitali, "Talijani" pišu, da ime Reka nima vrednosti ni tuliko, kuliko ništica, aš da ni historičko. Bože moj, ča bi ovi judi pisali da imaju tuliko narodnega blaga svojga va historije Reke, kuliko ga imamo mi? Da imaju na primer svoje narodne pjesme,

narodne priče, narodni običaji itd., kako mi, ale od šega tega nimaju niš, pak još tako pišu. Va Reščine ni bilo nekada čest, kako sada. Z Reke od Lešnjaka) preko Gore Kalvarije je šal put na Kozalu, a jedan stari put je još i sada, po ken se je hodilo va Sinac, kade su bile malenice, ke su narodu z okolice rabile. Jedan stari put gre od Kozale po Špiždoloven preko Gobinega va selo Beleni, ki se va staroj povjesti Reke zovu Belenići, a ne kako jih "Storia Patria" piše: Belleni. Ime Belenići se pominje puno putih va latinskeh listinah, ke se odnose na Svetu Katarinu, ka se nalazi pul Belen pod Kruševon brdon. Od Belen je šal stari put preko brda Zvezde nad Žakljen, pak kroze po šume vanka na Ščitari preko Grohova do Lopače, kade je bil mostić i to baš onde, kade je danas Pešovo selo, kade je i sada most. Tamo, kade su Ščitarska Mirišča zad Golicun vide se ostatci tega starega puta, a narod ga još i danas upotrebljava. Va to vreme ni bilo ceste za va Grohovo, pak su se judi služili z mazgami i z osli, ki su njin nosili bremena. Komad starega puta, ki je pejal va Grohovo, još i danas postoji, i to od Puhove stene kraj Šćurka se je šlo dole, pak zada Cankova preko Frčale i Vrbiće va Grohovo.

Jedan stari put gre od gornje Kozale z gora Mikačeve Drage med Dolci mimo Rupe i doline na Lubanj. Jedan drugi gre od Svetega Luke na Pulac, a još jedan peja od Ružičih na Kozale preko Vozrinja mimo Kalića. Evo, ovo je sve va najbližnjjoj Reščine, t. j. skoro va gradu, pak je uprav za čudit se, kako su drzoviti oni, ki bi teli ova naša narodna imena potalijančit i zet njin ona imena, ka njin je dala hrvaska povjest i duša hrvaskoga naroda.

Ima još i drugeh stareh putih, ki su pejali z grada va Reščine, to: ima jih na Mlake, Zagradon, na Brajde, va Rastočinah, ale nijednoga ni, ki bi imel drugačije ime ako ne hrvasko, no o ten drugi put više.

(...)

Tik-Tak

Br. 18, 21. siječnja 1914.

Glasovi sa Kvarnera*

Dragica Belička

*Na obali Rijeke grada bijela,
Gdje Rječina s Kvarnerom se ljubi,
Gdje se zadnji njezin jecaj gubi –
Primorkinja vila danas sjela
Te o Dragi Belinički poje,
Što je ime proslavila svoje.*

*Vila pjeva .... stante, pa slušajte:
"Devetnajstog početkom stoljeća,
Kad Evropi strava bje najveća –
Napoleon silni Bonaparte,
Koj' sve zemlje moćne Ilirije
U državni jedan vienac svije,*

*Prije neg ga solada sila ruska,
I Riekom je bijelom gospodová;
Da j' na riječkom tornju, priča slovo
Vijala se zastava francuska,
A i danas rijese kugle ine
Francuskog topa riječke zidine.*

*Jednog dana došli gosti novi,
Ogledati žal hrvatskog mora:
Silni Englez s ljutog ljubomora
S mnogobrojnim brodovljem doplovi,
Te u riječkoj pomoli se luci
Noseć Rijeci smrtni sud u ruci.*

*Jal zavidni kad nadmaši mjeru,
Stade gruvat vatru iz topova,
Dok se j' Francuz tad latio lova
Jalovoga s Rusom na sjeveru.
Sad će Rijeka slabašna i plaha
Past u šake Englezom od straha.*

*Tad u gradu nasta trepet, strava,
Jer se j' vojska na kraj iskrcala,
A na tornju već je lepršala
Admirala englezskog zastava;
Već plamtjahu vatrom sve brodice –
Trgovačke riječke mornarice.*

* Riječki glasnik, Rijeka 1909.

*Admiral Hosth strogo komandira,
Da se vatru svud podmetnut ima,
Da se istom smrću sudi svima,
Pa i ocem svetog manastira.
Poglavice, crkve, svećenici
Na vješalih mrijet će svikolici.*

*Stade narod, da iz grada seli,
Uza nj vjerna kćerka Belinička.
U naručju noseć malog sinka,
Koga voli više neg svijet cijeli – – –
Gle, al putem na jednom poposta . . .
Opazila j' admirala Hostha!*

*Ćudna sila prostruji joj tijelom, . . .
Potrese joj dušom iz dubine . . .
Novom snagom oko joj zasine –
K admiralu zaputi se smijelo! –
Kad je spazi . . . pogled njen ga dirnô,
A još više, što mu reče mirno:*

*– Ti si došô silni gospodine,
Da zatomiš žedju zemlje svoje,
Dokle premac stare slave tvoje
Na poljanah ruskih sada gine.
Tvoju zemlju ljut ljubomor žeže,
Pa nepravom i za tudjim seže!*

*Svi se za grad ovaj natežete,
Kao vrabci za mrvicu hljeba,
A onome, kom je dat od neba –
Mir mu sveti u njem vijek trujete.
Osveti se, Hosthe, za riječ pravu,
Pa za drskost odsjeci mi glavu!*

*Ovo čedo ostat će bez krova
I bez oca i bez mile majke,
Himbenost će kleta ljudske varke,
Da mu otme gnijezdo pradjedova!
Tol' nevino i već tvoja zloba –
Baciti će živo na dno groba.*

*Al gle, tamo sa brežuljka gori,
Trsatska te Majka Božja gleda
I pohlepi tvojoj kletoj ne da,
Da grad ovaj sa zemlje obori!
Jer od Boga tebi dano nije,
Da uništiš, što mi j' najmilije!*

*Hosth se prenu na te smjele riječi,
Pa tad vojsci mahom zapovijeda,
Da paliti Rijeke više ne da,
Jer to pravda svemoguća priječi.
"Na brodove!" – ori na sve strane,
Da čim prije iz Rijeke nestane.*

*Tako spasi Rijeku od propasti –
Junakinja Belinička Draga,
I potjera sa hrvatskog praga
Albijona – silnika u vlasti.
Hrvatsko je proslavila ime
Najsajjnije u povjesti time".*

(...)

*Stade vila . . . pjesme joj je dosti
U tom kraju, gdje tudj pravdu kroji! –
Gdje ste slavni pradjedovi moji?
Tudjinski vas zamjenište gosti!
Nema više Belinička Draga,
Da tjeraju s Rieke tudjeg vruga,
Jer tudjinci danas na tlu tome –
Pravdu kroje rodu hrvatskome!!*

Branko Kukurin
(1950)

Jena bez naslova¹

Kako je lepo videt da pokla tuliko let, reška gradska gospoda, ne znaju da su blizu Reki Čikovići, a ne Čikovići, i da je prezime Čiković, a ne Čiković. To da privatno ne znaju, je njih problem, ma kada store novu tabelu za ulicu ka je nazvana po Ivane Čikovićen Belen, domaćen čoveke, antifašiston i partizanon, pak daju napisat tabelu da je to ulica Ivana Čikovića Beloga. Da bude stvar lepča i se to z našemi soldi. Bilo bi lepo i od prave krijanci da je va takoveh gradskih službah neki ki se razume va pismenost i pristojnost, pak da ne pišu bedastoće, lego da poštuju ono ča su zatekli i kako se je odvaveki ovdeka govorilo. To je i nečigovo ime, spomen na nekega! Kako se more ćutit familija od teh judi ken takovi, ala mater ženit, napišu ime. Ma ča njih briga! Domaća trubila će mučat, a oni će po svoju. Nisu jako ni Kastafci boji; nasred Kastva je jena Pizzeria rustica (to bi reć po domaći, ale hrvaski Seljačka picerija), a zajeno do nje neki novi kafić La ribalta. Kade smo? Čigovi? Valda je to ten primitivcon lepče ćut i videt kad je neš talijanskega, jih je sran hrvaski govorit. A do čera nisu znali ča je facolić, leho su šmrkaj z rukavon otirali dokla nisu semo prišli! Će se neki morda brižan ofendit? Pak se z Grada Kastva moremo lepo spustit do Matuj, va Caffè Roma! Trebe po šeste reć da to ime ima velega povijesnega opravdanja, aš se je za vreme fašističke Talije glavni trg pul Matuj zval Piazza Roma! Pak, kega se to opeta slavi? Ča se opeta moramo vrit gnjest onisten ki su se delali da zataru hrvaski judi i besedi, ki su branili dečine va talijanskeh školah i vrtičeh va našeh hrvaskeh mesteh pul Matuj, va Klane, va Veprince, va Opatije i sakudar okole hrvaski govorit? Ki su njin imena promenjevali? Sada ne moraju. Mi domaća trubila sami to promenjujemo, al puščamo da nan to bedasteji od nas delaju! Aš ćemo tako bit neš ča nismo nikada bili. Posrat se po sen svojen! Pak se lepo s kurijerun more poč po Brgudeh na Costabellu, pak na Bivio – tako se službeno po Autotroleje zovu tamo stanice. Sad je još jena nova, na Turniće. Su se gospoda va Autotroleje zmislela da to ni više Turnić lego Torreta, aš smo još vavek za nje va Venezie Giulie? Kade njin je pamet i krijanca, šest? Još samo da na kurijeri napišu da voze va Fiume, Castua, Matuglie, Tometichi ale Buccari! Onputa će popularni bakuli morat poč na tečaj talijanskega! Mej strah da neće trebat čuda vremena čekat da do tega pride!

Ja se samo čudin kade su ti veli hrvatini, čuvari narodnog i sakakovega drugoga identiteta? Ni jih ni ćut ni videt kad trebe zvan oštarije kakovu besedu reć!

Boh pamet!

¹ Novi list, god. XVI, broj 774, str. 20, podlistak "ča je ča", Slikovni rječnik kojega "piše i slika" Branko Jani Kukurin.

Gemma Harasim
(1876 – 1961)

Le Lettere da Fiume/ Riječka pisma*

Rijeka, 20. lipnja 1909.

Poštovani Gospodine,

...Reći ću, dakle, slobodno što osjećam i što vidim oko sebe: **slobodno**, eto to je jedinstvena vrijednost redaka što slijede: i samo zbog toga imam hrabrosti da ih pošaljem; drugi bi moguće učinili i bolje i mnogo dublje studije i članke: ali sa snažnijom željom za istinom i dobrom, s iskrenijom nepristranošću i sa življom ljubavlju prema tom našem ubavom ugroženom gradu, u to ne vjerujem.

S tim izrazom ponosa neka mi bude dopušteno da otpočnem i oprošteno zbog mala zakašnjenja.

Za početak iznosim danas malo zemljopisnih pojmova; jer sam nažalost primijetila (i u Firenci³ naročito) da i među osrednje obrazovanim osobama postoji kolosalno neznanje o zemljopisu ovih pokrajina, od kojih je jedino poznat Trst i svatko će ga odmah pokazati u atlasu: u svemu ostalome vlada zbrka proturječnih pojmova koje se onda snižava do povijesnih nepreciznosti i površnosti sudova i zaključaka, tvoreći od svih tih različitih i međusobno udaljenih područja samo jedna predio i jedno jedino pitanje od Boke Kotorske (*bocche di Cattari*) do planina

* Pisma Gemme Harasim preuzeta iz: *Fluminensia*, 1-2/ 1993, str. 4-12, prijevod s talijanskoga i komentar Irvin Lukežić; naslov izvornika *Le Lettere da Fiume di Gemma Harasim*, Fiume, IX, 3-4, luglio-dicembre 1961, str. 184-199.

³ Vidi ono što je rečeno u biografskoj bilješci o firentinskim prijateljstvima Gemme Harasim, koja u Firenci provodi dvije akademske godine, 1908. i 1909, koristeći za studij riječku općinsku stipendiju. Pridodajmo tome da Gemma Harasim nikada nije podnosila praznu i neupućenu retoriku ni na kojem području, a ponajmanje nacionalističku parolašku retoriku. U Firenci je imala prilike nekoliko puta vidjeti, iz daleka, Gabriela D'Annunzia, u kazališnim ložama s elegantnim gospodama, na elegantnim jahaćim stazama Cascina, i odmah je prema njemu osjetila živu odbojnost "intuirajući" elemente snobizma, individualizma i egocentrizma toga čovjeka. Djeci je često pripovijedala da se njezina instinktivna averzija prema D'Annunziu preobrazila u racionalno negativan sud onda kada je doznala kako je pjesnik odbio prihvatiti poziv da govori u Rijeci, zato što mu nisu odgovarale ponude za putovanje i boravak. (L. L. R.)

u Trentinu, od furlanskih ravnica do pulskoga zaljeva. Dok nasuprot tome u svim spomenutim područjima, unatoč stanovitoj **analogiji** i temeljnoj sličnosti, postoje u svakome mjestu ipak **snažne razlike** interesa, prilika, srazmjera između jedne i druge narodnosti koje su u sukobu; broja, snaga, kulture i naravi boraca; snažne razlike između prirodnih uvjeta pojedinih regija, njihovog odnosa s vladom, zaposlenosti stanovništva i ljestvice materijalnog blagostanja.

Rijeka već po svom zemljopisnom položaju ima naročite osobitosti, vrlo karakteristične, i savjetovala bih svakome tko pokazuje ljubazna interesa za naše stvari neka malo prouči kartu Istre, grada i područja Trsta, **grada i kotara Rijeke**, Furlanije, Kraške visoravni i Hrvatskog primorja (u mjerilu 1:200.000, koju izradio naš učitelj Enrico Bombig): ako spomenuta karta postane barem malo poznatija i u talijanskim školama, i među obrazovnim osobama, bit će to dobro počelo da se prorijedi ta šuma pogrešaka, predrasuda i konvencionalnih fraza o "drugoj obali".

Na drugoj smo obali i mi, to je istina: ali dobro satjerani u kutić, upravo u najsjevernijem zaljevu tog **pregorskog** Jadrana, iz kojega uistinu ništa ne vidimo jer nam pogled zatvaraju osorna lica otoka Krka i Cresa; sa zapada nam graniči istarska obala a s istoka Hrvatsko primorje; i tako ostajemo kao u kakvu alpskom jezeru, toliko lijepu u titravu plaventnilu svojih valova i raznolikosti svojih visokih razvedenih obala, ali baš stoga toliko uzburkanu u toj svojoj skučenosti ojačanoj granicama. I uvijek te granice oko našega grada, sa svih strana: iz toga proizlazi nešto poput klina koji se uvlači oslanjajući se temeljem u more, istočnim dijelom o Hrvatsko primorje, zapadnim o Istru, i onda oblikuje granice, ne samo grada, kotara, pokrajina, nego i **država: Austrije i Hrvatske**. Ne pripada, međutim, ni jednoj ni drugoj, nego umjesto toga preko obiju spomenutih država, poslije kilometara i kilometara, preko planina i ravnica, rijeka i jezera, treba poći u potragu za njezinom majčinskom domovinom i silno pjevati himne te udaljene zemlje da bi se mogle čuti sve do širokih ravnica Tise: "Blagoslovi, Bože, **Mađara!**"

Eto, to je ono što Rijeku čini toliko različitom od drugih gradova: nikakva analogija između prirodnih i političkih granica: stoga se svim **prirodnim** pitanjima koja treba postaviti oko teritorija na kome se zbog zemljopisnoga suda susreće više narodnosti pridružuje, pretpostavlja i pomučuje najvećim dijelom sva ostala, jedno novo pitanje, stvoreno artificijelno od naše političke ovisnosti, koje nije samoniklo na našem terenu.

Zemljopisno ovdje u našem gradu oduvijek postoje samo dva jezika koja se govore i međusobno susreću: talijanski i hrvatski; ili, malo točnije, talijanski dijalekt koji ima mnoge sličnosti s mletačkim (poput svih dijalekata u ovim stranama) i hrvatsko-ilirski dijalekt, također svojstven Primorju: grad i njegova općina u svojoj su aktivnosti oduvijek pokazivali izrazito talijanski karakter; pa ipak je narod, zbog svojih trgovačkih veza s granicom i prirodnom infiltracijom s hrvatskim elementima, koji su među nas silazili s graničnih brda i susjednih obala, počeo osim talijanskoga upoznavati i ilirski dijalekt, dok se pak talijanska populacija uvećavala

s druge strane pridošlicama iz Istre i talijanskih gradova najbližih nam zbog poslovnih veza, naročito iz Ankone.

Od '67 naovamo, nakon pripojenja Rijeke Ugarskoj, malo-pomalo, bez obzira što ga prvotno nismo željeli prihvatiti, jedan se novi jezik, koji se prije toga nikada još nije čuo na našim obalama, počeo nametati, dostigavši danas toliki krešendo da ga jednostavno više nije moguće zanemariti kao neznatan postotak: mađarski jezik. On je, međutim, od samoga početka uvozna pojava: nakon što se uspostavila mađarska uprava, logično je i neizbježno slijedilo: do nas dođoše činovnici poslani iz Mađarske za brojne državne službe; Mađari se potom zapošljavaju na poslovima u luci, pošti i željeznici; preko škole koju ustanovljuje nova vlada, mađarski učitelji i profesori odmah pored autohtone populacije stvaraju neku vrst mađarske kolonije, još uvijek odvojene od preostalog stanovništva, strane mu jezikom i običajima. A Rijeka otpočeta niti ih je prihvaćala niti je pak pokazivala zabrinutost: ako takva imigracija bude potrajala samo tako regularno, neće za nas predstavljati nikakvu opasnost: ti malobrojni Mađari i tako će se morati stopiti s nama, talijanizirati se zbog potrebe ili zbog interesa: posjećujuću naša kazališta, naša društva, hodajući našim ulicama i našim trgovinama bez potrebe za tumačima: grad se nije promijenio od danas do sutra zbog promjene vlasti; dobio je neke nove tabele koje nije znao čitati, i produžio dalje nasmijano i bezbrižno; osjećao se toliko snažan da upravlja svime, toliko slobodan da se može uzvisiti nad malim dnevnim novostima; i vjerovao je da će postati vrlo bogat, mnogoljudan i snažan pod novom krunom Svetoga Stjepana, koji je iz daljine blistala tako dobroćudno i čija se težina nije mogla u tolikoj mjeri osjetiti. Koliko će potrajati iluzija sreće, slobode i bogatstva? Moguće da nekima još uvijek traje: onima koji hoće zažmiriti da ne vide i dobro začepiti uši da ne čuju. Ali mi hoćemo pogledati istini u oči: čak i ako zato moramo patiti, tim više i upravo zbog toga, jer iz te boli proizlazi snaga da se uzdignemo i postanemo boljima, borimo se slobodna duha i jasne pameti, bez nekorektnih mržnji i slijepe kivnosti. O toj surovoj istini, tužni zборе, imat ćeš me prilike strpljivo i milostivo saslušati uskoro, naravno ako smognem vremena i snage!

Uz pozdrav, doviđenja.

(...)

III. (LA VOCE – 9. rujna 1909)

Poštovani Gospodine,

Oprostite mi zbog duge tišine, jer među mnogobrojnim neoprostivim motivima ljetnih dokolica, putovanja, praznika, lijenosti, nema ni jednog opravdavajućeg, vjerujem: iščekivanje razvoja tršćanskih diskusija bilo mi je potrebno za misaono pojašnjenje svega onoga što bi bilo analogno između tamošnjih i naših prilika. A analogna je sva duboka surovost istine što se mnogima ne dopada; stoga ću Vas danas poštedjeti, da ne bih dosađivala, čitava niza pretpostavki s kojima sam imala namjeru nastaviti zaključke, i koji su već sada jasno razrađeni, tako da bi moja

ponavljanja djelovala suvišno. U Trstu se veli "da žive Slaveni" dok je za našu malu Rijeku daleko pogubnije "da žive Hrvati i da žive Mađari".

A Talijani? Ovdje počinju tužne napomene: i upravo tu, kada treba konačno govoriti uzdignuta čela, počinju se spominjati prije svih naših zala, uvijek s mnogo retoričke komocije i napadačke retoričke fraze ustremljene protiv "barbarskih invazora".

Kako i koliko im se valja oduprijeti u naprednom smislu? Što trebamo uraditi? Koje ideale trebamo slijediti i podupirati?

Teška su to i složena pitanja: i bolna podjednako; i u svima postoji izvorna zabluda koja ih objedinjuje i izjednačuje: daleko se veća važnost pridaje vanjstini negoli unutarnjem sadržaju pitanja.

Površan ideal da se Rijeku učini talijanskom, posve talijanskom dakako: postojana i pomalo žalosna briga da se pred očima svijeta prikrije to što otkriva našu "trojezičnost" (?), naše prave i istinske slabosti; i srčano pobjedničko veselje svaki put kada takva maskerada uspije, barem za trenutak, pod raskošnim prigodnim pokrovima, pohabanim tkaninama podijeljena i razdrta grada. Borba je to sa sjenom stvari, a ne protiv stvari po sebi i za sebe: trošiti sve svoje sile, podjednako one poštene i vrijedne, na ulične halabuke ne pridonosi baš ničemu, čak ni za korak ne unapređuje unutarnji sadržaj našega talijanstva. Iz mjeseca u mjesec, primjerice, trošimo se u jalovim raspravama, na sjednicama, u štampi, žestimo se kako bismo gradskim ulicama, barem onima koje se prve ukazuju strancu, nadjenuli junačka talijanska imena, budući da Rijeka tako dobiva **dobar dojam** talijanskoga grada: i prebrzo zaboravljajući u svojoj radosti zbog ohola blještavila privida da je upravo naša dična draga **piazza Dante** prema moru divno uokvirena velikim parobrodima **ugarskoga pomorskoga društva** "Adria i parobrodovima **Ungaro-croate**, a prema brdu razvijenim **hrvatskim bankama**.

U kazalištu priredimo veliku političku demonstraciju, oduševljenim zborovima iz **Ernanija**, zaboravljajući da smo baš u tom našem elegantnom i novom opernom kazalištu uistinu "svi jedna obitelj"! Raskošne židovsko-mađarske gospođe i hrvatski kapitalisti, koji imaju abonman u prvim ložama, ili naša sirota studentarija koja se bučno gužva na galeriji?

Takvi bi se primjeri mogli nizati u beskonačnost i pružati nacionalnoj borbi ono isprazno obilježje plitkosti, literature i retorike koje je daleko veće od političke, ekonomske, socijalne i moralne borbe. Ne znamo tišinu što okružuje velika djela i zloupotrebljavamo riječ koja se razbacuje sitnom bijedom: tako da i sve ono što je uistinu dobro postaje tu i tamo običnom kulturnom propagandom, pokvareno i razdrobljeno, podložno u jedan mah velikoj obmani; prema pogrešnom konceptu da se rabi više iz "mržnje prema drugima i prkosa" negoli zbog stvarne naše potrebe da se oplemenimo i uzdignemo.

Drugi put više o ostalim jednostavnim činjenicama, našim slabostima i takozvanim "neprijateljima": i možda na kraju krajeva nećemo uspjeti pronaći ni pokoju

mrvicu onog velikog dobra koje našem gradu toliko žarko želimo! Vjerujemo: samo da budete još toliko pažljivi i dopustite mi dovršiti stupce započete u "Voce".

Pozdravi

(...)

IV. (LA VOCE – 30. rujna 1909)

Kojim snagama raspolažu tri narodnosti, talijanska, hrvatska i mađarska, kojima smo prošli puta ustvrdili **egzistenciju**? Kako su zastupljene?

Talijanski je municipij, pa prema tome i sve ono što je s njime povezano, sve njegov institucije, općinsko vijeće, škole, uredi, kazališta, gradski život u pravom smislu riječi; talijanski je jezik podjednako rasprostranjen gotovo kod svih stanovnika: među Hrvatima naročito, dapače mnogi se od njih služe njime u porodici i društvenome životu, premda imaju partiju koja je protiv Talijana; talijanski poznaju, doduše nešto slabije i s tvrdim egzotičnim izgovorom, također i gotovo svi Mađari koji su se nama doselili.

Prema tome talijanski jezik ostaje zasigurno općim jezikom sviju narodnosti: u mirnim poslovnim odnosima, u razgovorima, u obiteljima, i kao opće pravilo vrijedi da se prigodom susreta Mađara, Hrvata i Talijana kao jezik razmjene upotrebljava **talijanski**.

Mađarski je državni i sve što je manje-više pod izravnim njezinim utjecajem; u uredima, školama, pošti, telegrafima, željeznicama, sve do izdašno subvencioniranih pomorskih društava i onih trgovačkih tvrtki koje su prenesene iz Mađarske.

U okviru spomenutih dviju granica, gotovo jasno određenih i službeno zastupljenih dvama različitim jezicima, pojavljuje se bez određenog prelaska hrvatski element, kome nedostaje vidljiva oznaka na državnim i općinskim zgradama, ali koji zato manje ili više prožima sve društvene slojeve, od slobodnih zanimanja, liječnika, advokata, trgovaca, sve do težaka iz neposredne okolice i manjeg dijela lučkih radnika.

Postavimo li tako fatalni trokut, kako onda uspostaviti strane? Koji se to protivnici izravniije sučeljavaju?

Od vremena oduševljenih mahanja zastavama godine 1867, do prvih razočaranja koja počinju uzimati maha sada već u pretežnog dijela dijela osjetljivih ljudi nove generacije, linija borbe koju su uvijek slijedili Talijani imala je u svome temelju, i službeno još uvijek ima, posebnu vrstu naše računice, i upravo po tome se naše narodne borbe razlikuju od onih u drugim austrijskim pokrajinama.

Učili su naši stari: "Mađari neizmjereno vole Talijane, uvijek će biti sretni da posjeduju jedan talijanski grad i pomažu mu u njegovu nastojanju da ostane takav: ne postoji ni najmanja sjena opasnosti da ćemo ikada postati Mađari, nikada, čak ni za stoljeća mađarske vladavine; oni su toliko daleki, toliko različiti jezikom i običajima, da nas ne mogu razumjeti kao što ni mi njih ne razumijemo. No, postoji

živa opasnost da svi postanemo Hrvatima jer ih vrlo dobro razumijemo po jeziku i navadama: oni su naši susjedi, već stoljećima žive s nama unutar maloga kruga starinskih zidova, plove zajedno s nama po našem moru, spuštaju se ovamo s naših brda. Dakle, u obranu protiv susjednih Hrvata! U zajednici, punoj pouzdanja i sreće, s Mađarima koji su nam tako daleki.”

Sanjali su tako općinski vijećnici i prevareni narod svoj lijepi san o slobodi: Hrvati, koje je uprava zarobila, tako su stvarno i iščezli iz zavičaja uz pomoć nove vlade; bili su očišćeni, uzdržavali su se sami, nezavisni u svemu i za svagda jezikom, zakonima, našim općinskim statutima. Borba je poprimila izrazite odlike obračuna u srednjovjekovnim komunama, samo što bijaše manje okrutna i manje otvorena; gibelini su u trinaestome stoljeću uspjeli uz carevu pomoć otjerati u progonstvo gvelfe, savrnivši sa zemljom njihove dvorce i kuće, i “učiniti ih pokretnima”, kako veli Villani; naši moderniji i civiliziraniji gibelini s podjednakom su sigurnošću gledali u budućnost, ali bez krvi i pokolja i prije svega bez smionosti; a umjesto otvorena gibelinskoga sukoba u našim se starinskim polumračnim uličicama odvijala tu mađarska politika u osvjetljenim dvoranama općinske vijećnice.

Viktor Ružić
(1893 – 1976)

Moje uspomene¹

(...) Izgledalo je da se rat² približava kraju – znao sam da moji roditelji žele da se oženim a i ja sam to želio uvijek misleći na Nadu³. Zapitao sam roditelje bi li bili time sporazumni i kada sam dobio njihov pristanak, pisao sam moje namjere mojoj sestrični Veri Posilović, koja je bila i Nadina prijateljica. Pošao sam u Zagreb i nastanio se kod sestre moje bake (...) u Jurjevskoj ulici 2 i svaki dan polazio u posjete u susjednu kuću br. 5 gdje je Nada živjela kod svojih starih roditelja Mažuranićevih.

Bio sam jako plašljiv udvarač i mjesto da sam svoju Nadu odmah zaprosio – jer su svi, a i ona, znali zašto dnevno dolazim, prolazili su dani. No jednog jutra kada smo Nada i ja sjedili u donjem dijelu vrta na klupi, odvažio sam se i zapitao želi li biti moja žena. Odgovor bio je poljubac. To je bilo 4. X. 1917. godine. (...) Budući da smo konstatali da smo iste godine i istoga dana rođeni, to je svadba bila fiksirana za 31. I. 1918. godine, na naš 25. rođendan.

(...) Kako su bile ratne prilike i loš saobraćaj, to nismo išli na bračno putovanje, već iz Zagreba ravno na Sušak, u naš novi stan u Strossmayerovoj ulici 24/I (sada Proleterskih brigada)⁴

(...) Dne 18. VII. 1938. uselili smo u novu kuću (...) Nakon trideset godina našao sam u našem ormaru za rublje jednu praznu dozu od *Talca palmolive* koju sam već htio baciti. Kada sam ju otvorio našao sam na pergameni po mojoj Nadi napisano sljedeće:

Stari dome ostavljamo te teška srca. Ovdje smo živjeli sretno 20 godina moj muž dr. Viktor Ružić, sada ban savske banovine i ja, Nada rođena Brlić i naša djeca: Vesna, Đoko, Eti, Viktor, Nada i Vera. Oni su ovdje rasli, nekoji i odrasli, četvero mladih rodilo se ovdje, ovdje smo sretni bili i da si blagoslovljen zauvijek stari dome. Od ognjišta svoga daj oganj za novi dom, od Božjeg blagoslova blagoslov. Ne zadrži srca moga, trebam ga svoga, da ga djeci mojoj i mužu dadem u našem novom domu na Pečinama kod mora.

¹ Iz rukopisne ostavštine obitelji Ružić.

² Odnosi se na Prvi svjetski rat. Op. D. B. K.

³ Nada Brlić, kćerka Ivane Brlić Mažuranić

⁴ U vrijeme rođenja Viktora Ružića Brodarska ulica. Danas, 2008. godine toj je ulici vraćeno ime Strossmayerova. Op. D. B. K.

Smrt kao baština*

Milutin Sloković tako je dobar i usrdan mladić, da se ja upravo dičim njegovim prijateljstvom. On je šutljive i ozbiljne ćudi, ali tako susretljiv, mio i topao u domjenku, da se ga njegovi poznanici ne mogu dostatno nahvaliti. Njegova je jedina mana, što je tjelesno slabašan i što više naginje boležljivosti nego zdravlju.

Obojica smo iz istog mjesta. Često sam se s njime sastajao, a ponajvećma na šetnji. Desilo se, te je jednom proteklo nekoliko dana, a ja ga uzalud iščekivah na priprosto klupčići bez naslona, pod drevnom i sjenovitom lipom, koja se je tako bujno razgranala, da je svojom gustom krošnjom sakrila pozlaćenu jabuku na tornju naše stolne crkve. Medjutim sam obaznao, da se je razboljeo i legao u krevet, te sam odmah odlučio, da ga pohodim.

Dočekala me i primila njegova majka. To je ugledna gospodja, kojoj je vrijeme zabilježilo na lice mnoge kušnje i mnoge patnje. Govori tiho i umjereno, a glas joj potpunoma odgovara nježnosti i srdačnosti, kojom odiše svaka njena crta. Kada sam joj pogledao u oči, bijahu njene plave zjenice zavlažene turobnošću, kojoj sam naslućivao uzrok.

Istu sam turobnost opazio i u Milutinovim očima, samo što su se one prijatno smiješile i posmijehom pokazivale, kako mu je ugodno, što ga potražih u njegovome stanu. Kroz ono nešto dana, što ga ne vidjeh, bijaše znatno probljedio i vidno opao. Osim toga pozdravio me je slabijim, nekud sustalim i izmučenim glasom. Pokraj njegova ležaja, na noćnome ormariću, ležao je rasklopljen svezak Tolstojeva "Uskrsnuća", a pod njime nekoliko boljih političkih glasila, po čemu razabrah, da se i bolestan bavi knjigom i dnevnim događajima. Osjetivši se prvi put u njegovoj sobici sa velikim prozorom na ulicu, zaokružih i nehotice po njoj mojim pogledom. Po svakome se, pa i najnezatnijem predmetu, opažalo, da je od imućne kuće, a i on mi je sam jednom prigodom ispričao, kako mu je majci stara neka tetka njena

* *Novele i portreti*, Moderna biblioteka, br. 15, Tisak pučke tiskare E. Demetrović i dr., Zagreb 1910.

namrijela lijepu glavnicu. Svakako, me je ponajvećma zanimao oveći svjetlopis, koji je, kako sam ja u prvi mah pomišljao, prikazivao njega, Milutina. Kada je opazio, sa kolikim ga zanimanjem promatram, izustio je glasom, kojeg sam ja jedva čuo, da je ono slika – njegova oca.

Lecnuo sam se od iznenadjenja, jer je sličnost izmedju njega i fotografije bila tako očevidna i napadna, da mu gotovo ne htjedoh vjerovati. Ista ona sjeta, koju sam opazio na Milutinu, samo dublja i izrazitija, zrcalila se u ponosnome oku njegovoga oca.

"Je li već davno što je preminuo?" – zapitah ga, zašaptavši, jer sam se pobojavao, da ću u njem probuditi gorke uspomene.

"Bijaše mu tada upravo toliko godina, koliko je meni sada" – odgovorio mi je istim glasom, kojim me je i pozdravio.

I ja sam se sa još većom pozornošću zagledao u sliku: Isti kratki i rijetki brčići; iste krupne, graoraste oči; ista gusta, kestenjasta, svijetla i uz tjebe zatjerana kosa; isti ljubazni, snatralački i kao dozivajući posmijeh. Samo što je u oca bio trpkiji i nekud kao ogorčen, a u sina sladji i vedriji.

"Vaš je otac bio nesretan" – rekoh uvjereni i okrenuh se prema prijatelju.

"Dobro ste opazili – otpovrnu Milutin – a k tome je njegova slika, kako vidim, učinila na vas izvijestan dojam. Da meni ne škodi predugo razgovaranje, ja bih vam ispričovijedio njegovu historiju. Ali vam mogu da iskažem uslugu i pouzdanje barem tako da vam dadem pročitati pisma, koja je on za svog života pisao mojoj majci. Što se nje, majke moje, tiče, ona i suviše cijeni moju razboritost, a da bi me sa tog čina prekoralila."

"Bit ću vam istinski zahvalan" – rekoh i pružih ruku, da prihvatim požucele, oblo i čitljivo ispisane arčiće papira, koje je on vadio iz ladice noćnog ormarića.

Zamolio sam ga, neka mi dozvoli, da ih namah iščitam, na što je on pristao kimnuvši povladjujući glavom. I ja sam ta pisma pročitao na dušak.

"R–a 27. lipnja. U mnogo se navrata sastadosmo, mnoge protepasmo povjerljive časove; poklanjah ti drobne kitiće cvijeća i gledah u tebe kao u svetinju mojih sanja, kao u žarište, koje je obasjalo dušu moju i miljem zasladiło čuvstvovanje moje; ali, ljubavi ti nijesam očitovao . . . Zašto? Toga si ne mogu da razjasnim i čudno mi je, jer niti sam bojažljiv, niti neodlučan. Kada je mojim ćutilima ovladala čarobna i otajstvena ona sila, što zakrijesi okom, uzdrma glasom i promeće čovjeka u andjela ili zvijer, i kada me je nesusprezanom pomamom naganjala, da te privinem uz grudi i cjelovom rasplamsam tvoje šutljive usne, prestravio sam se kao pred bezdanicom i neka je golema, nenasna tjeskoba poklopila moje srce . . . Zašto? Tome niti danas ne nadjoh dostatna odgovora. Tko je bio tome uzrokom? Da li ja? Ili nešto, što sam u tebi, kroz tvoj pogled i naglu rumen lica tvoga opazio i osjetio? Ni to si ne mogu da obrazložim. Možda će doći jednom trenutak, kojeg će se tajna razdriješiti i dopustiti, da zagledam u njen

sadržaj. Tražio sam tome slučaju spomena u književnosti i naravi ljudskoj, napinjah pamćenje svoje, razmršavah nit po nit dobar dio svoje duševne prošasti, ali tajna ostaje onakovom, kakova bijaše u početku.

Danas se opet sastadosmo. Ti si se smela, problijedila i kušala si da učiniš ono, što ja nijesam mogao. Nu ja sam bio odbojan, odbojan za prvi put. Ti si se začudila i klonula glavom od uzbudjenosti i stida, te bi bila i umakla, da te grčevitom kretnjom nijesam ustavio. I mi smo se za tim raščavrljali o stvarima, koje nijesu zanimale niti tebe niti mene. I bijaše nam žao, što ne imasmo snage, da skrenemo razgovorom na naše odnošaje. Kada smo se oprostili, prokapaše suze niz tvoj obraz.

Te me suze peku . . .

“R-a 15. s r p n j a . Danas je mutno, vlažno i vjetrovito. Zaduvala je žestoka jugovina. Nebište se valjaju i lijeno razvlače teške i sure oblačine, nabreknute milijunima kišnih kapljica. Gomilaju se i razgomilavaju, otrcane i surove, kao cunje prošnjakom spominjanjem. Pučina je oživjela i bijesno se rastalasila medju daleko razmaknutim obalama. Šumi raspojasana i ruči zaglušnim huktanjem, drobeći se u bezbroj mlazova i kapljica o stanac kamen, što se u crnome nizu razvrstao uz obalu, da je brani stoljetnom svojom postojanošću. A ona se pjeni s jaraosti svoje i ustrajnom dosljednošću sprema nove nasrtaje. Meni je u opće odvratna mlaka jugovina, koja pojačava čamu osamu do beskonačne dosade, nu nikad još nije tako nepovoljno djelovala na moje raspoloženje kao danas.

Sjećam se tvojih suza. One me još uvijek peku . . .

(...)

Bole me suze tvoje. Boles me, ali ja hoću, da ostaneš časnom . . .

(...)

I tvoje su, eto, suze postale melemom boli, kojom su izrovale pokoj moj.”

“R-a 4. v e l j a č e , 1885. Kako smo se grdno prevarili, Nedo moja! Kako smo se obmanjivali i kako smo se slijepo podali strasti, koja nas je obmabila i pijane od omame podvrgla prirodi, što zahtijevaše od nas danak svoj! . . . I kolike laži oskvrnuše moje usne! Sva je naša prošlost bila bunovno maštanje. Toliko različita od sadanje zbilje i istine . . .

Ti si dakle oboljela. Oboljela od – cjelova i zagrljaja. Sa tvojih je usana otpao posmijeh, kao latice što otpadnu od zaplodjene plodnice. Čega se bojasm, gotov je već i davno izminuo čin . . . Da, oboljela si od cjelova i zagrljaja; oboljela bolešću, koje ti ne će da proste. Pa kao što te jednom zvahu andjelom i djevicom, tako te sada nazivaju bludnicom i smećem se razgovora svojih svakodnevnih nabacuju na drago ime tvoje. Ali si ti u duši tvojoj ostala isto onako čistom i nedužnom, kakovom te prije pazili i milovali. Ni ja nijesam krivac. Kriva je svemožna mati zemlja i krvca njena, što struji i izgara žilama našim. Ali oni, ljudi, oni toga ne

shvaćaju, oni toga ne mogu da proniknu. Jer se stide onog, što ih stvara i jer ne znaju, da se onaj tajni požar, u kome plane ostvareno čeznuće ljubljenika, ne da i ne može skućiti niti zakonom paragrafa, niti zakonom predaje . . .

Ali ja eto i opet pomišljam, kako si lomna i krhka od nježnosti i pečal prodire kroz srce moje”.

“R-a 11. s v i b n j a 1885. Na nevidjenoj se uri vječnosti pomaklo kazalo za četvrtinu godine naprijed. Kako li je krvav i suzan put, kojeg je ono prevalilo preko života naših! Hirovit je usud razbio naše skromne nade i ostavio nas na žalu nesreće i propasti – goloruke i ponižene . . . Razbaštiniše te okrutni tvoji roditelji, poništiše te braća tvoja i prezriješe oni, što znadu, da je dijete naše – dijete bezakonja. Praštaj im, milovanje moje; praštaj im i lakše ćeš snašati beščutnost i nepravdu, kojom se obaraju na tebe jednu i osamljenu. Praštaj im i savjest će njihova oteščati kao mrki oblak olujine i tjeskobnim mrakom poklopiti duše njihove. Praštaj im, kao ja što im prostih . . .

Ta ti to valjda i činiš. Jer si svetica i mučenica . . .

Sveti su i budni časovi blijede mladosti moje, jer s tebe i ploda ljubavi naše patim i stradavam više no rad sebe sama. Ne smatraj ovo taštinom, već iskrenošću. Zavoľeh je, jer je miloduha, kao laž što zamrzih, jer zaudara po strvini i pošasti.

Hrabra budi, mirisna ljubice moja”.

“R-a 29. s v i b n j a , 1885. Danas sam stajao do prozora i zurio kroz staklo na ulicu. Pučina bijaše mirna i mekana kao oko jaganjčeta. Sa tornja talasahu se kroz tiho uzdušje brončani glasovi zvonjave, koji se sustizahu i gubljahu sa drhtajima daleka zamiranja u nejasnu i zamaglenu beskonačnost. Pred pustom i mračnom kapijom bogate dvokatnice stajahu mrtvačka kola sa tropregom. Nad konjskim čelenkama treslo se crno nojevo perje. Kola bijahu iskičena posrebrenim baroknim rezbarijama i prestrta teškim sagom od crna baršuna. Pred kućom čekaše mnogi svijet, nu nigdje ne mogoh da razaberem niti jednog zaplakanog ili sućutnog izražaja. Dvije su gospodjice čavrljale sa odvjetničkim perovodjom Srnarevićem, koji je bio tako šaljivo, a možda i duhovito raspoložen, da su se one njegovim riječima glasno smijale. Gospodjice su se najednom uozbiljile, a i ostali se je svijet prestao razgovarati, te se je zagledao prema glavnim vratima kuće, koju je smrt pohodila. Šestero jakih mladića prenašalo ja kovan lijes sa odra u kola. U njem. počivaju kosti tvoga – oca. I tvoja su braća posjedala u kočije, a ti si pješke pošla da otpratiš roditelja do zadnjeg pokojišta; razbaštinjena jadovanko moja! I nijesu se od ridanja trzala ramena tvoja, niti se je suza caklila na tvojim obrazima. Skromnim velom bijahu sakriveni raskošni tvoji pramovi i bila si u koroti, kao nijema boginja tuge i pregaranja. Pa kada te je svijet zagledao, ganuše se mnoga srca i mnoge se oči rasplakaše. A meni bijaše, kao da je nad tobom proplakala sablast koja je isrkala krv tvoju . . . I ja sam se nasmijao, nasmijao od – užasa . . .”

“R-a, 1. srpnja, 1885. Danas sam neobično žestoko kašljao. U mojim sam ustima oćutio bljutavu slatčinu krvi . . . Što se to s menom događja ? . . .

Prošle sam noći snivao ružan san . . . Ležah, kao prikovan, u nekome uzanome, niskome i vlažnome prostoru. Nada mnom bijaše ogledalo. Pomisli, što sam u njem gledao : Moje oči bijahu širom rasklopljene, a u njima se nešta nejasno svjetlucalo, ganjivalo. Zatim sam namah opazio, da ne imam obrva i trepavica, te da su moje vjedje na polak izjedene, ispite i krvave. Moje zjene bijahu prazne, istočene . . . Obuzela me strašna, neizreciva tjeskoba. Osjećah, kako tišti svaki moj živac i kako guši moj dah, utrnjuje moje srce . . . Poćutio sam neku tupu volju da podignem ruke i pomaknem noge, ali ne mogoh da ganem niti jednom mišicom. Moje tijelo bijaše mrtvo . . . Tada je iz mog oka izmilio hladan i nabreknut crv, uzverao se, šireći i stežući svoje kolutiće, na moj obraz, progrizao na njem mokru i posivlju kožu, te je za nekoliko trenutaka stao uporno i neumorno da gloda moju ćeljost. Hladni su trnci prostrujili mojim kostima. I onda sam osjetio, kako su se oštri ugrizi postostručili i kako se ja raspadam u blato i ništa . . . Kada sam se probudio, bijahu plahte i vanjkušnica tako natopljene mojim znojem, da sam ih mogao ožimati.

(..)

Pisala si mi, predraga Nedo, da je sa smrću tvog oca pala u raku svaka zaprijetka, koja bi stajala na putu našoj ženitbi. Žao mi je, što ću te morati da ovjenčam mirtovim cvjetićima upravo za njegovim ukopom, ali ja ipak uzbudjeno i veselo očekujem onaj dan, kojeg ćeš se oprostiti sa svojim i pasti u moj zagrljaj, da te više iz njega ne puštam.

Upravo me spopada silan kašalj i ja moram da odložim pero . . .

Krvavi kašalj . . .”

“R-a 19. prosinca 1885. Kakova je to zima! Tako je ljute i silovite još ne pamtim. Banula je naprasno, porušila nekoliko njenom udaru izložitih dimnjaka, pobacala sa krovova i polupala mnoge žlijebove i išćupala sa korenjem nekoliko mladja i slabija stabla. Od njena mrzla daha skvrćile se grane i zemlja otvrdnu kao kost. Pronijela se cijelim krajem, bijela kao prva pričest i okrutna kao Moloh. Pomaman je i zaglušan fijuk bure, što zveći prozorima, škripi stožerima i zamahuje golim krošnjama, šibajući sniježne vijavice. A one se šetaju opustjelim i zaledjenim ulicama, zasipavaju gomilama zakutke i ispunjaju pukotine . . .

Moje kašljanje uporno učestava i sve većma razara moje tijelo. Danas sam se probudio sa zagrušanom krvlju na mojoj maloj bradici. Stanodavkinja mi je preporučila, neka ne silazim sa kreveta, te je ogrnuvši se debelim rupcem otrćala po lijećnika. Opažam, kako me svikolici počese da izbjegavaju . . . Prije devete posjetio me stari znanac Krešimir, koji mi je sa tolikom plahošću pružio ruku, kao da su se moji prsti pretvorili u otrovne zmije. Sjeo je daleko od mog uzglavlja i kada sam kašljao, svratio prestrašeno i rastreseno glavom u stranu. Rekao mi, da sam teško

bolestan, bacio nekoliko komada drva u goruću peć, da mi bude toplije i otišao, držeći se, kao da mi je na rastanku zaboravio stisnuti mršavu desnicu. Viljušku, nož, žlicu, čašu, staklenku i tanjire označila je “gazdarica” posebnim znakom i sve te stvari ispirala u posebnoj vodi. I kada udje u moju sobu, što biva samo tri puta kroz dan, izlazi iz nje uvijek sa šapatom: “Bijedni mladić; bijedni mladić”. Meni je njena glasna sućut smiješna, te sam joj se juće narugao, naslikavši crnilom na tanjiru mrtvačku lubanju i pod njom unakrštene gnjatove. Kada je uljezo lijećnik, nije mi znao da iskaže ništa drugo, nego, da ću poživjeti još dvije-tri sedmice . . . Ja pako mislim, da mi ne preostaju nego još samo dva-tri dana i onda – Schluss.

. . . Vihor je sa svojim bjesnilom odletio u druge, daleke krajeve i ostavio za sobom nijemo, ukoćeno veće. Sjedim naslonjen na vanjkušima i mukom posmatram cvijeće, koje je studen našarala na staklima, razmišljajući o tebi i djetetu”.

“R-a. 20. prosinca 1885. Rok našeg vjenčanja bijaše uglavljen na – sutra, a danas si me ti htjela da iznenadiš pohodom . . . Zaklinjem te, zaklinjem te, Nedo, imenom ćeda našeg – ne dolazi . . . Ja nijesam više onaj, što bijah. Ja sam kostur, kostur medju tisućama bacila, što ispuniše moju sobu . . . Sjeti se moje prve sanje; sjeti se je, dušo, i ne dolazi.”

“R-a 21. prosinca 1885. Znao sam, da ćeš ipak doći. Zato sam zamolio stanodavku, neka te ne pušta k meni, a sam zaključah moju sobu. Ti si plakala. Htjela si silom da provališ do mene i s krikom si dozivala moje ime. Tvoj glas, kojim si mi šaptala jednom najljepše riječi života i sreće, bijaše tako blizu, da mi je lomio dušu, kršio moju odlučnost . . . Čupao sam kose, grizao usne i šakama gušio jecaj, ali ipak otvorio nijesam. I meni je pozlilo. Tupa me nesvjestica ogrnula svojim plaštem, te ne ćuh više ništa.

Stanodavka mi je kasnije htjela da ispriopovijedi cio događaj. Molio sam je, da – šuti.”

“R-a 22. prosinca 1885. Dao sam se prenijeti u bolnicu i to noću, da nitko za to ne sazna i da vijest o tome ne dopre do tebe . . . Ja sam veoma mnogo mislio o našim odnošajima, pak sam – na žalost prekasno – došao do zaključka, da sam ja uzrok svim tvojim patnjama i stradanjima. Kriv sam, što se ne sjetih, da trpim od bolesti, koja se ne može izliječiti. Toga radi ogorćuje mi zadnje časove i – griznja savjesti.

Nekome sam bolničaru naložio, neka ti ovo, zadnje moje pismo, odnese istom tada, kada župa upiše moje ime i prezime u imenik – mrtvih. Sinoć sam izbacio toliko krvi, da me je u grlu zaljepila. Od nje mi je zastajalo disanje i ćasna mi već sestra bijaše utisnula u ruku voštanicu – umirućih.

Neopisivo me umaraju ovi retci, ali ti još ne rekoš sve, što ti mislim da kažem. Moja je zadnja želja da nastojiš ušćuvati tvoje zdravlje i da si ne bi kidisala u neogranićenoj boli, u koju će te baciti moja skora smrt. Ti nijesi sama, te ti dužnost nalaže, da živiš za Milutina, naše jedino dijete; da se staraš za zdravlje njegovo i

odgoj njegov. Pazi ga kao zjenicu tvoju, jer se bojim, da nebi naginjao bolesti, koja je izjela moju mladost i dovela me do groba. I kad jednom dodje do razbora, reci mu, kako mu je tata iz daleke prošlosti poručio, neka se ne igra sa životom, jer da je život opasniji od vatre. I reci mu, neka se čuva naprasitosti i lakovjernosti, jer prva čini čovjeka strastvenim i slijepim, a druga budalom. Nauči ga plemenitosti i iskrenosti, jer su one bitan osnov prave ljubavi i pravog značaja. Neka bude marljiv i budan u svakome svome radu, dostojanstven i hrabar u svakome svome činu i – više mu ne treba ništa. I ako nastrada radi koje od svojih vrlina, neka ne klone duhom. Jer je bolje nastradati čiste savjesti, nego ogavnim i podlim načinom zgrnuti milijune . . . Tebe pako odriješavam od svih obveza prema meni i mojoj uspomeni. I budeš li kada imala prilike, da se intimnije upoznaš sa čovjekom, koji bi tebe bio dostojan i kojeg bi ti mogla zavoljeti, ne odbijaj ga . . .

Ne mogu dalje . . . Moje su noge ledene do bedara. Ruke se moje zamrznuju u kočice. Davi me kašalj . . . Možda zadnji . . . Prosti; zadnje pismo poprskah ti zadnjim . . .”

Zadnje njegovo pismo bijaše zaista poštrapano zadnjim kapljama njegove krvi . . . Bijahu to zadnje, krvave suze njegovoga života. Nije bijednik dospjeo niti da pripiše zadnji “s bogom”.

Čudno su na mene djelovale ove umirućom rukom napisane stranice i čudnom je grozom poplavila moju dušu ona mrtva, pocrnjela krv. Velju čudnom, jer sam se zagledao u Milutina sa tolikom sućuti i sa tako bolnom neugodnošću, kao da sam pročitao priču njegovog vlastitog života . . .

Dezső Kosztolányi
(1885 – 1936)

Kornél Esti*

Kod Plasa¹ ga je u pola sedam upozorio da će se uskoro pojaviti Bakarski zaljev. Podrhtavanje krošnji nagoviještalo je da more više nije daleko. Zrakom su strujale slane pare.

Moglo se pojaviti u svakom trenutku. No još ga uvijek nije bilo. Esti je već pomislio da se generalski liječnik zabunio ili da ga je namagarčio. More ne dolazi, nikada neće doći, njemu se ne želi pokazati. Nemirno je prebacivao težinu s jedne noge na drugu želeći time ubrzati napredovanje vlaka. U nervozu je ispjevao ditiramb, svečane retke kojima je želio uputiti pozdrav moru. Riječi su se polako zamrznule na njegovim usnama. More je kasnilo.

Duž cijelog vagona ljudi su stajali u redu. Stari službenici, mladenci na bračnom putovanju, žene i djeca, čak i dadilje s dojenčadi u naručju, čak i bolesnici, tuberkulozni, oni neizlječivi u potrazi za izlječenjem, baš svi jedni kraj drugih, jedni iza drugih, propinjali su se, istezali vratove da bi u danom trenutku, visoko uzdignutih srca i s veselim uzdahom, pozdravili more. Puna kuća čekala je more. A ono se ipak nije pojavilo. Kao kakva primadona tražilo je da ga se moli, potpirujući radoznalost. Zahtijevalo je *crescendo*, gradaciju, još moćniju scenografiju.

Dvije lokomotive zakačene jedna za drugu uspinjale su se sve više i više strmom planinskom prugom. Već su i one bile nestrpljive, žedale su za osloboditeljskom, iskupiteljskom vodom.

Povećale su brzinu i pojurile. Njihova je žudnja bila toliko jaka da možda ne bi požalile ni kad bi iskliznule iz tračnica i strmoglavile se niz ove vapnene stijene i pretvorile u prah i pepeo. Morale su stići. Njihovi kotači vrtjeli su se opsjenarskom brzinom, gotovo se činilo da stoje. Jurili su u nove i nove tunele. Najprije bi stravično zapištale, zatim se žarile među oznojene crne stijene, praskajući i hropćući, a kad bi izašle, upitno bi zahuktale. Tražile su more, ali još ga uvijek nisu nalazile. U podmazanim ležajevima gibali su se blistavi klipovi. Neumorno su hitale dalje. Opet

* HFD i Disput, Zagreb 2008. Prevela Kristina Peternai Andrić.

¹ Plase, selo kod Hreljina sa željezničkom stanicom.

su zazvečale u tunel. Esti se sada već odrekao svake nade. Generalski je liječnik međutim, iza zavoja nakon tunela, uperio kažiprst s karneolom² prema suncu i rekao:

– Evo ga.

Gdje je? Bilo je pod njim, ispred njega, zbilja je bilo ondje, bilo je to more, more samo, glatko i plavo, upravo onakvo kakvo je vidio na onoj osnovnoškolskoj zidnoj karti. Tek jedan njegov okrajak, Bakarski zaljev, kriška Kvarnera. Zurio je otvorenih usta. No nije mu se uspio nadiviti, a ono je već nestalo. More se s njime igralo skrivača.

Nešto kasnije pružilo se pred njim, naširoko, u svojoj smirenoj veličanstvenosti.

Nije ga zamišljao ni ljepšim ni većim. Zapravo, bilo je i ljepše i veće od onog što je nekoć zamišljao. Glatko beskrajno plavetnilo, na njemu barke, okrnjene polovice orahove ljuske i jedrilice s bijelim, narančastim, crnim jedrima, nakošenim poput leptirovih krila, žedni leptiri koji slijeću na vodeno zrcalo i izranjaju iz njega. Izdaleka tek panorama, slika u ilustriranoj knjizi, tiha, gotovo nepomična. Gore do njega nije dopirao ni šum valova. Nije se vidjela ni njegova strpljivost. Ni brodovi se nisu kretali brže nego njegove negdašnje igračke, koje je u sudoperu dječjim rukama vukao naprijed-natrag. Ipak, sve je to bilo svečano, golemo, jedino zbilja golemo u milenij-skome drevnome svjetlosnom vijencu.

(...)

Malo kasnije zacrnjeli su se ostaci stare gusarske utvrde *Scoglio di San Marco*. Nakon *crescenda* slijedio je *decrecendo*. Vlak se spuštao niz stepenaste strme stijene. Pojavila se prva talijanska kuća. Ne tako uredna kao one kod kuće, čak ni tako udobna ni čista. Bila je visoka i prozračno ljupka. Šarene krpe i košulje lepršale su na njezinu prozoru zajedno s očitom životnom prljavštinom, koju ovdje nisu skrivali. Na visokim jarbolima vijorile su se crveno-bijelo-zelene zastave, nošene vjetrom, trijumfalno, oglašavajući mađarsku morską luku. Trebao je ući i uzeti svoju prtljagu.

Majka i kći još su uvijek bile zajedno. Taj ga je prizor gotovo zaprepastio. U međuvremenu je zaboravio na njih. Već nekoliko sati nisu mu uopće pale na pamet. Kroz tu zaboravljivost shvatio je koliko su dugo njih dvije bile zajedno, i koliko će još biti zajedno. Sada je shvatio kakva je to sudbina.

One su se također polako pripremale za izlazak. Majka je na djevojčinu glavu namještala firentinski šešir široka oboda i gumenom ga vrpcom pričvrstila ispod njezine tanjušne brade. Sama je već nosila šešir. Bio je to slamnati, gnjezdolik šešir. Na njemu su bile dvije bijele ruže. Esti joj je pomogao da skine kovčege.

Bilo je vrijeme da se oproste. Odlučio je da će joj reći, od riječi do riječi, sljedeće: “Gospodo, prema vama osjećam neiskazivo poštovanje i duboko suosjećanje. Odmah, od prvog trenutka, bili ste mi izuzetno simpatični. Na vašem čelu primijetio sam znak, neku vrstu boli s kakvom se dosada još nisam susreo. Negdje oko Zagreba povezali ste kosu laganim crnim velom. U zoru, kada sam iznenada – i nepristojno – istrčao iz kupea, najednom sam osjetio da se od vašega vela zacrnio cijeli svijet. Vi ste

² Poludragi kamen, smatra se da ima ljekovita, duhovna i kreativna svojstva.

majka mučenica, vi ste majka svetica, sa sedam noževa zarivenih u srce. Jako mi vas je žao. Jako mi je žao i vaše kćeri. Izvanredna je to kći. Možda biste joj trebali dati brom-kalija u otopini, svake večeri po jednu žlicu, i kupati je u hladnoj vodi. I meni je to pomoglo. A što se – ne znam kako da se izrazim – one stvari tiče, ne zamjeram vam. Malo sam se bojao. No više se ne bojim. Već sam i zaboravio. Muči me tek jedno pitanje: kamo ste nestali nakon ponoći. Posvuda sam vas tražio, ali nisam vas našao. Ni sada mi nije jasno gdje ste mogli biti tako dugo. Preostala mi je pomisao da ste tada vi, gospodo, da udovoljite kćeri koju neizmjerljivo volite, da udovoljite kćeri koja ne živi na ovome svijetu, otišli zajedno s njom u carstvo fantastike, postavši ondje nevidljivima. To objašnjenje nije zadovoljavajuće, priznajem to. No predstavlja duboku pjesničku misao. Stoga sam se i ohrabrio u namjeri da vam je priopćim. Pripremam se da postanem pisac. Ako ikada naučim taj težak zanat – jer, morate mi vjerovati, to se mora i učiti: neprekidno bdjeti, patiti, razumjeti samog sebe i druge, biti surov prema sebi i prema drugima – dakle tada ću, možda ću jednom, ovo opisati. Tema je jako teška. No mene zanimaju takve stvari. Želim postati pisac koji će lupati na vrata bića i pokušavati nemoguće. Sve manje od toga ja prezirem – oprostite mi, molim vas, zbog neskromnosti, ta još sam uvijek nitko i ništa – ipak, to prezirem, prezirem iz dubine duše. Nikada neću zaboraviti ovo što sam ovdje doživio. Događaje ću sačuvati u sjećanju i time izraziti svoju nepresušnu tugu. Ja više ni u što ne vjerujem. U ovo što vam govorim ipak vjerujem. Sada mi, gospodo, prije nego što se zauvijek udaljim, molim, dopustite da vam u znak suosjećanja i sinovskog poštovanja poljubim ruku.” To je želio reći, ali nije. Osamnaestogodišnji mladić zna tek osjećati. Ne zna složiti takve rečenice i prezentirati ih. Stoga se tek naklonio. Duboko, kako je planirao. Nagnuo se toliko da je gotovo dotaknuo pod.

Žena se tomu začudila. Pogledala je u pod, još uvijek skrivajući oči u kojima je nekoć obitavao život, a koje su sada ispunjene isključivo strahom i vječnom brigom. Pomislila je: “Jadni dječaće, jadni dječaće. Kako li je za tebe bila mučna ova noć. Kada si ušao k nama, palo mi je na pamet da bi te trebalo na neki način udaljiti. Vidjela sam da drhtiš. Ponekad si bio čak pomalo smiješan. Htjela sam ti objasniti. Samo što se ja ne mogu baviti tim stvarima. U protivnom bih trebala neprekidno, neprekidno govoriti, svima bih trebala objašnjavati, ovdje u vlaku, kod kuće susjedima, u inozemstvu i svuda, što se kod nas dogodilo. A to je nemoguće. Stoga radije šutim. Osim toga, iskreno govoreći, malo sam otupjela što se ljudi tiče. U ponoć, kada sam sa kćeri napustila ovaj kupe i kada se negdje drugdje odigravala scena, scena koju nisi vidio i zbog čega možeš biti vječno zahvalan, nadala sam se da ćeš se predomisli i u međuvremenu otići u drugi kupe. Ti to nisi učinio. Nisi to učinio iz obzirnosti. Nisi želio meni dati do znanja da barem otprilike znaš to što znaš. Lijepo si se ponio. Ponio si se kao dobro odgojen mladi gospodin. Hvala ti. Ti si još dijete. Zaista, mogao bi mi biti sin. Mogao bi mi biti zet. To bi mogao biti moj zet. Vidiš što sve ne pada na pamet jednoj majci. Čak i majci ovakve kćeri. No ti ne možeš biti moj zet. Nitko ne može biti moj zet. Još nisi upoznao život. Nisi upoznao ni liječničke dijagnoze. Ni švicarski ni njemački profesori nisu me tješili niti mi davali puno nade. Putujemo ignorirajući njihove preporuke. U blizini se nalazi mali otok. Zove se

Sansego³. Na njemu žive ribari, jednostavni ljudi. Uzgajaju masline i love srdele. Oni neće ništa primijetiti. Onamo je vodim, želim je sakriti. Želim još ovo ljeto provesti s njom. Možda je ovo naše posljednje zajedničko ljeto. Zatim ću je – čini se – ipak morati 'smjestiti'. Stručnjaci mi već godinama to savjetuju, i domaći i inozemni. Postoje pouzdane 'institucije'. Ondje će dobiti zasebnu sobu, čuvat će je od ozljeda. Moći ću je posjećivati koliko god često budem željela. Ti još ne poznaješ takve stvari. Niti ćeš ih ikada upoznati. Bog te blagoslovio. Vjerujem u Boga. Moram u njega vjerovati jer drukčije ne bih mogla izvršavati svoje dužnosti. Idi, sine. Zaboravi sve ovo. Budi sretan, sine.' To je pomislila. No ni ona nije ništa rekla. Onaj tko pati malo govori. Samo je zabacila glavu, otkrila izmučeno lice i sada prvi put gledala ravno u Kornéla Estia, te mu, za nagradu, dopustila da dugo zadrži pogled na njezinim očima boje zelenog bršljana.

Vlak je već jurio nekom od riječkih ulica, među spuštenim brkljama. Nosači su se zaletjeli prema vagonima. Esti je sam vukao svoj pleteni kovčeg te ga ostavio u garderobi na kolodvoru jer u Rijeci nije namjeravao iznajmiti sobu, zbog štedljivosti, pa ostat će tek do osam navečer, kada njegov brod "Ernő Dániel" polazi za Veneciju. *O, navis referent in mare te novis fluctus⁴...*

Na trgu ispred željezničkog kolodvora stajali su fijakeri. U jedan od njih ukrcale su se majka i kći. Esti je gledao za njima. Gledao je za njima sve dok nisu nestale u melankoličnom drvoredu platana Viale Francesco Deák.

On se također zaputio tom sjenovitom avenijom prošaranom sunčevim zrakama, polako, s gumenom kabanicom prebačenom preko ramena. *Latte, vino, frutti* – obraćali su mu se natpisi. *Annibale* – povikala je majka za sinom, a piljarica koja je na uglu prodavala smokve grdila je svoju kćer: *Francesca, vergognati*. Svi su brbljali na tom jeziku, jeziku koji je toliko lijep da nije za svakodnevnju upotrebu, na tom njemu nepoznatom jeziku, koji je usvojio u mukama učenja napamet i gimnazijskog strahovanja. Zrakom je neprestano brujala buka, veseo žagor, velika i slobodna ulična radost. Ljudi galame dok žive, kasnije to više neće moći.

Na kolicima su gurali ribu, veliku morsku ribu i rakove. Iz slastičarnica se širio miris vanilije. Vidio je i lovor i ostrige. Ispred zavjese od staklenih perli na ulazu u briačnicu stajao je veličanstveno nalickan *parrucchiere*, kao božanski histrion, uzoran model potencijalnim mušterijama, s bijelim češljem zadjenutim u visoko začešljanoj, zalizanoj crnoj kosi. Toaletni sapun: *italianissimo*. Sve je bilo pretjerano, podignuto na najviši mogući stupanj, potpuno bunilo.

Esti se smjestio na terasu jedne od kavana. Jučer poslijepodne posljednji je put i jeo i pio. No više od svakoga jela i pića želio je konačno, prvi put u životu, govoriti talijanski, s pravim Talijanom. Na taj se čin pripremao s određenom tremom. Konobar mu je prilazio vrlo polako, jedan stari Talijan sa šiljatim bijelom bradom.

³ Danas Susak.

⁴ "O, lada, odnijet će te na more novi valovi" – stih iz Horacijevih *Oda*. (U originalu je pogrešno napisano: umjesto "novis fluctus" treba biti "novi fluctus".)

On je znao da je upravo stigao brzi iz Budimpešte, stoga je gosta oslovio na gotovo autentičnom mađarskom: – Želite li doručkovati? – Esti nije odmah odgovorio, malo je pričekao, a onda se oglasio: – *Si, una tazza di caffè*. – Konobar je srdačno preokrenuo razgovor na materinsku riječ: – *Benissimo, signore* – i već je pošao. Esti, presretan što je ovaj ispit prošao tako uspješno te u želji da nastavi konverzaciju, povika za njim: – *Cameriere, portatemi anche pane, acqua fresca e giornali. Giornali italiani* – dodao je nemarno i samorazumljivo. – *Sissignore, subito* – odgovorio je konobar, s tim neopisivo zgodnim s-ovima, i požurio.

Esti je bio sretan. Bio je sretan što su smatrali da je netko drugi, a ne onaj koji jest, možda čak i Talijan, ali u svakom slučaju drugi, stranac, čovjek, te je mogao nastaviti igrati svoju ulogu, oslobodivši se onoga zatvora u koji je bio zaključan od rođenja. Ispio je kavu koju mu je konobar nadio u šalicu iz velikoga metalnog bokala, slistio šest kifli i četiri zemičke, a onda se, kao da je to činio cijeloga života, udubio u plahte novina *Corriere della Sera*.

Dok je tako čituckao, neki glas poviče prema njemu: – *Pane*. Pred njegovim stolom stajao je otrcan i prljav ulični dječak, mali četverogodišnji deran, bosonog, i pokazivao na košaru s pecivom, vrlo neodređeno. Esti mu je pružio jednu zemičku. No dječaci nije otišao. – *Un altro* – povikao je opet. – *Che cosa?* – upita ga Esti. – *Un altro pane* – rekao je dječacić – *due* – i pokazao s dva prsta podignuta u zrak, kao što je ovdje bio običaj, da ne traži jednu, nego dvije – *per la mamma* – te pokazao na nju, svoju majku, koja je stajala svega nekoliko koraka od njega, na cesti, kao na nekoj pozornici, naočigled i odlučno, a ipak, kao u nekome srce drapateljnom kičeraju, uzvišeno. Bila je to mlada mamica koju oluje nisu štedjele, također bosonoga, u košulji bez potkošulje, s nje je visjela samo zamusana suknja, a bila je i raščupana, zelenkaste puti, kakva se može vidjeti u stanovnika Abruzzza⁵. Crno su plamtjele njezine oči. Ona i njezin deran stajali su uspravno i nepomično gledali što će sada učiniti *straniero*. Esti je dječaciću pružio još jednu zemičku. Mališa je polako pošao s majkom, sa svojom *mammom*, koja se može beskrajno voljeti. Ni ona ni dijete nisu zahvalili na ljubaznosti.

Ipak, Estiu se to neizrecivo dopalo i godilo mu je. – Gle – mislio je – ovi ne prose, ovi zahtijevaju. Stari slobodni narod i u bijedi zadržava svoj ponos. Uvijek sjedi za stolom života. Zna da mu pripada i život i kruh. Morao bih ovdje dugo živjeti. Sva ta osjetljivost, iskrenost, osunčanost što sve prosvjetljuje, ta laka forma iza koje se može kriti neslučen, skriven i uzbudljiv sadržaj. Krvna veza ne može biti tako čvrsta kao moja privrženost njima. Samo me oni mogu izliječiti od moje uznemirujuće preosjetljivosti.

Do manjih nesuglasica došlo je prilikom plaćanja računa jer Esti nije razumio neke talijanske brojeve, pa je konobar, koji je po Estievu izgovoru odmah shvatio da nije Talijan, pokušao ispitati, s otvorenosću koja je dopustiva prema mlađima od sebe, koje je nacionalnosti. Nabrojio je cijeli niz naroda. – *Austriaco? Tedesco? Croato? Inglese?* – Esti je samo odmahivao glavom. Konobar se nastavio raspitivati o tome gdje inače stanuje, iz kojega je grada stigao, odakle potječe. Esti uopće nije odgovorio

⁵ Abruzzo – pokrajina u središnjoj Italiji.

na njegova pitanja. Ozbiljnim je pokretom otpustio starca, koji se povukao iza stupa nedaleko od Estieva stola i s tog mjesta mjerkao neshvatljivog dječaka.

Odakle potječem? – mrmljao je za sebe Esti, opijen crnom kavom i pospanošću. – Odakle i svaki čovjek. Iz grimizne pećine maternice. I ja sam otuda pošao na nesigurno putovanje, u čijem itineraru nije istaknut ni red vožnje ni posljednja stanica. Putovanje ispunjeno užitkom? Nadam se da će takvo biti jer strašno volim uživati u svemu. Ili put znanosti? Kada bih barem mogao usvojiti sva dosadašnja znanja. Ili tek *affaire familiale*? Ni protiv toga nemam ništa jer obožavam djecu. Riječju, ja sam crv zemlje, čovjek kao i ti, dragi stari Talijanu, ujedno i dobar i loš. Prije svega osjetljiv i radoznao. Zanima me sve i svašta. Volim sve i svašta, svaki narod i svaki krajolik. Svatko sam i nitko. Ptica selica, umjetnik koji se preodijeva, mađioničar, jegulja koja neprestano klizi među prstima. Neuhvatljiva i nezadrživa.

S mola Adamich vidio je more izbliza. Otpaci voća, stare cipele, riblji kosturi plutali su na njegovu zrcalu prošaranom naftnim mrljama. Nije mu bilo pravo što se taj veličanstveni ocean upotrebljava za nešto drugo umjesto da se isključivo obožava. Parobrod je krenuo za Brazil, Rio de Janeiro. Zrakom su kličali galebovi, morski galebovi, kraljevi oluje.

Sada bi već trebao poslati novu dopisnicu kući, svojoj zabrinutoj majci. No odgodio je to za poslije. Uostalom, na dopisnicu i ne bi stale brojne dogodovštine koje je proživio. Upoznao je puno ljudi, puno novih ljudi, pa i dvije druge majke. Njegova se obitelj povećala.

Otišao je na kupanje u želji da spere sa sebe noćasnju glavobolju i lupanje srca, školsku prašinu i sve ostalo.

Svakavši odjeću, dugo je sjedio u kupaćim hlačicama na stijeni. Osluškiavao je šum vode koja je svakoga trenutka uz prasak otvarala svjež šampanjac. Kasnije se spustio k njoj, prijateljski se s njom, pomilovao je. Kada je uvidio da ga neće ozlijediti, pljusnuo ju je, objema rukama, s mladenačkom drskošću koja vrijeđa veličanstveno, hrabro, kao što bi dojenče pljusnulo kralja tigrova. Zaronio je. Izronio je uz prasak i hihotao se. Ljuljao se na krhknoj staklastoj površini. Pjevao je i vriskao. Isprao je grlo slanom vodom, zatim je pljunuo, jer more je i pljuvačnica, pljuvačnica bogova i razuzdane mladeži.

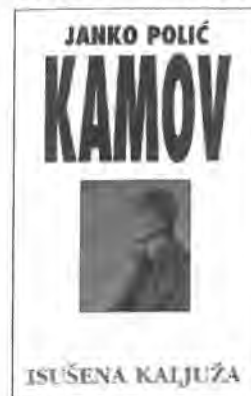
Zatim se ispruženih ruku bacio u biserno plavetnilo kako bi se, konačno, sjedinio s njim. Više se ničega nije bojao. Znao je da ga nakon ovoga ne mogu zadesiti velike nevolje. Posvetio ga je onaj poljubac i cijelo putovanje.

Otplivao je daleko od oznaka, onamo gdje su se nalazile razne opasnosti – morski psi, leševi, zahrđala sidra i olupine brodova – da bi sve lijepo i ružno, sve vidljivo i nevidljivo, učinio svojim.

Plivao je naprijed, zajedno s valovima i jutarnjim vjetrom, u smjeru za koji je slutio da će ga odvesti do zlatne Venecije, one koja se krije u zlačanoj izmaglici, do zemlje koju još nije upoznao, ali koju je i na neviđeno volio, a svaki put kada bi mu rame izvirilo iz vode, ushićeno je lice podizao prema suprotnoj latinskoj obali: prema Italiji, prema svetoj i obožavanoj Italiji.

1930.

Janko Polić Kamov
(1886 – 1910)

Isušena kaljuža*

O samom napunu proljeća vraćate se Arsen natrag; kući, domovini. Činilo mu se, da ga sve gleda onako glupo kao slike prošlih stoljeća i kampanili prošlih želja. A on gledaše umno, sa shvatanjem na Tiziana kao na onoga Rafaela, u kojeg otkriše delikventsku lubanju i madone. Razumijevaše ih kao svoju prošlost, na koju pogledavaše inteligentnije negoli na sadašnjost.

Ali priroda se eto pomaljaše – i opet – kao usidjelica u kratkim suknjama, gdje se oči oziru za nogama više no za licem. Napastovaše ga, namigivaše i izazivaše, a on odgovaraše kao kokoti, koja mu je otela novac, davši mu u zamjenu – zarazu.

I rođeno mjesto i poznata lica ne prepoznavahu ga; a on ih je sve prepoznao, jer starci bijahu ostali jednaki ko muževi. I pogledao na zidove sa strane ceste, što mu se nekada pričinjahu silno visoki, a sada mu bijahu uistinu užasno niski. On je izrastao, dakako. Kamen ne raste ko ni njegovi zemljaci. I on, koji se gušio, zaturivao i prljao, osjećaše još jednu mračnost, davljenje i blato u čistoći njihovog neba, zvonkosti organa i jasnoći osjećaja.

Ah! Škripao je zubima. Jer mogaše mirnije gledati na hridine i more negoli u ljude; jer su oni bili teži od prašine i mučniji od zapare.

Ah! Želio je otići, otići, otići. Ne dozivahu mu u pamet cijelu njegovu prošlost; dozivahu mu u pamet glupu njegovu prošlost. I kesteni, razvaganjeni ko trbusi kanonika i cesta, nesnosna ko brbljava baba . . . Pričinjaše mu se, da je to baš tako, kao da se njegov mozak ulijeva u pasju lubanju. Čovjek, što laje i misao za šapom, koja ne umije da piše.

“Oporavio si se”, govorahu mu. Gledahu mu lice. “Nijesam se oporavio”, odgovaraše, ali mu ne vjerovahu, jer ne slušahu njegovih riječi. I on je morao slušati njihove govore, da može pojesti njihova jela . . . ostaviti bez hrane mozak, da napuni želudac.

* Otokar Keršovani, Rijeka 1957.

Ali on ne zamjeraše. Želio je samo naći svoj mozak u svojoj lubanji: otići, podragati psetu dražesnu njušku i napisati studiju o inteligenci njegovog pogleda i perversitetu njuha.

I pošao dalje, gore, na sjever. Stisnuo ruku rođacima, znancima, svima. I samo je pozdravljao, stiskao ruke i odgovarao. Ne prepade se sad toga: sve ga je vuklo u društvo, brbljanje, kicošenje, i zabave, ali on bijaše već pretežak. I ako bi naumio skočiti u more, a oni ga pokušali suzdržati, značila bi njegova smrt i – njihovu.

I Marko je došao. I Nikšić . . . Došle su njegove uspomene; došlo je cvijeće, što ga je gazio i blato, koje je suzama zalijevao. I pričinjaše mu se, da je plakao više radi ljudi, negoli rad sebe. Bijaše im kriv kao liječnik, koji im je najmiliju osobu, bolesnu i neizlječivu, otpravio na drugi svijet.

Ali to bijahu tek dojmovi; ne rasuđivaše. Pio je redovito kavu i debatirao vrhu politike. S velikim apetitom, rekoše, i osobitom oštroumnosću. Da, on se dizaše na površje, među ljude, u debate. A Marko izjavljivaše:

– Ova je tvoja “filozofija psihologije iliti logika apsurdna” ludost!

Govoraše iskreno. I Arsen, razgovarajući sad s njime u parku o tome, ne birtiji, opažaše i sam u tome nešto suluda, što mu se tamo na osami činjaše potpuna razumnost. I gledaše se u zadnjoj situaciji, koja ga ne smrska, ali koja mu vazdušnim skitanjem izubija organizam i iscijepa snagu. Bijaše umoran. Sad to osjećaše: pijan ne osjećaše boli.

Jer ovo pola godine život bijaše intelektualnost: riješiti problem bijaše za njega dobiti ženu; misliti bijaše patiti se, raditi i mučiti za svakidašnji kruh; veseliti se bijaše za njega zaodjevati, kititi, napravljati ideje kao kosu, odijela i dragu.

(...)

Sada osjetih slabost u želucu kao da nisam dugo vremena jeo; kao da sam hranu već nekoliko dana iščekivao. Bila bi tako dobro došla juha s istučenim žumanjcem i topla kobasica s pola čaše južnoga vina . . . Onako, kako bi to umjela prirediti rođena majka ili sestra, koja se ni ne misli udati . . . I odmah, kako se je ta želja pojavila u meni, osjetih, da sam posve sâm, potpuno sâm. Nije mi se dalo izaći. Sve ono, što mi je tamo mirisalo, tu, na pomisao ljudi, koji mi po krvi ništa nisu, stalo je zaudarati. Ipak podoh u birtiju. Svi dizahu nosove, svi se odvrćahu . . . svima udarah u nos pa u oči . . . Gledali su široki, obloženi vrat i mogli su odmah znati, što imam na vratu . . . I tu, u tuđini, stade se javljati u meni jedan oprečni, novi, jasno izraženi osjećaj.

Postajalo mi je neugodno, što sam bolestan. Činilo mi se, da niti u bližem kontaktu s tim ljudima ne bih mogao reći otvoreno ono, što bih mirne duše rekao u sredini svojih sugrađana i znanaca: da sam naime skrofulozan. I umah mi se pričini, da bih to sada lakše priznao pred rođenom majkom negoli pred svojim društvima . . . Bolest je stala postajati nešto intimna, unutarnja, nešto sasvim osobna u

familiji, nešto posve familijarna u domovini i nešto sasvim narodna u tuđini. Mislio sam: kako bi me rada njegovala majka! I dalje: kako bih sada zanašao drugove! I još dalje: kako bih sada raznježio brata! I dalje: kako bih se sada odurio ženama! I sve “tamo”. Sve. Čekala bi me zaželjena juha i vino kod kuće, dekadentne deklamacije u birtiji i cinički grohot na šetalištu . . . Ništa ne bih radio. Pjevao bih pjesme, praznio čaše, mijenjao obloge i prisposobljavao svoju žlijezdu kvrgi, koja postaje mrlja . . . Bol, što otvrdne i koja bi sve raznijela da ne prosuzi u – pusu . . .

(...)

– Obolih i podoh na liječenje . . . Eto u čemu je bio čitavi studij. Tamo sam bio bolesnik, tu hoću da budem liječnik. Ravnoteža.

I domovina i svijet stade se jasno dijeliti u mojim predodžbama. I ja si sada čitavu svoju psihologiju i prošli život mojeg individualisanja ne mogoh predstaviti bez psihe našega naroda i njegova života.

Opet stadoh dozivati cijeli prizor na poliklinici i jasno zagledah dva raspoloženja, koja je mogao stvoriti u meni: ono bolesti i ono zdravlja. Ono se bolesti pomaljaše u uspomenu; ono je zdravlje prevladalo sa savremenosću. Poezija ih je izmirmirala, ali sada mi se pričinjaše, da su ideje izražene u sonetima moje sadanje biće, a forma prošla.

Vrat me bolio; radi omota gledah ravno i u toj prisilnoj ravnini svojega pogleda stadoh gledati veliku nategu čitavog organizma i postah zadovoljan kao neki dan, kad riješih nenadano tri problema: ono egzistence, studija i morala.

Digoh se i zakoračih. Pijesak je škripusao i ja sam išao lagano i oprezno kao da se bojim probuditi sve ono što je usnulo toli ugodno u meni i oko mene.

Spustih se u grad. Na trgu je igrala glazba i kako sam znao, da je sva ta raznolika masa došla radi nje ovamo i da su se sva ta ušesa pretvorila začas u jedno uho, poželih naći “nju” – onu s bijelim rukama i bijelom haljinom. Nikake mi već neprilike ne zadavaše omot. Slušao sam i gledao oko sebe. U isto vrijeme dospjeh saslušati melodiju i misliti na “nju” i odmah poželih slušati tu istu melodiju zajedno s njom, i više: biti autor te melodije i njezin muž i primiti pljesak publike s ovim istim omotom na vratu.

(...)

Počeo sam pušiti, jer sam vidio da puše i drugi i da drugi vide, da pušim i ja. Pušio i ne utezao; pušio na šetnji radije no kod kuće. U samome pušenju ne uživah ništa; držao sam više cigaretu u rukama negoli u ustima; nosio sa sobom paket duvana, kako se nosi kravata, duga kosa i štap. Bješe to u doba kicošenja, uličnjaštva i vikaštva. Počeo sam onako i rad onoga pušiti, radi čega počeh piti i ljubiti. Onda sam stao nudati bludnice duvanom, pripaljivati na cesti od nepoznatih ličnosti; frkati u društvu radi društva; uživati alkohol u zadimljenim lokalima; bacati cigaretu za cigaretom, kako se vrti štap i – u debatama nemajući još spremnog

odgovora pušenjem herojski zatajavati pauzu od nespretnosti, nepravilike i neznanja. Netko se naime domišlja odgovoru češajući se za glavu ili otirući nos, raskašljavajući se i pljujući. Ja sam opazio, da pušenje raskašljava . . . Prsti se priučiše na frkanje, nozdrve na škakljanje; truniti pepeo i utezati dimove postade nešto kao srkanje crne kave, zafrkavanje brkova, čitanje novina i čačkanje zubi. I odmah postavši nešto kao ovo – nisam mogao bez pušenja ni piti ni razgovarati ni čitati . . . Pušenje je bilo pratnja, podređenost i nuzgrednost. Tek kasnije stade se kao umjetnosti odjeljivati i živjeti o sebi . . . Ja sam stao pušiti za pauze i radi pauze: iza jela, iza čitanja, iza pisanja i iza šetnje . . . Ono nije više bilo luksus, začim i suvišno, nego nužda, probava i počin: kao nedjelja u tjednu, Marko u umnom rabotanju, kao pauza u radnome danu, satu, minuti . . . I dolazile su kod pisanja pauze nakon svake desete stranice pa desetog retka pa desete riječi pa . . . i svake riječi . . . Kako se sporo piše i brzo misli!

(...)

Eto, to je moj rođeni kraj. Stupam po prašini i gledam vrleti nad sobom s kojih otpuhnuše zemlju i vrleti pod sobom, gdje je presahla rijeka. Uspinjem se na najvišu hridinu i gledam na najdublje stijene. Bacam kamečke . . . Jedan, dva, tri . . . Gledam kamen, bacam kamen i samo se kamen oglašuje. I sunce je, kao da glavom udarih na ugrijani kamen, i mozak je, kao da sam se rukom primio vlastitog srca. A kada pogledam zelenilo, kao da mi je pijesak udario u oči . . . Bacam kamečke. . . Jedan, dva, tri . . . Sitni su i ne smrkavaju se. Kako bi bilo, da bacim veliki jedan kamen, trupinu jednu, samoga sebe? . . . Odskočih na protivnu stranu i pobjegoh. Prepao sam se samoubojstva, svoje vrtoglavice i svojega straha.

A ovo, tu, na ruci, napravlja se jedan tumor. Tuberkuloza kostiju, misli liječnik, ali mi ne kazuje svoje misli. Mala oteklina i velika trica. I to da pobije mene, moje rezultate, studije i mozak? Zar da se ja kanim velikih problema svijeta, života i svemira, ako nemam slučajno dva filira za cigarete? . . . Pa onamo je grad, Jelka . . . ujak . . . Julije . . .

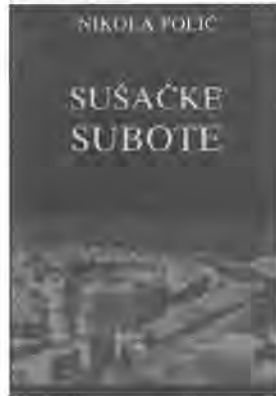
Dražen Cuculić
(1962)

Post scriptum¹

J. P. Kamovu

oprosti mi kamove
kletvom me kazni
ponekad se čovjek
uz psovku isprazni
kud baš od velikih pjesnika svih
od tebe posudih naslov i stih
i kletva grdna, prostačka
sve pjesme od tad piše:
psovača tek sam pjesnik ja
i zasad – ništa više!
tko se prostak rodio
prostak je i ostao
a tko nije rođeni pjesnik
nije to ni postao

¹ Društvo mrtvih pjesnika, ICR, Rijeka 1995.

Sušačke subote*

Jedno momačko veče – trsatski događaji – jesen

Ne treba se nimalo čuditi, ako je izostala prošla sušačka subota. Dva su jaka motiva kumovala ovom izostajanju i ja sam protiv svoje volje bio prisiljen da oštetim sušačku čitalačku publiku za jedan feljton. Kako je poznato, naš vrlji sugrađanin, g. Moretti-Zajc, otvorio je upravo prošle subote u Zagrebu svoju izložbu slika, o čemu referiram na drugom mjestu, pa sam i ja, u ime sušačke duševne elite morao prisustvovali ovom svečanom i dirljivom momentu.

Tek što sam obavio ovu referentsku dužnost i povrativši se na Sušak, da dovršim subotu, čekao me na stolu poziv na momačko veče, što ga je slavio naš simpatični doktor Rožnjaković. Svako je momačko veče na neki način nevolja prvog reda za onoga koji ga daje, a specijalno ovo momačko veče bilo je nevolja u dvostrukom izdanju. Da ne bude krivo ni Rijeci ni Sušaku, priređene su dvije momačke večeri, jedna s ovu, a druga s onu stranu mosta, uz asistenciju cjelokupnog poslaničkog personala, sa cijelim inventarom veslačkog kluba "Jadran", sa potpunim muškim i mješovitim zborom "Jeke". Najviđenije trans i cisfijumanske ličnosti došle su u potpunom broju da uveličaju ovu zaista veličajnu slavu. Ne ćemo nabrajati skupocjene detalje, špajzkarte, vina i ostale svrsishodne objekte, koji nikako ne smiju da manjkaju u ovakovim i sličnim momentima. Nesamo da je prisustvovao i zio i stric, već je ures stola bio svečani znak mladenaštva, izrađen iz nepromočivog kaučuka, na čijoj se platformi isticao jasno ispisani znak "Olla"! Jaka, zdrava, paprena i začinjena jela djelovala su fenomenalno nesamo na svečara, nego i na sve uzvanike ove momačke večeri. Nije, doduše, došlo do težih i tragičnijih posljedica, osim one, koja, obično, logički i proizlazi nakon ovakvih absida sa mladenaštvom i momaštvom. A naš je doktor ipak mlad momak! Klub neženja izgubio je opet jednog viđenog člana i mi mu sa naše naročite strane izrazujemo iskaze najdubljeg sažaljenja. Requiescat in pace! – što znači: Počivaj u pacu! De mortuis . . . non est disputanto!

* *Pripovijetke, novele, feljtoni*, ICR, Rijeka 1989.

Od ostalih savremenih zgoda valja napomenuti jedan maler, zbog kojega nije skoro naš čestiti Komuš sa Trsata pregrizao jezik. Bilo je to odmah nakon prve "svečane" sjednice novoizabranog gradskog zastupstva, gdje je "udružena opozicija" skalupljena od heterogenih elemenata s brda i s dola, ostala usprkos "dobronamjernih" uljeza, ipak u manjini, pošto se nije spasila ni kandidacijom inače poštovanog g. Kolacija sa Trsata. Ime g. Kolacija nije ni ovom zgodom učvrstilo koaliciju (recte: "ričet" Op. ur.) privrednika, samostalaca, socijalista, radikala i radićevaca. To, međutim, nije važno. Važan je slučaj, koji se te večeri desio na Trsatu. U ugodnom, intimnom i historičkom lokalnu g. Komuša skupilo se po običaju društvo, koje tamo zalazi neprekidno već nekoliko godina, igrajući uvijek jedan te isti "trešete". Sam Komuš, kao neograničeni komandant broda, sjedi čelo stola (ako je dobre volje, zapjevat će po koju ariju iz Ernani-a, ali ako je rdave volje, bolje je da mu se ne približiš). Te večeri, došao je u zao čas Komušu i dr. X iz Ogulina, predsjednik tamošnje samostalno-demokratske organizacije. Poznavajući Komuša kao nepokolebivog, nekompromisnog Davidovićevca, on se obzirno predstavio kao član partije i održao razdraganom Komušu takav govor, da su dičnom starini zatitrali od uzbuđenja starohrvatski brci. Tad se i Komuš diže, visok i uspravan kao spomenik starotršatske slave, pa obuhvativši ogromnim prstima čašu vina, počeo da ozdravlja dru. X-u, okitivši se najbiranijim i najslavnijim riječima. Upravo se rasplakao i raspjevao o čiki Ljubi, kad mu jedan nazlobni glas prišapne:

– Pa dr. je X. Pribićićevac!

Govornik stane, kao da mu je munja presjekla nit govora. Ispustivši čašu, da se domaća kapljica prosula kao kakav politički program i pogledavši bijelo u dra. X. da se ovaj gotovo sakrio pod stol, izusti samo jednu riječ:

– Basta!

Bilo bi možda došlo do krupnijeg objašnjavanja, da nije priskočila milovidna njegova kći, gospođica Mimica, kojoj je konačno uspjelo, da ublaži pravednu srdžbu svog sijedog oca. Od toga dana ne vjeruje g. Komuš niti jednom novom gostu, pa bio on izvana ili iznutra nafarban bilo kojom političkom bojom.

Ide jesen idu nova vina. List za listom i za novim listom pada i opada. Kavana "Continental" oživljuje i šahisti već se povlače u unutarne odaje. Trg besposlenih pred "Prvom Hrvatskom" (koja još nije začudo, skrahirala!) još je uvijek pun onih koji čekaju. Čekaju, čekaju, a ča? Novi most a stare tuge. Pilinka izvikuje "Il Picolo" i vuče svoje papuče, koje raznose po cijelom Sušaku novinarsku mudrost obih kontinenta. Samo nad Učkom sjaji jesenska zvijezda, kao "lumin", i govori, kako se kod Santine pije dobro vino iz Poreča, iz Parenza.

Sušak, 23. X. 1926.

Quasimodo

(...)

Veliki događaj u maloj sredini

Poslije "odlaska" Rabindranatha Tagore sa Sušaka, prestala je i kiša. Za Tagorea je vrijedila narodna poslovice, da je svakog čuda za tri dana dosta, ali za kišu se to nekako oteglo i ona već dva mjeseca "vavek pada". Uostalom na Sušaku ima i bez Tagorea i kiše dosta novosti i čudesa: "morskih i kontinentalnih" (ne iz Kontinentala), a najveća bi senzacija svakako bila ta, da naš list izađe u subotu – bez sušačke subote. Građani bi se razočarali mnogo više, nego kad su jedne bogovetne subote primili vijest o razgraničenju između naše države i Italije, po kojemu je jedan grad postao vlasnost dviju država. Bez "Sušačke subote" bio bi upropašten grad, naš glavni kolporter Blašković. Propala bi njegova redovna sedmična zarada, koju on vjerno i savjesno zasluži izvikujući: "Primorski glasnik"; sušačka subota; podvežička nedjelja, bakarski ponedjeljak, kraljevički utorak, za siromahе dinar i pô, za gospodu 150 para... Drži se čovjek staromadžarskih željezničkih propisa, i izvikuje sve – do posljednje stanice...

Kupiš dakle od Blaškovića list za – 150 para i znaš sve novosti. Popiješ u Kontinentalu kavu za 250 para i oboružan saznanjem svih novosti ispadneš pod platane i, makar da je kasna kišljiva jesen, nađeš one iste Vilovićeve ljude, koji stoje naslonjeni na ograde, zure u nebo i – preko. Čekaju; vječno nešto čekaju...

Čekaju na likvidaciju propale Banke i štedionice za Primorje; na oblasne izbore; otvorenje prometa, bolju zaradu i – bog zna što sve ne. Obične i poznate stvari bez naročita značenja i to zato bez naročita značenja, što su već dugo na dnevnom redu. "Nihil novi sub nubi". I da se ne pronade noćni napadaj na djevojku, koja se i onako bavila sumnjivim poslom, da uletiš od dosade sam sebi u usta i otruješ se od gorka zaloga...

– Bog daj zdravlje Barba. Ča je novega?

– Zamite novine...

– San, san...

– Sad hote va Smerdelov bar, čete čut konferencu Franića pitura, ki pripravlja pituru za sušačke gruje i meša pituru za piturat Qurantotov-kvadar. Če ga poslat va Rim na izložbu.

I otišao sam po uputi stara ribara u bar. Prazničko raspoloženje i bez muzike, jer dobro dalmatinsko vino ne samo što liječi, ono stvara i raspoloženje. Osim Franića pitura našao sam tamo i "Kralj ribara" Pepe-brkalo. Siromah čovjek. Jedno veselo društvo gadno ga je preskakalo zbog toga, što mu se dogodio "peh", da je mjesto "gruma" izvukao iz mora – motorni kotač. Bruka za stara ribara. Od sada ga svi nazivaju "mehaničar" i namjenjuju mu u budućnosti ulogu sušačkog "Ikarusa".

Tek jedno društvo raspali razbludno i razuzdano u domorodskom stilu:

"La vita va cosi..."

kad upadoše u bar obligatni putnici oko svijeta "Bosonogi pješaci..." "Caminadori del mondo". Mjesto bakšiša popeo im se odnekud na vrat fotograf Marijenko i hoće da ih slika – za uspomenu. On je već pola godine određen kao službeni fotograf za fotografiranje svečanog otvorenja novog željezničkog mosta preko Rječine, i kao takav on je davno montirao u aparat novu ploču i sad je baš našao zgodan objekat, da je utroši, jer će do otvorenja mosta proći još najmanje drugo pola godine... Pod konac još od nekud ispadne Ilija s carem Dioklecijanom, e la comedia per me era finiti...

U Kontinentalu razgovor o oblasnim izborima, strankama, kandidatima i – presipavanju kuglica. Na drugom stolu razgovor o kamenicama i oštrigama, reumatizmu, pogibelji ribljih kostiju kad zapnu u grlu, bronhitisu i užasnim "Vardarima" broj 30.

– Uvjeravam Vas gospodo, da je to skandal i sramota. Je li u ovom prokletom "Vardaru" uopće duhan, ili... Baš skandal. I još ovdje na granici države... I opet dvostruki skandal. Prokleti ovaj Srbin Laza, zašto ne riješi ovo vardarsko pitanje...

Ispadnem niz Fijumaru, na "čašicu mira" i nagazim na neizbježiva Radovanija. Žuri niz Fijumeru u more i očekuje – "Viteza". I po stoti put me poziva na večeru, ali – kad dođe "Vitez", a taj "Vitez" – ne dolazi. Palim prokleti smrdljivi "Vardar" iz kutije broj 30 i sanjam o dolasku "Viteza" i dobroj kutiji "Vardara" s brojem – 31.

Sušak, 27. novembra 1926.

Quasi Quasimodo

(...)

(...) Nova Pirandellova drama (...)

Ovih je dana boravio na Rijeci čuveni Pirandello sa svojom glumačkom trupom. Kako ni jedan važni dopadaj ne smije da bude nezapažen u ovim subotnjim rubrikama, (to sam se i ja, kao "dopisnik" "Primorskog Glasnika" – uputio do Ovog, poslije Bernarda Shawa, najpopularnijeg dramatičara sadašnjosti, da ga intervjuišem o daljnjem njegovom radu. Vrli me maestro primio dramatički vrlo srdačno, pruživši mi svoju elegantnu komedijografsku ruku gestom tragične krivnje. Iz razgovora s njime saznao sam, da je sad zaokupljen pisanjem jedne velike, hiperbolične drame, koja bi imala da bude pandani njegovoj glasovitoj komediji "Sei persone cercano l'autore". Ta se nova Pirandellova drama zove "Šest šefova grupa traže mandat za sastav vlade", a odigrava se u Beogradu poslije Pašičeve smrti. On će, iako mi sam reče, trebati dugo vremena, dok ne dovede ovu dramu do konačne scenske izvedbe, jer su krize u Jugoslaviji dugotrajne, pa je potrebna neka naročita dramska tehnika, da se svi tragični momenti i ove komične krize vodviljski izraze.

Razumije se, da je interes za ovo najnovije Pirandellovo djelo ogroman, pa su ga sve političke pozornice svijeta već unaprijed zakaparile za prvu izvedbu. Autor će sam, pošto ga dovrši, održati jedno javno čitanje. "Al cervo d'oro". U projektu se nalaze još neke drame, jer je autor, boraveći prviput na Rijeci, naišao na obilje motiva, za koje bi bila vječna šteta, da propadnu za daske, što znače svijet. Rijeka je – završio je Pirandello svoj intervju, – jedna velika, ali mrtva pozornica, koju može da oduhovi i oživi samo jedna modernizirana "commedia dell' arte", pa me veoma čudi, što taj talijanski grad nije još našao svoga Goldonija, koji bi upotpunio galeriju (valjda je htio reći galeru!) tipova ovog Venecijanskog Molierea. Potom me je autor ispratio do izlaza iz "Teatro Verdi" kao lažnog Henricka IV.

(...)

Sušak, 18. XII. 1926.

Quasimodo

(...)

Pod aprilskim nebom

Dok pišem ove rijetke retke, vremenska situacija još uvijek nije stabilizirana. Čas je jasna kao na Istoku, čas mutna kao u Hrvatskoj, čas optimistička kao u Ženevi, čas eksplozivna kao na Dolcu. Sunce se krade kroz oblake, pjevajući Konjovićevu sevdalinku "Kradem ti se kroz pendžere", a njegovo lažno, krezubo lice svijetli kao neka falsificirana lampa, potpaljena majstorskim Kreugerovim mjenicama i ugovorima.

Ove smo godine zaista zaglibili u Sveto proljeće, ver sacrum, zapravo ver sacramentum. Sve blagodatni ovoga i onoga svijeta pale su u našu sredinu i kad na ulici zapitate prijatelja:

- Kako je, druže? – odgovorit će vam:
- Nedaj bože bolje!

Ovo novo proljetno doba stvorilo je i novu vrst zanimanja: besposlenost. Dosad su se ovom granom savremene industrije bavili samo bohemi, levente, vandrokaši i ovima slična čeljad; danas su predstavnici besposlenosti bankovni direktori i podvornici, ministri, španjolski jezuite, veleindustrijalci, bifedžije itd. Jedinu poslovnu aktivnost sačuvali su ženski frizeri, pedikirci i mankirici, vatrogasci, društvo za spašavanje i apoteke, koje prodavaju octenu kiselinu, veronal i adalin.

U "Novom listu" rasplakao se Pecija nad mrtvilom Sušaka, prolivši nekoliko ličkih "suza", oplakavši, tako, sa "pljuskom" osjećaja savremene krizne "čvorove"; najviše se razočarao, što na Sušaku nije vidio lijepih žena, ogrativši se izrekom: "iako sam uvjeren, da ih ima!" Slabo ti, moj Pecija, pomaže ovaj kompliment! Nije dakle, nikakvo čudo, da mu na to odgovorila lijepa gospođa Ervina. Šteta, što se ova polemika nije dalje nastavila na trećoj strani "Novog lista", gdje se čitaju i ovakvi potresni reporterski izvještaji: "Nakon što je lijes spušten u grob, zapjevao je

pjevački zbor bravurozno tužaljku..." Kao na koncertu "Jeke sa Jadrana". Pecija je međutim, stao sad u svojim feljtonima obdjelavati sušačke motive, zasitivši se, i on a i mi Like i Krbave. Kod toga treba da se konstatira ovo: Primorje je dalo dosta književnika, a ni jedan nije obradio Sušak i njegovu okolicu. Kad je na Sušaku, prije pedeset godina, izlazila izvrsno (u ono doba!) uređivana "Hrvatska Vila", Kumičić, pišući roman "Primorci", koji se mahom odigrava na Rijeci, ne spominje nigdje Sušaka. Jedino se August Harambašić sjetio Trsata (pored autora "Bijele Gospe s Trsat grada!"), napisavši u istoj "Hrvatskoj Vili" ciklus pjesmica, pod naslovom "Na Trsatu", gdje se čitaju i ovi stihovi:

"Ja sam rado na Trsatu,
gdje je naša stara Tonka,
gdje se često pjesma čuje,
a uz pjesmu čaša zvonka."

To ime Tonka bilo je dakle i prije pedeset godina popularno u krugovima bonkulovića i ispičutura. Interesira me, gdje se nalazila ta trsatska birtija, u kojoj je Kolovoz Harambaša kako ga naziva Matoš, improvizirao svoje poletne i vinske pjesme, po uzoru Gjura Jakšića i Šandora Petőfija. O tome bi možda znao pričati Komuš. Trebao je da se digne Pecija "ispod naših brda", pa da hvata nosače i lučke radnike po Delti, strpavši ih u stupce zagrebačkih "Novosti".

Čini se, međutim, da je vraški škakljiva stvar pisati i male novele iz velikog sušačkog ambijenta. Tako je mladi pregaoc iz Krasice, Fran Pavešić, svojom novelom "Niz ponor" kušao da iznese jedan komad života iz ovih krajeva, pa je odmah dobio pod nos jedno "pripisano" u kome se vrlo "kritički i znalački" ocjenjuju njegove literarne sposobnosti, a sve zato, jer se netko našao povrijeđen u familijarnim granicama. Književniku – govorim općenito – nije zadaća iznašati direktni, realni događaj; to je stvar novinske reportaže. On imade pravo da mijenja, da konstruira; da iz nekoliko tipova stvori jedan tip, iz nekoliko događaja jedan događaj itd., a da se kod toga nitko ne nađe pogođenim. Po tome bi, radi Zollinog ciklusa "Rougon Macquart", moralo pola Pariza protestirati i puniti svojim "pripisanim" još i danas treću stranu pariške štampe! Pa i čitavi oberštatsko-ilirsko-aristokratsko-plutokratski Zagreb morao bi, isto tako, planuti povrijeđenim gnjevom na autora ciklusa o Glembajevima! Pjesniku i književniku, u ovakvim parakritičkim prilikama – gdje svaki čitatelj traži u pročitanoj romanu sebe i svoje bližnje, – ne preostaje drugo, nego da piše o zvijezdama, o uzbibanoj i strasnoj površini mora, o dalekim oblacima, o cipresama, što nalikuju na smaragdne stupove (tu smo poredbu slušali jedared na radiu, kad je davana sušačka emisija!) itd. Ovi se objekti neće naći, barem, poniženim i uvrijeđenim, jer se oni, poput Goethea, nalaze na vrhovima, gdje vlada mir! Al' se tu gospodar Goethe prevario, jer su događaji iz Južne Amerike ovu njegovu optimističku i aristokratsku parolu (über alle Gipfeln ist Ruh") po vraški demantovali. Nije to, bogami, provalio mir iz

vrhova Kordilijera i Anda! Bio je to katastrofalni i tragični pepeo, koga će cinički i utilizatorski američki racijonalizam pretvoriti u umjetno gnojivo. Alkaponeovska je Amerika već osnovala jedan takav konzorcij.

(...)

Eto, upravo je sunce ponovno pljusnulo iz oblaka, ogledavajući pospano lice u ogledalu kaljuže. Pišući ove retke u nekoj birtijici na Griču, gdje je moj imenjak, Grga Čokolin, spremao poparu Zlatarevom Zlatu, gledam u duhu – optimističnije od Pecije! – kako se Sušak, u znaku nove ere blagostanja, snažno razvija pod poštucanim krošnjama “Kontinentala”, i gleda kod “Vatrogasca” kroz prizmu bodulskog vina u budućnost koju kao Preradovićeve lađa, što plovi “u koj gođer kraj”. U zanosu dižem čašu vugrovačkog kiseliša, oproštenog od trošarine (oprastaju mu se i “direktorski” grijesi!) i nazdravljam gradu, u kome je sagrađena prva kuća one iste godine, kad je umro Goethe. Nesreće ne dolaze nikad same! One su kao vrane, rekao bi Ante Nemčić, čija me bradata, melanholična glava, omotana turbanom dima, prati kao vječni memento vinskog humora. Pod ovim aprilskim nebom, što mijenja svoje lice u histeričnim hirovima usidjelica i u neurasteničnim ispadima impotencija, preostaje jedino humor. A i humor je već prigruo svoje staračko koljeno; osušila mu se kičma ko Henrichu Heinu – koji je, ipak, uzet i prikovan na madrac, imao toliko snage, da izvižda sve lijepe laži i sva divna čuvstva. Žedni smo sunca ko Ibsenov Oswald, pa kad dignemo glavu “tamo k nebesim, past će nam na nos kapljica kiše!” (Kranjčević).

Sušak, 20. IV. 1932.

Grga Čokolin

Nikola Polić
(1890 – 1960)

Zagrebačke šetnje*

Nikopoljski: Okupirano proljeće

Kraj sive trsatske kule procvatila je mendula – prvi trag proljetnih šetnja. Vlažna zemlja miriše tišinama i korenje pije vedru radost procvatanih čistina. Još nekoliko dana, pa će i jorgovan proplamsati ljubičastom čežnjom. U slabijim primorskim vrtovima i voćnjacima flora je čudesna jer je rijetka i Primorcu je cvijet – cvijet pozlaćeni.

Mi smo na Trsatu i gledamo Učku, koja je još od Rapalskog ugovora uvijek modro-siva, bez veselih nijansa crvenih, narančastih i žutih krikova. Prolazimo starim, grofovskim parkom, kuda se nekada šetala prva hrvatska žena Katarina Zrinjski i gdje je Krsto Frankopan pod plavim uvojcima pisao svoje trubadurske stihove, ne misleći jamačno na Bečko Novo Mjesto. I opet Glavinčić “rector magnificus” trsatskog samostana slutio je ovdje nehotice velike sjene Jurja Križanića i vladike Strossmayera.

Upirući se o štap, postajkujemo ispod trsatskih bedema i dok uz kameni potok grbavih uličica izvire ljubice i kvase naše umorno čelo talasom sna i radosti, dotle na “rimskoj kuli”, pored Nugentovih zmajeva, drhće na suncu talijanska trikolora.

Kraj trsatske čitaonice, koju su Talijani potpunoma opustošili, odnijevši i dovratnike i prozore, šeta parfimisani, karikirani sottotenente, kurišući zaljubljenom trsatskoj djevojci, uvjeren još i danas, da su Croati barbari.

A dole se povalila Rijeka, mrtvi grad, proboden fašističkim kuršumima i opjevan u nenapisanoj D’Annunziovoj poemi “La Baraonda”.

Dođe li na Rijeci do gužve, do tučnjave, do rusvaja, Riječani ostavljaju svoju rodnu grud i hrle na Trsat, jer je “kod Tonke” još uvijek najbolje vino iz Pašca, dođuše skupo (18 dinara litra!), ali božansko. To je vino koje nestaje i koga smo nekada pili ne osjećajući njegove visoke vrijednosti. I dok se rješava sudbina Rijeke,

* *Marginalia – koserije, feljtoni*, ICR, Rijeka 1991.

Riječani kraj "kvintina" igraju svoj "trešete" ili "briškulu", pa pošto su prije grdili Hrvate, sada grde Talijane.

Međutim su i trsatski fratri počeli svoje velike tjedne lamentacije: "Jerusaleme, obrati se ka gospodinu, bogu tvome"! Bugare fratri, a vani, pred crkvom, kukuriječe pijevac, pa se raskrivio, uperio kljun u crkveni zvonik i deklamirao Nazorove stihove: "Io pean!". Iz crkve izilaze proljetne djevojčice sa posebnim primorskim frizurama, pa premda ste zadojeni ljljanskom ideologijom "svetog Alojzija, histeričnog klerika sa krinom", ipak na vaše lice ne će banuti "bolesne ruže stida".

Gospodo, Uskrs je tu! On silazi s brda i teče preko krovova, okićen perunikama, parfimisan mirisom mendula, kuša, smilja, bosiljka, a mjesto naušnica vise mu kraj uha krupne, crvene i crne trešnje. On leti niz sredovječne trsatske stube i miluje istim veseljem i Talijane i Jugoslavena. Uskrs nema granica. On ne poznaje ugovora i on zbori samo glasom zvonova i proljeća. Uskrs je jedna Gajeva i Vrazova Ilirija u oblasti prirode i čovjeka. Jedna svetkovina radosti, tolerantnosti i kulture.

(...)

Penje se radost po izgledanim staračkim fasadama trsatskih kuća gdje po zidovima daždem išibanim i suncem opaljeni niču čudne apokaliptične mrlje i slike. Penje se radost po visokim, crnim dimnjacima i škropi sunčanim peludom zagasito crvene krovove. Divlja loza i bršljan ruši se niz kamene bedeme kao neki zeleni, pjenušavi slap. Djeca, izlazeći iz škole, luduju i vraguju, kao crni satiri, što rumenog ovna peku. Na vratima malih, sićušnih dućančića stoje žene i djevojke, uvijek spremne na razgovore, a sve te ulice i uličice mirišu opasanim, gustim i crnim mirisom pržene kave. Što je Srijemcu rakija, Čehu piva, Rusu votka, Talijanu himber sa sodom, starovičnjačkom je Primorcu kava. Stare primorske žene žive od same kave.

Sunce i Uskrs. A tamo iza polukružnog cintora staro trsatsko groblje sa razvaljenim pločama i istrnutim krstovima. Mnogo visokih, crnih i tvrdih čempresa diže glasove pokopanih kao tanane cijevi u orguljama. Prolazeći pored ovog groblja, čudna toplota i radosni neki sumor ometa naše duše, pa misleći na pokopane mile i drage ne tugujemo, već idemo dalje i ludujemo.

I dok ovako hodamo i ludujemo, dotle Talijanac, vojnik, jadan i žalostan, ustavlja nas, pa misleći na daleki sicilijanski dom, na majku, na ženu, na sestru, poput onog vojnika iz jedne Kranjčevićeve pjesme reže naš veseli uskrsni karneval: Alto la!

A mendula cvale i ljubice izviru i korenje se upija i širi. Fratri lamentiraju, Tonka toči iskričavo crveno vino, Fijumanci psuju Talijane, galebovi lete i vrište i mi silazimo niz kamene stube.

Uskrs putuje tragom bijelih, Hodlerovih oblaka od Trsata pa do Učke, a Učka, siva i bolna diže Kalvariju naših pokošenih barjaka.

Uskrs se smije, a Učka plače.

Iza Učke nema Uskrsa!

Zabavnik, 1926., broj 5.

Ivo Grohovac Riječanin
(1875 – 1914)

Riječkim Hrvatima¹

Sve je pusto : Tujde raste trnje,
Gdje je negda naše cvieće, cvalo!
Robstva našeg tužno ogledalo, —
Polje, gdje se sije.... tujde zrnje.

Tudjinci nam sveta prava krnje,
Njihovo je sjeme prokljajalo;
Naše tek se netom posijalo,
A već dušman silom ga zagnje!

Hrvatsko se ime svuda briše,
"Sve je naše!" — vele nam tudjinci,
Dom djedova naš da nije više.

Tužno gledju to hrvatski sinci,
Dok okovan riečki pjesnik poje:
"Obradjujmo — zapušteno polje!"

Hodajuć svieta nepoznatim krajem,
Radeći kroz dan za koricu hljeba,
Visoko uzdah vio se put neba,
A duša čezla mi za zavičajem.

Tješit se nisam mogo tudjim sjajem,
Sviet nije znao, što mi duši treba,
Ko mrtav bijah na dnu crnog greba,
Oh, gorko plakah za zgubljenim rajem.

Jer nigdje nisam mira naći mogo,
Rječine pjesma svuda me pratila
I poj talasa modroga Kvarnera.

E, da mi tude umriet dade Bogo!
Cio sviet nema groba toli mila,
Jer nema Učke, nema Čičibera!

¹ *Glasovi s Kvarnera, Riječki glasnik, Rijeka 1909.*

Davni dani*; zapisi 1914 – 1921.

april 1920

Kraljevica, 18 IV 1920, iz govora pod Hreljinском Gradinom

Poslije uzmarka Turaka na južne obale Save i Dunava, još prije dvjesta i više godina, počelo je kod južnoslovenskih naroda buđenje narodne svijesti, koje je dovelo preko raznih peripetija do stvaranja slobodnih država, srpske, crnogorske i bugarske, do likvidacije osmanlijskog carstva godine 1912, i na koncu do propasti Austrije, u ovom posljednjem ratu 1914–1918.

Poznato je, da je nezavisnost malih balkanskih država, bila samo na oko, i da se podređivala raznim imperijalističkim centrima, u carskom Beču ili carskom Petrogradu. Danas, kada tih carskih feudalnih centara više nema, nalazimo se u interesnoj sferi zapadnoevropskog kapitalizma, koji je kao Antanta Velikih Sila odredio granice ove države na temelju versailleskoga mira, a tako je onda nastala ova kraljevina SHS u kojoj živimo. Naš narod se prvi put u historiji ujedinio u jednoj državi, ali se oslobodio nije. Ono što se do prvog rata telefonski rješavalo u carskim kabinetima Beča ili Petrograda, rješava se danas u Londonu ili u Parizu, po starom, feudalnom pravilu: o nama, ali bez nas.

Mi, maksimalisti, komunisti, "boljševici", mi jesmo i hoćemo da budemo slobodni Jugoslaveni! Šta to znači? Mi hoćemo da naša zemlja bude slobodna, ali smo svijesni, da jedna zemlja ne može biti slobodna ako nije okružena drugim, isto tako slobodnim zemljama, a da bismo to postigli, mi smo za naš program istakli slobodnu federaciju balkanskih država.

Zašto pobijamo politiku naših građanskih partija?

Mi pobijamo politiku naših građanskih partija zato, jer je građanska politika naših građanskih buržujskih partija klasno solidarna s ostalim buržujskim partijama zapadno-evropskim, pa kao što se u feudalnoj Austro-madarskoj Monarhiji interes

* Zora, Zagreb 1956.

našeg feudalnog plemstva podudarao s interesima madžarskog ili austrijskog feuduma, tako se danas u Monarhiji srpskohrvatskoj interesi beogradskih ili zagrebačkih bankara podudaraju s interesima kapitalista zapadne Evrope, koji ih financiraju. To je jasno i to je logično! Naša partija ne tjera politiku banke, niti politiku kabineta tih banaka, nego politiku jugoslavenskog i balkanskog proletarijata. I pošto balkanskom ni našem proletarijatu nije u interesu da naša zemlja bude politički i finansijski podređena interesima međunarodnih banaka, zato se mi dosljedno i po svom slobodnom uvjerenju protivimo toj tuđinskoj kolonijalnoj politici svima sredstvima koja nam stoje na raspoloženju.

Kako se može doći do pobjede nad imperijalističkom bankarskom politikom, u ovom našem konkretnom jugoslavenskom slučaju, u slučaju srpsko-hrvatskom, koji je danas tako razvikan kao jugoslavensko pitanje, za koje je svima vrapcima poznato, da je u krizi. Hrvatski ili srpski proletarijat ne može i nikada ne će moći izvojevati ni jedne konkretne političke bitke ni pobjede, bude li dangubio pravdajući se o hiljadugodišnjem hrvatskom kraljevstvu ili o Dušanovom carstvu, jer je to politika vjetrenjača i sablasti iz prošloga stoljeća. Prije stotinu godina naša je politička i kulturna svijest bila takoreći još na tako niskom stupnju, da je vjerska pripadnost ostala glavnim elementom narodnoga opredjeljenja, kada su se ljudi razdvajali po tome, da li su rođeni u okviru ove ili one vjere.

Zagreb i Beograd (kao dva glavna narodna i kulturna centra), tjeraju danas politiku klasnog obogaćivanja po planu, i u tom svom prosperitetu novoga tržišta, u ovima, za sebe veoma povoljnim prilikama, Zagreb i Beograd šire dim romantične nacionalističke magle, isto tako po planu podjednako! Bez obzira da li su naši građanski političari rojalisti, jugointegralisti, separatisti, federalisti, republikanci, demokrati, radikali ili klerikalci, u jednoj su formuli složni, a ta je, da socijalno uređenje ove naše zemlje treba da ostane kakvo jeste. To jest, da banke vladaju i ubiru kamate, a narodne mase da duguju bankama pod okriljem ove versailleske pobjede, jer versailleska pobjeda garantira krunu, a kruna nam je jedinim garantom ove bankarske politike.

Da bi se naš narod mogao osloboditi, to jest, da bi se po nekom stvarnom, suvremenom političkom planu mogao početi oslobađati, to jest, da bi mogao da krene na svoj historijski put istinitog, ekonomskog i političkog oslobođenja, minimalni su preduslovi za to da se

- 1) sprovede agrarna reforma sa potpunim uništenjem veleposjeda,
- 2) da se sve banke nacionaliziraju u jednu državnu banku,
- 3) da se sve tvornice predaju radničkim vijećima,
- 4) da se sve crkve (kao stalan faktor razjedinjavanja) odvoje od države, i
- 5) da se vojska pretvori u narodnu vojsku, koja se diže u ratu na ustanak kao milicija slobodnih, naoružanih građana, na odbranu granica svoje zemlje i t. d. i t. d.

Crkva, banka, veleposjed i vojska danas su najjači instrumenti jedinstvene srpsko-hrvatske reakcije, i dok se ova zemlja ne izmijeni strukturalno, tako dugo će riječi o njenom oslobođenju ostati, nažalost, samo lijepe fraze...

Pošto se nalazimo pred parlamentarnom bitkom za konstituantu (koja će donijeti novi jugoslavenski ustav), a budući da klasni građanski parlamenat u svom vlastitom, klasnom interesu ne će htjeti da mijenja socijalne strukture ove zemlje, to je stvar političke svijesti i političke snage samoga proletarijata, hoće li te elemente socijalizacije uspjeti da sprovede parlamentarnim putem, voljom kvalifikovane parlamentarne demokratske većine, koju on doista i predstavlja. Onoga dana, kad se budu ostvarili ti politički principi, naša zemlja postat će suverenim historijskim faktorom na Balkanu, na Dunavu i u Evropi, i onda ne će biti fraza, da smo se ujedinili kao slobodni ljudi i građani, a ne kao robovi.

Nema drugog puta do pobjede, nego da se to naše političko uvjerenje (u obliku parlamentarnog programa) širi od čovjeka do čovjeka, od svijesti do svijesti, da bi poprimilo masovnu bazu, koja će kao bujica ujediniti sve balkanske narode u moćan savez i tako izvršiti historijski poziv jugoslavenskog oslobođenja od tuđinskog novca, topova i političkog nasilja velikih sila, čiji su eksponenti u našoj zemlji svi oni faktori, koji taj naš program smatraju destruktivnim.

Bacite pogled na ovu našu plavu Učku, na ovaj naš Kvarner, na ove glagoljaške otoke Krk i Cres, na nesrećnu Rijeku tamo pod našim nogama, i sjetite se, da tamo dolje na Rječini onaj majmun izvodi svoje fanfaronate pred licem čitavog našeg naroda, i vi ćete, u jednom trenutku, imati pregled preko čitave naše političke i međunarodne situacije. Sam fakat, da ona rulja ardita urla po tom našem od pamtvijeka hrvatskom gradu, govori vam čitava poglavlja, više od toga, čitave knjige!

Naša gospoda, beogradski kraljevski ministri, predali su Zadar i Rijeku da dobi-ju Skadar, a umjesto Skadra oni su neodgovorno proigrali Bojanu i Jadran, i sve vanjske otoke od Lošinja do Lastova!

Ovi isti gentlemani, koji su svakoga trenutka spremni da prodaju svoju vlastitu zemlju bilo kakvom probisvijetu, govore za našu partiju da je agent boljševizma, i da mi ne bismo vikali to što vičemo, kad ne bismo bili plaćenici ruskog rublja. Naša gospoda ministri i njihovi sljedbenici, ovu svoju kolonijalnu politiku podređivanja pariškom i londonskom zlatu, zovu "narodnom revolucijom" i "oslobođenjem", a socijalna i ekonomska politika oslobođenja koju propovijeda naša partija, prozvana je u štampi ove gospode plaćeničkom i špijunskom rabotom.

Ovi lenjinski barjaci pod kojima smo se sastali ovdje nad našim Kvarnerom, pod ovom časnom historijskom gradinom, za naše su kraljevske agente znamen nasilja i krvi, a ja vam kažem, da nad Kvarnerom ne će biti tako dugo slobode, dok se od Trsta do Učke i od Rijeke do Brseča i Pule ne zavijore ovi isti lenjinski barjaci.

(...)

Antun Barac
(1894 – 1955)

Fiume*
(Prolazni dojmovi)

Tri lijepa, sunčana, jesenska dana. Ne znam, što je bilo. Tek jednoga jutra pukoše sve spone, što su u grlu zadržavale glas, popustiše karike, što stiskahu noge, pala je teška i ukočena obrazina, što je skrivala lice. Tihi šaptaj, što je zborio kletve i odavao jauk, prosuo se kao neobuzdan, svetao krik radosti, a ruka, bijedna ruka, naučena na ropski i služnički pozdrav, ispružila se prvi put u odvažnoj kretnji uvjerenja i pouzdanja u samu sebe.

Išli smo ulicama, u povorkama, skupovima, redovima i pjevali i klicali. I sve je bilo tako sunčano, jarko i svijetlo. I sve je bilo vedro i veselo i sretno u lijepi, čisti jesenski dan.

U vojarnama su bili vojnici, i oni su klicali. U bolnicama su bili ranjenici, i oni su pjevali. Vojnici su išli ulicama i pucali. Nakon četiri mutne godine prvi put što je pucnjava značila veselje, nakon četiri tmurna ljeta prvi put što kugla nije značila smrt, nego život. I kao da je ta kugla, što se sada dizala samo uvis, bila simbol onoga, kako se diže i kako pada.

Na grudima cvijeće i trobojnice. Na prozorima cvijeće i trobojnice. Na uličnim svjetiljkama, na telefonskim stupovima, na improviziranim stalcima cvijeće i trobojnice.

U crvenoj, bijeloj, modroj, jelenoj boji, u svim bojama radost i zanos i nada i uvjerenje, u svakome barjaku, što se leprša, oduševljenje, ljubav, simpatija i obožavanje onoga, što barjak kao simbol znači. U crvenilu žar ljubavi i bratstva prema svemu i prema svima, u bjelini čistoća i uzvišenost zanosa, u zeleni mladost, nada u novi svijet, što se stvara.

Išli smo ulicama i pjevali. Dočekivali smo strane čete i pjevali. Bacali smo cvijeće i pjevali. Dočekivali smo brodove iz tuđih zemalja i pjevali. "Zovi, samo zovi...", "Vive la France!", "Allons enfants de la patrie!"... I došla su "djeca domovine" i smijala se i plesala i klicala.

* Književnost Istre i Hrvatskog Primorja, MH, Rijeka – Zagreb 1968.

“Ovdje ljudi samo šecu i kliču i pjevaju” – kažu da je pisao neki francuski mornar kući. “Vive la Yugoslavie!” klicali su njegovi sunarodnjaci – i u njegovoj skepsi i u njihovu smijehu radi smijeha i veselju radi veselja osjetismo prvi ubod razočaranja i nerazumijevanja.

U samotnu kutu zgrbljena starica plače. “Ženo, zašto plačeš?” pita neki glas – ah, ne znam čiji, i ne znam, odakle. – “U svakoj radosti imade prizvuk bola, u svakome smijehu zametak plača”, kao da odgovara nečiji glas – tko znađe, čiji, tko znađe, odakle?

Tri lijepa vedra, sunčana jesenska dana. Tri dana pjesme i krika i zanosa. A onda – oklopljeni automobili, strojne puške i konji na kaldrmi i koplja, ispružena visoko, ukočeno, bahato. U luci teške lađe s topovima na grad uperenima, na ulici mećava vojnika s kacigama i puškama i telećacima i nabojnjačama.

Tri lijepa, vedra, sunčana dana prošla su. I ništa nema od njih. Samo teška, dugačka zima s oblacima. Samo hladno ljeto s kapima kiše, što suze i sleduju se burom i kišom. Samo sumorno proljeće bez svjetla i sunca.

Možda će jednom doći vrijeme, kad će nam se svi zanosi i oduševljenja pričinjati smiješnima. Možda će doći doba, kad će se svako čuvstvo dati svesti na matematičku i kemičku formulu. Tek znam, da ni kad sam bio u najjačem nacionalnom žaru, nisam osjetio ni želje za osvetom ni mržnje ni zlobe – dani najjačega veselja bili su dani praštanja za sve, koji su nas tlačili, dani nacionalne slobode, vrijeme, kad je ljubav prema svima bila najživlja, najsvjesnija. I u tim danima opojne radosti i ljubavi, koja prekipljuje, stisnute pesnice i udarci napadaji bijahu konac svega.

I ne znam, što je bilo. Samo su jednoga dana uz bijesan urlik stali trgati trobojnice crvene i bijele i modre, a na prozorima, svjetiljkama, kućama, zgradama, crkvama osvanuše druge – crvene i bijele i zelene, sa zvijezdom i grbom. I svuda grb i svuda zvijezda, i svuda fanatična mržnja u licu i bijes i otrov u pogledu. Italia o morte! Fuori il straniero! A “stranac” zamišljeno stoji i misli: tko je zapravo stranac?

U ovim tmurnim danima čekanja i neizvjesnosti, očajanja i prijegora, tako je teško biti živ i nositi sav golemi teret sadašnjosti, no najteže je biti čovjek. Toliko sam puta osjetio bol i tegobu života, no najgore je bilo, kad sam osjetio bolan stid, nisam osjećao strah za sebe, nego za one što su nas progonili, sram za čovjeka, tu kaotičnu, nerazmjernu smjesu zvijeri i boga. Zvijer, bijesna, surova, opaka, rita se i propinje, a bog, uzvišeni, blijedi skeptik ravna njome, ukroćuje je ili podjaruje. I borba životinje s bogom kao da je borba bika s toreadorom – bijele, crvene, modre, zelene boje što imadu da znače simbol, podražuju je, opijaju, uznose, dovode u ekstazu ludila i bijesa. Fiume, žuto-siva, podmukla životinja, što joj iz očiju viri jal i opojnost prekomjernog zanosa, baca se, grize, urla, jauče do iznemoglosti, dok ne padne zapanjena, bez svijesti na tle.

U tome je urliku tako tiho! U tome je mnoštvu tako tjeskobno i samotno. U toj buci tako sablasno odzvanjaju naši koraci. O, cio taj grad, kome je broj stanovnika porastao na dvostruko u nekoliko mjeseci, kao da se pretvorio u golem, siv, samotan samostan, gdje su vuku klonule sjene, odzvanjaju potmule pjesme i bruje glasovi prigušenih molitava. I tako je čudesno tiho i u žamoru, tako strahotno mirno u neprestanoj vrevi.

Čemu zvati taj grad Rijekom, kad je on – Fiume. Reka, Rika, Rijeka – to zvuči tako slatko, tihano i djetinjiski kano nostalgični ca i ča stanovnika Drenove, Plasa, Trsata, podsjeća na suncem obasjane gromače i umejke, posute kamenjem i dračcem, među kojim u proljeće cvatu tako fine i mirisave ljubice, cvijet skromnosti i stidljivosti. To je grad sa zamazanom fizionomijom i nutrinjom bljutavom i mutnom, kao mutni kanal Fiumare, mrtve vode što ga plače. Fiuman je zasebna rasa, ne pripada nijednoj naciji. To je mješavina svega onoga, što je u taj trgovački grad došlo da trguje – sa svime, sa svačim. Fiuman je i Talijan i Jugoslaven – Talijan, rođen od Jugoslavena i odgojen kao Jugoslaven, što kliče iz punih grudi: “O Italia o morte!”, Jugoslaven, tiho i plašljivo zvijere, sakrivajući zbog svojih interesa svoj nacionalni izvor sa posmijehom neutralnim, neizrazitim, trgovačkim. A Riječanin, Recan, Ričanin – to je mnoštvo bezimernih, koje se ne pita, quantité négligeable, to su stanovnici radničkih kućica, podruma, i tavana, sluge i nadničari, mali obrtnici i pomoćnici, mnoštvo, koje imade samo jednu glavu, te će, možda, samo od jednog udarca pasti. I obilježje je, spoljašnja slika grada – Fiume, Fiuman. – I u toj je kobnoj zamjeni izvor svih iluzija, svih napora i svih bijednih razočaranja.

Godine i godine plahih i uzdrhtalih čežnja za gradom na Kvarneru i u to ime prekinuće sa svim, što je bilo u životu najdraže i najviše – a onda krvava spoznaja, da je sve to bilo samo čežnja za djetinjstvom, za morem, za danima, što otidoše zauvijek. I nema grada, i nema djetinjstva i nema mora. Imade samo Fiume i Gomila i Fiumara – mutna, ustajala kaljuža, kao nemoćni talog prekipjelih ljudskih strasti, bez snage, da ga nestane, bez snage, da uzvitla, uzdigne, pokreće.

Corso. Večernja šetnja. U pogledima sjaj i dubljina, u kretnjama čežnja i podatljivost ljubavi. I cio grad kao da drhti od jednog jedincatog dubokog pogleda. Što izvire iz dna duše i prodire u dno duše, i cio grad kao da treperi od ljubavi, što je samo duše i nema ništa, dno i pustoš i praznina. I cio taj grad i svi duša, samo duša. A dolje, u dubljini, u nutrinji – ah, nema ti ljudi što usplamtjelo govore i viču i mašu – cio taj grad nema duše, i sve, što ga kreće, pusti je animalni život. I njegov glas nije uzvišenost zanosa ni veličine prijegora – sve je samo urlik i krika i mahnitost. I doći će čas i prekipjet će sve i nestati će svega što se pjeni i što se diže – na praznome dnu ostat će samo Fiume, grad bez duše i bez fizionomije i pojam bez sadržaja.

Kroz pet krvavih godina deset je puta u sjećanju sitost i razdraženost živaca zaurloao grad i deset se puta promjeniše natpisi i deset je puta u fanatičnoj razdraženosti prešla masa preko svojih starih idola. Danas, na ruševinama svega, triumfira

ognjeni bijes u ponosnom zadovoljstvu, da je s najvećom laži oborio tisuće svojih malih laži i da je u zaglušnom pokliku zatomio sve, što protestira, sve, što se buní. Jer ta vika nije laž, jer taj ogranj poleta nije licemjerstvo. To je Fiume i sve je Fiume. I ma kome pripadne ova città di san Vito; ma čija će se zastava vijati kraj dvoglavog orla uz žutomodri simbol – pobijedit će, bojim se, Fiume, i uz uzvik iskrenog zanosa umiješat će se zburadi klik lijene i lukave životinje. I to je moj strah i to će biti kap gorčine u onome času koji jamačno nikad nećemo doživjeti.

Što može zanositi čovjeka u tom gradu, u kome kultura i premoć obilježuje crne mrlje po zidovima i luknje u razbitim natpisnim pločama? U našoj slabosti prema njemu imade slabost prema vlastitoj prošlosti, što je sadržina na tim pločnicima, uglovima, gatovima, slabost prema zvižduku parobroda na odlasku i bjelini razapetih jedara, što su budili našu djetinju maštu i vezali je o mjesto, što nas ne voli. U našem strahovanju prema njegovu udesu imade samo strah za one bijedne, nepriznate, potlačene tisuće, što nijemo primaju samo udarce i poruge i žigove inferiornosti. Razumijemo, da moraju okajavati grijeha grijesni i vršiti pokoru oni, koji su je zaslužili. No što zagriješije bijeli mališani da moraju u grlu gušiti glas, kojim jedino mogu izreći osjećaj radosti u veselju i poriv objijesti u igri? Naš osjećaj privezanosti uz taj grad nije osjećaj ljubavi, nego osjećaj bola i straha i beznada i čuvstvo ranjene životinje i ogavnost i odvratnost. Jer on je samo Fiume – a Fiume nije organizam, nije pojam, nije duša, nego nešto bezbojno i mlako i rastezljivo, što svojim vonjem dere nozdrve i guši i opija i čini zlim. I ništa ovdje ne zanosi i ništa ovdje ne privlači. I ljubav prema tome gradu – ah, to je iluzija, to nije ljubav, nego bijeg od njega, bijeg za modrilom mora, uzdahom Trsata, zelenilom Opatije i Voloskoga i vedrim vidicima prema Kostreni, Omišlju, Cresu i Iki. Sve, što u prirodi imade toplo i lijepo i blago i meko, skupilo se oko toga grada, da ga zakrili, da ga zaštiti, da ga prikrije. I zato njegov otrov nije djelovao. U času, kad padnu teški okovi s grudiju i s nogu i s ruku i s jezika, pohrlit će sa svih strana bijela dječica i obasut će ga cvijećem ljubavi praštanja, i zaboravit će na sve uvrede i na sve udarce i na sve prijetnje.

Od Školjića do Kantride jedna ista ulica i jedna ista slika: kuće bez izražaja, bez stila, dućani, izlozi, trgovine. U mjestu, gdje se samo trguje, sve su kuće građene na čisto trgovačkim principima: uz što manje troška što veće najamnine. Kuće bez fizionomije, bez duše. U gradu, gdje se sve mjeri samo novčanom mjerom, iskoristiše i fratri ono nekoliko metara slobodna prostora oko crkve i izgradiše sijaset malih izbica za dućane. Ne smije se trgovati u hramu, no to bolje pred hramom i oko hrama. Grad od pedeset tisuća stanovnika nije dao nijednoga čovjeka, čije bi ime bilo zabilježeno u historiji kulture i umjetnosti, i želeći nekako okrstiti svoje ulice, morahu gradski oci posizati za slavim imenima "matere zemalja": Ugarske i Italije. U gradu od pedeset tisuća duša nema nijednoga spomenika i jedine su uzvisine na ulicama oglasni stupovi i zahodi – kao nehotični simboli onoga, što kao da je jedina životna svrha u ovome mjestu. Volim i cijenim trgovinu kao

sredstvo, no čim ona postane smislom života, postaje ujedno i negacija i profanacija svih viših vrijednosti. I ona, koja bi imala da ljude usrećuje, da ih vodi sve na više, baca ih tako sve na niže. I Fiume je duboko, tako duboko.

Među svim mnogobrojnim "dokazima" za talijanstvo Rijeke isticali su premoć talijanske kulture u njoj, veću kulturu Talijana od Jugoslavena. A prvi pogled na taj grad pokazuje, da on uopće – nema kulture, ne samo svoje nego uopće nikakve kulture, i ono, što na čas može da zavara oči, to je samo prilijepljeno, to lako opere kiša ili jedna noć, kad je podmladak gradski odviše patriotski disponiran.

Zabavišta, barovi, buffeti, kavane, kinematografi. Sve zamazano, sve zapušteno, sve neuredno. Nečist luke kao da prelazi u sam grad, u svaki kut, u svaku uličicu. Taj razmjerno veliki grad nije kadar da uzdržava stalno kazalište, a i družine, koje ovdje gostuju po mjesec, dva u godini, mogu se uzdržavati tek uz abonomanе jugoslavenskih gavana. U mjestu, gdje su sve znamenitosti samo negativne vrednote, takve su vrijednosti i dva najznačajnija obilježja: riječka Gomila i riječka mularija. Srce, središte grada, sačinjavaju prastare, ruševine, grnjusne kućerine s uzanim i krivudavim uličicama, kamo nikad ne dopire sunce i kuda nesmetano teku potoci neplemenite tekućine; opasni, mračni kutovi, smradne krčme i žene i prosjaci i pijanice. A riječka mularija to je svemoćna uličnjačka vojska, raspuštena rulja, što napada "šcave", što se bije nesebično i vatreno za uzvišene ciljeve gradskih otaca i manje nesebično za obične, trivijalne potrebe života. I to je Fiume.

U dane oslobođenja, u dane sveopće ljubavi praštanja zauralala je siva neman, što se zove Fiume, urlikom mržnje i osvete. U dane, kad su trebali padati samo poljupci i izražaji bratinstva, spremala se ona na potajne ugrize i udarce i ubode. I što udarac nije bio jači, to je samo podmukla lukavost i osjećaj slabosti uza sve bogatstvo gestikulacije.

Da li je taj grad naš? Naše su one tisuće i tisuće nijemih stvorova, što rezignirano samo čekaju, vječno čekaju, tisuće golorukih i bespravnih, što na udarac i ugriz odgovaraju pogledom bez riječi, što na jedan energičan mig svojih gospodara stupaju pokorno i bez protivljenja, ne pitajući: kuda? – I svejedno je, kako se zovu. U konstataciji njihove patnje imade opravdanje ljubavi prema njima, iz njihovih zanijemjelih usta dolazi poziv na otpor, na bunu, na oslobađanje. I baš zato, što njihova nacionalna svijest nije jaka, što pojam jugoslavenstva u njih još nije razvit, bol je njihov još jači: to je svijest, da ih se prezire, da ih se žigoše bez razloga, bez uzroka, da u njima gaze pojam čovjeka. I njihov je glavni osjećaj, osjećaj stida, što pripadaju rasi bespravnoj, nemoćnoj, slaboj – i uz čuvstvo radosti života miješa se neki turoban osjećaj vlastite inferiornosti, zapostavljenosti pred moćnima.

Ma što se dogodilo, ma kakav bio udes ovoga grada, ja ne ću žaliti sebe i ne ću žaliti onih, kojima pripadaju čoškovi i banke i brodovi i skladišta. Uza sve njihove jugoslavenske trikole, i oni su bili Fiumani, i u njihovoj predratnoj tišini i kavalirštini krila se lukavština i proračunanost trgovca, koji ide samo za novcem, samo za novcem. Neću žaliti za njima ni za legijom onih, što su kroz tri lijepa

jesenska dana klicali i pjevali i nosili barjake. Žalit ću samo za bijednim mališanima, što svoj napola izgovoreni ča guše u instinktivnoj bojazni pred ostrim pogledom prezira i nadmoći . . .

Dugi, tegobni mjeseci čekanja. Manifestacije, napadaji, povorke. Vojnici, vojnici, vojnici. Talijani, Francuzi, Amerikanci, Englezi, Indokinezi. Brodari, automobili, aeroplani. Carabinieri, bersaglieri, granatieri. Pješaci, mornari, kopljanici, topnici. Gužva i smesa i šarenilo. Kriomčari, uhapšenici, bjegunci. I odzvanjaju krčme i podrumi i razbija se staklo i vrište cure i lije se krv i vino i šampanjac. Fiume luduje i urliče i bijesni.

I tako je tiho i tako turobno i tako sumorno. Kao sjene povlačimo se samo kutovima i nestaje nas u kutovima. A sunce peče i istina peče i svijetlo peče. No, najjače od svega peče stid nad čovjekom, radi čovjeka, što tlači brata svoga. Od svih tih ljudi različitih boja i odora najsimpaticijsiji su Anamiti, žuti, šutljivi, zagonetni, mirni stvorovi s bolesnom nostalgijom za istokom i tupim nerazumijevanjem za sve ovo šareno i bučno i suludo. Čemu su oni ovdje i u koju korist potajni, vječni bal za rođenom zemljom? Isti osjećaj u njih, koji nas čuvaju, i u nas, koje čuvaju. Osjećaj bola, stida, pogruženosti, sramote.

Prolaze jutro i podneva i večeri. I padaju noći, duge noći bez sna, kad ispod prozora udaraju kopita konja, što prolaze, tutnje teški topovi, odzvanjaju koraci vojnika. I šuti grad i šuti rijeka i more u tegobnoj neizvjesnosti. Tek povrh kuća bliješte velika, svijetla slova: *V i v a F i u m e i t a l i a n a !* I svijetli natpis i svijetli zvijezda, da vide "braća" na drugoj obali. A ona u očaju i beznadnom čekanju skrivaju glave među jastuke, da ne vide ništa, da ne čuju ništa, da ne osjete ništa. I sve je mrtvo, ukočeno, tjeskobno. I sve je bez sna i u snu, bez odmora, bez pokoja, bez mira, bez radosti.

Samo spava kao utruđena zvijer, snujući zburado i u snu o novim ugrizima i ubodima, siva bezoblična masa, spava Fiume, grad bez duše i bez fizionomije.

Srpanj 1919.

Viktor Car Emin
(1870 – 1963)

Udesni dani¹

17. rujna

(...) Spustismo se do Piramide da vidimo kako izgleda sada taj centralni dio našega grada. Pogledam niz Strossmayerovu i osjećam, kako mi se srce steže, grči nad pustoši, što su je iza sebe ostavili bombardmani i prekjučerašnji okršaji. Koliko tragova razorne strahote, osobito one zračne što je tuda bjesnjela! Kakva dezolatna slika raspa i smrti! U neposrednoj blizini Piramide dvije kuće upola porušene. Nema gotovo zgrade ni s jedne ni s druge strane široke ulice, koja ne bi na sebi nosila neki znak divljeg vihora što je prije nekoliko sati tuda prohujao. Iz svih prozora zijaju mračni otvori kao očne šupljine na mrtvačkim lubanjama. I razmrskana kupola na kući lijevo čini se kao jedna takva lubanja... (...) Na pločniku desno do samih ulaznih vrata, pružilo se nešto u čemu su moje kratkovidne oči tek poslije razabrale leš nekog našeg mladog borca... I nigdje nikoga da palog čovjeka odanle makne! Grad se čini kao groblje. I što ga dulje motrim, pred očima mi iskače sve sličniji poznatom Papinijevu "Napuštenom gradu" - "La città abbandonata" (...) Vraćamo se kući pod težinom te mrtve tišine. Rijetki prolaznici, što ih sretamo, govore smučeno, kao da se boje razbiti onaj dezolatan muk mrtvoga grada...

9. listopada

(...) Po ulicama ima vojnika njemačkih i talijanskih. Njemačkih manje. Pokupio sam nekoliko vijesti. Kraljevica bombardirana. I neka mjesta na otocima. Glasine o pokoljima što ih Nijemci vrše na Mošćeništini. Riječke tamnice pune naših ljudi. S one strane Učke isti pakao. Žminj i Pazin obasuti bombama i granatama.

13. listopada

(...) Ovi ratni potresi, iako nanose mnogo zla, od neprocjenjive su koristi za bolje upoznavanje ljudske duše.

16. listopada

(...) Kažu da su Riječani svih boja i struja izgubili – glavu, pa je sada traže. Ne onu na ramenu – od nje im mala korist, već neku drugu, koja bi ih u ovoj – kako sami kažu – bezizlaznoj situaciji vodila. Šefa traže. *Un capo!*

Dezorijentiranih ima i u nas. I dok ih gledam, pod tjemnom me neprestano bocka misao jedna uporna: hoće li prospavati i ovaj rat i ne upamtiti ništa ni od njega?

¹ Udesni dani; Iz moga dnevnika od 1.VII. 1943. do 1. XII. 1943., Zora, Zagreb 1951.

Od Rečine do Plomina*

Oj lipa braćo moja, znate kako je i lijepo i nelagodno preći most preko Rečine i stajati u onoj baraci na riječkoj strani mosta. Vi zamišljate kako ćete večeras vidjeti majku, a u isto vrijeme pomislite da možete svršiti u nekom riječkom katafiću. Činite se ozbiljni i važni, isprave su vam u redu, a ipak znate, da mala gajba u kojoj uređuje policijski činovnik, šta vam pregledava putnu ispravu, ima jedan prijeklet pod zavjesom, iza te zavjese je kartoteka, kakve se obično nalaze u malim knjižnicama, i na jednom malom kartonu mjesto naslova knjige je vaše ime, ime vašeg oca i majke, mjesto rođenja, i ispisani su na njoj vaši grijesi prema Italiji, djela koja ste možda učinili, a koja su možda i izmišljena. Ja znam, na primjer, da sam nekad u tu kartoteku došao na najgluplji način. Dva moćna fašista su se međusobno u našem gradu svađala i jedan da se osveti drugome optužio ga je da se sa mnom druži. Da bi krivica optuženog fašiste bila što veća, moralo se izmisliti nešto strašno za mene. I tako je jedan fašista, kome nisam nikad znao ni ime, pao u nemilost, a ja sam došao u kartoteku. I sad stojim tu ispred gajbe, činovnik mora da ispiše sve podatke iz onog kartona i sve podatke iz moje putnice, da sve to nekome pošalje. Izgleda mi ipak da ću vidjeti majku. Bomba! – rekla bi moja sestra. Činovnik mi je na putnicu metnuo pečat i preko pečata nešto napisao. Valjda je to broj onog nekadašnjeg uhidbenog naloga. Svejedno. Već mi je putnica u džepu i ja bordizam niz štradu, u prvu trafiku, po paket tabaka.

Malo sam smućen. Nekako je čudno biti u Rijeci. Prvi put sam bio tu prije dvadeset pet godina i kao drugoškolic protumarao sam cijelu jednu noć po Rijeci. Tada se moglo preko mosta, moji iz sela su spavali na jednom trabakulu, a ja sam lutao. Bilo je to o Majki Božjoj Velikoj, došao sam sa malo novca ovamo, bio sam ponosan što sam prvi put bio prešao iz Austrije na Rijeku i sa Rijeke u Hrvatsku, pio sam pivo na Sušaku i hranio se angurijom, to jest lubenicama, na Rijeci, i jedini obrok, koji se sjećam da sam uzeo, bila je bijela kava u nekoj kavani ujutro, jedina bijela kava, koja mi je u životu ostala u sjećanju. I danas poslije dvadeset pet godina mislim na tu bijelu kavu, ali ne znam da li ću pogoditi kavanu. Na svaki način

* *Proza i poezija*, MH, Pododbor u Rijeci, Rijeka 1959.

ulazim u veliku kavanu i naručujem espresso. Noćas i onako ne ću spavati, mogu piti kave i pušiti bez prestanka. Ali kava je mala, a vremena je mnogo. Već ustajem i na rivi sam, brojim mladiće što hvataju na povraz sitne bugvice. Ima ih jedanaest. Fino zanimanje. Ide u kilo šezdeset ovakvih bugvica, a preko na Sušaku moraju Kirci da prodaju kilo bugvica po jedan dinar.

Još malo pa sam u autobusu. Nekad sam išao sa Rijeke pješke u Pulu, znam okuke divlje i lijepe Liburnije. Svaka me okuka pozdravlja, svaku dragu gutam očima i srcem. Sunce se nagnulo za goru, sjena Učke dopire do pola kanala, trabakuli se nagnju punim jedrima po večernjoj trmuntani; autobus klizi po uglačanoj cesti, uz vile, hotele, šumarke, drage i portiče. Tu su Gervaisove javorike, pune vlage, svježine i mirisa, sa mekanim sočnim svijetlozelenim lišćem. Tu su tunere, na kojima ribari još uvijek čekaju tunu, i velike trate suše se u dragama. I nekoliko firmi na trgovinama s našim starim "ić" na kraju prezimena još je tu. Autobusi jure jedan za drugim, i privatni automobili su česti, motocikli tandrču, promet je živ. Koliko je još našega u tome prometu ne znam, ali osjećam da ga ima. Ovi radnici što uvijek popravljaju ovu istu cestu, što tuku "macama" po "butarolima", naši su. Tako sam i ja nekad vrtao rupe za mine na Monte Kope, i tada kad sam vrtao te rupe želio sam, da talijanski brodovi doplove noću i raznesu topovima te proklete utvrde austrijske, jer je Italija tada, prije 23 godine, za mene bila zemlja nada, napredna i demokratska, i borila se za svoja opravdana prava kao i mi. Sad je Italija tu, bijeli zidovi kuća su puni Mussolinijevih izreka (koje u autobusu kako izgleda nitko ipak ne čita osim mene), Austrija se svrckla kao gnjila smokva što stvrdne na suncu, ja sam nekamo otumarao i sad mi život izgleda još gluplji i jadniji nego onaj na austrijskoj puljskoj tvrđavi Monte Kope. Raduju me zelene strane Liburnije, zanosi me tamnoplavo more ispod nje, daleki vidici ispod sunca, Omišalj što izgleda kao da je tu da ga možeš rukom dohvatiti, Malinska, što se pripila uz more, male uvale Cresa i jedrilice u kanalu, ali ovaj divan pogled izgleda mi kao da je na brzinu ukraden, Liburnija kao da nije stvarna nego je gledam na filmu. Vrtaju mine radnici, šire cestu, meću u rupe cementne "parakare" i bojadišu ih crno-bijelo. I ta cesta je sasvim drukčija nego prije, nervira me cement, opet će ljudi što rade u kamenolomu i klesari imati manje posla.

Svako mjesto, selo, draga, zavoj na cesti je jedno sjećanje, a svako sjećanje je prošlost. Eto prošli smo Volosko i Opatiju, Lovran, Iku, nacionalno naš najkompaktniji kraj u Istri, najkulturniji i najnapredniji, sjećanja se nižu na borbe, ljude i rad. Tu je bila "Družba", otuda mi je došla moja pučka škola, otud su mi bili prvi učitelji. Gdje je sad taj moj prvi učitelj, Pave Saršon, gdje je "Družba", gdje su ljudi što su uređivali hrvatski u općinskom domu opatijskom. Nije više tu Car, ni barba Rike, ni Nazor više ne gleda iz Kastva svake večeri pučinu morskun punu tajanstvenih galija. A Gervais slaže također tamo negdje u Panoniji spis na spis: Kurjaković contra Knapec, i Liburnija je i za njega samo sjećanje, samo prošlost. I Matetić prima stranke u Gundulićevoj ulici i Ronjgi su mu samo uspomena.

(...)

Prvi dan reče bog: Neka bude svjetlost!*

*“I bi svjetlost. A Bog odvoji svjetlo od tame,
te prozva – svjetlo dan, a tamu – noć.” – Geneza
(Knjiga Mojsijeva)*

Tako je to započelo i u našem gradu: sve kao i u Svetome pismu staroga zavjeta.

Naime, trebalo je stvoriti književno jezgro – nucleus, iz kog će se razviti i snažno prostrujiti najuzvišenije vrednote čovječjeg duha. Sjetiše se neki pametni ljudi, da kod nas ima svega na pretek, ali nema poezije ni ostalih književnih grana; drugim riječima, nemamo pjesnika ni književnika, koji bi prema svim prirodnim zakonima unijeli među nas dah svjetlosti. Sramota je, rezonirali su oni, da se time mogu pohvaliti i neki manji gradovi, a mi . . . Zar nije, dodavola, apsurd i to veliki, da grad od stotinu tisuća stanovnika nema nijednog pjesnika!? Mora se dakle: iščakati, prekopati po ljudskim srcima i mozgovima, te će se sigurno pronaći bar nekoliko lučonoša, što ih u najvulgarnijem smislu riječi nazivamo – pjesnicima.

Formiran je i odbor, čiji će biti zadatak: pronaći, otkriti mlade (a i starije – svejedno!) ljude u čijem je srcu posijano sjeme dviju helikonskih muza – Polihimnije i Erato – ali zbog nepovoljnih klimatskih prilika još nije prokljalo!

Odbor trojice pošalje pozive onim osobama, za koje bi se moglo pretpostaviti, da im udno srca leži pjesnička žica, koja još nije zatitrala. Treba je po njihovu mišljenju malko napeti, a zatim će ona pozvoniti i odjeknuti. Obrati se Odbor na one, koji su već negdje objavili jednu, dvije ili tri, takozvane – nerazumljive pjesme. Iz apstraktne poezije moglo bi se ipak postepeno razviti i nešto konkretnog, što bi publika razumjela.

Poziv je upućen: dvojici profesora književnosti, tajniku jedne kulturne ustanove, te trojici nastavnika hrvatskog jezika, dok su ostali pozvanici bili mladi, nadobudni poletarci, koji zacvrkutaše tu i tamo, pa se zbog toga u njih polažu velike nade.

* *Kolajne i medaljoni, Humorske i satire*, MH, Rijeka 1966.

– Sastanak će se održati u Klubu kulturnih radnika (već je to stanovita garancija!) u osam sati naveče, ljeta gospodnjeg itd. . . Da, još je u pozivu bilo naznačeno, neka budući pjesnici ponesu sobom poneki plod svog srca i uma, kojim bi se mogli predstaviti na prvoj književnoj večeri.

Odredenog dana sakupi se oko stola u separeu Kluba trinaest (nesretan broj) pjesnika, zapravo: deset pjesnika i tri mlade poetese. Nakon nekoliko uvodnih riječi jednog člana odbora, na veliko zadovoljstvo svih prisutnih, udaren je temelj Književnom krugu – rasadniku najsuptilnijih ljudskih manifestacija. – Za predsjednika je izabran jedan profesor, čovjek u godinama, ali poznat po nekoliko objavljenih pjesama, ambiciozan i požrtvovan. Predsjednik novoosnovanog Kruga bio je uvjeren, da kao lirik nešto znači. Tri ili četiri njegove pjesme inspirisane su bile našom nedavno prohujalom borbom. Kulmen predsjednikovog nadahnuća bio je “Šepavi partizan” – borac iz Ravnih kotara, odakle je i pjesnik vukao svoju lozu. Nikakvo čudo. Taj je pjesnik okupaciju preživio u Zagrebu, kao službenik Ministarstva bogoštovlja i nastave ali ga je oslobođeni teritorij magnetski privlačio. Više je puta htio napustiti Zagreb i preći među ustanike. Na veliku nevolju njegovu svakom takvom zgodom bile su prekinute veze. Ovaj isječak iz njegove biografije pušten je bio po oslobođenju i u eter prilikom jednog intervjua, tako da otpada svaka sumnja vjerodostojnosti.

– Drugarice i drugovi, – preuze riječ izabrani predsjednik – dobro bi bilo, da sada pročitamo svaki poneku pjesmu, kojom ćemo nastupiti prekosutra ovdje u Klubu. Tim ćemo se pjesmama predstaviti publici, a zatim zaredati po poduzećima i ustanovama, čitaonicama i školama. Naš zadatak moramo shvatiti ozbiljno. Krug će odigrati značajnu kulturnu misiju i biti ponos čitavog grada . . .

Još je rekao nekoliko uzgrednih riječi. Dok je izgovarao posljednje misli, pjesnici se stali hvatati za džepove. Jedni su vadili male bilježnice, a drugi ispisane hartije presavijene na pola ili na četvero.

- Tko će čitati prvi? – javi se nečiji glas iz kuta.
- Nije važno – odgovori predsjednik. – Ded gukni, ti Slavomire . . .

Mladi pjesnik, poklonik Vladimira Majakovskog, zauzme svečanu pozu i pročita svoju pjesmu “Krava na bakrenom krovu”. Tema je te pjesme sasvim suvremena; napirlitana svim mogućim i nemogućim metaforama. Krava je šetala po krovu suznih očiju, dok su po livadi naokolo kuće jurili bjesomučni bikovi uzdignutih repova . . . Kad je mladi boem završio s čitanjem svi se pogledaju. Nitko se nije usudio ni zucnuti, ali je neizvjesnost prekinuo predsjednik:

– Pjesma je već objavljena. Otpada svaka diskusija. Redakcija “Šumnog Jadrana” je za nas garancija, da je kvalitet pjesme na dostojnoj visini . . .

Svi se saglase s predsjednikom.

Mala, simpatična Mirjana Kosjerić pročitala je pjesmu o udici na kojoj je umjesto meke zakačeno njeno srce, koga nije htjela zagristi nijedna riba.

Pjesnikinja doživi aplauz od koga su joj i uške porumenile.

Druga poetesa, također vrlo mlada, izrecitira naizust dvije pjesme. U izvornost tih pjesama moglo se posumnjati, jer su nekako poznato zvučile. – Nastavnik hrvatskog jezika pročitao svoje “More”, koje je bilo previše i slano i mutno. Jedan od prisutnih pjesnika izjavi, kako je jučer onako s nogu napisao pjesmu, čim je čuo da i njega ubrajaju među besmrtnike.

Najimpresivnija je bila pjesma o mravu, koji je s vrha jedne radio-antene pozivao čovječanstvo na slogu, mir i ljubav.

Čitali su svi i zadovoljno trljali rukama i dlanovima.

Nizale se riječi; vrcale su misli, uzdasi i snovi. Spominjalo se oazu po kojoj lutaju prazivotinjske duše, dimnjak iz kog lete u vasionu zagušljivi plinovi i psu, koji je mački izgrizao pola stražnjice. Mnogo se kroz stihove šušalo o vrelim ženskim bokovima i teškim dojkama . . .

Iza prve književne večeri u Klubu kulturnih radnika, došla je na red tvornica celuloze. Predsjednika Kruga i njegovu sabraću jako je zanimalo, kako će pravi trubnici jednog socijalističkog kolektiva reagirati na njihove pjesme.

Dode i taj veliki dan. Pred dupke punom dvoranom fabričkog Doma kulture, predsjednik s nekoliko zvučnih riječi najavi književno veče – ili još preciznije: Večer poezije.

Pjesnici se uzbuđeno penju na podij. Kod svakog se isprva osjeća stanoviti drhtaj glasa, ali se večer odvija prema planu. Sam predsjednik nakon “Divlje ruže” pročitao je patetično svog “Šepavog partizana”, koji je zahrđalom sabljom vijao “na buljuke” fašiste i četnike uzduž i poprijeko niz Ravne kotare. Taj strateg i heroj bio je najveća atrakcija te književne večeri. Dvorana se prolamala od uzvika i aplauza!

Pravi trijumf! Požnjet je uspjeh kakvom se nisu ni sami pjesnici nadali. Ozarenih očiju predsjednik se zahvali brojnom kolektivu na pažnji i strpljenju. Ali prije razlaza obrati se radnicima:

– Drugovi! Imate li možda neki prigovor? Jeste li zadovoljni? Da li ste ušli u duh naše poezije?

Promeškolje se mnogi na svojim sjedalima. Zaškripi i poneka stolica.

– Kritika je dozvoljena ... dapače poželjna. Iznesite slobodno vaše mišljenje . . .

Nasta neugodna pauza. Jedan se mladi radnik ipak podigne i naglasi:

– Drugovi pjesnici! Ja nisam od svega ništa ni shvatio ni osjetio . . . Ili sam ja lud, preglup ili . . . Razumio sam samo pjesmu “Šepavi partizan”, ali ne vjerujem da bi takva nagrada božja bio i tako veliki junak . . . ! Rodom sam iz Grčkog Islama . . . Za vrijeme rata bio sam kurir i ilegalac; poznajem sve borce iz našeg kraja, ali takav se nije nalazio među nama . . .

– Licentia poetica . . . ! – javi se Kosjerićeva.

I ostali se ohrabre. Graja zahvati dvoranu. Jedni se glasno smiju, drugi rugaju. Konačan je zaključak bio, da su ovakve večeri najobičnija danguba, od koje nema nitko ni trunke koristi. Pri polasku jedna od poetesa, uvrijeđena iznad svake mjere, reče svojoj drugarici Mirjani:

– Biserje se ne sipa u korito iz koga loču svinje!

Sutradan, to jest 14. februara, na trećoj strani lokalnog dnevnika objavljen je članak pod naslovom “Marginalije uz književno veče” s podnaslovom “Plemeniti cilj”. – Tu je pored ostalog zabilježeno:

“Stoga i nećemo analizirati koliko je u toj književnoj večeri (književnog) Kruga bilo poezije, i nije li pozvonio tek po koji stih i bljesnula tek po koja misao, a ostalo bile su tek riječi, riječi, riječi, jer to i nije važno.

Važno je da se formirao taj Krug . . .

I zamislimo kako će sutra . . . mladić iz Klane . . . djevojka iz Mošćenice . . . ribar iz Cresa pomisliti: “Ja o moru znam više i ljepše nego oni . . .”

Možda će naš vrlo realni i kritični primorski svijet, koji teško uzima rog za svijeću i zijevati na ovakvim večerima . . . i reći da to nije poezija . . .

Ali: oni su ono, što su katalizatori u kemijskim procesima. I jesu li sami pjesnici ili nisu, to čak i nije tako važno – važno je da žele sudjelovati i sudjeluju u umjetničkom životu i da postoji pobuda.”

Antun Bonifačić
(1901 – 1986)

III. tanac¹

(...)

Mare, Mare, gdje je naša kruna?
Opet ju je našal neki črni Moro,
krađe je jastreb, strvinar i oro,
otimlje medvjed, lasica i kuna,
uvijek isti tanac, uvijek iste kletve.
Sopite sopile, naš domaći tanac,
neka žrvnji drobe uljike i grožđe,
nek škripe verige, vežu nas u gvožđe,
branit ćemo vječno svoj prastari klanac.
Bijele se kosti, odzvanjaju rake,
prašina svaka kus je jednog srca.
gromača svaka nepoznati stećak.

(...)

O vječni Bože,
što nas sebi vučeš,
sve dalje, sve više,
u vječnom tancu, u sve širem krugu,
mi slutimo tanku, srhovitu prugu
jednog vala, što će naša napuniti jedra,
i domu našem ukazati dugu.
I dignut ćemo se iz Duvna, Krbave, Grobnika,
Fazlagića Kulâ, Krma i Kupresa,
sakupit ćeš nam kosti iz svih Amerika,
zaodjeti sjajem mišica i mesa.
Sopite sopile, naš prastari tanac,
o dug je, dug je naš hrvatski lanac
kao pleter, koji vodi Bogu. (...)

Katja Šepić
(1946)

Nonina²

Kad su onput zapuhali
divi vetri od LEVANTA
divi vetri strahoviti
nisu moju krunu zeli
aš ja nisan

ljubav nisan
ničigova
Moj se moro potopil

¹ Izabrana djela, MH, Zagreb 1996.

² Rasparani oblak, ciklus *Leb da je*, ICR, Rijeka 2004.

Drago Gervais
(1904 – 1957)

Karolina Riječka

Komedija u četiri čina. Varijacija na jednu historijsku temu

Četvrti čin

Dvorana u municipiju kao u prvom činu, preuređena za svečano primanje Karoline. Iznijet je veliki ovalni stol, a u pozadini postavljena dva do tri reda stolica na kojima sjede riječki patriciji i patricijke. Među njima, u prvom redu ZORA ANDERLIĆEVA, do nje, s lijeve strane, PATRICIJKA, a s desne strane, PEPA, MARIJA I LUCIJA i još nekoliko pučana i pučanki stoje do samog ulaza, uz dvokrilna vrata, a nešto bliže rampi, osamljen, tužan i oborene glave BELINIĆ. SCARPA sjedi za svojim stolom, do njega TERZY i KRALJIĆ. U sredini sobe, sasvim naprijed, na jednoj fotelji, KAROLINA, u istoj haljini u kojoj je bila kod Fremmaentla.

(Poslije podne 26. kolovoza 1813.)

(Obje su grupe, i patricijska i pučanska, u živom i tihom razgovoru, dok Scarpa nešto razgovara s Terzyem. Atmosfera svečana, ali i napeta.)

ANDERLIĆEVA

(patricijki) Pogledajte je kako se drži. Kao prinčipesa.

PATRICIJKA

kao da se rodila u Parizu, a ne u Gomili.

STARAC

(nagluh je, okreće se Anderlički) Ha? *(Ona mu govori na uho, starac se smije)*

Ho, ho, ho, ho, hohoho... *(Zakašlja se)*

PATRICIJKA

(Anderlički) Ja, draga moja, nije svakoj suđeno da spava s admiralom.

³ Biblioteka Kazališna knjižnica; knj. 7, Adamić; HNK Ivana pl. Zajca; DHK – ogranak Rijeka, Rijeka 2003.

ANDERLIĆEVA

I da joj još zato čine parade.

STARAC

Ham? (*Anderlička mu govori na uho, smije se*) Hoho, ho, hohoho... (*Zakašlja se.*)

PEPA

(*Luciji i Mariji*) Gledajte onu vješticu od Anderličke. Kao Bog na nebu da ogovara Karolinu.

LUCIJA

Puca od zavisti što ona nije bila kod admirala.

MARIJA

Raspukla se da Bog da od glave do pete.

PATRICIJKA

(*Anderlički*) Povero Belinić. Drži se kao da su mu sve lađe potonule.

ANDERLIĆEVA

A nisu mu potonule lađe nego narasli rogovi.

STARAC

Ha? (*Anderlička mu govori na uho, smije se*) Hohoho, hohoho (*Zakašlja se.*)

(*U ovom tihom ogovaranju, šaptanju i ismijavanju sudjeluju svi patriciji i patricijke.*)

SCARPA

(*ustaje, čuje se jedno "Pst". Obraća se Karolini*)

Madame Karolina! – (*Karolina ustaje*) – Ugodna mi je dužnost da vam se u ime građana ovoga grada najsrdačnije i najtoplije zahvalim za ono što ste učinili za naš slavni i starodrevni grad. (*Nakašljanje i došaptavanje kod patricija.*) – Jer to što ste vi učinili, to je tako veliki i herojski podvig da mu nema premca u historiji našega grada, (*nakašljanje, došaptavanje i smijeh kod patricija, uzrujavanje kod pučana.*) – Molim ja vas, u momentu kad nam je prijela smrtna opasnost, kad su se nad nama nadvili crni oblaci i kad je bilo sasvim sigurno da ćemo svi skupa otići k vragu, vi ste otišli do onog prokletog engleskog admirala i samo vašim usrdnim i toplim molbama koje ste mu izvoljeli podastrijeti i kojima ste uspjeli svladati njegovo okrutno srce ... (*Nakašljanje kod patricija postaje već sasvim demonstrativno, pučani prijete*) ... a vi tako ne kašljite ... imamo da zahvalimo da smo ostali živi i zdravi, hvala budi Gospodinu našem i Majci Božjoj Trsatskoj ... ovim vašim

herojskim podvigom vi ste pokazali vašu visoku patriotsku svijest, postali ste jedna vrlina kojoj se svi divimo, i ja vam se još jedanput najsrdačnije zahvaljujem i iz dubine svog srca kličem živjela Karolina Belinić, spasiteljica Rijeke. (*Kod pučana pljesak i povici "živjela Karolina", kod patricija tišina. Starac je htio zapljeskati, ali ga je spriječila Anderličeva. Scarpa ide do Karoline i rukuje se s njom.*) – Tako, tako, madame Karolina, baš mi je drago da smo se vidjeli, pa ... živi bili, živi bili ... (*Okreće se i vraća svom stolu.*)

KAROLINA

Monsieur le maire!

SCARPA

(*okrene se naglo*) Što je, per amor di dio?

KAROLINA

Želim vam odgovoriti.

SCARPA

Neće biti potrebno, neće biti potrebno, madame Karolina, mi se ionako dobro razumijemo. (*Očajno*) A ako vam se baš govori, a vi govorite, ali, molim vas, kratko i jezgrovito. (*Sjedne.*)

KAROLINA

Monsieur le maire! Velika je čast za običnu pučanku da bude ovako svečano primljena u municipiju, da je pozdravlja prvi građanin grada Rijeke, i da joj se zahvaljuje za ono što je učinila za svoj rođeni grad, ali ... Karolini Belinić nije potrebna nikakva zahvalnost.

ANDERLIĆEVA

Oho! (*Uzrujavanje u patricija.*)

SCARPA

Ma što vi to, madame Karolina?

KAROLINA

Ne, Karolina Belinić ne treba ničije zahvalnosti i ono što je učinila zato da joj se zahvaljuju gori od nje, nego zato da spasi svoj rođeni grad. A ako je ipak došla ovamo, došla je radi toga, da nekim ljudima u ovom gradu, javno, a ne iza leđa kao što je njihov običaj, kaže što o njima misli.

ANDERLIĆEVA

Ovo je malo previše. (*Glasovi kod patricija*.) – Kakva impertinenca – ona će nas učiti krijanci – sramota

PEPA

(*uživa, udara šakom o dlan*) Udri, Karolina, udri, ne štedi!

KAROLINA

Da monsieur le maire, ima li ovdje, među nama, koji u svojim pokvarenim i zlim srcima ne osjećaju nikakve zahvalnosti prema onoj koja je spasila grad nego smatraju svojom kršćanskom dužnošću da je blate svojim jezicima, da se češu o njeno poštenje.

PEPA

Tako je, tako, imamo dokaze!

ANDERLIĆEVA

Čini mi se da sebi neki ljudi previše dozvoljavaju. Ovo nije tržnica nego municipij!

PATRICIJKJA

Kakve su to manijere!

ANDERLIĆEVA

Ja bih htjela znati o kakvim to jezicima govori ova priničipesa.

SCARPA

Ma koji je ovo vrug? Šutite vi tamo! A vi, madame Karolina, mjerite malo te vaše riječi. Ja ne znam kako je to, ali vi ste baš jedna jako čudna ženska. Ne možete bez teatra.

ANDERLIĆEVA

Bravo, špetabile!

SCARPA

Ti, Zoro, jezik za zube!

KAROLINA

Nisu ni riječki jezici mjerili riječi kad su govorili besramnosti o meni, nisam ni ja dužna da ih mjerim. Previše sam se napatila a da bih mogla šutjeti, i sam dragi Bog zna kako mi je bilo teško i koliko sam suza prolila otkad sam bila na onom nesretnom brodu.

PEPA

I mi to znamo, Karolina, ne samo Bog.

SCARPA

Dajte, dajte, madame Karolina, ne budite sentimentalni. I mene su olajavali, pa što? Nego, mi smo vas zvali da vam se lijepo zahvalimo, to smo i učinili, i sad je najbolje da idemo svi skupa kući.

KAROLINA

Monsieur le maire, hoćete li mi dati da govorim ili ne?

SCARPA

(*očajno*) O dio santo, pa govorite kad vam se toliko govori. Meni je već sve svejedno.

KAROLINA

Da, Karolina Belinić je do dna ispila gorku čašu razočaranja i ljudske nezahvalnosti i njoj je dosta. Jer kad je Rijeci prijetila opasnost i kad su na nju bili upereni topovi s engleskih brodova, onda je Karolina bila dobra, onda su oko nje skakali i obletavali i samo što nisu puzali pred njom...

SCARPA

Krišto dio, Karolina, što je previše nije ni s maslom dobro.

PEPA

E, e, puzali, a za što?

ANDERLIĆEVA

Pustite je, pustite, neka govori. Doći će i na nas red.

KAROLINA

A neka madame Zora Anderličeva klečala je pred tom istom Karolinom na koljenima i zaklinjala je da joj spasi dijete.

PEPA

Pif, paf, dobro si udarila Karolina!

ANDERLIĆEVA

(*križa se*) U ime oca i sina... (*Plane*) Beštijo jedna! (*Umiri se*) Neka, neka, čut će se i naša!

KAROLINA

A kad je Karolina održala riječ i spasila grad i kad su gospoda opet bila sigurna za svoju finu kožu, onda su otkrili svoje sitne dušice i pokazali svu svoju mizeriju. Onda je ovaj gospodin ovdje (*pokazuje Terzyja*) koji me je zaklinjao da idem do admirala, ispjevao onu sramotnu pjesmicu o meni i admiralu koju pjevaju za mnom riječki fakini...

PEPA

I da je Belinić dobio rogove!

KAROLINA

A ovaj gospodin ovdje (*pokazuje Kraljića*) zvaao me na policiju da me tobože sasluša zašto sam bila na brodu i stavljao mi besramne ponude...

PEPA

Kad ste s Englezom, možete i s domaćim, tako je rekao!

LUCIJA

Lijep prasac!

MARIJA

I još komesar od policije.

KRALJIĆ

To je laž!

PEPA

To je istina! Slušala sam za vratima!

KAROLINA

A ova tamo (*pokazuje Anderličevu*) ne samo da je govorila po gradu da sam s onim engleskim admiralom... nego je svojim zlobnim aluzijama napunila glavu i mom jadnom mužu i moj mirni i sretni brak pretvorila u pravi pakao.

BELINIĆ

(*u početku snužden, polako se budio i sve većim interesom pratio diskusiju*) Tako je, á propos, tako. Jer ja, pošteno govoreći, jednog dana vjerujem Karolini, a drugom ovim prokletim jezičinama i tako sasvim sam ispao iz končeta.

KAROLINA

Eto, građani i građanke riječke, tako ste se odužili Karolini za ono što je učinila za vas. Unesrećili ste mi život i brak, prstom pokazujete na mene, a djecu koju sam vam ja spasila naučili ste da viču besramnosti za mnom. To je vaša zahvalnost. (*Jako*) I neka bude proklet čas kad sam išla na onaj brod i proklet svaki korak koji sam učinila za vas. I kamo sreće da su vas dotukli sve do jednoga (*Srušila se na stolicu, pokrila lice rukama.*)

ANDERLIĆEVA

(*slavodobitno*) Tako, sad se je otkrila naša lijepa Karolina! Sad je jasno i glasno rekla što nam želi svima skupa.

KAROLINA

(*ustaje, mirno, sabrano*) Znam, gospođa Zora mi neće nikada oprostiti što je klečala preda mnom. Ali ovo što ću sad reći, ne govorim njoj nego ljudima dobra srca, onima koji nemaju zadnje misli u srcu. (*Patetično*) – Ja, Karolina Belinić, kunem se svime što nije najsvetije i najmilije na ovome svijetu da između mene i onoga admirala nije bilo ništa, baš ništa. (*Polagano kao da se prisjeća.*) Išla sam na brod puna straha i tjeskobe. Zнала sam da moram spasiti grad, pa ma kakva se žrtve od mene tražila, ja sam bila spremna da je položim na oltar domovine. Odveli su me do admirala, ali on je bio star, gotovo tako star kao monsieur le maire. I on mi je rekao: Znam, madame, zašto su vaši lukavi građani poslali do mene baš vas, najljepšu i najgraciozniju ženu koju sam ikada vidio, ali, kažite im: engleski admiral nije tako pokvaren kao oni, on ne prima žrtvu koju su mu oni tako hladnokrvno prepustili... Ipak, rekao je, neću bombardirati grad i to samo zbog vas, zbog vaše plemenitosti zbog vaše mučeničke odluke da se žrtvujete za svoj rođeni grad. Eto, tako je bilo. (*Dok je Karolina govorila, svi su se skupili oko nje u polukrugu.*)

ANDERLIĆEVA

I to je sve?

KAROLINA

Sve.

ANDERLIĆEVA

E, moja Karolina! I ti misliš da će ti to netko vjerovati. I ja bih htjela vidjeti toga admirala koji bi za lijepo lice jedne žene i nekakve njene gracije pristao da ne bombardira grad, a da od nje ne traži zna se već što. To bi bio jedan jako glupi admiral, pa makar bio star kao Metuzalem. Ali, to je ono što ja uvijek govorim, mi te nismo poslali na brod da nas osramotiš pred cijelom engleskom mornaricom, nego da govoriš u naše ime kao poštena, da, poštena riječka građanka. Eto to je ono!

KAROLINA

(*ponosno*) Rekla sam već da mi je sasvim svejedno što o meni misli Zora Anderličeva. Zaklela sam se da s admiralom nisam imala ništa, a to je za poštene ljude dovoljan dokaz.

ANDERLIČEVA

To nije nikakav dokaz. I tat će se pod vješalima zakleti da nije krao.

ADAMIĆ

(*probije se kroz polukrug*) Ja imam taj dokaz! (*Konsternacija.*) Ja sam prvi saznao za bombardiranje grada, ali nisam mogao do admirala koji je moj dobar prijatelj, jer bi me ovaj gospodin ovdje, koji me je već strpao u tršćanski zatvor, u tome spriječio. (*Pokazuje Kraljića.*) Trebalo je dakle pronaći zgodnu osobu i mi smo se odlučili za madame Karolinu zbog njene ljepote, inteligencije i odlučnosti. Ja sam madame Karolini predao pismo za engleskog admirala i zbog toga nije bila potrebna nikakva njena žrtva a u dokaz toga čast mi je pročitati pismo koje sam dobio od admirala Fremmaentla. (*Čita*)

“Dragi mister Adamić, udovoljio sam vašoj želji i nisam bombardirao vaš lijepi grad a zahvalan sam vam što ste mi omogućili da upoznam jednu lijepu damu kojoj izručite moje oduševljene komplimente. I, vjerujte mi, da nisam tako star i nemoćan, madame Karolina bi imala u meni svoga najvatrenijeg i najsmjernijeg obožavaoca.” Mislim, gospodo građani i građanke, da će ovi dokazi zadovoljiti jednu tako kreposnu damu kao što je Zora Anderličeva.

KRALJIĆ

(*slavodobitno*) Gospodine Adamiću, proglašujem vas uhapšenim. Sad ste konačno priznali da ste u veleizdajničkim vezama s Englezima.

SCARPA

Per amor di dio, Ljudevite, jesi li poludio? Sad si frigan, ne spasi te ni bog otac.

ADAMIĆ

Nisam kriv, spectabilis, da je vaš komesar policije tako slabo informiran, pa ne zna da su austrijske čete već na Rječini.

SCARPA

Što kažeš! (*Opće zaprepaštenje, a zatim, sva ona masa skupljena u dvorani juri napolje vičući uzbuđeno Austrijaki, Austrijaki, dok se Scarpa uskomešao, trči do stola, otvara ladice, dere nekakve papire, onda ih opet sve bijesno pobaca, vraća se Adamiću, pa opet stolu, sasvim je izgubio glavu.*)

BELINIĆ

(*Karolini*) Beleca mia, sretan sam kao nikada, ali ja se moram boriti protiv Francuza, moram da spašavam domovinu, jer konziljer se ne postaje tako lako. (*Izleti napolje.*)

ADAMIĆ

Ne brinite se za njega madame. Francuzi su već napustili grad, nema protiv koga da se bori.

SCARPA

Ma tu se mora nešto učiniti, tu se mora odmah nešto učiniti. Treba sastaviti poklonstvenu deputaciju za generala Nugenta, treba . . . (*udari se po glavi, viče*) . . . Frane, Frane . . . Ti ćeš Terzy, u deputaciju, i ti, Ljudevite, i vi, Kraljiću, to smo četiri, a ostale ćemo putem pokupiti...

ADAMIĆ

Gospodin komesar ne može s nama, general Nugent mu naređuje da ne smije napustiti grad. On treba da odgovara zbog čega je denuncirao gospodina Ljudevita Adamića Francuzima. (*Kraljić pogleda bijesno Adamića i izlazi.*)

SCARPA

(*za njim*) E, moj Kraljiću zar vam nisam rekao da ovaj... (*sjetio se da je Adamić prisutan*) nije dobro grožđe zobati... O, dio santo, prokleta politika. Jednog si se vraga riješio, drugi ti je već na vratu. (*Ugleda Franu koji je došao na njegov poziv i čeka.*) – Frane, ne budi ti na zapovijed, skini sa zida onoga vraga od Napoleona i objesi (*skida šešir i duboko se klanja*) njegovo veličanstvo cara i kralja Franca Prvoga. Ala, homo! (*Izlazi, Frane se ceri za njim.*)

TERZY

(*Karolini i Adamiću koji jedini ostaju u dvorani*) I tako se vrtimo, lažemo, varamo, svađamo, pakostimo, grizemo jedan drugome rep, kopamo jamu jedan pod drugim, mijenjamo careve i kraljeve kao kapute, klanjamo se svakom vragu koji nam stavi šaku pod nos i sve se to zove život.

Fuj! (*Odlazi.*)

ADAMIĆ

Madame, nisam htio pročitati pred poštovanim građanima. Fremmaentl mi piše da vas pozdravlja neki mladi, zaljubljeni oficir.

KAROLINA

George!

ADAMIĆ

(ljubomorno) On vam se jako sviđao, madame?

KAROLINA

Bio je tako drag i ... pristojan.

ADAMIĆ

(toplo) Ne ljutite se, madame! Nije lijepo što sam učinio ali to je bio jedini način da spasimo grad. Osim toga malo sam se ljutio na vas, vi znate zašto, jer, madame, moji su osjećaji za vas jači i snažniji nego ikada.

KAROLINA

Ne trebate se ispričavati, gospodine Ljudevite. Vi ste vašu pogrešku ispravili.

ADAMIĆ

Vi se zaista ne ljutite, madam?

KAROLINA

Ne, gospodine Ljudevite, dapače, zahvalna sam vam.

ADAMIĆ

(uhvati je za laktove, sam ustreptao i zaljubljen) Madame!

KAROLINA

(lagano se oslobodila i poklonila) Ne, monsieur, od toga brašna neće biti pogače. Bila sam spremna da žrtvujem svoju čast za slobodu našega grada, ali je neću nikad žrtvovati zbog mušica jednog kavalira, pa makar se on zvao i Ljudevit Adamić. I kad već moram da uđem u historiju, kako kaže šjor Terzy, želim da uđem u nju sama i bez ikakve pratnje. I zbog svega toga – adieu, monsieur. *(Odlazi lagano i dostojanstveno.)*

ADAMIĆ

(ostao zabezeknut zbog novog neuspjeha, onda bijesno stisne šake i očigledno nešto u sebi opsuje).

KRAJ

FINALNA SCENA

DOLAZAK GENERALA

KAROLINA

... I zbog svega toga – adieu, monsieur! Izvana se već čuju veseli zvuči marša. Žene ulete, vičući Dolaze! Austrijanci! Muzičari predvođeni Kraljićem se postrojavaju svi, mašući zastavicama austrijskim, očekuju ulazak generala. Ulazi GENERAL, aplauz.

SCARPA

(drži svoj stari govor) Najvjernija Rijeka pozdravlja pobjedničke orlove na imperat..., ovaj, na carskim zastavama, čestitajući iz dubine svog srca na novim sjajnim pobjedama ... Duboko smo uvjereni da će sada našem gradu osvanuti željeni dani mira ...*(Iznenadno zasvira starinski sat svoju "Marseljezu". General iznenadeno pogleda; dok Scarpa, snašavši se, daje mu taj isti sat na poklon. General primijeti Karolinu i prilazi joj. Scarpa mu objašnjava "slučaj" Karoline gestama ...)* Karolina ... Englezi ... bum-bum-bum ... Heroina!

GENERAL

Ja ... ja ... jawohl! Eine Heroine! Bravo! Bravo! *(Drži isto tako apsurdno, rutinirano svoj govor)* Euere heroische Geste ja, jawohl! Es freut mich ... ja, jawohl ... *(mrzi ga da dalje misli i govori, pa završi)* ... Jawohl! *(Adutantu)* Komm her! *(Adutant prilazi i dodaje mu orden s lentom.)*

Aplauz! Ljubljenje! Muzika i svi na čelu s Karolinom i Generalom izlaze.

(Začuje se snažna topovska kanonada. Svi zastanu. Frane ulazi.)

FRANE

Englezi, Englezi bombardiraju Bakar!

SCARPA

Bakar! Neka samo bombardiraju! Muzika! *Povorka, uz vesele zvučke marša, izlazi. Na sceni ostaje samo stari Frane, sam, i umorno sjeda na stolicu.*

KRAJ

1952.

Oswaldo Ramous
(1905 – 1981)

Il cavallo di cartapesta*

Agosto 1943

La “Ballila” fu fermata a mezza strada fra Trieste e Fiume. Aveva lasciato da poco Castelnuovo d’Istria, quando cinque uomini, sgusciati dalla macchia, spianarono i fucili contro l’auto in corsa, pronti a sparare. Il mattino era già luminoso. Il sole si era staccato con fatica dai monti, ma ora, libero, giganteggiava. Gli armati apparivano controluce ed era difficile osservarli. Angelo fermò, pensando rapidamente all’eventuale possibilità di fuggire. C’era un bivio, ma di là dagli assalitori. E questi sembravano risoluti a non lasciarli passare.

“Dovevo prevederlo” borbottò.

“Partigiani?” chiese Roberto.

“E chi vuoi che siano?”

I cinque si avvicinarono. Ora si poteva vederli bene. Due portavano camicie di tipo militare, tre indossavano giacche civili piuttosto malconce. Tutto sembrava svolgersi al rallentatore. Anche i partigiani erano prudenti. Quando furono a pochi passi, tenendo sempre i fucili spianati, il più piccolo, ma il più attaccato all’arma, chiese con parole italiane pronunciate alla slava:

“Dove andate?”

“A Fiume.”

“Di chi è l’auto?”

“Mia” e Angelo fece l’atto di esibire i documenti. “Non occorre. Perché andate a Fiume?”

“Siamo fiumani tutti e due. Io sono medico e devo recarmi...”

“Dottore?” lo interruppe uno dei cinque, l’ultimo, avvicinandosi.

“Sì. Ora sto di casa a Trieste, ma sono di Fiume. Vede?” e tirò fuori la carta d’identità.

“Allora venga con noi. Niente paura; la tratteremo bene.”

“Con la macchina?” chiese Angelo stizzito, ma senza inutili opposizioni e rinunciando anche ai chiarimenti.

“Sì.”

“Ed io?” intervenne Roberto. “Dottore anche lei?”

“No, sono violinista” e per dimostrarlo indicò la busta con lo strumento.

Il capo dei partigiani sorrise:

“Non abbiamo bisogno di musica, noi. Almeno per ora. Lei scenda. Ci basta il dottore.”

Si trovò poco dopo solo sulla strada, tenendo con la destra una valigia e con la sinistra il violino. Nell’automobile erano saliti due partigiani: il piccolo che aveva parlato per primo e quello che aveva dato gli ordini. S’erano infilati, con Angelo, in una straducola laterale che si perdeva tra gobbe di roccia. Gli altri tre erano rientrati nella macchia dalla quale erano usciti pochi minuti prima.

Roberto camminava svelto. Aveva fretta di portarsi fuori di tiro. Una pallottola alle spalle... non si sa mai. La strada s’era rifatta deserta, ma forse solo in apparenza. Ogni cespuglio, ogni albero, ogni masso potevano nascondere altri uomini, altri fucili. Perfino i treni avevano subito qualche attacco improvviso, da quelle parti, lo aveva sentito. Fucilate dalla macchia: qualche raffica di mitra, qualche vittima, poi il silenzio... Il sole lo costringeva a socchiudere gli occhi, resi più sensibili dall’insonnia. Lo ferivano anche i rumori: fruscii di foglie ai margini della strada, lucertole che fuggivano ai suoi passi, rami scossi da un agitarsi d’ali improvviso, suoni indecifrabili che avrebbero potuto essere anche voci sommesse. Una lepre scattò da un cespuglio presso la strada e attraversò a goffi balzi un campo abbandonato.

Fiume era ancora lontana: una quarantina di chilometri: otto o nove ore di cammino. In più, naturalmente, le soste. Avrebbe rivisto Clara prima di sera. Al pensiero di Clara si agitò ed accelerò ancora il passo.

A Trieste gli avevano detto che i tedeschi si stavano infiltrando alla chetichella, senza incontrare opposizioni. Controllavano già parecchie stazioni ferroviarie della zona, come se si fosse trattato di una cosa normale. Era per questo che aveva preferito non partire col treno. Avrebbero potuto chiedergli i documenti, magari perquisirlo, e lui col congedo militare. Che altro avrebbe potuto dire se non che aveva finito da qualche giorno il servizio di prima nomina e che stava ritornando a casa? Era la verità, ma poteva sembrare strana. Forse per i tedeschi il congedo non aveva valore, e lo avrebbero trattenuto in qualche caserma, sebbene la sua posizione fosse del tutto speciale. Chi li avrebbe convinti che aveva fatto prima di Natale un

* Edit, Rijeka 2007.

corso di tre mesi a Trieste per la nomina a sottotenente, e che poi era stato richiamato il 24 maggio di quell'anno 1943 per un servizio di altri tre mesi nella caserma "Nazario Sauro" di Pola? Era ormai vicino alla quarantina, e un sottotenente di quell'età fa la figura di uno scolaro delle elementari con i baffi.

Che la barca andasse alla deriva, lo si vedeva già da qualche settimana. Ne aveva avuto la chiara sensazione verso i primi di agosto, dopo aver ricevuto l'ordine di far servizio sul treno da Pola al piccolo nodo ferroviario di Erpelle Cosina. Fu informato che il convoglio avrebbe trasportato un gruppo di giovani di leva. "Che devo fare io?" aveva chiesto. Il capitano sorrise e scrollò le spalle: "Li accompagni fino ad Erpelle; poi proseguiranno con un altro ufficiale". Non gli diedero né la lista dei giovani né altre disposizioni più precise. Verso le dieci, il treno si allontanò sbuttando da Pola. Procedeva lentamente, come se il carico gli pesasse. Eigli si era seduto in uno scompartimento vuoto, a guardare i campi dove, tra l'erba stanca, sorridevano ancora, qua e là, gli ultimi fiori. I rifugi di pietra dei pastori istriani aveva la forma conica dei trulli pugliesi. I mesti buoi sembravano ingioiellati dalle palline lucide di ottone che, ornandole, spuntavano le loro corna.

Ad un tratto si accorse che proprio su quei campi era caduto, come dal cielo, un uomo. Poi un altro e quindi altri ancora. Vide che alcune vetture del treno, prima e dopo la sua, erano aperte, e che parecchi giovani saltavano fuori come ranocchi. Non gli rimaneva che allontanarsi dal finestrino, per non vedere più nulla.

Quel ricordo gli riportò alla mente la mattina del 26 luglio, quando, alzatosi di buon'ora per recarsi alla caserma, vide un gruppo di marinai nel giardino della prefettura di Pola ridere come brilli. Qualche settimana prima, seduto alla mensa degli ufficiali, in prossimità di quella stessa prefettura, aveva udito alla radio la voce del segretario del partito fascista che incitava a "resistere, resistere, resistere". Fino a quando e con quale speranza? Gli anglo-americani combattevano sul suolo italiano. Un vicino di tavola commentò: "Abbiamo addosso il nemico e l'alleato tra i piedi". Qualcuno degli ufficiali rise, e gli altri non si meravigliarono di quel riso.

A Trieste aveva incontrato Angelo nella piazza davanti alla stazione, il quale gli disse:

"Io, in divisa, non partirei per Fiume."

"Ho il vestito borghese nella valigia" disse lui.

"Indossalo. E meno compromettente. Del resto, se vuoi aspettare fino a domani, ti porto a Fiume io con la 'Balilla'. Ci devo andare a prendere alcuni miei libri; poi forse non farei più in tempo."

Accettò la proposta. Quella notte dormì in casa dell'amico, che era scapolo ed alloggiava in un appartamento di via Rossetti, "un po' fuori mano", gli spiegò "ma lavoro all'ospedale, e di visite private ne ho pochine". Prima di ritirarsi, girarono per la città oscurata. Pareva che la gente camminasse senza meta. C'era nell'aria qualcosa che incombeva su tutti, come se dovesse da un momento all'altro cadere.

Forse dalle bombe? O una pioggia improvvisa di meteoriti? Qualche cosa di enorme stava per succedere. Di brutto? Di bello? Una cosa che certamente nessuno avrebbe potuto fermare. Neanche il re, neanche Badoglio. "Ma che aspettano per fare la pace?" si chiedevano i più. "E i tedeschi? Perché non si apre la porta agli americani?"

"Sai", gli disse Angelo "io, al posto tuo, mi fermerei qui".

"A che fare?"

"Non hai nessuno a Fiume. Per insegnare musica, puoi farlo anche a Trieste. Ti faccio conoscere io della gente".

Fu sul punto di confidarsi con l'amico, ma si trattenne. Clara era ebrea. Non lo aveva detto finora a nessuno, per il timore che un giorno o l'altro capitassero i tedeschi. Perché avrebbe dovuto dirlo proprio ora? Di Angelo, naturalmente, si poteva fidare. Ma se per distrazione... E poi, a quel segreto aveva dato quasi il valore di un voto.

Così la mattina seguente partirono da Trieste in macchina. Aveva indossato l'abito borghese e s'era disfatto della divisa. Angelo non aveva con sé nemmeno un capo di biancheria, poiché contava di far ritorno in serata.

Ora, mentre camminava solo per l'autostrada, Roberto si ricordò di questa negligenza dell'amico. "Non avrà nemmeno di che cambiarsi" pensò. Poi concluse che avrebbe dovuto avvertire qualcuno della sua scomparsa, ma non sapeva dove fossero a Fiume i suoi parenti e, in genere, se ne avesse. Si propose di fare il possibile per individuarli. Nella peggiore delle ipotesi, avrebbe scritto all'ospedale di Trieste, quantunque questa soluzione non gli sembrava la migliore.

Prima di mezzogiorno giunse, sempre a piedi, nella località di Sappiane. Fino allora non aveva incontrato che qualche raro contadino. Tutti sembravano fingere di non vedere niente intorno a sé. Andavano per i fatti loro, e in fretta. Sapeva che le donne portavano cibi nel bosco. Forse da dietro gli arbusti che qua e là fiancheggiavano la strada, degli occhi lo avevano già fissato con sospetto; e forse qualche fucile era stato puntato su di lui. Sarebbe bastato un nulla per fargli la pelle. Si ricordò che un suo amico, giunto da Trieste col treno qualche mese prima, era stato sfiorato alla mano da una pallottola piombata da un'altura che sovrastava la ferrovia.

Ora, a Sappiane, avrebbe voluto rifocillarsi, ma l'osteria del paese era sfornita. L'ostessa alzò le spalle e, alla sua insistenza, andò in cucina, per ritornare con un uovo sodo, un bicchiere di vino rosso annacquato e una mezza galletta scura. Uscito dall'osteria, andò per curiosare alla stazione. Vi trovò un gruppo di soldati italiani e si rinfrancò. Stavano bivaccando tra il piccolo edificio e i binari. Aprivano scatolette di carne e tagliavano con fatica pagnotte dure. Si avvicinò a loro con dimestichezza, quasi avesse scordato di non portare più la divisa. I soldati lo guardarono con diffidenza.

“Sono un sottotenente con il foglio di congedo” disse.

“Beato lei!” si sentì rispondere. Era un fante ossuto, col torso nudo, gli occhi affondati sotto una fronte dai riflessi di bronzo. La camicia e la giacca di tela, zuppe di sudore, stavano stese sul marciapiede caldo ad asciugare.

“Andate a Fiume?” chiese Roberto.

“No. Per ora non ci muoviamo.”

“E se vengono i tedeschi? Dicono che in qualche altra stazione si son già fatti vedere.”

“Che possiamo noi? Prendano pure il nostro posto, e buon pro gli faccia.”

Non erano in vena di confidenze. Roberto si allontanò per dare un'occhiata ai dintorni. Proprio là, a Sappiane, qualche anno prima, si era svolta una scena di tutt'altro tenore. L'Italia era entrata in guerra da poco, e i più pensavano che tutto filasse a gonfie vele. Roberto era diretto, quella volta, da Fiume a Trieste, con la macchina di un altro amico, un impiegato della Raffineria, che compiva quel viaggio per ragioni d'ufficio. Giunti a quel punto della strada, vi trovarono un gran movimento: una moltitudine di soldati, ufficiali e camicie nere. Incuriositi, lasciarono la macchina tra le altre numerose che sostavano sopra uno spiazzo, e si avvicinarono al gruppo dei pezzi grossi. C'era addirittura Mussolini e accanto a lui dei generali, alti gerarchi fascisti, un duca di casa reale del quale non ricordava più il nome, ed altri personaggi politici, tra i più noti del momento. Il gruppo, seguito da gerarchi minori, militi, autorità locali ed altre persone non individuabili, si avviava verso una dolina, a qualche centinaio di metri dall'abitato, teatro, dopo mezz'ora, di una assordante esercitazione di guerra.

I proiettili traccianti volavano verso un'altura che era l'obiettivo da conquistare. Mussolini e i generali stavano seguendo con massicci binocoli, da un palco improvvisato con tronchi d'albero in parte ancora fronzuti, la finta battaglia.

Tutto sembrava funzionare a meraviglia. La macchina militare non aveva un intoppo. Perché quella manovra vicino a un confine ancora intatto? Era un avvertimento, una minaccia o un segno di protezione? Comunque, una dimostrazione di forza.

Ora, a tre anni di distanza, quanta desolazione e che silenzio ansioso su quello stesso pezzo di terra carsica! Anche il sole pareva splendere invano. I soldati del '40 che si erano esibiti tra quei sassi corrosi e le magre pinete, sembravano ed erano dei tecnici; quelli che bivaccavano presso i binari della stazione in quell'agosto del '43, erano ritornati contadini, e portavano la divisa con la stessa noncuranza con cui si veste l'uomo attaccato alla vanga.

Riprese il suo cammino verso Fiume, col solo scarso conforto del bicchiere di vino annacquato servitogli all'osteria. La fatica e la polvere, e quel violino che portava insieme con la valigia, per fortuna semivuota, dopo che vi aveva levato il vestito borghese, dovevano dargli l'aspetto di un girovago. Lo notò dagli sguardi di

qualche contadino, che non erano più di sospetto, come quelli che gli erano stati furtivamente rivolti durante il primo tratto di strada, ma piuttosto di commiserazione! Udi perfino dei saluti. “Dobar dan”, cioè “buon giorno”, gli dissero dei carrettieri croati, dall'alto dei loro seggi di fieno. Avrebbe voluto avere da loro delle informazioni su ciò che stava accadendo da quelle parti, ma oltre che rispondere al saluto, non era in grado di parlare.

Roberto aveva sempre parlato l'italiano, come quasi tutti i fiumani. Ma a qualche chilometro della città, verso la campagna, e soprattutto nella cittadina di Sussak, divisa da Fiume soltanto dal breve corso d'acqua dell'Eneo, la gente parlava il croato. Eppure lui, e con lui la maggior parte dei suoi concittadini, non comprendeva la lingua dei vicini. Forse era una questione d'intolleranza, una incompatibilità che da due lingue si trasmetteva agli uomini. Forse non erano le persone a creare gli ostacoli, ma l'impulso oscuro di certi suoni, di certi segni. E non era il caso di pensare a un antagonismo razziale, poiché in pochi punti d'Europa esisteva un tale miscuglio di razze.

“Che assurdità!” pensò. “Ci voleva proprio una simile guerra, per mettere a nudo certe cose?”

Era giunto a Mattuglie, e affrettò il passo per vedere il mare. La visione del golfo e delle isole, resa nitida dal sole, che era ora dietro le sue spalle, gli levò, almeno per qualche istante, l'angoscia.

(...)

Partenze e fughe

Roberto fu svegliato da un vociare indiscreto. La luce del mattino s'era infiltrata dalle imposte, e la corposità degli oggetti stava emergendo lentamente da fondo ancora ombroso. Le voci, tutte femminili, entravano nella camera quasi di prepotenza. Cercò di distinguere le parole e fece fatica a fermarne qualcuna. Erano slave, ma non del dialetto croato di Sussak e della campagna vicina. Avevano una cadenza simile a quella, così marcata, della famigliola (padre, madre ed il piccolo Ante) che aveva abitato al pianterreno della stessa casa la bellezza di trentacinque anni prima. Si stupì dell'improvviso scatto della memoria che gli faceva percepire suoni lontanissimi, come fossero presenti e vivi, tanto da poterli accostare alle voci udite in quel momento. “Sarà gente venuta dall'interno, dalla Slavonia” pensò “come la famiglia del piccolo Ante.” E la memoria lo trattenne all'anno 1914; ai caldi mesi che precedettero lo scoppio della Grande guerra, alle burle affettuose fatte, coi ragazzi del vicinato, al nuovo e minore compagno di giochi, il quale si arrabattava per farsi capire col suo buffo italiano, composto di qualche decina di vocaboli. Rivide la scena lacrimevole della partenza del padre di Ante, richiamato improvvisamente alle armi, riudì, con un senso di malessere, i lamenti della moglie e del bambino.

Ma le voci che giungevano in quel momento da giù, sebbene usassero il medesimo linguaggio, avevano una ben diversa intonazione. Echeggiavano sicure, autoritarie.

Roberto, incuriosito, scese dal letto e aprì le imposte. Il sole era nascosto dall'angolo della sua casa, ma le facciate delle case di fronte erano già accarezzate dai raggi obliqui che facevano luccicare alcune finestre più distanti, volte ad oriente. La dolcezza del mattino gli fece dimenticare per qualche istante la ragione per cui s'era alzato, ma il riaccendersi delle voci gliela fecero ricordare. Guardò giù e vide due facchini che stavano introducendo nell'alloggio del pianterreno i pezzi di alcuni letti. Tre donne davano le disposizioni: una corpulenta, ma dalla voce sottile e tagliente: un'altra meno in carne, dalla voce tendente al virile. Solo la più giovane, oltre a parlare, dava anche una mano ai due uomini di fatica, le uniche persone silenziose del gruppo.

Qualche giorno prima, era uscita da quell'alloggio una coppia di anziani negozianti, rimasti senza lavoro e senza mezzi, dopo il sequestro della loro bottega. L'espropriazione era avvenuta, come già in altri casi, non in base a pubbliche generali disposizioni, ma in seguito a un controllo, durante il quale erano state rilevate alcune trasgressioni di regole che i proprietari non avevano avuto mai l'occasione di conoscere. Se n'erano andati in silenzio, senza quasi far avvertire la loro partenza. Anche i mobili, venduti per necessità, erano stati asportati con discrezione, si sarebbe detto in punta di piedi.

Buona parte dei vicini di Roberto avevano lasciato la casa per trasferirsi oltre i nuovi confini. Erano ormai trascorsi più di tre anni dalla fine della guerra, e in quella tarda estate del 1948 tutta la città era profondamente sconvolta. Già nel secondo semestre del 1945, e ancor più in seguito, le partenze avevano ridotto di molto la popolazione fiumana. La gente vendeva per poco mobili e suppellettili, e raggiungeva Trieste o altre città più lontane. Poi, dopo il trattato di pace, che aveva stabilito, per gli abitanti di lingua d'uso italiana il diritto di optare per la conservazione della propria cittadinanza, l'esodo divenne quasi generale. La città aveva cambiato in breve tempo lingua e fisionomia.

Le partenze continuavano, ed altre sarebbero avvenute in seguito, poiché gli optanti, ottenuta la convalida dell'opzione, avevano ancora un anno di tempo per lasciare la Jugoslavia. Coloro ai quali le autorità locali respingevano l'opzione, avevano davanti a sé la scelta: o rimanere in Jugoslavia, rinunciando alla cittadinanza italiana, o varcare illegalmente il confine.

Roberto, mentre stava alla finestra, considerò con malinconia i cambiamenti avvenuti nelle sue vicinanze. Ripensò alle due anziane sorelle che avevano per tanti anni abitato nel piano sotto al suo. Immaginò il loro stato d'animo quando, dopo aver venduto i pochi mobili, impregnati di tanti ricordi, si erano dirette ad uno dei campi allestiti per i profughi in Italia. Nel salutarlo non gli avevano chiesto se avesse o no l'intenzione di partire anche lui. Nelle loro frasi, con le quali pareva

non volessero esprimere, ma piuttosto nascondere i propri sentimenti, egli aveva intravisto il desiderio di scusarsi perché lo lasciavano solo, privandolo della loro discreta e affettuosa assistenza, che di tanto in tanto gli venivano ad offrire. Aveva ricevuto, dopo, anche delle lettere; rare, poiché la posta non era per loro una spesa trascurabile, ma piene di premurose domande.

Roberto, purtroppo, non aveva potuto dare nessuna notizia di Clara. La sua sparizione era rimasta un enigma. Aveva tentato tutto: esposti scritti a varie autorità di Fiume e di altre città; richieste d'indagini alla Croce Rossa; ricerche per trovare eventuali parenti di lei. Le lettere o erano rimaste senza risposta o avevano ottenuto soltanto la riconferma del mistero. Di parenti, nessuna traccia. Clara era stata figlia unica ed orfana. Certi cugini di secondo grado, dei quali era riuscito a pescare i nomi e gli indirizzi d'anteguerra, erano anch'essi spariti, e probabilmente morti in qualche campo nazista. Aveva pensato anche di mettersi in contatto col marito di Clara. Ma un giorno venne a sapere da Furio, (al quale si era rivolto perché facesse, lui più vicino agli ambienti direttivi, delle ricerche), che il marito di Clara era stato arrestato in Dalmazia dai partigiani, per la sua collaborazione coi tedeschi. Non gli fu detto nulla della sua sorte, ma se la immaginò.

Degli altri vicini, a lui noti, parecchi erano partiti in quegli anni. Alcuni se n'erano andati alla chetichella, altri erano venuti a salutarlo. I padroni della vicina osteria gli avevano portato e fatto accettare quasi a forza alcune bottiglie. "Per ricordo" avevano detto. "Ma si beva al più presto i ricordi e pensi all'avvenire. Vogliamo incontrarla in Italia". Egli salutava tutti con un arrivederci, ma ad ogni nuova partenza sentiva aumentare il vuoto intorno a sé.

Guardando dalla finestra, provò ad un tratto una sensazione quasi fisica di quel vuoto. Gli sembrò che nelle stanze delle case vicine, oltre le imposte ancora chiuse o i vetri luccicanti esteriormente di sole, regnasse il buio. Si volse a guardare la propria camera: non si era ancora del tutto svincolata dalla notte. Spalancò allora tutte le due finestre e si rimise al davanzale. Giù il trasporto dei mobili continuava, le voci delle donne echeggiavano dentro un vasto silenzio. Il sole ammantava di colori le case, ma faceva pure risaltare le tracce che il tempo aveva lasciato sui tetti, sugli intonachi, sulle grondaie. Le case prendevano l'aspetto di volti aggrinziti. Anche la villa che trent'anni prima aveva dato alloggio ad Alceste De Ambris e nella quale Roberto adolescente aveva visto entrare Gabriele D'Annunzio, esponeva con apatica rassegnazione tutte le sue scrostature alla luce di quel sole impietoso.

(...)

La sua biblioteca privata, alla quale teneva assai, era rimasta da tre anni quasi immutata. Dalla fine della guerra, difatti, non giungevano nelle librerie di Fiume nuovi libri italiani. Le uniche informazioni dirette dall'Italia erano quelle della radio. Qualche pubblicazione in lingua italiana usciva anche in Jugoslavia, ma di argomento politico o, per meglio dire, propagandistico: fascioletti dove filosofia, scienza, arte, problemi sociali venivano esposti con semplicistica saccenteria. La

“minoranza italiana” era tutta da istruire: sull’assurdità dell’esistenza di Dio, sui fini costruttivi della vera arte, sul reale significato della storia, sulla lotta di classe e sulla vita sociale futura. Naturalmente gli opuscoli venivano distribuiti anche gratis. Roberto ne aveva letti parecchi, qualche volta con divertita curiosità. Erano le sole novità librarie che gli erano accessibili, poiché non conosceva nessuna lingua slava quanto bastava per poter leggere senza gravi intoppi i nuovi libri esposti nelle vetrine. L’assenza delle novità italiane non gli impediva, però, di passare gran parte delle ore libere nella lettura. Molte edizioni italiane di vecchia data, per lui nuove, aveva potuto acquistare nel solito negozio, dove i fiumani che si accingevano a partire si alleggerivano dei libri non indispensabili. Tra le altre, aveva trovato un’opera, più di statistiche che di storia, che riguardava gli ultimi decenni della città. Finito un capitolo della musica medioevale, si ricordò proprio di quel libro, che non aveva ancora sfogliato, e lo levò dallo scaffale. Nell’aprirlo, gli cadde l’occhio su una cartina del comune di Fiume al tempo dell’Austria-Ungheria. Si soffermò a guardare i contorni simili al collo e alla testa di un cavallo nell’atto di nitrire, che gli rammentarono la mappa di cartapesta appesa a una parete del corridoio della scuola da lui frequentata tanti anni fa. Quella mappa era stata tolta dopo l’annessione di Fiume all’Italia, poiché una parte dei cosiddetti sottocomuni era stata ceduta alla Jugoslavia: la parte montuosa, raffigurante la testa. Il comune di Fiume, dal ‘24 al ‘45, non aveva avuto più la forma cavallina. Ora, dopo l’annessione di tutta la città alla Jugoslavia, che forma avrebbe acquistato il territorio fiumano? La fusione con Sussak avrebbe dilatato tutto il comune. Ma la vecchia Fiume si sarebbe dissolta. “Sì, proprio così” disse tra sé Roberto e sentì che quel dissolvimento stava raggiungendo anche lui. Fino alle ossa.

Mate Balota
(1898 – 1963)

Prid “Kontinentalon”¹

Na Sušaku, prid “Kontinentalon”
stoje stoli do stola,
oni su lita bili svidoki
čuda našega bola.

Tu su za stolin se stajala
mlada dica razgnana,
odovud priko smo gledali
svakega božjega dana.

Tu smo se rasuti skupljali
od svih dalekih strana
i na široko otpirali
srca si razjadana.

Na Sušaku, prid “Kontinentalon”
svi smo bili poznati,
likari, suci, učitelji,
težaki i ukati.

Jenu smo tugu u srcu nosili,
skupa gledali priko,
sve nas je tamo pozivala krv
i materino mlako.

Na Sušaku, prid “Kontinentalon”
hlade divlji kostanji,
tote je naše zavitno misto,
tu smo gosti svagdanji.

Na Rečini

Na Sušaku, u Rečini,
kalna voda teče,
Svaki put, kad tuda projden
srce me zapeče.

Na Rečini stoji most,
ničesa ne veže,
po njen gredu soldati,
svaki pušku steže.

Priko mosta lipi grad
pun je naših brati,
a do mosta jena žica:
tu te čeka mati.

Stoji tamo cilo jutro,
stati će do noći,
čekati te, ufati će,
češ li moći doći.

Prašljive su njeje noge
i stare cavate,
milo lice zbrzdalo se,
škrbeći se za te.

Na Sušaku pod Trsaton
teče Fiumera,
priko nje su drage glave
miljare matera.

¹ Proza i poezija, MH, Pododbor u Rijeci, Rijeka 1959.

Enrico Morovich
(1906 – 1994)

Un Italiano di Fiume

Cuori di pietra

Le donne sono per natura più coraggiose degli uomini, più combattive. Esse ti odiano con tutto il cuore e col sorriso sulle labbra. Il loro disprezzo è preciso, non sbaglia e tu senti la rabbia che ti riempie il cuore. Incredibili le cose amare che una madre può dire a un figlio, incredibili le cose ingiuste, incredibile la loro sicurezza. Ma vi sono figli che sanno tacere, che fidano nell'avvenire.

Giorno verrà, sembra dicano fra di sé, in cui ti accorgerai di avere sbagliato.

Quando nacqui tu mi respingesti delusa, me lo dicesti perfino, e non avesti latte per me. Fu comperata una vacca bianca che brucava l'erba del prato durante il giorno e riposava nel buio in cantina durante la notte.

Queste parole che sembrano d'odio per la mia genitrice sono ben lungi dall'essere tali: nessuno sfugge al proprio destino. Mia madre, guidata da forze più forti di lei, diceva la verità, conscia forse della mia forza, capace di sopportare ogni verità, anche la più amara, e per me finché visse fu una Dea alla quale m'appoggiai come un piccolo e poi più grande parassita. Anche se non mi amava, poiché non meritevole d'amore, ella faticò per me e io ancora le sono grato.

Quanti in questa vita amano perfino pazzamente senza essere riamati, e non ne fanno una tragedia, il loro orgoglio non si sente ferito. Quale la colpa d'un lupo, d'essere un lupo? D'un serpente, d'essere un serpente? Se mia madre partorì una serpe, avrebbe dovuto amarla? Se non poté nutrirla dal suo seno, come fargliene una colpa? Quanti giudizi errati su di me! Li potrei enumerare a uno a uno, tanto precisa è la mia memoria. Forse la mancanza d'amore fa i cuori di pietra. Ma sono forti i cuori di pietra.

(...)

* Rusconi Libri, Milano 1993.

Porto Baross

Se si tien conto che ancora nel 1914, allo scoppio della Prima Guerra Mondiale, il porto di Fiume era in via di costruzione, è facile capire come gli anni a partire dal 1867 fossero stati d'intenso lavoro in tutti i sensi, lavoro che aveva portato non soltanto una massa di operai e manovali nella città e nei suoi dintorni, dato che il lavoro anche ben retribuito non vi mancava, ma anche un numero rilevante di ingegneri, di tecnici, di artigiani. E poiché, a giudicare da quanto si legge, gli anni dal 1867 furono anni difficili non soltanto per Fiume, che aveva i croati in casa al posto degli ungheresi, ma per tutto l'Impero che sopportava le conseguenze di una rivoluzione a Vienna, in Ungheria, le guerre perdute nella Lombardia e nel Veneto, e con la Prussia, si deve supporre che una gran massa della nuova popolazione della città fosse composta da italiani provenienti dal Friuli, che era stato Austria fino a poco prima, e dalle Marche. E tanti italiani non s'erano fermati al di qua dell'Eneo, ma erano andati al di là, sistemandosi a Sussak e nei suoi dintorni.

Nell'immediato secondo dopoguerra mi è capitato di assistere, in presenza di certi commissari per la ricostruzione del porto, al dispiegamento e all'esame frettoloso e superficiale di una pianta delle nuove costruzioni portuali che gli ungheresi avevano progettato negli anni della Prima Guerra, per un fortunato dopoguerra. Uno dei commissari non mancò di commentare che quelle fantastiche costruzioni dovevano essere state suggerite agli ungheresi probabilmente dalla fame che soffrivano durante la guerra. Nessuno commentò il commento. È un fatto, però, che se il nuovo ponte-piazzale di Sussak fu costruito dopo questa guerra a tempo di record, lo si deve anche ai disegni e piani relativi che erano stati trovati pronti tra le carte dell'ex Genio Civile Italiano. Forse anche quei funzionari avevano sognato, tormentati dall'appetito se non proprio dalla fame, un ponte bellissimo, che altri, più fortunati, avevano potuto realizzare. Non è detto che se l'attuale porto di Fiume dovesse essere ingrandito, rimodernato, i progettisti non darebbero un'occhiata ai disegni dei negletti ingegneri magiari.

Nel 1880 il porto era ancora lontano dall'essere finito, eppure chissà quanti primi giorni vissero allora coloro che avevano occasione di frequentarlo, sia per lavoro, sia poi per affari, sia da semplici cittadini interessati al progredire instancabile della città: le prime navi a vapore, le prime navi da guerra costruite nel cantiere Danubius, le prime grosse navi passeggeri che venivano a prendersi gli emigranti alloggiati nel palazzo apposito.

Quanto durò la costruzione del palazzo Adria? Quanto la costruzione dello sfortunato palazzo del Governatore che pare sia crollato in parte durante i lavori, provocando morti e feriti e seri guai per gli ingegneri costruttori?

Quando fu terminato il porto Baross, e il Delta e la Braidizza cominciarono a riempirsi di merce, fu costruita la galleria elicoidale che consentiva ai treni di arrivare a certi scali senza che dovessero passare l'alto ponte sull'Eneo. I binari della

galleria si univano a quelli provenienti da Fiume dopo una bella salita, quasi sotto il colle di Tersatto.

E intanto la popolazione cresceva e a Fiume uscivano i giornali in tre lingue che si stampavano nelle tipografie cittadine, per tacere dei giornali di Vienna, di Budapest e di Trieste che arrivavano giornalmente.

Il ponte di Sussak segnava più che altro un confine daziario.

(...)

Sogni e realtà

Ci sono fiumani che mi rimproverano, sia pure di rado perché frequento pochi miei concittadini, di parlare così spesso di trapassati. I defunti, dicono, vanno lasciati in pace. Non più tardi di oggi pomeriggio ho sognato Francesco Drenig, e in un modo molto curioso. Eravamo tutti vivi, vivissimi. Egli aveva tenuto una conferenza. A discorso finito ero andato a stringergli la mano e a dirgli qualche parola di plauso, ed egli mi disse: "Bravo tu, aspettami poi che devo parlarti di cose nostre". Era alto come al solito, ma giovane ed elegante.

Elegantissimo mi apparve anche una volta l'ispettore Benedetto Kucich. Mi compiacqui vivamente con lui, non soltanto per la signorilità nel vestire, ma anche per l'aspetto giovane. Egli mi sorrise, un sorriso pieno di mistero. Un'altra volta lo sognai al tavolo d'un banchetto a tarda notte. La gran parte dei partecipanti doveva essersene già andata, rimanevano ancora lì, per ragioni che proprio non saprei spiegare, appunto il Kucich accanto ad Ariosto Mini che in tempi lontanissimi era stato amico di mio padre e più là, sola, ma niente affatto disturbata della sua solitudine, la professoressa Filomena Burich. È possibile che nella libertà del sonno il mio cervello funzioni un po' come un caleidoscopio, che è sempre imprevedibile nelle sue continue variazioni. È un fatto che anch'io, in momenti ottimisti, sono portato a pensare che gli amici o conoscenti dell'aldilà abbiano piacere di farsi rivedere da me, magari ad anni di distanza, sul mio schermo dei sogni, che più che uno schermo, chiamerei un ambiente, o addirittura un piccolo palcoscenico.

Recentemente ho sognato Vito Samsa salire su una piccola macchina aperta e partire rapidissimo; e ancora più recentemente lo sognai intorno a un tavolo dove eravamo molti, direi, fiumani già adulti, ma ridiventati giovani, ad ascoltare un conferenziere che non riesco a ricordare e che non vorrei nemmeno indicare pressappoco. Samsa era in vena di far dispetti e, risvegliatomi, ricordai chiaramente una gita lontana fatta con gli esploratori cattolici nella vallata dell'Eneo, non lontana dalle sorgenti. I più alti in grado in quella gita erano Enzo Brazzoduro e Arturo Valcastelli. Samsa era il solo in borghese invece che nella divisa di boy-scout, e appunto faceva dei dispetti ad Arturo. Io ero sorpreso da quel suo buon umore perché in genere era serio e disciplinato. Di quella gita ricordo soltanto che, a un certo momento, ci trovammo davanti a una località chiamata forse ancora oggi Podbreg, dalla quale la vista del golfo era bellissima.

Poco prima di lasciare Fiume, un po' in ritardo nei confronti della stragrande maggioranza degli esuli, feci una passeggiata per una strada che non ricordo se fosse in continuazione alla via Trieste o un'altra. A un certo momento arrivai a una villa che ricordavo per il suo nome strano, Ullundi, nome probabilmente magiaro, che sapeva un po' di turco. Anche in quell'occasione pensai che mio padre, che era nato nel 1875, si era goduto da ragazzo e da giovinetto una Fiume invidiabile tutta in via di costruzione e ingrandimento. Mio padre morì nel 1917 quando io avevo appena undici anni. Gli anni che seguirono furono per molti versi bellissimi, soprattutto perché nessuno di noi pensava ai drammi e alle tragedie che aspettavano la nostra città negli anni in cui saremmo stati maturi.

Lőrinc Szabó
(1900 – 1957)

Utóléért csoda

Fiume – a régi, gyerekkori?
Elértem s megbocsátottam neki.
A szörny Hamburg és Genova után
mint elkésett ünnepi adomány,
olyan volt, szerény; még debreceni
tartozék, sőt balassagyarmati
álmok gyarmata. Szinte magam is
zsugorodtam, ott járva-kelve kis
kikötőjében, üldögélve a
mólón, mászkálva hegyén: a csoda,
mely egykor nem *működött*, most talán
még kedvesebben: csupa kisleány
s fiú vett körül – komoly emberek! –
s nagy gőzösök – mégis játékszerek! –
s még teljesebb lett mese és varázs,
amikor este az osztériás
– gyanútlan – cigarettával kínált
s azon Kalypszó tündérneve állt.

Dostignuto čudo

Rijeka – ona stara, iz djetinjstva?
dostigao sam je i oprostio joj.
Nakon nemani Hamburga i Genove
kao zakašnjeli blagdanski dar
takva je bila, skromna; nešto što je još
Debrecenu
pripadalo, štoviše: kolonija snova
iz Balassagyarmata. Kao da sam se i sam
smanjio hodajući u malo
luci njezinoj, sjedeći
na molu, lutajući po njezinom brdu: čudo
koje nekoć nije *funkcioniralo*, sada možda
još umiljatije: same djevojčice
i dječaci su me okružili – ozbiljni ljudi! –
i veliki parobrodi – a ipak igračke! –
i još je potpunija postala bajka i čarolija
kada me je navečer oštarijaš
– ne sluteći ništa – nudio cigaretom
a na njoj pisalo vilinsko ime Kalypso.

¹ Dostignuto čudo, u Književna Rijeka 3/2003. Prevela Franciska Čurković-Major.

Paolo Santarcangeli
(1909 – 1996)

Il porto dell'aquila decapitata

X. Pomeriggio a Fiume

A Fiume, il mare muore. Ai piedi dei moli, sotto le scalette coperte di alghe, si muove ancora un poco. Ed ha uno strano colore. In nessun paese ha un aspetto così perlaceo, così sottile nel suo incantesimo estenuato. Mare stanco. Mare, appunto, che vuole morire nel lungo pomeriggio. La chiostra delle isole lo chiude, formando un lago di malinconia. La vetta familiare del Monte Maggiore lo sovrasta, come sempre. Ma poi, se volgiamo gli occhi verso la città, lo spettacolo è diverso – ma non molto – da quello che avevamo contemplato mille e mille volte, in pomeriggi come questi, negli anni della fanciullezza e della gioventù.

Oggi, Fiume non offre un volto accogliente allo straniero che la visita. Tetti grigi, case grigie, ferri arrugginiti, polvere. I turisti, per lo più tedeschi, austriaci, francesi, ma anche italiani, affollano gli uffici della società di navigazione o attraversano distratti la città; impazienti di lasciare quelle vie, di partire per la Dalmazia, per il mare chiaro di luce e seminato di isole lunghe e violacee, di scendere per la costa promettente vacanze piene di sole. Autobus, zeppi di gente, di fagotti, ceste, borse, valigie, corrono per ogni dove o sostano per poco.

La lunga diga, metà, una volta, di innamorati, di canottieri, di pescatori alla lenza, appare tutta diversa. Mancano le note, abituali sagome dello Stabilimento dei bagni, le sedi dei canottieri. Fra i binari cresce un'erba pallida e si sente un lontano brusio di autocarri. Le gru del porto alzano al cielo le lunghe braccia, come per pregare. Di quando in quando, una barca solca le acque di madreperla. Lungo la riva non mi saluta nessuno, perché nessuno mi conosce.

Mi preparo a lasciare la città, in cui sono venuto per poche ore, come un ladro. Ma, se chiudo gli occhi per qualche istante, è come se la Piazza, il Corso si animassero di una turba di spettri: la lieta passeggiata della sera.

Col cuore di chi si avvia ad un lungo distacco, guardo ancora una volta il mare della mia giovinezza che muore sotto le pietre algose del molo.

* Del Bianco editore, Seconda edizione, Udine 1988.

Dimenticano gli sciocchi. Sanno dimenticare i saggi.

Tuttavia, chi potrà dire di sé, convinto, di essere uno sciocco? E chi oserà affermare di sentirsi interamente saggio? Prendiamo quindi la via di mezzo, e ricordiamo.

Noi non sappiamo dove finisce la gioia e dove incomincia il dolore del ricordare, del ricondurre al cuore le immagini trascorse. E, nel difficile compenetrarsi dei sentimenti, cosa è dolore e cosa è gioia? Diletto tenacissimo; tenacissima pena che ci fa sentire maggiormente vivi. E poi: "Ognuno ha i ricordi che merita".

Cosa saremmo senza questo rammemorare insistente? Ancora più pallide larve?

Dolore, ho detto? No, neppure più dolore. Soltanto, col crepuscolo, un suo lento scolorire. E la patria ci diventa un poco più estranea. Forse è un bene.

Siede la noia su un binario morto; e con essa, compagno non indegno dell'uomo, la tristezza. Sicché neanche a se stessi si osa confidare l'animo, tanto esso è pieno di timore, tanto è importuna la memoria, tanto appare pericoloso condurre i propri pensieri sino alle ultime conseguenze.

Persino l'aria appare piena di tremiti. Rassegnarsi è duro. Così come è duro accettare che la gioventù sia passata e che non sia dato a nessuno di mutare la stagione dell'esistenza né di rivivere in pienezza il proprio passato.

Solo una cosa si può tentare: Separare con cura le pagine incollate della propria storia, stando attenti a non lacerarne i fogli, e decifrare la scrittura che gli anni hanno fatto impallidire.

Il sole dispare dietro la catena del Monte Maggiore che, per un momento fuggevole, prende la tinta dell'ametista verso il cielo, dello zaffiro verso il mare; per un poco, è come se l'acqua abbagliasse; poi, essa si fissa in una grigia immobilità, percorsa tuttavia da brividi, come la pelle di un grande animale dormente. Le sinuosità delle rive si sfumano. Tutto tace.

(...)

XIX. La Gomila

Così veniva chiamata la nostra Città Vecchia, poiché quel nome era passato, nell'uso locale, a indicarla tutta, mentre i più vecchi distinguevano tra Gomila e Marsecia.

L'etimologia del nome, come al solito, è incerta. Secondo il nostro storico Kobler, viene dal vocabolario croato "mucchio di letame"; secondo un altro storico, Muench, da "mucchi di terra" che coprivano tumuli antichi; secondo un terzo, si chiamava così perché sul luogo si erano scoperti dei sepolchi dell'età megalitica o, secondo un quarto ricercatore, rovine di castelli. Ma circa l'origine delle "gomile" già anticamente il popolo non sapeva nulla di preciso.

La Città Vecchia è delimitata in basso dal Corso; ad Oriente, presso a poco, dal Canale della Fiumara; a monte, dalla strada che porta al Tribunale; ad Occidente, da un'altra strada, in forte salita, che dalla piazza centrale della città va sino al palazzo del Governo. A metà del Corso si alza – per modo di dire, poiché non è certo una costruzione da dare le vertigini – la Torre Civica, emblema del Comune, sotto cui si

apre la principale porta d'accesso alla Gomila. Solo la parte bassa di quella torre è antica, ornata dei busti di pietra degli imperatori Leopoldo I e Carlo VI; sotto cui stava un'aquila imperiale, trasportata in quel luogo dal demolito fortino di San Giacomo; sopra i busti, lo stemma di Fiume, donato alla città nel 1659 dal primo di quei sovrani, a sostituire il precedente San Vito che bolle in pentola. L'aquila di ferro a cui sarà poi mozzata una delle due teste era stata issata sulla sommità della cupola nel 1906, al posto di un'altra aquila, ormai giubilata. Ora non c'è più nemmeno quella, ma solo una specie di bottone.

La Città Vecchia serrava nella sua cerchia il Municipio, già convento del soppresso ordine degli Agostiniani, tinto di un giallo erariale austro-ungarico e non privo di una sua semplice nobiltà, e le antiche chiese, un vecchio e tignoso arco, altro emblema nonché gloria della città, risalente all'epoca dei Romani; e poi, come dicevo, i bordelli; il resto formava la più pittoresca congerie di case venete che si potesse immaginare.

Passato l'arco della Torre e salendo per la Calle Cà d'Oro – senza nessun richiamo a Venezia, ma in memoria di una casa che sorgeva di fronte all'antico Palazzo di Città e che ebbe, non si sa perché, il pomposo appellativo di "Domus aurea" – s'incontra la rotonda chiesetta di San Vito, di un barocchetto garbato. Sull'altar maggiore stava – e probabilmente sta ancora – un antico e venerato crocefisso, il cui costato, secondo la leggenda, sanguinò quando un giuocatore di dadi, perseguitato dalla sfortuna, gli scagliò contro un sasso. L'empio, secondo una vecchia cronaca, sarebbe stato "immanentemente inghiottito dalla terra, da cui rimase sporgente solo il sacrilego braccio". Da bambino, quella storia mi fece molta impressione. La facciata della chiesa, di pietre squadrate, porta infissa, a sinistra dell'ingresso principale, una palla di cannone circondata dalla scritta, ormai appena leggibile: "Ista dabit nobis Gallos hinc pulsura Anglia poma": un ricordo del bombardamento inglese del 1813 contro la città occupata dai francesi.

Strade dai nomi pittoreschi, a cominciare dalla calle della Marsecchia (secondo gli storici, discendente forse da Mars), arteria principale, Regent Street della miseria, continuando con la calle dei Canapini (che fu probabilmente il cardo maximus della colonia romana) e con la calle della Zonta (perché – si diceva – ivi si aggiungeva, si "zontava" l'acqua al vino portato di fuori), con le calli del Pozzo, del Volto, dei Sarti, del Barbacan, e via dicendo. Dietro la Torre Civica, la ciarliera, scoppiettante animazione delle "vendirigole" di verdura e di "odori", in quella piazza delle Erbe, appunto, in cui, nelle sere d'inverno, c'era da piangere per il freddo, a meno di non comperare ad una bancarella una manciata di castagne o un cartoccio di "muscoli" cotti; o di rifugiarsi in una delle tante osterie per bere un bicchiere o due dell'aspro vino nostrano: ma a noi, ragazzi "di buona famiglia", questo non era permesso.

Straducole sghembe, balconi, aggetti, volti, portici, loggette; su qualche facciata, armi e stemmi, a testimoniare di una nobiltà passata. Una popolazione stretta in case vecchissime, anguste, dove allignava la tisi e si alzavano altissimi i litigi, insieme ai gridi delle madri. Con voci che trapassavano i muri e rimbalzavano nelle piazze, esse chiamavano i figli, perduti nel giuoco di saltellare su un piede nelle caselle tracciate per

terra con un pezzo di gesso o a lanciare col pollice premuto contro l'indice, puntando a terra il mignolo, le biglie colorate – le “spigole” – che erano di coccio colorato oppure di vetro, con fili meravigliosi e ghirigori di colore.

Parlo di un ambiente e di uno spettacolo abbastanza somigliante, io credo, ai quartieri popolari di molte piccole città italiane, e in particolare, venete, di quei tempi. Una popolazione stretta tra mura che impediscono gli allargamenti e vorrebbero soffocare l'aumentare degli abitanti: gente per lo più povera o addirittura misera, di barcaioi e vecchi marinai con le loro mogli e figli, di operai e operaie delle industrie; di artigiani talvolta nobili per l'antica virtù del mestiere; tanti bambini e molto rumorosi; insegne, oscillanti al vento, di osterie, di sarti, di piccole botteghe; qua e là, una casa che si appoggia con archi e volti ad un'altra di fronte, quasi comprimendo il respiro a chi vuole passare in mezzo ad esse; ogni tanto, il sorriso di un portone spalancato su una breve corte in cui vivacchiano un alberello e un poco di verde e razzolano quattro galline; un senso di vecchio che fa apparire fastidioso e più misero il poco di nuovo che tenta di entrarvi; un improvviso nascere e morire di canti, di baruffe, di richiami.

La notte, poca luce sulle strade e nelle calli e segreta quella che filtra dalle case; gatti veloci, selvatici, sospettosi, saettanti fra i pertugi e l'odore di piscio sotto le case; voci come spezzate e smorzate che d'un subito si fanno acute, per calare poi; l'eco dei canti dei bevitori; nel cielo, distante e annoiata, la luna. In tutto questo, predominante, nonostante l'eterno azzuffarsi, un senso di coesione, di solidarietà verso l'esterno, di sapienza ed insipienza ugualmente antiche.

Era una comunità armoniosa e organica, corrotta e integra, plebea ma con una venatura di nobiltà, carica di vizi e virtù commisti, dispettosa e generosa a modo suo: una vera comunione di popolo.

Oggi, di tutto questo, resta poco. La Città Vecchia di Fiume è stata quasi interamente bombardata e demolita; o, peggio, la si è lasciata andare a pezzi.

(...)

XXI. Amicizie e amori

Io fui sempre un solitario e amante della solitudine, seppure soffrendola e col desiderio costante, come accade ai solitari, di essere amato dagli altri; ma senza possedere quella tolleranza, se non adattamento o addirittura affetto, che sono necessari per creare una relazione di comprensione e di scambi col prossimo. Sentivo, ahimè, la mia diversità e la sempre diversa diversità degli altri. Presto mi fu caro sommergermi in un continuo meditare e studiare, alla ricerca di quelle essenze che non si rivelano mai, ma nella giovinezza paiono vicine; oppure gustavo sino in fondo le armoniose malinconie di un animo compiaciuto e insieme insoddisfatto di sé.

La mia vita fu dunque votata sin dall'infanzia alla irrequietudine, al ripiegamento su di sé con gravità e serietà; e al silenzio, con frequenti momenti di esaltazione sui motivi di quella solitudine, accentuate forse dalla mia condizione di figlio unico. Alla

formazione di un tale stato d'animo contribuiva un certo timore, che mi è rimasto, di penetrare nella sfera dell'animo altrui e di portargli con ciò offesa; ed anche una narcisistica sensualità che temeva l'incomprensione o, peggio, l'ironia degli altri. Così come c'entrava una consapevole esasperazione critica: non poca nei miei confronti ma troppa, ingenerosamente, nei confronti altrui.

Quello stato di esaltazione permanente e sottile trovò presto una quotidiana risorsa di maggiore concentrazione, un continuo discorrere con armonie già compiute e rese interiori – oltreché, s'intende, nelle letture – nelle ore appassionate trascorse al pianoforte. Erano soprattutto musiche di Bach, ed anche dei secentisti e settecentisti italiani e, in parte, di Mozart, a preferenza dei grandi romantici, poiché il rigore tematico del barocco così come il senso della forma e insieme la ridondanza di quelle architetture sonore, quel quasi prevedibile rispondere ora con una voce ed ora con un'altra, quel cantare coerente e solenne disciplinavano meglio le smanie e gli ardori e la scompostezza del mio animo.

Così, la musica divenne una parte essenziale della mia auto-educazione e dei miei privati disordini e dolori precoci.

Letture e musiche e senso di solitudine non impedirono tuttavia che io mi legassi in lunghe e fervide e fedeli amicizie, consolidate dagli interessi comuni nei lunghi vagabondaggi per la montagna. Resta in me il ricordo dei pomeriggi e delle serate trascorse in compagnia degli amici, a sviscerare problemi di ogni genere, di quelli che occupano i giovani; e le amicizie di allora – dirlo è un vanto per me – durano ancora, con, in qualche caso, lunghi scambi epistolari oltre gli Oceani, sulla carta sottile della posta aerea.

Ma noi sappiamo che l'importanza e la costanza di simili consorzierie giovanili sono caratteristiche di tutte le città, dove la gente si conosce, si frequenta e, fatte le sue scelte, non ha molto agio né, in Verità, motivo di cambiarle; ed è anche nota l'importanza formativa di quelle prime frequentazioni. Va pure detto che sceglievo i miei compagni badando alle qualità che ancora oggi m'interessano in un uomo: la vitalità, la vivacità, la spregiudicatezza e indipendenza del giudizio, il rigore mentale, il sense of humour.

Non si creda tuttavia – poiché ho ricordato amicizie in cui la componente della cultura aveva molta importanza – che la città fosse particolarmente favorevole alle occupazioni dell'intelletto. Come dovunque, gli interessi dei giovani si indirizzavano con prevalenza verso le attività sportive, ridotte, per i più, come sempre accade, alla rimasticatura delle sciocchezze dei giornali oppure verso i temi consueti che già si conoscono.

Anzi, la città – dedita in prevalenza alle industrie, ai commerci, a quelle attività che si chiamano “terziarie” – era decisamente, virulentemente ostile ai fatti della cultura (salvo la musica) e i giovani che giravano con i libri sotto il braccio erano guardati con ironia, quando non con disprezzo: ma senza troppa malignità. Eppure, quattro gatti appassionati – che, per la verità, erano, in parte, non fiamani – riuscirono a tenere in piedi, con due soldi, negli anni '30, la rivista Delta che, per qualche tempo, ebbe im-

portanza quasi nazionale. E in quella cittadina c'era fior di medici, di ingegneri, di avvocati, di studiosi delle varie discipline, con un livello di preparazione assai più che "provinciale". Emigrando spontaneamente, per la ristrettezza dell'orizzonte di casa oppure dopo, con la diaspora generale, essi seppero farsi rispettare e conquistarono posizioni di prestigio.

Tuttavia le amicizie di cui ho parlato non distoglievano troppe energie agli amori. A Fiume si amava furiosamente e con impegno. Come ho detto, la nostra regione non sentiva le remore moralistiche di molte parti d'Italia; oppure le aveva diverse. Le ragazze godevano di maggiore libertà e, seppure "ufficialmente" non lo si ammettesse, si tollerava tacitamente che, giunte a quella che si chiama l'età della ragione, facessero di sé quel che volevano.

Stupiti e incoraggiati da quell'abbondanza, ufficiali dell'esercito, impiegati di Stato trasferiti a Fiume e, in genere, i giovani provenienti dalle altre provincie – i "regnicoli" – ossessionati dalla fame erotica, dalla nevrosi amorosa del maschio italico, si davano da fare. Ma raccoglievano talvolta esperienze inaspettate; scoprivano, dietro quella appariscente libertà di costumi, un forte senso della dignità e non poco orgoglio. Le nostre ragazze – le "tabacchine" e le "sartorele" e le impiegate e le "ragazze di famiglia" – erano, sì, spavalde, con la spavalderia di chi non si sente più legato da tradizioni ingombranti e, in pari tempo, si guadagna il pane da sé, ed erano franche, con brio, scatenate al mare e durante il carnevale; erano senza bigotteria, quand'anche religiose, ed abili a fare andare d'accordo il diavolo e l'acqua santa; di buon sangue e di carni solide, per l'ottima riuscita degli incroci di origini diverse. Sicure di sé, asciutte di modi, impazienti e irrequiete, con un saldo senso della loro personalità, anche in quelle di condizione più modesta, sapevano poi distendere l'umore in una sensualità pigra e sciolta. Spesso bionde, per lo più slanciate, avevano corpi ben torniti, mentre il volto era talvolta duro e neppure armonioso nei tratti; su quelle labbra il nostro dialetto veneto, ancora più addolcito da qualche influenza croata, sapeva suonare sferzante sotto l'impulso di un risentimento.

Erano, di solito, disinteressate, intente quasi inconsciamente a vivere la loro breve stagione senza troppi calcoli né furberie; seppure, si capisce, non mancassero donne mosse dall'interesse; ma, allora, miravano per lo più a stabilire relazioni costanti, "more uxorio", generalmente accettate senza troppi rigori. Molti amori e amoretto, cominciati come per un giuoco, finivano in matrimoni.

Quindi, la gente si dedicava all'amore dappertutto; anche nei radi boschetti o nelle macchie di arbusti sopra la città. Così come era piacevole, ad esempio, penetrare con la barca in una delle grotte marine che si aprivano sulla costiera oltre Sussak e lì, sulla ghiaia fresca ma, ahimé, dura, giuocare agli amori tritoneschi con qualche naiade slava, privata del costume da bagno.

Già, perché dimenticavo di dire che, oltre alle ragazze di Fiume, c'era la riserva delle croate di Sussak, sode, floride, dal fascino un poco esotico e col vantaggio di diminuire i pettegozzetti in città; senza nemmeno menzionare l'altra aurea riserva, inesauribile in pratica, seppure limitata alla stagione estiva, delle villeggianti di Abbazia

e della sua zona. Tedesche, ungheresi, austriache, cecoslovacche calavano giù, di ogni età e dimensione, dopoché il sole era entrato nella mia costellazione dei Gemelli, libere, desiderose di dimenticare i freddi e il grigiore dei loro paesi e di ubriacarsi di Mediterraneo, di sole e di vino italiano, di frutta sàpida e di gioie senza pentimenti.

Né si pensi, con tutto ciò, che Fiume o Trieste fossero città più dissolute di altre; eravamo solo più spregiudicati, sinceri, spontanei; ma di ciò ho parlato altrove.

Potessi, solo per mezz'ora, fermarmi ancora all'angolo fra il Corso e Piazza Dante e rivedere i noti volti al passeggio della sera e, nello specchio di una vetrina scura, il volto della mia giovinezza!

XXII. I nomi

Per ragioni che non capirò mai, noi fiumani, pure usando moltissimo i nomi che corrono per tutti i paesi, abbiamo sempre avuto una predilezione per i nomi strani o strambi. Notiamo, per cominciare, l'inflazione degli antichi romani, per cui le calli della Città Vecchia echeggiavano i gridi delle madri che, novelle Caie e Calpurnie, chiamavano i loro Mario e Lucio e Cesare e Marco a farsi lavare il viso o a mangiare la minestra. E se non si comprende quali ragioni di simpatia per il generale bizantino-romano che sconfisse Attila sui Campi Catalauni abbia dato origine ai molti Ezii della città, per converso è abbastanza logico che, in omaggio al nostro fiume Eneo da cui, a quanto pare, la città prese il suo nome, molti ragazzi si chiamassero Eneo; e per derivazione, con inconsapevole spregio della storia e di Virgilio, parecchie ragazze furono condannate a portare il maschio nome di Enea.

Molto più tardi – sotto ispirazione ungaro-ebraica – venne il vezzo delle Magde, delle Marte, delle Violette; indi quello "fatale" delle Olghe e Sonie e Wande e Nore di ispirazione ibseniano-tolstoiana. Appena verso la fine, le savoiarde Marie Pie e Marie Letizie e Marie Grazie e simili e le Romane e Benite e Aduie sui cui motivi tacere è bello. Alle Patrizie, Rossane, Omelie e Loredane non abbiamo fatto in tempo ad arrivare.

Ma quel che appare più strano fu la fissazione di molte famiglie di chiamare tutti i propri componenti con un nome che cominciava con la stessa lettera; e possibilmente con la stessa vocale. Così, ci fu una famiglia in cui tutti i membri avevano il nome in "I", lettera che, io credo, è quella che di tutto l'alfabeto ne fornisce di meno (Iti, Ipazia, Ipparco...). Un'altra famiglia rivolse la sua preferenza alla lettera "A", la quale, dopo avere offerto le facili Anna e Ada e Alberta e Augusta, eccetera, finì col dare nomi quale – suppongo, unico al mondo – Arpalice (e molti miei conterranei ricorderanno ancora la ragazza strana, inquietante e leggera, magra e flessuosa, che portava quel terribilissimo nome).

Poi, c'erano i cognomi, di origine tanto diversa; ma questo vorrebbe un lungo discorso.

Čo je lipo tamo poli mora¹

Čo je lipo tamo poli mora,
još je lipše Lavurovo polje,
nije nutri driva ni kamenja,
ner su nutri dva bora zelena.

Nisu ono dva bora zelena,
neg su ono dva brajna jubjena:
mlaji brajne pod borom sijaše,
Janko brajni v tambur udaraše,
Piera kapitana pod tamburu zvaše:

- Što li ćemo, kamo li očemo
kamo ćemo s vojskom nakrenuti?
Ćemo k Senju ali k beloju Riki?

U Senju su mlajahni junaci,
u Riki su mlajahni divojki;
meju lugi hladna voda teče,
na njoj Mare bilo ruho pere,
vse tumbane i šare mahrame,
Mahrame su za mladih junaci,
Tumbane su za mladih divojak.

¹ Hrvatske pjesme Istre i kvarnerskih otoka, Čakavski sabor – Pula et al., Pula – Rijeka 1983.

Lucifero Martini (1916 – 2003)

Novi dom*

Puteljak je izbijao na proplanak pun blistave i dugačke trave koja je izgledala kao klasje nježne zelene boje što se nudi suncu koje je prodiralo među deblima. Neki je čovjek sjedio na livadi leđima naslonjenim na stablo s debelom i tamnom korom.

Iznenadena, Doris stane, a čovjek joj se nasmiješi savijajući debele usnice guste crvene boje kao cinober i prijateljski mahne rukom. “Dobar dan”, reče joj dižući se polako na noge, nimalo zbunjen, kao da taj susret za njega nije nadošao neočekivano.

“Dobar dan”, odgovori mu Doris ponešto smetena upitavši sebe tko je to. Čovjek je bio visok, crne kose su mu silazile prema prostranom čelu, a oči kao da su bile od zrelog badema. Pođe joj ususret kao da je to bilo staro poznanstvo, dugim i lakim korakom, zadovoljan što vidi nekoga koga je čekao možda dugo vremena i tko je, nažalost, previše kasnio.

“Drago mi je da vas vidim”, reče joj i stane uz njezin bok s neusiljenošću koja je Doris izgledala ako ne drugo, a ono sumnjiva, jer je dvojila da se ikad susrela s tim čovjekom i nije uspjela utvrditi ni izdaleka tko je i odakle je došao. “Čudite se?”, prošapće uobličujući usta u sramežljiv smiješak. “Ali ja vas dugo poznajem. Ili bolje ... Znam tko ste, jer sam vas često viđao dok ste stanovali u gradu.”

“Vidali ste me? ...”

“Da, ali nikad nismo razgovarali. Nisam imao za to hrabrosti. Zatim, vi ste se udali, a ja sam krenuo morem, a to je dug put koji vodi jako daleko. Ali vas nisam zaboravio.”

Doris su se te riječi činile sasvim suvišnim, pa ipak joj je bilo istodobno, na neki način, i drago što ih čuje. Nije još mogla sebi objasniti tko je taj čovjek, ali saznanje da mu je ostala u pameti, te to što doznaje da na nju misli, te da je možda i cijeni, barem po tome kako je on zamišlja, izazove u njoj osjećaj zadovoljstva i umirenja.

* S talijanskog preveo Zoran Kompanjet, ICR, Rijeka 1989.

“Ali tko ste vi, najzad?”, upita Doris, možda preoštrim glasom, samo zato da skrrije neki neodređeni osjećaj zahvalnosti do koga joj je bilo stalo u duši, ali to nije htjela iskazati, jer je smatrala tog čovjeka neznancem koji možda hoće da se zbliže, a ona to kani izbjeći.

“Stanovao sam nekoliko kuća do vaše, na Kozali”, reče s uzdahom. “Niste nikad obraćali pažnju na mene. Takvo sam biće koje ne budi interes, ne samo vaš, nego ničiji.” Oklijevao je kao da odmjerava riječ koju mu je teško izgovoriti, zatim brzo doda:

“Nažalost!” Doris ga pogleda iznenađena, ali i zadovoljna. Ako je nije zaboravio, a stanovala je na Kozali samo desetak godina, značilo je da barem za tog čovjeka nešto znači, nešto što ni neumitno protjecanje vremena nije uspjelo zakriti. Za trenutak pomisli na svog muža te uspoređi ovog čovjeka s njime i shvati da ju je ovaj susret podsjetio na druge susrete koje je doživjela u prošlosti, kada se osjećala uistinu sretna. A možda ... Izbriše predodžbu koja se počela stvarati i reče ravnodušno: “Mnogo je vremena otada prošlo. Sve je sad drugačije. Nismo više kao nekada. Vi ste sigurno u braku kao što sam i ja.”

“Znam da ste udati i da imate sina. Ali ja nisam oženjen”. Spusti pogled na zemlju, kao da se ispričava što nije doveo do kraja ono što je za mnoge zaključan čin i znak točke u životu. “Nisam imao vremena”, proslijedi. “More me je posvema obuzelo. Ono je kao vampir što krv siše i njime produžava svoj život”, zaključa.

“Ne mogu vjerovati da je baš tako”, spremno odvrati ona. “I more uzvraća ljubav”. Utihne. “A što se tiče braka... nije lako definirati.” Htjela je reći da nije lako živjeti u braku, potčinjavati se nekim njegovim pravilima što nam ograničavaju pokrete i riječi i stvaraju navike kojima se pojedinac lišava nekih pobuda koje se zajedno s bračnim partnerom ne mogu postići, a tako su posebne i u isto vrijeme i drage. Doris krene po čistini i čovjek uz nju. Ona se zatim naglo zaustavi i upita: “Kako to da se nalazite ovdje?”

“Vas sam čekao.”

“Čekali ste mene? A kako ste znali da ću ovuda proći?”

“Učinili ste to puno puta. Pretpostavio sam da ćete i opet učiniti. Želio sam vas susresti. I eto, danas sam vas sreo.”

Pogledaju se u tišini. Šum lišća skrene ženin pogled uvis. Zapuhao je lagan vjetar i pretvorio se u pjev izazvan njihovim grana ogromnih stabala. Prema njima se ona osjeti mala i slaba. Ili je takva bila zbog neočekivanih riječi koje je izrekao taj čovjek, i koje su joj odzvanjale, još uvijek u ušima, kao dalek zov, na koji odavna nije obraćala pažnju ili ga više i nije ni bilo. Zakorakne.

“Moram otići”, reče. “Kasno je. Moj bi sin morao uskoro biti kod kuće.”

“Ako hoćete, otpratit ću vas”, predloži čovjek.

“Ne treba. Hvala.”

Ona se okrene, a on ju je i dalje gledao. Doris osjeti težinu njegovih očiju na svojim leđima. Činilo joj se da te oči žele uhvatiti svaki njezin pokret i da se zadržavaju na njezinu tijelu u želji da je bolje upoznaju. Naglo se okrene. “Oprostite. Niste mi ni rekli vaše ime.”

“Niste me pitali, pa nisam htio ...”

“Imate pravo. Ali sad bih htjela znati. Baš ga se ne mogu sjetiti”, reče u žurbi, kao da se srami što se ne sjeća više nečega što također predstavlja dio njezine prošlosti od koje se možda preneglo odvojila, tako da sad već nije ni postojala. No, može li netko živjeti bez svoje prošlosti, upita se. Može li netko biti puno drukčiji nego što je bio?

“Cesco” reče on u jednom dahu.

“Da, Cesco. Sad mi se čini ...” Nije nastavila. Nije htjela nadodati tom njihovu tako mirnom i ugodnom razgovoru neku laž.

“Hvala, gospodine Cesco”.

“Niste mi rekli da li ćemo se moći još vidjeti.”

“Ne znam. Mislim da ne.”

Udalji se skoro trčeći sa čistine. Znala je da je on i dalje gleda i oćuti neki čudan osjećaj sreće. “Možda me želi”, pomisli i odjednom se osjeti sretnom.

(...)

“Dobar dan,” reče. “Došao sam.”

Direktorica ga pogleda bezizražajnim očima. “Da”, reče “Vi ste...” — “Simonetti”, odgovori Mauro i učini polunaklon kao izraz uljudnosti koju je tog trenutka smatrao potrebnom.

— “Simonetti... Simonetti...”, ponovi direktorica i izvadi naočale. “Talijansko ime ...”

“Da, drugarice, talijansko ime. U stvari ja sam iz Monfalcona... Tržič, znate.”

Žena se nasmiješi. “Možete govoriti i talijanski. Razumijem vrlo dobro. Istranka sam.”

“Ah”, reče Mauro, “no za mene je to svejedno. Izražavam se lakše na talijanskom, ali i na hrvatskom se prilično snalazim.” Postade prislan. “Učim hrvatski, znate.”

“Lijepo je znati jezike.”

“Slažem se”, odgovori Mauro, iako ga je popustljiv ton direktorice malko nervirao. — “Ali hrvatski je dobro znati jer smo u Hrvatskoj.” Zastane časkom da bi promotrio učinak: svojih riječi na direktoricu. Da li misli kao i on, ili... Ženine crte lica nisu se promijenile. Izgledala je da samo očekuje da on nastavi govoriti.

¹ Kurziv i u izvorniku, op. prevoditelja.

“Hoće da me bolje upozna, bez sumnje”, reče Mauro u sebi. Naglas prosljedi: “I baš zato što smo u Hrvatskoj, osjećam se prvenstveno Hrvatom. Jednom sam bio Talijan, sada ne više.”

“Onda zato...” Direktorica stane. Znatiželjno ga pogleda.

“Onda?” ponovi Mauro, “Nešto nije u redu?”

“Ne, naprosto nastojim utvrditi razlog zbog kojeg ste upisali vašeg sina u ovu školu u kojoj je nastavni jezik hrvatski. Sad mi je jasno, ali i opet ne mogu shvatiti.”

Mauro skupi obrve. Šta bi sada htjela znati ta žena?

“Ispitujete me kao da ste sudac. Naprotiv”, i slegne ramenima, “jedini sudac za sebe sam ja. A ja znadem što je u redu, a što nije.”

“Ne, baš ne mogu shvatiti”, nastavi direktorica, da vi šaljete vašeg sina, trebala bih reći, prisiljavate ga da pohađa hrvatsku školu. Ali, znate li vi da vaš sin ne zna hrvatski, znate li vi da vaš sin, inače vrlo inteligentan, ne uspijeva ići ukorak s drugim učenicima upravo zato što ga u tome sprečava jezik koji nije njegov. Da li ste svjesni ...”

Mauro joj nije dopustio da završi. “Vidite”, reče, “mogu se i složiti s vama. Moj sin ne zna dobro hrvatski. Ali on mora, kažem, mora znati, mora se osjećati Hrvatom i prema tome mora vladati hrvatskim jezikom. To je njegova sutrašnjica. Reći ćete mi da će ponavljati razred. Neka ponavlja ako je to potrebno za njegovu budućnost. Bolje će znati iduću godinu, ne čini li vam se?”

“Ali”, primijeti direktorica, “cijena je ponešto visoka”.

“Nijedna cijena nije visoka kad je riječ o budućnosti.”

Direktorica mahne glavom, raširi ruke držeći uzaludnim svako daljnje obrazlaganje, te zaključí: “Činite kako vi mislite da je najuputnije. Vi ste otac i prema tome vaša je sva odgovornost, baš zato jer gledate u budućnost koja je možda dalja za vašeg sina od onoga što vi mislite.”

Podigne se. Mauro je htio i na to odgovoriti. Odmah sebe uvjeri da je bolje šutjeti. Kimne malko glavom, izgovori užurbano “*Dovidenja*” i ode zatvorivši dosta snažno vrata. “I ti intelektualci”, progundá sam sa sobom dok je izlazio, “svaki od njih misli da je Bog otac. Ne može se s njima raspravljati. Hoće imati uvijek pravo i onda kad znaju da imaju krivo.”

Ali je u njemu nicala sumnja, koja ga je polagano počela mučiti. Bila je kao onaj bijeli oblak što se pojavi na vrhu Učke i izgleda da svojom bjelinom čini nebo čišćim, a kad tamo on predstavlja samo prvi i daleki nagovještaj oluje koja će se obrušiti na grad svom silinom vjetera i kiše. Ostale su mu u pameti one zadnje riječi, koje je direktorica izrekla gotovo ravnodušno, ona aluzija na budućnost što je “možda dalja za vašeg sina od onoga što vi mislite.” Što je, u biti, htjela reći tim riječima? Možda to da će ljudi i dalje govoriti talijanski, da će škole na talijanskom

jeziku i dalje postojati, pa je zato suvišno tražiti nešto što već postoji i što će pozitivno djelovati u budućnosti, tako da će biti za sve korisno? Izgledalo mu je da se gubi u svim tim mislima također i zato što se osjećao nemirnim zbog činjenice, da, ako direktorica slučajno ima pravo, onda je on pogriješio svojim postupkom koji može biti, u najmanju ruku, neumjestan, ako ne čak i poguban.

Mauro slegne ramenima i upravi automobil prema materinoj kući. “Barem ona me shvaća”, reče. “Ako i pogriješim, ali ne griješim, neće me prekoravati, zacijelo.”

Dio ceste što je trebalo preći bio je prilično kratak, pa ipak dostatan da se promijeni njegovo raspoloženje. Zbog toga, a da nije ni primijetio, kad je izlazio iz automobila pjevao je ariju što mu je pala na pamet i koja ga je podsjećala na davnu epizodu koju je doživio kao dječak u Tržiču posivjelom pod suncem što se razlilo po moru. Ponovi melodiju pred majkom koja je, čuvši buku automobila, otvorila ulazna vrata u prizemlju položenom na čvrstim stijenama što su stršile kao da čine obrambeni bedem zbog onog starog što je kuća sačuvala. Majka ga odmah počne pratiti pojačavajući ariju i potom mu reče drhtavim glasom: “Sjećaš li se? Ulica Pozzetto ...” Mauro zastane na vratima i prožme ga neki neodređeni osjećaj nostalgije. Rocca ... Ulica Duca d’ Aosta ... Brodogradilište ... Učini mu se da mu se srce steže, da sjećanje nastoji nadvladati svaki njegov poticaj.

Stajao je s rukama pruženim naprijed kao da želi dohvatiti sanju koja je bila jučerašnja i koja se raspršila nadvladana novini zbivanjima u kojima se on sve više osjećao tumačem, a ne statistom kao što je nekoć bio.

Prene ga sinov glas. “Tata, ti znaš hrvatski bolje od mene. Što znači ‘zimnica?’”

Mauro pogleda uokolo, kao da prekapa po glavi u potrazi za izrazom koji mu nije bio nov. “Zimnica?” reče, “Pa ... nije teško ... Svaki je dan spominju. Običan je to izraz.”

“Ali kako se to kaže na talijanskom?”, upita ga Lućio piskavim glasom pomaknuvši stolicu i ustajući.

“Je ili važno to znati?”, upita ponešto oprezan Mauro.

“Znadeš li što znači na hrvatskom?”

“Da.”

“I nije ti dovoljno?”

“Ali tata, moram napisati zadaću!”

“Kakvu zadaću?”

“Prevesti odlomak iz hrvatskog na talijanski. A ne znam prevesti na talijanski riječ ‘zimnica’.”

Mauro ustukne unazad. “Sad moraju i prevoditi, djeca u osnovnoj školi. Ali što bi htjeli? Koliko jezika hoće da znate? Zar nije dovoljno, možda, hrvatski koji je jezik zemlje, naš jezik?” Zašto osjeća u sebi ljutnju kako raste? Iznenadi se što postavlja sebi to pitanje. Mahne glavom. “Zimnica”, koja je riječ na talijanskom

može zamijeniti? "Zimnica" je "zimnica" i gotovo! O njoj se govori uvijek kada se približava zima i kada se opskrbljujemo, u unaprijed određenim prodavaonicama pasuljem i krumpirom, jabukama i suhomesnatim proizvodima. To je "zimnica", sve ono što je za vrijeme zime i bure bolje imati u kući, jer je tržnica često neopskrbljena. Osim toga, manje košta ranija nabava. "Tata, hoćeš li mi onda reći kojom talijanskom riječi mogu prevesti zimnica?"

Mauro se naglo okrene. "Hoćeš li prestati da me to pitaš? Zar sam ja možda tvoj nastavnik koji ti postavlja takve jezične probleme? Pođi k njemu. Nemoj od mene previše zahtijevati." Učini korak prema spavaćoj sobi, mrmljajući: "Kladim se da ni u rječniku nema te riječi", i potom se obrati majci: "Gdje je Doris?", upita. "Ne znam" odgovori starica. "Nije još došla. Možda je otišla kući".

"Uvijek isto", primijeti Mauro podigavši glas u nastupu srdžbe. Muž ovdje, a ona ondje. Nikad zajedno".

"Možda je glava boli", izreče Antonija insinuciju s ponešto zlobnim prizvukom.

"Njezina glavobolja ... Sve sami izgovori, ništa drugo nego izgovori. Je l' moguće da se glavobolja vrati svaki put kad to netko smatra potrebnim?"

"Pa, reče Antonija kiselo, "kad baš to nekome služi, lako je izmisliti."

Mauro zatvori vrata. Bilo mu je potrebno da ostane sam. Otvori ladicu i izvadi bocu rakije. Pogleda u nju. "Kako je bistra i čista", primijeti. "Nije zamućena kao što sam to ja. Za nju je sve jednostavno." Zadrži bocu časkom prema svjetlosti koja je prodirala kroz prozor, zatim pažljivo izvadi čep. "Izlij se u mene, bistra tekućino. Daj da osjetim tvoru prozirnost." Primakne bocu ustima, proguta dug gutljaj i potom se spusti na materin krevet. "Rakija je uistinu prijateljica. Družica je to, i neku drugu, bolju, bilo bi uzaludno tražiti drugdje."

Ljubomir Stefanović
(1950)

Dona Anamadona¹

*verGINE beata
bantovana deflorana
izvan svoga stana
Fiumanka piccola
Izvan matrimonia
Išće alimentaziu
Stavi denunziu/danunziu
Prez apelaziona
More croatico e more germanico
Prokurator licenciu javi
Skantana buža komunade*

Četiri soldata²

*U gradu tersata
Noć su za noć
Kantali iza ponoć*

*Su šli po divojke
Tancat njine dojke
Četiri soldata
Aš ni bilo rata*

Ka se nevestica³

*Z Vežice ale Tersata
Na drugi kunfin
Odpeljala
Ma se po zakonu
Sat/niku jedno spoznanje od nje
Ale od nje ljudeh dat
Ako se oni mej sobom pogode*

¹ *Pene ali kaštigi*, Dometi, Rijeka 1975. i *Užanci od kanta*, RNZ, Rijeka 2006.

² *Pene ali kaštigi*, Dometi, Rijeka 1975. i *Užanci od kanta*, RNZ, Rijeka 2006.

³ *Užanci od kanta*, RNZ, Rijeka 2006., neznatno varirani stihovi iz zbirke *Pene ali kaštigi*, Dometi, Rijeka 1975.

Šete bandjere ili prevrtljivac*

Komedija u dva čina

Prolog

Na pozornici se pojavljuje stariji, ali još uvijek "dobrodržeci" čovjek. To je Kazimir Kunelić zvan Perdica.

On uvodi svojim prologom gledaoce u zbivanja što se odigravaju u komediji i prije svake nove slike daje neka svoja objašnjenja te nakon toga stupa na scenu kao (glavni) akter u tim zbivanjima.

U gornjem dijelu tijela odjeven je normalno, ali donji je u gaćama čime simbolizira svoje "antijunaštvo".

PERDICA (*pred zavjesom*): Draga publiko! Lako mi je reći da se zovem Kazimir Kunelić, teže da me zovu Perdica, jer to nije nimalo muško ni junačko ime, a najteže da su me neki ljudi označili kao političkog prevrtljivca i prozvali šete bandjere.

Gledajući ovu komediju, zapravo događaje iz mog života prije prvog svjetskog rata u Opatiji pa sve do 1972. godine u Rijeci, moći ćete prosuditi u kojoj sam mjeri šete bandjere i u kojoj mjeri sam ja zato kriv.

Pitat ćete kako je došlo do toga da se iz mojih životnih zgoda napiše komedija i da ja osobno u njoj igram.

Jednog dana razgovarao sam o svojim doživljajima s mojim poznanikom, čovjekom od pera, i on mi reče: "Slušaj, Perdica, iz toga što si mi ispričao vidi se da si u životu nastojao svima ugoditi, pa sada ugodi i meni, napravimo iz tvoje priče kazališnu komediju, pa možda ugodimo i publici."

– "U redu" rekнем ja njemu "ali uz uvjet da ja publici od scene do scene objasnim neke stvari, da ne bi ispalo da sam lošiji nego li što jesam."

– "Dragi moj Perdica" odvrati on, "već po tome se vidi da ti ugadaš drugima samo zato da sebi koristiš."

* Otokar Keršovani, Rijeka 1977.

– "Tko više, tko manje, to čine i drugi. Takav je život!" zaključim ja ovu našu kratku i plodonosnu raspravu. A sada na posao!

(...)

Prvi čin 3. slika

PERDICA (*pred zavjesom*): Dane, onako tvrd – kao sjekirica – nije imao razumijevanja za moje ponašanje na sudu, pa više nisam mogao ostati u Opatiji. Nisam htio da me objesi o kakvu ogradu ili da začepi sa mnom kanal. Da je jedan protiv jednog, ne bih se bojao, ali oko njega je bilo uvijek po dvadesetak njegovih prijatelja.

U Rijeci, posao kod mađarskog trgovca bio je dosta lak. Dobro sam zarađivao. Da zadržim namještenje, morao sam biti dobar s gazdom i odobravati njegov politički pogled o mađarskoj Rijeci i mađarskom Jadranskom moru. Što ćete. Takav je život. Uostalom, mislio sam da ću na miru raditi i zabavljati se, da su me opatijski mladići zaboravili. Kad tamo, pogledajte malo i recite, zar me ne prati nesreća?

Javna kuća u Rijeci. U salonu sjede, stoje ili šeću mlade prostitutke raznih narodnosti (Nijemice, Mađarice, Talijanke, Hrvatice), mameći goste. Prisutni su i Perdica i njegov poslodavac Mađar. Kad se zavjesa digna glazba svira čardaš, a jedna od djevojaka, Ilonka, sjedi kraj Mađara i navlači čizme.

MAĐAR: Moj Ilonka, najplešni, najbolji devojka. Ja njoj reče, stavi čizma za mene, ona stavi čizma i pleše...

(Ilonka ustaje i pleše čardaš vrteći se oko njih. Kad je završila, Mađar je uhvati za pojas i povuče k sebi na divan).

MAĐAR: E, to ti je pravo mađarsko krv!

PERDICA: A mora bit vražja, oštija, altroke ona moja ćampa Amalija...

(Htio bi popipati Ilonku, ali ga Mađar odgurne tako da odleti do grupe muškaraca koji pijuckaju i šale se s prostitutkama).

PERDICA (*gleda u znak što ga jedan od njih ima u zapučku*): A to je znak od autonomaši, ča ne?

AUTONOMAŠ: Je, je!

PERDICA: Mat Kranjica, otac Furlan, viva Zanella, pravi Fiuman!

(U međuvremenu je iz pozadine skoro neprimjetno ušao elegantan muškarac, stariji gospodin u crnom fraku, s cilindrom, rukavicama, s bradicom. Kad ga djevojke ugledaju, polete k njemu, on klekne na pod, jedna od njih raširi iza njega veliku lepezu otvarajući je i zatvarajući tako da izgleda poput paunova repa. Djevojke oko njega plešu, udaraju takt i pjevaju):

PROSTITUTKE: O, che bel pavon¹, dirin-dela-dirin-don; o, che bel pavon dirin-dela-dirin-don.

¹ Lijepa li pauna.

PERDICA (*pita autonomaše*): A ko je ono blago?

JEDAN AUTONOMAŠ: Questo ze el conte Magnamoccoli, grande irredentista².

PROSTITUTKE: Oh, che bel pavon, oh che bel pavon!

(*Odjednom strka. Stigla je stara metresa i svo prestrašena sklapa ruke*).

METRESA: Ljudi moji, počel je rat, rat. Austrija proti Srbije.

(*Conte Magnamoccoli ustaje, zapitkuje što je, Mađar isto. Kad dozna što je, conte Magnamoccoli grli Mađara*).

CONTE MAGNAMOCCOLI: Ungarese, amico, alleato, Patto tripartito³.

MAĐAR: Ja, ja (*okrenut Perdici*), kad mi dobila rat, Mađar ne pusti Talijanu u Rijeka niti pišati u mađarsko Jadransko more. A ti Perdica se ništa ne strah. Ti ne u rat, ti Rundbuckel, ti imala goba, velika goba (*tapša ga po zaokrugljenim ledima*) pa ti neće u nijedna vojska. Ti škart (*smije se*). Tebe ne pustila komisija niti da se svuče na leva. Čin te videla odmah te poterala kao škart.

(*Perdica se kiselo smije. Jedna prostitutka nosi bocu vina. Pije i plače*).

PROSTITUTKA: Pijmo, veselimo se zadnji put. Rat je. Mlađi ljudi će na frontu, a mi ćemo u ovoj kući imati same stare slinavce.

(*Netko sjeda za pianino i svira plesne komade te svi plešu. Conte Magnamoccoli se spušta na koljena, te metresa zajaše na njega*).

METRESA: Forza, conte, alla carica!⁴

(*U salon ulijeću Ive, Beamo i Dane. Svi stanu. Beamo je opazio Perdicu*).

BEAMO: Na mojga boga, on rufijan od Perdice je tu. Mutil je glave našemi najljepšemi frajaricami, a sad će nan uvde i najboje kurbe za se kaparat.

IVE: Aj neće poboga.

(*Perdica se prestrašio. Sklanja se iza Mađara*).

PERDICA (*Mađaru*): Mi smo rečki Ungareži. Zovite pulicaji! Neka mađarski pulicaji stiraju ča ova blaga.

(*Mađar gleda stasite došljake*).

MAĐAR (*Perdici*): Ovo ne škart, ovo dobra vojak za Mađarska i Austrija.

(*Perdica se sklanja iza prostitutki*).

PERDICA: Skrijte me, aš će me. Da je jedan po jedan, na salatu bin ga, ma vavek ih je po dvajset.

(*Prostitutke tjeraju Perdicu i prilaze privlačnijim došljacima Ivu, Beamu i Danu. Perdica bježi contu Magnamoccoli i obraća mu se*).

² To je Grof Jedišmrkalj, veliki irredentist.

³ Mađar, prijatelj, saveznik, Trojni savez (misli na Trojni savez Njemačke, Austrougarske i Italije).

⁴ Ajde grofe na juriš!

PERDICA: Conte, conte (*vuče ga za bradicu*), aiuto⁵, ščavi⁶, ščavi!

(*Conte Magnamoccoli pode korak prema došljacima. Iza njega Perdica*)

CONTE MAGNAMOCCOLI: Schiavi? Schiavi? Fiume e italianissima. Butta fuori gli schiavi.⁷

(*Gura Perdicu protu Ive, Beama i Dane. No kako se Ive, Beamo i Dane oslobadaju zagrljaja prostitutki i idu prijeteci prema Perdici, conte Magnamoccoli bježi. Nastaje opći metež i graja. Mrak*).

ZAVJESA

4. slika

PERDICA (*pred zavjesom*): U ratu nisam sudjelovao – nisu me htjeli uzeti u vojsku!

(*Osvojtljuje se proscenij i vide se svi sudionici prethodne scena u pogrebnoj povorci. Istodobno glazbeni motiv "marcia funebre". Perdica im se pridruži i dok tako taj tužni mimohod polako prolazi, on napipa bedro Ilonke, pa uzdahne*).

PERDICA: Dobra stara Austrija je propala! Zlatna vremena!

(*Povorka izlazi, glazbeni motiv zamire i Perdica prelazi u drugi ton*).

PERDICA: Godine 1922. vratio sam se u Opatiju. Istra i Rijeka bile su pod Italijom. Namjeravao sam podesiti svoj život tako da budem u dobrim odnosima s novim gospodarima, ali da se u isto vrijeme ne zamjerim više domaćim ljudima. Ovaj put čini mi se da sam u tome dosta uspio, iako me nesreća nije sasvim prestala pratiti...

(*Amalija slaže posteljину koju je upravo ispeglala. Kad joj se pridruži Perdica, slažu zajedno plahte, i ta igra traje sve do pojave Iva, Beama i Dana*).

AMALIJA: Opet smo doma.

PERDICA: Smo, smo, i živi smo i zdravi.

AMALIJA: Ja, ma sad trebe novi pošal nač.

PERDICA: Već san ga našal.

AMALIJA: Ma ča to govoriš, a kade? Do sad mi nisi niš rekal.

PERDICA: Ne, aš biš svemi rastrubila, a ni bilo sigurno. Na tranvaje! Kontrolor!

AMALIJA: Ma kako? Ča ni kontrolor Nikolina, on debeli ča se bil jušto pred rat z Ameriki vrnul?

⁵ U pomoć.

⁶ Pogrdno ime za Slavene (od riječi *schiaavo* – rob).

⁷ Ščavi? Ščavi? Rijeka je najtalijanskija. Izbaci ščave.

PERDICA: Bil je, bil. Ma su ga van službi hitili, aš da je proti fašiston. A mene je preporučil, znaš onisti z velen noson ki je bil puli nas v Reke osavnajstega leta.

AMALIJA: A ja, ja, on talijanaš z ken si ono šal na poneštru skroz grilje kričat da šcavi, šcavi, kad su Hrvati va povorke pasevali i z ken si kričal "Eja, eja, alala!"⁸

PERDICA: Ja, ma nas nisu čuli. A viš malo kako je to dobro prišlo sad. Ča biš sad jila da nisan onako zijal, i ča biš onemu tvojmu pijanemu ocu nosila saku nedeju? A?

AMALIJA: Ja, a drugi dan si pripejal va kuću onega drugega z brki, pa si se napil ž njin i kad su pasevali Talijani i talijanaši va povorke, zad zaprtun poneštrun si zijal: "Van šnjimi, van šnjimi, nećemo ih mi..."

PERDICA: Ja, ma me ni oni nisu čuli. A i ono je bilo šegavo aš ki je onput znal ki će prit semo zapovedat. I ča misliš, da će ovi zavavek ustati? Trebe na se mislet, Ma ča ti znaš, ženska glava.

AMALIJA: Onda si sako malo pripejal doma tvojga gazdu Mađara i gnjel mu se da su Reka i Bakar mađarski, da će se Hrvati kupat va Rečine, va Grobinščine, a ne va moru, a Talijani da neće smet više ni pcurat se va more, mađarsko more...

(Perdica je ljut i htio bi nešto odgovoriti kad li netko snažno zakuca na vrata).

AMALIJA: Ki je? Ki je?

GLAS IZVANA (BEAMO): Mi smo, mi, domaći!

PERDICA: Oštija, opet oni! Ča bi pak sad oteli?

AMALIJA: Ala hote nutra, hote.

(Ulaze Beamo, Ive i Dane koji i ovaj put ružno pogleda Perdicu, našto se ovaj povlači prema prozoru).

BEAMO: Oprostite gospa Amalija, ma imamo jedan ozbiljan razgovor z vašen mužen.

AMALIJA (prestrašeno): Brižna ja, ča j' opet skombinal?

IVE: Niš još, ma bi mogal, ako prvo ne govorimo š njin.

AMALIJA: Ala sedite, sedite. Ala i ti Perdica.

(Amalija nosi bocu vina na stol i svi sjednu za stol).

BEAMO: Ben, si znamo ča se dogodilo danas.

AMALIJA: Ja niš ne znan, aš mene ov vranić (pokazuje na Perdicu) niš ne bi povedel. Nanke kade će delat.

BEAMO: Ben, ćemo van mi povedat. Danas je bila prva leva v Opatije pod Talijani. Naši mladići su pozvani va vojsku. Kako smo se si dogovorili, naše šilice

⁸ Izraz *Eia! Eia! Eia! Alala!* stvorio je (1919.) D' Annunzio i ostao je uzvikom koji su upotrebljavali skvadrasti u periodu fašizma. *Eia*, uzvik čudenja ili velike radosti (od latinskog *eia*). *Alala*, uzvik velike radosti, najvećma ratni (bio je to ratni povik starih Grka). Vidi Garzanti, Dizionario della lingua italiana, Milano 1965., strana 55 i 592. Op. Z. K.

Pepa, Ana i druge zašile su njin črjene stomanji. Mladići su popili i marširajuć šli na merkat. Tamo su škercali, natezali na kukicu i drugo i Frane je zasopal na harmoniku "Seljančicu" i mladići su zatancali kolo. Onda je Pepić sin od Marijana pitura skočil na zidić, pokazal prema Kastve i zijal: "Mi smo tu, oni tamo, ali mi smo braća, tamo je naša majka Jugoslavija! Neka žive Hrvati, Srbi, Slovenci i svi Jugoslaveni" i "Zora puca bit će dana!" Na to su kot šajete doleteli oni prokjeti rufijani agenti.

IVE (upada): Ja, i on mići, crni piciklinac zakriči na Pepića: da dosta z temi demonstracijami proti vlasti i da hot z manun. A Pepić onako veli i jak mu da prst, da na, greš na kukicu, a? A agent: "Ma che maledetta gughizza, gughizza o gusizza, vieni con me!"⁹ Da kakova prokjeta gugica, gugica al guzica, hot z manun! A Pepić da ne guzica leh kukica i čapa agentu prst svoj prston i počne mu ga svijat da je agent tulil kot sirena i skakal jušto po takte od kola.

BEAMO (upada): I ben da budemo kratki, drugi agenti su počeli z palicama tuč Pepića kemu su drugi mladići pritekli na pomoć i došlo je do vele barufe. Prišli su i drugi agenti z kvesturi¹⁰ i karabinjeri pa su naši morali pobeć. I sad, će bit proces na sude.

AMALIJA: Pa ča, pa ča ga ima z ten moj Perdica?

IVE: A puno, puno ga ima. On je sve videl i zapisali su ga kot svedoka.

AMALIJA (Perdici): Viš, da si malo više doma leh okole...

PERDICA: Muč ti, trubilo, ča ti znaš. Ja ću svedočiti ča najboje buden mogal za naši mladići.

DANE (ironično i prijeteći): Eh, da, onako kako si na sudu u Trstu, je li, a?

PERDICA (neugodno mu je): Ma ča, ma ča, ča mešaš ono i ovo...

BEAMO (Perdici): Zato smo i prišli k tebe, Perdica. I nećemo puno govorit. Ako ga taj put zafrigaš, ni ti više spasa. Čemo ti zajeno zakantat: "Štenta daj, daj, daj, v Opatiju ne tornaj!"

(Sva četvorica zapjevaju staru opatijsku rugalicu nekome Štenti).

IVE: Ben, Perdica, to si sam sebe kantat. Čuvaj se zač ti već svi zameraju ča si Nikoline mesto na tranvaje zel...

BEAMO: Nemoj monadu storit. Fašisti računaju na te, ma mi još više.

DANE: Fašisti znaju svoje a mi naše, a...

BEAMO (prekida ga): Ala, ala, homo ča, da nas oni rufijani ne vide. Fala, gospa Amalija.

IVE I DANE: Do vidova, Bog.

(Izlaze)

ZAVJESA

⁹ Ali kakva prokleta gugica, gugica ili guzica, podi sa mnom.

¹⁰ *Questura*, u Italiji služba javne sigurnosti u glavnim gradovima provincija.

Hrvatski Donkihوتي*

1.

Na lijevoj obali Rječine, u onom raznolikom pulsiranju života između sušačko-riječkog graničnog mosta i Senja pod Velebitom, u onome sunčanom prostoru što nas je opijao bistrinom neba, susret moje generacije s krležijanstvom¹ bio je isto tako prirodan kao što je bilo prirodno da rastemo, da slušamo krikove galebova prije juga i da gotovo odasvud vidimo Učku kao modri akvarel u čistom ozonu zapadnog horizonta.

Jurili su brzi vlakovi onom istom prugom kojom su mađarski buržuji i mađarski grofovi nekada stizali na čudesni *magyar tenger*. I ti bučni prljavi vlakovi na ugljen sada su nam točno po voznom redu iz hrvatske Panonije nosili recepte, senzacije, ideale. Ideale, ideale! Jer u novinama što su stizale nije pisalo samo o krađama dijamanata i o tajnama ruskog carskog dvora, nego i o Svjetskom danu štednje, o Majčinom danu, o Nobelu koji se želio odužiti čovječanstvu! Pisalo je, a mi smo

* Otokar Keršovani, Rijeka 1971.

¹ Možda bi trebalo određeno kazati što je krležijanstvo i koje je njegovo značenje. Uvaženi naši jezikoslovci nisu toj riječi ponudili gostoprimstvo u *Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika* (Zagreb 1960), no oni koji su s tim pojmom rasli, koji su ga u svojim emotivnim registrima nosili decenijama, ne mogu ga se odreći. Sada nam govore o krležijanskoj satiri i o mnogim drugim krležijanskim književnim fenomenima, ali šta je s krležijanstvom, koje je sve to i još mnogo više od toga?

Može li se ili ne može iz imena i pojma Krleža izvesti i drukčiji prisvojni pridjev s nastavkom *-ski*, pored onoga što je navedeno u paragrafu 10 b novoga pravopisa? Očigledno, to pitanje ne zadire samo u jezikoslovnu domenu već na nj u prvome redu treba da odgovore povijest i filozofija naše kulture. Ali, riječi krležijanstvo i krležijanski nesumnjivo postoje, jer stvarno postoje njihovi pojmovi, jer na dinamičnim poprištima našeg duha i naše kulture postoje pojave koje ne možemo drukčije nazvati. Moja generacija, na primjer, sreća se s krležijanstvom na putevima svoga djetinjstva. U svijetu naših ideja, u onom vuklanskom arsenalu mladenačkih dojmova, ta magična riječ imala je značenje čitave jedne vizije života. I tko zna što smo sve podrazumijevali i osjećali izgovarajući je onih godina. Ona je, dakako, značila pripadništvo nečemu, i osobinu, ali iznad svega označavala je skup doživljaja i regulativa, sveukupnost onih zakona i onih etičkih određenosti, na kojima su počivali glavni stupovi naših iluzija.

čitali, o zaštiti naših šuma, o rođendanu Njegova Kraljevskog Visočanstva, o izgubljenim ljudima koji nemaju ni Boga ni Domovine, o Lotrščaku, o Njegovoj Preuzvišenosti *coadiutoru cum iure successionis* i o organiziranoj toliko potrebnoj borbi protivu pijanstva i protivu TBC. Ti ideali dolazili su, dakle, na točkovima brzih JDŽ – vlakova, koji su bili naša najmodernija i naša najelitnija veza s Krocijom, sa Srednjom Evropom, s Evropom uopće.

(...)

2.

Kad je onoga proljeća tisuću devet stotina i dvadesete negdje pod gradinom hreljinskom i pod crvenim zastavama Krleža govorio na komunističkom zboru, on je sa svog maksimalističkog pijedestala, odozgo s gromadnog belvedera primorskog, jasno vidio onu buduću veliku svečanost plebsa na Kvarneru kad su se od ljudske sreće talasala kamena brda, i vidio je tu svečanost čitavih četvrt stoljeća unaprijed. Na onome dijelu plavoga našega neba on je s tvrdoglavim pouzdanjem u ono što govori i kristalnom jasnoćom projicirao proročansku misao da slobode na Kvarneru tako dugo neće biti dok se pod njim – na tome Kvarneru – s kraja na kraj pobjedonosno ne zavijore barjaci narodne pobune. I u tu maksimalističku projekciju Krleža je ubrizgao sav svoj pjesnički zanos, dao joj zvjezdana krila, unio je u nju “ono nešto” od čega je vjera u ideale postajala nepokolebiva.

U iracionalnim dubinama tog Krležinoga hreljinskog zanosa mislim da je umirao i onaj naš mučenik Zdeda ili Sedeha krčki, kojemu je srditi papa iščupao nekoliko dlaka s tvrde glagoljaške brade. Krležinim glasom progovorila su i dva Zorobabelova sina iz naše Jadere, Rastudije i Matej, vapeći iz bogumilskih grobova da se bogu tame oduzme moć na balkanskim horizontima. U Krležinim modulacijama glasa zagrmjela je i ona lička ljudina što je u “Tolikogodišnjem beshljebovanju i mučeništvu” napisala *Fluminensiju* i kazala u njoj da će duh naše mladosti planuti jednoga dana svetim ognjem, da bi se borio za pravicu ljudsku dok vragove ne obori i sjeme im ne zatre. I nije samo marksistička erudicija pomogla Krleži da tako strasno obujmi našu istinu. Pomogao mu je njegov vlastiti zanos, njegov vizionarski pjesnički nerv. Baš tada je s fijumanske tribine na Piazza Dante lakrdijaški vikao Gabriele D’Annunzio. Okrenut našim vjetrovima (a Dante mu je rekao odakle pušu *venti schiavi*) i našim brdima, taj *bravo* iz Pescare izazivao nas je u ime stare civilizacije na novi duel. Ali, iz Hreljina Krleža nije vidio samo njegove šarlatanske vatromete nego je vidio i nas, koji se još nismo bili ni rodili, kako se penjemo na onu istu govornicu na kojoj se nalazio taj D’Annunzio, i kako baš s nje konačno navješćujemo veliku svetkovinu svoje generacije, historijsku svetkovinu cijeloga Kvarnera.

(...)

3.

Riječ je o nama, o generaciji rođenoj oko tisuću devetsto i dvadesete, koja se opijala Kvarnerom, koja se tamo okupila i rasla, upoznavala okus i tvrdoću stvari i na onim iskonskim našim horizontima objašnjavala sebi šta je to život.

Kao djeca plazili smo jezike odrpancima što su srkali lubenice na riječkoj obali Mrtvoga kanala, a oni su nam – ti vizlasti dječaci potpuno slični nama – svojim dugim spretnim jezicima rado uzvraćali izazov. Međutim, petnaest godina poslije Krležina govora u Hreljinu još ni pojma nismo imali da je tlo po kojem hodamo staro glagoljaško, bogumilsko i iliričesko tlo, i da su na tome tlu svaka vlat trave i svaka grančica pelina tisuću godina rasle samo s klicama muke i prkosa u sebi.

I bili smo tek petnaestogodišnjaci. Skupljali smo se uz ogradu hotela "Kontinental" u malom Sušaku kao vrapci u živici, ili kao kakvi Držićevi *Njarnjasi*, spremni za nastup u melodrami koja je imala početi. Podalje iza naših leđa Rječina je u mutne kišne dane odnosila sa sobom volovsku krv iz riječke klaonice, a mi smo tamo stajali u preraslim kaputićima, golobrađi, s rukama u džepovima. Možda smo u onim trivijalnim kostimima, stojeći na otvorenoj sceni, čekali svoga velikog šaptača, svoga Magistra.

Sjećam se Milana Butkovića: rukom je zabacivao dugačke plave pramenove koji su mu bez prekida padali na čelo. U to doba priznavali smo mu autoritet kakav pripada glavnom licu. Bio je najšutljiviji, najtajanstveniji među nama, i bio je vođa. I sjećam se kako su se iza naših leđa, sred žamora glasova, vrzli konobari. Gostima u kavani nosili su kapucinere sa šlagom, a ispred nas, gore-dolje po trotoaru, prolazio je čitav onaj mali, užurbani grad na granici. Nije to bilo tako davno. Još živi u sjećanju taj film, to šarenilo, ti kričavi ili tužni gobleni.

Evo ide Mile. To je Mile zvani Špigeta, ulični prodavač pertle. Podsjeća na jednog Meldolinog Krista, samo nosi kapu s frontinom i puši. Dolazi Mile nudeći prolaznicima pertle. Crne i žute pertle, kratke i dugačke pertle, dobre pertle. Ali on ne kaže pertle:

– Ćete špigete? Šjora, imam crne i žute, kratke i duge...

Milin glas je tih i potpuno ravnodušan, njegove oči gledaju nezainteresirano, tko zna kamo gledaju. Pa i kada tko kupi pertle, Mile je odsutan, njegov duh nije s njim, posve mu je svjedeno što se događa. On zapravo niti ne nudi svoju robu, već samo bojažljivo i skrušeno pita, usuđuje se pitati, hoće li tko kupiti.

– O, to su naši mladići! – iznenadio se Mile videći nas na okupu. I uvijek se on tako iznenadi kad nas ugleda. Pri susretu s nama njegovo lice naglo dobiva sadržajni izraz i u jednom trenutku čini se kao da mu se duh odnekud vraća. A nikakvo mu veliko dobro nismo učinili, jedino što zastanemo s njim i što ga potapšamo po ramenu koji put.

– O, to ste vi, naši mladići! – ponovio bi prijateljski, a zatim bi onaj iznenadni sadržaj na njegovu licu opet iščezao i on bi, ne očekujući od nas nikakav uzvrat

simpatija, pošao dalje s prolaznicima. Odlazio je zguren, s već ugaslim opuškom prilijepljenim uz donju usnu, s licem ravnodušna Krista.

No, onda bi – podižući galamu – odnekle stigla posljednja grofica trsatska. Nismo bili ravnodušni gledajući tu jadnu slijepu staricu što se u gradu pojavljivala odjevena krajnje sirotinjski. Gore, u svojoj razvaljenoj gradini, ona se ponašala kao kakva vještica iz priče. Uvijek napeta uha, osluškivala je šumove i korake, a kad bi joj što bilo sumnjivo, izlazila bi iz svoje izbe na gradinu, penjala se na ruševine i vikala. A sada više na nas, tu u gradu, da je njezin djed bio zapovjednik cijelog Oesterreichische Küstelanda, a mi smo joj – evo – zakrčili prolaz. Zašto tu stojimo, baš tu pokraj ograde! Stojimo tu kao fukara, *mon Dieux! A mindenèt kutya nêpség*, baš mi smo ta bagra demokratska koja je na Küstelandu upropastila onaj red, onaj sklad, onu *harmonie*. Sva se trese od srdžbe jadna grofica i udara oko sebe štapom, a mi, mularija biroška, nikad čuli nismo za jednog podmaršala Nugenta i pojma nemamo da je Njegovo Apostolsko Veličanstvo Kaiser und Koenig *in persona*, dakle, osobno izvoljelo poljubiti njezinu ruku, ovu ovdje ruku, baš njezinu ruku. I kraljevski se Njegovo Apostolsko Veličanstvo naklonilo baš njoj, prekrasnoj mladoj kontesi ...

Okupljali smo se tako uz onu ogradu bez osobite potrebe. Oni koji su se hranili u Dječjem skloništu na Pećinama i tamo prije objeda molili "Bože blagoslovi jelo i pilo", dolazili su na te sastanke obično prvi. Menzaši iz Dačke menze, koji nisu morali moliti ni pokazivati upraviteljici da li su im ruke čiste, također su stizali rano. I zaista nam se činilo da smo nekakvi "mladići", ali na satu francuskog jezika još su nas obilno pljuskali. Očigledno nismo im imponirali svojom pojavom. No, da su tekstovi naših uloga bili napisani, sigurno je da nas profesorica iz francuskog ne bi tukla.

Uostalom, tko zna što smo tada htjeli. Ali, kada su stizale i rasle jugovine, kad je Kvarner tutnjio i urlao, beskrajno nam je godio okus soli na usnama i htjeli smo vikati, vikati iznad one lude borbe valova. Pa ipak nismo viknuli. Počeli smo šaptati. Počeli smo se zaklinjati da ćemo šutjeti, da ćemo čuvati tajnu. I šćepali smo tu svoju glavnu i tajnu misao otvorenim, punim srcem. Kao slavna Pitija već smo žvakali sveto lovorovo lišće.

Moja generacija. (Ali, što je to moja generacija? Pojam je svakako neprecizan. Tamo nas je bilo mnogo, mnogo pojedinaca, mnogo skupina, mnogo razlika u sklonostima, u odgoju, u mislima, u željama, u odjeći, u sitosti, a poslije i u ciljevima. I što smo više rasli, razlike su postojale veće, sve veće. Skupine su postale protivnički tabori, a zatim neprijateljski tabori. Svrstali smo se u kolone, kolone su se kretale, a svaka je imala svoju zastavu i ideale. Strasti, baš strasti su bile različite, ali, na koncu, većina pripadnika tih mladih kolona ipak se našla zajedno. Gotovo svi ti mladići, bez obzira na to što su ranije govorili jedni drugima ili mislili jedni o drugima, odjednom su se našli u istim četam i bataljonima, u istim zatvorskim ćelijama ili vezani istom prokletom žicom jedni uz druge, i jedni uz druge su umirali za iste i zajedničke ideale, od istih metaka.) Dakle, moja generacija, sa svim

navedenim i mnogim drugim ogradama što ih taj pojam nosi i nameće, počela je čitati rano i čitala je relativno mnogo. Jedan izuzetan čovjek, knjižničar u posudbenoj biblioteci "Narodno prosvjećivanje", brinuo se da naša lektira bude dobra. Zvao se Gabrijel Jurković, a kako je samo znao – taj trsatski plebejac – sugerirati što da se čita! Dugo nam je gurao u torbu ruske i francuske klasike, a uz to je tražio da čitamo i naše pisce: Šenou, Kumičića, Kovačića, Novaka, Gjalskog, čak i Đuru Vilovića. Razgovori o knjigama s njim mnogo su nam više donijeli pravog znanja nego sve što smo od književnosti čuli i naučili u školi.

Jurković je naš interes u prvom redu usmjerio prema socijalnoj literaturi. Profinjeni književni estetičari danas se užasavaju kad čuju taj termin. Onaj koji ga spomene kao da time kalja umjetnost, da negira njenu uzvišenu misiju. Ali, mi smo uporno tražili knjige sa živim socijalnim sadržajem i s nedvosmislenom tendencijom. Tražili smo angažirane pisce, htjeli smo da svi pisci budu angažirani. Ali, od samog početka, od prvih naših dodira s knjigama, Krleža je bio nešto posebno, što ne pripada nijednoj grupi ili kategoriji knjiga. To je bio i svijet za sebe. A kad je Milan Butković prvi put odnekud donio knjigu boje višnje s Krležinim imenom na koricama, donio ju je skriveno u njedrima, a ne u torbi.

– Evo! – rekao je autoritativno. To je ono što nam treba! Ali sakrij! Treba paziti ...

Dok je profesor crtao na školskoj ploči kemijske formule, mi smo pod klupom listali tu knjigu i čitali:

*O čudna je to pjesma. Svemirni razorni talas.
Ugasla je svilna, božanska bijela toga.
Podavili se psalmi. Hostije su blijede.
Smiluj se Bože na nas –
O, to sunčani Pan je, u bijeloj ekstazi danas,
natpjevao krvavu pjesmu boga.*

Nesumnjivo, baš takva čudna pjesma nam je trebala, baš takva koja negira sve postojeće bogove i koja u novim oslobođenim ekstazama i najsmionijim potezima duha gradi potpuno nova svetišta. I čim se među nama pojavio, gotovo u samom početku, Krleža je izašao iz konvencionalnog svijeta običnih pisaca i knjiga. Za njega u tome svijetu kao da nije bilo dovoljno prostornosti, kao da ga je duhovno posvema natkrililo.

Uostalom, nismo mi tek nedužno stajali pred "Kontinentalom" ili nosili klasike u školskoj torbi. Bilo ih je među nama koji su brali pelin na Plumbumu, na Trsatu, oko Svetoga Kuzme i na ruševinama nekadašnje tvornice cementa u Bakru. Brali smo ruj na Vežici i na draškom Rebru, a noseći kući to bilje, koje ćemo sušiti i prodati, sustajali smo i padali pod punim vrećama. Nije to bila dječja preduzumljivost, pomagali smo starijima. Dok smo mi tako brali pelin na Plumbumu, dolje u Martinšćici svirao je gramofon i dizala se vesela vika kupaca. Bilo ih je također među nama koji su crveneći se, izbjegavajući poglede na ulicama, nosili mlijeko u grad, u blagoslovljene

građanske domove, i to svakoga jutra prije škole. A poslije škole iz tih istih stanova često su nosili na periferiju velike zavežljaje prljavog gospodskog rublja. I tko ne bi onda razumio Krležu koji ruši bogove i ušutkuje sveukupno gramofonsko urlanje na zemaljskoj kugli. Nismo, dakle, htjeli "podaviti psalme" iz objijesti, iz ludog prkosnog ritma, a pjesme koje su se na to odvažile nisu za nas bile samo literarne apstrakcije.

Susresti se s Krležom i zatim rasti s njim tamo na Kvarneru, to nije glatka i jednostavna priča. To je uzbuđljiva priča. S njim smo u emocijama pokapali stari svijet i polazili u neobuzdani let iznad svega, ali s njim smo i tražili, odgonetavali, hramali po tvrdome i stvarnom tlu izranjenih nogu, jer prava poezija nije samo nedužan praznik.

Na Kvarneru se nikada u velikom broju nisu radale tvrde i nesmiljene realističke glave. Pod ovim romantičkim nebom, na ovim radosnim oblicima tla, prirodniji su bili romantički temperamenti. Samo ta primorska romantika nije bila platonska, nego je tražila pravi i prisni sadržaj, tražila je mekoću i toplinu jednako u stvarima kao i u čovjeku. I mi smo tražili pun, svečan sklad boja i ljepotu u svim predmetima, ali što smo zapravo znali tražeći sve to? Znali smo mnogo i ništa. Bolje reći ništa. Jer shvatiti svijet kao crn i bijel, značilo je ne razumjeti ga, a istovremeno to je značilo i razumjeti ga, dobro ga razumjeti. Ali naše godine bile su tada takve te su zahtijevale da ono što se zove istina dokučimo u bitku, u srži i u sveobuhvatnoj perspektivi, i da izgaramo upoznajući sve to, da doživljavamo to traženje, to mladenačko ispitivanje "relativno prljave" površine svega. I onda, ne samo rasti i letjeti nego i padati, osjetiti žuč u okusu, gristi se, lomiti samoga sebe i opet pokušati uzlet – to je također morao biti dio naše sudbine.

(...)

6.

Nanovo smo na Kvarneru, u parku na Pećinama, na Rječini, na Učki, u Hreljinu. Bure su urlale, juga su rasla, ali svaki put iza oluje velika svečanost sunca opet je počinjala. Jedna mladost i jedan pisac sreli su se u iznimno doba i donekle u iznimnom prostoru. Nisu se rastali. Nisu se mogli rastati.

"Hoću li stići na drugu stranu, to ne znam" – pisao je Krleža u ono doba. Mi smo bili nepokolebivo sigurni da će stići.

(1963)

Život u žrvnju*

Politička autobiografija

(...)

Sve što sam osjećao i uradio u izbjeglištvu, od svoje najranije mladosti, a zatim i kroz čitav život, u svim okolnostima i razdobljima moje javne djelatnosti, bilo je u posvemašnjoj, dijametralnoj opreci s tim iskrenim ushićenjem jedanaestogodišnjaka koji se čeznući za novim, dalekim i nepoznatim, radosna srca oprašta od tjeskobnog bića rodne zemlje, od zlokobnih stega i bezizlazja u njoj.

Sjećam se da je noć bila zvjezdana i da sam prije ulaska u taksu zagazio u travu mokru od rose. Otac je htio izbjeći noćne karabinjerske patrole pa smo zaobišli sva veća naselja i sretno stigli na Učku.

Tamo smo se zaustavili na nekom pokrajnjem puteljku i čekali sve dok se otac i taksist (koji je bio iz Rijeke) nisu točno dogovorili kako ćemo dalje. Berto, koji još nije imao ni sedam godina, vrpeljio se pokraj mene na stražnjem sjedištu. Valjda mu se spavalo. Spavalo se i meni, ali sam ipak živo pratio sve što se događa. Tako sam čuo da otac i taksist spominju Poljane. Potom smo krenuli. Jurili smo glavnom cestom prema Rijeci. Ispod Veprinca skrenuli smo na cestu koja preko Poljana vodi do Ičića. Na nizbrdici sve zavoj do zavoja. Kočnice su cviljele. Odjednom ugledah da se spuštamo prema pravom moru svjetala. Zaigralo mi je srce, jer nikada dotad nisam vidio toliko svijetla. Učinilo mi se da iz mraka bježimo prema zemlji u kojoj sve blista. "A kakva će tek svjetla biti tamo preko granice!" – rekoh u sebi. Tog sam trenutka bio uvjeren da nas otac vodi u svetu zemlju.

Vjerojatno smo se još negdje zaustavili i čekali jer smo u Opatiju stigli tek kad je počelo svitati. Tamo nas je otac odveo u kavanu sadašnjeg *Imperijala* koju su upravo bili otvorili. Još su meli i čistili stolove kad je konobar meni i bratu donio bijelu kavu i pecivo. Berto je odmah u kavu nadrobio pecivo i stao jesti sa žlicom kao što smo to radili kod kuće, a meni se učinilo da se u tom divnom prostoru ne može jesti tako.

* ZN "Žakan Juri", Pula 1997.

Opomenuo sam ga, ali se on nije dao smesti. Pozvao sam i oca u pomoć. Rekao sam da Berto jede i srce kao seljak i da nas sramoti.

– Pusti ga na mire! Neka ji kako će! – odvratio mi je strogo i nervozno.

Popio sam kavu i pojeo zemlju pazeći da svojim ponašanjem ne povrijedim sklad toga čudesnog ambijenta u kojem sam se našao. "Sveta zemlja, sveta zemlja", tutnjilo mi je u ušima. Osjećao sam da se nalazimo na samom pragu Jugoslavije.

Tada se odnekud pojavio Lovranac po imenu Milanović i sjeo s nama u taksu. Vidio sam da se on i otac poznaju i da se sve odvija po planu. Odvezli smo se u Rijeku i zaustavili pred nekom gostionicom na Kozali. Sunce se već nalazilo visoko nad horizontom. Tu smo, u gostionici, nešto čekali. Čekanje se otešlo i vidio sam da otac postaje sve nervozniji. Ustajao je i pogledavao na sat. Milanović ga je umirivao i napokon je stigao čovjek koga su čekali. Nešto im je ispod glasa objašnjavao, a potom su taksist, on i otac nestali. Berto i ja ostali smo s Milanovićem.

Taj mi se dan činio beskonačnim. Prestadoh se oduševljavati, svladao me umor. Ne sjećam se kako smo s Kozale došli na Sušak. U pratnji starijih, djeca su mogla prijeći granicu bez propusnice pa Milanović nije s nama imao nikakvih problema, osim što nas je morao čuvati. Znam da smo mnogo hodali i da smo neko vrijeme stajali pred sušačkim hotelom *Kontinental*. Zatim smo se našli na obali Rječine blizu tvornice papira. Riječnim koritom šumeći brzala je bistra voda. Svladavajući umor ushićeno sam povikao:

– Hodi Berto! To je živa voda! Prava živa voda! To još nismo videli!

Potrčao sam preko šljunka koji se ljeskao na suncu kao umiven. Došli smo iz bezvodnog sušnog kraja, iz mita i tragedije u kojima se, uz ostalo, vječno sanjalo i o vodi, pa mi se to što sam gledao činilo čudesnim. Pomislio sam da je sve u Jugoslaviji tako djevičanski bistro i sjajno te kazah bratu da se moramo napiti te vode jer je zdrava. Obojica legosmo na trbuh namještajući se da ustima dohvatimo vodu, no u taj čas ugledah kako se na dva ili tri koraka uzvodno od nas iz neke cijevi ukopane u zemlju sručio u rijeku obilan mlaz fekalija.

– Ne, ne pit! – povikao sam zgranut. Ustali smo i otrčali. Ovo moje razočarenje bijaše bolno.

Oca smo čekali na ulici. Imao je prijeći granicu preko visoke barikade od bodljikave žice negdje u šumi. Prolazili su sati. Stigao je tek u sumrak sav poderan i okrvavljen. Zatim smo ušli u neki stan. Gazdarica se ustručavala. Pred očima mi je kako ispire i zamata ocu rane. I sjećam se meke postelje sa čistim bijelim lancunima.

Mati je s Vandom u naručju stigla nakon tri dana. Doveo ju je Milanović, a prešla je granicu s pograničnom kartom neke Sušačanke. Ti moji sušački dani protekli su kao u nekom snu punom sjaja i tame. U uspomena prevladavaju sjaj i živost. Neki Rakić emigrant iz Pule, po zanimanju šotojer, tj. ronilac, zdušno je i požrtvovno pomagao ocu da se snađe. Pozivao nas je i k sebi na objed. Sve slike za slikom u jarkim bojama. I sjedimo u gostionici na Mrtvom kanalu, uz samu graničnu ogradu,

promatrajući vrevu na talijanskoj strani. Sja sunce. Čudo kako su dvije države tako blizu jedna drugoj!

– Izvolite? – pita konobar.

Tada sam prvi put čuo tu riječ, a i mnoge druge kojima nisam teško razabirao značenje jer su se javljale kao glasovni iskaz onoga što se pred mojim očima zbiljski događalo. Neke riječi ipak nisam odmah razumio. Kad smo svi petoro došli u pograničnu policiju da nas vide i popišu, njezin nas šef Ujčić, i sam bjegunac iz Istre, dočekao srdačnim uzvikom: "Ajde, ajde, zemljaci!" Zapanjio sam se. Pomislio sam u prvi mah da nam se ruga, da nas smatra nekakvim jadnicima koji su došli iz zemlje ili koji su prljavi od zemlje. Potom mi se javlja slika trgovine u kojoj otac kupuje novu stomanju, brageše i cinturin. Lako sam tamo dokučio da se na "pravom" hrvatskom jeziku ti predmeti zovu košulja, hlače i – remen, ali kad je uslužni trgovac uvjeravao oca da će s novim cinturinom izgledati kao kavalir, pomislio sam da je posrijedi zabuna, jer otac nikad ne jaše na konju. Uostalom, na sušačkim ulicama nisam vidio ni jednog konjanika, a gotovo sva gospoda imala su cinturin.

Tih dana dopadne mi ruku kutija šibica s trobojkom – plavo, bijelo, crveno, i s natpisom na ćirilici. Što se tiče plave boje odmah sam shvatio da se upravo po njoj zastava razlikuje od talijanske...

Ali dok mi je stvar oko smisla i značenja plave boje na zastavi bila više-manje jasna, pred ćirilskom sam grafijom zastao kao pred enigmom.

Iz djedovih novina i majčina molitvenika *Otče budi volja tvoja* naučio sam sva hrvatska slova, posebno ona s ćrknjama – č, ž, š i ć, po kojima se odmah vidjelo da pismo nije talijansko. Videći da znatiželjno buljim u natpis na šibicama, otac mi uze kutiju te pogleda.

– To je srpski! – obavijesti me.

– Zač po srpski kad nismo va Srbije?

Objasnio mi je da u Jugoslaviji žive Srbi, Hrvati i Slovenci, ali da samo Srbi imaju kralja koji onda gospodari nad svima, pa se mora znati i njegovo pismo. Dodao je da Hrvati nemaju kralja jer ga ne žele. Oni bi htjeli republiku!

Od te usputne očeve lekcije usjekao mi se u svijest samo podatak da hrvatsko pismo nije kraljevsko te mi je sinula misao da ni Hrvati u Jugoslaviji nisu sretan narod. Osjetih neku žalost što sam Hrvat, možda i strah.

Nalazili smo se u Rakićevu stanu odakle se kroz otvoren prozor vidjela osunčana Učka, čudo od ljepote. Taj pogled olakšavao je dušu. Pomislih da smo stigli u rajsku zemlju.

3.

Bjegunci su djeca ukletog ahasferskog plemena i neusporedivo je lakše u novo tlo presaditi biljku nego čovjeka. A bilo nas je petoro, od toga troje nejakih: Berto meni

do uha u kratkim bragešama kao i ja, Vanda u doslovnom smislu riječi bez kolijevke (mislim da ju nikad nije imala). Ali dok se meni činilo da u čistom, prelijepom gradu pod suncem Kvarnera praznujemo, otac je zabrinuto lutao ulicama Sušaka ne znajući što će i kamo će. Mislio se baviti trgovinom, ali imao je premalo kapitala da u tako dinamičnom i tijesnom gradu kao što je Sušak, bilo što otpočne. Najzad je odlučio.

(...)

Tjedan ili dva poslije Josipova otpratili smo oca na željezničku stanicu. Otišao je s velikim kožnatim kovčegom, u bespriječnom gospodskom odijelu, u otmjenom plavom ogrtaču i s ne baš jeftinim tamnosivim borsalinom na glavi. Gledajući ga kako stoji na prozoru uskotračna vagona divio sam mu se, jer nitko među putnicima nije bio tako otmjen. Majci su tekle suze niz obraze. Znala je da će se on vrlo brzo naći bez dinara u džepu, a nama koji smo imali ostati jedina je nada bio nogometni klub *Tora* koji nam je, pošto je ponovno preuzeo igralište, dugovao najamninu. Tako je otac otišao. Otputovao je u Sušak nadajući se da će tamo naći zaposlenje.

Tri mjeseca poslije posli smo i mi za ocem. Sestra, kojoj je bilo tek deset mjeseci, imala je ospice i neprekidno je plakala. A na tom dugom, beskrajnom putovanju (na drvenim klupama u pretrpanom vagonu trećeg razreda), koje je trajalo gotovo trideset sati, usjeklo mi se u pamćenje nešto što sam doživio kao izuzetno ushićenje i slavlje duše. Bili smo stigli na zagrebački kolodvor i tamo je trebalo čitav sat čekati na polazak vlaka koji nas je imao povesti u Sušak. Dok su mati, sestra i brat sjedili u čekaonici, ja sam, pun znatiželje, izašao iz kolodvorske zgrade i pomno istražujući ambijent, preko Tomislavova trga pošao prema Zrinjevcu. Sve što sam u životu dotad vidio nije bilo ni nalik ljepoti pred kojom sam se našao. Bio sam uzbuđen.

Još mi je djed Guštin govorio da je Zagreb srce Hrvatske, a ja sam sada stajao u tom srcu ponosan i ushićen diveći se platanama koje su mi se tog svibanjskog jutra činile kao da su predvorje raja. Jednom me, mnogo godina kasnije, dok sam s Petrom Šegedinom stajao pod tim istim platanama, obuzeo sličan osjećaj.

– Ovo je Petre, najljepši kutak Europe – rekoh mu.

– Misliš? – uzvratil s nevjericom, ali oči su mu se radosno zaiskrile.

Drmusanje u sporom putničkom vlaku koji nas je vodio u Sušak, trajalo je sve do večeri. Kad smo stigli, na Učki su se gasile posljednje zrake rumenila, ali u vrevi na peronu nije bilo vremena za dojmove i prisjećanja. Ugledali smo oca.

Dakako, tada nisam shvaćao značenje i domašaj onoga što vidim. Bio sam tek u dvanaestoj godini, dakle dječak koji još nije mogao s punom sviješću spoznati dramatičnost života, no pri tom susretu s ocem obuzeo me strah. Našli smo se pred čovjekom u poderanim sandalama, u jednoj izbljedjeloj košulji natopljenoj znojem i prašinom, i u nekim odrpanim hlačama na kojima su se vidjeli tragovi žbuke. Zar je to moj otac? Zar je to onaj otmjeni gospodin s borsalinom na glavi s kojim smo se prije tri mjeseca rastali na bijeljinskoj željezničkoj stanici? Da, bio je to on! Njegova tamna kovrčava kosa kao da je u međuvremenu izbljedjela i kao da mu se posve

slijepila uz tjele. Najviše su mi bole oči njegove sandale. Izgledao mi je krajnje ponižen, a tako se i ponašao. Dakako, još smo iste večeri saznali što se dogodilo. Otac je na Sušaku ostao bez novaca pa je kod neke stanodavke, kod koje se bio zadužio, ostavio sve što je imao, do najmanje sitnice, i odjeću i obuću, i vjenčani prsten, i džepni sat sa zlatnim lancem, a dakako i kožnati kovčeg. U međuvremenu našao je privremeni posao kao pomoćni građevinski radnik u tvrtki Boren Emili koja je između Gomile i Piramide gradila Worthmanovu palaču. On je uglavnom miješao beton i nosio ga. Tada se sve to radilo na ruke. Nikada se nije saznalo gdje je u to doba stanovao. Kad smo mi stigli, nije imao nijednog jedinog dinara u džepu.

Društveni pad Juožeta Črnje bio je, dakle, potpun, zapravo drastičan. Onako odsječeni od svojih djedovskih ognjišta, daleko od bezjačkih i antejskih korijena, nas petero prebjega odjednom smo se našli s druge strane crte koja zatvara krug kakve-takve socijalne sigurnosti, u kojem je, unatoč trajnim neizvjesnostima i opasnostima za golo preživljavanje, uz oslonac na sebi ravne i na duh i etičko biće zavičaja, čovjek mogao ipak obraniti barem minimum dostojanstva.

A "novi život" počeo je odmah. Te večeri otac nas je odveo u radničko svratište gdje smo na dva željezna kreveta svi petero prespavali, a sutradan otišli smo u Sveti Kuzam, primorsko mjestance iznad Bakra, udaljeno od Sušaka sedam kilometara. Tamo nas je privremeno primila na stan obitelj željezničkog radnika (skretničara) Frana Licula, Istranina iz Pule, sjajnog samozatajnog i nesebičnog čovjeka kojemu je na Karpatima granata trajno onesposobila jednu nogu. U svom malom tijesnom stanu ustupio nam je jednu sobu, dakako besplatno. Iz Svetog Kuzma otac je odlazio u Sušak na posao pješke, a i vraćao se pješke. Radio je samo ako ne pada kiša, a bio je plaćen po satu.

Dobro sam upamtio da je jedne subote donio kući devedeset šest dinara. U to vrijeme rijetko smo jeli kruh. Mati je najčešće pripremala palentu, no ni nje nije bilo u izobilju. Kad bi zbog kiše i drugih nepogoda otac manje radio, jeli bismo samo kašu od kukuruzna brašna. Jednom me među kuzmarskom djecom netko upita kako mi se zove otac. Pamteći ga besprijekorno odijevena u sakou, prsluku i hlačama od najboljeg štofa, u bijeloj košulji s kravatom, a htijući unatoč očaju u kojem smo se našli zaštititi njegov dignitet, rekoh djeci da mi se otac zove *gospodin Josip Črnja*.

– On je gospodin? – začudili su se moji vršnjaci. – Pravi gospodin?

– Je! – rekoh s punim uvjerenjem da govorim istinu, a mogao sam to tvrditi jer ga nitko od djece nije poznavao. Odlazio je u zoru a vraćao se u sumrak, znojav i prašnjav, iznemogao, očajan. Stidio se pred nama, djecom i majkom. Imao je tek trideset i četiri godine.

Irvin Lukežić
(1961)

Pred vratima Kvarnera¹

(...) Rječina je, prema tome, za Črnju predstavljala značajnu uporišnu točku, neku vrstu idealne zemljopisne i povijesne transverzale koja u njegovoj osobnoj mitologiji poput axis mundi povezuje njegovu rodnu Istru sa svim ostalim hrvatskim krajevima. To je za nj mjesto gdje se istovremeno događaju sudbinska razdvajanja, ali i stalni dodiri, intenzivni susreti, civilizacijske i kulturne komunikacije u svim mogućim smjerovima. Tridesetih godina prošlog stoljeća stojeći na obalama te iste rijeke, tada premrežene pograničnim bodljikavim žicama, Zvanetov stariji zemljak i pjesnik Mate Balota, napisao je potresnu pjesmu posvećenu svojoj siromašnoj majci...

¹ Sušačka revija, godina XIV, br. 54/55, 2006.

Život na trnju*

Prolazili su mjeseci i godine. Jednog dana su radnici govorili da su na Sušaku bolje plaće i da se tamo može naći posla, i što je najvažnije, da je tamo kraće radno vrijeme. Sjeća se kako je to pažljivo slušao pa je stao o tome razmišljati. Sve više ga je nešto nagonilo da ode iz ove šume i da potraži bolje uslove rada, bolji život. I najzad je stvorio odluku: otići će kući a onda na Sušak. O toj svojoj odluci nikom ništa nije govorio, jedino jednom dragom dječaku, svom vršnjaku, saopći tajnu. I onda iznenada zatraži potpunu isplatu. Običaj je svugdje bio da dobrog radnika, kad žele zadržati, ne isplaćuju potpuno. Nekoliko dnevnicu poslodavci zadrže, da one stoje kao zalog da će se radnik vratiti na posao. Tako je bilo i s njime. Međutim, on zatraži sve, punu isplatu, energično tvrdeći da se neće više vratiti na posao. I najzad je dobio cijeli svoj zaradeni novac, a onda se sutradan kamionom uputi u Novi. Nije mu bilo teško ostaviti pilanu, iako je tu proveo na radu nekoliko godina. Da, bila je već godina 1929, a zima je svojim ledenim rukama zagrlila bregove i dolove, kad se vratio kući na otok, u svoje mirno selo.

(...)

Prošlo je deset dana, a onda se spremi i brodom uputi za Sušak. Bio je to njegov ponovni dolazak u lučki grad. Dočekala ga je tajanstvena neizvjesnost. O novim nedaćama nije htio još razmišljati. Vrijeme će učiniti svoje i zasigurno pune košare briga i teškoća zacerekat će se pred njim u svojem vrazjem plesu.

Brzo je našao posao. Na Ogranku gradile su se kuće. Na gradilištu jedan od radnika bi za vrijeme rada povremeno pazio na jelo što se kuhalo uz cestu, pod visokim zidom, koji bijaše sav obrašten bršljanom.

Jednom je Jerko sam sebi kuhao rižu i krumpir. Jelo bijaše kuhano oko jedanaest sati i ion ga ostavi da se hladi. O podne, za vrijeme odmora, slasno je jeo, a da nije prije ni promiješao. Navečer je ostatak prigrizao i počeo jesti, kad pri dnu opazi velikog, kuhanog guštera. Stao je i bacio ono što je ostalo. Dolazilo mu je i do

* Riječko književno i naučno društvo, Rijeka 1981.

povraćanja, do teške mučnine. Prošetao je uz cestu i popio dosta vode. Sam je sebe tješio da je gušter sigurno pao u lonac poslije podne. Ali on to nije mogao znati. Još je neko vrijeme šetao, a onda se umoran vratio, legne i naskoro zaspi. Život se i dalje suludo smijuckao.

Ljudi u njegovu selu Vjerovali su da "krsniki" lutaju noću, da ne pakoste ljudima tj. da nisu opasni kao vukodlaci, naprotiv da su dobri i čak da pomažu. Jerko je često mislio na te ljude, na "krsnike", neke je i poznavao. I tako bi misleći o tim lutalicama, o tim čudnim ljudima, znao ponekad navratiti u grad, u restauraciju "Kosovo", poznatu po dobrim kapelama i lijepim pjevačicama. Tamo bi uz pratnju harmonikašice Julke lijepe pjevačice pjevale narodne pjesme. Od sviju pjesama on je ipak najviše volio "Od Sušaka pa do lipe Boke". Kad bi je čuo, u njemu se srce otvaralo, nešto ga je zanosilo i činilo mu se da svijet može biti ljepši i radosniji. I kad bi čuo da "nigde nima takove divojke, ča je bilo jidro šila", Jerku bijaše kao da mu netko svaljuje sa srca teško kamenje, da vidi punu luku brodova i sve radnike sretne, nasmijane. A kad bi zamrla pjesma i čuo prasak razbijene čaše, brzo bi se trgnuo, ispio svoju čašu vina i nestajao iz zadimljene prostorije.

(...)

Razmišljao je tada o životu, o gradu, o luci, o građevinama, o svom otoku, o ljudima i mislio da bi sve moralo biti lijepo, vedro i puno radosti. A iznad svega zanosna pjesma rada i poštenja. Kad bi dan ušetao u grad i sve oživjelo, ljudi vrvjeli i klizili ulicama, trgovima, puteljcima i stubama, onda je on očekivao da će netko samo sipati na svijet, na ljude, svuda, baš svuda, poštenu i lijepi život okičen radom. Ta Jerkova razmišljanja dugo su i skoro svakodnevno oživljavala rano ujutro, ali se počinjala gubiti i blijedjeti kad bi muka i patnja života iznakazivala lica i zakriknulo trpljenje, siromaštvo, izrabljivanje, težina i sumornost.

Od poštenog života, kojeg je želio, očekivao, ništa nije ostajalo da s njime živi, da bar malo s njime i s ljudima proživi u samotnim i teškim trenucima.

Dani su prolazili u teškom radu, punom znoja. Jerko je imao na otoku i svoju djevojku Dumicu. Ona je živjela u svom selu i čekala dragoga. I jednog dana dragi odluči da se oženi, jer mu je samotnički život dojadio. Bilo mu je samom teško podnositi težinu života, pa je mislio da će mu, oženi li se, biti lakše. Pisao je Dumici i svojim o toj odluci. I jedne nedjelje u mjesecu svibnju 1936. godine otišao je kući i kroz kratko vrijeme se oženi.

Vratio se ubrzo u grad. Dumica je za njim došla nakon mjesec dana, upravo onda, kad su građevinu stavili pod krov. Njihov prvi smještaj bio je na tavanu, uz dvije letve. Morali su se penjati po klimavim stepenicama. Jerko je metnuo u ugao stare daske, složio malu slamaricu i to bijaše njihov bračni kutak. Kuhinja je i dalje bila pod onim zidom, obraštenim bršljanom. Dumica je kuhala za njega i za sebe, a drugim radnicima pomagala i pazila na vatru. Kad je puhao vjetar, nosio je zrakom cement i prašinu, ali tu se nije dalo ništa učiniti. Druge kuhinje nije bilo.

Svi su radnici imali slamarice ili vreće, a spavali su po raznim dijelovima zgrade ili u baraci ili u magazinu s alatima. Mladi bračni par, Jerko i Dumica, bili su sami na tavanu. U zgradi su ostali zadnji, jer je Jerko još morao brusiti stepenice kamenom i to na ruke. Skoro cijelu zimu trajalo je brušenje i čišćenje. Kad je to bilo gotovo, došli su stanari i oni su morali seliti. Iznajmili su sobu u Dragi, Pod Ohrušvom. Bila je to mala, uska soba u kojoj se jedva smjestiše. Naskoro nadoše malo podalje veću praznu sobu.

Vrvjele su u "Primorskim novinama" vijesti o samoubojstvima, nesrećama, ljubavnoj tragediji u blizini grada, o štrajku pekarskih radnika, najezdi skitnica, o Pučkoj kuhinji koja izdaje dnevno preko petsto obroka radnicima i siromasima. Najviše je ljude mučila skupoća živežnih namirnica. Te je godine (1936) održana skupština Saveza lučkih i obalskih radnika u Gradskom podrumu. Odmah zatim osnovane su podružnice Saveza i u drugim gradovima uz more, kao i u mnogim riječnim pristaništima u unutrašnjosti. Lučki radnici Sušaka žele popraviti svoje teško stanje i traže kolektivni ugovor. Nemir je ušao u ljude ispunjen sivom beznadnošću, tugom i bijedom. Prolaze radnici kao slomljeni između naslaga dasaka u luci, ulaze i izlaze iz skladišta, vagona i brodova. Izgleda kao da se za njima vuče teški lanac uz jezivi zveket. Jedino na trenutak, pri susretu, na svakom licu zaigra tračak radosti i vjera u solidarnost. I baš ta igra nade i to vjerovanje u borbu za bolji život svima daje veliku i neoporivu snagu. Ona zrači ljudskom toplinom.

Život struji i korača ulicama grada. Najveći dio teretnog prometa vrši se konjskom zapregom. Konji padaju po gradskim ulicama zato što su pretovareni teretom i što nisu dobro potkovani.

Uza sve to život vrvi i od niza drugih sitnih i zanimljivih događaja. Tako je građanima upala u oči vijest o mornarskoj ljubavi u teretnom vagonu. Zbilo se jedne večeri u luci. Ljubavni par ušao je u vagon. Noćna ptičica odvušla je svog partnera, stranog i pripitog mornara, u prvi vagon ni ne sluteći što će se dogoditi. Neki su zlobnici vidjeli sve pa su pažljivo i kradomice izvana zatvorili vagon. Zaljubljeni par se cijelu noć vozio. Manevarske lokomotive vukle su vagon od jednog kraja luke do drugog, od jednog kolosijeka na drugi. Ta "manevra" trajala je svu noć. Tek ujutro radnici su, kad je započeo rad, otvarali vagon i tako oslobodili ljubavne zatvorenike. Ljudi su se tome smijali.

U tom svom sjećanju i Jerko se nasmije i ispi čašicu rakije. Misli su nagrnule i nizale se jedna za drugom. Sjeti se članka u novinama u kojem se govori o tome kako zima dolazi, a rada nema. Na stotine i stotine ljudi traži dnevno rad u luci, a zarade nema nigdje. Nekad na hiljade ljudi bijaše dnevno zaposleno na Delti, danas, tako pišu novine, jedva koja stotina. I to bijaše štampano na vidnom mjestu, velikim i krupnim slovima.

Sve bijaše teško i tužno. Onda mu uleti u sjećanje i pjesma "Tužna je nedjelja". Nedavno je čitao kako je zbog te pjesme samoubojstvo izvršilo više od dvadeset mladih. Pjesmu, koju je napisao mađarski novinar, a uglazbio Ciganin, koga je

upoznao u krčmi, proslavila je mlada sobarica. Ona je sva izvan sebe uživala u muzici te pjesme i onda se, kad su zamukli akordi, skršena tugom, ubila. Život guši ljude, a dani prolaze ispunjeni borbom i sjetom. Ipak tu pjesmu mnogi rado slušaju i pjevaju. Zapamtio je Jerko i riječi:

Tužna je nedjelja, mada je cvijeće svud,
čekam te, dragana, al sve je uzalud.

Nade su slomljene, znam da ću umrijeti.

I ta se pjesma svira i kod nas, u kavanama. Ljudi ponekad zapadaju u očaj iz koga više ne mogu izaći.

Jerko je imao snage da kroz sve nevolje i očaje živi u čvrstoj spoznaji da život može biti i lijep, radostan i sunčan. Oblaci će se izgubiti, jednom nestati.

Počelo je proljeće i lakše se disalo. Prvi namještaj, stol, dvije male stolice i dva noćna ormarića, Jerko je sam napravio. Poslije je došao na red i krevet od osobe i pol ili kako se obično govorilo od "pršone i pol". Ti vlastiti "domaći" proizvodi neobično su veselili Jerka, a Dumica mu je radosno govorila:

- Ti imaš zlatne ruke.

Nešto kasnije kupili su mali štednjak zvan kozica. Nakon nekoliko mjeseci sele na Krimeju. Sam je krpao svoje i ženine cipele. U novom stanu nisu bili zadovoljni, jer nije bilo vode i često je s gazdom dolazilo do nesporazuma. Dumica se znala ljutiti i da bi je udobrovoljio Jerko bi govorio da i on želi otići i to što prije, to bolje.

U gradu, kod Tvornice papira uz Rječinu, gostovao je veliki putujući cirkus, naročito poznat po svojim akrobatima koji su izvodili vrlo opasne skokove zavezanih očiju. Posjetiocima je zastajao dah kad su gledali one mlade ljude i njihove salto-mortale. Mreža je imala raširene ruke i budno pazila da se zlo ne dogodi, dok su svjetla igrala uz muziku i pljesak.

Jednog dana Jerko se uputi u grad i od vlasnika cirkusa kupi baraku. Ta je drvena baraka, veličine dva puta četiri, bila na kotačima. Na sve četiri strasne ugrađena su vrata s prozorima. Sklopio je ugovor s vlasnikom, prodavaocem kola. Ta je baraka na kotačima stajala četiri tisuće i petsto dinara, a mjesečno je trebalo otplaćivati tri stotine dinara. Ukoliko kupac jedan mjesec ne plati, vlasnik je imao pravo baraku uzeti natrag. U ugovoru, utanačenju, između ostaloga je stajalo: "Prodavalac pridržava apsolutno pravo vlasništva nad prodanim kolima do potpunog podmirenja utanačenog iznosa i obvezuje kupca na redovito mjesečno otplaćivanje od dinara tri stotine. Kupac mora svoju redovitu stalnu uplatu izvršiti najkasnije do trećeg dana u mjesecu. Ukoliko bi kupac zaostao ma i jednim

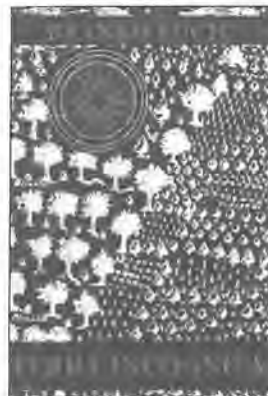
obrokom otplate, prodavalac može kola odmah ponovo prisvojiti bez prava povrate do tada uplaćenog novca po kupcu.”

U utanačenju je pod trećom točkom stajalo ovo: “U slučaju spora proističućeg iz ovog utanačenja podvrgavaju se obje stranke sudovanju i pravorijeku Sreskog suda u Sušaku, time, da parbeni trošak u svakom slučaju pada isključivo na teret kupca.” Ugovor je potpisan od prodavaoca, kupca i dva svjedoka dana 23. listopada 1937. godine.

(...)

Zbivalo se mnogo toga u tek protekloj godini 1937. Novine su isticale rad dviju najvažnijih socijalnih ustanova u gradu. U Radničkom prenoćištu na Krimeji prenoćilo je oko dvadeset tisuća radnika, a nemoćni starci i siromašne obitelji dobivaju hranu besplatno u Pučkoj kuhinji. Gradom se u dronjcima skiću djeca – skitnice. Redaju se samoubojstva i nesreće. Odjeknuo je veliki pokret radnika u luci i sve zapljusnula obustava rada. Sušačka luka je puna brodova, ali se ne radi. Stotine vagona robe za utovar na brodove ostalo je na pruzi. Neki brodovlasnici svoje terete upućuju u Rijeku. Štampa je na strani poslodavaca. “Primorske novine” pišu o štrajku na prvim stranicama.

Branko Fučić
(1920 – 1999)

Terra incognita*

Indeficienter

Grad Rijeka zove se u srednjovjekovnim izvorima na hrvatskom jeziku “Rika ili Reka svetoga Vida”, na latinskom “Terra Fluminis sancti Viti” i na njemačkom “Sankt Veit am Pflaum”.

Što pripovijeda stara srednjovjekovna legenda o sv. Vidu, mučeniku, o tom drevnom zaštitniku Rijeke? Legenda opisuje kako su ga najprije bacili pred gladne lavove i medvjede, ali ga oni nisu htjeli rastrgati. Zatim su ga bacili u kotao vrele smole i rastopljena olova gdje je ostao netaknut. Konačno su ga usmrtili tako da su ga krvnici rastrgali na kotaču.

Lik mlada, golobrada svetoga Vida u kotlu njegov je najučestaliji ikonografski motiv, koji je u srednjem vijeku postao i heraldičkim motivom najstarijega riječkoga gradskoga grba. Gradski pečat svetoga Vida spominje u XV. stoljeću riječki notar i kancelar Anton de Reno, a vidimo ga sačuvana na voštanim pečatima otisnutima na nekim riječkim ispravama iz godine 1536. i 1538. Stari riječki grb s likom sv. Vida u kotlu upotrebljavao se sve do godine 1659., kad je car Leopold I. podijelio Rijeci novi grb. U novom grbu dvoglavi orao stoji na stijeni i pandžom pridržava nagnutu posudu, urnu, iz koje se izljevava voda, a to je Rečina koja teče pod stijenom. Pod grbom je deviza INDEFICIENTER.

Dvoglavi orao carski je orao habsburške monarhije, ali u riječkom Leopoldovu grbu ima jedna heraldička razlika. Dok je carski orao simetričan, pa jedna orlova glava gleda ulijevo a druga udesno, na riječkom gradskom grbu obje orlove glave gledaju na jednu stranu, i to na svoju lijevu, a na gledaočevu desnu stranu.

Dvorskom sitnoslikaru, koji je na carskoj diplomi naslikao novi grb u boji, nije bila posve jasna predodžba o dvoglavom orlu. Pa dok diploma, opisujući novi grb, govori o jednome orlu (aquila – u jednini), slikar je – čini se – naslikao dva usko priljubljena orla koji okreću glave na istu stranu.

* Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1997.

Što znači ova deviza INDEFICIENTER, ispisana na traci pod grbom?

To je latinska riječ, koje nema u klasičnoj latinštini, nego je ona za ovu zgodu bila jednostavno ishitrena. Ako glagol *deficere* znači manjkati, nedostajati, presahnuti – pa od njega imamo današnji izraz *deficit* – *indeficienter* je načinski prilog, iskovaní neologizam, a značio bi nešto što je suprotno od toga, dakle: obilato, nepresušno.

A što je car Leopold htio tom riječju poručiti Rijeci i Riječanima, doznajemo ako pažljivo pročitamo diplomu, gdje piše:

“A mi” – poručuje car – “razmotrivši neprekidnu vjernost i odanost koju je nama i našim predšasnicima rečena općina i grad Rijeka sv. Vida *indeficienter* (tj. nepresušno, ne sustajući) dokazivala i povrh toga nastojala nam iskazivati korisna i dragocjena služenja u raznim zgodama, koliko u vrijeme mira toliko i u vrijeme rata, sa svom spremnošću i ljubavlju i koja je spremna da ih i u svom potomstvu iskazuje itd., itd. podjeljujemo im ovaj novi grb.”

“Indeficienter” se odnosi, prema tomu, na način kako je Rijeka uvijek obilato i ustrajno vjerno služila habsburškoj kući. Drugo se i nije moglo očekivati od milostivog cara.

Ne uzbuđuju me puno habsburški dvoglavi orlovi, jer oni su znak stoljetne vlasti Habsburgovaca u Rijeci i u drugim našim krajevima, a tu povijesnu činjenicu nitko pametan ne pokušava ni zaniijekati niti joj tragove izbrisati.

Ali talijanskim iredentistima dvoglavi orao bio je trn u oku. Zvali su ga pogrdno “la gallina con due teste”, kokoš s dvije glave. Kad je d’Annunzio sa svojim arditima zaposjeo Rijeku, jedan se njegov vojnik popeo na krov kule s urom nad gradskim vratima na Korzu gdje je kao ukras na vrhu krova bila skulptura izlivena u bronci – Leopoldov riječki grb s dvoglavim orlom. Vojnik je pilom za metal otpilio jednu orlovsku glavu i u šupljinu orlova vrata utaknuo drveni držak s talijanskom trobojnicom. Među mojim riječkim suvenirima čuvam jednu dopisnicu na kojoj je fotografirana ta d’Annunzijeva amputacija jedne glave mrske austrijske dvoglave kokoši.

Ali d’Annunziju vrug nije dao mira. Uzrujavao ga je već i sam lik austrijskoga orla.

Pa dobro, odstranimo tog morskog orla i što će ostati? Ostat će samo posuda koju orao drži pandžama i iz koje se izlijevaju vode Rečine. To je d’Annunzijeva “urna inesausta”, velika fraza o nepresušnoj urni na koju je reducirao logikom političke mržnje stari grb. Evo vam taj d’Annunzijev grb na poštanskim markama. Tamo je urna među hrastovim granama. Ali pod njom još piše “indeficienter”. A što smo učinili mi u razdoblju socijalizma. Po istoj liniji bijega od austrijskoga orla nehotice smo došli na d’Annunzijev grb, još manje: bez “indeficienter” i bez hrašća: iscjedak iz urne.

Dođe li ikada do referenduma o grbu grada Rijeke, glasovat ću za heraldiku, za stari, povijesni Leopoldov grb s orlom i sa “indeficienter”. Samo, meni će “indeficienter” značiti ne neko odano služenje Habsburzima, nego želju da onako, kako nepresušno teče Rečina, tako neka Rijekom teče i promet i stvaralaštvo i napredak i blagostanje.

Uskočka oštarija

Staru grafiku koja prikazuje grad Rijeku izradio je godine 1671. Riječanin Juraj Genova. Na njoj se vide i prepoznaju mnoge pojedinosti: ulice i trgovi, riječki kaštel, utvrde i kule, gradska vrata, riječke crkve, augustinski samostan, stambene kuće i vrtovi. Uz grad teče Rečina, a preko nje je izgrađen drveni most koji na starijoj slici Rijeke, koju je u XVI. stoljeću izradio jedan Bodul iz Dubašnice, o. Ivan Klobučarić, fratar-augustinac, još u Klobučarićevo vrijeme nije bilo.

S druge strane Rečine, na tlu Sušaka, vidi se tek pokoja kuća, a nešto južnije od mjesta gdje je danas hotel Kontinental, već je tada postojala neka vrst hotela, svratište i krčma, oštarija. To svratište pobliže označuje natpis: *Hosteria dove allogiano gli scochi* (Krčma gdje konače uskoci).

Uskočku oštariju sa istom oznakom vidi Genova i s ovu stranu staroga toka Rečine, na današnjoj Delti, dakako i nju izvan grada, izvan gradskoga zida.

Nije teško predstaviti koje je kategorije to prenočište bilo, kakva je to smrdljiva špelunka mogla biti, izvan grada, izvan urbanog ambijenta, izvan gradskih zidina, jedna čak i dalje, s druge strane rijeke: – spilja razbojnička!

Senjski uskoci bili su bjegunci pred Turcima, pred turskom agresijom i zulumom, nesretna čeljad iz unutrašnjosti Balkana. Najprije su ih iskoristili za obranu Klisa, tvrđave u zaleđu Splita, a kad je konačno Klis pao u turske ruke godine 1537., uskoci se sklanjaju u Senj.

Iz Senja se zalijeću u krajeve koje su okupirali Turci, i tu se kao diverzanti osvećuju Turcima. Oni i na moru napadaju turske trgovačke lađe. Sa svakoga ratnoga pohoda – bilo na kopnu bilo na moru – uskoci se vraćaju u Senj s ratnim plijenom. Uskočke represalije protiv Turaka isprva su politički i emotivno motivirane: – Turci su im neprijatelji, Turci su zlotvori, a oni, uskoci, pravedni su osvetnici! Ali kada im iz Austrije sve neredovitije šalju vojničke plaće, a oni svaki dan moraju hraniti i sebe i svoje obitelji, senjski uskoci – kako to uvijek biva – ne gledaju više *koga* će robiti nego *što* će robiti. Na moru oni postaju gusari, koji napadaju ne samo turske nego i mletačke lađe a na otocima i u Istri vrše prepade na teritorijima koji su tada bili pod mletačkom vlašću.

Najbrži i najlakši put njihovih pljački bio je morski put. Ova djeca balkanske unutrašnjosti, kontinentalci, ljudi s planina, uskoro postaju vješti, okretni, neustrašivi pomorci.

Grad Rijeka bila je uskocima važna baza za snabdijevanje. Na riječkom škveru uskoci naručuju svoje brze piratske lađe. U Rijeci nabavljaju vesla, tu kupuju platno za jedra, brodsku užad i sidra. Austrija ima u Rijeci takozvani "Senjski magazin", gdje se uskocima isplaćuje vojna plaća dijelom u suknu, dijelom u brašnu i hrani, a dijelom i u gotovu novcu. U Rijeci, konačno, uskoci vrlo uspješno prodaju i svoj ratni plijen.

Rijeka je uskocima bila zaista potrebna, a i riječkim je građanima dobro dolazilo trgovanje s njima, ali su oni od uskoka, kao od vrste ljudi, zazirali. Bila su to dva svijeta, dva stila života, dva načina ponašanja. Riječani su budno pazili da im uskoci ne nahrpe u grad, nego da u grad ulaze kapljući, u sasvim malim skupinama, i to uvijek bez oružja i samo danju. Navečer, kada bi se zatvarala gradska vrata, uskoci su morali izići iz grada i biti izvan gradskog zida, u svojoj uskočkoj oštariji.

Ako se taj sirovi i surovi svijet ponapije, a ima k tome i oružje u rukama, učinit će rusvaj, izazvati stotinu čuda i nevolja, a riječki građanin želi živjeti u blaženu miru, i to po nekim urbanim civilizacijskim normama. Konačno su uskoci toliko dodijali Riječanima, da su Riječani godine 1600. lancima zatvorili staro ušće Rečine da bi spriječili ulazak uskočkih lađa u Rečinu, u tada jedinu zaštićenu riječku luku.

Danas je uskočka oštarija među nama, unutar samoga grada. Balkanske goste iz te oštarije prepoznat ćete već po grimasama i gestikulaciji, po bučnosti, po noćnim pucjavama, a i po tome kako će vas odgurnuti dok ulazite u autobus i kako će na juriš pojuriti do sjedala da rukom rezerviraju sjedalo za svog ortaka. Sretat ćete ih na tržnici, na pošti, u banci, kako vas ne trepnuvši okom preskaču dok vi disciplinirano čekate u repu.

Dugotrajan je i mučan proces urbanizacije, dugotrajna je dresura sirova čovjeka, teško je prihvaćanje novih normi ponašanja, dugo, vrlo dugo treba filtrirati Balkanca uskoka da bi od njega postao uglađeni građanin. A ponaša li se tako samo novi došljak sa Balkana? Ispitajmo sami sebe!

(...)

Pod leroj

Kad bi naši stari otočani dolazili u Rijeku po poslu i zbog trgovine, prije nego bi se raštrkali ulicama i "butigama", dogovorili bi mjesto gdje će se u gradu naći. I kao po nekom nepisanom pravilu to je mjesto uvijek bilo jedno te isto: "pod leroj", pod urom na Korzu.

Pričao mi moj stari domorodac, pokojni dr. Šime Žgombić iz Dubašnice na otoku Krku, kako bi ga u djetinjstvu povela tetka u Rijeku, pa da joj ne smeta dok trgujući obilazi poznate riječke obitelji, ostavljala bi ga pred gradskim vratima i nježno djetetu tepala: "Šimiću, kokošice moja, čekaj me 'pod leroj', ću ti kupit jabučicu".

Pitajte bilo kojega staroga Zagrepčanina, gdje bi se našao s prijateljem u svom gradu. Gdje drugdje nego "pod repom", pod konjaničkim spomenikom bana Jelačića na Jelačić placu.

Ako se kad u kasnim večernjim satima nadete na riječkom Korzu, zaustavite se nekoliko trenutaka na tom mjestu, pod urom. Prenesite se duhom nekoliko stoljeća unatrag, u srednji vijek. Pa dok ura bude otkucavala sate kroz noćnu tišinu, s malo mašte dočarajte si život tadašnje Rijeke, malog gradića, zatvorena u svoje obrambene zidove.

U grad se ne može – a pod prijetnjom kazne ne smije se ni preko gradskoga zida. Može se samo kroz gradska vrata, pred kojima i vi upravo stojite. No sad je kasno, noć je, a vi ni kroz gradska vrata ne možete u grad. Gradska ih je straža zatvorila i iznutra zakračunala. Noću se u grad ne ulazi niti se iz njega izlazi. Ako ste došli brodom, što ste ga usidrili u današnjoj Adamićevoj ulici, čekajte do zore na Korzu, – pardon! na morskome žalu, jer će se tek u svitanje otvoriti vrata. S vama će u grad, na gradski trg (danas Koblerov trg), u dućane, magazine, radionice, nahrupiti seljački svijet iz okolice, koji je još u zoru stigao pred zatvorena vrata.

Tim mjestom mora proći svatko tko ulazi ili izlazi. Tražite li nekoga – ako baš nigdje drugdje – tu ga morate uhvatiti. Tu ga čekajte, "pod leroj"! To je tipična točka grada, to su mu usta, to je ključna prometna točka, tu život najintenzivnije struji. A vani su brodovi krcati robom, vani je luka, more, ribari, brodogradilište na morskome žalu, tamo gdje je danas riječki Korzo, vani je vreva – sve ono što privlači ljude da izađu kroz gradska vrata.

I tako to ide ne od jučer, nego godinama, decenijama, stoljećima. Pa ono što je nekada bila životna funkcija, što je bila nužda nametnuta samim životom, kasnije – kada se grad razvio i razlio preko staroga zida – postalo je tradicijom.

U novim uvjetima, u modernom gradu, gradska vrata više nisu imala svrhe. Ona su ukinuta godine 1775. Ali još im je sačuvan trag! Zađite u prolaz pod urom. S unutarnje strane kamenog okvira stoje još s obje strane u zidu po dvije masivne željezne baglame, oko kojih su se obrtale vratnice.

Da pred ovim starim spomenikom ne stojite kao pred zagonetkom, evo vam na kraju nekoliko podataka:

Na najstarijoj slici Rijeke iz XVI. stoljeća nad vratima još nema kule, koju već vidimo na slikama iz XVII. stoljeća. Tada je na kulu postavljen i sat.

U staro doba nalazio se pred vratima opkop, napunjen vodom, a preko njega prelazilo se pokretnim mostom. Kula i vrata mijenjali su oblik nekoliko puta od XVII. do XIX. stoljeća. Gornji dio kule ima današnji oblik iz XIX. stoljeća, a donji dio – sav u kamenu – dobio je današnji oblik oko godine 1700.

Dva lika u reljefu, kako nam to svjedoče uklesani natpisi, prikazuju careve: Leopolda I. (iz godine 1675.) i Karla VI. (iz godine 1782.). Grb nad vratima je austrijski, s umetnutim slovom L, tj. s inicijalom imena cara Leopolda. Priča za

sebe je ukras štoje stajao na vrhu krova. Tamo je u vrijeme austrijske uprave bio postavljen kao akroterij, kao završetak, motiv iz riječkog gradskog grba koji je gradu bio podijelio car Leopold I., a to je dvoglavi orao. U riječkom grbu ima jedna mala heraldička razlika koja riječkoga dvoglavoga orla razlikuje od carskoga dvoglavoga orla. Dvoglavi je carski orao simetričan: jedna mu glava gleda ulijevo, a druga udesno, dok obje glave riječkoga orla gledaju u istom smjeru.

Smrдио je carski orao, smrdili su austrijski znakovi u gradu Rijeci Gabrijelu d'Annunziju kad je okupirao Rijeku, pa je onaj "kokoši s dvije glave" (la gallina con due teste), kako su se sprdali s dvoglavim orlom na vrhu tornja nad gradskim vratima, dao otpiliti vrat s jedne od dviju glava. A smrdili su austrijski znakovi vlasti i onima koji su na vrhu sviju zgrada najradije gledali peterokraku zvijezdu pa su oni poslije II. svjetskoga rata dovršili rabotu koju je započeo d'Annunzio te skinuli do kraja sve što je još preostalo od riječkoga orla. Sada na vrhu tornja s urom na riječkom Korzu stoji kao znak jedno golo ništa.

Krimeja

Prijatelji su me doveli usplahirena pokojnomu doktoru Šestiću, urologu u sušačkoj bolnici, kada me je iznenada nemilosrdno stisnula bubrežna kolika, a on me je – Bog mu dao duši lako – primio s cijelim društvom, uveo u svoju sobu, gdje je u bolnici bohemski stanovao, pa nas je sve obilato ponudio pićem, on nas je ponapio. "Ali ja sam došao na pregled" – proustio sam napet i nervozan, a on me je smirio: "Samo ti, dušo, pij! Jesam li ja doktor ili si to Ti? Ja Ti moram vidjeti bubrege pod opterećenjem..." Uokolo zida redale su se flaše, sami darovi zahvalnih pacijenata, a među flašama vucarala se neka neobična ofucana, šarena mačka, dugih, nakostriješenih dlaka i promukla glasa.

"Kakva je to mačka?"

"Krimejska!"

Ja sam znao da postoji jedna vrsta gospodskih mačaka, prekrasne dlake, ali odvratna glasa, koju zovu angorska mačka. Znam da otmjeni svijet posjeduje i sijamske mačke, ali krimejsku sam mačku prvi put vidio i upoznao i prvi put za taj stručni naziv saznao kod pokojnoga doktora Šestića.

"Ne muči se, Herr Professor, okani se suptilne naučne klasifikacije... To Ti je obična fuca-skitnica, Strassenpoutpourie, koja se je k meni doskitala tu ispod bolnice s Krimeje..."

Tako je s tom šarenom, nakostrušenom Šestićevom mačkom došla na tapet i sušačka "Krimeja".

Pa svi vi stari i novi Sušačani i Riječani znate o čemu se radi. To je dio grada kojim prolazite kad se spuštate od bolnice ili od igrališta u grad – to je ona strma ulica koja nosi u našoj primorskoj sredini neobično ime – Krimeja. Da li ste se ikada zapitali kako je došlo do toga čudna, do tog neobična naziva – Krimeja.

"Krimeja" nije star, prvobitan naziv onoga dijela Sušaka što leži iznad željezničke pruge. To je područje bilo daleko izvan naselja – tamo su bili vinogradi, i u starini nije se zvalo "Krimeja" nego "Zagorje".

"Krimeja" je novo ime, nastalo iz vica, iz šale, u prošlom stoljeću. Bilo je to nakon znamenitoga Krimskoga rata (od 1853. do 1858.), u kojem je Rusija u sukobu s Turskom težila da se domogne Carigrada i Dardanela i da istisne Tursku s Balkana. Zapadne sile (Engleska, Francuska i Sardinija), bojeći se ruskoga imperijalizma i njezina dominantna položaja u Dardanelama i na Balkanu u slučaju njezine pobjede nad Turskom, ušle su u rat i stale na stranu Turske. Ravnoteža velikih sila – bilo je tada načelo vanjske politike Zapada, kao i danas. Taj rat – nazvan Krimski – jer su se glavne operacije vodile na poluotoku Krimu – zanimao je cijeli svijet. Nakon duge i teške opsade, nakon 11 i pol mjeseci, pala je, godine 1855., glavna ruska utvrda Sevastopol. Događaj je postao upravo legendaran. Sevastopol i Krim postali su pojam i u našim krajevima.

Tih je godina na današnjoj sušačkoj "Krimeji" Adam Riccotti upravo gradio kuću, a kraj kuće je – osobenjak! – podigao i malu kulu, minijaturu, igračku! – na kojoj je dao uklesati u onaj čas tako aktualan natpis: CRIMEA. Crimea – prema talijanskom nazivu za poluotok Krim. Natpis je djelovao u općem raspoloženju onih godina senzacionalno i privlačno i odonda su Sušačani stali nazivati Riccotti-jevu kuću "Krimeja", a po nazivu kuće ostalo je do danas i ime cijelomu onomu kraju.

Fraške*

Trava iva

Rijeka, jesen 1955.

Lijevalo je po vas dan kroz maglene i sužene gradske vidike i gusti vodeni zastori lelujali se ispod tmastih oblaka koje je jugovina vukla niskim nebom. Tih dana, dok su bujale sive i crvene vode, po čitava popodneva ne izlazah iz kuće. Katkada bi kiša načas prestala i u tim bi se odmorima provukao prostorom hladan vonj vlage kao da tu nitko ne živi pa je u neloženoj sobi bilo najugodnije saviti se pod toplinom pokrivača. A onda bi opet zakuckali sitni mekani prsti o staklo pa bi se u tom beskrajnom kucanju desilo da bi mi knjiga ispuzla iz ruke nekamo u toplo leglo a ispod nabreklih vjeđa stali proticati stari, davno snimljeni filmovi. Tada bi zvučne zavjese kiše zastrle i ono beskonačno kašljanje u susjedstvu. I gotovo bi se izgubio u kiši uporni i suhi bolesnički recitativ s druge strane zida, kao što se gubi neko daleko tesanje bradve u šumoru krošanja kada vjetar krči put kroz šumu. I kako su kapljice udarale u sve bržim naletima, tako sam se i ja probijao kroz plimu kišnih škropaca sve dalje od te dugotrajne, beskonačne staračke smrti. Zapravo ga i nisam poznao, u susjedstvu, onkraj zida, ali me je satima znao zadržati budnim u zajednički neprospavanim noćima, u mraku, u bespomoćnoj blizini mraka.

Jednog predvečerja, kad sam vjerovao da kiši najljepše, trgne mi lice, uronjeno u jastuk, brzo kucanje na mojim vratima. Ljude prepoznajem i po kucanju pa znah da je to vratarica, ona mršava ženica iz prizemlja, koja nije propuštala ni jedan dan a da mi svojim tihim obavijestima opet ne udahne život ulice. "Ste živ? Kupite trave ive!" – dahnu mi u sobu, nagnuvši se kao uvijek s pola tijela kroz vrata. I izbjegavajući da pogleda mene u krevetu, osta tako visjeti, prikvačena s deset prstiju o dovratnik, dok su joj oči kao dvije male lasice vrludale po sobi.

* Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999.

Pričini mi se da čujem kako netko iza nje na hodniku teško diše. Bio je to usopćeni dah, što ga je prekidao duboki, jednolični starački glas: "Kupite, gospodine, trave ive, vi ki ste bolan. To je trava čudo čudotvorna: ona goji sedandeset i pet boli. Kupite, gospodine, trave ive; ona od mrtva udela živa."

I sama, polako, uđe tako u sobu vratarica, visoka i suha, unoseći na crnoj, izbljedjeloj haljini vonj kiše a na košćatim plećima šuštavu vreću, breme mirisa osušena bilja. Digao sam zaslon svjetiljke da osvijetlim tu starost, ali ona je već bila odložila vreću na pod i poklekla, onako duga i visoka, da je razveže.

U istrošenoj koroti, u mokrim crnim barjacima, što su se razapeli po njenim žutim kostima, pričinjala mi se kao neko tajanstveno pohodenje o kome se čita u starim srednjovjekovnim legendama.

"Kupite trave ive. Ona goji sedandeset i pet boli. Ovo je sveta stvar ka dela mirakuli. Plovan grobniški bil je na smrt bolan. Likar mu je hodil svaki dan..."

Bol od srca, bol od štumiga, suhu bol, saku bol, ne daj nan ju Bog..."

Dok je govorila, uvlačila bi joj se praznina kroz pukotinu tankih i svelih usnica, što su drhturile kao proderana opna. Ni zuba nije imala u ustima oko onog tankog i blijedog jezičca, ni kapljice krvi na košćanim šprljicama smežuranih jagodica. Učinilo mi se da me je pohodio neki poružnjeli andeo koji se hrani ovim mraznim zrakom.

U hladnoj sobi, u jesenskoj vlazi, klečeći raširenih ruku, bila je nalik na neku smrt kojoj prava smrt odgađa posljednji čas. Ni put joj se nije isparivala voštanim vonjem starih žena; iz nje se je širio samo taj zasanjani gorki tamjan uvelog, ljekovitog bilja.

"I Marganu moram poč. I likaru na Pećine saki put prnest. I gospodinu va farmacije, aš gospodin ima tešku bol. I čuda dobro mu dela. Ki ju pije saki dan, nikakova bol na njega. A, ja! Sedandeset i pet boli ona goji."

"S kuda ste, nona?"

"S Podhuma, ako znate."

U pamćenju nosim možda i stotinjak ljudskih očiju, vrijednih da budu zapamćene. Ali njezine oči nisu mene gledale. To i nisu bile oči. Bile su to neke mutne daljine, neodređene, sive, lutajuće, koje se nisu zaustavljale na meni kada bi ih dizala s onih oštrih čuperaka što ih je naslagala po podu. To nisu bile oči podesne za razgovor. Govorila je kao da ne govori meni. A nije govorila ni sebi.

Možda je i malo luda – pomislih – jer i ljudi lutaju po svijetu; ali ljudi su tako različiti, i po čemu se može znati tko je lud?

"S Podhuma, gospodine, ako znate, tugo moja vela."

I onda kao da čita neku staru knjigu zaveže u ispovijest o osamljenim vrhovima oko pustog sela, o golim vrljetima, gdje su – čini mi se – sve do rata još prebivale vile i gdje domaću nogu ne vode svakodnevni puti. Na tim visinama, gdje divlje pčele sabiru žuki med, raste čudotvorna trava. Kao da je zavjetovana samo tim

visinama i osamama, raste jedino tamo, u tim dalekim kraškim oazama. "Doli va poju je nećete nać, ne! A, ja. Devet puti ju je Linićka sadila na skalah od Trsata, devet puti joj je usahla. Neće doli, a ja; samo tamo gori, samo tamo gori!"

Činilo mi se kao da je i sama neka jako ostarjela vila, nadživjela u vijek realizma, koja živi i sabire trave po pustinjским planinskim vrhovima i samo kadikad, u magijskoj preobrazbi kišnih predvečerja, silazi u električnu rasvjetu grada.

A stanovala je u nekoj maloj kući, uz koju su prolazila proljeća, ljeta, jeseni i zime, kroz godine, kroz desetljeća i tako uvijek svako ljeto kao lani. U Podhumu, na Platku, na bregovima mijenjale se kiše i bure, i sunce i snjegovi, a trava iva se zametala i rasla kao i njena kći, koja je prignuta uz mater stala krstariti po visovima.

Ali dogodilo se, iznenada, o čemu nitko ne bi mogao ni slutiti u nepovrijeđenom ritmu dana, trava i godina. Jednoga ratnog dana planule su kuće a jeke se usplahireno razbjegle u strah probuđenih planina. Kćeri joj je nestalo iz kuće, a okrvavljenju kozu našla je treći dan kako izgubljena i izbezumljena mekeće na nekom dalekom vrhu, gdje se razrasla iva.

I tako je ostala sama, otkada se mrak spustio na njenu kuću. A od onda, kada su joj u bijelom autu odveli kćer da je badave i doživotno hrane u gradu, opet samotna krstari planinama, a ognjište pali tek jedanput u tjednu.

I ispovijedajući se kao da ne govori živom stvoru, sklopi one dvije ruke u praznom krilu kao da sklapa knjigu i kao umorna kornjača uvuče glavu u smežurani vrat i zatvori suhe oči, jer su joj žlijezde pod okom usahle od starosti. Kupih u nje čuperak gorke trave.

Poslali staricu i u susjedstvo, da bi onom jadniku podala rukovet svojih aromatičnih iluzija, ali ona ne skrenu niz hodnik nego pod teretom trave ive otklimata niza stube, a meni se u jeci, iz dubine prazna i mračna stubišta, učini kao da kroz šuštanje kiše čujem piskutavi lelek izgubljenih malih kozica.

I tako ode.

Navečer je starcu u susjedstvu bilo još gore i vratarica je opet zakucala na moja vrata. Spremih se, uzeh kišobran i potrčah do prijatelja liječnika da bi se što prije pojavio uz starčevo uzglavlje, da mu ispiše recept prije negoli svijest napusti one uznemirene oči.

Vani je pljuštalo kao da se nebo otvorilo. Žene su trčkarale uza zidove kuća stišćući torbice nad glavom, a iz krcatih oluka prelijevali su se na njih zvučni slapovi. Tamo pred apotekom opet vidjeh onog starog, crnog anđela. Pognuta pod bremenom i pod prolomom kiše prošla je kraj neonske rasvjete i staklene bjeline u kojoj su magistri čistim rukama redali i uzimali čudotvorne ljekarije. Pognuta pod bremenom trava, crna i mokra, hodala je polako kroz rojeve rasvijetljenih kišnih kapi kao netko tko stupa kroz mećavu. Hodala je tako kroz sve gušće i gušće zastore kiše, koji su mi rasplinjavali njene tamne obrise dok je konačno u dnu ulice nije izbrisala kiša.

Navečer, starca je prevario san.

Vratih se mokat i sjedoh s liječnikom uz topli štednjak na kome su hlapjeli gorki mirisi onih trava. Starčeva unuka, prelijevajući tople oči, nalijevala nam je zdjelice. Ne znam, ne vidjeh njeno mokro lice, jer mi, pognutom, topli mirisni oparak zahuka stakla na naočalama. I nadoh se sam kao u nekom bjeličastom svjetlu i osjetih da ponavljam sam u vrući dah zdjelice:

*sedamdeset,
sedamdeset pet boli ona goji,
sedamdeset,
a sedamdeset,
a sedamdeset i šest
tko to broji...*

Lucifero Martini
(1916 – 2003)

***

Via Carrabino. La polvere del tempo
ha ricoperto il nome, che era sfida
ieri al tedesco. Il sasso rode
l'asfalto e si allarga al parcheggio
per un'auto grigia / o azzura?/.
La luna, specchio del monde, cammina
tra le nuvole. Un pianterreno
di due stanze dimesse e una cucina
con i piatti sporchi tra il gocciolare
lento di un rubinetto stanco. Eppure
qui un giorno si mosse la felicità.
Un giorno. O era ieri? O forse mai?
Triste parola la menzogna.¹

***

*Ulica Carrabino. Prašina vremena
prekrila je ime, što jučer bje izazov
Nijemcu. Kamen izjeda
Asfalt i širi se na parkiralište
za neki sivi (ili modri?) auto.
Mjesec, zrcalo svijeta, šeta
među oblacima. Neko prizemlje
od dviju skromnih soba i kuhinje
s prljavim tanjurima između sporog
kapanja istrošene slavine. Ipak,
tu je jednog dana potekla sreća.
Jednog dana. Ili to bješe jučer? Ili možda nikad?
Tužna je riječ laž.*

¹ *Colloquio con la città/ Razgovor s gradom*, Edit; ICR, Fiume – Rijeka 1987. Prepjev na hrvatski Lj. Car Matutinović.

Rosemarie Wildi-Benedict
(1924)

Piccole memorie /1938-1950/*

“Rosemarie”

Torniamo a Fiume. Non ho ricordi di quell'autunno '45 e dell'inizio del '46. Non concludevo niente di concreto, non c'erano più gli amici, non vedevo l'ora di andare a Torino. E finalmente mi giunse la notizia: l'inizio dell'anno universitario '45-'46 era stato fissato per il 6 febbraio 1946. Salti di gioia, preparativi. Il 2 febbraio 1946, in un gelido mattino, i miei mi accompagnarono alla stazione, da dove partiva un treno al giorno per Trieste. Presi posto in una triste brutta affollata puzzolente vettura di terza classe, dai vetri rotti. Vennero due militi titini, aprirono le mie due valigie. Avevo i venti pacchettini di sigarette permessi, con l'idea di venderli a Torino. “Ti fumare?” Naturalmente risposi di sì. “Mòstrime tui diti!” Li mostrai. “Ti diti bei bianchi, ti no fumare”... Ma mi lasciarono le sigarette. Di denaro avevo esattamente le tremila lire permesse (pochissimo).

Lunga fermata a S. Pietro del Carso, dove quasi tutti i passeggeri, intirizziti, ‘iazadi’, corsero al bar a tirar giù un paio di cicchetti con la speranza di riscaldarsi un po': è stata l'unica volta in vita mia che bevvi due grappini...

Arrivo a Trieste, che allora era ancora Zona A, nel pomeriggio. Non c'era più un treno per Venezia, tanto più che bisognava avere un permesso militare per uscire da Trieste. Prima di tutto andai a riservare una camera al quarto piano di un edificio di fronte alla stazione, dove avevo pernottato il 12 dicembre '43, per l'esame al conservatorio. Poi corsi a quell'ufficio, dove c'era già una gran coda di persone che volevano il lasciapassare per l'Italia. Quando venne il mio turno (erano le cinque) l'ufficiale italiano di servizio disse: “Per oggi basta. Tornate domani!” Questo significava rimandare la partenza di ventiquattr'ore. E chiuse lo sportello, si infilò il pastrano e aprì la porta. Col coraggio della disperazione gli sbarrai il passo: “Non la lascio uscire di qui se non mi fa il lasciapassare!” Era uno piccolino, nero

* Primalpe 2001.

come un bàcolo (scarafaggio). A quanto pare il mio comportamento gli fece impressione, riaprì lo sportello e mi consegnò il foglio.

L'indomani mattina presto, saranno state le sei, era ancora buio, mi avviai alla stazione con i miei due valigioni. C'era solo da attraversare la piazza, ma questa era una lastra di ghiaccio, una pista da pattinaggio. Quante volte scivolai e caddi sulle ginocchia? Un incubo. La linea Trieste-Venezia non era ancora transitabile, il treno doveva fare il giro per Udine. Le vetture erano pronte sul binario, anche qui tristi puzzolenti vetture di terza, anche queste coi vetri rotti. L'altoparlante annunciò che la partenza era ritardata, perché la bora aveva buttato giù dei pali, che ostruivano il binario. Ogni tanto ripetevano la stessa cosa. Era quasi mezzogiorno quando il treno finalmente si mosse.

Arrivo a Udine, la coincidenza per Venezia non aveva potuto attendere, prossima partenza per Venezia l'indomani mattina. Questo significava cercare un alloggio per la notte. Scendendo dal treno vedo una faccia nota: era un giovanotto amico della mia insegnante d'inglese signorina Mihalich (credo). Come mi raccontò più tardi, l'8 settembre era scappato da militare e si era nascosto in casa di questa signorina, che viveva con suo padre. Forse per una denuncia, pochi giorni dopo due SS irrupero nell'abitazione: padre e figlia non solo erano colpevoli di essere cittadini inglesi, bensì di aver nascosto un militare italiano. Lui stesso era stato deportato, e maltrattato tanto da essere rimasto zoppo, i suoi ospiti non li aveva mai più visti.

Ma torniamo a Udine. Infilammo due valigie nel suo bastone e andammo alla ricerca di una possibilità di pernottamento. Finalmente trovammo una cameretta con due letti divisi da una tenda. L'indomani partenza per Venezia. Il ragazzo (non ricordo il suo nome) andava a Padova, all'Università. Io scesi a Venezia, per non dover pernottare a Milano. Andai all'albergo Continental, vicino alla stazione, dove ero stata con papà il 3 maggio 1941.

E il quarto giorno di viaggio, finalmente Venezia-Milano-Torino. Quattro giorni da Fiume a Torino: oggi si fa in giornata! Rita E. aveva provveduto a riservarmi una camera al Foyer des Jeunes Filles, che era una pensione per signorine tenuta da un'istituzione valdese. Si trovava in via San Secondo 70. Poiché li accoglievano, a pagamento s'intende, solo ragazze per bene, bisognava avere la raccomandazione di qualcuno. In camera con me (era una camera con tre letti) doveva venire Franca Sciolla di Dronero: dovevamo far tinta di essere amiche, e quindi avevamo combinato di abbracciarci come se lo fossimo. Io ero in camera a sistemarmi, quando arrivò Franca, o almeno io supposi che fosse lei; sebbene non ci fosse nessuno presente, tutte prese dalle nostre parti, ci abbracciammo... e fu un'amicizia che durò fino alla sua morte avvenuta nel gennaio '98. La terza inquilina di questa camera arrivò dopo qualche giorno: era Daniela Dell'Occhio di Gattinara, e anche con lei siamo ancor oggi in contatto telefonico. Nel Foyer c'erano parecchie altre studentesse, ma anche altre signorine, anche non giovanis-

sime, perlopiù impiegate, che spesso si lamentavano del baccano che facevamo, anche tardi di sera, noi tre. Era permesso uscire di sera, ma bisognava rientrare a una certa ora. Vicino alla porta d'ingresso c'era la camera della Direttrice, sign.na Gay (sarà stata sulla cinquantina, ma per noi era una vecchia zitella, con la "erre" moscia, come quasi tutti i Valdesi). Era un ottimo cane da guardia: quando sentiva aprire la porta d'ingresso, da letto domandava: "Che ora è?" La risposta era "La mezza", che si prestava a diverse interpretazioni. Eravamo ancora in periodo di tesseramento, e si mangiava maluccio, l'insalata per esempio era condita solo con aceto, e carne non c'era quasi mai.

(...)

L'estate '46, bella come clima ma per me piena di pensieri neri, stava per terminare. Non vedevo l'ora di tornare a Torino. A fine settembre Papà mi accompagnò in macchina a Trieste. Se ben ricordo, fu allora che incontrai la mia amica Goti, col braccio fasciato perché le avevano tolto il numero tatuato ad Auschwitz (dove aveva perso genitori, fratello e una cinquantina di parenti). (Goti era ritornata a Fiume, poi era andata a Milano, si era iscritta a chimica; finché aveva incontrato Rudi Bauer, che aveva passato la guerra in Eritrea, nell'esercito inglese. Si erano sposati a Milano e ora sarebbero rientrati all'Asinara, ma Rudi non voleva vedere quel brutto numero e soprattutto non voleva che se lo vedesse sempre anche lei). Ora vivono a Milano.

Il dott. Herzog, partito mio padre, mi invitò a pranzo. Gli raccontai di Tibi, gli dissi che avevo taciuto tutto ai miei. "Avresti dovuto dirlo. Aspetti un miracolo?"

E il miracolo avvenne. Ero a Torno da pochi giorni, quando trovai sul mio tavolo, al Foyer, una lettera, con l'indirizzo scritto con inchiostro verde; la calligrafia era indiscutibilmente quella di Tibi: caratteri grandi, sicuri, la "d" e la "e" erano dei delta e degli epsilon. Con batticuore aprii la lettera: Tibi era (quasi) guarito, un vero miracolo.

L'autunno prima aveva incontrato Geni, figlia unica di ricchi ebrei russi emigrati nel '17. Si era presentato in casa, voleva sposarla, ma i genitori non volevano saperne: "Un professorino"? Per la loro figlia pensavano a qualche ricco commerciante. E Tibi non si era più fatto vivo, né con la ragazza, né tanto meno coi genitori. Subito dopo aveva avuto quell'incidente fatale; aveva trascorso cinque mesi in ospedale, paralizzato. Però captava i discorsi dei medici, che in sua presenza dicevano: "Cosa facciamo? Lasciamolo morire!"

E fu qui che accadde il miracolo: Gerri incontrò per caso un amico comune, che le riferì lo stato di Tibi. Lei corse subito all'ospedale. Quando Tibi la vide, riprese subito a parlare, poi si alzò: camminava. Il trauma, positivo, aveva provocato questa insperata guarigione. In novembre Tibi riebbero il suo posto di docente alla MIT di Boston. Si sposarono. (Quando, nell'aprile '78, andai a trovarlo a Los

Angeles, mi disse che la miglior cosa che aveva fatto nella sua vita era stata quella di sposare Gerri).

Pochi giorni dopo arrivò una lettera di Paolo Dalma che mi pregava di non chiedere denaro a mio fratello: per cinque mesi non aveva avuto stipendio, ora doveva riprendersi. Scrissi a Tibi di non preoccuparsi, che per il lato finanziario ci pensava Papà, e Papà credeva che Tibi continuasse a inviarmi dollari. E io? Mi arrangiai: cominciai a dare ripetizioni a bambini delle elementari, mi davano da fare traduzioni di articoli tecnici per tesi, da tradurre dall'inglese e dal tedesco; rinunciavo anche al pranzo al Foyer, comprandomi piccole cose da mangiare, eccetera. Non posso dire di "aver fatto la fame", ma ci sono passata vicino.

A Natale '46, di nuovo a Fiume. Torino-Trieste col solito torpedone Grattoni. A Trieste mi aspettavano papà e mamma con la Lancia della Romsa guidata dall'autista sig. Počkaj. C'era una bora fortissima. La macchina non filava come avrebbe dovuto. Arrivati al posto di blocco italiano era già buio. Počkaj disse che così non poteva proseguire, che doveva tornare a Trieste a comprare un nuovo pezzo, non ricordo quale; che rimanessimo lì ad aspettare; i bravi soldati italiani del posto di blocco ci fecero entrare nella loro baracca frustata dalla bora; ci fecero sedere vicino a una stufetta elettrica che riscaldava, poverina, solo a starle ben vicini. Era la sera del 24 dicembre 1946: la passammo lì, mentre a casa la povera Marika ci aspettava con l'angoscia che ci fosse capitato qualcosa. Počkaj non ritornò né tutta la notte né il mattino seguente, e già pensavamo che fosse stato un suo trucco per tagliare la corda.

Verso le tre del pomeriggio decidemmo di fare a piedi la "terra di nessuno" che ci divideva dal blocco jugoslavo. Sarà stato un chilometro, ma mi sembrò una distanza interminabile: la bora, che soffiava a 120 all'ora in senso contrario, non mi lasciava respirare, ogni tanto dovevo fermarmi a riprender fiato. Chissà quanto avranno sofferto i miei genitori, che erano rimasti parecchio indietro. Arrivata al posto di confine della Zona B, c'era ferma una macchina dei Militi titini. Uno venne verso di me: "Ti si fia del Diretor". E gentilmente mi propose di portami con loro a Fiume. Poco più tardi anche i miei trovarono posto in una macchina, e infine arrivò anche il buon Počkaj, che avevamo ingiustamente incolpato. E così la sera del 25 dicembre la nostra buona vecchia Marika poté accendere le candeline che aveva preparato 24 ore prima.

(...)

Intanto a Fiume, i miei genitori avevano capito che, se non si muovevano loro, chissà se e quando avrebbero rivisto me e Tibi. Nell'autunno del '48 mio padre inoltrò una richiesta di potersene andare, definitivamente, in Italia. Dopo mesi venne la risposta, negativa, senza indicare il motivo, che era ovviamente il fatto che Papà era utile come direttore tecnico della Romsa, di cui stava dirigendo la ricostruzione. Però gli consigliarono di riprovare, e stavolta, all'inizio del '49, gli fu

concesso questa specie di espatrio. E cominciò per loro la lunga e faticosa operazione dell'imballaggio di tutte le loro masserizie; questo avvenne con l'aiuto dei falegnami della Romsa, i quali costruirono casse e contenitori ad hoc. Furono poi noleggiati due vagoni-merci per il trasporto a Caprino Veronese.

L'ultimo giorno prima della partenza, se non sbaglio nel marzo '49, furono caricati anche i letti, e i miei andarono a pernottare dagli amici Arminio e Alice Klein in via Buonarroti. Il mattino alle quattro suonarono alla porta: erano quelli dell'OZNA, il servizio segreto titino. Portarono via Papà, nella Prigione di via Roma, mentre la mamma fu obbligata a partire da sola: la spedirono al campo profughi di Udine. Per mia madre dev'essere stato un colpo tremendo, lei che non faceva niente senza il consenso di mio padre.

Papà posso immaginare che sia rimasto calmo, almeno apparentemente. Come ci raccontò poi, per giorni e giorni interrogatori a non finire, con una forte lampada che lo abbagliava. Sapevano tutto quello che lui aveva fatto, e soprattutto detto, in poco più di tre anni alla ROMSA, e papà non seppe mai chi poteva essere stato a fare la spia. A un certo punto Papà disse: "Grazie a Dio..."; il giovane che lo interrogava lo interruppe: "Cossa ti ciacoli de Dio. Non xè Dio!" e papà gli rispose di chiamarlo "Natura", o con un altro nome, ma che una forza soprannaturale doveva ben esserci... Ma soprattutto ammisero che lo volevano trattenerne perché avevano bisogno di lui. Papà disse che, se lo costringevano a lavorare, avrebbe lavorato, ma mai bene come lavora un uomo libero...

Intanto la mamma, da Udine, mi aveva mandato un lungo telegramma per spiegarmi la situazione. Da Torino io telegrafai a Roma, a diversi amici di mio padre, con la preghiera di intervenire all'ambasciata jugoslava. Non ho mai saputo se c'è stato un intervento e se questo sia servito, oppure se a un certo punto si fossero convinti che non era il caso di insistere. Comunque, dopo otto giorni di interrogatori, lo lasciarono partire.

Papà raggiunse la mamma e insieme andarono a Caprino Veronese dove la buona signora Marastoni aveva sempre tenuto a disposizione il camerone che avevamo avuto sin dal '41. Papà andò poi subito a Venezia. All'AGIP di Marghera "inventarono" un posto per lui: siccome sapeva piuttosto bene l'inglese (a Boves papà ed io dedicavamo ogni giorno un'oretta a studiarlo), ebbe l'incarico di occuparsi dei molti ospiti americani che visitavano gli impianti. Credo che papà sia stato felice con questo lavoro, perché immagino che con la gente "ci sapeva fare"...

Pećine 5*

U spomen dr. Viktoru Ružiću

Radio sam tih pedesetih godina u Sušačkoj gimnaziji, u onoj žutoj zgradi koja je tada dominirala sušačkom vizurom. A živio sam uz more u kući Pećine 5, kod Ružićevih. Zapravo ne: ne "kod", nego s ljudima te porodice, koja je ostavila dubok trag u našem životu. Mojem, moje supruge i sina Hrvoja, koji se tamo u to vrijeme i rodio. Zato ovo i pišem. Preporukom jednog prijatelja, koji je, između mnogih, već živio u toj kući, "uselio" sam se jedne večeri s koferom u jednu sobu. Drugog jutra kucanje. "Dobro jutro! Dobro nam došli! Ja sam Viktor Ružić." Visok, mršav, pomalo pogrbljen, već prosjede kose i brade. Tih godina proslavio je 60 godina života: svojeg i svoje supruge Nade. Nekim susretljivim, sada mogu reći prijateljskim načinom, usmjerio je naš prvi razgovor. Iako otvorena srca, ipak je, čini mi se, želio da u ovom kratkom razgovoru čuje i ocijeni tko su ovo dvoje ljudi: supruga i ja. Kad je razgovoru stavljen zarez, na sreću nikada, pa ni sada točka, gospodin Ružić-Čako, kako su ga zvali njegovi, poveo me je u sobu nasuprot naše. Bila je to njegova knjižnica. Velika prostorija u kojoj se uz sve zidove, osim onog dijela gdje se kroz staklena vrata pružao pogled na Krk, Cres i Učku, bile police, do stropa ispunjene knjigama. "Gospodine profesore, nadam se da ćete ovdje naći knjiga koje vam kao profesoru filozofije, psihologije i povijesti mogu koristiti. Izvolite se služiti ovom knjižnicom kao svojom!" Time je započelo, a govori sve ... Gotovo da nije potrebno ništa više pisati. No, sjećanja se nižu i ne ću ih prekidati.

Kako se je ovo dogadalo u knjižnici, priču ću nastaviti najprije o knjigama. U toj knjižnici bilo je knjiga iz različitih područja, a pretežno su pripadale humanističkim znanostima: pravu, povijesti, filozofiji, sociologiji, etnologiji, neke su bile iz "lijepe književnosti" i rjeđe iz ekonomije i prirodnih znanosti. Među svim tim

* Dijelovi teksta Božidara Perharića prethodno objavljeni u Sušačkoj reviji 49/2005., str. 49–52. Susretljivošću autora Perharića dostupan nam je bio cjeloviti tekst njegovih sjećanja naslovljen *Pećine 5*, kojega smo zbog obimnosti, na žalost, morali kratiti. Autor B. Perharić na Filozofskome fakultetu u Zagrebu diplomirao je filozofiju, psihologiju i povijest te je od 1951. do 1956. godine bio profesorom Sušačke gimnazije.

knjigama posebno su nas zadivile one posvećene likovnoj umjetnosti. Bile su to knjige velikog formata, odličnog papira, sa meni dotad rijetko ili nikad viđenim reprodukcijama slika i fotografijama kipova velikih majstora. Od helenskih kipara i slikara na vazama, preko Giotta i svih onih majstora svjetske, prvenstveno talijanske renesanse, do baroka pa i do kasnijih romantičnih i klasicističkih razdoblja. Sate i sate smo moja supruga Dada i ja prelistavali te knjige, a nismo znali da će nam mnogo godina kasnije biti inspiracija i da će nas u našim hodočašćima voditi po talijanskim, njemačkim, francuskim muzejima i crkvama. Tih godina bio je u gimnazije uveden predmet povijest umjetnosti. Kako nije osim profesora Vižintina bilo nijednog "kunsthistoričara", meni su, kako sam na studiju učio estetiku i povijest, dodijelili ovaj predmet. Prihvatio sam pouzdajući se u knjige iz Ružićeve biblioteke. Možda nitko, predajući taj predmeti, nije mogao đacima pokazati kako je izgledao Michelangelov "Mojsije", Tintorettova "Kalvarija" ili Botticellijeva "Proljeće", a ja sam donosio u školu debele knjižurine, pomoću nekog starog episkopa (ne nadbiskupa) đacima pokazivao slike i pričao o njima, koliko je moje i više nego skromno znanje dopuštalo. Važne za nastavu, za moj status u školi i "šire", kako se govorilo socijalističkim žargonom. Znalo se, naime, odakle donosim knjige: iz kuće onog reakcionarnog buržuja, klerikalca, narodnog neprijatelja, kojeg je "narodni sud" osudio na robiju i "pravedno" mu konfiscirao sve one kuće po Sušaku. Iz kuće, u koju su i tada već dolazili neki sumnjivi ljudi sa "zapada". A tada se je još iz svega glasa pjevalo *Amerika i Engleska bit će zemlja proleterska...*

(...)

U ovoj kući postojao je samo jedan ključ, onaj od glavnih ulaznih vratiju, onaj u "potkovi sreće". I više nijedan. U kući je živjelo šest obitelji, uz Ružiće mi došljaci. A nigdje, ni u jednim vratima nije bilo ključa i nigdje se ništa nije zaključavalo. Svatko je mogao, ako bi čuo da plače nečije dijete, a roditelji nisu kod kuće, ući u tudi stan ili sobu umiriti dijete. Iako ova riječ "tudi" uopće nije primjerena.

U ovoj kući, u onom žutom svjetlošću obojenom holu, na stubištu, u biblioteci, u velikoj kuhinji u prizemlju, u salonu osjećali smo se kao u svojem ambijentu, koji pripada nama i kojem mi pripadamo. Zaista je postojala ta uzajamna pripadnost i prostora i ljudi. To smo doživjeli u bezbroj situacija i prilika, a ta uzajamnost naročito je zračila u vrijeme raznih zajedničkih proslava i svečanosti. Badnjak, razne godišnjice, krstitke, dolazak sv. Nikole i vjenčanja slavili smo zajedno: i Ružići i mi došljaci. Važan dan u godini bio je dolazak sv. Nikole. Krampus se ne sjećam, a vjerojatno i nije dolazio, jer mu u ovoj kući i kod ovih ljudi nije bilo mjesta. Božićna zajednička okupljanja na Badnjak bila su smirena, ozbiljna, gotovo svečana. U ozračju međusobne susretljivosti i intimne pobožnosti. Svakog je pod borom čekao neki dar, a božićno zajedništvo započinjalo je čestitanjem i pjesmom. Starinskom božićnom. Ne sjećam se da se uz bor molilo. To su valjda Čako i njegova Nada prepuštali vjerovanju ili agnosticizmu svakog od nas. No tih dana i porred razlika, o kojima se nikad nije govorilo ili istraživalo, kuća je odisala svečanošću

Božića, koji je u sva naša srca unosio sreću. U srca nas odraslih i srca one brojne djece kojoj je ova kuća bila prvi dom.

Gotovo je pravilo da se podstanare, neodgovarajuća je to riječ, ali mi smo to formalno bili, pita imaju li djece. I oni se često moraju obavezati da niti u buduću ne će imati djece, koja bi smetala vlasnicima, galamila i sigurno pravila štete. Ružići nisu to pitali niti su tržili takvu obavezu. Čako je, kad se u kući počelo rađati jedno ili dvoje djece, znao prijekorno reći: "Kakva će to biti kuća ako ostanete samo na jednom djetetu? Hoću da se u toj kući čuje puno dječjeg smijeha!" Da ih izbrojimo: jedan, dva tri osam. Osmero djece koje su ponekad zbog mokrih pelena ili dječjih bolesti plakala, onda ljeti golih guza počela puzati i jedan za drugim hodati, a ponekad i piškiti po stepenicama. A kako su odrastala, odzvanjao je njihov smijeh, skakutale su lopte, izmjenjivale se igračke, vukli tricikli i njihale ljuljačke.

(...)

Zimi smo – kako se već od početka rata nije upotrebljavalo niti funkcioniralo centralno grijanje – koristili uz poneki "šparhet" i ekonomičnu "pilovinsku peć", električne peći i tako grijali i sebe i onu našu dječicu. Potrošnja struje bila je, dakle, zimi i velika i skupa. I sada mi kao u priči zvuči Čakin prijedlog: "Svaki neka bilježi koliko koristi električnu peć, pa neka na kraju mjeseca prema snazi izračuna koliko je kilovat sati i dinara potrošio!" Nikada nisam znao da li je zbroj odgovarao onome što je pokazivalo brojilo. Nisam znao jer o tome nije bilo diskusije, a kamo li svađe. Plaćanje vode? "Dragi vi, ki bi još na to gledal! Ter dečini treba prati guze!" U ono vrijeme čovječanstvo još nije izumilo ili nisu u naš "socijalizam" dopirali strojevi za pranje rublja. A nepoznata je bila i riječ "deterdžent". Prali smo rublje, neki od nas muških jačih i izdržljivijih ruku, dolje u praonici, "veš kuhinji" na "rifljači", koja je uz "schiht sapun" ostavljala ruke nabrekle i "izjedene". Dobro, do ponedjeljka kad stanem u školi ispred dačkih klupa, to se više ne će primijetiti.

Kako u blizini na onim našim Pećinama nije bilo dućana, a kako je iz raznih razloga svakom domaćinstvu u kući često nešto uzmanjkalo, pomagali smo se međusobno i u takvim prilikama.

(...)

Centralna ličnost ovog našeg skladnog i sretnog mikrokosmosa bio je gospodin Viktor Ružić, Čako, kako su ga njegovi, a onda ponekad i mi došljaci, zvali. On je – uz svoju suprugu Nadu, koja je u kuću u žeravici prenijela Domaće iz Šume Striborove – svojom osobnošću udahnuo ovom domu dušu.

Bio je čovjek ogromnog životnog iskustva, što ga je stekao obavljajući u životu različite poslove i društvene uloge, te razgovarao, pregovarao, upućivao, davao i primao savjete, tješio i hrabrio, usmjeravao i naređivao, pomagao i primao pomoć. Diplomatskom promišljenošću i nasmijanom susretljivošću saobraćao s ljudima: od svetog oca pape Pia XXII, nadbiskupa Stepinca i Vlatka Mačeka do nas, do one

kondukterke u troleju, koju je znao obradovati kiticom rascvjetanog ružmarina, do Grobničanke od koje je na Brajdici kupovao krumpir. Čovjek koji je bio izvrgnut optužbama da surađuje s komunistima, kada je prije rata branio prava "špalterica", tvorničkih radnica. Čovjek koji je s jednakom postojanošću primio poslije rata u sudnici povike slične onima "raspni ga", ali i zauzimanje onih zahvalnih radnica i drugih ljudi, koji su svaki po svojoj savjesti došli tamo u Jadran kino, gdje je "Narodni sud" dijelio pravdu, da svjedoče o dobroti i nedužnosti tog čovjeka. "Sud" je, dakako, presudio tom "narodnom neprijatelju", kojeg su talijanski fašisti protjerali za rata u internaciju i koji se je odmah prvih poslijeratnih dana angažirao da pomaže ljudima svojeg grada i kraja. Kojim ljudima? Nije važno, onima u nevolji. Dakako uz osudu tom "narodnom neprijatelju" bilo je konfiscirano sve, osim one naše kuće na Pećinama 5.

U vrijeme mojeg boravka u njegovoj kući i s njegovim ljudima životne prilike bile su u svakom pogledu teške: i one materijalne i one društvene, bolje rečeno "društvenopolitičke", kako se onda govorilo. Upravo tog ljeta 1951. godine bile su ukinute "točkice", koji su koliko-toliko jamčile da se može kupiti ona litra ulja, kila ili dvije brašna i u ograničenoj količini kruh naš svagdanji. Ukidanje točkica trebalo je značiti da sada ima svega dosta. Tako su pisale novine. A ustvari se nabavljalo tako da se išlo od dućana do dućana i s vrata pitalo: "Inate li ulja?" Odgovor je najčešće bio: "Nemamo!" Ili, ako je prodavač bio posebno susretljiv: "Doći će drugi tjedan!" Dovijali smo se gdje ćemo "nabaviti" šećer ili brašno, gledali u kojoj se menzi češće dobiva meso, gdje su "došle" cipele i kako ćemo – zahvaljujući mornarima koji su se po prirodi svojeg posla prvi počeli baviti "kontrabandom" – nabaviti mlijeko u prahu za našu brojnu "pećinarsku" djecu.

(...)

I sada ono zbog čega sam sve ovo opisivao: nikada, niti Čako niti itko od Ružićevih nije jadikovao, tužio se, proklinjao. Nikoga. Niti one koji su mu sudili, niti one koji su: "raspni ga" vikali. U sjećanjima je radije spominjao one "špalterice" koje su suprotstavljajući se komunističkoj vlasti stupile u njegovu obranu. I zahvalan im je bio. Sve što se događalo, sve nepravde i tegobe Čako, kao i svi njegovi, primao je s nekom postojanošću, mirom, kao da dokazuje sebi i drugima da se čovjek iskazuje, provjerava i, poput onih hreljinskih hrastova na buri, jača i stječe čvrstinu u nedaćama i nevoljama. Makar on tu riječ, "nevolja" nikad nije spominjao. Osim ako se radilo o tegobama drugih ljudi. Što je davalo snagu, izdržljivost i upornost tom čovjeku i tim njegovim Ružićima? Oni su svi, a naročito Čakina djeca, odrastali u uvjetima gdje se moglo imati, kupiti "užiti" sve, ako bi se htjelo i ako bi se mislilo da je imanje i lagodno uživanje jedini cilj i smisao života. A očito tajna je te njihove izdržljivosti i postojanosti upravo u tome što im je život bio utemeljen na nekim drugim vrijednostima i tradicijama. Možda na onim Domaćima, koje je gospođa Nada Ružić prenijela u ovu kuću Pećine 5. Možda je to došlo i s Hlapićem, koji je bio "vesel kao ptica i dobar kao sunce".

A možda je izdržljivost i postojanost imala daleki izvor u onom radinom, upornom i snalažljivom Hreljanu, koji je okusom provjeravo tanin u kojem je štavio kože. Možda bi se cijeli Čakin život i vrijednosti ove porodice moglo svesti u onu svetoga Benedikta: "Ora et labora". "Ora" jer su mu i bez bogomoljski sklopljenih ruku u temeljima života bile kršćanske zasade. A "labora" jer je snalažljivošću i radinošću znao upravljati onim što mu je dao i zadao otac. Ali ne samo da je znao brinuti o svojem, znao je, htio i trudio se da obavljaajući utjecajne i odgovorne uloge i poslove u javnome životu doprinosi općem dobru. U velikim i naoko malim stvarima. Naoko malim, ali – da parafraziram – ako si pomogao i jednom čovjeku, ako si dobro učinio jednom djetetu "meni si učinio".

Kad smo jedne noći u rujnu 1953. godine mi muški dobili mobilizacijske pozive i drugog dana se u vojnim uniformama i s puškom u ruci našli u goranskim šumama, neke majke s malom djecom, i moja supruga s tek rođenim Hrvojem, ostale su same. U očekivanju rata ispraznili su se i onako skromni dućani, nesigurnost je obuzela ljude, a ishod cijele te "obrane Trsta" bio je neizvjestan. Tada je Čako okupio sve preostale ukućane i na svoj miran i pouzdan način, unoseći u sve čak i neki humor, rekao: "Ženske, sada idemo u zajednički kolhoz! Zajednički ćemo nabavljati, a vi si rasporedite kućne poslove ... Vi to već znate ...". I tako su svi, i moja supruga vrativši se iz škole gdje je predavala, sjeli za Ružičev veliki stol, gdje se već pušio bolji ili skromniji, ali sigurno, i na vrijeme, dogotovljeni ručak. I tako se živjelo dok se mi "ratnici", na sreću bez ispaljenog metke, nismo vratili kući. Taj ratni "kolhoz" mogao je završiti, ali nikada do danas iz zahvalnosti nije zaboravljen. Slijedeći svojeg Čaku svi su Ružići, a i mi došljaci, sve smo im više pripadali i u bezbroj prilika iskazali zajedništvo u toj kući, kući Pećine 5. Živjelo se skromno, ali skladno. U dvorištu uz kuću, tamo ispred kuhinje, bio je gospodarski dio. Kokoši su javljale, kad je koja snijela jaje, budio nas peteh, skakutali kunići i meketala koza.

(...)

Jednog dana saznali smo da je u 83. godini umro otac, djed i gospodin dr. Viktor Ružić. Sa sprovoda na trsatskome groblju otišli smo na Pećine. Bilo je ljetno poslijepodne, sunce je zalazilo za Učku. Sjedio sam na terasi prede salonom i suze su mi tekle kao što i sada naviru, same. Iz poštovanja i ljubavi prema dobrom čovjeku dr. Viktoru Ružiću, našem Čaki.

(...)

Naši susreti s Vikićem bili su tada i godinama kasnije bez konvencionalnih uvoda, pitanja i eventualnih komplimenata. Ušli bi s njim "in medias res" njegovih misli, kao da smo jučer o tome prekinuli razgovor i raspravu. Znao bi donesti neku knjigu, gdje je – tko zna čija ruka – na marginama zapisala zanimljivu napomenu ... ili neki stari crtež na kojemu se vidi da je ulaz u Trsatsku gradinu još godine te i te ... bio, a ne kako je Kukuljivić Saksinski pisao u članku ... I slično. Čovjek bi pomislio da inženjer kemije Vikić, ovako širokih, čak neobičnih interesa, nije

mogao u tako prozaičnom poslu, kao što je proizvodnja papira u tvornici uspješno i dobro funkcionirati. No, on je na isti ingeniozni način iz fonda svojih znanja i svojom inventivnošću smislio i razradio formule i recepture te u pogonu provjerio i organizirao proizvodnju kvalitetnog cigaretnog papira, kojim je sušačka "Hartera" postigla renome i uspjeh, a Vikić čak međunarodna priznanja. Iako, kakav je bio, ne i novčane nagrade. Zahvaljujući svojim recepturama za izradu materijala za dječje pelene bio je pozvan u Švicarsku i tamo je radio neko vrijeme u jednoj uglednoj tvornici. Ali to se njemu, usprkos sigurno obilnim francima, nije sviđjelo, pa se radije vratio svojim na Pećine i u onu pomalo oronulu tvornicu uz Rječinu, onim svojim Sušačanima, s kojima je – jednako od portira do direktora – "domaćom besedom" razgovarao. I jednom sudjelujući požrtvovno u gašenju pomogao da ta njegova stara Hartera ne izgori i da ti njegovi Primorci ne ostanu bez posla. Pohvale u novinama nisu mu mnogo značile.

Ipak, nikada on nije bio neki prakticistički inženjer kemije. Vikić je bio humanista u najboljem smislu te riječi, te je podsjećao na one ljude daleke renesanse, koji su s jednakim zanosom i umješnošću pratili kretanje zvijezda, slikali, izrađivali i iskušavali letjelice, izmišljali otrove i protuotrove i pisali utopije. A Vikić je živio tu našu zemlju Utopiju. Pećinarsku sretnu utopiju.

(...)

Prvi put smo je vidjeli (Gildu Solci Ružić, op. ur.) onog dana kad smo doselili naše pokućstvo. Kao i drugi koji su nam pomagali, Gilda Solci, s kojom se još nismo niti upoznali, ali je ona uočila da mi ovamo pripadamo, uzela je – ako dobro pamtim – neki stolac i priključila se običajima ove kuće. "Grazie molto, signorina!"

(...)

One prve geste – kad nam je niz park nosila stolac, pa što smo je bolje upoznavali, bila nam je draža i postala teta Ciccia: svoj onoj pećinarskoj djeci i nama odraslima. Teta Ciccia – bila je obdarena, te odgojem i obrazovanjem utemeljena u nekoj posebnoj mudrosti, koju je u svim – nama poznatim i nama nepoznatim – životnim iskušenjima provjeravala, produbljivala i učvršćivala. Nije bila fatalist – jer je uporno gradila svoj svijet – ali je ono, što je bilo izvan njene moći i utjecaja primala bez euforije, ako je bilo sretno, i bez jadikovanja, ako je bilo nesretno i tužno. A kada je naišlo nešto, što je bilo teško, pa nekome i bezizgledno, znala je na svojem talijanskom reći: "Sono tempi che passano!" Za nju, kao uostalom ni za sve Ružice, uz koje očito nije slučajno ostala, nije bilo poslova cijenjenih i necijenjenih, zanimanja poštovanih i prezrenih, nije bilo ljudi kojima bi se zbog titula i bogatstva dodvoravala, ni ljudi koje bi zbog skromnosti i siromaštva prezirala ili izbjegavala. Ne znam, da li taj njezin životni stav i mudrost ima osnovu i izvorište u kršćanskoj etici i vjeri – koju nikada nije isticala – ili u onakvim socijalnim zasadama, kakve su bile utemeljene u njezinoj roditeljskoj kući.

Ova zemlja u kojoj život provodi postala je njenom. Oštroumno je i kritički pratila zbivanja, opredjeljivala se. Sve do naklonosti prema ovoj našoj Državi, do neobičnog, spontanog iskaza: "Mi Hrvati . . .". Hvala, teta Ciccia na svemu, pa i na ovim Višim riječima!

Razne događaje i ljude, njihove riječi i njihove postupke, čak i one mane, pogreške, bedastoće ili nespodopštine koje je svojom izrazirom pronicljivošću zamjećivala nisu bile razlogom osude. Ali je – gotovo kao da se zabavlja – duhovitim, ponekad za nijansu sarkastičnim, da ne kažem volterovskim načinom komentirala i isticala komičnu stranu ljudskih bedastoća, pogrešaka i osobina. Iz tih njenih komentara i opisa ljudi mogla bi se sastaviti jedna duhovita commedia dell'arte. Samo ako je nešto bilo moralno neprihvatljivo u komentaru je bilo ojađenosti: "Šteta da se takvog nešto moglo dogoditi!"

Kad su se neki ljudi, koji su bili "sjeme i sol" ove kuće povratili u sjene, a neki otišli te se kojekako i kojekuda razišli svijetom, Gilda Ružić Silci ostala je čuvaricom baštine i uspomena ove kuće: slikâ, knjiga, rukopisa i pisama, legendarnog portreta bana pučanina i njegove unuke Ivane, povelja, sabalja, lepeza i nakita, zapisa posjetitelja, novinskih izrezaka, bilježaka, kemijskih recepata i razglednica koje su tko zna od kojih sve ljudi, stizale sa svih strana svijeta. Sama sa svojim sinom Vikićem. . .

(...)

Otišli smo sa Sušaka, iz kuće Pećine 5. Na Pećine smo navraćali. Nažalost, iz godine u godinu nekog više ne bismo tamo našli. Ljudi su odlazili iz različitih razloga, s različitim očekivanjima i ishodom. A tužni smo bili kad smo, vrativši se sa sprovoda ili primivši osmrtnicu, znali da nekog više ne ćemo susresti: nigdje ne ovome svijetu.

I tako nas sada dočekuje samo gospođa Gilda Ružić i njezin sin Vikić. A i njih ponekad nema – pogotovo ako navratimo zimi – jer su za hladnih dana otišli u u Tirano. Tada – jer nema više ključa u potkovi – zvonimo. Neki nepoznati mladi čovjek koji je ostao da čuva kuću kaže da "nema nikoga". On ne zna – a nema razloga da mu objašnjavamo – tko smo mi, što nas ovamo dovodi, što smo doživjeli i što smo sve ponijeli iz ove kuće i od ovih ljudi koji su s nama u njoj živjeli. Gotovo tužni odlazimo ne dočekavši da nam Bobi mahne repom. Uspinjemo se stubama kroz pusti park i zastajemo na odmorištu gdje je stajao Čako kad je gledajući između čempresa kroz rascvjetanu mendulu more i obrise Cresa radio sliku koja sada visi na zidu u stanu našeg sina Hrvoja. Zatvaramo polako i pažljivo željezna kovana vrata i odlazimo tiho – noseći sa sobom uspomene. Uspomene zauvijek.

Alessandro Damiani
(1928)

Obiteljski album*

Drama u 2 čina

OSOBE: Otac, Majka, Kći, Unuk, Djed, Franjo, Ana, Prijatelj redatelj, Elvia, Rita

Vremeplov uz nekoliko zastoja

Dramska radnja se odvija na dvama scenskim prostorima. Prvi prostor sastavljen je od dviju scena, na suprotnim stranama pozornice, gdje se uprizoruje neposredna priča dramske sadašnjosti, dok se u sredini pozornice, evociraju slike sjećanja. Svi scenski prostori zahtijevaju realistični prostor, s tom razlikom da evocirane slike sjećanja – svjetlosnim efektima, raznolikošću boja, sukladnih emotivnom stanju protagonista – nastoje dočarati ugodaj bezvremenske dimenzije doživljaja, prožetih blagim lahorom nostalgije.

Prvi čin

U kćerinoj blagovaonici.

OTAC: Previše sam se najeo!

KĆI: Moraš se hraniti, tata. Previše se zanemaruješ.

OTAC: U mojim godinama ne treba toliko energije. Uostalom, dobro znaš da sam uvijek bio vrlo umjeren u jelu.

KĆI: Umjerenost u jelu nema tu nikakve veze. Naprotiv, rekla bih da si se nakon mamine smrti potpuno prepustio sudbini. Ne smiješ i ne možeš tako nastaviti. Dobro znaš koliko mi je stalo do tebe.

OTAC: Znam, znam. I raduje me to.

KĆI: A kada si ti vrvio od radosti?

OTAC: Nećeš sada reći da ti je otac neko staro čangrizalo.

* Književna Rijeka, 6-9/2000. Prevela s talijanskoga: Margherita Gilić.

KĆI: Ne. Drag si i volim te. Ali ne pamtim kada si se posljednji puta nečemu nasmijao.

OTAC: A čemu se radovati, s onim što se događa i tu i širom svijeta.

KĆI: Ponekad smijeh može odagnati sve nedaće koje nam prijete.

OTAC: Čini mi se kao da slušam tvoju majku. Imala je izrazit osjećaj za ironiziranje. A kada je bila od volje nitko i ništa joj nisu bili ravni.

KĆI: Sjećam se, sjećam. Nije štedjela niti najdraže osobe. Koji puta me znala toliko naljutiti.

OTAC: Ali potom se sve vraćalo pravoj ravnoteži. Jer je u osnovi posjedovala toliko dobrote, toliko ljudske topline i blagosti: pravi pokazatelji vrlo dubokih osjećaja.

KĆI: Hoćeš li kave? Ionako kasno zaspiš.

OTAC: A čir?

KĆERKA: Već odavna miruje.

OTAC: Neka bude. Govorio sam o tvojoj majci. Sve što je činila bilo je autentično, istinsko. Mnogo sam osoba obrazovanijih, ili bolje rečeno učenijih, upoznao ali ni jedna nije bila toliko "istinita" poput nje.

KĆI: Onda ti je bila od pomoći i u tvom poslu?

OTAC: Da. Kako bih rekao... Poticala me, tjerala da u svakoj situaciji, u svakom događanju potražim bitnost. I ne toliko riječima, koliko samim činom svoga postojanja. Pomogla mi je da razotkrijem sebe sama.

(Ulazi unuk)

UNUK: Bok, mama. Bok, nono.

KĆI: I danas kasniš.

UNUK: Zar si zaboravila koji je danas dan? Športska je srijeda. Susreti su tek završili.

KĆI: Taj nogomet...

UNUK: ... koji je i zabava a za mene i zarada.

KĆI: Sjedni, večera je još toplja.

UNUK: Ne mogu, nemam vremena. Odmah izlazim.

KĆI: Pa tek si stigao. A osim toga pripremila sam ti večeru koju voliš, pašticadu.

(...)

Drugi čin

Očev prostor

UNUK: Prosvijetli me, nono.

OTAC: Previše me pitaš.

UNUK: Daj mi onda barem neku informaciju.

OTAC: Tako je već bolje. Znaš, ono što smatramo stvarnim samo je privid. A prošla događanja, povijest, nasljeđe, svjedočanstva su o čijoj se vjerodostojnosti uvijek može raspravljati. Zbog tih ograničenja naše spoznaje imaju vrijednost aproksimacije. Stoga, quid est veritas? Što je istina?

UNUK: Logičan si pesimist. Ali to nikamo ne vodi.

OTAC: A ipak napredujemo. Bio bih glup kada to ne bih priznao. A znaš li koja je pobuda? Htijenje, kao jezgra životne snage.

UNUK: A u našem slučaju? Silno želim napisati ovu diplomsku radnju ali ne raspoložem potrebnim elementima. Ako ti tvrdiš da je spoznaja dokučiva...

OTAC: Pokušat ćemo se snalaziti u labirintu dokumentacije. Poznaješ li anegdotu onog povjesničara koji je, gledajući kroz prozor, prisustvovao prometnoj nesreći? Kako su se sudionici međusobno svađali, pozvan je za svjedoka. Sišao je na cestu i izložio svoju verziju činjenica, ali je jedan njegov prijatelj, koji se također našao tamo, rekao: "Ne, nije bilo tako." I da skratim, obojica su se potom uputila u kuću. Povjesničar je išao do svog radnog stola i počeo svoje rukopise bacati u koš "Što to radiš?" pitao ga je prijatelj, a on: "Bacam rukopise." – "A zašto?" – "Ako se nismo uspjeli složiti oko jednog događaja koji se dogodio pred našim očima, kako onda mogu povjerovati u ta davna svjedočanstva?" Ja ne bih bio toliko ekstreman. Proučimo konvergentne aspekte i one međusobno sporne, protumačimo ih korektno te čitatelju prepustimo slobodu dedukcije i donošenja zaključka.

UNUK: Bez izričaja vlastitoga mišljenja?

OTAC: Možemo i to, ali ne smijemo uobraženo pretpostaviti da je naš odabir jednoznačan put do istine. Jasno, govorim o povijesnoj i znanstvenoj metodi općenito. Na polju umjetnosti svatko sebi sazda je svoju istinu koja je sinonim ljepote.

UNUK: Vratimo se mom slučaju.

OTAC: Tvoja će radnja biti istraživačka. Stoga ćeš morati izložiti veći broj spoznanih podataka i ustvrditi, na temelju znanosti i vlastite svijesti, hijerarhiju kognitivnih vrednota. Rekao si da si se odlučio za dvojezičnost na ovim prostorima.

UNUK: Točno.

OTAC: Da, to je tema o kojoj se mnogo raspravlja i uvijek je aktualna na ovom području trajnih sukoba. Ali i odveć raspršena, disperzivna.

UNUK: U kom smislu?

OTAC: Ono što nazivamo "našim prostorom" područje je lokalnih obilježja i utjecaja nesvodljivih na jedinstven proces. Istra i Rijeka imaju različitu povijest, međusobno odvojen i nevezan povijesni tijek. I još nešto. Unutar poluotoka supostoje dvije lingvističke pojavnosti različita podrijetla koje su i danas potomstvu ostavile i zadržale odnosne značajke. Dakako, govorim o talijanskoj strani tematike kao

etničko-lingvističko pitanje. Sada, ako želiš obaviti pravi posao koji će biti kompatibilan s parametrima jedne diplomatske radnje, polje istraživanja moraš reducirati kako bi ga mogao sondirati u svojoj dubini.

UNUK: Što mi ti savjetuješ?

OTAC: Svaki je izbor zanimljiv.

UNUK: Ali koje su razlike?

OTAC: U glavnim crtama... U Istri se proces akulturacije odvijao pod utjecajem Venecije. Talijanski je bio dominantan jezik u znaku kulturne hegemonije koja je olakšavala društvenu emancipaciju neovisno o etničkom podrijetlu. Ukratko, tko je želio napredovati, bio to pojedinac ili pak obiteljska jezgra, morao je prisvojiti modalitete upravljačke klase: jezik, kulturu i ostalo. Radilo se o građanskom promicanju ili bolje o prijeko potrebnoj pretpostavci u godinama ancien régimea, staroga režima.

UNUK: Znači, denacionalizacija.

OTAC: Takvo je poimanje nastalo nakon povijesnoga doba o kojem upravo govorim.

UNUK: Ali bit je ista.

OTAC: Odveć nagla i površna tvrdnja. Promjene nastaju – a to je revolucionaran prijelaz – kada se nameće koncept domovine, nacionalnosti, a podanici postaju građanima to jest suverenim narodom. Prije ovih događanja nitko nije mislio da izdaje vlastito podrijetlo, već samo na poboljšanje vlastitoga življenja.

UNUK: A u Rijeci je tijekom događanja bio drukčiji?

OTAC: Da. Riječka je povijest specifična i atipična. Riječ je o posebnom procesu, otrgnutom, a ponekad i neprijateljski raspoloženom spram okolnoga teritorija. Eventualno, neke analogije postoje u vezi s Trstom. Fijumani su upoznali i kao domovinu prihvatili vlastiti grad. Stoga, na kraju svoje milenijske povijesti, došli su u sukob i s hrvatskim nacionalistima – kao pozitivni termin u kulturi prošloga stoljeća – i s talijanskim iredentistima. Izvorno je stanovništvo bilo pretežno slavenskoga podrijetla. Nestanak Trsatike ostaje obavijen maglom Srednjega vijeka. Ishodišni je to podatak, već vidljiv u Koblerovim istraživanjima koji, međutim, na njemu ne inzistiraju, a koji potvrđuje i mađarski povjesničar Alfredo Fest te priznaje i fijumanski etnolog Guido Depoli. Ovdje je lingvistička opcija, tj. talijanski kao službeni jezik koji će zamijeniti latinski u gradskim spisima, bila samostojna, autonomni odabir motiviran, rekao bih čak nametnut, instancijama materijalne kulture. Želim reći da Rijeka, u svom prijelasku, bolje rečeno pravom skoku, od obalnoga gradića do trgovačkog emporija, nije mogla zanemariti i lingvističku sponu; a onomad je poslovni jezik, jezik trgovaca, bio idiom Venecijanske Republike, vladarice nad čitavim Jadranom i istočnim Sredozemljem. Fijumani su uvijek bili italske kulture i miješane etničke pripadnosti. Isusovačka je škola olakšala ovaj proces koji je, ponavljam, već ranije bio samostalno krenuo. Ja ga smatram zaslugom

upravljačke kaste: u dosizanju svojih ciljeva nije se bojala čak ni suočavanja s averzijom lokalne crkve, čuvarice hrvatske pučke duše. Sa svim postojećim rezervama oko spoznavanja istine, raspoloživi su podaci upravo ovi i ne mogu se niti zanijekati niti skrivati, kao što su, nažalost, pokušali učiniti pobornici suprotstavljenih sektaških frakcija.

UNUK: Održao si mi sat povijesti. Ali, nono, dopusti mi jedan prigovor. U odnosu na tvoju premisu otisnutu naglašavanjem dvojbi, izvlačiš vrlo precizne zaključke.

OTAC: Bravo! Oštroomna primjedba. Ali ipak ne mislim da sam kontradiktoran. Moje su dedukcije nastale iz arhivskih materijala, ali nisu konačne tvrdnje. Osim toga, one odgovaraju povijesnoj fazi kroz koju upravo prolazimo, fazi anakronističkih i danas doista pogubnih nacionalizama. Oni se, ne ja, smatraju zagovornicima istine u vlastitu korist kao ozakonjenje zalutale i doista bolesne politike. Ja, naprotiv, pokušavam razgraditi temelje njihovih pretenzija uz pomoć metode dvojbenosti. Teško, ali ozdravljajuće. Treba voditi računa da je ovdje povijesni proces bio mnogo savitljiviji, mnogo podatniji od njihova dogmatizma, mnogo složeniji od njihova simplicizma. Hoćemo li već jednom prestati sa suprotstavljanjima koja generiraju samo smrt i ruševine?

UNUK: Počeo si se i ti baviti politikom.

OTAC: Politikom u višem značenju. Tako ja shvaćam kulturu, u protivnom, ona je samo književna taština.

UNUK: Dosta je, za danas. Ipak, što mi savjetuješ?

OTAC: Moraš sam odlučiti. Razgovaraj sa svojim profesorom.

UNUK: Učinit ću to. Sada bježim.

OTAC: Kako želiš.

(Pozdravljaju se. Zazvoni telefon a istovremeno se pali svjetlo u kćerinom prostoru)

OTAC: Molim.

KĆI: Je li još kod tebe...

OTAC: Upravo je otišao. Bit će još na stepenicama. Želiš da ga pozovem?

KĆI: Ne. Ali, zar nisi i ti trebao doći na večeru?

OTAC: Večeras ne želim izaći iz kuće. Hvala!

KĆI: Zar je dan posta?

OTAC: Ne. Imam pun hladnjak. Kasnije ću sam nešto pripremiti.

KĆI: Uobičajena pašta s maslacem... Tako ćeš samo oslabiti.

OTAC: Nemoj se brinuti za mene.

KĆI: Ako se ja ne brinem, tko bi to trebao?

OTAC: Preslika si svoje majke... Imam i sira i voća...

KĆI: U redu, kako želiš.

OTAC: A osim toga ne mislim doživjeti stotu.

KĆI: Nemoj mi više to ponoviti. Ljutiš me!

OTAC: Laku noć, dušo.

KĆI: Jesi li me čuo? Laku noć, tata.

OTAC (*sjedi u naslonjaču i ponovno otvara album*): Vratimo se dragim slikama. Nisu sve uspomene baš blage. Naprotiv! Koliko gorčine, koliko grešaka, koliko patnji... A krivice? Primljene i učinjene, možda; više protiv samoga sebe nego protiv drugih. A računi se ne slažu. Zar sam se morao okušati na drugim putovima? Zašto nisam to učinio? Zar mi je nedostajalo volje? Kao da je volja dovoljna kada vjetrovi pušu vazda u suprotnim smjerovima... Što mi je preostalo od moga življenja? Što to u rukama, srcu, umu držim? Ništa što bi bilo doista vrijedno. I, uostalom, u zamjenu za što bih to stavio na stol? Sve mi se sada pričinja kao ostatak neke prošle bahatosti... Možda dragocjene... Osjećam li žaljenje ili grižnju savjesti? Ne, to ne. Svoju sam igru zaigrao do kraja. Ne namjeravam ni na koga podignuti glas ni ti sama sebe žaliti. Poštovao sam pravila. Zar su možda i ona bila pogrešna? Takva mi odgovornost uopće ne odgovara. Svi smo nečim zahvaćeni, ima onih koji misle da mogu nešto ispraviti, ali zasigurno bez uspjeha... Svi smo mi samo lagane grančice u vrtlogu oluje.

Svilne rukavice¹

Sinoć kragulj prežombori
z' one svilne rukavice
ke j' Turkinja tanko prela,
Senjkinja je prepredala,
Lošinjka je savijala,
Bakarka je sasukala,
Rešćica je preoprala,
Kastavka je osnovala,
Vološćica je navila,
Opatijka je satkala,
Lovranka je odrezala,
Mošćeninka očistila,
Bršešćica pomerila,
a Plominka sakrojila,
a Labinka je ušila.

¹ *Hrvatske narodne pjesme Istre i kvarnerskih otoka*, Čakavski sabor – Pula et al., Pula – Rijeka 1983.

Giacomo Scotti
(1928)

Racconti di una vita*

Il carcere di via Roma

Caro Luigi,

Accennando alla mia ultima lettera, mi rivolgi un altro bonario rimprovero per aver sorvolato sui giorni delle mie prigionie. O di averne fatto solo un rapido accenno. È vero, e perciò oggi – facendomi violenza – ti parlerò anche del carcere che subii. Premetto che quei pochi giorni di prigionia s'inseriscono in un grosso mazzo di anni nei quali subii non una ma molte e profonde ferite che non si sono ancora rimarginate del tutto.

Fino a quando non conobbi te, che hai stimolato i miei ricordi e mi hai fatto capire che si può parlare con una certa serenità anche delle cose più brutte, non ero riuscito a togliere le bende; avevo paura che quelle ferite riprendessero a sanguinare. Sarai tu a giudicare se ci sono riuscito, ma oggi mi pare di poter parlare anche di quell'episodio col necessario distacco e tuttavia con aderenza piena alla verità.

Certo, non sono in grado di rivisitare minuto per minuto i giorni e le notti del carcere – siamo nel 1960 – né posso riprovare le pene di quelle ore e di quei giorni, ma non ritengo più, come invece ritenevo fino a qualche anno addietro, che la narrazione di quel passato richieda un prezzo che umilia. Sono rimasti i luoghi, e in parte le ragioni ed alcuni degli uomini che mi fecero soffrire; urto ancora contro qualche scoglio aguzzo, rischiando lacerazioni. Eppure non provo più la totale disperazione di quelle ore. Mi dispiace soltanto di aver bruciato una straziante poesia che scrissi pochi giorni dopo l'uscita dal carcere, precipitando in una nuova cella senza sbarre, che mi avrebbe tenuto prigioniero delle mie angosce. Ogni volta che ritrovavo quei versi fra le carte, ripiombavo nel buio. Un giorno la distrussi, mi faceva paura.

Oggi è diverso, tenterò di ricordare...

***

* Lint, Editoriale associati, Trieste 2001.

Per due giorni e due notti, di una lunghezza interminabile e affollati di incubi, giacqui dimenticato nella cella di isolamento. Mi lasciarono a cuocere a fuoco lento, struggermi nell'angoscia, tormentato da tanti perché che mi martellavano il cranio dal di dentro.

Chissà quante volte attraversai su e giù quei tre metri di lunghezza della cella. Dato che la larghezza non superava i due metri, e quei due metri erano occupati dalla branda e dal bugliolo, lasciando uno stretto corridoio laterale, per girarmi ricorrevo al passo militare del dietrofront, facendo perno sul piede. Ci feci a tal punto l'abitudine che ancora oggi, quando attendo il bus a una fermata, cammino su e giù girandomi sui tacchi come un soldato.

Di tanto in tanto mi sedevo sulla branda, prendendomi la testa fra le mani e spremendola come per cacciare i pensieri. Perché mi avevano arrestato? Che cosa avevano cercato fra i miei libri, le mie carte, nella mia casa e sul posto di lavoro il giorno dell'arresto? Di quali colpe avrei dovuto rispondere? Chi aveva messo in moto quell'infernale meccanismo? Chi dei miei compagni mi aveva denunciato? Perché mi lasciavano ora marciare in quella cella senza interrogarmi? Fino a quando sarei rimasto a impazzire con i miei pensieri?

Mi avevano prelevato nella redazione del giornale *La Voce del Popolo*, al quinto piano del Grattacielo che domina la piazza centrale di Fiume, allora ancora indicata dagli autoctoni rimasti col nome di Regina Elena. Sul lato destro della piazza sorge il maestoso Palazzo Adria, su quello sinistro, dove si allunga l'edificio moderno della Banca, c'era uno spiazzo vuoto, coperto d'erba, con mozziconi di muri, quanto rimasto in piedi dopo la deflagrazione di un ordigno sganciato da un aereo alleato durante la seconda guerra mondiale.

Attraversai il Corso fra i due agenti in borghese, svoltammo poi in Via del Fosso, raggiungemmo l'inizio di Calle dei Canapini, imboccammo il portone della casa segnata dal numero uno, salimmo anche qui al quinto piano, fino alla mansarda in cui abitavo con mia moglie. I due agenti si fermarono per pochi minuti.

Avrei dovuto lasciare quella mansarda di lì a una settimana per traslocare in un appartamento nuovo concessoci dal Comune nella periferica contrada di Baredizze. Da pochi giorni ne avevo le chiavi e vi avevo trasferito, per il momento, soltanto i libri e due scaffali. Gli arcigni angeli custodi si fecero accompagnare anche lì, per rovistare fra gli scatoloni pieni di libri e di vecchi giornali. Insoddisfatto del bottino, vollero raggiungere nuovamente la mansarda, dove arrivammo nel pomeriggio e di lì mi condussero nel carcere di Via Roma.

Andando su e giù per la cella, ricordai gli ultimi minuti trascorsi a casa mia, sotto l'occhio vigile degli agenti in borghese, loro prigioniero, sprofondato in un disperato silenzio, umiliato e offeso, coperto di vergogna di fronte all'unico essere che mi voleva bene.

Durante la prima, sommaria, perquisizione al mattino mia moglie non c'era, stava al lavoro. Era appena tornata a casa, quando vi tornai con i miei accompagnatori.

Spaventata, incredula, avvilita, con i lucciconi agli occhi, ripete più volte: *“Cosa volete? Cosa cercate?”*. Poi, resasi conto di trovarsi di fronte ad agenti della polizia segreta, urla disperata: *“Mio marito non ha fatto nulla di male!”*. I due sgherri non si degnano di rispondere, limitandosi a gettarle rapidi sguardi sarcastici, cattivi. Il nostro bambino di pochi mesi dorme nell'altra stanza, quella di mia suocera, che al momento è assente.

Seguiti da mia moglie, spingendomi avanti a loro, gli agenti passano dalla cucina alla camera da letto, rovistando da cima a fondo quella misera mansarda. Mettono le mani nelle cose più intime, s'impadroniscono di carte private, di scritti di famiglia. Quando mi pare che abbiano finito, ho la certezza che non mi molleranno più. *“José”*, dico a mia moglie, *“prepara le mie cose”*. *“Non serve!”*, interviene uno dei due agenti fulminando con lo sguardo prima me e poi lei, che rimane ferma, impietrita e tremante in un angolo della cucina, nel punto in cui il tetto spiovente comincia ad abbassarsi per scendere fino a mezzo metro dal pavimento.

L'altro agente, intanto, riempie una valigia delle tante carte scovate nei cassetti della mia scrivania, nei comodini accanto al letto e nelle altre parti della casa durante la perquisizione. Di altre cose viene fatto un pacco che toccherà a me portare.

Ponendosi l'uno alla mia destra e l'altro a sinistra, mi accompagnano finalmente giù per le scale, mi spingono per le calli di Cittavecchia. Usciamo dall'intrico in Via Roma, passiamo accanto al palazzo della Questura, entriamo nel carcere.

***

Ripercorsi con la memoria tutti gli anni della mia vita, soffermandomi soprattutto sui giorni trascorsi in Jugoslavia dopo i diciott'anni, dapprima a Lubiana, poi a Vipacco, a Pola e infine a Fiume, fino all'arresto. Mi interrogai cento e una volta, cercai di scavare in ogni gesto o atto da me compiuto, in ogni parola detta o scritta, in ogni incontro avuto; passai in rassegna facce di gente amica e di persone sembratemi ostili... Di nessun conforto mi era rivolgere il pensiero a mia moglie ed al bambino nostro di pochi mesi. Carezzandoli e stringendomeli al petto con la fantasia, provavo una tenerezza infinita e al tempo stesso un dolore lancinante.

“C'è ancora qualcuno, oltre alla mia donna – mi chiedevo – che soffre per me, della mia disgrazia?”

Condizionato dalla disperazione che mi prendeva, pensavo male di quasi tutti i miei compagni di lavoro, convinto che mi avevano già condannato, incrollabili com'erano nella loro fede nell'infalibile e impalpabile *“potere popolare”*. In un paese che costruiva il socialismo e in un collettivo di giornalisti fedelissimi al regime, non era permesso sospettare che si mandasse in galera un innocente. Io stesso, vittima di quel fideismo, ritenevo che dell'errore – e certamente il mio arresto era frutto di un errore, pensavo – era responsabile qualche imbecille zelante che aveva tratto in inganno il *“potere popolare”*. Sì, proprio in mezzo ai compagni di lavoro si annidava il delatore, ne ero sicuro. Lo sapevano tutti, del resto, e si

sussurrava dappertutto: non c'era istituzione, azienda, officina, ufficio in cui non ci fosse un fiduciario segreto incaricato di riferire all'altrettanto invisibile e impersonale Partito, o alla polizia politica, tutto ciò che avveniva, si diceva e faceva in quei luoghi di lavoro, nelle riunioni sindacali, negli incontri fra amici per strada. Era un ingranaggio che macinava tutti e che i fedelissimi giustificavano ritenendolo indispensabile strumento per tutelare il cammino del paese al socialismo e salvaguardare le conquiste del popolo lavoratore.

***

La porta della cella cigolò rumorosamente e si aperse (finalmente!) all'una di notte. A svegliarmi, prima del cigolio, fu il rumore del chiavistello e poi quello della grossa chiave che girava nella serratura. Balzai giù dalla branda in preda alla confusione e, come un automa, seguii il secondino ubbidendo alle parole *“Izlazi van!”* (Vieni fuori) con le quali mi ordinò di seguirlo. Capii che mi conduceva dal direttore, dal giudice istruttore, insomma da qualcuno che aveva il comando e il potere di decidere della mia sorte. Chiunque egli fosse, promisi a me stesso che lo avrei umilmente ringraziato per aver spezzato le catene del mio isolamento e messo fine all'angoscia profonda che mi stava soffocando da quarantott'ore.

Ma non fu così, non mantenni la promessa.

Dopo essermi chiesto innumerevoli volte quale potesse essere il motivo del mio repentino passaggio dalla libertà alla prigione, uno spiraglio di luce si aprì nella mia mente mentre attraversavo il lungo corridoio sul quale si affacciano le porte delle celle. Mi parve di aver trovato finalmente la risposta. Così, appena la porta del disadorno ufficio si rinchiusse alle mie spalle, e mi trovai solo di fronte a quell'uomo che ora mi guardava ghignante, in atteggiamento ostile e provocatorio, forte della superiorità infinita del suo potere, i miei sentimenti cambiarono repentinamente: l'angoscia si trasformò in rabbia che riuscivo a reprimere con grande difficoltà. Sedutomi su una sedia indicatami da quell'uomo, gli dissi: *“Avete cercato i nemici del popolo dove non ci sono, nelle file dei compagni di fede. Vi siete lasciati abbindolare dai veri nemici. Siete scivolati su una buccia di banana...”*

Mi interruppe urlando: *“Chi ti ha dato il permesso di parlare, verme schifoso?”*

Lo odiavo, ma mi calmai immediatamente. Aveva fatto bene a tagliarmi la parola, il mio era stato il discorso di un patetico imbecille. L'uomo seduto a un tavolo, era immerso nella penombra. Da chissà quale angolo di quella stanza, quasi contemporaneamente spuntò una donna senza età, brutta mi parve, portando una macchina da scrivere che posò su un lato del tavolo. Con un gesto della mano, il giudice la allontanò, la donna scomparve di nuovo senza passare per la porta. La macchina da scrivere rimase sul tavolo.

Quella donna, capelli già grigi tagliati corti, lo sguardo impenetrabile, eternamente muta, l'avrei rivista due settimane dopo, quando tornò a battere a macchina il verbale/riassunto degli interrogatori. E fu l'unica volta che in quella stanza

debolmente illuminata di giorno da una finestrella posta al livello della strada, fu accesa la lampadina che pendeva dal soffitto al centro del vano. Durante gli interrogatori notturni, invece, veniva accesa una lampada da tavolo che illuminava un cerchio dentro il quale io ero avvolto interamente mentre del giudice istruttore si vedevano le mani e s'intravedeva la silhouette.

Per gli interrogatori notturni venivo svegliato quasi sempre dopo la mezza. Agli interrogatori diurni, invece, mi facevano uscire dalla cella nel momento stesso in cui portavano il rancio, una brodaglia indescrivibile con qualche fagiolo o fava posati sul fondo, il tutto condito con grasso. Lasciavo il piatto di alluminio col pane nero sul pavimento della cella accanto alla branda, senza toccarlo, seguendo svelto il secondino che mi conduceva verso i sotterranei. Non bisognava far attendere il giudice "Charly", l'inquirente. Al ritorno trovavo la brodaglia fredda, coperta da uno strato rappreso di grasso, sul quale galleggiava qualche mosca. O mangiavi quello schifo o crepavi. Di solito mangiavo soltanto il pane.

Davanti a sé, sul tavolo, il giudice istruttore appoggiò un pacchetto di sigarette. Ero anch'io un fumatore, ma da due giorni non avevo visto una cicca, ero al limite della sopportazione. Durante quel primo interrogatorio l'inquirente mi offrì più volte una sigaretta, ma appena allungavo la mano per prenderla, lui ritirava la sua. Più volte mi ordinò di alzarmi dalla sedia e di tornare a sedere; dava gli ordini con voce tagliente come una frusta. Quando mi alzavo restavo a lungo con le spalle al muro, ma mi era espressamente vietato di appoggiarmi. Col sonno che mi tormentava, lo stare in piedi era un martirio. Di tanto in tanto, sprofondando nel sonno, mi sentivo trascinato in spazi vuoti di memoria, di luogo e di tempo dai quali mi strappava la voce-frusta di quell'uomo o uno schiaffo.

Quando ricorreva agli schiaffi, confessava la sua sconfitta. Ogni volta che cercava di umiliarmi, faceva di me una piccola belva inferocita.

"Potete anche ammazzarmi", gli dissi, sputando per terra la saliva insanguinata.

"Nessuno ti ammazzerà – rispose, – ma da qui non uscirai così presto, te lo prometto. E una volta fuori non ti faremo più scrivere o parlare".

Disse proprio così. Mi avrebbe ripetuto le stesse parole quindici giorni dopo, all'uscita dal carcere, ed allora giurai a me stesso che avrei ripreso subito la penna in mano, quel giorno stesso, quello stesso mattino.

***

Nonostante la mia reazione apparentemente spavalda, alludo a quel primo atteggiamento di sfida, io ero posseduto in realtà da una grande paura; ma era proprio la trepidazione la fonte della mia audacia o, se si vuole, sfrontatezza. Nel senso che, adirato per la mia debolezza, insorgevo contro me stesso e contro chi mi poneva nell'umiliante condizione di aver paura. Il mio era il coraggio di chi, sentendosi scivolare in un baratro, cerca di aggrapparsi con le unghie e i denti a ogni cespuglio, ad ogni sporgenza.

Verso la fine della prima settimana della mia prigionia, cacciarono nella mia cella un uomo sui trent'anni che si rivelò subito per essere un provocatore. Non seppe recitare bene la sua parte. Restammo insieme una notte soltanto, e dopo quella notte non lo rividi più, nemmeno per le vie di Fiume.

Si lamentava di aver subito delle torture. Riconobbi in lui il fratello del direttore di uno dei dipartimenti in cui era strutturata l'amministrazione della maggiore compagnia di navigazione jugoslava con sede a Fiume. Era finito dentro, disse, per un errore di calcolo fatto nella conversione in dinari di dollari e sterline nell'ufficio contabile di cui era il capo, nella stessa compagnia armatoriale. Si trattava di una truffa, insomma, per cui temeva una condanna a lunghi anni di galera. Per chi commetteva reati "economici", per i sabotatori dell'economia socialista, la giustizia usava la mano pesante, e si potevano prevedere guai anche per il fratello. Sviò poi il discorso sulla mia situazione, mi fece domande sulla professione di giornalista, sui miei amici e conoscenti, sul mio giornale, sulla condizione della minoranza italiana...

Ammaestrato dai martellanti interrogatori che stavo subendo da tre-quattro giorni, capii immediatamente che il nuovo arrivato aveva il compito di "farmi cantare" per poi riferire. Era quello che volevo, ne approfittai per sfogarmi. Urlai la mia rabbia contro l'ottocentesco nazionalismo panslavo che rendeva subalterna la minoranza italiana in Istria e ancor più a Fiume, e immiseriva l'idea del socialismo. Usai termini più forti, parlai di tradimento degli ideali della Resistenza, di una struttura burocratica che usava gli apparati polizieschi e di una nomenclatura a cui tutto era asservito. A un certo punto, di fronte al mio irruente e appassionato sermone, quel giovane che avrebbe dovuto tirarmi le spigole dallo stomaco e riferire all'inquirente, scoppiò a piangere come un bambino. Un pianto sincero, come sincero fu l'abbraccio che ci scambiammo. Poi, facendomi capire che era costretto a recitare una farsa, prese a lamentarsi a voce alta di un atroce mal di pancia, a rotolarsi sulla brandina e per terra. Recitò così bene che finì per spaventarmi davvero; picchiai forte e a lungo i pugni sulla porta della cella e finalmente accorsero i secondini. Lo portarono via e non tornò più nella mia cella.

Brod čeka do sutra*

Još je uvijek sparno, i mjesečina ne rashladi blokove kuća i kosine krovova. Zrak je u visini dimnjaka podrhtavao. Grad se i noću isparavao. Ugleda je ispod sebe samo u kombineu tamne boje. Svježina kože od svjetlosti ružičasta. Naramenice su svojim uskim crnilom sjekle vrhove ramena. Prokletstvo! škripao je u sebi. Da li je to bilo rečeno zbog žene ili što mu kaplja zagađenog znoja, preskočivši luk brane, padne u oko! Gore je bila takva tišina, da je mogao čuti na nekoliko milimetara oko svog lica utisnutog na pod tavana, kako kaplju kapi i plove u svojim malim putovanjima uz obraz načičkan dlakama.

Ona je sad dolje raspemila postelju. To je uvijek bilo nešto najljepše. Žena, koja sprema ležaj. Bjelina svježeg rublja. Kao blijesak! Dva velika jastuka, pokrivač. Onda je njena ruka, njemu samo vidljiva do nadlaktice, stavila na stolac kraj uzglavlja knjigu u crvenom povezu. Želio je pročitati naslov, ali nije mogao ("Zašto?"). Oko se napinjalo, tražilo. Bilo je uzaludno.

Leda u ispranom kombineu tamne boje gipko se saginju. To nije bio pokret nosača, pralje. To je bio pokret kupačice na pijesku, luk srne, lasice. Sigurno je razvezivala sandale. Onda se uspravi i podigne ruke zajedno s kombineom. Bez zavjese, kao stari grčki bogovi, koji su voljeli tijelo, sunce i more.

Okrenuta mu leđima. I njezin zadrhtali toraks nije vidio. Mislio je, kako već dugo nije imao ženu. To je bila težina tijela kao gromada zarušenog ugljena u šahti zdvojnog rudara. Ona se dolje svlačila slobodno, ne znajući, da je netko promatra. Čovjek je vidio svijetli prijelaz boje kože na mjestima, gdje ih je pokrivač kupaci kostim. Žena se vjerojatno često kupala u moru. Mislio je na nju obučenu u more. Vrat i kosu. Pjenu pod rukama. Volio je njeno lice. Sigurno. To je kazivalo oko. Rastuženo. Nešto – što je moglo biti izgubljeno.

Svidale su mu se uvijek crnokose žene, premda je takvih imao najmanje, ali njena kosa ni smeđa, ni žuta, sa crvenkastim sjajem, nije mu smetala. Smetala? Ne, njemu se baš takva svidala.

* Zora, Zagreb 1958.

U dugoj modroj spavaćici činila mu se još vitkija i ljepša, iako je bila obična ljupka žena s lijepim očima i raskošnom kosom. No sada za njega gotovo nešto nestvarno. To je bio pogled iz njegovog pakla.

Dolje u sobi je sada bilo mirno kao disanje, jer je žena legla u krevet. Morao je iskrenuti glavu, ako ju je htio vidjeti. Daska tavanskog poda žuljila mu je hrskavicu nosa i onako već iskrivljenog.

Žena je čitala, jednu je ruku stavila pod glavu. Kratki, široki rukav otkrivao je tamno kovrčanje na svezi ruke s ramenom. Sjećao se, kako je i Ema voljela čitati naveče i kako je uvijek stavljala ruku pod glavu, a široki rukav spavačice, koje su kod nje uvijek bile opšivene čipkom, isto je tako otkrivao pazuh sa svijetlim plavičastim dlačicama. Nježnost njene sasvim svijetle ružičaste puti, s malim sunčanim piknjicama na leđima. Plave oči, koje su gledale kao dječje. Mislio je, da je ipak bilo pametno što su se razišli posve mirno. Kao prijatelji. To nikad nisu bili! Ona, koja je bila hladna na milovanje, jer je u njoj bilo nešto od zimske mjesečine u brdima, tako ga je bezdušno varala. "Jadnik!" – mislio je, na onog studenta, kad je to saznao. "Gledao me je u oči svako večer!" Ali nije pravio scene. Nije primjećivao. Pustio je da žive u toj nesigurnosti, znajući da će ih to još više povezati. A on je osim toga bio opsjednut s drugim, što mu nije dozvoljavalo da živi bez gorčine. To je bila krv čovjeka. Natopljena u zemlju. Izgubljena.

Kao i svako večer, o kojem je mislio cio užaren dan pod mediteranskim potkrovljem, on se vraćao. Vukao se na trbuhu prema svom ležaju. Već je više puta odlučio da se ne približi pukotini na tavanu, ali želja da vidi čovjeka, bila je u njemu jača. To je bila želja prognatog, osamljenog. To je bila želja putnika za oazom, mornara za kopnom, utopljene duše za sprudom pješćane obale. Sudarao se s razbacanim ciglama, hrapavim kao osušena zemlja u škrapama, razdrobljenim crepovima i strepio od njihova pucketanja, kad su se lomili pod njegovim tijelom. Puzanje je bilo vrlo naporno to više, što je vukao za sobom ukočenu nogu. Bio je sav moker od znoja i na cijelom tijelu osjećao je svrbež, koji se nije dao odagnati kao ni misli, prokleti lovci krupne divljači.

Za po sata prešao je ta tri metra. Tu je bilo njegovo sigurno skrovište. Sad ispod njega nije bilo nikoga. Kroz otvor na zidu mogao je kontrolirati cijelu ulicu i vidjeti u sve stanove u kući nasuprot. To je bilo kao u nekom filmu: "Pazi, snima se!" A i crepovi su se žarili mnogo više iznad njega. No najvažnije je bilo za njega, što je odavde mogao vidjeti luku. Tamo na desno pogled je konstatirao potpuno razorenje. Ogromni komadi kamena ležali su ispreturani po obali ili su izronjavali iz vode. Za vrijeme plime more je žestoko udaralo o njih; kao dva neprijatelja – kamen se branio, i sve je bilo okolo bijelo od pjene, uzvitlane od bijesa, rastopljene gorčinom.

Taj dio luke pun je iskrivljenih starih tračnica, razbijenih i pokvarenih lokomotiva i mnoštvo kostura vagona, izlomljenih osovina, dotrajalih teških kotača.

Tu su još bile i stare petrolejske cisterne, truli ostaci baraka, nekoliko nagorjelih greda a tu i tamo između betonskih stupova bivše garaže sjale bi se istrpane čelične opruge kamiona, poniklovane kvake taksija i limuzina. Tik do mora, između kamenja i pijeska, ležali su stari brodovi, barke i leuti, stršili su polomljeni jarboli s preostalim iskidanim žicama brodskih antena.

Tamo još više desno, gdje je grad završavao s plažama i maslinicima, bijelio se mali gat sa sportskim jedrilicama, na pijesku modrile su se svježe obojene sandoline, mali sportski čamci i vitki trupovi jola s visokim jarbolima i smotanim jedrom na palubi. Ali to njega nije zanimalo, premda je nekad vrlo želio takav mali jedrenjak s posadom od dva čovjeka i blistavim slovima na krmi.

Ravno preko dvorišta susjedne kuće otvor velike luke, od koje je očekivao spas. Mislio, je na ogromne crne brodove, kojima je crveni gazonjer duboko uranjao u sivkastu vodu punu ulja i otpadaka. Čitao je u ranim jutrima, kad ga je sunce budilo kroz otvore na krovu, njihova imena na krmama sa stranim prekomorskim firmama. Gledao male figure izderanih mornara, koji su nerijetko ličili na razbijače. "Sigurno su velike hulje", mislio je, ali je vjerovao, da bi s njima mogao nešto učiniti.

U jutro su brodovi, pod blagim suncem i vjetrom, koji nije mreškao more, izgledali kao igračke postavljene na velik posve blag dlan. A onda su zatrubile sirene. Tamni krakovi brodskih dizalica počeli su se kretati. Padala je crna razdrobljena prašina ugljena, žutjele se lokve ispuštenog ulja, svjetlucali su se ljubičasti plamenovi aparata za zavarivanje kroz škripu strojeva i signale brodskih sirena.

A more je večeras bilo srebro. Rastaljeno srebro. Tamo iza kuća, uzdignut mjesec, ali one su se dizale visoke u svojim tamnim sjenama kamenih blokova i tako su se približavale jedna drugoj, da mjesečeva svjetlost jedva dopiraše do prozora drugog kata.

Mjesec žuto razliven na trgu. Na svijetloplavoj reklami "Adrie bara". Pjev harmonike, trube sasvim malog jazza. Da li je to mogao čuti? Ali imao je mogućnost da gradi u sebi. Pokreti pritisnutih plesača. Ne, njemu dobar vermut ili viski sa sodom! Pogled kroz prorez konstatirao je: U ulici mrak. Mrak stare razrušene ulice. Svijetla dvaju svjetiljaka, Osamljenih. Jedna na početku, druga na kraju, gdje se prolaz završavao ruševinama kuća.

(...)

Iako je mislila, da će zakasniti, bila je u uredu prva. Ali se ne prihvati posla, jer ju je jutro opilo svojom svježinom, pošto je sebi dopustila proći bulevarom pokraj jutarnjih kavana, bijele kave i kapucinera, uz novo namještene izloge, duž obale, odakle se između tramvaja i mahanja grana vidjelo more. Izade na balkon, otkuda se mogla vidjeti stara luka. Nekad, kad je granica dijelila na pola cio prostor luke, bila je puna brodovlja. Sada je zasidreno samo nekoliko ribarskih čamaca, polomljenih jedara, raspucanih katarki, uz male pauke barki uvučenih vesala.

U novoj luci dva parna broda mirnih kotlova i tri ribarske jedrenjače s raznobojnim jedrima. U ratnoj luci dizalice, kao ogromne ruke kostura ili krakovi divovske muhe, radile su sa štroptom rasklanjajući ruševine.

More je bilo mirno, ali iza lukobrana, koji je svršavao svjetionikom, uzburkalo se i valjalo na kamen valove pjene.

Odanle je strujao vjetar. Njena ljetna šarena haljina, koju joj je Petar donio iz Trsta pripijala se lagano uz stegna, želeći da se blago odvoji od tijela. Prepusti mu i kosu, koja postade jedrenjak punih jedara nasukan na hridinu, što ga je okovala nepokretnošću.

Prepuštala se tom vjetru, jutru i nije dopuštala, da joj tu vedrinu nešto pomuti. Pa ni misao na Petra, koji joj je bio tako blizak kao prijatelj njezinog Frana, da joj je ta nevjernost prema njemu mrtvom, uništavala i onaj najmanji trun tjelesnog približavanja prema njemu. "Da je stranac" – bila je uvjerenja da bi ga tada voljela, jer je ovako pokret njegove ruke vraćao pokret Franove, njegova usta u razgovoru obnavljala su stare uspomene...

(...)

Vrijeme je lagano prolazilo, jedan dugi ljetni dan, pa opet jedan. Bile su plime, oseke. Grad je živio sa svojim poslovima, lučkim djevojkama, koje su se sakrivala pred milicionerima, mamicom Juntom, koja je već imala novog ljubavnika, s mornarima na eskort razaračima, s Rosalinom, koja je terorizirala svog doktora, s trudnim ženama, s novorođenom djecom, piljaricama, ribarima, mrežama punim lovine. I s novim novinama, novim riječima i amblemima, s ostavljenim ruševinama, s večernjim krčmama i barovima, s ljubavnim tragedijama, rastavama. Sa svim onim, što se stvaralo svakog dana, što je nestajalo po zakonima života, koji nije zaboravljao ni na pogrebe i requieme.

A čovjek je polako prizdravljao. Zvao se Ivan i Adela je zavoljela njegovo ime "Ivan! Ivan!", govorila je kad je prolazila ulicama. Bilo je za nju nešto svečano, nešto starinsko u tom imenu, neobičnom za ovaj grad na obali, od koje je dolazio miris pregrijanog ulja i krikovi galebova.

Emanuel Hoško
(1940)

Graditelj trsatskih stuba¹

(...) Dio velikog broja trsatskih hodočasnika i danas se uspinje stubama ili skalama do Gospine bazilike, premda već dugi niz godina na Trsat voze autobusi. U svijesti vjernika trsatskih hodočasnika te su stube sastavni dio samoga Trsatskoga svetišta. Stuba sigurno ne bi bilo u to davno doba da se brojni hodočasnici nisu uspinjali na trsatski brijeg do crkve majke Božje. Mučila ih je strmina staze sve dok im nije pomogao Petar Kružić, sagrađivši stubište od 128 stepenica na najstrmijem dijelu staze; to je gornji dio današnjih stuba. Ostale je stube kasnije postavio zapovjednik Brinja u Lici, Gabrijel Aichelburg. Danas ih ima 561. Povijest je zaboravila Aichelburga, pa se stube pripisuju samo Petru Kružiću, po kojemu su i nazvane.

Prilikom proslave 400-godišnjice trsatskih stuba, 1931., grad Sušak ih je nazvao "Trsatskim stubama Petra Kružića" a tako je ostalo do danas. I s pravom. Jer, osim toga, na završetku stuba, u sastavu današnje crkve stoji kapela koju je također podigao Petar Kružić. U njoj počiva tijelo toga slavnoga kliškog junaka.

¹ Na vrhu trsatskih stuba, Adamić, Rijeka 2007.

Silvia Kramar
?

La musica della vita* Storia di una famiglia di ebrei italiani

Era da poco scesa una di quelle notti d'inverno, lunghe e cattive, in cui il cielo ghiacciato si beffa del mondo come se una grande strega, ridendo di tutte le cose brutte e sbagliate, gli ordinasse di tingersi del suo nero più fondo. All'improvviso, non c'è più mezzanotte, non c'è più lo scandire delle ore, non c'è più nessuno. Soltanto le stelle brillano nella loro solitudine infinita.

Il cielo, complice della notte, stende allora una coperta di ghiaccio sui paesi addormentati, correndo tra monti e valli, graffiando i vetri delle case, i tetti e le porte sprangate dagli uomini e diventa una botte che rotola lenta, spinta dall'oscurità che vuole mangiarsi il mondo.

Sotto quel cielo gli uomini nascondono i propri peccati e le proprie scommesse, rimpiangono i giorni più dolci e le cose non dette; poi si addormentano, ascoltando il vento che racconta le storie più tristi.

Era una notte così, quella in cui la sirena dell' "Enea" riecheggiò lungo la costa. Una volta al mese la grande nave attraccava a Fiume. In quel momento i suoi motori sembravano piangere; la bora soffiava dal Carso e mio padre pensò a quei marinai che avevano pochi anni più di lui e che al mattino avrebbero cercato le bettole del porto, per dimenticare il mare nelle carezze del vino.

Non gli sarebbe dispiaciuto imbarcarsi con loro, anche se in casa gli avevano già fatto capire che lui serviva nella bottega di famiglia, dove il nonno era stanco di rovinarsi gli occhi sul libro dei conti. Eppure lui non rinunciava a quei sogni, troppo grandi per la sua casa di gente povera – due stanze arredate con poco, in una città che era un porto addormentato – e che in quel momento stavano per essere interrotti dalla mano calda di suo padre.

– Alzati, Davide. Devo parlarti. E sveglia anche tuo fratello.

Con i suoi quindici anni, mio padre era il primogenito. Si sollevò sul materasso dove dormiva con il fratello più piccolo, Simon. Il pianto del terzo, nato da una

* Spirali, Milano 2001.

settimana, riempì la casa e la nonna lo fece tacere umettandogli le labbra con qualche goccia di miele, dolcissimo per quel bambino che voleva conoscere i sapori del mondo succhiando il dito di sua madre, che viveva per farglieli imparare.

In strada, attorno a un bidone incendiato, gli scaricatori aspettavano di guadagnare qualcosa con i mercantili che attraccavano nella città dalmata dell'aquila decaduta. Le navi portavano lavoro ma, purtroppo, in quell'inverno del 1938, gli scali di Fiume erano quasi vuoti e le navi entravano soltanto nella minuscola frazione del porto ceduta da Mussolini alla Jugoslavia. Cantieri, silurifici e raffinerie non bastavano a mantenere il porto, tagliato da quel naturale retroterra che per anni aveva fatto di Fiume una città che credeva nel futuro.

Il nonno Ernst aspettava in cucina. Era un commerciante, viveva dei traffici del porto, che segnavano il ritmo dei suoi affari. Dipendeva dai marinai che venivano nel suo negozio a far rifornimento di farina, pasta, ceci e tabacco da masticare.

– Vecchio ebreo – lo canzonavano. – Come vedi, siamo tornati a farci derubare...

– Signori, lo sapete che vi faccio i prezzi migliori del porto... – fingeva di ridere il nonno, perché vendere era il suo mestiere, come lo era stato per suo padre, che era giunto a Fiume dall'Ungheria nel 1920, due anni dopo l'occupazione delle truppe italiane, e aveva fondato la bottega Neumann, alle spalle del mercato del pesce.

In negozio si parlava l'italiano, il tedesco o la lingua del denaro; in casa l'ungherese – che a Fiume, in quell'epoca, era la lingua dei ferrovieri, dei postelegrafonici, dei poliziotti e degli insegnanti – e lo yiddish.

I Neumann erano diventati cittadini della città libera di Fiume subito dopo l'impresa di Gabriele D'Annunzio, e cittadini italiani dopo l'annessione della città all'Italia, nel marzo del 1924, allorché Vittorio Emanuele III andò a prendere possesso di Fiume.

Mio padre guardò il nonno che leggeva il Talmud sul tavolo coperto da un tappeto persiano, unto e scuro, appartenuto alla mia bisnonna, morta da qualche anno, la cui mole possente troneggiava in una fotografia nell'ingresso: una donna severa con le caviglie strette in un paio di stivaletti con i lacci e il naso vanitoso dei Neumann. Non si era mai tolta la parrucca e soltanto una volta si era fatta vedere da mio padre con i capelli sciolti: e mentre lui vi si era aggrappato sentendoli scivolare tra le mani come un'acqua inafferrabile, lei gli aveva preso i polsi, con gli occhi cattivi: "I capelli delle donne contengono i loro sogni, Davide. Vergognati". E lui avrebbe sempre cercato di accarezzarli, i capelli leggeri delle donne: sentendosi ladro.

Accanto alla bisnonna, nella fotografia, c'era suo marito: un omino tozzo, schiacciato tra lo *yarmulke* di velluto nero e il caffettano degli ortodossi. Era un uomo molto religioso che provava un'immensa gioia a vedere il suo negozio affollato: un commerciante che dava sempre retta ai suoi clienti e che aveva insegnato ai figli il rispetto del denaro a cinghiate.

In casa c'era ancora l'orologio a pendolo con il quale i Neumann avevano calcolato, per quarant'anni, l'inizio e la fine del sabato: sin da piccolo mio padre aveva avuto il compito di caricarlo e le volte che se n'era dimenticato era stato maledetto dal bisnonno, secondo il quale un ebreo non poteva ritardare l'inizio del giorno sacro.

Il bisnonno era convinto che Dio avesse diviso il mondo in ebrei e in *goyim*, che erano poi tutti gli altri e dei quali non bisognava fidarsi. Alla nascita di ogni nipote aveva dato ordine al rabbino di circonciderlo, sempre con lo stesso coltello. Prima di pregare si lavava nel catino e si cingeva la vita con un laccio di seta nera che si avvolgeva ben stretto, per proteggersi dal demonio; ma quando teneva in mano il libro delle preghiere diventava solamente un vecchio ebreo che chiedeva perdono.

Il suo ottimismo era proverbiale quasi quanto il suo appetito e il cattivo umore, dopo il digiuno dello Yom Kippur: per due giorni non faceva il bagno e non si lavava i denti, puzzava come un caprone, con lo stomaco che tuonava per la fame, i denti ingialliti e odore di mutande vecchie; ma lui credeva che soltanto così avrebbe pagato per la sua vanità e non ascoltava le proteste della moglie, che si rifiutava di coricarsi accanto a lui.

"Ingrata", le urlava. "Per tutto l'anno noi ebrei ignoriamo la pioggia che cade, e quando Dio ci chiede, per un solo giorno, di fermarci a osservare una goccia, riflettendo sul senso della vita, tu non riesci a trovare l'umiltà".

Lei alzava le spalle: "Scommetto, marito, che un bagno sarebbe apprezzato anche dal nostro Dio".

Al tramonto il bisnonno si faceva servire per primo dai vassoi colmi, nei giochi di luce delle candele: impediva a chiunque di parlargli, intento com'era a saziare una fame che ogni anno rischiava di avere il sopravvento sulla fede.

La bisnonna era morta lasciando in eredità due poltrone di velluto nero e un moro con la scimitarra, che si diceva fosse appartenuta a qualche pirata. In questa città di mare, dove le estati portavano turisti e ottimi affari, i Neumann avevano trovato una comunità ebraica dedita al lavoro, che viveva tra il porto e la sinagoga: una costruzione in stile moresco-bizantino, in via Pomerio, piena di bellissimi *Sefarim* e di oggetti sacri d'argento, dove il nonno incontrava i ricchi ebrei che dirigevano la società fiumana di navigazione e le raffinerie di oli minerali. Venivano allo spaccio a comprare provviste e il nonno correva a consegnare la merce per ammirare gli arazzi, l'argenteria e la gentilezza del personale di servizio.

A Fiume c'era ancora l'atmosfera di una città ricca, di variopinto e allegro far west, ma un far west intriso d'eleganza e di cultura. Una città cosmopolita dove vivevano cattolici, ebrei, ortodossi e protestanti e dove si fabbricavano saponi, cioccolata, pasta e mobili. Era un porto costellato di chiese e di santi patroni, generoso verso le altre fedi: si viveva mescolati, si studiava nelle stesse scuole e si facevano soldi. Si era un po' tutti naviganti, avventurieri e uomini d'affari e non si soffriva di essere ebrei. Quando ci pensava, nonno Ernst diceva che – in una città che aveva conosciuto il regime

austro-ungarico (tranne una breve parentesi napoleonica), gli ungheresi e gli italiani – anche un ebreo avrebbe potuto farsi una vita, ma non aveva dimenticato che un giorno, nel 1919, vicino a Fiume, Mussolini aveva incontrato Gabriele D'Annunzio, per decidere se Fiume dovesse essere il punto di partenza per marciare su Roma. E aveva capito che la politica, in un modo o nell'altro, sarebbe entrata nella sua vita: qualcosa d'inarrestabile stava accadendo all'Europa e alla sua gente.

III

Fiume aveva accolto nonna Miriam come un mostro colorato: i tram, le donne che mettevano in vista le caviglie e si scioglievano i capelli in pubblico, la gente che andava al cinematografo e passeggiava nelle strade costellate di negozi come quello del marito, che doveva essere ricchissimo se aveva tutta quella mercanzia. Sul corso, quando il nonno la portava a passeggiare, lei arrossiva vedendo le donne che fumavano.

In cucina voleva rispettare le regole *kosher*, ma non si fidava dei macellai sbrigativi di Fiume, che, nella fretta di vendere, probabilmente non si curavano delle impurità delle bestie. Quella carne, pensava, l'avrebbe mandata all'inferno. Non era abituata all'ozio e la infastidivano le *mlecarizze*, le contadine che, secondo l'uso locale, le portavano il latte in casa, chiamandola signora. Anche la suocera le pareva una donna sofisticata e con lei si vergognava delle proprie unghie sporche. Dimagrì fino a preoccupare il nonno, il quale si lamentò con la bisnonna: "Madre, l'ho strappata alla sua terra e siamo condannati a una vita infelice".

"Macché, figlio mio, le donne si adattano a tutto e Miriam sarà una brava moglie. Devi soltanto darle la miglior medicina del mondo: il tempo".

Ma in cuor suo la bisnonna sapeva che gli uomini capivano ben poco delle donne, delle loro sottigliezze, dei silenzi pieni di domande alle quali soltanto un'altra donna avrebbe saputo rispondere, e un mattino si decise ad andare a trovarla. Sprofondando in poltrona, fece schioccare le labbra con una voce decisa che fece trasalire la nonna: – Miriam, tuo marito dice che sei infelice.

La nonna si guardò le ciabatte di lana.

– Allora è vero.

– No, madre, come potrei? Lui è un buon marito. Solo...

– Solo? – sgranò gli occhi da polipo la bisnonna. Per un attimo si guardarono come due donne che intuivano l'una i segreti dell'altra; e fu allora che la nonna parlò con una voce orgogliosa:

– Solo che mi mancano le mie sorelle e il mio villaggio.

– Sciocchezze – la bisnonna si alzò e le si mise dinanzi, larga e piena come una mongolfiera: – La nostalgia, mia cara, è un nemico, ma noi donne ebreo siamo abituate a difenderci. La nostalgia non se ne andrà; sei tu che devi imporle di tacere. Il mondo cambia e non si ferma, e tu hai sposato un uomo che ti vuole bene.

Girando sui tacchi spalancò le persiane, mentre i ricordi della sua giovinezza le carezzavano le gambe come fanno i gatti, quando vogliono essere guardati, rammentandole che anche lei era stata giovane e anche lei si era illusa che un uomo le avrebbe arricchito la vita, che l'avrebbe sempre guardata con la stessa ombra d'amore negli occhi. Poi il tempo, gli anni, i dispiaceri e il negozio, con i suoi conti, i soldi e le mattane della clientela, le avevano trasformato il marito in un vecchio che dalla vita voleva soltanto essere lasciato in pace.

Ma quello non era il momento dei rimpianti; era lì per fingere che la vita potesse essere fatta di rose e fiori e di mattine di sole come quella.

– Guarda che bella giornata, Miriam. Asciugati le lacrime, voglio farti vedere la città. Devo insegnarti a fare da mangiare come Dio comanda, perché, quando sarai vecchia come me, tuo marito preferirà un buon gulasch a questo corpo sfatto.

Scoppiarono a ridere e la bisnonna le fece due trecce e gliele avvolse sul capo: – Da oggi non metterai più quello scialle: sei una signora fiumana.

Che il tempo sia una medicina possono testimoniare quei mesi che videro la nonna trasformarsi in una ragazza che sapeva vestirsi. I suoi occhi mangiavano il mondo, mentre gli uomini avevano cominciato a notarla e il nonno fremeva in negozio, trattando male i clienti. Non vedeva l'ora di tornare da lei e farle conoscere la città e le splendide insenature delle isole del Golfo del Quarnaro, i limoni delle casette a precipizio sul mare e Abbazia, con i suoi alberghi lungo la passeggiata. Sul lungomare, osservavano l'aristocrazia viennese che d'estate scendeva da Marienbad, e la nonna imparò a divertirsi dell'invidia delle donne, del sole che le carezzava la pelle ambrata e delle bizzarre abitudini del vecchio mondo austro-ungarico.

Anche suo fratello Joseph sembrava rinato: aveva capito che c'erano cose più piacevoli del lavoro, per il quale non aveva inclinazione, e, dopo qualche settimana nella bottega del nonno, si era tagliato la barba e aveva imparato ad amare la sottile corruzione delle carte, delle donne facili e dei commerci dal guadagno veloce.

I nonni invece, a forza di cercarsi la notte, nel letto, lui per dimenticare il mondo dei soldi e lei quello lontano delle sorelle, avevano dovuto cercare casa vicino al porto perché avevano messo al mondo quattro figli maschi e una bambina, che era morta durante il parto. L'avevano chiamata Sara, prima di seppellirla nel cimitero degli ebrei dove ogni mese tornavano trafelati e stanchi, per aver affrontato salite e scale che, dalla riva del mare, portavano alla parte alta della città. Passavano fra le tombe di marmo nero, con incisi cognomi in ungherese, in polacco e in tedesco, dove i rabbini recitavano il *Kaddish*. Quasi tutti quei morti erano stati clienti del nonno, che con i loro soldi mandava a scuola i figli e aveva comprato alla nonna un colletto di pelliccia, insegnando a mio padre i rudimenti del commercio: "Quando hai guadagnato cento denari, non desiderarne duecento. E ricordati che, quando aggiungi l'acqua, devi anche aggiungere la farina".

Nada Barac-Jelčić
(1933 – 2008)

Stubi trsatske¹

Više molitav nego stub
želj nego korakih
više ran, trpljenja
i na mori i na kraji
pamte stubi
veri tvrde

Š njimi gremo
k vrhu trtora
do crikvi i utjehi
majke Božje milosne.
S nami mole
naše stubi trsatske.

¹ Novi list, "Beseda", 10. svibnja 2007.

Srećko Cuculić
(1937)

Fijumanka*

6.

Kad je Ona ušla u autobus? Nesumnjivo, nakon njega, jer bi je bio primijetio da je već bila unutra. Možda i ne bi! Možda ga je vrebala već davno prije, pa se domotala do njega? Dogurala se do njega u tom osebnom riječkom autobusu u kojemu se zapari znoja i benzinskih mirisa pridružuju izmiješani zapah lučke užadi, vonj sirova kaučuka i opori dah morem raskvašenog umjetnog gnojiva. Ima u tome nešto! Svaki grad vozi u svojem autobusu iste znojne noge i isto gorivo, ali dodatni, obilježavajući miris osebnan je. Možda pretjeruje, ali to je zato da bi opravdao svoju neopreznost: nikada, pa da živi do vijeka, neće moći točno predočiti slijed zbivanja što su prethodili tome susretu.

Tek, zbilom se to ipak tako neočekivano, tako brzo, a tako prirodno, da je, u biti, sasvim objašnjivo. Ah da, u djelićima sekunde koji su ih dijelili, okrajkom oka naslutio je to lice, sjaj Njezinih očiju, možda čak i katransku boju njezine kose, ali to sad više nema prava uzimati sebi u obranu, jer se slika kasnije upotpunila! Sad, je li autobus naglo kočio ili su se putnici naglo uzljuljali dok su kretali prema izlaznim vratima, tek Ona je, izgubivši ravnotežu, nasrnula na njega. Ne prsima, ne rukama, ne ramenom – usnama! Na ovratnik košulje utisnula mu je trag ošmin-kanih usana, blagi neznatni trag, nešto čemu on nikada ne bi pridao pažnje On je momak i nitko mu ne može zamjeriti trag ruža na ovratniku košulje! Možda Sandra, ali ona takva što nikada ne bi primijetila, jer ga smatra nemarnim i, što se odijevanja tiče, "seljačkog" ukusa.

– O, oprostite, molim vas! La prego! Bože, kako sam nespretna! Baš mi je krivo! Ne ljutite se! Čekajte, čekajte da... molim vas! Da nađem rupčić... Kako sam samo nespretna! Dio mio, nespretna!

* Adamić, Rijeka 2007., 4. izdanje.

Govorila je jezikom u kojem su se pritajile neke greške, male, jedva uočljive, ali bile su tu. Možda je neki glas izrečen dužim nego što bi trebalo, neka riječ pogrešno naglašena, ali zauzvrat, bilo je u svemu tome neke nenametljive dražesnosti i nemirne ljupkosti.

Mogao ju je smiriti, zadržati, odgurnuti od sebe i sići s autobusa na prvoj stanici, ali... nije se snašao. Tko je već danas vidio da se netko nekome ispričava, pa još tako i toliko?! Neki od putnika mamurno su ih pogledali, a neki, primijetio je i to okrajkom oka, posprdno su se osmjehnuli. Tek, bila je uporna:

– Ne, ne... takvog vas ne mogu ostaviti, ne mogu! Molim vas, molim vas... dolazi moja stanica... sići ćemo da to očistim!

– Ali, gospođo, niste htjeli, zar ne? Ljudi automobilom pregaze čovjeka pa pobjegnu s mjesta nezgode, a vi pravite pitanje zbog mrljice...

– Ne, ne, to ne mogu dopustiti!

Silazi s njom, zbunjeno, mirno, poslušno. Ne dodiruje ga, a on osjeća da ga vuče, da ga povlači za sobom grubo i neumoljivo.

Prelaze ulicu, pa između ogoljelih koprivića ulaze u portun petero-katnice, suh ali s jakim zapahom na vlagu, uspinju se se teraciranim stepenicama kojima je vrijeme nagrizlo rubove i zastaju na drugom katu. Brzo otvara vrata nekakve dimljive, voštane, zagasite boje. Pokušava pročitati natpis na uskoj zelenoj traci, ali ne stiže: naprosto ga ugurava u stan.

– Ovo je stan moje sestre. Radi. Ona i muž. Nije sve u redu...

Stan miriše na kuhinju, poput svakog stana u kojemu stanuje obitelj sa skromnim primanjima. Tu se pušilo i pilo crnu kavu, što se jasno čita na potamnjenim zidnim tapetama i zavjesama...

– Svuci tu košulju, oprat ću je!

Zbacuje sa sebe jaketu, izvlači preko glave pulover, otkopčava košulju.

– Ali, zaista niste trebali... – pokušava objasniti.

– Tko pogriješi – pomaže mu da svuče košulju – dužan je to ispraviti!

Onda se njezine usne požudno lijepe o njegove. Tople, tako tople i mekane, tako podatne i pohotne, tako... tako...

Primijetio je, napokon, da je staklo čisto, pretjerano oprano, tako oprano da ga je još mogao samo probiti trljanjem. Uzeo je plastikericu s alkoholom i vrh sljedećeg stakla u nekoliko zamaha poprskao tekućinom koja se granama palme razlila prema dnu okvira.

Nevjerojatne usne. Neobjašnjive. Pa taj jezik! Nemiran, sočan, uspaljen. Jezik što gori. Guši ga njime, a on osjeća srh koji se u valu penje kralježnicom, iz dna valjda samoga pakla, prema vratu mu i mozgu. Hoće li se, majčice mila, hoće li se oduprijeti tim mekanim prstima što mu noktima paraju kožu i prijete da ga sasvim oblude i smetnu s uma? Razara ga, sluđuje, raznosi, i sve što se dalje zbiva omaglica

je, granica sna ili bezumlja... U brzim kretnjama, ne ispuštajući ga iz zagrljaja, svlači sebe, odbacuje haljinu, kombine, prsluk, gaćice, otpušta halter bezobraznih crnih traka i čarapa, a on se guši od užasnog naboja, napetosti što je nikada nije osjetio, doživljava svoju muškost kao polugu na kojoj bi, poput Arhimeda, podignuo cijelu kuglu zemaljsku: taj miris, taj mokri nedokučivi miris žene! Zariva se u nju izbezumljeno, suludo, u magnovenju, zakopavši svoje prste u okrutnu i nepoznatu, tako tvrdu mekotu njezina tijela da bi se, zatim, rasuo. Udar je toliko silan da ga raznosi na sve strane, komad po komad, dio po dio, organ po organ, atom, po atom...

Zatim dolazi k sebi, pribire se, vraćaju se njegova razletjela uda, budi se nakon rasula. Bože, pa ona je mramorna statua! Miluje joj obraze, podiže pramen kose koji joj se živo skotrljao preko čela, prstom prelazi preko dugog, tankog nosa, preko napućenih usana koje je napustila krv.

– Probudi se... – govori joj nekim tuđim glasom, pa jedva sam sebe čuje.

Trese je. Zaboga, ni imena joj ne zna!

– Molim te, ostani. Tu košulju, moram tu košulju...

Kakva košulja, kakvo ostajanje, kakvo čekanje! Netko će naići, nabasati na nj, hapati ga... Možda je neka klopka, možda čak i prijetnja! Gori od potrebe da pobjegne, da zбриše, da bude izvan tih zidova, da se skrasi na ulici, pod širokim ničijim i svačijim nebeskom svodom. Brzo se oblači, nevjerojatno je žustar i okretan... brzo, brzo, brzo napolje!

– Ostani, ostani...

– Netko će doći!

– Nitko neće doći!

– Moram, moram otići!

– Koliko imaš godina?

– Dvadeset.

– Mlađi se... molto più giovane... tredici...

Zašto, stvarno, zašto je tako brzo otišao? Tko će znati. Napokon, zar čovjek može svaki svoj postupak objasniti? Nije to bilo u redu, stoji. Da, ali što je u tom susretu, uopće, bilo u redu? Smije li ona samo tako pograbiti momka u autobusu, odvući ga u neki tuđi stan i imati ga?

Bio je pri kraju s drugim staklom. Zatvorio je prozor. Nebo se nad Rijekom razvedrilo, ali se mračilo. Večeras će na sastanak sa Sandrom, a morao bi prije barem jednom pročitati ono o dinamičkom ispitivanju čvrstoće. Barem jednom. Sjeo je za stol i isključio tranzistor. Deni uči, ako to već mora, uz glazbu. On, pak, mora imati savršeni mir.

– Statičkim ispitivanjem dobiju se često podaci koji ne daju točnu sliku...

Podmetnuo je šaku pod nos, počeškao se uz nosnicu i onjušio prste. Vonjali su bezdušnim mirisom denaturiranog alkohola i otreznili ga. Opet njegova površnost!

– Ma zaboravi to – reče prijekorno – pred tobom su, momak, važne stvari. Statičkim, dakle, ispitivanjem dobiju se često podaci koji...

Krivulje na dijagramu iznad teksta živo su se uspinjale i krivudale stazama svojih neumoljivih mehaničkih zakonitosti.

7.

(...)

Stajao je pred izlogom knjižare na Korzu i očijukao s priborom za tuširanje, skupim Rotring garniturama i šestarima. Trebat će mu, ali dok mu to ne postane neophodno, proći će još koji mjesec. Siječanj je bio na izdisaju, pa je obitelj bila u grdnom škripcu. Rista je svoju plaću donio krajem prosinca, a majka je imala nekoliko kratkoročnih kredita, što za tekstil, što za zimmnicu i ogrjev, pa je bilo prijeko potrebno krpariti kraj s krajem i tog i nekoliko sljedećih mjeseci. Stari šestar, dakle, još je upotrebljiv i u redu, ali mu je zato dobar nul-šestar nužan. Rotring je kromirana neminovnost koja ga vreba i koju on vreba.

Osmjehnuo se toj tlapnji i u tom trenutku, u staklu izloga, u zrcalu koje je imao pred sobom, pojavila se Ona. Svježe, sunčano poslijepodne, koje je pohitalo prema smiraju, svojim je zracima, što su se provukli između krovova i pročelja zgrada i zabljesnuli izlog, prenijelo u taj uzbuđujući prostor ženu za kojom traga!

S velikim naporom savladao je prvo iznenađenje i okrenuo se. Bila je, zaista je bila Ona!

Prelazila je Korzo ruku pod ruku s nižom, postarijom ženom, koja joj nipošto ne bi mogla biti majka, a jedva jedvice starija sestra, ali sigurno je da su u bliskom srodstvu: ima tu neka daleka, neobjašnjiva sličnost.

To je sada najmanje važno!

Sreo ju je! Sreo, sreo, sreo!

Samo je to, samo to bilo važno!

Srećko Cuculić
(1937)

Harlekini*

Roman u 33 pisma

Pismo deveto

Riječki trg s lukom

Pred njim sam i na njemu. Na tom trgu koji je takav i koji će zauvijek ostati takav, na tom trgu koji više nikada neće biti taj i takav. Shvaćam svoju zabludu pri ocjeni položaja Sunca – osunčana su pročelja izložena sunčevu zalasku! To, upravo to, osunčano pročelje trokatnice, obilježava sunce u silasku. Očevidno, griješim. Brkam svjetla i sjene, ne snalazim se između tih nekoliko šutljivih i u sebe povučenih prolaznika i ljudskog čopora koji mi dahće u lice, u vrat, čiji zapah na znoj i žurbu naslućujem duž cijele kralježnice. Kao zmija, povlađujem sebi. Kao zmija koja cijelom svojom dužinom čuti potres! Zalazi, zalazi! To sunce zalazi! Zato mu je zraka tako žestoka, strastvena, požudna. Hoće to pročelje povući sobom, upiti ga, usisati. Bože, nikada više, nikada, nikada, nikada taj trg neću imati tako na dlanu, u šaci, nikada više neću smoći snage da ga otmem suncu kao što ga upravo otimam. Može li pročelje oronule zgrade imati takvu užasnu snagu da se odupre pohoti Sunca, da mu postane nadmoćno da ga svojim bezizražajnim licem magnetizira, zauvijek zadržava, čak i onda, kad ono bude daleko, na nekom neimenovanom pročelju australske trokatnice, čak i onda, kad Vrijeme proguta tu zgradu, tu trošnu gradnju, koja se osmjelila tolikom drskošću izazvati samo Sunce!

Brkam vaše platno i vrijeme.

Jer, sunce se tek popelo i daleko je do sutona, a prije negoli se sunce povampiri, prije negoli izazove vašu kičicu, prije negoli vas rasrdi, taj trg je, sa svojim prolaznicima, izlozima, oronulim pročeljima, vrećama smeća, talozima prašine i prigušenom gradskom bukom – mrtvi pejzaž.

Upravo sam se rastao sa šefom administrativne referade. Nikada niste naslikali ni približno takav portret. Nikada *niko* nije naslikao ni približno takav portret!

* ICR, Rijeka; Tiskara Rijeka, Rijeka 1991.

Možda bi ga, uz strahovitu zlonamjernost, čovjek mogao naći zalutalog među neke od onih fantomskih likova Hieronymusa Boscha, ali i tada bi to ispalo tek dobroćudnom karikaturom. Da bi se otkrilo jednog Jorguta, potrebno je – dvadeseto stoljeće!

Meštre moj, gdje ste vi od tog lika!

Uostalom, taj vam ni za sva blaga ovoga svijeta ne bi pozirao! Čak i kad bi ga, nekim nadzemaljskim, svemirskim, kozmičkim, metafizičkim silama uspjeli primorati na poziranje, spleo bi vas očajem, oslijepio vaše oko, ukočio ruku, smrvio dušu. Lako ćete ga *fizički* zamisliti: nisko čelo, nos na kojemu eksplodiraju kapilare, rijetki zubi, slinava donja usna i kosa što se s razine jednog uha proteže preko čele, kao orlovo krilo, do drugog uha. Čovjek, zaključili biste s nelagodom zbog svoje genetske privrženosti civilizaciji, toleranciji, pristojnosti i dobrom odgoju. I jest. Fizički lik, napokon, ne bi mu narušilo ono prst-dva visoko čelo nakazno povećano celom da se nisu umiješale oči. OČI, Meštre! Bitno je oko, ljudsko oko, jer slikar, nije li to – OKO?! Postoji riječ i postoji oko. Bez riječi smo ništa, bez oka mrak. A to oko, to njegovo lukavo, malo, pritajeno, nemirno oko – kako li ga samo odaje! Prodreš li do tog oka sve će ti se otvoriti, čitat ćeš ga kao početnicu prvoškolca: oprez, primitivnost, opstrukcija, prijetnja, prevrtljivost, podlost, nadarenost da se izbjegne svaka riječ izuzevši onih stotinjak, kojima se nepogrešivo služi. Šef administrativne referate! Groteskna tragedija u jednom komadu, s jednim likom i jednim činom: osoba smiješna koliko i opasna, ponizna koliko i opaka. Čuven po svojim inverzijama po kojima je pinceta, kojom mu je zubar unio tampon u usta, panceta s tamplonom; na sjednicama njemu se amputira razne insinucije, odmara se na kaučuku, pije jorgut umjesto jogurta; istaknut će nečiju prvorazrednost engleskim amber-van, a njegov je i onaj fatalni zaključak da “moramo raščistiti sa svim dobrim i lošim negativnostima u kolektivu”. Tampolon je bio vrlo privlačno ime, pa ipak, pobijedio je Jorgut. Tečnije je, valjda, za izgovor.

Ovako teče naš razgovor:

Ja: Došao sam zbog onog računa za sliku...

Jorgut: Tko te šalje?

Ja: Direktor.

Jorgut: Ima li on telefon?

Ja: Tko? Slikar?

Jorgut: Zašto *mene* nije zvao?

Ja: Valjda računa na riječ.

Jorgut: Ako je on *direktor*, ja sam *šef*.

Ja: To nitko ne dvoji.

Jorgut: Ti se ne miješaj u to!

Ja: Mene interesira kad će čovjeku biti plaćen račun za sliku!

Jorgut: Kakvom čovjeku?

Ja: *Slikaru!*

Jorgut: To se tebe ne tiče!

Ja: Zbog toga sam došao k vama.

Jorgut: Znaš li ti *tko je on?*!

Ja: Slikar: *Poznatiji*, rekao bih.

Jorgut: Šta ti zapravo znaš o njemu?

Ja: Da smo uzeli njegovu sliku i nismo mu je platili...

Jorgut: Neka bude sretan da ga nismo...

Ja: On *živi* od svog slikarstva!

Jorgut: Bolje ti je da se ne miješaš u *mutne poslove!*

Ja: Mogu otići, znači?

Što učiniti nakon ovakvog razgovora? Ništa. Izišao sam iz poduzeća i prošetao. Popio čašicu vinjaka. Popio i drugu čašicu vinjaka. Mogao sam, jednostavno, otići Gazdi i prepjevati mu ono što sam s Jorgutom “riješio”, ali... onda ne bih imao opravdanja za rezignaciju. Lukavo, ha? Odlučio sam vratiti sliku trga i onog zlatnog pročelja. Otišao na lice mjesta. Popio zatim još čašicu vinjaka, treću, četvrtu. Pokušao se opustiti, zaboraviti taj razgovor, izbrisati to jutro, taj dan, igre sunca i ulice. Duboko u onome što je ostalo od moje svijesti nenačeto još pićem, kao utopljenik za slamku, hvatalo se Faurea i pokrivalo me, kao što neki samilosnik pokriva beskućnika, njegovim mislima, riječima koje će nadživjeti baruštinu života... o biseru slikarstva u kojemu poigravaju sva mora i neizmerno nebo puno dramatike, i vječna tragedija pokreta i boje, i najskrovitiji i najponosniji drhtaji duše i sudbini tog bisera o kojoj odlučuju svinje...

Alkohol nagriza, troši i izjeda stvarnost. On je *ukida!* S tim i takvim ohrabrenjem izlio sam u sebe još jednu, pa još jednu čašicu ogavna pića i spaljene utrobe zaronio u ulicu.

(...)

Utrčavam u uličicu na čijoj ploči posivjeloj kao lice mrtvaca namočeno u formalinu piše BELI KAMIK, preskačem stepenice, ulijećem u malo, zapušteno dvorište, zavlčim za narezuckanu koru debela bagrema, naslanjam laktovima na deblo i povraćam, povraćam, povraćam. Tako žestoko te se bojim da mi kroz razjapljena usta ne izleti utroba s jetrom, bubrezima, srcem i plućima:

– A on će meni da *mutne poslove*...

(...)

Pismo dvadesetitreće

(-.-)

Što da vam kažem, Meštre?!

Dotučen sam, zgažen, ubijen na najljepkiji mogući način. Toliko uzbuđenja jedva da mogu podnijeti i, čini mi se da sam potpuno podbacio jer, zapravo, sve što je u ocjeni žirija rečeno, zaslužuje kudikamo jači roman od mojega. Toliko sam zbunjen da neke stvari jednostavno ne mogu shvatiti. Gledam se u zrcalu – o, taj je roman zaslužio moćniju, uočljiviju, sigurniju, samouvjereniju ličnost!

U tom trenutku sasvim sam vam se približio, Meštre. Ne vama, vašim autoportretima – niste li se i vi gledali u zrcalu i zatim na platnu, staklu, papiru ili limu, ispravljali crte, koje vam se nisu dopadale na liku pred vama: markantan i upečatljiv izgledom u onim jednostavnim crtama koje može dokučiti svatko tko ima oči, ali osjetljiv, krhak, nesiguran, praćen zlokobnom sumnjom, kao svojom neumitnom sjenom, ispod debelog namaza koji je naslikala stvarnost?

Jedan vas je kritičar imenovao *pasioniranim* opservatorom stvari. Zgrozio sam se. Preteške, nezgrapne, grube riječi za jedan, u biti, skroman i na svoj način sasvim jednostavan život, za iskru tog života, treptaj. Ali, zašto ne? Strastveno promatrati stvari kao posljedicu usamljenosti, a usamljenost, opet, upijati kao jedini način da se dođe do novih saznanja. Svaki ugao kuće, njezin nakrivljeni dimnjak, raskriljen prozor, slomljeni crijep, travka uz temelj, naprslina duž zida, sa svojim tajnim životom podmeće se beskrajnoj analizi, studiji, pretvaranju u živo, nemirno biće, u osobu, u portret. Doživljaj strasti je još uvijek u nekakvim granicama svijesti, dok prividenja i sanjarije stoje s one strane svijesti. Jer, tajna stvaralaštva nadilazi ljudska shvaćanja, ona je onostrana, prelazi granice iskustva, pa je umjetnik *svoje djela*, ne čovjek. U košmaru svakodnevnog života, kad stvaralac dokuči duh pročelja stare zgrade, kad se domogne smisla onog djelića svemira što mu se svojim krajolikom razgolitio, mora misliti na nabavu ogrijeva za zimu, na struju koja nije plaćena, na stanarinu koja je poskupila, na hranu koju treba nabaviti, na račun koji ima poslati, na račun koji mu nije podmiren, na račune koje nije podmirio, skup prijepora koji raspolavljaju čovjeka, komadaju ga u dvije osobe, onu koja ima pravo na komadić svakodnevnog sreće, nekakvu životnu sigurnost, mir i zadovoljstvo i drugu, pijanu od stvaralačke strasti, spremnu da u odlučnom trenutku odbaci svaku svoju osobnu želju u ime umjetnosti, u ime stvaralaštva. Objasnjeno izgleda sve vrlo jednostavno i čitko samo po sebi, ali onaj, kome je Sudbina namijenila ovaj i ovakav put, osuđen je na opasni hod usamljenim, mračnim, pogubnim stazama. Taj put Sudbina je namijenila vama, Meštre. Niste sami na toj stazi, niste jedini, to je princip. Stvaranje iz vas izvlači ogroman dio energije, grabi ljubomorno svakom vašom slikom, svakom izložbom, povoljnom ili nepovoljnom, još, još i još iz ograničenih zaliha vaših snaga, pa je ono što preostaje – naivan odrasli, ozbiljno dijete, osoba koja neće moći isplivati niti u jednom životnom okršaju.

Javnost, međutim, uzima u obzir one elemente stvaralaštva koji su joj dostupni. Njoj je bliži umjetnik kojega vidi povremeno u veselom društvu, tu i tamo pijanog, sazna za kakvu njegovu izvanbračnu pustolovinu, neku nepojmljivu grešku koju je učinio ponašajući se kao mali društveni činovnik, nije znao ispuniti nekakav formular ili je kondukteru u autobusu dao premalo novca za kartu ne znajući da su cijene neki dan povišene. To su žalosne, popratne pojave činjenici daje stvaralac i umjetnik, ali javnost hoće čovjeka po svojoj mjeri: ako vam je kritika bila škrta kad su posrijedi ocjene vaših monotipija, javnost ih je mogla prihvatiti, recimo, zato jer je netko rekao kako bi mu "pasale u tinelu" ili „u radnoj sobi", ili zato jer su slikane pod-dojmom kakvog obiteljskog, prijateljskog ili nekog sličnog slučaja. Hoćeš, nećeš, psihologija stvaraoca potpada pod "žensku" psihologiju. Stvaralačko djelo izvire iz dubina, nejasnih, mračnih, krvavih, iz maternice, izvire iz utrobe majke. Umjetnik je oplodio tu utrobu, oblikovao plod, ali dalje se tu više nema što tražiti – djelo je iznad njega i to djelo će ocjenjivati i tumačiti drugi u nekom drugom, budućem vremenu. Stvaralac je samo *alat* svoga djela!

Ovaj je grad, Meštre, premalen da bi bio spreman prihvatiti veličinu iznad neke određene, njemu primjerene, dimenzije. Ne treba mu bohem, ne treba mu nervozni, žučljivi stvaralac, ne podnosi tragaoca, ne trpi igrača koji pleše na žici, ne može proživakati borca koji ruši sve mostove za sobom, kockara koji je i život ubacio na šarenu stazu ruleta, umjetnika koji će gonjen paklom svoje duše poništiti jednim zamahom svog kista sve naizgled veličanstvo što je stvorio. Ovaj grad, Meštre, treba ponizna i mekana činovnika. Treba slikara koji će slikati pejzaž ili mrtvu prirodu u ovoj ili onoj, ali poznatoj i, po mogućnosti, *priznatoj* maniri, portret s blagim osmijehom i okom punim nade. Tolerirat će mu bradu, brkove, odijevanje po posljednjoj modi ili poput klošara ali mu neće dozvoliti da bude neodređen, da ima svoje mišljenje, da izaziva, da bude nepouzdan, da nema mjere, a nipošto mu neće dopustiti da bude – *velik!*

Pobjeda je u vama, Meštre.

U vama.

Ili je nema!

Ovaj grad hoće činovnika, Meštre, i zato, kad se moja Pobjeda ogledala u zrcalu, vidjela je splet slova iz kojih se moglo pročitati Poraz.

Ali, ja to nisam znao. To ni vi niste nikada znali. To se, napokon, nikada i ne zna!

Ivan Rogić Nehajev
(1943)

caffée continental¹

sada uz prozore zlatni dečki sitni šverceri i drugi
u civilu sva mjesta drže i motre se spod oka
obiteljski nježno, između kao karibske jahte lirske
činovnice u bijelim čizmama i dugim haljama klize

o deviznu švercu šeširima i erotičkim filmovima zboreć;
i glatko minu tresući svilenom bedrinom i kosom
put noći i novih ljubavnika a mirišu im spod pazuha
i oko pupka netom ubrane ciklame i pot;

kad maligani i kubici odnesu i zadnji im srh
navale mlade dugonoge žene na bijegu s posla il škole,
a usta im nabrekla i zdrava, i još na sapun
mirišu i hladnu jutarnju vodu, kao desetari,

samo ne pjevaju borbene pjesme i ne čitaju novine;
pa zauzmu na čas stolove što nagravani u sredini,
kao kućanice u dućanu, u mučnji stoje, i još brže klisnu
čim vrijeme privatna štrajka iscuri i kesteni zašume

kao plaćeni podvornici; a subotom dopodne uz prozore su
prćavci stari prdonje i tračeri koji matoša ubiše
(premda je matoš umro od raka na grlu četrnaeste
u sobi bijeloj kao belvederska mesnica, i sam;)

krug nježna spokoja tekar ljeto muti i racije,
ljeto svake godine a racije rijetko, jako rijetko,
srpanj prospe europske žene kao nakupac vočke, već vitke,
a racije dignu po kojeg omladeg švercera s mjesta uz prozore

¹ Lučke pjesme za pjevanje i recitiranje i druge nerazumljive pjesme, ICR, Rijeka 1980.

Nedjeljko Fabrio
(1937)

Vježbanje života*

Kronisterija

Poglavlje prvo

U jedan modar, zimski dan, kad se čini zvonko sve čega se ruka dotakne i kristalasto prozirno što oko ugleda, a s Apenina silazi ziman, dokožan vjetar, njegov otac i on natukli su na čubaste glave i nategli preko ušiju, još uvijek vrućih od sna, kape skrpljene od raznobojnih ostataka sukna i zapasali se kratkim vunanim ovčjim prostirkama na kojima su, za olujnih noći, drijemali njihovi pastirski psi.

Bili su već sišli niz stjenovit pristranak kad se on još jednom okrenuo da vidi seoce koje je napuštao, toranj crkvice iznad sljubljenih krovova zemljane boje, a kad sidu i odmaknu za još desetak koraka, ugledat će i samu crkvicu, ukazat će se između kuća kao u kakvom procijepu, potpasanu bedemom sa kojega su, o blagdane, fijukale praskavice i šepurile se večernjim nebom kao nakratko otvorena lepeza paunovog repa. Tamo gore seoce je već ravnodušno splasnulo u kamenjaru, što je i pod njihovim nogama otpijevao vjetru te čak ni dim s kojega od ranih ognjišta ne ugleda da se izvija. "Ili još nisu prvi kokoti?", pomisli, pa onda: "Hoću li čuti kojega iz našega dvorišta?". Raspoznavao ih je po kukurijeku. Nije ih čuo. (Neće ih nikada više ni čuti.)

– Ne osvrći se. Nikad – priprijetio je otac.

I već su gazili beskrajnim staklastim žalom, izvlačeći noge iz sve srebrenijeg šljunka i naplavljenih morske trave, stupajući po baricama što ih je more bilo ostavilo za sobom.

Gazili su, šuteći, i cvokotali od gornjaka što će ih, odsad, tući iskosa, "ploštimize kao kosac travu", pomisli i pritegne u struku kratku vunenu ovčju prostirku.

Ionako nizak rastom, sad mu se otac učini još mršavijim i nižim; iz krpa što su gazile i gacale korak dva ispred njega izvirkivali su brada i zabrčnjaci boje cimeta i bljeskovite crne oči koje su gledale ravno preda se, u sve srebreniji šljunak i

* Znanje, Zagreb 1990. III. izdanje; prvi put objavljeno 1985.

naplavljene morske trave, u barice što ih je more bilo ostavilo za sobom koje im je kao bezlika, sivoplavo beskrajstvo plutalo do nogu.

Dokoračali su u neveliko brodogradilište: na navozima su ležali na bok povaljeni veći i manji trabakuli, neki bez a neki već s dva tek istesana i usadena jarbola; pod prozorima daščara, do polovice premazanih katranom, bile su oslonjene crvene i žute batane. Drveni bjelasasti skeleti brodića u gradnji, kojih su nasmoljena rebra bila svinuta prema budućoj utrobi brodskoj, pričine mu se nalik na riblji kostur.

Otac je svoju ruku stavio u njegovu i, skinuvši kapu, prišao jednim vratima. Tek sad, u okviru tih uzanih vrata, mogao je u pravoj mjeri zapaziti koliko je njegov otac bio gurav od studeni ili, zapravo, od nevolje. Kad otac, krotko, pokuca, on će kroz otvorena uzana vrata, za ocem, ukoračiti u život, što će ga odvesti u našu kronikeriju.

– Uzmite mi sina, sior Tonino – rekao je, otac, odmah, s praga. – Inače mu nemam što dati jesti.

– Vidim.

Stidio se zbog oca.

– Ali on je još dijete, compare Timoteo. Koliko mu je godina?

– Osam.

– Kržljav. Za osam godina.

– Zapravo šest. Ali djeca brzo rastu, uvjerit ćete se.

Stidio se zbog oca.

– Neka mali u pilani čisti pod od iverja i pilotine, neka dodaje čavle, neka raznosi hrastove dužice –

– Tko je ovdje paron, compare Timoteo, ej?

– Preklinjem vas, sior Tonino, našim prijateljstvom i još svježim ranama blaženih naših Sebastijana i Lovre mučenika...

Stidio se zbog oca.

– Zna pjevati. Mogao bi...

– Kako mu je ime?

– Reci, sine moj, reci sior Toninu, koji će ti odsad biti drugi otac, reci kako se ti zoveš, no! – požuri otac zakićen lukavošću koja uvijek resi nevoljnike.

Svi se za korak primakoše bliže, kao da će bogzna što važnog čuti.

– Carlo.

Sior Tonino ne reče ništa.

Valjalo je brže-bolje jariti ugarke nadanja da posve ne utrnu, pa Timoteo žestoko lupne prijatelja po ramenu i, razveseljen, sretan da se dosjetio prave stvari, dobaci:

– Sior Tonino, sjećate li se kad smo se kod Bassana tukli s Francuzima? Kako se zvao zapovjednik naše pukovnije? Evo da ne znate kako se zvao! A bili smo nas dvojica zajedno, sjećate se? Feldzeugmeister barun Löwenfeld, sior Tonino, Löwenfeld!

– Pa što?

Bilo je to sredinom proljeća, tisuću sedam stotina devedeset i šeste. Bonaparte je pravio čuda po Lombardiji i Pijemontu i u Mletačkoj, Austrijanci su potpisivali primirja i gubili pokrajine na talijanskom tlu. Kada se Timoteo, četiri godine kasnije, bio čvrsto uvjerio da ga vojne vlasti austrijske više ne trebaju za nastavak njihovih carskih ratova protiv konzula Bonapartea, koji se nedavno vratio iz Egipta, okrenuo se compare svojoj ženi pa, rasterećen i presretan, na brzinu napravio nešto djece. Carlo se rodio tisuću i osamstote.

(...)

– Pa... naučio sam dijete pjevati *onu* pjesmu... *onu našu* pjesmu, sior Tonino, iz rata. Da se ne zaboravi kad smo *zajedno* ratovali, sior Tonino.

Stidio se zbog oca.

– Koju pjesmu?

Carlo je oborio glavu. Timoteu je tlo izmicalo ispod nogu. Jedan po jedan prilazili su skladištari, nadničari, radnici.

– Pjevaj, Carlo, tako ti krvi Djevice Prečiste! Pjevaj, sine! Pjevaj!

Znatizeljnici zatvore krug oko vlasnika brodogradilišta i dvojice došljaka. Pjevao je:

*Partire partirò, partir bisogna
dove comanderà nostro sovrano,
chi prenderà la strada di Bologna
e chi anderà a Parigi e chi a Milano¹*

– Zna on i dalje, svi smo je pjevali, sjećate li se, sior Tonino? Sior Tonino – vukao ga je za rukav. – Barun Löwenfeld, Bassano, sior Tonino, naši momci... A zna on i drugo, svašta, i pasquinate, i tarantelle, i toskanske stornelle, i balade on zna... Moj sior Tonino, i kamen plače kad moj Carlo pjeva...

Tu compare Timoteo izobličiti lice i uvjerljivo zarida.

Stidio se zbog oca, nije pjevao dalje, ali su stariji radnici, kao plamičci na vjetru, prihvatili pripjev:

¹ *Na put mi je ići, poći valja
gdjeno vladar naš naredi,
netko će put Bolonje krenut
netko u Pariz poći a netko u Milano.*

Ah, che partenza amara, Gigina cara, Gigina bella²

– Bjež' – urlao je sior Tonino. – Da vam boga vašeg revolucionarnog, na posao!
... A mali neka ostane.

...Gigina cara, Gigina bella

– Sior Tonino ... – bljeskut suza u očevim očima. Raširio je ruke i priklonio glavu malo u stranu, htio je uvaliti u zagrljaj svoga dobročinitelja i obasuti ga starim ratničkim tapšanjima, ali je paron odlazio, bez pozdrava, pa je mali, kroz dvije suze, u raskriljenom ocu kojemu je glava još uvijek bila priklonjena malo u stranu, s bljeskutom suza u očima, prepoznao jadnog Isusa prikovanog na raspelu, što su ga uz litanije tužno i sporo, onako gologa i koščatog, pronosili brežuljkom.

– ...lijenčine! Dà lijenčine! Poslije svake revolucije nakote se lijenčine.

Od prijašnjega skupa ne osta nego paronovo mumljanje. Dok ne zatvori za sobom ona uzana vrata. I njih dvojica ostadoše sami na čistini.

– Idem ja.

Vrtio je u ruci kapu, sašivenu od raznobojnih ostataka sukna. Zagrljao je sina.

– Ne osvrći se nikad. Ako ti tko stane na put, a ti mu se ugni. Zapamti to i bit ćeš sretan.

Pa uteče.

Na blanjevinu su kapnule dječakove suze.

Tako je svoje dječastvo Carlo proveo kod sior Tonina. A poslije i po drugim malim brodogradilištima i navozima na talijanskoj obali Jadrana. Čisteći podove pilana od iverja i pilotine, dodajući čavle, raznoseći hrastove dužice...

...pa je, kasnije, bio kalafat, ispod brodova što su bili istegnuti i navučeni na navoz postavljao bi i kresivom palio gomile suhoga smilja, brzo bježio u stranu, vatra bi zahvatila paklinu na oplati, a paklina bi se, vonjajući na smolu, uz gusti crni dim, prvo kvrcila i topila, onda izgarala, on bi spretno hvatao za tu svrhu posebno iskovanu strugaču i marljivo, tvrdo, s oplate strugao paklinu.

– Nemoj da ti vatra zahvati brodsko drvo, pazi – upozoravali su ga vlasnici i zapovjednici broda, zadovoljni njegovim radom.

...a on je stario, rastao nije ništa ili vrlo malo, skupa s momcima iz malih brodogradilišta i s navozâ pozorno slušao pripovijedanje pomoraca i putnika u lukama, trgovaca i brodovlasnika, dok su čekali da im njihovi brodovi na bok prevaljeni, rasterećeni užadi, buradi i kožastih jedara, opet budu spremni razapeti jedra.

² *O gorka li puta, Gigina draga, Gigina lijepa.*

“Ima tamo, prijeko, onamo na drugoj obali, daleko od Turaka, jer u trgovini što je pouzdano to je i unosno –” – kazivali su brodovlasnici a lađe im nestajale u puhoru i u dimu, što je čas mirisao na paklinu a čas na smilje

“Ima tamo u dnu najdublje uvaljenog zaljeva –” – to su bili zapovjednici

“Ima tamo jedna luka slobodna još od vremena Karla Šestog” – govorili su trgovci, trijezno, s uzdahom

Svi su se slagali s tvrdnjom da tamo prijeko postoji gradić u kojemu samo što kruh nebeski ne pljušti.

Nije bilo manzara, kojim su dalmatinski volovi dovoženi u Mletke, nije bilo ni ratne petake, ne bi dojedrili ni pelig niti koka ili pandora u Jakin, u ma koju od lučica u pokrajinu Marche i pod Ravennu pa sve do Mletačke, a da se lukom i krčmama ne bi proćulo kako “i nova vlast”, govorilo se, u tom gradiću, šakom i kapom, plaća pomorce, tesare, jedrare, konopare, skladištare, pa čak i finance, krmilare, brodograditelje i brodarske poduzetnike, “ma svu čeljad od mora”, govorilo se. A ta “nova vlast” bila je jednom ugarska, potom austrijska, opet ugarska... Ni Carlo ni njegovi drugovi iz malih brodogradilišta i s navoza na talijanskoj obali Jadrana, nisu pouzdano znali kada je tko gospodario tamo prijeko, ali je pomisao na ‘obećanu’ luku, na dobrosretnost koja bi ih tamo prijeko mogla čekati, stalno tinjala u svim njihovim računicama.

A ugarak od nade bi zaškrio, zaplamtio i rasplamsao se u čudesan ogranj. Podvečer, uz ravnomjerno polijeganje valića pod nogama što su, iako lomni, nosili na sebi sav teret srebrila nebeskoga svoda, Carlo bi se prepustio snatrenju: zurio bi, prijeko, onamo na drugu obalu, u nepoznatu, u nevidljivu.

Prizor te njima tuđe, prekomorske luke, kao grada zarade i sloboda, prvih godina novoga stoljeća naprosto ih je opčinio: preko te luke bio je naime potekao izvoz žita kojim se hranilo vojsku što je za slavu Bonapartea ratovala po Italiji. Ali, snovi su se počeli rasplinjavati u godinama što su slijedile između tisuću osam stotina devete i osam stotina i trinaeste kada se, u istim onim prostorima od Puglije do Karnije, bilo dočulo da su *prijeko* ustoličene Ilirske provincije, sada ne više naredbom brigadnoga generala nego čak cara Napoleona Bonapartea, u kojima da se manje brinulo o kruhu našem svagdašnjem a mnogo više tamburalo o slobodi, o bratstvu i o jednakosti.

Kad već govorimo o ta dva pojma, naime o kruhu nasušnom i o tamburanju o stvarima što se tiču građanskih sloboda pojedinaca, valja reći da povijest ni tada a ni kasnije nikako da uskladi dva svoja različita iskustva. Pa se događa da jednom prevlada uvjerenje kako je u životu najvažnije da je trbuh pun, a za nekakve maštarije o slobodama političkim i osobnim baš koga briga; drugi put pak prevlada uvjerenje da trbuh kao takav uopće nije važna stvar te da zapravo pojedinac živi tek onda ako je i kada namirio potrebu za spomenutim maštarijama. Pa kao što u prvom slučaju nije važno kakvom je hranom nasićen trbuh, tako u drugom nije od presudne važnosti jesu li maštarije stvarno slobode ili su pak te slobode tek puke izmišljotine. Ali sukob između kobasica i mašte ostaje i dalje.

Ta dva svoja različita iskustva povijest nikako da uskladi ni kad je riječ o stanovništvu našega 'obećanoga grada' Rijeke. Četiri pune godine Francuzi su u tom gradiću, rečeno je već, tamburali o jednakosti građana i o građanskim slobodama, ali je istodobno i zauzvrat trećina stanovništva iz grada iselila! Eto, prevladavalo je uvjerenje (barem u one trećine!) koje kaže da je trbuh ipak kotač zamašnjak, ako ne baš neke velike politike – u koju se puk malo razumije, premda se Politika preko svoje kućne pomoćnice Povijesti najčešće poziva na puk – a ono barem glavna poluga osobnoga zadovoljstva bez kojega, kvragu, čemu uopće živjeti?

Jer bogme pune četiri godine, ni krivi ni dužni (kako i jest red i pravilo kad je posrijedi povijest) stanovnici 'obećanoga grada' plaćali su francuskoj megalomaniji danak u praznom trbuhu. Francuska se naime bila zarekla da će Austriju odvojiti od Jadrana. Pa su se našli Englezi da po onoj koja kaže da "bez treće nema sreće" temeljitom pomorskom blokadom odvoje francuski Jadran od svijeta. (Uvijek je politika dovoljno ozbiljna a povijest dovoljno stara da u njoj s pravom gledamo sve što se protivi zdravom razumu.) Četiri francuske riječke godine vratiše se tako u beskonačnost svemirâ, a da niti jedan jedini brod kroz to vrijeme u gradsku luku uplovio nije! Ali kako se svaka vlast što je omrzuta hvata makar i za slamčicu samo da bi se u vlastitom zrcalu opravdala i ugledala najljepšom (drugima takva vlast ionako ne da zrcalo u ruke!) i našla se u sedlu – tako su se i Francuzi pozivali na ni manje ni više nego 20 (slovima: dvadeset) sretnih podanika što su od jutra do sutra jurcali gradom (koji su sad jedni zvali oslobođenim, drugi naprotiv okupiranim, kao da i jedno i drugo određenje nije lice iste ludosti i kobi što se zove politikom) i pune četiri godine, od jutra do sutra, jurčajući gradom, vikali iz petnih žila u slavu Korzikanca. Bili su to dvadesetorica đaka, koliko ih je usve bilo, koji tijekom te četiri godine nisu niti jednom morali poći u školu, jer obuke u gradu nije ni bilo. Malen broj istinabog, ali kada i gdje to obraz vodi računa o statistici?

Trebalo je, strpljivo, sačekati da prođe ponovo jedno austrijsko razdoblje vladanja gradom, a ono je uslijedilo odmah poslije sloma francuskih Ilirskih provincija, i potrajalo do tisuću osam stotina dvadeset i druge godine, kada je Rijeka, pišu povelje, reinkorporirana Hrvatskoj. Ali i tom zgodom kao nešto posebno, kao zasebni gubernij kako je sada administracija govorila.

Ruku na srce ni Carla ni njegove drugove iz malih brodogradilišta i s navoza na talijanskoj obali Jadrana, nije to nimalo smetalo, niti ih je za to uopće bilo briga: oni su, napokon, dočekali čas kada je Ugarska tom zasebnom guberniju razvezala kesu. "Mađarsko se gospodarstvo mora osamostaliti od Beča. Mađarska trgovina traži najkraći izlaz na more. Ona hoće jer mora na vanjska tržišta. Rješenje se zove Rijeka. To su matematička rješenja, gospodo. Uzmite šestar, zabodite ga u zemljovid pa se sami u to uvjerite!" govorio je kapetan, Nizozemac, dok je u pratnji brogarskih poduzetnika obilazio svoj nav, ispod kojega su pucketajući gorjele vatre od smilja, a oko njih baratao Carlo.

Nije bilo manzara, kojim su dalmatinski volovi dovoženi u Mletke, nije bilo ratne petake, ne bi dojedrili ni pelig, niti koka ili pandora u Jakin, u ma koju od lučica u pokrajinu Marche i pod Ravennu pa sve do Mletačke, a da se lukom i krčmama ne bi pročulo kako nova, ugarska vlast u gradu tamo prijeko, "šakom i kapom" govorili su, plaća pomorce, tesare, jedrare, konopare, skladištare, pa čak i finance, krmilare, brodograditelje i brodarske poduzetnike, "ma svu čeljad od mora", govorilo se.

(...)

Poglavlje drugo

I tako je Carlo, jednoga mirnoga sunčanog jutra, u zimi godine tisuću osam stotina dvadeset i druge, na peligu "San Spiridone", polako, ulazio u riječku luku.

Oplovljavali su, nečujno, trolubni vašel po njegovom desnom boku. Bio je ukotvljen pred obalom, na otvorenom moru: tri jarbola, prveni, veliki i križni, činilo se da su usađeni u nebo, jedra su bila čvrsto uvijena, sošnjača i krmena vršnjača spuštene. Tri baterije za topove, brodska oplata, čak i galijunska figura, premazane u crno. Prozorčići, njih stotinu i četrdesetak, sa žutim okovanim kopcima što su bili podignuti, gola topovska ždrijela. I još nekoliko topova na krovu jedrenjače. Brodusina je djelovala kao otok, zastrašujuće, teška kao da se kobilicom drži morskoga dna. Bez igdje ikoga po palubama. "San Spiridone" je sve sporije oplovljavao vašel, trajalo je to do u beskonačnost dugo. Ratnjača je mogla biti duga kojih šezdesetak metara, beskonačno duga. Putnici na peligu htjeli su joj po krmi, na zastavnoj uzici, ugledati ime i raspoznati carsku državnu zastavu, ali je njihov "San Spiridone", iznenadno, uzeo kurs prema gatu, što je izronio iz obalnoga stijenja, i tim manevrom okrenuo se krmom prema vašelu, pa su sada mogli vidjeti samo njegove raskošno izrezbarene i pozlaćene rubove krmenoga nadgrađa kao i sjenu velikoga krmenoga fenjera na valićima, koje je ostavljao njihov pelig. Čas zatim, pelig je, meko, pristao o jedini, drveni gat.

Skočio je s broda i umalo da nije u more propao kroz drveni kostur gata: toliko je jedini lučki gat bio izlokani i rastočen. Daske su bile izujedane morskim crvima i razvaljene...

(...)

Poglavlje dvadeset i osmo

Vlak je bio postavljen na najistureniji, zapadni kolosijek.

Do polaska je nedostajalo dvadesetak minuta. Od putnika više nitko nije pristizao, jer ih je važnost putovanja nagnala da dođu i sat dva ranije, smjeste na vrijeme priručni prtljag i, na ponavljane savjete svojih supruga, provjere jesu li nekretnine utovarene u teretne vagone što su se nalazili prikopčani na kraju kompozicije. Ali koji su dolazili na ispraćaj, a tih je bilo u sve većem broju što se bližio čas odlaska

vlak, stupali su na peron bučno, kao da je možda posrijedi kakav kolektivni prvo-svibanjski izlet u prirodu a ne ono što su još stari Grci nazivali *éxodos*. Bilo je tu putnika, carinika, djece i prtljaga, osoblja željezničke postaje, rodbine i znanaca onih što su putovali u Trst.

Ispred vagona koji se nalazio u sredini kompozicije stajali su, u krugu, Mafaldini ukućani i znanci. Pored Mafalde, koja se oslanjala o ukošen štap, bili su Oreste i Ugo Osojnak. Sin je pridržavao majku ispod ramena a kad joj je štap, u času neopreza, ili možda u času slabosti?, ispao iz ruke, Ugo Osojnak, s naporom godina, prvi požuri da ga podigne s tla.

Sve je to Lucijan vidio, skriven iza velike poštanske dvokolice. Došao je na kolodvor pod izlikom da pogleda izvješeni Red odlaska i dolaska vlakova. Za koji dan putuje u Zagreb na studije.

(...)

Peron se okupa u zasljepljujućem zelenkastožutom električnom bljesku: savitljivi kliznik na krovu lokomotive dotiče kontakti vod, električne iskre zacvrče i prosuše se kao suha kiša niz krovnu oplatu i, učas, utruše u dodiru sa zemljom.

Oreste i Ugo pomogooše Mafaldi da se, prva, uspne u vagon.

Bila je u dubokoj crnini (nisu je nikada upitali zašto opet), sitne šake klizile su joj niz debeli cjevasti rukohvat što se nalazio s obje strane ulaza u vagon. U prvom je pokušaju nisu uspjeli podići na prvu stepenicu. Mafalda im spuzne na peron. Obrisa sebi dlanove bijelim rupčićem.

– Znojni su – reče. – Oprostite.

– Znam, znam. Nervoja – reče Ugo, uz otkupiteljski smiješak.

Mafalda ga isprijecka pogleda.

Wanda pridrži svekrvinu torbicu, Emilija prihvati bakin štap.

Gotovo je unesoše u vagon.

Mafalda se pojavi na hodničkom prozoru. Nepoznati suputnik koji je stajao do nje ljubazno spusti prozorsko staklo.

Nebom se, uto, pognaše, raskliktaše galebovi što su jatimice dolijetali iz obližnje luke.

Svrnu pogledom uvis, “jugo”, pomisli, i već joj u oku uz srebrne morske ptice bijahu i kestenovi što su visoko nadvodili kolodvorsko zdanje i blokove obližnjih peterokatnica. Gotovo da osjeti pod drhtavim vlažnim prstima lišajivo tvrdo staro granje kestenova iz svoje mladosti, rascijepi se načas kora skrućenih slojeva vremena, kap vlastite joj nutrine probije se na površinu i zamirisa svježinom davnosti:

vuče je za ruku još od njihove kuće: na neosvijetljenim mjestima hodali su gradom brzo, gotovo u trku, gdje su gorjele ulične svjetiljke i ispred izloga radnji i noćnih restorana išli su uspuhano, ali korakom.

Kad su kod kolodvora izišli ispod mračnih golemih divljih kestenova i zakoračili na slobodan prostor što je bio zakrčen kočijama, zastali su: u tišini koja se činila nestvarnom stotine ljudi, mogla ih je biti tisuća, tiskalo se pod kolodvorsku zgradu i hrupilo na peron. Promicali su užgani fenjeri i čula frka konja upregnutih u kočije.

Pohitali su dalje sudarajući se, u trku, s ljudima koji su im nadolazili u susret.

Po leđima su joj milili žmarci, u grlu se gomilala krv koja nikako da se vrati u ruke i u noge pa osjeti u udovima hlad i vlagu. Amadej je koracao kao da je hipnotički ukočen.

Hlad i vlaga preliju se sada iz njenih udova po cijelom tijelu: bio je to strah. Očuti ga u tisućama korjenova kose, kao da će joj netko iščupati vlasite s tjemena.

“Mrzim ih... Zavukli su nam se pod kožu, truju...”

Rasani se: ugleda kako peronom prolazi njezin davni znanac s groblja, a za njim, pretpostavi, njegova supruga. “Nekoga ispraćaju” – pomisli, pa radoznao zadrži na njima pogled.

Vjenceslav Despot međutim zastane ispred jednog od vagona, njegova supruga zaustavi prvog putnika koji je nadolazio, nešto ga upita. Ovaj žurno pokaže rukom na vagon ispred kojega su tog časa stajali. U djeliću vremena u kojem se zatekao sam, dok se žena obraćala namjerniku, Vjenceslav odloži prtljag i sklopi ruke, kao u molitvi.

Mafalda povuče lice iza prozorskog zastorčića: njen znanac prelazio je pogledom po vagonu. Bio je bljeđi, utučeniji nego pri njihovom prvom susretu, zamijeti.

Tada se dogodi ono u što ona ne povjerova vlastitim očima: njen znanac ulazio je sa suprugom u njihov vagon!

Sad je otpravnik vlakova pružao vlakovođi nekakve papire.

Jedan za drugim počeli su se putnici užurbano ukrcavati u vagone: koji su ostajali, plakali su i nešto dovikivali s perona, u gužvi i graji koja tako iznenada nastala, a koji su odlazili, plakali su i oni, i nešto dovikivali s prozorâ, s vratâ vagona.

“Zašto on? Zašto *oni*?” – pitala se.

Lucijan je znao da će zima beskraja početi za nj onoga trenutka, koji se svakog časa mora zbiti, kada taj njemu posve nepoznati otpravnik vlakova s crvenom kapom na glavi – ne misleći pri tome ni na što, kome će taj kret rukom biti isto tako beznačajan pokret u životu kao što je prinošenje ustima šalice mlijeka ili ispijanje do dna čašice rakije ili jutarnje brijanje – podigne svoju službenu signalnu palicu.

Napusti zaklon iza poštanske dvokolice: stajao je u dnu kolodvora, sam.

U vagon su se uspeli Wanda i Oreste. Otac je htio da kćerka ude prije njega, ali je ona to drsko odbila.

Ono u njemu što je povijest zgazila odbacila prezrela ismijala, a povijest su ljudi i njihove zloće i njihova ludila i njihove smrti, to je i dalje stajalo u dnu kolodvora,

na onoj čistini, kod velike poštanske dvokolice, i mrtvim očima gledalo u gužvu i u graju, ali ono u njemu što je ljubilo, što je jednom zavazda oživjelo i živjelo kao mekoća duše kao krilo leptirovo kao runo janjeće kao krik čovjekov na pravo da ljubi i da on bude ljubljen, to je sada otelo njegovo tijelo njegove noge i stopala njegovo lice i trčalo, trčalo niz peron, guralo se, kroz svjetinu, probijalo laktovima, između ljudi koji su se natisnuli na vagone i rukama se pohvatali za one koji su svojim uplakanim glavama ispunili prostor prozora...

...mladi je Francovich zamijetio kako preko ramenâ i glavâ Emilija uporno pogleda niz peron, sve tamo do drugih nekih lokomotiva i putnika...

...i kako iznenadno, ali tako kao da se na taj pokret sprema još od samog početka svijeta, uzlijeće, kako ih napušta, ozarena, kao da je jedino za nju nebo kroz magluštinu propustilo veličanstvenu zraku svjetlosti, i kako sve ostavlja za sobom, i leti, leti, pada i ruši se u zagrljaj, Lucijanu...

– Maledetto Dalmato!

A on je prihvatio to lice, prekrio ga cjelovima i jedva suspregnutim ridanjem, ljubio tamne kolobare ispod Emilijinih očiju, koje sinoć nije ni zamijetio, koje sve ovo zadnje, posljednje vrijeme ni primijetio nije, koji svaku ženu čine ljepšom, koji joj podaruju umornu zrelinu pretrpljene patnje i odaju punoću njena življenja kojega nema bez boli, bez stradanja...

– *“È l' amor che move il sole l' altre stelle”*³, moj Oreste – zaviknuo je, šireći ruke, Ugo Osojnak Oreste u što je, nijem, kao pokošen, stajao na prozoru i, zajedno s Wandom i Mafaldom, promatrao prizor: Wanda je plakala, dozivala kćerku, ili je mislila da joj to, u grču, uspijeva.

– Zbogom, Lucijane.

– Emilija... Emilija moja...

Nisu čuli Uga, ništa nisu čuli, više ništa shvaćali, samo je Lucijan trčao usporedno s vagonom, držao Emilijinu ruku u svojoj, ona je stajala na prvoj stepenici vagona, dok im se prsti ne ispletu iz grčevitoga stiska a vlak pojuri

i projuri pored Lucijana

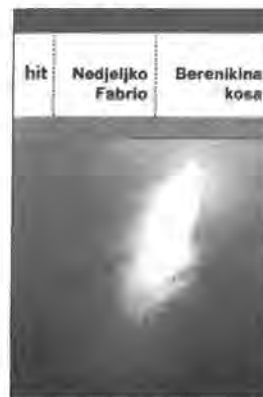
Kod izlaza, na rastanku mladi Francovich pruži Lucijanu ruku. Lucijan ne zamijeti ni starčevu desnicu ni

primijeti jedino da je već kasna jesen i da je lišće na stablima ispred kolodvora bijelo bijelo

Proljeće 1979 – proljeće 1981.

³ *To je ljubav što kreće sunce i sve zvijezde.* Dante: “Raj”, XXXIII., prepjevao Olinko Delorko.

Nedjeljko Fabrio
(1937)

Berenikina kosa*

Familienfuge

Pa se u njenim očima upali krijes, koji je sjaj primao iz nutrina duše. Reče:

– Ali *una volta*, kada ja bila mlada kako ti, tu bila *candela* i tu bila *candela* – pokazala je na oba nosača – i bilo *romantico*, nešto lepo, jako lepo, *mio Luciano*.

I ona se prepusti načas sjećanju, umota se sva u paučinu sjećanja, koja je tu i tamo bila pokidana vjetrovima vremena.

Otac je te večeri, prve koju su proveli u ovoj vili, trepereći od sreće što je dobro povukao poslovni potez, posvuda po kući ugasio električnu rasvjetu, čak i u hodniku, tako da su do ove sobe tapkali u mraku, pa kao kakav putujući iluzionist, koji manjkavost rekvizitarija nadomješta verbalnim opsjenama, uz kićene riječi dobrodošlice svim članovima obitelji, užgao dvije voštanice i utakao ih u nosače na klaviru. Angelo je mislio da oni to slave Božić, tražio je uobičajene darove za se, i čudio se što nigdje ne vidi jelku.

Mati mu je tumačila:

– Tata je kupio ovaj stan od jednog gospodina koji je morao uteći iz grada, i sad je sve ovo naše. Jesi li me razumio?

Bili su napustili stan u kome su živjeli *donna* Elvira i Nichi, i preselili se u ovu vilu na jednom od brežuljaka Kantride. Pa kao što je prvih dana nakon Nichijeva povratka iz deportacije zanjela Angela, tako će prvih dana življenja u novom stanu Magda zanjati Orfea.

U prosuđivanju ponašanja svog oca, stizala je Lucia uvijek i samo do granice spoznaje da otac nije bogzna koliko tankočutan, da ne dijeli ukućanima ni poljupce ni tetošenja: odatle do unedogled prostiralo se carstvo slobode njegove volje. Ono čime ga je priroda kao muškarca obdarila, Nichi je zgodimice rado dijelio sa ženama, ali je pred mnogim muškarcima imao jednu veliku prednost; nije se nikada zaljubljavao. Nalazeći se u muškom društvu, ponekad bi natuknuo da mu je izgon u Ugarsku vizirao sam Eros, ali bi potom, čednim, namještenim osmijehom, prebrisao sve moguće sumnje u svoju bračnu vjernost, pa je Magda – do koje su, kadikad, stizali

* Znanje, Zagreb 1990., II. izdanje; prvo izdanje tiskano 1989.

tek posljednji valiči dalekih amoroznih vrtloga u koje je upadao njen suprug – bila uglavnom vazda zbunjena, a nikad neugodno iznenađena kakvim otkrićem ili možebiti dokazom o Nichijevoj nevjeri.

Lucia je lupetala po klaviru, Angelo se utješio prizorom s voštanicama, a Nichi uzeo čašu u ruku i nazdravio, pomalo zlobno, bivšem vlasniku klavira i cijele vile.

Zanimljiva je životna sudbina tog čovjeka. U godinama prije rata on se bio obogatilo jednim pronicavim potezom: ulaganjem akcija u hotelsku izgradnju Opatije; kad su Južne željeznice razglasile Opatiju kao mondeno ljetovalište, taj je riječki autonomaš (s prezimenom na *ić*) preko noći udvostručio svoje bogatstvo! Kao član Zanelline stranke autonomaša, glasao je za Državu Rijeka, ali su D'Annunzijevi aneksionisti uz pomoć arditara karabinijera i legionara provalili na dan gradskih izbora u Apelacioni sud, gdje se glasalo za riječku konstituantu, raskomadali izborne urne što su još stajale na stolu u dvorani, proglasili nevažećima izbore na kojima su slobodnom voljom Riječana propali, i ustoličili svoj profašistički *“governo eccezionale”*. Slijedećih dana okomili su se aneksionisti na zanelijance tako te je četiri tisuće građana moralo uteći zauvijek iz grada. Jedan između njih bio je i nevoljni vlasnik ove vile, koji nije ni slutio da kuću gradi posljednjih dana postojanja Zanelline Države Rijeka.

Kad je Nichi vidio da su se stvari okrenule u korist aneksionista, shvatio je to kao logičan posljedak domovinske politike u čiji rog je i on puhao kao novinar, pa ma koliko mu mati to spočitavala. Prihvatio je lozinku *“Italija ili smrt”* i njome zarazio suprugu i kćerku. Sada tisuću devet stotina dvadeset treće, sve češće se prsio izjavom: *“Nisam ja devetnaeste samo tako krstio sina D'Annunzijevim anđelom!”*

U neku ruku, to je bila istina: jer ni u snu nije očekivao da će, nakon povratka iz deportacije (koja, ako i nije bila surova, a ono je barem zvučala politički unovčivo!), zateći u gradu kaos: Anamite francuske i Crnce američke, trupe inih saveznika, ali i *“Fiamme nere”*, povorke Hrvata i povorke Talijana, suze, strku, slavna imena dramskoga kazališta talijanskog, ali sad u vojničkoj odori koja nije kazališni kostim nego zbilja, brodovlje francusko ali i bojni brod Kraljevske mornarice *‘Dante Alighieri’*, i Njega, Njega, D'Annunzia. Pjesnika i Ljubavnika, koji u ovaj grad, jednom davno prije, sjeća se, nije ni kao izletnik htio doći čitati javno svoje novo djelo, jer mu nisu htjeli platiti koliko je tražio, a sad Rijeku uzdiže u *“mučenički grad”* i ne pita za cijenu! Pa kako da mu se Nichi najbolje i najtrajnije oduži? Angelo će biti ime tada začetoga i rodenog njihovog sina!

Nego, vratimo se nevoljnom autonomašu, vlasniku jučer zgotovljene vile na Kantridi, koji navrat-nanos mora uteći iz grada, pa u besćenje razdaje svoj imutak.

Nichi je smjerno pokucao na vrata svoga dojučerašnjeg stranačkog druga, sad nasmrtno uplašenog, i predstavio mu se ne samo kao prijatelj koji razumije njegove nevolje, nego i kao kupac njegove vile.

– Pa ja sam mislio da ste vi ubogi kao crkveni miš! – nije krio svoje iznenađenje vlasnik autonomaš.

Nitko međutim, a ponajmanje Magda, nije znao da je prije četiri godine, kad je Nichi bio vodeća gradsko pero, stanoviti kapetan Eugenio Coselschi pozvao Nichiju u gostionicu na Drenovu i golemom svotom novca platio Nichijevu časnu riječ da neće pisati o aferi falsificiranja sedamdeset i pet milijuna austrijskih kruna, *“kojim je potezom Mussolini financijski podrovao Državu Rijeka”* – kako je kapetan u četiri oka došapnuo Nichiju, pošto je s njim uglavio posao.

Sada je taj novac stajao na stolu bjegunca, koji nije imao što birati. Ta ionako sutra ili najkasnije prekosutra bježi u Bakar, a iz Bakra u Zagreb, optužen od arditara kao *“izdajica Domovine”* i *“plaćenik Beograda”*.

Vlasnik vile, koji je tog časa prestajao biti njen vlasnik, uzeo je novac, strpao ga u već pripremljenu putnu torbu, i rekao Nichiju:

– A vi *signor* Nichi kao da sve ovo odobravate?

Nichi je međutim odšutio vrijeme predviđeno za bilo kakav odgovor.

– Ne zaboravile onu Salomonovu po kojoj, tko zatire kuću svoju, naslijedit će vjetar!

– To mi zvuči kao ona Monteroneova kletva iz *Rigoletta*, melodramski! – neukusno će Nichi.

Pa se slatko nasmijao, zgrabio priznanicu o kupoprodaji vile i požurio u sad već stari svoj stan da Magdu uveseli viješću o selidbi u nov dom.

Već sutradan stari se vlasnik uistinu obreo u Bakru, a Lucia lupetala po klaviru, što ga je otkrila u novom stanu.

Dva dana kasnije uklonio je Nichi s klavira fotografiju sijeda starca njegovane brade i brkova, koju je tamo bio postavio vlasnik autonomaš, i umjesto portreta Verdija osovio novu sliku.

– Tko je taj? – pitala je Magda.

– Duce – odgovorio je Nichi. – Njemu sve dugujemo.

Lucia povede Lucijana do klavira: ona je sjela na okrugli crveni pliš (kako joj je zavidio!), a za njega je primakla klupicu, koja je do tada bila skrta ispod glazbala. Uzela je njegove dlanove u svoje i, smijući se, grubo ih gnječila i drobila: otkako je ušao u sobu, držao se on kruto, skamenjeno, a ona mu je prste htjela razgibati, privoljeti na podatnost svirci. I zaista, grč naposljetku popusti, i on joj se preda na glazbenu milost i nemilost. Tada ona, na njegovo iznenađenje (koliko se već danas u nje naiznenađivao, pomisli!), uze sa stola jednu od jabuka što su stajale na velikom ukrasnom tanjuru, pa mu je stavi u dlan. Rastumači mu, gestama i pokretima, da kod sviranja, *“sempre... come si dice? ... uvik”* uvijek mora misliti kako mu je ta jabuka u ruci! Pa položi tako zaobljenu njegovu desnu ruku na sredinu klavijature, stisne svojim palcem i kažiprstom njegov palac, i utisne ga u podatnost tipaka. Iz glazbala se razlegne prostorom zvuk bojazljiv, kratak.

– Do – ona reče.

Kad je pogledao u nju, njemu se učini da je ona zbog toga sretna.

Potom palcem i kažiprstom prihvati njegov desni kažiprst: i sve se opet ponovi, ali sada reče:

– *Re.*

Njemu se učini da je ona opet sretna zbog toga *re*.

Na kraju lekcije već je znao da se note zovu *do, re, mi, fa, sol, si* i opet *do*, te da ih moramo pisati ovako (pokazivala mu je bezbroj puta): najprije gornja kapica, slijeva udesno, potom donja kapica, opet slijeva udesno. Kad obje kapice prionu jedna uz drugu, dobili smo notu! Svaka nota može dobiti barjačić, ali o tome ćemo drugi put!

No prije nego što će otići, dok je ona bila u hodniku, zavrti Lucijan silovito okruglu crvenu plišanu stolicu, i nije skidao pogleda s nje, dok se sama od sebe, već visoko u zraku, nije zaustavila!

– Je li danas bio poštar, *siora* Maria?

– Bio je, Lucia. Dakako da je bio. I pitala sam ga ima li što za tebe, a on se naljutio, jer da valjda “ne kiseli tuđa pisma u svom džepu”, kaže.

– Gotovo da mu ne vjerujem, *siora* Maria. Ako su dobili Aldov brzojav, zašto mi roditelji ne bi pisali? Zašto ne odgovaraju na moja pisma?

(Tko da joj kaže kako su sva njena pisma, što ih je u te dvije godine pisala roditeljima na adresu Campo Marzio u Trstu, istinabog stizala na odredište, ali da su se odande vraćala na adresu pošiljaoca, to jest njenu, u velikim i čitljivim žigom Uprave logora, na kome se moglo pročitati da je “primalac ishodio useljenu vizu za Kanadu i napustio ovo odredište”. A policijska služba u redovima poštanske organizacije sva ta vraćena pisma zadržavala i uredno fasciklirala. Činila je to već s pismima koja su joj roditelji slali iz Campo Marzio, kad su iz Aldova brzojava saznali da je živa i napokon u svom domu.)

Dvoje troje učenika prije podne, dvoje troje učenika poslije podne, kuckanje dvočetvrtinske ili tročetvrtinske mjere olovkom po drvenom dijelu klavira kad bi učenik kasnio ili brzao, uporno podsjećanje učenika da im je pod malim djetinjim dlanom “vavek jabuka”, poruke roditeljima da im je dijete zaboravilo platiti ugovoreni honorar za protekli mjesec... i dan za danom je prolazio.

Ljeti, dugih ljetnih mjeseci od svibnja do sredine listopada, silazila bi strmim puteljkom na more. U grad, međutim, gotovo da i nije odlazila, kako bi izbjegla moguće susrete i prepoznavanja. I po nju neugodna pitanja.

Nego je, najradije, svakodnevno, slušala neizbježna i u svakoj kemiji braka udomaćena nadigravanja supružnika, dvoje njoj sklonih, istinabog brbljavih i znatizeljnih, ali dragih i skrbnih ukućana susjeda. Uz to, Aldo je svakodnevno, bez nekoga svog osobnog stava, istresao novice, uzbujujuće, zastrašujuće, što ih je, pomno, kao pčela, prikupljao iz mnogih i premnogih izvora, dopuštenih i onih drugih: med gorak, trpak.

Tako je bio donio vijest (a uvijek se objeđovalo uz otvoren radio i slušale popodneve radio-vijesti) da je Palmiro Togliatti izjavio kako Sovjetski Savez i druge

države ne traže ništa ni od koga, i da hoće jedino da mirno žive u svojim zemljama, u miru sa susjednim državama i s cijelim svijetom, kakve god misli taj svijet slijedio i kakve god bio političke boje i gospodarske strukture. Ali je spiker lokalne radio-stanice, svega nekoliko dana kasnije, dok su jeli trešnje s Lucijinih stabala u vrtu, udahnuvši duboko (čuli su) da bi uspio doreći dugu rečenicu, čitao kako “mi nećemo ulaziti u ispitivanje je li Togliatti, pišući i potpisujući takve fraze, pomišljao na Jugoslaviju i na udio koji talijanska kominformovska agentura, udružena s talijanskom imperijalističkom, klerofašističkom i fašističkom reakcijom, uzima, po njegovim direktivama, u porobljivačkim prohtjevima talijanske imperijalističke reakcije prema Jugoslaviji i njenim narodima, i na ulogu koju, također pod njegovim vodstvom, čitavo rukovodstvo talijanske Kompartije sa svim svojim propagandnim sredstvima, igra u sramnoj kampanji protiv jedne socijalističke zemlje, protiv Jugoslavije”.

Našto je, Aldo samo slegao ramenima.

A kada je u prosincu te godine bilo produljeno pravo optiranja za Italiju, on je, oprezno, jedući ribu, natuknuo za stolom da se može biti odlučiti na taj korak, jer da na to imaju zakonsko pravo: svi su oni naime bili do oslobođenja grada državljani Kraljevine Italije. Talijanski radio uporno je ponavljao da je optiranje Talijana iz ovih krajeva za Italiju zapravo njihov životni izbor između dva svijeta, “izbor između civilizacije i barbarstva”. A kad su na sve to dvije ženske ostale nijeme, Aldo je, sporo izvlačeći riblje kosti iz sažvakane hrane u punim ustima, polako, oklijevajući, dobacio onako usput:

– Više nije tajna da će Sovjetski Savez napasti Jugoslaviju.

Pa izrekavši taj svoj najjači argumenat, natoči vino u čaše.

Lucia je dugo promišljala; naposljetku se odvaži na odgovor:

– *Ako* jugoslavenske novine i radio govore istinu, *ako* je Kompartija u Italiji obična peta kolona moskovskog imperijalizma, *ako* ona kao takva očekuje Crvenu armiju, onda oni koji bježe u Italiju da bi se spasili od Rusa, nemaju tamo nikakvih izgleda, jer Italija nije i neće biti neutralna zemlja.

Aldo je dugo šutio i, naposljetku, ponovo slegnuo ramenima.

(Sjećat će se Lucia, poslije, predosjećaja koji joj je tada, za stolom punim ribljih kostiju, govorio da ne smije otići iz ovoga grada prije no što ponovo ugleda neznanca iz vlaka! Morala je sama sebi ipak priznati da je taj njen predosjećaj mutan i nimalo vjerojatan.)

Bila je zima, bila je nevolja, u duši, na moru, u zemlji, talijanski ministar obrane, na vojnoj paradi u Caserti, čuli su to na vlastite uši, izručio je nekoj tenkovskoj školi zastavu i izjavio da je taj barjak “već jednom pobjedonosno ušao u Trst”, i da će se “u Trst vratiti!” A biskup Santin, u Trstu, prvi, stavio je svoj potpis na čelo tršćanskih potpisnika štokholmskog apela “za mir, a protiv atomskog naoružanja”, kome su popisu – upozoravao je jugoslavenski radio – talijanski kominformovci, uz veliku reklamu, priključili utjelovitelje talijanskoga jadranskog imperijalizma Viktora Emanuela Orlanda i Francesca Nittija. A tu, u zemlji, onamo iza Učke, sovjetski je špijun,

dočepav se jednog od rukovodećih mjesta, sistematski sabotirao izgradnju željezničke pruge Lupoglav—Štalije, i dok nije uhvaćen, čitao je Aldo naglas lokalni talijanski dnevnik, "bacao je najveći dio radne snage na najlakše dionice", i obratno.

A nova, tisuću devet stotina pedeset druga godina kucala je na vrata.

Zar da Novu godinu dočeka na zabavi u Hotelu Neboder? – pitala se Lucia. Zar da je privuče to što će se tamo podijeliti, kažu, pet stotina "ukusnih predmeta" sretnim dobitnicima igre "mačka u vreći"? Zar da je uveseljavaju najavljena novogodišnja šaljiva pošta i šaljivi zatvor? Da se, možda, jedini pismom javi Egidiju u Trst? Možda samo jednom razglednicom? Da mu čestita praznike?

Ne, neće mu čestitati, neće mu se uopće javiti. Ostat će kod kuće – odluči.

(...)

Subota, 5. svibnja 1945. Ujutro mimohod jedinica koje prati poneko oklopno vozilo. Vojna glazba, zastave, transparenti. Tisuće ljudi koji su poredani pod pločama na kojima su ispisani nazivi mjesta iz kojih dolaze na ovu svečanost. Mnogi su u narodnim nošnjama, čuju se sopile, "tancaju" – kako bi rekla moja mama. Ali to na njima nije kazališni kostim, ovo što mi Riječani gledamo nije Orfeova kazališna predstava, nije to zastor gore – zastor dolje, ovo je Hrvatska! Ovo su Hrvati! *Narod*.

Poslije podne. Aldo je donio vijest da su se u grad počeli vraćati naši sugrađani koji su ratovali na Balkanu.

Nedjelja, 6. svibnja 1945. Na Guvernerovoj palači od jutros vijori velika hrvatska zastava.

Noć između nedjelje i ponedjeljka. Ovo je moja posljednja bilješka, iako ne mogu usnuli, niti ću slijedećih noći moći usnuli. Podvečer, dok sam bio u našem ružičnjaku, reče mi *siora* Maria da me traži neki mladić u partizanskoj uniformi, koji da se vraća iz Crne Gore.

Njegovo je ime Boldo Duse.

Zagledala se *siora* Maria u granje, što je na blagom vjetru doticalo iz opreza spuštene prozorske rebrenice, i nikako da se sjeli tko je bio i što je tražio taj Boldo, Boldo Duse.

(...)

Probudili su ga u četiri sata ujutro, u pet sati ukrcali na policijski čamac, u sedam sati bilo mu je dopušteno iskoračiti na jedan od pokrajnjih gatova u riječkoj luci. Ivan Matej Gorma je na slobodi! Nakon četiri godine robijanja na Golom otoku.

Deseti dan njegove slobode zatekao ga je kako besciljno lunja po riječkom Starom gradu: pomagao je piliti i raznositi drva, jesen će.

Za sudbinu je dovoljan tek trenutak. Moguće je živjeti stotinu i stotinu i na to još stotinu godina, a da ona ipak ne prijede prag nečijeg življenja. I obratno: dovoljna je, pokatkad, baš kao i u školskim pokusima, kap slučaja, i eto gdje na svom ili na tuđem životu počinjemo pratiti djelovanje sudbine, počinjemo bivati nazočni mijenjanju načina življenja i, kadikad, čak ubrzanoj pripremi za smrt.

Alessandro Damiani
(1928.)

***¹

L'esilio è una mia scelta.
Lontano dalla metropoli,
topos di piacevolzze arcaiche
e di caos presente,
nel ritiro
della dimensione interiore.
Mi sono lasciato alle spalle
un ingombrante patrimonio
di retaggi emotivi
di cultura
di smanie per il futuro.
Ciò che sarà
è già scritto dall'inizio
nel corso necessario del mondo.
E io non seguo più
i giri della grande ruota.

*Egzil moj je izbor.
što dalje od metropole,
toposa pradaovnih ugodaja
i sadašnjega kaosa,
u osami
nutarnje dimenzije.
Za sobom ostavih
zakrčenu ostavštinu
emotivnih nasljeđa
kulture
čežnji za budućnošću.
Što će biti
zapisano je već od iskona
u nužnome protoku svijeta.
A ja prestadoh slijediti
okretaje velikoga kola.*

¹ *Note di viaggio / Putne bilješke*, DHK Ogranak u Rijeci, Rijeka 2001., prepjevala Margheritta Gilić.

Vodnozeleno*

24. studenog 1981.

Predvorje bakine kuće po ocu, na Rijeci, bilo je prostrano i puno svjetla. Na jedan se zid naslanjao velik stol iz glomazna drva s neobičnim nogama, mjestimice tankim, mjestimice dražesno nabrekli, koje završavahu krupnim lukovicama. U dugačkom dijelu između plohe i poda zaobljenost im je časomice naglo ustupala mjesto bridovitosti kocke, da bi se opet naglo složila u novu gipku zaglavicu ili kakav jaki list. Moji djetinji prsti polako su klizili tim oblinama i udubinama, otkrivajući tajna ležišta prašine, koje ni stroga, kadšto i prekomjerna bakina ljubav prema čistoći nije uspijevala doseći.

Tata i mama su se, štedljivosti radi, preselili kod bake Madieri ubrzo nakon mojeg rođenja i tamo ostali dvije godine. Prvi pustolovni prostor mog života, iz doba, dakle, kad se četveronoške istražuju domaći labirinti, bijaše upravo to predvorje, gdje me puštahu radije nego drugdje, jer u njemu gotovo da nije bilo pokućstva.

I poslije, kad se moji roditelji nastaniše u ulici Angheben, gdje ostah do svoje jedanaeste godine, redovito se vraćah kod te čudne i zagonetne bake, koja me neizmerno voljela. Bila je visoka, uspravna i tiha. Oči, otešćalih kapaka, bijahu dva procijepa lagano prignuta naniže, a usta tanka i čvrsta. Lice, oštih crta, ublažavao je uvojak meke i bijele kose, s pokojim žučkastim pramenom, skupljenim u kovrtanj na potiljku. Kad bi me držala na rukama, uronila bih lice u tu kosu, miris koje nečega čista još je i danas vezan uz sjećanje na nju.

Prošlost joj je ovijala tajna. A moj je otac o tome govorio malo i nerado. Jamačno znam samo, a to pročitah na njenoj osmrtnici, daje rođena 1868. u Varaždinu, da se zvala Filipa Miletić i da je bila udana za Đuru Mađarića, čije je prezime u vrijeme prilagodbi doživjelo dvije izmjene, isprva u Madierich a zatim u Madieri. Preostalo iz njezina života gubi se u legendi. Iz rijetkih nagovijesti što su

* GZH, Zagreb 1990, prevela Ljiljana Avirović; naslov izvornika *Verde acqua*, Einaudi, Torino 1987.

se čule u kući, mogla sam sastaviti samo neke činjenice. Iz braka s djedom Đurom rođeno je dosta djece, čini se čak trinaestero, što jednorodenaca što blizanaca. Mnoga su umrla u mladoj dobi, a o preživjelima su se prepričavale žalostive i neobične sudbine. Jedna je kći umrla u dvadesetoj godini od upale pluća upravo na dan vjenčanja, druga se pak s osamnaest godina ubila zbog ljubavi. Jedino sam od potonje, koja se zvala Anđela, nedavno pronašla fotografiju na kojoj je nasmijana i vedra, s jednom rukom naslonjenom na nabrani kišobrančić a drugom na dugačku suknju, od koje prpošno podiže okrajak. Iz tankovitog struka izvija se usko djevojačko poprsje, zatvoreno u bijelu košulju, uozbiljenu kravatom muške vrste. Tamne i kovrčave kose skrivene su ispod neprikladna šešira ukrašena malim stručkom cvijeća. Ništa drugo mi nisu rekli o toj tetki, no mnoge stvari se mogu pročitati u onom smiješku i u onom pogledu iz kojega, usprkos sitničarskom fotografovom nalogu da zauzme pozu, izbija ponosita i radosno bujna ćud.

Baka je, dakle, bila udana mnogo godina, a zatim iznenada 1904. nešto je mučnoga moralo pomutiti njezin život. Djed je, čini se, bio imućan trgovac drvom u Varaždinu. Imao je doista kočiju i konje, ali i porok kockanja. Legenda kaže da je jednog dana djed Đuro, izgubivši u kockarnici kuću, kočiju i konje, zakockao i ženu koja je, izbezumljena i noseća s posljednjim sinom, Luigiem, mojim ocem, napustila obitelj i uputila se na Rijeku. Ne znam da li je ta pripovijest sasvim vjerodostojna, jer u tom bi se slučaju baka, osim odricanja od muža, morala odreći i djece, koju je neizmerno voljela i s kojom je, uostalom, ostala zauvijek u pismenoj vezi. Mislila sam čak da je moj otac mogao biti izvanbračno dijete, pa da je baka bila istjerana iz kuće. No, pored činjenice da djed nikada nije iskao odreknuće očinstva, čini mi se prilično nemogućim da bi jedna žena, zaokupljena s toliko trudnoća, još imala vremena i volje misliti na druge izvanbračne pustolovine. Držim, dakle, prihvatljivijom onu mitsku verziju, to jest da je baka u jednom određenom času rekla ne.

Na Rijeci, sama, bez ikakve novčane pomoći i sa sinom koji se uskoro trebao roditi, baka nije izgubila prisebnost duha. Sa svojim nedokučivim licem, skrivajući pod uskim poprsjem i širokom suknjom početak trudnoće, hladnokrvno je prihvatila težak i ponižavajući posao za jednu gospođu njezina društvena položaja. Bila je primljena za čistačicu u riječki Casinò, s teškim i sumnjivim radnim vremenom u očima poštenih građana. No, njezina čelična volja i poznavanje više jezika – srpsko-hrvatskog, mađarskog, njemačkog i talijanskog – vrlo brzo su joj omogućili da postane garderobijerka na tom istom mjestu. Bio je to početak njezine razmjerne sreće. I zaista, ne toliko sama plaća, koliko napojnice omogućili su baki da dostojno uzdržava sebe i sina pa i da kasnije nabavi stan gdje je živjela. Ironijom sudbine, dakle, upravo joj je Casinò, koji je u njezinom životu označio početak svih zala, kasnije pružio zgodu da postigne ponosno novčano i duhovno osamostaljenje, što zaista bijaše teško za onodobnu ženu.

Djeda Đuru je izbrisala iz svojega života. Moj otac ne samo da ga nije nikad osobno upoznao, već mu lik nije vidio ni na fotografiji, niti je ikada čuo da bi ga

baka spomenula. Bio je samo obaviješten o njegovoj smrti, koja se zbila mnogo godina poslije.

(...)

18. siječnja 1982.

Godine provedene u ulici Angheben, koja je poslije rata postala Zagrebačka, bijahu godine neobuzdanih igara, sreće, slobode. Moj vrt, koji sam, odrasla, ponovno vidjela kao jadan i skučen, u djetinjim očima bijaše čitav svijet, bijaše pustolovina. Njegove živice od kaline bijahu prava šuma, mačke što su se pod njom skrivale, vrapci, mravi i gušteri bijahu sve životinje Edena, kamenje i šarena stakla po zemlji rasuti biseri i drago kamenje, gredice, što su vodile u vratarkin stan, stubište kraljevskog dvora. Iza kuće naš je stan graničio s lukom Baross, poprištem mojih prvih "izleta" izvan kućnih granica. S prozora sam vidjela duboko i nemirno Kvarnersko more u kojem sam vrlo brzo naučila plivati uz očevu pomoć, koji je bio vješt skakač i nevjerovatno je dugo mogao ostati pod vodom bez zraka. Često se zabavljao time da se pretvara kako je nestao zauvijek, a pojavio bi se tek onda kad smo se počeli već ozbiljno brinuti.

Čak je i ratna tragedija za mene bila zanimljiva pustolovina: bombardiranja, požari, uzbune, bježanja u skloništa činili su mi se kao neobjašnjivi događaji koji nisu prijetili, već samo oživljavali moje postojanje. Vojnici su mi svi izgledali dobri, otkada nas je, potkraj rata, mladi njemački vojnik, zaljubljen u djevojku što je stanovala u našoj zgradi, krišom obavijestio, da bismo trebali biti na oprezu, jer će slijedećeg dana luka Baross biti minama dignuta u zrak.

Osim sestre Lucine, plavuše, debeljuce i mirne, četiri godine mlađe od mene, koja je provodila mnoge sate razmišljajući uz sisanje palca i koja me poslušno svuda slijedila, većinom promatrajući moj hiperaktivizam, imala sam i mnoge druge prijatelje za igru. Više sam od svih voljela jednu židovsku djevojčicu, po imenu Cicci Naugebauer, koja je stanovala kat niže. Njezin je stan, u koji sam bila rijetko puštana, bio uređen i gospodski za razliku od mojega koji je uvijek bio malo isprevrtan. Cicci je imala svoju sobu čitavu za sebe, punu igračaka, među kojima bijahu velike lutke poput ružičastih oblaka. Cicci mora da je bila vrlo razmažena, jer one rijetke pute što sam bila pozvana kod nje, to je bilo zato da joj pravim društvo i zabavljam je za vrijeme jela, jer drugačije nije htjela jesti. Potkraj rata obitelj Naugebauer se odselila, a u njihovu kuću je došla stanovati imućna obitelj sa slavenskog juga. Dva dječaka, otprilike mojeg uzrasta, zvali su se Branko i Mile. Otac im je bio viši činovnik, majka vrlo lijepa gospoda crnih očiju osjenčanih dugačkim trepavicama. Stariji sin Branko je nalikovao na nju. I on je bio crnook, čarobnih trepavica i crnomanjast.

Na mojem je katu oduvijek stanovala obitelj Scatola s tri sina, od kojih je najstariji, Gigi, bio moj vršnjak i veoma sramežljiv. Nikad mi se prvi ne bi obraćao.

Odgovarao bi samo na poneko moje neprikladno pitanje, na brzinu i zbunjeno. No, to me nije zabrinjavalo. Odlučila sam se, a da nije bilo potrebe ni da ga pitam, za njega udati, te sam ga učinila svojim potčinjenim, tobožnjim sugovornikom u mnogim igrama, naročito onima kada se igra "kuće".

S Brankom i Milom i s mnogom drugom jugoslavenskom djecom, što bi dolazila u moj vrt, ubrzo sam se naučila izražavati hrvatski, ali sam zatim isto tako brzo sve zaboravila, pošto sam napustila Rijeku. Plutaju mi po mislima, poput olupina u nekom oceanu, samo poneki ulomci dječaćkih nizalica, od kojih pamtim samo zvuk, ali mi značenje izmiče: kasecigonafede siraikrumpira cielahišaseplema daciganke darocanke iošiselanema... Možda sam stoga da bih prizvala ta izgubljena značenja, pred dvije godine ponovo počela učiti srpsko-hrvatski.

O Brankovim sam zagasitim očima stala misliti vrlo često, pa je uskoro moja odluka da se udam za Gigia postala manje čvrstom. Kolebala sam se malo između vjernosti i pustolovina, između prisnog i egzotičnog, ali sam na kraju popustila pred slavenskim čarom. Naravno, Branko nije nikada posumnjao da je bio suučesnik u mojoj nevjeri, niti se ikada udostojao da maloj divljoj Talijanki iskaže osobitu pažnju.

Obitelj Scatola je nakon nekoliko mjeseci otputovala u Italiju, a mnogo sam godina poslije saznala od ujaka Alberta da su se nastanili u Genovi i da je Gigi postao inženjer.

(...)

5. kolovoza 1984.

Ljeto je dobro i prijateljsko godišnje doba koje poziva na predah i na opuštanje.

I ovog smo se ljeta vratili na Cres, što je u uspomeni više svijetao osjećaj negoli stvarno mjesto. Na otoku mi je posebno drag jedan čas, to jest večer, kad se sunce utapa na obzorju. More postaje zlatno, cvrčci iznenada utihnu, a galebovi više ne lete. Kamenje na žalu, u nagloj svježini trenutka, započinje lagano isijavati žar protekla dana a u nepomičnoj tišini samo odbijanje valova kratko stenje i nalikuju na nebeski dah što mijenja boju u šuplju bljedoću. Misli tada postaju mlade i prozirne, pa lagane plutaju na vodi i zraku.

Trajekt što spaja Cres s kopnom, od Porožina do Brestove, prelazi jednim dijelom Kvarnera, na kraju kojega se naslućuje daleka Rijeka. Ako zatvorim oči, mogu zamisliti moju staru kuću u luci Baross i onu bake Quarantotto blizu trga Dante. Ne znam, međutim, u koji bih dio grada smjestila kuću bake Madieri...

Giacomo Scotti
(1928)

Skitnje¹

Stanovao sam u svakom naboru ovoga grada,
promijenio sam u Rijeci barem dvadeset adresa.
Toliko da vam kažem da je duga bila
moja revolucija.
Počeo sam spavajući na stolu jednog uredništva.
Zatim, uvijek se seleći,
upoznah uličice krčama
i prozore otvorene svim godišnjim dobima.
Za kroniku: ulica Bedini, Užarska ulica,
Fiumara, Verdijev trg,
ulica Žrtava fašizma, ulica Gioia,
ulica Franje Supila,
Baredice, Beogradski trg,
Turnić, Vežica: uvijek na putu
od jedne knjige do druge.

Fiume, città di fiume²

Fiume, città di fiume:
abito ancora
le tue rughe più antiche,
ma estraneità violente mi dilaniano
lacerando il tuo volto
che ha per cornice il mare.
Ci sovrasta l'angoscia di un futuro
che forse non sarà dei nostri figli,
non della loro lingua dolorosa
pur se sonante e splendida.
Ostili eventi mutano
divenire e avvenire.
L'originario splendore
tornerà appena nei segni
della memoria.
Per quel che ci è concesso
dobbiamo costruirti
con quest'ultimo grido
della nostra presenza.
Perciò ti dico: Fiume
mia coscienza e scrittura.

¹ *Živjeti, uprkos*, Čitaonica Irig, Novi Sad 1974.

² *Tra due mari*, Università popolare, Trieste 2006.

Daniel Kokić
(1940 – 2008)

Frane Pitur*

iliti život shvaćen kao komedija

*vedra romansirana biografija
velikoga majstora smijeha,
šale, anegdote, lakrdije
i inih srodnih djelatnosti*

(...)

U maloj prizemnoj gostionici, vlasništvu dviju sestara Kate i Tonke, ugodnomu trsatskomu kantuniću, gdje odzvanja milozvučna čakavska beseda, bučno je i živo. U toj zadimljenoj demokratskoj oazi radosti i susreta bratime se prijatelji vina i nikotina, te šale na račun bakarskih ungareza i fijumanskih pečurda. U lijevom kutu dvonožne bačve drhtavih ruku nazdravljaju prijateljima kanala i plotova, u desnomu crvenonosni junaci primorskih konoba družu se sa zakletim neprijateljima vode, a u sredini podstanari perivojnih klupa kibiciraju zajedno s ljudima eteričnih nada i ishlapjelih ambicija. Tu su i riječki slikari i boemski pjesnici koji su došli zbog stvaralačkog nadahnuća, a ostali priprosti svijet – da zaboravi na siromaštvo i težak život, te u čašici, a možda i litrici, nađe kap veselja. Zanimljivo je da svi uđu kao pesimisti, a iziđu kao optimisti, što je očitim znakom da naše drage oštarije najuspješnije vrše pretvorbu duševnih i tjelesnih sila. Vjerni abonenti zaposjeli su stolove i briškulaju, a koji se ne domogoše stolova ostadoše uz dug izlizan šank i sa žmuljićem u rukama pjevaju ispod glasa nostalgične primorske napjeve.

(...)

U taj čas vrata se naglo otvoriše i raspjevanoj klapi pridruži se fino dotjeran plebejac, ugodne vanjštine, visoka mršava stasa, srednje dobi. Na glavi mu je veselo poskakivao naheren sivi cilindar otrcana ruba, a ispod plava raskopčana ogrtača imaše svečano blagdansko odijelo s crvenom kravatom. Lice mu je bilo ozareno radošću, a vedri osmijeh izražavaše životno zadovoljstvo.

* Adamić – Katedra Čakavskog Sabora, Rijeka – Kostrena 1998.

- Bog, Rude!
- O, Toniću! Kako je? Ča je novega?
- Čo, dobil san sina kod anjela...
- Ma ča mi povedaš?
- Je, je... jutroska mi donesli glas...
- Bravo, Toniću! Tako se dela va pravoj familje, tr nas je saki dan se manje. E, to se mora zalet...!
- Da ča! Tonka, jednu bakarsku šampanju! – naruči došljak okretnoj konobarici koja začas donese botilju vatrene kapljice. Svi mu čestitaju kao da je napravio perpetuum mobile, a ne dijete koje zna svaka budala načiniti i to čak po mraku!
- Čo, va njegovo zdravje! – podignu čašu pravnik Rude i nazdravi – Neka ga Bog poživi, na sriću i ponos svojeh roditelji! Živeli!
- Živeli!
- A ča ti poveda babica?
- Poveda mi daje bilo fanj teško, veli mirakul...
- Mirakul?
- Ja, ja, veli mirakul. Prava pravcata komedija! Babica Butković govori da još ni imela takov težak porod...
- Ča se je, ne daj Bog, ča grdega dogodilo?
- Ni, se je dobro bilo, leh mulac ni tel van. Nabandal se na vrata kod klinac i ne da se van.
- Greš van ali ne? – pita ga babica.
- Ne gren, aš mi je lipo i uvde... – rekal je on.
- Znan i ja da ti je lipo da ti lipje ne more bit, ma intanto ti je vrime pasalo, lipi moj! Devet meseci je proletelo... kod jato galebi...
- A ča mene to briga? Ja se ne pojidan, aš mij' ovde kod mišu va bumbaku. Iman lipu kamaru, manjativu za niš i živejen kod lord! A ki će me hranit kad zijen van?
- Me par onisti ki su te storili, va prvo vrime, a pokle dvajsetega leta češ sam bacilat za se. Živet češ o svojga dela kod i drugi judi. Zapameti ča ću ti več: živeje se kako se mora, a ne kako bi se otelo, dragi moj! Va vašen kraju je malo zemje, a fanj dice tako da j' višje ust, leh kruha. Teta Nevoja sakega obajde i pušća mizeriju, jad i tugu. Život je sakidanja borba za živjenje. Ki dela, ima kruha belega i črnega, a ki ne dela – prazna mu padela!
- Teta, ča moraju si judi delat?
- Dite moje, si judi moraju delat, aš drugače se ne more živet. Saki čovik dela svoj posal. Jedni kopaju, drugi love ribi, treći prodaju, četrti navigaju, peti pituraju... I tako...
- A kako živeju oni ki niš ne delaju?
- Veramente, bolje od delavci. Čelica dela med, a čovik ga poji. Toj' tako na oven svitu...

- A kade je pravica?
- Pravica je davno umrla, Bog njoj daj pokoj!
- A ne gren ti ja va takov život!
- Orka pipa! Ča si se vaje prestrašil?! Ne vaja bit kukavica, aš je život za kuražne, a ne za kilavce, strašljivce i trubile. Prav zaprav, život je jedno velo more, čas je lipo, mirno i lako, a čas furiozo, podmuklo i teško. Ki zna plavat, gre naprav, a ki ne – gre va fondo. Čovik jadri, jadri, dokle ga ne čapa fortunal. I onput: adio Mare! Kade si bil – nigdere, ča si delal – niš. Govorin ti, život je niš'i Brime žalosti i žmujić radosti. Medten, magar je život bol i tuga, prolaznost i nezahvalnost, čovik ga mora proživjet kod čovik i pušćat za sobun trag čovika. Va ten je paradoks života!
- Ča se mora živet?
- A ja, dragi moj! Ki se rodi mora i živet, aš je osujen na živjenje pa kako god mu bude. Čovik živeje osandeset let, a morda i neč višje. Kako ki. Polovicu od tega pasa va kućete, polovicu na delu, a ono malo ča ustane va oštarije. Prveh pedeset let gre zgorun, a druge pedeset zdolun. Va životu je najlipja mladost, zato se reče mladost – ludost. Čovik je najsrećneji dokle mu po glave greju bedastoći. Kad ga to pasa, reuma ga čepa i ne pušća do groba. Dokle je mlad, se mu je lipo i dobro, a kad ostari, se mu gre na živci. Kad ji zgubi, parti...
- A ću ja umret?
- Ne, tebe ćemo pušćat za seme...
- Umiru i bogati judi?
- Fala Bogu! Oni se još teže rastaju od svojga bogatstva, aš ga ne moru ponest sobun na drugi svit...
- A more se čovik z delon obogatit?
- Hm, dragi moj, kad bi se z delon moglo obogatit, osal bi nosil zlatno sedlo – govori jedan stari proverbij. Va životu je ovako: jedan žmuj pota – jedan žmuj vina. Si me razumel?
- San, san, a kakovi su judi na ten svitu?
- Judi su falši, pokvareni, lažjivi, šegavi, interesozni, delozni, sebični... Jedno govore, drugo delaju. Celi život nose krabuje. Ima jih slabeh kod miholjski tikvić, a ima jih debeleh kod prasac; bedasteh kod noć i glubeh kod top, leneh kod zemja i žveltjeh kod pinčunela... Sakakoveh je judi! I tati, i nedeluti, i bulini, i kartafini, i fakini, i trubili, i špažičari, i petljali...
- Ima vane veseja?
- Ima veseja, maje tug višje. A sadahna, kad smo se načakulali, hodi van, molin te kod Boga, aš iman fanj dela. Nisi ti jedini va rodilišću. Hodi, hodi van pa ću ti dat jednu čikuladu!
- Tela biš me potkupit, ma to ti pul mene ne pali. Ča će mi čikulada, kad ja iman mleka kuliko me voja...

- Čuj ti, mići! Ne jadi me, aš ću poč po pulicaja pa ćemo videt češ poč van!
- Ti misliš da seja njih bojin? Moru mi pubnut v rit, da prostite!
- Kega ti zafrkavaš?
- Teta babice, ja vas ne zafrkavan, leh mi se ne gre na takov nevajati svit va ken se jedni rasjbićuju s bećimi, a drugi bate mižeriju...
- Ma kako ti to se znaš, judi moji?!
- Poslihal san kad je mat čakulala z susedun Rožun Kurijožun...
- Čudo pa Bog! Ti češ se mići rodit z malun maturun. A sadahna te lipo prosin hodi van i ne filozofiraj! Si oni ki su filozofirali, loše su pasali, a ti se nisi ni rodil, a već filozofiraš.
- Sadahna treba filozofirat, aš pokle je kasno. Kad se jednon zijde z ove škuje, nazad se ne more vrnut, aj bo! Nima rikverca...
- Čuj ti, mići! Život je sam po sebe jedna vela komplikacija i sabana ga ti još višje kompliciraš. Znaš ča, ako ti ne greš van, pritisnut ću trbuh pa češ zletet van kod čep od šampanje!
- Hi, hi, hi... baš san te se prestrašil! Ako ni bojega svita, ja ne gren van! Ne gren i basta! Ča će mi takov svit?!
- Niki ti ne more garantirati živjenje. Reče se da čovik, brod i tić greju va nepoznato, va avanturu, zato te ja neću privarit, aš je svit jedna vela munjera, zmešancija, kažin... Judi su ponemeli za soldimi. Si teku za zlatnen telcon...
- A kakovo je vane vrime?
- Danaska je zima. Puše bura i mrzlo je...
- O, ja ne gren van z ove teple kamare!
- Malora! Ma si kukavica! Pokaži se junačina i hodi lipo van, te prosin...
- Jutra jutra, kad vrime bude malo tepleje... Bog! Bog!
- Bog! Gren ja na druga vrata...
- Jutradan je svanulo lipo sunčano jutro, bura je fermala, a čakule se nastavile.
- Čo, si se parićal?
- San, san, leh bin tel još neč znat...
- A ča to?
- Ma to, dal se splati živet, al' ne? Vredi ča taj život?
- Sigurno da vredi. Splati se živet, aš drugega puta nimamo. Život ima smisla, ako ne iščeš smisal. Ako o živjenju misliš lipo, bit će ti lipo, ako misliš grdo, bit će ti grdo. Si me razumel?
- Si, si...
- Život je kod prolićna kanconeta, neč najlipje ča je Bog storil. Libero si kod tić na grane. Ča ni lipo z dićinun se igrat i pokle va školu hodit, nač divojku ka će te volet, z njun se oženit i dicu imet. Bit češ srićan i presrićan. Imet češ svoju hižicu, svoje delo,

- dosti kruha i ljubavi. I ča će ti falet? Sto let češ doživet! Tvoj život imet će smisla ako jude usrećiš, ako jin doneseš bobić smeha i sledič radosti. Si me razumel?
- Pa kako to: čera ste mi povedali kako je život težak kod malinski kamen, a danaska vesel i lagak kod primavera?
- Zato, dragi moj, aš je život jedna vela tajna. On je srića i nesrića, zdravje i bol, veseje i tuga, krabuja i zbilja, vojna i mir, slatko i žubko, bogatija i mizerija, sloboda i rešt, san i fatamorgana, šparenca i trpjenje, dižgracije i divertimenti, rajanje i parćivanje... Život se saki dan menja...
- Je bogaten, a nami poverima je saki dan isti...
- O Bože, kako ti to znaš, a još se nisi ni rodil?
- Tr san van rekal da san poslihal mater kad je čakulala z Rožun...
- Dobro, dobro, ja san ti to špijegala da se ne biš va život razočaral i da ne biš zibrat neč ča ne vaja. Štufala san se, znaš... Porka mizerija! Živej va nade pa češ sriću nač va ljubavi, delu i prijateljstvu.
- A ima sriće na zemje za sakega?
- Tr se zna: kuliko češ!
- A je juden drago da ću prit?
- Si se vesele tvojen rojenju! Sunce se smeši, tićice kantaju, krtice špijaju, mendule cvatu, šparuge su med grotami kurijožo digle svoje glavice, sove se posele na grane i komać čekaju kada češ prit. Sagdare te žele videt kako se slatko smeješ, kako lipo kantaš, tančaš i uživaš. Se su to dobri judi, puni ljubavi, manjere i krejance dokle jin ne steće garancija. Na saken koraku češ videt divertimenti...
- Lahko zato, leh mi recite: je život tragedija ali kumedija?
- Život je vela kumedija, kod kurbin pir... kod nakramana konoba...
- A ima va toj konobe vina?
- Kakova j' to konoba brez vina?! Zač pitaš?
- Zač aš kade ima vina, ima i veseja. Gren van pa ča bude!
- Kurajo! Takov mi se pijažaš!
- Ma ga je vraški zafrknula! – zamijeti odvjetnik Rude.
- A da ga ni zafrknula, ne bi prišal na taj svit...
- Pravo govoriš, da mu je rekla kako na svitu ima fanj judi, a malo sriće, me par da ne bi zišal van.
- “O, ženo, koja lijevaš vino u te čaše, nalij i meni malo od svoga pića, kad nećeš usnama da ugasiš vatru kojom moje srce sagorijeva” – kaza trubadur Guste, nesudeni trsatski zet, konobarici Tonki koja nimalo ne haje za njegovim ljubavnim uzdisajima.
- A na kega sličić? – znatiželjno upita Tonka.
- Ha, spređa je na mene, a odzada na ženu, odvrtati Tonić, a društvanice se slatko nasmija. – Kad je prišal na ovi šegavi svit, babica Butković dala mu je takovu čepu da je neće tako lahko pozabiti i to mu je najboja škola za život...

Radovan Tadej
(1956)

Sinoć spazih na istoku¹

Sinoć spazih na istoku
Jednu zvezdu sjajnu,
Pa j' nikamo proletela
Tamo svitu kraju.
- Si videla koga od roda moga?
- Videla san tvoju staru mater
I tvoju sestricu!
Sinoć spazih na istoku
Jednu zvezdu sjajnu,
Pa j' nikamo proletela
Tamo svitu kraju.
- Si videla ča od kraja moga?
- Videla san Riku grad,
Bakar stari i lipi Sušak!
Sinoć spazih na istoku
Jednu zvezdu sjajnu,
Pa j' nikamo proletela
Tamo svitu kraju.

Spivano v' reštu, na Tri kralja '87.
Detroit, Mich. USA

Bog očuvaj²

Bog očuvaj, do vika svita:
Kraljevičkoga kalafata,
Kostrenjske peknjice,
Jakovarske jadraničane,
Kirske vune i njihove mire,
Kot pasje vire.

Oslobodi nas, Gospodine:
Krešičanske vinarije,
Hreljanske nenavišćine,
Zlobina na kraj svita,
Grobničkih Bani i mesari
Ča od jednoga dva naprave.

Očuvaj nas, Bože, posinsega:
Krajičarske masovije,
Guna škrlejskoga,
Bakarske pušnice
I ričke poprdile.
Bog očuvaj, smirun.

Na Melnicah, 21. aprilja 1990.

Ezio Mestrovich
(1941 – 2003)

U Rijeci, jednog ljeta*

Nalazimo se u Rijeci krajem četrdesetih godina (tada se još zvala Fiume), u Hrvatskoj, za vrijeme Jugoslavije. Povijest bilježi hladni rat između demokracije i totalitarizma, kapitalizma i komunizma; upravo je pukao jaz između Titove Jugoslavije i bloka pod vodstvom Staljinova Sovjetskog Saveza. Iz lokalnih sjećanja pomalaju se ruševine i izgradnja, bonovi za racioniranu potrošnju, paketi UNRRA-e s američkom pomoći, ljudi što odlaze, drugi što pristižu. Egzodus Talijana već je započeo; ostavit će za sobom ispražnjeni grad.

To je okvir i ujedno matrica. Ali svjetska Povijest nedjeljiva je od običnih ljudi što struje kroz osjetilno svjedočanstvo djeteta: Talijani, Hrvati, Istrorumenji, svi su oni protagonisti jednoga grada i jedne zgrade u kojoj se križaju zvukovi i mirisi, podrijetla i sudbine, i svi teže k različitim životima. Traže ih na drugim mjestima, u drugim vjerama, drugim ljubavima. S vječnom strašću, svugdje prisutnom, s očajanjem toga vremena.

(...)

A onda jednog dana odjekne cika, smijeh, plač, pjesma, radost, nevjerica: gotovo je, napokon olakšanje! Razlegla se nestvarna tišina po mnogim mjestima što su jednom bila napuštena, uništena, primjerice u prostorima gdje su bili uredi *Banco di Roma*. Premda se portun nalazio s lučke strane, stanari su ulazili s desnog kraja, iz *Via Angheben*, koja je preimenovana u *Via Giuseppe Verdi*, što je netko onda pokušao prevesti kao Josip Zeleni. Ulazi su, dakle, bili odvojeni, ali se zato potkrovlje prostiralo svom svojom duljinom duž tri od četiri krila palače Bacich. Dovoljno je bilo da ga kakvim sretnim slučajem dočekaju otvorena željezna vrata što su razdvajala hodnike i da se ne namjeri na Vita, vratara: tad je mogao prijeći na drugu stranu i sići u prostorije u središnjem krilu. Pred portunom što je gledao na pristanište stražario je karabinjer, ali to je bilo prije. Vidio bi ga svaki dan kad je

¹ *Rič po rič*, ICR, Rijeka 2001.

² *Ljudi krstijani*, Val, Rijeka 1991.

* Adamić, ICR, Rijeka 2003., naslov izvornika *A Fiume, un'estate*, Hefti – Auxilia Srl, Milano 2001. Preveo s talijanskoga Roman Karlović.

prolazio tim dijelom pločnika, ovaj mu je jednom poklonio i krpenog medu. Po svršetku rata sobe su ostale prazne, pokušstvo netaknuto, u ladicama pisanih stolova ležali su papiri sa zaglavljem, zapisnici, bilježnice, žigovi, pera s metalnim ulošcima, a na policama tintarnice s isušenom tintom, još pera i olovaka, bugačice... Parketi su bili prekriveni krhotinama stakla s prozora što su se rasprsnuli od zračnog pritiska: prije povlačenja Nijemci su aktivirali mine u luci. Lutao je besciljno sobama i hodnicima, a svjetlost što je koso padala na drvo i zidove prelijevala je sve stvari zlaćanom bojom, tkajući zastore od vrtloga fine svjetlosne prašine, i u sparnoj tišini čulo se tek škripanje podova i rasprskana stakla pod nogama. Bio je gospodar palače.

“Pravi torpedo, ti govorin. Tr ni za niš va Reki bila fabrika od torpeda. Prva na svitu! Domaća proizvodnja, ti boga! Ni se za čudit ko smo ga našli tu spoda.”

“Ča beštimaš!” upozori ga nona.

“Ča ča beštiman, šinjora Maria? Tr ni beštinja, ko se reče ti boga! A, da čujete kako se beštima za pravo. Joh mane, i taljanski i hrvacki, a vero i čiribirski! Ben, ben, ču onda reć ‘mona’. Je tako boje?”

“Samo ne spominji Gospodina.”

“Ben, da povedan daje, je najtežje od šega bilo opasat ga. Je još i težje z minami. Ki put ne znaš s ke bande jih čapat. Je rabi da si delamo skupa, se ne smi bit pijan ali pospanac, ni mi ki smo spoda ni oni ki su na barki. Dosti je storit neš krivo, dat jedan krivi znak... zato i je boje, ko se more, zajno jih dvignut va zrak. Prvo ča se dogodi kakovi kažin.”

Napustivši rodno selo u Istri, Attilio je došao raditi u Rijeku kao ronilac. Aldo ga nikako nije mogao zamisliti gdje, sputan ronilačkim odijelom, s teškom metalnom kuglom nabijenom na glavu, u tako nastranom obličju uranja u more, ostavljajući za sobom trag mjehurića – plop plop plop – poput kakva čudovišta iz dubina. Bio je visok, kose boje zrelog žita, nebeski plavih očiju, tamne puti. Doimao se kao biće sunca čije je mjesto na zraku, kao da mora biti okupan svjetlošu, negdje na selu ili na brodskoj palubi. Uostalom, zato je i došao u Rijeku – radi brodova.

“Neki veli brod, prikoceanski, kako onisti merikanski ča prihajaju va luku. Si jih vidil, ča ne? Onisti z bandjerun na rige i zvezdice. Gredu drito va Meriku, a jušto tako ču poć i ja!”

“Ma ča ćeš ti va Merike?”

“Se vavik najde ča delat va Merike. Ondeka su cijo Pepi i cija ki delaju va restoranu, kujin Gino ki je šofer, kunjad ki dela va fabrike za bonboni, i drugi kujini. Moren delat kako ronioć i va Nevjorku, ali navigat kako kumpar Matteo, ali stovarivat kašete va luki. Ču nać ča delat. A kada se komodan, ču te pozvat da prideš poli mane!”

“Ne slušaj ča ti govori, aš će te samo inšempjat z oten bedastoćami!”

“Nisu to bedastoće, ne, šinjora Maria. Ko čovik ni komodin, more čuda storit va Merike.”

U očekivanju Amerike, pretraživao je dno Kvarnera gdje su hrdale olupine potopljene za rata, pod algama su se skrivale zaostale mine, tražili su se ronioći i za popravak rive. Pierina je ostala u selu, dolazila mu je u posjet dva-tri puta na mjesec. Obla lica, očiju poput pribadača iznad rumenih obraza, sva vragolasta, niska stasa, bujnih grudi što su se još jače isticale nad vitkim, nježnim strukom. Uvijek je bila u pokretu, na kraju i zasmatala noniču: “Čo, fermaj se, mi se obrće va glavi!”

Attilio je stavljao novac na stranu, a ona je nadzirala pripreme za svadbu. Silazila je s autobusa punih torba, kao i Rudi, Tone i Pepi, svako toliko i Nerina i Olga, katkad Matteo i Ivanka, pa Maria i Miho, pa i Katica (mi bismo napisali Catiza), Marcello i Nevenka, isto tako Pina, Albino i Tonka. I drugi, također. Iz torbi i naprtnjača koje su zvali “ruksak”, iz zamotuljaka i škartoca izvadili bi jaja, kojima je ljuska još bila uprljana kokošjim drekom, sireve, krumpire, fažol, klasje, glavice kupusa, repu, kobasice, špek, boce s vinom, octom, rakijom... Ponekad i cijelu kokoš – i to živu.

(...)

Kakvo će značenje poprimiti to ljeto jednog dana, poslije mnogo godina? U kakvom će se poretku smiriti svi oni i njihove zgone? Kako će se rasporediti ono prije i ono poslije, ono važno i ono zanemarivo...? Zar odgovora nikad neće biti, ili će ih možda biti previše?

U maloj crvenoj vazi od pocakljene terakote, što stoji na polici biblioteke, čuva svoje novčice i staklene špigule. Napunio je do ruba džepove kratkih hlačica, toliko da mu je smetalo s njima hodati niz stepenice. More u luci daleko je kojih pedesetak metara od portuna, blokovi bijela kamena na pristaništu uranjaju u prozirnu vodu pod kosim zrakama sunca. Zamahne svom snagom, kuglice i novčići padaju u vodu uz prigušeni pljusak, u vodi postupno gube brzinu, i njihove se putanje stanu razilaziti. Metalne pločice spuštaju se drhtureći, a male oble površine ljeskaju se sve dok ne ugasnu u tamnozelenoj dubini. On ne zna zašto je to učinio. Okreće leđa zgradama na rivi, pred njim su sada daleki plavičasti obrisi Učke. Okrene se opet i spazi prolaznike, fasade okolnih kuća, vlastitu sjenu na cesti popločanoj porfirom, nebo na istoku, koje se polako smrkava... Jedina izvjesnost bilo je to neponištivo postojanje.

Foiba in autunno*

Lo specchio della città perduta

“Luigi Accurti, filantropo cittadino... patrizio consigliere assessore presso il tribunale Cambio mercantile. Provveditore del magistrato di sanità”.

“Giambattista Marchese Gervasoni, uomo di lettere e di cuore, educò la gioventù all'amore del bello e della patria”.

“Angelina ved.va Centis, buona e umile, abnegazione di se stessa per la sua famiglia, fu lo scopo della sua vita”.

“Prof. dott. Lionello Lenaz, medico primario dell'ospedale di Fiume, libero docente nella R. Università di Padova”.

Un'altra epoca, un altro mondo. Non solo in virtù delle date sulle lapidi, 1851, 1869, 1881, 1939.

“Antonio cap. Ivancich, quegli che al comando della nave austriaca 'Eolo' in premio al valore dimostrato durante la guerra nell'anno 1859 fu insignito dall'Imperiale bandiera d'onore e dell'Ordine equestre di Francesco Giuseppe. Nato a Lussinpiccolo il 21 settembre 1813, morto a Fiume il 6 maggio 1892”.

Imperi scomparsi, onorificenze da museo, funzioni e cariche conservate nelle carte ingiallite degli archivi. “Francesco dott. Rudan, dottore in medicina universale”: oggi cosa voleva dire? “Dr. Antonio de Vallentsits, consigliere ministeriale prefetto della città di Fiume e cittadino onorario”. Le date: 1829-1903. “Pietro Milcenich, Cavaliere della Corona di ferro di III classe dell'Ordine di Francesco Giuseppe; 1831-1908”

L'Austro-Ungheria e Fiume che spettava agli ungheresi, il più grande scalo marittimo di Budapest.

“Itt nyugszik Berthoty, Berthoty Karoly, 1896 febr. 4 en 38 evens koraban. Szeretett Karolyom aldott jo apukam imadkozzai hogy hozzad meltok lehessunk”.

“Hier ruht herr Heinrich Pfait, gest 16 Nov. 1905 im 85 Jahre seines treuester pflichterfüllung Gwidmeten Lebens. Tiefbetrauert v. Seinen kindern, denen er der zartlichste u. beste vater war. Friede seiner asche! Ehre seinem andenken!”

No, non era successo solo perché frontiere e bandiere erano cambiate, austriaci e ungheresi da una parte, italiani dall'altra, i padri in un'uniforme, i figli in un'altra.

“Giovanni Batt. Zanella, morto a 79 anni il 12 settembre 1919. Disertato l'esercito austriaco combattè volontario nelle guerre del risorgimento, fu ferito a Solferino e Custozza, lavoratore tenace ed onesto fu onorato della affettuosa stima dei concittadini”.

Si perpetuavano attraverso le diverse frontiere e bandiere, le mode e i regimi.

“Giuseppe Scarpa, nato li 25-VII-1859. Ancora fanciullo scelse il commercio dei legnami. Sorretto dall'animo suo nobilissimo, da onesta tenacia raggiunse la meta, naturale modestia lo chiama eroe senza gloria. Visse per il lavoro e nel lavoro, nostra sora Morte gli sorrise li XV-I-MDCCCXVI”.

Tanti gli Scarpa del passato, avvocati, commercianti... Molti di quei cognomi si ritrovavano nel presente: Benzan, Superina, Pauletich, Simper, Blasich, Serdoz... Altri erano spariti per sempre.

I granelli di ghiaia scricchiolavano sotto i piedi come briciole fossili di una città scomparsa. Nella conca del cimitero la temperatura era di qualche grado più bassa e l'aria si conservava umida. Oltre alla configurazione del terreno, anche i filari alti dei cipressi allungavano le ombre e trattenevano l'aria gelida.

“Come retaggio lasciando stima sincera, vero compianto. Memore di sue tante virtù, la dolente famiglia”.

“Strappato alla vita ed all'adorazione di sua moglie. Venerato dagli allievi cui dedicò l'opera sua con paterna cura e rimpianto da quanti lo conobbero”.

“Donna di belle virtù, di nobile cuore, modello di moglie, madre esemplare”.

“Eressi questo altare per piangere tutto il mio dolore di sorella che perseguendo le virtù adamantine della cara trapassata trovo conforto nella vita”.

Indubbiamente i congiunti avevano voluto contrastare col marmo delle lapidi la cera della retorica, ma doveva esserci almeno un minimo riscontro nell'esistenza terrena per incidere quelle frasi senza temere di cadere in quel ridicolo che non si ferma neanche dinanzi alla morte. Gli attestati di stima e ammirazione, le dichiarazioni di amore avevano attraversato indenni le giravolte di confini e bandiere, gli schieramenti alleati e nemici. Assieme ai cognomi che si riproponevano di generazione in generazione, si incrociavano nei matrimoni, si iscrivevano nella carta d'identità della città.

Adamich, Andrea Lodovico, vissuto a cavallo del XVIII. e XIX secolo, podestà di Fiume, uno dei creatori dell'industria cittadina. Giovanni de Ciotta, altro illustre podestà, alla sua iniziativa si devono l'acquedotto, la Fabbrica Torpedini, il teatro. I de Emili, tra i quali l'ing Luigi, autore del progetto del cimitero di Fiume, nel rione di Cosala. Mohovich Emidio, editore e fondatore di un noto giornale cittadino, “La

* Altre lettere italiane, no. 2, Edit, Fiume-Rijeka 2005.

Bilancia”, usci dal 1867 al 1918 e de “*Il Popolo*”, dal 1900 al 1918. I Fratelli Branchetta, nel 1908 fondarono il Ricovero per gli anziani e gli orfani, l'edificio adesso ospita la Facoltà di Medicina. I de Luppis, Giovanni, ingegnere e ufficiale della marina austroungarica, inventore del siluro. I Gigante, Agostino, morto nel 1898, gioielliere, fabbricante dei caratteristici Moretti fiumani; Silvino, uno dei quattro figli, preside del liceo “Dante Alighieri”, si occupò della storia di Fiume; Riccardo, suo fratello, ucciso nel 1945, a guerra terminata, dai comunisti. I Catti, famiglia di medici e farmacisti. Grossich, il dottor Antonio diffuse l'uso della tintura di iodio...

Le tombe non evocavano soltanto le celebrità locali. Dalle iscrizioni sepolcrali rimbalzavano mestieri, servizi, ambienti. Chiopris faceva venire in mente la panetteria, il loro filone godeva la fama del migliore; similmente a Scarpa pure Tagini dava il nome a una strada ma anche agli ombrelli dei fiumani; la sartoria Francesco Foti in via del Corso era sinonimo di eleganza, lo stesso il negozio di moda Papetti, che offriva un altro stile; Ilario Carposio, per antonomasia il fotografo dei “signori”...

Tutto sparito, se ne potevano cogliere gli echi solo là, al cimitero di Cosala, un catino incassato nel fianco di una collina, dominato dalla cappella monumentale dei Whitehead, proprietari del Silurificio. Bellasich, Rubesa, Pincherle, Medanich, Stolzer, Luppis, Vinas, Hartmann, Amigoni, Berger... Si vuole che qui riposi anche il figlio di Metternich, sepolto segretamente. Ma anche i cognomi di famiglie comuni riportavano a un mondo confusamente ma indiscutibilmente noto. Alla pari dei nomi: Emma, Tecla, Albino, Tullio, Girolamo, Giuseppina, Baldo, Noemi... Come i suoni di una melodia che si conosce pur non sapendo leggere le note. L'edilizia cimiteriale che ospitava quei personaggi – liberty, neogotica, neoclassica, barocca, futurista... – era lo specchio magico di un'umanità scomparsa. Svanita più delle case abbattute, più dei quartieri cittadini trasformati dalla modernità. Più del suo stesso dissolvimento mortale. Nella città vivente rimaneva poco o niente di quei nomi e cognomi, dei pani ombrelli giacchette, dei mariti perfetti rimpianti anche dagli amici, delle madri esemplari, esempio fulgido a figli e parenti.

Succede anche altrove? Non era la stessa cosa. Ovunque l'urbanizzazione portava cambiamenti, e se non quella a farlo bastano le nuove generazioni. Ma altrove c'è una continuazione che conserva. Da Vienna arriva il valzer di Capodanno, a Trieste tengono il festival dell'operetta... Da Fiume se ne era andata la città. Assieme ai suoni dei nomi, alla carezza delle parole.

Stavano sparendo anche da quei posto. Si erano succedute le commissioni chiamate a distinguere i defunti illustri da quelli comuni. I primi da mantenere, gli altri da scaricare nell'ossario. Nel tempo mutavano i criteri, la traslazione era toccata anche a illustrissimi, sgraditi in quel certo momento – o a singoli membri della commissione. Ultimamente si cercava di rimediare, si erano mossi gli esuli, ma sulle vecchie lapidi avanzavano inarrestabili nuovi nomi e cognomi. Croati, ma diversi da quelli locali, e musulmani, serbi... Era giusto che dopo quella dei vivi venisse cancellata anche la città dei morti?

Velid Đekić
(1960)

Oval smrti, oval života¹

(...) Prošaran sjenama mirnih stabala, čekajući šutljivo po strani, udubljeni zeleni oblik što velikim dijelom podsjeća na oval, pa ga ovalom nerijetko i smatraju, ostaje izvan dosega oka. Skriven iza Sv. Romualda i svih svetih, crkve čiji se vitki bijeli toranj svojom odvažnom okomicom nadmeće s okolnim tamnozelenim čempresima.

Hoće li tkogod od jutarnjih užurbanika skrenuti pogled s crte što ga vodi cilju barem na jedan hip? Možda privučen slikarskim kolorizmom iznenadna prizora? Snježnobijeli toranj tu strelasto hita uvis, čempresi ga slijede ukorak svojim baršunastozelenim iglama, širom ih prima golemo more duboke modrine, omatajući cijeli prizor nepresušnom plaveti. No, odgovor je, na žalost, iznova isti: u oku zagledanika u zemnije sadržaje taj se prizor zrcali upravo onoliko često koliko mu u uhu biva zabilježena opreka između automobilsko-pješačke kakofonije na ulici i mirne oaze bešumnosti što se prostire iza crkve, te iza zavjese satkane od građevina koje se na crkvu nadovezuju. Dakle, rijetko. Vrlo, vrlo rijetko.

(...) Da, to je emotivno srce grada. Njegovi su otkucaji nečujni, pa je i čovjeku tu šutjeti. Sve što se trebalo nekome reći, nekome koga više nema, već je davno rečeno, prije nego što se stiglo u zeleni oval. Ili mu nije rečeno, i nikad mu neće biti. Osim u mislima. Zvuk koraka što čuje se pošljunčanom stazom i cvrkut na čempresovu granu sletjelog stvorenja zato tu nisu narušiteljima tihosti – oni je podcrtavaju.

(...) Onaj isti sjedokosi muškarac koji već godinama uporno stiže u kozalski grimizni oval, učinio je to i jutros, došavši na još jedan susret s nekim tko se nalazi u zadnjem počivalištu. Koliko će još tako dolaziti, sa svijećom što stidljivo viri iz džepa elegantnoga tamnoplavoga mantila? Što je s njegovim mislima upućenim pored kamene ploče dobro mu znanoj osobi, što je s razgovorom povedenim na tom mjestu s otišlim, gdje se izmjenjuju riječi koje se tko zna otkad željelo kazati, a nije se znalo, nije se stiglo, nije se moglo...?

¹ Kozala, Monografija o riječkom komunalnom groblju i o kulturi pokapanja u Rijeci, u povodu 130 godina vodenja njegovih knjiga ukopa, Komunalno društvo Kozala d.o.o., Rijeka 2002.

Josip Žgaljić
(1942)

I ne samo crno zlato* (Kronika razdoblja Milutina Baraća)

Milutin Barać /rođen u Paukovcu 1848 – umro u Donjoj Zelini 1939/, utemeljitelj rafinerije nafte u Rijeci – jedan od najistaknutijih. Riječana potkraj 19. i početkom 20. stoljeća; njegov životni put bio je protkan stalnim usponima i protuslovljima; stručnjak, 38 godina upravljao riječkom rafinerijom i za života dobio niz priznanja; ravnatelj kojem je 1910. godine veliki štrajk radnika rafinerije zagorčio život; borac za prava Hrvata i slavenskog življa u Rijeci pod mađarskom vlašću; protjeran 1922. godine iz Rijeke kao nepoćudan Gabriellu D' Annunziu; pokrovitelj kulturnih ustanova i društava; inače prirodoslovac /zanimale su ga pčele/; čovjek široka znanja i kulture ... zbog toga: "I ne samo crno zlato".

Više nije potreban

Rat je završen i Rijeka je na raskrižju: kome će pripasti – Italiji, Mađarskoj ili tek osnovanoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Vode se dugi zakulisni pregovori da Rijeka pripadne Italiji, koja svoj zahtjev na taj kvarnerski grad temelji na svojoj pobjedi u ratu. Dolazi vrijeme progona Hrvata i svih Slavena; malo tko se može zaposliti u većim poduzećima ako nije Talijan. Utjecaj talijanskog imperijalizma snažan je, i sve govori da će Hrvati morati potražiti nova utočišta.

U rafineriji je stanje teško. Crno zlato se uopće nije prerađivalo u prvih desetak mjeseci, te se opstanak tvornice održava trgovačkim mešetarenjem, jer se kupuju i preprodaju benzin, petrolej i ulja.

Hrvati malo – pomalo odlaze iz rafinerije, bolje rečeno protjerani su, a na njihova mjesta najvećma dolaze Talijani.

Milutin Barać postaje slučaj za sebe. On osobno vidi da Rijeka neće pripasti zajednici Srba, Hrvata i Slovenaca, i u jednom trenutku očaja uzviknuo je Grgi Boriću: "Prevareni ćemo biti, Rijeka će postati talijanskom, a ne jugoslavenskom."

* Dnevnik, Zagreb 1978.

On je poznat kao protivnik talijanskih i mađarskih vlastodržaca, kao čovjek koji se javno zalagao za Hrvate i ostale ljude podrijetlom iz slavenskih krajeva. Zato se u tom razdoblju čistke svega što nije talijansko štap prelama i nad njim, te mora napustiti radno mjesto. O tome nema nigdje pisanih dokumenata, bar ne prema dosadašnjim istraživanjima. Međutim, po pričanju malobrojnih preživjelih iz toga razdoblja, može se zaključiti da su ga talijanski nacionalisti i nadalje formalno držali kao direktora, ali nije imao nikakva prava, pa nije ni dolazio na posao. Rafinerijom je rukovodio Zdenko Wagner.

Pod prismotrom

Baraću je i dalje ostavljena na raspolaganju vila, primao je plaću, ali najvjerojatnije nije radio ništa. Svakog jutra dolazio bi iz vile u magazin rafinerije, gdje je pričao s šefom magazina Stjepanom Jerbićem i nakon sat – dva opet bi se vraćao kući. U ured nije odlazio, tek ponekad bi navratio.

Izgleda da mu je bilo nadzirano i primanje pošte. To se može vidjeti iz pisma zetu Baborskom, kojem piše iz Rijeke 14. prosinca 1920. godine. Tuži mu se da ne prima ništa poštom:

"Ja ne dobivam poštom već od preko pol godine niti ikakav list niti ikakove novine, dakle ni stručne, kao što je Privreda, Hrvatska pčela, Lovačko-ribarski vjestnik, Jugoslavenska pčela.

Niti od moje sestre iz Graza neimam nikakve vijesti. A i sa Zeline ne znam ništa od prošloga pramaljeća kada sam zadnje pismo primio od g. učitelja Fenca."

Osobito teški dani za Baraća nastali su kad su 12. rujna 1919. godine promarširali preko Kantride u Rijeku dobrovoljci (arditi) Gabrijella D' Annunzija, u stvari lumpenproleter i pljačkaši. Strahovlada nad hrvatskim stanovništvom tada se pojačava, što Barać itekako osjeća. Često mu arditi dolaze do kuće, bacaju manje bombe, zastrašujući ga povicima: "Van iz Rijeke!" Za Baraća, suprugu i kćer nastaju dani terora, strepnje i užasa.

I u gradu je tako. Arditi haraju pločnicima, pljačkaju domove i prodavaonice hrvatskog življa. Gabrielle D' Annunzio, kako sebe nazivlje "božanski pjesnik", zauzima Guvernerovu palaču, s koje skida američku, englesku i francusku zastavu, a ostavlja samo talijansku. Održao je i govor Riječanima proglašivši "ujedinjenje Rijeke s majkom domovinom Italijom".

Guvernerova palača postaje leglo razvrta. D' Annunzio, taj "poeta – soldato", prima svakodnevno u najmanju ruku sumnjive ženskinje, čita im stihove pjesama, dok istodobno muškarce lijevim okom pogledava. Beskrajno zaljubljen u sebe sama, volio je izazivati divljenje okoline: godio mu je pljesak, te je često prolazio ulicama i trgovima Rijeke sav okičen odličjima.

Arditi ulaze u poduzeća i zlostavljaju radnike. Zavodi se neviđena strahovlada nad dotada mirnim stanovništvom. Ostaje nejasno zašto, ali u rafineriju nisu nikada zakoraknuli arditi, samo su se neprekidno šetali u njezinoj neposrednoj blizini.

Među radnicima rafinerije mirno je. Oni međusobno ne postavljaju pitanje odakle su. Poznaju se godinama i desetljećima, prokušani su prijatelji.

(...)

Barač je protjeran

U stvari, sve je započelo 14. rujna 1920. godine, dakle u vrijeme najžešćih divljanja D' Annunzijeve ardit, pucnjeva oko Baračeve kuće, zastrašivanja njegove obitelji i svih Hrvata. Oko podneva, za vrijeme objeda, iznenada su se otvorila vrata Baračeve blagovaonice:

– Gospodine Barač, u roku od 24 sata obvezni ste napustiti Rijeku. To je nalog gospodina Gabriella D' Annunzija, rekao je policajac. S njim su bila još petorica u istoj uniformi. A vani su se čule pogrdne riječi ardit.

Pogovora na tu poruku D' Annunzija nije bilo. Nije to bilo vrijeme za razgovor, jer se znalo tko je na vlasti i da je svaka riječ suvišna. Policajac se okrenuo, izašao iz kuće, a da Barač i njegova obitelj nisu ni riječi progovorili.

Bijaše to početak kraja Milutina Barača u gradu na Kvarneru. Zato je valjalo brzo djelovati i tražiti pomoć mnogobrojnih dotadašnjih prijatelja.

Sjeo je Barač za veliki okrugli stol u radnoj sobi, gdje je kovao u večernjim satima tokom cijelog svojeg života planove koje je ostvarivao idućih dana. Uputio je Komandi grada Rijeke pismo slijedećeg sadržaja:

“Vojna policija dala mi je jučer popodne usmeno do znanja da sam protjeran i da moram napustiti Rijeku u roku od 24 sata. Na ovu odluku predajem žalbu u potrebnom roku.

Ovdje u Rijeci pribivam od 1. lipnja 1883. godine (prema dokumentima Barač je došao u Rijeku 20. svibnja, ali je očito da je u trenutku pisanja pisma zaboravio taj podatak – primjedba autora), dakle 38 godina, prvo kao direktor ovdašnje rafinerije petroleja, a zatim kao tehnički direktor Akcionarskog društva rafinerije mineralnih ulja i ne mogu promijeniti svoje prebivalište bez znanja gore spomenute direkcije Društva. Tokom ovih mojih godina znalački sam vodio tvornicu ne samo u interesu ovog društva nego i u interesu samog grada Rijeke.

Tokom mnogih godina nisam imao nikakav dug ni kod gradskih ni kod državnih vlasti.

Tako ni sada nisam ni jednoj vlasti dao bilo kakav povod da me se protjeruje osim okolnosti koja ovdje nije bitna, da sam rođen u Hrvatskoj, i koja ne može biti razlogom protjerivanja.”

Kopiju pisma i još popratno pismo poslao je Barač i rafineriji, odnosno Akcionarskom društvu mineralnog ulja iz Rijeke:

“Nadam se da ćete i vi obzirom na ovaj postupak vojne policije protiv moje osobe zauzeti odgovarajući stav, te da ćete upotrebiti sav utjecaj da se spriječi moje protjerivanje iz Rijeke”, riječi su Milutina Barača.

Iz rafinerije odmah je idućeg dana Baraču upućeno pismo u kojem mu javljaju da su poduzeti potrebni koraci u njegovu interesu i ne sumnjaju da će rezultirati željenim uspjehom.

Što se dalje dešavalo sa Baračem i njegovom obitelji, točno ne znamo, ali se može pretpostaviti. On je ostao u Rijeci i dalje bio na platnom popisu rafinerije, ali izgleda da uopće nije radio. Sigurno je da su mu stvarali teškoće iz pakosti i da je skupo platio tu svoju javnu istaknutu privrženost hrvatstvu i svemu što je slavensko.

“Ne znam što treba značiti da sam tako tužan”

Osjećao je Barač to, pritiskala ga je mora prolaznosti i spoznaja da je u 72. godini odbačen od sredine u kojoj je proveo najljepše godine života. Nitko ne poriče da ga je pritisnuo teret godina, morao bi svakako ubrzo otići, ali ako je rastanak ljudski, čovječniji i dostojanstveniji, lakše se preboli.

Barač razmišlja o tome, tuguje, i piše 14. prosinca 1920. godine kćeri između ostalog:

“Jadna rafinerija, koju sam 38 godina s radošću u ljubavi stvarao, dotjerivao i volio, danas je postala magazin za strane proizvode s kojeg slijede pošiljke za trgovce.

Jadni radnici koji su sa mnom radili su ostarili, i usprkos visokih plaća su izmoreni glađu i slabo obučeni.

A ja? Gdje je moj s ljubavlju vođen rad u tvornici, u uredu, u vrtu, i u dvorištu, gdje je moja rasonoda koju sam imao u lovu, ribarenju i u uzgoju biljaka i pčela.

Kakav tužan pogled u budućnost. Neprekidno mi se u duhu javlja melodija pjesme ‘Ne znam što to treba značiti da sam tako tužan’.

Moje jadne biljke koje sam još donio iz Beča i koje sam ljubavlju kultivirao 38 godina već su odavno povenule, a u dvorištu je jedva dvadeset kokoši bez hrane i jaja ...”

Konačno, došao je i taj trenutak odlaska iz Rijeke. Jedne hladne zimske večeri – 13. siječnja 1922. godine, na vrata Baračeve vile pokušala je policija:

– Sutra, gospodine Barač, napustite Rijeku. To je posljednja opomena. U protivnom uhitit ćemo Vas!

Noć je bila teška. Minuti su sporo prolazili, supruga Ludovika i kćerka Olga spremale su kovčeg. Valjalo je prenijeti samo najvažnije. I vjerni dugogodišnji čuvar Mikula, koji se tako brinuo za pčele došao je u kuću i slagao stvari. Posjetio ih je Ivan Borić, a Ludovika mu je rekla: “Pozdravite oca Grgu, neka brzo ozdravi, bio nam je dobar. Nećemo mu nikada zaboraviti.”

Tokom večeri Baračevi su cjelokupan namještaj iz šest soba stavili u dvije, pospremili putne torbe, mislima se vraćali na godinu 1883. kad su prvi put osjetili miris mora, dah ljetnog povjetarca i ljepotu Kvarnera. Prohujalo je tih četiri desetljeća, otišlo da se nikada ne vrati. Barač te noći nije uopće spavao. Pogled mu je bio upućen na Kvarner i okolne šume gdje je lovio ne tako davno čigre (ta i čamcu je dao ime "Čigra"), cipe, galebove ("Kako li je bio samo lijep onaj tropsti kojeg sam uhvatio iznenađujuće lijepog dana 13. veljače – 24 sata prije svojeg 50. rođendana – preparirao, odmah poslao muzeju u Zagreb, te ga i dan danas posjetioci gledaju i dive mu se, a ispod njega, uz njegove lijepe nožice, na mjedenoj pločici piše: *Rissa tridactyla* – ulovio Milutin Barač, Rijeka, 1898", prisjeća se), sivu ušaru, uhata ronca, drozda crvenjaka, sve same rijetke lovine.

A ispred Barača u noći svjetlila je rafinerija, gorjela je baklja, simbol snage i napretka. Vidi, kreću se ljudi, čak se čuje u tihom noći jači zov.

U njegovu dvorištu vočke su gole, hladno je, bura navještava svoj dolazak. Nema više ni pčela ni pčelinjaka, nema više ni onih papagaja, koji su znali i pokoju kreštavu riječ. Sve je pusto – on, veliki direktor rafinerije Milutin Barač, mora otići, napustiti, bježati, od tako divna mora.

Odlazak bez oproštaja

Ujutro rano došao je Korvin, šef mehaničke radionice, autom. Ironija sudbine i ovaj put se poigrala. Nije se htio voziti u autu, volio je oduvijek kočiju, ali taj put nije imao izbora. Milutin Barač, supruga Ludovika i kći Olga zadnji put u životu pogledali su vilu, okrenuli se i ušli u auto. Bez ikakva pozdrava, bez ono tako uobičajeno "Sretan put".

Auto je zatreštao, jurnuli su niz stazu do ceste, zaprašilo se okolno drveće. Barač je sjedio naprijed, supruga i kći na zadnjim sjedalima. Nisu prozborili ni riječi, sve je bilo suvišno, oči, vlažne oči, govorele su da je jedan život otišao u nepovrat. Prošli su trgovom Zichy, posljednji put pogledali, onako iz auta, jedrenjake i more ("Nikada više neću vidjeti moju Čigru" – rekao je Barač u sebi) vidjeli i ponekog poznatog, ali za pozdrav nije bilo ni snage ni vremena, ni želje. Opkolila ih je okrutna stvarnost.

Barač je zato jedino u džepu imao uredovnu potvrdu (znao je da će ga potjerati i zato ju je još prije zatražio), Kraljevske kotarske oblasti sa Sušaka:

"Ovime se svjedoči da gospodin savjetnik Milutin Barač, ravnatelj tvornice petroleja u mirovini, seli definitivno iz Rijeke u Zagreb i nosi sobom deset kovčega, među kojima se nalazi kompletna stolna srebrenina za pet osoba i stolna oprema od alpake¹ za dvanaest osoba. Moli se pogranične i carinske oblasti, da spomenutom gospodinu kao dobrom Jugoslaveni, koji se uvijek iskazao pravim patriotom na

¹ Smjesa od bakra, cinka i nikla, tzv. novo srebro, op. J. Ž.

Rijeci, idu u susret osobito glede propusta kočije i voza, koji se iz stanice Bakra, vraćaju na Sušak – Rijeku."

Stigao je tako Milutin Barač u Zagreb, gdje je živio izvjesno vrijeme. U Rijeci mu je ostala gotovo cjelokupna imovina, sav životni trud. Pisao je zato 1925. godine Stjepanu Jerbiću, poslao mu novac i zamolio ga da mu skupi namještaj i sve ostalo, te pošalje vlakom u Zagreb.

Zanimljivo je da su čak u upravi rafinerije (kako piše Jerbić "gospoda u tvornici") pomogli u otpremi. Dali su, naime, za rad stolara Puža i više radnika, te materijal kojim će se spriječiti oštećenje namještaja. Sve su to uspjeli smjestiti u tri vagona ("Jedino mi nisu stala tri komada koja na nijedan način nisam mogao u vagon smjestiti, nego sam morao separatno otpremiti, u najboljoj nadi, da će Vam sve u dobrom redu prispjeti", upozorava Jerbić u pismu Barača na taj možebitni propust). Rafinerija je i poslala brzojavku Baraču da je sve otpremljeno.

Želio je Barač da mu se pošalje i vlastito kućno cvijeće koje je ostavio, ali ono je uvelo, jer ga u te tri godine od njegova odlaska nitko nije polijevao i pazio.

Rijeka je time za Milutina Barača pripadala nepovratnoj prošlosti.

Boja željeznog oksida*

Kratki roman

Te noći bio sam najmlađi. Išao sam u drugi razred Pomorske škole u Bakru. Zbog događaja koji ću opisati, pao sam drugi razred nautike. Prebacio sam se na strojarški odjel, završio školu i ukrcao se na prekoceanski brod koji plovi na liniji za Sjevernu Ameriku.

Za jednoličnih dana plovidbe po Atlantiku, sjedeći u zavjetrini kazamata i gledajući ćudljivo "mrtvo more", spojio sam pomoću svjetlucajućih morskih krljušti celuloidne sličice te dobio traku na kojoj se vidi što je moja rulja radila one kobne noći i onoga pustoga dana.

Odvrtjet ću traku koja je zaobišla montažni stol. Ono što sam rekao na sudu prije svjedočenja ponovit ću i sada: "Mogu obećati da ću u izlaganju biti iskren, ali da budem nepristran, to ne mogu".

(...)

Na Žabici smo, osim autobusa, čekali i Česija koji je skočio do svoje matere po lovu. Ona je radila kao pipničarka u buffetu Željezničkog kolodvora.

Dok smo čekali Česija, Morassi se igrao svojom plavom kutijicom, Udav je dosađivao nekom putniku, Prpa je gledao što bi zđipio, a ja sam promatrao Kapucinsku crkvu koja se nadvila nad Žabicom.

Tu crkvu sam rado gledao, ali samo izvana. Nikada nisam ušao unutra, ni ja ni moja klapa. Mi nismo ulazili ni u crkvu ni u partiju.

Kad god sam išao u kino "Beograd" ili "Viševicu", uspeo bih se uz dvostruku skalinađu Kapucinske crkve na njenu terasu s koje je bilo zabavno gledati ljude u grupama kao u nekom folklornom plesu, brodove kako ne plove, sve se nekako činilo pomirljivo. Kapucinska crkva se izdiže iz Žabice kao katarka iz jedrenjaka.

Ušli smo u autobus i sjeli na zadnja sjedala. Kroz prozor smo gledali Česija kako svojim krompastim i dugim korakom hita prema autobusu. Nismo navikli vidjeti Česija da žuri, pa nam je bilo smiješno gledati kako se sav razletio u brzom hodu.

* GZH, Biblioteka Krug, knj. 4, Zagreb 1989.

Kad je Česi ušao, autobus je već bio popunjen, no to za njega nije bio problem. Putnika ispred nas, koji je izgledao kao krupije ili muzikant u nekom opatijskom baru, uhvatio je za uho, digao ga s njegovog sjedišta i uvalio se u nj. Čovjek je mirno otišao prema prednjem dijelu autobusa. Česi je izvadio svoj "Pall Mall" i onako zadihan zapužio puštajući kolutove dima kao indijanske znakove.

Stariji bračni par, koji je sjedio ispred Česija, odmah se pobunio zbog obilnog dima. Starac je započeo kuknjavu o svom zdravlju, o svojim dišnim organima, o tome kako i bježi u Opatiju od zagrebačkog dima i smoga i tako dalje.

Morassi mu je dobacio:

– Stari seronjo! Zašto nisi umro mlad, dok ti je tijelo bilo još svježije, pa ne bi imao tih problema.

Nakon ove rečenice, koju je Morassi čuo od Česija, a ovaj pročitao u Chessmana, stari je zašutio kao sfinga.

Česi je dalje mrtvo-hladno puštao gusti dim kroz nos. Odjednom Morassi počeo pjevšiti tada poznatu pjesmu engleskih rockera, ali s punim tekstom, cijeli onaj refren koji u prijevodu glasi: "Trude se da nas pregaze; jedina naša krivica je što smo živi; njihove stvari su užasno hladne; nadam se da ću umrijeti prije nego što ostarim; dušo, ovo je moja generacija."

Kad je Morassi završio, točno u tom času, Česi je onog starog astmatičara ispred sebe lupio dlanom po čeli. Fino je puklo, ali se fosil nije ni okrenuo, uopće nije reagirao.

Tek nakon nekoliko trenutaka se okrenuo i rekao:

– Ne priznajem podjelu na stare i mlade, nego na zdrave i bolesne. Ja nisam bolestan zato što sam star, već sam star zato što sam bolestan. Za vas bih rekao ...

Žena ga je naglim pokretom okrenula prema smjeru vožnje kuda je autobus plovio posred Jadrana.

Česi je skupio koljena i upro ih u sjedalicu ispred sebe tako da sam mislio kako će starome odbiti bubrege. Ja sam sjedio u takvoj poziciji da sam Česija gledao iskosa videći mu lijevo rame i poluprofil glave. Položaj skupljenih koljena privukao mi je pogled na njegove cipele. Promijenio je one američke koje je imao ujutro kod Morassija. Obuo je svoje elegantne mokasinke koje su ga, činilo mi se, stiskale.

U rukama je nečim škljocao, poput kresanja upaljačem. Znao sam da upaljač nije, jer je cigarete uvijek palio šibicama. Poriv znatizelje podigne me s mog sjedala da vidim Česijeve ruke. U njima ugledam automatski nož veoma oštrog špica. Vratio sam se na svoje sjedalo uznemiren. Nakon kratkog vremena bacim opet pogled na Česija, a on špicom noža reže skaj sjedala ispred sebe. Pomislio sam: Kad bi u ovom trenutku šofer naglo zakočio, Česi bi starome zabio nož u leđa do korica, odnosno do automatskog dugmeta.

Šofer nije zakočio nego je uključio radio iz kojeg su "Beach Boysi" pjevali svoju popularnu pjesmu "Surfin' USA". To nije njihova čisto originalna stvar, jer je ljudi i

genijalni Brian prikačio svoj surf-tekst Chuck Berryjevom riflu iz pjesme "Sweet Little Sixteen".

Nas petorica, Česi, Morassi, Prpa, Udav i ja, pjevali smo za njima petoricom, Brianom, Carlom, Dennisom, Mikeom i Alom, ali oni su neuhvatljivi i to je čuo cijeli autobus.

(...)

Autobus je surfao kroz Preluku prema Opatiji.

Opet sam pogledao Česija. Još je u ruci imao automatski nož i rezuckao skaj na sjedištu.

Kroz prozor vidim – počele su se redati plaže opatijske rivijere. Krenule su slike pustošenja i tučnjava koje su po plažama Brightona, Bournemoutha, Margatea. Clacton-on-sea, priređivali engleski "modsi" i "rockersi". Motori, ležaljke, čekići, noževi, bokseri, lanci bili su njihovi rekviziti za makljažu, a ja sam u autobusu za Opatiju vidio prvi naš nož.

U Opatiji smo sišli kod starog ugarskog hotela "Imperial", gdje smo i nakanili otići na ples.

Bilo je prerano pa smo otišli preko puta na piće. Okružili smo par rundi gorkog pelinkovca, Česi opet za jednu ili dvije runde više od ostalih. Bio je nekako nadržkan zbog Chessmana.

Kad smo izašli na ulicu, Česi je rekao:

– Ajmo potražiti te američke mornare da ih ja malo priupitam za Chessmana.

Na to je Udav rekao da američki mornari ne svraćaju u kafiće, da ne piju stojeći nego pretežno sjedeći ili pod stolom ležeći.

Obišli smo sve kavane s obje strane glavne ulice, Šetalište Maršala Tita, ali bijelih okruglih kapica nigdje nismo našli.

U svakoj kavani popili smo po neko piće. Premda smo već puno toga bili popili, nitko još nije bio pijan ili tako nešto.

Česi i Morassi su postali nešto pričljiviji, a Udav je svoje dalje kenjao govoreći nama i cijeloj kavani istovremeno plešući uz vlastitu glazbu. Prpa je klimao onaj svoj zub i podbadao sad jednog sad drugog kao i nepoznate ljude. Nitko nije reagirao pa je bio nervozan. Za sve to vrijeme stalno je pljucao, i ne znam što mu je bilo, ispljunuo je te večeri oko 11 litara sline. Mi smo svi u klapi puno pljuicali, ali je Prpa one večeri oborio sve naše rekorde.

Najviše smo pljuicali kad smo se prepirali, kad smo bili nervozni, kad bi potencijometar gramofona okrenuli na najjače. Rock gitare bi se raspadale, mi bismo pljuicali. Kad bismo gledali pornografske sličice, pljuicali smo i pušili naizmjenično jednakim žarom.

Poznato je da nikotin koči izlučivanje sline, ali nama pljuvačke nije manjkalo. Da smo se drogirali, ne znam da li bi nam uzmanjkalo pljuvačke, iako neke droge loše djeluju na žlijezde koje izlučuju pljuvačku. Kladam se da ne bi. Šteta što nismo

uživali drogu, ona tada u nas nije bila u modi. Za nas je u modi bilo pljućanje, što možda nije bila moda nego puna usta pobune, vrlo žilave, koja se vuče u nitima.

(...)

...poslije mi tip kaže – čuo sam da nigdje ne radiš – hoćeš li doći u moju ledanu – trebamo radnike

ajde da upoznam i te ljude bez žila

tako sam se zaposlio u ledani – tamo kod Rječine gdje je i klaonica

cijele dane sam prenosio ledene cjepanice – radio sam do onog tipa koji me je i doveo – kako je radio on tako sam radio i ja – imali smo rukavice i neku bundu ali su nam se podlaktice smrznule – stvar je bila u tome da su nam se cjepanice sklizale ako smo ih primali samo šakama – na taj način išlo je sporo a mogla ti je cjepanica past na nogu – pa smo jedan drugome dodavali led u naručje – finta je bila u tome da si između rukavica i prekratkih rukava – na goljoj koži – prenio cijeli Antarkt

poslije – kad god bi se našao u nekoj prpi – osjećao sam kako mi se ruke lede

Morassi se nagnuo nad Juliettu i poljubio je u vrat – nježno joj je skupio noge i okrenuo je na bok – nastavio ju je ljubiti po vratu – ona mu je uvukla prste u kosu – njegovi crni pramenovi između njenih bijelih prstiju sjajili su se od prelomljenih ostataka sunčevih traka

Ljubio ju je lagano i meko već po cijelom tijelu – ona ja oživjela – put joj je promijenila boju – noge joj više nisu kao u mlade utopljenice – koljena su napeta i lijepo zaobljena – poljubio ju je u usta – bedra su joj poigrala kao oblutak na kori mora – nastavio ju je lagano ljubiti po cijelom tijelu – i po sisama Marylou i po trbuščiću i svugdje

to je radio jako nježno

nisam dalje mogao gledati – ustao sam – otišao na drugi kraj Delte – zavukao se u neke kope – osjećao sam se strašno osamljen

otišao sam zatim na Školjić i kupio noćnu lampicu – zašto sam je kupio ne bih znao reći – nisam mislio da će mi gorjeti cijele te noći i da ću uz nju do jutra slušati Fats Domina – onog dobroćudnog debeljka koji ima puno djece

što sam radio tih dana prije opatijskog događaja – prelistavao sam američki časopis Post – u njemu sam naišao na sliku manekena kojemu plave dokoljenke čine lijepo malo stopalo – sutradan sam išao kupiti plave dokoljenke – kiša je padala bez prestanka – obilazio sam dućane od Korza do sušačkog nebodera – nigdje nije bilo plavih dokoljenki – da sam našao plave dokoljenke promijenio bi svoje raskvašene cipele i mokre čarape

bilo mi je hladno i svega dosta – nigdje nema običnih jebanih dokoljenki

Morassiju bi se svidjele plave čarape – on je volio plavu boju – i ja sam volio plavu boju ali ne toliko koliko Morassi – ta nam je boja valjda dolazila od mora i svjetleće reklame JUGOLINIJA

Mladen Urem
(1964)

Na obali¹

ove misli nisu kao što su nekad bile
i tonovi su neki drugi
more će mi slikom svoga privida šaptati:
trajao si i još ćeš trajati
i sve je samo tvrda varka i omeđenje iluzija
a ovaj tvoj dodir, tvoj položaj i mjesto
tu, na obali gdje se spaja kopno
s beskrajnim plavetnilom neba i
mora, zar te to ne podsjeća na rastanak
kojeg si jednom davno snio
ili je to prijelaz iz ovoga u ono
što nas čeka...
i sada kažem tiše:
šuti i nemoj nikome reći
neka svatko do svoje istine dođe

Osvaldo Ramous²
(1905 – 1981)

Nitko neće saslušati

Nitko neće saslušati bolnu
molitvu, a na uzdahe ojađenih
odgovorit će samo mrmor morskoga žala
brbljav i objestan.
Ne postoji mučnija osama
od one opsjednute jekama.

Nessuno ascolterà

Nessuno ascolterà più la dolente
preghiera, e ai sospiri degli afflitti
risponderà soltanto il verso
pettugolo e insolente della risacca.
Non vi è più tormentosa solitudine
di quella assediata dagli echi.

¹ *Riječki krug redom* (poezija, proza, drama), Biblioteka omladinskog lista Val, Rijeka 1987.

² *Viaggio quotidiano / Svagdanje putovanje*, ICR, Rijeka 1982.

Mišo Cvijanović
(1946)

Đir po Korzu*

Fiumara

Najslavniju zgradu na riječkoj Fiumari, kuću Adamić, sagradio je Simeon Adamić, veletrgovac duhanom i riječki veleposjednik, koji se od svog dolaska u Rijeku do 1785. godine spretnim ulaganjem u duhan i duhansku industriju toliko silno obogatio da su u riječkom i prigradskom puku kružile bajke po kojima on ima svog "Malika", koji mu pomaže u tim smionim pothvatima. Njegov je sin bio još čuveniji Andrija Ljudevit Adamić, a praunuk legendarni riječki gradonačelnik Giovanni Ciotta. Kuća Adamić, stilski najizrazitiji primjer baroknog neoklasicizma, poslije je prešla u ruke pomorskog kapetana Dionizija Jakovčića, koji ju je poslije Nagodbe i "Riječke krpice" prodao vladi u Zagrebu. Poslije je zgradi nadograđen još jedan kat pa je u nju preselila Kraljevska velika gimnazija u Rijeci. Hrvatska je gimnazija u toj zgradi bila od 1881. do 1896. godine, kada su u njoj iznjedreni mnogi intelektualci koji su u burnoj kulturnoj povijesti Hrvatske obavljali mnoge odgovorne dužnosti, a onda je preseljena u novu gimnazijsku zgradu na Sušaku.

Riječku smo Fiumaru desetljećima nazivali i Fiumerom, ali sva ta čestita riječka i Fiumarina povijest mene u nekim dalekim godinama, s prijelaza pedesetih u šezdesete prošlog stoljeća, i nije baš toliko opčinjala. Najbolje što je moje vršnjake i vršnjakinje čekalo na Fiumari bili su famozni sladoledi u jednoj odavna pokojnoj slastičarnici, sladoledi božanstvenog okusa i fenomenalnih imena – "Tutti frutti" i "American"! A propos, izrazi famozni i fenomenalni odavna nisu u rječnicima sadašnje mladosti, kojoj je nešto takvo što super, cool, guba ili mrak. Sladoled je i inače bio najdraža slastica našega djetinjstva i dječastva i da mi je tada netko rekao da u dalekoj, dalekoj 2004. godini neću smazati ama baš ni jednu jedinu kuglicu sladoleda, rekao bih mu da je to vjerojatno koliko i da ću se ove godine šetati po Veneri, Marsu ili Jupiteru.

* VBZ, Zagreb 2006.

Kusali smo mi riječki mulci sladolede posvuda, od terase prekoputnog "Kontinental", u kojem su tada još krigle bire ispijali pretposljednji riječki boemi, literati i novinari Nikica Polić i Ljubo-Jumbo Pavešić, koji je o tome pjevao: "Bira curi z karatela, bira žuta, pena bela...", "Kontinental" koji će tek generaciji poslije nas biti zvan i znan kao "Kont", pa do slastičarnice u Garibaldijevoj, koju smo tako zvali po pokojnom kinu "Garibaldi", slastičarnice dinastije Goranaca prezimena Haliti, od kojih je Halit bio naš gimnazijski kolega. Darivali smo svojim nescima sladolede i iz ostalih riječkih slastičarnica, ali su "Tutti frutti" i "American" s Fiumare tada bili naši šampioni. Šampioni poput gazelaste trkačice Wilme Rudolph na rimskim Olimpijskim igrama 1960., na kojima je kapetan jugoslavenske plivačke reprezentacije bio naš Riječanin i moj stari prijatelj, leđaš Mihovil-Mičo Dorčić, posljednjih desetak godina poznatiji kao tata glumice Nataše Dorčić, asovi poput nogometaša Pelea, boksača Cassiusa Claya, poslije i sada zvanog Muhamed Ali, poput biciklista Fausta Copija, poput...

Na mjestu te slastičarnice poslije je godinama bila kavana, kafić, koji je prečesto mijenjao i enterijer i ponudu i ime. U tom su lokalnu, što je sada reinkarnirao u fotografsku radnju, posljednjih godina znali sjediti i živo raspravljati moj prvi "lokalni feudalac" u Novom listu, tadašnji urednik gradske rubrike Rado Škalamera, i najdraži liječnik iz mog crikveničkog djetinjstva dr. Vladimir Uremović. Obojica intelektualci, bogati svekolikih, a ne samo novinarskih i ginekoloških znanja, zaljubljenici u povijesna zbivanja, od obiteljskih preko zavičajnih i domovinskih do svjetskih, bistrili su umove i u ljetima u kojima su već bili umirovljenički iskusnici, sve do onih dana u kojima moj prvi urednik u mom profesionalnom novinarstvu nije otišao putem dobrih spominjanja na pradjedovsko groblje u Brseču.

Do ranih pedesetih godina prošloga stoljeća Fiumarom su jezdili stati riječki tramvaji, onih nekih neodređenih boja, polazeći s remize na Školjiću i vraćajući joj se na počinak. U jednom od Fiumarinih zaleđa, pak, u Ulici Pavla Rittera Vitezovića, već od ranog jutra frktali su oni teški konji, koje smo tada zvali belgijanerima, u to doba, uz poneke kamione, vodeći riječki transporteri. Što god je Fijumana i Sušačanima, koji su se tek tada učili opet biti građanima jednoga grada, postajući napokon Riječanima, trebalo prevesti, obavljali su kočijaši iliti furmani. Uostalom, i one lučke prikolice, dugačke poput omanjih maona, lukom su vukli jednaki takvi ili možda samo malo snažniji belgijaneri.

A propos, žitelji nekada Rječinom nepravedno presječena i dvjema državama raskomadana grada, stari Fijumani i Sušačani, uvijek su se smijali anegdotama o mostu na Rječini granici između Italije s fijumanske i Jugoslavije sa sušačke strane. Neka bi brižna ženska sa sušačke bande pošla u Rijeku kupiti ono što je bilo jeftinije, a u nekim godinama to su bile i budilice, zvegljarini. Furbasti fijumaski trgovac bi, međutim, prema razgovoru, saznao u koje će doba neboga ženska preko granice natrag pa bi baš za taj čas navio budilicu. Nesretnica bi sve to vješto zakamuflirala da carinici ne pronađu, ali bi u kobnom trenutku – budilica zazvonila.

Mi, rođeni poslije Drugog svjetskog rata, srećom, i Fiumarom s ove i Šetalištem Andrije Kačića Miošića s one bande, i preko svih mostova, preko Rječine kročimo slobodno, makar nekima i ne bila draga ona ploča na kojoj je ispisana Titova onoporatna poruka da je Rijeka opet i zauvijek jedan grad.

U toj će ulici, ulici zgrada koje s fiumarske strane gledaju na Mrtvi kanal, Rječinu, hotel "Kontinental"; staru Trsatsku gradinu i cijeli Sušak, a s druge na zvonik crkve Marijina uznesenja, popularno zvan Kosi toranj, iako ni približno kos kao onaj u Pisi, početkom šezdesetih prošloga stoljeća poduzetna žena jednog riječkog pomorca prva u Rijeci otvoriti pečenjaru krumpirića, popularnog pomfrita. Za jednog od posjeta mužu u Nizozemskoj vidjela je takvu pečenjaru i, mudrija od mnogih naših ministara privrede i ministara gospodarstva, shvatila da to u ono doba može biti pravi mali rudnik zlata. Pomfrit je bio hit! I sam, u škartočiću s čačalicom na jednoj vrućoj feti, a tek poslije preleven s malo majoneze. Kobasice će se pojaviti naknadno, a kečap i bogtepitaj kakvi još konfekcijski umaci tek u bližim godinama, u kojima je amerikanizacija sve nemilosrdnije počela plesati svoj nezasični ples. Od tog je pomfrita u prijetajkunskim godinama, korak po korak, sagradila kuću.

Fiumara je desetljećima, i u doba socijalizma, bila jedna od riječkih najobrtičkih ulica. Zlatari, slastičari, postolari, kravatari, klobučari iliti šeširdžije... Meni je godinama od svih tih radnji najdraža bila ona mala s imenom "Foto Dima", ponajviše zato što su u njenu izlogu uvijek bile fotografije ponajboljih nogometaša "Rijeke", sa znanom tadašnjom pozom. Veljo Naumović, recimo, ili Vladimir Lukarić i Pero Radaković kleče lijevom nogom, a na desnoj objema rukama vezuju kopačku i, naravno, gledaju u fotoaparatus velikog nogometnog zaljubljenika Dime Lekića, kojega smo svi zvali "Foto Dima". Mnogi su znali da poslije fotoaparata, najviše voli nogomet, snimao je na svim utakmicama na Kantridi. Neki su znali da voli kanarince, u svom staniću na Kantridi imao ih je i po osamdesetak, brinući se o njima neizmjernom pažnjom i nježnošću, s ljubavlju, darujući ih svima koji su voljeli male pjevače. Samo su neki znali da je bio silno zaljubljen u jednu krhku, ljepooku Riječanku, na fotografiji koje je godinama krasila njegov izlog. Kada je otišla u inozemstvo, naš "Foto Dima" odlučio je: "Nikada se neću oženiti!" Rekavši to samo sebi. U dobra je spominjanja otišao tragično i tužno. Vozeći se jednoga dana na lambretti na Kantridu, nije ni slutio da će se s Turnića na ondašnji Bulevar Marxa i Engelsa, sadašnju Ulicu kralja Dmitra Zvonimira, sjuriti neki bezumni i oboriti ga. Poslije podosta dana liječnici su ga morali otkopčati s aparata, spasa mu nije bilo. Fiumara više nikada nije bila ona Fiumara, nikada više riječki nogometaši nisu imali fotografa koji je toliko volio i njih i nogomet.

Fiumarom godinama prolazim samo kada moram. Iz jedne od zgrada na Fiumari riječki kontrolori u gradskim autobusima, "bakuli", kreću u pohode na drznike, ali i siromahe u "Autotrolejevima" busevima. Mrtvim kanalom indiravaju sivi odbojni cipli, ceuli, čifli, ni nalik srebrenastim skošćima iz mog crikveničkog

djetinjstva. Koliko god je radovala čistina i nesputan pogled pred sobom, već za ovog proljetnog, a kamo li ljetošnje nemilostiva sunca, Fiumara je od onih riječkih ulica u kojima kao da i nema hlada. A opet, sve bih ja to možda u trenu i zaboravio i prebolio kada bi uskrsnula naša stara slastičarnica, kada bi se u mojem kornetu našle makar i dvije kuglice *onog* sladoleda, jedna "Tutti frutti", jedna "American"! Prekršio bih barem u jednom danu moju gotovo iz temelja promijenjenu ishranu. Ali, mudriji su od mene rekli da se u jednu rijeku ne može dvaput ući. Čak ni u Fiumari prekoputnu imenjakinju Rječinu.

(...)

Gradsko

POČETKOM PEDESETIH prošloga stoljeća Rijekom su još uvijek jezdili tramvaji, od Školjića do Pod jelšun (Piopi), lukom su teret vukli oni stameni, teški konji belgijaneri, Riječani su čitali Riječki list (alias Novi list) i La Voce del Popolo, iako je stari kolporter Zvonko u portunu kod "Zore" (iznad koje je bila redakcija Riječkog lista) reklamirao i Borbu i Vjesnik, mnogi su se još privikavali na činjenicu da su Rijeka i Sušak sada jedno, a ne "naš Sušak i njihova Fijuma", ili obrnuto. Ali, i prije i poslije toga na gradskom se kupalištu kupao – grad. Kupala se Rijeka. U tim svježim godinama onoga poraća dva grada u jednom gradu, s obiju obala Rječine, nigdje brže i neosjetnije nisu postajali jedno kao na Gradskom kupalištu. Tu su se kupali poslijeratni činovnici, tada zvani i uvažavani i kao državni namještenici, o čemu još uvijek svjedoče neke uporne mesingane pločice na ulaznim vratima onih velikih starogradskih stanova u Zagrebačkoj ili u Ulici žrtava fašizma. U moru Gradskoga uživali su radnici Fijumani, obitelji, kojih su generacijama pripadale "Torpedu", koje je tada moralo nositi ime Aleksandra Rankovića, kao i neki brodski motori sada najvremenšnjih riječkih barki, ARAN. Solili su se tu i svi došljaci, kojima obiluje svako riječko poraće, koji su u Rijeku dolazili iz svih krajeva Hrvatske i Jugoslavije. Tada su, kao i svi furešti, riječi Kantrida, Kostrena, Vežica izgovarali čvrsto naglašavajući prvi slog. Njihova će djeca i unuci od rođenja, pak, "pripadati" pravim riječkim i primorskim naglascima. Neki su prišlići znali plivati, u svježim ih je sjećanjima još milovala slatka voda njihovih potoka i rijeka, a neki su bome svoje žene, djecu i sebe tek učili tom čudu. Naravno da sadašnjih "leptirića" oko dječjih ruku, plastičnih pojaseva ili "luftmadraca" nije bilo ni u snovima. Protiv straha od mora borili su se napuhanim crnim "šlaufima", zračnicama iz golemih kamionskih guma pa neki i danas osjećaju probadanja onog oštrog ventila. A proposit, ljudi s mora uvijek će prije skoka ili ulaska u more nekoga od kupaća upitati: "Kakovo je more?", a furešti: "Kakva je voda?"

U tim sam se godinama i ja prvi put kupao u moru, baš na Gradskom kupalištu, koje su Riječani nazivali samo pridjevom. Među brižljivo sačuvanim fotografijama, u albumima ili možda baš u staroj okrugloj limenoj kutiji s poklopcem, oslikanim

tipično američkim načinom onoga poraća, s nekim idiličnim sanjkama što ih vuče pomaman višepreg, koji i ne sluti kakav je božanstveni okus znana i neznana kandiranog voća onomad bio pod njim, moja dobra mama čuva i taj moj prvi snimak s mora. Nitko više ne zna u kameru kojeg smo fotografa, profesionalca ili amatera, gledali, ali kupaci kostimi rječito govore o vremenu, pedesete prošloga stoljeća. Na poledini je maminim znanim rukopisom, nalivperom, poruka: Uspomena s kupanja na Jadranu. Rijeka 18-VIII-1951. Došli smo iz tada silno dalekih Fužina, iako je kilometraža od tog lijepog goranskog mjesta do Rijeke uvijek bila tridesetak kilometara, nekoj daljnjoj maminoj rodbini, koja je stanovala na Rivi boduli, iznad svezremene oštarije "Mornar". Prvog jutra, opčinjen bijelim parobrodima, trabakulima i velikim preoceanskim brodovima, nisam oči skidao s riječke luke, tada još pune onog pravog šušura mnogoljudnog porta.

Gradsko je kupalište bilo kao iz filma. Drvene kabine, terase za sunčanje, trampulin (trampolino), veliko drveno kolo u moru za odmor i vragolije, banjin i strogo kontrolirani ulaz. Poznajem neke noniče sa sušačke, za pravo reč, trsatske bande i njihove vršnjaka s Belvedera, kojih i sada zazebe oko grla kada se sjete kako su s odjećom i cigaretama u visoko podignutoj lijevoj ruci vazda hladnu Rječinu preplivali nečujno poput ilegalaca samo da ih na domaku Gradskoga ne opazi strogi banjin. O, kako su zavidjeli plivačima i plivačicama, vaterpolistima "Primorja", koji su zahvaljujući klupskim iskaznicama besplatno dolazili na Gradsko kad god su htjeli! Ulaznica je jedno vrijeme bila dinar, a za taj je dinar bilo moguće kupiti dvije kuglice sladoleda, što je svim klincima najdojmljivija usporedba. Veći su mulci za taj novac vjerojatno mogli kupiti nekoliko cigareta, tada još prodavanih i na komad(!), ne samo na kutiju. A i jedni i drugi teško su dolazili do dinara.

Najbezbrizniji na Gradskom bih su mulci iz Staroga grada, Citta vecchije, Gomile. Samosvojni kao što mogu biti samo klinci rođeni u centru grada, od jutra do mraka na asfaltu i granitnim kockama, kojima tada još bijahu popločene mnoge riječke ulice, na kupanje i s kupanja znali su ići i bosu, samo u kupaćim gaćicama. Poneki bi, usput, pored dremljivih prodavača na veloj placi, lubenici iliti anguriji očas promijenili vlasništvo, okrijepivši se zdravije, makar ne i poštenije, nego što se danas njihovi unuci, koji prazne želuce pune bezdušnom bjelosvjetskom fast-food konfekcijom. Lijepo su pjevali i preuranjeno muškarački psovali, na talijanskom i hrvatskom, hodali na rukama po Gradskom, skakali u more "na lastavicu" i do iznemoglosti ronili. Junaci Gradskog ipak su bili velemajestori riječkog, hrvatskog, jugoslavenskog i svjetskog vaterpola, legendarni vratar, i sada duhom i tijelom čili šjor Zdravko-Ćiro Kovačić i pakleni bombarder Ivica-Jobo Curtini, godinama već u dobrim spominjanjima. Na Gradskom su natjecateljski sjajno skakali u more Predrag-Šero Stanković, poslije uvaženi pravnik i sveučilišni profesor, i Pino Bulva, sada samo statusom, a ne i radom umirovljeni novinar Edita, na Gradskom se bome i pakleno boksalo. Ne samo kad bi neki samouvjereni momak smetnuo s

uma da je djevojka oko koje se mota već "bezecirana" ili kad bi neki nervozniji pater familias pokušao sam dijeliti pravdu kada i nije trebalo – već i na pravom ringu. Stariji ljubitelji boksa nikada ne zaboravljaju onu daleku boksačku večer u kojoj je mladi od dvojice riječke braće Bekir dokazao da je ravan tada najvećem fajteru u jugoslavenskom boksu, višestrukom prvaku i reprezentativcu Mitroviću.

Posljednji put na Gradskom sam se kupao prije točno četrdeset godina, iako su mu tada već bili odbrojani dani, kupanje je za građane bilo zabranjeno. Te sam se daleke šezdeset i pete s mojim gimnazijskim pajdašima Babom, Rapom i Željkom spremao za polaganje ispita zrelosti u našoj Prvoj riječkoj hrvatskoj gimnaziji, štrebajući iz nekih repetitorija, koje smo najprije kupovali, a poslije prodavali u antikvarijatu i znali sve što se tada moralo znati o Miroslavu Krieži i Ivi Andriću, Shakespeareu i Balzacu, Antunu Matiji Reljkoviću i Andriji Kačiću Miošiću, a bome i o Milovanu Glišiću i Lazi Lazareviću, Prežihovu Vorancu iliti Lovri Kuharu i Ivanu Cankaru. I kupali se i sunčali. Na maturu smo došli kao s ljetovanja, ali smo svi položili, neki od nas i s odličnim.

Nikada poslije toga više nisam bio na Gradskom. Ali, ja ne moram čak ni zažmiriti, dovoljno je da mi i nesklopijene oči odlutaju i ja opet vidim drago Gradsko kupalište, mnogoljudno i živo, zaigrano i razigrano. Imala je Rijeka između dvaju svjetskih ratova i gradsko kupalište u luci(!), na kantridskom kupalištu "Riviera" kupali smo se i s pedesetih na šezdesete prošloga stoljeća, odrastao sam i na plažama i žalima Kantride i Pećina, kupali smo se i na Preluku i na Žurkovu, desetljećima se kupam u Vrbniku, ali mi i sada nedostaje naše Gradsko.

Vlasta Juretić
(1949)

Gradsko II.¹

Kad smo na *Gradsko*
skupa hodili
s nami j
potiho
tekla Ričina...
Va jednoj
istoj kumpaniji
smo bili
i stari i mladi:
sa rička dičina!
Kad se j šlo
priko staroga mosta
saka bi daska
zatancala
a
slana bi kapja
z dihon od mora
friškala dušu
i
k sebi zvala.

A onda:
Gradskoga ni bilo više!
Ni već ni onih žutih kartulin,
a cela kumpanija j spravjena
va stari škabelin...

(Sad leh blede slike
o njemu govore
Kakovoj *Gradsko* bilo
zna se:
Tu j bila
najlipša plaža uz more
a
cela se j Rika
videla s terase!)

¹ *Raskrižja*, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka 1998.

Leica format*

Fuge

Ovo ovdje nije ni selo ni grad, ispustilo je geografsku širinu i dužinu koje sad lutaju po svemiru kao violinske žice i tule. Život u ovom gradu mučno je umiranje kao u ovoj zemlji općenito.

Grad je drukčiji za onoga tko prolazi ne zalazeći u nj, negoli za onoga tko je njime bezizlazno obuzet. Drukčiji je grad u koji stižeš po prvi put od onoga koji nepovratno ostavljaš, svaki zaslužuje drugo ime.

Calvinovi gradovi nevidljivi su gradovi, a možda nisu; možda su to gradovi koje trošimo onako usput, s nogu, pa u nama njihove ruševine krune se, pa iz njih, tih "nevidljivih" gradova čiji zvonici paraju nam utrobu, u nama niču novi gradovi, nesretni, pitomi i tupi, opasni gradovi, osunčani i lijeni gradovi, koji iz nas potom pretaču se u stvarnost i mi šecemo njihovim ulicama, ljubimo se na njihovim trgovima, zalazimo u njihove škuribande, spuštamo se u njihova podzemlja, ne znajući gdje smo i zašto smo.

Stojim na kiši, pred izlogom s bijelom tehnikom i ostalim kućanskim aparatima; bijela tehnika još je jedna socijalistička ujdurma koja nikako iz jezika da iščili. "Bijela tehnika" ne postoji u rječniku zapadnoevropskih jezika, "bijela tehnika" dolazi iz siromašnih zemalja u kojima prvi električni štednjaci bili su obavezno bijeli, a crveni, žuti i plavi hladnjaci nezamislivi. Sad, kad i u bivšim soc-zemljama bijela tehnika nije više nužno bijela, ona se u bivšim soc-zemljama i dalje zove bijela tehnika, dok na engleskom "white technical appliances" zvuči bedasto. "Bijela tehnika" sigurno je u ove krajeve stigla iz Rusije, iz Sovjetskog Saveza, sigurno.

* Meandar, Zagreb 2003.

Stojim pred tim izlogom i nekoga čekam. Taj netko nebitan je, mogla bih ne čekati. Izlog je nizak, trgovina je adaptirani podrum stambene zgrade, petokatne. Noć je. Svi moji mali kućanski aparati veoma su stari, preko trideset godina; imam staru bijelu tehniku. I usisivač mi je star. Možda bih voljela imati kompletnu novu bijelu tehniku tamnoplave boje, uključujući i male kućanske aparate – toaster, sokovnik, mlin za kavu, fritezu, električni nož, otvarač za konzerve, sve plavo kao da plovim. Naslućujem kako se u meni penje razina nostalgije za novim kućanskim aparatima plave boje, možda zato piljim u taj izlog, možda uopće nikoga i ne čekam.

Za leđima mi je mali park, *prazan*, uvijek prazan, ide mi na živce. To bi bio taj suženi noćni pejzaž na kiši.

Ovaj grad ima mnogo suženih dijelova, mnogo malih organa, ima appendixa, a bez appendixa se može.

Kad pomislim na ovaj grad, zapravo na život u ovome gradu, u želucu odmah mi zatreperi, čeljusti mi škljocnu kao lokot, zabrave se, odvracam pogled koji ionako više ni na čemu ne počiva, vrtim glavom, još uvijek se ne klatim naprijed-natrag, ne njišem se šćućurena u uglu bijele prazne sobe kao oni iz filmova, još uvijek ne, ne pjevšim, takva je trenutno situacija.

Nismo se srodili ovaj grad i ja. Naše eventualno srašćivanje ne garantira rađanje obostrane, bezuvjetne ljubavi, slijepce. Gyorgy Konrad obožava svoj grad, a svakakve strahote s tim gradom događaju mu se stalno. U mrtvosti svoga grada on vidi vlastito umiranje. To srašćivanje s gradovima opasna je i, u krajnjem ishodu, besmislena rabota, vječita borba, tko će koga usisati, tko će koga okužiti, usmrčiti, vječiti duel, oticanje duha, trovanje, ta sljepoća, ta maloumna karnevalska odanost, ta perfidna, neravnopravna igra u kojoj, služeći se niskim udarcima, zaštićen nebom i vremenom, grad najčešće pobjeđuje. I mali gradovi pobjeđuju; jači su od ljudi. Dogodi se da umru, a još uvijek traju. Gradovi trebali bi biti mali unutrašnji organi koji funkcioniraju hraneći se uzajamno. Smrću jednog, odumire nekoliko drugih.

Mogao bih otputovati bilo kamo: nosit ću svoj grad u koferu i u borama svojih obraza, poput kakve karakterne greške, ostario sam u njemu, ne mogu ih se osloboditi, nisam u stanju napraviti razliku između njega i sebe. Magistralni putovi ga zaobilaze, putnici namjernici obidu ga za nekoliko sati, i do sutradan navečer sve što bi još mogli saznati o njemu, bit će već manje-više ponavljanje. Ovaj grad zanima samo svoje žitelje, ali ni njih naročito: unaprijed prodana provincijska nogometna utakmica u čijem drugom poluvremenu domaća ekipa već samo baulja po blatnjavom terenu. Zapušten, namrgođen, nervozni grad, cvili kad treba donijeti neku odluku, nema smjelosti stvari nazvati svojim imenom, zaboravlja svoje zakletve, pridružuje se uspješnijima, snažnijima, oponaša ih i mrzi. Od kobne slučajnosti da je u pokeru povijesti dobivao uglavnom loše karte, nikako se nije mogao oporaviti: rastura svoje stanovnike, za sve plaća dvostrukim vremenom, polovica dana ovdje prolazi u simuliranju života, u baletu rada, ritualnom trčanju u mjestu.

Čiji je to grad? Konradov ili ovaj ovdje grad, tvoj grad, "moj" grad?

Dodijale mi već njegova uciviljena samoobmanjivanja, prepredene teorije kojima opravdava svoju pokunjenost, njegove fiksacije koje tvrdoglavo potura kao stvarnost; i ova režirana protrčavanja kroz šibu, iz nekakvog inata, ta drčna bježanja iz škole, sve te podmukle osvete, režeće parole kojima čita bukvicu svojim profesorima: danas meni, sutra tebi; imam i ja dugačke ruke, jednom ću te gadno dohvatiti; više volim da ni ja nemam, samo da ni ti nemaš; pijemo iz iste čuture, pišamo u isti jamu, ako se izdvojiš, možeš se slikati.

Kad se uklone nesporazumi, život u gradu postane jednostavan i linearan. Treba ukloniti nesporazume.

Pokraj kompjutera stoji mi telefon. Kad zazvoni a pišem, pružim ruku i podignem slušalicu. *Nemoj odmah podizati slušalicu, kaže Veronika. Pusti da zazvoni najmanje triput. Kad podigneš odmah, ljudi pomisle, ova ništa ne radi, samo čeka da ju netko zove.*

Iznutra, ovaj grad je skvrčen. Iznutra on je suh kao isluženi jainici, kao mumificirane male ljudske glave, preparirane, kao glavice kojima onaj zlokobni Conradov Kurtz ukrašava prilaz svojoj jazbini, dok njegova afrička ljubavnica samo strijelja pogledom svakoga tko mu se približi i zveckna narukvicama. Ovo je grad koji, za razliku od onih nevjernih, njegovi vjerni stanovnici obožavaju listati. Ti Gradu odani ljudi govore – *Mi s ponosom listamo naš grad i čitamo ga, tako vele. Oni slažu krpice svoga grada koje zovu povijesnim krpicama, To su povijesne krpice našega grada, kliču, a zapravo brljaju po imenima mrtvih ljudi, iskopavaju brojeve mrtvih godina, uporno i umišljeno. Uranjajući u mrtvost svoga grada (neki) njegovi građani perpetuiraju odlaske na tavane (ili u podrum) svojih života gdje traže otpatke virtualne stvarnosti. Tu sam, ne izlazim, kroz prozor promatram kako se stvarnost, stvarnost ne samo ovog grada nego stvarnost općenito, kruni, nagrizena prošlošću. To je nikakva stvarnost, to je stvarnost pohabana i potrošena, što se tu može.*

Sjećanje je ponovljivo: ponavlja znakove da bi grad počeo postojati...

Suprotno gradu mrtvih, Laodamija nerođenih ne prenosi nikakvu sigurnost stanovnicima Laodamije živih, već samo strah. Pred mislima posjetitelja naposljetku se otvaraju dva puta, i ne zna se koji donosi više tjeskobe: misao da broj budućih uvelike nadilazi ukupni broj živih i mrtvih...; ili pak misao da će Laodamija nestati, ne zna se kada, a s njom i svi njezini građani...

Ima jedna uličica, ide nizbrdo, steže je malo stubište, kratka je i brza i borovita. Zove se Viktor Finderle. Naravno, taj Finderle mrtav je jer inače ne bi bio prikucan na bijelu mramornu ploču. Sve ulice ovdje, a to je značajna promjena u odnosu na socijalizam u kojem su ulice obilježavali metalnim plavim pločama, potrošnim, plavim pločama s bijelim slovima, također potrošnim, sve ulice ovdje nose mramorne table na kojima nazivi su uklesani pa kad padnu puknu. Inače, taj Finderle bio je liječnik ne baš davne smrti, neki ga još pamte, valjda. Istraživati Viktora Finderlea a

ne moći saznati što je Viktoru Finderleu dolazilo u san, ne moći saznati je li Viktor Finderle nosio smeđa odijela ili siva, cipele s plastičnim potplatima zimi, a pletene smeđe sandale sa sivim soknama ljeti, ili možda mokasinke od teleće nape i košulje od egipatskog popelina, besmisleno je. Možda je Viktor Finderle u zajedničkom stanu pred spavanje četkicom za nokte prao ovratnik na tada tek lansiranim košuljama od mutnobijelog najlona, jer svuda po Jugoslaviji bilo je poprilično zajedničkih stanova u koje su utrpavali ljude izbačene iz vlastitih, privatnih stanova, pa je nastupio višak ljudi i manjak stambenog prostora, što danas kad se gleda nekako isklizava iz svake logičnosti. Plastične košulje bile su vrlo popularne u soc-siromaštvu, kao uostalom plastika općenito, iako se u njih, u te plastične košulje, uvlačio miris muškog znoja i jeftinih cigareta od vrhunskog makedonskog duhana pa bi na pojedinim mjestima (ispod ruke) te košulje bespovratno požutjele. Muškarci su prali svoje plastične košulje pa tako možda i doktor Viktor Finderle. A možda je Viktor Finderle bio Židov. Ako je bio Židov, možda su mu neki bliski obiteljski ljudi nestali, možda su mu doista oduzeli stan, a možda kao preživjelom Židovu baš njemu nisu. Možda je doktor Viktor Finderle bio obrezan, ako je bio Židov, a možda i nije; nisu svi Židovi obrezani. Možda je doktor Viktor Finderle imao dvanaest košulja pastelnih boja, plus šest bijelih, sve od batista, sve poslagane u ormaru, a peglala ih je možda njegova žena Magdalena Finderle, rođena Buseho, a možda ih je peglala sluškinja po imenu Laura, Rosetta ili Perla, ljepotica ride kose s mladežom iznad desne obrve, nevjenčana majka malog Samuela ili Miguela, nezakonitog sina odvjetnika Pauznera, prijatelja i vjenčanog kuma doktora Viktora Finderlea, a možda i majka nezakonitog sina svećenika Cauza; danas vidimo što sve svećenici rade iako to rade od pamtivijeka, sve je moguće i nebitno. Je li Viktor Finderle bio ginekolog ili kardiolog, nebitno je. Možda se doktor Viktor Finderle uopće nije zvao Viktor Finderle nego Dorian Fuchendrider i uopće nije bio liječnik nego arhitekt. U ovom gradu bilo je arhitekata koji danas također stanuju pod malim mramornim pločama, na raskrižjima, visoko.

Da se nisam jednog sparnog ljetnog podneva zaustavila na odmorištu stubišta doktora Finderlea na kojem se danas nalazi kafić s tri stola, ne bih znala da je Viktor Finderle postojao. Da me nije onako gledao odozgo. Da nisam vidjela da se rodio 1902. i da je umro 1964. kad sam ja maturirala u gimnaziji "Moša Pijade" s temom o Luju Adamiću koji se u Americi navodno ubio, premda se šuška da su ga ucemkali neki agenti iz političkih razloga jer bilo je to doba makartizma kad je FBI pratio ljude; samo je pratio ljude i skupljao povjerljive podatke. Poslije je FBI malo popustio u tom praćenju i prislušivanju jer arhive su se punile takvom brzinom da je ponestalo mjesta. Imam neke dosjee iz tih FBI arhiva, ne bih o njima sada.

Ponekad, znaju se dogoditi neobične podudarnosti, ali te podudarnosti nemaju veze s ovim gradom, to su podudarnosti općenite, životne podudarnosti, preklapanja, ukrštanja, slučajnosti nikada do kraja odgonetljive, to su mali svemirski zemljotresi, to je propušteno vrijeme, istopljeno vrijeme, nalik na literarne izmišljotine, neuhvatljive.

(...)

Ovdje "Aida" prvi put dolazi 1885, iz Italije. Otvara se novo kazalište i tiska se svečani plakat koji tadašnji gradonačelnik Ciotta, u kičenoj metalnoj tubi simbolično polaže u temelje zgrade. Osamdeset pet godina kasnije tuba se iskopava, prave se reprinti tog plakata, pa danas on krasi male džepne i velike zidne kalendare koji se na prigodnim prijedodnevničkim teatarskim obljetnicama i svečanostima, uz domaći pjenušac, lokalne novinare, lokalne fotografe, lokalne umirovljene glumce, pjevače i balerine, dijele džabe. Grad je ponosan na taj svoj prvi kazališni plakat iako ne znam zbog čega, bilo bi to kao da se ja ponosim svojim lijepim dugim nogama koje su danas debele i mlohove i deformirane. Ubrzo nakon pojavljivanja plakata za "Aidu", ovdje kazališni plakati izlaze iz mode, ali zato iz Beča i Budimpešte, iz Trsta i Firenze pristižu plakati za čokoladu, kakao i likere, za kavu, za odjeću, za male jeftine plesačice, jer tada u ovome gradu trguje se svim i svačim, život buja. Taj bujni život, taj uvezeni život, mami mnoge u ovaj grad, pa se neki u njemu čak udaju i žene, ali najviše njih ode čim uzmogne, i tako sve do danas.

Dok žena u Egiptu rada golemo dijete, Haider za šefa male austrijske židovske zajednice, koji se zove Ariel Muzicante, izjavljuje da ne shvaća kako netko tko se zove Ariel može imati tako prljave ruke. To se događa na Pepelnicu koja također valjda neki je vjerski dan, kao i Tijelovo za koje pojma nemam što je.

Sveti Vid zaštitnik je ljekarnika, pivara, plesača, glumaca i gluhoonijemih. U staroslavenskoj mitologiji bog Vid bog je svjetlosti, plodnosti i ratne pobjede. U desnoj ruci obično drži rog obilja, a u blizini mu se uvijek nađu kotao, kao simbol hrane, i palma, kao simbol duše, pobjede, uspona, obnove i besmrtnosti. Grad koji ima takvog zaštitnika morao bi biti grad sretnih ljudi koji ne bi trebali imati problema. Vele da grad u kojem trenutno živim štiti baš taj svetac, a opet, grad je to neveselog puka i velikih praznosti.

Osim viška pekarica, ovaj grad ima određenu količinu stanovnika s kratkim vratovima. Ali, to ima svako naselje. I meni se vrat skratio. Glava mi se uvukla među ramena i sve teže okreće se lijevo-desno, sve češće gleda ravno preda se. Nekada, imala sam lijepi dugi vrat, sad pri njegovom dnu sa stražnje strane stoji mala grba koja možda jedino udarcem čekića mogla bi se razbiti, ali tko će se baviti takvim tricama.

U trafici čovjek kupuje metke za svog sina. *Dajte mi metke za mog sina*, kaže prodavačici. *Dajte mi kapisle koje rade bum, bum, bum*, veli čovjek i maše ispruženim kažiprstom po trgovini, sve vrteći se oko svoje osi kao da pleše. *Kupite sinu slikovnicu*, kažem čovjeku. *Jebi si mater*, kaže on.

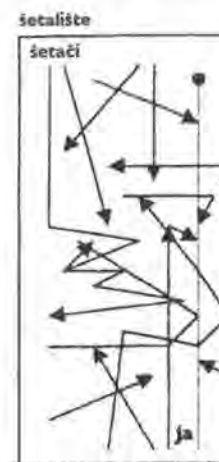
Ovakvi susreti nisu dobri za pisanje.

Ponekad s nekim ljudima pričam o malim životinjama. To su često prodavačice novina. Ponekad one me pitaju. *Jeste li vi Srpkinja?* Ponekad nagnu se preko pulta i tiho kažu: *Ja sam Srpkinja*. Onda se obje nasmiješimo.

U ovom gradu ima ljudi koji čitaju mičući usnama. Dok čitaju šapću. Pogotovo na autobusnim stanicama i dok se voze. Svuda naokolo ima šapata koji ulaze u uši i zuje.

Bila sam na jednoj izložbi. Vidjela sam ženu koja jede vrlo polako i koja mljacka kao krava kad preživa. Usne joj šecu lijevo i desno. Dok joj usne šecu, ona gleda preda se nepomično, onda prvo kažiprstom, pa noktom malog prsta desne ruke očisti zube, onda pokupi šunku sa sendviča, banane i mandarine s ovala, njima napuni malu kesu, *šunka je za moje mačke*, veli, *banane su za mene, jer negdje sam zaturila zube*, veli, onda ode.

Kiše su obilne u ovom gradu. Nenormalne, kao i sve ostalo.

Ovdje hodači idu u šreh. Dok koračaju, trzaju se i naglo skreću kao da tamo, ukoso, ima nešto važno. A, nema. Najviše hodača ima na šetalištu, a šetalište je gotovo nezaobilazno, presijeca grad. Na šetalištu, uljudenog hodača, onog gradskog, spopadnu velike muke. Većina ovdašnjih hodača stvara prepreke onima koji koračaju ravno, ali to nije zabrinjavajuće jer ovdje malo je onih koji koračaju pravo, ljudi uglavnom idu ukoso pa ne primjećuju sav taj hodajući užas. Ti silni cik-cak šetači motaju se jedni drugima među noge, no to im ne smeta, međunožno motanje prihvaćaju mirno, misle da tako treba. Dok se motaju, šetači često jedu pecivo. Jedno im se pecivo zove slanac, ono je usko i trideset centimetara dugačko, gnječavo je i slano, a drugo im se pecivo zove baškot, hruštin ili škrtatica, u obliku je kotura, tvrdo je i mrvi se po odjeći.

Ponekad kažem, bilo bi dobro pojesti đevrek, a oni pitaju što vam je to. Mene tad odmah spopadnu nervoza i očaj. Odmah bih da se vratim ili bar da odem, samo nemam kud.

Male tople pekarnice s malim toplim mirisima naročito mi idu na živce. Ranije, u drugim mjestima, male tople pekarnice znale su me razveseliti. Recimo u Turgiju. Turgi je švicarsko selo pokraj Badena. U njemu najviše je bilo danskog peciva.

Dansko pecivo okruglo je i u sredini ima glaziranu marelicu koja izgleda kao jaje na oko i nikakve veze nema sa švicarskim selom Turgijem.

Malo švicarsko selo možda se nije zvalo Turgi, nego Unter-sigenthal, pa se zato u njega dansko pecivo uklapalo. Ovdje s uklapanjem iskravaju problemi.

Vanjske pojave ovdje su iščašene.

Promatrano sa strane, krišom, ovdje se primjećuju i razne nervoze. To su skrivene i potisnute nervoze. Kad ljudima popusti pažnja, iako su ljudi uglavnom na oprezu, vrlo se trudeći da im od svega baš *pažnja* ne popusti, nervoze im ulijeću u stvarnost i prave rusvaj. To su maligne nervoze i ljudi ih se plaše. To su striptiz nervoze. U njih spada i pješačka nervoza. Ovdje će vas (nervozno) uvjeravati kako

je njihovo nakaradno varoško hodanje zapravo skladno, ravnomjerno, ugodno, jedino moguće varoško hodanje, ali u rijetkim trenucima intimne iskrenosti, možda samo u oblačku sna, možda samo tada, kod tih obezglavljenih šetača zatitrat će čežnja, bolna i golema čežnja za prostranstvom oranica, za zelenilom pašnjaka bez kraja. Tamo, putovi nisu popločani.

Ovo nije mjesto za gradsko hodanje. Gradski se može hodati recimo "lungomare", jer kad se hoda "lungomare" nema vrdanja. "Lungomare" uska je staza, putić smišljen isključivo gore-dolje. Šetači se te uske staze drže kao pijan plota, nemaju kud. Tako, zahvaljujući putiću uz more, većina ovdašnjih varošana uči hodati gradski. Oni obožavaju svoj "lungomare". Tamo odlaze uglavnom vikendom, a svoju šetnju, svoje hodanje, shvaćaju ozbiljno, kao kakav trening. Svoje hodanje varošani shvaćaju do te mjere ozbiljno da dok hodaju uopće ne govore, samo hodaju. Gore-dolje. Uče hodati. Gradski. U pobožnoj tišini.

Takvo hodanje, lišeno svijesti o postojanju drugog, to samoživo hodanje nalik na izbezumljeno, dezorijentirano trčkanje obezglavljenih kokoši, podsjeća na hodanje pod anestezijom, to je gluho hodanje i slijepo. Još, hodači ovdje dok hodaju mašu nogama žustro, prave velike polukrugove kao da od sebe tjeraju male duhove.

Čovjek koji živi u selu /varoši/ s vremenom oglupavi, a da to i ne primijeti, jedno vrijeme vjeruje da je originalan i da koristi svom zdravlju, ali život u selu /varoši/ uopće nije originalan, već je bljutav za svakog tko nije rođen u selu /varoši/ ili za selo /varoš/ i samo šteti njegovom zdravlju. Ljudi koji idu u selo /u varoš/ propadaju i žive neki, u najmanju ruku, groteskni život koji ih najprije vodi u otupjelost, a zatim u smiješnu smrt. Preporučiti gradskom čovjeku da ide u selo / u varoš/ da bi preživio jest... podlost. Svi ti primjeri ljudi koji su iz velegrada otišli u selo /u varoš/ da bi tamo živjeli bolje i duže jesu svi odreda užasni primjeri.

To kaže Thomas Bernhard. Da je živ Thomasa bih Bernharda zaprosila, zaprosila bih ga, rekla bih mu, Thomase, ostani negdje u blizini, Thomase, tvoja fuga sviđa mi se, pokaži mi kako se odlazi, a ja ću ti donositi kutijice za disanje.

Oni obožavaju svoje šetalište, stalno govore, mi obožavamo naše šetalište, o njemu čak i pišu. Vjeruju kako kad na njemu su, na tom svom šetalištu, kad po njemu zuje, vjeruju da tad imaju uvid. U manjim mjestima važno je imati uvid, bez uvida život bi bio besmislen. To su pristojni uvidi, nehajni uvidi, koji govore – mi vidimo a ne vidimo, mi znamo a ne znamo, mi slušamo a ne čujemo, mi se ne namećemo. To su uvidi-maske koji prikrivaju fanatičnu i isključivu usredotočenost na vlastite živote. Svijet ovdje je pristojan, nenametljiv i suzdržan, *mi smo pristojni, nenametljivi i suzdržani*, kažu, *mi gledamo svoja posla*.

Ovdje je dosadno.

(...)

To šetalište ustvari staza je na dnu uske i dugačke kutije bez poklopca. Tom stazom, kao male limene igračke na navijanje, klize figurice tamo-amo, lijevo-desno, naprijed-nazad, bez veze. Nema izlaza. Zidovi kutije visoki su, pa figure dolje izgledaju nepojmljivo male, pogotovo ako se promatraju izdaleka, samo što nema mnogo onih koji izvana vire što se tamo unutra duboko dolje događa, kako sve to vrije. Ponekad, figurice postaju nalik na leglo hrušteva puštenih na slobodu, na više legla žohara koji zaštićeni hrskavim oklopčićima trčkaraju naokolo, katkad i u krug, pokušavajući izvući živu glavu, umaći nevidljivoj stopi koja se spušta odozgo, s neba, i samo što ih ne zgnječi. Ali to je kad se nebo smrači, inače život na dnu kutije sasvim je živahan i šaren, sasvim pristojno, recimo, raznolik. Nekoj navijenoj limenoj figurici, nekom hruštu, duboko na dnu uske i dugačke kutije možda i dođe da se iz nje izvuče, da grebući nožicama o skliske površine visokih zidova dospije na vrh, iznuren, izranjavljen, bez daha, ali što onda? Preko ruba nema ništa, samo crna rupa, kozmička.

(...)

Modeli mimikrije*

Da je nad Kvarnerom vladao barometarski minimum koji se kretao u istočnom pravcu prema maksimumu što se protezao nad Rusijom, da ste u to doba putovali vlakom od Beča do Rima, na stanici u Beču mogli ste, ako ste imali malo sreće, na peronu uočiti vlak koji je vozio za Fijumu, ali više ne vozi. Da ste koje stoljeće ranije krenuli poštanskom kočijom, ali ne Fordovom, stigli bi u St Veit am Pflaum bar tako piše Valvasor pod jednu grafiku na kojoj se od drveća (schljive?) ne vidi Rika. Ako i danas, uz pomoć točna geografska pomagala uočite neprotežnu točku, crnu, s dva kružića oko nje, sedam i pol centimetra od Beča, 12 centimetara od Rima i 17,30 cm od Petrograda, ubodete prstom ili šestarom, to je Rijeka. Kad sitnozorem približite svom vidnom polju tu mrljicu, morate imati jaki durbin, uočiti ćete da je Rijeka grad. Svatko zna što je grad. Urbani pejzaži snažno se suprotstavljaju ruralnima. Kompleksne vizije karakteriziraju gradove: velike zgrade jedna nasuprot drugoj, komplicirani sustav ulica i prometa, stare i degradirane četvrti, nove četvrti, impozantne javne zgrade, vječno u pokretu i žureći ljudi. Tko su ti ljudi? Oni su građani. Tko je građanin? To je već malo teže reći. Građanin je, no recimo, subjekt, pače, individuum jedan. On recimo može biti mlad ili star, debeo ili mršav, i sve ostalo što zamislite. U Zapadnoj Europi njegova populacija prelazi 60% dok u Americi i Kanadi ta je brojka još veća. Evo, ako još podesite vaš sitnozora, jer dalekozora ste odbacili, u građanina se po sitno zuri, vidjet ćete točno preko puta NO-trga, trga koji je negacija trgova, takovog jednog građanina što jedva čeka da vam, uz novine i kavu, nešto važno priopći. Ma kako je samo smiješan. Ako baš želite znati, iako imenu gradova ne treba pridavati naročitu pažnju, riječ je o građaninu grada Rijeke. Kako znamo? Jednostavno, da je riječ o građaninu npr. Petrograda on bi šetao Nevskim prospektom, pijuckao u Nevu i čitao Petrogorodski List. Da je kojim slučajem bio građanin Rima bio bi navijač Lazia i čitao Messaggero od zadnje stanice negdje lungo Trastevere. Da je pak, strpite se, bio građanin Beča šetao bi uz prljavosmeđi Dunav, pio kapuciner i igrao

* Adamić, Rijeka 2000.

šah "Kod Pepija". Ali nije. Sjedio je u nečem što je bolje ne nazvati kavanom, pio nešto što bi nezalac zvao kapucinom a čitao provincijski list s metropolitanskim ambicijama i zurio u nezgrapnu i neutješnu prazninu usred grada koja čak i nosi naziv trga. Taj je trg bio i jest još uvijek u Rijeci, gradu što je nekad bio velikom pomorskom lukom, a sad je mramorni grob financijskih institucija, pozornicom provincijalna ukusa gradskih očeva i majki i izlogom tehničke željezarije što se nudi domorocima za pregršt i više tzv. deviza. Kao butiga kolonijalne robe šinjore Štefi samo što smo u kapitalizmu. Iz svih gradskih otvora naviru crni i crveni mravi što na nemilosrdnom danjem svjetlu postaju smeđi na onaj zaudarajući ekskrementalni način na koji samo oni znaju iz govna za sebe napraviti pitu. Pa što onda? Trebalo bi nekud otići, ali tko garantira da drugdje nije tako ili slično? Gdje je zaklon? Što ostaje? Nada se preobrazbi. Ako može gusjenica... On sluša glasove, on pripovijeda. Ljudi su tu, tu je prijatelj i vino. Sve je jednostavno. Kao i uvijek on se vara. On je – građanin.

(...)

50 +

To je priča o nama. Mi smo neuravnoteženi, neurastenični, nerazumni, umiljati poput divlje mačke, suptilni k'o afroslonovi, živaca poput cigaretpapira (- Hallo Lulu – Riječka tvornica papira?). Fantazija nam je kao u sedamdesetgodisnjaka, naše je strpljenje kao u adolescenata, razboritost sedamgodisnjaka a odvažnost Oblomovljeva. Zbroji – oduzmi, dobit ćeš one iz naslova – nas dešperadose. Naše nas žene jedva trpe, što mogu jadnice, žrtvovala su nam najbolje godine svog života a mi nismo dogurali čak ni do ambadorskog mjesta u Tunghuziji. Na nas su protratile svoju svježinu, opskrbile nas potomstvom što je, na sreću, više njima nalik a mi se potucamo po kavanama i pričamo o eklipsi ecclesiae ili o Prva Tri Minuta kad je sve nastalo. Za nas su postizborne koalicije moguće sa svima osim s vlastitim razumom. Pri tom smo svjesni svoje inferiornosti. To je dokaz da ne znamo misliti politički. I da ćemo, kod kuće, dobiti po – glavi. Mi uvijek možemo ponuditi svoju glavu na – nekoliko načina: mariniranu s gljivama koje naberu Jimmy i Marko, alla wild kako ju ja, onako razbarušenu i nepočesljanu, mogu prirediti za konzumaciju, uz odabir prigodnih jazz tema za što je zadužen Rene. Iako smo, časna riječ, pristojno obrazovani, poneki čak i vodeći stručnjaci u svom području, neki s doktorskom, neki pak s inženjerskom titulom, nitko nas više ne pita za mišljenje, ni oni koji znaju manje od nas niti oni koji ne znaju to što mi znamo. Imaju potpuno pravo. Mi bismo im, kakovi već jesmo, mogli ugroziti vjeru u napredak ili, bar, vjeru u vlastitu karijeru. Ili možda zdravlje. Neki od nas već znaju odgovor na pitanje: Ima li života prije smrti, ili od čega se umire – od nedostatka društvenosti. – "Nije problem umrijeti već kako se ispričati zbog tog gafa onima koji ostaju." – kao da čujem jednog od nas... Mirko uostalom umire od raka, dok nas zabavlja citirajući Marxa, Željko od insuficijencije realiteta, Marko je u komi zbog tvornice

aluminija koju mu oteše crvenokošci a ne vratiše crnjaci. Jedino Rene ne umire. On drži da pravni postupak koji je Smrt poduzela glede pokušaja umiranja u svezi s njegovom osobom pati od toliko pravnih nedostataka da je presudu moguće odgađati Ad infinitum. Dobro, tu je i Jimmy, nesudeni docent matematike i logike, pretplaćen na Oxford Logical Review, škrt ko Škot jer je Istrijan, pravi se da je pomorac. Čak je završio pomorski faks i postao Barba ili nešto slično. Plovi južnim i sjevernim morima, ma vukojebinama, i davi nas i spašava od dosade svojim analitičkim deskripcijama Hamburških CD-shopova ili Brazilskih ljepotica noći, snimljenih pri razgovoru o rekurzivnoj logici te zblenutih objektivom kamere. Kak na filjme! Marko, najbolji od nas, ili s najviše energije, zadužuje svoju i svojih budućih unuka egzistenciju, kupujući jahtu na kojoj ćemo svi, njegovi prijatelji otići u dužničko ropstvo ili barem poslužiti kao lagane mete lokalnim gangsterima koji misle da su mjesečne kamate od 78,5% "prijateljski ustupak". Mi čak nismo iskoristili ni priliku demokratskog prevrata – nitko od nas nije postao premijer, ministar čak ni obični državni tajnik, zbog čega smo, jednoglasno zaključili da smo licencirano nesposobni. Naše drage supruge, družice naše, nisu pobjegle čak ni s unproforcima a kamo li sa stranim dopisnicima ili čak čuvenim finskim književnicima – skijašima, što nas ipak malo žalosti – prestižno bi bilo imati bivšu ženu europski dobro plasiranu. Ma gnjusi smo mi, to je jasno i možete nas, o pravednici, prezreti zbog našeg tako malograđanskog zapomaganja. I, tako smo malo junačni, uopće nemamo osjećaj, feelingom zvan, za velike, herojske, povijesne stvari. U ova teška a tako slavna vremena mislimo na, da prostite, pizdarije. Ma zatuć nas treba, sorit, u zemlju nabit. I neka, pri tom, svira Satchmo: "All that Meat and no potatoes".

Andrija Vučemil
(1939)

Riječki karneval 2001.¹

Nisu spale maske iako je bura burila
u veljači sasvim neozbiljnom i prevrtljivom mjesecu
(kažu da je to samo zbog ženskog imena)
što je bilo za očekivati nakon pobjede
i trećesječanskih izbora
hvalatibože napokon je sve vraćeno
na svoje mjesto
i kotač povijesti se kako treba zavrtilo...

...trube i zvone zvončari buri usprkos
oznojeni plešu u čast princa karnevala koji će jamačno
na feštu po običajnom pravu i nepisanom zakonu
zakasniti
ali sudbinu neće moći izbjeći
bez obzira na količinu popijenog alkohola
bit će obješen ili spaljen
ovisno o mjestu
u kojem se bude zatekao
nespreman na ovakav kraj i zlu sudbinu...

a tko će nam grijeh odmrstiti pita me jedna nonica
u bikiniju koji zaista nema više što prikrivati...

dok mesopust posti svoj post
na visoku katrigu kao neko prijestolje postavljen
očekuje svoju huđu sudbinu...

¹ *Kvarnerski krug...*, Graftrade i RNZ, Rijeka 2003.

primeri vežbanja ludila*

ili janko polić kamov
na putu u barcelonu

Za ovu knjigu, sasvim neobavezno, pozajmio sam sudbinu Janka Polića Kamova, bolje rečeno desetak prizora iz njegovog života. Biografskih namera nisam imao. Tekst bi trebalo čitati u duhu naslova – nikako dubokoumno i u traženju simbola i metafora.

(...)

XVII

Ljubo Wiesner napisao je:

Porodica Polić doselila se upravo sa Sušaka iza propasti velikih brodskih poslova, i sa vremena na vreme prošao bi odajom sedi gospodin sa bradom *a la Gambetta*, osmehnuvši se i rekavši nekoliko šaljivih reči na račun svojih sinova. To je bio Ante Polić (čuveni Bog-Otac-Pan kojeg je jedna od čudotvornih Kamovljevih vizija smestila da, sa rastopljenim grumenom zlata u utrobi, skakuće vinogradima iznad Bakra i onima pred Rimom). Savremenik *risorgimenta*, spasivši u krahu tek potpunu biblioteku Mazzinija, Tommasea, Giustija, Leopardija, Carduccija, u kojoj i sve hrvatske tekstove, počev od Marka Marulića (u Akademijinom izdanju), pa sve do svojih dana, poreklom Hvaranin, pisac političkih brošura pod šifrom A. P. Starogradanin, borac u hrvatskom antiitalijanaškom pokretu u Dalmaciji uz Erazma Barčića zacelo najbolji ondašnji poznavać italijanskog jezika i literature. On je voleo i respektovao svoje sinove i njihove prijatelje, no, pokazavši da nas ipak, sve zajedno, smatra decom, što je nas, razume se, smetalo.

Gledajući Janka kao kmezavo stvorenje, zverčicu sa grudnim krstovima, pačjim nosom koji se iz profila činio kao zavrjala čigra, natuštenih obrva poput povijena oboda kačketa, sa atlasnom bluzom u odrazu sočiva i slamnatim ognjem kose, Ante Polić je verovao da se Janko iz Crne Gore nije vratio naslepo i slučajno, ali je hteo,

* puff-roman o "senci jednog kočijaša koji je senkom jedne četke ribao senku jednih kočija" pod naslov s autorovom napomenom: "iz tuđe knjige, str. 41.", naklada CDD SSOH, "Novo slovo" Suvremeni hrvatski pisci, Zagreb 1981.

bez obzira na to, da toleriše sve što treba da odluči njegova slobodna volja, sve ono što se Janku naspelo. Mada je to ličilo na igru u kojoj je želeo da ne pobedi niko, ali svako svestan da gubi, bar prividno, onaj ko progovori o zajedničkoj mori.

Tako je to Janka u jednom trenutku ležerne napetosti podsetilo na sinonime i slike što ih uvek doživi posle napuštanja određenog mesta, grada i slike. Neko drugi bi pobesneo, pocikivao, vežbao svoju nekontrolisanu ludost i davao je sabesedniku kao sopstvenu zamku u kojoj će neko smestiti njegov život kao mačje pandže u šape, kao mršavo konjče u senik. Kasno je otkrio svoju nameru da namerno izgubi i da priča o putovanju, da se seti volšebnog očekivanja svog oca da se pretvori u detence, a Milutin, Vladimir, Mijo Radošević, Nikola, Vladimir Čerina, Josip Baričević i ja, u štambilj koji ima da ovekoveči hristoprodavca kad iz njega zastruji hladovina i pocepano nebo crnogorskog pejzaža.

– Posmešljiva je zapravo zanemlost događaja koje ću, onako mimogred, da vam ispričam – zaunjka i reče Janko zadevački društvu. – Hteo sam na taj put, hteo sam da glumim. Da stavim na glavu lisičju šubaru, sednem na drveni divan, osećam seljačke bivake, barsko rastinje i kiseo zadah kože ispod cicanih haljina. Možda bi bilo lepše da sam seo na štulu (ne na sedalo) velosipeda i kijao kao švaler kome je palo ćebe sa leđa. Hteo sam da glumim, ali što sam mogao da radim? Mislilo sam da moji talenti duvaju kao lahari, kišni vetrovi, kao grane trnjaka, a ispalo je da ih može sprati povetarac, kao patrljke, stenice, zvečke. Nisam hteo da verujem kada mi je Lazar Lefkovic rekao da ću biti bedni šaptač, baš u vreme kad je trebalo da dajemo Ibsenove *Aveti* pred knezom Nikolom.

(...)

XIX

Ante Polić sa bradom *à la Gambetta*, počasni direktor u padobranskom društvu u Senju, gledao je u čoveka koji je umeo da svojoj unutrašnjoj priči domakne autentičnost i nemu poslušnost, što je verovatno proizlazila iz besnog gestikulisanja. To je zamaralo Jankovu majku Gemmu Gerbaz (najsajjniju zvezdu u sazvežđu Severne krune), pa se ona pomerala sa mesta pričanja sa prirodnom neprimetnošću, što je pripovedačima ulivalo poverenje i hrabrost prema ukidanju obzira i rečnika aristokratije.

Sve bi se posle tog povlačenja moglo opisati ovako:

Sedeli su oko Janka u polukrugu. Vreme se upravo pomeralo onom trenutku kad je neko mogao uskočiti svojom replikom, pitanjem za šlagvort što će se pretvoriti u lične dramske zamorčice, naizmenično provejavanje bledog mastila kroz jezične krasuljke. Što god je moglo da se ispričava stajalo je u određenoj ravnoteži spram svojih zagrejanih saučesnika.

(Što ćeš sad da učiniš i uočiš? Hoćeš li lepo da se spremiš za ishod koji si verno očekivao? Umej da uzmeš!)

Čovek koji je pričao i kojeg posmatra njegov otac (on je tamo negde u predelima, što su ostali u viziji, skakutao vinogradima) oseća atmosferu, veruje da je izdeklamovao svoj poraz, svoju trnu i tustu, disciplinovanu vežbu vremena sa paralelnim radnjama i bez njih, skasku o slučajnom povratku, koju prijatelji, očevi i braća, neće da zamore radi pričanja, što mu na isto izlazi: kao da bi bilo dobro da još malo i malo trabunja i zavarava scenstvo kako je ishod podsticaj da se nebesko modriilo odlepi od predstave okruglosti Zemlje, koja na svojim pejsažnim točkama slepo ključa vasijski pupak, gneždenje, mrak.

Čovek koji posmatra svog sina, braća i prijatelji, koji okružiše čoveka koji je pričao, sejahu dobroćudno svojim grudnim krstovima, ravnomerno, poput onih kojih se priča dojmila usprkos tome što su već davno hteli da znaju, pa i doznali!, poverljiv sadržaj celishodne priče o ishodu i merdevinama prema kozmosu. Onakvim kakvim se prikazuju u ilustrovanim kalendarima, egipatskim sanovnicima i nedeljnim novinama u rubrici "Hteli ste da znate a niste znali – pitajte!" Možda to hoće i ostali. Ne može se odmah izmeriti vreme koje jednako oduzima svima i hromatski grupiše misli, osećanja, podozrivost i želju za ogluvelim pejsažima.

(...)

XXI

Majka Gemma (najsajjnija zvezda u sazvežđu Severne krune) vratila se iz neke od soba u koje se bila povukla

– *Gemma di gamb avert!* – znao je Kamov da šapne Wiesneru u uvo bez da je trepnuo, dok su se Ljubo i Mijo bezočno i besomučno, kao čvorci, klatili u svom unutrašnjem smehu i spoljašnjoj otmenosti. Nikola i Vladimir samo su prekorno pogledali Janka kao da su hteli da kažu

Ne smeš to!

ali su se suzdržavali uvek kad te Jankove reči ne bi ona čula i kad ne behu prisutni Milutin, Dušan, Milka i Marinka, braća i sestre koji su osećali svoju slepu krv prema italijanskočakavskoj Gemmi, prema Fijumi, Kvarneru i Maltempu. Kamov je mogao reći i ovo:

Rijeka je demon koji grupiše svoja dejstva i izjeda sa svih strana, bez mere, ko morska so, varvarska halebarda u vasioni Sredozemlja, gde džandrljive čikice zarivaju noge boje duvana u pesak, kao zakerala, otupele puzalice, starež koja ne shvata da se kozmos menja iz dana u dan i da kučke jurcaju po jamajskim perinama s okusom belog belcatog ruma. Fijuma se samo tu okorelo događa i tu je lepa i leporečiva. Tek tu ima da teraš kera sa svojim telom, filosofijom čakavskog deminutiva i večnog raspadanja na koži punoj tekstilnih i sapunskih mehurova raznih boja, onakvih kakve se pojave posle eksplozije Sredozemlja na horizontu. Na bledim fijumanskim telima možeš pisati mastilom, a ona te suljaju u misao, u svet.

XXII

Najverovatnije da je Kamov hteo da nastavi da priča jednakovrednim tonom i pred majkom Gemmom (najsajjnijom zvezdom u sazvežđu Severne krune) i bradom *à la Gambetta*, ali gde da dene silinu i moć koja je besnela recima i sužavala im protok, verovatnoću i vreme što se odlepljivalo i kretalo sopstvenom putanjom prema celishodnim sadržinama pripovedanja i opštih namera društva koje je okupljeno bdelo.

Ljubo Wiesner, Vladimir Čerina, Mijo Radošević, Josip Baričević, Nikola i Vladimir Polić, direktor Punatskog padobranskog društva, kasnije direktor Samoborske željeznice i riječkih bioskopa Edisona i Sušaka gde je Nikola, taj klavirski genij čuvenog Ermana Wolff-Ferrarija, pratio neme pokrete: Paula Wegenera, Lyde Salmonove, Johna Gottowta, Lothara Körnera, Grete Berger, Fritza Weidemann, Mije May, Hansa Mierendorffa, Bruna Kastnera, Pole Negri, Emila Janningsa, Harryja Liedtkea, Maxa Laurencea, Margarethe Kupfer, Leopolda von Ledebura, Grete Diercks, Wilhelma Diegelmana, Heinricha Peera, Paula Biensfelda, Victora Jansona, Erne Moreno.

(...)

LXVIII

Gde je sada grad beše pesak, bez tragova čoveka, bez zveri koje bi proždiralale ribu što bi je oseka ostavila u pličaku. Istorija hoće da izmeni građu za svet pa tako i za Rijeku. Prema toj izveštačenoj ali zvaničnoj povesti što ne htede da bude istorija nego njen isečak, onaj isečak zvan pojedinačna povest što se kao zvaonična laž toleriše u svescima pojedinačne povesti i tomovima istorije, grad doista beše najpre pesak.

Vreme se ne menja, menjaju se mesta, napisao je jedanput Vladimir Kamovu. Zato ljudi i presekoše grad rećicom da se uliva u more, u večito Sredozemlje. Reka, ili rećina, beše prostor za sukob sa smrću a Sredozemlje prostor za menjanje mesta, ali koji fiktivni čovek na čvrsto determinisanom mestu može da garantuje svoju, sopstvenu lepu smrt kad je u grču ispoljavanja svoje nemoći da je otkrije u najegzistentnijem trenutku literarnog nehata.

Kamov je pisao:

Usprkos toj preispoljnosti, verujem u njene mogućnosti što ih poseduje u meni. Vladimir je imao pravo: opštost njene mitologije caruje van njenog sopstvenog razarajućeg sistema, ako ga tako možemo nazvati ne shvatajući kako funkcioniše nekad mimo nas, nekad u nama, uvek nejasno, uvek besno se mireći sa opštošću našeg prividnog razotkrivanja ili delimičnog razumevanja tamo gde ona zalaže

svoju isključivu nemost, gluvost i pomeranje k unutrašnjosti koju, eto, zasecama rečima. Sem što su grad presekli rečinom, presekoše ga i imenima, označiteljima koji nisu mogli da budu nosioci onoga što se krilo u značenju, jer grad beše čudljiv i čudljiv, no, nimalo čudan i besvestan u svojim htenjima da živi zakrit ispod oboda označitelja. Štit beše jedna reč-ime, upravo kao što behu imena ostalih mesta puna peska i čovekove namere da traga za sopstvenom smrću da bi je sproveo na kolosek pojedinačne opštosti koja ima nameru da bude saosećanje i saputnik, mada nesvesna da ispunjava skrivena značenja, poput promaje u praznoj ali otvorenoj odaji, gde su okomito postavljene karte, možda nekoliko špilova, za igre taroka, ili kao lepo lice budale koja se granzivo priseća paralelnih vremena u kojima je bila jedna, ali dvostruko identična, budala. Upravo je tako Vladimir pisao o zvaničnom lektoru hrvatskog jezika koji je iz zasićenosti čistim recima, a on ih je sopstvenom rukom čistio, počeo da piše srpskim nalazeći u njemu trajnu lepotu prozne reči, koja dvostruko prevazilazi utehu ponekad nejasnog značenja, ali je Vladimir dobro primetio u svom pismu: "Beše to klasični disident! Baštica koja bi da bude sopstveno seme u gradu što se preseca kao torta, zaseca kao nož u nju."

Posmatrajući taj grad što nekad beše pesak sa tragom čoveka i zveri, koja je samo htela da ždere ribu posle oseke, Vladimir je napisao:

Grad se izdiže iznad svog odbleska, seje i sjaji nad njim kao da hoće da izmeni prirodne pojave svetla i senke – da senka bude iznad svetlosti koja ima da se pomera iza senke u pravcu kruženja Sunca. To je kao da palenjem svetlosti u sobi hoćemo da osvetlimo put pred kućom, i put bi bio svetlost a kuća njegov senka. To bledilo apsurdna pokazuje svoj prezir prema svetu koji je ubeđen da je gospodar sopstvene i spoljašnje senke...

Milorad Stojević
(1948)

Orgija za Madonu*

Trebalo je vidjeti taj prizor što se događa u prčvarnici *Royal* na stubama uz *Hotel Bonavia*. Pakao je za *Royal* bio obećana zemlja. Prljavi je šank zauzimao gotovo polovicu prostora, a isto tako prljavi stolovi bili su poredani oko njega, njih šest. Desno od šanka bazdio je zahod.

Frederik Jeftimijades poput maga sjedio je na čelu spojenih stolova. Do njega je bio Mauro, a uokolo pali anđeli, postidjeni makroi, kamenjari među makroima, Luka Lubardić sa Škurinja, major Buturić i Hrvoje Stražičić s Trsta, zvani Medž i Papalino, Pjero Gumbatović s Rujevice, Lucifero Matetić zvan Met s Turnića, Marcelo Papić sa Školjića, Lazar Pažur s Krnjeva, Milivoj Mažuranić s Krimeje, Orfeo Magašić Mag s Piramide i Delte, i još nekoliko tamnih obraza koji se nisu dali razaznati ni pri svjetlosti vrbničke žlahtine, što se prelijevala bradama žustrih pijaca.

– Uzeo je cijelo područje – govorio je Stari Mačak, naglašavajući svaku riječ, dijeleći joj patetiku koju te riječi u normalnim okolnostima ne bi podnijele.

– Uzeo je cijelo područje od Mrtvog kanala do Kantride. To je, gospodo, da li ste računali?, zapravo cijela Rijeka. A gdje ste vi? Gdje? Gdje? – isprobavao je Pjesnik svoje mogućnosti.

Gdje, gospodo? U rupama! U škrljama! U govovima! U prknu ovoga grada! U prknu! I zato tako svi smrdite! Smrdi vam i duša, gospodo! Smrdi vam, priznajte! A kome ne smrdi neka ustane! Molim!

I ne sačekavši da se tko pomakne, kamoli da ustane, nastavi:

– Vi, zapravo, kad vas se gleda ne zaslužujete drugo. S pravom vas je Mimmo satjerao da klečite na dreku. Da mu oblizujete dupe. Ali sa strane. Da mu ne ozlijedite šupak. Rudnik govana nemoćna invalida koji se okružio robijašima i policijskim doušnicima. Zato je i jak. Ha-ha-ha! – počeo se smijati Demon kao da je na kazališnoj probi:

* Rad, Beograd 1986.

– Varate sami sebe. Da niste na dnu. Da ste samostalni. Da ste sposobni. Da ste ovo i ono. A kad ste, gospodo moja, to dokazali? Kada? Ni u snovima. Jer se napijete da ne biste upravo to sanjali. Mimmo vam je oduzeo i maštu. Što će vam to oružje koje motate po džepovima kao dječje igračke? Što će vam to? Zarđalo je. Jedino vam jezik nije zarđao. Jer sve lijepo otkucavate pajkanima, da biste se zaštitili.

Stari zastane, napravi stanku.

– Ta i sam sam bio takav, dok se nisam pobunio protiv Mimma. A kad sam se pobunio vidio sam da sam jak. Mogao sam protiv njega dok je još bio zdrav. Mogao sam!

Završi Frederik Jeftimijades a Mauro od zadovoljstva zapljeska, ali ostali ne prihvate, pa mu ruke zastanu u zraku. Stari Mačak sjedne poslije prvog čina.

Meškojlili su se slušači zamorni od govora i pića. Nisu bili navikli da netko misli tako o njima. Tako, kao o psima kojima se baca kost, a znao je stari Golubar da će upravo o tome razmišljati. On im je bacio veliku kazališnu kost. A tko ne voli biti glumac?, pucao je na tu kartu Demon. Tko ne voli biti glumac? Tko? Pokažite mi kojega od tih crnih tipova koji ne bi htio biti glumac? Pokažite mi ga!

Demon je dobro mislio, jer je s njima postupao kao s golubovima, kao s onim golubovima što su ispod ilovače.

Znao je Stari Mačak svoju igru, a igrači su počeli svoj ritualni ples. Jer jedino taj ples i znaju.

– Ti hoćeš rat, Fífiberte? – upita Orfeo Magašić Mag škiljeći očima u stranu.

– Kakav rat? – presječe ga Frederik Jeftimijades. – Ja ne želim ništa. I ništa me se zapravo ne bi trebalo ni ticati. Ne rat, gospodo. Preraspodjelu teritorija. Ako vam se, naravno, hoće. A vama se, naravno, hoće smrt u smeću umjesto još nekoliko godina pravoga života, s teritorijem na Obali. U Rijeci, gospodo. Neka digne ruku tko živi u Rijeci.

Stari Mačak zašuti spuštajući strele u ogromnu i vidljivu metu na njihovim srcima, što ih je razbudio alkohol i Starčevo umijeće uvjeravanja.

– Stari smo – progunda kroz ožiljke na licu major Buturić Medž. – Pusti nas na miru i ne diraj nam u dušu meštre.

– Ima nečega u tome. Ima – javi se Mažuranić.

– U čemu? – ogłosi se netko.

– U tome što je meštar rekao – oglosti se opet Mažuranić i povuče mlinsko kolo na vodu Staroga Mačka.

Kasnije je sve bilo samo stvar plana i dogovora. A plan se počeo ostvarivati iste večeri. Na Brajdici su isprebijane tri Mimmova kurve, a na mnogim mjestima rastjerane mušterije.

Te se večeri to činilo slučajnim, ali je idućih noći Mimmova ergela prepolovljena, a u idućih petnaest dana nijedna Mimmova kurva nije izlazila noću sama. Kad bi imale pratnju čuvara, teže su dolazile do mušterija, ali se najčešće događalo i to da obadvoje budu pretučeni. Počeo je rat riječkih makroa.

Za mjesec dana od Mrtvog kanala do Kantride nijedna Mimmova kurva nije više radila. Morao se ograničiti samo na poslove s telefonskim pozivima, a njih je bilo malo, malo je bilo i prostitutki A-kategorije, malo ih je bilo koje poslije batina nisu izgledale kao šala majčice prirode.

Kamenjarke iz mračnih kutova Rijeke i brda spustile su se na more, zaposjele lokale, rupe, i jazbine na Obali, u luci, u skladištima, na remorkerima, svuda. Makroi-brđani okretali su lovu o kojoj su donedavna samo sanjali, dizali su spomenike Starome Meštru, kupali se u votki iz šverca i pićima sa crnim etiketama, timarili konobarice i utjecajne ljude, koji su bili prozračni jer su bili s Obale, lijepe obalne ljude i žene. Štipali se da vide ne sanjaju li, darivali svoje kurve i homiće, upotpunjavali ergele, orgijali, bili kraljevi, imali Rijeku pod nogama.

Činilo se da je rat dobiven i Starome Mačku i Mauru, ali dosta se samo činilo. Golubovi su se od zahodarske Jebačke Drúge vraćali bez značajnih poruka, a bilo je pomalo neobično da je Mimmo samo tako podignuo ruke u zrak. Više je to Starome Meštru mirisalo na igru u kojoj djedica pušta dječicu da se igraju odraslih. Nije bio spokojan ni Mauro. Znao je da će Mimmo najprije udariti u glavu, ako udari, a udarit će, znali su vrlo dobro Stari Meštar i on. Udarit će on u slabine, u grudi će udariti da čovjeku zastane dah.

Uzalud je Frederik Jeftimijades upozoravao brđanske makroe na oprez, na tišinu pred burom, na krvave Mimmove običaje i vladarske užitke. Brđani jednostavno nisu htjeli izaći iz svoga sna, sna pod stare dane. Bilo je apsurdno uvjeravati ih u njihovu nemoć, a domalo, prije dva mjeseca, uvjeravao ih je Meštar u njihovu snagu.

Znao je Demon, teško ih je uvjeriti u malu količinu mozga, a i ta je količina plivala u ogromnom zanosu, u čudima tog zanosa što su se množila nekad nedostižnom Obalom, carstvom od Mrtvog kanala do Kantride. Svime, baš svime tabanali su brdski ratnici, nekad kraljevi kamenjara, a sada majori, pukovnici i generali poslije puča u hijerarhiji riječke prostitucije. Kako im je slatko bilo u toj vojsci bez redova, jer i njihove su se kurve osjećale gordo. Izbor je padao samo na njih i trenutno su bile jedina vrijednost u banci riječkih optičajnih tijela.

Nemiri su se pojavljivali povremeno, a bili su izazvani prevelikim obiljem mira što je vladao Obalom, obiljem love koja se slijevala u brdske džepove i istakala iz njih da bi umirila zebnje, da bi stala na svoje mjesto, na mjesto koje joj pripada, a nitko za nju nije previše mario.

Brda su bila ružna prošlost koju su ratnici smatrali najcrnjom ilegalom, gdje su kalili svoj žar za užicima, svoj smisao za proročanske mjere, za bal kratke vječnosti.

Ipak, onaj istinski, doduše kratki, nemir donio je sukob između Hrvoja Stražičića Papalina, čiji je nekadašnji teritorij bio Trsat, i Igora Purcara poznatog baletana *Hrvatskog narodnog kazališta Ivan Zajc*. Purcar, poznat kao tihi peško, proburazio je Milivoja Mažuranića u trbuh i sasjekao mu vratne žile. Počinioca milicija nije otkrila, a Mažuranić je jedva izvukao svoje tijelo iz zagrljaja vječnosti, koje će u nju ući slabo i ne jako, ukočeno na mnogim mjestima i drhtavo u srcu, plaho u mozgu.

Istodobno, emisari brđanskih makroa vratili su se od Mimma praznih ruku, a doimalo se da im je on ulio strah u kosti, ili ga možda nisu dobro razumjeli. Mažuranićev trbuh i vratne žile i povratak emisara unijeli su zebnju, ali ne toliku da bi narušila kraljevske osjećaje brdana.

Zebnja je potom opet nadahnula pijane kraljeve Obale kad je djevojčić Omer Mustankapetanović, papiraš *Boksačkog kluba Delta*, izmasakrirao dvije kamenjarke Marcela Papića. Drugi homić, Najdan Kapić, pretvorio je u *Losturi* Lucifera Matetića u plavu mrlju, a dupejebac iz *Zajca*, Bernardin Betizza, polomio je kosti trima Magašićevim kurvama.

Neke stvari isplivavale su na površinu, a Meštar Stari i Stari Mačak naslućivao je neke stvari, ali im odmah nije mogao naći konca, sve do onog trenutka kada mu je orijentalni prevrtač Msislislav u svom prstenu donio zahodsku poruku Jebačke Druge, na kojoj je pisalo *Buzorantska Garda*.

– Uvukli su u rat buzorantsku gardu Rijeke! – vikao je zabrinuti Meštar u crnilu *Royal*. – Bacio je u rat pedere! Gospodo, zar da nam ti prknoljupci pokvare račune? Guzoljubi da nam otimaju pičkoljupce! Pitam vas, gospodo – izvodio je svoje vježbe meštar velike glume, Frederik Jeftimijades.

– Gospodo, situacija je takva da se moramo pribрати! Očistite svoje oružje, pospanci! Vidite li da se slavina s medom i mlijekom zatvara! Hoćete li opet u brda? Ako hoćete, pokupite svoje prnje i u kamenje! Otriježite se, gospodo! – tetošio je njihovu sjetu i sjećanje na mir blagodat Obale Meštar Glume, provodeći svoj plan, a Mauro je uz njega zebao, osjećao iglice tinjca oko sebe, osjećao kako Mimmo pruža ruku prema njemu.

– Jebali majku svoju! – oglašio se Medž vadeći iz džepa bajunetu, a Stari se Mačak tajanstveno nasmiješi i bocne laktom Maura u dušu koja je vapila za strahom.

Rat između buzotrantske garde i brđanskih makroa bio je bespošten. Radi milicije obje su se strane klonile ubojstava, ali su zato pružile čitav registar sakaćenja, masakra, podvala, zamki, smišljenih užasa, pakosti i jala. Došlo je vrijeme kada su vragovi oduzimali smisao za šalu, kada votka i pića sa crnim etiketama nisu udarali u centre za dosjetke i sreću, nego u krupne misli pune mržnje i pakosti, straha i zebnje, lova i lovljenih.

Snage su bile izjednačene, ali su glave pazile na glave, glave su lovile glave, repovi su praćakali svoja umijeća dodira sa smrću, širila mogućnosti svojih mračnih ekstaza, dok je Obala hvatala svoje sunce i za mraka što je opsjedao ljude. Vrtio im mozak, palio paklene duhove u njemu, varao svoje vlasnike. Šalio se s njima.

Obala je postajala svačija, ali više ničija, jer su se i buzoranti i bankari riječkih kamenjarki držali najradije svojih rupa i kovali svoje planove za prikrajke.

(...)

Ulazi Frederik Jeftimijades s Vladimirom u Gradinu, gdje ih čekaju tri terase. Donja je zasadena nekim grmljem što miriše na Sredozemlje. Sa sjevera je zatvorena zidom u kojem se nalaze vrata za neke podzemne tajnovite prostorije, a tu je i spilja koja se strmo spušta ispod grada sve do Lujzinske ceste i rječine. U jednoj se tamnici vidi u svodu malen četverouglasti otvor, kroz koji su sužnjeve bacali u nju, a Frederik Jeftimijades opisao je to u heksametrima u svojoj zbirci *Memorie di Fuime*.

(...)

Na srednjoj terasi šest kamenih stepenica vode Vladimira i Pjesnika do malog hramića, što ga sprijeda ukrašavaju četiri kamena dorska stupa, hramića što je grobnica maršala Lavala grofa Nugenta i njegova roda. U hramu su dva bijela mramorna sarkofaga s poprsjima maršala Nugenta i njegove žene Ivane vojvotkinje Riario Sforza. U dnu je malen oltar a desno od njega na stalku je maleno poprsje maršalove kćeri. Autistički obred tu zahtijeva desetminutno buljenje u malu maršalicu. Potom se kreće dalje stepenicama u zidu koje vode do Rimske kule, one Rimske kule što ju je Golubar opisao u jednoj poemi iz zbirke *Liber muri antiquissimi*.

Kako se sve brzo završilo, prebire po mislima Pjesnik dok autistički Vladimir slijedi svoje ritualne statične nagone. Tako se brzo sve završilo. Nestali su i posljednji svjedoci njegova življenja.

(...)

Rijeka je postala mrtav grad s autističnim okom na sebi, a sada je ono fiksiralo put prema Čudotvornoj Crkvi.

Kako se sve brzo završilo, bubnja Pjesniku u glavi, tako brzo. Tko zna da li Fecske već umire? Doktor Mate Kaloperović naviješta sve veći gubitak volje za životom, čak i zaokupljenost Orijentom uzmiče pred tom užasnom i tajanstvenom silom, silom smrti.

(...)

Dr Mate Kaloperović na Psihijatrijskom odjelu čitao je jutarnje novine. UPI je javljao da su se kao u legendi i poznatom šlageru, lastavice u subotu vratile u kalifornijski grad San Juan Capistrano. Pozdravljene su zvonjavom i radosnim povcima turista i mještana. Paul Arbisio, koji već trideset godina zvoni kad se lastavice vrate, započeo je svoj koncert u 8.42 sata označavajući time da je završen put lastavica dugačak devet tisuća i šesto kilometara. One su se vratile u Kaliforniju nakon što su zimu provele u Argentini. I, kao i svake godine, tisuće turista prisustvovalo je

povratku lastavica i promatralo ih kako ulijeću u svoj ljetni dom, zgradu staru dvjesto godina, koja im je, prema legendi, jednom poslužila kao skrovište.

AFP je javljalo da je na dnu nekog rudnika soli koji se prestaje eksploatirati, na dubini od 197 metara, pohranjen sanduk od metala i hermetički zatvoren vakuumom a u koji su stavljeni predmeti što su, po mišljenju nekih Amerikanaca, tipični predmeti civilizacije XX stoljeća. Između ostaloga, javljao je AFP dr Mati Kaloperoviću, pohranjeni su: jedna kopija filma *Zameo ih vjetar*, kutija guma za žvakanje, po jedan mali sanduk pića *seven up*, *coca cola* i *schweps bitter lemon*, te recepti za njihovo pripravljanje. Pretpostavlja se da će sanduk biti otvoren za pet tisuća godina.

Dr Mati Kaloperoviću starija medicinska sestra javljala je, odvajajući mu oči od novina:

– Doktore, umrla je Eliza Filiferović.

Doktor je lijeno ustao, okrenuo nekoliko puta brojčanik na crnom telefonu, pustio da mnogo puta zvonu broju što ga je zvao, ali kad se nitko nije javljao, zamišljeno spusti slušalicu u viljušku telefona i odgega kroz vrata u dugački bolnički hodnik gdje se doskora izgubi.

Rijeka–Milano–Pariz, 1981.

Dragica Torić Drenovac
(1944)

Uličarska pjesma¹

ulice ulice ulice
ulice kao propusnice
ulice lude ulice bludne
arterije i vene gradske vreve
prazne ili pune
uvijek se međusobno ljube
druže i jedna drugu drže

ulice prljave
ulice isprane
ulice podobne
i one nepoželjne
ulice prohodne
samo blagdanom
ulice koje služe
jedino za svagdan

ulice stvorene za ljubav
i procesije
i one neprikladne
za secesije
ulice otporne
tupe i neuke
one za rulju
i one za odabrane
ulice stvorene za bunt
i proricanje

ulice
školska sprema za nepismene
obuka za neobučene
ulica nije za ohole i moćne
već za one koji još sanjare

ulice zrač
ulice pamte
ulica nije za ulizice
nego za one hrabre
za one snažne
one koji potežu lance

ulica danas
zrači vrijeme
ulica podnosi
neponovljivo breme
ulica ima svoju zadaću
i nema mjesta
za ponavljače
ni repa
za podrepaše

¹ *Tajni proglaš*, RNZ, Rijeka 1995.

Uho, grlo, nož*

Korzo. Lijep kraj dana. Gotovo sumrak. Zadnji komadić dana odlazi. Ledeno. Na tribinama nije bilo gostiju. Koje tribine? Koji dan odlazi? Što se dešava na Korzu? Zašto skačeš sa teme na temu kao bolesna divlja koza? Smirite se. Govorim vam o ledenom kraju dana, govorim o danu kad su maškare gmizale Korzom. Kad maškare prolaze, netko na Korzo, valjda neki radnici, stavi montažne tribine. Tako da gradski očevi i majke i gradski gosti iz dalekih zemalja mogu maškare gledati sjedeći. Tako mogu pokazivati maškarama zube i mahati im, a noge im neće utnuti ni kičma ih neće jebati. Ti oci i majke i gosti su uglavnom ljudi u godinama. Ima i gostiju iz Japana. Nisu te maškare neka lokalna pizdarija. Već sam rekla, bilo je ledeno. Tribine gole. Dječurlija je skakala po stolicama. Kamo su otišle majke i oci i gosti iz Japana? Previše me pitate. Valjda u neki kafić. Pitaj boga. Kolona maskiranih kola kretala se polako. Svako vozilo, veliki kamion, mali kamion, autobus, auto, svako to prometalo bilo je jedna slika. Slika? Kakva slika? Slika, jebi ga. Slika. Nikad niste gledali maškare?! Niste gledali maškare koje su u svijetu jako poznate?! To su treće najpoznatije maškare na svijetu. Prve su Riode, druge su Venecija, treće su ove. Gradske. Te maškare imaju i svoju dugogodišnju tradiciju. Imaju i svoju povijest. Na primjer, u povijest gradskih maškara sigurno će ući ogromna maskirana kola, u naravi kamion od tko zna koliko bruto registarskih tona, maskiran u zahodsku školjku. Šteta što to niste vidjeli. Ljudi su urlali od smijeha i veselja kad su ugledali tu školjku. I gosti iz dalekih zemalja. I Japanci. I gradski očevi i gradske majke. Svi pričaju o seksu a nitko još nije rekao koliko veliku ulogu u ljudskom životu igra sranje. Da ne igra, oni ljudi ne bi onako pljeskali i onako se smijali, a onaj veliki kamion ne bi dobio prvu nagradu i ušao u povijest. Dakle, kamion je bio zahodska školjka, uz školjku je bila montirana ogromna, široka, srebrna cijev... Zašto srebrna cijev? Postavljate glupa pitanja. Ne znam. Želite da vam lažem? Da li bi vam bila prihvatljivija ž u t a cijev? Drkadžije! Na tu je školjku u urednim razmacima sjedao div, ne moram vam naglašavati da je bio ogroman

* AGM, Zagreb 2002.

kad govorim da je bio div, i potezao debeli lanac, to jest vodu, a iz cijevi su izlazila govna u prirodnoj ljudskoj veličini. Izlazili su ljudi maskirani u velika, okrugla, svijetlosmeđa govna. Ljudi su urlali od oduševljenja. Zašto? Ne znam. Trebali ste biti tamo. Nauka još nije dala i odgovor zašto veliko govno u ledenom sumraku izaziva masovnu histeriju. Kolona se, te večeri kad je Boris polizao onu žensku, kretala sporo. I inače se kreće sporo. OK. Kolona se kretala unutar trake... Koje trake? O, majko božja! Vi stvarno nikad niste gledali maškare! Unutar trake. Postoji traka koja dijeli maškare od normalnih ljudi. Od gledatelja. Od onih bez maske. Od ozbiljnih. Ne želim reći da su ti ozbiljni gledali oštro u daleku daljinu, ne, samo nisu bili ni na kakvim kolima, bili su s druge strane i trake, nisu imali maske... Da li me uopće možete pratiti? Majko božja! Bilo je tisuće ljudi. T i s u č e ! Sve je, uživo, pratio Radio Grad. Znaite ona dva radioreportera... Koja dva radioreportera? Ne slušate Radio Grad? Samo povremeno. Kako ću vam onda reći. Nije bitno. Dva reportera. Svi ih znaju osim vas. Jedan ima kosu, drugi nema. Ljudi ih obožavaju. Ljudi luduju za njima. Jer oko sebe šire radost, veselje i optimizam. Naravno da nisu bili pijani. Da li su bili trijezni? Koje glupo pitanje! Naravno da nisu bili trijezni. Maškare su im sa svojih kola bacale plastične boce kokakole pune vina. Taj dvojac bi povremeno potegnulo dugačak gutljaj. Ali, jedno je povremeno dugačko gurnuti, a nešto je sasvim drugo biti pijan. Morate znati još nešto. Na Korzu je uvijek, kad su maškare, buka paklena. Reporter se moraju derati iz petnih žila. Nemojte me pitati koje su to petne žile... Čujte! Ovo je super! Možete mi vjerovati! I ne morate! Sinulo mi je što to znači derati se iz petnih žila! To znači iz žila pete. Derati se od dna tijela do... valjda vrha. Kad se dereš iz petnih žila to znači da se sav dereš. Čitavim tijelom... Sjaši s tih peta! Zašto ste tako živčani? OK. Uglavnom su se derali: "Ovo je luuuuuudniiiiicaaaaaaaaaa, ludnicaaaaa". I "Ovo je suuuuuupeeeeeerr! Suuuuuupeeeeeeeer"! Ili: "K meni dolazi mala patka. Eeeeeeej, paaaatkaaaa, očeš moga patka?! Ha, ha, ha, ha, dragi slušatelji". Ili: "Lažem! Lažem! To nije mala patka! To je veliki patak! Evo, gospodine patak, recite nešto za Radio Grad". Evo. Reporter je pružio mikrofon prema ogromnom kljunu ogromnog patka koji je stajao na ogromnoj dizalici vjerojatno maskiranoj u veliko, žuto pačje gnijezdo. "Jebo vas patak", rekao je veliki patak u mikrofon. "Zašto ste doma? Zašto ne dođete na Korzo! "Suuuuuuper", urlao je onaj bez kose. "Jeste li čuli patka, ha, ha, ha. Ha, ha, ha, dragi slušatelji!" "Prema meni ide mala balerina", urlao je onaj s kosom, "mala balerina, treba li ti moja violina, ha, ha, ha, dragi slušatelji." Boris je gledao kako kolona gmiže. Paukova gnijezda, veliki robijaši, na štulama u odijelima na pruge, predratni političari u nadnaravnoj veličini, javna kuća, polugole kurve, njihove mušterije u boksericama, Španjolke, trbušne plesačice, zmaj visok četiri metra, mis Grada smrznute guzice, meštar parade obučen u frak... Boris je osjetio ruku na svom bedru. Neka pederčina? I on je tako mislio. Boris je lijep. Visok, vitak, okrugle guzice, trbuh, neću spominjati dasku za peglanje, reći ću samo trbuh kao daska a vi dodajte neku drugu dasku, crna kosa, plave oči... Ne seri! Koji rječnik, ljudi moji?!

Ne budite vulgarni! Vi mislite da se zajebavam, da nema takvih ljudi. Da su svi ljudi poput vas i mene, pomalo ocvali, umjesto daske jastuk. Boris izgleda kao plesač u riverdensu. Što je riverdens? Nemojte zajebavati. Vi niste normalni. Kako je bio obučen? Koga to briga? Među svim onim maskama?! Pojma nemam. Da. Osjetio je ruku na bedru i polako okrenuo lijepu glavu. Polako. Boris nema tanke živce. Ja imam tanke živce. Moji su živci tanka dlaka. Pa je ugledao Mirjanine smeđe oči. Kako je u mraku vidio da su smeđe? Zašto smeđe? Ljepše su plave! Ljepše su zelene! Ljepše su sive! Čekajte malo. Polako. Ne derite se. Boris je znao da Mirjana ima smeđe oči. Nije ju vidio prvi put. Skupa su išli u neku srednju školu. U neki CUO. Što je CUO? Nađite prevoditelja. Mirjana je Srpkinja. To nije bitno. To je sigurno nebitno. Koga je za to briga. Jebeš taj podatak. To vam je samo informacija. Ne poruka. Zna li što se dešava na ekranu? Mladi budući bračni parovi skaču i pokušavaju velikim iglama probušiti balone koji im u grozdovima vise iznad glave. Svaki par ima broj na leđima. Tko probuši najviše balona, dobiva nagradu. Televizija Grad je uvijek bila maštovita. Urednici su im ludilo. Montipajtonovci. Pobjednici će dobiti večeru za dvoje u skupom restoranu u Opatiji. Na ekranu je stol. Stoji uz samo more.

(...)

Ona siročad. Oni bračni parovi na ekranu. Skaču li skaču. Buše li buše. Voditeljica vrišti. Haljina sa prorezom do pojasa. Pa blješti mlado bedro. Pobjednici su pobili dvadeset i tri balona. Ekranom lete brojevi televizije Grad. Tko nazove, dobit će gel za kosu. Dvoje pobjednika izgleda kao dvoje djece od kojih je svako živjelo sa svojom maćehom. Ivica i Marica, ali nisu braća. Neću nazvati. Jebeš gel. Od njega dobivam kraste na glavi.

Da. Gdje sam stala? Boris je gledao u Mirjanine oči. Možda i nije. Možda je gledao u njene sise. Ili u smjeru njenih sisa. Tko to može znati? Kad je bio mrak, a Mirjana u kaputu. Mirjana je rekla, haj. Zašto "haj"? Što je trebala reći, Hvaljen Isus? Rekla je haj. Ne zajebavajte. I Boris je rekao haj. Brže malo. Čini mi se da ni vaši živci nisu uže debelo. "Što radiš ovdje", pitao je Boris. To je pizdarija. Što ona tamo radi? Ne plete rukavice od crne vune. Žena gleda maškare. Ali čovjek mora nekako početi razgovor. I vi i ja znamo da će je za nekoliko minuta ili sat vremena oblizati, što nikako ne znači, nikako ne znači da će Boris ženi reći, ajmo, polizat ću te na brzinu, pa doma. To bi bilo totalno sirovo i neprimjereno. I nekako srpski. A Boris je Hrvat. Kulturalan čovjek. I obrazovan. Diplomirao je brodogradnju. Koje godine? Malo me previše pitate. "Pogodi", rekla je Mirjana ali ne podrugljivo. Da se Boris ne uvrijedi. Muškarci su preosjetljivi. Ako osjete da ih žena zajebava, odmah im se spusti. A Mirjana nije željela Borisu spustiti kurac. Ne, Borisu nije kurac bio dignut! Stvarno ste dobre volje. Boris nije drkadžija od petnaest godina. Mirjana je računala da će mu se dignuti, da bi mu se trebao dignuti, ona je željela da mu se digne, pa je "pogodi" rekla dražesno a ne podrugljivo. Ne onako kako bih mu ja to rekla. Jer je meni kurca pun kurac. I još kad je ledeno i još kad pijane

maškare urlaju po Korzu. To definitivno nije moja šalica čaja što bi rekli Englezi i odlični poznavatelji engleskog jezika. Tako. Boris i Mirjana stajali su u toj gužvi a do njih je stizao brod divovskih razmjera. Brod? Ribarski brod divovskih razmjera. Naravno da to nije bila brodica za lov na kitove nego kamion koji je izgledao kao brodica. Zašto je mornar u prugastoj majici bacio mrežu prema Mirjani? Tko to zna? Zašto se u mrežu uhvatila neka žena mojih godina? Tko zna.

"Ajmo", rekao je Boris Mirjani, "da mi te netko ne otme".

Kužite? Govno muško. Sretno oženjen, boji se da mu netko ne otme Mirjanu. Njemu?! Muškarci su stvarno govna.

"Moram mahnuti Viktoru", rekla je Mirjana i glavom pokazala na maskirana kola u prolazu. Veliki kavez. Žirafin vrat viri kroz rešetkasti krov. Tri ogromne kokoške, u velikoj natprirodnoj veličini ključaju kokošju hranu u natprirodnoj veličini. Lav riče. Tigar reži. Noj, vjerojatno u prirodno prirodnoj veličini, ne treba uvećavati noja, nojevi su ogromne životinje, idealne za maškare... Gdje sam stala? Divovski noj imao je prozorčić tamo gdje mu se debelo, veliko tijelo spajalo sa dugačkim, tankim vratom. Zašto bi to bilo bez veze? To su maškare! Te životinje nisu bile uvećane kopije životinja iz životinjske enciklopedije, ako takva uopće postoji. To su bile maškare. A noj je imao prozorčić jer je u noju bio Viktor. Viktor je virio kroz taj prozorčić i pokušavao negdje ugledati Mirjanu. U noju mu je vjerojatno bilo vruće. Mirjana je noju veselo mahala. Objema rukama. I vikala. Viktor, Viktor... Kurvetina. Viktor je uzalud napinjao oči zaljubljenog supruga. Uzalud. Tko zna. Da je Viktor kroz prozorčić ugledao Mirjanu, da je Mirjana uhvatila njegov pogled, da je... Da li bi Boris polizao Mirjanu? Da je... Kad bi... Glupo je pretpostavljati. Gotovo je. Nema nazad.

Otišli su u hotel koji se nalazi uz samo Korzo. Tada je taj hotel bio onaj stari hotel. Danas je obnovljen. Nije više ono što je bio kad su Boris i Mirjana te večeri ušli u njega. Ne. Nije ju tamo oblizao. Ulazak u hotel bio je uvod. Predigra. Kratko uvaljivanje jezika u usta. Lagani ugriz za lijevo uho. Smiješak i pogled. Uostalom! Dodajte nešto što vi radite nekome prije nego mu ga stavite ili prije nego raširite noge. Nemojte me daviti. Hotel. Stari hotel. Hotel prije obnove. U njemu su prijeratni političari imali sobe za "popodnevni odmor". Vi mislite da ja serem, ali to je živa istina. Za vrijeme radnog vremena skočili bi u sobu, tucnuli u njoj svoju kurvu ili sekretaricu ili ljubavnicu, pa se vratili na posao. Nakon radnog vremena otišli bi doma na ručak pa iza ručka na pravi popodnevni odmor u svoj bračni krevet. Oni govna? Pogledajte ove danas! Tamo, tada, u tom hotelu, svoju je sobu za popodnevni odmor imala i jedna sutkinja. Ona je nekoliko puta iz pritvora izvukla nekog kriminalca, pojebala ga u svojoj sobi za popodnevni odmor i vratila u buharu. Možete li danas zamisliti tako nešto?! Danas bi novinari jednu ženu rastrgali na sitne komade. Lešinari! Danas je to nemoguće. Danas sutkinje ne jebu po hotelskim sobama. Danas su hoteli drugačiji. Mirjana i Boris ušli su u hotel pun dugogodišnje topline, uspomena, kratkih, slatkih prijepodneva provedenih u

sobama za poslijepodne. Mirjana je puhala u ledene prste, valjda ima slabu cirkulaciju. Boris je uzeo njene prste u svoje šake, grijao ih toplim dahom i gledao je u oči. Sto puta ste bili u tom filmu. Došla je konobarica. Odmah joj je bilo jasno da za malim, staklenim stolom sjede dvoje ljudi u braku, ali ne u istom braku. Muževi ne pušu svojim ženama u prste. Naručili su punč ili kuhano vino, nemojte me loviti na sitnicama. Bilo je nešto toplo. Kad mi je Ela ovo pričala, rekla mi je da bih nešto trebala znati. Da će mi ta informacija pomoći. Da ću tako lakše razumjeti. Kao da čovjeku treba specijalna obuka da bi razumio muškarca koji je polizao ženu koja mu nije žena. Kao da tako nešto može razumjeti samo doktor psihologije. Ili psihijatar pred penzijom. Kao da se sada, upravo ovog časa, ne ližu milijuni ljudi iza kojih nije prva bračna noć. I kao da se sada, upravo ovog časa, ne ližu milijuni iako su potpisali da će se lizati bar dva puta tjedno. Kužite? Ela pretjeruje. Nema veze. Ela mi je rekla sve što bih ja kao trebala znati. Boris i Mirjana išli su zajedno u srednju školu. Borisu se ona svidala, nisu se stigli tucnuti jer srednja škola kratko traje. Ako ne ponavljaš razred. Brzo dođe matura, pa spremaj prijemni, ako ti starci ne mogu platiti... Ode. Ali potreba da nekoga pojebeš koga u gimnaziji ili nekoj drugoj srednjoj školi nisi pojebao, ta potreba ostaje. Kako Ela kaže, "dok si živ". Kad drkaš, misliš na tu ljubav iz te škole, kad jebeš ženu, misliš na tu ljubav iz srednje škole, inače ti se ne diže, kad jebeš ljubavnicu... Naravno, govorim o normalnim ljudima. Ela je rekla da je Boris rekao da se to zove "neostvareni san". Svi smo to imali.

(...)

Spomenka Štimec (1949)

La lasta batalo de la moretto*

La avinjo aŭdinte ke naskiĝis knabineto, forlamis al la ŝranko, levis sian etan korpon al la piedpintoj kaj iom fosis sur la supra breto. El sub la litotukoj odorantaj je absintherboj ŝi elprenis skatoleton. La dikaj kverkporoj respekte knaris kiam ŝi refermis la ŝrankon.

– Por la knabineto!

Ŝi ne diris “pranepino.” En ŝia mezuro de tempo tiu “pra” rilatis al la tempo de Adamo kaj Evo.

La panjo malfermis la skatolon kaj klopodis kaŝi sian terurigon. En la skatoleto kuŝis grandaj orelingoj, ĉiu ornamita per la kapo de nigrulo portanta la oran turbanon surkape.

– Tio estis mia doto, diris la avino sen ornamo.

La panjo preme elmetis rideton sur la vizaĝon kaj rapide serĉis ĝentilaĵojn. Vortoj mankis al ŝi. Ĉu ŝia etulino devos tion porti? La rozkoloraj konketoj de ŝiaj oreloj tro malgrandas eĉ por la floro de miozoto. Tiuj etaĵoj odorantaj je kamomila teo devos surhavi kapon de nigrulo kun turbano?!

Kun hororo ŝi vidis ke tiaj orelingoj povas pendii nur se fiksitaĵoj tra la oretruoj. Ne ekzistis kroĉilo por fiksi la ornamaĵon. La ringoj kaptas la orelon kiel fiŝhokoj. Por surmeti tion necesas unue truigi la orelkonkon!

Ŝi ĝlutis la larmojn, ne sciante kiel defendi sin de la tradicio.

La avinjo intertempe gaje komentis:

– Dank’ al Dio, ke naskiĝis knabino!

Tio ne estis feminisma diro. Ŝi simple ĝojis pludoni la familiajn morettojn. Ŝi nomis ilin “morĉoj.”

* La kongresa libro Amaskomunikiloj-kreantoj de amaskulturo, Rijeka 54-a Internacia Junulara Kongreso, 25 julio – 01 aŭgusto 1998, Kroatia Esperanto-Junulara Asocio, Studiograf, Rijeka 1998.

La panjo rapide provis kalkuli ilian aĝon. La avinjo edziniĝis en la lasta jaro de la 19-a jarcento, se la morĉoj ne estis doto de iu avinjo sed tiame aĉetitaj, tiam ili estas duonjarcentaj.

La jaro en kiu la skatolo kun la moretoj transiris de la avinjo al mia familio, estis la jaro 1949. Stalin karesis siajn lipharojn malantaŭ niaj pensoj.

En la unua jardeko de la 20-a jarcento la avinjo alvenis kun sia juna edzo al la regiono. Ŝi portis la morĉojn en la oreloj. Ili brilis kiam ŝi laboris en la ĝardeno. La sunradio kaptiĝis en ili kiam ŝi eliris el la mallumo de la stalo kun laktokruĉo. Rebrilis la kandeloj en ili dum ŝi tenis la meslibron en la preĝejo. Ilin malvarme tuŝis la spiro de la unua prujno. Nur tiu kiu venis tre proksime povis bone vidi kian ornamajon ŝi havas: la vizaĝo de nigrulo estis el nigra emajlo, la okuloj etaj oraj punktoj, sur la buŝo klare konjekteblis la tuŝo de orajo sur la peniko.

La panjo esperis prokrasti la portadon de la donaco kiom ajn longe eblos. Hejme ŝi kuŝiĝis ilin en la malluman angulon de la ŝranko. Foje ŝi portis la morĉojn al la orajisto kaj petis lian opinion pri la orelringoj. Tiu malfermis la skatolon kaj kun ŝato rigardis la enhavon.

-Sinjorino, vi havas moretojn. Tiuj estas la plej valoraj orelringoj, kiujn vi povas trovi ĉe ni. Sed la homoj ne konas ilian valoron. Neniu nuntempe aĉetas moretojn. Viaj estas sufiĉe malnovaj. Jen unu vizaĝo jam iom ĉifĝis de la tempo.

- Ni heredis ilin.

- Vi heredis ilin de iu kiu venis de la maro. Tie hejmas la moretoj.

Okaze de la venonta vizito al la avinjo ŝi decidis montri, ke la morĉoj estas respektataj. Necesis trairi la penigan agon, truiĝi la orelkonkojn por la ornamajo. La vilaĝa razisto, lerta pri tranĉoj kaj pikoj ricevis la taskon. Sperto al li ne mankis. La knabino hurlis, batis per la ŝuoj, volis fuĝi, unu piko ne trafis la celitan mezon, sed kreis iom malsimetrian truon. Sed la afero estis farita. Iu fadeno estis pendigita en la truon por ke ĝi ne kunkresku.

La avinjo feble ridetis kiam ŝi revidis siajn moretojn en la junaj oreloj. Ŝi ne riproĉis, menciante ke oni devas atendi ĝis la edziniĝo por pendigi la moretojn. La moretoj nome rekoneble difinas la statuson de la edzino.

Tio estis unu el ŝiaj lastaj ridetoj dum la familiaj renkontiĝoj. Kelkajn monatojn poste oni portis ŝin al la vilaĝa tombejo.

Kiam ŝi revidis la moretojn, ĉu trazumis ŝian kapon la memoro pri tiu viro kiu enmanigis la moretojn al ŝi? Ŝi estis 16 kiam ŝi diris jes al li. Ne multon li rakontis. La moretoj sigelis la jeson. Ili kune elmigris norden el sia regiono, ŝi kun la orelringoj. Li kun la movebla vendejeto en kiu estis vendataj fadenoj, butonoj, pingloj kaj alumetoj.

Li mortos kelkajn jarojn poste en iu viena hospitalo en granda silento: li estos la sola vundita soldato el sia regiono en tiu hospitalĉambro kie oni parolis la germanan de la habsburga caro. Li soldatservis por la sama familio kies reĝa mano

desegnis la moretojn por la oreloj de lia fianĉino. Kun neniu li povis paroli. Li apartenis al malgranda popolo de la granda imperio kie frizuloj dum la lastaj spiroj alvokis la Dion en sia eta lingvo.

Kiam la arma papero atingis la vilaĝon de la avino, ŝi tuj sciis, ke ŝia edzo ne plu estas. Ŝi prenis la du etajn filojn al la notario por ke li traduku la mesaĝon. Antaŭ ol ekiri al li, ŝi elteris la moretojn el la oreloj. Tiel oni funebras.

Dum ŝi etendis la paperon al la pli aĝa filo, por ke li vidu ĝin, ŝi la unuan fojon rimarkis ke sub lia nazo aperis nigraj lanugoj de la lipharoj.

La panjo en iu gazeto trafis al etnografa studo pri la moretoj.

- Ho, ni ne scias, kion ni heredis! La artikolo rakontis, ke la moretoj estis kreitaj en la adriatika urbo Rijeka en la 17-a jarcento, laŭ la influo de la modo el Venecio. Tie ili aperis kiel luksaj ornampingloj en la formo de nigrulo havanta turbanon. La moreto ricevis la nomon de la itala, signifanta nigran koloron. La venecia rokoko ŝatis la elementojn de la oriento en kostumoj kaj ornamajoj. Ĝuste en Venecio hejmiĝis ĝis la nunaj tagoj la ornampinglo prezentanta la nigrulan kapon. Eble iu orajisto el Rijeka iam vidis tiam venecian ornamajon kaj li ne devis heziti kiam venis al li la mendo. Estis certa epoko en la historio kiam la mendoj pri moretoj pluvis kiel ŝtonpluvo de la ĉielo.

Laŭ la legendoj, en la 16-a jarcento okazis en la kampo Grobničko proksime de Rijeka la batalo kontraŭ turkoj. (Ĉu tiu batalo donis la nomon al la kampo nomata nuntempe la Tombeja)? La edzinoj de la regiono preĝis al la Dio por ke la edzoj-soldatoj venku la malamikon kiu venis sur ĉevaloj de la malproksima Turkio. La ĉielo ne rifuzis la preĝojn. La nobla grafo Zrinski el sia feuda remparo Jelenje trafis la paŝaon per sago kaj la armeo komencis retiriĝi. Tiam la ŝtona pluvo venis de la ĉielo kaj neniigis la malamikan armeon. Post la fuĝo sur la kampoj restis nur blankaj turkaj turbanoj. Ŝajnas ke la salajro por tiu venko estis ora. Revene hejmen la viroj mendis donacojn por siaj edzinoj - ornamajon kiu memorigu pri la venko. Oni decidis pri ia orelringoj ornamenti per la estaĵo kiu portu la turbanon. La orajisto kliniĝis al sia tablo kaj elĉizis la turbanon super la nigrakolora vizaĝo.

La venecia modelo kaj la rakonto pri la turka turbano kunfandiĝis en "la moreto ĥumana". (Fiume estas la alia nomo por Rijeka.) Tia moreto havis la turbanon el blanka emajlo kun nigraj punktetoj, la pramoretto kiu ricevis diversajn modifojn kaj plurjardekan karieron.

La moretoj ne eliris el la modo tra jarcentoj. Ili ne malvenkis. Apartan spronon al la ŝato al la moretoj donis la aŭstra imperiestrino Maria-Anna, edzino de la reĝo Ferdinando la Dua. Ŝi mendis ĉe la orajisto Giovanni Korošec kompletan konsistantan el aro da moretaj kapoj. Ŝi volis havi la orelringojn, braceleton kaj la ornampinglon. Se kredi al la legendoj, ŝi mem desegnis kiel aspektu la turbano de la moreto.

La fakto ke la viena imperiestrino mendis la moretojn en Rijeka, montris al la klientoj kiom la moretoj valoras. Post tiu mendo la moreto fariĝis la plej ŝatata

ornamajo. Vilaĝaninoj kaj nobelulinoj egale ŝatis ilin. Nur la lukso malkaŝis kien ili apartenas. La moretto aperis ĉie, kiel solŝtono de la ringo aŭ kiel ĉeno el nigraj kapoj formantaj la ĉevalhufon. La oraĵisto Ante Muhia aparte famiĝis per la produktado de la morettoj kiaj kontentigis eĉ la reĝan guston.

En la 19-a jarcento ili nereireble fariĝis la ĉefa simbolo de la urbo Rijeka.

La figuron de la moretto komencis kopii ankaŭ la oraĵistoj de la insulo Rab, ili estis vendataj en la oraĵejoj de la iama viena feriejo Opatija. Ankaŭ en al Istrio ili hejmiĝis.

La morettoj fariĝis la neevitebla doto de novelino. Per ŝanĝo de la formo ili povis indiki funebrantan personon. La morettoj komencis porti fiŝistoj kaj maristoj esperante bonŝancon sur la vasta maro. Portata senpare, nur unu kaj nur sur la dekstra orelo, ĝi indikis la solfilon, riĉan dotdonanton. La moretto fariĝis la amuleto kontraŭ la malbono. En la preĝejoj ĝi aperis kiel ĵurdonaco. Ĝi malkaŝas apartenon, rilaton al la regiono de la maro, plej ofte rekte al la urbo Rijeka. Portas ĝin ankaŭ tiuj, kiuj nenion scias pri ĝi.

La panjo penseme eltrancis la artikolon kaj enŝovis ĝin en la aktujon kun la familiaj dokumentoj. La praavinjo, kiu lasis la morettoj al la familio ricevas ĉiun jaron por la Tago de Ĉiuj Sanktuloj sian florkronon. Oni bruligas la kandelojn por ŝi, por ŝia edzo kiu mortis en la hospitalo dum la Unua mondmilito, por ŝia dua edzo kiu kreskigis ŝiajn filojn, por la filojn kiujn la vivo pelis ĝis Aŭstralio. Ĉiun printempon oni plantas trikolorojn sur ŝian tombon. Ĉu tio sufiĉas?

Kiam mi komencis studi kaj la panjo pakis viŝtukojn kaj kusenojn kaj mi vortarojn kaj kajerojn por la translokigo, ŝi aperis kun la morettoj en la skatolo.

– Ĉu vi volas nun forporti ilin? Ili estas la viaj.

Dudek jarojn post kiam ili estis donacitaj, la morettoj veturis en miaj oreloj al Sarajevo. Tie gastis per Esperanta prezentaĵo Ŝtata Pupteatro el Cluj en Rumanio. Mi estis la tradukisto. En unu el la sep fabeloj rakontitaj per pupoj, Ibrahim kun turbano bovogardis. La bovoj estis plektitaj el pajlo. Tio estis mia unua renkontiĝo kun la televida metio. Ibrahim devis kelkfoje ripeti sian paŝtistan scenon. La filmejo estis en la strato Daniel Ozmo. Post kelkaj horoj da filmado Julia malkovris: Vi perdis vian ornamajon! Unu moretto malaperis! En la oreltruo restis nur la ora tenila hoko kiu portis la moretton. Vane ni traserĉis la filmejon. La moretto eniris iun truon kaj ne plu donis vivsignon. Ĝi decidis resti tie. Mi revenis hejmen kiel solfilo, kun unu moretto en la orelo.

Kiam okazis la milito en Sarajevo mi pintigis la orelojn: Ĉu oni mencias la straton de Daniel Ozmo? Ĉu ĝi estis trafita? Lutage mi aŭdis ĝian nomon. Ĉu ĝi estis forbrulita? Kun tiom da mortaj amikoj, mi iom hontis demandi detalojn. Mi kaŝis, pri kiu amiko el la strato Daniel Ozmo mi interesigas. Tiom da mortintoj ĉirkaŭ mi kaj mi demandas pri nevivanto!

La moretto kiu aludis ĉevalbatalojn de la 16-a jarcento havis la okazon senti la fajrojn de la dudeka... Mi ŝatus kredi, ke tio estis la lasta batalo kiun ĝi partoprenis.

Sead Mahmutefendić
(1949)

Vjetar koji se pretvorio u mačku*

Rodeni Sarajlija, Bosanac po ocu, Konjičanin po majci, studijem Beogradanin, poslom i življenjem Riječanin, ne samo da je znao u literaturi biti violinom, i to prvom, umio je taj biti i klavirom, a znao je bogme biti i cijelim simfonijskim orkestrom.

Uvijek je bio sam i zanimljiv kao licejac u nekom ženskom razredu. Kao što Kranjčeviću njegov bosanski boravak nije ostavio nikakva traga u njegovoj poeziji, ni njemu njegov srbijanski i hrvatski boravak nije ostavio nikakva traga u njegovoj prozi, ako se izuzmu pripovjedačke tehnike špekulacija u smislu univerzalizacija njegovih tema. Bio je, dakle, uvijek sam imajući uvijek na umu one koji su pisali u samoći: Melvilla na brodu, Hemingwaya u Šumi, Faulknera u seocetu. Uvijek je pisao za sebe i neku hipotetičnu osobu.

Zašto si skrivao da pišeš kao što zmija skriva svoje noge? – pitao ga je jednom prijatelj.

Jer želim biti i kao pisac-zmija. Otrovna zmija. Ne zaboravi koji je znak za farmaciju.

Hoće li te takva kontraverzna ikad iko htjeti i moći shvatiti?

To je najmanje važno, i to nije moj problem. Sa svoje strane, uvijek sam bio spreman patiti, razdirati se, podnositi zlobu i zavist, nerazumijevanje i glupost, mržnju i beskrajnu samoću. To je zalog malborizaciji ove stvarnosti, koju je "stvorio Bog", kojeg sam ja, usput reĉeno, uvijek poštivao, ali na svoj naĉin, nosio u sebi, imao individualni ugovor s njim bez jamaca i svjedoka, ali o kojem sam itekako intenzivno razmišljao od trenutka kada je osmogodišnjem paralitiku oduzeo majku. Nikad nisam dozvolio samosaĵaljenje. To sam mogao uĉiniti jedino na taj naĉin ŝto sam prikazivao straŝnu vezu izmeĉdu komedije i zbilje, te izmeĉdu tragikosti i smijeŝnosti. Zato sam od svih proznih ŝanrova najviŝe volio ŝanr potkazivanja samoga sebe. Stoga sam u dobrom broju priĉa ja kao glavni lik kako bih se na

* Rabić, Sarajevo 2005.

najbezbolniji način mogao prikrasti svome čitatelju i u samoći njegove sobe iskrasti mu osmijeh nad mojim tekstom. Za to su najbolja proza bili policijski falsifikati...

4.

Hari: nekakav knjižničar hrvatske srednje škole. Nekakav. Njegov životopis istovjetan je s njegovom službeničkom listom. Služio je na zadovoljstvo svojih pretpostavljenih. Ni po čemu, u njegovu vladanju, nije se mogla naslućivati neka naročita sudbina. Njegovo lice, kako se vidi iz fotografija, to je lice kakvo imaju hiljade Bosanaca, desetine hiljada: mirno, bez igre mišića, kao da se zamrzlo od unutarnje energije. Oči crne kao trnjine, usta nepomična, zatvorena, nigdje romantične crte, nigdje bljeska vedrine na tom licu, koje je cijelo sagrađeno od same volje. Njegov rukopis, brz i siguran, bez sjenke i kovčica. Njegov stil: jasan i pravilan, sa slapovima mašte i snovidenja, kao u kakva lažljiva djeteta. Hari piše bosanski kao što Kvintilijan piše latinski. Osjećate u njemu čovjeka koji zna jedino za snove, opsjene i privide, fanatičara heretičnosli, dakle, pravog čovjeka bošnjačke rase, kod koje se čak genijalnost i prokletost, pa samim tim i ludilo zbijaju u kristalnu kocku ispunjavanja jedne više dužnosti. Taj Hari postojao je već sto puta u bosanskoj povijesti, ali uvijek nekako zaleđen, bio bitke protiv onih koji su dolazili k njemu da ga ubiju, da ga sažgaju samo stoga što se od njih razlikovao i to uvijek sa željeznom energijom, sa istom kolektivnom sviješću i sa uvijek istom hladnom, rezerviranom dušom na ljubaznom i nasmijanom licu.

(...)

Uvijek sam birao između uzbuđenja i stvarnosti. Zar to mora jedno drugo isključivati? Uzbuđenje podrazumijeva nepoznavanje ishoda, a najčešće i rizik.

Osjećam da se nalazim na rubu, da sam "čovjek s periferije". Tematiziranje centripetalnih migracija, bijega u historiju, sjećanja u rascjepu dvaju svjetova. Svjestan sam da se korpus mog književnog djela odvaja od mene i ostavlja me na marginama budućih igara. Moje se priče odvijaju na prostorima promašaja jednog sna-države, jedne zemlje u priči i u halucinativnim dubinama ljudske svijesti.

18.

Na uličnim tezgama Hari je promatrao piramide naranči.

Naranča? Da li prodavač zna da će nas on njima ubiti. On to ne zna, ne? Ta naranča sadrži 0,19% salmonela-bakterija; 1,76% radioaktivnosti; 2,24% sulfurdioksida; 4,00% crvene broje broj 2; 0,87% nukleinskih kiselina; 12,2% epinefrina; 6,56% bitionola; 64% umjetnog vitamina C i ostalo je nemoguće izmjeriti pod sadašnjim uvjetima. Da bi nam je ponudio, prodavač bi je morao vratiti u njegovo primarno stanje...

Već duže vrijeme Hari ljude jedino upoznaje preko tv-ekrana. Nije loše.

– MOJE IME JE DALAN, govori pustinjak s bradom do pojasa.

Bio je u krupnom planu i kamera je mirovala na njegovom licu.

– RAZLOG ŠTO SAM OKRENUO LEĐA CIVILIZACIJI BIO JE TAJ ŠTO JE ONA PRIJE KONZERVATIVNA NEGO LIBERALNA – ONA JE INERTNA I NIJE TOLERANTNA, NASTOJI ODREDITI NAŠE GRANICE. A JA SAM UVIJEK BIO SKLON NEPRISTAJANJU, RAZMIŠLJANJU, OKLIJEVANJU, ŠUTNJI, PA EVO I SAMOĆI – I OVO ŠTO SAD POKUŠAVAM OBJASNITI, PRETRPJET ĆE NEUSPJEH. NAGON ZA SAMOUNIŠTENJEM UVIJEK JE KREATIVAN.

– ZAR VAŠE OBRAĆANJE TV-KAMERAMA NE PROTIVURJEČI ONOME STO STE NETOM IZJAVILI?

– TAČNO JE, ALI MORATE ZNATI DA SAM JA ODUVIJEK BIO MENTALNO DIVERGENTNA OSOBA.

Hari daljinskim upravljačem promijenio program na kojem su se natjevali Tom i Jerry.

19.

Pređa mnom leži započeti roman. Prije zračne sirene bio sam napisao na papir: "Rano je jutro. Željeznički kolodvor. Peron je prazan. Na njemu je samo jedan čovjek. Čeka vlak. Ispod njegova ogrtača kaplje krv i stvara malu lokvicu na peronu."

Zamišljam revolver i mlitavu ruku mogućeg ubojice.

20.

Za mene govore da sam tipično bosanski književnik. Ja ovako odgovaram: Bosanac sam po tome što sam se rodio u Bosni od roditelja Bosanaca. Teme moje književnosti su univerzalne, svatko se može prepoznati u njima bez obzira na kojem se meridijanu nalazio.

(...)

89.

Jedino što su uz leš pronašli bilo je nekoliko presavijenih papirića. Na jednom od njih je pisalo da ga sahrane tu gdje ga i pronađu. Jedino što moli (ako on – grješnik smije ikoga išta zamoliti) je da to bude bez ikakva biljega i bez vjerskih obilježja i ceremonija.

Na drugom je stajala napomena, ako se kome bude dalo, da mu u Rijeci pronađu njegovu kćer Hawu i sina mu Soniboya, naravno, ako su živi, ili pak njihove potomke, ako ih uopće imaju, te da im se prenese da je uvijek bio s njima u mislima, ali im se nije imao petlje vratiti, kao ni njihovoj majci, jer ga je Bosna sve ovo vrijeme demonski vukla k sebi i držala u neopisivu zagrljaju. Među tim papirićima pronadoše i novinski isječak:

SEDAM GODINA MRTVA U STANU U SREDIŠTU RIJEKE

Sasušena mumija Melanije Malboro dočekala je na krevetu načelnika P. U. Županije primorsko-goranske kada je došao s radnicima nasilno otvoriti stan

RIJEKA – (od *Vjesnikova stalnog dopisnika*) – Ležala je sedam godina mrtva na svom krevetu, u svom stanu u središtu Rijeke a da nitko toga čini se nije bio svjestan ni kći, ni sin, ni susjedi ni rastavljeni muž. Sasušena mumija Melanije Malboro (sada bi imala 54 godine) dočekala je na krevetu načelnika PU Županije primorsko-goranske kada je došao s radnicima nasilno otvoriti stan da bi kći i bivši muž mogli njime raspolagati.

Predpostavljalo se, naime, da je Melanija Malboro nestala. Bio je pokrenut i sudski proces da se proglašiš mrtvom ali nitko navodno nije pomislio da je u to vrijeme njezino truplo ležalo u stanu. "Otišla je s nekim muškarcem", rekle su susjede njezinoj kćeri kada ju je svojedobno tražila. Melanija Malboro uselila je u taj stan 2015.¹ Sa susjedima se nije družila, kažu da je pila, da je povremeno dovodila povremene posjetitelje. ... Kad se prestala pojavljivati i kad su se pojavili neplaćeni računi, vjerovalo se da je nekamo otišla. Kći je dolazila, kucala, prijavila nestanak policajcima, ali njima nije palo na pamet da ženu zaista potraže, da pogledaju makar neki eventualni trag, da krenu od najlogičnijeg početnog mjesta: njezina stana.

Umjesto toga četiri se godine vodio postupak za administrativno proglašenje nestale osobe mrtvom, iako je postupak mogao biti i kraći i pouzdaniji i jeftiniji samo da se pogledalo u njezin stan i krevet, gdje je građanka uzalud čekala državu koju je plaćala. Kada su je napokon pronašli, u istom su stanu istražitelji vidjeli jedan liječnički recept iz 2008. i kalendar iz iste godine. Odatle pretpostavka da je mrtva od tada. Kći, s kojom također nije bila u dobrim odnosima, potražila ju je ipak 2010. i tada prijavila nestanak. Od tada se država zapravo nije ni pomakla.

Na tijelu nema vanjskih znakova nasilja, a autopsija teško može sasvim pouzdano ustvrditi je li Melanija umrla prirodnom smrću ili se ubila, ili je ubijena. Nevjerojatan nemar, poglavito državnih organa zavio je njezin svršetak u morbidan misterij.

¹ Sve godine odgovaraju originalnom predlošku (op. ur.).

Igor Večerina
(1966)

Rijeka teče¹

Sedam zastava!

Sada kad gledam, zaista
samo nisu one zakucane o stijeg
one su nabodene na koplje
koje čeka još

Još, još znakova i barjaka mi dajte
da ispljunem i zadnje skrupule
i ćelave političare iz svoje utrobe
da očistim srce
i blues kojim tečem.

Poruše li se svi neboderi
i stanu svi zupčanici, ispere se ulje
nikad ovdje neće biti motika ni polje
tu je Urbs izronio iz magme
ljudski duh za vijekove da udahne.
Od klošara do umjetnika, muda velika
sto kilometara od maskiranog Agrama
Sistematski se dodvorava
Sistematski se propada
Sve što teče - mogućnost izbora.

U glavi nijedan
od svih tih u ustima jezika
riječ krepava, bludnica izbezumljena
U glavi zdrav čovjek - pjesnik ubica.
Razvaljena dama, od Bakra do Lovrana
od Cinka do Žive, tekuće gradske mašine
što sve je velike sama protjerala,
zna kurva za toplu ljubav iz daljine
Tako milo svine glavu za izgubljene povratnike
To je reski psiho za sve nepomične.
Za ručak, povijesni ručak, ona servira doručak
urbanu maneštru i sebe kao stručak
Za sve vijekove, sve što traži:
Razmakni usne, zategni ih za uši
lagano odškrini zube
da ugrizeš sumnju u nju
da i ne znaš da se smiješ
tako zbunjen od te lude režije
riječke tragikomedije.

¹ *Gruv*, Poet teatar, Rijeka 1992.

Moja žena mene vara*

Truba trubi, mi smo domoljubi

– Ponedjeljkom više neću voziti riječkim ulicama – kategorično je rekla moja žena, blijeda u licu i povišenog pulsa. – Jedan manijak preticao je preko pune linije dvije kolone automobila u Zvonimirovoj ulici. Da izbjegne frontalni sudar sa cisternom koja mu je dolazila u susret, zamalo se zabio u moju “četvorku”. Čovjek može poginuti u centru grada.

– Mislim da su mnogi vozači vrlo nekoncentrirani – rekoh. – Nikada nije bilo ovoliko prometnih nesreća.

– Ponedjeljak je najgori – ponavljala je moja žena. – Prvi je radni dan, što li? Više ne znaš kako će u najnormalnijim okolnostima reagirati vozač ispred tebe, vozač iza tebe, vozač pored tebe... Svi nosimo glavu u torbi, a nekima kao da se više ne živi. Srljaju, a ne znaju gdje srljaju. Kroz žuto, kroz crveno, sto na sat, kraj škole, kraj bolnice... I zašto baš ponedjeljkom?

– Počinje im još jedan bezvezni tjedan, pa žure prema petku – glasno sam razmišljao. – Takva je danas situacija u društvu. Tko stigne do petka, preživio je još jedan tjedan. Sistem eliminacije je savršen, barem što se odraslih tiče. Mladi, pak, najviše stradaju za vrijeme vikenda. Žure u crnu noć. Sve u svemu, nimalo ohrabrujuće. Dugoročno gledano.

– Ponedjeljak je užasan – zaključila je definitivno vozačica “četvorke”, a njoj treba vjerovati jer je, za razliku od mene, odličan vozač.

– Ne znam, sve me to podsjeća na našeg prijatelja K – rekoh.

Prikovan za fotelju, sklopljenih očiju i s blaženim smiješkom na licu, prisjećao sam se ne tako davnih osamdesetih godina i najsporijeg vozača koji je ikada položio vozački ispit u gradu na Rječini. Bio je to zaista usporeni film. Naime, kad god mi je teško pri srcu i duši, ili kad sam u bilo kakvoj nervoznoj nedoumici, sjetim se osamdesetih godina i našeg prijatelja K, onako smirujuće, s potpunom nostalgijom i šire.

* Adamić, Butiga, Novi list, Rijeka 2001.

Zamislite ove tihe scene.

Zbog prespore vožnje zaustavlja ga na Mlaki policajac i naplaćuje mu kaznu.

Ili, naša je ulica jednosmjerna i vrlo prometna. Odjednom, na kolniku ni jednog automobila. Minutu, dvije, tri... Ni ptice više ne cvrkću. Svi znamo da dolazi K, najsporiji vozač u gradu. A iza njega još sporija kolona od sto, dvjesto, tristo automobila...

Ili, vožnju deset tisuća automobila od Rijeke do Zagreba koja traje šest sati, a na čelu kolone... naš prijatelj K.

Ili, semafor na kojem se tri puta izmjenjuju sve tri boje, a jedan automobil stoji i stoji.

I nitko nije bio nervozan, nitko ga nije preticao, nitko mu nije trubio, nitko mu nije pokazivao ukrućeni srednji prst. Dapače, kad bi, primjerice, stao na nekom ugibaštu, svi bi mu mahali iz svojih automobila s posebnom nježnošću. Svi su jednostavno znali da je ispred njih usporeni vozač i nitko se zbog toga nije nervirao. I zašto bi? Radni je tjedan bio radni tjedan, a vikend – vikend.

I onda su došle devedesete.

– Ponedjeljkom više neću voziti riječkim ulicama – rekao je na početku jednog radnog tjedna moj prijatelj K. – U gradu je ludnica. Nitko nigdje ne radi, a svi voze automobile.

– Ponedjeljkom i utorkom više neću voziti riječkim ulicama – zaključio je dan kasnije. – Ljudi su pošandrcali. Svi me pretiču, plaze jezik i pokazuju srednji prst. Kruže gradom, a ne znaju gdje idu.

– Ponedjeljkom, utorkom i srijedom više neću voziti riječkim ulicama – rekao je jedne srijede. – Na semaforima mi svi trube, svi negdje žure. Kao da ih iza prvog zavoja čeka milijun maraka. Ja ne mogu izdržati tu presiju.

– Radnim danima više neću voziti riječkim ulicama – odlučio je na kraju jednog radnog tjedna. – Radni dani više nisu radni dani. Svi su s automobilima na ulicama. Sanjam sva ta ružna lica i njihove bijesne grimase.

– Ni vikendom neću više voziti riječkim ulicama – rekao je smrknuto jedne nedjelje. – I mladi su prolupali. Sinoć sam zamalo poginuo kad su me okružili s tri automobila i gađali limenkama piva.

I odustao je od vožnje riječkim ulicama. Odustao je i od Rijeke. Danas je profesor u Delnicama i povremeno se vozi u starom automobilu po starim, nerazvrstanim cestama. Lujzianom, Karolinom, Jozefinom i kako li se već ne zovu prometnice naše prošlosti. Na novom autoputu još nije bio. Zagrepčani bi ga petkom i nedjeljom upucali.

– Ponedjeljkom više neću šetati Korzom – rekao je moj otac, zvani dedica, vrativši se iz uobičajene prijepodnevnog šetnje gradom. Da vidite sva ta namrštena lica, prazne poglede i zgrčene kretnje. I svi negdje žure, ne daj Bože da nekog dodirneš ramenom ili laktom.

(29. ožujka 2000)

Samozatajni hermafrodit*

D'Anunzio¹

Hamletova teatarska nedoumica može se, eto, u ovim trenucima krivotvoriti pa glasovite riječi glase: slobodno ili zauzeto. U vlaku, u kavani, u čitaonici, svuda gdje nismo sami, na vrhu planine nećemo pitati stijene i oblake možemo li zaposjesti mjesto, a tražimo prostor zasjednički, spustiti tijelo i ništa poremetiti, ulazimo u egzistencijalnu kockarnicu s unutarnjom napetošću i mogućim poražavajućim ishodom poput Luciferova sunovrata u propast. Za žene se diskretno propitujemo jesu li slobodne ili zauzete, i ne možemo se pomiriti kada vidimo kako sama izazovno hoda ulicom da je "zaposjednuta", zauzeta, a nikoga nema blizu. Gradovi i žene uzimaju se slobodni, a potom nastaje borba.

Rijeka 12. rujna 1919. zauzeta je pjesničkom rukom D'Anunzija. Takva večer poezije, danje svjetlo ne smeta, rijetko se zbiva u povijesti. I riječi uzmanjkaju razjasniti što se zapravo zbilo, politika spektakla, militaristička otimačina, ili jadranski susreti u igri slobodno ili zauzeto susjedstvo.

Tražio se pjesnik besposlenih ruku pokretljiva duha i neumorno vatreno oćaravajućeg govora kao zapovjednik plaćenika, paravojne klateži, za pothvat zauzeća grada nenamijenjena talijanskoj državi, u naplati za pristanak uz Antantu. Gabriele D'Anunzio bio je predestinirani predvodnik agresivne osvajačke parade. Slavni pjesnik, dramatičar i spisatelj, salonski bonvivan, miljenik aristokratsko-mondenih krugova, dandy, erotoman, arogantan, neumjeran, otvorene drskosti, zavodnik, vješti stvaratelj reklamnih slogana, egocentrik, prilježan očima i ušima javnosti, ovisnik mode. Nesumnjivo CIA takvu osobu nikada ne bi uzela na popis agenata (nepodmitljiv, nepredvidljiv), ali na filmu, recimo kod Ericha von

* Novi list - Adamić, Biblioteka "Veljko Vičević", Knjiga 2., Rijeka 2000.

¹ Kako u naslovu tako i ukupnim tekstom A. Paquole ime Gabrielea D'Annunzija preinačeno je u D'Anunzio što bi mogao biti puki lapsus calami ali i autorska licentia poetica te se ovdje, kao i u nizu drugih sličnih casusa suzdržavamo od uredničke intervencije poštujući "zatečeno iskazno stanje".

Stroheima, takav lik zasjenio bi Rudolpha Valentina. D'Anunzio je pjesnik ratnik, a ratničku slavu stekao je udarajući mamuzama Muzu, birajući vratolomne, smrtonosne, grandiozno provocirajuće pothvate.

U zrakoplovu leti iznad Beča i baca letke s pozivom na rušenje Austro-Ugarske države. Leti iznad Pule i Kotora. Da bi se narugao austrijskoj potjernici i nagradi od dvadeset tisuća kruna, on dolazi podmornicom nadomak bakarske luke, potom motornim čamcem do obale, hitro razoruža stražu i na zidovima okolnih zgrada ostavi protu-austrijske grafite. Oceansko nadahnuće u maloj konzervi. To su vježbe i probe za Rijeku D'Anunziov opus magnum. U Rijeku ulazi s oko 300 arditu, bez većih sukoba preuzima vlast. II Comandante vlada diktatorski ali politika mu je usputna zadaća, gospodarstvo vode civili, bogati Talijani. U Rijeku dolazi Mussolini, četiri puta posjećuje grad, održava dva javna govora. Zbog velikih novčanih teškoća riječke mini-države D'Anunzio je nagovorio Mussolinija neka poduzme promičbenu kampanju prikupljanja novca po Italiji. Prikupilo se oko milijun lira i posadio fašizam. D'Anunzio ruši mostove na Rječini, pritišće riječke Židove, potiče snobovske zabave. Što Riječani uopće osjećaju za II comandantea?

D'Anunziovo biće ima arhitektonsku projekciju, ono zrači u zdanjima razasuto u stvarima inkrustacijama taštine i nagona. Riječka Guvernerova palača i dvorac II Vittoriale na jezeru Garda uvode u muzejske prostore zagrobno ispunjenje života. Neorenesansna Guvernerova palača na pročelju dvorskog izgleda čuva slova, kao Veronikin rubac obraz autokratske moći, natpisa "Palazzo del governo" slova se zagube i nastaje "Pazzo del governo". Stigma ludila vlasti i vlasti ludila. II Vittoriale, gigantska jazbina hrčka prepuna antičkih umjetnina, kineskih porculanskih figura, sakralnih znamenitosti, knjiga, minerala, slika... čini čovjeka grozomorno nepotrebni. D'Anunziju pripada neophodno jedan kritičko ludistički muzej. D'Anunzio kao meteoropatski kip Madone iz alabasterskog praha. Plavo sunčano, ružičasto kiša, sivo promjenljivo. Nepovoljno za Rijeku, D'Anunzio raste napuhnut kao zeppelin, povoljno za grad smanjuje se na veličinu likerske čašice. D'Anunzio, kompjutorski junak cyberspacea. Nazočan u prividnoj zbilji kao svjetleće tijelo. Treba nam kaciga s monitorima i rukavica s podacima i osjetit ćemo prikaze što ih nosimo u glavi. D'Anunzio zadovoljno otpozdravlja.

U D'Anunziovom romanu "Vatra" čitamo: "Pogledaj ove crvene ruže! One gore. Reklo bi se da u njihovim kronicama sagorijeva ugljen. One istinski gore". Poslije Auschwitzta pjesništvo je nemoguće? Ali poezija i teror ponekad su tako bliski kao bosa noga i trava. Baudelaire komandira streljačkim postrojbama 1848. u Parizu. Oscar Wilde podmeće paklene strojeve u Londonu. Nevjerojatno? Mirisne ruže poezije ostajući bez latica neprimjetno postaju bodljikava žica koncentracionog logora. Vjerujemo D'Anunziju.

Crna limuzina kruži gradom. Povremeno izgleda kao mrtvačka kola, pa Venera i Cupido u eteričnoj karoci, glasovir na kotačima s leopardom. Punk glazba i punk spodobu okružuju D'Anunzija. Što nama znači D'Anunziov pohod na Rijeku?

Prošlost u živom pijesku, ugašenu uspomenu ili trajnu, bolnu i prikrivenu opeklinu? Riječki gost, D'Anunziov Marinetti, rekao je: "Bogovi su nestali, ali je ostao D'Anunzio". On je donio u Rijeku u razdoblju 1919. do početka 1921. modernizam barbarstva. Europsko dvadeseto stoljeće zapljusnulo je Rijeku neponovljivom i čudnovatom grubošću.

Antoine de Saint-Exupéry izgubljen u "Malom princu", Gabriele D'Anunzio u Rijeci.

A noću guvernerovim parkom kruži grbavi Rigoletto i više slinavi pajac, zlobno i uporno: pazzo del governo, pazzo del governo...

(...)

Gradska biblioteka

U gradsku biblioteku mogu stići pješice. Helikopterom je neizvedivo, jer ne znam kako ću ući u helikopter naročito kad je mehanički vrtizrak nevidljiv a biblioteka nema na krovu helidrom... Relativno brzo, ući unutra, bezbrižno i obično vraćajući i izmjenjujući knjige postupajući civilizirano nimalo ne provocirati stoljetnu uhodanost rituala u zdanju mistične birokracije, muzeja s milijunima izloženih i posloženih slova u stranicama i u koricama, "second hand" trgovine opremljene trgovinama stotinu tisuća ruku i postaje za mjerenje vremenskih kretanja u prostoru čitanja. Čitamo stranicu po stranicu, brojevi promiču, vozimo po beskrajnoj autocesti, vraćamo natrag, zaustajemo izlazimo, uzimamo novo vozilo, novu knjigu, utamničeni žudnjom čitanja, obuzeti opsesijom da nikada ne prestanemo čitati i stalno čitajući prevarimo i nadvladamo Smrt.

Biblioteka je kronoteka. Udružili smo vrijeme, ukrižili, uskladili, razlomili, pridobili, oduzeli, izgubili, s tisućama nepoznatih obožavatelja knjige. Iste knjige dolaze nam u ruke i pred oči, a svatko lista različito, svatko gleda drukčije, svatko živi knjigu neponovljivo. Biblioteka čuva pamćenje na biblijski otklon i pad. Zato volim reći "biblioteka", a ne "knjižnica". Biblioteka me vodi u svetu Knjigu knjižnica, u nedoumicu, što moram kazati što moram izabrati i znati: knjižnica ili knjižara. Grčka riječ za knjigu (ho biblos) upozorava da nema značajnijeg i uzvišenijeg poziva u ovozemaljskom čovjekovom postojanju nego što je čitanje knjiga. U knjižari moram kupiti. U knjižnici isto trebam novac ali za članarinu ili zakasninu na osobno neovlašćeno produženje roka čitanja. U knjižari nema starih izdanja knjiga. Tamo nalazimo novitete, njih treba odmah platiti, ponekad i skupo. Knjižara zastupa merkantilnu stranu knjige. Knjižnica je klub ili sekta poklonika knjiga s pravilima, obvezama, kaznama, pravima i pogodnostima. Zato kažem biblioteka i ne padam u zabunu.

Žubor fontane na Jelačićevom trgu već hlapi iz usiju. Koraci bi htjeli biti žustri, uravnoteženi s rukama i u dosluhu s pogledom, ali kiša pretvara popločenu ulicu u prljavo klizalište (tko uopće osim kiše pere riječke ulice?), usporava hod. Prolazimo

pored kina "Kvarner". Uskoro stižemo. Ništa nas ne može zaustaviti, ni mirisi – smradovi hitropripremajuće hrane kakvu pametne životinje nikada ne bi okusile. Napokon! Palazzo Modello. Dvorac knjiga. Uzorna palača. Impozantna starina. Gradska biblioteka. Zgradi prilazimo, ne koracima već riječima. Ali kakvim. Riječima kao zadivljujućim krajolikom, čudesnim prizorom, savršenom emocionalno uzbudljivom opernom glazbom ili trimalhionskom gozbom. Nedostaju riječi. Riječi kakve ima Joe Brodsky u prekrasnoj knjizi Vodeni žig, riječi Matoševe britke pronicljivosti ili poetske začudnosti Dragojevićeve. I to je, dakako, bolest, to je virus biblioteke, to neurotično nastojanje da zgradu, arhitekturu knjige, duh i tijelo biblioteke, obuhvatim, uzmem i pokažem kao stručnjak primamljive verbalnosti. Palazzo Modello zahtijeva estetički pogovor. Opet riječi, dojmovi za neizrecivu mikro knjigu spremnu za tisak. Treba samo ubaciti slova, dakle riječima do biblioteke, ali zbog raznolikosti, preko slikarskog platna.

Dok moj dvojnjak stoji ispred biblioteke, na miru kod kuće promatram sliku Edvarda Muncha "četiri djevojke na mostu" (reproducirane u knjižici o Ekspresionistima), vabim u sjećanje noćni izgled zgrade Palazzo Modello s upaljenim svjetlima, rasipnom toplinom svjetlosti na raznovrsnim prozorima. Vidim bibliotekarke i ponekog bibliotekofila... kovano željezo na prozorima daje čvrstoću, izražajnost i zaštitu maštariji. Gledam Muncha. Čitam komentar. Na ovoj svijetloj i harmoničnoj kompoziciji čovjek i priroda su u skladu, priroda dominira nad ljudskim elementom (obrisi krajolika su istaknutiji od djevojaka). Prozori su nalik na oči. Žene, oči, san. Nešto ne prirodno vrebalo u bibliotekama. Stari papir. Stara palača. Nekada u prizemlju bila je banka, puno papira, nešto tako blisko biblioteci, žudnja za čitanjem i posudbom iz javne biblioteke (Public library) i prastara suha trulež pohlepe. U bankama žene nam daju novac, u bibliotekama žene daju knjige. Ne mogu dobiti novaca koliko hoću. Ne mogu dobiti knjiga koliko hoću. Gdje je nestala priroda s Munchove slike? Kamo su otišle četiri djevojke? Što je s mostom? Munch je poludio! Netko odlazi u ludilo, netko u biblioteku. Slikarsko platno je osobni most za ulazak u gradsku K.

U bibliotekama je tišina kao u trapističkom samostanu, ponekad, ne uvijek. Svijest da moramo govoriti tiho stvara napetost, čini malim, neznatnim, neslobodnim, a ti bi zavikao poput djetlića u crtanom filmu. Uzimanje knjiga je obred. Maknem knjigu s police i ugledam lice mlade žene, pomaknem drugu, treću knjigu, ona zamiče iza ugla, odlazi. Erotika biblioteke je kratkotrajna i melankolička. U hramu Knjige bibliotekarke imaju ulogu vestalki. Vesta, rimska božica svete vatre domaćeg ognjišta i gradske vatre je religijsko središte božanskog boravišta. Vatra smeta knjigama ali vestalke brinu i održavaju "laganu vaticu". I to je erotizam biblioteke. Erotika atmosfere u biblioteci. Ni jako suho, ni jako vlažno. Kad smo kod vatre, na pamet neminovno pada Truffautov film "Fahrenheit 451". U totalitarnoj državi budućnosti knjige su zabranjene, posjedovanje knjiga je zločin, a naročito vatrogasne brigade (vatrogasci kao državni spaljivači, vrlo zgodno)

pronalaze tajne biblioteke i temeljito pale. Naravno, niknut će pokret otpora, no to nas trenutno ne zanima.

Pretpostavljamo da duh "Palazzo Modello" ne može oprostiti što u prizemlju nema banke. On je duh gradske taštine, bogatstva i moći. On bi vjerojatno htio u živo i vatreno prikazati u biblioteci "Fahrenheit 451". Ili postaviti natpis za opomenu na ulaznim vratima: Fahrenheit 451. Možda bi htio mučiti čitatelje jer on zna tko što voli i ne voli čitati. Odvedu vas noću u biblioteku, uvedu u dvoranu, posjednu na željezni stolac, a gipsane dekorativne glave na zidovima gledaju u vas. Ponoćna bibliotekarka dolazi s knjigom i počne glasno čitati "Povratak Filipa Latinovicza". Vi umirete, ali ostajete budni. I to se ponavlja.

Nešto ugodno za kraj. Žene za računalskim tabernakulom, zvuk kompjutora, zrcalo za nadgledanje. Bije zidna ura, imam knjige, izlazim. Grad je isti ja sam drukčiji. Sretan Zadovoljan, svakako. Gledam Palazzo Modello. Na balkonu dva stijega, hrvatski i talijanski. Tu su knjige samo na hrvatskom i talijanskom. Samo Hrvati i Talijani znaju čitati? Bravo! Htio bih da je gradska biblioteka, takva ista, ali na otočiću. Moram čamcem, nevažno koliko zaveslaja, pristajem kod ulaza, otvaram vrata, i otkrivam tajnu biblioteke...

Nirvana Beltrame Ferleta (1953)

Una mattina qualsiasi/ Bilo koje prijepodne*

Vrpca

Pažljivo položi palac na mapu povezanu vrpcom i riječi nestanu kao da su ih upili sobni zidovi. Događalo bi se to svaki put kad god bi ga obuzele misli o njegovu jeziku, onom jeziku kojega u svakodnevnom govoru nema još od onih vremena kad su ljudi izbjegli u mučnom egzodusu ili se preselili u mir Kozale, posljednjeg utočišta ono malo još preostalih Fjumana. Taj mu je jezik neprekidno obnavljala ta mapa, čuvajući ritam jednog dijalekta koji je budio sjećanja, čiju toplinu nije nagrizalo vrijeme, čuvajući ih među povezanim koricama koje su zadržavale prošlost i podsjećale na događaje u Rijeci, Puli, Rovinju i čitavoj Istri, i koja su prodirala u njegovu dušu ispunjavajući je u isti mah i radošću i patnjom ne gubeći svoj sjaj, izgubljena ali ne zaboravljena.

Svaki put kad bi zaklopio korice mape osjetio bi onu nesmiljenu osamljenost koja kao da ga je zatvorila u kavez iz kojega je bilo nemoguće pobjeći. Onda bi se znao upitati (često je to radio naglas da se prisjeti i povrati dostojanstvo onome što je govorio) koji je razlog da nije otišao kao i ostali, kao i njegovi sinovi koji mu sada pišu kratka pisma iz Kanade i ponekad mu u znak solidarnosti pošalju koji dolar, što je cijenio i što je činilo podnošljivijom ogoljelu egzistenciju u zemlji kojoj do njega nije stalo i u kojoj je posumnjao da uopće postoji, jer je u službenim dokumentima ignoriran i stavljen u neravnopravan položaj, a da ga nitko nije upitao o njegovoj autohtonosti, pa kad jednoga dana reče da oduvijek stanuje u ulici Donatello, službenik ga pogleda prijekim okom i preko volje zapiše Donatelo, sa samo jednim "l".

"Zašto?", upita se ponovo. "Zašto sam ostao?". Stisne usne ne našavši odgovarajućeg odgovora na pitanje zašto je on, Antonio Bacich, bio tu, u Rijeci, uvjeravajući se kako je Rijeka oduvijek bila njegova rodna gruda koje mu drago Države (s velikim D u znak poštovanja!), bez obzira na Italiju za koju ga vežu nezaboravne

* Edit, Rijeka-Fiume 2000., prijevod Srećko Cuculić.

uspomene, jezik kojega se ne može odreći, koji ga prati od rođenja, u kojem je našao sebe, od djetinjstva do starosti, koji nije zaboravio ni onda kad su drugi Fjumanu poput njega, s kojima je zajedno išao u školu, iz gotovo neprirodnih razloga, pristali na jezik kojim je govorila većina i na kojemu se možda i prena-glašeno inzistiralo u svakoj prigodi, kod svakog čina, u svakom razgovoru, namet-nuvši ga obiteljima koje ga prije nisu znale. Možda zbog opiranja novim zahtje-vima, nastojanjima koja su išla za tim da nestane sve ono čime se Rijeka u prošlosti neprestano dokazivala, onaj duh kojim ju je obilježila povijest, a što on nije umio izraziti svojim skromnim jezikom običnog postolara, a kojega je osjećao drukčijim od onoga kojim se izjašnjavao u sebi, a koji je počeo prodirati i u taj njegov govor, nije mogao dopustiti da ga potpuno zatre.

Vrati se svojoj mladosti, prošlim, sada tako dalekim vremenima kada ih nije oplakivalo more poniženja i kada su strasno željeli opstati, održati se a ne biti prezreni kao beskorisni dronjci.

Zatim se vrati Starom gradu i onim vremenima kad se šišao za jednu liru, a kad su kremšnite pod Tornjem koštale dvadeset centezima. Zatim je vrijeme prebrzo proteklo, slijedio je neželjeni rat pod čijim su teretom bili izloženi trpljenju koje im je kidalo srca. U tim danima umiranja potratio je svoju mladost, zatim u Njemačkoj, po koncentracijskim logorima i na kraju se našao u partizanima u Gorskom kotaru, uvijek u snijegu koji ga je štípao do kosti i kojega se nije uspijevaio otresti i gladi koja ga je poput turpije glodala nikako ne prestajući. I sada... Ponovno ga obuzme strah, prože ga užas kad prolazeći ulicom vidje da su stari natpisi zamijenjeni novim, njemu nepoznatim imenima, uplaši ga povratak u prošlost koju je nagovijestila "kuna", novac koji je nekoć značio teror, koji se širi poput uljne mrlje i kojega je teško odstraniti. I što ako se s "kunom" treba vratiti prošlost pro-žeta krvlju i terorom koji se primiče polako, po prstima, bez buke i šaptom koji priželjkuje onu prošlost koju on ne može prihvatiti i kojoj treba pokazati zube jer je to jedini način da ju se poništi? Kakve li bi samo to prouzročilo posljedice za nj sve tako starog, ali uvijek vezanog uz principe koji su ujedinili tisuće i milijune partizana i antifašista?

Osjetivši se ovladan sjećanjima, nevoljko se spusti u stolicu. Ako se stvari opet promijene, starac će se vratiti, možda ne tako srčano, tom vremenu, ali zauvijek obuzet istom odlučnošću. Kako reagirati ili se opravdati? Uzdahne pobijeden sadašnjicom za koju nikada nije pomišljao da će biti takva, da će mu donijeti samo probleme i nesigurnost, lišiti ga bilo kakve nade i ispuniti strahovanjima da će se teška vremena ponoviti i da će se pojaviti u novom obliku, da će se od njih teško izvući, mirno ih izbjeći. I da se neće moći ikome povjeriti, da će se osjećati osam-ljenim i čekati ono što se može dogoditi bez prijatelja koji su se izgubili, nestali daleko, što on više ne može učiniti jer mu je tijelo bez snage koju je nekad imalo, a koja je polako ishlapila onemogućavajući mu kretanje i tjerajući ga isključivo na misli o siromašnoj prošlosti, sada već maglovitoj i beznadnoj. Bio je to razlog zbog

kojega nije napravio putovnicu: znao je da mu Rijeka pripada i da se od nje nikada neće odvojiti koliko god ga gušila beznadnost perspektive.

Odgurnuo je stolicu i ustao. Morao je reagirati na te misli koje su ga svakodnev-no opsjedale, uznemiravale i unosile ispraznost u svaki njegov trenutak. Odložio je mapu s vrpcama u ladicu ormara zajedno s ostalim mapama koje je čuvao i koje su za nj značile jedno vrijeme koje je prošlo, s njegovim emocijama i motivima, mape s vrpcama, koje su sada bile u toj mjeri njegov glas da im se približavao sa straho-poštovanjem koje ga je obuzimalo i koje nikada nije nestalo, kako bi našao utjehu u tom jeziku koji je bio njegov i od kojega neće odustati sve dok ga dah smrti ne pomete.

Primakne se vratima, izide i zatim ih dvaput zaključa, jer zna da uokolo imao mnogo provalnika koji u njegovoj odsutnosti mogu upasti u stan i domoći se svega što ima, onih bezvrijednih sitnica koje bi nekoga ipak mogle namamiti. S naporom side stubištem i nade se napolju, tu gdje je zlačano sunce namigivalo s Učke zastirući zrak svjetlom punim odsjaja koje se odbijalo od kamenja i zavljučilo u grane stabala naglašavajući njihovu vječnu zimzelen.

Oduševio ga je ovaj prizor koji mu se ponavljao svakog dana i na trenutak sjeti se godina s jakim zimama, sa snijegom koji je toliko mrzio hodajući od mjesta do mjesta mukotrpno tražeći posao, praćen hladnoćom koja gaje prožimala do kosti, pa mu je vlastito tijelo izgledalo poput bolne statue kojoj je još jedino srce, iako sve slabijim otkucajima, govorilo da je još živ. Koja su to vremena bila!

Trgne se i odagna misli koje su mu kvarile nadu i polaganim korakom uputi se prema središtu grada, vjerujući da će mračne misli odagnati ponekim, doduše sve rjeđim, susretima i ublažiti osamljenost prouzročenu mnogim i uzaludnim tužalj-kama. Zastane na tren u ulici koja je nekad bila Buonarroti, i pogleda na novi natpis, koji je pokrivaio raniji. Nije uspio suzdržati gnjev upućen onima koji su iznova mijenjali nazive ulica i trgova ne bi li tako prebrisali prošlost. "Žalibože..." reče i ne primijetivši da govori na glas. Zastane jer se osoba zaustavila pokraj njega kao da očekuje nastavak rečenice za koju se moglo pretpostaviti da bi mogla ispasti uvredljiva. Brzo svrne pogled s natpisa ulice koja je nekada bila njegova ulica Buonarroti i spusti se polako, gledajući uporno pred sebe, kako ne bi privukao niči-ju pažnju, na Korzo, potpuno obnovljeno novim pločama, koje su mnogo koštale one koji su se osjećali "ponosnima" da će moći šetati izuzetnom ulicom, takvom ulicom koja jamči da će Rijeka u budućnosti postati metropolom, izravnom konkuren-cijom Zagrebu, ono čemu je uvijek težila a nikada ostvarila.

Ljudi su žurili, bez zaustavljanja, takvom hitnjom koja je onemogućavala bilo kakav razgovor, prolazili pokraj bogato ukrašenih izloga, s artiklima čije su cijene privlačile kupce koji su zastajkiivali kako bi ih nakratko željno pogledali, a zatim s ne baš oduševljenim izrazima lica nastavljali svojim putem, razočarani nemo-gućnošću da si priušte ono što im je ostajalo tek kao teško ostvariva želja. Vladala je besparica i često se imalo tek za kruh, pogotovo tamo gdje se primala minimalna

plaća ili se nije ni primala, jer su zavodi za zapošljavanje bili sve puniji novim nezaposlenima, a mnoga poduzeća su se zatvarala stvarajući situaciju u kojoj se nije naziralo izlaza.

Toni polako prođe kroz bujicu ljudi koji su u nezvjereno pretrčavali Korzo kao da traže nešto što nikako da stigne. Uzalud je među prolaznicima nastojao naći bar jednu poznatu osobu, nekoga s kim bi se mogao zadržati i izmijeniti poneku riječ. "Nitko, nitko..." jadikovao je shvativši da je i tu bio sam, gotovo ne shvaćajući kako je teško sresti nekog poznanika, jednog jedinog Fjumana. Onda krene put rive, gdje su se klupe nudile onima koje zbog godina nisu držale noge i mogli su se malo odmoriti. Iznenadi ga lepršanje zastava na molovima prepunih ljudi koje nadziru policajci. "Što se događa?", pomisli zadržavši pogled na uzbibanim zastavama koje su naglašavale nacionalne simbole i koje je vjetar razmahivao pa su se blistave boje kao u vrtlogu izmjenjivale u sve veselijem lelujanju.

Ugura se u masu koja se uzbuđeno čekajući u valovima pomicala. Što se događalo, tko je privukao toliku svjetinu? Gurne lagano neku ženu koja se prema naprijed proguravala da bi tako zauzela što bolje mjesto s kojega će gledati događaj što se ima zbiti. "Mi scusi", reče Toni ljubazno, udaljivši se od žene koja ga ošine pogledom davši mu na znanje da ju je uznemirio. Žena mu ljutito odgovori "Molim" i nastavi se gurati prema naprijed, nastojeći da u hitnji ne dodirne Tonija, kao da joj je bilo žao što je bio blizu nje. "Zašto?", upita se Toni skrušeno, grimasom koja je pokazivala žaljenje što nije shvaćen onako kako bi to želio. Na tren učini mu se da će se zagušiti od tih ljudi koji su se gurali i pomicali gnječeci ga, doživi sebe kao muhu zapletenu u paučinu iz koje se ne može osloboditi. Odmakne se za korak i nađe kraj visoka, kršna čovjeka, koji ga je promatrao očima sivim poput očiju kopca. Osjeti da ga je ovaj uhvatio za mišicu, htjede se odmaknuti, ali ruka ga je čvrsto držala i nije pokazivala namjeru da ga pusti.

"Što želite?", reče ljutito. "Pustite me na miru". Ali ruka je nastavljala držati ga za mišicu, čovjek mu se unese u lice i glasom koji mu se učinio dalekim, reče: "Želio bih..."

"Nemate vi što željeti", sad se naljutio. Istrgne se stisku što ga je osjećao na koži i ne pogledavši tog prostaka koji mu se tako nametljivo približio, hitro se udalji nastojeći nestati u gomili kojom je bio opkoljen. Ali, osjeti oštar pogled onih tako svijetlih i odlučnih očiju, koje kao da su htjele proniknuti do samog dna njegove duše, do njegovih najdubljih strahovanja.

Pogleda prema moru još jednom se pitajući što se to zbiva i na tren potisne misli na tog čovjeka koji ga je tako neočekivano pograbio za ruku htijući ga se dočepati.

Možda treba doći neka važna ličnost. Bilo ih je mnogo, stizali su u kolonama automobila kojima se nije naziralo kraja, ili brodicama, žustrim, okretnim poput trkaćih konja koji rzujući stižu na cilj ponosni da su prestigli sve svoje konkurente.

Zaustavi se i osvrne za sobom. Zbunjeno se upita iz kojeg bi mu se razloga onaj čovjek kojemu je umakao ponovno prijeteći približio. Zašto je ta osoba pod svaku cijenu htjela biti uz njega? Bilo je to pitanje na koje su se u njegovoj glavi našli mnogi odgovori. Mogao je taj čovjek biti osoba željna tek da ga upozna ili mu je namjeravao nešto reći. Ali mogao je biti i policajac koji je nadzirao da se nešto ne dogodi onima koji su stizali automobilima i brodicama, vodio brigu da im se oda dužno poštovanje za njihov nesebičan trud, na trud na koji su već kao pripadnici iste stranke uvijek bili spremni. Bila je to najvjerojatnija mogućnost i baš on, Toni, bio je taj koji je privukao pažnju tog policajca koji gaje uporno promatrao, možda iz jednog jedinog razloga, jer se u nekom uredu čuvaju podaci o njegovoj prošlosti, možda zato jer je bio partizan, ne samo antifašist nego se još i borio protiv Nijemaca.

Obuze ga lagani strah i pomisli da bi u tim okolnostima bilo najbolje da izbjegne izravni sukob i iščezne u toj nepoznatoj svjetini koja mu je samo mogla štetiti i to s nepredvidivim posljedicama. Pognuo je glavu kako bi bio što nezamjetljiviji u gomili i krenuo sporim korakom, kojim su ga već njegove noge, nenavikle na slična iskušenja nosile i uputi se k bočnoj ulici u kojoj će moći barem na trenutak otpočiniti što bi mu mnogo značilo zbog njegove fizičke iscrpljenosti. Opet se ogleda, pogleda sa strahom iza sebe, ali ne vidje nikoga. S uzdahom olakšanja opet se upita tko je bio onaj čovjek, koji mu se tako naglo i s neobičnom žestinom primakao i protrne sjetivši se onih njegovih hladnih i svijetlih plavih očiju, koje su ga prodorno gledale i prodirale mu do mozga, kao da hoće pročitati njegove najskrivenije misli.

Polako, zastajući gotovo nakon svakog koraka, uspne se stepenicama koje su vodile prema Guvernerovoj palači, zaokrene desno i s olakšanjem otvori vrata "Grotta", bara koji je postao malo i skromno utočište onih još malo preostalih Fjumana, koji su se tu zadržavali skromno konzumirajući, rijetko naručujući više od čaše piva, zadubljujući se u duge razgovore koji bi se zatim rasplinjavali u mučnoj tišini.

Primakne se stolu i ugodno smjesti u jednu stolicu. "Kavu", reče konobarici koja mu je prišla, zatim pogleda uokolo tražeći neko poznato lice. Ne vidje nikoga koga bi poznavao i sneveseli se, jer se osjeti još uvijek osamljenim iako je okolina bila gostoljubiva i iz nje je izbijalo obiteljsko ozračje. Otpijajući kavu polako, gutljaj po gutljaj, osvrćući se na ono što mu se dogodilo, pomisli da je možda pretjerao svojim postupkom. Policajac ili ne, kad mu se već približio iz njemu nepoznatih razloga, možda je ipak imao prijateljske namjere. Kako god pogledaš, bio je to čovjek, pa shvati da je možda ipak pogriješio što se tako žurno udaljio i što nije prije razmislio što će time postići. Tako razmišljajući dođe do zaključka kako bi se sam sebi morao ispričati zbog svoje neprimjerene reakcije. U istom trenutku obuzme ga i nova sumnja, a što ako ga je ovaj, s onim svojim neumjesnim ponašanjem, zapravo htio napasti: možda je nitkov koji se, primaknuvši mu se, htio dočepati njegova novča-

nika, ne znajući da je na nišan uzeo siromaha iz te gomile koja ih okružuje? A upravo u tom mnoštvu ljudi, koji jedni na druge nisu obraćali pažnju, on je našao svoj zaklon.

Odgurne šalicu, rukom posegne prema unutrašnjem džepu jakete i zadovoljno ustanovi da mu je novčanik još uvijek tu. Izvuče ga na stol i iz njega istrese kune da plati ono što je popio. Prebrojio je novac koji mu je preostao, pa kad otkrije da ga nema mnogo, zaključuje da toga dana ne bi smio više trošiti. Ostavivši na stolu novac za kavu, mahne konobarici i uputi se kući.

S teškom mukom svladao je dvije povišene stepenice, otvorio ulazna vrata, skinuo cipele da ne zaprlja pod, navukao ofucane kućne papuče i zatim klonuo u naslonjač koji mu pruži tako potrebnu udobnost. Bližilo se podne. Kroz prozor ulazile su zrake sunca koje su živo obasjavale zidove čija boja je vremenom izbljedjela. Stari sat u grobnoj je tišini otkucavao minute i njegov mu je zvuk odzvanjao u ušima. Mozgom mu sijevne pomisao na suprugu koja bi, nakon dvanaestog otkućaja, rekla: "Hajde, objed je spreman." On bi tada ustao iz naslonjača, utrnulo televizor i osmjehujući se približio stolu i tanjuru u kojemu su se pušili zlaćani špageti s ukusnim umakom i s tekom u njih zabadao viljušku. Žena bi sjedila njemu nasuprot i jeli su bez žurbe. Razgovarali su kasnije, govorio bi joj o poslu koji za poznate mušterije mora završiti i koje su svakodnevno dolazile u njegovu malu radnju s dva stolca preko puta njegove stolice i koturića. Znalo se dogoditi i to da su navraćali prijatelji kako bi, iz poštovanja, izmijenili koju riječ. Prepričavali su što se događalo tijekom dana i u prošlosti, koliko ih je već umrlo i opet je oživljavao ono što se zbivalo u susjedstvu, pa je sudjelujući u razgovoru uživao u dijalektu koji je davno nestao i kojega se nikada nije odrekao. Kasnije je ženi kod kuće prepričavao novosti i tako su zajedno pripadali jednom vremenu čiji su i sami bili sudionici, sazdanom od ljubavi koja nije prestajala iako je polako jenjavala s nezadrživim nestajanjem vremena.

"Nije kao nekad", reče na glas. Žena je nečujno otišla na Kozalu gdje su im već počivali toliki prijatelji i poznanici, a on je ostao u stanu koji je znao samo njegove korake, zvuk ure i ispraznost jednog života koji je opstojao od uspomena, kajanja i tuge, bez ikakve nade da će se bilo što promijeniti. Ni susjedi više nisu bili isti, negdašnji, i s njima se zadržavao tek na koji tren na stubištu s jednim usput rečenim "dobar dan", lišenim njegova dubljega značenja, jezikom koji je prihvatio, ali koji nije bio njegov i kojega je teškom mukom svladao i njime se koristio. Metnuo je posudu na plin i rasporedio špagete po stolu. Nije imao volje za pripremiti nešto drugo i jeo ih je začinjene margarinom. Uzdahnuo je. Putar je koristio u nekim drugim vremenima. Dok je čekao da voda uzavre promolio je glavu kroz prozor i sa znatiželjom prepozna čovjeka koji ga je bio uhvatio za mišicu kako prolazi ulicom, pred njegovom kućom, povremeno se zaustavljajući kao da namjerava zapisati kućne brojeve. Što želi taj tip koji ovdje nikada prije nije viđen? Lagani srsi prostruje mu tijelom i osjeti groznicu koja mu strese kralježnicu, a pogled mu se skameni. Sigurno je tu zbog njega, ali iz kojeg razloga?

I, tko je to? U trenutku kad je šire otvorio prozor čovjek je već nestao na kraju ulice. Htio je nešto saznati o osobi koja je tako ubrzanim korakom prošla i upitati je koji je razlog da mu promatra kuću. Ali, da li bi smogao hrabrosti upitati ga to? Zadrža ruku na prozoru i zbunjeno nastavi gledati niz opustjelu ulicu. Shvati da nikada ništa ne bi pitao i da nije logično to što je htio učiniti. Policajac ili provalnik, ma tko da je bio, ne bi mu odgovorio, ograničio bi se po svoj prilici na to da se na brzinu osvrne, slegne ramenima i nastavi svojim putem kao da ga nije ni čuo.

Voda je kipjela. Korakne unatrag oklijevajući, kao da ga je pogled na tog čovjeka lišio sposobnosti kretanja. Neodlučnim korakom približi se stolu i rukom koja je još drhtala pokupi špagete i obuzet mislima tako crnim da su mu skoro zamaglile vid, baci ih u posudu. Približi se hladnjaku, izvuče margarin i sjedne. Je li je onaj čovjek opet prošao ispod njegove kuće? Hoće li opet biti toliko drzak? Na ta pitanja, naravno, nije nalazio odgovora. Možda bi bilo najbolje ne zabrinjavati se zbog nečega što je bila puka slučajnost i pokušati sve zaboraviti kao da se nikada ništa nije ni dogodilo. Međutim, nije jeo s tekom i u ustima je osjećao gorak okus. Bio je svjestan činjenice da je to posljedica straha pojavljivanja tog čovjeka, i ni uz najveći napor nije se tome mogao oteti.

Od stola ustao je nezadovoljan, gurnuo tanjur u posudu pod slavinom i pažljivo ga oprao toplom vodom, ne uspijevajući se oteti mislima na ono što mu se dogodilo zbog tog čovjeka koji se u jednom nimalo ugodnom vremenu upleo u njegov život i nametnuo mu se kao prijatelj. Osjeti potrebu da popije nešto žestoko, da se, koliko to može, ohrabri i odluči otići do kafića u susjedstvu. Zatvori ulazna vrata dvaput okrenuvši ključem, izvuče ključ i stavi ga u džep, pa ubrza kao nikada dotle stepenicama, obuzet bijesom kojim ga je prožela podsvijest, opsjedajući ga i podstičući. U kafiću naruči rakiju. Zagrije čašicu dlanovima opazivši da mu se ruke lagano tresu, što mu se ranije nikada nije događalo. Odložio je čašicu, ispružio ruke, raširio dlanove na površini stola i osjeti da mu se smiruju. "To je prolazna slabost. Možda sam preveć žurio ovamo." Isprika mu se činila pomalo smiješnom, kao potvrda koja mu je tako trebala. Uzme čašicu odlučnom kretnjom, prinese je ustima i otpije gutljaj. Učini mu se da mu se primiče neka sjena, koja kao da je niknula iz same zemlje. Podigne pogled i prosrši ga duž ledne moždine. Sjena koja kao da mu je pomutila pamet, uzrujala ga neugodom za koju se nadao da ju je prevladao.

Sadržaj čašice umalo da se prolije dok ju je žurno vraćao na stol. Opet taj isti tip, uvijek on, on koji ga promatra tim svojim ledenim pogledom, pruža koščatu ruku prema stolici do njega i kaže glasom koji se Toniju učinio tvrdim, a čiji škrgut zubima podsjeća na struganje električne pile: "Nadam se da smijem..."

Od zaprepaštenja nije stigao ni otvoriti usta u ime spontana odbijanja koje mu se činilo spasonosnim. Gledao ga je prestrašeno pokušavajući sebi objasniti onaj sumnjivi način kojim se predstavio kao nehajnost kojom prikriva bahatost kojom je cijeli prožet. Htio se usprotiviti odgovoru na onaj upit, ali ne uspije ni mrdnuti usnama zapanjen i prestravljen nazočnošću onoga za koga je želio da ga nikad više

ne sretne. Čovjek sjedne ne sačekavši odgovor i oporim glasom reče kao da se opravdava: "Baš sam se umorio. Kad bi samo znali koliko sam se nahodao."

Pogledao ga je nastojeći dokučiti način na koji se ovaj hoće približiti nekome tko ga ne želi blizu, kao neznanac jednostavno se prema drugome posjeo na stolicu, ne brinući o tome hoće li dobiti povoljan odgovor ili ne. Predstavio se tražeći razgovor koji Toni nije želio, u kojem se htio prikazati prijateljem ili, ako ništa drugo, poznanikom ne shvaćajući da izaziva nemir, da njegova nazočnost stvara strah.

Toni napokon smogne snage za koju je mislio da ga je napustila i ustavši strogo reče: "Oprostite, a tko ste vi?!" Čovjek mu ne odgovori. Dade znak konobarici koja mu se približila i naruči: "I meni jedna rakija!" Zatim nastavi: "Vi me ne poznajete, kao što ni ja vas ne poznajem. Ali vidjet ćete, kad se upoznamo bit će to dobro za nas obojicu."

Pogledao ga je skamenjeno: "Ma što kažete. Zašto kada..." Čovjek mu ne dopusti da završi i reče: "Vi ste osamljeni kao i ja. Ali udvoje samoća nije tako strašna. Slažete se?"

Nakon tih riječi osjetio je olakšanje. Nije bilo posrijedi ono čega se plašio, neka prijetnja ili nešto slično mutno, bio je to prijedlog koji je u biti bio prihvatljiv iako je dolazio iz usta sasvim nepoznate osobe, koji je mogao značiti i nešto drugo a ne znak mogućeg prijateljstva, takvog druženja kojemu je težio, ali je sumnjao da se može ostvariti, pogotovo na ovakav način. "Čudno", posumnja u sebi, a zatim nesigurno reče: "Najzad, nakon svega, tko ste vi? Naravno, ako smijem znati?"

"Čovjek", odgovori mu ovaj. "Čovjek kao i vi, sam, uronjen u nevolje, u kući koja nije moja. Kad bi se složili bilo bi to rješenje i za mene i za vas." Zatim se onim svojim ledenim pogledom upilji u prazno i Toniju se učini da je pustio suzu. "Nemam nikoga kao ni vi."

Éva Viola
(1949)

Véletlen találkozás

Mélyen elgondolkozva,
elnehezédett lábakkal lépkedek
a rijéikai Korzón
kedvetlenül e nap miatt
mely semmit sem ígér.

A forró nap
remegteti a levegőt.
A kikötőtől
egy hajó kürtje szóval meg
de a hang belevész a jarókelők morájába.

Fénylik a bőröm az izzadtságtól
a vékony ruha rám tapad
a fehér selyemben kirajzolódik alakom.
Megállok a *Kis szalon* képtár
nyitott ajtaja előtt.
"Az Ön művei?"
Rám néz, nyújtja a kezét.
Megrezzen a levegőben a csodálkozás,
telefonszám, címváltás.

Telefonbeszélgetések
nem mondták meg a lényegét,
sem az üdvözetek
hosszú levelekben a jachtról,
képeslapok Diokleciánus pincéjéből
képszerű kézírással.

Déjà vu
a nemlétező idő és térség benyomása
de minden olyan ismertnek tűnik,
már átéltnek
és a véletlenül megvett újságban megjelent hír is
a festő tragikus haláláról...

Az éveken át őrizett újságicikk *in memoriam*
soha sem fogja elmondani e találkozás értelmét.

Slučajni susret¹

Umornih nogu
zamišljeno hodam
riječkim Korzom
bezzvoljno zbog dana,
koji ništa ne obećava.

Pod užarenim suncem
zrak treperi.
Iz luke
dopire zvuk brodske sirene
i uranja u žamor prolaznika.

Koža mi svjetluca od znoja
a lagana haljina pripijena uz tijelo
crta obline u bijeloj svili.
Zastajem
pred otvorenim vratima *Malog salona*,
dojmljiva izložba – pomislih.
"Vi ste autor?"
Pogleda me i pruži ruku.
Zaleprša zrakom čudenje,
razmijenjene adrese, brojevi telefona.

Pristigli pozdravi u dugim pismima s jahte,
telefonski razgovori koji nisu rekli ono bitno
i razglednica iz Dioklecijanovog podruma
s rukopisom kao slika.

Déjà vu
dojam nestvarnog vremena i prostora
mada je sve tako poznato
i već doživljeno,
pa i slučajno kupljene novine i obavijest
o tragičnoj smrti slikara...

Godinama čuvani novinski isječak *in memoriam*
nikada neće otkriti smisao tog susreta.

¹ *Vrijeme nadanja / A remény ideje*, Adamić, Rijeka 2004.

Kamov u Rijeci i Zagrebu*

Ekshumacija je započela, slijedi obdukcija i kroz neko ćemo vrijeme, valjda, znati od čega je uistinu i kada oboljela hrvatska književnost, koji su je virusi načeli, a koji zlodusi dotukli. Krhotine Kamovljeve biografije i krugovi koji se šire, zanos prezrenih i zakašnjela razboritost zavedenih pokušat će objasniti što je doista hrvatska književna laž i kako je sve započelo.

Na predstavljanju Uremove knjige *Janko Polić Kamov, Dora Maar i hrvatska avangarda*, Rijeka je svog nestašnog sina dočekala u sali prepunoj iščekivanja. Hipoksijska i žamor, gužva i vonj ustajalosti; krcato ljudi i predstavljanje ipak ne ide bez ozvučenja. Organizator je pomalo nepripremljen i zbunjen, ali je ubrzo montiran razglas. "Radno predsjedništvo" s Uremom u sredini ugodno je iznenađeno i nimalo zatečeno; prošlo je akademskih 15 minuta i još čekaju – kalibriraju kapacitet prostorije na maksimum. Kamov je kapitalac, poklon jedne jedva živuće prošlosti. Rijeka u međuvremenu, na obljetnicu Kamovljeva rođenja, pokušava iznijeti na dnevno svjetlo ono što moljci i zaborav još nisu pojeli: tek blijedu sliku svoje slavne prošlosti, posljednje komade obiteljskog srebra. Na Korzu je istovremeno izložena samo ljuštura ispunjena zrakom posve suvremenog torpeda, od onih povijesnih prvih (i muzejskih) primjeraka Rijeci su ostale samo skice i nacrti. Opet je netko bio promišljeniji i brži! U *Bonaviji* se nudi austro-ugarski jelovnik iz Kamovljeva vremena, Pošta tiska prigodnu kuvertu, dosta je toga u znaku tog bitnog hrvatskog književnika. Čini se da svi u publici s jednakim entuzijazmom dišemo isto ozračje i ustajali zrak.

Nazočni su gotovo svi ili njihovi poslanici: dežurni zlobnici poslali su svoje izvjestitelje, uhode i smutljivci ovaj su put došli osobno, a suzdržani činovnici kulture širom otvaraju oči i upijaju. Pamte kako bi nadređenim što kvalitetnije dali izvješće. Nijema bitka se nastavlja; već otpisani autor opet ih je (neugodno) iznenađio, preduhitrio i uhvatio na spavanju. Prisustvo struktura u publici i za mikrofonom cijelom predstavljanju daje ton službenog priznanja i cijela gungula izgleda

* *Nije namjerno* (skice i crteži), DHK, Rijeka 2008.

prilično svečano – Mladen Urem predaje vjerodajnice Janka Polić Kamova građanima Rijeke. A s ljudima prenatrpan prostor Glagoljice vapi za bilo kakvim zrakom pa i za onom mlačnom južinom na Dolcu. Studeni je nenadano donio toplinu i mnoštvo studenata.

Počelo je, s mikrofona se izriču pohvale Uremovu zanosu i ustrajnosti te hvali naš hrabar buntovnik koji nas je zadužio za sjajna djela i još sjajniju kometsku biografiju. Razina iskrenosti razoružala bi i najvećeg cinika, Urem je zbunjen i sretan. Tonko Maroević je pun dobre volje, ali oprezan; prisjetio se davno zagubljenih dvojbi i staroga šapta pa s nekoliko uljudnih opservacija i pohvala želi omekšati Uremove presmione teze i pretpostavke. Nije mogao odbiti Uremov poziv, no ta knjiga zapisana pod teretom snova više nego izrasla na fusnotama, ta snolika slikovnica natopljena opravdanim Uremovim sumnjama u službenu povijest hrvatske književnosti i ukrašena bodljikama, čini ga nemirnim. Maroević podržava i hvali, no, prerano je još za preslagivanje nacionalne književnosti (*to činite kad mene ne bude*). Još uvijek je na snazi stara postava i predstava u režiji i produkciji nomenklature: skojevskih pitomaca prurušenih u književne teoretičare, profesore, antologičare, a sve u dogovoru s "provjerenim" književnim servirkama i academicima.

Za Maroevića još nije pravo vrijeme, prispodoba o prvim pijevcima ne silazi s njegova zagonetnog pogleda. Oni koji bi trebali tromi su i ustrašeni, a opet oni koji se usude, mogli bi u napadu iskrenosti presložiti cijeli sustav vrijednosti i narušiti spokoj akademskih spavaonica, a najgore je narušiti ugodan drijemež i peristaltiku opteretiti nervozom i radnim naporom. Stanovnici na lovorovoj zrinjevačkoj adresi ponašaju se kao da obiluju viškom vremena. Moguće, vječnost ne poznaje vrijeme, i mrva vječnosti još uvijek je cjelovita vječnost. Neugodno im je kao kad pubertetlije ulove u prvom grešnom poljupcu, jer znaju da nisu djeca i da im zbog odglumljene neudžnosti nitko neće olakšati poziciju. Filozofski fakulteti uspješno nastavljaju proizvoditi mediokritetsku gimnazijsku profesorštinu i poltronstvo znanstvenih novaka.

Ervin Dubrović svojih petnaestak minuta koristi antologijski i ne fijumanizira, čak je i nacionalno osviješten: na skliskom je terenu i samo ga povelika doza obzira i iskrenosti prema Kamovu spašava.

Autor Mladen Urem, inače Kamovljeve veleposlanik na Zemlji, polaskan je i umoran od sebe, iščekivanja i svojih misli, najviše dugogodišnjim porođajnim mukama ove knjige. Uznemiren podgrijanom ambicijom, jedva uočava i pamti, ali uspijeva izmijeniti pogled i pokoju riječ sa svima. Ne zaobilazi gradske činovnike kulture, diskretno i s mjerom konzumira trenutak pobjede. Količina znatiželjnika i štovatelja (Kamova) ipak ga buni i još više raduje. Iščašene rečenice zadovoljstva govore više od njegova osmijeha. Za trenutak je skrenuo pozornost gradskih struktura, starih i novih, uvijek istih kadrovika i ne zna što bi s time (s njima) i kako naprijed. Širok osmijeh za svaku prigodu ipak je najbolje sklonište. *Je li to zaokret, isprika i priznanje za odvratna stara vremena obezvređivanja i javne poruge?* Lagana nedoumica kviri

mu zadovoljstvo i krivi obrve. Ništa, Kamov ide dalje, sutra je u Zagrebu o njemu znanstveni kolokvij, a i Rijeka ide dalje. Zapravo drijema u iščekivanju prigradske maškarane povorke. Pripreme za karneval su u tijeku: nove maske i stara uvijek ista lica pod njima. Možda za ovaj karneval dovitljivi prigradski karneval-meštri konačno osmisle nešto na temu Kamov, ili će čast pripasti Kazalištu? Otkako su se harlekinizirali *Mirise zlato i tamjan*, sve je moguće, pa i prigodna karnevalizacija *Isušene kaljuže*.

Kamov za fanfarnoidnu Rijeku ostaje tek ime ulice, samo skulptura pred *Kontom* i njegov svojeglavi i neuhvatljivi zastupnik na zemlji, gorljivi Mladen Urem. Meštar Toni ne zna što bi s Kamovom, a i s Uremom je muka, tako da insignije duhovnosti zasad ostaju zakopane zajedno s Jankovim bezimenim kostima u onoj masovnoj barcelonskoj grobnici.

U Zagrebu oskudno i malobrojno; svi nazočni se poznaju kao na kakvoj zlatnoj obljetnici mature (da je Janko maturirao, pomislio bih da je to baš njegov razred na okupu), zamračeno oblačnim jutrom, zastrto trošnim zavjesama i skelom na fasadi. Studentima ulaz zabranjen, a oni ispod 50 samo s valjanom propusnicom, molim! Radno predsjedništvo *Znanstvenog kolokvija o Janku Polić Kamovu* duplo je veće nego u Rijeci, mikrofona za govornicom je odavno ugođen i čeka prvog besjednika. Plašim se da će ovaj put i konobari morati nešto reći o Kamovu, najavljenih govornika ima skoro više nego popunjenih stolica. Urem je izostao, kad je Kamov u pitanju, Zagreb ga ne voli i drži čudakom.

Počelo je! Najprije pozdrav u ime *Razreda*, uštogljeno i žalobnički kratko i prigodno. Umro je na vrijeme da bi ga Razred prihvatio tek kao pokojnika i kao temu za ZNANSTVENI kolokvij. Da je komet posustao, ušao u orbitu, da je poživio, ne bi bio pripušten ni otiraču na otmjenoj adresi vis-à-vis *Palasa*. Možda bi se uvukao s kakvom đačkom ekskurzijom ili s krivotvorenom umirovljeničkom iskaznicom? *Razred* se užasava incidentnih mladosti i silovitih biografija, onih što se još usude, ali da kojim načinom velečasna adresa prima mrtve, Kamov bi zasigurno ležao u počasnoj loži. Živome mu ni za milijun godina ne bi bio dozvoljen pristup. Ali nema straha od prvih, drugih i bilo kakvih gramatičkih kondicionala, sve je razvidno; Janko je život i djelo nosio u jednome zavežljaju i nije kucao na vrata ustrašenosti, juriš na nebo nije imao alternativu. Sve ispod neba samo su prah, gnoj i kaljuža.

Znanstveni kolokvij se okrenuo teško razumljivim tiradama ničega; preučeno i prekuhano, puno nerazumljive retorike, suvišnih digresija, fusnota i općih mjesta za svaku prigodu. Puca se manevarskim granatama iz najtežeg topništva, jezik okovan formalnostima i frazama, neugodno mi je i stidim se (za druge). Citati i kurzivna objašnjenja, iz šupljeg u prazno, i redovito posuđeno; Incubi i Succubi, jalovi oploditelji i prijevarom postignuto lažno roditeljstvo množi se prostorijom. Neprestano se spominju sve planetarno jaka imena, sami temelji ove naše uljudbe, sijekaju snažni citati, a opet mlako i dostatno tek za mršavi alibi zamornih znanstvenih referata. Kamova su priveli u mlačnu kaljužu znanstveno-teorijskih

fraza, ojačali fusnotama, a potom ga očistili udžbeničkim klistirom i kanonizirali dogmatskim cjepidlačenjem – i nikome ništa! Lica malobrojnih ostaju ukočena, mudra i puna znanstvenog razumijevanja. Netko je iz dubokih krugova pakla izvukao čak i Lukácsa; opak, valjda je glogov kolac popustio pa sada i zloduh Béle Hamvasa baulja prostorijom. I odjednom smo svi u tuđem vremenskom stroju, opet privedeni u školu; marksizam umjesto slobodne misli, katekizam umjesto Biblije, Apsenovi *Riješeni zadaci* umjesto *Repetitorija* istog autora. Uši ponovno crvene i bole. *Omamljenost nalik ludilu* ne prestaje arbitrirati, dijeliti pamet, packe strogosti i prazne lekcije. Već su odavno književnost zaposjeli besjednici, činovnici kulture i davitelji, ista tlaka kao i činovnička davež na državnim šalterima. Svi bi mijenjali svijet, sebe nikad i nimalo.

Barka se ipak zaljuljala, skrovita neutralnost i slijeganje ramenima više nije dostatno i nedostojno je čak i posrnule savjesti. Kad spokoj zaškripi, i najbolje složeni alibi zveči neugodno prazno, lažljivo i prevarantski. Mladen Machiedo primjećuje ustajalost, nešto ne štima, sluti gotovo stoljetnu podvalu u povijesti hrvatske književnosti, nikad uklonjenu partijnost, skoro pa zavjeru. Pomalo je zatečen Uremovim snoviđenjima i poetskom argumentacijom, ali svojim osvrutom podupire preslagivanje hrvatske moderne književnosti i taj prstohvat hrabrosti daje nadu kako nije baš sve i posve izgubljeno. Jezik prešućenih misli ovaj je put razgovijetan. Iščekivanje još nepristigla vremena nastavlja se s nešto više entuzijazma.

Lakše poželjeti i reći nego učiniti; uvijek je to živa muka kad se predrasude najprije moraju pretvoriti u laži, a tek onda privoditi istini. Bez obzira na moguće posljedice Mladen Urem nastavlja nositi svoju krijesnicu i uz pomoć Kamova pokušava preslagivati povijest hrvatske književnosti 20. stoljeća. Agatha Christie jedan tako davno zaboravljen zločin naslovila je *Usnulim umorstvom* i pouka romana je jasna: bolje ne čačkati davno pokopana umorstva – ali koga briga?

Rijeka, studeni 2006.

Robert Bebek
(1968)

ikone & lješnjaci¹

nisam trag
ni poruka i
ne podajem se
atrakciji
evo ti vraćam tvoju bistru
egzegezu lješnjake & palimpsest
pa u njih utipkaj
nekoliko oceana
2 kg naranča iz imotskog
i čitavu deltu neretve

u njima me nema
i ne može biti
jer davno odlučih:
odustajem
od tumačenja
reciklaže (i) smisla

radije odem do brajde
među nejake
pa kažem hajri
bogdaj! i kako ide?

Vlasta Hrvatin Smetko
(1947)

Pješački prijelaz²

Linije debele
Bijele
Pune
Po kojima cipele
Ravnodušno gaze
Stojimo na početku
(Možda je i kraj
Ovisi od kuda gledaš)
Na izlizanoj ivici pločnika
Rubni kamen se na suncu sja
Prijelaz na Brajdi
Jedno od nas dvoje
Treba prijeći
Poslije zahuktalog kamiona
Pođi, ne gledaj me
Sutra nazovi
Povalio bih te na zebri
Smijemo se
Zabranjeno je parkiranje
Na šutljivim linijama debelim
Znaš i ostaješ pri želji
Kvrckaš me plastičnim trokutom po glavi
U mesnici se mesar smije
Nađenom komadu govedine
Tip je pred prijelazom stao
Hajde požuri
Dok još na zebri
Poštuju prednost pješaka

¹ *A trebalo je samo zvati se Tom Waits*, Adamić, Rijeka 2004.

² *U potrazi za pticama*, Riječko književno i naučno društvo, Rijeka 1976.

Ervin Dubrović
(1957)

Vrag nikad ne spava*

Riječki pogledi i ogledi

Riječki boemi

(...)

Iako je boema zanimljiva i omiljena pojava, o riječkim i sušačkim boemima nije mnogo pisano. Barem ne ozbiljno. Među rijetkim je iznimkama tekst Katice Ivanišević o Kamovu, kojim je temeljito obradila boemske teme i motive u njegovu djelu. Neki drugi, iako vrlo zanimljivi tekstovi o riječkim boemima, međutim, nisu pisani s naglaskom na istraživanje boemštine.

Tko su bili riječki boemi, koje su im osobitosti i nazori? Koje su književne i umjetničke manifestacije boemštine?

(...)

Jednim od prvih riječkih boema neki smatraju Frana Kurelca, koji kao profesor hrvatskoga jezika u riječku gimnaziju dolazi već 1849. godine. Čak i suzdržani i pristojni Antun Barac za njega kaže da je "bio osobenjak u životu kao i u svojim pogledima na jezik i književnost". Doduše, on jest bio kuštrav i često ne baš uredan, živio je osamljen u sirotinjskim sobicama, obilazio gostionice Staroga grada u društvu svojih učenika i nije baš uvijek bio posve trijezan. Bio je otpušten iz službe, i u Rijeci i poslije u Zagrebu, i živio prilično neformalno. Ali Kurelac, lički sin, nije primjer "građanskog intelektualca", njemu nedostaje društvene ironije i odmaka, on je prije svega prosvjetitelj i pučki učitelj, borac za nacionalna prava i posve neurbani – "epski tip".

Prvi razbarušeni umjetnici pojavljuju se prije na stranicama tekstova riječkih pisaca negoli u stvarnom umjetničkom životu. Enrico Matcovich, novinar s književnim ambicijama, dolazi u Rijeku početkom sedamdesetih. On je pisac živahnih i duhovitih podlistaka s temama o svakodnevnom građanskom životu.

* ICR, Rijeka 2002.

Matcovich u Rijeci radi za novine *La bilancia* i za reviju *Rivista umoristica illustrata*, koja izlazi od 1873. do 1875. (obje u rukama istog izdavača – Emidija Mohovicha). Iako tek stigao iz Zadra, brzo se uživio u riječke društvene prilike, pa su i njegove teme i stil njegovih koserija pravo osvježenje u riječkom novinarstvu toga doba. No, kao nemiran, radoznao i, očito, ambiciozan duh, nije se ni ovdje dugo zadržao ali je ipak uspio ostaviti znatnoga traga.

Tijekom 1873. objavljen mu je niz sveščića s pričama pod zajedničkim naslovom *Racconti biondi (Plavokose priče)*. Priče se uglavnom odvijaju u Milanu, u uličnoj vrevi velike prijestolnice. U jednoj od njih, *Alora e adesso (Nekada i sada)*, glavni je “junak” mladi siromašni novinar s umjetničkim ambicijama, kojega, međutim, nakon niza peripetija, životne prilike uspijevaju prilično pokvariti.

Matcovich ima naročit osjećaj za opisivanje i razotkrivanje građanskog, salonskog života, kojega je volio ironizirati i ukazivati na njegovu prijetvornost, lascivnost i moralnu iskvarenost. Ali nije u tome bio ni grčevit ni dosadno poučan nego zabavan, duhovit, ironičan i pomalo ciničan. Likovi njegovih priča uglavnom su kavanski kicoši i isprazni mladi besposlićari, siromašni i naivni, ali ambiciozni mladi novinari i pisci (koji će izgubiti iluzije), a glavni su mu pokretači radnje junakinje damskih budoara i salona, do kojih su se katkad uspele iz sirotinjskih velegradskih sobica. One potežu sve konce i pravi su agensi društvenog života, koji se odvija kroz suptilne ljubavne igre i prevare, a više su potaknute zveckanjem novca nego ljubavnim žarom. Moć novca izaziva jače porive i od ljubavnih želja i zbog njega se lakše gubi glavu nego zbog ljubavne strasti! Želja za bogatstvom i moći, kao i spremnost da se do njih dođe po svaku cijenu, najsnažniji su pokretači Matcovichevih zapleta.

(...)

Tek se osamdesetih godina pojavljuju prvi “pravi” riječki boemi, poput slikara i pjesnika Marija Schittara (koji piše pod pseudonimom Zuane de la Marsecia – naziva se tako po predjelu Staroga grada u kojem je odrastao). Mladi je Mario poslije posla lutao gradom do jedanaest sati uvečer a potom, kako je sam zapisao: “...vraćao bih se kući i bdio pored svoga stola sve do pet izjutra, ispunjavajući papire mrljama koje nazivah crtežima. Ukratko, zabio sam si u glavu da moram postati umjetnik.”

Donio je odluku i zamolio svoga “šefa”, odvjetnika Randicha, da ga razriješi činovničkih obveza – zapravo je dao otkaz. Uz jedva izborenu stipendiju upisuje se na Likovnu akademiju u Veneciji, a nakon povratka u Rijeku, 1885., teško se uklapa u “bolje” građanske krugove. Radije se druži s putujućim glumcima koji dolaze u grad pa i sam pomalo glumi u brojnim predstavama. No najviše je vremena provodio sa susjedima iz svoje Marsecie, i obližnjih četvrti Staroga grada, poput Stera, Barbacana i Gomile. Najradije se kretao i najbolje snalazio u pučkom miljeu i u gostionicama poput one *Al Arlechin*.

Važna je i osebujna Schittarova sklonost pučkom miljeu, posve neuobičajena u boemskim krugovima onih koji su najčešće težili uzvišenim idealima i duhovnom elitizmu. Sklonost dijalektalnom govoru kojega pretvara u “književni jezik” potvrđuje njegovu svijest o vlastitoj misiji i o krčiteljskoj ulozi njegove poezije na riječkom talijanskom narječju. U Rijeci nema nikakvih prethodnika, a kamoli utrta puta. Time zapravo odaje tipičnu boemsku samosvijest.

(...)

Poslije Marija Schittara, koji je prije svega zapamćen kao pjesnik a ne kao slikar, Giovanni Provey je najmarkantnija boemska figura, svojim je ponašanjem najupečatljiviji među slikarima svojega naraštaja. Pojavio se početkom dvadesetoga stoljeća, a pažnju je na sebe svrnuo kao član i glasnogovornik umjetničke grupe koja uoči Prvog svjetskog rata prvi put javno nastupa ambicioznom izložbom. Samosvjesna izložba mladih umjetnika izazvala je burnu polemiku između njihovih zagovornika i protivnika, čuvara tradicionalnog ukusa, za koji su Rafael, Leonardo i Michellangelo još uvijek bili uzori kojih se treba držati.

Provey, kao glasnogovornik mladih samosvjesnih slikara i kipara, objavljuje 10. prosinca 1913. u *La bilanci* programatski proglas u kojem kaže da se već duže vrijeme osjećala potreba za udruživanjem riječkih umjetnika, te da se od članova grupe očekuje da potisnu svoje taštine i da udruže snage. No, još je važniji i zanimljiviji njegov manifestni iskaz kojim se svjesno i samosvjesno suprotstavlja uzorima i hoće rušiti već okoštalu i neplodnu tradiciju. U svom proglasu on kaže: “Grupa *In arte libertas* isključuje ingerencije bilo kojega ocjenjivačkog suda zbog uvjerenja da on, umjesto da pomogne... guši mladalačke pothvate i zatvara umjetnost u isprazne formule uskogrudnog akademizma.

Ne samo da nam nije poznata ni jedna njegova slika, nego je i od ostalih umjetnika ove skupine, osim Morettija, poznato vrlo malo radova pa ne možemo ni pouzdano suditi o njihovoj umjetničkoj zrelosti.

(...)

Od boema i boemštine izrazito se razlikuju posve drugačiji stanovnici ulice i gosti krčmi, koji s njima nemaju ništa zajedničko, pogotovo ne s uzvišenošću boemskih ideja. U Rijeci je uvijek bilo mnogo “čudaka” koji su kružili ulicama i bili poznati po svojoj osebujnosti (da spomenem samo Gigija Valzera, Ludu Mariju i Santa Scrobognu, a na sušačkoj strani drugačijega ali danas još čuvenijega Franeta Pitura!).

Riječke “originale” najbolje je ocrtao Paolo Santarcangeli, navodeći još jednu bitnu činjenicu koja ih razlikuje od boema. Boemi nastaju u modernom gradu i u kozmopolitskom ugođaju. Oni ga trebaju i pripadaju mu, iako najradije bježe u tihe zakutke i u gostoljubive podrumne i gostionice. “Originali” pripadaju drugom svijetu, za njih je moderni grad preokrutan, on je stvoren za lukave i spretne, “ljude koje je teško voljeti”. Za njih su ulice bez automobila, njih umiruje topot kopita

koja odzvanjaju granitnim kockama. Ti osobenjaci ("ludaci", "udareni", ridikuli, najčešće nazivani – originali) znaju koliko je važno "ne činiti drugo do sjediti na rivi i bacati kamenčiće u vodu" (Santarcangeli).

(...)

Sušački boemi

Prvi su sušački boemi u odnosu na riječke ponešto zakasnili. No važno je da se na Sušaku može prepoznati postojanje boemskog kružoka, dakako "neformalnog" (jer boemske družine ne naplaćuju članarinu!). Zametak im je tajni učenički kružok, zapravo konspirativna i borbena grupa *Cefas*. Upravo je tih godina na prijelazu stoljeća među mladima gotovo pomodan anarhizam, a atentat omiljena riječ s prizvukom uzbuđenja. U takvu je prevratničkom raspoloženju u podrumima Sušačke gimnazije nekolicina prijatelja smišljala svoje revolucionarne planove. U tim je podrumima, vjerojatno upravo 1900. godine, tadašnji četrnaestogodišnjak Janko Polić (koji se tek kasnije prozvao Kamovom), objašnjavao svom najboljem prijatelju Miji – Mišku Radoševiću "potrebu nove, revolucionarne političke akcije", a budući da je znao da se i on "bavi literaturom i znanošću", htio ga je privući u svoj "kvaternijansko-anarhistički" klub *Cefas*, koji bi trebao podići bunu, revoluciju, dignuti dinamitom i bombom čitavu Hrvatsku u jedan revolucionarni, krvavi kaos." Tako je Janko govorio Mišku.

Osim u Sušačkoj gimnaziji osnovan je *Cefas* i u krugu učenika Pomorske škole u Bakru. Jednog kišnog dana u riječkom *Giardino pubblico* (u parku na Mlaku), Josip Baričević podnosi je tajni raport o bakarskom odvjetku svojim nekadašnjim kolegama iz gimnazijskih klupa. Baričević je bio novopečeni bakarski učenik no, očito, i nadalje u čvrstoj vezi s književnosti sklonim gimnazijalcima.

Najveći im je uzor bio Kvaternik i njegova pobuna, a najveći neprijatelj ban Khuen Hedervary. Klub se vrlo brzo rasplinio a Janko je već 1901. isključen iz gimnazije i nastavio školovanje u Senju. I tamo je pomišljao da se pridruži "tajnome društvu" gimnazijskog konvikta, ali nije bio dovoljno brz – uskoro je već bio isključen i iz senjske gimnazije. Baričević je, pak, sljedeće godine napustio bakarsku "Nautiku". Samo je Radošević uredno položio "ispit zrelosti" i nastavio školovanje na studiju prava.

(...)

Nikola Polić život provodi u druženju, često u kavani i na ulici, iako je u stvari zatvoren, melankoličan, depresivan i ironičan, nerijetko ciničan i sarkastičan. On je pripadnik dviju boema, jedne na početku, a druge na kraju svoga puta. Jednu od druge dijele puna tri desetljeća. On je most između "obiteljske", zagrebačke boeme Polićevih s početka stoljeća, i one "osnovane" potkraj tridesetih godina na Sušaku. Prva se uglavnom okupljala u njihovu zagrebačkom stanu i ljeta provodila u Puntu na Krku, a druga po sušačkim kavanama i gostionicama.

O tome najživlje svjedoči najmlađi član, Ljubo Pavešić, koji kaže da se je "propil potle prve nesrećne ljubavi majskeh dan 1936. leta, jušto onoga kad je Nikole Poliću va Zagrebu i va izdanju Društva mladih književnika štampana zbirka pjesam *Jučerašnji grad* s predgovorom Ljuba Wiesnera i z slikun pjesnikove biste Vinka Matkovića. Slavilo se va kafane *Kauzlarić*, na terase uz Rečinu, na Sušaku. Tu su bili: Nikola Polić, Ljubo Wiesner, Vinko Matković, Rade Krišković, Josip Bičanić i Mirko Uzorinac. Društvo se j' dogovorilo da će saki dat neč da se kupi brodić na jidra. Podeljena su i zaduženja. Rade, pravi kapitan duge plovidbe, bit će komandant, Nikica brodski pisar, Vinko noštromo i zamjenik komandanta, Ljubo Wiesner ekonom, Pepo kormilar i Mirko Uzorinac kuhar. Brodić je krstil pjesnik Polić i dal mu ime *Nebuloza*. Veselo društvo, tako bože, porinulo ga je va Rečinu. Rota mu j' va magle i od magle: Sušak, si dalmatinski otoki, osobito Vis, poznat po dobren grozju i još boljen vinu. Onputar Grčka, kade su dionizijski loznjaki, pa uz francusku i španjolsku rivijeru do glavnoga cilja – otoka Madeire na Atlantiku. Tamo je vječno proliće, kanarini kantaju na ten otoku radosti, veselja i romantike.

Saki član posadi delat će leh ono ča zapraven dobro ume...

S Polićen san se spoznal leto dan kasneje, na Viliju božju 1937. leta, va gracken podrumu na Sušaku, uz božičnjak od boc i žmulji. Uz pjesnika za stolon su sedeli: Dušan Bičanić, Zoran Kompanjet, Vjekoslav Galetović, Đuro Matijević, Ino Petrić i ja. Konobar je donesal litru vina i zajedno rekal: Platit, molim!

Saki j' slegnul z ramenim... Kako j' vino donesal, tako gaj' i odnesal. Pjesniku se j' to fanj pijažalo pa se grohoton smel i smel... Onputar smo se i mi, ne znan kako, snašli i zořun šemećuč skupa s Polićen šli saki svojoj domi.

Med tun posadun *Nebuloze* našal san se i ja kod mali od kuverti. Posal mi j' bil peljat doma sakoga člana ki j' zel preveli karag... Po karag se šlo najprvo va kafanu *Kauzlarić*, pa va oštarije *Vatrogascu*, *Hentiću*, *Miškoviću*, *Maućukatu*, *Komušu*, *Doričiću*, *Mišelovice*, *Francu*, *Brku*, *Glavanu*... A ki bi se nabrojil?!

Potle drugoga rata posada *Nebuloze* je već bila zibrala kavanu *Continental* – mesto za sastajanje. Po zime uz peć, po letu va hladu od kostanji... Na jutarnjeh čakulah va *Continentalu* bile su diskusije duge i bez kraja. O boeme, anarhije, dekadence, Beethovenu, Griegu, Matošu, Kranjčeviću, Franju Horvatu-Kišu, o Trsaćanu Hadrijanu Mandelu-Bademiću... Ono ča se ni finilo prvi, pušćalo se za drugi dan uz bodulsku rakiju."

Moglo bi se tražiti boeme među umjetnicima novijih vremena i naših dana, prisjetiti se još ponekog slikara i pjesnika, no boemi su već odavno iščeznuli, isto-vremeno kad i "klasični" malograđani i pravi građani. Današnje pojave izgledaju bitno drugačije i treba ih drugačije imenovati.

Palačinka*

(Monodrama za jednokratnu uporabu)

Prema zamislima Davora Jureška

Netko s konja na magarca, a netko s magarca na palačinke. Sudbina! Brašno, jaja, može samo bjelanjak... ulje, može s mlijekom, a i ne mora (čita). Najljepši su ženski recepti; sve može, a i ne mora... (gleda na sat)... Još ga nema!... (miješa smjesu)... Da me mati vidi? Ponovno bi umrla! Najgore je kad muškim šovinistima staviš pregače!... (okreće se prema gledateljstvu)... Što je? Gledaate me? Nije čovjek predstava, pa makar je zvali monodramom – Čovjek je višedrama, pasji sin, ili tako nekako!

(...)

... i sad se zajebavaj s palačinkama. Jebem ti i Pale i Činke! Ništa bez politike! Neki u rovove, dragovoljci, domovina zove, a on u umjetničku satniju. Kao da su bojovnicima trebali tamo neki Hamleti, piti, htio sam reći biti ili ne biti... Tko zna? Možda su im i trebali! I Ofelije i Julije, tamo nekakvo sjećanje na one koje su ostale i koje čekaju nekog vruga, premda svi jako dobro znamo da žene nikada nikoga ne čekaju... toliko glupe ipak nisu! I između biti i piti, svaki pametan muškarac izabere – zna se: Piti! (pije)...

(...)

Jadan moj otac! Mislilo je da će biti nešto od mene dok sam kao dijete punio gaće s blaženim izrazom lica svojega. Što ćeš? Bio je radnik, radio, mučio se da bi nas prehranio, tu i tamo bi se i napio od muke... Sve isti kurac... Čovjek je teret čovječanstva, i kad se rodi i kad umre. Želiš li zajebati svoju obitelj, umri ili se rodi – i jadnici se neće oporaviti čitavo desetljeće... Pelene, pelenice, odijelca, zipke, kase, kasice, sanduci s križem, ili bez križa, kasice-prasice, a prazne. Što ćeš, cijeli sam život praznio kasice-prasice, ali, nažalost, samo svoje vlastite. Životni mi je san imati štednu knjižicu; zamislite, imati svoju štednu knjižicu, lovnu, pa kad se pojavi neka mlada glumica, balerina ili nema veze... zavrtjeti ključ na prstu, limuzina čeka, a nokti podrezani, ruke mirišu... i platiš joj to njeno jebeno skupo piće...

* Rival, br. 4/1995. Praizvedba monodrame 4. travnja 1997. godine na Sceni "Belveder", redatelj Bosimir Ličanin, monodramu igrao Miljenko Pinjuh.

Žene uvijek piju skupa pića... I kad ima love, ima i ljubavi... svega ima, čak i žene piju vina... e, jebi ga, to se ne smije... Opet sam previše popio. Što se može? Sve su revolucije nastale u pijanstvu, a kad se čovjek otrijezni, vidi da je propao cijeli svijet, vidi da sebe ne može vidjeti – progutala ga njegova sveta revolucija, ideje, ideali, sloboda i sva ta sranja... A kako lijepo sve to u početku izgleda! Kako je čovjek siguran da je baš njegovo vrijeme upravo onaj neodsanjeni san koji će promijeniti svijet! Kad tamo, na kraju balade, pušiona... (smije se)... besmrtna pušiona...

Što je, što me gledate? Nisu valjda oni iz Službe dobili poziv za predstavu? Uh, sve mi se treslo!... Ma nema više toga! Možeš blejati koliko hoćeš, svima jebati mater, ionako te nitko ne sluša... e, to nama nedostaje, nitko nas ne sluša, nitko nas ne jebe... Što smo tražili, to smo i dobili, i neka smo... Tako je jedan moj prijatelj pomorac pisao ženi iz svake luke: Dobro mi je, i neka mi je! Nije ovo tragedija, nisam jarac. Tragos na starogrčkom, i to sam naučio, znači jarac, jeste li znali? Ovo je komedija, ali nema glavnog glumca. Mater mu je... (šapće) u glavu... Nema, tražite lovnu, ali ne od mene. Ja s ovim nemam veze. Pišite prosvjede, priopćenja, dajte izjave za tisak... Ja sam Palačinkamen, a ne Supermen. Ništa ne znam i ne želim znati! Neki su bili i krumpiri. Ne vjerujte! Jesu, jesu... za razliku od onih iz umjetničke satnije. Oni su promicali istinu o Hrvatskoj, isto kao neki naši pomorci; dali parsto dolara, poslali brzozav podrške i time je za njih sve bilo riješeno. Tko je bio u ratu, u rovovima, šuti... A on nigdje nije bio, nisam, doduše ni ja... (kima glavom). Gospodin će vam pokušati nešto prodati, a ja ću reći samo ono što su meni rekli. Jedan mi je pričao da su sve kurbe u Brazilu nosile majice s natpisom: Hrvatska, moja domovina. Istina, kunem vam se! Vidio sam slike s Glave šećera, u Riu... Što sam ono htio reći, da, neki su bili krumpiri; rat, Lika, avioni, pardonček, zrakoplovi, zrakomlati, granate, snijeg, led, motorole, konspiracija, tajne šifre... Krepavali su u snijegu i slušali, a slušali su i oni... oni tamo preko... naši su bili Ujne, a oni Čede, čista zajebancija. Krk zove Grobnik, Krk zove Grobnik, Grobnik javi se!.. Grobnik na prijemu... Jesu li ti stigli oni krumpiri?... Jesu, ali, jebi ga, nemam ih gdje smjestiti, nemam ni kreveta ni pokrivača... Kako nisu sve naše poubijali, to mi nikada neće biti jasno, jebi ga, i njima se stislo... šupak radi... a neki su glumili, i sad bi ponovno trebali glumiti, ali kasne i nikoga zbog toga ne boli k... (šapće)... E, moj tužni, jebeni i najdraži grade! Možeš li proizvesti onoliko vina koliko mi "niš koristi" možemo popiti? Neprestano, odnosno, neprestance govorim Ja, Ja... baš sam pravi jajar. Onaj glavni sigurno nije normalan. A vi mislite da je on glavni, da ima, ne daj bože, nešto pametno reći ovom cijenjenom skupu. Ma nema vam taj pojma! Deset sam puta bolji glumac od njega, samo nemam što odglumiti. Čovjek je odavno ostao bez teksta, zato svi i pričamo pizdarije. Čemu glumiti? Meni se već sve dogodilo, a njemu ništa. Sretna li čovjeka kojemu nitko još nije umro! On je glumac, veliki glumac, a ja sam, eto, nejobičnija palačinka, sutrašnji višak radne snage. Jebi ga, nisam grebator nego lajator, (umiljeno) što se lijepo vidi iz priloženog. A on, njemu svi sistemi, htio sam reći sustavi... (šapće) treba paziti... Služba... dakle, njemu sve ide naruku. Takvi ne mogu propasti. Nije kičma za svakoga! Kad je drug Tito bio na čelu kolone, on je vikao: Živio drug Tito na čelu kolone...

Druže Tito ljubičice bijela... i ta sranja... A kad na čelu kolone bude netko drugi, on će vikati: Živio netko drugi... svi živjeli, poživjeli i preživjeli, a najviše ja sam, a vi in i bidni slažite gorčinu od palačinke do palačinke... (liže prste) Ma isto su mi slatke. Ne bih ih dao za deset glavnih uloga. Bolje daskom po glavi, nego na daskama bez glave!

Stvarno nije normalan... (gleda na sat)... Što, ne mislite valjda da ništa ne znam? Pa bio sam najbolji student, znao sam tisuće uloga napamet, jedino nikad nisam naučio svoju vlastitu, i zato jesam ovdje gdje jesam, među palačinkama... Hoćete nešto ozbiljno, šekspirovski... Slušaj sad ovamo! Gdje je doboš?...

(...)

Moj otac, on je pokojni, Bog ga blagoslovio, bio je pionir, omladinac, komunist, radne akcije, Šamac – Sarajevo, i sve te lijepe stvari; naravno, Trst je naš, a da čiji bi bio... ali sve to skupa zajednički nije ni bitno... Dobro, bio je u Partiji, kao što ste i vi bili u Partiji, a sad mi tu pjevate borbene, ove nove borbene... i taj je moj otac bio pošten čovjek. Ništa nije imao i ništa mi nije ostavio, osim mene samoga. Tko se ne obogati u ratu, neće se obogatiti ni njegovih dvadeset i četiri naraštaja. I tako su moji drugovi precij zabijali mene, a ja ću zabijati svoju gospodu potomke. Jebi ga, kad si krivo nasaden, onda to traje stoljećima. I kad je taj moj drug otac umro, nitko nije bio pokraj njega, nitko od nas novopečene gospode... jebena sudbina... To je cijela priča o mom ocu, stane u tridesetak sekundi, zamislite, cijeli život u manje od minute, a ljudi umišljaju da su nešto, da će tako lako doći do Čovjeka, o Bogu da i ne govorim... Zamislite, nitko nije bio pokraj njega, umro je sam, kao pas, o, Bože nepošteni! Pa što mu nisi dao da ispusti dušu uz svoju djecu, rodbinu, prijatelje, a ne onako u tišini neke jebene bolnice, nečovječne bolnice, u sobi koja nije bila njegova, u pogledu koji ne poznaje. Umjesto da je umro gledajući more, ili makar čašu vina, ili makar mene bijedna i jadna, umro je u nekom jebenom oblačnom danu bez svećenika i posljednje pomasti, bez onih zadnjih riječi koje nikome ništa ne znače, ali koje znače i preko života i smrti, koje odzvanjaju kroz vječnost. Morao se vjenčati u crkvi da nitko ne zna, jer mati je rekla; ili ćeš me odvesti pred oltar ili vjenčanja neće biti – Jebi ga, takvo je bilo vrijeme, Partija je Partija, a drug Tito je drug Tito, onaj dječak sa Sutle... morao je mene krstiti, pričestiti i krizmati da nitko ne zna, i morao je umrijeti da nitko ne zna. Pasja sudbina! Sigurno je zazvao Boga i pomolio se; valjda ga je dragi Bog blagoslovio, a ako nije, e, tada je uprskao stvar, jer moj je otac bio pošten čovjek. Kako znam? Vrlo jednostavno, ništa nije imao, a cijeli je život radio kao zadnja životinja. Pa gdje ćeš većeg i poštenijeg čovjeka među nečovječnim ljudima! Jebem im svima m... (naglo zastaje) u skokovima...

A onoga mamlaza nema pa nema. Lako je njemu. Glumiti život, glumiti smrt, a oko njega slava, novci, pičke... Pička! Što smo učinili od te prelijepa riječi, od te božanstvene rupice kroz koju smo glavom bez obzira prodirali u ovaj ludi svijet, da bi na kraju postali palačinke koje se, eto, bave same sa sobom. Jebi ga, nisu ni ratovi bez djece (prije), a ni vino bez pizdarija, a ni monodrama bez glavnog glumca. Gdje je, majku mu?... Što ga vrag ne donese pa da odglumi ovo sranje od života. Nego ja,

opet Ja, moram tu pričati pizdarije. Onima našima ni u ratu nije bilo ovako posrano. Tamo su makar bili krumpiri. A što smo mi ovdje? – Palačinke... (smije se)... Laž, čista laž... Što ćeš, bolest, liječnici, Freud, traume... Rekoše mi da se još mogu spasiti, da ima nade, samo da pripazim na One, i na One druge, i na tu svoju dugu, prgavu, lajavu i lažljivu jezičinu...

A tako je lijepo počelo! Demokracija, sloboda, pjesme, zastave... Što, ne čuješ dobro? Čut ćeš, ne brini!... I tako došli Oni i kažu meni: Bit će nekakav skup i doći će u naš grad Oni, a ti bi, kao naš pravi i provjereni glumac, mogao njima, naravno besplatno, nemamo love, izvesti znaš Ono... Zrinski, Siget, domovina i te stvari. Ja oduševljen, mislim, “zora puca, bit će dana”... dosta je bilo “ pioniri maleni, mi smo vojska prava”, to su prave stvari, Ono i samo Ono... nema više Ono drugo... I danima se spremam za One i One, posudio kostim, nekima u kazalištu nije bilo pravo, a sad se busaju u prsa... vježbam povijest i sve te lijepe stvari...

(...)

Glumiti, da vrijeme je da počnemo glumiti, ako već nismo počeli; glumiti, glumiti i samo glumiti – možda od toga postane neki bolji i ispunjeniji život, a ne ovako s palačinkama, u palačinkama, oko palačinki, ali bolje to nego imati posla s krumpirima – u čekanju na neke umišljene budale koje neće doći, jer kad bi, ne daž bože, došli, sve bi palačinke pojeli uz laž, glumu, prenemaganje, a kasnije bi pjevali borbene o dijetama, jogi, Budi, o štetnosti mesa i mesnih preradevina, o tjestenini da i ne govorimo, pa potom o tlakovima, masnoćama u krvi, srčanim smetnjama i ostalim sranjima. I kako napraviti smiješnu predstavu kad je sve prokletu ozbiljno i sumorno? Kako svima jebati mater, kad to tebi svi ionako rade... mišlju, riječju, djelom i propustom... Kako ostati normalna palačinka kad je oko tebe na tisuće nenormalnih, s gorkim proljevima...

I na kraju, kako se smijati kad se Bog odavno nasmijao? E, jebi ga, onaj zasigurno neće doći, a ja, opet Ja, već sam mislio da sam ga se oslobodio, nemam s tim nikakve veze... nisam odavde; ne, ja sam niotkud... bezimena budala nekih bezimena ratova. Najbolje je poći kući pjevajući i moliti Boga da ne dobijem izgon s ovih dasaka koje život znače, jer znače da ga jebeš...

To bi morao i trebao biti kraj da nije onog legendarnog “ali”... Ali, pasji se sin nije pojavio i sad bi bilo najbolje izvesti tu tajanstvenu monodramu...

Čujte i počujte! Govori vam palačinka koja je bila i krumpir... Koncentracija, nema više konspiracije, a bogami ni kontracepcije... drug Tito već odavno nije na čelu kolone... Pripremite dlanove! Za pljesak, valjda! Evo me na daskama! Nek zvone zvona! Daska se dokopala dasaka! Prvi i posljednji čin! Zastor, zastor, molim! Naklon... pet-šest puta... Gotovo! Gotovo! Nema više da ga jebeš! Evo, klanjam se!... Vama se klanjam!... Još samo pet-šest puta... Mogu ja, opet Ja, mogu još!... Nećete više! Dobro!... Gotovo j... Zastor!... Zastor!...

Ingrid Žic
(1958 - 1997)

Posljednja trsatska kneginja

Stari Trsaćani pričaju da se u godinama nakon Drugog svjetskog rata, u šipražju oko Trsata moglo često vidjeti jednu staru, zapuštenu ženu kako luta oko Gradine i plaši djecu. Odjevena u crno ili sivo, poderane odjeće, s dugom sijedom kosom koja joj je u neurednim pramenovima padala po leđima, divlja pogleda, izgledala je djeci poput novovjeke vještice. Zнала je dugo stajati oslonjena o štap i o zid, na samoj cesti pred kaštelom. Zaista, tko je bila ta žena što je na nekom nepoznatom jeziku govorila riječi koje nitko nije mogao razumjeti?

Bila je to Ana Nugent, posljednja trsatska kneginja, nasljednica trsatske gradine, kojoj su komunističke vlasti u postupku znanom kao "nacionalizacija" otele kaštel koji je bio gotovo u ruševinama. Navodno, od toga je kneginja poludjela. I u svojem je ludilu znala da Trsat pripada samo njoj po "Božjoj pravdi": zato je tako uporno tjerala djecu sa zidova trsatskog kaštela...

Obitelj Nugent jedna je od onih čija se nesreća nadovezuje na frankopansku. Laval Nugent koji je htio obnoviti Trsat i vratiti mu sjaj kakav nije imao niti u doba Frankopana, nije samo dočekao da mu unište zbirku koju je tako pažljivo skupio, već je istjeran iz vlastite grobnice. Njegov je obiteljski mauzolej pretvoren u skladište, grobnice njegovih sinova u dućane, a razbijeni sarkofag starog grofa leži poput običnog kamena zarastao u travu, ispred ulaza u Gradinu.

* U potrazi za frankopanskim kaštelima, Glosa, Rijeka 1996.

Đoni Božić
(1960)

Marul Vrški*

Gledao sam veliko staklo iznad stola koje je na aluminijskoj stjenci prednjeg zida odvajalo prostoriju od čekaonice. Nemirni pacijenti često su šakama udarali po njemu, ali ga još nisu razbili. Zamišljao sam što bi se dogodilo prilikom njegova lomljenja: staklovina bi mogla nekome razrezati lice ili bi se kakav oštrac poput sablje zabio u grudi nesretnika...

Bilo bi dobro kad bi ta opasnost bila jedina mora na bolničkom odjelu. Ipak, stvari su se po tom pitanju iz dana u dan pogoršavale. Stvarnost nam se činila dramatičnijom. Bili smo sve češće, ometani na svom radnom mjestu. Međutim, dok je osoblje s pravom prigovaralo, odgovorni su smirivali nesigurne duhove umanjujući priču providnim zaključcima kako istinskih nesreća još nije bilo. A ako ih bude... o tom-potom! Ionako se takvo što rijetko zbiva u bolnicama. Tako su suhoparnom statistikom ometali ljudsku opreznost i uporno osporavali sumnjičavost djelatnika, izazvanu nedostatnom zaštitom na radu.

Od nedavno je poraslo nasilje nad osobljem HMP-a!

Opet se izbjegavalo razmotriti potrebu zapošljavanja *zaštitara*. I policijski stav po tom pitanju bio nam je neprihvatljiv. Kad sam ih jednom upitao zašto nisu posredovali odmah po prijavi, odgovorili su da dolaze tek nakon zločina... Svima nam je bilo jasno da će biti kasno ako se takvo što dogodi. Tada policija ne će biti potrebna žrtvi...

Hitni odjel Riječke bolnice sve više je sličio *ratnoj zoni*. Bili smo svjedoci nemilih scena na kojima bi nam mogli pozavidjeti filmski redatelji. Tuče, demoliranje ambulante, razbijanje inventara, manji ili veći agresivni ataci nad osobljem...! Morali smo znati preventivno djelovati.

Upravo je djelatnici E. pošlo za rukom na bizaran način riješiti jednu kriznu situaciju. Na očigled uplašanih civila, medicinska sestra se pokazala prisebno i učinkovito...

* DHK Ogranak u Rijeci, et al., Rijeka 2004.

Te su noći dovezli etiliziranu protuhu, posjeli ga na kolica i naložili bolničaru da ga odgura do Psihijatrijske klinike. Bolničar, koji je tek stigao na posao, još ne bijaše propisno odjeven. Zato je brzo navukao bijeli mantil preko svog odijela i prišao "glumcu". Ovaj je odjednom živnuo, zgrabio bolničara za kravatu, snažno ga povukao k sebi i nemilosrdno mu nabio glavu na svoje koljeno. Raskrvavljenih usta bolničar se srušio na pod. Grubijan je potom krenuo na sestru E. Dok se nespretno ustajao iz kolica, ona je izvadila iz džepa debelu gumenu povesku, nezaobilazni *esmark*, rastegnula ju poput pračke i, vješto ciljajući, pogodila ga s njom u oko. Pijandura je kriknuo od bola i pao unazad pri čemu su kolica popustila pod njegovom težinom. Nakon što je tresnuo o pod, prestao se opirati...

Tako je E. ušla u legendu, a njena domišljatost postala čestom temom naših razgovora...

Gorko se smješkajući, oprezno sam opipavao bolni dio lica i zavaljen u stari naslonjač pospano zurio u debeli protokol na pisaćem stolu. Izvana je dopiralo golublje gukanje. Dok se mutno prozorsko okno prijemnoga boxa punilo jutarnjim bljedilom, kroz bolničke hodnike odzvanjali su užurbani koraci pokojeg ranoranioca. Šuljali su se tako prvi zvuci novog radnog dana. Noćna smjena bližila se kraju. Imao sam još dovoljno vremena prisjetiti se noćasnje intervencije tijekom koje zadobih lakšu povredu *zigomatične* kosti...

Sinoć, nakon što odjenuh radnu odoru i pogledah se u zrcalo, zadovoljan svojim izgledom napustih svlačionicu. U prijemnom hodniku ljudi su strpljivo čekali laboratorijske nalaze. Sudeći po gužvi ispred ambulante procijenio sam da ću morati svojski prionuti poslu. Zato sam odmah po primopredaji službe pohitao u dvoranu za reanimaciju gdje su bolesnici ležali na nosilima, jedan do drugog, kao srdelice. Progurao sam se kroz nestrpljivu grupu ljudi i rastvorio velika klizeća vrata. Unutar prostora namijenjenog oživljavanju ugledao sam umobolnika koji je urlao i s užitkom razbacivao oko sebe kutije s medicinskom opremom. Primijetivši moj dolazak, umjesto dobrodošlice, zaletio se prema ormaru za lijekove i snažno udario nogom u staklena vrata. Pojačano staklo nije se razbilo, ali su zato neugodno zazvučale epruvete s gornje police.

Zatvorio sam vrata za sobom kako bih znatiželjnicima onemogućio uvid u taj nered i pažljivo promotrio razularenog golaća. Imao je na sebi samo poderane hlače, a glava, grudi i stopala bili su mu obliveni krvlju. Nisam mogao lokalizirati njegove rane, jer su obilno krvarile. Svježa crvena tekućina cijedila mu se niz dronjaste nogavice. Gdje god je stao, onako bosonog, ostavljao bi gnjecavi trag...

Na drugom kraju prostorije, uz uplašene bolesnike, mirno su ga promatrali policajci s kojima je razgovarala dežurna liječnica. Iza njih je sestra Dubravka užurbano uvijala dugi žuti ručnik. Približio sam im se i upitao doktoricu Renatu:

– Što je s njim?

Prije nego mi je stigla odgovoriti, jedan od trojice redarstvenika veselo se raspricao:

– Razbio je kiosk na željezničkom kolodvoru, a onda se s krhotinama stakla razrezao po licu, rukama i trbuhu. Navodno se prije toga nagutao sedativa i propisno nalio alkoholom... – To, da je čuvarima reda dobro poznat od ranije, kako reče na kraju, mogli smo i sami pretpostaviti. Ovaj put je pretjerao...

– Zašto ga niste smirili do sada? – opet sam se obratio Renati. Mirno me je pogledala i rekla: – Nismo mu mogli prići, agresivan je...

Skrivajući ručnik iza sebe, Dubravka se uključila u razgovor. Od nje sam doznao da su mu se već ranije pokušali približiti, ali, čim ih je primijetio, dohvatio se metalnog stalka i zauzeo obrambeni položaj...

Odjednom se začuo tup udarac!

Naglo sam se okrenuo prema izvoru zvuka i imao što vidjeti: mladić jedva stajaše na svojim klimavim nogama. Opasno se njišući, nekontrolirano je udarao glavom o zid, već bogato poprskan s njegovom ljepljivom plazmom.

"*Zrelost realizma...*" pomislio sam namrgoden i tužno svratio pogled na svoje snježnobijelo odijelo za koje sam mogao pretpostaviti da će uskoro izgledati poput mesarske pregače, (a ljudi su me prilikom dolaska vidjeli urednog i čistog)...

Nisam mogao izbjeći sudar s izbezumljenim jadnikom. Zato sam se hladno obratio prisutnima:

– Nastavi li tako, razbit će lubanju, a nama uništiti pola dvorane. Moramo ga odmah srediti!

Po mom zaključku, u znak odobravanja, složno su se povukli u stranu. Odmah sam shvatio što im je značila ta gesta, vjerojatno: "Izvoli, nije ti prvi put..." – Tko će mi pomoći? – upitao sam ih. Kako se nitko nije odazvao, pomirljivo rekoh: – Dobro, ionako je to moja dužnost...

Izrezbareni je sve čuo. Osvrćući se oko sebe, prestao je gaziti po ostacima razbijenih infuzijskih boca i potražio netom odbačeni metalni stalak.

Dotrčao sam i obujmio ga oko pasa. Tanko platno moje košulje probila je njegova mlačna krvca i sluzavo mi zašla pod rukave. Pritom me je psihič bijesno zapljusao po licu. Okusivši krupne, slankaste kapi u svojim ustima, gadljivo sam se okrenuo od njega i, pritom, popustio stisak. Tu sam pogriješio! Oslobodio me se kao jegulja, ustuknuo korak unazad, a onda snažno zamahnuo svojom desnicom. Osjetih žestok udarac u lijevu jabučicu lica i, prije nego shvatih što se zbilo, tresnuh na popločan pod!

"Pametani uči na svojim omaškama..." promrmljao sam u bradu pa, trljajući rukom bolni dio, digao se i iznova potrčao prema sada već posustalom razbijaču. Vješto izbjegavši njegov novi udarac, zaskočih ga iza leđa i naglim trzajem sruših s nogu. Dok se on nemoćno koprcao pozvao sam u pomoć sestru Dubravku. Klečeći na njegovim grudima čvrsto sam mu omotao oko vrata njen ručnik i odmjereno ga stisnuo.

– Smiri se! – vikao sam.

Tek kad mu je ponestalo snage, olabavih stisak. Dubravka je prostrla plahtu po podu pa smo ga nekako polegli na nju i uz pomoć ostalih podigli na ležaj. Na poslijetku, svezanih ruku i nogu, psihopata bijaše svladan. S hidrogenom smo mu očistili brojne površinske rane... Dežurni kirurg je imao što šivati!

(...)

S Kozale sam skrenuo do Starog Voljaka, a onda se spustio do ulice Vladimira Nazora, koja je presijecala veliki zamagljeni park...

U prvom naletu vjetra slomile su mi se dvije žice na kišobranu. Nisam se htio vraćati po drugi. I ovakav me je dovoljno štiti od pljuska. Kroz gusti vodeni zastor ugledao sam bijele ploče ugrađene na pročelju niske zgrade. Na lijevoj je pisalo Klanac, a na desnoj Kalvarija. Nakon kraćeg promišljanja izabrao, sam desni prolaz. Pazio sam kud koračam, jer se niz stube valjala mutna bujica i s pokupljenom gnjileži nezaustavljivo brzala prema nižim gradskim zonama. Gazeći pažljivo kroz tminu uspio sam se domaći osvjetljenog dijela i prijeći preko pješačkog prijelaza, a onda nastaviti hodati podno zidova katedrale Sv. Vida, zaštitnika grada Rijeke... U toj baroknoj crkvi, prije dvadeset i pet godina, krstio se moj prijatelj Vid Primorac. Potom se tu pričestio i krizmao...

Riječka prvostolnica, ta *hraniteljica ljubavlju*, opstala je u njegovu duhu kao utemeljenje moralnosti, a mističnost njenih oltara i misna im uzvišenost, kojima često pribivaše, bijaše mu pobudom savjesnom djelovanju kroz bespuća mladenačkog odrastanja. Pohadajući vjeronauk u njenom okrilju, a *vjeronauk su tadašnje komunističke vlasti zabranjivale u hrvatskim školama*, već samim tim činom razlikovao se od mnoštva djece čiji roditelji nisu previše vodili brigu o tome. Pričao mi je kako su ga mnogi podozrivo gledali i ismijavali njegovu bogobožnost. Ubrzo je shvatio da se s nevjernicima ne treba upuštati u raspre, bar ne na ulicama riječkoga Starog grada, i ne na tako niskom nivou poimanja Boga s kakvim su prednjačile etničke skupine došljaka s balkanskog istoka...

(...)

U tom multi-kulti vašaru, mogli bi reći, da je jedna od malobrojnih svijetlih točaka bila tek sezonska postava Cirkusa s vrtuljcima, streljanama, raznobojnim papirnatim ružama i šecernom paučinom. Pa ako bi još i snijeg svojom bjelinom pokrio monotono sivilo za gradskom Urom, tada je Vid, bar na trenutak, zaboravljao surove kulise svog najranijeg djetinjstva...

S vremenom, Stari je grad uljepšao svoje lice. Na mjestu negdanjih vrtuljaka s drvenim konjicima sada se kočila fontana s dva mlinska kotača iz tvornice papira. Postupnom izgradnjom velebnih robnih kuća, prvobitno oronulo okružje okitilo se ostakljenom obrazinom, Vidu tako stranom, ali novim generacijama prihvatljivom...

– Mogao sam se s raspuštenim vršnjacima vucarati gradom – Vid je na kraju nostalgичno istaknuo. – Da sam htio, mogao sam postati uvaženi članom ulične bande proslavljene skitnjom i ostalim popularnim djelatnostima buntovničkog repertoara. Mogao sam u mraku prljave barake besplatno okusiti ljigavost stare *kurabe* čiju su nezasitnost marljivo gasili uličari, a onda se inficirani kapavcem hvatali pred mlađima, vadeći *ga* u portunu ruševne zgrade kao statusni simbol. Iako su mladi triperaši bili ponosni na svoje kraste, klonio sam se od takvog dokazivanja. Izbjegao sam tu inicijaciju, strpljivo podnoseći česta podbadanja onih iskusnih derana koje su raspomamljeni hormoni iz dana u dan uvodili u gradsko podzemlje, a često i u pomladak *golo-otočkih* uznika... Vidiš, Marule, mi koji smo tada živjeli u ovoj gradskoj rupčazi, nismo bili izbirljivi. Morao si se odlučiti! *Obuzdati sebe značilo je svjesno osamljivanje i na neki način, vlastito žigosanje, jer tu bijaše podmukle čeljadi koja nije opraštala dobricama, već je zazirala od njih kao od kuge*. Niti na kraj pameti mi nije bilo objašnjavati im svoj pogled na život, a kamo li osporavati njihov, za koji sam mislio da je unaprijed bio osuđen na neuspjeh. Uvidjevši svu suludost njihovih nakana, micao sam se s ulice postajući neovisan o njenoj zbilji. Samozatajno sam promišljao bitak usput pokušavajući pronaći istomišljenike u školi, a što mi je često uspijevalo. Njegujući takva prijateljstva ubrzano sam se odvajao od *džungle na asfaltu*, kojoj sam, iako ne svojom krivnjom, od malena gravitirao...

Bend*

(tinejdžerska pripovijest)

Rock'n roll seljak

Haklam tih dana na betonskom igralištu, u svom kvartu, i nemalo se iznenadim kad pokraj koša ugledam Elvise. Samo prije nepuna tri mjeseca bio sam ga otrpao u vojsku, a sada je on opet tu. Elvis je naprasno prekinuo prvu godinu Ekonomskog fakulteta da bi se počeo baviti nekim svojim furkama. Simpatizirao sam ga. Jedini je dečko u mom neboderu kojemu glazba znači nešto više od potrebe za subotnjom zabavom. Istina, on je šminker koji voli soul i funky na koje se previše ne palim, ali ima razumijevanje i za moje glazbene furke. Prije odlaska u vojsku priredio je tulum na kojem smo slušali Stevieja Wondera, Jeffa Becka, Temptations i naravno, nezaobilazne, ljigave Boney M. Elvis je na žurku pozvao svoje prijateljice i poznanice, većinom srednjoškolke. Te večeri drapao sam se s komadom kojemu nisam zapamtio ime. Sjećam se samo da je kosu obojila u crno, da je imala bucmaste obraze i da se ljubila loše. Pizdarija!

Obradovan našim susretom, Elvis me pozove da podemo k njemu. Začas smo se našli u sobi u kojoj je bijelo pokućstvo zauzimalo cijeli zid. Sjednem na trosjed, a on izvadi *scotch* i široke, kristalne čaše. U veliki, crni *grundig* ubaci kasetu s najboljim stvarima Marvinu Gaju i počne mi slikovito pripovijedati o tome kako je otkao vojsku. Zapovijedi, disciplinu i monolitnost on nikada nije mogao trpjeti. Odlučio je stoga da pod svaku cijenu zbrise. Počne tako simulirati ludilo;

(...)

– Žišku, sada sam opet ovdje, prepun volje da živim, izlazim s komadima u *Kont* i *Milde* – hvali se dok poskakuje po sobi plešući aritmično neki samo njemu svojstven šminkerski ples. – A ti, Vudi, jesi li učinio nešto u vezi s tvojim bendom? – upita me, a ja prema njemu u tom trenutku osjetim istinsku zahvalnost. Nitko se tada ne brine za moje kreativne furke osim Janis, mog unutrašnjeg glasa s kojim neprestano razgovaram.

* Otokar Keršovani, Rijeka 1999.

– Trebao bih nabaviti električnu gitaru i pojačalo, ali moja majka kaže da nema novaca za takve investicije. Stoga sam odlučio raditi preko ljeta i doći do instrumenata – odgovaram rezignirano.

– Izgledaš dosta neurotično, Vudi. Zar ne bi bilo bolje da ljeti odlaziš sa mnom na bazen i da slušamo Dianu Ross? Pogledaj ovaj kasetofon! Što misliš kako se preselio na policu moga regala? – zagleda se u mene prodorno poput inspektora Poirota.

– Ne znam, Elvis. Kupio ti ga je otac?

– Nije. On ima novaca, ali kao i tvoja mati nije ga voljan trošiti na moje hireve. No, dobro razmisli, otkud mi?

– Kako da znam? Donio ti ga je Superman – našalim se.

– Ne. Posudio sam ga na neko vrijeme iz dječjeg vrtića.

U prvom trenutku pomislih da se zeza. Onda mi sine.

– Ukrao si kasetar?

– Vudi, jesam li ja ikada spomenuo taj otrcani glagol *krasti*? – vidno se naljuti na mene. – Ne, sigurno nisam. Zar sam mogao ukrasti nešto što po prirodi društvenog vlasništva pripada i meni i tebi, kao i toj maloj dječici kojoj ne treba tako dobar, novi kasetar? Sjeti se samo kada smo nas dvojica bili u vrtiću. Jesu li nam naši odgojitelji davali da slušamo glazbu? Ne, nisu. Osobno, bio sam prezadovoljan ako mi nisu tamburali oko ušiju s onim blesavim dječjim pjesmicama.

– Znam, Elvis, ali...

– Ne postoji ali, Vudi! Neke stvari ti moraju biti jasne iz prve, inače nikada nećeš imati bend koji ti je tako potreban. Ne smiješ propuštati šanse u životu! Mnogi tvoji vršnjaci na Zapadu...

– Na Zapadu? – prekinem ga. – Ali mi nismo na Zapadu, Elvis. Istina, nismo ni na Istoku...

– Bit ćemo jednog dana! Vidjet ćeš! Nas dvojica možemo postati kapitalisti i demokrati prije svih drugih, samo ako budemo dovoljno hrabri da ostvarimo za ovo vrijeme još uvijek avangardne ideje.

– Na što smjeraš? Čini mi se da si u vojsci dobio nadahnuće.

– Pusti vojsku, Vudi, to je bio istočni grijeh koji sam uspješno prešaltao. Dok sam studirao, shvatio sam da je jedan od najvažnijih društvenih problema pitanje vlasništva. O tome je mnogo pametnih stvari napisao Karl Marx, no ne bih te želio gnjaviti teorijama. Jednostavno rečeno, nisi li opazio da mnoge trgovine, robne kuće, trafike, poduzeća, a sve je to u društvenom vlasništvu, imaju mnogo stvari koje njima ne trebaju a nama nasušno nedostaju? Mislim da ti možeš razumjeti koliko mi je potrebna jedna prava aparatura s pojačalom, gramofonom, duplim kasetarom i dobrim tjunerom? Kako bi se, inače, komadi palili kada ih dovedem u

sobu? Znam da će u budućnosti svaka šuša imati takvu aparaturu, no ona je za sada privilegij velikih sretnika. Vidiš, a ja ne želim da moja zadovoljstva ovise o sutrašnjici. Stoga namjeravam posuđivati sve ono što mi je potrebno a društveno je, pa samim tim pripada i meni, kako bih te stvari mogao koristiti sada kad su mi najpotrebnije.

– Zanimljivo zboriš, Elvis, no to su ipak ukradene stvari.

– Vudi, opet si izgovorio tu apstraktnu imenicu *krada*. Doista, ponekad se ponašao kao seljak. Vidim da ne razumiješ što ti želim reći, pa je bolje da o tome više ne razgovaramo.

Prekinusmo razgovor. Nije da nisam volio teoretiziranja, ali čini mi se da Elvis želi uvijek imati pravo. On tada počne poskakivati po sobi na glazbu Ikea i Tine Turner, sve dok za svoj gušt na gramofon ne stavih *Some Girls* Rolling Stonesa, pronašavši na albumu prekrasnu baladu *Beast of Burden* koja me ponese negdje visoko gore u središte neba.

U to vrijeme opsjednut sam rock'n rollom. Obilazim tako prodavaonice gramofonskih ploča u gradu trošeći na njih gotovo sav džeparac, da bih se odvaljivao u svojoj sobi sve u devetnaest. Trebam li uopće govoriti da intenzivno preslušavam najbolje stvari rock glazbe, od Beatlesa, preko Stonesa pa do U2? Janis Joplin, Jefferson Airplane, Eric Clapton, Deep Purple, Pink Floyd, Uriah Heep, Simon i Garfunkel, David Bowie, Bob Dylan, Joe Cocker, Santana, Crosby Stills Nash & Young, Led Zeppelin, Bob Marley, The Stooges, The Doors... samo su neki od starijih bendova koje volim, a njihovo nabranje bi se moglo odužiti u nedogled. Sex Pistolsi, Elvis Costello, Patti Smith, The Clash, Peru Ubu, Gang of Four, Television, Joe Jackson, Joy Division, Jonathan Richman & Modern Lovers, Specials, Madness, Talking Heads, Spandau Ballet, Simple Minds... bili su neki novi dečki koji su unijeli u rock'n roll svježinu zajedno s punkom i novim valom. Svi oni me mogu ponijeti, oduševiti, odvaliti, uzbuditi, otkačiti, omamiti, natjerati na rikavelu, uzdignuti, došapnuti mi, pomilovati me, pročistiti, osloboditi, ili učiniti buntovnim.

Na riječkoj rock sceni polovinom 1982. godine uglavnom sviraju novovalno orijentirani bendovi. Ima tu i nešto pop i teškometalnih i simfo grupa koje prate ove prve. Nekoliko godina ranije, Termiti i Parafi pokrenuli su cijelu rock'n roll ludnicu. Sad su oba benda na izdisaju, ali nasljeđuju ih mlađi i agilniji. Svira se žestoko; ritam gitara, pod distorzijom, nalazi se u prvom planu, sola su kratka i efektna, a tekstovi su angažirani, vezani uz tematiku svakodnevnog života.

Sam pratim sve te bendove po koncertima i furam film da moram imati svoj bend. Ah, koliko me ta ideja oduševljava! Imati svoj bend! Ljudoviti! Bend! Istina, još nemam električnu gitaru kao ni pojačalo potrebno za svirku, no tog ljeta namjeravam zaraditi novac, a onda mi jedino preostaje da pronađem face koje će svirati sa mnom.

Moja mati i ja živimo sami u dvosobnom stanu u visokoj neboderijani na Turniću. Otac mi bijaše odapeo još u ranom djetinjstvu, padom s vespe, u trenutku kad mi je učiteljica stavljala oko vrata crvenu maramu i učila me pjevati: "Pioniri maleni, vi ste vojska prava". No, ne volim mnogo razmišljati o toj nesreći, jer me ona baca u depresiju.

(...)

Ja i Anica sjedimo u kavani, pričamo bez veze i pijemo mineralnu iz iste čaše. Vani se potpuno smrači. Anica tada predloži da i mi odemo u *Palach*. Dašto, nemamo drugamo nego da odemo tamo. Hodamo tako slaboosvijetljenim Korzom i uskoro zademo u Kružnu ulicu gdje na asfaltu ispred ulaza u klub sjede dvije pankerske figure i žicaju lovu za piće. Tutnem im u ruke nešto sitniša. Platimo upad i uđemo u preuređeni prostor kojemu su zidovi prošarani raznobojnim apstraktnim likovima. Na podiju plešu dva komada mašuci rukama kao leptiri krilima. D.J. pušta Azrinu novu stvar *Užas je moja furka*. Bučna glazba iz razglasa para mi bubnjiće dok se Anica gubi u gužvi. Oslonim se na zid i zaklopim oči. Stojim tako dobrih pola sata sve dok ne shvatim da u tom položaju mogu ostati cijelu večer a da me nitko ne zamijeti. Moram imati bend! Morena ima Đulijana, Đulijano ima bend, pa i ja moram imati svoj sastav. Hej, trogloditi! Pizdolizna li čovječanstva na umoru! Hoću svoj bend!

Dobar dio slobodnog vremena provodim na lokalnom košarkaškom igralištu okruženom stambenim zgradama, parkiralištem i cestom. U susjednom neboderu živi jedan komad duge crne kose, koji razgoljenih bedara, u minici, često prolazi asfaltnim putem pokraj koševa. Palim se na nju.

Jednom prilikom bravurozno pokušavam svom suparniku Pepiju, dečku usporenih refleksa, progurati loptu kroz noge da bih ga izvrtio i iza njegovih leđa ubacio loptu u koš. Ne uživam osobito u igri s njim, ali mi njegova statičnost pruža bezbroj mogućnosti da realiziram svoje najfantastičnije zamisli. U jednom trenutku sve mi se poklapa. Najprije Pepija izbezumim prebacujući loptu lijevo-desno iza svojih i njegovih leđa, u stilu: sad je vidiš, sad je ne vidiš. Tada se on, ošamućen i iznerviran mojom strategijom iscrpljivanja, pobuni i posla me bolje da ne kažem gdje, ozbiljno mi prijeteći da će otići doma ako se ne unormalim. Kako bih ga zadržao, jer haklati sam bilo je bez veze, moram brzo reagirati i povući ga s loptom prema sredini igrališta, gdje se neko vrijeme vrtimo u malom krugu. Onda mi pukne film i na nevideno pošaljem loptu prema košu. Pogledom je pratim kako se u širokom luku spušta u samo središte obruča. Hej, kanibali, takav se pogodak daje ako imaš nevjerojatnu sreću, jednom u milijardu godina. Kad sam shvatio da je Tanja, a tako se zove djevojka koja mi se sviđa, upravo prolazila putem i vidjela moje remek-djelo, doživio sam prvi satori u životu. Oh, Tanja, Tanja, baš si prava Majka Tereza! Bljah! Zaneseno je gledam želeći da se nadem s njom. Znam samo da je ona Elvisova znanica i da subotom ide u *Milde*, u to šminkersko gnijezdo, gdje zalazi svako čudovište od petnaest do četrdeset godina koje se želi predstaviti kao *netko* u gradu.

(...)

Otiđoh u sobu i počeh prebirati po pločama. Na tanjur gramofona stavim *Sultan of swing* Dire Straitsa. Za novogodišnje praznike puštat ću svoje omiljele stvari! Bit ću sam svoj D.J. Bit ću plesač! Meditirat ću! A iduće godine morat ću prije ili kasnije objasniti Maji da ovakva svirka nije za mene. Tada ću osnovati svoj bend! Bend u kojem ću se pronaći glazbeno i intelektualno! Svekoliko! Bend za koji ću živjeti i umrijeti, ako treba!

Palach su ponovo zatvarali na neko vrijeme. Otidem te večeri u tu mrakaču, oslonim se na zid, slušam glazbu i pijuckam pivo, pa *stock*, pa opet pivo. Mislim na Elvisa koji mora da se s onim komadom nalazi u *Mildeu*. Pokušavam maštati o Tanji, no glava mi je tako prazna. Nije da sam baš u nekom dobrom filmu. Dilajla sam, nema šta.

Klub se zatvori, a ja se vratim kao Talični Tom domu svom. Mati u dnevnom šiva i gleda televiziju.

Zavalim se u naslonjač da uhvatim konce igranom filmu, a netko zvoni na vratima. Tako kasno? Dva ozbiljna muškarca u odijelima stoje na hodniku. Žele razgovarati sa mnom. Rekoše da su inspektori milicije. Kapovi, dašto. *Ja sam samo sretno dijete*, opsesivno ponavljam u sebi dok oni ulaze u dnevni boravak.

Slavica Mrkić Modrić
(1964)

Se dojde na svoje¹

Drugačiji od drugeh

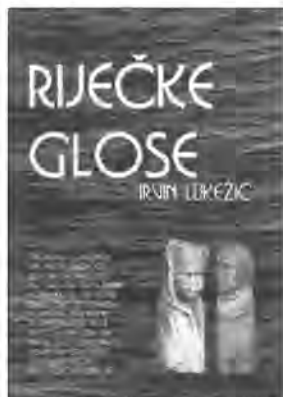
Moja štorija od novoga vala počela j jušto 1978. leta kad san se z osnovne škole na Hreljinu poštrkala va rečku gimnaziju. Ustvari ki mesec prvo. Znan da j bilo fanj teplo i da san hodila v Riku va kino, i da san pasajuć z kurjerun kraj Rečine videla celu curmu ljudi kako stoji nagnjena na ogradu. Nisan ja onda pojma imela ni ki su ti, ni da j to Hotel Kontinental. Ma mi se j valje zapijažalo i sama sebe san rekla da ću dočin se zapišen va tu srednju poč malo videt ča j to. I tako j i bilo. Prvi dan va srednjoj je bil i moj prvi dan va Kontu. I sama san šla, ma nisan dugo sama ostala, aš ta isti dan san našla ohoho prijateli ki su mi na ov al on način ostali prijateli do današnjeg dana. Sad gre ona huja stran ove štorije. Aš va ten isten danu se j obrnul i moj pogled na svit. Morda se i ni obrnul, aš nikad baš ni bil uobičajen, a pred ten sakramensken Konton su se zaspraven nahajali oni ki su bili drugačiji od drugeh. Sad, zač me ni vranić ponesal na nu bandu od Konta kade su sedeli oni fini, leh na onu drugu kade su sedeli fini va duše ma malo manje fini va izgledu, za onoga ki me pozna ni nikakovo čudo. Ča bi moji doma rekli – vavek je bila malo šviknjena.

Ča ćeš, naša je

I sad gremo na one muki ke san prohajala leh radi toga ča više nisan bila ona lipa, simpatična mala z Višnjevica, ona z dugimi vlasimi ka j tako srdačna da j to čudo. Intanto je ta mala i daje bila srdačna, i lipo pozdravljala seh ke bi utaknula, ma puno od njih joj ne bi odzdravilo, a samo zato ča j ostrigla vlasi na ježića i ča j bila obučena, po mišljenju mnogeh – nedolično. Aš ki normalan more nosit tako uske traperice da jih žileton po bande mora rezat saku večer kad se sučiva, i jutro šit kad se obuče. Ki normalan more nosit stomanji od oca, a onu demode šijarpicu, onu usku od suseda. A o tenesicami va sred zime i jakete na one silne zakovice da ni ne govorimo. I ča da van rečen, moji doma su rogoborili, ma kako su ocjene bile vavek ne dobre leh izvrsne, kako nisan falela od školi, su se pomirili s ten da imaju to ča imaju. Susedstvo isto tako, aš san ja bila i ostala njihova mala. Istina je i da me j puno puti sused vrnul doma da se gren preobuč, ma to bi bilo zbilja kad bin jako, jako zažbaljala, al ča bi on rekal kad bin mislela da mesopust dura celo leto.

(...)

¹ Novi list, Prilog "Primorski Novi list" 2008. godine

Riječke glose*

Opaske o davnim danima

I.

Rijeka za početnike

Sigurno će mnogima od vas naslov što ga upravo pročitate zazvučati smiješno, ili bar neobično. Međutim, riječ je o veoma ozbiljnim stvarima. Rijeka je grad o kome većina od nas koji u njemu obitavamo malo zna, premda svakodnevno hodamo njegovim ulicama i promatramo njegova začudno lijepa pročelja. Nismo li uistinu nalik početnicima koji radoznalo zure u nepoznatu slikovnicu? Divimo joj se, premda ne znamo kakvo se značenje krije između njenih raskošnih korica, što ona zapravo želi i može poručiti današnjim Riječanima. Svaki čovjek krije u sebi tisuće priča, svaka pak zgrada zna i pamti priče o ljudima koji su u njoj živjeli, ili još uvijek žive. Zamislite onda kolike se onda priče vezu u gradu nalik Rijeci, gradu čiju prošlost još nismo dovoljno upoznali niti je uspjeli protumačiti.

Dakle, što je to Rijeka?

Na ovo pitanje počinju se boriti naša čela, vrtimo se u nedoumici, znojimo se od nelagodje i počinjemo mucati uobičajene fraze. Prvi, pesimisti, vele: Rijeka je kamen o koji se spotičemo na svakom koraku, ona je nekakvo nužno zlo, grad čiji stanovnici rado prepričavaju tugaljive jadikovke o svemu i svačemu, grad bez identiteta, grad kome stalno nešto nedostaje, grad tjeskobne svakidašnjice, grad sivih golubova, prljavog mora i opustjelog nedjeljnog Korza. Drugi, optimisti, pokušavaju naprotiv toj nimalo ružičastoj slici pridodati vedrije boje što Rijeku pretvaraju u čarobnu kvarnersku razglednicu, uvijek okupanu suncem i urešenu vječno nas mijanim nebom. Rijeka je grad bezbrižnih i čakavski raspjevanih ljudi koji vole svoje podneblje više od bilo čega na svijetu. I konačno treći, realisti, vjeruju pak da istinu treba tražiti negdje između. No, bilo kako mu drago, Rijeka i dalje leži na ušću Rječine, mudro se smiješeći vremenu i ljudima što prolaze poput vjetra na pučini.

* ICR, Rijeka 2004.

Postanak grada obavijen je velom tajne, premda s velikom vjerodostojnošću možemo pretpostaviti da su u tome najvećeg udjela morali imati prastanovnici ovih područja – Liburni. Njihove brze brodice rado su pristajale na kvarnerske žale, odakle počinjahu putovi prema posebnim obrambenim utvrđenjima (gradinama). Liburni bijahu na glasu kao vješti pomorci i trgovci po čitavom Jadranu, a uspomena na taj ilirski narod sačuvala se u imenu današnje Liburnije.

Nije teško zamisliti priču o osnivanju našega grada. Jednoga jutra iz jutarnje magle izranja bijela lađa čija vitka vesla lagano dodiruju zrcalo Kvarnera. Jedra se zatim spuštaju i brodica pristaje nedaleko obale. Nakon iskrcavanja putnici podižu svoja prva obitavališta, počinju trgovati sa susjedima, nastaju obrisi buduće luke. Moguće je da su Liburni tamo već zatekli kakvo starije naselje koje su zatim proširili i utvrdili. Time započinje riječka povijest.

Na obalama Kvarnera ubrzo su se počeli pojavljivati i drugi narodi. Snažna je trgovina vrlo rano privukla u ove strane Grke koji svoje lađe rado usmjeravaju prema Jadranu. Osobito je na cijeni bila trgovina jantarom (grč. *elektron*) što se kopnenim putovima dopremao s Baltičkog mora. Nije onda čudno da je stara grčka tradicija povezala sjeverni Jadran s čuvenom legendom o Argonautima. Prema jednoj predaji, sjevernojadranski otoci Apsirtidi dobiše ime po Medejinu bratu Apsirtu koji je upravo tamo ubijen, dok su pak otoci Elektridi nazvani navodno po suzama što se pretvarahu u jantar. Nema sumnje da su i prvi stanovnici Rijeke sudjelovali kao posrednici u liburnijsko-grčkoj trgovini tom – kako se tada vjerovalo – čudotvornom žutom smolom. Vrlo je vjerojatno da su se njihove žene rado ukrašavale jantarskim ogrlicama i narukvicama, a djeca igrala jantarskim špekulama.

(...)

“Belle Fiumane...”

Jednom je, veli stara priča, Rijeku posjetio slavni talijanski pjesnik Dante Alighieri. Budući da nikada prije nije bio u ovome gradu, zanimalo ga je kakvim jezikom govore njegovi stanovnici. I dok je tako šetao riječkim ulicama u potrazi za pogodnom osobom, susretne neku djevojčicu koju zamoli da mu otpjeva jednu pjesmu. Djevojčica nato, kaže legenda, veselo otpoče: “Ona crjena ribica, ka se po moru šeće...” Dante samo odmahnu rukom i reče: “Basta, basta!” I vrati se u domovinu a da Rijeku više nije ni jednom spomenuo, čak ni u *Božanstvenoj komediji*.

U ovoj anegdoti ima mnogo više istine nego što bi se na prvi pogled moglo učiniti. Riječki pučki idiom nije bio “nečist” samo s gledišta talijanskog jezika, na što zapravo i aludira ova šala, nego i u pogledu hrvatsko-čakavskoga govora neposredne okolice. U njemu se u jednakom omjeru isprepliću romanska i slavenska komponenta, tvoreći jedinstven jezični amalgam. Raslojavanje toga govora teklo je istovremeno u dva usporedna pravca: jedan dio građana govorio je romanskim dijalektom s mnogo slavenskih posuđenica a drugi slavenskim narječjem u čijem je korpusu bio znatan

broj riječi romanske provenijencije. Oba su spomenuta supstrata bila potpuno ravnopravna u svakodnevnoj komunikaciji. Pored toga, talijanski se jezik koristio kao službeni idiom trgovine i uprave, dok se slavenski idiom pretežno upotrebljavao u kući i tijekom bogoslužja. Ova izuzetno složena multilingvistička situacija očitovala se i u riječkim pučkim napjevima.

(...)

Gomila

Slika riječkog Staroga grada ostavlja krajnje mučan dojam. Prolazeći ulicama stare *Gomile*, gledajući one tužne ruševine koje iz dana u dan nestaju pred našim očima, osjećamo se poput stranaca što zbunjeno koračaju nepoznatim grobljem. Smrt ovdje vrebava iza svakog ugla. No, proces raspadanja stare gradske jezgre započeo je još davno prije. Ono što upravo gledamo posljednji je, tragični čin te historijske komedije.

Prije više od stotinu godina riječka *Città vecchia* bila je jedna od najsiriromašnijih gradskih četvrti, napučena uglavnom sirotinjom i bijednim radničkim obiteljima. Ulice su bile uske, mračne, prljave i slabo popločene. U tom beskonačnom labirintu krivudavih prolaza, stepenica i malih trgova sve je vonjalo po krajnjoj mizeriji: iz svakog portuna širio se zadah truleži a miris palente i pržene ribe miješao se sa smradom mokraće i ljudskog izmeta. Pravi *horror* scenarij. Ništa bolje nije bilo ni u kućama gdje se isto tako osjećala opća zapuštenost. Ljudi koji su živjeli u tim trošnim "kvartirima" bili su suhonjavi i blijedi poput prikaza a slučajevi skrofuloze i rahitisa bili su vrlo učestali. Svakodnevni je život ovdje tekao uglavnom mirno i jednolično, danju bi se radilo u obližnjoj luci ili trgovalo po "pjacetama", a noću odlazilo na čašu *domačeg*; partiju briškule.

(...)

Plesalo se i pjevalo po čitave noći, pušili su se španjuleti, "*certe sporcone de kelnerizze*" neumorno su opsluživale raspoložene goste, sve dok negdje pred zoru ne bi utihnula i posljednja harmonika. Javnih pisoara, dakako, nije bilo pa su oko poznatih gostionica *Ai buoni amici*, *Al'orso bianco*, *Alla gondola*, *Al bel moro*, *All'Arlecchino*, tekli potoci urina koji su svako jutro moćno zaudarali.

Gomila je imala svoje male skandale i često puta bila poprištem temperamentnih obračuna koji su podsjećali na goldonijanske "*baruffe chiozzotte*". Tamo su se okupljale sumnjive žene sviju vrsta ("*donaccie di tutte le risme*", veli jedan suvremenik), svakojaki opskurni tipovi i malodobni mladići koji su pijančevali, kartali, psovali i uznemiravali okolno građanstvo. Stari je grad, ukratko, bio gradska kloaka u pravom i prenesenom smislu te riječi.

U to su vrijeme još bila u upotrebi starinska imena danas već gotovo zaboravljenih lokaliteta koji su svojom slikovitošću i značajem davali poseban pečat urbanom ambijentu stare Rijeke. U najstarijem dijelu grada postojao je, primjerice, *Klanac od Palentarice* i predio zvan *Vrtić*. Pored crkve svetog Jeronima bila je

Šternica (kasnije preimenovana u "*Pozzo d'oro*") a jedan se trg zvao *Mala placica* ili *Grobniška placa* (Piazza Grobnik). Ovdje su, naime, nekada Grobničani običavali prodavati poznate butorice, tj. snopove drva za ogrjev. U Starom su gradu, nadalje, postojala mjesta *Pod smokvicun* i *Pod palac* (danas Koblerov trg). Tu su se nedjeljom sastajali Kozalari i Grohovčani uz obaveznu čakulu. Čuvena "*Piazza del latte*" u staro se doba nazivala *Mirina*. Na tom malom trgu prodavalo se mlijeko. Sudeći po jednom novinskom izvještaju što ga je početkom lipnja 1877. objavio riječki list *Studio e lavoro*, ni javna prodaja mlijeka nije baš bila na nekoj higijenskoj razini:

(...)

("'*Piazza del latte*' poznata u narodu pod imenom *Mirina*, premda nije velikih dimenzija zasada izgleda da je dostatna za takvu vrstu trgovine, iako način na koji se prodaje ovaj artikal (tj. mlijeko, op. pr.) posve sigurno nije baš najbolji. Prvo, običaj da se mlijeko daje na kušanje mjericom koja je često, dapače, najčešće crna od neprestane upotrebe, običaj sasvim oduran i nehigijenski, trebalo bi najstrože zabraniti zato što se na tom mjestu vidi svakakvoga svijeta, najviše žena, te spodobu sviju uzrasta i staleža, prljavih i smušenih, koje dolaze kupovati mlijeko i prije toga žele kod svih prodavača kušati mlijeko kako bi izabrali ono koje je manje razvodnjeno i po boljoj cijeni, nakon čega ostatak prolijevaju u istu posudu i nastavljaju tako činiti koliko ih je volja. Tko ima i malo zdravog razuma i kome je priraslo srcu vlastito zdravlje, neće moći a da se ne naježi videći takve napoje...i sigurno će ga proći volja za jelom. Stoga bi ovdje što hitnije trebalo postaviti *latimeter* kojim bi se svakoga jutro moglo ispitati je li mlijeko upotrebljivo za prodaju, uklonilo ono pokvareno i zaplijenilo nečisto ili ono što je izmiješano s vapnom, brašnom i slično. Nadalje, *ni u kom slučaju* ne bi se smjelo dopustiti kušanje mlijeka iz mjerica. I konačno, trebalo bi preporučiti mljekaricama da svoje posude redovito čiste i lašte budući da se (usput rečeno) često vidaju kako te iste posude, nakon što je mlijeko prodano, nose na ribarnicu i u njih stavljaju netom kupljenu ribu!").

Nasuprot tome, samo nekoliko ulica dalje, rastao je jedan drugačiji grad, grad raskošnih palača i blještavih bulevara. Sukob starog i novog, sukob zaostale urbane jezgre u kojoj vladaju gotovo još srednjovjekovni uvjeti života i kozmopolitskih ideja moderne Europe, završio je potpunim porazom stare životne koncepcije. Stara je Gomila s vremenom postajala još tjesnija i svakim se danom sve više povlačila u sebe.

Uostalom, završetak priče je poznat. *La Città vecchia e morta!*

Riječki čudaci

(...)

Osvrćući se na Baričevićeve *Novele i portrete* (1910.) Kamov je, očito ponesen lombrosovom lektinom, ustvrdio da su riječki *originali* "vrlo vulgarni", da se odlikuju mizantropizmom i anacionalizmom, da je suština njihova dekadansa a

spoljašnost degeneracija. Teško je, međutim, danas prihvatiti takvu generalizaciju. Kamov je očito ponajprije imao u vidu onaj riječki polusvijet kakav se mogao susretati u prljavim i zapuštenim lokalima Staroga grada, ljude čije su psihe već dobro bile razorene alkoholom i nesređenim boemskim životom. No, psihopatologija riječkih *ridikula* ipak nije tako jednostavna.

Činjenica je da su osebnim sindromom nastranosti bili zahvaćeni neki pripadnici riječkih patricijskih obitelji. Tako četrdesetih godina XIX. stoljeća, kako pripovijeda Riccardo Gigante a potom prenosi i komentira Giacinto Laszy u svojoj knjizi *Fiume tra storia e leggenda*, u Rijeci živi stanoviti dr. Pietro Tudorovich, namještenik kod Kraljevskoga gubernija, posljednji muški potomak nekad slavnog i utjecajnog patricijskog roda. Nepoznati epigramist iz istoga vremena ovjekovječio je tog mušičavog i uvijek srditog čovjeka ovim stihovima:

(...)

Sindrom čudačkoga ponašanja nije bio svojstven samo patricijskome staležu već se *originale* moglo vidjeti i među srednjim staležom, namještenicima, trgovcima i obrtnicima, kao i najnižim slojevima gradskoga puka. Za razliku od uobraženih i pomalo luckastih plemića, plebejci su njegovali osebnim individualizam koji se očitovao u specifičnome ponašanju i vanjskome izgledu. Među takve pojave svakako se ubrajao riječki krojač i trgovac Francesco Covacevich (1831.-1899.) zvan *Figurin*. O tom simpatičnom i originalnom stanovniku našega grada pisale su suvremene novine:

“Poznat kao vrijedan i častan obrtnik i trgovac, otvorio je prije mnogo godina krojačnicu pod imenom *‘Al Figurino’*. Nakon toga otvara trgovinu gotovih odijela koja će imati vrlo dobar uspjeh. Ima tome već nekoliko godina kako se od poslova povukao u miran život. Zahvaljujući imenu svog starog salona a ponešto i izvanjskoj besprijekornosti njegova odijevanja, ostao mu je antonomastički nadimak *Figurin*. Osobito se zanosio glazbom o kojoj je imao posebne ideje. Kao izvanredan eskuzivist, nije na svome oltaru štovao drugih bogova osim Bellinija, Rossinija i Donizzettija. U obrazovanim je i uglađenim krugovima bio štovan radi svoje originalnosti, koju nije moguće odvojiti od istinske dobrote njegove duše. Slikar Pavačić jednom je izradio njegov portret, radi kojega će pokojnik pozirati nekoliko dana primjernom strpljivošću. S njime nestaje jedna od onih toliko karakterističnih, izvornih i simpatičnih individualnosti kakve su postojale u našem kraju” (*La Voce del popolo*, nekrolog).

Tijekom druge polovice XIX. i početkom XX. stoljeća Rijeka dobiva i svoj tip *bohemia* kakav prvi utjelovljuje slikar i pjesnik Mario Schittar (1863.-1890.), poznatiji pod pseudonimom *Zuane de la Marsecia*, čijim stihovima dotad isključivo anonimna pučka poezija na talijanskom narječju započinje svoj ravnopravan razvojni put s autorskim stvaralaštvom na talijanskom književnom standardu. Istoj generaciji pripada i neobični riječki slikar Giulio Lehmann (E. Dubrović, *Sušački boemi*, Sušačka revija, VIII/2000., br. 32, str. 41-45.).

(...)

U Rijeci se pored domaćih originala na prijelazu stoljeća pojavljuju i neke bizarne individualnosti iz drugih krajeva, poglavito Ugarske. Jedna od njih bijaše i Mađarica Mariska Simzi. Ova neobična žena, koja će stanovito vrijeme živjeti u Rijeci, kratko je vrijeme i bez uspjeha tiskala tjednik *Quarnero*. Bio je pisan čak na četiri jezika – talijanskom, mađarskom, njemačkom i hrvatskom – zastupajući konfuznu političku i društvenu filozofiju oslobođenu nacionalnih primjesa, dodirujući se religije na način podjednako smušen. Hodala je odjevena na svećenički način, privlačeći na se pozornost građanstva, podjednako tako izazivajući žestoke prosvjede i negodovanja crkvenih krugova. Simzijeva je pokušala izvršiti samoubojstvo u hotelu *Hungaria* na Corsiji Deak, gdje je inače stanovala. Poslije odlaska iz Rijeke živjela je u velikom siromaštvu. Posljednja joj volja bijaše da bude sahranjena u svećeničkome habitu. Umrula je u prosincu 1903. u bolnici u Székesféhervaru.

U godinama oko Prvog svjetskog rata riječkim je ulicama tumarao Giovanni Provy (1881.-1924.), danas posve zaboravljeni predstavnik autentične gradske boheme. Potječe iz vrlo siromašne obitelji. Sin je Pietra Provaya, pomorca, i Marije r. Glavan. “Njegova figura, općepoznata u gradu, odavala je savršena ‘bohemia’: zapuštena brada, dugačka i razbarušena kosa, zažaren pogled, bučan i pomalo izazivački govor, odavali su prenaplašeno osebnim izgled. Krajnje zapuštena zdravlja, nekoliko posljednjih godina patio je od neurastenije i nastranosti uslijed učestalih nervnih kriza (...) Bijaše alkoholičar koji je potkraj života u piću vidio gotovo jedini smisao postojanja. Otvorena duha i snažne konstitucije, strastven ljubitelj umjetnosti, već od petnaeste godine bio se velikom gorljivošću posvetio slikarstvu. Budući obdaren artistskom kulturom, u svoje je doba – čega se samo rijetki još sjećaju – držao predavanja o Segantiniju, pisao kritičke članke i umjetničke recenzije. S rijetkim je umjetničkim osjećajem slikao ulja i kompozicije na platnu koje su meritorni stručnjaci izuzetno pohvalno prosuđivali. Ali njegovi roditelji bijahu previše siromašni da bi mladiću osigurali potrebna sredstva za studij slikarstva u Veneciji, o kome je toliko sanjao. I tako je već s dvadeset svojih godina postao žrtvom svoje zlehude sudbine i neuravnotežena temperamenta. Poslije prekinutih studija u Veneciji činilo mu se da je njegov život izgubio svaku vrijednost” (*La Vedetta d'Italia*, nekrolog). Bio je neiskvarena i iskrena lirska duša, aktivan planinar, “*alpinista coi suoi sogni d'arte*”, član Planinarskoga društva *Carsia* i udruženja *Circolo Artistico*. Provy je svoj tragičan životni vijek završio samoubojstvom.

Njegov suvremenik, a i posjetitelj istih opskurnih lokala riječkog Staroga grada bio je neko vrijeme hrvatski književnik Josip Baričević (1884.-1919.), blizak prijatelj Janka Polića Kamova. Rodio se u Sv. Jakovu Šiljevici u obitelji Jablančanina Ivana Baričevića i Sušačanke Filomene r. Mikuličić. Školovao se u Kraljevici, Bakru i Sušaku. Bio je suradnik Supilova *Novog lista* i *Riečkog novog lista*. Taj prerano sazreli mladić i hipohondar, izrazito nekonvencionalna i čudačkoga ponašanja, u svakom pogledu sklon bizarnostima, bijaše dosljedan pobunjenik protiv svih građanskih konvencija. Prema usmenome svjedočanstvu Krešimira Kovačića, Baričević

je bio šutljiv, tajanstven, blijeda lica, sklon alkoholu, uznemireni lutalac, melankolik s očevitim psihopatskim sindromima, bavio se proučavanjem kriminalne i seksualne psihopatologije, pokušavši jesti čak žohare i miševе, kako bi se uvjerio je li to moguća ljudska hrana. I sam je u svojim grotesknim pričama volio ocrtavati čudake i osobenjake. Nakon odlaska iz Rijeke živio je neko vrijeme u Beogradu, Parizu i Zagrebu, gdje umire od *haemorrhagiae pontis-nephritis* (M. Stojević, *Razdrta halucinacija*, ICR, Rijeka 1989.).

O tome da je Rijeka između dva rata imala zavidan broj originala i gradskih *ridikula* svjedoče duhoviti karikaturalni portreti riječkoga slikara Carminija Vizenčina Butkoviča, pohranjeni danas u *Archivio-Museo storico di Fiume* u Rimu. Među uličnim zabavljačima i sviračima pojavljuju se ondje kao u kakvu Fellinijevu filmu likovi *Profete*, egzaltiranoga vidovnjaka obučena u slikovito odijelo, koji s podignutom desnicom i zažarenih očiju proriče ljudima predstojeće događaje, raskoračenog pijanog *Ardita*, odjevena u neobičnu kombinaciju vojne uniforme i orijentalnih šalvara, na čijoj se širokoj i razbarušenoj glavi nakrivio fes, raskopčane košulje s nemarno obješenom kravatom i rukama u džepovima, *Pulicaja* u svečanoj redarstvenoj austrougarskoj uniformi s kapom i paradnom sabljom, kao i užasnuta grimasa lica pogrbljenoga ortodoksnoga *Zidova* iz Galicije, koji odjednom poput kakve groteskne sablasti izranja pred nas iz magle u svom crnom kaftanu. U sjećanjima Riječana postoji i spomen na Gigija Valzera, Ludu Mariju i druge neobične originale.

Galerija riječkih čudaka ne bi bila potpuna bez analognih pojava na drugoj obali Rječine. Takav je, primjerice, bio Fran Bačić *Quarantaotto*, jedan od najpopularnijih Sušačana svoga vremena. Taj simpatični čovječuljak koji se predstavljao kao *sušački patricij* bio je boemski tip, pravi primorski original. Povodom njegove smrti 1931. godine prof. Zvonimir Turina *Zvončić* opisuje ga sljedećim riječima: "Glava okrugla, vlasi na škuvetu, oči male i dugoljaste, nos orlovski, a usnice, okičene brčuljcima, u njegovom najozbiljnijem stavu kako Napolion, odavale su smeh" (*Naša sloga*, nekrolog).

Takve su, eto, bile *nostre carampane*. U svoje su doba časno odigrale ulogu urbanih outsidera, provocirajući i ujedno zabavljajući svoje sugrađane, izazivajući u njih čudnovatu mješavinu podsmijeha i sažaljenja. I one su, međutim, važan, premda zaboravljen, dio povijesnoga i kulturnoga identiteta našega grada.

Damir Sirnik
(1949)

Trsatski memento¹

Kroz jesenju sablasnu noć Trsata kotrljaju se drvena kolica. Kasna je ura iza ponoći a kiša uporno rominja, tiho i bešćutno natapa vodom zasićenu zemlju, ulična svjetla na rijetko gore i da nema šuškanja kišnih kapi i u krošnjama drveća, sve bi izgledalo kao gluha rapsodija na početku potopa. Na rudu kolica starica neka iznemogla posrće, tetura i nešto mrmlja, ojađena u monologu onog koji je imao sve a sada nema ništa, sva u ritama, kose slijepljene na čelu, posrćući vraća se gdje je nekada bilo njeno sve a danas tek razvalina i ništavilo. To Ana putuje, luda Ana Nugent, po ko zna koji put kroz povijest tražeći povijesnog razložnika, ujedno i krivca za sve što ju je zadesilo da sada jedna i brižna umire, eto, sama jer nikoga i nema i nitko je ne razumije. Na kolicima zavežljaji potrošena vremena, blijeda, prozirna lica iščezlih trsatskih ratnika, zveket oružja, dronjci i svila gradska, uzaludni tragovi i okrutna uzimanja i davanja, kavalkade bez kopita i zubiju, tama u srcima staračkih strašnih sudaca, bijeda i siromaštvo vuku ta kolica u neki znani beskraja. A dnevna, danja svjetina sa strane rasipa smijeh i obogaćuje sa prezirom spram Ane i onog što je bilo a što zapravo i danas u začetku jeste. To je ona slabost ali i mahnitost svake ideologijske euforije koja od priprostog, običnog čovjeka čini nesvjesnog okrutnika i učesnika u dramatičnosti vremena, groteskno i tragikomično.

¹ *Kako pjevati grad*, DHK, Ogranak u Rijeci, Rijeka 2001.

Fiume corre... Rijeka teče...*

4.

Otkako pamtim događaje, razgovore, ponašanja i karaktere, sjećanja me vode u majčin dućan. Moja je majka bila vlasnica dućana na Fiumari. Iznad ulaznih vrata stajao je natpis "I capelli" koji je jasno govorio što se unutra prodaje. Majka je bila umjetnica u izradi šešira. Bila je tiha i nježna žena, pomalo plaha, i uvijek joj je najvažnije bilo kako se izražavam. Fina ponašanja, imala je lijep i uljudan rječnik, iako ne i bogat. Govorila je tiše no što je bilo potrebno, tako da ljudi često ne bi čuli njezino pitanje ili primjedbu, ali ih ona nikada ne bi ponovila. Nikada nisam saznala zašto. No mislim da je držala potpuno nepotrebnim ponavljati već izrečeno. Iako je govorila da nije dobro često ljubiti djecu, bila je puna ljubavi i nježnosti, i svaki je slobodan trenutak provodila sa mnom u igri ili učenju. Često bi me privila na grudi, ljubila me i govorila: "Oh, koliko si mi srcu prirasla!" I sada čujem njezin glas kako šapće: "Tesoro mio." Ona me naučila umjetnosti izrade šešira i tu je svoju ljubav potpuno prenijela na mene. Najljepši šešir koji bi napravila, najneobičniji, uvijek je bio za mene. Stavljala bi mi ga na glavu tako pažljivo i oprezno kao da je od porculana te će se svakog trenutka slomiti u njezinim rukama. Sva bih se ukočila, puna strepnje da će joj šešir ispasti i razbiti se, a ona bi mi tada rekla: "Drži se ležerno, kao prava dama." Smijala bih se, a ona bi slegnula ramenima. Puno me je voljela, a nakon očeve smrti, svu je ljubav i pažnju prenijela na mene.

Otac mi je umro od tuberkuloze kad sam imala sedam godina. Ostavio nam je lijepu kuću i plemenito prezime. To je bilo sve. Ostavio je i lijepe uspomene na svoj lik, bio je čestit čovjek. Bio je stariji od moje majke punih osamnaest godina, što se zamjećivalo na prvi pogled. Krupan čovjek, tamne kose i brkova, jasna, bistra pogleda koji je djelovao oštro ispod gustih obrva. Kako je majka bila krhka, plava i plaha, doimala se pored njega kao da mu je dijete. Otac se tako nekako i ponašao prema njoj. Volio je ispunjavati njezine i moje želje. Radovala sam se našim

* Adamić, Rijeka 1999.

zajedničkim nedjeljnim ručkovima, mogla sam mu postavljati najrazličitija pitanja, na svako bi imao odgovor. Majka bi slušala i smiješila se mojoj ljubopitljivosti i njegovu strpljenju. Onda se razbolio i nedugo zatim umro. Plakala sam dugo i neutješno, to je bio moj prvi susret sa smrću. Nisam mogla povjerovati da više nigdje ne postoji i da ga nikada više neću vidjeti. Dugo sam uvjerala sebe i majku da je on otišao negdje gdje mu je bolje, da nas promatra i da ćemo ponovno biti zajedno. Majka me u tome podržavala, a poslije smo jednostavno prestale razgovarati o tome. Iako je majka rano ostala udovica, nikada se više nije udavala. U njezinu je životu bilo mjesta jedino za mene i njezine šešire. "Šeširi s Fiumare" bili su poznati i cijenjeni ne samo u Fiume, bogatija su gospoda dolazila po njih iz Trsta, Venecije, Beča i Graza. U majčinu dućanu naučila sam njemački i pravi venecijanski dijalekt. Naučila sam kako se ponašati s kupcima, i najljepši zanat na svijetu – izradu šešira. Majčin je dućan za mene bio cijeli svijet. Sve se tu događalo, život je bio lijep i zanimljiv. Da u mom srcu nije bilo te silne boli zbog očeve prerane smrti, mogla bih reći da sam bila sretna i bezbrižna. No često sam mislila na oca, i nijedan me odgovor nije zadovoljavao. "Zašto je morao umrijeti i ostaviti nas same?"

Do dvadesete nisam ni pomišljala na udaju. Jednostavno nisam još bila dovoljno zrela da bih ozbiljno shvatila komplimente, udvaranja ili muške poglede. Majka me često pitala imam li koju simpatiju, znala je po mome još djetinjem smijehu da ni jedan muškarac nije ušao u moje srce, ni u moje misli. U to doba nisam ni bila svjesna da se katkad ponašam kao koketa. Voljela sam razgovarati s našim kupcima, šaliti se s njima, nasmijavati ih, ali i pobuditi iskru u očima onih koji su bili slobodni i privlačni. Ponekad, kada sam bila previše prisna u šalama, majka me običavala opomenuti.

Godina nakon toga već mi se činila dosadnom i potpuno istovjetnom onoj prethodnoj. Dani su nalikovali jedan drugome, kupci su sličili jedni na druge, razgovori su se ponavljali do potpune dosade, a ja sam imala samo dvadeset i jednu godinu i bila sam željna velike promjene u životu.

Majka je bila pomalo zabrinuta. Ponekad se pitala otkud toliko nestrpljenja i nemira u meni i zabrinuto tražila pretka koji bi bio odgovoran za to. Mladenačka krv kolala je mojim venama, čudna se čežnja uvlačila u moje srce, sanjala sam prostranstva, oceane, putovanja, pustolovine, Fiumara je postala mala, uska, preuska i predobro znana da bi mi mogla ponuditi bilo kakvo uzbuđenje. A ja sam bila željna uzbuđenja. I nitko da se pojavi, da me uhvati za ruku i povede. Bilo gdje. Samo da to bude negdje gdje neću više šivati šešire, gdje ću juriti za vjetrom, umivati se rosom, dotaknuti zvijezde. Netko tko bi mogao utažiti ovu čežnju koja je razdirala moje grudi. Što je moja čežnja bivala veća, to je moja majka postajala zahtjevnija. Svaki sam dan ponavljala iste radnje, nosila sam uredno začesljanu kosu skupljenu na zatiljku, a sanjala o tome da je raspletom na vjetru i trčim bosonoga. Svi mladi ljudi koje sam poznavala, bili su mi daleki. Ništa u njima nije budilo moje zanimanje. Moja je ljepota počela radati oholost, usprkos svim nastojanjima moje majke da je

nosim dostojanstveno i skromno. I nitko nije bio dovoljno dobar, nitko nije znao čemu stremi moja duša. Svoju sam čežnju i nemir nastojala što bolje sakriti iza mirna i otmjena držanja i ugrađena govora. Jedino bi moj oholi pogled, kada majka nije bila nazočna, govorio – ne, nemoj mi prići jer mi nemaš što ponuditi. Željela sam daljinu i neizvjesnost, vjetrove i kišu, željela sam pobjeći iz ovoga topla, zaštićena i učmala svijeta koji me je zarobio i stvorio od mene ono što nisam htjela biti, ono što nisam bila ja. Dobru priliku za dobru udaju.

Bojala sam se da ću slomiti majčino srce. Ona se bojala da će moje srce biti slomljeno. Dogodilo se oboje.

Žarko Milenić
(1961)

Zmija s Istoka*

7. Vlasta

Marko je upoznao Vlastu na promociji jedne knjige o Sai Babi. Knjigu o Sai Babi napisala je jedna žena iz Rijeke koja je boravila u Sai Babinom ašramu.

Kad je autorica knjige izjavila da je Sai Baba avatar kao i Isus Krist, odnosno inkarnacija Boga, jedna žena iz gledališta se glasno ironično nasmijala.

Autoričin je komentar bio oštar, rekla je:

– Mislim da vam nije mjesto ovdje. Ali neka...

Žena je ipak ostala do kraja promocije. Ostala je i za vrijeme druženja nakon promocije uz slance i sokove. Marko je tu ženu poznavao. Zvala se Helena. Imala je običaj na promocijama provocirati i postavljati nezgodna pitanja. Zapravo nju je više zanimalo ono poslije promocije, nego sama promocija. Helena je završila studij filozofije, predavala nekoliko godina u jednoj riječkoj srednjoj školi, dok nije dobila otkaz. Pričalo se da ju je izbacio tadašnji pročelnik kulture. Marko nije znao zašto. Živjela je od socijalne pomoći. Između više kulturnih događanja u jednoj večeri znala je izabrati ono gdje će se bolje jesti i piti.

Marko je Helenu želio izbjeći. Nije bio raspoložen da ga netko gnjavi te večeri. Srećom da mu je prišla jedna žena s kojom je, za razliku od Helene, bilo ugodno razgovarati.

– Vi ste pisac? – upitala je Marka.

– Da – odgovorio je Marko pogledavši ženu koju nije do sada vidao na promocijama.

– Drago mi je, ja sam Vlasta – pružila je ruku.

Vlasti je bilo trideset i sedam godina. Nije, dakle, spadala u Markovu željenu “dobnu skupinu” ali mu se sviđala. Kasnije će saznati da nije imala ni djece.

* Naklada Žagar, Rijeka 2004.

Nakon niza uobičajenih pitanja u toj prigodi o tome što piše, kada i kako, uslijedilo je aktualno pitanje:

– Što mislite o Sai Babi?

– Nisam čitao ovu knjigu ali jesam jednu sličnu koju je napisala neka Amerikanka koja je također boravila u njegovom ašramu. To mi sve o Sai Babi zvuči fantastično.

– Slažete li se s autoricom ove knjige da je Sai Baba isto što i Isus?

– Pročitao sam dio jedne knjige gdje su usporedo sa Sai Babinim mislima objavljene i Isusove, citirane iz Evanđelja. Mogu reći da su me se Isusove misli s književnog stanovišta više dojmile.

– Zar vi sve gledate kroz književnost?

– Profesionalna deformacija – reče Marko poluozbiljno.

Sai Baba je i u Rijeci imao svoj centar i sljedbenike. Marko nikad nije bio tamo. On je bio član riječkog centra jednog duhovnog pokreta koji je osnovao Šri Govinda. Dolazio je nekoliko mjeseci u prostorije centra gdje se meditiralo, pjevale Šri Govindine pjesme i plesalo onako kako je on propisao te čitali odlomci iz njegovih mnogobrojnih knjiga. Bio je iniciran i dobio duhovno ime Manoranjan kojim su ga ostali iz Šri Govindinog pokreta oslovljavali.

Onda je Marko odlučio prestati dolaziti na sastanke nakon što je pročitao knjigu "Biti čovjek" Jiddu Krishnamurtija. Srž Krishnamurtijevog učenja sadržana je u govoru iz 1929. godine kada je rekao: "Istina je zemlja bespuća. Čovjek do nje ne može doprijeti putem bilo kojeg vjerovanja, putem bilo koje dogme, svećenika ili rituala, niti putem bilo koje filozofije, spoznaje ili psihološke tehnike. On je mora pronaći u zrcalu odnosa, u razumijevanju sadržaja svog vlastitog uma, kroz promatranje, a ne kroz intelektualnu analizu ili introspektivno raščlanjivanje."

27. Atrakcija

Draga sestro!

U Shangaju je, dakako, mala vjerojatnost da ćeš sresti ponovo neku osobu koju si slučajno srela kad si bila mala. Rijeka je mali grad koji u maloj Hrvatskoj sa svega četiri i pol milijuna stanovnika smatraju velikim! To je inače treći grad po veličini u Hrvatskoj.

Tako sam u Rijeci nakon, otprilike, mjesec dana srela jednog kupca iz svoje prodavaonice. Puno kupaca dolazi u trgovinu, ali ovoga sam zapamtila kao ljubitelja kineskih filmova. Više ga je zainteresirao film koji sam gledala s video vrpce nego odjeća koju prodajemo. Zapravo ga je u prodavaonicu dovela jedna žena da bi mu kupila košulju kratkih rukava, a ja mu se nisam obratila jer sam osjetila da je ta žena ljubomorna. Ili mi je samo tako izgledala?

Ovaj put taj muškarac nije srećom bio s onom ženom već u društvu jednog muškarca koji mu je vjerojatno bio brat jer su bili slični. S njima je bila jedna riječka "atrakcija". Očito supruga kupčevog brata i to Crnkinja! Većina prolaznika su napadno buljili u nju i to joj nije bilo drago što je i rekla. Zapravo, nisam mogla razumjeti što je rekla, jer je govorila sa svojim mužem nizozemski. Bila sam sigurna po njezinom izrazu lica da mu je mogla reći samo to. Nije joj bilo drago što je "atrakcija". Crnkinja bi razmijenila pokoju rečenicu s bratom svoga muža na engleskom. Sjedila sam u parku kod riječkog kazališta u kojem su i oni sjedili. Zapravo sjedili su na klupi do mene samo njih dvojica. Crnkinja nije htjela sjesti. Rekla je na engleskom, da je klupa prljava. Iz njezinog razgovora s djeverom saznala sam da živi u Rotterdamu a da je podrijetlom iz Surinama. Mužev brat je rekao, da je Rotterdam najveća europska luka, a Rijeka da je bila druga po veličini. Rekao je kako, na žalost, Rijeka nije više lučki grad kakvim se smatrala prije Domovinskog rata u Hrvatskoj. Zato u Rijeku više ne dolazi mnogo stranaca koliko ih je bilo prije rata. Ljeti se može vidjeti puno turista, koji, uglavnom prolaze kroz Rijeku do svojih turističkih odredišta kao što su Opatija, Crikvenica, otok Krk... Sad nije ljeto a ni među turistima nema Crnaca te je zato Surinamka u Rijeci "atrakcija". Ona pak Riječane smatra primitivnima, jer bulje u nju.

Ja u Rijeci nisam "atrakcija" i Riječani ne bulje u mene "žutu" kao u onu crnu. Vidjeti Kineskinju ovdje nije više rijetka pojava.

Bojan Mušćet
(1964)

Johnny, Joey, Dee Dee, Dobra vremena¹

(...) Ruta prema kojoj sam se usmjerio, bila je jedna od uobičajenih, kojima se kretah prema luci. Apsolutno ništa nisam očekivao od pohoda najbučnijem dijelu grada, ali, za razliku od mozga, noge mi bijahu u popriličnom spidu. A u luci se isto tako nije događalo ništa što bi taj život, ezoteričan za stranca iz kontinentalnih krajeva, mogao narušiti. (...) Povremeno bi lučku galamu prekinuo pisak brodske sirene nekog od tankera natovarenog sastancima i praznim bocama octa, koji se postupno približavao. Povremeno bi iznad luke proletjelo jato mrtvih aviona, s kojih bi padali komadi mesa, pa se onda trebalo sklanjati u najbliže skladište, da bi se izbjegla zaraza.

No, meni je bilo dobro u luci. Osjećao sam da pripadam tom svijetu, i premda se nije ništa dešavalo, ništa što bi moglo promijeniti moj život u bilo kojem smjeru, znao sam da se nalazim u kolijevci Sudbine koja me je lagano njihala. Nisam želio ispasti iz nje, možda stoga jer sam se bojao nepoznate Budućnosti, čija se sjena približavala gradu.

(...) uživao sam u psovka mornara prilikom igranja briškule i trešete, edukativnih kartaških igara koje su se održavale samo u ovim dijelovima svijeta.

(...) U tumaranju lukom prošao mi je cijeli dan. Veče se spuštalo, spremno da u njedra primi sve brodove, sve ljude i sve guje. S prvim noćnim taktovima odlučih napustiti luku i vinuti se put garsonijere u drugom kraju grada koja bješe moje noćno konačište. (...)

¹ *Riječki krug redom*, Biblioteka omladinskog lista Val, knj. br. 1., Rijeka 1987., također, u: B. Mušćet, *Taj fatalni poljubac*, Biblioteka Val, Rijeka 1989.

Igor Žic
(1961)

Intruder*

20 priča

Potruga za Graalom

Graal je jedan od ključnih pojmova kršćanskog duhovnog nasljeđa – istovremeno nešto sasvim obično i posve nesaznatljivo. Po predaji riječ je o kaležu iz kojeg je pio Krist na posljednjoj večeri, a u koji je, nakon raspeća, sakupljena njegova krv. S vremenom taj je kalež dobio čitav niz značenja i sve legende o kralju Arthuru vezane su upravo uz potragu za tim čudesnim predmetom koji može izliječiti sve bolesti i donijeti vječni život. Na višoj ravni smatralo se da je primarno značenje Graala nedostignuti ideal, ono što vrijedi tražiti iako se unaprijed zna da je nedohvatljivo.

Velike ideje traže velike ljude, a nama, ciničnim sljedbenicima Sir Gavena i Fata Morgane – najvećeg gospodara privida i priviđenja u negativnom značenju, jer se Merlin, navodno, bavio magijom koja je trebala služiti Dobru – ostaju tek puteljci kojima se dolazi do dohvatljivih ciljeva. No, ponekad i ono što izgleda kao jednostavan cilj može postati daleko i neuhvatljivo, pa tako i jedna riječka priča o čaši s vremenom dobija znatno tamnije tonove i čaša prerasta u kalež, a od tuda do Graala i nije tako dalek put.

Patnje malih ljudi veće su od patnji velikih jer nema nikoga tko bi sačuvao sjećanje na njih.

Priča počinje davno, negdje u drugoj polovici XVIII. stoljeća, dok je Habsburškom monarhijom vladala carica Marija Terezija, jedan od najsposobnijih članova te moćne obitelji. Glavni problem Rijeke, u tom razdoblju, bio je odnos sa zaledem, koji se prelamao kroz odnos prema Trstu, kao najbližoj i oduvijek konkurentskoj luci. Karolinškom cestom Rijeka je još 1728. povezana s Karlovcem, no tom cestom se slabo odvijala trgovina jer je bila teško prohodna, a prolazila je kroz tada vrlo rijetko naseljene dijelove Gorskog kotara.

* Biblioteka Val, Udruga građana Rival, Rijeka 1999.

Da bi što bolje iskoristila potencijale Rijeke carica je 1752. uklopila Rijeku u sastav luka koji je obuhvaćao sva pristaništa od Akvileje do Karlobaga, koji se nazivao Trgovačka provincija i potpadao pod tršćansku Intendancu. Takva organizacija Primorja nije dala željene rezultate, te carica šalje svog sina Josipa II. u obilazak tog područja 1775. godine. On je došao u Rijeku brodom iz Senja 13. svibnja, negdje oko podna i odsjeo je u svratištu na Fiumari. Za grad, koji je tada brojao nekih pet tisuća žitelja, njegov dolazak bio je, nesumnjivo, izuzetan doživljaj.

Budući car nije bio zadovoljan stanjem koje je zatekao jer se sva ekonomska aktivnost svodila na Rafineriju šećera, uz ponekog većeg trgovca, no pravog poduzetništva nije bilo. O siromaštvu grada mogao mu je ponešto reći podatak da je tu bilo samo dvadesetak volova koji su služili za transport robe po Karolinškoj cesti. Da li se u svratištu na Fiumari rodila ideja o podjeli Trgovačke provincije na tri nezavisne cjeline: na Trst, koji će postati izlaz na more za austrijske zemlje; Rijeku koja će to isto postati za ugarske; odnosno na pojas od Senja do Karlobaga, koji će se priključiti Vojnoj krajini – to je teško reći, no upravo to je posljedica njegovog tadašnjeg obilaska Primorja.

Tijekom večeri prvog dana boravka budući car se susreo sa starim i po hrabrosti poznatim generalom Nicolòm de Lumaga de Millekronom. Čaša iz koje je Josip II. pio ostala je odanom generalu kao materijalni trag jednog rijetkog događaja.

Idući dan, prijestoljonasljednik je prisustvovao misi u Duomu, a u večernjim satima posjetio je i tadašnje kazalište. Nakon još jedne noći u svratištu, s pogledom na tadašnju gradsku luku, Josip II. produžio je obilazak Primorja odlaskom u Trst.

General Nicolò de Lumaga de Millekron proživio je još dvadesetak godina zadržavši živo sjećanje na susret s carem, čuvajući poput relikvije staklenu čašu. Kada je umro 1798. godine, čaša je prešla u nasljedstvo njegovog nećaka Francesca de Lumaga de Millekrona, zajedno s pričom o jednom, tada već davnom susretu.

Kako se od života ljudi najdulje sjećaju smrti, tako i mi moramo primijetiti da je Francesco preminuo 1819. godine, u ono doba kad je Rijeka bila osiromašena nakon Napoleonskih ratova, s pravno nedefiniranim položajem i s ukupno nešto više od osam tisuća stanovnika, uključujući Kozalu, Drenovu i Plase. Čaša je, pak, nastavila svoj prelazak iz ruku u ruku i zatičemo je kod Francescove nećake Catarine Tomičić, rođene Wagatay. Četvrt stoljeća taj sveti predmet bio je u njejoj vetrini, pod budnim okom samotničkog življenja jedne udovice. Ona je sahranjena 1844., one godine kad je uspostavljena veza dilažansama između vazda vjerne Rijeke i Zagreba, koja je omogućavala da se za samo dvadeset i sedam sati dođe do biskupa Haulika.

Od 1844. do 1861. čaša je bila u posjedu Ivane Tomičić-Dešković, a potom je o njoj brinula obitelj, sve dok se nije ukazala prilika da opet posluži prvotnoj funkciji. Točno stotinu godina poslije Josipa II. grad je posjetio Njegovo visočanstvo Car i Kralj Franjo Josip I. koji je vladao Austro-Ugarskom od 1848. do 1916. i obilježio svojom kontradiktornom osobnošću cijelu tu epohu.

U grad car je došao brodom iz Dalmacije 13. svibnja 1875., u pet sati poslije podne. Bio je dočekan od gradonačelnika Ciotta, koji ga je u ime podanika ponudio da se okrijepi iz čaše iz koje je, stotinu godina ranije, pio Josip II. Kako mu se ta gesta dopala, nezavisno od nekrofilnih i fetišističkih natruha, ili upravo zbog njih, Franjo Josip I. je predložio da se čaša, po njegovom odlasku, pohrani u gradskom muzeju. Car je napustio grad 14. svibnja 1875., u devet sati navečer, vlakom u pravcu Svetog Petra, odnosno Ljubljane. Na željezničkoj stanici, tada još uvijek krajnje skromnoj, ostali su malo zatečeni Riječani jer je jedna usputna napomena Vladara postala za njih, vrlo birokrate, noćna mora. Naime, Vlarar je sugerirao da se čaša pohrani u muzeju, a tu se ukazao veliki problem jer grad nije imao takve institucije!

Gradonačelnik Giovanni de Ciotta, nesumnjivo jedna od najvećih osoba lokalne povijesti, koji je doduše bio sklon kompromisima pa je redovito paradirao obučen kao Mađar, žestoko se borio za talijansku Rijeku, no samo toliko talijansku koliko neće naljutiti već spomenutog Cara, a koji je u svojoj prošlosti imao i slovenskih, i hrvatskih, a bogme i židovskih predaka, dakle taj Commendatore, naredio je Magistratu da osnuje komisiju za muzej, a predsjednik Ernesto Brelić bio je zadužen da prihvaća darove i vodi zabilješke o svemu.

Prvi darovatelji bili su pomorski kapetani. Poslije poklona Franje Passija, koji je budućem muzeju ustupio nekoliko moneta iz Akvileje i jednu kameju iz Salone, tadašnji gradski list "La Bilancia" donio je vijest:

"Tu činjenicu bilježimo da bismo ponukali ostale građane na slično budući da bi se i u Rijeci mogao osnovati muzej ili za sada barem urediti jedno spremište za tu svrhu. To bi bilo tim potrebnije jer čujemo da jedan naš sugrađanin kani darovati gradu kolekciju školjki, jednu od najbogatijih koja postoji – i to čim municipij osigura odgovarajuće prostorije."

Idućih stotinu i dvadesetčetiri godine Čaša – sada već o njoj možemo govoriti s poštovanjem – išla je i dalje iz ruke u ruku i selila se zajedno s muzejskim inventarom koji je mukotrпно rastao. Počela ju je pratiti legenda koja kaže da ona nestaje i potom dolazi, poput Graala, zavisno od toga da li joj se prilazi čista srca ili prijetrovno. Kako je ovo bilo okrutno stoljeće, posebno za grad Rijeku, Čaša se u više navrata pojavljivala i nestajala. Danas je negdje u Muzeju, no mogu je vidjeti samo oni koji su bez grijeha.

(...)

Pjesnik

... Svjetlo je prolazilo u trakama kroz dijelom zatamnjene prozore, prašina se nemirno kretala oko osoba koje su gotovo nepokretno sjedile oko stola izrezbarenog u stilu Louis XV., pepeljare su bile gotovo pune pa je zrak bio zasićen teškim mirisom finog pepela i sve je podsjećalo na scenu iz filma u kojem je radnja zastala jer više nema racionalnog razrješenja, pa su junaci okamenjeni sudbinom i svojom

nemogućnošću da raskinu finu paučinu međusobnih odnosa koja ih, ljepljiva i čvrsta poput čeličnih žica, stišće, steže, guši...

Komandant se spremao započeti izlaganje, no teatralno je čekao, jer on je, zapravo, sav bio kazalište, bio je i dramatičar, i glumac, i redatelj, a nerijetko i svoja najvjernija publika i nije bilo uvijek jednostavno pratiti njegove jezične igre, vulgarne propovjedi s poetskim, patetičnim i fantastičnim uzletima... Lice mu je bilo kruto, podsjećalo je na kamenu obalu izbrazdanu morem i vjetrom, one oštre stijene po kojima je nemoguće hodati jer kidaju koža... Na njegovom licu bilo je svega samo ne poetičnosti ili nekog traga uzvišene duše... Sada je bio samo vojnik i poeziju je duboko potisnuo u sebe, jer su to od njega očekivali njegovi sljedbenici – među koje ja nisam spadao...

Komandant se spremao započeti izlaganje – uzaludno – kao i sva njegova izlaganja, no on je volio slušati boju svoga glasa i ljepotu tek skovanih talijanskih fraza kojima se njegov duh poigravao kao što se djeca igraju novim igračkama... Bio je sjajan govornik, no isprazan, kao što je i većina sjajnih govornika, jer govorništvo je psihološka, a ne literarna vještina, a ja sam sve doživljavao nekako literarno, pa su mi fraze izgledale odviše samodostatno, kao nalijepljeni ukrasi na ruševnoj zgradi, pozlata na gipsu, novi sloj boje na drvenom crvotočnom zidu...

S njegove desne strane sjedio je čovjek čudna nosa, rekli su mi da se zove Gigante, no meni je bio nekako antipatičan čudnom mješavinom stidljivosti i agresivnosti... Dok je ranije govorio, lice mu je dobivalo neke crte koje su me mogle zainteresirati, misli su mu bile jednostavne i jasne, no kao da mu je nedostajalo obrazovanja, ili sigurnosti, ili već nečeg, jer sitne graške znoja na čelu, povremeno zamuckivanje i neka nesigurnost u daljini znali su odbiti slušatelje... Ipak, bio je gradonačelnik, a bit će to i opet, to mu je bila sudbina, jer sam grad je bio nesiguran i mucav... Čitao sam neke njegove tekstove i to nisu bili loši tekstovi, iako mu je domoljublje znalo isisati srž ozbiljnih misli...

S lijeve strane Komandanta sjedio je pogureni spomenik samome sebi, doktor Grossich, histerični austrijski pedant, čije fraze su bile neugodan spoj talijanskog patriotizma i odjeka bečkih klinika... Dok sam ga promatrao, imao sam osjećaj da ga je duh već napustio, no on je samo bio sklopio oči, ne bi li se usredotočio na povijesnost trenutka...

Sva trojica osjećala su prema meni odbojnost, no kako sam došao iz Rima, iz srca "majke domovine", tako su me prihvaćali, iako ih je mučilo za koga zapravo radim, pa ih nije umirivalo ni to što sam bio u čestim kontaktima i s Mussolinijem... Fašizam je nježna biljka koja je tek počela rasti u bijelom salonu Guvernerove palače u Rijeci, i sva trojica bili su zabrinuti da netko ne zgazi tu biljku prije no što procvjeta u svoj svojoj raskoši, o kojoj je zanosno govorio Komandant...

Mene je zabavljalo promatrati povijest iznutra, osjećao sam se kao uljez, kao tumor na zdravom tkivu novog čovjeka, a znao sam da bih ih trebao ubiti, jer bi to

spasilo neke druge živote i malo bi usporilo protok nezaustavljive rijeke Vremena, ne bi je skrenulo, jer to nije bilo moguće, ali neki rukavci bili bi manje muljeviti, manje nezasitni, manje krvavi... Umjesto akcije ipak sam odabrao uživanje u ljepoti baroknog staklenog lusteru koji je jednom davno bio izrađen u Muranu, na samom vrhuncu tog prekrasnog obrta, samo koju godinu prije no što je Napoleon srušio Veneciju kao grad-državu... Iako je luster bio u polumraku, iako je njegova ljepota bila prigušena, ipak je to bilo nešto najljepše, naravno, uz prašinu, što se nalazilo u toj sobi... u tom trenutku...

D'Annunzio je počeo govoriti i čarolija se rasplinula, staklo je opet bilo staklo, a ljudi su bili figure koje se meškolje u svojim naslonjačima, no samo toliko da škripa ne smeta Komandanta... Započinjao je govor uobičajeno tromo i polako ga je ubrzavao, kao što to čine svi vještiji govornici, slike koje je nastojao predložiti prisutnima bile su dopadljive i s vremenom sam ga čak i ja počeo slušati... Koliko nije bilo snage u tijelu, toliko je bilo snage u glasu, u duhu koji je ispunjavao prostrani salon, koji je oštrim noktima rezao svilene tapete, koji je dobiova po rokoko ogledalima, koji se zavlačio ka mraku mramornog kamina...

Duh je bio sjajan, iako ne uvijek na pravom putu... Gigante i Grossich su klimali glavom, a ja sam pokušavao smisliti formulacije koje grofa Sforzu u Rimu neće previše naljutiti... Plemstvo je oduvijek bilo oprezno prema skorojevićima, a D'Annunzio je bio skorojević u plamenu svog polu-genija, na lomači vlastite taštine i dok je sve plamtjelo ja sam osjećao samo dim, onaj neugodni miris kada dim počinje gušiti, kad izaziva suze i prijeti da posve ispuni pluća...

Proljeće kad je ponovo otkrio život*

(...)

Bilo je to u proljeće kada je ponovo otkrio život. Čim bi sunce jače zasjalo, napuštao bi svoju sobu i odlazio pješice u grad. U gradu ga je čekalo mnoštvo ljudi koje treba upoznati. Samo čekaju da ga upoznaju. Najprije je upoznao Tajanu, a zatim Vladu, premda mu se danas čini da Vladu oduvijek poznaje.

– Gdje je tvoj prijatelj Vlado? – često bi ga upitala majka, čudeći se što ga dugo ne spominje.

– Radi – odgovorio bi i pritom mislio da je rekao sve o Vladi.

U posljednje vrijeme misli što ih je vezao uz Vladu redovito su vodile poslu koji je njegov prijatelj svakodnevno obavljao. Kao da ne postoji drugi Vlado, nego samo onaj koji odlazi na posao.

Nekad je bilo drugačije. Odijevao se u plavo i uopće sav je bio modar. Govorio je kako je modra boja morske površine, što ostavlja čisti osjećaj poput prirode i sudbine. Da bi i sam slijedio taj poticaj, nabavio je modar pleteni džemper koji je nosio s ispranim trapericama. Obuvao je jedino moguće – sajmonke. Taj stav prema odijevanju ostao mu je od prije dvije godine; to je bilo doba njegove velike i prežaljene, jedne od nekoliko postadolescentskih ljubavi. I Vlado je bio njegova adolescentska ljubav, premda su oba bili muškarci, a možda upravo zbog toga. Još u osnovnoj školi sanjao je o nerazdvojnem zajedništvu što je uvijek, kako je rastao, i ostajalo san. Činilo se da je baš Vlado taj s kim će prvi put ostvariti dugo priželjkivan odnos.

– Ovakvu suradnju sam oduvijek želio – rekao je Vlado dok su kretali njegovim zelenim Renaultom 4 i zadovoljno ga pogledao.

Njega je začudio ovakav kompliment, pogotovo od čovjeka kakav je Vlado. Usprkos čudenju ispunio ga je osjećaj zadovoljstva i ponosa.

* CDM, Biblioteka Val, Rijeka 1996.

– Suradnja? – upitao je.

– Da, suradnja – rekao je Vlado, a zeleni je Renault 4 ubrzao bešumno u trećoj brzini.

Vladin auto je bio star svega tri godine, ali je izgledao znatno stariji. Njegova tamnozeleno boja mjestimice se ljuštila, a mjestimice je prelazila u smeđkastu rđu što se moglo vidjeti i na drugim primjercima ovog modela sličnih godišta. No unutrašnjost vozila nadmašivala je svaku sposobnost zamišljanja: bio je prljav i pun metalne prašine, što je tek uvod u sadržaje koji su se mogli zateći. Kabina je bila pretrpana bezbrojnim predmetima najrazličitije namjene. Takve predmete čovjek ne očekuje ni na nekom drugom mjestu, a kamoli u jednom suvremenom vozilu. Žice, stare boce, kutijice, komadi željeza i aluminijskih konstrukcija, prastare naočale za sunce, komadi najlona i starih krpa, rashodovane stolice za plažu i slično. Na stražnja sjedišta uopće se nije moglo pristupiti. Neki su predmeti stršali sudjelujući u putnikovu doživljaju vožnje.

– Vladin auto ne primaju na tehnički pregled – čuo je nedavno od Pjera.

Upravo zbog cijele te kompozicije osjećao se ugodno. Ipak, pri prvom susretu pomalo se zgrozio spazivši gomilu prividno nepotrebnih stvari. Vremenom je počeo shvaćati Vladin osjećaj prema stvarima, zapravo način na koji predmeti za nj žive. U početku mu je zavidio, a zatim je postupno i sam počeo prihvaćati to čudno društvo, što je bio samo jedan od znakova Vladine posebnosti. Zapravo, kad se prisjeti, Vlado mu se od prvog susreta činio posebnim, drugačijim od osoba koje je inače susretao i upravo ga je to privuklo tom čovjeku. Oduvijek su ga, još kao djeteta, privlačili ljudi koji odstupaju od uobičajenog. Potajno im se divio i istodobno ih se plašio te se redovito pitao je li im sličan. Zanimalo ga je kako oni njega vide, zašto ga primaju u svoje društvo.

Vlado je, zapravo, bio čudan. Čudan je bio, prije svega, pogled njegovih plavih očiju kojima je pomno pratio sve oko sebe. Taj pogled kao da je skrivao neku tajanstvenu namjeru, a bio je, uz to, tužan. To se nije primjećivalo pri prvom susretu, ali je kasnije sve više dolazilo do izražaja. Jedna mu je djevojka oduševljeno rekla da je Vladin pogled manijakalan. Njemu se nije činilo takvim, osim ponekad. Ali, tko ponekad ne izgleda manijakalno? Vlado je imao i pomalo čudan hod: kao da je neprestano na oprezu. Jednom mu je rekao da treba locirati neprijatelja, što on nije razumio, nije mogao shvatiti da takvi uopće postoje. Često je naglašavao da mu je život određen socijalnim položajem, što također nije shvaćao, jer nikad nije dijelio društvo na slojeve. Jednom mu je, pak, dovezavši ga pred ulazna vrata njegove kuće, toplim glasom s puno simpatije rekao da je on jedno obično buržujsko dijete. To mu je bilo čudno, iako je shvaćao koliko ga Vlado, unatoč razlikama u društvenom položaju njegovih najbližih, voli. Često se sjećao tog trenutka.

Vozili su se kroz grad i uskoro su kraj njih počeli promicati slikoviti gradski krajolici. Priroda je pozdravila njihov dolazak i time nagovijestila događaje, što ih zacijelo očekuju.

Grad su ostavili za sobom. Bilo je to uoči svibanjskog blagdana. Ulice su već bile nekako ispražnjene. Tek bi poneko zamišljeno, u sebe uvučeno, biće prošlo pored njih. Činilo se da je grad zastao, kao da će zaspati. Taj ih je ugodaj pratio još neko vrijeme, a zatim ga je potisnulo uzbuđenje kojim su iščekivali nove doživljaje.

Četvorka je s lakoćom gotovo nečujno klizila cestom. Treća – četvrta, četvrta – treća izmjenjivala se melodija motora. Uskoro su se počela pojavljivati prava manja mjesta. Bila su to turistička naselja koja su ljeti vrvjela turistima iz cijela Evrope, a u drugim godišnjim dobima ostajala prazna. Ovdje je bilo još manje prolaznika nego u gradu koji su nedavno napustili, a ti su se nekako čudno motali ulicom, zastajkivali i upućivali nepovjerljive poglede prema vozilima što su pored njih prolazila. Činilo se kao da ne znaju što bi sa sobom i da su za to kriva upravo ta mala mjesta u kojima su prisiljeni živjeti. Prizor je bio onespokojavajući, ali to nije moglo pokvariti raspoloženje koje je ispunilo kabinu Vladine četvorke. Samoposluga pored koje su se provezli podsjetila ga je da bi trebalo kupiti nešto za jelo, ali nije htio načeti novac koji mu je trebao dostajati za cijelo putovanje. Osim toga, osjećao je potrebu da se što prije udalje.

Uskoro su se provezli kroz sva naselja što su se nizala uz cestu. Umjesto ugodnih i privlačnih fasada, uglavnom starijih zgrada, sad su gledali stabla čije su razlistane zelene krošnje poput nadvožnjaka premošćivale cestu. Bio je to zaista ugodan prizor.

U automobilu je zavladao tišina. Osim nekoliko rečenica koje su izmijenili čim su sjeli, stalno su šutjeli. Svaki je od njih dvojice mislio svoje misli, ali su obojica pažljivo sudjelovala u vožnji. Nije to bila neugodna tišina. Osjećali su da su jedan kraj drugog, da se voze i idu prema istom cilju.

– Moraš imati cilj – jednom mu je rekao Tomislav, a on ga nije posve razumio. Danas, kada razmišlja o Vladi i sebi, o njihovim zajedničkim poduhvatima, čini mu se da je cijelo vrijeme imao cilj a da nije bio svjestan. Štoviše, čini mu se da je cilj bio vrlo jasan i određen, jedino je put do njega bio težak i dugotrajan. Na tom putovanju putnici su bili Vlado i on, a kasnije i drugi ljudi koje su upoznali.

I dalje su šutjeli.

Iznenada su napustili nadvožnjak što su ga sačinjavale zelene krošnje, a slijeva se ukazalo more. Njegova se površina bljeskala u bezbroj malih komadića što su se pokretali prema naprijed, u pravcu njihove vožnje. More, ta milosrdna naša majčica, sjetio se Joycove rečenice. Ta slika ih je pratila za vrijeme cijelog putovanja, ali ni u jednom trenutku nije bila tako snažna.

Vlasta Sušanj-Kapićeva
(1945)

REKE NA KRAJ DRUGEGA MILENIJA ale nič od identiteta pak smo finjeni¹

Po reke tečeš, stara moja,
va moren z nogami lavanderka.

A ja prihajan po onisten pute
od sunca zahoda kuda su naši hodili,
prijajali brojiti žurnadi preko žic napol bosí,
va tujo, za trde žurnadi brojiti ako su bile.

Z mlekon na hrte i s pletilon v ruke ženske,
nona moja za svojun cunta.

Kako da san ničigova,
si i biš,
visoka nad manun, poboštra prez milosti, puna morbina.

Te vidin omujenu,
tisuće su na pasaj i tebe nažulile,
lavanderku z nogami va vode.

Za sen ča nećeš, moje su ruki sada za redit okol tebe.
I neki drugi računí za storit mej nami je,
ako me pitaš.
Za sen ča i ne, ti zato dan znat ono ča z visoka ne vidiš.
Pred butigun san kade je mat pere kupovala za kušini,
za dotu, za dešpet, kada bojega razloga ni imela
za pohvalit se živjenju,
i još su mi pod nogami zlizane škriki po keh je
ona onda hodila.
Magari se drugo vidin.
I ovo vreme vidin i nećeš mi zbeč,
ki kriv, ki prav, račun nan je zdricat, napisat i zreć.
I debeli kračun pod rigu stavit i točku na kraje.
I počet nogu pod nogu nan dven,
sada.

¹ *Kraljica Učka*, ICR - Ustanova Ivan Matetić Ronjgov, Rijeka - Ronjgi 2002.

Kenka Leković
(1962)

La strage degli anatroccoli*

Il passaporto rosso

La targa YU sul nostro maggiolino, che pure era lo stesso del film Herbie, svelava la nostra identità di s'ciavi, gentaglia rozza e appestata che se ne andava per l'asburgica Tergeste a infestarla con i suoi cattivi odori, le sue borse di nylon, e che è giusto che per questo paghi. In dinari, marchi e dollari le scarpe di terz'ordine, il caffè svampito, le scorze di mortadella.

Peggio era a Milano dove la mamma faceva salti mortali per non sentirsi in debito con la zia, sua cognata, e in quelle città d'Italia, nelle quali nostro padre andava a sgobbare d'estate nelle cliniche di prestigiosi primari, campando per un mese-due di trippe in scatola.

Irredentista e borghese in Jugoslavia, nella natia penisola papà Superman saltava nella cabina e voilà! il cugino povero da compiangere e il collega marxista da spremere. Ma quando un nebbioso inverno si presentò, già primario a Fiume, in un ateneo del Nord a sostenere gli esami per il riconoscimento della laurea, fu cacciato via dal docente di turno come fosse uno sbarbatello. Il dottor Leković non era impreparato, era soltanto comunista ovvero veniva da un paese comunista. Si incavolò il dottor Leković. Sbatté la porta dell'aula. Se ne chiuse, per sempre, un'altra.

Restammo a Rijeka, dove l'oggi ultrasessantenne "medico comunista" vive tuttora, vedovo e cinico per autodefinizione, con le sue duecentocinquantamila lire al mese. La paga di un caporeparto e docente universitario nella repubblica croata del Bengodi, mentre sopra la testa gli sfreccia il jet del presidente.

Lo strano caso della signorina Leković

Papà Sandro, figlio di nonna Ida Magliocco-Roberti nata a Formia presso Napoli il secolo scorso e di nonno Milo Lekovic scappato dal Montenegro al

* Marsilio editori, S. P. A., Venezia 1995.

seguito del re Nicola, fu uno dei primi lavoratori extracomunitari in Italia. In questo, mio fratello e io siamo suoi degni eredi.

Marco, laurea in stomatologia, è in pellegrinaggio per le segreterie universitarie di mezza Italia, per il riconoscimento; io da un bel po' sono in attesa del rinnovo del permesso di soggiorno a Trieste. "Soggiorno straordinario per cittadini ex jugoslavi appartenenti alla minoranza italiana costretti a lasciare il paese per eventi bellici o di guerra civile", recita la legge Boniver, ma il ministro della Cultura e dello Spettacolo a Trieste ha ben altro da pensare. Tutto un teatro lirico da rimettere in riga, altro che la tutela di una "minorata" nazionale dell'Istria. Così in Questura temporeggiano. E che non si sa se la Croazia sia da considerarsi ancora in guerra. Tutto qui. E mentre si aspetta che qualcuno a Roma decida, per curarmi l'influenza devo rimpatriare. Alla USL sono categorici: niente permesso, niente tessera sanitaria.

"Ma sono residente, ecco guardi qui, la carta d'identità."

"Quella non c'entra. La legge è la legge. Avanti il prossimo."

Il primo anno quando studiavo a Venezia era dura far capire che una che parla l'italiano *così*, si potesse chiamare Koraljka Leković. Ma quando Koraljka Leković svelava le sue origini fiumane la musica cambiava. Di Fiume? Allora sei nostra! Ma parlare l'italiano e servire la sua comunità in Istria basta o no per considerarci italiani? Riecco il vecchio disco rotto. Suonato ancora un anno fa, quando da brava mezza clandestina mi recai in Questura con il mio certificato di appartenenza alla comunità italiana di Fiume, le mie pagelle delle scuole italiane, i miei cinque anni di articoli per la minoranza e sulla minoranza italiana. Il bel poliziotto dell'Ufficio stranieri mi disse "non basta". Come non basta?

Allora ho dovuto portare tutte le pagelle, quelle con la scritta Littorio di mio padre, il certificato di nascita di nonna Ida, il certificato di appartenenza alla comunità italiana di mio padre e della defunta mamma. Tra un mese, mi dissero. Come tra un mese? Così.

Eh no, mi son detta, trascinando il povero signor Citti del settore immigrazione ACLI in Questura con me. All'Ufficio stranieri hanno visionato il mio plico, si sono ritirati per qualche minuto nella stanza accanto, un attimo prego.

Finalmente avevo il mio permesso.

Verde sorgente

Vivo come ho sempre desiderato vivere, dice Marisa Madieri in "Verde acqua". L'altra notte l'ho sognata. Era ancora più bella che dal vivo e indossava un vestitino nero con polsini e colletto bianchi, alla maniera di certa moda francese. Correavamo insieme tenendoci per mano sorvolando i viali alberati di una città che era Fiume e Trieste, Lubiana, Praga, Budapest e Vienna. Avevamo due biglietti per uno spettacolo teatrale ed eravamo in ritardo, ma non c'era alcuna ansia di trovare i

battenti serrati. Correndo, parlavamo come durante una passeggiata, delle cose che ci accomunano. L'esodo, la malattia, Francesco – il suo primogenito dagli “occhi di cielo pieni di luce”, come lei lo descrive. La fede. Per tanto tempo, dopo l'intervista nell'86 in un albergo di Zagabria dove ci trovavamo per la presentazione di “Verde acqua”, lei scrittrice, io inviata della “Voce”, ho subito il suo fascino di donna matura e impegnata, della sua voce ferma, squillante, sempre sicura di sé. E ho coltivato, con gli anni, una sorta di timore reverenziale nei confronti di questa donna così caparbia e umile, così vitale e religiosa.

Quando nel dicembre '90, dopo un'ingloriosa sortita a Roma, ho deciso di piantarmi a Trieste, la signora Madieri è stata la prima persona a cui timidamente mi sono rivolta per chiedere aiuto. Telefonai ripetutamente, per più di una settimana, mi rispondeva sempre il fischio del telefax. Un venerdì rispose la domestica dicendo che la signora rientrava il giorno dopo, dalla Svezia. Ritelefonai, quasi pregando che non ci fosse, ma quando mi rispose chiamandomi per nome e chiedendomi allegramente qual buon vento mi portasse a lei, le mie riserve svanirono come bolle di sapone. Così ci incontrammo, le riferii in breve le mie ultime vicissitudini e lei mi aiutò a trovare un lavoro presso un'anziana signora da poco dimessa dall'ospedale per una frattura al femore.

La signora Madieri mobilità familiari, amici e conoscenti e si prodigò per la mia causa come fosse la sua, chiamandomi tutti i giorni o delegando la telefonata a suo marito, un emerito scrittore. Il loro interessamento a me suscitava uno sgomento che non mi era nuovo. Lo avevo sperimentato più volte con la mamma quando, senza che io lo sperassi, mi perdonava qualche non sempre innocua offesa.

Mi sentivo, in quel dicembre di sferzante bora a Trieste, come un bambino che l'aveva fatta grossa e non mi aspettavo che castighi e maledizioni.

Fu la più eroica delle imprese quella che di lì a poco si sarebbe avviata. La revisione di un arcaico trattato con la vita, che aveva pregiudicato anche la mia, pur irreligiosa e antibiblica, fetta di inconscio collettivo. Dovevo rinnegare il senso di colpa originale, scoprire che all'inizio non era il peccato, ma il bene.

Aggiudicarmi il diritto di vivere secondo questo.

Si ingranò un processo lungo e ostinato, minato di morti e sventure che mi portavo dentro, chissà da quale tempo infinito. Il futuro, la vita, dovevano appena incominciare. In quel pantano, in quel sangue. Da quel punto dove li avevo lasciati.

Cuore jugoslavo

Non compro regolarmente “Cuore”, il settimanale di umana resistenza. Oggi, prima di partire dalla nuova autostazione, contenta per Trieste che finalmente sta tornando a essere una città europea, tra i giornali del lunedì un titolo. JUGOSLAVIA. Due alti ufficiali dell'ONU, un uomo e una donna, stanno facendo colazione.

“A Sarajevo si può essere uccisi mentre si va a comprare il pane...”, sbotta l'uomo.

“Che comprino delle brioches”, ribatte la collega.

Per non essere come loro è nato questo speciale sulla tragedia jugoslava, proclama in prima pagina la redazione.

Per non dover più arrossire di fronte ai colpi bassi dei professionisti e alle gomitate dei praticanti, pronti a vendersi tutto per un posto a “Repubblica”, una spintarella da Berlusconi. Per far tacere la grancassa dei mezzi di informazione, i suoi martelli tribali; fermare le sue macabre ronde intorno all'impiccato.

Contro questo è nato il numero 112 di “Cuore”. Non sono una ex militante, come punzecchiava l'altro giorno un collega tecnico al mixer, ma stavolta di volantaggio ne ho fatto.

Denis Corleone, re di Braida

Fiume l'ho ritrovata squallida come sempre. La prima persona che ho visto, dopo Marco che è venuto a prendermi a Žabica, sotto i Cappuccini, era Denis, soprannominato Corleone, re di Braida. Il nostro rione. Commesso nel negozio di gomme sotto casa fin da quando Marco e io eravamo piccoli, Denis è rimasto uguale, il solito *trapoler* di “Sava gume” che, quando la mamma era ancora viva, trafficava con lei caricando sulle potenti spalle elettrodomestici, credenze e cassettoni che non entravano nell'ascensore, portandoli su fino al sesto piano in un tiro solo. Le diceva: “Cosa hai per me oggi signora Biedermeier? Una lavapiatti, un televisore o uno dei tuoi roccòchicchirichì che poi butti dalla finestra, sennò non si capisce dove li metti, che tutta sta roba non basterebbe la Casa bianca per farcela stare.”

Quando mi ha visto non voleva credere ai suoi occhi. “Che ci fai qui scellerata?”, ha urlato abbracciandomi.

“Ti ha forse dato di volta il cervello? Scappa, scappa. Mica scema la signorina, non come quel fesso di tuo fratello, il Marco, che per una smorfiosa va a finire che si perde il treno per l'Occidente. Ma va là, non dirmi che nella cuccagna si sta male.”

Tu piuttosto Denis come te la passi?

“Io? Fantastico. Eccezionale. Il negozio super, la famiglia super. Le amanti, non potrebbe andar meglio. Beh, che hai da guardare? Forse che in Occidente non ce le avete le amanti? Diglielo, e cosa aspetti, che Denis Corleone non è da meno. Tutto ok vecchia mia?”

Tutto ok, Denis.

Simfonije*

Muzika na vodi

Allegro

Grad je žensko biće.

Postoje jezici u kojima je ženska priroda grada nesumnjiva: *la città, die Stadt, la ville...*

Pojava mora u vidokrugu automobilske vjetrobrana trenutak je trijumfalna, svečan kao pozorje, širok i lijep kao crno staklo zaljeva čiju zapadnu obalu zatvara masiv Velike gore, a na sjevernoj strani kao rastaljeno srebro u uskom kalupu između mora i strmog zaleđa, svijetli *Ona*, dugačka i uska pomorska prijestolnica.

Ostavljam autocestu i spuštam se kao lađa niz blagi navoz zapadnog gradskog ulaza. Nakratko uključim duga svjetla i obasjam žutu fluorescentnu ploču:

VODA.

Zove se elementarno, jedinstveno u svojoj čudesnoj banalnosti. Ne postoji grad koji se zove tako jednostavno, tako *obično*.

Poznata kao L'Acqua, Wasserstadt, Watertown, Eauville, Boga – zbog mora, kiša i obilja nepresušivih i zdravih izvora.

Stara preko dva milenija, s niti tristohiljada stanovnika, zanemarena, nevoljena, za zimskih jugovina nepodnošljiva. Svoje lice je uvrijeđeno okrenula od mora, frigidna spram njega i slatkovodnih vrela koja krije ispod asfalta. Kao da se stidi vlastitog imena. Mrzovoljna. Zauvijek nesretno udana. Sebi i svojim građanima sveti se provincijalizmom i pomanjkanjem mašte. U stalnoj potrazi za identitetom nesvjesna da ga zapravo ima više nego dovoljno. Puna ožiljaka granica, na mjestu sruha i poljupca država, klima i kultura. Ničija, svačija, niti srednjoevropska, niti mediteranska, niti svoja.

Nije važno.

* ICR, Rijeka 2003.

Moja.

Ne znam da li mi se pričnila lijepom, pa sam je zato zavolio, ili sam joj – čuvši igru djetinjstva u njenom imenu – oprostio, ili sam se sažalio nad njom, ili sam samo slijedio svoju potrebu za ljepšom stvarnošću? Kako god bilo, Voda je voljela mene. Loši trenuci, dani, tjedni i mjeseci ljubavnih i ostalih poraza i neugoda kada ništa nije postojalo, osim jedne jedine, sigurne i izvjesne jave: geometrije i angiologije njenih ulica. Tada bih nesvjesno dizao pogled: "Pazi Vodo, sada samo ti postojiš." Šute zidovi i prozori, asfalt i pločnici, uske ulice i nedovršene graditeljske vizije, more iza lučkih skladišta. Voda suri, a ja joj moram dopustiti da mi pomogne.

Prolazim žutu fluorescentnu ploču. Strmina navoza utihnula je kao dovršeni glissando. Razina mora. Cesta uđe u tunel niskog drvoreda. Njegova gustina zaklanja rasvjetu tako da se ne zna svijetli li hladna bjelina lišća, ili je svjetlost koja se u ritmu vožnje slijeva kroz vjetrobran – *zelena*. Zelenobijeli svjetlosni slapovi kvase mi ruke, cijede se kružnicom volana dok vozim kroz miran i dostojanstven tok Ulice Costachiaru. Uplovio sam glatko, kao da je Voda spremno čekala samo mene.

Grad najljepših žena.

Prije svega i više od svega.

Vektori granica, putova i mora u srazu i poljupcu. Zločinu povijesti uprkos: ovdje nije proliveno puno krvi.

Ovdje, krv se miješala.

Zdravo i hrabro je stizala iz panonskog kratera, sa širokih kontinentalnih rijeka, iz dinarskih goleti, teškim i udobnim vlakovima s Alpa i iz germanske utrobe kontinenta, starim i sporim parobrodima iz sunčane dosade Juga i Apenina, s raznolikim znamenjima, raznobojnim svetim knjigama, raznovrsnim slovima: da bi ovdje rodila novu i ljepšu krv, a ta se krv, sve ljepša, već izmiješana, miješala s drugom, dok se nisu rodile *One*, skrivene u večernjim bojama i lampama Vodnog zaljeva. Svi mali, veliki, najteži i sudbinski gubici, sve pobjede, sva moja snaga i bijeda, uspravne i pognute šetnje kroz Vodina večernja živčevlja.

Kasna noćna vožnja, lagana, u četvrtoj brzini, ali ne preko sedamdeset kilometara na sat. Dok obilježim blage zavoje Ulice Costachiaru, osjećam da neku tajnu dodirujem ovlaš, kao volan. Okrećem ga smireno, ali htio bih da dodirujem jako i nemirno. Pusto je, tiho. Ne mislim ništa. Grad teče u mene: znaci, šetnje, susreti, nesporazumi, vrelina *pronalaženja*. Muzika pamćenja zaobilazi misao i teče u podzemno jezero. Slap. Umjesto kapljica mlake i ugodne iskre. Podvodno svjetlo.

Nešto tražim.

Moram otići do kraja grada, do krajnjeg istoka, do početka. Simfonija sjećanja, simfonija tragova, tajnih znakova i skrivenih točaka možda da odgovor.

Odgovor?

Ne. *Pitanja* su ljepša, pitanja su bića ženskog roda: oblina upitnika. Odgovori i njihovi uspravni uskličnici su nešto muško, prejednostavno i nezanimljivo.

Igra svjetlosti i lišća u drvoredu Ulice Costachiaru prestane. Pretvori se u golotinju neba, razlije u largo i nestane u prizoru gdje je prije stotinu godina bio početak Vode. Danas je desetak kilometara zapadnije, ali neovisno o rastu grada, *ulazak* doživljava se tek ovdje, ispred monumentalnog vestibuluma od *previsokog*, više od stoljeća starog drvoreda. Ušao sam u pravi početak gotovo blasfemno, s profanim vozačkim zadovoljstvom: izbjegao sam crveno svjetlo.

Zeleni semafor pustio me u Aveniju platana. Znamenitu gradsku magistralu koju je sagradila srednjoevropska, kontinentalna čežnja za morem. Magnetsko polje znakova sve je jače, a misao kao željezna prašina stane poslušno i nemoćno uvijek u jedan te isti oblik. Isti i uporni fluks, ovdje, na granici vremenskih i prostornih zona, kao eho *Lijepo epohe* u kojoj je mali primorski grad postao velika srednjoevropska luka.

Tek sada, u predvorju moje i Vodine povijesne jezgre, počinje sjećanje.

U blizini Glavnog kolodvora veliki plakat. Lijepa žena u donjem rublju reklamira donje rublje.

Nešto nije u redu.

Nemoguće...

Kako? Što to može ne biti u redu kad lijepa žena reklamira donje rublje?

Njene potpetice su visoke, ali čudne.

Nisu tanke, šire se prema dnu, umjesto oštrinom završavaju tupo i široko, poput šahovske figure.

Visoka potpetica je mitologem. Duljina štikle isteže mišić ženskih nogu. Dramatika nestabilnosti na pločnicima i parketima koja pretvara ženske noge u ponuđeno vreteno i traži oslonac u stabilnoj muškoj silueti da se ne sunovrati s previsoke igle.

Visina je preživjela i još uvijek mišić listova dovodi u stanje pune ekstenzije, još uvijek izaziva, ili pokušava reći da izaziva, pokušava reći da se služi starim i izazovnim znakom, ali ovo na plakatu samo je *neologizam*: ženski hod više nije krhak, nije riskantan, muškarac je do duše pozvan, ali kao Oslonac više nije potreban. Žena na tom lauferu može hodati sama. Nema staccata, samo nečujna, samodostatna, stabilna mekoća kojom šahovska figura stoji na podlozi.

Protrnem.

Samo svoja.

Na plakatu, velikim kurzivom ispisan slogan.

Nešto nije u redu.

Tko je kriv za to?

Oboje. I mi i *Ona*. Uvijek je tako.

Diže se plima sjećanja.

Čekao sam Doru nervozan ispred kolodvora. Bio sam siguran da će zakasniti. To ju je vrijedalo, mislila je da je smatram glupom, a ja sam čitavu stvarnost smatrao uvredljivo nedostojnom Dore, nečim kroz što je ja moram voditi, kao netko tko radi dobrohotne obijesti pristaje čak i na logos voznih redova. Kada je konačno došla, nepun minut pred polazak kaptolskog ekspresa, iznenadio sam se iskreno: stigla je poput svakog drugog, s prtljagom, praktično obučena, a moje iznenađeno lice otvorilo je nesporazume – nakon svih godina razriješene tako da se Dora pojavila kao topovska završnica, u smeđem kostimu i visokim potpeticama sa proširenim šahovskim dnom: samo svoja, ničija...

Platane prestaju i moja polovica Krivnje se razrijedi na pozorju Putničke luke. Jedino mjesto gdje se pomorski grad simbolično dodiruje sa morem, sa Suštinom koja trajno određuje moju i njegovu povijest.

Svjetski jezik, nastao na Velikom Otoku osuđenom na pomorstvo, samo Ženu i Brod časti zamjenicom *She*. Tada, sjedio sam u brodskom salonu i jedna žena mi se otvoreno nudila pogledom. Brod se približavao Vodi i ja sam znao da tu ženu mogu imati, ali ostao sam tup i nezainteresiran. Radije sam otišao na pramac i zurio u vertikalnu zvonika Votivne crkve na Tritonovom Brdu, kao da se pridržavam za njegovu vitku liniju, pokušavajući da održim ravnotežu na palubi i da pojmem kako će sada, bez *Prve* izgledati stvarnost. Kada je brod pristao, nesvjesno sam podigao pogled. Slika poznata od početka pamćenja i djetinjstva: lučko i trgovačko biće mojeg grada. Sjedišta velikih brodarskih i špediterskih društava su pod julskim suncem blještala kao usijana ogledala. Svaki oblik utiskivao se jače i bogatije: jedna Priča dovršila se, upravo ovdje u Luci i obasjala Stvarnost do tada nepoznatom, matematičkom jasnoćom. Počeo sam promatrati svijet čulom ljubavnog poraza. Bez njega vidimo ga netočno.

(...)

Vozim sporo kroz Stijene. Istočna četvrt plaža i zapuštenih vrtova. Većina kuća na pročelju ima uklesano žensko ime. *Villa Ana, Villa Maria, Villa Mira...* Opire se suviše, duplo "I" nacionalnom pravopisu, hir nekadašnjih skorojevića koji danas zvuči muzikalno, kao glas zrele Erotike.

Prestigne me vespa.

(...)

Andante espressivo

(...)

Priča treba da diše.

Vrijeme ne teče u satu, ne teče u kretanju. Teče samo zato jer je glupo sjediti na ovom trgu, do granice čudaštva. Teče jer ne postoji spasonosni početak besmisla, samo početak jutra i dana, jer se ogladni, ožedni, nestane duhana. Odmara se radoz-

nalost. Vraća se vedra, nestrpljiva, željna otvorenih, oblih pitanja, novih, nepoznatih i nezamislivih. Ići dalje.

Voljeti dalje.

Signal.

Dubok, sunčani signal. Frekvencija obalne radiostanice kad zaškri u brodskom prijemniku nakon oluje. Dobro je. Pramac se diže, zatrese i mekim pljuskom prereže val umora. Klizi pouzdano Vodom i vodama.

Voljeti Je.

Dati Joj sve.

Stići.

Krenuti.

Ključ ulazi u bravu volana. Dva crvena svjetla na komandnoj ploči. Okret ključa. Muzika ampera. Zupčanik pokretača polizao je zupčanik radilice koja pokreće klipove. Oni usisavaju iz rasplinjača smjesu goriva, a – istovremeno pokrenut – razvodnik paljenja u pravo vrijeme, u pravom cilindru proizvodi iskru i pali smjesu.

Neke stvari dese se brzo, a misao i čula šepaju za njima. Sigurnosni pojas, sklopka farova, otpuštanje ručne kočnice, kvačilo, prva brzina, nepotrebno, štetno i ugodno dodavanje gasa.

Krenuti. Sjuriti se Ulicom Zagrad i stići punom brzinom.

Ne.

Andante. Lagano. Kao u zagrijanoj sobi kada zavlada želja da se sve učini odjednom. Lijepo je kad od suzdržavanja udari krv u misli, kada se sila nestrpljenja pretvori u sporu nježnost, u drhtaj. Ne cijepati je. Skidati je pažljivo. Ne gristi. Ljubiti mekano. Ne sjuriti se. Biti spor. Temeljito.

Neprestano.

Lagano otpustiti kvačilo i ući u Ulicu Zagrad. Ulica ranih stizanja i kasnih povrataka, ulica pitanja. Ujutro bučna i radoznala kad pita što će danas biti. Noću zlokobna kad pita da li je ovo što je danas bilo – trebalo biti. Mutan san sjeverno od jave Neptunovih Polja, velika šuplja vena spram južne aorte. Uzak i magistralan ožiljak sumnje na biću grada. Sumnja je najljepša, najpotrebnija od svih igara pameti i misli, ali pamet samo je lijepa igračka, često dosadna, srećom nebitna.

Nakon Stijena doselio sam u Zagrad, u moje i Dorino prvo pravo ljubavno gnijezdo. Mlad muž koji cijepa drva, nosi ih na visoku etažu i loži peć, a Dora kao nepravilna plima i oseka, kao nedokučiva i neotkrivena, nova mjesečina. Poslije smo odselili na Tritonovo Brdo, u sunčani stan okružen zelenilom. Objelio sam ga, montirao gramofon i stavio ploču s Dorskom fugom u D – mollu. Glasno. Činilo se da sam zavladao Mjesečevim mijenama. Tu moć osjetio sam posljednji put u advokatskoj kancelariji kada smo potpisivali brakorazvodne instrumente. Prepoznam u sebi još jednom onu istu snagu kojom sam je toliko puta prenio

preko bezdana i znao da ga mogu dramatskom gestom opet preskočiti, pocijepati punomoći i ugovore s višim, sverazumljivim smiješkom, uzeti Doru za ruku, odvesti je kući, pojebati je nekoliko puta strašno, ljubiti joj suze i osjećati se krivim zato što se Ona osjeća krivom, sve do sljedeće Izvjesnosti punog Mjeseca. Takva nadahnuća pojavljivala su se godinama, dok u advokatskoj kancelariji nisam prvi put shvatio da niti to nadahnuće ne bi bilo posljednje. Možda mi se u trenutku kada je sve bilo gotovo i potpisano pričinilo da je Dora iznenađena što ne posežem u svoj neiscrpni 'bunar. Veliki – fin de siècle – ostakljeni prozor gleda na Zagrad. *Sjeverna soba.*

Zagrad pod pravim kutom presijeca Ulica Celligoi. Zarobljene su kao brat i sestra, opkoljene teškom arhitekturom visokog historicizma i rane secesije. Nad raskrižjem, visoko iznad krovova uzak križ neba i zraka.

Mračno je.

Zgrada, u njoj secesijsko stubište. Uspon saznanja. Svijeća znatiželje. Njena svjetlost davi se na previsokom stropu. Na odmorištu nijema, blijeda Spoznaja, svjetlo na dnu zatvorenih vrata, svitanje obasjava tajne. Strpljenje je stakleno. Dao sam Olgi da pročita *Zvuk slika* misleći da ću je zavesti svojom moći da je razumijem, čitam i prozrem. Naivno sam mislio da ona upravo to i želi, da joj netko, prije svega, poliče mozak. Neuništivo čvrsta točka na koju se oslanja njena oštra silueta je ono što smije biti samo slučajno, naizgled slično, nikad pročitano, nipošto izrečeno.

Nesporazum.

Izlazim iz Vodinog osrčja kao krv kroz usku koronarnu arteriju, uklještenu gradskim zidovima, kao tupa bol u ramenu, kao strah. Vodine ulice su uske. Grad boluje od anginae pectoris. Teče mučno i sporo kroz Vinograde. Na prijelazu stoljeća, u doba Velike Konjunktore tadašnje vinograde zamijenile su srednjoevropske palače. Sačuvani su u toponimu kao negacija izreke da je ime znak. Plovim kroz četvrt nesporazuma. Kada se pjesniku emocija pretvori u nerazumljivi stih to je bezopasno, a kada se graditeljska vizija što nastaje nad osvijetljenim crtačim stolom, iz geometrijskog sklada, čeličnog pera, tuša, kutomjera i pauza pretvori u tjeskobne četvorine prozora, pocrnjelu neobaroknu plastiku, golublja govna i sive kulise što dave svjetlost – to postaje sudbonosno za svakoga tko ih promatra svakodnevno. Stao je jednom Jasminin korak pred surovi dur ovih zidova i nakratko pretvorio najružniju četvrt moje svakodnevnice u podatni velegrad, omekšao asfalt, stišao buku, zaustavio promet...

Uspavanka za mrtve*

Grad je bio sablast. Grad je to bio i kada je Nemo otišao iz njega, početkom osamdesetih prošloga stoljeća. I tada je bio sablast. Ali tada grad je imao krvotok. Anemičan, s kisikom na samome rubu dostatnosti, grad je vegetirao i održavao cijelu državu na aparatima. Rijeka, jer tako se grad zove, tih je grad. Tih osamdesetih iz letargije tvorničkih hala, samačkih spavaonica, nerentabilnih avenija uličarki, samoproklamirane mafije koju su, kada ih se usporedi s današnjim kolegama, sačinjavali šlampavi šaneri i nespreno kamuflirani doušnici milicije, iz cvrkuta pionira, brodograditelja, proletera i ideologa provincijskih partijskih ćelija, grad su najednom probudili punkeri. Njihova nesnošljiva buka uspjela je harmonizirati lelek cijele jedne generacije koja je, bez obzira na površinsku agresivnost i hinjenu nezgrapnost socijalnih neskladnika, ispuštala krike koji su, onima koji su znali kako ih čuti, odašiljala u posljednji čas odapet poziv za mirnim suživotom svih plemena. Budući da su bili velika djeca i da su se djeca u njima izborila za trajno mjesto boravka, punkeri nisu poput nordijskih klinaca cmizdrili, *car je gol*, oni su to izvikivali pod sve vrelije nebo ispred Učke. Glasniji od njih bili su jedino odjeci udaraca milicijskih pendreka i žila kojima su, gestama očajnika, željeli još koji mjesec produžiti agoniju jednog eksperimenta koji je za stanovnike svojega laboratorija odabrao žive ljude.

Vrijeme je stalo jednoga poslijepodneva kada su tadašnje snage sigurnosti, kroz zatvoren prozor jednoga hotela pred čijim terasama je živio grad, na mlaki asfalt bočne ulice izbacile poluživo tijelo jednoga Nenada. Vrijeme je stalo jednoga drugoga poslijepodneva kada je stotine nas, sa cvijećem u rukama, stajalo nad njegovim otvorenim grobom, dok su na nas režali ideologijom narajcani psi koje su milicioneri krajnjim naporom zadržavali na povodnicima nastojeći odgoditi nastavak krvoprolića. Vrijeme je stalo onoga poslijepodneva kada su se nasuprot cvijeću u našim rukama i pjesmi koju je nad grobom a capella izvodio jedan Elvis kojega, kako je sam govorio, još nikada nije ugrizao pas, postrojile duge cijevi automatskih pušaka na ramenima čuvara reda i mira. Cijeli je grad u pomoć pozvao

* Profil, Zagreb 2007.

strah i tako, smišljeno prestrašen, uronio u dan kada je stalo vrijeme, u zaborav. To da smo svi zaboravili Nenada i njegovu nasilnu smrt objašnjava da u Rijeci vrijeme i dalje ide. Čak i nama koji se toga katkada sjetimo. Tad mahnemo rukom i kažemo si, takva su bila vremena i vremenom idemo dalje. Oni koji se, poput Neme, vrate, ti su neko vrijeme zarobljenici vremena sjećanja sve dok im vrijeme ne pokuca o sljepoočnicu i kaže, *hej vrijeme je, kakvi su ti planovi?*

Hale koje su tada, iza zidova i ograda, vrvile žamorom života, danas su prazne. Radnici koji su u njima radili, danas su mrtvi ili gladni. Netko se sjetio da bi se te hale moglo oživjeti. Da bi se u njih mogla useliti umjetnost. Ali, slabo se ti obraćaju vremenu za njima. Pa te su se hale tako brutalno i naprasno ispraznile baš zato što u njih radnici nisu ušli svojom voljom, nego dekretom. Isto će takvo pražnjenje uslijediti kada im se vrijeme kojega ne slušaju, vrati u lice, i kada iz njih budu, glavom bez obzira, u potrazi za novim poligonima uobličavanja produktivne dosade, istrčavali umjetnici, u njih useljeni dekretom. Stvari se ne dodjeljuju. Stvari rastu iz njih samih. Zараđuju se. Vrijeme koje kraj nas teče nikada neće biti naše ukoliko se za njega ne izborimo. Ako ga ne zaradimo. I prošlo i sadašnje. Ono buduće, ono uvijek nađe načina kako se samo o sebi pobrinuti. No, hoće li ono u svoj projekt uključiti nas, to ovisi o nama. O našem izbornom mjestu u sadašnjosti. Jedini materijal kojega imamo da bismo se smjestili u danas, naš je odnos prema vremenu koje je za nama. To je, nadao se Nemo, u velikoj mjeri bila i zadaća Centra. Da podsjeti na sjećanje. I na njegovu važnost. Da ukaže na zaborav. I njegovu neophodnost. Da se napokon jasno odredi prema vremenu u nadi da će se tako u neke od njegovih segmenata skrasiti.

Kako bi Centar uvjerio strance da ima na raspolaganju jake domaće snage, na samome početku skupa došlo je do promjene u programu. Umjesto da skup otvori međunarodni stručnjak za problem traume i memorije koji je u grad doputovao čak iz Južnoafričke Republike, to je učinila šogorica naše tajnice, koja je na skup doputovala ravno iz Trsta gdje se već mjesecima u sklopu projekta brine o starima i nemoćnima. To nam je naime ispričala u anegdoti s kojom je započela izlaganje i povjerala kako to radi kao dio istraživanja za novi roman: ispovjednu prozu, rekla je, testimonijalnu literaturu, jer ta se, primjetila je, prodaje, a glas koji se ne čuje kao da ga i nema, rekla je, kao da ne postoji, rekla je, kao da ga nikada nije ni bilo, rekla je, glas je to tišine, ponovila je tri puta, svaki put izgovarajući riječ tišina u sve nižem registru. Onda je počela šaptati i to je trajalo nekoliko minuta, da bi se glasno izderala: *I što sam sad rekla???* E, vidite, glas koji se ne čuje nije glas, šapat je, tišina je, praznina uha, vapaj nemošt i prazan, bezdan... Prije samoga predavanja zamolila nas je da svi učinimo stoj na rukama. I da ne pitamo zašto to činimo, jer da će nam jednoga dana i to postati jasno. Usput je napomenula kako je Hegel bio ordinarna aseksualna budala, kako je Kant bio rasistička svinja i kako je Foucaulta sidom zarazila CIA, te spomenula da je prije nekoliko dana umrla Oriana Fallaci i kako nakon njezina odlaska svijet više nikada neće biti isti.

Njezino predavanje trajalo je oko dva sata a odnosilo se na paradoks nacije, jezika, etniciteta, roda i spola u liminalnim narativnim fragmentima tripartitskih prikazivačkih umjetnosti. Oslanjajući se uglavnom na Levinasa i Slavoju Žižeka, analizirala je stih pjesme iz jednog od crno-bijelih filmova sorealističke epohe. Rečeni stih prikazala je u Power Pointu prema potrebi ga čineći pokretnim. Prvo, pokretnim ga je činila jer je to bila, po njezinu mišljenju, naglasila je, izravna aluzija na pokretne slike, *moving pictures*, potcrtavala je, *moving pictures*, odmah izlazeći sa statističkim podacima o tome koliko točno mladeži na zapadnoj hemisferi ne prepoznaje izravnu etimološku poveznicu između pragmodeskriptivne sintagme *moving pictures* i riječi koja se već nekoliko decenija, napisala je to na ploču i podvukla valovitom crtom, nekoliko decenija, rabi u javnoj diskursivnoj praksi, te jednostavne riječi, *movie*. Postotak je bio visok, oko 84%. Ona ga je, prstom visoko podignutim, kao da prijete kolegama iz publike, nazvala *zastašujućim*. *Frightening*, podviknula je značajno pogledavši inozemne goste. Tijelo je polukružno pomaknula prema nekadašnjem stroju za sitotisak koji je nijemo, prekriven žućkastom prašinom, svjedočio vlastitome porazu u zrcalu novije povijesti, i, s aurom globalizacijske kompetencije, počela strancima pojašnjavati užase postotka, *fri-ghte-ning*, ponovila je odvajajući riječ na slogove i nastavila: *terrifying, alarming, stratling, fearsome, horrific... Scary*, dodao je mladi asistent iz publike, *yes, good point, scarry...* završila je svoju verbalnu kanonadu ta šogorica iz Trsta.

(...)

Milan Crnković
(1925 – 1998)

Korzo uveče¹

Koraci teku ko rijeka.
Parfemi se ljuljaju
kao baloni na laganom vjetru.
A riječi žure,
i pogledi klize i jure
ili stoje i peku.

Korzo je večernja revija,
korzo je izložba,
korzo je sajam susreta,
smiješaka i snatrenja,
izazivanja i zatomljivanja.

Korzo je košnica
ili plava dubina
s jatom riba
i s odsjevima školjki.

Korzo je polazna stanica
s tisuću pravaca.

Korzo je prometnik
na stanici večera,
na kolodvoru noći.

Damjan Vasiljević
(1977)

***²

u kafiću
dok pije svoju kavu
gomila na binu
čast baca
slavu
popivši jednu
dvije
sjetu
život u sebi krije
zabrinuto živi
pažljivo stvara
peru svom
tiho se udvara
praznim Korzom
u šeširu
ogrnut pjesmom
živi u hiru
maštovitu mi zgodu
pripovijeda u hodu
nasmije vicom
pokojom skicom
za novu pjesmu
o Ženi
s Korza
njenog uzdignutog Torza

¹ *Godovi*, pjesme (1945–1995), RINAZ, Rijeka 1996.

² *Souvite se*, Ri Telefax, Rijeka 1995.

Lanterna*

Prvi dan

Pred naletom vjetra i jakog pljuska Kuzma čvršće privi poštansku torbu i brzo, koliko su ga god bolne noge nosile, pohita u najbliži ulaz živčano sklapajući polomljeni kišobran. Istresao je teške kapljice s rukava i nogavica, kao i nekoliko svetaca s neba, te pogledao u stakleni odraz vratiju. O, Bože, kako je jadno izgledao! Mokra se uniforma zalijepila za mršavo tijelo, kapa nakrivila na jednu stranu otkrivši klempavo uho, koje je uvijek pažljivo pokrivao, a cijelo se lice naboralo od muke i jada. Brkovi, kojima se godinama ponosio, žalosno su se prelijevali preko usana, kao dva vražja roščića na ispovijedi. Približio se staklu. Nos je nabubrio od prevelike vlage poput radosne, proljetne sjemenke koja će uskoro proklijati, a male su crne oči gotovo nestale u gustim obrvama. Da je ponio kišnu kabanicu, ne bi sličio pokisloj kokoški. Nekada je gorljiva supruga Ana redovito slušala vremensku prognozu savjetujući Kuzmu kada je potrebno ponijeti kišnu kabanicu, a kada ne. Međutim, čini se da je u posljednje vrijeme to postala prevelika žrtva koju više nije željela prinositi. Morat će malo o tome popričati, ali već od same pomisli na njena goropadna opravdavanja zaboli ga želudac. Sve je otišlo k vragu! Ima li uopće smisla voditi bitku koja je unaprijed izgubljena! Sve će izvrnuti naopako, potjerati vodu na svoj mlin, optužiti ga za lijenost i nemarnost, prikazati se svjetskom patnicom, i tako u nedogled. Radije će biti mokar kao miš, nego slušati dosadne tvrdnje o tome kako nema ništa gore od razmažena muža. Odavno mu je postalo jasno kako je djecu stavila na prvo mjesto, iako prvobitni dogovor nije bio takav. Pogledao je na ulicu. Kiša je nemilice padala po krovovima parkiranih automobila, a iznad asfalta uzdizala se siva maglica odbijenih kapljica. Voda je u bujici tekla niz rubove kolnika obrušavajući se u odvodne kanale. Ovo bi vrijeme trebalo proglasiti elementarnom nepogodom i poštari bi se morali odmarati u toplini svoga doma, a ne s krvavim žuljevima u promoćenim čizmama dijeliti nekakve račune i ljubavna

* Knjižnica Parnas, Knjiga 1., Vrgada d. o. o., Rijeka 1995.

pisma u kojima ionako ne piše ništa pametno. Bude li ova dosadna kišurina danima padala, svoju će pretešku torbu javno spaliti. Cvokoćući zubima od hladnoće i gledajući promoćenu odoru, stao je proklinjati upravu pošte koja ga je nakon godišnjeg odmora poslala na novo odredište Bogu iza nogu. Nakon trideset krvavo odrađenih godina u zapadnom, pitomijem dijelu grada, gdje su ga ljudi radosno i nestrpljivo dočekivali s kavicom i kolačima zbog njegove prijaznosti i brzine, premjestili su ga u ovu kišovitu selendru punu neprijaznih ljudi koji po primitku pošiljke, barem prema prvim dojmovima, ne znaju reći čak ni hvala. Bio je siguran da u zapadnom, neprežaljenom dijelu grada sije sunce; na cijelom je planetu sunčano, samo ovdje i nebo s njim nariče. Pogledao je u nebo prepuno crnih oblaka koji su plovili nad bezdanima ljudske patnje. Ako ga sjećanje ne vara, na vjeronauku, koji je pohađao izričitom željom pokojne none, naučio je kako je prvo bila stvorena svjetlost koju Bog prozva Dan, a ne olujni oblaci koji od ovog prokletog jutra čine mrklu tminu. Ovo nevjernije nije prvi dan stvaranja, već prvo od deset pošasti s kojima je vjeroučitelj prijetio nestašnim i neposlušnim dječacima. Ne prestanu li se velike i teške kapi vrtoglavom brzinom obrušavati na glavu, oštre će i hladne iglice oguliti kožu s lica, oderati meso s kostiju i ubrzo će niz ulice teći krvave rječice od smrdljivih tijela, pretvarajući more, rijeke, jezera i pitku vodu u crvenu i ljepljivu tekućinu. Pljusak je, Bogu hvala, popustio i Kuzma raširi kišobran, učvrsti polomljenu žičicu i krene dalje. Mrzio je kišu, i eto baš prvi dan mora preskakivati široke lokve tražeći kućne brojeve. Kako je bilo lijepo imati svoja četiri nebodera i bez muke ubacivati pisamca u sandučice, biti u toplom i suhom! Što li je skrivio da su ga nakon toliko godina "po kratkom postupku" premjestili i bacili na Pećine! Oduvijek je savjesno i pošteno obavljao svoj posao, iako ga nikad nije volio. Da Ana nije ostala u drugom stanju, ne bi prihvatio prvo ponuđeno radno mjesto, već bi tražio službu koja dolikuje hitrom, pametnom i poduzetnom mladiću kakav je oduvijek bio. Upravo kada je odlučio pronaći zanimljivije i lakše zanimanje, u kojem će njegove produhovljene sposobnosti doći do punog izražaja, gospođa je opet ostala trudna. I onda opet... kao da je namjerno željela uništiti njegove snove o putovanjima po svjetskim morima, o gomili novca koja nemilice raste da bi bila mudro potrošena. Svo troje kao gladni ptići otvaraju nejaka usta u neurednu gnijezdu, a on troši svu snagu svog pokislog perja na uzaludne letove od kuće do kuće. Zarobili su ga poljupcima i dječjim umiljavanjem, a uskoro će im krila ojačati i vinut će se visoko u svoja obzorja ne mareći za stara i istrošena goluba. Izgleda da ni uprava pošte ne cijeni odveć trud i marljivost pismoše kada su ga tako okrutno i ponižavajuće poslali među nove krovove. Dok je bio mlađi, imao je nekoliko nedokazanih pritužbi, koje su zataškali, a i onaj incident sa psom je sretno završio. "Poštar ugrizao psa!" Sve su novine objavile taj članak. O, kako je bio ponosan na svoje ime! Branio se, to je i sud zaključio. Dakle, nije bilo razloga za ovaj nepotrebn razmještaj. Ovdje su bile privatne kuće nepravilna rasporeda, skrivene golemim čempresima i stablima, jedna udaljena od druge kao Zemlja od Sunca. Osnovica plaće trebala bi biti određena prema vremenskim uvjetima i kilometraži koju je

poštar prešao. Mogli bi izmjeriti koliko je kubičnih mililitara kiše palo po centimetru poštarske kape, zbrojiti i oduzeti, te tada odrediti zasluženu povišicu. Negostoljubiv kraj širi svoje prijeteće puteljke. Želi li Kuzma u čizmama imati suhe noge, mora s kišobranom u ruci hodati po rubnim izbočinama izigravajući balerinu na trapezu, ali ga nabuhla torba neprestance vuče na desnu stranu, te osjeća kako mu nožni prsti plivaju kraul u smrdljivoj i blatnoj kaljuži. U svakom velikom dvorištu bile su pseće kućice veličine ovećeg šatora, baš onakva u kakvu je ljetovao s cijelom obitelji. Ove zvijeri nisu nimalo nalik onoj nesretnoj pudlici i čovjek zbog tih vukova ne može ni proviriti kroz visoke ograde da bi zadovoljio onu malu ljudsku radoznalost. Kad se samo prisjetio kako je jedva čekao završetak godišnjeg odmora, kako bi ponovno sreo drage ljude, koji će mu prilikom podjele mirovina udijeliti sitniš, padne mu mrak na oči onom istom žestinom kao i ova kiša što mu lupeta po službenoj kapi. Kućni mu se budžet drastično stanjio te se radovao kako će dragi i dobri ljudi svom voljenom poštaru i nadalje ostavljati "za kavicu". Od ovih pećinskih ljudi može dobiti samo upalu pluća i slom ionako tankih živaca. Kuzma se nezadovoljno zakašlje. Kiša se malo smirila i on pozvoni na broj osam. Vrata se odškrinu i plavokosa žena začudeno pogleda novog poštara. Kuzma je morao pričekati da se gospođa zaogrne kućnom haljinom, premda mu ne bi smetalo da ostane u svilenom, crnom kombineu. Jedino ga je pogled na privlačnu, polugolu ženu mogao oraspoložiti u ovom pasjem vremenu. Nakon nekoliko trenutaka žena se pojavila u šarenoj haljini zakopčanoj do vrata. Kuzma razočarano uzdahne. Kad bi žene samo znale kako ih muškarci pažljivo ocjenjuju, uvijek bi bile borbeno spremne, naoružane putenim uzdasima, baršunastim glasom i toplim očima iz kojih izbija strastveni žar. U žurbi je umetnula dugme u pogrešnu rupicu što je sasvim deformiralo punašan dekolte. Bio je u dvojbi treba li je upozoriti ili ne. No, zaključio je kako je najbolje praviti se blesav i ništa ne reći. Žene su ionako nezahvalne i preosjetljive na kritike, pa i na one dobronamjerne. Što joj ima objašnjavati; on je za nju obični, bijedni crv, koji se previja na mokrom, kućnom pragu i kao takav ne zaslužuje trošenje ženskih čari. Kao da se ljubaznost, putenost i šarm mogu istrošiti, pa ih treba dijeliti na mikroskopske kapljice, a otrov sipati na hektolitre! Kada je potpisala preporučenu pošiljku, gospođa Elvira radoznalo upita:

– Zar Miki više ne radi?

– Ne! Ja sam Kuzma, vaš novi poštar.

– A, tako!... – razvukla je tanka usta u razočaranu liniju. Čuo je Kuzma nebrojeno puta u poštanskoj kantini Mikijeva hvastanja o ljubakanju s udovicama i razvedenim ženama. Nije bilo razloga sumnjati jer dečko je bio veoma zgodan, šarmantan i ugladen. Naravno, niti jedna mlada umirovljenica nije provjeravala koliko joj je ljepušasti Romeo isplatio novaca, a ako bi i otkrila manjak, uvijek bi to smatrala zabunom nestašnog ljubavnika. Miki je bio obični žigolo, ali Kuzma mu je skidao kapu; taj je znao naplatiti svoje atletske građeno tijelo i neumorni prekovremeni rad. I

eto, gospođa u crnom kombineu nestrpljivo je očekivala Mikija, a pojavio se on. Zar ne zna kako su lijepe stvari kratka vijeka! Nezasitne žene uopće ne razmišljaju o budućnosti, već u strahu od starenja i bora na licu žele što više iskoristiti privlačnost kojom ih je priroda obdarila te je neštedimice dijele pogrešnim ljudima na pogrešnom mjestu i u pogrešno vrijeme. Naravno, nisu sve tako očuvane kao gospođa Elvira. Morao je Mikiju priznati kako zna odabrati lijep komadić mesa. Još ako doda pokoji začim, jelo koje je kusao moralo je biti vrlo ukusno.

– Tako iznenada! A znate li, možda, hoće li se brzo vratiti?

– Zaista to ne bih znao reći. Možda ga vrate čim dode s medenog mjeseca.

– Medenog mjeseca?! – gospođa Elvira problijedi. Njene se plave oči zamagliše i iz prsiju se otme uzdah kao u nesretno zaljubljenih djevojčica. Kuzma se ljubazno nasmiješi.

– Nije se hvalio?! Tu je u susjedstvu upoznao prelijepu studenticu koja mu je stavila omču oko vrata. Ali, bilo mu je i vrijeme. U njegovim sam godinama već imao dvoje djece. A sada, budite tako ljubazni pa me uputite na broj trinaest. Jedino mi je to pismo preostalo pa sam za danas gotov. Pogledajte mi žulj na palcu. Nadam se da ovdje na Pećinama ne dobivate svaki dan ovoliko pošte, jer već sam mrtav-umoran od klipsanja gore-dolje. Kuće su uvučene u zelenilo tako da se iz zbrkanih uličica uopće ne vide gdje je koja, a broj trinaest već satima tražim.

Kuzma je pomislio kako će se plavuša sažaliti na njegovu mokru kapu i nepostojeći žulj te ga pozvati na kavu, no očito još nije prežalila Mikijev premještaj. Dok ovako koluta neveselim očima, gospođa Elvira vjerojatno razmišlja koliko ima istine u Kuzminim riječima. Njegovo je lice bilo ozbiljno. U daljini se čula škripa kočnica i Kuzma se razveseli pomišljajući kako je to zvuk slomljena srca. Gospođa Elvira rukom pritisne grudi i odmahne glavom.

– Ne znam za broj trinaest.

Najlakše je reći "ne znam", i problem je riješen. Mrzio je tu riječ. Rukom je pritisnuo grudi, napucao usne i nekoliko puta zatreptao očima oponašajući klonulu gospođu, a onda pomisli kako se ipak pregrubo šali s nesretnom Elvirom te se prisili uozbiljiti prije nego rastresena udovica shvati da se podruguje njenoj patnji. Duboko je uzdahnuo, nezadovoljno pogladio brkove i pročitao ime s omotnice.

– Možda vam nešto govori ime Bartol Kunzek.

Njoj se Miki još vrzmao po glavi i nije mogla trezveno razmišljati. Shvativši da novi poštar neće otići bez jasnog odgovora, gospođa se prisili iz misli izbaciti sliku nevjernog Mikija. Malo se pribere, podigne uvojak s čela i reče glasno razmišljajući:

– Kunzek, kažete... taj stanuje negdje blizu mora, na onom donjem dijelu. Tamo pogledajte! – pokazala je rukom na poplavljenju cestu koja je zavijala prema jugu i Kuzma zaključio kako bi mu dobro došlo ronilačko odijelo. Stavio je pismo natrag u torbu. Gospođa Elvira se nagne nad ogradu i dobaci:

– Kunzek je glumac. Pokušao je otvoriti privatno kazalište, ali mu nije upalilo. Onih nekoliko uloga koje je odigrao, uglavnom me se nisu dojmile. Čim osjetite da glumac glumi, to nije to. Nisam ga dugo vidjela, ali više ni u kazalište ne idem često. Možda se odselio. Pričao je kako ga zove češki teatar. Gospodine Kuzma... hoćete li uskoro vidjeti Mikija? – nije mogla izdržati. Kuzma natakne kapu na glavu, lagano se nakloni i nasmiješeno reče:

– Ne znam.

(...)

– Reći ću mu da je gospođa Elvira uputila specijalan pozdrav, može li tako?

– Oh, bila bih zahvalna, dragi poštaru. Znaite, on je tako zlatan mladić – opravdavala se gospođa Elvira. U očima joj zaiskri zrnice nade.

– Naravno, svi ga vole – mahnuo je Kuzma. Kad bi imao vremena i više poticaja, s užitkom bi nastavio paliti i gasiti čeznutljive luči u lakovjernim zjenicama.

– Mogli smo uz kavu malo razgovarati o svemu... o vremenu... – pozivala ga je natrag.

– Žao mi je. Moram dalje, imam puno posla – Kuzma je odbio ljubazni poziv na kavu i kolače jer predobro je znao kako bi razgovor imao ispitivački karakter u kojem bi gospođa povrijeđene taštine, služeći se svim raspoloživim sredstvima, pokušala iz njega izvući što više korisnih podataka o svom miljeniku. Ova ga je sitna laž o vjenčanju malo oraspoložila, te dužim koracima nastavi potragu. Nebo se smilovalo i kiša je sasvim prestala. Svježina je izbijala sa svakom ničućom travčicom, a umivena su se stabla opraštala od drhtavih kapljica. Volio je jutro. Magličasta se tama polagano uzdizala iznad snene ceste i primijeti da je drveće puno pupova. Jutro je najljepše doba dana. Ono je poput proljeća koje probuđuje i oživljava, kao mladost, kao početak svih nadanja i želja. Jutra su ga podsjećala na prošlost i djetinjstvo, ali ona prolaze, kao što sve prolazi. Osjećao je nepravdu što je sumrak njegova života tako brzo došao. Da je dvadesetak godina mladi, čim bi ga ugledala, gospođa se Elvira ne bi ni dosjetila Mikija. Proljeće stiže samo u početku, a kasnije se ne vraća svima. U njegovu je biću jesen na hrpu skupila trulo lišće i sada mu ostaje samo sa žaljenjem gledati kako nekadašnje žive boje nestaju.

Sunce, koje je probilo oblake, kao da se podsmjehivalo njegovim mokrim čizama. Nije imalo smisla razmišljati o propuštenim prilikama. Ne bude li pozitivno razmišljao o premještaju i o životu uopće, brzo će izgubiti i ovo malo volje za radom. Kuzma sklopí crni kišobran i uđe u usku uličicu. Brojevi su bili uredno istaknuti na pročeljima prekrasnih vila. Parni su bili na gornjoj, a neparni na donjoj strani. Između krošanja velikih stabala lijepo se vidjelo plavo more. On zastane zadivljen pred tim komadićem plavetnila i duboko uzdahne, zatim se namršti osjećajući grižnju savjesti, kao da u trenutku ushita za beskrajnom modrinom izdaje ono more koje se ljeska ispred njegove zgrade. Ovako nesretan premještajem u drugi dio grada ne želi odati počast nikakvoj ovdašnjoj ljepoti. Dočekala ga je odurna, krvava kišurina, licemjerni

ljudi, živo blato koje ga je htjelo progutati kada je pokušao prečicom doći do jedne kuće i bio je siguran da u njemu ne bi znao plivati. Nikada se nije kupao u ovom dijelu grada, a nema ni namjeru. Kantrida je zagađenija, ali tamo se rodio, to je bila njegova voljena prljavština na kojoj je bezbrižno plutao. A ovi pećinski čistunci neka uživaju u svom moru. Proći će neko vrijeme dok se ne privikne na novu sredinu, a tada će kao i uvijek voljeti more, ljude i događaje. Samo neka ga zasad nitko ništa ne pita. I more bi moglo skrenuti pogled prema otocima, a ne ovako razdražljivo piljiti u stranca. Pripalio je cigaretu, povukao dim i nastavio tražiti trinaesticu. Između brojeva jedanaest i petnaest nije bilo niti jedne kuće. Kružio je kao mačak oko vruće kaše. Možda je broj trinaest neka zemunica ili kuća u golemoj krošnji starog bora, što ga ne bi čudilo. Osjetio je glad i umor. U normalno bi vrijeme Kuzma već odavno bio kod kuće i ležao na kauču čitajući novine. Kako će mu se kolege smijati kada u zaprimaonici bude razduživao torbu i priznao da nije mogao pronaći broj trinaest. Kuća nije kutija šibica da bi se zagubila. Prvi nesretni dan, po nesretnoj kiši, na nesretnom terenu, stiglo je nesretno pismo za nesretni broj! O, nesretni Kuzma! Ma, tražiti će on pa makar lutao cijeli dan. Neće im pružiti zadovoljstvo da ga gledaju sažaljivo i s podsmijehom. Kada su izvjesni radni ljudi i građani čuli da od danas više nije na Kantridi nego na njima najomraženijem dijelu grada, jednostavno su procvjetali od zlobe. Kantrida je bila poznata po darežljivim ljudima jer su svi od reda bili više-manje siromašni te su sa svojim poštarom dijelili i ono malo crkavice što bi dobili. A Pećine? Naselje bogatuna koji leže na slamaricama prepunih novaca, ali iz njih ne možeš izvući ni kovanicu. Uvukao je posljednji dim cigarete. U početku i život prija baš kao ona, oslobađa napetosti i zlih misli, a kasnije se cijelo tijelo otruje u ovisničkoj strasti. Planuo je kao mladenačka šibica i zažario se do usijanja ludih i neostvarenih ideja, a sada polagano dogorijeva pretvarajući se u sivi pepeo. Još desetak godina i bit će popušten kao stari cigarilos bačen u plitki jarak. Ususret je dolazio čovjek u žutoj ribarskoj kabanići i Kuzma se odlučio upitati za nesretni broj. Ovaj očima proviri iz kukuljice.

– Broj trinaest? Mora biti tu negdje, ili lijevo ili desno. Svaki dan ovuda prolazim do lučice, ali nikada nisam obraćao pozornost na takve stvari.

– Bartol Kunzek, Pećine broj trinaest – Kuzma pročita adresu mršteći se na ovo “lijevo ili desno”.

– Što ne kažete! Barba Bartol ima barku u lučici, odmah do moje. Takvog ribolovca nema nadaleko. Taj ne diže brancina ispod dvije kile. Prošle mu je godine umrla žena i mogu reći da ga otada rijetko vidam. Ne razumijem zašto za njom toliko pati, kad je bila užasna rospija. Ali o mrtvima – sve najbolje. Znam gdje ima barku, gdje drži mreže, gdje spušta vrše, ali gdje stanuje – nemam pojma!

Diana Rosandić
(1964)

Moj moza(i)k*

25

Ponekad se vidim kao patuljka kojem je zvono palo na glavu pa je od šoka oglušio i prestao rasti.

Vratila sam se u Rijeku i nastavljam mozaik. Nisam više izdržala. Treba mi moja Kći. Treba mi moja mama, sirota mama koja se tako napatila sa mnom. Moja je Kći čista suprotnost, i nikad s njom nisam imala problema kakvih je moja mama imala sa mnom. Hvala Bogu! Trebaju mi moji prijatelji da se nabrbliamo na hrvatskom, a ne da s tvojima moram natucati pokoju njemačku riječ. Treba mi Rječina i Učka, a ne Majna i Taunus. Treba mi odani pogled mog Bebonje i duge šetnje uz moje milo more.

30

(...)

Mnogo godina kasnije počela sam pisati roman "Puži slobodo", roman kojeg sam premučno i predugo pisala u pet verzija, i ni s jednom nisam bila zadovoljna. Da si ga pročitao, Keramičaru moj, primijetio bi da sam svog prvog, drugog i trećeg pedofila zamijesila u jednu osobu, starog pijanistu.

Isto tako, jednom prigodom, kad sam trebala s gradskim ocima dogovoriti prostor za promociju svog novog romana, čekala sam prijem kod pročelnika. Svojim poslom, na neki dogovor, u isto je vrijeme stigao i moj ostarjeli učitelj sa sijedom kosom vezanom u rep. Vječno u trapericama i s pederskom torbicom na ramenu. Ljubazna tajnica, misleći da dotičnog ne poznajem, rukom pokaže na njega i kaže:

– Diana, da vas upoznam, ovo je...

* Mala knjižnica DHK, knjiga 6., DHK, Zagreb 2004.

– Oh, njega ja jako, JAKO dobro poznajem – rekla sam oštro i nisam prihvatila ispruženu ruku. Pomislila sam dodati "znam kakvog mu je odvratnog okusa jezik", ali sam se suzdržala, prošlo je više od dvadesetpet godina. Ovom je postalo neugodno s ispruženom rukom koju je povukao, kao i tajnici, koja nije imala pojma o čemu se radi i zašto sam tako neučtiva. Trenutak kasnije pozvana sam na razgovor u drugu sobu pa je sve nekako mirno završilo.

Uvijek sam se pitala zašto nitko nije prijavio njegove nastrane sklonosti ili se sve zataškavalo zbog njegovog ugleda (kasnije sam doznala da nije samo meni uvalio jezik, neke su moje prijateljice prošle i gore!). Kakav ugled može imati jedan pedofil? Pokatkad pomislim da sam bila kukavica što sam se zadovoljila samo prikrivenom osvetom u romanu, promijenivši mu profesiju, ime i okružje. Neke su čitateljice tog romana ipak povezale konce i zaključile o kome se radi, što me dijelom zadovoljilo.

(...)

34

Plaža na Kantridi. Rano jutro. More, moje more, divno, plavo, ljubljeno, sneno, puteno, prijateljsko more. Na njemu se odmaraju galebovi. Jedan leti iznad njih, posebno glasan. Sagnula sam se po jednu tamnoplavu pločicu kojoj se između oblutaka vidio samo dijelić glazure, ali moje je već iskusno oko pronalazilo te "skrivače". Usput se otkrije i jedna žuta. Dobar kontrast. Galeb klikćući preleti plažu. Bit će da je to galeb Jonathan Livingston.

Moj mozaik 2*

Ne samo da više nema nikog iz društva s onog izleta u Martinšćici, nego nema ni Draškog potoka. Bageri prekopali brdo, zatrpali potok, pregazili šumu. Ničeg više tamo nema (ni zečjeg brabonjka, ni pjeva crvendaća, ni zova jastreba, ni potočnog crvića, ni visibaba), samo beton buduće zaobilaznice.

(...)

113

U Frankfurtu su parkovi čisti. Radnici stalno kose, presađuju, uređuju, mijenjaju plastične vrećice s kantama.

(...)

A moji parkovi – na Kozali sodomizirali i zadavili labuda; na Bulevardu otrovali zlatne ribice u fontani; u parku na Mlaci svako toliko osvane čovjekoliki plod na stablu ili nikne silovana djevojka ispod grmlja paga zovu “park smrti”. (U nekim parkovima u Hrvatskoj još tu i tamo prasne i eksplođira kakav zalutali zvončić iz krošnje.)

(...)

114

Na fasadi zgrade niz Fiumaru razvučena je golema platnena reklama na kojoj se dva čovjeka igraju u pijesku; onaj s kanticom i lopaticom zavidno promatra drugog koji ima plastični autić, bager i kamion. Poziva štedišu da mu se obrati s povjerenjem. Kako imati povjerenja u odraslog muškarca koji se, u odijelu i s kravatom igra u pijesku?

(...)

146

Sutra idem na Trsat – rekla sam režući kapulu za oblog.

– Ići ću i ja s tobom – Rozi će iz naslonjača.

* Biblioteka Suvremena književna obzorja, DHK, Rijeka 2006.

- Ne, idem sama.
- Zašto? – upitao je.
- Ti bi se uspuhao već na drugoj stepenici.
- Kad krećeš?
- Zorom.
- Zašto tako rano? – podignuo je obrve.
- Da nikog ne sretnem.
- Zašto ne želiš nikoga sresti?
- Jer idem na koljenima.
- Na koljenima? Trsatskim stubama? Jesi li poludjela? Što ti je, nisi nonical!
- Moram nešto provjeriti.
- Za Boga miloga, što imaš provjeriti?
- Je li moj opis puzanja vjerodostojan. To sam pisala pred više od deset godina.
- Halo?! Roman je izašao! Kakvog smisla ima sad provjeravati?
- Gledaj – uzdahnula sam, odložila nož i nalaktila se na stol.

(...)

147

Uspavani grad¹ sneno udiše sivkastu izmaglicu što se uzdiže tamnozeleno Rječine, a ona gleda u kameni kip okrunjene Majke Milosti s malim Isusom u naručju. Prekriživši se pod visokim svodom kamene kućice, duboko uzdahne... Poput ispuhana balona zastala je pred stubištem i pogledala gore. Učini joj se da se proteže gotovo do samog neba, kraja mu nije bilo. Prvi dodir koljena i hladna vodoravna pravokutnika bio je začudno grub i bolan. Kad je na orošenu stubu stavila i drugo koljeno, nebo je izgledalo još veće i mračnije. Uza zidove se duž stubišta priljubila zelenkasta mahovina, mirisalo je na vlagu i trulo lišće. Krenula je nespretno se gegajući kao pingvin na sklisku ledu. Oštra ju je bol u opterećenim koljenima prisilila zastati i još jednom preispitati čvrstu odluku, ali osjećajući kako nema povratka u uspravni hod sve dok na koljenima ne dođe do vrha.

Napredovala je vrlo sporo. Mnogi su prije nje koljenima tražili pokoru te petsto šezdeset jedne stube, ali ih nitko nije od prve uspio izbrojiti; stara legenda govori kako se prevareni i uvrijeđeni vrug koji je pomagao izgradnju strašno razljutio, te porazbijao nekoliko stuba i zauvijek im pomiješao broj, budući da je umjesto čovjeka za žrtvu dobio crnog jarca koji je prvi stigao dovrha.

(...)

Hoće li ovo sporo klečanje biti dostatno za iskupljenje grijeha?

¹ Citat interpoliran u *Mozaik 2*, iz autoričina romana *Puži sloboda* (poglavlje *Majka Milosti*), Knjižnica Parnas, knjiga 2., Vrgada, Rijeka 1996.

Ljubo Pavešić
(1919 – 1994)

Liburnijski ljetopis¹

13. veljače

S najviše zidine trsatske gradine gledam Kvarnerski zaljev, Učku, Kastavštinu i kotlinu Rječine.

Uz "kaštel", po vrtu i putićima, dječurlija provodi vrijeme u igri. Sjedim na kame-noj ogradi i snatrim:

– Samo jednom bijah ovdje. Ima tome trideset godina, još je slijepa grofica bila živa. Kako se ovo mjesto pričinjalo tajanstvenim! Sjećam se željeznih vrata. Neki stari "čičerone" kazivao je o gradini i zakopanom lavu koga su talijanski vojnici htjeli odnijeti. Prevertali su po arkadama i grobnicama i tražili zlato.

Nisam više dolazio. Željezna vrata bijahu zatvorena...

Pomišljam na drugu okupaciju. Iznova je grupa vojnika premetala grobnice. Mislim:

Čudna vojska koja u nepunih trideset godina po drugi put čeprka po mrtvačkim kostima.

O tom novom nasrtaju Talijana umrla je grofica Ana Nugent. I željezna vrata su se posve raškrinula. Ratnih godina tu se često skrivao prvoborac Drago Šćitar. Na gradini je osnovan 1942. godine i prvi narodnooslobodilački odbor za Trsat. Mnogi partizani našli su ovdje sklonište...

¹ *Ne pozabi napisat* (1989.), u: *Litrati i užanci*, Ustanova I. M. Ronjgov, Viškovo, Ronjgi 1998.

Mladen Urem
(1964)

Janko Polić Kamov, Dora Maar i hrvatska avangarda*

Kako sam upoznao Doru Maar?

Radilo se o slučajnom susretu. Nisam znao da će se dogoditi. Nisam znao ni koliko će me njezin život nekoliko godina kasnije zainteresirati. O njoj sam znao samo toliko koliko su i drugi tada znali: znao sam da je ta žena bila u vezi s Picassom, ona ga je inspirirala i njoj je čuveni slikar posvetio više portreta. Njezin život i biografija bili su nepoznati i u kulturnim krugovima Europe i svijeta; nakon prekida s Picassom 1943. potpuno se zatvorila za javnost sve do svoje smrti 1997. Puno pedeset i četiri godine bila je zatvorena prema svijetu. Rijetko je davala intervju, nije izlagala svoje radove, svjesno je izbjegavala svoje uvrštavanje u sintetske, povijesne preglede i antologije avangarde, iako je najveći broj publiciran upravo nakon Drugog svjetskog rata. Činilo se da je potpuno zaboravljena.

(...)

Taj se susret dogodio nekoliko dana nakon moga povratka iz Dalmacije. Dogovorio sam se s djevojkom da se poslije ručka nađemo na Trsatskoj gradini. Dan je bio sunčan i topao, ali ljeto je bilo na zalasku; počela je turistička sezona. Zato sam se svake godine toga datuma vraćao u Rijeku. Bio sam zadovoljan, odmoren od prethodne studijske godine i, naravno, prepun planova; pisao sam književnu kritiku, čekao objavljivanje priloga koje sam napisao i što mi je tada bilo najvažnije, novi broj (3-4/1989.) časopisa *Rival* bio je u tisku, čekao sam njegov izlazak. Na Trsat sam ponio nekoliko primjeraka posljednjeg časopisa (broj 1-2/1989.) i došao na sastanak gotovo sat vremena ranije nego što sam se dogovorio. Sjedio sam na terasi Trsatske gradine, pio kavu i pomalo iz dosade prelistavao časopis. Nakon kraćeg vremena ušla je grupa turista koja je krenula ravno do kamenog zida preko kojeg se pruža prekrasan pogled na Rijeku, Istru i cijeli Kvarnerski zaljev. Među njima je bila jedna starija žena koja je diskretnim glasom i uzdignutom rukom objašnjavala i pokazivala svojim prijateljima okolicu. Svi su

* *Rival*, Biblioteka Val, Rijeka 2006.

govorili engleski, štoviše, svi su bili Amerikanci, osim nje. Lako sam to razabrao po govoru. Ipak, nisam na njih u početku obraćao previše pažnje. Ljeti je Trsat prepun inozemnih turista, najviše je dakako Talijana, zatim Austrijanaca i Nijemaca, znalo se sresti i pripadnika drugih jezičnih skupina, ali rjeđe. Potom se njihova grupa, koju je činilo pet ili šest sredovječnih muškaraca i žena, raspršila po cijeloj Gradini. Dvoje je otišlo popeti se na najvišu kulu, a ostali su šetali po širokoj unutrašnjosti i razgledavali pojedinosti: Fernkorovog brončanog zmaja, galeriju i njezin izložbeni prostor, prodajnu galeriju slika itd. Žena koja im je pokazivala okolicu sjela je za prvi stol do moga stola, naručila čaj i, meni okrenuta profilom, zamišljeno gledala u daljinu prema otocima. Zapalila je cigaretu nataknutu na dugački plastični crni filter i otpuhnula dim. Pušila je kao da ima opečena usta, odnosno kao pušač koji se odvikava od cigarete pa je iz navike drži zapaljenu, ali rijetko povlači dim. Imala je duboke, sjetne oči. Učinilo mi se kao da se već dugo poznajemo, bilo je to više na razini intuicije nego u fizičkom prepoznavanju. Nekoliko puta su nam se pogledi sreli. Na mom stolu su bili primjerci časopisa *Rival*, cigarete i šalica kave. Ona se nekoliko puta zagledala u časopis odajući znatiželju, ali ništa nije rekla. To mi je privuklo pažnju. Počeo sam je neupadljivo promatrati. Kada se ponovo zagledala u časopis, pitao sam je na engleskom, interesira li je možda i rekao da ću joj rado pokloniti primjerak, iako je tiskan na hrvatskom jeziku. Rekao sam i to da uređujem taj časopis. Nasmiješila se srdačno i nastavila na engleskom: "Razumijem hrvatski jezik, ali sam ga zaboravila, volim ga, on je kao bajka, kao san... sjećanje." Pružio sam joj jedan primjerak časopisa na poklon, ona ga je uzela i počela prelistavati. Pogledala je kazalo i čitala na glas imena autora objavljenih u tom dvobroju: Heiner Müller, Jan Fabre, William S. Burroughs, Raymond Queneau, Hayden White. "Dobar izbor", rekla je i nastavila listati. Kada je došla do velikog tematskog bloka o Janu Fabreu, počela je pažljivo pregledavati velik broj crno-bijelih i kolor-fotografija koje su u tom broju bile otisnute u najkvalitetnijoj tehnici i na sjajnom papiru. Vidio sam da je posebno interesira fotografija. "Vi ste podrijetlom iz naših krajeva?" pitao sam je. Pogledala me i rekla pokazujući rakom prema crkvi Svetoga Jurja, koja je bila dvadesetak metara ispod mjesta na kojem smo sjedili: "Na određen način jesam, moji su se roditelji vjenčali u ovoj crkvi." Tada sam ustao i predstavio se, ona mi je pružila ruku i odgovorila: "Ja sam Teodora Marković, ali počela sam se baviti fotografijom vrlo mlada i svi me znaju kao Doru Maar." "Pa Vi ste djelovali uz Pabla Picassa, on je radio one Vaše znamenite portrete", provalilo je iz mene a da nisam ni razmišljao kako i kojim bi tonom to trebalo reći. Spustila je glavu, tako se u jednom trenutku napravila sjena na njenom licu, i rekla: "On je uvijek gledao samo sebe, ali bilo je lijepo živjeti s njim." Šutjela je, a ja sam je pitao kada je posljednji put bila u Rijeci. Pričala je kako je često dolazila u Zagreb i Rijeku, kako je, dok nije upoznala Picassa, putovala u mnoge gradove i države svijeta radeći za francuske novine naručene fotografije političkih događaja, modnih zbivanja, reportaža i drugog. Rekla je kako joj je najljepša Barcelona, psihološki najdublja, grad u kojem je najviše voljela fotografirati, mjesto

u kojem je "odrasla" kao nadrealistički fotograf. Pitao sam je da li je surađivala s našim novinama i časopisima. "Nisam, ali sam poznavala vaše pjesnike Augustina Ujevića, Nikolu Polića i..." zastala je "...zapravo nije važno." Spominjanje Ujevića nije me iznenadilo, živio je u Parizu pa sam pomislio kako je to poznanstvo realno bilo moguće, ali Nikolu Polića, brata Janka Polića, ni po čemu nisam mogao povezati s pariškim kulturnim krugovima. Rekao sam joj da je moj otac Kazimir Urem bio dobar prijatelj obojice pjesnika. Nikolu Polića je često posjećivao u njegovoj obiteljskoj kući na Krimeji u Rijeci. Posljednji put, nekoliko mjeseci prije Nikoline smrti, posjetio ga je u društvu s književnikom Zlatkom Tomičićem, a Tina Ujevića je upoznao kao student u Zagrebu. S Ujevićem je zastupljen i u knjizi *Jesenas i danas* (lirika osmorice, 1954.). U knjizi izabranih pjesama *Nostalgija svjetlosti* Tina Ujevića (Zagreb, 1975.) objavljeno je više fotografija moga oca i drugih Ujevićevih prijatelja. Tada je iz torbe izvukla kožni etui iz kojeg je izvadila jednu fotografiju. "Ovdje sam s Nikolom Polićem u Samoboru kraj Zagreba 1928." Pogledao sam fotografiju i odmah prepoznao Nikolu, pored njega je stajala jedna predivna mlada žena crne kose. Nekoliko godina kasnije, proučavajući život njezina oca Josipa Markovića, saznao sam da je poznao Tina Ujevića. Naime, oni su se i dopisivali u vrijeme kada je Ujević bio u Parizu 1916., na adresi Montparnasse 155, a Marković u Buenos Airesu kao član hrvatskih iseljeničkih udruga. Zatim je pričala kako će sljedeće godine u Londonu biti izložene neke njezine fotografije i kako je s prijateljima došla u Rijeku, kako će nakon toga otići u Veneciju, a zatim natrag u Pariz gdje živi. Potom se ustala, zahvalila na časopisu i krenula stepenicama na gornju terasu Gradine gdje su se već okupili njezini prijatelji. Nakon kraćeg razgovora krenuli su prema izlazu, ja sam je htio pitati adresu na koju bih joj poslao neke knjige koje sam već realizirao, ali to mi se učinilo neprikladnim pa smo se pri njezinom odlasku samo pozdravili. Pomislio sam kako postoje interesantni ljudi za koje čovjek nikada ne sazna, a oni sasvim neprimjetno mogu proći pokraj nas. Uskoro je došla osoba koju sam čekao. Nije mi se više sjedilo na Gradini pa smo odmah išli prošetati. Pola sata kasnije, ispred trsatske Dvorane mladosti, ponovo smo se sreli. Dora je s jednim muškarcem iz grupe išla naprijed, a ostali, kao i svi disciplinirani turisti, hodali su za njima. Ponovo su nam se pogledi sreli. Pozdravili smo se i ona se nasmiješila. Rekla je, držeći *Rival* u ruci, kako će svakako pročitati časopis i obnavljati sjećanje na jezik koji je već pomalo zaboravila. Mahnuli smo si i to je bio naš posljednji susret. Djevojka me pitala tko je ta osoba. Ja sam joj samo rekao da smo se upoznali dok sam je čekao i da je nekada bila poznata francuska fotografkinja i slikarica. Više je i nije interesiralo. Rijetkim sam prijateljima nakon toga pričao o susretu s Dorom. Međutim, godinama se baveći istraživanjem života i djela Janka Polića Kamova, opet sam došao do Dore. O tome ću više napisati u ovoj knjizi. I, zapravo, nikada ne bih ništa napisao o susretu s Dorom da jednoga dana pred nekoliko godina nisam saznao, u razgovoru s riječkim akademskim kiparom Zvonimirovom Kamenarom, kakvu je vezu Dora imala s Rijekom i kod koga je dolazila u ovaj grad. Naime, Zvonimir Kamenar (1939.) je od šezdesetih

godina povremeno posjećivao Pariz. Želja mu je bila organizirati u tom gradu samostalnu izložbu. U Rijeci je upoznao susjedu svojih rodaka. Radilo se o Veri Nonković koja je i sama bila slikarica. Podrijetlom iz Splita, djevojačkog prezimena Mirošević, imala je sestru koja je živjela u Parizu. Ta sestra, Karmen Vossila D'Taxieur, bila je udana za francuskog plemića Rogera D'Taxieura, nositeljica medalje Legije časti. Bio joj je to drugi brak. Iz prvog je nosila prezime Vossila. Po struci inženjerka kemije, dugo je godina prije Drugog svjetskog rata živjela u Čileu s prvim mužem i sinom Alexanderom. Potom se preudala za D'Taxieura i došla živjeti u Pariz. Njezin sin Alexander Vossila ostao je živjeti u Santiagu (de Chile), gdje i danas živi njegova obitelj. Naknadnom provjerom saznali smo da je Vera imala još dvije sestre i brata: Katju u Zadru, Mariju u Splitu i Nikolu u Novom Sadu. Vera Nonković je pomogla Zvonimiru Kamenaru organizirati samostalnu izložbu u Parizu preko svoje sestre i njezine prijateljice Xenije Grisogono. Xenia je također bila Splitsanka, dugogodišnja bliska suradnica Le Corbusiera, arhitektica, podrijetlom iz drevne loze Grisogono, a otac joj je bio ambasador Jugoslavije u Poljskoj između dva svjetska rata. Budući da sam iz prvih razgovora sa Zvonimirovom Kamenarom pogrešno shvatio da je Vera Nonković bila sestra Xenije Grisogono, Zvonimir Kamenar me ispravio pa smo za točnost i rekonstrukciju tih događaja od prije dva desetljeća posegnuli za *Dnevnikom Zvonimira Kamenara* (u rukopisu) koji smo zajedno ponovo pročitali i iz kojeg koristim navedene podatke. Tako je Xenia Grisogono organizirala spomenutu izložbu koja je bila postavljena pod nazivom *Hommage à I. M. Ronjgov* u La galerie Buref de la Défense (E.P.A.D. Cedex No 1. 92080 Paris, La Défense) od 4. do 25. rujna 1984. Posjedujem i katalog izložbe, a u njemu je posebno otisnuta zahvala Xeniji Grisogono za svesrdnu podršku. Interesantno je spomenuti i sve suradnike na katalogu Kamenarove pariške izložbe: dr. Vanda Ekl (predgovor), Miljenko Smokvina (fotografike izloženih radova), Ivo Marenić (autor kataloga i plakata), Josephine Scotti (prijevod na francuski) i Kazimir Urem (lektura). Za boravka u Parizu Kamenar je stanovao u stanu gospode Grisogono na 70 Rue D'eglise, Paris 15, ona ga je upoznala sa svojim prijateljima, pokazivala mu znamenitosti Pariza i pričala o svom poznanstvu s Pablom Picassom. Karmen Vossila D'Taxieur (Residente Saint Michel 10, Seguire du Dragon, 78150 Le Chesnay) pričala je o svojoj mladenačkoj ljubavnoj vezi s Pablom Nerudom i pokazala mu pisma koja joj je pisao. Detaljno je opisivala Allendeovu političku vladavinu, o kojoj se izražavala vrlo negativno, i dolazak Pinocheta na vlast. U tom krugu bile su Marlen Dietrich i Dora Maar, jedna od najboljih Xenijinih prijateljica. Kada je Kamenar rekao kako bi rado upoznao Doru Xenia mu je rekla da je Dora jako zatvorena i ne želi ni s kim, osim s nekoliko dobrih prijatelja, kontaktirati. S Marlen Dietrich je imao malo više sreće, za dogovoreni sastanak kupio je prekrasan buket cvijeća, ali je ona u posljednji trenutak telefonski otkazala opravdavajući se iznenadnom gripom i visokom temperaturom. Tako smo uskraćeni za jedno korisno svjedočanstvo, jer jedine osobe iz Hrvatske za koje znamo da su poznavale Doru Maar bile su Vera

Nonković, Karmen Vossila D'Taxieur i Xenia Grisogono. Ni jedna od tih osoba više nije živa. Zvonimir Kamenar je u svojoj korespondenciji sačuvao adresu Xenijine rođakinje (ili sestre) Zlate Grisogono u Splitu, Ulica Petra Hektorovića 10. Vera Nonković i njezin muž Bruno umrli su pred nekoliko godina, njihovi podstanari koji su ih dogledali i naslijedili pokretnu i nepokretnu imovinu prodali su njihov stan u Rijeci i sada žive u Zagrebu. Pitanje je jesu li sačuvali velik broj pisama i fotografija koji je ostao iza Nonkovića. Trebalo bi poduzeti istraživanje da im se uđe u trag, a pitanje je kakvi bi bili rezultati. Nešto je ipak sigurno: dolasci Dore Maar u Rijeku bili su povezani s Verom Nonković. Možda će buduća istraživanja otkriti kakve je veze Dora imala sa Zagrebom. U svakom slučaju, držim kako je korisno objelodaniti svaki dostupni podatak i svako svjedočanstvo koje može pomoći u rasvjetljavanju života ove avangardne umjetnice koja je svojim radom došla do samog vrha svjetske kulture i umjetnosti dvadesetog stoljeća.

D'Annunzиеv kod*

Ljetna sparina plela je nad Kvarnerskim zaljevom koprenu od mliječno-bijele izmaglice, dok se čovjek po imenu Filippo Doberti troma koraka spuštao niz Supilovu, iz smjera Guvernerove palače prema Korzu. Kiša će, pomisli i već poželi prizvati u sjećanje slično ozračje na ulicama i trgovima rodnog Rima, kadli mu mašta naprasno uskrati sliku. U četrdesetak godina života vidio je, ispričat će mi, tek malo vječnoga grada. Školovanje, studij, specijalizacije i dobro plaćeni diplomatski poslovi proveli su ga kroz pola svijeta, dok se na kraju, oprostivši se nevoljko od udobne fotelje u jednom od ureda Europske komisije, preko Beča i Zagreba nije skrasio u Rijeci, iako se za studentskih dana nakratko zanosio izučavanjem nacionalne povijesti, grad na Rječini nije mu bio previše poznat. Tako je bar govorio. Jer, ako i jest, Doberti svakako nije mario za njegovu prošlost na način na koji to čine drugi. Izraženo pomodnim rječnikom, bio je politički nadasve korektan. Čak i kad bi govorio talijanski, ne bi, primjerice, koristio naziv Fiume, nego bi ga, lomeći isprva jezik, nazivao Rijekom.

U baru hotela Bonavia, gdje mu je tvrtka plaćala luksuznu sobu, strusio je dva viskija i spustio se stubama do Korza. Jednom davno slušao je djedovu priču o pjesniku Marinettiu, što ga je kao mlad student u arditskoj odori jednog sunčanog popodneva susreo na riječkoj promeni. Djed je rijetko govorio o pjesnicima, ali kad bi, riječi pohvale i divljenja u pravilu ne bi izostajale. Dante, Petrarca, Leopardi, Carducci, D'Annunzio... Filippo Doberti svejedno nije mario za njih. Poneki stih ili ljupka poetska slika znali bi, doduše, zgodimice zaokupiti njegovu pažnju, ali to bi potrajalo najviše dvije-tri minute, prije no što bi ih iz njezina žarišta istisnuto nešto sasvim nebitno. Na spomen Marinettia, čiji je lik, otisnut u enciklopediji, lakše uspio prizvati u sjećanje nego djedov, pala mu je na pamet samo često citirana rečenica o ratu i higijeni.

Bi li bio u stanju složiti se s time, zapitao se nijemo, dok se oko njega širio vedar žamor ljetnih terasa. Ma, koga briga, odgovori samome sebi i smeteno pogleda na

* Naklada Ljevak, Zagreb 2007.

sat na tornju vijećnice. **Ma, che kazzo...** kadli mu se u džepu sakoa iznenada oglašio rezak zvuk mobilnog telefona. Tvrtka, ništa važno, pa ipak, nije volio da ga prate na svakom koraku, a zahvaljujući toj malojoj, nametljivoj napravi sa zvučnikom, mikrofonom i piskutavim zvonjenjem činilo mu se da ga odozgo svakim, pa i najbezazle-nijim pozivom zapravo nadziru. Dobro, sasvim razumno znao je da tomu ne može biti tako. Uostalom, u tvrtki je zasjeo na dovoljno visok položaj da nadzire druge, a ne da oni nadziru njega. Tajnica na odlasku obavijesti ga o važnom sastanku koji je imao zakazan te večeri. Nije ga bio smetnuo s uma, ali nije ni previše mario za nje-ga. Što bi on bez svoje tajnice, zapita se sklapajući džepni telefon. Mogao se još dan dva oslanjati na nju, a onda?

Ponovno je pogledao na sat, shvativši da maločas nije ni pokušao protumačiti položaj kazaljki. Imao je, doduše, sat i na mobilnom telefonu, ali on je odmalena više volio kazaljke, iza kojih se neumorno okreću opruge i zupčanci tajnovita mehanizma što se bar u mašti pouzdano oglašava prigušenim tiktakanjem, od beživotnih brojki na nekom musavom zaslonu. Do sastanka mu je ostalo dovoljno vremena da sjedne na jednu od terasa i potone u toplom žamoru, čiji su ga valovi zapljuskivali sa svih strana. Naručivši ponovno viski, mašio se telefona, ali ga je hitro strpao natrag u džep. Koga bi uopće trebao zvati? Tajnicu? Koješta.

Mobilni telefoni, pročitao je u jednom popularnom magazinu, mnogim muškarcima predstavljaju neku vrstu misaone proteze penisa, iako je s čisto tehničke strane poželjno da budu što manji. Produžetak kurca telekomunikacijskim sredstvima, pomisli i naceri se, siguran da nitko u čitavom gradu u tom trenutku ne čita njegove misli. Potom se, ispričao mi je to kao zgodnu anegdotu, prisjetio riječi jednog kolege s posla, koji se iz čiste dokolice okomio na članak i neko vrijeme tobože razljučen urlao kako su posrijedi laži, obmane i fikcija potrošačkog društva. To, što bi mobitel trebao produžiti, do izražaja najbolje dolazi u neizvjesnosti, a ta glupava sprava svojim zvrndanjem ukida posljednji privid opasnosti, rizika i avanture. Kako da iskusim tragičnu egzistencijalnost skrovitog jebanja, kad me zahvaljujući mobitelu svaka šuš u svakom trenutku može nazvati i doznati gdje sam i što radim?

Doberti bi se svaki put slatko nasmijao lascivnim upadicama svojih drugova i kolega. Toliko je već bio ovladao hrvatskim, u kojem, otkako se skrasio u Rijeci, nije vidio ništa neobično, kamoli jezik što su ga njegovi preci tako revno pokušavali istisnuti iz javne upotrebe. Lijep je to jezik, kao i talijanski, francuski, engleski, njemački ili bilo koji drugi, govorio bi pomirljivo. **Granice mog jezika granice su mog svijeta**, citirao bi pokatkad glasovitog austrijskog filozofa, dodajući kako svaki novi naučen jezik zapravo predstavlja dobrodošao poticaj za širenje svijeta.

Osoba koju je Doberti čekao bio sam, dakako, ja. Prema napatku iz Beča, trebao sam se odmah po dolasku u Rijeku sastati s njim, ne bi li me uputio u tajne mog novog posla, koje su u središnjem uredu Instituta ostale prilično nedorečene. Kad sam stigao do Korza, prve kapi ljetne kiše tek što nisu zabubnjale po razapetoj

nadstrešnici, pa smo se s terase, na kojoj je i dalje bilo veoma živo, ubrzo premjestili u gotovo praznu unutrašnjost kavane. Dok su se stolovi oko nas polako punili, promatrao sam svog novog kolegu koji me od prvog trenutka nekako osvojio svojom ugladenom, a ipak i nadasve ležernom vanjštinom.

Nije u njoj bilo ni traga onom poslušnom, pokornom, pod krinkom lojalnosti, međutim, pokvarenom i umišljenom austrougarskom činovniku iz uvriježene predodžbe o epohi apsolutizma i šlamperaja, na kojeg me već na prvi pogled podsjetio proćelavi debeljko u Beču. Crna, lagano kovrčava kosa, tamne oči, miran pogled, iza kojeg sam svejedno naslućivao neku vragolastu razigranost, kao da će svakog trena bez ikakva povoda prasnuti u smijeh, samo da me odobrovolji, sve to davalo je licu Filippa Dobertia, zaokruženom glatkim bijelim obrazima i pomalo šiljastom bradom, u mojim očima neku prisnu, gotovo prijateljsku notu.

Ne bih ga ovdje podrobnije opisivao, da vas moja opčinjenost njime ne navede na kakvu pogrešnu pomisao. Zapravo, sad kad više u tolikoj mjeri ne robujem prijetvornosti svijeta, čiji agenti jednim dijelom još uvijek zahtijevaju od mene da u svemu što radim, mislim i vrednujem oponašam njih, mogu reći da ta pomisao, kao što ste zacijelo već shvatili, ne bi bila toliko ni pogrešna. Za prvog, kao i za mnogih kasnijih druženja s Dobertiem, čutio sam duboko u sebi prisutnost demona, što sam ga već duže vrijeme bojažljivo priželjkivao, svjestan da se u njemu, uza sav moguć trijumf strasti i naslade, krije i sjeme moje vjerojatne propasti. Napokon, nisam imao pojma ni što taj demon, ma kojim ga imenom krstili, zapravo želi od mene.

Demon je govorio zbrkano, nejasno, a opet zavodnički, njegov glas bio je šapat vrućice koja me držala čitavi dan, dok je Doberti nastojao govoriti što jasnije, trudeći se više, bar kako mi se činilo, zadobiti moje povjerenje, negoli razbuknati strast u meni. Ali ako je demon, kao što sam davno pročitao, bio tek moja zla, opaka želja, odakle mi izvjesnost da želim uživati baš u njegovoj prisutnosti? Nijednom riječju Doberti nije dao naslutiti makar i najmanju sličnost između onog što sam dotad potiskivao i vlastitih stavova, ničime se nije nametao kao varljivo ostvarenje mojih skrovitih želja, a demon je, u to nije moglo biti sumnje, svejedno potpirivao svoju vaticu, izmamljujući mojim omamljenim čulima slike kojih sam se, ma koliko mutni bili njihovi obrisi, trebao smjesta postidjeti. Jesam li ih se zaista postidio, sasvim je drugo pitanje, jer tu sjećanje gubi na pouzdanosti i ja se toga s današnjeg rastojanja naprosto više ne mogu prisjetiti.

Nekoliko tjedana kasnije, sjedit ću u istoj kavani s poznanikom piscem, koji će, kako mi je nagovijestio u Beču, stići na mjesto zločina da napiše nešto o D'Annunziu, i slušati kako je **comandante**, osvojivši Rijeku bez otpora i ozbiljnijeg okršaja, u njoj zaveo nešto što će anarhizmu skloni autori desetljećima kasnije opisivati kao diktaturu užitka. U trezvenom svjetlu povijesti bila je to, naravno, tek jedna strana medalje i naravno da isprva nisam znao što da zamislim pod tim nesvakidašnjim pojmom, no slutio sam da je neku takvu, ili bar veoma sličnu

diktaturu nada mnom provodio moj bezimni demon, kad god bih se zatekao u Dobertievu društvu. Eto, priznajem, uživao sam u njemu, lakom i očajan, upijajući ga iz sve snage, u najmanju ruku kao polovicu onog čudnog, andeoskog bića, koje mi se ukazalo u sličnoj vrućici i čiji je broj bio jedanaest.

Pisao je D'Annunzio, koliko sam čuo i čitao, mnogo o strastima i nasladi, ljepoti i čulnosti, demonima i sudbinskom ognju iz kojeg će zgaristom malodušna licemjerja kad-tad zakoračiti **superuomo**, i sve bi to, na neki uvrnut način, trebalo goditi mojoj skrhanj nutrini, ali tek će nam jedan drugi pisac, sa suprotnog kraja političkog spektra, kako će spremno naglasiti mnogi znalci, dati nedvosmislen napatuk kako se, zapravo, zavode i ševe anđeli. Nisam tada poznao Brechtove stihove i možda bi mi se u nekom trenutku još bili učinili sablažnjivima, ali danas mislim da su sasvim u redu, iako, pribojavam se, za mene više ne postoji pravilan odnos spram njih. Možda ih i znate, anđeli se ne zavode, a ako da, onda na brzinu... Potom im uvalite jezik, pa zavučete ruku pod halje, ševite ih straga i ne gledate im u lice, a ako u njihovim uzdasima odjekuje previše tjeskobe, pustit ćete ih da svrše dvaput, da kasnije ne bi bili u šoku. Opako, zar ne? Ma, znao je Brecht dobro što je pisao. Pogotovo ono kako morate paziti da im pritom ni u kom slučaju ne zdrobite krila.

Možda su mi se takve misli već motale po glavi dok sam one kišne ljetne večeri prvi put razgovarao s Dobertiem. Možda i ranije, u liječničkoj čekaonici, tko zna? Nikad nisam bio osobit zavodnik, preostalo bi mi, dakle, samo zavodenje na brzinu. A to se tada nikako ne bih bio usudio. U veži? Zaboga, pa da nas netko iznenadi. Dovoljno strašno bilo bi i da je on u tom trenutku mogao čitati moje misli. Ali to nisu bile moje misli, pokušavao sam se kasnije često opravdati pred vlastitom savješću. Bio je to glas demona, Onog čudnog, nepoznatog demona, kojeg sam oduvijek zazivao i bojao ga se u isti mah. Neodlučnost je dio prijetvorna svijeta, to su mi zarana usadili u mozak. Morao sam oponašati njihovu kolebljivost, a potom preuzeti na sebe teret stida zbog vlastitih snova. Jer, tamo nije bilo povodljivosti i oponašanja. Ali što su uopće snovi? To mi ni liječnik nije znao objasniti.

Dok sam se u vrućici stidio vlastitih sanjarija, Doberti mi je pričao o zadaćama Instituta. Radit ću, kao neka vrsta šefa, s nekolicinom suradnika na izradi ekonomskih analiza naših regija, posebice one riječke, kako bi tzv. strani investitori mogli pravodobno doznati isplate li im se uopće investicije.

Nitko rado ne investira u zemlju u kojoj caruju neizvjesnost, neodlučnost, kolebljivost i... Tu je zastao, a onda tiho, kao da nas netko sve vrijeme potajice prisluškuje, dodao: kriminal. Sve informacije bit će mi na raspolaganju, osim onih povjerljivih, bar u početku. Svatko od nas, ubacio je tajnovitim glasom, ima i drugih, drukčijih obaveza, koje na prvi pogled nemaju previše veze s radom Instituta, ali kad se budem uhodao, vidjet ću da sve to daje smisla. Neka ne brinem, ne budem li nešto isprve razumio, sve će to s vremenom doći na svoje.

– Zaboravite zasad ono o kriminalu i popijte radije sa mnom još jednu – rekao je srdačno na kraju svog izlaganja. Kad smo izašli na Korzo, kiša je već bila prestala.

Posljednje plavetnilo dana miješalo se među pokidanim komadima oblaka s rume-
nilom sutona. Za takvih je večeri, pomišljam, s vremena na vrijeme pjesnik okupljao
svoje fanatične legionare i građane ispred Guvernerove palače, čitao im proglašene,
stihove, držao govore i zaklinjao se zajedno s njima na vjernost **žrtvovanom gradu**,
sluteći izdaju kako vrebaju iz svakog kutka. Čudesno mora da je bilo to vrijeme i nije
na meni da sudim o razmjerima ludila koje se poput ognja nadvilo nad tim
sićušnim djeličkom svijeta. Onda je, jednog dana, s kojim je **comandante** možda
potajice i računao, u luku, prema kojoj sam gledao, uplovio talijanski bojni brod
“Andrea Doria” i usmjerio topovsku cijev prema **palazzu**. Možda sam je u vlastitom
ludilu katkada i zamišljao kao veliku, prijeteću erekciju, čije će vatreno sjeme,
ispaljeno svega jednom, ugasiti pjesnikovu **Regenzu del Carnaro**. Filippo Doberti
te večeri svakako nije dijelio moje bunovne vizije.

– Pogledajte, molim vas, to nebo – rekao je obuzet nekim neočekivanim, gotovo
poetskim zanosom. – Koliko boja umije kiša izmamiti nebu! Zna li Ernstovu
“Europu poslije kiše”? Sjetite je se katkada, vjerujte mi, isplati se.

Janko Polić Kamov
(1886 – 1910)

Josip Baričević: *Novele i portreti* (prikaz)¹

(...) Ima jedan grad koji obiluje inteligentima anacionalnim: kultura ih i svijest,
bolje oholost, veže za Italiju, rasa i nagon za Hrvatsku; govore loše dva jezika;
Zagreb im je tuđ, Italija ih ne treba; oduševljava ih rođeni pejzaž i inostrani slikari;
žude tuđinu, ali im je najtoplije kraj domaćega ognjišta i u svojim najskrovitijim
mislima ne dokučuju kome narodu pripadaju.

(...) Ne znam, te bi Rijeka dala “materij zemlji” Italiji bar jednu viđeniju ličnost,
kao što je dao Trst pjesnika i kritika Picciola. Hrvatska naprotiv broji dosta Riječana:
najviše u politici, najmanje u umjetnosti. Jer je umjetnost nacionalna i onda kad grdi
nacionalizam – kad je to možda najviše – jer najjače osjeća. Mali je Senj dao najvećeg
našeg lirika; manji Novi najvećeg epika, a Dubrovnik već stoljeća piše umjetnička
djela samo jednim jezikom; umjetnost nije i ne može biti dvojezična, kao kakva
zagrebačka “milostiva”, ili riječki “bonkulović”, pa je i Tommaseo mogao biti samo
filolog i moralista. Istinska se literatura piše samo u onom jeziku u kojem se osjeća i
misli – a ne u kojem se čita i paradira na Zrinjevcu.

I eto, u tom gradu, najtragičnijemu što ga ima na planetu i svemiru ovakovi su
originali vrlo vulgarni. Baričević je na Rijeci živio, a to bar za mene znači i
lumpovao i kuburio. Narav mu u svojoj mladenačkoj nevinosti i pruživosti primi
posve utiske dvojezičnih inteligenata koji besvijesno prokleše usud – mizantro-
pizmom i anacionalizmom; utiske smrdljivih jazbina kojih posjetioci odražavaju
riječku *Gomilu* (Stari grad) dok došljaci Hrvati i Srbi i Nijemci i Mađari zamjenjuju
fijumanske firme. Baričević je mogao vidjeti sve svoje modele drugdje, ali ih je
Rijeka portretirala: suština je njihova dekadansa, a spoljašnjost degeneracija. (...)

S njime dobismo gotova pripovjedača.

¹ U: *Janko Polić Kamov, Članci i feljtoni, pisma*, ICR, Rijeka 2000.

Lary Zappia
(1966)

Karolina Riječka*

Herojski komad s pjevanjem i
pucanjem
/Homage à Drago Gervais/

ANTONIJA

(*vidjeviš ADMIRALOVO ganuće*) Karolina... vidi, tu ti je mač.

KAROLINA

Znam gdje je mač.

ANTONIJA

U redu. Isuči ga onda.

KAROLINA

Čujem što mi govoriš.

ANTONIJA

Misli na nedužnu čeljad.

KAROLINA

Da, mislim na nedužnu čeljad.

ANTONIJA

Pa uzmi onda oružje u ruke.

KAROLINA

Hoću.

ANTONIJA

Djeca Rijeke sad spavaju kao i on. Ovo će im biti posljednja noć ako ti -

KAROLINA

Nemoj misliti da oklijevam.

ANTONIJA

Ne oklijevaš? Nego što činiš? Uzmi mač ili ću ga ja uzeti.

* Adamić; HNK Ivana pl. Zajca; DHK – ogranak Rijeka, Biblioteka Kazališna knjižnica; knj. 7., Rijeka 2003.

KAROLINA

Ostavi mač na miru. Ja sam dobro uvježbana. (*Gleda u ANTONIJU. Pauza. KAROLINA uzima mač.*)

ANTONIJA

Izvršno. (*Dramatična glazba.*)

Izvršno.

Moja gospodarice.

Moja vrhovna vladarice.

Moja okrutnice.

Moja božice. (*KAROLINA diže oružje iznad ADMIRALOVE glave.*)

ADMIRAL

(*ne mičući se*) Ja sam budan. Samo se pravim da spavam.

Glazba. Song.

(...)

ANTONIJA

Uzet ćemo glavu, jer glava je nagrada narodu. Narod ima pravo na simboličan način pokazati svoj prezir prema tiraninu. Ukazat ćemo ti sve počasti. Cijela će te Rijeka slaviti. Svi će izaći na ulice. U parkove. Zakrčit ćemo sve glavne ceste. Štogod poželiš.

KAROLINA se odjednom preobrazi i stane zapovijedati.

KAROLINA

Ti ćeš nositi glavu dok ne dodemo na kopno. Onda ćeš je dati meni. (*Brzo ode po mač.*) I mač ćemo ponijeti sa sobom. (*ANTONIJA začuđena, ali s olakšanjem, polako ustaje.*) Tko ti je dopustio da ustaneš? (*Pauza. ANTONIJA se slabašno osmjehne.*) Kad dođemo na obalu, koračat ćeš iza mene. Barem desetak koraka.

ANTONIJA

U redu. Dobro. (*Ponovno pokuša ustati.*)

KAROLINA

Tko ti je dopustio da ustaneš? (*ANTONIJA zastane.*) I potvrdit ćeš sve što budem rekla. Jer istina će biti ono što ja kažem.

ANTONIJA Naravno – (*Opet se pridigne.*)

KAROLINA

Tko ti je dopustio da ustaneš? (*ANTONIJA se ukopa u mjestu; pretvara se da joj je sve to zabavno.*)

ANTONIJA

Mislila sam samo –

KAROLINA

Što si mislila? Ja sam tu da mislim. (*Pauza.*) Besramno ću uživati u svim počastima, bez obzira na to kakve će mi idiotske svečane odore staviti, koje će mi grbove dati ili kakve dijademe zataknuti; i ako odličja budu ne znam kako glupa, na brzinu izmišljena i lažna, svejedno ću ih sva sa zadovoljstvom nositi – (*ANTONIJA joj se baci u zagrljaj.*) Ne miči se s mjesta, kurvo umišljena! (*ANTONIJA ponovno obori glavu, zadovoljno se smijući.*) Ne, bit ću nepodnošljiva, neizdrživo opaka.

ANTONIJA

Slazem se. Sa svime. Mogu li sad ustati?

KAROLINA

Ne možeš, ološu. Prvo mi poljubi stopala. (*Mučna pauza.*) Hajde, ološu. (*ANTONIJA sagne glavu do KAROLININOG stopala i umiri se.*) Mislim da bih bila u stanju odsjeći milijun glava i opet se vratiti kući ljupka kao da sam kosila travu. (*Pauza.*)

ANTONIJA

(*gleda kako prodiru prvi zraci svjetla*) Svanut će, Karolina.

KAROLINA

Da, znam! U ovom času grijeh se izvlači iz postelje i kradom bježi niz popišane uličice! Bila je to teška noć, zar ne? (*Smije se, dršćući.*)

(...)

Sve naglo utihne. Čuje se razgovor, zveckanje posuda, admiralova se jazbina budi. Vraćamo se u realnost. ADMIRAL netremice gleda KAROLINU. Čini se da su se oboje dobro zabavili. Nauživali...

ADMIRAL

Zar postoji čovjek na ovome svijetu koji bi mogao ostati hladnokrvan pred molbom koja izlazi iz ovako lijepih usta, zar bilo gdje na svijetu postoji čovjek koji bi mogao odbiti molbu koja dolazi iz ovako krasnih očiju?

KAROLINA

Zahvaljujem, ekscelencijo!

ADMIRAL

Naredit ću da obustave vatru! (*Blaže.*) Dakle, madame, jeste li zadovoljni?

KAROLINA

Vi ste divni, ekscelencijo!

ADMIRAL

No, madame Karolina, pričajte mi o tom gradu i njegovim simpatičnim građanima, da se uvjerim kako sam učinio dobro djelo kad ih nisam obasuo bombama.

KAROLINA

(*dobro raspoložena*) Ali, ja ne znam zbilja što da pričam, jer neinteresantnijega grada i građana nema nigdje na svijetu. Ali su zato vrlo umišljeni i puni sebe, kao da je svaki od njih najmanje lord. A zapravo sve su to ljudi koji su doselili u grad iz najbliže okolice, a poneki i iz Italije, ali kad bi ih slušali, rimska ih vučica othranila!

ADMIRAL

Lijepo nam slikate vaše sugradane.

KAROLINA

Onakvima kakvi jesu. Ideala nema u njih nikakvih, a mnogo se brinu za svoj želudac i za svoje grlo, prema kojima osjećaju najnježniju ljubav i na koje troše vrlo mnogo vremena. Ostalo slobodno vrijeme upotrebljavaju na ogovaranje bližnjega svoga, i u tome su pravi majstori.

ADMIRAL

Takvih majstora imamo i mi u Engleskoj. A politika?

KAROLINA

Politika je u njih jednostavna: glavno da je nama dobro, drugima kako Bog da!

ADMIRAL

To je pametna politika. Ja se potpuno slažem s njima. A kako ljubav, madame? U vas su sigurno svi zaljubljeni.

KAROLINA

Pa nisu svi. Ali ja sam... takva da...

ADMIRAL

Kao neosvojiva tvrđava.

KAROLINA

Ha, ha, a da ste vidjeli moje Riječane kako su se uplašili kad su ugledali vaše brodove! I dotrčali k meni: spašavaj, Karolina, spasi nam grad od propasti, žrtvuj se za nas! A zamislite kakvi će tek biti kad se vratim. Dočekat će me kao da je Majka Božja Trsatska sišla među njih.

ADMIRAL

Krasno ste me zabavili, madame. Da, skoro sam zaboravio, ima li u blizini kakav drugi grad?

KAROLINA

Bakar, ekscelencijo!

ADMIRAL

Dobro, onda ćemo sutra bombardirati Bakar.

Pred rastanak, KAROLINA i ADMIRAL zaplešu svoj oproštajni, strasni tango...

Antun Bonifačić
(1901 – 1986)

Opatija¹

Gdje sada crnci u bluesu buče
bile su masline i krotke čakavske šume.

Jelkin bosiljak se koči u kineskom loncu
Mary nosi krunu na ošišanoj kosi.

Učka je stara majka,
Na njezinom krilu igramo tennis.

Teška rodoljubiva vojska, naša se srca stežu
Od uglačanih košulja.

Boy, spustite zavjese, zagušite buru
Jazza, sopila i balalajka.

Miss Stanhire čita sa lornjonom glagolicu.

Rajka Jurdana Šepić
(1965)

Z Reki²

Vrh Učki pod snegom.
Bregi modri
nad modren moren.

Sunce se kaže
va jenoj opatijskoj poneštre,
zahaja
i blešći još lepše.

Rečko mladoletno zapolne,
diši vane.

Okol mane.
sı gledaju spreda,
va broji,
va kartu,
va njega ki poveda.

¹ *Izabrana djela*, MH, Zagreb 1996.

² *Môre svetal*, ICR, Rijeka 1993.

Amir Muzur

Libirnijski mikrokozam*

Studije, osvrti, afekti

Koliko Opatijci duguju Riječanima za razvoj svoga grada: petstoljetna međususjedska bilanca

Dosadno trezveni bankarski mentaliteti čitavu bi ovu priču pojednostavili svođenjem na prost račun: Riječani su kupili Opatiju za 600 fjorina, koliko je Iginio Scarpa blazirano položio za poluotok u zaleđu današnjeg *Lida* na stol jedne naivne kmetske justijevske kuće 1844.: prema tome, tih 600 fjorina, uvećanih za realne kamate, još su uvijek aktualan dug opatijske raje Riječanima. Na žalost onih koji uživaju u historijskim simplifikacijama ove vrste, dohvaćanje istine zahtijeva veći napor od dokonoga gacanja vremenskim plićakom otočenta.

Činjenica jest da su najveće potreze onog divnog blaženog stabla, u čijoj se sjeni opatijsko naselje stoljećima kotilo kao beričetno krotko blago, izazivali u pravilu Riječani. Kako je, kada i na kakvim fundamentima podignuta benediktinska kolonija koju danas nazivamo jezgrom grada Opatije, nije jasno. Znamo da ju je u povijest unijela Godine Gospodnje 1439. ruka jednog Riječanina-notara Antuna de Renna, podrijetlom iz Modene. Od de Renna ćemo doznati i da su se sporovi svetojakovskih opata vodili "u zemlji Rijeke sv. Vida, u stanu brijajača Pavla" (kao onaj protiv Franka Cikadića 1449); da su Riječani već u ona vremena po svoj prilici uzimali u zakup zemlju na opatijskom području (kao Simonić 1451.); da prelučka opatija posjeduje kuću na nekom trgu u Rijeci i daje je 1454. u šestogodišnji najam krojaču Antunu, Riječaninu (koji se za sljedećih pet godina spori s opatom, što zbog krojačeva duga, što zbog opatova loša održavanja zgrade). Od 1439. pa za sljedećih dvadeset godina, dakle, opatija sv. Jakova spominje se, kod de Renna ali i u dopisu pape Nikole V. iz 1453., najmanje jedanaest puta: dopiše li se tome pridjevnik "de Rosacis" koji je zajednički furlanskoj benediktinskoj opatiji sv. Petra u Rožacu, napuštenoj oko 1422., ne treba biti previše inteligentan za zaključak da su furlanska braća prebjegla na libirnijsku obalu i ovdje prisilno osnovala svoju filijalu.

* Katedra Čakavskog sabora Opatija; ICR, Rijeka 2003.

Benediktinci su živjeli u slozi s kastavskom vlasti: dočekujući hodočasnike o Jakovljevu kruhom, volovskim butom i vinom, dajući im prostora da se isplešu i istruguju, a u sezoni i poneku košaru kestenova, dobivali su zaštitu i garanciju mira i nepovredivosti zemlje, kako je to već sve lijepo fiksirano Statutom. I desetljeća su tekla u medievalnoj izolaciji, u nadnaravnoj nepomućenoj bonaci lovorovoga gaja. A onda su opet došli Riječani. Ambiciozni augustinci preuzeli su samostan 1555. i za tili čas izvrnuli čitav jedan svijet naglavce. S njima počinje dolaziti i riječki puk na zabave, nameće se nova dinamika i novi interesi. A riječki interesi – interesi modernoga grada u ekspanziji koji pod Habsburzima uživa status značajne luke i trgovačke meke za kranjsko željezo, talijansko ulje i hrvatsko drvo, grada koji tiska glagoljske knjige – to nisu i interesi konzervativnog Kastva, gradine koja umire zajedno sa srednjim vijekom i kojoj bi samo more moglo produžiti život. Stoga Kastav, poput onih Andrićevih begova koji, kad već ne mogu otjerati zle vijesti, tjeraju njihove donositelje, od početka nastoji prisiliti riječke augustince da odu, i nije nevjerojatno da su perfidni kastavski prsti umiješani i u određivanje nelogično velike svote (50 forinti) koliko bi imala iznositi godišnja opatijska daća pokrajinskoj vlasti (za usporedbu, Kastav bi trebao plaćati 20 forinti). Augustinci se, jasno, 1584. godine protiv te odluke bune i ističu da na opatijskom području (500 x 150 koraka: ako se misli na venecijanski korak, onda bi to bilo oko 870 x 260 m, dakle 0,22 km²) živi 13 bijednih seljaka koji ne vide kukuruznoga kruha dok ne odu u Rijeku. Kulminacija sukoba koji će tinjati preko stoljeće i pol svakako je opća tučnjava kojom su Kastavci, povrijeđeni pokušajem ignoriranja njihova ekskluzivnog prava na otvaranje plesa, začinili Jakovljevo 1579. natjeravši Riječane na dugotrajni bojkot i okretanje bližim izletištima i zabavama.

No, čak i kada su svadom izmoreni augustinci i njihov antipatični mentalitet napokon zauvijek napustili opatiju 1723., liburnijski se sat više nije mogao vratiti na staro. Opatiju kupuju i opet riječki isusovci i drže je (uz jedan interregnum 1735.-1750.) do svog ukinuća pedeset godina kasnije. U ta vremena bogatiji Riječani već sasvim pouzdano oru njive s ove strane zaljeva, a dokument iz 1742. među njima spominje i de Rastellija i njegov vinograd. Kastavci ni prema novim gospodarima nisu pokazali više gostoljubivosti: osim što su im utopili kapetana u kastavskoj Lokvini, 1748. su u Opatiji prebili riječke kanonike Monaldija i Benzonija, i opet zbog prava na ples. No, sve batine uzalud: riječki je Kaptol iza 1773. definitivno preuzeo opatiju, a riječki su arhidakoni (kasnije riječki biskupi) naslijedili titulu opata sv. Jakova.

Da 1838. nije izgrađena priobalna cesta Volosko – Rijeka, jedan imućni ugledni Riječanin, Iginio Scarpa, po svoj bi prilici slabo kotirao u opatijskoj pučkoj memoriji. Ovako, njega su nedjeljne karuce odvele pravo na vrh nove ere lokalne povijesti. Iginio Scarpa (1794.-1866.) je lik koji bi prošao u svakoj prozi s kraja XVIII. i početka XIX. st.: visoka čela i niskih zalizaka, debeljuškast, istaknutih obrva i pomalo otapostatičan, mason, dobro se snalazio u ekspanziji kapitala i tržišta i kompletirao

imidž pametno karitativnim bodovima, osnovao i subvencionirao sirotište, kombinirao (kao i otac mu) dividende od žita i drva s političkim ambicijama, bio danskim počasnim konzulom, dobio titulu viteza, Stefanuttijev portret u gradskoj vijećnici, pa čak i svoj trg. Je li on podigao novu vilu ili samo nadogradio već postojeći objekt baruna Hallersteina, ostaje još za utvrditi: činjenica je da je 1844., na opatijskoj obali nedaleko starog samostana i kuće Jurkovića Suca, nikla *Angiolina*, kameni spomen na jednu nježnu ljepuškastu ženu, tršćansku Sartorijevku koja je umrla dvanaest godina ranije, kao tridesetgodišnjakinja, vjerojatno rađajući Angiolinu mladu. Scarpa je sa sinovima Paolom i Pietrom koristio vilu, koja je bila bitno različita izgleda od današnjeg, samo ljeti, i Opatijcima nije stigao ostati u lošem sjećanju. U divlje opatijsko liburnijsko tkivo oko ljetnikovca, obraslo lovorom, kupinama i s nekoliko brijestova, godinama su implantirane vašingtonije i juke; crni, kastilonovi i japanski bambusi; atlaski, libanski, kalifornijski i beludžistanski cedri; jele s Kavkaza, šimšir iz Španjolske, višnje iz Turkestana, plutnjaci i mladunci, japanske banane, afričke datulje, glicinije iz Kine, meksičke agave, čempresi i jasmini s podnožja Himalaja. I kao što su bambusi rasli naočigled u parku, dva metra na dan, kao debela divlja tvrda trava, u vili su nicali nobl gosti – ban Jelačić, carica Marija Ana, botaničari i putopisci – koji će, direktno ili indirektno, širiti Scarpin entuzijizam među snobovima, znatiželjnicima i europskim poguzijama svake vrste. I kada tu priču oplodi liječnička kampanja i Schüleri novci, kaskada koju mi danas zovemo opatijskim talasoterapijskim bumom bit će nezadrživo pokrenuta.

Pa i tu su stvar poduprli Riječani, ili, u ovom slučaju fhumanizirani Lovranac Antonio Felice Giacich i poriječeni Karlovčanin Juraj Matija Šporer. Prvi, koji je zavirivao u ljekovito bilje s Učke, škrļjevsku bolest alias endemski sifilis, koleru i luksaciju lakta i talijanašio sve u šesnaest, pisac je cijenjenog udžbenika pomorske medicine, ali i članka iz *La Bilancie* iz 1883., “La riviera da sottomonte coll'Abbazia”. Drugi, vojni flzikuš Šporer, slabo uspješan kao pisac, godinama je silovao bečka ministarstva svojim planovima o osnivanju balneološkog instituta u Opatiji. Naposljetku je optužio Paola, sina i nasljednika Iginija Scarpe, da mu krade ideje. Ovaj Paolo je doista uputio 1869. u Trst jednu molbu za izgradnju kupališta pod vilom Angiolinom i sanatorija za bolesne na psima, ali je ta molba odbijena.

To doba metamorfoze Opatije iz sela pomoraca i tkalja u mondeni *Kurort*, dakle osamdesete prošlog stoljeća, nisu više vremena kada Opatijci idu tek povremeno na riječku tržnicu da bi prodavali lumber i zube morskoga psa (po 15 srebrnih kruna komad) i začuđeno buljili u kukuruz. Sada se već dvije civilizacije sreću češće i masovnije: od 1884. uvodi se stalna linija “trgeta”, i “Ooooj, greecs”, čuje se na opatijskoj obali dvaput dnevno, Opatijke odlaze masovno na rad u tvornicu duhana, opatijski uglednici kao Ivan Nepomuk Jačić postaju dovoljno dobrim partijama za riječke Rovise, a riječki trgovac Nagy otvara filijalu i u Opatiji, pokušavajući prvim turistima prodati nekakve opanke pod autohtonu obuću Opatijaca. Kad je Opatija zamirisala cekinima, počeli su opatijskom brdu prilaziti razni riječki muhamedi, od

arhitekata (recimo, Fabiani, a i nacrt *Zore* je potpisao neki Riječanin) do liječnika (kao otorinac Mihich: s druge strane, neka ovdje bude rečeno da će Opatijci Riječanima kasnije isporučiti svoj najbolji medicinski kadar, Grgurinu i Finderlea). Riječani uskaču i kada presuše opatijski izvori i krišom, da prvi gosti ne vide, dovoze noću vodu u Opatiju. Osim vodom i naftom koja stiže jutarnjim povjetarcem do opatijskog mola, Rijeka opskrbljuje opatijske goste i ženama, osobito prestolonasljednika Rudolfa koji te izlete u kuću Kuranda i druge bilježi kao "lov". Dakako, svi ti obilati kontakti neće priječiti Riječane da i dalje zovu blijede anemične Opatijce "maccachi di lauro", majmuni s lovora.

Unatoč eksplozivnom izlasku iz anonimnosti i zauzimanju mjesta na svim europskim itinerarima, Opatija će zauvijek skupljati samo blijede refleksije riječkih političkih turbulencija. U opatijsku *Zoru* vraća i Supilo i ovdje, ili, po nekima, u vili *Teuta*, s Trumbićem i Čingrijom priprema 1905. nacrt Riječke rezolucije (koja bi se, dakle, trebala zvati opatijskom). U godinama "Riječke krize", nekakvi će lokalni voloski talijanaši barkama stidljivo pomagati D'Annunzijeve fanfaronate, a kad padne i Zanella, Opatijci će ga primiti kao emigranta u vilu *Lauru* i kasnije hotel *Savoy*. Kad rujna 1920. u Rijeci počinju ugibati štakori i ljudi sa zagnojenim bubonima, u Opatiji će se uvesti ograničene protukužne mjere i pregledavati oni koji se iskrcavaju s riječkog trgeta. Za drugog svjetskog klanja, ustaški opunomoćeni ministar Oskar Turina sablaznit će se nad mirom Opatije koja, dok Sušak preuzima Endehazija, u Matuljima vode borbe Nijemci i partizani, Talijani bježe, a Englezi prijete bombardmanom Rijeke, koja "živi idilično i mirno, svi dućani otvoreni, u kavanama ima čak i sladoleda". Taj će položaj poslužiti i sklanjanju riječke bolnice 1944. u opatijske hotele *Belveder* i *Kristal*.

Ako ne računamo Mussolinijev efemeridni zalet, kao stasali gradovi Opatija i Rijeka našle su se 1945. po prvi put u istoj državi. Otada pa do danas, čitaju iste novine, govore gotovo istim jezikom, trpe isto i vesele se istom, a, otkad je izbornom glasu vraćena ozbiljnost, pokazuju zapravo zavidnu političku zrelost. Zanimljivo neostvarene prijetnje riječkih moćnika koji su ranih pedesetih pokušavali dokinuti opatijsku autokefalnost, zapravo je samo jednom, prije nekoliko godina, transkvarnerska idila načas pomućena: ovoga puta opatijskim strahom od pripajanja Primorsko-goranskoj županiji. Opatijci su u tom smislu pokrenuli i peticiju, kao što to oni već čine dobrih stotinu i pedeset godina: bezuspješno. Uostalom, ispostavilo se da je strah bio malo pretjeran: premda su nad Opatiju doista navučeni neki crni politički oblaci, Riječani Opatijce još uvijek nisu progutali.

I dok je Rijeka znala gledati sa zebnjom, konkurentskom ljubomorom ili strahom na Trst, Bakar ili Senj, Opatija je u nje mogla izazivati tek melankoličnu simpatiju prema jednom liburnijskom curetku čiji su snovi o zlatnim kočijama tako naglo postali stvarnošću. Kao dvije dobre susjede, gledaju se ove dame oči u oči preko ogledala Zaljeva i, poželjevši svakodnevno jedna drugoj dobro jutro, ne mogu a da se ne sjete koliko su često, u svoj toj blizini, bile zapravo daleko.

Theo de Canziani Jakšić
(1969)

Moretto specialità fiumana/Morčić riječki specijalitet*

Predgovor

U vremenu koje je trenutak i godina, između biti i ne biti tu i u Rijeci, Pećine – Grottammare, na putu za Istru, i iz magične zemlje Istre natrag, kroz prošle i sadašnje živote, živeći u prošlosti, sada sjedim za pisačim stolom bana Viktora. Slušam Kvarner i gledam more, Učku, Mons Olympus, Monte Maggiore, Vučku goru i pišem...

... Stoga autohtonost moramo shvatiti kao pojam koji zahvaća širinu i prostornost podložnu velikom broju utjecaja koji generiraju uvijek neslućene rezultate. Autohtono je sve, ali i samo ono što ne tražimo već osjećamo kao naše.

(...)

Porijeklo nakita s antropomorfnim negroidnim karakteristikama

Točno porijeklo morčića kao i većina stvari iz daleke prošlosti obavijeno je velom tajne. Uzimajući u obzir različite povijesne primjere nakita sa sličnim karakteristikama o porijeklu možemo samo nagađati i pretpostaviti njihov razvoj, prilagodbu u određenom povijesnom trenutku.

(...)

Legende i vjerovanja vezane uz nastanak morčića

Između sna i jave, istine i neistine, želja povjesničara i prostog puka rađaju se legende kojima svaki živi govornik ponešto dodaje ili oduzima ovisno o svome znanju, govorničkom umijeću, nacionalnoj, vjerskoj i političkoj pripadnosti. U varijacijama utjecaja iz smjera Venecije te znanstvene izmaglice maurske, tatarske, saracenske ili turske opasnosti nižu se priče, legende, narodne pjesme, a u novije doba i fantastične priče potpuno izmišljenih fabula.

* Grafem, Rijeka 2004.

Povijesni okvir legendi govori nam o vjekovnim trgovačkim i kulturnim vezama Venecije i Rijeke. Gradski život, običaji, arhitektura, moda odijevanja, školstvo, medicina, trgovina, tiskarstvo, slikarstvo i uopće kultura Venecije utjecala je izravno i izuzetno puno na grad Rijeku i njegove stanovnike.

(...)

*Prvu legendu navodi nam Riccardo Gigante:*¹

“Tatari su 1242. godine, nakon što su godinu prije osvojili Ugarsku, slijedeći Belu IV. u bijegu, došli na more gdje su se utaborili na uzvisinama iznad Šibenika te su zemlju prelazili uzduž i poprijeko žareći i paleći. Tijekom jednog od njihovih pohoda, zaustavili su se na nekoliko kilometara od Rijeke, na Grobničkom polju, koje je tada bilo gotovo u cjelosti prekriveno vodom jezera, otkuda su bili prijetnja gradu. Riječani, u nemogućnosti sprječavanja nadiranja pljačkaša, obratili su se molitvama Nebu kako bi izmolili pomoć. Nebo se nije oglušilo na njihov vapaj, na njihovu tjeskobu i kad su Tatari namjeravali napustiti taborište i nastaviti pohodom na Rijeku, na njih se sruči strašna tuča kamenja, poubija ih i zatrpa sve do vrata ostavivši im vidljive samo glave, pri čemu i jezero bijaše gotovo u potpunosti zatrpano. U spomen ovom čudesnom događaju, polje dobi naziv “Kameno polje” koje je zadržalo do danas, a Riječani su počeli izrađivati zlatne glavice i stavljati ih da vise na ušima žena, a katkad i muškaraca, posebno ribara i pomoraca.”

*Legendu o Zrinskom navodi Radmila Matejčić:*²

“Naziv “mori”, “morčići” potiče od riječi maurus, Arapin, u dijalektnoj formi venetskog govora “moro”. Vrlo je zanimljiva legenda koja objašnjava kako je u Rijeci došlo do običaja nošenja te vrste nakita. Prema toj legendi, koja je osobito rasprostranjena u Grobinštini, Turci su se utaborili na Grobničkom polju i prijetila je opasnost da napadnu susjednu Rijeku. Zrinski je s Gradine kod Jelenja odapeo strelicu koja je pogodila turskog pašu u sljepoočnicu i Turci su se dali u bijeg. Za sve vrijeme te opsade Riječani su podizali oči k nebu i molili da kamenje s neba pobije Turke. I zaista, pri bijegu Turaka počelo je s neba padati kamenje, koje ili je zatrvalo. Jedino su po polju ostali njihovi turbani. Kao uspomenu na taj događaj Riječani su svojim ženama stavili naušnice s glavom pokrivenom turbanom.”

¹ Gigante, Riccardo: *Origine e sviluppo della specialità Fiumana dei “Moretti”*, Fiume, (neobjavljeni rukopis vjerojatno oko 1926. godine, op. T. de C. J.). Prevela s talijanskoga Matilda Ružić.

² Matejčić, Radmila: *Morčić ili “Mori”*, Rijeka, 1964. godine, op. T. de C. J.

Zoran Žmirić
(1969)

Vrijeme koje nam je pojeo Pac-Man*

Rijeka 2005 godina poslije Krista, 24 godine poslije prvog PC-ja, 13 godina poslije Wolfensteina

Aksiomi

/Multimedia log: uz čitanje preporučljivo slušati: The Mission – “Children”/

Stojim na balkonu i gledam u riječku zaobilaznicu koja opasuje jedan dio grada. Ispod zaobilaznice taktički posložene zgrade, između svake zgrade park, između svakog parka cesta. Tu i tamo oko mi preleti preko komada zemljane površine ukrašene usamljenim degeneričnim stablima.

– Šta blejiš?

Gledam Copeta kako mi prilazi i smješta se tik do mene oslonivši se o balkonsku ogradu.

– Ne kaže se “šta” nego “što”. Tko je tebe pustio u stan?

– Šta ima dolje u parku?

– Nema ništa.

Šutimo i gledamo naselje preko kojeg se polako navlači tamna maglica koja silazi s Učke a koja nam svake minute sve više skriva sunce.

– Fakt nema ništa.

– Ništa.

– E, a sjećaš li se što je tu bilo prije petnaest godina?

Odlutam mislima u ‘88. i sjetim se kako sam živeći u susjednom naselju ovuda brijao s ekipom. Čitavo područje bila je nepregledna borova šuma koja se protezala kilometrima u opsegu, a bila je posađena ni najstariji ne pamte kad. Od te šume danas nije ostala niti jedna borova iglica, jer su je urbanističkim planom potpuno

* Meandar; INA; Kud Baklje – INA Rijeka, Zagreb – Rijeka 2005.

iskrčili i na njezinom mjestu podigli najveće riječko stambeno naselje iznad kojeg su razvukli zaobilaznicu. Urbanisti i arhitekti su, kako bi zadovoljili minimalne potrebe življa za zelenilom, odlučili kamene gromade, što su ih bageri iskopali iz temelja budućih zgrada, nabacati na hrpu, te ih naknadno natrpati zemljom koja se kasnije pod naletom nekoliko kiša isprala, ostavljajući na vidjelo ogoljeno stijenje što sad krasí svaki park u naselju. Tu i tamo su posadili i drveće, povezali ih dok su još bile mladice, no nakon prvog naleta bure drveće se iskrivilo, preslabo da se odupre vjetru. Ubrzo su se stabalca osušila, a opstalo ih je jedva nekoliko. Sad se mislim, zar je uistinu bilo potrebno uništiti onoliko šumu koja nam je svima još od starih dana ostavljena na dar, na čuvanje? Nije li se mogao posjeći samo onaj dio koji je smetao temeljima pojedine zgrade, a između samih zgrada ostaviti zeleni pojas? Moglo se, naravno, jer između nekih zgrada rasteže se praznina od nekoliko stotina metara, no nije.

Svako dijete koje igra GOD igru, neće iskrčiti šumu da bi na njezinom mjestu podiglo naselje, već će za tu priliku iskrčiti samo onaj dio koji mu je za to prijeko potreban.

Uviđam li ja to da svaki osmoškolac ima više soli u glavi od prosječnog arhitekta?

– Pitam te, je l' se sjećaš šta je tu bilo nekad?

Gledam Copeta kako mi maše s cigaretom oko glave i eskiviram da me oslijepi žarom. I to ti je život. Dovoljno je jednom idiotu dati aparat vlasti u ruke, da se nesvjestan svoje gluposti počne igrati Boga i uništi ono što su generacije čuvala. Pokrčiti onoliko šumu! Sumnjam da ću ikad prestati zamišljati kako bi ovo naselje imalo dušu kad bi na površinama koje su sad nepotrebno unakažene stajala borovina.

– Ne sjećam se, Cope. Ajmo gledat TV.

(...)

– Evo, neki dan gledam nećaka kako igra Pokemone na PC-ju. Tih Pokemona ima, šta ja znam koliko, valjda tristo! A onih malih na stotine...

Smijem se i slušam spiku.

– Vjerovao ili ne, ali taj mali zna svakom Pokemonu ime! I ne samo ime. Zna i je l' taj Pokemon vatreni, vodeni, travnati, kameni, željezni, od voća, od povrća... ne znam sad kakvih sve ima, ali zna sve o njima. Zna koliko imaju zdravlja, koliko unose snage u udarac, u napad, u obranu, zna koji se pretvara u kojeg, koji koga mrči i slično. Tu brat bratu ima više od tisuću podataka, sve dosadniji od dosadnijeg, a klinac od šest godina to sve ima u glavi. A do prije pola godine o tome nije imao pojma. Pa evo neki dan igra mali neku igru! Sve magije zna napamet, sve manuale je pročitao i skužio, zna točno za svakog lika kako se ponaša, u kojoj formaciji mora stajati u odnosu na ostale likove, koliko koji mač oduzima snage, koliko vrijedi svaka strijela, koliko ga štiti neki oklop, i da ti ne nabrajam.

Svako dijete koje igra RPG baratat će s više podataka negoli bilo koji odrastao čovjek koji rutinski obavlja monoton posao.

Uviđam li ja to da svaki osmoškolac ima više soli u glavi od prosječnog intelektualca?

– Cope, daj mi vatre.

– A ne! Nema šanse!

– To bi bio uludo utrošen resurs?

– Brzo učiš, Gande! Još malo pa ćeš biti mudar ko da imaš šest godina.

– Znaš li ti, Cope, kako bi se sve ovo o čemu ti čitavu večer gundaš moglo svesti na jednu jedinu rečenicu?

– Kako?

– Tako da se postavi aksiom koji bi vrijedio za sve nabrojeno.

– A taj je?

– Ukupna količina inteligencije na planetu je konstantna, samo stanovništvo raste.

– Gande, evo ti vatre.

– Neka hvala, pokušavam prestati.

– Šteta, baš sam se ponadao da ću provjeriti jedan svoj aksiom.

– A taj je?

– Mudar čovjek u usta stavlja cigaretu da bi o nečemu razmislio. Budala to čini da s nečim napuni usta.

Ljubo Pavešić
(1919 – 1994)

Romantična spoved¹

II.

(...) Mat mi je bila paltarica, otac paltar va rečkoj fabrike tabaka. Na delo su hodeć hojevali i isto se tako vrnjivali – po lipen vrmenu, po dažju al' buri. I divojki i ženi bi se na Svetoj Ane obično probuvale; trebe pasat Zagorje (staro ime za Krimeju), pa Piramidu, most nad Rečinun, rečki Koršo i poč na delo va fabriku.

Potle dela i hoda "cipelcugon" otac bi još našal vrimeña za posal va vrtu, poč po naramak va Knežu, pa i za diletantsku grupu. Bil je dobar glumac na pozornice i va životu. Z obiteljsken vaporon je lipo navigal – se črno je na belo obrnjaj, na tugu veselje, se na kanat. A mat, kako i saka primorska žena, se nevolji je suzun kumpanjala.

Tako san neč pobral od oca, neč od mater.

III.

Po belo j ceste konji s kolin peljali su nan mobilju na Sušak, do kuće na četiri podi nižje Piramide. Kade j' sadahna kuća "Benko", bil je onput vrt i va njemu divi kostanji va cvatu. Prvu noć nisan ni zažmal. Na Brajdice je makina foršibovala, a vaguni triskali tras – tras – tras (...)

Va ono vrime najveć mi se j' pijažal "Kortil", najsiromašniji del, a centar Sušaka. Valje san se prikrapal mularije ka se kupala na grotah, igrala na Žaklju, Krimeje, Bulevardu, Trsatu, Strmice, Vežice i Sveten Križu.

Na Rudanovu, igrališću spod gimnazije, sada su kući. Tu se pikalo i bižalo pred profesorin, aš je va no vrime ta šport nosil sobun ukor direktora, a doma batine za poderani postoli. Uz dva klasičara dospel san tako i va športsko društvo «Orijent», društvo radnika, školani i študenti. Nisan bil naročit igrač. Jedne letnje nedelji, bile su i ferije, nastupil san za juniori i igral na leven beku va predigre utakmice zmed "Orijenta" i "Fijumane". Već va desetoj minute dobil san "črljeni kartun", ma ne od suca leh od mater ka me sterala z igrališća. Publika j' to pozdravila pljeskajuć kod da j' pal gol za Jugoslaviju. (...) Tako je moja nogometna karijera zavavek finila.

¹ *Ne pozabi napisat* (1989), u: *Litrati i užanci*, Ustanova I. M. Ronjgov, Viškovo, Ronjgi 1998.

Bekim Sejranović
(1972)

Nigdje, niotkuda*

Dom

Tog rujanskog sunčanog jutra dolazim u Bakar i dobivam smještaj u sobi s četiri željezna kreveta. Stari se opršta s upraviteljem koji se preziva Luburić i predaje marksizam. Govori mu neka samo javi ako bude bilo kakvih problema i dodaje:

– Ma htio sam ja njega u vojnu školu, ali ima ravne tabane, pa ga nisu primili.

Ja gledam u svoje cipele i osjećam nove ortopedske uloške u njima. Osjećam žuljeve na sredini stopala i neko stiskanje u grlu, u mošnjama, čini mi se da se neka hladna zmija penje uz moju kralježnicu, uz potiljak, osjećam da bih mogao zaplakati, ali ne od tuge, niti od straha što ostajem ovdje, ne, ne zato. Sve je to samo zbog srama, što sam tu, što sam uopće dospio ovamo, zbog toga što tu stojim sam i gledam svog starog kako priča sa zanosom, zbog hrpe novčanica koje mi je ostavio za džeparac i koje sad znojnim dlanom nervozno stišćem u džepu, zbog toga jer bahato govori kako se nada da neće biti problema zbog toga što sam ja Bosančeros, na što upravitelj izjavljuje da je i on sam Hercegovac i da to nije nikakav problem.

Sram me i dok se moj stari s nekom hladnom, hinjenom odlučnošću opršta sa mnom i govori mi fraze tipa „a sad pamet u glavu”, dok odlazi prema onom istom kamionetu u kojem trubi šofer Bato, dok mi maše rukom poput kakvog bega, nestajući iza zavoja u pravcu Jadranske magistrale.

Nisam se sramio toga što jesam, zbog nekakvih korijena, podrijetla, naglaska, vokabulara ili odjeće, nego zbog odbačenosti, osjećaja nedovoljnosti i nepripadnosti nikome i ničemu.

Potom odlazim u školu, okupljamo se u skupinama na školskom igralištu, dan je vjetrovit i sunčan, bura nanosi crni prah u oči, nastavnici glasno prozivaju imena, a učenici se svrstavaju u red. Ulazimo u učionicu, ja ne pričam ni sa kim, gledam u

* Profil, Zagreb 2008.

pod i razmišljam kamo da otpljunem taj garavi prah nepoznatog podrijetla koji mi se odnekud stvorio u ustima.

Razrednica nas poslije proziva, moraš ustati i reći gdje si završio osnovnu školu i s kakvim uspjehom. Svi su uglavnom iz Rijeke, a jedino sam ja smješten u domu. Kad je mene prozvala, ja potpuno neplanirano izmislim sebi novi identitet. Na loše odglumljenoj ekavici govorim da sam iz Beograda. Poslije sam to morao glumiti sljedeće četiri godine. Na kraju su me provalili i smijali su mi se zbog te laži, ali i ja sam se smijao njima jer sam ih vukao za nos tolike godine. Kao da je uopće ikog i bilo briga tko sam ja i otkuda sam i zašto došao ovamo. Zato se moja laž i održala tako dugo. Samo zato, a možda malo i zahvaljujući tome što sam igrom slučaja u domu dijelio sobu s dva brata iz Beograda i jednim potpunim, dibidus ludakom podrijetlom negdje iz okolice Kragujevca kojeg smo svi zvali Sveti Sava. Od njih sam naučio pričati "beogradski" i tako uzaludno zavaravao ljude, bez ikakvog pravog razloga i smisla. Jednostavno sam htio biti netko drugi, neki drugi ja, neki veći ja. A i bilo mi je zabavno, ako ćemo baš pravo.

Zapravo, kad malo bolje razmislim, vjerojatno su mnogi, bar oni malo promućurniji, ubrzo bili shvatili da nisam iz Beograda, ali ja jednostavno nisam htio odustati od te priče i stalno sam izmišljao nove i nove detalje, skupljao informacije od braće sa Zvezdare, naučio dijelove grada, glavne i sporedne ulice, izmišljao prijatelje i djevojke, izmišljao čitave događaje, životne priče mojih izmišljenih susjeda, njihove mane, navike njihovih kućnih ljubimaca, sise njihovih švalerki i sve to prepričavao na sve uvjerljivijem "beogradskom". Primjećivao sam ponekad i to kako mi se smiju u lice, ali nisam odustajao. Nisam imao zašto. Nije bilo razloga lagati, nije bilo razloga govoriti istinu. Nije imalo smisla živjeti, a ni umrijeti.

U tom domu bilo je pedesetak učenika koji su se mogli podijeliti na dvije vrste. Na one koji su bili iz okolice Rijeke i koji su tu živjeli od ponedjeljka uvečer do petka ujutro, i one druge koji su došli iz udaljenijih krajeva, koji su išli kući samo kad se dom zatvarao za zimske ili ljetne praznike i koji su tu dospjeli jer nisu imali drugdje.

U domu je bilo svega: krvavih tučnjava, maltretiranja mladih i slabijih, podjebavanja, cinkanja i zlobe, ali i druženja, pijanki, snifanja ljepila, dijeljenja hrane, pomaganja u učenju i bratimljenja. Novog upravitelja, koji je zamijenio Luburića, osobno sam krstio imenom "Terminator" jer je trenirao sve žive borilačke vještine i vježbao ih na nama. Poslije se pričalo da se na početku rata počeo baviti preprodajom oružja. Negdje u Lici nagazio je na minu i ostao bez jedne noge. Ne sjećam se točno koje.

Paranoya

(...)

Prvu smo probu bili održali kod Đure u večeraju, u njegovoj novoj zgradi u riječkom naselju Škurinje. Odmah smo napravili pet pjesama, imali smo malo pro-

blema s tekstovima, ali sve u svemu – stvari su bile gotove. Pred kraj probe došla je Đurina mama i donijela nam kriške kruha namazane Podravkinom kokošjom paštetom. Mi smo joj iz zahvalnosti htjeli odsvirati koncert, ali je Đuru bilo sram svirati pred svojom starom. Nepovratna šteta.

Na drugoj probi uletio nam je Đurin susjed Boško, koji je inače radio kao kontrolor u gradskim autobusima, i htio sjekinom razbiti Goranovo pojačalo.

Iz tog razloga selimo se u jednu garažu sklepanu od lima i uglavljenju među radničke barake u Bakru, ni dvjesto metara od koksare. Uz garažu je debelim lancem svezan jedan bijesan dukac, a tri metra dalje nalazi se svinjac s dvjema debelim krmačama. Zoki vježba bubnjeve lupajući palicama po njihovim debelim i mesnatim glavama. Tu radimo i naše prve demo snimke na jednom starom kasetofonu. Snimke su naročito vrijedne iz razloga što se cijelo vrijeme čuje zveket psećeg lanca, a pseto čitavo vrijeme laje poput ranjene zvijeri. Činilo se da mu je mikrofonija zadavala priličnu bol i davalo si je oduška bijesnim, bolnim zavijanjem.

Tada smo prvi put snimili i naš najveći hit, pjesmu s naslovom Tvoje meso. Glazbu za taj song smislio je Goran, dok su svi mislili da sam ja odgovoran za tekst. No, trebalo bi jednom za svagda reći istinu. Tekst je napisao Rale, moj najbolji prijatelj iz Brčkog. S njime sam se počeo družiti tek kada sam grad napustio, odnosno kada me stara poslala starom u Bosansku Gradišku, a druženje se nastavilo i kad sam otišao u Rijeku. Kada bih došao u posjet staroj ili majki i djedu za ljetne ili zimske praznike, družio sam se s Raletom i još nekolicinom pankera. Okupljali bismo se u ljetnoj kuhinji, odnosno mutvaku, gdje sam nekad živio zajedno sa svojim roditeljima, i tu smo slušali punk i hardcore, pisali pjesme, raspravljali o književnosti, filozofiji, djevojkama, životu i smrti i opijali se do besvijesti. Jednom je tako Rale došao držeći u jednoj ruci list na kojem je grafitnom olovkom bio ispisan, te ispravljan, tekst pjesme, a u drugoj bocu vina "Ždrepcjeva krv". Ja nisam odmah prepoznao vrijednost tog teksta, ali sam ga ipak, vrativši se u Rijeku, pokazao Koletu i njemu se svidjelo. Slagao sam mu da je to moj tekst i on je bio zadivljen. Poslije je tražio da napišem još koji tekst, što sam ja i pokušavao dajući sve od sebe, ali bez nekog većeg uspjeha.

Kada bih Raletu puštao snimke iz garaže u Bakru ili s nekog od koncerata na kojima smo svirali tu pjesmu, moglo se vidjeti da je bio zadovoljan. Nikad mu nisam rekao da sam mu ukrao pjesmu i okitio se njegovim perjem.

"Paranoya" nije dugo trajala. Bio je to kraj osamdesetih, a u Rijeci je sviralo na desetke bendova. Bend bi odsvirao par koncerata i onda bi se raspao. Zatim bi se osnivao novi i opet koncert-dva u Omladinskom klubu "Ivo Lola Ribar", poznatijem pod imenom "Palach". Najveći domet bio je pobijediti na "Gitarijadi" ili na čuvenom „Ri-Rocku", ali dalje od toga nije se ni moglo, niti je to nama uopće bilo potrebno. Mi smo nastupili na "Gitarijadi" 1989., naravno, očekujući pobjedu. No, zauzeli smo tek 21. mjesto od 24 benda. Spomenuli su nas u omladinskom listu "Val" i napisali da smo bili iznenađenje večeri, ma što to značilo. Taj kratki

članak čuvali smo mjesecima, iščitavali ga i pokazivali djevojčicama dok smo neumorno ispijali boce vina u lokalnom bočalištu na Krimeji.

Nekad mi se činilo da bi se o tim godinama mogao ispisati čitav roman, a sada je ostalo samo par slika, zamućenih i nestvarnih. Kole ispija tri jajeta prije prvog koncerta ne bi li mu glas bio bolji, Đuro proljeva bocu bijelog domaćeg vina po pojačalu i nestaje struje u cijelom lokalnu, nekoj rupi na otoku Krku. Zimska noć provedena na jednoj autobusnoj stanici u Istri, nakon koncerta u Domu kulture u Nedeščini. Ujutro napokon dolazi autobus za Rijeku, ulazimo smrznuti, mamurni i zgužvani. Ne uspijevamo čak ni reći kamo idemo, a vozač nam iz sažaljenja ne naplaćuje karte.

(...)

Kamov

Noću nisam mogao spavati pa bih izlazio i šetao pustim gradom. Hodajući, ponekad sam razmišljao o protekloj godini na ledenom otoku S., o tome što me odvelo tamo, a što vratilo ovamo, u ovaj grad za koji sam nekad mislio da je moj. To je grad u kojem sam se prvi put zaljubio, prvi put napio, prvi put zapalio džoint, prvi put vodio ljubav, napisao prvu pjesmu, prvi put svirao u bendu. To je također grad u kojem sam prvi put bio legitimiran, uhapšen, izbačen s fakulteta, šikaniran, pretučen. To je grad iz kojeg sam spuštene guzice, poput hijene, morao bježati. A, ipak, sada je to samo pustinja, ledenija i beživotnija od bijele pustinje otoka S.

Jedne sam noći izašao iz hotela na prostrani i široki most preko Rječine. Tu je nekad bila granica između Italije i Kraljevine Jugoslavije, tu je grad bio podijeljen na zapadni i istočni, Fiume i Sušak. Sada ta podjela izgleda čudna i neprirodna, ali vjerojatno je nekad bilo drukčije. Kao što je nekada, kada se u nižim razredima škole učilo kako su južnoslavenske zemlje i narodi bili podijeljeni i kako su međusobno ratovali, i ta činjenica zvučala daleko i arhaično. Ali čini se da se čovjek na sve navikne, čovjek sve pretrpi, preživi, nada se, sve nekako nadjebe i onda opet, hvala Bogu, umre.

Izašao sam i uputio se prema kipu Janka Polića Kamova koji se nonšalantno naslonio na ogradu mosta, kao da baš mene čeka. I ja sam se pored njega naslonio na ogradu, izvadio cigaretu, zapalio, puhnuo dim u Kamovljevo predimenzionirano lice. On šuti i gleda nekamo neodređeno u stranu. Kao da se srami što me poznaje, kao da mu smetam u ovo rujansko gluho doba noći. Ispod nas protječe začuđujuće bistra rijeka, nosi snove, komadiće nade, raspolučene sudbine, zgažene živote, prerane, anonimne smrti u tuđini. Ispod gude nedorečeni stihovi, silovane rime, bolno pokidane pjesme, prekasno objavljeni i nikad shvaćeni romani, podcijenjene pripovijetke. Ispod mosta Rječina nanosi Psovku, Ištibanu hartiju, Isušenu kaljužu, Žalost i Smrt.

(...)

Nigdje, niotkuda

Već dva dana pokušavam napustiti sobu broj 414 Hotela Kontinental u Rijeci. Sprečava me neobjašnjiv strah od izlaska među ljude, van, na svjetlost dana, a tjera teško opisiva tjeskoba, želja za promjenom, žudnja za bilo čim drugačijim, možda čak težnja k smrću. Strpljivo čekam da tjeskoba svlada strah, gledam u svoj ruksak, zamišljam kako ću izaći iz sobe, sići do recepcije i platiti račun, zakoračiti van iz hotela, posljednji put prijeći preko riječkog korza, doći na autobusni kolodvor i sjesti u autobus za Zagreb, zatim dalje u Brčko i onda...

Sve podsjeća na odlazak prije osam godina. Jedino je ruksak koji sad nosim nešto veći. Ali osjećaj konačnog odlaska je sličan, iako ovaj put svjesniji: opraštanje od ulica ovog grada, otkidanje od nečega za što sam mislio da ima veze sa mnom, očekivanje nečeg novog, neizvjesnost, želja da sve ovo svrši, da se riješiš kostiju, kože, dlaka na prsima, da te prevelike oči ispadnu iz duplji, želja da zaboraviš očajničku potrebu za ljubavlju, tu prokletu glad za ljubavlju što uništava, ljubavlju koja košta i zahtijeva više nego što tvoja misao može i naslutiti i koja ti na kraju skrši kralježnicu i pretvori te u crva. A opet, ako nisi spreman za tu i takvu ljubav, ne vrijedi ti ni živjeti.

Umjesto da odem ravno do kolodvora, nađem se na tržnici, riječkom placu. Oblačno je jutro prvog dana listopada, ljudi se sporo kreću, pričaju, žamore, cjenkaju, svađaju, podvaljuju jedni drugima. Jedna grupica neobrijanih i sažvakanih sredovječnih muškaraca predano ispija svoju prvu jutarnju bocu vina. Sve je isto, kao da nikad nisam ni otišao, kao da nikad nisam ni bio tu. Stanem ispred jedne tezge s jabukama, kruškama i groždem. Mrk i brkat muškarac, s velikim trbuhom, napadno ukazuje na svoje proizvode. Kraj njegova štanda par Roma, on malen i nabijen, ona lijepa, krupnih, smeđih očiju i bujnih i okruglih grudi. Deru se koliko im glasne žice i ušni bubnjići mušterija mogu podnijeti, nude spavačice, superljepilo i čokoladu s rižom. Iznad njihovih glava na četvrtom katu nalazi se balkon moje nekadašnje gazdarice Silvije. Balkon izgleda beživotno i napušteno.

Na tom balkonu posljednji sam put bio trideset i prvog srpnja tisuću devetsto devedeset i treće. Dan ranije bila me nazvala tetka Zika, sestra moje stare, i rekla da dođem u Zagreb. Ona je radila za nekakvu humanitarnu organizaciju i bila je jedina osoba koja mi je eventualno mogla pomoći. Ona je pomogla i staroj da ode za Maleziju. Već mi je bila nudila da idem za Njemačku, no ja nisam htio ili, bolje rečeno, nisam se usuđivao. Nisam želio otići nikamo, ali nakon posljednjeg hapšenja bilo je očito da više nisam mogao ni ostati. Došao sam na balkon da pokupim rublje koje se sušilo, ali uzeo sam samo bokserice i jednu majicu. Još nisam bio vjerovao da je taj odlazak u Zagreb zbilja bio odlazak. Naivno sam se nadao da ću u Zagrebu provesti par dana dok mi tetka ne sredi papire, možda nekakvu dozvolu boravka, domovnicu ili bar bosanske papire, bilo što, samo da mogu nešto pokazati kada me zaustavi policija. Nisam ni Silviji mogao reći da odlazim zauvijek, jer nisam imao novca da platim stan, a već sam joj dugovao za mjesec srpanj. Sve je

izgledalo još nestvarnije jer sam posljednjih tjedan dana bio proveo u Jadranovu, malom primorskom mjestu tridesetak kilometara južno od Rijeke, s dvojicom prijatelja, Sašom i Hamidom. Tamo su se svi ti problemi činili dalekima, bilo je ljeto, a sunce i more nisu pitali za papire, podrijetlo ni vjeroispovijed.

Saša je bio pisac, imao je velik nos i nisam siguran je li ikad išta objavio. Bio je pola Srbin, pola Hrvat, i u to se vrijeme krio od vojne policije da ga ne mobiliziraju i ne pošalju na frontu. Najprije je bio prestao jesti meso, zatim jaja i mliječne proizvode. Potom je prestao jesti i povrće. Već tada, tog posljednjeg tjedna mjeseca srpnja devedeset i treće, koji smo proveli u kući jedne naše prijateljice, kupajući se i sunčajući, on je jeo samo bobice borovnice, ribiza i kupine. Poslije je potpuno prestao jesti. Krajem devedesetih umro je u bolnici od anoreksije.

Hamid je bio pola Hrvat, pola Sudanac. Otac mu je bio došao na studije u Jugoslaviju, oženio se, dobio njega, razveo se i vratio u Sudan. Hamid je ostao i liječio svoju krizu identiteta alkoholom i nesretnim ljubavima. Pričao je čakavski, pio bevandu i nije vjerovao u Boga. Sredinom devedesetih u par navrata odlazio je u Sudan, i svaki se put vraćao još nesretniji, mršaviji i pijaniji.

Nenad Stipanić
(1973)

Sprinteri u labirintu*

Neki drugi svijet

Prije otprilike dva mjeseca došao sam u Rijeku. Tražio sam danima sobu, ne skuplju od 80 DEM, s obzirom na to da sam u džepu imao oko 100 DEM i nisam imao nikakav posao. Stoga mi je bilo izuzetno važno da taj prvi mjesec iznajmim sobu za 80, a 20 preostalih rasporedim za hranu. Sa sobom, išla je i mogućnost da nađem posao, jer ona je neophodna za zapošljavanje – svi se klone i gnušaju onoga tko miriše na ulicu. Naravno, iz istog razloga, zbog mirisa ulice, danima nisam mogao naći sobu, premda sam povremeno naletio na odgovarajuću cijenu. Spavao sam danju, kad je toplije, u parku, a noć provodio muvajući se po caffeu na autobusnoj stanici koji radi cijelu noć i nekakva je vrsta sabirališta svega onog što se tako mistično imenuje polusvijetom. Stare, propale štajgerice, lopovi na zalasku karijere, ostarjeli štemeri, beskućnici, izbjeglice iz Bosne i pravi raritet, poneki putnik čiji autobus, u koji presjeda, dolazi u gluho nedoba. Naravno, više puta u noći navrati i policija na kavu i konjačić, pregleda nekoliko osobnih, priprijeti nekolicini pijanaca i namigne kakvoj mlađoj Ciganki koja je s cijenom od 40 DEM na sat uglavnom nedostižan san toj bratiji oko nje.

Mojih kod strica ugojenih 90 kg brzo je spalo na manekenskih 78. I ova oronula soba, kao iz Olivera Twista, s vlažnim mrljama i raspadnutim zidovima, s još za talijanske vladavine Rijekom postavljenim tapetama, trebala je biti moj spas. Moj Cape Kennedy, baza za velike korake. Napuklo ogledalo u okviru od drvenih letvica, divovski rasklimani ormar i dva starinska kreveta što ih razdvaja noćni ormarić bili su joj namještaj. Grijanje, naravno, ne treba ni spominjati, no zato je prozračnost bila fantastična, zahvaljujući razbijenom staklu u donjem desnom uglu prozora (na moju je inicijativu ta rupa kasnije, kad smo skupili za ljepljivu traku, začepljena). Sve u svemu, da je izbaciti noćni ormarić i spojiti krevete, zvala bi se: “soba za mladence” u hotelu “Ubožnica”.

* Naklada MD, Zagreb 2005.

Iznajmila mi ju je stara i ružna gospođa koju je od zadnjeg stadija Alzenhajmera čuvala još jedino natprirodna volja za novcem. Zacijelo je stara 600 godina i ima milijune i neće nikada umrijeti, već će kao ukleti Holandez vječno ploviti od zapečka u kuhinji do WC-a i jedanput mjesečno do nas, da nam sa srdžbom ukletih kaže: Dajte mi moje novce.

Kuhinju i kupaonicu nisam mogao koristiti, ali mi je velikodušno rekla da mogu kad god hoću u WC i da tamo, kao da je to neki izuzetan luksuz, ima čak i lavabo. Nagnula se i u povjerenju mi, gledajući me ispod oka, rekla da ona stara što iznajmljuje iznad ne da u WC pa podstanari moraju trčati u gostionicu. No, nije mi rekla da imam cimera. Otkrio sam to sam kad sam se te večeri vratio u sobu. Na jednom od kreveta u polusjedećem položaju bilo je staro bradato stvorenje nalik ćelavom Karlu Marxu. Na podu su uredno složene ležale izlizane traperice i smeđa kožna jakna. Podalje, s posebnom su čašću bile položene čizme, najčudnije koje sam dotad vidio, prepune brazda, rezbarija, zakovica, nekakvih naknadno dodanih bijelih vijuga i s, naravno, dugim, špicastim vrhovima. Moglo bi se reći ko Harley kakva starog ljubitelja, prepun dodatne opreme. Upoznali smo se škrto izmjenjujući nekoliko uobičajenih fraza i pomalo se srameći, skinuli se i brzo zavukli u krevete. Tu prvu noć nisam mogao oka sklopiti. Čim bih počeo padati u prvi san, pred oči bi mi iskrsnula bradata sjenka na zidu s velikim mesarskim nožem u ruci. I što je noć više odmicala, sve fantastičniji i strašniji prizori odvijali su se u mom iscrpljenom umu. Zaspao sam tek pred jutro i probudio se oko podne presretan što sam živ dočekao još jedan dan. No, kako sam kasnije otkrio, ni on nije spavao bolje: sličio sam mu na poremećenog klinca koji samo šuti i zagonetno ispod oka zirkna na ljude oko sebe, kulturno kaže "dobar dan" i "doviđenja", a onda bezrazložno pobije sve oko sebe, ubije se i iza njega ostane samo naslov: Ubojica tajnu o pokolju odnio u grob.

Kasnije smo se obojica smijali toj prvoj zajedničkoj noći i tome da nismo opazili da obojica izgledamo ljudi da bismo to mogli stvarno i biti. To je bila jedna od mojih prvih lekcija u životu o razlikovanju čudaka i ludaka. A Brada je bio svakako čudak, no najbezopasnije stvorenje na svijetu, izuzetno senzibilan i povučen u svoj čudnovati svijet, koji sam polako otkrivao.

Tko sam ja?

Ja sam, nažalost, prerano odrasli dvadesetogodišnjak. Stjecajem nesretnih okolnosti odrastao sam sa stricem i već se dobrih četiri godine potucam diljem lijepje naše s pokojim izletom u inozemstvo. Dakako, potpuno neuspješno. Svugdje sam se okušavao, želio sam postati boksač, ali premda mi je dobro išlo, neslavno je završilo. Šaka zdrobljena u uličnoj tučnjavi zapečatila mi je karijeru. Želio sam biti slikar, no nekako sam zaključio da baš i nemam previše talenta za slikara. Pomalo i pišem, no sumnjam da će i od toga išta biti. To je sve ono što sam želio, ali sve ono što sam radio bilo je nešto sasvim drugo. Glupi poslovi da se preživi. Klupice u

parku i vlažne sobice su mi dom, a pošteno se najedem tek kad odem do strica i to ako ga uspijem probuditi iz alkoholne kome.

Svi se čude mom optimizmu, naročito nakon prošlog ljeta, kad sam uletio u takvo sranje da sam jedva ostao živ. Baš nedavno, jedan mi je prijatelj rekao: Koji si kurac ti optimist?! Pa barem ti nemaš nikakve perspektive...

A ja sada samo želim dočekati ljeto, jer jebena je zima siromaha.

Brada je na neki način slično tretirao godišnja doba, naravno, na samo njemu svojstven način. Zimu je provodio u hibernaciji. Obilato se koristio blagodatima zakona o očuvanju energije (energija može prelaziti iz jednog oblika u drugi, ali ne može nestati) i Brada je stoga cijele dane ležao u krevetu pod hrpom krpa i pokrivača ne dopuštajući svojoj energiji da (to su njegove riječi) umjesto da održava i pokreće njegove vitalne organe, ode na nepotrebno zagrijavanje ili kretanje. Jer, on ima za plaćanje sobe do proljeća, ali nema za hranu, osim za bocu vina od tri kune dnevno (tom je vinu na etiketi pisalo samo VINO) i jedan kruh tjedno, što je dovoljno za život u hibernaciji ali ne i za bilo kakve druge aktivnosti. Dopuštao si je šetnju oko zgrade rano ujutro zbog cirkulacije i to je bilo sve do proljeća, kad grane sunce i započnu građevinski radovi. Tad započinje sa sve dužim šetnjama i laganim razgibavanjem, priprema se za zidarije, na kojima će sve do kasne jeseni zarađivati novac, uživati u vinima koja imaju čak i neko ime u pravoj hrani, ali uštedjeti i za tri-četiri mjeseca zimske hibernacije.

Mene ni najmanje nije zaintrigirao takav pristup. Ja nisam bio baš raspoložen za fotosintezu, ja sam želio biti jedan od onih snobova (u to vrijeme još nisam znao što su to stvarno snobovi) i spavati u pravom stanu s centralnim i televizorom, kompjutorom, videom i dakako, kupaonicom – tom vječnom čežnjom svih litalica. To bi bio život. Pola bih dana provodio na faksu, ustvari u kafiću pored, a drugu bih polovicu proveo na kavama, zapleten u različite ljubavne sapunice.

– Bit će, bit će svega, samo treba dočekati ljeto... – stalno se hrabrim. Prošli sam vikend sprašio čak dvanaest kuna i popio četiri boce Bradina vina. Jedva sam ostao živ, jer već i samo kušanje je opasno, a četiri boce... Ponekad mislim da Bog sa mnom nešto namjerava kad me toliko iskušava i kažnjava, a opet drži na životu. I oko sebe stalno osjećam prisutnost anđela. Lijeva cipela je moj zli anđeo što me muči, to znam, no nikako ne mogu otkriti onoga dobrog.

Ubrzo po dolasku u sobu posrećilo mi se i našao sam posao u zaštitarskoj tvrtki. Otad sam provodio bezlične dane i noći u ružnoj, crnoj uniformi na portirnici, jedne isto tako ružne državne firme u beskonačnoj depresiji koju su nakratko razbijala jedino jutro. Pogađate? Komadi! S čežnjom ću uzdahnuli i reći: A kako je samo krasnih djevojaka bilo u firmi... Neke rasne, raskošnih dimenzija, zavodljivih pokreta, ženstvene, neke nalik djevojčicama, visoke, vitke, božanstvenih crta lica, nalik plahim srnama, neke su bile manje predivne no zato ništa manje zamamne jer sam zagorio i bio spreman "opalit i muhu u letu". Uzdisao sam svaki dan kad

bih im ujutro dijelio ključeve od kancelarija. Tako sam se lijepo i ugodno osjećao opijen mirisima njihovih parfema i sjajne meke kože, što me kao strujni udar tresla svaki put kada bi nam se ruke dodirnule prilikom predaje ključeva, krv mi je brizgala kao bujica samo u dva smjera – u glavu i u kurac, prijeteci da dovede srce u apstinencijsku krizu. Nisam u tim trenucima kurac ispuštao iz ruke, držeći ga lijevom rukom kroz probušeni džep hlača.

Nisam se nikako usuđivao neku od tih krasotica pozvati na spoj. Nije da me bilo strah odbijanja, primjećivao sam da me poneke zavodnički odmjere ili dobace dvosmislenu šalu, već zbog, vjerojatno će sad to zvučati glupo i banalno, ali mene je u to vrijeme demonski opsjedalo, moje lijeve cipele. Financijske teškoće najteže su mi pogodile obuću, imao sam samo taj par cipela već dosta dugo i dok se desna cipela držala kako-tako, lijeva je bila u potpunom raspadu. Don je bio potpuno otpao pa sam ga čavlima prikucao uz cipelu, no kad bi se od hodanja rupe razmrdale, ponovo bi počeo ispadati. Morao sam hodati na poseban način, pritiskujući, svaki put kad bih spuštao nogu, što čvršće tlo i potom polako, polako nogu dizao i brzo ponovo spuštao, pritišćući iznova jako na kraju.

Ribarske izreke¹

Puše bura i burin,
oženil se j' Mićulin,
za Mariju udovicu,
da njoj puše va guzicu.²

Va Senje se j' bura rodila,
V Reke se krstila,
A va Trste se j' ženila.³

U Rijeci se bura rodila,
u Senju je cvjetala,
a u Trstu je završila.⁴

Va Senje se j' bura rodila,
v Rike se j' ženila,
a va Trste je umrla.⁵

¹ Sve su izreke preuzete iz: Ivan Jurković, *Ribarija, petljarija*, Naklada Benja, Rijeka 1997.

² Ribarska izreka.

³ Govore žitelji s područja Halubja kraj Rijeke.

⁴ Govore Riječani.

⁵ Govore Sušačani.

Snuff film*

Rijeka

Je li vam išta palo na pamet (nadam se ne balkon ili neki drugi dio spomenute, "legendarne" zgrade u Čandekovoj, odnosno, kako je ja zovem, Čandrkalovoj, tu istu je Božo Bager, nekadašnji ministar nekadašnje vlade, onog poznatog političkog grupnjaka, htio srušiti, komplet. Dopizdilo mu valjda od silnih primjedbi stanara, koji su se žalili na urušavajući neboder, i nemoći gradskih otaca: love nema, lova treba – a ljuti Božo lovu ne da, i što onda? Ruši zgradu, tako da neće predstavljati opasnost za stanare što u njoj žive i za prolaznike... Taj rušilački plan, hvala Logici, nije usvojen, dapače obećana je sanacija, skupilo se love...) kad spomenuh Rijeku? Grad Rijeku? Luku našu? Tugu lučku, našu? Tugu žuljavih ruku, što su marljivo radile i svoje molitve upućivale nebu, ono im bar nije slalo uputnice s rokom kad se račun treba platiti ili će pravni poredak efikasno proraditi, niti raznorazne oslobodioce, potkovane ideologijom. Nebo je šutjelo i radilo svoje – i oni su, taj prezreni, potplaćeni sloj, taj isti koji će sutra, ako treba, goloruk na tenkove, koji će se odreći i budućnosti, a prekосуtra će ga strpati u zatvor jer se zamjerio nekom birokratu – pitanje, na koje, bit ću iskren, niti nisam očekivao odgovor, pretvorilo se u kuknjavu, jebi ga, zato ću sad spomenuti, to sam htio odmah na početku ali se otelo kontroli i razvezalo, samo od sebe – Igora Večerinu – suvremenog riječkog pjesnika, urbanog, rekli bi, ali se ta riječ toliko izlizala od uporabe i zlouporabe da je izgubila svrhu, i prepisat ću na ovom svečanom mjestu njegovu pjesmu, iz zbirke Gruv. Zašto? Zato, jer sam sentimentaln i čudan, usput, ali to nema veze ni s Večerinom ni njegovom poezijom, a najmanje s gradom u kojem živim, to je jednostavno moja bit, a ta moja čudnost od osobe promatrala je svojim frustriranim i pijano-trijeznim očima Igorove riječi i vidjela dijelove, zakutke grada koje ili nisam mogao ili nisam želio vidjeti.

* Zigo, Rijeka 2005.

Evo ih: Rijeka teče: Sedam zastava Sada kad gledam, zaista samo nisu one zakucane o stijeg one su nabodene na koplja koje čeka još Još, još znakova i barjaka mi dajte da ispljunem i zadnje skrupule i ćelave političare iz svoje utrobe da očistim srce i blus kojim tečem Poruše li se svi neboderi i stanu svi zupčanici, isperu se ulje nikad ovdje neće biti motika ni polje tu je Urbs izronio iz magme ljudski duh za vijekove da udahne Od klošara do umjetnika, muda velika sto kilometara od maskiranog Agrama Sistematski se dodvorava Sistematski se propada Sve što teče – mogućnost izbora U glavi nijedan od svih tih u ustima jezika riječ krepava, bludnica izbezumljena U glavi zdrav čovjek – pjesnik ubica Razvaljena dama, od Bakra do Lovrana od Cinka do Žive, tekuće gradske mašine što sve je velike sama protjerala, zna kurva za toplu ljubav iz daljine Tako milo svine glavu za izgubljene povratnike To je reski psiho za sve nepomične Za ručak, povijesni ručak, ona, servira doručak, urbanu maneštru i sebe kao stručak Za sve vijekove, sve što traži: Razmakni usne, zategni ih za uši lagano odškrini zube da ugrizeš sumnje u nju da i ne znaš da se smiješ tako zbunjen od te lude režije riječke tragikomedije

točka

(...)

Tumaranje

tumaranje po slovima postanka

vraćanje natrag

sve do A

do Abela, do zločina, do krvi njegove, što urla ispod zemlje, tražeći pravdu

do slova K

K kao Kain, ubojica (gdje ti je brat Kaine? – pitao je bog...)

K kao Kamov, Noin sin, koji je odbio gledati golotinju vlastitih roditelja...

Kamov

Janko Polić Kamov

Kad govorim o gradu Rijeci, normalno je, moram govoriti, pisati o njemu. Pisali su i drugi – oni koji ga nisu shvaćali za života ni poslije njegove smrti – no morali su osjetiti bijes, energiju – da, i ljubav što je izbijala iz njegovih napisanih riječi, divljih rečenica – oni koji su ga pokušavali shvatiti, pokušavajući kroz umjetnički proces dati svoj obol društvu, pružiti ruke prema prošlim vremenima, vratiti zaboravljene, a tako i uklete pisce, tako i Kamova. Pisao je Slobodan Šnajder (dramski pisac i kolumnist Novog lista), napisao: "Kamov – smrtopis", a legendarni Branko Brezovec uprizorio je njegov komad kao mjuzikl i – vidjelo se – oduševio publiku. Premda, gundanja je bilo, što je i normalno...

Čujem vas, uvaženi gospodine Ljubo Wiesneru:

Janko Polić – sad se to smije reći – bio je najstrašnji pjesnik hrvatski i ujedno najsocijalniji kojega smo imali. On nije štovao dogmu i bio je buntovnik neizlječivo. Njegova poezija nije bila u smislu profesionalne teorije koja osjećaj mjeri toplomjerom, oblik stiha okretom šestara. Njegov navalni ritam, njegova harmonija, isto tako nekorektna koliko je bila bučna, učiniše umjetnost njegovu oruđem polemike. On je bio pjesnik Psovke. Ne laska se tu, ne miluju se živci, ne čini se da plaćete od nježnosti; sprda se, psuje, zaglušuje. Ne pjeva se tu; siluje se hartija, čuška se, udara, kriči iz cijelih pluća, galamom jednog orkestra zaglušenog; orkestar je uzeo razvoj nečuvan i nadvikao sve svojim strahovitim glasovima i čini se da je stvoren da bude izrazom groznica i zabuna vijeka bolesnog, koje nas prožduru.

Tumaranje

tumaram po vlastitom tekstu; vi, znanja željni, sigurno očekujete pametan tekst i faktografske podatke koji će učenicima dobro poslužiti kad budu govorili o Rijeci i o Kamovu, no toga tu, vidjet ćete, nema – tražite sami, ja evo slobodno tumaram...

izvolite gospodine Auguste Cesarec: ...pjesnik-revolucionar... prerano umrli Janko Polić Kamov. Ustanak, protest, negodovanje koje je buktalo u ognju njegova temperamenta – takva je bila njegova poezija. Bilo je to u vrijeme krize koja je pratila aneksiju Bosne, kada je naša krupna buržoazija svim silama, iako prigušena austrougarskim imperijalizmom, težila prijelazu od sitnoburžoaskog feudalno-agrarnog ustrojstva zemlje industrijskom ustrojstvu velikih gradova. Ta težnja buržoazije odgovarala je težnjama Polića, čiji je puls mogao normalno kucati tek u ritmu velikog grada (Polić je vrlo mnogo putovao, naročito po Italiji). Međutim, Polić je bio buntovan i, može se reći, odveć apolitičan, a da bi se mogao solidarizirati s buržoazijom. Istina, on se nije nalazio u redovima tad već prilično snažnog proleterskog pokreta; najbolje bi ga bilo nazivati anarhistom. Njegovo umjetničko stvaralaštvo, koje je našlo izraz u dramama, romanima, pjesmama i feljtonima, moglo bi se usporediti s futurizmom koji se kasnije pojavio u Italiji. Neki od talijanskih futurista smatraju ga umjetnikom koji im je vrlo blizak. (...)

Tumaranje

hotel Kontinental, prostor ispred – legendarni Kont – prostor gdje su se okupljali mladi, nekad, ona pankersko-novovalna generacija – sada mularija skejta, rulja uživa (?) u ugostiteljskoj ponudi – a naslonjen na ogradu mosta stoji on, Kamov, mlad i buntovan, zagledan negdje...

postavili mu spomenik, premda se futuristima ne dižu spomenici; futuristi spomenike dižu u zrak, kužite?

Gradske, državne strukture stalno misle, ako će odavati priznanja zaslužnima – RETRO – osigurat će sebi mjesto u povijesti – njima je sadašnjost tek norma i lova koju zarade – ne misle oni o umjetnicima danas, nego o onima prije, mrtvima i pokopanima; uostalom, tako im je najbolje, s mrtvima se ne moraju slagati, mrtvi ne govore niti ih moraju razumjeti, a najmanje im moraju davati lovu – što će im; nad mrtvima je najbolje brbljati, trudeći se ostaviti što bolji dojam na šire mase i

bolje se pozicionirati... današnje umjetnike ko jebe, osim ako sami nisu politikanti i ne zajebavaju previše sa svojom ...um... umje??... umjetnošću...

Digli Pjesniku spomenik i on stoji, sad su mirni, brinu oni o baštini, no što je sa Živom Kamovljevom Rijeci? –

(...)

Tumaranje

sad ne želim patetiku ni melankoliju, želim buku

Sjećam se onih dana u Zagrebu (u vojsci) kada sam čitao Kamovljevu poeziju i kako mi je odgovarala

čudite se?

(...)

Svaki ulazak u klub Palach je svečanost, ritual, kao i prijašnji, kada sam odlazio na već spomenute koncerte, ali i izložbe, performanse, moglo se tu kupiti knjiga, kazeta, ploča... eeee, kad već brijem po jebenoj nostalgiji, spomenut ću i ovo: zamišljam 90-e, stari ulaz u Palach, jutarnji sati, dakle, ulaz se ne plaća i nema onih bildera na vratima: lijevo se nalazi Palach, a desno od ulaza bila je nekakva birtijica – cugao sam i tu, premda nije bilo jeftino, premda je i to bila rupa, no tu nije zalazila većina "Penzijine" klijentele – tu se muvala radnička klasa, koja je stalno nešto muljala, dogovarala poslove, proslavljala poslovne uspjehe, žalila se na neuspjehe i vječno žurila, dakako, žurila bi poslije obavljenog rituala, ispijanja voljene cuge – e, tu bih znao upasti, kad bih imao love, sjeo bih ponosno na ono sranje od klupe tj. za neki od stolova, čekao da se konobar udostoji doći – i naručio bih – o jea – nekad bih znao naručiti i pizzu, ne biste vjerovali i toga je bilo u toj rupici, dakako, ništa od toga ako je konobar loše volje ili ako mu se žuri... simpatična rupica i te klupetine, kao da si u vlaku i putuješ negdje, a da sam putovao – to je sigurno, pogotovo nakon gutljaja hladne jutarnje pive; jutrima su bile matineje, sjećam se, ulaz u Palach se nije naplaćivao – ja bih sjedio u toj rupici, nasuprot, i putovao ravno u zemlju Utopiju...

Svaki ulazak u klub Palach je svečanost. Sada je preuređen i ulaz mu se nalazi do Riječke banke (pardon, Erste... i neznamkakodaljebitnodajenanjemačkom) i proširio se na onu prije spomenutu birtiju, gdje bih znao žderati pizzu, još su mi uvijek u nozdrvama ti mirisi, ne biste vjerovali, od nje više ni traga, ni glasa: ko da je nikad nije bilo, nje ni onih klupetina na kojima sam obuzet putovao u zemlju Utopiju, sad je to jedan veći klub, veći nego prije – ali nema koncerata, jebi ga, može se on proširiti i na cijelu zgradu, upasti i u susjedni klub i u tu banku, nasuprot – Koja Se Nekad Zvala Riječka I Svojedobno Su Srali Da Joj Neće Mijenjati Ime, Jer Je Simbol Rijeke – Ali Svejedno Jesu – Jebeno Je Pamćenje Još Su Jebenija Obećanja – džaba sve kad NEMA KONCERATA – jedino Čarli održava dobar duh Palacha, inače bi bio ko i ostale birtije, a to sasvim sigurno nije zaslužio.

Kim Cuculić
(1972)

Rika treba novog Adamića¹

Jutra se va Muzeju grada Rike otpira vela izložba posvećena Andriji Ljudevitu Adamiću, ku bi moral pogljetat saki Rečan i onaj ki se tako čuti. Izložba ni važna leh zbog Adamića najvećeg poslovnog genija ča ga j' Rika ikad imela, nego i radi toga ča će izložba pokazat daj' Rika nekad bila pravi europski grad. Danaska kad bi tako silno oteli da nas zamu va Europu, to se baš i ne more reć, aš je grad na sakon planu doživjel degradaciju. Za razliku od toga, va Adamićevo vrime, krajen 18. i početkon 19. stolića, grad je živel punon paron, a jedan od oneh ki su ga vukli naprvo bil je uprav Adamić. Kuliko j' toga on puščal zad sebe govori bilješka jednog engleskog putopisca ki j' o Rike pisal ovako:

"Grad ima mnogo lijepih ulica i mnoštvo krasnih zdanja od kojih među prvima: kazalište. Ako upitate tko ga je konstruirao, odgovor je: gospodin Adamić. Tko je izgradio ostale lijepe građevine? Gospodin Adamić. Tko je zasadio ono mnoštvo zelenila, tko je projektirao ove lijepe puteve, tko ove lijepe obale, tko je sagradio ove lijepe velike kuće? Dobit ćete samo jedan odgovor: gospodin Adamić. Bio sam u srdačnim odnosima s tim čovjekom velikog duba. Njegova izvanredna poslovna sreća nije utjecala na smanjenje njegovog angažmana u stvarima od općeg interesa niti umanjila velike inicijative."

Ovaj citat jako j' važan, aš pokazuje da Adamić ni zgrtal imetak leh kot današnji tajkuni, nego j' svoji soldo ulagal i za opće dobro grada. Va usporedbe z današnjim poduzetnicimi, ki se kad čuju besedu kultura čapaju za pištolu, Adamić je o svojen trošku dal izgradit teatar, ki j' imel kasino i kavanu a on sâm osnoval je i kazališni orkestar i glazbenu školu. Danaska j' siucija takova da naši domaći bogatuni leh ulažu va kafici i trgovački centri, dok ih za kulturu baš briga, a va teatar se dojdu pokazat leh ako njin neki pokloni biljet. Adamić se jednako uspješno bavil i pulitikun. Bil je prvi rečki kozmopolit i značajan diplomat, pa j' tako jedno vrime bil engleski konzul, a sa zahtjevima za gradnju luke i ceste od Rijeke do Trsta probil se i do austrijskog cara. Adamić je posloval i z Francuzimi i z Englezimi, a imel je svoje filijale na Malti i Tunisu. Iako j' bil običan pučanin, govoril je čak šest zajiki - hrvački, talijanski, francuski, njemački, engleski i latinski! Kad se to pobrojimo, moremo zaključit da nan danaska, ne leh v Rike nego va celoj Hrvačkoj, fali jedan takov ki bi bil idealan za pregovore z Europskon unijon, a šegav i spretan kakov je bil vjerojatno bi rešil i problem generala Gotovine. Ča se tiče Rike, čovik kalibra kakov je bil Adamić već se dugo ni rodil i bojim se da ni neće tako skoro. Danaska Rika leh more živet na toj staroj slave, a kad va nju dojde neki strani putopisac moć će leh postavit pitanja: Zač va rečkoj luci nima vapori? Ki je zaprl Harteru i Torpedo? Ki j' uništil "Viktor Lenac"? Ki se domislel stavit teatar pod hipoteku i zač va njemu kanta Severina? Ki j' otprl tuliki kafici i trgovački centri? Zač Rika ima tako mizernu gracku biblioteku?, i tako dalje, i tako dalje.

¹ *Novi list*, 29. ožujka 2005.

kapidžić – krivac – novković
(1974) (1976) (1973)

Smeće*

extended play

Hodajuća proturječnost

Stojim na uglu Vitezovićeve i Užarske i čekam Keba. Preko telefona je zvučno mrzovoljno za popizdit. Šta on jede zapaljene šibice da je uvijek toliko nadržkan, mislim si. Dobro, kužim da je u kurcu i to, mislim ko nije, al šta se koji kurac onda trese na mene!? Idemo gledat četvrtog *Aliena*. Možda će bit bolje volje nakon toga. To puši sto na sat, možda se skulira.

Ispred mene prolaze ušminkani Pripadnici Romske Manjine. Gledam jednog, jebo ga, crn ko Rex Croatorum, a kosa mu plava. Stvarno je u kurcu. Šta on misli da je ljep i fora? Ustvari, obučen je O.K. za te šminkerske kanone, to stoji... al, jebemti sve, izgleda najblaže rečeno – smješno! Sva sreća da nisam toliko glup; kad vidim kako se egzotično preserava, moji problemi izgledaju mi tako minorno. Zbog toga mi smajl nastanjuje lice dok ih gledam kako se šeću u kariranim hlačama. Jedan ima kožne. Sjaje se na javnoj rasvjeti malog Korza. Smajl mi prerasta u smjeh. Jednom mi je jedan lik u basu do Rijeke govorio kako ima dalmo-frendove na Pomorskom koji ih ne mogu smislit. Ufurava mi naci spike, ono, sve u logore i to. Oni moji gore stalno se fajtaju s njima. Mene to ne dira. Meni su svi isti dok mi ne počnu srat. Osim njih ima tu i drugih isfurotina. Od nekih mi se faca ful sere. Zašto svi ne mogu bit normalni i izgledat ko ja. Ono, sasvim prosječno ružan lik.

Pošto sam došo prerano, stojim i snimam. Fontana se puni srednjoškolicima. Srednjoškolke su komadi. Uvijek me nešto stisne u mom genitalnom carstvu kad mi u pogled uleti fantastično zategnuta gimnazijalka il neka iz Medicinske, uopće nije bitno. Granica koja se svake godine sve više i više spušta puni mi oči nevjerovatnim primjercima. Butre na kvadrat. Sve izgledaju pet godina starije. Ima ih tu za uzet doma. Ima ih tu i za puno više od toga. Ja sam se prvi put puko kad sam navršio dvadeset, a ovim šesnajstogodišnjakinjama je seks već dosadan. A tu su i likovi. Snimam jednog sa crnim cviksonima. Da, baš je nešto upeklo sunce u

* *Zigo*, Rijeka 2005.

sedam navečer. Mrzim likove koji imaju izgled opasnog frajera pa onda misle da moraju i bit opasni frajeri. Mislim, ono, bezveze. Zato šta izgleda ko James Woods, misli da mora zajebavat sve živo oko sebe. James Woods je za njih faca. James Woods je i za mene faca, al James Woods nije govno zato jer izgleda taf. On ulijeće u kadar i reže staklo licem. Jebo im je svima mater u *Salvadoru*. Mislim, ne ko lik, nego ko glumac. Nije pizda, čovjek je O.K. Oni to ne kuže, furaju agresivu i pijenje pameti ostatku svijeta. Da sam neki jači lik, a ne ovakav Hobit, jebo bi im mater u svakoj prilici. Ako me nešto izivčani, onda je to nečija primitivna agresiva i isfurotina.

Bojim se ić po gradu kasno. Kad idem na zadnji bas, samo čekam da mi neki frikovi slože neku frku. Takvih bedastih faca ima vani u to doba. Pametni prate svoje trebe na zadnje baseve, čekaju ih s njima kod Kraša il već gdje, oni koji soliraju su sjebani sami po sebi pa furaju doma, idu spavat, sanjarit il šta već. Malobrojni turisti kupuju hambije i pomfrije. Svi su u svojim filmovima, samo ti specovi bruse oči na žrtve i čekaju nekog da mu slože šemu. Otkad su Kafkina sestra i njena frendica dobile po pički od onih šminkera, odonda sam u panici. Ako tuku cure – onda jebiga. Jan govori da je to teror par budala koji živi na račun priča koje kruže. Možda i je tako. Tri, četiri seronje naprave rezultat i onda svi bruje o tome. Na kraju dobiješ efekt ko da banda od stopedeset najzajebanijih Syd 6.7 ubojica svaki dan skine deset ljudi. Ipak, nije mi svejedno. Kad idem prema Banskom, idem ful blizu uz zgrade. Bez obzira na ovu teoriju, prepoznajem luđačke poglede na nekim licima. Mislim, vjerojatno to neko konta i za mene kad me vidi skupljenog i s tim podočnjacima od nespavanja i tom crnom kapom na glavi. Ko zna na šta im sličim kad upadam u zadnji bas. I tamo zna bit napeto, al to je uglavnom petkom kad se ekipa nalije. Pun ih je bas. Obično stojim pokraj lika koji se jedva drži na nogama i psuje sve i svašta svakome. U zraku je neka negativna vibra. Je lažna, al ja se pravim blesav. Bolje i to nego da, kad ispadne frka, budem epicentar nečijeg ispućavanja bire i loze.

Kad sam sam, grad me plaši. Ko da me gleda. Jebi se, budalo, šta buljiš!? Šta ne spavaš ko i drugi, e...

Konačno dolazi Keb. Sad sam živčan kolko i on. Samo što su sad "nastupili novi momenti", reko bi Krleža. Keb je sad skuliran, pa čak i poprilično dobre volje. Priča, kroz smiješak, da je sreo neku frendicu iz osnovne u basu do grada i da su bacili finu i ugodnu čavrlju. Krećemo prema Ellen Ripley i Anallee Call. Ja sam nadrkan i dalje, pa šutim. Keb vergla i vergla, a onda, skuživši da nisam reko nijednu riječ od Banskog do Riječke, pita me:

"Pa šta je tebi!?"

Ja stanem, okrenem se prema njemu i proserem:

"James Woods je faca, a ne ja i ti!"

Mada mu nije bilo ništa jasno, pa čak možda i više od toga, ispod njegovog se velikog nosa prolomio iskreni smijeh.

Toliko žena i – ništa

Isti taj dan, poslije obzderavanja u Indeksu, Jan, Foks i ja raspršili smo se u tri različita smjera. Jan doma, ja na gornji Faks konvertirat' Welsha za Fanzin, a Foks na Radio ne bi li nazv'o Fridu.

Uletio sam na predavanje u RC totalno kul, ne pozdravivši Kalimera. Nisam izigrav'o facu nego su vrata bila otvorena, a profesor mi je bio okrenut ledima objašnjavajuć' nešto oko Worda Moli koja je svako malo sladušnim glasićem prosipala sitne pošalice. Vidio sam slobodan kompjuter pored kolegice iz Pule. Trebala mi je i ona i kompjuter. Bila je sva u spidu oko otvaranja, usnimavanja i zatvaranja dokumenata. Zajebana radnja kad nemaš kompjuter doma. Nisam je smet'o. Obavio sam svoju misiju i nažic'o je cigaretu. Pušio sam vani ispred učionice kad se dokotrlj'o Foks. Mislio sam da ćemo ić' pogledat' film u HKD, al on se bio dogovorio s Fridom. Neka, neka. Samo ti, prijatelju, sl'jedi svoju slavonsku zvjezdicu. Bio je malo nervozan. Opet smo pričali o lovi i Fanzinu. Ček'o sam Puležanku da joj dam indeks.

Uskoro smo pičili prema gradu. Foks je kren'o prema Željezničkoj ususret sudbini, a ja sam pratio Puležanku na Žabicu. Bilo mi je uživanje pričat' s njom. Beskrajno se zahvaljivala što sam joj nabavio potpis iz Svjetske. Nije bilo tol'ko vr'jedno hvale. Napravio sam samo ono što sam mislio da je normalno ljudski.

Zaspikali smo se u Putniku. Onda je odlučila propustit' bas. Platila mi je sportsku. Ugodno smo izmjenjivali iskustva. Prič'o sam joj o lovi za Fanzin (bilo joj je drago) i o Ljepotici (bilo joj je krivo, al' sam joj objasnio da smo dva različita planeta, pa je rekla da je onda možda i bolje ovako). Ona je meni pričala kako je bila na skijanju i o svojoj kćerkici. Potpuno mi je stran filing roditeljstva, al' kroz njezine r'ječi i po izrazima lica uspio sam barem malo naslutit' o čemu se radi. Bilo mi je drago što ta djevojčica ima tako dobre i normalne ljude za roditelje.

Onda sam je ispratio na bas. Otišla je još uvijek se zahvaljujuć' za indeks.

Kren'o sam malo šalablazit' po gradu. Prvo sam naletio na Martu i njenog potencijalnog. Išli su dočekat' Martinu frendicu iz Zadra. Nisam se želio zadržavat' više na Žabici, pa sam produžio prema knjižari. Tražio sam Vodič za autostopere dio drugi. Bio je rasprodan. 122 kune. Rek'o: "Fino! Tol'ko ću uštedit kad ga maznem."

Pišalo mi se pa sam kren'o prema Kontu. Naletio sam na Mirjanu i Bekvokala. Nije im se dalo ostat' na cugi pa su podvile repove u smjeru kuće. Ispiš'o sam se olakšavajuć' mjehur. Jebena piva mi strašno radi. Dobro je to za bubrege, kažu doktori. Nisam ih pit'o za jetru. Jedan alkoholičar rek'o je Dylanu Dogu:

"Doktori su mi rekli da je alkohol lagana smrt. U redu! Meni se ne žuri."

Kad sam izvirio svoju nosinu van Konta, snimio sam Mirjanu i Bekvokala kako stoje pored klupice i spikaju s nekim. Došavši bliže skužio sam da je to moj omiljeni guzičar Foks i opičena Slavonka Frida. Usred kišnog grada srce mi se razvedrilo. Odmah su počele šeme iz "Jerryja MacGuirea":

“Show me the money!”

“Vidi ovog, još ga drži od jutros!”, bio je Foksov komentar na moje kretnje.

Mirjana i Bekvokal su krenule. Mirjana doma, Bekvokal na kiosk kupit poštanske marke. Rekla je da će se vratiti. Skenirajući izraze lica Fride i Foksa shvatio sam da sam višak, pa sam Fridu našio cigaretu i pokupio se. Treba golupčiče ostaviti nek guguću u miru.

Želio sam se uvaliti na neku klupicu i sačekati Bekvokal, ali je počela slindrava kiša. Stigao sam je na pješačkom. Otpratio sam je do HKD-a i predložio joj da idemo negdje na kavu. Prvo je odbila, ali se poslije predomislila. Problem su bile cigarete.

“Nažicat ćemo Fridu.”

Sjeli smo u Rozi i naručili veliko crno pivo. Zlatorog. Pričali smo i smijali se. Bilo je divno relaksirajuće biti na cugi s nekim kome su smjehne moje nebulotične provale, kome je drago što smo dobili novac za Fanzin, kome se sviđa ono što radim... s nekim ‘ko je otvoren, prihvatljiv; ‘ko me nasmijava i opušta... Ako je Ljepotica raj za oči i pakao za dušu, onda je Bekvokal čistilište za oboje. Previše svjetla ima isti efekt kao i tama. Niš’ ne vidiš.

Spikali smo pristojnih sat i pol. Onda sam je otpratio na bus i otišao na svoj.

Došavši kući nazvao sam Ljepoticu. Nije bilo smisla sad kad sam joj rekao: “Volim te”, a ona meni: “Marš, budalo!”, da se ne čujemo i ne vidimo. Bilo bi to savršeno glupo s moje strane. Ispalo bi da sam povrnut i ludo zaljubljen u nju, što je bilo samo djelomično istina. Pričali smo nešto, ono, baš nešto, niš’ posebno, isprazno. Kao da je danas nisam ništa ni pitao. To je bilo i u redu. Ne treba raditi famu oko sitnica koje su “prohujale s Viktorom”.

Poslije je nazvao Foks. Iz govornice. Veselio sam se njegovom dolasku na spavanje kod mene. Išprehali smo se do sitnih sati.

Sutradan sam zvao Vanju u kino. Išli smo gledati (besplatno, naravno) u HKD neku komediju. Poslije smo svratili do Konta na čaj. Častila me pošto nisam imao ni kune. Nešto smo čavrljali. Konverzacija nam je šepala. Nismo imali nekih pretjeranih tema za razglabati. No, imponiralo mi je to što visoka, zgodna plavuša sjedi za mojim stolom, a zbunjeni poznanici zavidno bulje. He, he. Onda je uletila Marta:

“Šta je smradovi, dobili ste pare.”

Malo smo popričali dok je Vanja nezainteresirano razgledala po Kontu. Marta se ubrzo pobrala za svoj stol. Još smo malo Vanja i ja silovali razgovor, a onda sam joj predložio put doma. Pristala je odmah. Ispred Konta, na klupicama, bila je i pila suluda ekipa iz Kastva. Pucalo sam od smjeha s njima. U diru su bili Japanci, samuraji i tome slične šeme. Dijalog:

“Toi nda gooo ijaa!”

Prijevod: “Baš sam nešto jučer bio u supermarketu i ona cijena sirovih maslina je porasla od zadnji put za negdje oko devedest sedam zarez seamedesedam posto.”

“Hodaaaa tua dama golood ideee hambadaa kudu tam dioooooa gede sanoooo ham!” Prijevod:

“Zaista?”

Vanju sam otpratio na 1 A. Ulazeći u bus pitala me ‘ocu li ic’ s njom par stanica naprijed. Nisam vidio nikakvog smisla u tome, pa sam je odjebo.

Uvalio sam se na bas i u njemu naletio na djevojku s kojom sam hodao kad je ona imala 13, a ja 18. Bilo mi je drago što sam je sreo. Njezin glas, spika, moti i sve ostalo podsjetilo me na to davno ljeto i tih nekoliko mjeseci kad smo “hodali”. Ljepo je bilo prisjetiti se svih tih tinejdžerskih budalaština.

Došavši doma opet sam nazvao Ljepoticu:

“Čuj, ćemo se vidjeti?”, pitao sam je.

“Kad?”

“Možemo sutra. Nemamo faks.”

“Kako nemamo?”

“Sreli smo Jan, Foks i ja Kagija danas na Korzu, pa je rekao da sutra nema faksa i da razglasimo svima koje vidimo.”

“Ali meni je Mirela rekla da imamo.”

“Pa kad ste se čule?”

“Oko osam.”

“Nemam pojma. Nama je tako rekao Kagi.”

Šutnja.

“Dobro, ‘očemo li se, onda, vidjeti sutra?”, upitao sam prekidajući šutnju.

“Pa, ne znam.”

“A kad ćeš znati?”

“Ne znam. ‘Očemo se još čuti?”

“Kad? U tri ujutro!?”

“Dobro, dobro. Bezveze sam pitala.”

“Daj da se dogovorimo, više!”, bio sam već živčan.

“A kad ne znam. Mislim, možemo se mi i dogovoriti, ali šta ja znam, mogu se sutra probuditi ujutro i možda mi se neće dati.”

“E, hvala!”

“Ma, ne! Čekaj malo, nisam to mislila!”

“Da, nego šta si mislila?”

“Pa, kad zbilja ne znam! Ne znam da li imam predavanja sutra il ne. Ako ih imam, onda ću vjerojatno bit' samo na prvom satu, tako da ću oko devet bit' u kantini. A ako ih nemam onda mi se možda neće dati ić' u kantinu, pa ću odmah otić' doma. A možda i ostanem na predavanjima, pa bi' se spustila u kantinu tek negdje oko deset i pol...”

Sjetio sam se samo scene kad smo se dogovorili da ćemo se vidjet' u kantini oko jedan i da će ona malo zakasnit', jedno petnajstak minuta, pa nek' je sačekam. Taj dan sam se zajeb'o za dan, pa sam mislio da mi predavanje traje do dvanajst i pol, a trajalo mi je do dva. Tako da sam zajeb'o predavanje jer sam mislio da će ona doć' u jedan, jedan i petnajst. Zakasnila je cirka 55 minuta, pozdravila me i otišla sjest' s prijateljicama.

“Znaš šta! Kad ja tebe ovako čujem meni izgleda k'o da se tebi uopće ne da nać' sa mnom. Ako je tako, onda me nemoj natezat' za nos nego reci jasno i glasno.”

“Ne, ne! Nije tako. Nemoj sad. Da se ne želim nać' s tobom, rekla bi' ti da sam bolesna ili da sam umorna i tako to. Ne, zbilja bi' htjela da se vidimo...”

“Ma, ne, mislim, meni je to sve ful bezveze... tu nešto ne znam ovo-ono...majke mi, imam filing da ti se uopće ne da. Oprosti, tako to izgleda.”

“Dobro, dobro!”, zazvučala je iznervirano, “Dodi sutra u devet u kantinu. Bi'ću dole.”

“Šta, sad mi je glupo. Izgleda k'o da si to rekla samo zbog toga što sam ti sve ovo rek'o. Bezveze mi je sad. Neću se nalazit' s tobom, ono, jer sam ti ja sad to predbacio.”

“Ne, nije zbog toga. Dodi sutra dole, ja ću bit tamo. Najvjerojatnije ću sjedit' s prijateljicama.”

“Dobro, onda mi reci, ovaj, 'oću li i ja sjedit' tamo s tvojim prijateljicama il ćemo ić negdje nešto popit i popričat' malo na miru. Jer, mislim, ne želim se vidjet s tobom da bi' prič'o s tvojim prijateljicama i sluš'o njihove spike.”

“Ne znam. Vidjet ću kako bude sutra...”

“Dobro. Onda ćemo se možda vidjet' sutra i ić' na kavu, ako!”

“Pa, ako se ne vidimo sutra, ćemo ić' preko vikenda negdje na cugu...”

“Dobro.”

Kad je Foks uletio kod mene na spavanje i kad je sav euforičan i odlučan prebroj'o trispet uštedenih kuna i izjavio:

“Sutra! U šest ujutro! Ti i ja se ustajemo! Idemo na kiosk kupit' deset piva! I ubit' se do podne k'o guzice!”, ja sam znao kako će izgledat' sutrašnji dan.

Alen Kapidžić
(1974)

Noć uz Rijeku*

Da je netko pogledao u njegove naočale, vidio bi sferno iskrivljenu gomilu ljudi na parketu u polumraku Dvorane mladosti koja skače u ritmu buke koju su na pozornici proizvodile mlade nade famozne riječke glazbene scene. Da je netko malo bolje pogledao iza panoramske slike koncerta u njegove oči, shvatio bi da on uopće ne gleda koncert. Da ga je netko uopće pogledao – bio bi to uspjeh. Ali koliko su se pijani riječki sebezvani alternativci, rokeri i revolucionari obazirali na zbunjenoga i smušenog očalinka na tribinama, toliko se i on brinuo za njih. Njegove zjenice trudile su se razaznati i upiti sliku jedinoga razloga zbog kojeg je sjedio na tribinama hladne dvorane, a preokupacija njegovih genitalija, srca i uma plesala je na sredini dvorane nedostižna kao zgoditak na lotu.

Nakon njezina poziva dugo je razmišljao što obući. I treba li skinuti naočale kad se ide na neki *rock*- koncert? Čak je žonglirao mislju da si napravi ludu frizuru i navuče očevu kožnu jaknu iz sedamdesetih, ali je brzo shvatio da bez naočala ne bi vidio voziti pa je takav radikalni stav odlučio ostaviti za neki drugi put. Izgledao je potpuno bezlično. Neuklopljeno. Neinteresantno. Dosadno.

Skinuo je čiste naočale i obrisao ih marljivo. Ponovno ih je nabio na oči. Činilo mu se da sad bolje vidi. Nije znao bi li se rasplakao ili ne. Gutao je smolaste kugle tuge trudeći se da se ne istisnu preko ruba očnih bazenčića, iako je znao da nema razloga. Znao je da je Valter njegov *friend* i da je on *ful* okej i da on *kuži*, i da mu ne bi *radio iza leđa*. Znao je da on nije kao onaj *idiot od Ivana*. Znao je.

Onda ga je pogledala! Vidio je. Pogledala ga je! Pokazala je nesvjesno rukom prema njemu. Ma nije, mahnula mu je! Podigao je nesigurno ruku. Sad je zbilja mahnula. *Super!* Razveselio se. Nasmiješio. Mahnuo još jednom, ali ona je sad nešto govorila Valteru na uho. Ruka mu je ostala beskorisno stršiti u zraku kao da ju je netko odbio pri rukovanju. Spustio ju je polako. Osjetio se glupim. Opet mu je potištenost sletjela na ramena. *Možda nije meni ni mahala...* misli su se gomilale u grozdovima i, istiskujući jedna drugu, gnjecavo cijedile poput mošta.

* Zigo, Rijeka 2008.

– De si Herb, dete!

Udarac dlanom u leđa izbije mu zrak iz pluća i on se zagrcne. Naočale umalo izlete sa sjedala iza ušiju. Koža ga zapeče ispod tanke jaknice i košulje, dok mu je, s udahom, nosnice ispunio zadah lošega piva. Golema šaka obujmi mu rame, a debeli bas zatutnji slušnim kanalčićima poput omanjega zemljotresa:

– Dobar žur, a lepotančiću? – ušnu mu školjku ispuni slinavi jezik i on se odmakne s gađenjem.

– Daj, makni se!

Tijelo se strovali u plastičnu sjedalicu pored njega.

– Nemoj se živcirati, maleni. Evo, cigni si malo pive.

– Znaš da ne pijem. – brisao je mokro uho ulijepljeno pljuvačkom. Dlan mu je smrdio.

Ivan dobro potegne iz boce. Podrigne keseći se.

– Sva sreća. Ostatak će više za mene. Imaš pljugicu, Herb?

Mrzio je kad je Ivan bio inspiriran srpskim filmovima, a još više mrzio je kad ga je zvao Herb.

– Znaš da nemam.

– A, da. Uvek zaboravim da si ti nežan mamin sinčić. Čist, fin i nevin. He, he, he. Nego, reci ti meni, detence, kako se ti ovde zabavljaš? Je l' ti fino?

Ubijao ga je isforsirani beogradski naglasak. Počinjao se živcirati. Nije znao što bi sa zaslinjenom rukom.

– Pa, nije loše... – reče smješkajući se i tapšajući Ivana po leđima. Ovaj ga pogleda pokazujući zube.

– Nije loše!? Kako to misliš nije loše? Šta ti je dobro? Meni ne bi bilo da mi frend konta komad.

Osmijeh zadovoljstva što je ruku obrisao o Ivanova leđa nestane brzo kao gostima ponuđena čokolada.

– M-m... št... Lažeš!

– E, moj Herb. Koja si ti naivčina... – uživao je u Herbertovoj rastrganoj faci – Šta misliš da ti je Valter neki frend? Čim si se ti njemu pojadao – sarkazam se cijedio – on nam je odma' sve reko. Koje patnje! Priznajem da su mi suze krenule. Od smijeha.

Herbertu se brada počeo tresti.

– Misliš da imaš šansa kod one fufice dolje?

– Nije ona fufica!!!

Ivan je cvao.

– Šta ne vidiš da se pali na Valtera? Šta ne vidiš da te iskorištava? Šta ne kužiš da te zvala van samo zato jer imaš auto? Koja si ti budala, Herb. He, he, he...

– Lažeš! Lažeš, gade odvratni! LAŽEŠ!!!

– Ha. – prezrivo otpuhne Ivan. – Samo se ti nadaj, Herb. Samo se ti nadaj... – još ga je jednom pljesnuo po ramenima. Ustao se. Iskapio mlačno pivo do kraja i pružio praznu bocu Herbertu. – Skupljaj suze, dete.

Herbert je buljio u njega želeći ga probosti pogledom, i iščupati mu lažljivo srce, i ljigavu jezičinu, i gnjecavu jetru, i gnjili želudac, i sasušena pluća. Bazenčići su se prelili. Ivan se orgazmički nasmijao, spustio bocu i otišao na parket. Herbert je, kroz vodenastu zavjesu, jedva razaznao kako Ivan, spuštajući se po stubištu, zabacuje glavu zadovoljan i sretan kao prežderana debela svinja. Trgnuo je naočale i obrisao se, ali bujice su stalno nadolazile. Onda se ustao, naglo i brzo, i krenuo prema izlazu.

(...)

Rexove čizme lupale su ritmično i brzo. Asfalt, stube i kameni pod Staroga grada pretvorili su se u jednoličnu traku. Rex je trčao u mjestu, a pod, grad i cijeli planet okretali su se na džinovskom kotaču dok on samo maše nogama i preskače prepreke koje mu taj ukleti kotač donosi.

Kada je ugledao zgradu Hotela Bonavia i narančasti odsjaj na njezinim tamnim staklima znao je da kasni, ali to ga samo natjera da ubrza. Nekih dvadesetak metara iza njega udarale su čizme ostatka zbunjenoga krda.

Rex stane na vrhu stuba. Zjenice su mu titrale. Žile na vratu bubrile. Prsa nadimala. S njegove lijeve strane, iznad GT-a kamen je gorio. U prohladnome, noćnom proljetnom zraku osjećao se miris zapaljenih automobila. Skokovi proždru stuba. Zaustavio se nekoliko metara od automobilskih lomača. Metallica više nije svirala. Kazetar se istopio. Crni dim se dizao dok su plameni bičevi divljali. Poluizgoreno tijelo, nerazpoznatljiva ugljena lica ležalo je između dva automobila. Rexova izbrijana glava pocrveni. Ljubičasta vena iskoči na mršavoj lubanji tik iznad iscertanoga kukastog križa kao da je masna crna svastika pustila debeli korijen direktno u mladićev mozak.

Rex se zatrčao prema obližnjim kontejnerima i stao divljački nabijati nogama u njih. Kroz vatreni huk odzvanjao je limeni uzdah udaranoga spremnika za smeće.

Zbunjeni znojni ostatak skupio se na sigurnoj udaljenosti od vatre i od Rexa. Nekima od njih um je odbijao spojiti sliku sa stvarnošću, dok je druge uzimala plima panike. Polukarbonizirana cjepanica prijatelja lupala je u bilijarske kugle njihovih glava poput crnoga taka i spremala ih u vlažne rupe strave. Iako je zrak bio zagrijan, ticala jeze gmizala su im uz leđa. Okretali su se uokolo kao kompas izbezumljen magnetom. Rex je cipelario vlasništvo Komunalnog. Jedan od njih ugleda zgrčeno Darkovo tijelo na asfaltu parkirališta nedaleko od njih:

– Tamo! Tamo! – upre prstom – Neko leži!

Počnu okretati glave poput višeslojne reklame. Golemi Majk zagrabi titanskim koracima. Dvojica krenu za njim, pa zastanu, pa se pogledaju, pa opet krenu. U to stojadin zadnji put uzdahnu s jednim velikim i glasnim:

– VUUUUUUUŠŠŠ!!! – oprastajući se od svojega kotrljajućeg života. Dvojica što su krenuli za Majkom bace se na pod. Ostali klecnu. Majk nastavi tek malo zaštitivši rukom lice. Bljesak i zvuk prizovu Rexa. Okrene se. Ugleda kako njegovi drugovi klekaju pred samrtnim hropcem jedne obične hrpe željeza. Nasrne na njih. Cijela grupa, gurajući se i otimajući za prostor, potrči prema Majku koji je klečao pored tijela što se grčilo i jecalo.

Crne se čizme natisnu iza Majka i sklupčanoga Darka na podu. Rexov sprint napumpam bijesom presiječe drhtureće tijelo na podu. Bezobrvni voda zakoči. Gledao je zgrčenoga skinsa na podu oko kojeg se raširila lokvica mokraće. Slinio je i cmizdrilo tiho.

– Ustani! – protisnuo je dok su mu se mišići vilice stezali – USTANI KAD TI KAŽEM!!! – izderao se. Ulice su odjeknule. Grupica se još više stisne.

Majk se ustao.

– Nisam mislio na tebe kad sam rekao da se ustane! – probio je pogledom čovjeka koji je bio glavu viši i duplo širi od njega.

– Dosta je, Rex. – rekla je mirno grdosija.

Rex ga je promatrao ne trepćući. Stajali su nekoliko dugih trenutaka gledajući jedan u drugoga.

– Šta je dosta, Majk? – upita otrovno naglašavajući zadnju riječ.

– Dosta bi bilo za večeras.

– Čega bi bilo dosta za večeras?

– Odvest ću Darka doma. – odgovorio je bezbojno.

– Ne možeš sad otić!!!

Bez odgovora veliki čovjek se sagnuo i pogladio dječaka na cesti grubim dlanom po glavi gdje je nekada bila kosa. Ovaj je samo slinilo.

– Dobro. – rekao je Rex – Misli li još ne'ko da je za večeras dosta? – glas mu je bio inkvizitorski hladan. Šutjeli su. – Krenimo! – Svi su stajali. Rex shvati da, zapravo, nemaju kuda krenuti jer nisu znali u kom smjeru su Maja i Valter otišli. Čučne do Darka i upita:

– Kamo su otišli?

– N-n-ne znam... – prostenjao je.

– Ne znaš? – ustao se i svom ga snagom lupio metalnom kapom čizme u glavu. Krv poteče iz gole lubanje i pomiješa se s mokraćom. Majk ustane i svom snagom odgurne Rexa. Mršava skinjara odleti nekoliko metara unatrag, zatetura se i padne na leđa. Majk stane ispred Rexa poput kipa.

– Tako znači! – viknuo je s poda – Pobuna, a? 'Očeš biti voda? A, pizdo izdajnička? A? – Ustao se i izvadio nož iz jakne.

– Nemoj, Rex.

– Šta, Majk? Šta?

Oštrica je bljesnula žutom gradskom rasvjetom i blagim odsjajem vatre kada je pritisnuo dugme skakavca. U to, poput boksačkog gonga, situaciju razriješi vatrogasna sirena koja je sve bliže zavijala.

– Vidjećemo se, Majk! – reče Rex i ponovi – Vidjećemo se!

(...)

Usporili su tek kada su zašli u Kružnu. Bili su iscrpljeni, ali tek kada se bujica adrenalina povukla osjetili su umor. Valter se držao za crvenu ruku. Hladni zrak mu je prijao. Maja ga upita:

– Kako ruka?

– Peče.

– Jako?

– Dosta.

– Sori.

– Zašto?

– Ne znam... – Maja pogne glavu. Ponekad se znala tako bezveze ispričati.

– Misliš da će nas sad pustiti na miru? – pitao je Valter dok su prolazili pored Palacha. Unutra je svjetlo još uvijek bilo upaljeno, ali je klub bio zatvoren.

– Ne znam. Ali mislim da smo ih bar malo usporili...

– Da... – Valteru iskrsne slika mladića upaljene glave kako vrišti i baca se po sjedalu. – Malo smo ih usporili... – Snuždio se. Uvukao. Tek sad je počeo misliti o groznoj gorućoj smrti koja je bila njegovo djelo. *Ja sam ubojica!* Stresao se. Počne tonuti. Kao da mu je jastučnica smrti presvukla glavu.

– Ubio sam ga. – tiho su prokapale riječi.

Maja stane pred njega i uhvati ga za ramena. Brada mu je bila na prsima.

– Slušaj... – počela je, ali nije znala što reći. Pustila je da joj ruke nemoćno skliznu s njegova kožnjaka. Krenula mu je dlanom prema licu, ali ruka ostane negdje na pola. – ...nisi ti kriv... – jedino što je Majin poluadvokatski mozak mogao smisliti. Onda neke pravne osnove krenu u pohod neuronima i električni impulsi uobliče misao: *Ja sam suučesnik!* Odbacila je ideju u škart skoro i prije negoli se formirala do kraja. Zatim, kao da je naglo odlučila, primi ga kažiprstom za neobrijani podbradak i lica su im se suoče:

– Jebi ga! Ili mi ili oni!

Rekla je to preglasno.

Valterovo lice bilo je mokro. Tip koji je prije nepuna dva sata govorio kako sve te nacističke svinje treba strpati u konc-logor i porazbijati im glave sada je plakao. Veliki-mačo-cool-roker-boli-me-kurac-za-sve-pijem-pivo-pušim-marlboro-ševim-sve-što-se-da-razbili-smo-neke-šminkere-ha-ha-ha... Nula. Oči su se same cijedile.

– Hej! – protresla ga je. Glava mu se strese beživotno. – HEJ!

Pogled mu se dizao polako kao pijanac.

– Šta je sad? 'Oćemo sjest i plakat? A? – lajala je sve glasnije – 'Oćemo sačekati one luđake i reć da nam je žao? Ili ćemo možda otić na murju, pa se njima ispojediti? Sigurna sam da bi nas shvatili i dali nam oprost! – lavez prijede u ugrize – Da, sigurno bi nam oprostili što smo razbili izlog, popljačkali dućan i poslje zapalili dva auta nasred Korza... Mo's mislit!

Kada je njegov pogled došao do zahuktaloga Majina lica, nije se zaustavio na njemu. Samo je prošao. Gledao ju je kao profesoricu hrvatskoga u srednjoj. Bila je tamo i ništa više.

– Jebote, gdje ti živiš? U nekoj rokenrol-bajci? Dodi k sebi, budalo! Ovo je džungla! Rat! Kužiš? RAT! Da nismo mi njih, oni bi nas! Oni bi nas! Zapamti to! Zamisli šta bi nam napravili da su nas uhvatili! Zamisli! Ja neću ni zamišljat! Meni to ne treba! Znam dobro šta bi MENI radili i boli me kurac! Si čuo? BOLI ME KURAC ZA TE IDIOTE! Sami su to tražili! Ja ih nisam tjerala da me naganjaju po gradu. Ne, gospodine! Sami su to tražili! Da, gospodine! Dobili su što su zaslužili! Da, gospodine! 'Ko ih jebe! Su mogli ostat doma i gledat televiziju, glupi debili! A i ti isto! Šta 'oćeš od mene? Šta? Da te tu sažaljevam? Brišem ti suze? Daj, molim te! Nešto tu cmizdriš i sliniš, a prije pol' sata si ih podjebavo! Šta je!? Sad kad je došla frka si se usro? A, šupčino glupa?!

Do Valtera glasna bujica riječi nije dopirala. Čuo je samo neodređenu kakofoniju koja mu je smetala. Majine ruke letjele su oko njega poput sječiva i on pomisli da ako tu zapjenjenu gestikulaciju nekako smiri da će se i buka stišati. Poče hvatati njezine ruke.

Maju njegovi pokreti sasvim iznenade i izbace iz superbrzoga oratorskog kolosijeka.

– Št..!?

– Prestani. Molim te. – glas mu je zvučao moliteljski tiho. Oči su mu presahnule.

– Šta?! – blenula je.

– Nemoj se derat. Ne paše mi.

Maja ostane poput trkača kojem staza iznenada nestane ispod nogu. Gledala je u Valtera, ali taj čovjek ispred nje više nije bio Valter. To je bio neki potpuno nepoznat starac zgažen životom. Digao je opečenu ruku u pomirbenoj gesti.

– Hvala. – zatim doda njuškajući zrak – Nešto smrdi po smeću.

Maja je hipnotizirano buljila u njega.

– Čudno. – dodao je sav posvećen otkrivanju izvora neugodna mirisa – Nema nikakvih kontejnera u blizini. – a onda raširivši oči konstatira začuđeno – Majo! Pa to ti smrdiš!

Maja saspe rafal:

– Naravno da smrdim po smeću! Jer dok si ti skrivao svoje dupe u portunu, ja sam se zavukla u kontejner da bi vidjela gdje...

– Dobro, dobro. – prekinuo ju je naglo – Nema veze. Pustimo sad to. Tjeo bi pojest još jedan čips prije kraja. Da. Čips bi mi sad baš dobro lego.

Valter mimim korakom krene prema Riječkoj banci ostavljajući zabezeknutu Maju nasred Kružne ulice.

Vladimir Jugo
(1940)

Mlekarice i placarice – ženskice ke su izumrle¹

(...) Mlekarice i placarice bile su jako strpjene, pune pacijenci, sili i pohajanja, nisu mogle mirovat ni časa od stajanja još prej leh bi zora zarudila pa tamo do pol noći. Nikad se nisu žalile na niš. Tako njin je valda moralo bit i to su primale prez grintanja i praznega povedanja. (...)

Sedan Vlašići na nebe

Te nekadašnje, one najstareje mlekarice, ča su se va škura, vetrovita i ledena zimsko jutro spuščale z seh našeh bregi, z našeh studen-gor, dole va grad puli mora – zval se on Reka, Rika, Opatija, Crikvenica, Bakar al Senj, sejeno je – stale bi jako rano, strašno pospane aš su pasane večeri do kasna kuhale pomuzeno mleko i zajeno šle va štalu do svojeh hraniteljic i prijateljic kravic. Nisu imele vremena za uredit frizuru, samo bi navukle na glavu facol. Sele bi na kakovu šklambicu, oprale bi njin vimena i počele jih must. To je bilo njihovo delo, aš kravi z vemeni punemi mleka nisu mogle njih čekat dokle se vrnu z grada, a muži su imeli drugoga svojga posla.

Dečina bi još spala, sita al lačna, kakova su već bila vremena, pa one nisu preveć bachelale za njih, tr deca su najboja dokle spe. Nalele bi friško mleko va lati od lamarina, ono od čera već je bilo parićano, poslagale to va košari i zaputile se na put va grad. Neke su hodile po kozjeh stazicah, curale pod košarun ako je prišla sila, skakale preko skalini, zihajale z lampeši va rukah i košarami z seh putić kot kresnice va ivanjskoj noći i va kumpanije hodile do grada kade je opet saka šla do "svojega" stana i paroni koj je mleko nosila. S njimi je hodilo, tamo na zapadnen nebe, i sedan Vlašići kot njiha nebeska pratnja.

Rečka, opatijska, senjska... gradska gospa bi z očijami punemi sna i toplini od krpatura neraspoločeno otprla vrata kad bi zazvonile okole šeste jutro i njurgala:

– Kad vi spite, ča nas zbudujete tako rano! A baš san sanjala jedan lep san ki ste mi zvonjavun prekinula!

¹ *Veli i mići pod zvezdami*, MH, ogranak Viškovo, Rijeka 2005.

Jasna Šurina
(1976)

Hana, reci cvrčak*

Zove se Hana. Uvijek se smije. Lijepo se smije. I zvuči pametno kad progovori. Slatko čak. Ne mislim slatko, onako glupavo. Poznaje ili barem prepoznaje pola Rijeke. Forza Fiume! Da, Hana je iz Rijeke. Dosadnog grada Rijeke. Grada u kojem svatko može postati nitko. Jer ako postaneš netko to automatski znači da si kurac. Nitko, dakle. Često ni cigarete ne može kupiti, a da ne popriča s tetom. Tako ih ona zove. Teta na kiosku, teta u trgovini, teta na tržnici, teta na cesti kraj koje je Hana stala čekajući zeleno na semaforu, koju je samo pitala koliko je sati, a ova je počela pričati o tome kako je, evo, baš maloprije bila kod ginekologa i kako je čekala na red satima i kako joj je kći sigurno već došla kući iz škole odavno i kako njen muž ne voli kad nje nema tako dugo kod kuće i kako sad žuri kući jer su sigurno svi oni gladni, a i muž je sada već jako ljut što je ona tako loše isplanirala svoj jedini izlazak iz njegove kuće u proteklih dvije godine, zbog ginekologa. Hani se u očima vidi nevjerica. Ne razumiju vam oni ženske stvari, znate, gospodična, ali ja ga razumijem, znate, jer sam ga tako navikla. Ali znate, gospodična, ja vam zapravo baš i ne volim previše izlaziti iz kuće jer sve što trebam imam kod kuće. Znate, gospodična. Malo sam se raspričala, jelda, nelagodno se smije gospođa, mi vam imamo krasan vrt pun svega, a i sjeckva ima svinje, znate, ona živi na selu, tako da sve imamo, znate, evo upalilo se zeleno na semaforu, doviđenja, gospodična, doviđenja!

Ljudi su tako osamljeni, pomisli Hana. Jadna ta gospođa.

(...)

Onaj posao blagajnice o kojem joj je tata govorio bio je uvertira u veliki životni finale. Nije počela raditi kao blagajnica u banci. Ne. Tatine veze ipak nemaju veze sa stvarnosti. Samo s govorancijom zbog govorancije. I s dobrim namjerama, isto. No, kako god. Dogodilo se. Jedna od onih situacija kad se nadete na nekom mjestu u neko vrijeme, a ljudi to poslije zovu, kada malo proanaliziraju, biti na pravom

* *Zigo*, Rijeka 2007.

mjestu u pravo vrijeme. Ili je i to oblik dobre namjere? Kako znati? Išla je kupiti kikiriki u robnu kuću. I cura koja tamo radi pitala je Hanu gdje radi, a Hana joj je odgovorila da ne radi. Ova ju je pitala bi li ona možda radila tu kod njih. Jer da druga cura koja tu radi više neće tu raditi. Kako to nevino zvuči. U Hani je odmah zazvonio alarm: Kako ću ja to? Pa ne mogu prodavati kikirikije i bademe i bombone i sendviče, pa jebem ti život, pa možda i mogu, pa što ja znam... ali je mirno izgovorila da to uopće nije loša ideja. Cura joj je odmah dala broj moba od šefice koja je suuuuper, vidjet ćeš, i plaća ti je isto super i super ti je tu raditi. Previše supera za Hanin ukus, ali jebiga, to valjda znači sudjelovati u životu.

Nazvala je šeficu, nakon tjedan dana, jer ipak je trebala malo razmisliti o svemu, leći malo u krevet i plakati o prokletom životu, našla se sa šeficom, porazgovarala o poslu, dogovorila se za plaću od 2 000 kuna, ali samo za prvi mjesec rada, idući bi mjesec plaća trebala biti nevjerojatnih 3 000 kuna i to je to. Dobila je posao. Počela je već idućeg dana.

To je mali trgovački obrt. Trgovinica. Trgovina u sklopu glavne riječke robne kuće. Prodaju čokolade svih vrsta, štapiće, čipseve, gumene bombone, odvratne gumene bombone na komad, bademe, ušećerene bademe, dimljene bademe, lješnjake, pržene lješnjake, sušene banane, suhi ananas, papaju, mango, kandirano voće, slatki kikiriki, slani kikiriki, indijske oraščiće, brazilске oraščiće, suhe šljive s košticama i bez njih, brusnice... Hana je taj posao nazvala prodajem kikiriki kokice. Ako bi je netko pitao što radi. Uz to prodaju i sendviče i salate i marende. Sve je to naslagano u dva friždera. Tako je frižider zvala Nina. Nina je djevojka koja je radila u trgovini i ona koja je Hani predložila da dođe raditi u trgovinu. Dobra. Blesava. Marljiva. Odgovorna. Djevojka umjesto koje je Hana trebala početi raditi bila je jedna obična gadura. Tako joj je Nina objasnila. Pokrala je što se pokrast dalo. Doslovno. Uzela je određenu svotu novca iz kase. Poveću određenu svotu. Jer joj je trebao, a šefica joj je drsko odbila dati. Ona je prečula šefičino NE i pošteno uzela svoj novac. Gadura je radila pet godina u trgovini. Od osnutka trgovine. I nije mislila da je ikog pokrala. Točnije, ona je ta koju su potkradali sve te godine. Prema njenim riječima. Posudila je novac i od svake prodavačice u robnoj kući. Ona prodavačica koja nije imala novaca posudila joj je čekove. Novac nije vratila i neće ga vratiti. Osim jednoj. Jedna prodavačica imala je vrlo zajebanog dečka s kojim se gadura nije htjela zajebavati. Bio je jači od gadure, a gadura nije htjela riskirati batine. Novac je trošila isključivo na odjeću. Na njoj nije bilo komada odjeće jeftinijeg od tisuću kuna. Ona je jedna od onih ljudi koji nemaju morala. Ili obraza. Za svaki svoj krivi postupak ima spremno opravdano objašnjenje. Ona nikad nije u krivu. Ona je ta koju svi jebu. Ona je najjadnija. Ona ne misli da je hodajuće zlo i zadnje govno od čovjeka. Sačuvaj, Bože! Završila je samo osnovnu školu. Imala je dijete. Hana nije saznala što je s ocem toga djeteta. Živjela je kod mame. Mama joj je bila u penziji i imala je vremena brinuti se za njeno dijete. Maksimum gadurina truda u odnosu na odgajanje vlastita djeteta činili su dnevni telefonski pozivi i tri ista pitanja: Kako je bilo u školi? Jesi dobila ocjenu? Ajde, ljube, pusa. Jel baka skuhala

ručak? Dobro, ljube, mama mora ići. Gadura je hodala sa nekakvim marginalnim tipovima koji bi je redovito varali. Radna sposobnost i učinkovitost ovisila joj je isključivo o tekućem stanju njezine veze. Ako je sve u redu, onda je dobre volje i radi. Ako nije, onda ne može ništa. Samo može pušiti, ponekad plakati od nevjerice kako joj je to mogao napraviti, piti kavu i prepričavati i prepričavati što se dogodilo dan ranije i tražiti savjete što da napravi s dubretom. Tako bi ona njih zvala, dubre. Nju svi jebu, a ona je tako dobra i traži tako malo.

Šefica je bila mlađa od Hane. Nije bila posebno pametna, ali je bila poduzetna. Koristila se izrazom na kraju balade. To bi značilo, prema njoj, kraj priče. Primjer: Ako ti iz sendviča viri sir, poguraj ga rukama natrag u sendvič, prije nego ga staviš u toster jer će ti inače taj sir curiti po tosteru, pa se to onda zapali i dimi i onda to sve skupa smrdi, ma znaš što mislim, pametna si ti djevojka, Hana, i to ti je kraj balade. Nasmiješila bi se, od uha do uha, napravila grimasu koja je trebala značiti kako je podgrijavanje sendviča vrlo jednostavno i kimala glavom potvrdno. I to ti je kraj balade, ponovila bi još jednom za kraj. Iritantno. Šefica bi se pojavljivala u trgovini jednom na dan. Samo bi pokupila nekakve papire koji se tiču trgovine. Hanu je bolio kurac pa nikad nije pitala po kakve papire to ova dolazi. Dovoljno joj je bilo znati da će ova doći. Uvijek kad bi došla, imala je nešto za napomenuti. Jednoj od njih. Odvela bi jednu sa strane i onda bi joj šaptala na uho. Ono što je imala za napomenuti. To bi stvaralo osjećaj paranoje kod druge dvije. Ta tajnovitost. Poslije bi ona kojoj je bilo rečeno morala reći drugim dvjema što joj je šefica rekla. Svako nasamo. Na primjer, kad je Hanu odvela sa strane, upozorila ju je da mora pažljivo pratiti krađe li gadura. Ona je, naime, morala odraditi otkazni rok i uvesti Hanu u posao. Šefica nije rekla Hani što da napravi ako uhvati zlicu kako krađe. I nije joj objasnila kako se može krasti. Hana je ovim dvjema poslije rekla da joj je šefica rekla nešto oko plaće. Onda bi sve tri kolutale očima. Kao, kako je šefica glupa. Koristile bi se izrazima: Ja ću poludit, nemoš vjerovat, nisu normalni, ja sam gotova, nek se gone u pičku materinu. Uvijek bi govorile u trećem licu množine. To je imalo veze s tim što su sendviče, salate i marende radili njezini mama i tata. Loši sendviči. Gomila manje-više istih sendviča pod različitim imenima. Prepuni majoneze i sastojaka upitnog datuma proizvodnje i roka trajanja. Sendviče bi svakog jutra donosio šefičin tata. I sam u ulozi šefa, naravno. Nina bi svako jutro, ako je Hana radila ujutro, tjerala Hanu da nauči prepoznavati sendviče jer je to jako bitno. Svaki put kad bi Hana pogodila koji je koji sendvič, Nina bi je pohvalila naglas, odlično i potvrdno bi kimnula glavom. Hana se ponekad veselila kad bi je Nina pohvalila. Ostalu većinu vremena to joj je pohvaljivanje izgledalo kao da su Nina i šefica, čitale neki pionirski američki priručnik Kako poboljšati učinkovitost radne snage na radnom mjestu ili Pohvalom i bez nagrade do zadovoljnog i ekonomski učinkovitijeg radnika. Salate su bile priča za sebe. Trebale su biti od svježeg sezonskog povrća. Trebale, ali su rijetko bile. S previše ulja, octa, soli i bogtepitaj kojih još govana. Najčešće s francuskom salatama u koju su, ružna i prerano ostarjela, debela, čorava, u bundi od štakora koje je sama pohvatala i

oderala, šefičina mama i vječno nadržan i nezadovoljan, mutavi neandertalac, koji je sve tri volio pipkati, šefičin otac, stavljali i jabuke. Ljudi su prigovarali zbog jebelih jabuka u francuskoj salati, ali to se nije izgovaralo naglas. I marende. Aha. Tako ih je morala zvati. Marende su bile jednako odvratne kao i sva hrana, a ponos šefičine mame cabalero, koji bi ljudi izgovarali cabaljero, kabalero, a zapravo se izgovarao kabaljero, bio je s puretinom pečenom na žaru i raznim povrćem. Ta je masa bila obilno prelivena velikom žlicom majoneze pomiješane s kečapom. Tu običnu majonezu s najjeftinijim kečapom, čorava u štakoru, zvala je blago pikantnim umakom. Sve to skupa bilo bi posluženo u tortilji. Odvratna sirova tortilja punjena piletinom, grahamom, kukuruzom i lukom s nečim smeđim. Debilana. Čorava se mogla i posrati u tortilju ionako nitko ne bi skužio.

Hani je trebalo tjedan dana da nauči raspoznavati sendviče. Svi su se čudili kako je to moguće jer je Nini trebalo puna dva mjeseca, pa čak i dan-danas se zna prevariti.

(...)

Sam posao i nije bio problem. Nakon početnog srama što je radila kao prodavačica, počela ju je mučiti dosada. Jer to je zapravo dosadan posao. Dosadan posao koji fizički iscrpljuje. Psihički nimalo zahtjevan. Tuga se u Hanu uvukla na velika vrata. Jela ju je. Pomisao da sad sudjeluje u životu nije joj bila olakšavajuća. Ovakvo sudjelovanje u životu iz dana u dan činilo joj se besmislenim. Onda je shvatila da uopće nije bitno koliko zarađuje, mogla je imati plaću i trideset tisuća kuna i svejedno bi bila nesretna. Nije znala kako to posložiti u svojoj glavi. Hana je teta koja prodaje sendviče. Kikiriki kokice. Teta. Ona je sad teta nekoj drugoj Hani. Teta koja oprašta kunu. Teta koja sprema sendvič sa strane jer se neki sendviči brzo rasprodaju pa taj netko može biti na miru da će, kad ogladni i odluči jesti, pojesti baš taj koji je želio jer je taj spremljen na sigurno, zahvaljujući teti Hani. Teta koja ti pokloni dva grama kikirija jer si joj simpatičan. Jebena teta. I to ti je jebeni život. Oko sebe je vidjela gomilu nezadovoljnih ljudi koji su radili u robnoj kući. I nijedan od njih nije bio sretan. – Nijedan. I nijedna. Njeno dotad uvriježeno mišljenje kako je svatko kriv za to što radi posao koji radi, palo je u vodu. Ne moraju prodavačice biti nasmijane, ljubazne i uslužne jer su prodavačice. Ni jedna od njih ne bi radila svoj posao da može birati. Uvjeti u kojima rade ne mogu se zvati uvjetima jer ih nema. Ne postoje. Radno vrijeme je ubitačno. Osmosatno stajanje pogubno za noge. Ljudi, takozvani kupci, prestrašni su. Zahtjevni, cjepidlače, bezobrazni, bijesni, uvredljivi, podcjenjivački, zlonamjerni, krađu kad ne gledaš, jadni jer nemaju novaca, bezobrazni jer imaju novaca, izbirljivi, spori, neodlučni. Smiješno bi joj bilo kad bi došao netko za koga je pouzdano znala da ima novaca, a onda se ciganio za pedeset lipa. Donijet će kasnije. Ma jebi se i ti i tvojih pedeset lipa.

Irvin Lukežić
(1961)

Vedute mrtvoga grada¹

Sve dosadašnje debate oko Rijeke kao povijesnog subjekta obično su se svodile na nostalgije, na retuširane mitološke slike, na paseističke sentimentalne snove o "talijanstvu", "hrvatstvu", "fijumanstvu", "mađarstvu"; svi kao da su tražili prije svega *dokaze* o nacionalnoj samobitnosti, o kulturno-historijskoj ili etničkoj supremaciji ali nitko nije stvarno pokušao objasniti temeljni problem: identitet grada. Rijeku su uvijek promatrali jednostrano, aprioristički, izvana, ne razumijevajući suštinu, ne zahvaćajući bit problema; tumačenja su uglavnom ostajala u sferi politike (često i za potrebe dnevne politike) ili se o Rijeci – što je najgore – uopće nije govorilo. Stvari su, međutim, mnogo slojevitije: osnovno pitanje nije pitanje političko već pitanje o subjektivitetu riječkog *urbisa* kao povijesnog organizma, organizma koji tvore jezici i kulture u doticaju – politika je samo refleks unutrašnjih proturječja, odraz specifične duhovne konstelacije ovoga grada čije je glavno obilježje kulturna heterogenost. Svaki je grad živa i pokretljiva struktura, grad kao historijski subjekt stvara određeni civilizacijski kulturni obrazac unutar kojeg djeluju ljudi, procesi i odnosi; grad nije samo oblik života nego i društveni model...

¹ *Fijumanske priče*, ICR, Rijeka 1991.

Zlatna pirana*

D'Annunzijev stakleni stol

Zamisli prekrasnu Ledinu uz more na kojoj se smjestio silovan grad. Grad premalen da bi izdržao teret granica kojih je bilo koliko i stepenica u sušačkim stubama. Grad kojem je od povijesnog naprezanja pukao mjehur i potom se utopio u bujicama urina vlastitog neprepoznavanja. Grad u kojem se živjelo vjerojatno i prije no što se Rim usudio postojati. Prvi stanovnici tog grada pokušali su se zvati Liburni, ali uskoro su "romanizirani", potom "slavenizirani", "talijanizirani", "mađarizirani", onda im je pukao film pa su se "fumanizirali" i, napokon, izmislili su Karneval da se odmore od svih tih trauma (a sve to s Učke promatra narod imenom Čiči). U toj su se burleski napokon izgubili. Što više, danas su gotovo izumrla vrsta, a svoje su dileme prepustili nama "došljacima" iz unutrašnjosti svijeta zvanog Orbis Balcanicum. I nebitno je da li mi došljaci slušamo Satiea ili Hanku Paldum, uvijek ćemo se, ako nas zanima povijest ovoga Grada, susretati s vječnim pitanjem: kome zapravo pripada naša Ledina? Postoje dva rješenja, prvo da svatko sam odluči pod čijim kamenom spava i prestane prevrtati tuđe kamenje, i, drugo, da konačno odustanemo od nesuvislih pitanja. Svaki drugi rasplet teško bi se zvao rješenjem. Uzaludna je nada da ćete u Gradu pronaći majku Istinu, bilo u govoru naših metuzalema, bilo u knjigama. Malo koja povijest u svijetu toliko je utopljena u laž.

Zamisli frenetičnog, malog čovjeka na rubu ludila, do kraja zaljubljenog u sebe, koji svjesno gradi palaču na oblacima da bi u njoj ugostio svoj beskrajni ego, a istovremeno nesvjesno u smrt poziva milijune slijepaca. Uplašenog čovječuljka punog šuplje praznosti kojom odzvanjaju hrabri i borbeni stihovi posvećeni majci Smrti. Duboko uvjeren da će ga povijest opjevati, on je miran i spokojan. Može si dopustiti bilo što (njegova ga ispraznost traži da sve proba, baš sve, a njegov ego je glavni uživatelj i osnovno opravdanje). On je put, ima od Boga danu mogućnost da budućnost osmišljava u svojoj vlastitoj državici koju je stvorio došavši na juriš u

* Zigo, Rijeka 2006.

crvenom Fiatovu kabrioletu. U tom istom autu juri ulicama svoje Fjume, a uz njega sjedi jedan od ljepših, ali posve zamjenjivih ukrasa za njegovu veličanstvenost. Namješta svoje vozačke naočale (njih je koristio prilikom svog čudesnog povijesnog podviga, naime, on je vjerojatno jedini čovjek u povijesti koji je zauzeo grad u sportskom autu) i govori svojoj ukras-djevi: "In questa macchina siamo solo noi due, cara mia, e siamo in tre quando conto la Morte."¹

Zamisli prelijepu mladu ženu, duge crne kose, punih usnica, velikih crnih očiju, meke bijele kože što miriši na domaći sapun. Noge su joj vitke duge, grudi bujne, osmijeh plah i san lak. Šesnaest joj je godina, zove se Lucia Gerbaz. Kad je njen predek stigao na našu gradsku Ledinu zvao se je Gerbac, ali lijenosti radi progutao je ono "e" i postao Grbac. Potom je njegov sin oženio Francescu Licul, Čičarku čiji je rumunjski dijalekt jedva razumio (ona je uvijek vezla "na svoju" kad bi bila ljuta). Sin je njihov oženio Petrunellu Moretti iz fine riječke obitelji. Baš nekako u to vrijeme odlučio je povratiti ono "e" radi lakšeg izgovora, a radi lakšeg čitanja ustvrdio je: Mi ćemo Gerbaz, si skriva con Z. Njegov sin, šjor Gianfranco Gerbaz divanil je samo po talijansku osim kad bi popil va oštarije. Jednom kad je popio nešto više no što je smio napumpao je Anicu Vellinich koju je potom smjestio u kampanju (kućica kraj škrape negdje oko Klane, potražite ju) i pomagao joj koliko-toliko novčano, plaćajući njenu bilingvalnu šutnju. Sin koji se izrodio iz tog pjanog časa povijesti zvao se Antonio Vellinich Gerbaz i najrade je divanil po domaću. Do dvadeset i druge već se obogatio trgovinom i oženio kćer bogatog riječkog posjednika Istvána Jélekfalusija. Izrodili su dvanaestero djece od kojih je većina studirala po Pešti i Italiji, a jedan od njih ostao je na Ledini i oženio djevicu Mariu Struggio (Slovenku rođenu kao Maria Stružnik). Od vremena kad mu se rodilo drugo dijete, djevojčica Lucia, gubi mu se svaki trag. Neki pričaju kako je služeći vojsku u talijanskim alpinima poginuo okliznuvši se u ambis kanjona Soče, a drugi tvrde da je u Padovu pobjegao i osnovao novu obitelj. U svakom slučaju, u kampanju se nije nikad vratio. I sada, u proljeće 1920. stoji pred njegovom kućom prelijepi crveni sportski auto Fiat 501. Lucia izlazi iz kuće u svom najboljem ruhu. Izgleda predivno i, pjesnički rečeno, zasjenjuje proljeće. Smiješi se pomalo sramežljivo, ali ne toliko da uspori hod do auta. "Ciao, cara. Sei bellissima!" Nije ona Lucija Trtoman, djevojka iz Konavli, što umre pod Orsulom za svoju čast. Na našoj se Ledini rijetko umiralo za čast. Da, neprestano se majka Smrt zazivala, ali se uvijek utoliko bolje obožavao život! Živjeti, živjeti, uzimati što više dok ne padne zastor. A zastor je često padao preko naše Fjume, uloge su se uvijek dijelile brzo i krvavo. Živjeti bez obzira na sve. Crveni Fiat juri niz usku cestu prema centru nezavisne Talijanske Države Fjume, a Lucia se glasno smije i slavi svoju mladost.

Zamisli velebnu Palaču od bijelog kamena koja dominira cijelim Gradom i noću ga poput majke uljuljava u san. Dugo se nije znalo kojoj će državi ovaj Grad biti velika luka i ta je neizvjesnost ponekad donosila čudesne plodove, na primjer

¹ U ovom autu nas je dvoje, draga moja, troje ako brojim Smrt. tal.

tu predivnu zgradu. Izgradio ju je mađarski guverner da bi pokazao moć svoje zemlje i njen suverenitet nad gradom. Međutim, ovo podneblje čudno djeluje na ljude. Fiume je zakolala venama mađarskog guvernera i čini se da je on gradio Palaču prvenstveno za svoj Grad, a tek onda za svoju sjajnu i moćnu zemlju. Kad su njegovi sunarodnjaci shvatili da je guverner pofumano, smijenili su ga i poslali novog guvernera na tron u Palači. Novi guverner posprdno je napomenuo kako je Palača prevelika. "Nije palača velika, nego ste vi mali!" odgovorio mu je smijenjeni guverner. Tako je jedna od najljepših ljudskih rečenica izgovorena "po mađarsku". Palača koja je građena kao izvor moći neke druge države nekoliko je puta postala izvor riječke autonomaske energije i možda je najljepši svjetski spomenik ambiciji. Grad koji je trebao poslužiti kao svačija drolja upravo se u toj zgradi razvrata nekoliko puta okrenuo sam sebi. Nježnobijeli zidovi palače bili su staklenik u kojem je procvao jedan od najčudnovatijih mentaliteta na Sredozemlju. Danas je Palača, kako joj i priliči, muzej. Palača je kuća kulture, one kulture koja više ne živi na ulicama Grada. Njene negdašnje ambicije i orgije Grad joj je oteo, provukao kroz sito socijalizma i oživio na nakaradan način u svojoj biti.

Palača je drugačije živjela u proljeće 1920. Crveni se Fiat zaustavio pred stupovima ulaza. Muškarci u vojnim odorama ustrčali su se po stepenicama, a Lucia je pričekala da joj njen privatni pjesnik i državnik otvori vrata auta. Primila je njegov ispruženi dlan u vozačkoj rukavici i izišla iz auta smijući se neizgovorenim stihovima. A pjesnik je mogao kroz svoje vozačke naočale primijetiti da je Lucia ponešto viša rastom pa je se odmah uspeo na dvije stepenice da je nadvisi i potom pokazao širok osmjeh. Ponad njih, na balkonu s kojeg je pjesnik toliko često pozivao na smrt, jugo je lamatalo zastavom s likom zmijske koja proždire svoj rep – znakom vječnosti. Vječne gluposti ili vječne gladi ljudskog ega ili vječne ljudske inventivnosti, svejedno. Ispod tog znaka koji podsjeća na ornamente iz kineskih hramova stoji natpis: *Qvis contra nos?* ili "po domaću": "Ki će nan ča?", uzvik koji je isprva bio rugaljka pjesniku, a potom, tupom logikom Fjume, najbolji opis riječkog mentaliteta. Grad je ovo čija ga veličina čini vrlo malenim.

Pjesnik i njegova djeva potrcali su uza stepenice, kroz predivno predvorje u državnikovu radnu sobu. Usred prostorije bijaše visok stol s drvenim nogama i pločom od debelog stakla. Stol je bio previsok da bi se za njim sjedilo, a preizak da bi se na njega stojeći naslonilo. Unatoč tome, stol je bio izuzetno iskoristiv. Lucia je pošla kroz sobu do vrata balkona. Pjesnik je zaključao vrata sobe i pošao za njom na balkon. Zagrlio je njena ramena i pogledao ovlaš dolje prema Fjumi. Povukao se potom u radnu sobu s namjerom da se presvuče. Osmjehom je pozdravio odljev tijela Nike iz Samotrakije brižno položen uz balkonska vrata. Lucia je na trenutak ostala vani gledajući Grad (pogled kao u mnogih doseljenika koji su iz svog mraka doselili u Obećanu Zemlju Rijeku puno godina kasnije). Raširila je krila i nekoliko trenutaka stajala opijena mogućnošću da je ona zapravo jedina prava principessa fiumana. Ušla je zatim u sobu i stala se svlačiti. Pjesnik je bio iza kineskog paravana za presvlačenje. Naredio je Luciji da se usigne na stakleni stol.

Ona je, posve naga, to i učinila. Počeo je gioco. Pjesnik je izašao iz sjene paravana utrpan u ženske čarape, donje rublje i grudnjak koji mu je ponešto visio s tijela. Udobno se smjestio ispod staklenog stola da bi odozdo vidio Lucijinu nemalu ljepotu. Rekao je "po talijansku": "Cara mia, noi siamo più grandi di Morte"². Lucia je odgovorila: "Sì, mio caro Legionario"³. Potom je popiščila staklo. Žuta je tekućina pokrila pjesnikov svod. "Sì, caro Gabriele"⁴ govorila je Lucia nadražujući se i pritom ispuštajući poveći komad govna na Državnikov stol.

Dvoje nas je ovdje, Lucija,

Troje ako brojim

Majku Smrt.

Tri zavoja na Zmijinu

Tijelu.

Puno je knjiga napisano o povijesti Grada. Većina ih je posuta pepelom laži, pristranosti, pretencioznosti, baš kao, uostalom, i ova priča. Teško će netko iz gustog sloja dimnih zavjesa koje čine povijest Rijeke izvući čak i približnu istinu. Nećemo moći sa sigurnošću reći čija je ova Ledina, ako već nije svačija, i nikad nećemo znati koliko su zapravo Gabriele i Lucija uživali igrajući se usred parola suludog vremena i papira s natpisom "Me ne frego"⁵. Jedno je sigurno: u očajnom nedostatku univerzalne majke Istine i uz svesrdnu pomoć njene sestre Utjehe, puni značaj našeg Grada jasno se vidi kroz spektar d'Annunzijeve staklenog stola.

² Draga moja, mi smo veći od Smrti. tal.

³ Tako je, dragi moj Legionaru. tal.

⁴ Da, dragi Gabrijele; tal.

⁵ Ne suzdržavam se; tal.

Želio bih grad¹

Eto, želio bih grad napučen
lepršavim leptirima i svjetlošću:
prijateljskim ljudima nježnih očiju
u nasmiješenom prolaženju
sunčanih bijelih ulica
što zeleno mirišu.
Grad od ljudi i za ljude blizak
(...)

Želio bih grad koji bi se nasmijao
zbog osmjeha koji nam može darovati
bilo koji hitar prolaznik.
Grad s onim najboljim što ga ima
bilo koji grad
(...)
s trgovima, puno trgova, prostranim ulicama
(...)
Grad s dušom,
praznik misli,
bez gnjeva, lagan, čitak
u svakom jeziku.

Grad koji bih želio
u meni već biva, smiješi se
u mom životnom snu,
u ovim riječima stoji.
Svima i svakog dana stišćem ruke
u ovom hitrom gradu
srca mog.

¹ Bilješka za biografiju / *Appunti per una biografia*, prepjevali Nikola Kraljić i autor, ICR, Rijeka 2001.

Rijeka u priči

Rijeka u priči – podnaslova *Hrestomatija književnih tekstova o gradu na Rječini* – odnosi se na sliku Rijeke u ogledalu književnosti. Vrlo je tanka razdjelnica književnosti od publicistike i drugih neznanstvenih oblika pisane riječi. I povijesna djela neki suvremeni teoretici drže književnima to jest subjektivnim videnjem objektivnih društvenih pojava. Takozvane rubne forme i žanrovi, primjerice sjećanja, pisma, apokrifna sjećanja i pisma, eseji, feljtoni, reportaže, putopisi, dnevnički zapisi i slično spadaju u veliku i razgranatu književnu “genetiku”/genologiju. Iskustva i poruke tih graničnih žanrova uvelike su upotpunila sliku *riječanstva* koju dominantno očekujemo od romana, dramskih formi i lirike. Pogotovo je danas – u tijeku raznih post-izama – na djelu žanrovska hibridizacija, takvo poigravanje književnim oblicima poradi kojih valja relativizirati tradicionalnu genološku fenomenologiju i aksiologiju. Stoga se u ovoj “riječkoj čitanci” ravno-pravno nižu tzv. visoki i niski, elitni i pučki, zabavni i ozbiljni književni stilovi i oblici.

Priručnici koje imenujemo hrestomatijom, antologijom, čitankom pret-postavljaju odabir najboljega u nekoj cjelini. *Rijeka u priči* nije slijedila – ili nije do kraja slijedila – taj vrijednosni kriterij. Vodila se željom da suvremenome čitatelju, posebice mlademu riječkome naraštaju ponudi raznoliku dijakronijsku paletu što stvarnih, što izmišljenih riječkih sudbina kroz književnu riječ zadnjih stotinjak godina. Nema savršene selekcije, objektivnoga izlučnoga načela. Iz(a) antologije, hrestomatije/čitanke i sličnih priručnika u konačnici razaznaje se selektorski stav s manje ili više propusta. Izabrani odlomci djelâ – po načelu *pars pro toto* imat će polovičan domet ako čitatelj kad-tad ne posegne za potpunom porukom i djelom u cjelini.

Kao što se živi, osjeća i ispisuje iskustvo istarstva, dalmatinstva, mediteranstva, panonstva, europejstva, i sl., tako se reproducira duhovno-društvena klima u gradu na Rječini koja propitkuje i osluškujе tzv. f(i)jumanstvo odnosno tzv. riječki identitet. Kultne knjige *Kako čitati grad* Radmile Matejčić i *Terra incognita* Branka Fučića bile su kulturološki zamašnjak *riječopisnih* publikacija. *Rijeka u priči* podupire taj *amarkord* i želi kroz lekturu – beletrističko štivo – rekonstruirati prošlo i sadašnje obiteljsko, osobno i društveno trajanje. U širokome luku od adoracije do kontestacije, od *nostalgije fijumane* do apatije pratimo beletrističku mitopoetiku prostora i ljudi. Čitatelj će u ponuđenome korpusu predložaka uočiti tematsko-motivske lajtmotive, neke tzv. riječke teme ili krugove. Među ostalima, to su trsatsko svetište i Gospa, frankopansko-zrinska tema, *danuncijada*, riječki/fijumanski *setebandjerizam*, riječki Morčić, Leopoldov grb, Karolina Riječka, egzodusno-egzilni tematski krug riječkih Talijana, ali i prognanih riječkih Židova,

doseljeničke sudbine jugoslavenkih/južnoslavenkih imigranata u socijalističku pa potom i postsocijalističku Rijeku, usponi i padovi riječkoga kapitala i glamura, riječka bohema, Rječina kao slobodarski signum, Stari grad i Gomila kao jezgri kronotop riječanstva itd.

Rijeka u priči namijenjena je stručnoj i znanstvenoj javnosti koja se bavi književnom kritikom, poviješću i teorijom književnosti, posebice segmentom povijesti koja motri regionalnu i kontaktnu/transgraničnu književnu povijest i multikulturalnost, multietničnost. Namijenjena je studentima kroatistike odnosno slušačima izbornoga kolegija *Rijeka u priči* jer će im tzv. *riječka tema* biti poticajnom da sami kritički pa i umjetnički tematiziraju svoj grad i zavičaj. Najposlije – ili najprije – svima onima koji vole Rijeku, rastu i traju s gradom na Rječini.

Fiume nel racconto

Fiume nel racconto sottotitolo *Crestomazia di testi letterari inerenti la città sulla Fiumara* – vuole essere l'immagine di Fiume riflessa nello specchio della letteratura. È sempre molto esile il confine che divide letteratura, pubblicistica e altre forme di scrittura. Secondo alcune teorie della letteratura contemporanea, anche i testi storici e storiografici potrebbero venir considerati alla stessa stregua di quelli letterari in quanto offrono una visione soggettiva di fenomeni sociali oggettivi. Forme e generi "cosiddetti" marginali, come la stesura di ricordi, epistolari, memorie apocriefe e lettere, saggi, feulton, reportage, scritture di viaggio, diari e simili, fanno parte della vasta e articolata genetica/genealogia letteraria. Le esperienze maturate ed i messaggi prodotti da questi generi "marginali", hanno contribuito in grande misura ad arricchire l'immagine di quella fiumana che, secondo le nostre attese, dovrebbe sfociare, predominante, da romanzi, drammi e liriche.

In questi tempi di post, neo e altri ismi, siamo testimoni di una ibridizzazione e mescolanza dei generi letterari, un fenomeno che porta a relativizzare la tradizionale genealogia, fenomenologia e assiologia. Per cui, in questo "libro di letture fiumane", convivono alla pari i cosiddetti grandi generi letterari e quelli minori, la letteratura d'élite e quella popolare, stili e forme di scrittura amena e impegnata.

Crestomazie, antologie, libri di lettura, abitualmente hanno il compito di offrire, in uno spazio ristretto, il meglio di generi diversi e di varie opere. "*Fiume nel racconto*" non ha seguito compiutamente questi criteri di valutazione. Nella stesura, ha prevalso la volontà di offrire al lettore, soprattutto ai giovani fiumani, una variegata tavolozza diacronica per tratteggiare figure di protagonisti dei destini, reali e immaginari, usciti dalle penne degli scrittori fiumani nell'arco degli ultimi cent'anni. Non esiste scelta ottimale, selezione obiettiva e imparziale. In fondo, dalle antologie, crestomanzie e manuali simili, traspare palese la posizione dell'autore, più o meno lacunosa. Pertanto, anche i brani inseriti nell'antologia – sulla base del principio "*pars pro toto*" – consentiranno una chiave di lettura dell'opera solo parziale se il lettore, prima o tardi, non sceglierà di conoscere il testo integrale ed il senso del suo messaggio.

Il comune senso di appartenenza, istriana, dalmata, mediterranea, panonica, europea, converge nel motto vivere-sentire-scrivere. Anche Fiume si interroga sul suo passato e cerca di riprodurre quanto più fedelmente il complesso clima culturale, spirituale e sociale della città sulla Fiumara, nel tentativo di risalire alla fiumana ed alla cosiddetta identità fiumana. I notissimi libri "*Kako citati grad/ Come leggere la città*" di Radmila Matejčić e "*Terra incognita*" di Branko Fučić sono stati determinanti per il lancio di tutta una serie di iniziative editoriali legate a

Fiume. L'antologia *Fiume nel racconto* si lascia andare a questa sorta di *amarcord* con l'intento di ricostruire – attraverso la lettura – passato e presente nella continuità dell'ambito familiare, individuale e sociale. Il percorso della letteratura amena mitopoetica dei luoghi e delle persone attraversa un arco tematico molto ampio, che va dalla devozione alla contestazione, dalla "nostalgia fiumana" all'apatia. I brani contenuti nell'antologia, consentiranno al lettore di conoscere il *leit-motiv* che lega la trattazione dei diversi temi e motivi comuni a molti autori, nonché alcuni dei cosiddetti temi fiumani. Tra gli altri, il Santuario e la Madonna di Tersatto, gli Zrinski-Frankopan (Frangipani), il "dannunzianismo", il "settebandierismo" fiumano, il Moretto fiumano, lo stemma leopoldiano, Carolina la Fiumana (Karolina Riječka), l'esodo/esilio degli Italiani di Fiume e la deportazione degli ebrei fiumani, i destini degli immigrati jugoslavi nella Fiume socialista e postsocialista, l'ascesa e la caduta del capitale e del glamour fiumani, i bohémien della città, la Fiumara come simbolo del liberalismo, la Cittavecchia e Gomila come nucleo spazio-tempo o cronotopo della fiumana, eccetera.

Fiume nel racconto è indirizzato agli esperti ed agli studiosi che operano nei campi della critica letteraria, storia e teoria della letteratura, in particolare nel segmento di storia della letteratura regionale e di frontiera, multiculturalità, multiethnicità. Il volume è rivolto pure agli studenti di croatistica ed a quanti seguono l'omonimo corso, il cui obiettivo formativo è di stimolare l'attenzione dei giovani per la loro città e la realtà che li circonda, soprattutto le loro capacità analitiche e critiche. E infine, ma forse si meriterebbe il primo posto, a tutti quanti amano questa città e ne condividono la crescita e la continuità.

Preveli: Gilietta i Bruno Bontempo

Rijeka in den Erzählungen

Rijeka in den Erzählungen – mit dem Untertitel *Chrestomatie der Literartexte über die Stadt am Rječina Fluss* – bezieht sich auf das Bild von Rijeka in dem Spiegel der Literatur. Die Grenzlinie zwischen der Literatur und der Publizistik und anderen nicht wissenschaftlichen Formen der geschriebenen Worten ist sehr fein. Manche zeitgenössische Theoretiker halten auch historische/historiographische Werke für Literaturwerke, d.h., für einen subjektiven Ansicht der objektiven sozialen Phänomene. Die sogenannten Bordformen und –genres, beispielsweise, Erinnerungen, Briefe apokryphe Erinnerungen und Briefe, Essais, Feuilletons, Tagesbucheintragungen und Ähnliches gehören zu der grossen und ausgebreiteten Literatur "genetik"/-genealogie. Die Erfahrungen und die Aussagen dieser Bordgenres haben das Bild von *Rijeka-kunst*, die auch von den Romanen, Dramenformen und Lyrik dominant erwartet ist, beträchtlich vervollständigt. Besonders heute – im Laufe verschiedener *Post-ismen* – ist die Genrehybridisation ans Werk, also, ein solches Tänzeln mit Literaturformen, wegen denen die traditionelle genealogische Phänomenologie und Axiologie relativisiert werden müssen. Deshalb folgen in diesem "Lesebuch aus Rijeka" gleichberechtigt die sogenannten hohen und niedrigen, ausgewählten und volkstümlichen, unterhaltenden und ernsthaften Literaturstile und –formen in einer Reihe aufeinander. Die als Chrestomantie, Antologie oder Lesebuch bezeichnete Handbücher setzen die Wahl des Besten in der gewissen Einheit voraus. *Rijeka in den Erzählungen* hat dieses Wertkriterium nicht – oder nicht im Ganzen – gefolgt. Das Werk wurde von dem Wunsch geleitet, dem zeitgenössischen Leser, besonders der jüngeren Generation von Rijeka eine verschiedenartige diachronische Palette der Helden und Heldinnen, mancher wirklichen, mancher erfundenen Schicksale aus Rijeka durch Literaturworten der letzten hundert Jahre zu bieten. Es gibt keine perfekte Selektion, das objektive Ausscheidungsprinzip. Von/aus der Antologie, Chrestomantie/Lesebuch und ähnlichen Handbüchern ist am Ende eine Selektionsstellungnahme mit wenig oder mehr Versäumnis zu erkennen. Die gewählten Werkabschnitte – nach dem Prinzip *pars pro toto* – werden eine mangelhafte Leistung haben, wenn der Leser irgendwann nicht nach voller Aussage und dem ganzen Werk greift. Sowohl die Erfahrung des Istrischen, Dalmatischen, Mediteranischen, Panonischen, Europäischen u.a. gelebt, gefühlt und ausgeschrieben wird, wird auch das geistlich-soziale Klima, das die Identität der Fiumanen, d.h. die sogenannte Identität von Rijeka überprüft und erlauscht, in der Stadt am Rječina Fluss reproduziert. Die Kultbücher *Kako citati grad* (*Wie wird die Stadt gelesen*) von Radmila Matejčić und *Terra incognita* von Branko Branko Fučić waren der Kulturanlass der gedruckten *Rijekaschriften*. Das Handbuch *Rijeka in den Erzählungen* steht dieses Amarcord bei und will durch die

Lektüre – Belletristik – die vergangene und heutige familiäre, persönliche und soziale Dauer rekonstruieren. In der breiten Spannweite von der Bewunderung bis zum Bestreiten, von der Nostalgie der Fiumanen zur Apathie wird die belletristische Mythospoetik des Raums und der Menschen nachgefolgt. In dem gebotenen Vorlagekorpus wird sich der Leser thematisch-leitende Leitmotive, manche sogenannte Themen oder Kreise von Rijeka merken. Unter anderem handelt es sich hier um Sanktuarium von Trsat und die Madonna, das Thema der Frankopan und Zrinski Familien, *Danunzio-keit*, *Setebandiere-keit* (Zuneigung der aktuellen Behörde) von Rijeka/Fiumanen, Morčić aus Rijeka, Leopoldwappen, Karolina von Rijeka, Exodus- und Exilthemenkreis der Italiener und auch der vertriebenen Juden aus Rijeka, Schicksal der nach sozialistischer und dann später postsozialistischer Stadt Rijeka angesiedelten jugoslawischen/südslawischen Immigranten, Aufschwung und Fall des Kapitals und der Pracht von Rijeka, Künstlertum von Rijeka, den Fluss Rječina als Symbol der Freiheit, Stari grad (die Altstadt) und Gomila als durch Jahrhunderte zehendes Thema des *Rijeka-wesens*, usw.

Rijeka in den Erzählungen ist den Studenten der Kroatistik zugeordnet, d.h., den Höreren des Auswahllehrerkollegiums *Rijeka in den Erzählungen*, weil sie das sogenannte Thema von Rijeka ermuntern wird, ihre Stadt und Heimat auf kritische und sogar künstliche Weise selbst zu thematisieren. *Rijeka in den Erzählungen* ist auch der sachkundigen und gelehrten Gemeinschaft zugeordnet, die sich mit der Literaturkritik, Literaturgeschichte und –theorie beschäftigt, besonders mit dem Geschichtsssegment, das die regionale und Kontakt/trans-grenzliteraturgeschichte und Multikulturalität, Multisittlichkeit folgt; und, nach allem – oder, vor allem – allen jenen die die Stadt Rijeka lieben, mit der Stadt am Fluss Rječina zusammenwachsen und dauern.

Prevela: Saša Čohar-Mančić

Rijeka elbeszélésben

A Rijeka elbeszélésben- irodalmi szövegek gyűjteménye a Rječina folyón fekvő városról alcímet viselő mű- Rijeka városát mutatja be az irodalom tükrében. Nagyon vékony az a választóvonal, amely az irodalomtól és a publicisztikától illetve más az írott szó nem tudományos formáitól elválasztja. Egyes történelmi/történeti műveket az egyes kortárs irodalomelmélettel foglalkozó szakemberek irodalmiként tartják számon vagyis az objektív társadalmi folyamatok szubjektív látásmódjaként. A választóvonal határán mozgó formák és műfajok mint például a visszaemlékezések, levelek, apokrif visszaemlékezések és ezzel kapcsolatos levelek, esszék, feuilleton, tudósítások, útleírások, naplószerű leírások és hasonlóak mind az irodalom nagy és szerteágazó "genetikájába"/genealógiájába tartoznak.

A választóvonalon fekvő műfajok tapasztalatai és üzenetei nagyban kiegészítették a rijekaiságról szóló képet, amit hangsúlyozottan elvárunk a regénytől illetve a drámai- és lírai formáktól. Különösen igaz ez ma- a posztizmusok időszakában- a műfaji keveredések korában, ahol az irodalmi formákkal való kísérletezés miatt viszonylagossá kell tennünk, a tradicionalista genealógiai fenomenológiát és axiológiát.

Ezért ebben a "rijekai olvasókönyvben" egyenlő mennyiségben megtalálhatóak a magas és az alacsony kultúrához tartozó, az elit és a polgári, a szórakoztató és a komoly irodalmi műfajokhoz tartozó formák. A kresztomátiák, antológiák és az olvasókönyvek az egészből a legjobbat feltételezik a kiválasztásnál. A Rijeka elbeszélésben nem ezt a vezérfonalat követte- vagy nem a végsőkig- a kiválasztásnál. A célja az volt, hogy a mai kor emberének, különösen a fiatal rijekai nemzedéknek, különféle diakronikus palettáját kínálja fel a hősöknek és hősnőknek, valós vagy kitalált rijekai sorsokat ábrázolva az elmúlt száz év rijekai irodalmi szókinésének a segítségével. Nincs tökéletes válogatás, objektív alapon történő kiválasztás. Az antológiából, a kresztomátiából/olvasókönyvből és hasonló kézikönyvekből végül is a kiválasztó megkülönböztetett véleménye világlik ki, annak kisebb és nagyobb hibáival együtt. A pars pro toto elve alapján kiválasztott művek részletei, féloldalasak maradnak, ha azokhoz nem olvassuk hozzá néha az egész művet vagy társítjuk a mű teljes üzenetét. Ahogy megéli, érzi és átadja magából az isztriaiasság, dalmáciaiság, mediterránságot, pannóniaiasságot, európaiasságot és más hasonló tapasztalatokat, ugyanúgy visszaadja azt a szellemi-társadalmi klímát a Rječina folyón fekvő városban, az ún. fiumeiséget, vagyis a rijekai identitást, amelyet a kíváncsiság és az érdeklődés jellemez.

Az olyan kultikus könyvek mint a *Kako čitati grad* (Hogyan olvassuk a várost) Matejčić Radmilától és Branko Fučić *Terra incognita* műve kulturálisan ösztönözték, a városról szóló publikációkat. A Rijeka elbeszélésben támaszként

szolgál az emlékezetnek, amely a házi olvasmányon keresztül- szépirodalmi mű-eleveníteni fel a múlt családi, személyes és társadalmi vonatkozásait. Széles ívben követhetjük a tér és az emberek mitopoetikáját, amely az adorációtól a kontesztációig illetve a nosztalgikus fiumenizmustól az apátiáig terjed.

Az olvasó bepillantást nyerhet az elé rakott forrásanyag segítségével, a tematikus motívumok világába, ugyanis ún. rijekai témákba és körökbe kalauzolja az olvasót.

Többek között ezek a trsati kegyhely és Boldogasszony, a Zrinyiekről és Frangepánokról szóló témák, D'Annunzioval összefüggő témák (danunciáda), a rijeka/fiumei köpönyegforgatók, rijekai Morčić, Leó címere, Rijekai Karolina, a rijekai olaszok és az innen elűzött zsidók exódikus-egzilikus tematikája, a délszláv/jugoszláv beköltözött migránsok sorsa a szocialista majd a poszt-szocialista Rijekában, a rijekai tőke tündöklése és bukása, a rijekai bohémélet, Rijeka mint a szabadosság signuma, az Óváros, a Tömeg mely a rijekai identitás időbeni magja stb.

A Rijeka elbeszélésben a kroatisztika tanulmányokat folytatók, és ezt mint választott tantárgyként hallgatók számára készült, mivel így az ún. rijekai téma ösztönzően fog rájuk hatni és így maguk is a kritika és művészet terén teszik majd témává a várost és a szülőföldjüket. Annak a szakmai és tudományos közegnek lett szánva, amely irodalmi kritikával, irodalom elmélettel – történettel foglalkozik, különösen a történelem azon részével, amely a regionális és a határon átnyúló irodalomtörténetet, multikulturalitást, és multietnikusságot vizsgálja; nem utolsósorban – vagy legelőször is- minden olyan egyénnek, aki szereti Rijekát, vele együtt nőnek fel, és élnek a Rječina folyón fekvő várossal.

Prevela: Eva Viola

Rijeka in a story

Rijeka in a story – subtitled *Chrestomathy of literature texts about a town on the Rječina* – which refers to the picture of Rijeka in the mirror of literature. The dividing line between the literature and journalism and other non-scientific forms of written word is thin. Some contemporary theorists find that historical works are literature i.e. subjective recollection of objective social events. So called marginal forms and genres, like for example memories, letters, apocryphal memories and letters, essays, feuilletons, reports, travel logs, diaries and similar writings, belong in a big and branched out literature genealogy. Experiences and messages of those marginal genres have largely filled in the picture of “rječanstva” (being from Rijeka), which we expect presumably from novels, drama and poetry. Especially nowadays – with all different ‘post-isms’ – there is hybridization of genres – such kind of gameplay with literature forms, because of which we should make the traditional genealogical phenomenology and axiology relative.

Therefore, in this ‘Rijeka reader’, literature styles and forms are equally lined up – so called high and low, elitist and folk, funny and serious. Handbooks that are named chrestomathy, anthology, reader, represent the chosen best from the works in a whole. ‘Rijeka in a story’ did not follow – or did not follow to the end – that valuation criteria. It was guided by a wish to offer the contemporary reader, especially the younger generation of Rijeka a diverse diachronic palette of heros and heroins – somewhat real, somewhat fictional fates through literature in the last hundred years. There is no perfect selection, no objective extraction principle. The selective attitude, with more or less oversights, in the end is discerned from anthologies, chrestomathy/reader and similar handbooks. The chosen passages of works – in principle pars pro toto will have a halfway range if the reader eventually does not reach for the full message and work in the whole. The way we live, feel and write the experience of being istrian, dalmatian, mediteranean, pannonian, european etc., the spiritual-social climate reproduces in the town on the Rječina, which interrogates and listens the so called ‘fumanstvo’ that is the so called Rijeka identity. The cult books “*Kako čitati grad*” (How to read the town) by Radmila Matejčić and “*Terra incognita*” by Branko Fučić were a cultural fly-wheel of publications of Rijeka. The handbook “Rijeka in a story” supports this *amarcord* and wants to reconstruct through works of fiction – the past and present standing of a family, individual and society.

In a wide span from adoration to contestation, from ‘*nostalgia fiumana*’ to apathy, we follow the fictional mythopoetics of space and people. The reader will note in the offered corpus template the thematic leitmotif, some so called topics of Rijeka. Among others, there is the Sanctuary of Madonna at Trsat, the Frankopan-

Zrinski topic, *Danuncijada*, 'setebandjerizam' of Rijeka/Fiume, the little Moor of Rijeka the Leopold crest, Karolina of Rijeka, exodus-exile thematic circle of the Italians in Rijeka, but also the exiled Jews of Rijeka, emigration destinies of the Yugoslav/south Slavic immigrants to the socialist and then later in post-socialist Rijeka, rise and fall of the capital of Rijeka and its glamour, the bohemian scene of Rijeka, the Rječina as the free signature, the Old town and Gomila as the core chronotope of being from Rijeka ('*rječanstva*'), etc.

Rijeka in a story is intended for expert and scientific audience, which pursues/ is occupied with literature criticism, history and theory of literature, especially the segment of history which observes regional and the history of contact literature and multiculturalism, multiethnicity, for students of Croatian language studies i.e. students of the optional course *Rijeka u priči*, because the so called 'Rijeka topic' will be stimulative to critically and artistically discuss their town and native land by themselves, and lastly – all those who love Rijeka, grow and abide in the town on the Rječina.

Rijeka en Rakontoj

Rijeka en Rakontoj – verko kun subtitolo *Krestomatio de literaturaj tekstoj pri la urbo sur la rivero Rječina* – rilatas al bildo de Rijeka en spegulreflekso de literaturo. Tre maldika estas la disiga linio inter literaturo kaj publicistiko kaj aliaj nesciencaj formoj de skribitaj verkoj. Iuj nuntempaj teoriuloj konsideras kiel literaturaj verkoj ankaŭ historiajn/historiistajn verkojn, t.e. konsideras objektivajn sociajn aperaĵojn kiel subjektiva interpreto. Tielnomataj randaj formoj kaj ĝenroj, ekzemple rememoraĵoj, leteroj, apokrifaj memoraĵoj kaj leteroj, eseoj, felietonoj, raportaĵoj, vojaĝpriskriboj, ĵurnalaj tekstoj kaj similaj apartenas al granda disbranĉigita literatura *genetiko*. Spertoj kaj mesaĝoj de tiuj randaj ĝenroj ege kompletigas la bildon de *rijekaaneco* kiun ni unuavide atendas de romanoj, dramaj formoj kaj liriko. Precipe hodiaŭ – dum nunaj diversaj post-ismoj – okazas ĝenra hibridigado, la ludado per literaturaj formoj pro kio oni devas relativigi la tradicion genetikan fenomenologion kaj valoraĵon. Tial en tiu ĉi *legolibro pri Rijeka* egalrajte viciĝas tiel nomaj altkvalitaj kaj basaj, elitaj kaj popolaj, amuzaj kaj seriozaj literaturaj stiloj kaj formoj. La manlibroj nomataj krestomatio, antologio, legolibro supozas elekton de la plej bona el iu tutaĵo. *Rijeka en Rakontoj* ne sekvis – au ne sekvis komplete, tian valorokriterion. Deziro mia estis ke al nuntempa leganto, precipe al la pli juna generacio en Rijeka, oni ofertu, tra literatura vorto, diversspecan diakronecan palettron da herooj kaj heroinoj – ĉu realaj ĉu elpensitaj – el la destinoj de Rijeka, dum la lasta jarcento. Ne ekzistas perfekta selekto de objektiva elekto-principo. De antologio, krestomatio/legolibro kaj similaj manlibroj oni finfine rekonas starpunkton de kompilinto, kun pli aŭ malpli da mankoj. La elektitaj fragmentoj de verkoj – laŭ principo *pars pro toto* -havos duonan sukceson, se leganto iam ajn ne prenos la kompletan mesaĝon kaj konsultos la verkon kiel tutaĵon. Same kiel oni travivadas, same kiel oni sentas, kaj verkas pri sento Istri-eska, Dalmateska, Mediteraneeska, Panonieska, Eŭropeeska kaj simile, tiel reaperas spirit-socia klimato en la urbo sur Rječina, kiu esploras kaj prinotas tielnomatan *Rijekaneskon* respektive identecon de Rijeka. La kultaj verkoj *Kiel Legi la Urbon* de Radmila Matejčić kaj *Terra Incognita* (Nekonata Tero) de Branko Fučić estis kulturala akcelaĵo de publikado de verkoj pri Rijeka. La manlibro *Rijeka en Rakontoj* subtenas tiun *amarkordon* (rememoron) kaj deziras tra legaĵo beletra rekonstrui la pasintan kaj nunan familian, individuan kaj socian ekzistadon. En la vasta spektro de adorado ĝis kontestado, de *nostalgio fiumana* ĝis apatio, ni sekvas beletristikan mitopolitikon de la areo kaj de la homoj. La leganto en prezentita kolekto de legaĵoj, certe rimarkos gvidmotivojn de iuj tielnomaj *Rijekaeskaj* temoj aŭ rondoj. Inter aliaj tiuj estas: Sanktejo Trsat kaj la Dipatrino, Temo pri Frankopan kaj Zrinski, Temo pri *D' Annunzio*, la *sepflagismo* (settebandiere) de Rijeka, Morčić (La Moretto de Rijeka), blazono de Leopoldo, Karolina de Rijeka, translokiĝ-ekzila

temaro pri rijekaaj Italoj, sed ankaŭ ekzilitaj rijekaaj Judoj, la destinoj de alvenintaj jugoslavijaj/sudslaviaj enmigrintoj en Rijeka, dum socialisma kaj postsocialisma periodoj, supreniro kaj malkresko de kapitalo kaj brilo de Rijeka, la bohemaro de Rijeka, la rivero Rječina kiel signo de libero, Malnova urbo, kaj Gomila kiel la kerna historia loko de *Rijekanesko* k.t.p.

Rijeka en Rakontoj estas dediĉita al studentoj de kroatistiko respektive al aŭskultantoj de elektebla studobjekto *Rijeka en Rakontoj*, ĉar tielnomta *rijekaa temo* estos por si mem instiga por ke ili mem kritike, sed ankaŭ arte laŭteme povu pristudi siajn urbon kaj hejmlokon. La verko estas dediĉita al la faka kaj scienca publiko kiu okupiĝas pri literatura kritiko, historio kaj literatura teorio, precipe al la fakuloj okupiĝantaj pri segmentoj de historio rilatantaj al regiona, kontakta kaj translandlima literaturhistorio, al tiuj traktantaj plurkulturecon kaj pluretnecon. Fine – aŭ antaŭ ĉio, la verko estas dediĉita al ĉiuj kiuj amas la urbon Rijeka, kiuj kreskas kaj estas kun la urbo sur Rječina.

Esperantigis Vjekoslav Morankić

Izvori i literatura

- Adamićevo doba: 1780. – 1830.: riječki trgovac na početku europske modernizacije* (2005) pripr. E. Dubrović et al., Muzej grada Rijeke, Rijeka.
- Antić, Vinko (1965) *Pisci – Rijeka – zavičaj*, Pododbor Matice hrvatske, Rijeka.
- Ara, Angelo i Magris, Claudio (2002) *Trst, identitet granice*, prevela Ljiljana Avirović, Durieux, Zagreb.
- Avelini, Ivanka (2006) *Žena koja je voljela knjige*, Adamić, Rijeka.
- Babić, Dragomir (1979) *Humanistički antikonformist / Život i rad Frana Vladimira Mažuranića*, Dometi, Rijeka.
- Babić, Dragomir (1993/1994) *Ivan Mažuranić u Riječkoj gimnaziji*, u: Godišnje izvješće Prve riječke hrvatske gimnazije u Rijeci, gl. urednice I. Orlić i S. Vidović, str. 25-29.
- Bachelard, Gaston (2000) *Poetika prostora*, Ceres, Zagreb.
- Bačić-Karković, Danijela (2005) *Drugo čitanje*, ICR Rijeka, Rijeka.
- Bačić-Karković, Danijela (2008) *Iseljenička tema u hrvatskoj i makedonskoj iseljeničkoj književnosti*, hrvatsko-makedonske književne i kulturne veze, Zbornik, FF, Rijeka.
- Badurina, Damir i Grlica, Bojan (2000), *Najdraža Rijeko*, tekst i notografija, Adamić, Rijeka.
- Bagić, Krešimir (2003) *Proza Quorumova naraštaja*, Quorum; br. 2/3, 1996, str. 5-34.
- Bagić, Krešimir (2003) *Goli grad*, Antologija hrvatske kratke priče 80-tih i 90-tih, Naklada MD, Zagreb.
- Bakarčić, Milivoj (1981) *Život na trnju*, RKND, Rijeka.
- Banov, Estela (2000) *Usmeno pjesništvo kvarnerskoga kraja*, HFD, Rijeka.
- Barac, Antun (1958) *Feljton o Rijeci*, Riječka revija, br. 6.
- Barac, Antun (1968) *Književnost Istre i Hrvatskog primorja*, ur. V. Antić, Matica hrvatska Zagreb – Rijeka.
- Barac-Jelčić, Nada (2005) *Kamičići nezaborava*, Ogranak matice hrvatske Senj, Senj.
- Begović, Milan (1964) *Dunja u kovčegu*, MH i Zora, Zagreb.
- Belaj, Vitomir (1998) *Hod kroz godinu: Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, Golden marketing, Zagreb.
- Benevolo, Leonardo (2004) *Grad u istoriji Evrope*, prevela Snežana Milinković, Clio, Beograd.

- Bertoša, Miroslav (1999) *Jadransko priobalje: reporterski zapisi i romantične vizije Charlesa Yriarte*, predgovor u: Yriarte 1999.
- Bertoša, Miroslav (2003) *Istra, Jadran, Sredozemlje: Identitet i imaginariji*, Durieux, Zagreb.
- Bertoša, Miroslav (2007) *Kruh, mašta & mast* Durieux, Zagreb.
- Biti, Vladimir (2000) *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, MH, Zagreb.
- Bloch, Ernst (1981) *Izgradnja šupljeg prostora*, u: *Princip nada*, 2, preveo Hrvoje Šarinić, Naprijed, Zagreb.
- Bobinac, Marijan (1984) *Ödön von Horváth*, Književna smotra, gl. urednik Josip Užarević, br. 54 – 55, str. 23-36.
- Bonifačić, Antun *Izabrana djela*, prir. M. Šicel, MH, Zagreb 1996.
- Bosanac, M. et al. (1977) *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb.
- Bošković-Stulli, Maja (1991) *Pjesme, priče, fantastika*, NZMH i Zavod za istraživanje folklor, Zagreb.
- Bošković-Stulli, Maja (1999) *O usmenoj tradiciji i o životu*, Konzor, Zagreb.
- Bošković-Stulli, Maja i Zečević, Divna (1978) *Usmena i pučka književnost*, u: *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 1., Liber i Mladost, Zagreb.
- Brodsky, A. (2003) *The great mayor: Fiorello La Guardia and the making of city of New York*, St. Martin's Press, N. Y.
- Brumini, Rina (2008) *Gli Ebrei di Fiume*, u: *La Battana*, 170, str. 83 –116.
- Bussagli, Marco (2006) *Arhitektura*, preveli M. Timko i J. Rodeš, Stanek, Varaždin.
- Canetti, Elias (1984) *Masa i moć*, prevela Jasna Planinc, GZH, Zagreb.
- Car Emin, Viktor (1977) *Danuncijada*, Zora i Matica hrvatska, Zagreb.
- Carter, J. F. (alias Jay Franklin) (1937) *La Guardia: a biography*, Modern Age Books, N. Y.
- Convegno scrittura sopra i confini: letteratura dell'esodo*, u: *La Battana*, rivista trimestrale di cultura (2006) god. 18., br. 160.
- Cosmopolitan Geographies: New Locations in Literature and Culture* (2001) ur. Vinay Dharwadker, Routledge, London i New York.
- Crnković, Milan (1993) *Rijeka u novijoj hrvatskoj književnosti*, u: *Riječke teme*, ICR, Rijeka.
- Cuneo, E. L. (1955) *Life with Fiorello: a memoir by Ernest Cuneo*, Macmillan, N. Y.
- Čabrajec, Marina (1999) *Intimna teorija romana*, HFD, Rijeka.
- Čabrajec, Marina (2001) *Čuk il netopir*, ICR, Rijeka.
- Čabrajec, Miroslav (2001) *Mozaik: književnokritički zapisi, kazališne recenzije, putopisi*, ICR, Rijeka.

- Čovjek, prostor, vrijeme: književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti* (2006) ur. Ž. Benčić i D. Fališevac, Disput, Zagreb.
- Ćurković-Major, Franciska (2003) *Dostignuto čudo: Rijeka*, Književna Rijeka, br. 3., str. 68-70.
- Damiani, Alessandro (2001) *Note di viaggio/ Putne bilješke*, prepjev Margherita Gilić, DHK, Riječki ogranak, Fiume – Rijeka.
- Damiani, Alessandro (2003) *Gradski toranj*, prevela Natka Badurina, ICR, Rijeka.
- Damiani, Alessandro (2008) *Jezik i kultura u Rijeci*, Književna Rijeka, 4/2008., str. 4-71. Prevela Margherita Gilić.
- Dan velikih valova* (2001) prir. M. Urem et al., Udruga građana Rival, Rijeka.
- De Canziani Jakšić, Theodor (2004) *Moretto specialità fiumana/ Morčić riječki specijalitet*, prijevod s talijanskoga Matilda Ružić, Grafem, Rijeka.
- Deghenghi Olujić, Elis (2004) *La forza della fragilità: la scrittura femminile nell'area istro-quarnerina: aspetti, sviluppi, critici e prospettive*, Edit, Rijeka.
- Delalle, Radovan (1997) *Traganje za identitetom grada*, ICR Rijeka.
- Derrida, Jacques (1978) *Writing and Difference*, The University of Chicago press, Chicago – London.
- Despot, Miroslava (1954) *Strani pisci o Rijeci i Hrvatskom primorju u 18. i 19. stoljeću*, Bio-bibliografski prilog, Riječka revija 1-2, str. 37-44.
- Dmitrović, Saša (2008) *Stendhalovih pet dana u Rijeci*, Sušačka revija, br. 62-3, str. 33-40.
- Doksijadis, K., Apostolos (1982) *Čovek i grad*, preveo Z. Nikezić, Nolit, Beograd.
- Dometi, Rijeka.
- Dr. Viktor Ružić* (2004) ur. i autor kataloga T. de Canziani Jakšić; autori tekstova D. Baumann Glavočić et al., Spomenička zbirka i knjižnica "Mažuranić – Brlić – Ružić", Rijeka.
- Dragan Ogurlić (2001a), *Protokol za majice*, u: Književna Rijeka, br.1/2001.
- Drago Gervais*, Zbornik radova, ur. I. Srdoč-Konestra i M. Trinajstić, Katedra čakavskog sabora, Opatija i Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka 2007.
- Dubrović, Ervin (1993) *O talijansko-hrvatskim kulturnim dodirima u riječkim međuratnim časopisima* (1921. – 1943.), *Fluminensia*, br. 1-2.
- Dubrović, Ervin (1996) *Na kraju stoljeća, Likovne, kulturološke i političke teme*, ICR, Rijeka.
- Duda, Dean (1998) *Priča i putovanje*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Dukić, Davor (1998) *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj poetici*, HSN, Zagreb.
- Dukić, Davor (2004.), *Sultanova djeca*, Thema i. d., Zadar.

- Dunav u hrvatskom pjesništvu od srednjovjekovlja do danas: antologijski izbor, izabrali i priredili D. Horvatić i S. Sučić, K. Krešimir, Zagreb 2005.
- Durand, Gilbert (1991) *Antropološke strukture imaginarnog*, preveli J. Milinković i M. Cvitan, Biblioteka A. Cesarec, Zagreb.
- Dekić, Velid (2006) *Volite li Rijeku?*, VBZ, Zagreb.
- Eliade, Mircea (2002) *Sveto i profano*, preveo B. Petrač, AGM, Zagreb.
- Fabrio, Nedjeljko (1990) *Vježbanje života*, Znanje, Zagreb.
- Fabrio, Nedjeljko (1990) *Izabrane pripovijetke*, GZH, Zagreb.
- Fabrio, Nedjeljko (2002) *Triameron*, NZMH, Zagreb.
- Fabrio, Nedjeljko (2003) *Riječke uspomene: 1947 – 1971*, Sušačka revija, gl. urednik A. Čemeljić, 11/2003, 41, Rijeka.
- Fabrio, Nedjeljko (2003) *Ruža vjetrova, Sjevernojadranski i drugi eseji*, Ljevak, Zagreb.
- Fabrio, Nedjeljko (2005) *Krički dramski prilog pokretu socijalne literature (Ivo Žic-Klačić, Plamen pod bedemom, 1938)*, u: Novi Kamov, sv. 16., god. V, br. 3., glavni urednik Lj. Stefanović, str. 82 – 89.
- Fabrio, Nedjeljko (2007) *Eseji, II*, Profil, Zagreb.
- Fabrio, Nedjeljko (2007) *Odora Talije, Teatar Draga Gervaisa*, Adamić, Rijeka (pre-tisak studije objavljene 1963).
- Fabrio, Nedjeljko (2007) *Riječka elegija*, u: *Pripovijetke*, Izabrana djela, Profil, Zagreb.
- Fejtő, Ferenc (2003) *Sentimentalno putovanje*, prevela Xenia Detoni, Durieux, Zagreb.
- Fejtő, François (1989) *Memoari; Od Budimpešte do Pariza preko Zagreba*, prevela Melita Wolf, MH, Zagreb.
- Fijumanski idiom* (1999) Zbornik tekstova, prir. dr. sc. Iva Lukežić, ICR, Rijeka.
- Fiume és a magyar kultúra* (2004) zbornik, gl. urednik Kiss Gy. Csaba, Kortárs könyvkiadó et al., Budapest.
- Flaker, Aleksandar (1986) *Nomadi ljepote, Intermedijalne studije*, GZH, Zagreb.
- Flaker, Aleksandar (1995) *Riječ, slika, grad, Hrvatske intermedijalne studije*, Biblioteka Forum, knj. 1, Zagreb.
- Flaker, Aleksandar (1999) *Književne vedute*, MH, Zagreb.
- Frangješ, Ivo (1987) *Povijest hrvatske književnosti*, NZMH i Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana.
- Franičević, Marin (1973) *Drago Gervais*, u: *Pavić, Balota, Ljubić, Gervais*. Izabrana djela, PSHK, knj.105, Zora i MH, Zagreb.
- Franić, Ivo (1937) *Hrvatsko Primorje I, Meja i Praputnjak*, Zagreb.

- Fried, Ilona (2005) *Fiume – città della memoria, 1868 – 1945.*, prevele s mađarskoga na talijanski Lavinia Sándor i Ilona Fried, Del Bianco editore, Udine; naslov izvornika: *Emlékek városa, Fiume* (2001) Budapest.
- Garrett, Ch. (1961) *The La Guardia years, machine and reform politics in New York City*, New Brunswick, Rutgers University press, N. Y.
- Gašparović, Darko (1982) *Pismo i scena; dramaturški analekti*, ICR, Rijeka.
- Gašparović, Darko (1996) *Pučka dramatika Ödöna von Horvátha*, pogovor u: *Ödön von Horváth, Priče iz Bečke šume*, prev. D. Horvat, Erasmus Naklada d. o. o. Zagreb i Austrijski kulturni institut, Zagreb.
- Gašparović, Darko (2005) *Kamov*, Adamić i Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka.
- Harambašić, August (1943) *Književna proza – kritike – životopis. Pisma i dokumenti. Popis pjesama*. Ukupna djela Augusta Harambašića, Hrvatski izdavački i bibliografski zavod, Zagreb.
- Harambašić, August (1988) *Izabrane pjesme*, priredio i predgovor napisao M. Tomasović, Erasmus Naklada, Zagreb.
- Hauptmann, Ferdo (1951) *Rijeka: od rimske Tarsatice do hrvatsko-ugarske nagodbe*, MH, Zagreb.
- Hirsch, Marianne (1997) *Family Frames: Narrative Photography and Postmemory*, Harvard University press, Cambridge.
- Hoerl, Christoph i McCormack, Teresa (2001) *Time and Memory: philosophical and psychological perspectives*, Oxford University Press, Oxford.
- Horváth, Ödön von (2001) *Gesammelte Werke*, ur. T. Krischke, S. Foral – Krischke, Suhrkamp, Frankfurt/Main.
- Hoško, Emanuel (2007) *Na vrhu trsatskih stuba*, Adamić, Rijeka.
- Hrvatske narodne pjesme Istre i Kvarnerskih otoka* (1983) ur. Ive Rudan, Čakavski sabor Pula et al.
- Hrvatski biografski leksikon* (1993) Leksikografski zavod M. Krleža, Zagreb.
- Huysen, Andreas (2003) *Present Pasts: Urban Palimpsest and the Politics of Memory*, Stanford University Press, Stanford, California.
- Italiani a Fiume: nel sessantesimo del Circolo Italiano di Cultura/ Comunità degli Italiani: 1946 – 2006*; (2006) ur. Luciano Giuricin et al., Comunità degli Italiani, Rijeka.
- Jelčić, Dubravko (2004) *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb.
- Jendričko, Ancila i Mlakić, Dobroslava (1992) *Život i djelo Marije Kozulić*, Družba sestara Presvetog Srca Isusova, Rijeka.
- Jonas, Hans (1990) *Čovjekovo djelo "grad"*, u: *Princip odgovornosti*, preveo Slobodan Novakov, V. Masleša, Sarajevo.

- Kamov* (1970 – 1971) gl. ur. Drago Crnčević et al., RKND, Rijeka.
- Karpowicz Toševa, Ljubinka (2007) *D'Annunzio u Rijeci: mitovi, politika i uloga masonerije*, ICR Rijeka.
- Kazimir Vidas, *Štampa, knjižare i društva u Rijeci*, MH, Zagreb 1954.
- Kekez, Josip (1992) *Hrvatski književni oikotip*, ZAZNOK, Zagreb.
- Kekez, Josip (2000) *Istarska «Marina kruna» u suvremenoj hrvatskoj književnosti*, u: *Riječ*, 6/2000, 147-155.
- Kiss, G. Csaba i Ladányi, István (2003) *Grad na obali vremena*, u: *Književna Rijeka*, god. VIII, br. 3/2003., gl. urednik Darko Gašparović, Rijeka.
- Klaić, Bratoljub (1986) *Rječnik stranih riječi*, NZMH, Zagreb.
- Književna Rijeka* (1997) ur. Andrija Vučemil; tematski broj: *Viktor Car Emin*, br. 3.
- Književna Rijeka* (2000) ur. Darko Gašparović; *Analecta kamoviana*, br. 10 -12.
- Književna Rijeka* (2003) ur. Darko Gašparović; *Slike Rijeke u mađarskoj književnosti*, br. 3.
- Kobler, Giovanni (1896) *Memorie per la storia della liburnica citta di Fiume, Stabilimento Tipo-litografico Fiumano di E. Mohovich*, Fiume - Rijeka.
- Kobler, Giovanni (1995) *Povijest Rijeke*, prev. Oskar Kisić, Opatija-Preluk.
- Komunikacijske znanosti; znanstvene grane i nazivlje* (2007) Zbornik radova, ur. Juraj Mirko Mataušić, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Korablja začinjavca* (1969) *Antologija čakavske poezije*, ur. Z. Črnja i I. Mihovilović.
- Kostić, Veselin (2006) *Rijeka i okolica u starim engleskim putopisima*, Adamić, Rijeka.
- Kosztolányi, Dezső (2008) *Kornél Esti*, prevela Kristina Peternai Andrić, HFD, Disput, Zagreb.
- Košutić-Brozović, Nevenka (2006) *Čitanka iz stranih književnosti 1.*, ŠK, Zagreb.
- Kotkin, Joel (2008) *Povijest grada*, preveo Zdravko Gavran, Alfa d. d., Zagreb.
- Kozala*, monografija o riječkom komunalnom groblju i o kulturi pokapanja u Rijeci (2002) ur. V. Đekić et al., Komunalno društvo Kozala, Rijeka.
- Kranjčević, Silvije Strahimir (1958) *Raspršana iskra*, Izabrane pjesme, prir. N. Miličević, ŠK, Zagreb.
- Krischke, Traugott (1998) *Ödön von Horváth. Kind seiner zeit*, Ullstein, Berlin.
- Krischke, Traugott i Prokop, Hans (1972) *Ödön von Horváth; Leben und Werk in Dokumenten und Bildern*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/Main.
- Kuberski, Philip (1992) *The Persistence of Memory: organism, myth, text*, California University Press, Berkeley.
- Kultura pamćenja i historija* (2006) prir. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Golden marketing i tehnička knjiga, Zagreb.

- Kultura, etničnost, identitet* (1999) prir. Jadranka Čačić-Kumpes, Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
- Kulturni stereotipi* (2006) ur. Dubravka Oraić Tolić i Ernő Kulcsár Szabó, FF press, Zagreb.
- Kulundžić, Zvonimir (1966) *Glagoljaska štamparija XV – XVI stoljeća: Kosinj-Senj-Rijeka*, Gradski muzej Senj, Senj (Poseban otisak iz Zbornika).
- La Battana (1995) *Letteratura dell'esodo*, gl. urednica Nelida Milani Kruljac, godište XXVII, br. 97-98., Edit, Rijeka.
- La Guardia, Fiorello Henry (1948) *The making of an insurgent: An autobiography: 1882 – 1919*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia and New York.
- La tore*, foglio della Comunita degli italiani di Fiume (2000) gl. urednik B. Bontempo, Rijeka.
- Ladányi, István (2004) *Slika Rijeke u mađarskom narodnom sjećanju u: Rijeka i mađarska kultura*, Zbornik, Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci i Državni arhiv u Rijeci, Rijeka.
- Lazzarich, Marinko (2008) *Riječki akvarel*; Prožno stvaralaštvo Srećka Cuculića, ICR Rijeka.
- Lehan, Richard (1998) *The city in literature, an intellectual and cultural history*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California.
- Leksikon hrvatskih pisaca* (2000) ur. K. Nemeč et al., ŠK, Zagreb.
- Leksikon stranih pisaca* (2001) ur. D. Detoni-Dujmić et al., ŠK, Zagreb.
- Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja* (1998) gl. ur. Emil Heršak, IMIN i ŠK, Zagreb.
- Lenac Riječanin, Rikard (2007) *Riječki ilirski triptihon i drugi ogledi*, ICR, Rijeka.
- Lipovčan, Srećko (2005) *Hrvatska publicistika. Nacrt za jednu samostalnu filološku disciplinu*, Republika, DHK, br. 11/2005., str. 86-100.
- Lozica, Ivan (2002) *Ivan Slamnig i «Marina kruna»*, Krležini dani u Osijeku 2001., Zagreb – Osijek, str. 283 – 288.
- Lukežić, Irvin (1991) *Fijumanske priče*, ICR, Rijeka.
- Lukežić, Irvin (1995) *Mario Schittar*, Libellus, Crikvenica – Rijeka.
- Lukežić, Irvin (1996) *Ivan Fiamin*, Libellus, Crikvenica – Rijeka.
- Lukežić, Irvin (1999) *Liburnijski torzo*, Libellus, Crikvenica – Rijeka.
- Lukežić, Irvin (2004) *Riječke glose*, ICR, Rijeka.
- Lukežić, Irvin (2005) *Nebo nad Kvarnerom*, ICR, Rijeka.
- Lukežić, Irvin (2005) *Sušačko razdoblje pjesnika Augusta Harambašića*, u: *Sušačka revija* 49.

- Lukežić, Iva (1993) *O dvama riječkim pučkim jezicima*, Fluminensia, 1-2, str. 25-38.
- Ljubljanska knjiga* (1994) ur. Andrej Inkret, Zgodbe in pričevanja, Ljubljana.
- Machin, Ennio (2008) *Rimembranze fiumane*, Edit, Fiume-Rijeka.
- Magris, Claudio (2000) *Mikrokozmi*, prevela Lj. Avirović, Duriex, Zagreb.
- Magris, Claudio (2007) Predgovor, u: *Tršćanska zb(i)rka*, po izboru V. Fiandre, prevela Lj. Avirević, Izdanja Antibarbarus, Zagreb i Sa(n)jam knjiga, Pula.
- Malcolm, Norman (1977) *Memory and Mind*, Cornell University press, NY.
- Manners, W. (1976) *Patience and fortitude: Fiorello La Guardia*, Harcourt Brace Jovanovich, N. Y.
- Marijin Trsat* (1967) vjesnik Svetišta, gl. i odgovorni urednik Matija Koren, god. 1, br. 1, Uprava Svetišta Gospe Trsatske.
- Marijin Trsat* (2002) ur. Marijan Bradanović i Emanuel Hoško, Adamić, Rijeka.
- Matejčić, Radmila (1964) *Morčići ili "mori": karakterističan nakit u Rijeci i Hrvatskom Primorju*, Pomorski i povijesni muzej Hrvatske, Rijeka.
- Matejčić, Radmila (1990) *Kako čitati grad*, ICR, Rijeka.
- Matejčić, Radmila (2007) *Kako čitati grad*, Adamić, Rijeka.
- Maurović, Željko (2008) *Izgubljena čast Karoline B.*
- Mažuranić, Ivan (1958) *Djela*, ur. S. Ježić, Zora, Zagreb.
- Miculinić-Prešnjak, Vesna (1996) *Dari*, Katedra Čakavskog sabora za Grobnik, Grobnik.
- Miculinić-Prešnjak, Vesna (2005) *Kolijevka nade*, Orion - Sapfo, Rijeka.
- Miculinić-Prešnjak, Vesna (2008) *Na pragu vremena*, izbor iz poezije, HKD; Liber, Rijeka.
- Miculinić-Prešnjak, Vesna (2008) *Na rubu noći: igre sjena*, HKD "Osvit", Liber, Rijeka.
- Moravček, Goran (2006) *Rijeka između mita i povijesti*, Adamić, Rijeka.
- Mumford, Lewis (1988) *Grad u historiji*, preveo V. Ivir, Naprijed, Zagreb.
- Nabokov, Vladimir (2002) *Govori, sjećanja*, O. Keršovani, Rijeka.
- Nehajev, Milutin (2002) *Bijeg*, ŠK, Zagreb.
- Nemec, Krešimir (1994) *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Znanje, Zagreb.
- Nemec, Krešimir (1998) *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945. godine*, Znanje, Zagreb.
- Nemec, Krešimir (2003) *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*, ŠK, Zagreb.
- Novak, Slobodan (2003) *Protimbe*, Naklada Ljevak, Zagreb.

- Novi Kamov* (2003) gl. ur. Ljubomir Stefanović, br. 1., Rijeka.
- Ogurlić, Dragan (1987) *Specijalne cipele*, YUISBN 86-7425-004-1, Zagreb.
- Ogurlić, Dragan (1992) *Sevjedočanstva hrvatskog domovinskog rata '91/92: dnevnik reportera*, Tiskara Rijeka, Rijeka.
- Ogurlić, Dragan (1997) *Primorske bajke i pripovijetke*, preveo na japanski I. Yamamoto, Adamić, Rijeka.
- Ogurlić, Dragan (2001) *Ljudi na prijelazu stoljeća*, ICR Rijeka i Gorin, Kostrena.
- Ogurlić, Dragan (2008) *Rijeka u Domovinskom ratu*, Denona, Rijeka.
- Páll, Sándor (2009) *Crnjanski i Kvarner*, Riječ, HFDR, god. 15., sv. 2., str. 268 – 278.
- Passerini, Luisa (1987) *Fascism in Popular Memory*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Peleš, Gajo (1989) *Priča i značenje*, Naprijed, Zagreb.
- Peleš, Gajo (1999) *Tumačenje romana*, Artresor Naklada, Zagreb.
- Perharić, Božidar (2005) *U spomen dr. Viktoru Ružiću*, Sušačka revija br. 49.
- Perharić, Božidar *U spomen dr. Viktoru Ružiću*, rukopis.
- Persić, Ivanka (2005) Pogovor: *Pouk o strpljivom svladavanju očaja*, str. 102 – 104., u: Miculinić-Prešnjak, Vesna (2005) *Kolijevka nade*, Sapfo, Rijeka.
- Peternai, Kristina (2005) *Učinci književnosti*, Disput, Zagreb.
- Pogačnik, Jože (1998) *Zagreb u djelu A. Hienga*, u: *Forum*, br. 9-10, str. 1287 – 1296.
- Poro, Antoan (Porot, Antoine) (1990) *Enciklopedija psihijatrije*, preveli M. Bašić et al., Nolit, Beograd.
- Povijest Rijeke* (1988) gl. urednik Danilo Klen, Skupština općine Rijeka i ICR, Rijeka.
- Povijest svjetske književnosti*, 1 – 8. (1982) ur. F. Čale et al., Mladost, Zagreb.
- Preradović, Petar (1997) *Izabrana djela*, prir. C. Milanja, MH, Zagreb., str. 111 – 112.
- Promišljanje grada, Studije iz nove urbane antropologije* (2006) ur. Setha M. Low, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Pužar, Aljoša (1999) *Città di carta/ Papirnati grad*, preveli L. B. i A. P. Edit et al., Rijeka.
- Pužar, Aljoša (2007) *U tamni vilajet/ Kulturalni studiji liminalnosti*, Antibarbarus, Zagreb.
- Rački, Andrija (1929) *Povijest grada Sušaka* (pretisak, ICR, Rijeka 1990), Tisak Primorskog štamparskog zavoda d. d., Sušak.
- Radošević, Mijo (1930) *Frano Supilo: politička studija*, Obnova, Zagreb.

- Republika* (2007) tematski broj posvećen J. P. Kamovu, god. 63, br. 1, gl. urednik A. Stamač.
- Rihtman-Auguštin, Dunja (2000) *Ulice moga grada*, Antropologija domaćeg terena, Čigoja štampa, Beograd.
- Rihtman-Auguštin, Dunja (2001) *Etnologija i etnomit*, ABS 95, Zagreb.
- Riječka revija* (1952 – 1976) gl. i odgovorni ur. Vinko Antić et al., Rijeka - Pula.
- Riječki filološki dani*, Zbornici Filozofskog fakulteta u Rijeci, knjige: 1 – 7., Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka.
- Riječki krug redom* (Poezija, proza, drama) (1987) ur. Mladen Urem, Biblioteka Val, Općinska konferencija SSOH, Rijeka.
- Riječki list* (1947 – 1954) gl. i odgovorni urednik V. Antić et al., Rijeka.
- Rijeka i mađarska kultura* (2003) Zbornik, radova, pripremio i ur.edio Irvin Lukežić, Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci i Državni arhiv u Rijeci, Rijeka.
- Rijeka*, fotomonografija (1970) gl. urednik D. Berlot; uvodni tekst N. Fabio, GZH, Zagreb i Skupština općine Rijeka, Rijeka.
- Rijeka: baština za budućnost*, Sociološko-demografska studija grada Rijeke (1996) voditelj projekta Ivan Rogić Nehajev, autori Ivan Rogić Nehajev et al., Naklada Benja, Rijeka.
- Rječnik simbola* (1989) pr J. Chevalier i A. Gheerbrant, preveli A. Buljan et al., NZMH, Zagreb.
- Rječnik sociologije i socijalne psihologije* (1977) redakcija M. Bosanac et al., Informator, Zagreb.
- Rogić Nehajev, Ivan (1988) *Ogledi i pabirci*; eseji, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- Rogić Nehajev, Ivan (1999) *Sredozemlje – sedmi put*, Izabrane pjesme 1969 – 1994., Izbor i pogovor B. Maleš, Lunapark, Zagreb 1999.
- Rogić-Nehajev, Ivan (1971) *Odlazak s Patmosa*, SC, Razlog, Zagreb.
- Rogić-Nehajev, Ivan (1980) *Lučke pjesme za pjevanje i recitiranje i druge nerazumljive pjesme*, ICR, Rijeka.
- Rogić-Nehajev, Ivan (1985) *Pjesme o imenima, ženama i drugom*, ICR, Rijeka.
- Rošić, Đuro (1980) *Iz gledališta: riječki kazališni zapisi*, Riječko književno i naučno društvo, Rijeka.
- Rudan, Ive (1979) *Narodna čakavska poezija*, Čakavski sabor, Pula.
- Rudan, Ive (1983) *Hrvatske narodne pjesme Istre i kvarnerskih otoka*, Čakavski sabor – Pula et al., Pula – Rijeka.

- Sablić Tomić, Helena (1998) *Urbani pejzaž kao tema kratkih priča*, u: *Montaža citatnih atrakcija*, Matica hrvatska, Osijek.
- Sablić Tomić, Helena (2008) *Dvije biografije grada i jedna ljubavna priča*, u: *Hrvatska autobiografska proza*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Sablić Tomić, Helena/ Rem, Goran (2003) *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, MH, Zagreb.
- Schwalba, Rastko (2005) *Adamićevo doba – najznačajnije razdoblje riječkog urbaniteta*, Novi Kamov, gl. urednik Lj. Stefanović, 5/2005; 15 (2); str. 132-168.
- Simboli identiteta* (studije, eseji, građa) (1991) ur. D. Rihtman Auguštin, Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb.
- Simeon, Rikard (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Slamnig, Ivan (1974) *Truncatio ili "Marina kruna"*, Forum XIII, XXVIII/ 9.
- Slike Rijeke u mađarskoj književnosti* (2003) priir. Csaba G. Kiss i István Ladányi, u: Književna Rijeka, god. VIII, br. 3/2003, gl. urednik Darko Gašparović, Rijeka.
- Sloterdijk, Peter (1992) *Kritika ciničkoga uma*, Globus, Zagreb.
- Sloterdijk, Peter (2007) *Srdžba i vrijeme*, prijevod Nadežda Čaćinović, Biblioteka Antibarbarus, Zagreb.
- Solar, Milivoj (1974) *Ideja i priča*, Liber, Zagreb.
- Solar, Milivoj (1996) *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb.
- Solar, Milivoj (2005) *Retorika postmoderne*, MH, Zagreb.
- Sorel, Sanjin (2001) *Riječka književna avangarda*, ICR Rijeka, Rijeka.
- Sorel, Sanjin (2003) *Fiumen viti*, ICR Rijeka.
- Srdoč-Konestra, Ines (1992) *O prvim riječkim novinama s početka 19. stoljeća*, Fluminensia 2, str. 15-24.
- Srdoč-Konestra, Ines (1996) *Pisci riječkoga egzodusa*, Fluminensia, 1-2.
- Srdoč-Konestra, Ines (2002) *Giacomo Scotti – od Napulja do Rijeke*, Riječki filološki dani, Filozofski fakultet, Rijeka, str. 439-452.
- Srdoč-Konestra, Ines (2008) *Književno djelo Viktora Cara Emina*, Adamić, Rijeka i Gradska knjižnica i čitaonica Viktor Car Emin, Opatija.
- Stari grad moje mladosti* (Vremeplov 50-tih godina) (1998) autor Predgovora I. Rogić Nehajev, autori tekstova Nenad Labus, Ivo Marendić, Josip Žgaljić, Glosa, d. o. o., Rijeka.
- Stojević, Milorad (1989) *Razdrta halucinacija; Neke značajke proze Josipa Baričevića*, ICR, Rijeka.
- Stojević, Milorad (1997) *Došljak iz knjige*, RNZ, Rijeka.

- Stojević, Milorad (2004) *Krv i poljupci*, VBZ, Rijeka.
- Stojević, Milorad (2007) *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća*, 2. prošireno i izmijenjeno izdanje, Istarski ogranak DHK, Pula.
- Stolac, Diana (2006) *Riječki filološki portreti*, Biblioteka časopisa Fluminensia, FF u Rijeci, Rijeka.
- Strohal, Rudolf (1901) *Hrvatskih narodnih pripovijedaka knjiga; narodne pripoviedke iz grada Rijeke, trgovišta Mrkoplja i Ravne Gore, te sela Broda na Kupi i Oštarija*, tisk P. L. Weisera, Karlovac.
- Strohal, Rudolf (1993) *Uz Lujzinsku cestu*, Tiskara Rijeka, Rijeka.
- Supek, Ivan (1987) *Grad po mjeri čovjeka*, Naprijed, Zagreb.
- Sušačka revija*, glasilo za kulturu i društvena zbivanja, Hrvatskog Primorja, kvarnerskih otoka i Gorskog Kotara, gl. urednik A. Čemeljić, Klub Sušačana, Rijeka.
- Suvremena teorija pripovijedanja* (1992) ur. V. Biti, Globus, Zagreb.
- Sveti Vid*, Zbornik, gl. urednik Darinko Munić, ICR, Rijeka.
- Szabó, Lőrinc (2003) *Dostignuto čudo*, u: Književna Rijeka, br. 3.
- Šegedin, Petar *Svi smo odgovorni?*, DoNeHa, Zagreb 1995.
- Šicel, Miroslav (1982) *Hrvatska književnost*, ŠK, Zagreb.
- Šicel, Miroslav (1997) *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, ŠK, Zagreb.
- Šicel, Miroslav (2005) Predgovor *Izabranim djelima* Augusta Harambašića u: August Harambašić, *Izabrana djela*, prir. M. Šicel, MH, Zagreb.
- Škrbec, Stanislav (1995) *Riječka zvijezda Gutenbergove galaksije: tiskarstvo Rijeke i hrvatske glagoljske tiskare*, Tiskara Rijeka, Rijeka.
- Tadić-Šokac, Sanja (2001) *Književno djelovanje Mije (Miška) Radoševića*, Magistarski rad, Zagreb (nije tiskano).
- Tadić-Šokac, Sanja (2005) *Autoreferencijalnost u hrvatskom romanu 20. stoljeća*, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka (nije tiskano).
- Tallman, Janet (2002) *The Ethnographic novel: finding the insider's voice*, u: *Between Anthropology and literature*, ur. Ross de Angelis, Routledge, London and New York.
- Teorija priče* (2007) priredio T. Sabljak, HAZU, Zagreb.
- Tocinovski, Vasil, *Sušačko nedjeljno popodne*, rukopis.
- Tomić, Zvonko (1952) *Zapisi o Grohovcu*, Riječka revija, god. 1., br. 1/1952., str. 19 – 22.
- Tomlin, Josip (2003) *Dobro more dide: uglazbljene pjesme*, KUD Baklje – INA, Rijeka.
- Toncinich, Erna (2008) *Il moretto fumano*, Edit, Rijeka.

- Tondini, Jelena (2008) *Treš, Zigo*, Rijeka.
- Trauma: Explorations in Memory* (1995) ur. Caruth, Cathy, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Trsat od davnih do današnjih dana* (1982) gl. i odgovorni urednik Vinko Antić, Narodna čitaonica Trsat, Rijeka.
- Turska kuća/ Casa turca u Rijeci* (2007) gl. urednica Esmā Halepović Đečević, Hrvatsko-tursko društvo Rijeka i Liber d.o.o., Rijeka.
- U službi jezika*, Zbornik u čast Ivi Lukežić (2007) Biblioteka časopisa Fluminensia, knj. 3, ur. Silvana Vranić, FF u Rijeci, Rijeka.
- Vranić, Silvana (2005) *O izumrloj riječkoj čakavici*, Novi list (Rijeka info).
- Vresk, Milan (1977) *Osnove urbane geografije*, ŠK, Zagreb.
- War and Memory in the Twentieth Century* (1997) ur. Evans, Richard i Lunn, Ken, Berg, Oxford i New York.
- Washington, T. Booker/ Park, E. Robert (1913) *The Man Farthest down: A Record of Observation and Study in Europa*, Doubleday Page & Company, Garden City, N.Y.
- Wiesner, Ljubo (1936) *Predgovor* knjizi: N. Polić, *Jučerašnji grad*, Biblioteka Napredni pisci, kolo 1., Redovito izdanje Društva mladih književnika, Zagreb.
- Yriarte, Charles (1999) *Istra & Dalmacija*, predgovor Miroslav Bertosa, prevela Vladimira Mirković-Blažević, Antibarbarus, Zagreb.
- Yriarte, Charles (1999) *Istra & Dalmacija*, Putopis, prijevod Vladimira Mirković-Blažević, Antibarbarus, Zagreb.
- Zagorac, Milan (2000) *Suvremena riječka proza; O gubitnicima i nehomogenim ladicama*, Vijenac, br. 175.
- Zagorac, Milan (2002) *Želiš li pogledati sunce u ponoć?*, Adamić, Rijeka.
- Zbornik *Slobodan Novak, život i djelo* (1996) Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog 23. travnja 1996. uz 100. obljetnicu djelovanja hrvatske gimnazije na Sušaku, Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci, Rijeka.
- Žic, Igor (2003) *Riječki orao, venecijanski lav i rimska vučica*, Adamić, Rijeka.
- Žic, Igor (2004) *Književnik Ivo Žic-Klačić i njegovo vrijeme*, u: Književna Rijeka, god. IX, br. 4., gl. urednik D. Velnić, str. 85 – 92.
- Žic, Igor (2006) *Kamov & Morovich & Horvath: tri književnika s Pećina*, Književna Rijeka, gl. urednik D. Velnić, 11/ 2006; 4.
- Žic, Igor (2006) *Kratka povijest grada Rijeke*, Adamić, Rijeka.
- Žic, Igor (2007) *U potrazi za riječkim identitetom*, u: Republika, god. 63, br. 1, gl. urednik A. Stamać, str. 20 – 34.

- Živančević, Milorad (1973) *"Dimitrije Demetra, Grobničko polje – studija o pjesniku; Kritičko izdanje pjesni; Bibliografija"*, Liber, Zagreb.
- Žmegač, Viktor (1987) *Povijesna poetika romana*, GZH, Zagreb.
- Žmegač, Viktor (2001) *Grad kao poprište duševnih kriza*, u: Batušić, N., Kravar, Z., Žmegač, V., *Književni protusujetovi; Poglavlja iz hrvatske moderne*, MH, Zagreb.

Abecedno kazalo zastupljenih autora i anonimnih tekstova

- Antić, Vinko *Školovanje Ivana Mažuranića u Rijeci i postanak njegove prve pjesme*
- Bakarčić, Milivoj *Život na trnju*
- Balota, Mate (Mijo Mirković) *Od Rečine do Plomina*
- Balota, Mate *Na Rečine; Prid Kontinentalon*
- Barac Jelčić, Nada *Stubi trsatske*
- Barac, Antun *Fiume*
- Baričević, Josip *Smrt kao baština*
- Bebek, Robert *Ikone & lješnjaci*
- Beltrame Ferletta, Nirvana *Una mattina qualsiasi/ Bilo koje prijepodne*
- Bonifačić Antun III. *tanac*
- Bonifačić, Antun *Opatija*
- Božić, Đoni *Marul Vrški*
- Car Emin, Viktor *Danuncijada*
- Car Emin, Viktor *O Supilu ("Zjenica oka našega")*
- Car Emin, Viktor *Udesni dani*
- Crnković, Milan *Korzo uveće*
- Cuculić, Dražen *Post scriptum*
- Cuculić, Kim *Rika treba novog Adamića*
- Cuculić, Srećko *Harlekini*
- Cuculić, Srećko *Fijumanka*
- Cvijanović, Mišo *Dir po Korzu*
- Čo je lepo tamo poli mora*
- Črnja, Zvane *Hrvatski Donkiboti*
- Črnja, Zvane *Život u žrvnju*
- Čubrilo, Branka *Fiume corre / Rijeka teče...*
- Damiani, Alessandro *Egzil*
- Damiani, Alessandro *Obiteljski album*
- De Canziani Jakšić, Theodor *Moretto specialità fumana / Morčić riječki specijalitet*
- Dević, Goran *Snuff film*
- Dežman, Ivan *Rieci*
- Drndić, Daša *Leica format*

Dubrović, Ervin *Vrag nikad ne spava*
 Dekić, Velid *Oval smrti, oval života*
 Fabrio, Nedjeljko *Berenikina kosa*
 Fabrio, Nedjeljko *O Supilu*
 Fabrio, Nedjeljko *Vježbanje života*
 Frankopan, Fran Krsto *Elegija* (fragm.)
 Fučić, Branko *Fraške*
 Fučić, Branko *Terra incognita*
 Gervais, Drago *Karolina Riječka*
 Grohovac, Ivan Riječanin *Riječkim Hrvatima*
 Grohovac, Ive *Dragica Belička*
 Grohovac, Ive *Negda i sada*
 Harasim, Gemma *Riječka pisma*
 Hirc, Dragutin *Hrvatsko primorje: slike, opisi i putopisi*
 Hoško, Emanuel *Graditelj trsatskih stuba*
 Hrvatinić, Vlasta *Pješački prijelaz*
 Ivandić, Sanjin *Proljeće kad je ponovo otkrio život*
 Jugo, Vladimir *Mlekarice; Sedan Vlačići na nebe*
 Jurdana Šepić, Rajka *Z Reki*
 Juretić, Vlasta *Gradsko II.*
 Jurišić, Rozario Vrgada *Palačinka*
 Kapidžić, Alen /Krivac, Enver /Novković, Mišo *Smeće*
 Kapidžić, Alen *Noć uz Rijeku*
 Katalinić Jeretov, Rikard *Juraj Ružić, životopisna crtica*
 Katalinić Jeretov, Rikard *Drapan*
 Kazali, Antun Paško *Grobnik*
 Kokić, Daniel *Frane Pitur iliti život shvaćen kao komedija*
 Kompanjet, Zoran *Šete bandjere ili prevrtljivac*
 Kosztolányi, Dezső *Kornél Esti*
 Kramar, Silvia *La musica della vita*
 Krleža, Miroslav *Davni dani*
 Krleža, Miroslav *O Supilu*
 Kukurin, Branko *Jena bez naslova*
 Kurelac, Fran *Fluminensia ili koječega na Reci izgovorena, prevedena i nasnovana*

Lekovich, Kenka *La strage degli anatroccoli*
 Lukežić, Irvin *Pred vratima Kvarnera*
 Lukežić, Irvin *Riječke glose*
 Lukežić, Irvin *Vedute mrtvog grada*
 Madieri, Marisa *Vodnozeleno*
 Mahmutefendić, Sead *Vjetar koji se pretvorio u mačku*
 Mandel Bademić, Hadrian *Zlosretni grobari*
Marina kruna
 Martini, Lucifero *Novi dom*
 Martini, Lucifero *Ulica Carrabino*
 Matoš, Antun Gustav *Oko Rijeke*
 Maurović, Željko *Modeli mimikrije*
 Mažuranić, Antun *Pismo iz 1852. godine*
 Mestrovich, Ezio *Fojbe in autunno*
 Mestrovich, Ezio *U Rijeci, jednog ljeta*
 Milenić, Žarko *Zmija s Istoka*
 Morovich, Enrico *Un Italiano di Fiume*
 Mrkić Modrić, Slavica *Se dojde na svoje*
 Mušćet, Bojan *Johnny, Joey, Dee Dee, Dobra vremena*
 Muzur, Amir *Liburnijski mikrokozam*
 Nemčić, Antun *Zaljev od Kvarnera*
 Paquola, Aldo *Samozatajni hermafrodit*
 Pavešić, Ljubo *Liburnijski ljetopis*
 Pavešić, Ljubo *Romantična spoved*
 Perharić, Božidar *Pećine 5 (U spomen dr. Viktoru Ružiću)*
 Perić, Boris *D'Annunziov kod*
 Perišić, Vuk *Simfonije*
 Petković, Nikola *Uspavanka za mrtve*
 Polić Kamov, Janko *Isušena kaljuža*
 Polić Kamov, Janko *Članci i feljtoni*
 Polić, Nikola *Sušačke subote*
 Polić, Nikola *Zagrebačke šetnje*
 Ramous, Osvaldo *Nessuno ascoltera / Nitko neće saslušati*
 Ramous, Osvaldo *Il cavallo di cartapesta*

Ribarske izreke

- Rogić Nehajev, Ivan *Caffèe Kontinental*
 Rosandić, Diana *Lanterna*
 Rosandić, Diana *Moj moza(i)k 1., 2.*
 Rudan, Vedrana *Uho, grlo, nož*
 Ružić, Viktor *Moje uspomene*
 Ružić, Viktor *Sjećanje na Supila*
 Santarchangelli, Paolo *Il porto dell'aquila decapitata*
 Scotti, Giacomo *Skitnje; Fiume, città di Fiume*
 Scotti, Giacomo *Racconti di una vita*
 Scotti, Giacomo *Želio bih grad*
 Sejranović, Bekim *Nigdje, niotkuda*
 Simčić, Silvano *Bend*
 Sirnik, Damir *Trsatski memento*
 Stefanović, Ljubo *Četiri soldata; Dona Anamadona; Ka se nevestica*
 Stipanić, Nenad *Sprinter u labirintu*
 Stojčić, Edo *Moja žena mene vara*
 Stojević, Milorad *Orgija za Madonu*
 Stojević, Milorad *Primeri vežbanja ludila*
 Sušanj Kapićeva, Vlasta *Reke na kraj drugoga milenija*
Svilne rukavice
 Szabó, Lőrinc *Utólért csoda / Dostignuto čudo*
 Šepić, Katja *Nonina*
 Špoljar, Krsto *Brod čeka do sutra*
 Štimec, Spomenka *La lasta batata de la moretto*
 Šurina, Jasna *Hana, reci curčak*
 Tadej, Radovan *Bog očuvaj; Sinoć spazih na istoku*
 Torić-Drenovac, Dragica *Uličarska pjesma*
 Trnski, Ivan *Juraj Ružić, životopisna crtica*
 Tutek, Nikola *Zlatna pirana*
 Urem, Mladen *Janko Polić Kamov, Dora Maar i hrvatska avangarda*
 Urem, Mladen *Na obali*
 Vasiljević, Damjan *U kafiću*
 Večerina, Igor *Rijeka teče*

- Velnić, Davor *Kamov u Rijeci i Zagrebu*
 Viola, Eva *Slučajni susret / Véletlen találkozás*
 Vladović, Borben *Boja željeznog oksida*
 Vučemil, Andrija *Riječki karneval 2001.*
 Wildi-Benedict, Rosemarie *Piccole memorie / 1938 – 1950/*
 Zappia, Lary *Karolina Riječka*
 Žgaljić, Josip *I ne samo crno zlato*
 Žic Klaić, Ivo *Prvi dan reče Bog: neka bude svjetlost!*
 Žic, Igor *Intruder*
 Žic, Ingrid *Posljednja trsatska kneginja*
 Žmirić, Zoran *Vrijeme koje nam je pojeo Pac-Man*

Izlaženje knjige omogućili su:
Grad Rijeka
Zaklada Sveučilišta u Rijeci temeljem Ugovora
(Klasa: 612-10/07-01/31, Ur. broj: 2170-57-06-07-2)

Priprema i tisak
Digital point tiskara d.o.o., Rijeka

Naklada
500 primjeraka

CIP – Katalogizacija u publikaciji
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA RIJEKA

UDK 821.163.42.09"18/20"

BAČIĆ-Karković, Danijela

Rijeka u priči : hrestomatija književnih
tekstova o gradu na Rječini / Danijela Bačić-
Karković. - Rijeka : Filozofski fakultet u
Rijeci, 2008. - (Biblioteka časopisa
Fluminensia; knj. 4)

Bibliografija.

ISBN 978-953-6104-67-3

I. Rijeka -- Književne teme i motivi

120220079

Danijela Bačić-Karković (Gospić, 1947) živi i radi u Rijeci.

Filozofiju je i komparativnu književnost diplomirala 1971. godine na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Magistarsku i doktorsku radnju obranila je iz područja teorije književnosti pri Odsjeku za komparativnu književnost istoga fakulteta. Tema je njezine doktorske disertacije *Kriza obitelji u novijemu hrvatskome romanu*. Pored nastave na Filozofskome fakultetu u Rijeci godinama je surađivala s Filozofskim fakultetom u Puli držeći nastavu iz kolegija Teorija književnosti i Svjetska književnost studentima kroatistike i talijanistike. U nastavnoj 2005/6. godini boravila je kao gostujuća profesorica na Hankuk sveučilištu (Seoul), u Južnoj Koreji.

Objavila je knjigu *Drugo čitanje* (ICR; Rijeka 2005), brojne recenzije, oglede, stručne i znanstvene članke.

ISBN 978-953-6104-67-3

9 789536 104673